

નવરાત્રમાં ગરબા ક્યા ગારો?

તમારા કોકિલકંઠને શોવાવે એવા
રહેલા લોકપ્રિય લાળમાં રચાયેલા

અનેક સુંદર રાસ માટે
આ સંગ્રહો આજેજ મેળવો

૧. રાસ માલિની

મુદ્રા: ૧-૪-૦ : પાણેજ: ૦-૪-૦

જુનાં અને નરાં અનેક કવિગીતાં
લોકપ્રિય અને સુંદર ૨૧૪

રાસ-ગીતનો અવનવો સંગ્રહ

૨. રાસતરંગિણી

મુદ્રા: ૦-૧-૦-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

૧૯ કવિ ભાટાદકેના રચેલા
આપણા કોડુમ્મિયુ છવનને

ઉનાત કરે એવા સુંદર રાસ

૩. રાસચંદ્રિકા

મુદ્રા: ૦-૮-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

કવિણી ખખરદારે રચેલા
મોઢાં લાવળમાં સી છવનની

લાણ સમા રાસનો સંગ્રહ

૪. ઉમા-ગીતાંજલિ

મુદ્રા: ૦-૫-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

આપણા માંમલિત પ્રસંગોના
ગીતો અને સુંદી માટેલાં

રાસનો એક અપૂર્વ સંગ્રહ

૫. ગુણુસુન્દરીના રાસ

મુદ્રા: ૦-૪-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

ગુજરાતની ગુણુસુન્દરીએને કરે
ચલી મથેલાં ૬૦ રાસનો

સંગ્રહ - લાળ ને નાલ સાથે

: પાંચે પુસ્તકો સાથે લેનારને રૂ. ૩-૦-૦ માં વેર એકઠું :

ગુણુસુન્દરી

ગરબી ગુજરાતી પ્રિય માનિ: સુંદર લેખો, વાર્તાઓ
અને સંસ્કૃતી બરપૂર રસમયુ વાચન-ખાલનિબાધ સાથે

—સાપ્તમ્વર્ષી રકમું વર્ષ રાત્રે થયું છે—

બેટ પુસ્તક સુનીતા શ્રેક્ષ્ઠ

અ. એ. સી છવનની નવલકથા

લખો: વ્યવસ્થાપક “ગુણુસુન્દરી” મુખ્યાઈ, ૪.

ગાજરાત

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૧

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૫

પુરોવચન

આ અંકથી “ગુજરાત” પુનર્જન્મ

મે છે. ૧૯૨૨માં એ જન્મ્યું; ૧૯૭૦માં મારા કારાવાસ પછી એ છવ્વું બંધ થયું; ૧૯૭૧ માં સજ્જત થયું; ૧૯૭૨ માં ફરીથી સમને યાજ્ય થયું.

આને એ પુનર્જન્મ પામે છે, એનો રહ ‘ભૂદા’ થયો છે; એના તંત્રીશ્રમ્ય માનસ છુટું છે; એના સંસાર લુપ્ત થવાના છે. ૧૯૨૨ માં સંસારના ત્યારના સંઘાતક-દંડનું એમાં દિલ્લિખિંદુ હતું; આજે, ૧૯૭૫ માં, સંસારના આગળના સંઘાતકનું દિલ્લિખિંદુ એમાં વાચકને પ્રગટી. -

પણ એનો આત્મા બદલાયો નથી. જ્યાં સુધી મારે ને સંસારને સંબંધ છે ત્યાં સુધી આત્મે જ બદલાશે. સંસાર ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસ અને વિસ્તાર માટે ૧૯૨૨માં પ્રવૃત્ત કરતી હતી તેમ આજે કરે છે. અને સંપૂર્ણ આશા છે કે આજના તંત્રીઓ લુપ્ત તંત્રીની માફક એ પેષ મિદ કરવાના બનતા પ્રવૃત્ત કરશે. ને ને મિત્રોએ તંત્રીપદ સેવાનો અને આમદ કર્યો તેને બંધાનો કું ઉપકાર માનું છું. પણ તે આમદને વચ નથી થઈ શકે તેથી તેમની ને વાચકોની દામા માગી લઈ છું. મારું કાલંકોત આજે પાંચ વર્ષમાં થઈ બદલાયું છે; ને પાંચ વર્ષ પર કું કરી શકે તેને આજે પ્રવૃત્ત કરવાની પણ સક્તિ અને સમય મારી પાસે નથી; અને એ તંત્રીપદ ન માવ તો તંત્રીપદ લઈને ઉપવેશ રો !

પણ ને મિત્રોનું આજે તંત્રીમંડળ બન્યું છે તે બધા સહયોગી છે. મારી પાસે કામ સેવાનો એમનો અધિકાર સંપૂર્ણ છે. અને બનશે તો અને તેટલી સેવા કું “ગુજરાત” દ્વારા ગુજરાતને આપીશ જ એ વચન લઈ એમણે મને બાંધી લીધા છે.

એક દિલ્લિએ નસ તંત્રીમંડળમાંથી કું અલગ રહું એમાં “ગુજરાત” ને કાવ્યો છે. નવા આદર્શો ઝીલતા શ્રીકૃષ્ણ સાહિત્યો આ પત્રનું સંચાલન કાવ્યમાં રાખે

તેમાં જ " ગુજરાત " નો પુનર્જન્મની રમણિયતા રહી છે. એમના પ્રયત્નને સંપૂર્ણ ફલિતા હજી છે.

ગુજરાતીઓનો એક વાર " ગુજરાત " પર અનહદ પ્રેમ હતો. આજે એવો રહેશે કે એ પ્રેમ સદૃજ હોય શકે છે. ૧૯૨૨ માં સાહિત્યપ્રકાશક કંપનીની આર્થિક મદદ હતી, આજે એવી કોઈ મદદ નથી. ગુજરાતીઓને આ પત્રમાં રસ હોય તો એનો ભાર વાચકો જ ઉઠાડી લે. એ ન ઉઠાડી લે તો આ પત્રની જરૂરિયાત નથી એ સિદ્ધ થાય, અને એ સિદ્ધ થતાં સંસ્કરે એ બંધ કરતાં જરાય શરમ નહીં લાગે.

છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં ગુજરાતમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે, ત્યાગની લહીમાં તવાઈ એના સંસ્કારો જેમ નક્કર થયા છે તેમ સમૃદ્ધ પણ થયા છે. આપણા જીવનની વ્યાસ-પાસ અર્ચપ્રદ પરાક્રમેથી પ્રોત્સાહક વાતોવરણ હોયું થયું છે. આ સંસ્કારો ને અનુરૂપ સાહિત્ય સર્જવાના પ્રયાસો તો આરંભાયા છે, તેમાંથી નવસૌંદર્ય નીતરી આવે તે સંમતવા-ની તંત્રીમંડળની અભિશાપા સંપૂર્ણ થાય એવી ઇચ્છા સાથે " ગુજરાત " ના આ અંકને આવકાર આપું છું.

કનૈયાલાલ મુનશી

કોક આવે છે.

કોકો કોકો આવે છે.
જીવનની નાની ફેરીએ ચાઈ વરોળા આવે છે.
નપનને પાંદવો બેસી ટોંકરા કે લંગાવે છે,
મિંઘાતી પાંજરો બેસી કિલોગ્રામ કે જમાવે છે.
કોકો મિતની ગોળી વટાવી દમ ભરાવે છે,
ગરીબની વ્યથા સાંપિને મદદ નિદેશ જુટાવે છે.
ધરીને સફાઈ ગરીબી મગજ ભોળું છુલાવે છે.
નથી ન્યાં કોઈ કાનુ ત્યાં સિંચતરી ખૂબ રાવે છે.
બચુકડી આસપુડિયાને અગળ તામે નમાવે છે,
' મળી ના ' કે ' મરી ના 'ના સ્વરે મેદહિલ મચાવે છે.
હલ્દીની ખોલતા પિડાઈ મિંગી આંખો જુટાવે છે,
અહા એ મીઠ કે જીવન ક્યા પેશામ લાવે છે ?
કોક કે કોક આવે છે,
અગળ ખુરાજુ લયો ચોડા ચેઈ વરોળા આવે છે.

સુન્દરમ

અડધે રસ્તે

કનૈયાલાલ મુનશી

આમુખ

અડધે રસ્તે આવી છું આમકપર લાંબા સમય પિંછાયો છું ? કેમ પણ માલુસ આમકપર લાંબા સમય પિંછાયો છે ? પણ માને છે કે આમકપર પોતાની મદદગારી પિંછાવે કે પોતાનો સંદેશ સંભાળવા પોતાનું મનિવ દબાવે છે. માડું માનવું છે કે શાંતિવાદ માત્ર પોતાના અનુભવના કાંઈ ખરે પોતાની કુનિયોગ્યાં કરવે છે, પણ એક વખત એવો આવે છે કે પોતાની અનુભવમાલુસ સર્વજન પુનઃસર્જન કરવાની એની કાંઈક એ રીતી ઇચ્છા નથી. રત્નાપરથી ચામી કચેડો બુલારૂં, વર્તમાનના કેસ પર એકે રીતી, ચારેકા માર્ગને નિહાળી છે, અને છાંયું ફરી કરે છે.

રત્નાપરમાં પુનઃસર્જન કરવા સિવાય આમાં બીજું કંઈ હમ્મ નથી. એકલી મારામારી કાલેથી હશે એકલી એમાં સરસતા જરૂરે એટલું મારામાં આમકપરનું પ્રાવશ્ય હશે તેટલું એમાં સર્વજન સમાવી એટલી મારામાં માનવતા હશે તેટલું જ એ ધિરિંછવ થશે. પણ એ મનમાં જ રહેવા નથી. વચ્ચે આરે બચાવવા લગશે ત્યારે કચનનાં કારે પિંછાવવાના જ મં ફાંસીયા મળી છે.—ક. આ. મુ.

ખંડ બીજો

શું કરી રહ્યો છું ?

પ્રેમગીતે પાવડો લાવમાં લઈ વું ઉમેલો છું. શું ઉપાડું, શું બોલું, શું ફેરી કરું ? ને શોધું છું તેમ પર તે આવીશ વગેરે અનુભવકદ ખડકાયો છે. પણ તેને શોખા વિના છૂટો જ નથી.

કું પાવડો લઉં છું, નોરથી પકડું છું, લિંચો કહું છું. સહુથી ઉપર પડશે છે, બીજાપુર નેવનો ફેરી નં. ૧૦૮૬. પાવડો એક પ્રદીપ, ને ચોખંડી બૂરી લીંડી વાળા કપડામાં વીંટલેલી એની ફેક ફર જાત પડે છે. સાથે સાથે પ્રીતનાર મુનશીને પણ ફર ફેકું છું.

મારી નજર પડે છે-રેલમાલનાં જંગલપટ્ટારથી પ્રદેશનો બીવત મુનશી. એક પ્રપાડો ને એ કિડશે ! એનું આવીનું ઘિતિયું ફરારે છે, એના સહેલ ચંપશે બીડીને ફર પડે છે.

પાવડો ખરડું છું, પ્રેમગીતે લઉં છું. પરમેશો લૂછી કામે વળગું છું. આ

૧ આ લેખમાળા શી કનૈયાલાલ મુનશી * કુજ્જલ * માં આટલું પ્રકાશ કર્યો. અનુસંપાદન ની મુદ્રામાં સર્વ * કૌમુદી * માં પ્રસિદ્ધ થયેલા આ ખંડના આરંભની જ એવું પુનઃપ્રકાશ કર્યો એવો વંચીયા, કુજ્જલ.

આત્મા મુનશીશ-ને સાક્ષર બાઈ મુનશી, એનાં પુત્રકો ચારે તરફ - વીખેરતા, ધીરજોદુ પૂર્વજોનો લુસ્સો મારા બાલ્યમાં આવે છે. 'હું' જોઈ જઈ છું, આ આત્મા-ગીસ્તર મુનશી, જાણે એકેકીયસોડનાં કપડાંની જાહેર ખજાર; ને 'My Learned friend' જોડીના દગ હાથમાં રાખવાના નિર્લેપ પ્રવૃત્ત કરતો... દટ-દટ-દટ... ને 'The Hon'ble member for the University... દટ-ને કુકના ગાઈડનો ગૌ. મુરખી... દટ દટ... ને મુનશીલાઈ-ને બાપાજી-ને ગ્રેમી દેવાંઓએ દીર્ધેલ રસમમ નામનો ધણી... ચલાઓ દર જાણો.

ચારે તરફ ધૂળ ઊડે છે, દગ નાનો થતો જાય છે. હું પરસેવો લૂકું છું, ને મેદાજોને ટેકવી મારાં પરાક્રમ જોઈ છું.

દગને તળિયે સાત વર્ષનો છેકરો દેખાય છે-કેડે-સાંકળા, હાથે સોનાની કશ્તી, અને મોતીની કડી; સૂકો, ગંભીર લાડકો-સુરતમાં મોટા મંદિરના ધરના ચોક્કા ધનુષ્યબાણે રમતો... હા, શોખો જડકો એ કનુલાઈ આખરે પકડાયો !

૨

૧૯૧૩ સુધી હું કનુલાઈ હતો-મા બાપનો; સમસિંબીધીઓનો, ન્યાતનો, ગામમાં મને જે જોળખતા તેનો, મારતરનો, વડોદરા કોલેજમાં સદાખ્યાયીઓનો ને પ્રોફેસરનો. કોઈ વાર ધરનાં લાડમાં 'લાઈ' કહેતાં તે બાપાજી સુરસામાં 'કનુ' કહેતા-નહિ તો એ જ નામ યોડી રહું.

આજે એ કનુલાઈ થાયુ એનો મારે પણ વિચાર કરવો પડે છે; ક્યાં સુધી ધણુને મારું આપું નામ રું તેની પણ ખજાર નહોતી. કોઈવાર ખતો આવતા 'કનુલાઈ' ભર્ય ને ચરનમે. શેકમખીઆર ભલે કહે છે કે નામમાં રું ? હું કનુલાઈ ન હોત તો બીજુ રું હોત-કે જ નહિ.

હું મારા બાપાજી જોડે રહેતો. મારી બા બરજ્ય રહેતી ને તેની મને ઝાઝી પરવા નહોતી. બાપાજીનો મને ધણો ધાક હતો, છતાં એ મને ધણુ વહાણ હતો. રતિ જામે સાથે સતા, અને રાતના બીક લાગે તો તેમને અડકી સુવાથી મને દિંમત આવતી.

સૌથી મોટા ને પ્રતાપી મજલસ એ દત્તા એમ હું માનતો-અને એ એવા છે એથી મને જાદુ ગર્વ થતો. અમે છંદિને સાથે આ પીતા, ત્યારે હું પણ ધણો મોટો માણસ હોઈ એમ એમની મારફ આ પીતા.

૧૮૯૧-૯૭ માં સુરતમાં ધરવેરા સંજંધી ધણી બજાબજાટ થયો હતો. મી. ફેડ્રોક લેલી કોલેક્ટર, સ્વ. નંદરાંકર તુલસીંકર અને બાપાજી પણ જાયોતો મુનિસિ-પાલિટીમાં કારભાર હતો. ધણુંબધું બાપાજી મેનિજિંગ કમીટીના અધ્યક્ષ હતા, અને ધરો તપાસી અકિચ્છી ધરવાનું કામ એમને મારે હતું. એટલે સચારે નકશા ને પુટપટી લાઈ કારફતો આવતા અને અમે-હું પણ મારો જાતને ધરવેરા માટે જવાબદાર ગણતો ધરો માપવા જતા.

અમે જઈએ એટલે ધરનો માલિક રાવસાહેબ ને મારે મારે-હું એમ માનતો-આ ને પાન ધરે; પછી પેતાનું ધર કેવું ખરાબ છે તેનાં રાહડાં રહે; પછી દિસાખ બતાવે

ને હજકની રંગેલી ભોંતિ પાછળ કાગળ છે તેની ખાતરી કરાવે. કારકૂનો માપે, બાપાણ દિસામ કરે—ને અને બનરી માડીમાં બેસી, બીજે ઘર જઈએ.

લોકો ગરીબીની ફરિયાદ કરે અને કોઈ વાર આંખમાં આંસુ લાવે ને કરગરે એટલે મારી આંખમાં પણ પાણી આવે. મોઈ વાર કું બાપાણને બીંતો ખીંતો માડીમાં કું, “એને જવા દો ને, બિચારો કેવો મારો છે !”

બાપાણ હમતા હમતા કહેતા, “તું કું સમજે ? એ તો અમરચો રોમ કરે છે.” ને બાપાણ બહુ કાંણુ હલવા છે એવો ખ્યાલ મને આવી જાય.

પછી અમે ઘેર આવી જઈએ, બાપાણ કચેરીમાં જાય, ને પેટો નાચક મને સુવાડી દે. એ માણસમાં બાપક ઉઠેરાની સકિત બી જેવી હતી, અને એને કું મારી મિલકત સમજતો, એ પાર્તાઓ પણ સરસ કહેતો.

બપોરે ખાતર આવે, મને આંક અને પક્ષાખનિ અલુમ્મો પણ લખવાનો ને વાંચવાનો શોખ. વાંચવામાં કું ફરિ ને બૂચી આમળ વળે. સાંજે પેલાનાયક સાથે કું બાપાણને તેજવા કચેરીમાં જ્યો. ડિજામાં, નદી તરફના એક ખંડમાં એ બેસતા. કું પણ પામે એક ખુસી પર બેસતો, અને જાણે મારે કંઈ જ બધું થતું હોય એમ કું મસકાતો.

સાંજે અમે સાથે ઘેર આવ્યા અને બાપાણ મને ‘Reading Without Tears’ નામની ચોપડીમાંથી અંગ્રેજી શીખવતા. એ દીકરને સિવિલિયન કરવાની ઉમેદ સેવતા હતા, એટલે જાલ્લવજથી તેને તેજાર કરતા. મોઈ વાર શતાબ જાણે બાપાણ તળાઈ વગાડે અને ધીમે રાંચે ગાય. મારી મહેનેતનાં વૈષમ્ય પછી એમણે તે ઠોડી દીધું, અને તળાખનિ ખાલી કું થયો. ‘બતરી એક બતરીયા’ મેં તળાઈ સાથે મોખેલાં શાક છે.

અમારી આતનો એક પડિવાળી હતો તેને ત્યાં કું સાંજના કોઈ વાર જતો. એક દહાડો એણે મને નાની, ફપાજી અતરની ખાલી સીંધી આપી, કું ખુશ થતો થતો તે લાઈ આળ્યો ને, રમે બાપાણ વડે એમ માની, તેને મેં સંતાડી રાખી. અતરની સીંધી આપી એટલે અતર પાછળ મન દોડ્યું. ધરમાં અતર મજે નહિ. હવે એને લાવતું ક્યાંથી ? પાસે પૈસા પણ ન મજે. મેં એક દુનર કર્યો. બાપાણ દર મંદિને નેટલી તારીખ તેટલ પૈસા કામગીરી પીલામાં કુંદરથી ચોટાવાી રાખતા; અને દરોજ સાંજે એમાંથી કું એક પૈસો લાઈ પાસે દલવાખની દુકાનેથી તાળે પેટા લાઈ આવતો. દુકાનસર પણ ‘સરસાહેબ’ ના દિકરા ચાટે જતા મોટો પેટો તેજાર રાખતો, ત્રણેક દહાડા મેં ‘આજનું’ ઠોડી દીધું ને પૈસાનો સંધારો કર્યો. અને એક દહાડો પેલા નાયક સાથે રસ્તા મયો ત્યારે તે પૈસાનું અતર લીધું.

શતાબ બાપાણ તળાઈ વગાડતા હતા, ને કું અતર લાખ્યો તેનો આનંદ મલાલતો હતો. પેલાનાયક દીકું મોડું કરી આળ્યો, “સાહેબ, મારે એક વાત કરવી છે.” મારા મોતિયાં મરી ગયાં.

“કું છે ?”

“આને લાઈ અતર લાઈ આળ્યા.” કું ચરચર ધુજતો બેઠો.

“ અતર ! ક્યાંથી આવ્યું ? ક્યાં છે ? ”

મેં તો મૂંઝે મેટિ શીશી ધરી હોધી ને રહી હોધું. શીશી ને અતર, બન્ને જખત ઘસં ગયાં.

હું રહેયો જ નથી એમ કહું તો આવે, કારણ કે કોઈ રમનાર જ નહોતું; અને સ્વભાવ રમતિયાળ નહોતો. મારી ઉંમરની એક પોઝીશની છાકરી કોઈ વાર આવતી પણ રમવાને બદલે બેસીને અને વાતો કર્યા કરતા. મારી બા હજી મને એ છાકરીની દોસ્તી કોઈ વાર સંભારી આપે છે.

હું ‘ funny little boy ’ હતો. હું આખો વખત અરેબિયન નાઇટ્સ અને હાતમતાઇનાં પરાક્રમે વાંચ્યા કરતો. અને બોલતી માણહી, પર્વતમાં પોઢવા દીસ ને ઊઠતા યોગનો વિચાર કર્યા કરતો. દમારકસના દરવાજાપર મને ગરુડ, લઈ ગાય, તેનો દરવાજો ખૂલે, અને હું જ પહેલો હોવાથી મને કોઈ સુવત્તાન સ્થાપી કુંવરી પરણાવે એની હું વાદ લેવા કરતો.

બાપાછએ મને રહેઘેઘાડ વાપરે છે તેવું પ્રથુ નાતું. શંતસ આપાબુ, હતું. એક દહોડા મને સ્વપ્ન આવ્યું કે એ કાનસ તસેસમાતી છે. - બાપાછ, કચેરીમાં ગયાં એટલે જાનોખાનો હું એક બોરડીમાં બસાઇ, મારી આંગળીપરની, માણેકની. પીટી કાનસપર ઘસવા બેઠો. મારી ખાતરી હતી કે છન આવશે; એટલે હું હીરા મોતી માણીશ; સાંજના બાપાછ આવશે ને એમને આપી દહાડા એટલે એમને નોકરી કરવા નહિ જવું પડે; અને પછી સુરતનાં જ્યાં ધર લઈ લઈશું. ધસતાં ધસતાં રીંદેટ તુડી ગઈ ને માણેક નીકળી પડ્યાં. એક નંમ ભાંગી ગયું. શંતસનો કાચ પૂરેયો ને કાચ-માંથી લોહી નીકળ્યું. સાંજે બાપાછએ આવ્યું. ત્યારે વડયા નહિ ને દસ્યા; અને મને મારું અપમાન થયું લાગ્યું.

મને તો ખાતરી હતી કે છન આવત ને હું બાપાછને પૈસા લાવી આપત. અવાહીનતું કામ કરવા ગયો હતો તેથી છન ન આવ્યો, કે બાપાછ દસવાના હતો તેથી જોડું લગાડી માર્યો ગયો, એ મને સંભવ રહી ગયો.

૩

એક દહોડા અણલાઇકાકાની ચીડી લઈ. તથુ જથુ પેરોણા આવ્યાં. જે તો પાલગથી ગુજરાતમાં મોટા તંબક ને નાના તંબકને નામે સુધિખ્યાત થયા. ત્રીજા એમના મિત્ર વડવાણના જવડાંકર મોરારજી કરીને હતા. જે તંબકો મોરખી નાટક કંપનીમંથી છૂટા થયા હતા અને તેમણે ‘ વાંધાનેર અપરંદિતવર્ષક નાટક મંડળી ’ કહી હતી. એ મંડળીને સુરત આવતું હતું તેથી બાપાછની મદદ લેવા આવ્યા.

બેનણ વર્ષ પહેલાં બરુચમાં એક મંડળી આવે હતી. અણલાઇકાકાને ત્યાંથી સોદા, પુરણી લઈ જઈ, રંગીન મોતિવાના પડકા કરો. નાતની વાડીમાં તે મંડળીએ ‘ સહિતા દુખાદર્શક નો નાટક કરેલો એવાં કે જાંખાં સ્મરણો દર્તા. ’ પણ આ તો ખરો નાટક-નાટકકાજના, રંગીન પડકા, હામેનિમમ ને તળસાં સાથે, દિવસોના દિવસો સુધી હું ગુનવાન રહ્યો.

ત્રંબો તો મળા પળ જલથંકર રચેા. મોક્ષભાગને રસે જગ્યા ભેદાઇ. પનસનું થીએટર બંધાયું, કામ કેમ ચારે છે તે કું શેજ નેચા જતો તે દરખાસને વાજ વગતો.

કંપની આવી, પાંદા લીલાવા, વીંમિ રંચાઇ. સચારમાં કું ઘેરથી નાટક-કાગી ને નાટકકાગી ઘેર ફેરવેા. મોટા વંચકો મારી ઉમરો ઝાકેા થંકરખાશ મારે મિત્ર થયેા, તે કામજમ રોજ ઘેર આવેા. એ કંપનીએ પાટું લેરાને હતો. પાટર કેમ મારેા, યશુમિત્ર કેમ પહેરેા, ખેટા વાગ કેમ ભણવા એ બધું અને ધીનવનો. અને શોષ ન હોય ત્યારે મોરલીમાં ભરાઇ સાધું અવાગી મૂળી, ડે કાચ કાં, કું ઘેરું નામન પળ સામો.

દેવદાસના પહેરડે રંધે, રંધે પાટરની મિમિત્ર તાલ અને ધિતિવંશ કહેલા મારેા, કાચના પહેરેા, આંબેલી આંબે ને રમેલા હોડાગા, મારાં મૂખ ને કાચ વાગા પળ કાગા થરીરન એવા બરજન અનુભવે ગુજરાતી નાટકકાગી વીનવી નહાર કરી મગતાં નથોતે મારા છત્ર સાથે જગાઇ મળાં, અને તેમનાં હાંનને પરિચયમાં જ મેં આનંદ અનુભવસ મણેા.

આખરે જ્યું નેચાર થયું ને 'સીતાસ્વંર' નેા તબો એક પડેા. અમે બાપરીકો પ્રેક્ષકર્તામાં અભરવાને ભેઠા, અને અંદર જવાનું મન પાડું થયું, પણ બાપાજી જવા દે ત્યારે ને !

કમ્પ્યુટરો દુપા થઈ થયેા, નાટકો પાંદે કીપામે અને શાપાજીએ નાચ ભેતા વર્ણકમ્પો કું નાટકપ્રેક્ષક ભેજ રહો.

જનકાલની કચેરી આવી, નામે ત્રંબક પરશુરામ રપે આવ્યો. એણે જતા પરી હતી, અંબક અને ને પરશુ કાચમાં હતી, અને ધીનંતર પહેરું હતું.

અંબક ઇંચ વા, રસે, જપ્તો પ્રજા કેં નામ,

કમ્પા નેઈ થઈ એ નાટ દિને જવા લેને પામ.

મારી બાએ પુરાણાયાઓથી તો મગજ ભરી રીંડું હતું એટલે બૃથ પૂર્વભેતી કારકિર્દી છે મન આવગ રમતી જ હતી, અને તેમાં સાક્ષાત્ત્વ લમચન જમદનેચ ભેષા !

પત્રો નિષ્કામિત આવ્યા, કામ લગમળ ને જનકી આનાં, વિદ્યાપ્રવિણાપ્રીજ મોરી ત્રંબક ભેષે. અને કપનાના લેનમાં મકરૂર કું ઘેર આવેા, ભીંજે દહાડે સચારથી મેં બજારનું ને અરેનીઅન નાટક કાચાં મકર્તા. મારી પાસે એક નાનું કોટનું મેટ હતું તેવા પર વરખ એટલાઈ મયે, અને પરશુ થઈ મજ. અંબક તો હતું જ. જગતમાંથી પાવરીએ આવી ને કું પરશુરામ જતી મયે. બાપાજી જગમ્મી હતા, ને જા રેલુકા ભેતી હતી. બાકીના બધા આવી પહેાંચ્યા, પધારીમાંથી ઝડું એટલે પત્ર આવગ 1જું મેટ છે કે ભીજમ તેની કું તપામ કું, ને તેને વ્યા સાવચનું 'કડું'. નાચનું પાણી મૂકનાર નેકર પણ એક લિખ હતો. મારી કાંઈના કાંઈના મોક્ષ-લાઈ પરમાં રહેતા, તે પણ એક મોટા લિખ હતા. ખુબી એ હતી કે આ બધું કું એકમે જ જવળેા-નોખેા હટ્ટો નહિ.

'સીતાસ્વંર' ને રોકે એણે કું જતો ને પરશુરામ ભેજ પાડે આવતો. એક દહાડો બાપાએ વહેમ મયે કે આ કાંઈના મરમો છે. થંકરખાશ ઘેર આવેા નેધ

યથા; મારે નાટકશાળામાં સનિવારની રાત સિવાય ન જવું. એવો નુકસાન નીકળ્યો; ને પાછું એ કહું પણ એકબીજાર તરફ જુએજુએ પણ મને થોડોનાયક લાગ જતો નહિ.

બીજો નાટક 'પ્રેમચંદ્રિકા' પણો; તે વખતે નાટકનો નાયક બાર વર્ષનો છોકરો ને નાયિકા આઠ વર્ષની છોકરી યત્તા, અને મોલમાં ન માય એવા પ્રેમસંવાદો એ ઉચ્ચારતા. આ નાટકમાં બધા નાયકનાયિકાનાં કોસ્ઠમાં હત્યા.

વિજયચંદ : પ્રિયા મુજ પ્રાણ હો વારિ, વારિ.

પ્રભા : શોભે મુખમંત્રિ શા તારી ચારી ?

વિજયચંદ : પ્રભા મહી પાગ્યો નહિ, વિજય મુખ આવાર.

પ્રભા : આનંદે લક્ષ્મણ છે, હર મુજ શ્રવણદાર.

પ્રેમ, અભિનય ને સંવાદના આ પહેલા પહેલા પાઠોથી મારું હૈયું વમળે ચડ્યું પરશુરામ યોદી વાર ફર ગયા; એક પ્રભા જીવતી યત્તા, બાપાજી કોઠમાં બપોરે દીવાનખાનામાં હું હું ને મારી પ્રભા આખી બપોર મદાલ્યા કરીએ; સાંજનાં એ મારી સાથે ફરવા આવે. પ્રભાના એક પણ મારે જોલવા પડતા હતા તેની મને જીણપ નહોતી. આ કલ્પનિક સુહમરી આવી એટલે મારો એક પૂરી સોબંતીને પણ મેં વિસારે મૂકી.

નાનપણમાં જોયેલાં આ બે દરમ અને સંબંધોથી આ બીડીએ શ્રવણના તાર સાથે વજાઈ ગયાં છે ને હવેનો શ્રવણ પ્રસંગના મર્મમાં સમાયા છે. આજે પણ તેની પ્રેરણા આવતી વૃદ્ધવર્યાનાં ઓળાઓ વીંચેરી નાંખે છે.

(આજી)

દીવડો

ઠાણે સાહેલી ! આજ પેલાઓ દીવડો !

ધેરા અંધારમાંહિં મેણિ, આ દીવડો !

સતેલાં નીરને જગાડે આ દીવડો,

મેણિ હા દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે પેલાઓ આ દીવડો !

સુંગરના તેજવડી મેણિ એ દીવડો,

મીઠા મથકે મહી સૂતિ એ દીવડો,

તારતીના તેજથી અનેરો એ દીવડો,

મેણિ હા દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે પેલાઓ આ દીવડો !

કાદી તોફાની અનિલ-લહેરે લહેરાય ના,

મુકેયો નિઝૂદ, એનો જ્યોતિ અંખાય ના,

દિવાના મૂલથી મ એને મૂલાય ના,

એવો એ દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે અમર પેલાઓ દીવડો !

સુંદરજી ગા. બેઠાઈ

હુમસની સહેલગાહ

ધનમુખતાલ જુલુતાલ મહેતા

૨

રમણલાલનું વણીક તરીકનું જીવન શુક્ર યુક્યું હતું. અચરનવાર નાના નાના કેસોથી રમણલાલે પોતાનું ખાતું બોધ્યું હતું. એવા એક નાના કેસને માટે એને સુરતની બહાર જવનું થયેલું; તે કામ પૂરું કરી રજા બાદ રમણલાલ પાછો સુરત સવારથી સવાળી ગાડીમાં આવ્યો. સુરતમાં કોઈ મધ્ય મેસમમાં આ સમયે કોઠાએ હાવાની તરફ લીધી જ નથી હોતી એટલે રમણલાલને એમ જ હતું કે માતાપિતા શીવાય બીજાં ઘરમાં સુતા જ દશે. મધ્ય બપોરે એ આવ્યો ત્યારે તો ઘરમાં ખમાલ મચી રહી હતી. નાનેલાંક ગમન અને નાની બહેન કમુ, બારણે અમીઆર વાગે ત્યારે તો માંડ નહાવ જાય તે અત્યારે સાત વાગ્યમાં નહાઈપોઈને મારા જુઝાં, પહેરીને ચોખ્ખામ કરી રજાં હતાં. એમનો નોકર રામજી સાધારણ રીતે પોષાકમાં બારમાસ માત્ર એક મેલા ધોતીવા ઉપર જ યાદાવતો હતો તે આને સ્વચ્છ ધોતીવા ઉપરાંત ખપીસ અને ડમણે તેમ જ ટોપી પણ પહેરીને આમથી તેમ ફોરો હતો. રમણલાલ આથી ઘણો અજબ થઈ ગયો.

"કેમ બા ! આ બધી ધમાલ ચાલી છે ?" તેણે પૂછ્યું.

"વિદ્યાબહેન દાસ હુમસ છે કેની ! તે ધણીવાર કહેરડામાં ફરતી હતી અને એવામાં દહપતકાકાએ આને મોટર બસ આપી એટલે થયું કે બધાં જરા જાણ્યાં. રાતે પાંચાં આવ્યું."

"હાં, હાઆઆ, આતું છું ને," રમણલાલને ઉતર દેતાં દેતાં ધણી ધણા વિચાર આવી ગયા. પોતાની પત્નીને સામુસમસ નાટકમાં નથી લાગ જતા એવું જાણીને એણે એક વેળા નાટક જોવાનું જતું હતું હતું અને પરિણામે પાછાથી એને જણાયેલું કે પત્નીએ પોતે જ આવવાની ના કહી હતી એ પ્રસંગ એને યાદ આવ્યો. જ્યાં પ્રથમથી જ એના મનમાં એવા વિચાર ધુમી મચેલા કે સંકુચિત કુટુંબમાં વધુને સુખ દેવા જ નહિ, એ વિચાર પ્રત્યક્ષ ઉછાટાં પ્રમાણેથી પણ એ નાણુદ કરી શકે નહોતો એટલે એને જવાબ દેવામાં જાંજમ થઈ. તે ને તે વેળા તો એ પોતાની પત્ની રમણે પુછી શકે જ નહિ એટલે એણે હા તો ખાટી લીધી. ખાટી વસ્તુ-સ્થિતિ જણાય ત્યારે ના પાડતાં કોણ અટકાવે છે એ વિચાર મજબૂત એને આવ્યો.

"ત્યારે શાક ! મોં મોં ઘોઘ ચાક પડે તેવાર થઈ જાયો." પિતા જમનલાલે કહ્યું, "જોત જોતામાં તારો ચડી જશે."

ઘરમાં કોલાહલ અને કહેરણી વધતાં જતાં હતાં. રમણલાલ જે એકાકીમાં જાય તે એકાકીમાં ખસવા એવજી માણુર તો કરી જ જતાં એટલે રમણે એકાકીમાં પુછવાનો સમય મળ્યો નહિ.

સુરતના વગનીઓનાં મતજમાં આને જમાણા ક્યાં એવો વિચાર ધુસી ગયો લાગે છે કે કોઈના જીવનમાં ખાનગી જેવું કશું હોય જ નહિ. આ વિચારને

આધારે જ ત્યાંના ઘર બંધાયેલાં હોય છે. મોટા મોટા એકાદ બે ખંડ, અને આ ખંડને આઠ દસ બારી બારણાં ! વળી દરેક એકાદમાંથી બીજા દરેક એકાદમાં આસાનીથી વર્તી શકાય. પરિણામે કેાઈ પણ નહું પરણેલું બેઠું એકાંતમાં વાત કરવાની ઇચ્છા રાખતું હોય તો તેને દસ બાર કલાક તો સહ ભેવી જ પડે ! પણ આમ કરવામાં કોઈ ધર્મનાં, રૂઝમોંઢોનાં કોષ : દેવી મૃદ સંકેત દશે અને વડીલોએ એ રીતે અંખત્યાર કરેલી છે એટલે એમ કરવાથી તબીબત પશુ સારી રહેતી હશે એમ સૌ કોઈ અનુમાન કરી શકે. અલગત ! દમણનાં જુવાન વાળંઓ આ રીતને ધિક્કારી જ કાઢે અને એને જંગલી રિવાજોમના એક ગણી કાઢે ; પણ વીરેલાં વાળંની તો વાત જ શી કરવી ? વડીલોને જે પ્રમાણમાં ખાતરી જીવન સામે ચીક હતી તેટલા જ પ્રમાણમાં હાલનાં સુરકસુરતીઓને બહેર જીવન સામે ચીક છે.

આપણા આપસાદના સુવર્ણયુગમાં હતી વખતે, મુની વખતે, લુગડો, બદશતી વખતે પણ ખાસ એકાંત જગ્યા જોઈએ એ વિચાર જ દસવા જેવો જણાતો તો પછી ઘાતપણ કમતી વખતે, મોં ધાતી વખતે સ્વેરે-વધુ સરળ ક્રિયાઓમાં એકાંતની આવશ્યકતા એમને જણાયેલી જ નહિ એ સમજી શકાય તેવી વાત છે : પણ હાલમાં તો જુવાની-આંખો એ રિવસ નહિ નહાય એ વાત સાચી પણ પાંચ પંદર માયુસના દેખતાં બહેરમાં તો સ્નાન કરે જ નહિ !

પણ જુવા અને નવા જમાનાનો મેળ જ ક્યાં ખાય ? જે બધું જુના વિચાર-વાળા કરતા તેને ધર્મગ્રંથોના પ્રમાણોને આધાર હતો ; તેમ જ વેદકલાત્મકી પણ મદદ હતી એ સાવ રીત જોડું સત્ય પણ હાલના જમાનાના માણસો સ્વીકારવા તૈયાર નથી તો પછી વાદવિવાદ શા કામના ? સુધરેલાં કહેવાતાં સહેરામાં તો પણ ચોરસ પુટળીં આધરમ ભડે હોય. ભડે તેમાં ભેસીને ન્હાવાથી મુંઝવણ નવાજું હોય. પણ એ આધરમ મળે એટલે લોકો દોસે દોસે પાંચ રૂપીયા ભાડું વધારે આપે ! ત્યારે સુરતમાં હજી પણ એવા કુધારાઓ બહુ મોઢા પ્રમાણમાં જાગમ થયા છે. ત્યાં હજી જનતાનો મોઢો ભાગ પોતાના જીવનની શોખી જરૂરી ક્રિયાઓમાં એકાંતે જ કરે છે. એમાં એમને શરમ નથી, લજ્જા નથી, નાગમ નથી. બાવજનાં ઘાતલોને કુચડો મોંમાં ધાતી સાથે સુરતી પ્રભાતના દોરેક કલાક આનંદથી ચુગરી શકે છે અને તે સમયમાં સારામ જગતના વર્તમાન, પોઠાશીના ધરતી વાતો, રૂઝમોંઢાના આમંચપાટા અને રાક તેમ જ અનાજના ભાવ વગણી લઈ શકે છે. યૌચારિ ક્રિયાઓની વ્યવસ્થા પણ એટલે જ હોય છે અને સ્નાનની યોગ્યતા પણ એ જ એટલા ઉપર રાખવામાં આવી હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રભાતને મોટા ભાગ તેમ જ સાંપડાએ અને રાત્રિએ પણ લાલિ-સમય એટલા ઉપર ગાજવાથી તંદુરસ્તીનો નિકાસ સધાવ છે એ સહેલી વાત હાલના જુવાનો સ્વીકારશે નહિ. એટલા ઉપર બધી ક્રિયા કરવામાં તેમને લજ્જાનંચ, બેશરમાઈ અને અસહિષ્ણતા જણાશે પણ તે જ જુવાનોને પશિમના પ્રદેશમાં હાલમાં ચાલી રહેલ નવા વસ્ત્રમાં રહેવાના પંથમાં ઉચ્ચ જાનના જણાશે ! આવાં મનુષ્યો પાસે જૂના રીત રિવાજો ના સંગર્ષનમાં ઠણું કહેવું એ જેવું બાગ્ય જાનવત જ સાય ! પણ દશે, આ તો પિયયથી વેગળું આડયું જવાયું.

• ઊપર જળુલેવ-ઘરોળેને લઈને રમણુલાલથી રમાની સાથે ખાનગીમાં વાત થઈ રાખી નહિ એટલે રમાને પોતાનાં માતાપિતા આ કુમસની સહેલગાઠે સાથે લઈ જવાનાં છે કે નહિ એ વાતનું નિરાકરણ રમણુલાલથી થઈ શક્યું નહિ : પરંતુ જેમ બીજાં-એએ છુટાં બાલેશ તોમ રમાએ પણ બચાવદાર રેડાથી, કસનદાર બાંધણી પહેરેડી એટલે એના મનમાં વિશ્વાસ એકે કે રમા આલવાની જાગે છે ખરી, આ આશામાં રમણુ-લાલે પણ ત્વરાથી છુટાં બદલી નાખ્યાં અને હાલજીવણી કરી, મોં ઘોઈ, ચાક પી લીધી. અમન અને કમુની કુલકુલ વધી. સમજની ડોઝલોડ પણ વધી. જમનલાલજીનાં મરમાં જડતાં ન હતી, લગભગ ત્રણ ચાર માણસે તે શોધવા માંડ્યાં, આખરે તે જડ્યાં ત્યારે ખમર પડી કે તપખીરની ઘાગડી જડતી નથી એટલામાં બસનેા શોધર આવી પડેએ એટલે જલસાટ વધેા.

• "હેલી ઘડીએ તમારું કાંઈને કાંઈ જિવાય જ, " નર્મદાએ તપખીરની ઘાગડી શોધવાને માટે યત્ન કરતાં કહ્યું. " મરમાં જડ્યાં ત્યારે ઘાગડી ગઈ, સવારના પાંચ વાગ્યાના કાલમાં તોયે આખરે તો આનું આ જ, "

" પણ એમ જડે જ નહિ તેમાં હું શું કું ? " જમનલાલે પણ શ્રમ ઘરેલ ઘાગડીને પોતે ક્યાં મુકી છે તે ચાક કરવાનાં ધોઈ માસનાં કહ્યું, " હું તો તમારા બધાંથી પહેલાં તૈયાર થયો છું. "

" તૈયાર થયા તમે ! ત્યારે હેક હેડી ઘડીએ મરમાં બને ઘાગડીનું આન ક્યાંથી આવ્યું ? " નર્મદાએ બે મોખલા શોધનાં અને તેમ કરતાં પુરેણી મગાણી ટોળી નાખતાં કહ્યું, " જુએલી આ તમારી યાડાયાડમાં આ પુરેલ પણ ટોળાઈ મધું. સગર વખત બધાંને કહ્યું કે આગલા ચોરડામાં પુરેણી મગાણી નહિ મુકાય, એ કમુનાં જ કામ હશે ! "

" આ, બિચારી કમુને નાહખી તમે વગોવો છે ! " રમા પણ હાંજી હાંજી ઘાગડી શોધતી હતી તે બોલી. " તમે ચારી માસે મંભાવેલી, મેં ભાવીને તમને આપી અને તમે જ ત્યાં મુકી હતી. "

" અરે હાઆરે, હવે યાદ આવ્યું, એ મેં જ મુકી હતી. " નર્મદા કસતાં કસતાં બોલી, " પણ એમની યાડાયાડ બોલી છે ! એટલે જ મારાથી ત્યાં મુકી દેવાઈ હતી. "

• " હવે પુરેલ ટોળાયું તો હો ટોળાયું પણ મારો ઘાગડી તો કાંઈ શોધી મરેા, રમા, દિહા બોલને, તેં બોલ છે ? " જમનલાલ હવે હેક જ ગળાસાં ગયા હતા તે બોલી ઉઠ્યા.

" જ્યે, હવે રમાને પુઝા છે ? તે શું એ તમારી તપખીર મુકે છે ? " નર્મદા બોલી, " તપખીરની ઘાગડી વગર નહિ જ આવે ? કુમસમાં તો મળી રહેશે. "

" તમે બધાં એવાં મને ગલસાવી મુકે છે કે પછી મને મેને પુઝતું અને શું કરતું એ ચાદ જ રહેતું નથી. " જમનલાલ બોલ્યા; " અને તપખીર વગર હું કુમસ આવું ? બને જ નહિ. રમાને તો મેં એટલા માટે પુરેણું કે એને ધરમાં બધી વાતનું આન દોષ છે, બોલની, બોલની બહેન, મેં એ ઘાગડી ક્યાં મુકી હતી ? "

" હાઆસ, હવે મને યાદ આવ્યું, " રમા બોલી ઉઠી. " હાલતરકાશ સવારના વહેવા આવ્યા તે વખતે એમણે સુંઘવા લીધેલી; અને પછી એમણે મગવામાં જ મુકેલી. "

“ આ જોડું ? રમાને સા માટે પુછે છે, સા માટે પુછે છે એમ તું બોલતી હતી તે જોડું ? તરત નીવેડા આવ્યો. ” હમનલાલ દાખાશ હતીને બેસી ગયા અને બોલ્યા, “ જા, દિકરા, જા, દોડતી જઈને લઈ આવ. એ દાકતરશાહ પણ એવા છે ! પચાસ વાર દાખડી ઘેર લઈ ગયા હશે. ”

રમા દાદર ઉતરી દાકતરશાહને ત્યાં દાખડી લેવા ગઈ.

“ રામજી ! આપ જા આવ. જ્યાં સામાન બસમાં મુકી દીધા ને જાઓ છોડશો, બેસી જાઓ મોટરમાં, ” હમનલાલ બોલી ઉઠ્યા. “ અને તું પણ જા, રમજીભાઈ, તમો પણ જાઓ. રમા દાખડી લાવે એટલે તું પણ આવું છું. રમાને આવવું નથી એટલે ઘરનાં બારણાં ફેરવી માથાકૂટ આવડીને નથી. ”

રમજીભાઈના હૃદયમાં વિચળાનો આવડત થયો. તેના મનમાં વિચારતરંગ ઊઠ્યા : “ આ સહેલગાદમાં રમા નથી જ આવવાની ! મને કેમ પહેલેથી કહેતું કેમ નથી કે મારે તું કરવું તેની સૂઝ પડે. રમા જ્યારે ત્યારે સાસુસસરાનું ખેંચા કરે છે પણ મારે તમે એ વાત જાતરતી નથી. જાને આમળ એકદમ બે પ્રસંગમાં તું જોતો પડ્યો. હોઈ પણ આ વખતે તું છે ? સા માટે રમાને સાથે નહિ લઈ જવાય ! બસમાં વીસ માથુમની જગ્યા છે તો રમા એકલી ભારે પડી ! આમ જો જાણત તો હું કદાપિ કુમસ જવા તૈયાર થાત નહિ. પણ હવે તું જાણતું હતું ? આ વખતે કેક સુધી મને એમ હતું કે રમા સાથે આવનાર છે ત્યાં છેલ્લી થકીએ આ નીકળ્યું. રમા થોતે પણ બોલતી નથી. નહિ કેમ એને તેડી જવાનું હતું તો પણ આટલો ભયો ? મારીને મહાભાઈ શા માટે કરતી હતી ? ” આવા વિચારમાં ડૂબી જઈને રમજીભાઈ દાદર તો જાતથી પણ વાઘામાં જ ઉમેરે રહી ગયો. રમા કેમપણ કરણ વગર સાથે નહિ આવે, તો થોતે દહા પણ ના પાડી દેવી એવા નિઃશ્વ ધીમે ધીમે એના મનમાં થવા કરતો પણ આજથી પ્રથમ સાંભરતો હતો એટલે કરતું ઉતાવળીયું પગલું ભરવાને માટે એ તૈયાર નહતો.

નર્મદા જઈને બસમાં બેસી ગઈ. હમનલાલ પણ નીચે જાતર્યા. “ કેમ રમજીભાઈ ! રમા દાખડી જઈને આવી કે ? એ મારા જેવી વાલુનિયણ છે તો દાકતર શાહની સાથે ગપાટા મારવા જીબી હશે-જાઓની, જરા જઈને લઈ આવો ને. ”

બાવડું હતું અને વેગે દડું એના જોડું રમજીભાઈને બન્યું. રમજીભાઈને રમાને ખાનગીમાં મળીને પુછવું જ હતું કે એને આવેલા દોડકરો અન્યાય સા માટે કરવામાં આવ્યો છે ? અહિં ઉભો રહેત તો કદાચ એ પ્રમાણે ખાનગીમાં પુછી શકત જ નહિ. એથી પિતાનાં આ વચન નીકળ્યાં કે રમજીભાઈ તીસની પેઠે દોડવો.

દાકતરશાહને ઘરને એટલે દાકતર રમાની સાથે દાહાડીડી કરતા ગભા હતા. રમજીભાઈને એ તરફ આવતો જોઈને, સંસારના અનુભવી દાકતર ઘરમાં વળ્યા. રમા એટલાના પચાસિયે જીબી રહી અને સ્મિત કરતી બોલી. “ કેમ કેમ, દાકતરશાહ ! અરધી વાત કરતાં અંદર આવવા ગયા ? ”

“ પાછી મૂની થાય છે કે ? પેતો રમજી તારી સાથે કંઈક વાત કરવા આવ્યો, જામે છે ને તું મને એટલું ઉપર જિજ્ઞાસે રહેવાનું કહે છે ? હા હા હા ! એ બાઈને વડાવીને અંદર આવ. પાછી મારી વાત પણ પૂરી કરે અને તારાં શકીએ આદ મુકી

છે તે પશુ તૈયાર થઈ જશે એટલે આપણે નીકળી પીએ, " દાકતર અંદર ઊભા ઊભા વાત્સલ્યથી હસતા હસતા બોલ્યા.

રમણ એકદમ ધમી આપ્યો. રમાએ તપખીરની દાગડી ધરી. તે સેતાં રમણ ઉરીકાઠને બોલ્યો, " હવે દાગડીને નાખીને ફાગમાં ! તું શા માટે નથી આવતી ? તને શા માટે એ સોજા નથી લઈ જતાં ? "

રમા જમવાર રમણનાજનો ઉદ્ગમથી ચહેરા જોઈ રહી અને પછી એના સહેજ ચાંગા પાડી બોલી, " શા માટે નથી લઈ જતાં ? તે એમને પૂછો-સાસુ સમરા એટલે જીવેલું દેવ. એ તે વડુને મુખે જાહેર છે ! " આટલું બોલતાં બોલતાં તો રમાથી હસી પડાયું. આ હસવું સાંભળી દાકતર કાઠને પશુ કુતુહલ થઈ આવ્યું અને ટિપ્પા-ચાર છોડી તે જલાર ધસી આવ્યા.

" કેમ કેમ રમા ? શું છે ? " દાકતરે કહ્યું, " આટલી બધી હમે છે શા માટે ? "

" તમારાથી ક્યાં કયું ખાતરી છે ? " રમા બોલી, " આ અને પૂછે છે કે સાસુ સમરા અને કુમસ શા માટે નથી લઈ જતાં ? બોલો, દાકતર કાઠા, હવે મારે શા જવાબ આપવો ? એ સોજા અને કુતુહલ આપણ જ સાથે નથી લઈ જતાં ! "

" હા હા હા, બધા રમણ ! તું હજી એવો ને એવો રમો, " દાકતરકાઠા, રમણ અને રમા પોતાનાં જ હેઠાં દોષ એવી મમતા જતાડીને બોલ્યા. " પોતાની મગી જોઈને નથી મળતાં એવી રીતે હમનગાઈ અને તર્મદા આ રમાને લાડ લાડે છે છતાં તારા મનમાં એવો જ જખારો પેસી ગયો છે કે રમાને એ સોજા બહુ કુતુહલ છે છે. રમાએ તને હજાર વખત કહ્યું છતાં તારા મનમાંથી આ વિચાર જતા નથી. "

પાછળથી હમનગાઈને ' રમણગાઈ, ચાલો, ' નો અવાજ નીકળ્યો એટલે રમણ જાણે વિનય બોલતે પૂછી લીધું, " એ બધી વાત જવાદોને કાઠા, પણ કહો તો ખરા કે એ-રમા સાથે કેમ નથી આવતી ? "

" ના ના, હવે, મૂર્ખો ના જન, " દાકતર બોલ્યા, " આવો પોરો થયો, વડીલ થયો અને આવી દોહિયાર રીત જેવી બેરી મગી છતાં આટલું પશુ સમજતો નથી ! એને બમમાં બેસાડી કુમસ, સપ્ત લઈ જવાની મેં ના પાડી અને તે પશુ આજે સવારે જ ! એ પ્રમાણે લઈ જવું તો એને જોઈને કુમસમાં જ આવે અને ત્યાં જ સુલસુ કરી પડે ! જલ, હવે મનજમાં લીવડું ! "

દાકતરકાઠા આ પગથાથી રમા હાથથી રિમ્બ કરતી નીચું જોઈ રહી. દાકતર કાઠા પોતે અદ્ભુત થઈ પડ્યા અને રમણના ' ઠીકઠક, કાઠા ! જાઉં છું ! જાઉં છું ! ' કરીને નીચું જોઈ પાછો રહ્યો.

" આલ દિહી, ધરમાં, " કહીને દાકતર પાછો રહ્યો, પાછળ રમા રહી. ધરમાં જતાં જતાં દાકતર બોલ્યા, " પહેલીવાર ' જાઉં છું ' દાકતરકાઠાને કહ્યું અને બીજી વાર ' જાઉં છું ' પોતાની બેરીને કહ્યું. ખરું કેમ ? રમા ! આજકાલનાં જોઈએલા છુટા કાઠાની પશુ હરમ રાજનાં નથી ! " આટલું કહીને દાકતરકાઠાએ અદ્ભુતપથી ધર મળવી મુક્યું.

આજનું કૂજનું

તે આજને કૂજનું શું લાવ્યું કે ?
મારે હારે એ પાનમાં પાસી આવું કે
અને હજી એ વિલસી તહીં રહ્યું ?
એવું લાવ્યું તે ગુજ કૂજને શું ? ૪

વસન્તની, મંગલ આરતી, સમી
મેં સાંભળી છે સ્વરધાર તાહરી;
ને સાંભળી છે પ્રિય સંગ તારી
પ્રતિભાસની અથવા નામની
અખંડ વાતોતણી ધાર સરની;
ને ચૈતની માંહનીમાં તરતી,
ઝીંસી છ મેં કૂજનધાર તાહરી
અર્ધી નિશાએ, અખળગતાં હરે. ૧૨

જતાં ન તેમાં પ મને મળેલ તે
અને રહ્યું ને હરથી અહીંક તે
આને મને સાંપડિયું અચિન્તવ્યું. ૧૫
તે આજને કૂજનું એ લાવ્યું ન શું ? ૧૬

આને નથી માહક વાવું માવેના,
પ્રહોષ વા શીતળ ચૈતને નથી;
નથી વિલાસી પં વસન્ત અજ કે. ૧૮
જતાં મં શાં જીમજીમ વસી ગવા
તારે હરે કે અખળા બગેરે

વેલખના, તે ગુજ કાવ્ય રહ્યું ?
ને કાવ્યમાં એ કહ્યું એવું તે શું
હજી એ કે અતર માં શું જણું ? ૨૪

વિશાદ તારા હરમાં વસેલ શું
તેં હાલંબો ? વાં પ્રિયસંગ મ્હાણી
સુમંગી કે પણ સાંભરી તને ?
કે માનવીય હર અખળ મહિ
હિતાહ કે નવ્ય જ પૂરવાને
માધુર્ય તે કૂજનમાં વદાવ્યા ?
વા શું નિરુદ્ધ ન અલપી અધ ? ૩૧

નથી, નથી એ ગુજ બેઠ પામવા,
હિંમત એ ગુજ કાવક નથી;
માધુર્યની અરકુટ મુગ્ધતા આ
મારે નથી શું અભસ કે કુ અધવા
બેસી જઈ કામળ કાવ્ય તાહરું ?
મારે નથી એ કરવી સમીક્ષા,
'મીમાંસવ' મારેવ માહરે નથી. ૩૮

કે આજનું કૂજનું મુગ્ધ તારું
જારી ન મારે હર સાંભળીશ કે,
અરેકે કુ અખળા બગેરે
બંજી રહે અહર ખંડાર તારે
હો હરે અખળ ને વસી રહે
વસી રહે ને વિલસી તહીં રહે. ૪૪

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

કુમરસિંહર કેવળરામ શાસ્ત્રી

નૃસિંહ મહેતાના સમયની ચર્ચાએ મૂળરાત્રી

સાહિત્યના આકાશમાં અવનવા રંગો ઉત્પન્ન કર્યા છે. એ ચર્ચાનું બોલસાપણ સં. ૧૯૫૧ માં આચાર્ય આનંદરાવ કુવેર દાદેએ થયેલું અને એને જળ સીંચીને એના અંકુરને પ્રગટ કરવાનું તથા અનેક શાખા પ્રજાખાઓ વડે શોષતો વિદ્યાગ્રામ વૃક્ષ બનાવવાનું માન સાહિત્ય સંસદના પ્રમુખ શ્રી કેનેથાચાર્ય મુનશીને છે. એ ચર્ચામાં સીધા કુદરે મારવાની આજે મારી તૈયારી નથી. મતગળ કે નૃસિંહ મહેતાના સમય સાથે મારા વાળના વિરલને સંધિ સંબંધ નથી, અને સામ્ય વિષયને જ સિદ્ધ મળી લેવાના ક્ષેત્રમાં પાડુ ન પડે માટે આજના વિજ્ઞાની કાગ મર્પદાઓ ભાંખનાં અવ્યયોન મર્પદાના સીમાચિહ્ન તરીકે ચૈતન્ય તથા વસ્તુભાવ્યને સખીને અને પૂર્વ મર્પદા ભીમકુ ભાગવતથી બાધીને હું ચર્ચા કરવા પાર પડું.

વળી શ્રી ભાગવતના સમયથી તે શ્રી વસ્તુભાવ્યના સમય સુધીમાં થયેલા ભક્તિમાર્ગના વિકાસનું સમય દર્શન આપને કરાવવાનો સોળ પણ મેં રાખ્યો નથી. પરંતુ કાન વૈષ્ણવ ભક્તિના જે અથ સિદ્ધાન્તો વિ. ની સોળગી સદીના વૈષ્ણવ કવિ શ્રેષ્ઠો-આસ કરીને વસ્તુભાવ્ય અને ચૈતન્યનાં અથ તોએના નિકટગતીન સિધ્ધોના લખાણમાં સંપૂર્ણ વિશિષ્ટ રૂપમાં ભેદમાં આવે છે તેના વિકાસનાં ભાગવત પછીના કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ઐતિહાસિક બળેનું કુંકામાં વિચર્યન કરવાની કચ્છ છે.

આ રીતે અતિથય સંકુચિત મર્પદાઓ વિષય પણ આજના વ્યાખ્યાન માટે થયો વિદ્યાળ અને થયો દુગ્ધ તો છે જ. પણ હવે પ્રસ્તાવનામાં આપનો વધારે લખન નહિ લઈ લઉં.

ભક્તિમાર્ગ આ દેશમાં ભાગવત કરનાં થયો પ્રચીન છે. એનાં મૂળ છેક વેદમાં અને ગીતામાં નડે છે. પણ ગીતાથી આરંભી ભાગવતના સમય સુધીમાં વિકાસ પામેલાં જે ભક્તિતત્ત્વોના એ મૂળ રૂપમાં જ સ્વીકાર વસ્તુ સંપ્રદાયમાં તથા ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં ભેદમાં આવે છે તેને વિચાર અહીં પ્રસ્તુત નથી પણ ભાગવતથી જે પ્રવાહ માંખી જે નર્ચ તત્ત્વે અથ ન્યૂર્ણ તત્ત્વો પરિવર્તિત રૂપે વિકાસ પામ્યાં તથા કાગકદે ભેદમાં આવનાં નર્ચ તેને જ વિચાર કઈએ છે. આવાં નવીન તત્ત્વોમાં નીચેનાં છે અને અથ વિચારણીય દેખાય છે : (૧) ખ્યાનપ્રધાન કે, યાનૈસામ્યકુંકા ભક્તિને રથાને શ્રેમાત્મક ભક્તિતત્ત્વે સ્વીકાર, (૨) ભક્તિમાં કુંકારરસને અમર્યાન, (૩) હામી કે કુંકિમળીને રથાને ગધાનો સ્વીકાર (૪)

આ વર્ગની સંહિદ વ્યાખ્યાનમાંનું જોડું વ્યાખ્યાન : તા. ૪-૮-૩૫ ને રાજ અપાવડું.

ગોપીબાની ભક્તિની પ્રશંસા. (૪) બરજાવવાળી ભક્તિની સ્તુતિ. (૬) ગોપી, બાવ કે સંખીભક્તિ,

ભક્તિવૃત્તિના માનસ યાત્રીય વિવેચનથી આ ૭ તત્ત્વોનો વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન તો બુદ્ધ વ્યાખ્યાનને યોગ્ય છે. એટલે અહીં તો ઐતિહાસિક વિવેચનનો જ પ્રયત્ન કરે છું :

ઉપર કહેલાં ૭ તત્ત્વોનો અનુક્રમે વિચાર કરવા માંડ્યા પહેલાં એ જ્યે તત્ત્વો વસ્તુના સંપ્રદાયને તથા ચૈતન્ય સંપ્રદાયને સમાન રીતે માન્ય હોવા, બાબતમાં થોડા ખુલાશાની અપેક્ષા રહે છે. ચૈતન્ય સંપ્રદાય પ્રીતનિપ્રધાન છે અને વસ્તુના સંપ્રદાય સેવાપ્રધાન છે. અને આ તફાવત સામાન્ય પ્રેક્ષકને પણ તરત નજરે ચડે એવો હોવા છતાં એ બાહ્ય આચાર સંબંધે છે. પણ આપણે તો એ સંપ્રદાયોનાં ભક્તિરૂપ અંતરંગનો વિચાર કરવાનો છે. અને અકબરના સમયમાં, વગર જુમિમાં વસતા અનુયાયી ભક્તકવિઓની રચનાઓ જોવાથી ઉભય સંપ્રદાયમાં આ જ્યે તત્ત્વોની સમાનતા રહેતી પ્રતીત થશે. પણ આવાં સામાન્ય કથનથી કાઢીને સંતોષ કરવાનો સંભવ નથી એટલે પ્રત્યેક તત્ત્વનો વિચાર કરતાં તેને તત્ત્વની ઉભય સંપ્રદાયમાં શી સ્થિતિ છે તે પણ કુદામાં જોઈ લેવી પડશે.

૧૬૧૬ સાદિત્યમાં ઉપાસના અને ધ્યાનની વાત આવી છે. એ તો સર્વાવિદિત છે. અને શી સંપ્રદાયના પ્રવર્તક રામાનુજાચાર્ય (૪, સ. ૧૧ માં શતકમાં (૪, સ. ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭) એટલે બાબત રચાયા પછી થઈ ગયા. હોવા છતાં એણે સ્વીકારી ભક્તિ ભાગવતોક્ત ભક્તિ નથી પણ મહાભારતના સમયથી પ્રચલિત ધ્યાન પ્રધાન ભક્તિ છે. રામાનુજાચાર્યે પ્રાચીન પરંપરાપ્રાપ્ત ધ્યાનપ્રધાન ભક્તિ જ કેમ સ્વીકારી એ પ્રશ્નને પણ આજી ઉપર રાખવો પડશે. વળી આ વ્યાખ્યાનમાં વિભિન્ન વિભિન્ન આચાર્યો વિશે કે તેઓનાં ભક્તિવિષયક અર્થજો વિશે કશું કહેવું નથી. કારણ કે એ બાબતોને જે અન્ધાર વિચાર ક્યો છે. પણ સંતપરંપરાનાં ભક્તિવિષયક અર્થજોનો ખાસ વિચાર કરવાનો આ વ્યાખ્યાનને ઉદ્દેશ છે. ભક્તિનાં કેટલાંક તત્ત્વોનો વિકાસ આ સંતબક્તોદાર થયો છે. અને પછાતથી થયેલા આચાર્યોએ એ નવીન તત્ત્વોને સંસ્કારીને કે ચુલકપ્રમા જ રવીકરી લીધાં છે. એમ માનીને જ ભક્તિમાર્ગના ઇતિહાસના કેટલાક ભાગને કું ઝીલી રાક્યો છું. બીજા વિચારકોને બોલે રસ્તો ચૂકવાનો સંભવ છે. પણ અને તો પછી વિચાર કરતાં પણ બીજા રસ્તો નથી ચૂકવે. બાહ્ય બોલોની અસરની કું ના નથી પાડતો પણ એ બાહ્ય બોલોને ઝીલનારા આ સંતબક્તો જ હતા.

આ વિષયને ફરી ઉપસંહારમાં જોવા પડશે માટે અહીં આટલો નિર્દેશ કરી ભક્તિ કે તત્ત્વોના પ્રસ્તુત વિચારને જ આજી ચલાવીએ.

(૧) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ : શી વસ્તુભાવ્ય અને શી ચૈતન્ય બન્ને આચાર્યો ઇશ્વરપ્રેમને જ ભક્તિનું લક્ષણ ગણે છે એ વિવિધ છે. અને શી રામાનુજાચાર્ય ધ્યાનને પ્રાધાન્ય આપે છે, એ પણ ચોક્કસ છે. સોળમાં શતકના આચાર્યોની પહેલાં થયેલા શાંતિયભક્તિમીમાંસા અને નારદભક્તિમૂર્ત્ય કૃતોએ પણ પરમ અનુભવ

કે પરમપ્રેમને ભક્તિનું લક્ષણ માને છે. એ જ પ્રમાણે આરમા સતકર્માં કવેલા નિમ્બાકૌચાઈ* પણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને રજાઈ-ઉત્તમ ભક્તિ ગણે છે.* પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો આગે રપદ નિર્દેશ હું* ભણું છું* ત્યાં સુધી નિમ્બાકૌચાઈ પ્લેતાં ધોષ આચાર્યે કયો નથી. અને એ રીતે જોતાં ચૈતન્ય અને વલ્લભ ઉપર નિમ્બાકૌચી સીધો નહિ તેા આડકતરી અક્ષર માનવી જોઈએ. પણ સોગમ સતકર્મ આ વૈષ્ણવ આચાર્યો પોતાની પ્રેરણાના મૂળ તરીકે ભાગવત તરફ આગળ ચોંધે છે. અને જીવનવતકાર પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો મોધ કરે છે એવું સિદ્ધ કરવા માટે ભાગવતમંથરી:—

વિષ્ણુજાતિ હૃદયં નયસ્ય માક્ષાત
હરિરવશાભિહિતોઽન્યગોપનાશઃ ।

મળવરચાનવા પૂર્નાંધિ વશઃ

સ મયતિ માગવત પ્રધાન ડક્કઃ ॥

મા૦ ૧૧-૨-૬૬

પ્રેમાભિહરનિમિત્ત પુલ્કાદ્ગોતિ નિર્મૂતઃ ।

મા૦ ૧-૬-૧૮

કેવલેનહિમાયેન ગોપ્યો યાયઃ મળા મૃગાઃ ।

વેન્વે મુદધિયો મળાઃ સિદ્ધામામીયુ રજ્જતા ॥

મા૦ ૧૧-૧૨-૮

વચેરે વચ્ચે તથા છેલ્લા શ્લોકમાં આવેલો મેળીએનો પ્રખરો આમળ કરે છે. પરંતુ તદ્વચ રીતે ભાગવતનો અભ્યાસ કરનાર રપદ જોઈ શકે છે કે ચૈતન્ય અને વલ્લભની ભક્તિનું મૂળ ભાગવતોપરિણિત ભક્તિ હોવા છતાં જન્મે એક નથી અને નિમ્બાકૌચી તેા ભાગવતનો કાઠમે જ આધાર સે છે. ત્યારે પ્રખ એ છે કે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કોણે કર્યો ! ભક્તિમાર્ગનું ઇતિહાસમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું સ્થાન જોતાં આક્રમા નવમા રજમા સતકર્મ સતો ભકતોએ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કર્યો છે, એમ મારે માનવું છે. ભાગવત ને દેશમાં લખાવું છે તે દ્વારિકા દેશના સતોએ જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કરેલો હોવ તો ભાગવતમાં એને લગતાં વચ્ચે મળે એ સ્વાભાવિક છે, પણ ભાગવતમાં સંપૂર્ણ વિકસિત તથા સુરેખ-સુરપદ રૂપમાં એ વડ નથી મળતો. અને નિમ્બાકૌચી કૃપા અતિચપ રજ્જ છે. નિમ્બાકૌચી પોતે પણ આચાર્ય ઇન્દિયા કરનાં સંત ઇન્દિયા પુરૂષ વધારે છે. સાધક જાધક પ્રમાણેને તથા આ પ્રખને જાને ઉઠી અર્પાંતર ચર્ચાએને ઉડવા વગર કૌશાંઈ કહું તો મારે વલ્લભ એટલું જ છે કે ચૈતન્ય વલ્લભમાં ભક્તિનો ને પ્રકાર સંપૂર્ણ રીતે ખોલેલા રૂપમાં જોવામાં આવે

* કૃષ્ણવ દેવ્યાદિનિ પ્રમાણે

વશઃ, મવેત્તેવધિતેવલક્ષણા

સા ચોતવા ભાવનકવિદ્ય વાત ॥

દશ શ્લોકિ: શ્લોક. ૬

હે તેનો પહેલ પહેલો સ્પષ્ટ નિર્દેશ નિર્વાકર થયો છે. અને તે પહેલાંના એના-વિકાસનું પ્રતિબિંબ ભાગવતમાં પડ્યું છે. ભાગવતના સમય પહેલાંના તીર્થોમાં, ફરતા તથા શેવ તેમ જ વૈષ્ણ મંદિરોમાં-મંદિરોના સભામંડપોમાં તથા વિદ્યાળા બાંગલામાં જાતે પદોત્સવોની કીર્તનો કરતા ભક્ત-કવિઓના સન્દેશોમાં, આત્મની ભાવના કરતાં ; અશિત ભાવ અને ઈશ્વર પ્રતિ પ્રેમભાવ આગળ મહત્ત્વ દેતો, એનો પડો ભાગવતધરે, બીજો અને નિર્વાકર થયું કરી ભાગવતની મહત્ત્વ વગર જ એ પ્રાચીન ભક્તોની જ્ઞાતિનું સુદૃઢ વિવેચકિનથી પૃથક્કરણ કરીને ભક્તિનું ઉપર આપેલું લઘુ જ્ઞાપ્યું. નિર્વાકર પછીથી એના સંપ્રદાયની ભાગવતની અને ભાગવતોપદિષ્ટ-રીને ભક્તિ કરતાં બીજા અનેક સતોની અમરથી પ્રેમવશાણા-ભક્તિનો જાગમથી, સોજમ, શત્રુના માગામાં ને વિદાસ થયો તેનું પૂરું ખીલેલું સ્વરૂપ ચેતન્ય વલ્લભ સંપ્રદાયમાં દેખાય છે. જો કે એ ચારેયો વર્ણના માગામાં પ્રેમવશાણા ભક્તિને, દુરેલાં ઝગાંપાંકનો પૂરે બીજી વિશ્વોવાજો કલિદાસ ૬૭ ઉદાહરે નથી

(૨) શુંગાર સસવાળી ભક્તિ : બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં એક વચન છે કે યથા પ્રિયયા ત્રિયા સંપરિવ્યક્તો ન ચાલ્ય કિંચન વેદ નાન્તરં યથમેવાયં પુરુષઃ માત્રેનાત્મના સંપરિવ્યક્તો ન ચાલ્ય કિંચન વેદનાન્તરં । બુ. ઉ. ૪-૩-૨૧ આ વચનમાં પરમાત્માને પ્રિય-ત્રીની ઉપમા આપી છે, પરમેશ્વરને માશુકરપે ભજવે મુરતીમ મુરતીચક્ર આ વચન પછી દેવેક દગરે વર્ષ પંચાર થયા કેકે ઉત્પન્ન થયો છે, અને દિ-કુસ્તોતનમાં તેથીયે મોટો આપ્યો છે. વર્ષી બુ. ઉ. ના ઉપમા વચન મોંથી ભક્તિનો કે યોગનો અર્થ પ્રવળ કરવાર કદાચ કહી શકે પણ એમાં ને વિવક્ષિત છે તે તો એક દર્શનિક તત્ત્વ છે. જતાં પરમાત્મા અને જીવાત્માના સંબંધમાં પરિશ્વગ-આદિ-મન નેવા ચળ્લો તથા પ્રિયાની ઉપમાનો ઉપયોગ ભક્તિમાંગની ભૈતિકામિક દૃષ્ટિએ બહુ ઉપયોગી છે.

પણ બુ. ઉ. રચના પછી સંદેશ વર્ષ સુધી આ ઉપમામાં કે દેવ તરફ જે માતી મનોવૃત્તિને આપેલી પત્નીની ઉપમામાં રહેલા શુંગાર ભક્તિનાં બીજને અંકુર રૂપા નથી, કાલના જમાના સાથે સરખાવતો વિચારનો ફેરો પીયો-વિકાસ ।

ભક્તિસાદિત્યના આદિ અન્યંત્ર ગીતામાં દારપશંકિત અને સમ્પ્રદાયકિતનું મૂલ્ય છે, અને વૈષ્ણવ શેવ ઉભય ભક્તિ માર્ગમાં દારપ ભક્તિનો પ્રચાર તો બૃહદારણ્યકની જ ભાવનામાં આવે છે, દારપ, સેવા અને ભક્તિ વળ્લો પશ્યેવ તરફે વપરાયા છે, પણ પાંડવથી નેને માધુર્ય ભક્તિ દેહમાં અવિદ્ય છે તેનો ઉત્ક્રેષ્ઠ પશ્યે માગ સુધી ભક્તિ સાદિત્યમાં નથી મગતો. બહુ વિદ્યુની અવતાર ક્યાઓના પ્રચારથી એ ક્યાઓમાં આવતાં,

૧ બુ. ઉ. મો પણ પછુ નહત કાલના એક અન્યંત્રમાં ક-દનો રપથ કરતી મનોવૃત્તિને પતિ તરફ વિચારી પત્નીની ઉપમા આપી છે. પતિ ને પત્ની કદાતો કદાતો સ્પૃહાન્તિ ત્યાદાપશાવન્ મનોયઃ । મ. ૧૦-૪૩-૧૧

બીજા એક મંત્રમાં દેવે પોતાની તરફ આકર્ષતી વિષ્ણનાં બાંધી સાથે ભક્તની સરખામણી કરી છે. મ. ૧૦-૪-૨ અને આ મંત્રોના આધારથી દોષી-સ નેવા વિદ્વાન શુંગાર ભક્તિનું મૂલ વેળાં દેવે ઉ. (એલીકસ બોધ ક-ગ્રીયા ૫. ૮-૬.)

ચર્ચુન, દનુમાન, ભરત, સુમત્રા વગેરે પાત્રોની સંગ કૃત્ત્વાદિ અવતારી પુરુષ તરફની સેવ્યસેવકભાવનાથી તથા મૈત્રીભાવનાથી જીતિ ભેદને જેમ દાસ્યભક્તિ અને સખ્ય ભક્તિની કલ્પના થઈ તેમ જ નંદ મહોદયની બાળ કૃષ્ણ તરફની વાત્સલ્યભાવનાવાળી સેવા ભેદને વાત્સલ્ય ભક્તિની અને રૂક્મિણી આદિ કૃષ્ણ પત્નીઓની તથા મેઘધીઓની પ્રેમ જીતિ ભેદને માધુર્ય ભક્તિની કલ્પના થઈ છે. પરંતુ ભક્તિના આ દાસ્ય સખ્યાદિ ભેદો ભાગરત પડી પછે વખતે પડ્યા છે. ભાગ્યજ્ઞતા તો નરના ભક્તિના વર્ણનમાં દાસ્ય અને સખ્ય ભેદો જ ઉલ્લેખ છે. (ભા. ૭-૫-૩૪) ચેતનવ સિંધોના પ્રશ્નોમાં અને તે પહેલાં-પાંચુ કરી ચૌદમા સ્તનકમાં, સ્વાયંભૂવ નારદ ભક્તિન સૂત્રમાં આ ભેદો ભેદમાં આવે છે. તે પહેલાંના મોઢા પ્રશ્નોમાં ભક્તિના આ પાંચે ભેદોનો નિર્દેશ થયેલો મેં વર્ણવે નથી. ઉપમા દ્વારા ચિત્તરૂપિને સમજાવવા-સમજાવવાનો, પ્રવાસ સ્થાવરિક છે, અને કલિનું તરફ એકાગ્રતા મનોરૂપિ કલિ સેવકની સેવ્ય તરફની જીતિ જેવી, મિત્ર જીતિ જેવી, માયાપના આદિ તરફના ભાવ જેવી, કે સ્ત્રીના પુરુષ તરફના આકર્ષણ જેવી દોષ એકે આ ભક્તિભીમભાવોએ માન્ય છે તે આધુનિક માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કાંઈ બાધુ નથી. પ્રખ્યાત માનસશાસ્ત્રી મેકડુગલ દેશપ્રેમ કે શ્રેષ્ઠપ્રેમ જેવી જેવી સાંપ્રત્યક્ષિને વાત્સલ્ય (Parental instinct) નું પરિવર્તિત અને વિસ્તરણ મળે છે. જેનું આ માનસશાસ્ત્રીય વિચારખાનું લંબાણ અહીં અવશ્યક છે. વંશ ભક્તિનું આ પૃથક્કરણ તેમ છેક છેલ્લે આવ્યું છે. એ કે એ પ્રકારની ભક્તિ તો તે ખોટા પલ્લા વખતથી પ્રચલિત થઈ હતી એ જ સ્વાભાવિક છે અને એ ભક્તિનો પ્રચાર ઉપર કશું તેમ જ નિરંકાર ક્યાએએ કર્યો છે. દેવની પોતાની, ક્રિતા અવતારીની તથા ભક્તોની ક્યાએ ભક્તિ પાત્રક થઈ છે. એ માન્યતા વિષય પુરાણના સમય પેલાંથી પ્રચારમાં આવી હતી. અને હી કૃષ્ણની ક્યામાં સુચારસનું આલંબન થઈ શકે એવું વર્ણ દરિવંસથી લખાય થયું અને શ્રી ભાગવત દ્વારા એમ માણું મહાવનું સ્થાન મેળવ્યું. ૧૨૨

(અંતર)

પોતાના અગાધથી અગાધ રહેવું એ અગાધીઓનો મહાભાવિ છે.

એ. બી. આર. ૬૬૬

દિરંગી જ્યોત

(સર માહે—તાલ ચતુસ-પરતો)

પૂછ પૂછ જલે ને ધમધમે
જલે જલની રસભયોત:
જલે જલે છતાં લણી અમરમે;
એવી જલની અમીજ્યોત !—(મુવ)

સોનસ કોડિયે અમરત ભરિયા, દિરંગુવણી મહી વાહ; વેદનજાળથી તે સળગાવી, જળતી અમે જગપાટ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૧	દરજી વેદના હો એ ભલે પથ અંતરજાળ દે એ જ: વાદળવદન વિના નહીં વૃષ્ટિ ને, અર્ધિ વિના નહીં તેજ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૪
અંધર અમૃતરસ ભરે છલકે, ઉપર વેદનજાળ: અમૃતપાન કરે તે જલે હો, સંતોનો પંથ કરણ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૨	ક્યાં લગી જળતું આ જલન જરી, ક્યાં છે એ પ્રશ્નનું કામ ? જલન જરી તો એ જ્યોતે ખૂંચારી: ક્યાં રહેશે જલન નાચ રે ? એવી જલની અમીજ્યોત. ૫
અંધારે જીગરી તારલા ને કટિ ફોરશે ફૂલ; જળતું જગતને બારણે ને અળકી લાકડું ચૂલ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૩	જલનજોગી હો ! દિશકું જળાવતો અમૃત પીને એ એમા । જ્યોતિપ્રવાસ એ જોડશે ને કરશે સલતું કલ્યાણ ને હોમ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૬

અરહેશર દુવામજા બાબરદાર

ઘનસ્થામ કાં ?

(ગિમ વખતિ)

થાપા ઘનસ્થામ હરો પ્રભુ કાં ?
ન સર્વ ને તારકમંડોળો
અંજ ધર્મો ઉગમવશ જ્યોતિ-રંગ,
અલો નહીં મંજાવતો ય લાલ,
પીતાંબરે સત્તજ ન તેય પીળા,
આલો નહીં સ્વર્ણ પુષ્પાતકેરે,

સંધ્યાતજો ના કમવો વિરાગી,
 લીલો ન મીઠો વનદિવનાનો,
 ન જુખરો જુલગની વિશ્રુતિનો;
 કાં લીધ કાળો જ અપૂર્વ કાલે ?
 ધું વિશ્વ-અંતાષ નિવારણને
 સ્વદેહ માગી નિજ પ્રાણ અર્પતા
 મેળોતણે માન વધારવાને,
 ને ત્યાગના રાગતણી વપ્રતા
 સ્વર્થે તણા આક્રમણે વધેડા
 વેરાન ખડે પ્રચટાવવાને
 દેરે વધાર્યો મનરંજ કાળો ?
 કે વિશ્વના વાસ મહી વસેડા
 ને મામનાપ્રેરણથી વધેલા
 પાપો નિવારી શુભિતા વધારી
 બાનોતણી સરં પરં 'આપમાં
 હ્યાં પાપ રહેશે ?' કહીને દવાથી
 નિવાસ દીલો નિજમાં જ એમને
 ધું રંજ તેથી બાજાજ કાળો
 થયો હશે પાવનમારી રેડનો ?
 વિશ્વ તણો દેર લાજ બાપનિ
 બાંધી વિનાયો ધમડી જનાર
 ને કાગ તેને જાહે પચાવ્યો;
 તેથી જ ધું કાજગરંજ કાગનો
 અકાગના અંગપરે ડગવો ?
 વા પ્રેમીરે અસ્વાર એતી,
 સ્વાત્માવણે નિત્ય મચી રહેતી
 રાખતણી ભોગતતારકાની
 એકામતાએ પ્રભુરૂપ મેદુરં:
 તેથી ધું સીંદવી અગાદિ રેડું
 લેપાધ તારામજિરંમથી એ
 બની મધુ સ્વામ છતાં મ કાદિ
 કાળો મહી રે અભિરામ અપુ ?
 આથી જ ને મીઠવરંજ કાળો,
 તો કાં ન લાગે મનરથામ વ્હાલો ?

સળિયા ખાંછળ

પ્રદુષીતમ વિક્રમવાસ

અંક ૧ લો

[મુંબાઈ ધવાકાની એક ભેલમાં એક કેસી; એક વીરુ પુલ્લી જગ્યા છે. અને ખીલ તરફ પંદરેક ફેરીઓને રાખવાનો એક ખંડ. પુલ્લી જગ્યામાં હવે ખૂણે પાવખાનાની દાર, અને પાવખાના અને ખંડની હરખજ વચ્ચે એક પાણીની ટાંકી. ટાંકી અને પાવખાના વચ્ચે કોઠામાં અંદર આવવાનું આણું, ખંડ ને કે પંદરેક ફેરીઓને માટે જ સાધારણ સમજાતી પૂરતો તથા રહે ભાગ્ય જરૂર પડતાં તેમાં ત્રીસ ફેરીઓ રાખી રાકાય છે. ખંડનું દરજ પહેલી દરિયે મોકાવનારું છે, ખંડમાં હવે આઠસાચી ફેરીઓને સુવા માટે ફેલા છે; તેને જોઈ કોઈ કચડવાનખાં દાખલ થવાનો આશય થાય છે. તેમ એક રીતે કચડતા જાય છે એટલે થોડા જ કહેવાય, ખંડને પુલ્લી જગ્યાથી સળિયાની દારથી જુદો પાડવામાં આવ્યો છે, વચ્ચે સળિયાનું આણું, ખંડમાંના તથા આઠસા પર ભણે પોનાની કચર પર જૂન મળે એમ હોય તેમ તથા છત્યાધરી ફેરીઓ બેસીને કાંઈ બાતો કરતા હોય છે; કોણી બાતુ બોલો સળિયાલ અને તેની સાથે બોલો એ જાણુ ચંદુલાલ અને નુપેન્દ્ર.)

ચંદુલાલ : [હસવા માટે છે.]

રાધેલાલ : શું થયું ચંદુલાલ ?

ચંદુલાલ : [હસતા જ] શી મમંત

રાધેલાલ : પણ અમને કહે તો ખસા. ભેલમાં એકલા એકલા આનંદ માણવો સારો નહિ.

નુપેન્દ્ર : હા, કહેને.

ચંદુલાલ : જુઓને રાધેલાલ, મને એક વિચાર આવ્યો.

[ફેરીથી હસવા માટે છે.]

રાધેલાલ : પણ અમને કહેતો અને પણ તમારી સાથે ફરીએ.

નુપેન્દ્ર : એમને વિચાર આવ્યો, તેથી કાંઈ આનંદ થયો લાગે છે. ખરેખર, એવી આનંદની વસ્તુ રોજ થતી હોય તો કેવું સારું ?

ચંદુલાલ : ને નુપેન્દ્ર, મને ફેરી બોલાવતો ?

નુપેન્દ્ર : તમને તો એટલું જ આરો છે.

રાધેલાલ : શાન્તિ, શાન્તિ ! આપણે વિષયોતર ફેરી રેલા છીએ, બેલો ચંદુલાલ.

ચંદુલાલ : હું કહેવાનો નહોતો, મજા આ નુપેન્દ્ર બોલાવે છે એટલે કંઈ હું, એને જ વિષે વિચાર આવ્યો.

નુપેન્દ્ર : મારી ચિંતા શા માટે કરો છે ?

ચંદુલાલ : જુઓને, મને એ વિચાર આવ્યો કે અમને એ ફેરી વિચિત્ર વસ્તુ છે ?

નુપેન્દ્ર : શી વિદ્યા ! ફેરી હાંકી વિચારસકિત !

ચંદુલાલ : [ખાન આવ્યો તમર] આ આપણી આંધની વાત જ જુઓ.

રાધેલાલ : કોની ? નુપેન્દ્રની ?

ચંદુલાલ : હા, એમના નામથી જ શરૂ કરીએ. નામ નૃપેન્દ્ર પણ એક છે નેત્રમાં.
એમને ત્રાડ ફાઇલમાં મોકલે તો પૂરી ગમત થઈ જાય.

નૃપેન્દ્ર : [જરા ચીડાઈને ઢોંડે છે.] હા, તમારા હાથમાં હોય તો તે પણ કરો.

ચંદુલાલ : [જરા હમતો] પણ એ તો સામાન્ય વાત છે. નામ પ્રમાણે જ બધી.
વસ્તુ થતી હોય તો આપણને પણ એમાં જ સરખા નામ અપાયાં હોય.
... અને બાકી તો આજકાલ 'રૂપેન્દ્રો' સામાન્ય વસ્તુતરિયાન જેવું જ જાય.
એમાં રાત્રી આજે પોતાના સિદ્ધાંતને નિર્ગત મોકલે છે !

ચંદુલાલ : [અટકાવીને] એ તો બધી ઠીક વાત. નેત્રમાં તો આજે સૌ કેક
... આવીને બેસે છે. પણ નૃપેન્દ્ર જ તો સરકારે જીવન જ ક્યો જાય.
એમના મોંમાં નિષ્કાર સરખો ક્યો ? આપણા જેવા વાલીગાન મોકલ
શાયે એમને પણ " સી " વર્ગમાં મૂકાય.

નૃપેન્દ્ર : હા, સરકારની આજ્ઞાને પણ શું થયું છે ! મજા લગત વસ્તુ મને કલકામાં
મૂલ્ય થઈ. હાંસિકા મારે ક્યાં જવું છે તે પૂછવામાં આવ્યું હતું અને
મેં કર્મચી જવાની છાંટા નાખી એટલે કર્મચી તપ મેળા.

ચંદુલાલ : અને તે પણ રેપીડિયમ સલુનમાં નહીં વાર ?

નૃપેન્દ્ર : અરે પોલિસનો ઇન્સ્પેક્ટર પણ જીવન ગાંધીમાં અને રોયને રોયને મને
કાંઈ નોંધવું જોઈએ હોય તો પૂછવા આવે.

ચંદુલાલ : હો દમામ !

ચંદુલાલ : અરે, એ તો મારાજી. તોમને વાત કરે.

ચંદુલાલ : ખરય પણ સારો જ મયો દરોને ?

નૃપેન્દ્ર : લગભગ મેં દમર.

ચંદુલાલ : અને જીવોને આજે તમને આ સોડી જેવું અને 'સી' વર્ગમાં મૂક્યાં !
[સીપાઈ દમર વાવે છે.]

સીપાઈ : ચલો, કાપ્યા મેનિક ચલો.

નૃપેન્દ્ર : બીજાઓને આવવા તો દો.

સીપાઈ : ફુસરેઈ ક્યા કાપણ કરતે દો ? ચલો, જલ્દી જીદાઓ થાલીપાટ.

[અને ચાલીપાટ કમળને ખુલ્લી જગ્યામાં જઈને કબા રહે છે. એટલા-
માં બીજા સાથે જવું ચાલીપાટ સાથે અને એક દારૂમાં જઈને 'કેમ' રહે
છે.] બેઠો નીચે [નજીક નીચે નીચે છે.] રમ થાલી પાટ [થાલી પાટ મુજી
ર છે.] મેક નમો. [નજીક અડધા બેસે છે. એટલામાં એક ચોટીર રોડના
અને રોકાં લાવે છે અને પીરસના ચાંચે છે.]

બે ત્રણ કેરીઓ : અરે, વધારે આવ્યો. આ કેમ પૂરું થાય !

સીપાઈ : ખસ હોવામાં.

પત્રાસાલ : આ રોડના કાચા છે.

સીપાઈ : તો જેમને કમરના રોડના મીલનાં ક્યાં ?

નૃપેન્દ્ર : આજ, જરા રોકાં દો તો શું થાય ? અને કાંઈ....

સીપાઇ : અરે ચૂપ રહો; હમ સખ ખનલે હે, તું બહા બાદમી હવ તો તેરે ધર,
ધધર તો જોલ હે.

બે ત્રણ કેદીઓ : બસ મધુ, હવે તારી યાતો બંધ કર નહોં તો.....

સીપાઇ : નહોં તો કયા ?

કેદીઓ : આ તારો મીઝસ ઠેકણે લાવી હમરું.

[કેદવાઝ કેદીઓ બેઠા થઈ બસ છે, એકલામાં સામજિકતા દર્શાવ
યાવ છે. સીપાઇ મધુ બેઠી સારો જતા સંવત્સરની રતે છે.]

સામલ : શું છે ?

કેદીઓ : આ સીપાઇ જો કલ ઠેકણે નહોં લાવે તો પછી અમારે કંઈક
કરવું પડશે.

સામલ : આપણને આવું જોલવું ન રોજો.

કેદીઓ : આવાઓને હમ ખવા ખને જોલમાં નથી આવ્યા.

સામલ : કાઠમી, આપણે સત્યાગ્રહીઓ છીએ તે બૂલવું ન જોઈએ.

કેદીઓ : તો સત્યાગ્રહ કરો.

સામલ : આપણે અહીં સત્યાગ્રહ કરવા નથી આવ્યા.

પન્નાલાલ : ના, કાયા રાટલા, અને તેને સ્વાસ્થિ બનાવવા, સીપાઇઓની મજા
અને ધોલ ખાવા.

સામલ : પણ આમ ઉરોરાઈ જશે તો કેમ આવશે કે પન્નાલાલ, તમે તો સમજ
માણસ છો ને ?

પન્નાલાલ : [ચીમકને કે તમે પણ સરકારની માથે હાટક પડાવી અમલ કરવાની
નીતિમાં માનવોશ લાગો છો.

સામલ : કેવી રીતે ?

પન્નાલાલ : અને સમજું કહીને ફેરવાવા માગો છો, તમારી તરફ બેચવા મનિા છો,
પણ કું તો આ બધા જેવા અણધાર જ રાતે પડે.

સામલ : પણ કાઠ, આમ કેમ ચાલશે ?

ચંદુલાલ : કાણ કહે છે કે ચાલશે ?

સામલ : ચલાવવું જ પડશે.

ચંદુલાલ : પડશે એટલે !

સામલ : ત્યારે શું કરશો ?

પન્નાલાલ : અમે શવે તે કરીશું.

સામલ : શવે તે ન થઈ શકે. આપણે તો પ્રતિજ્ઞ બજાવવી જોઈએ.

પન્નાલાલ : ગાળ માછને ?

સામલ : મીંચીજીએ શું કહ્યું છે તે તમે બંધુતા નથી લાગતા.

ચંદુલાલ : એ રાસાતું નામ લા મટે વગેરે છો ?

સામલ : આપણે જીતા જ સૈનિક છીએ ને ?

પન્નાલાલ : કાઠ, આ તમારે ડહાપણ બસ મધુ. મીંચીજીએ કાયા રાટલા ખાવાનું
લખ્યું હોય એ મારી તાણમાં નથી.

શામળ : ના, ને ચાપ તે સહન કરવા લાખું છે.

રાધિલાલ : તે પણ નથી લાખું.

શામળ : ત્યારે શું લાખું છે ?

ચંદુલાલ : તે તો તમે જાણો. તમે વાંચી આવ્યા છો ને !

રાધિલાલ : ચાંપોછએ તો માત્ર ત્યાં લગલુ તમને પૂજવલુ ના તો અપમાન કરવા માટે જોડના નિપત્રોનો ઉપયોગ ન કરવામાં આવે ત્યાં લગલુ તેનું પાલન કરવા માટે બચામલુ કરી છે.

પૂનાલાલ : પણ તે બહુમલુરૂપે જ છે ને ? અંધીલ કાંઈ બધા જ પ્રસંગોને માટે લખના નથી. સામાન્ય વહેવારમાં છું કરવું જોઈએ તેની રેખા માત્ર જ તેઓ આપે છે.

શામળ : રૂપેન્દ્રભાઈનો શો અભિપ્રાય છે ?

રૂપેન્દ્ર : આ ' સી ' વર્ગનો માથો તો પડેલો જ અલ્પભવ છે. કું' તો કડું' છું' કે આ શેરલા કાચ તો શું પણ ખસાખસ શોલા દોષ તો પણ કું' ન ખાઈ.
[એક ક્ષણે કોઈને શેરલાને જમીન જ પથારી છે અને કોઈને કાચ છે.]

ચંદુલાલ : કેમ ખાતું નથી ?

રૂપેન્દ્ર : મને ખાતું ખાવાની રેવ નથી.

પૂનાલાલ : અને અને તો આખો જન્મારો કાચા શેરલા ખાતાં જ કાચોઃ કરી ?

રૂપેન્દ્ર : થયે વખતે તો મને.....

પૂનાલાલ : અરે ! જરાઈતી એ વાત. જનુ થઈ તમે ' એ ' વર્ગમાં દગા તે
' : ' એને તપાસી છીએ.

રૂપેન્દ્ર : એ તપાસાથી ન સમજાય.

[કપાલજપ ચાલતો કાચ છે.]

ચંદુલાલ : આનું તો શું થવાનું છે ?

રાધિલાલ : કશુંએ થવાનું નથી. પોતાની મેજે જ ફેંકવો આવશે.

ચંદુલાલ : અથે વખતે બૂલેલો ' એ ' વર્ગમાં મૂકીને સરકારે કોનો આખો ભવ બગાડ્યો.

પૂનાલાલ : પદ્મીએ આપીને સરકાર સોઝામાં જિંજાનીચતો કાચ કેમ પેદા કરી શકે છે તે હવે સમજાવું, જોલકા વર્ગ આપીને પણ કોની જ કાવના પેદા કરી શકાય છે તે જોવા પડી.

રાધિલાલ : કું' તો આ વખતે બધાને જ. ' સી ' માં ચૂકે છે તે જોઈને ધણે જ છુલ ધણે છું.

પૂનાલાલ : કેમ, આપણા કરતાં જોઈને વધારે સુખ મળે તે નથી ખમાતું ?

રાધિલાલ : ના, તેમો સવાલ નથી. જોઈને ' એ ' માં ચૂકતા દગા તેમને ' સી ' માં મુકાયાથી કોઈને તો ચોડું જોતવડું પડશે જ, પણ સાધારણ ફેરિયોને કોઈની કાજરીને લીધે જરાક વધારે સુખ અને સમગ્ર મળે કોઈને.

શામળ : આપણે કાંઈ સુખ અને સમગ્ર મેળવવા અહીં આવ્યા છીએ ?

પન્નાલાલ : એ મારી મા, આ સંબંધ તે ક્યારે સમજશે ?
 રામજી : [જરા ચીકાકાઈ] કેમ શું મધુ ? જો તે સુખ બોલવતું હોય તો જે પેર
 જ પેસી રહેવું. આપણે આઈએ, આપણે ઉદ્દેશ આપણે : આમ જીવી
 જઈશું તો કેમ આપણે ? આપણે જે થાય તે સંકલન મટી તો તૈયાર
 થઈને આઈએ આપણ છીએ, ત્યારે પછી...

પન્નાલાલ : અરે ભાઈ, આ તમારું ભાવજી બસ કહે. અમે જે મૂકીને બસે કયા
 રોટલા ખાઈશું, બીજું કશું જ નહિ તો તમારું વાણજી ટાળવા, રોટલા
 ખાઈને બહુ તો થોડા દિવસ ટેવાઈશું ત્યાં લગજ. પેટમાં કુખરો, પણ
 તમારા ભાવજીથી કદી પણ ટેવાઈશું નહિ. અમે મારું કુખવાતું બંધ
 થવાનું નથી. કુખિયાને કામ શા માટે આપણે છોડી ?

રામજી : ત્યારે શું સુખની પ્રતિભા આઈએ આપણ છો ?

પન્નાલાલ : અરે ભાઈ રાધેલાલ, કરીવી સુખ કે સમય સંબંધેના ઉચ્ચાર સરખા કરવી
 નહીં એવી પ્રતિભા છે તો આમાંથી પ્રતિભા.

રાધેલાલ : રામજીલાલ, મેં સુખ અને સમય એ સંબંધેના ઉપયોગ ક્યો તે જોટલા
 જ પડે તો કે કોઈને જે હોમની દેશનમતિ બોલી : પડે છે —

ચંદુલાલ : હોમની કોઈને જેલના નિયમોની બંધનની એમ સ્પષ્ટ બંધીને કહે.

રાધેલાલ : હા, એમ જ તો, જે દેશનમતિમાંથી આપણે કંઈક બંધી મુક્ત મધુશ

રામજી : પણ આપણે કેમ પણ દેશનમતિમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા કરવું
 ન કરવી નોંધીએ.

પન્નાલાલ : તો ભાઈ, તમને દેશનમતિ જ બોલી દો. તો બેંચરને કહીને કે
 બેટી અને સાથેસાથે મુખપાટની કપડાં માંથી કોતરો.

ચંદુલાલ : અને તેટલાથી જ સંતોષ ના થાય તો પછય દેશવા જાઓ અને કોઈ
 રોટી પર સુખરો કો અને બિનથી જ તમારા આંતરમાં સંતોષ થશે.

[એટલામાં એ કોટી રામજી આપ છે. જમણા દાખમાં પાલીયા અને
 એ નાની બોલી એજેમ બેચરી છે ; અને, સતેન્દ્રે પર્વારીને સરી : સાંધે
 છબી પછી બેટામવાને લગભગ સર્વ પ્રવલ કરી રહી છે. બધા જમવ
 મેડા છે તેમની સાથે એકા લીધે રહે છે.]

નવેર કેદી : કેમ બાઈજી, શું તમે છે ? રોટલા ખાઈ આપણે, હા સ્વચ્છ છે કે ?
 [બધા હસતાં મટી છે. રામજી જ તમારું સંજાર દેખાવ છે, રાધેલાલ
 અને ચંદુ બેઠીને તેમ પાસે આવે છે.]

રાધેલાલ } તમે પણ આઈ આવી પહોંચ્યા ?

ચંદુલાલ } તમે આઈ ક્યાંથી આંતિલાલ ?

આંતિલાલ : હા, હું પણ આવી પહોંચ્યા; પણ કેમ આવી પહોંચ્યા તે તો બહુ
 લાંબો વાત છે. પણ આ બોલો હવે તમારે તાર સંકલન નથી થતો.
 ક્યાં મધુ ?

રાધેલાલ : અંદર, માલોને [બહુ જ અંદર જાય છે]

પેટો વચ્ચેના કોઈએ ખાલી છે ત્યાં મધુ.

શાન્તિલાલ : બો પ્રભુ ! હું આ છું તોયે રહ્યો છું ! [પચાસી જોને ઓઠલા ઉપર મૂકીને ખુબ તોરણી આંધિ ચીતવવા માંડે છે]

ચંદુલાલ : કેમ છું યહુ ?

શાન્તિલાલ : હું જીવતો છું કે મુરેલો ? [પોતાને ચામચ વરવાનો ટોંચ કરે છે] બાઈ, તમે જરા મને ચીમતા બેસો અને જીવતો દોઢો તો ખબર પડે, કે મને મેઘમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે કમરતાનમાં ?

[બધા જ હસવા માંડે છે, સામજી અને પન્નાલાલ અને બીજા વજીરો ખંડમાં જાગવા પામ છે.] છું ખરેખર તમે અંધા ઉપર મુઝો છો ?

રાધેલાલ : જીવન પર સવા કરતાં સાઈ છે.

શાન્તિલાલ : અરે સાઈ તો રીડ પછી આવી પર લેંચ જ કેમ કરીને આવે ? જાણે કમરો પર જુલો ન છતાં દોન એવા વિચારમાં હું તો બીકથી જ મરી જવાનો છું.

ચંદુલાલ : જેમાં ખડું જ કેમ સડી લેવું તે આપણા સામજીમાં તમને થીખવરી, આ સામજીમાં અને આ લાઈ પન્નાલાલ આ લાઈ ખરે દક્ષણી છે, અને આ લાઈ પ્રેમચંદ અને આ રામચંદ.

શાન્તિલાલ : આ બધા આ જ કમરતાનનિચારી જુલો છે ! અને વપેન્ પછી અહીં જ છે ! હજી જીવતો છે કે ?

ચંદુલાલ : કમમાં તો ઓઠલા જ છે. સામજીમાં બીજા ખંડમાં છે. તમે બધા શાન્તિલાલમાંને નામે તો ઓળખવા જ હશે !

રાધેલાલ : તમારે ખાતું છે ને ?

શાન્તિલાલ : હું જુલો છું ? જુલો દોઢો તો આટલી વાતો કરવા બેસો પછી રહું ? અહીં તો કામા ચાલતા જ મગરો એવી ખાતરી દોનાથી રસ્તામાં સારી પેઠે જાકી લીધું.

સામજી : તમને મણાકુરમુર તો આખા જ હશે !

શાન્તિલાલ : હા, પણ મેં તે ખાધા નથી.

[બેસે છે. બધા તેની આજવાજા મેસે છે.]

સામજી : ત્યારે તમે બીજું છું ખાધું ?

શાન્તિલાલ : ઘાગ જાન, ચાટની, વજી રાક, ગર જાણી, દહીં, ઘરખતનું પાણી અને હા, મીઠાઈ, એટલું ખાધું અને મૂખપાલ પછી રસ્તામાં ચીમનીની મારફ ક્યું છે.

સામજી : પણ તમે આ રીડ ક્યું ?

શાન્તિલાલ : [સામજી તરફ મહેણી પગ મુકી નજર નાંખીને] ત્યારે છું એટું ક્યું ? વેસ્ટ દહાડો કમરો તો આવે જ છે તેરવામાં આવે સરસ લામ આવ્યો તે જાણ જતા રહે ! અને ઉજા મે મહીલામાં આ ચોથી વાર આવે હજી આવ્યો.

પન્નાલાલ : તે કેવી રીતે ?

શાન્તિલાલ : જે જેલમાં જઈ ત્યાં પંદર દિવસથી વધારે મને સંવરતા જ નથી.

ચંદુલાલ : એટલે આ તમારી ચોથી જેલ ?

શાન્તિલાલ : ના પાંચમી. હવે અહીંથી જો કાઢે તો મદ્રાસ હાલાકાતની જેલો જોવાનું થશે, અને મારી સજા પૂરી થયા પહેલાં હિંદુસ્તાનની બધી જ જેલોનો હું માહિતગાર થઈશ એવી આશા છે. ઘણે જ ઓછે ખર્ચે સરકારે મારી ' રાપલ જેલ કમીસન ' તરીકે નીમણુંક કરી દેવા એકું લાગે છે.

રામચંદ્ર : તમારા અનુભવો લખવા જેવા હશે.

શાન્તિલાલ : તેના હું રિપોર્ટ લખવાનો જ છું.

ખરે : પણ તમે આટલું અધું છું કરી નાંખો છો કે તમને વહીવટી પ્રસેડ છે ?

શાન્તિલાલ : પહેલી જો જેલોમાં તો કંઈ વિશેષ ક્યું નહોતું. અને પછી ન્યારે જે જેલો છે એમને જરાક કંટાળા આપ્યો કે એક જેલમાંથી બીજી જેલમાં મોકલાવી આપે છે ત્યારે જરાક એમને કંટાળા આપ્યો એટલે થઈ પડ્યી. અને હવે તો મને જેલમાંની બધી જેલો જોવાનું અને યાદ આપનું છે. એટલે કોઈ ઠેકાણે રહેવું જ અમનું નથી.

[બધા હસે છે.]

પન્નાલાલ : પણ તમે ક્યું છું તે તો કહો.

શાન્તિલાલ : પહેલી જેલમાં તો 'હાઇલ ચાલીપાટ' અને અધુરું બેસવાની ના પાડી અને જો બાબતમાં મક્કમ રહેવાથી કાઢ્યો, કારણ મારા સાથીઓએ પ્રયત્ન લેમ કરવા સાર ના કહી. એમને આજ્ઞા હતી કે મને ત્યાંથી કાઢીને બીજાઓને બીવશવશે. પણ ત્યાંના સમાચાર તો એવાં છે કે ને વસ્તુઓ પુ' માન્ય કરતો હતો તે પણ એમણે કરવાની ના પાડી. બીજી જેલમાં જો પંચાતો ઊભી થઈ જ પણ સાથેસાથે અમારો કામનો પણ સવાલ ઊભો થયો.

[નૃપેન્દ્ર લાજલ થાય છે.]

શામજી : તમે કામ કરવાની ના પાડી ?

શાન્તિલાલ : ના પાડી ? હા એક રીતે ના જ પાડી. એમની પાસે કોઈ ભૂતનું કામ જ ન હતું એટલે અમને અમારા કોષમાંથી બીજા કોષની ખુલ્લી જગ્યામાં જઈને બેસાડતા. આવી રીતે દલાલમાં આઠ દલાલ તકકામાં બેસી રહેવું એ જ અમારું કામ હતું એટલે મેં જરા કહ્યું કે લાઇ, અમને બેસાડી જ રાખવા હોય તો જાણે બેસાડો અને તકે બેસાડવા હોય તો કામ આપો. બીજાઓ પણ મારા મતમાં લાગ્યા.

નૃપેન્દ્ર : હું તો પાંચ મિનિટ પણ તકે બેસું તો મારું તો માથું જ ફરી આવે. ગમે વખતે તો અમને 'જો વર્ગ'માં જઈને ત્યાં ન લાગે માટે ખસતી દૃષ્ટિઓ બાંધી આપી હતી.

ચંદુલાલ : અરે લાઇ, જો ચાલ પાછી છેડીને કાં તમારા અને મારાં હવે બાંધે છે ? મારું ગુજરી બૂલી જાયો.

શાન્તિલાલ: કેમ છે નૃપેન્દ્ર, મનમાં તો ખરા જ ?

નૃપેન્દ્ર : અહીં તો શી મત્રા કરવાની હોય ? હા, મયા વખતની વાત જ જુદી હતી.

શાન્તિલાલ: આ ચંદુભાઈ કહે છે તેમ એ વાત જ જુદી જાણે.

નૃપેન્દ્ર : જુદી તે કેમ જાણે ? સરકાર તો આપણું હાથપગ અપમાન કરે છે. મને તે કુરોપીઅન હોય તો તેને 'બો' વર્ગ આપે છે અને તમને ને મને 'શી'.

શાન્તિલાલ: અને કુરોપીઅનો તો આ દેશના શબ્દ છે. એમને માટે તો જેલોમાં પણ સજા હોવી જ જોઈએ. તમે ને કું કાણ ? પણ એ વાત જવા દો.

શામજી : બાપ, તમે ઠીક ન થ્યું ?

શાન્તિલાલ: સાનું ઠીક ન થ્યું.

શામજી : તમને તડો બેસાડે કે જાંવડે બેસાડે એ આપણે સરખું જ સમજવું જોઈએ.

શાન્તિલાલ: જરા તડો બેસી તો જુઓ, પણ કામ આપે તો જામે તડો પણ બેસવા તૈયાર હતા.

ચંદુલાલ : શામજીભાઈનું એમ માનવું છે કે જેલમાં તો આપણી કાલે એ મહેતમ વતે તો પણ આપણે તો સદી જ સેવું.

શાન્તિલાલ: કું જેલમાં આપણે કું તે આસાચેય સેવા નહીં કે મને તે સદી સેવા. કું મહાર માણસ હોવાનો રાજો કરે કું તેને કું જેલમાં પણ જતો કરતો નથી. અમે માણસાઈ તો પરજો પાસેથી પણ માગીએ છીએ.

પન્નાલાલ: પછી કું થયું તે તો કહે-આ શામજીભાઈને કાલે આપણું વજન ન થાય. શાન્તિલાલ: થાય કું ? બીજે દહાડે મને ત્યાંથી 'ટ્રાન્સફર' કર્યો અને ત્રીજા જેલ જેલની અને સુધારણી તમારા સેવાને તક આપી.

રાધેલાલ : ત્રીજા જેલમાં કેટલા દિવસ કાલ્યા ?

શાન્તિલાલ: ત્યાંનું જાન પણ કાંઈ સારું ન હતું. પણ સુપરિન્ટેન્ડ કાંઈક સારા માણસ હતો એટલે પંદર દહાસ રહ્યા ત્યાં તો કહેતાં જ પરેડો બોલાવી યાદ અને તડો બેસવાનું પણ ન હતું.

અરે : ત્યારે કું થયું ?

શાન્તિલાલ: અહીં તો 'ઈન્ટરવ્યુ' બી રીત પર મનમેલ થયો. ઇન્ટરવ્યુ બાજે આપણે કુર્તા બદલવે ન દેણે તેમ સળોઆની પાછળ સેવાનો હતો તેની સામે વધી બેઠાં.

શામજી : પણ એ તો કાપડો છે.

શાન્તિલાલ: તમે જોયો છે ?

શામજી : હમેશ એવું જ કરે છે.

શાન્તિલાલ: હમેશ તો કાણું જ કરે છે તેથી કું થઈ ગયું ? મેં કાપડો જોયો છે. તેમાં તો માત્ર સુપરિન્ટેન્ડને યોગ્ય લાગે એવી જગ્યા ઇન્ટરવ્યુ માટે મુકર કરવી એમ છે.

શામલ : તો એમને યોગ્ય લાગ્યું તેમ હતું.

શાન્તિલાલ : એમને તો આવતી કાલે તમને પેટ પર ચઢાવવાનું યોગ્ય લાગશે, તે કશો ?
[શામલ જરા મુઝાવણો દેખાય છે.]

પન્નાલાલ : એ તો એ પણ કરે.

દુષેન્દ્ર : ગયે વખતે તો સુપરિટેન્ડન્ટની ઓફિસમાં સરસ-સમય કરીને ગને ઇન્ટરવ્યુ મળતો.

ચંદુલાલ : પાછી એ જ વાત કરી ? પછી ઇન્ટરવ્યુનું શું થયું ?

શાન્તિલાલ : સુપરિટેન્ડન્ટે વાત ન માની.

રામચંદ્ર : એ દિંદી હતો કે અજેજ ?

શાન્તિલાલ : કમવતીએ દિંદી હતો, દિંદીએ જ સમજાવવા બહુ મુશ્કેલીઓ રહેલી છે. એ બીચારા બંદીતા ધુજતા રહે છે કે રખેને મારી નોકરી જતી રહે, રખેને કાઢ ચાલી ખામ, એટલે થણી વાર સાદી વાતોમાં 'પણુ' આપણી સાથે સહાનુભૂતિ બતાવતાં કરે છે.

ખરે : બીજી જોશોમાં આ સવાલ ઊભો કર્યો હતો ?

શાન્તિલાલ : હા, અને હવે જ આજે એમની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા કહ્યું હતું. પણ અહીંના બંધુ એના બે ન થયા અને આપણા બાઈઓ પ્રથમ મક્કમ રહ્યા. એનો શો ઉપાય કરશે તેનો વિચાર ચાલી રહ્યો હતો તેટલામાં તો ફરીથી 'ફિલ્ડ માર્ચ'.

પન્નાલાલ : અને છેલ્લી જેલમાં શું થયું ?

શાન્તિલાલ : સરકારને બહુ નાણાંની તંગી છે એમ માનીને, ત્યાંના સુપરિટેન્ડન્ટ ખર્ચ અને તેમ જોડો કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. બીજા કક્ષામાં તો જોડો થઈ શકે નહિ એટલે એમણે ખાધા ખર્ચમાં અને ધરપીતાલની દવામાં કાપકાપ કરવા માંડી. શાકને બદલે ધાસ આપવા માંડ્યું, અને દવાને બદલે પાણી, જેની પાસે આયોડીન અને સોડાનાઈટ, કાબની જથ્થો હતો, એટલે મને તે શરપર એ જ આપવા માંડ્યું. એટલે તકરારનું મૂળ તો હું ગયો તેમાં પહેલાં જ હતું. આખરે ધાસને બદલે શાક મળ્યું પણ તે પાંચ દિવસ ફેંકી દીધા પછી, પણ મને તો માર્ચિંગ માર્કસ જ મળ્યા અને હું હવે તમારી સેવામાં દાખલ થયો છું.
[જોડા બંગાળીને તેમાંથી કંઈ કહે છે.] બાઈઓ, આ આપણી પ્રથમ બેટ યોગ્ય રીતે ઊજવાની જોઈએ એમ નથી લાગતું ?

ચંદુલાલ : અહીં તો પાણી છે, અને તે પણ ફેંકું નહિ ?

શાન્તિલાલ : પાણીની પછી જરૂર લાગશે, દમણી તો આ પેંડ લાગ્યા છું તે લો.

પન્નાલાલ, રામ, ખરે : [સાથે જ બોલતાં] પેંડા !

કેવું સરસ !

કેવી રીતે લાગ્યા ?

શાન્તિલાલ : જોશોમાં મૂક્યો હતા અને દરવાજા પર એથીમાં તો મારો સાંધારણ

સામાન દરે એમ સમજી કોઈએ તપાસી નહીં એટલે હું પણ ખાસ જોઈએ નહિ. [બધાને બાપે છે, સામજીને આનંદ થયે છે.]

સામજી : બાપજી, તમે આ શું કરી રહ્યા છો ?

શાન્તિલાલ : પેંડા ખાઈ રહ્યા છીએ. તમે નહિ લો ?

[સામજી મોઢું ફેરવેને એક બૂજામાં બંધે કાઢી મોટી આપલિ આવી ન પડી હોય તેમ પોતાના બંને હાથોમાં માથું ધૂળને મેલે છે.] ઓ હો હો !

ચંદુલાલ : શું થયું ?

શાન્તિલાલ : રસ્તામાં પીવાની સીમરેટ લીધેલી તેમાંની એક રહી મધ લાગે છે કોઈને પીતી છે ? ક્યારે ત્યારે આમાં બે દોવાસળીની મેટી રહી મધ હોય તો સળગાયું ? [બેળામાંથી પેગ કાઢે છે અને સીમરેટ સળગાવે છે.]

સામજી : બાપ, આ શું કરી છો ? તમે જેલના કાવડનો ભંગ કરી રહ્યા છો,

શાન્તિલાલ : એમ ! હું નહોતો જાણતો.

સામજી : ત્યારે હવે ભલો છો, તે એ ફેંટી દો.

શાન્તિલાલ : ફેંટી ફટ ! શું આ સીમરેટ ? હું જેલમાં છું, માંડની ઇસુપીતાલમાં નહિ. વરસ દહાડે ફરીથી પીવાને નથી મળવાની તેને ફેંટી ફટ ! અને કાવડની વિરુદ્ધ છે એ સાબિતીને તો એમાં કંઈ એર જ મિશ્રણ લાગે છે. [ધે ત્રણ થયે છે.]

સામજી : ત્યારે તો મારે ઉપવાસ જ કરવાનો રહ્યો.

પત્રાલાલ : આપણે બધાને જ કરવાનો રહ્યો.

શાન્તિલાલ : આ પન્નાલાલ કહે છે તે ખરું છે. જેલમાં તો આપણે હમેશા ઉપવાસ જ કરીએ છીએ. ત્યાં હવે રહ્યો ક્યાંય ?

નૃસિંહ : અરે, મારા મેંદામાં તો એક કોળીયો પણ નથી જતો.

ચંદુલાલ : મને બધને તમે 'એ' વર્ગમાં દત્તા ત્યારે કેમ થયું ?

નૃસિંહ : ત્યારે તો એ જેલમાં તે મળ્યું. કહેવાની જ ખોટ. શાન્તિલાલ, તમે આ જોડાઈ ખાઈ રહ્યા છો ? તમારા જેવાને તો બૂખ્યા જ રહેવું પડ્યું હશે.

શાન્તિલાલ : બાપ, હું જેલનો એક જ કાવડો સાન્ય રાખું છું અને તે એ કે ભાગેભાગે કંઈ પણ પકાઈ જેને જેલમાં ખાવાના પદાર્થો કપાત છે, તે મારી સામે મૂકવામાં બધાને ત્યારે તેને મારો પરમ હર્મ સમજીને ખાઈ લેતો. સામજીબાપ, તમે જેલના કાવડના કિંમતી થઈને ઉપવાસની વાત કરો છો એ જેલને મને તો બહુમતી જ લાગે છે. ઉપવાસ કરવો એ જેલના કાવડ વિરુદ્ધ એક ભારેર ઝુનો મજાપ છે તે ભલો છે !

સામજી : ખરેખર !

શાન્તિલાલ : વિખાસ ન હોય તો જેલ એનુઅલ મંજૂરીને તમારી ખાતી કરાવી આપું. [સામજી વિચારમાં રહ્યા છે.]

પન્નાલાલ : કેમ, સામજીકાદ, શે વિચાર કરે છે ? અમારા પાપનું પ્રાપ્તિત કરવા ઉપવાસ કરીને આ બીજા પાપમાં પડતું છે.

ચંદુલાલ : આ તો ધર્મસંકટ જ કહેવાય.

રાધેલાલ : ત્યારે ધણી વાર બીજે કોઈ રસ્તો ન હોય અને આપણે ઉપવાસ કરે જ છુટકો હોય એવા પ્રસંગે આપણા ધણા ભાઈઓ ઉપવાસ કરે છે તેનું શું ?

શાન્તિલાલ : ત્યારે પણ જોઈને શુંનો તો શામ જ છે. પણ તેવે પ્રસંગે બીજા આપણીએ મદાગવાને માટે આપણે બધી જોઈને એ શુંનો કરીએ છીએ. સામજીકાદને જેલે કંઈ ક્યું નયો એટલે જોઈને મામે એ કાપડોનો ભંગ કેમ કરી શકે ? મારી સામે જે કરવું હોય તે કરે ?

પન્નાલાલ : તમારી સામે શું કરી શકે ?

શાન્તિલાલ : જેલરને જોઈને કહે કે મેં તમને બિદાલ ખવડાવી અને સિગારેટ ખીધી. ખરે : પણ સામજીકાદ, એનાથી તો માત્ર શાન્તિલાલને સજા થશે, તમને શો કાપડો થવાનો છે ?

રામચંદ્ર : હા, એનાથી શું થવાનું છે ?

શાન્તિલાલ : ભાઈઓ, એમના આદમાને એમ કંઈથી શાન્તિ થતી હોય, તો કહેવા દેને. મને સજા થાય તો તેમાં વાંધો નથી પણ પેલા એડિસન કલાક અને સીપાઈ જેને હું આ પેંડા અને સીગારેટ કાઢી આપતાં જુલો ગયો અને એમણે જોઈને તપશ્ચા વગર અંદર લાવવા દીધી તેનું શું થશે ? બીચારાઓની નોકરી જશે.

પન્નાલાલ : સામજીકાદ તેમનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

સામજી : સત્ય બોલવાથી મિત્ર પરિણામ શું આવશે તે આપણે જોવાનું નથી.

ચંદુલાલ : પણ તમને કોઈ પૂછવા આવે ત્યારે સત્ય કહેજો. આ સી, આઈ, ડી, ના મન્દોરમરતું કામ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

પન્નાલાલ : તમને કેનવિકટ ઓવરસીયરનો પટો આપે ત્યારે રીપોર્ટ કરવાનો તમારો ધર્મ થશે, હમણાં નહિ.

રાધેલાલ : [હસતા] પણ પરી પહેલાંથી કાંઈ ધર્મમાં ફેર પડવાનો છે ? પણ એ જવા દો. શાન્તિલાલ, તમે ખાવાની જાગૃતમાં જોઈને, કાપડો પાળવો એમ માને છે ત્યારે ઉપવાસનો પ્રસંગ આવે શું કરો ?

શાન્તિ : તે પ્રસંગ પેલા છે તેના પર આધાર. પણ જરાજરામાં અમે ઉપવાસ કરીશું એવી જે વાતો જોઈમાં આપણે કરીએ છીએ તેની સાથે મને જરાય સહાનુભૂતિ નથી. ઉપવાસને આપણે અતિમ ઉપાય તરીકે રાખીશું. બાકી નાની જાગૃતમાં તો જોઈને અમલદારો સાથે લડવાથી, અને એમના કાપડાઓનું ઉત્કલન કરાવી જ કાપડો થાય છે એ મેં જોયું છે. [એક સીપાઈ દાખલ થાય છે.]

સીપાઈ : જેલર સાહેબ આર્ટ દે ચૂપ હો જાવ.

પન્નાલાલ : હું જ ચૂપ બેસ મે, [જેલર દાખલ થાય છે. પાંચીસ વર્ગનો સળાણનું લેખો અને પોતાને આદાક માનવાનો માણસ છે.]

જેલર : કેમ શું ચાલે છે ?

શાન્તિલાલ : પૂરક જવાની તૈયારીઓ.

શાન્તિલાલ : અને તેટલામાં મારા આગમનની ઉજવણી.

જેલર : [હસીને] અહીં તે શી ઉજવણી ચાલે ? [સામલ આગળ કાંઈ બોલવા બચે છે.]

શાન્તિલાલ : આ સામલજી તમને કહેવા આનુર દેખાવ છે. પણ હું જ કહું, માત્ર અભયદાન મળતું જોઈએ. અને સળ કરતી હોય તો કરતો. પણ કોઈ નિર્દોષ માણસ વચ્ચે ન કચકાઈ જાય તેની ખાતરી જોઈએ.

જેલર : પણ તમે આખા જ હમણાંને તેટલામાં એટલું બધું તે શું કરી નાખ્યું ?

શાન્તિલાલ : ખાતરી આપો તો કહું, નહિ તો આ સામલજી કહેવા આનુર છે તે સાંભળો.

જેલર : ખાતરી આપું છું તમે જ કહો. [કાંઈને બોલે કબર પર બેસે છે.] બેસીને બપો.

શાન્તિલાલ : મણી જ સારી વાત છે. રસ્તામાં ખાવાને માટે મેં થોડા પેંડા લીધેલા અને પીવાને માટે સીચારેટ લીધેલી, તેમાંથી સગમત ફોફરેટ પેંડા અને એક સીચારેટ બચેલી. કાંસા પર તમારા કલાક અને સીપાઇએ ઝાળામાં શું છે એમ પૂછવું પણ મેં ફતવજન વચ્ચે વસ્તુઓ છે એવી ખાતરી આપ્યાથી તપાસી નહીં. અંદર પેંડા અને એક સીચારેટ રહી મજા હતી તે હું બૂકી જ ગયો હતો. એ પેંડા બપોને પ્લેચી નાખ્યા અને સીચારેટ હું પી ગયો. એનાથી વધારે ઉજવણી શી હોઈ શકે ?

જેલર : એકાદ પેંડા મારે મારે રાખ્યો છે કે નહિ ?

શાન્તિલાલ : તમે જરાક થોડા અડખ્યા. મારે મારે હેડથી જોઈમાંથી કંઈ ટોરો આવ્યો છે કે નહિ ? બૂકી શું લખું હશે તે તો હું હમણાં જ કહી શકું.

જેલર : ના, કાચગીઆ જોવાં નથી. કેમ કે તકરાર ચાલે હતી.

શાન્તિલાલ : હું તકરારથી નાશનો કાંઈ છું. જાહે જ થોડા માણસોમાં નામ પ્રમાણે મુજો હોય છે. એ થોડામણી હું એક છું એમ હું માનું છું. શાન્તિને એટલે બધો ઉપાસક છું કે પાણીચર જોય જોઈ પુલો જામશે એવા પ્રત્યક્ષ વચ્ચે પડી એ મુલો અંદરથી આવડાસ જોય બેગા ધરેલાં રાખને નિરાશ કર્યા છે.

જેલર : ત્યારે તમારી ચિરકાંદોસ શા માટે આવે ?

શાન્તિલાલ : એ તો બપો સુપરી-ટેન્ડેન્સી પ્રથમ જ દેખાય છે. કોઈ પણ એવો નથી જોયો કે જોયે અને ટ્રાન્સફર કરતી વખતે બે સળ ચમકે લખ્યા હોય.

જેલર : પણ તમને સળ તો સગમત બે મહીના પર જ ચાલે ?

શાન્તિલાલ : હા.

જેલર : તેટલામાં તમે કેટલા સુપરી-ટેન્ડેન્સી જોયા ?

શાન્તિલાલ : અહિં પાંચમા જોવાના મળ્યા.

જેલર : પણ આટલા બધા દાન-સેવકનું શું કારણ ?

શાન્તિલાલ : કારણ ! કારણ કેટલાક નાના સુધારાઓ હું એમને મૂકવું એટલું જ. એમને લાગે કે એવા સુધારા કર્યાથી જેલના નિયમોનું ઉલ્લંઘન થશે અને ડિસિપ્લિનની તો ધૂળધાણી થશે.

જેલર : પણ અમારે તો કામ કરવાનું રહ્યું ને ?

શાન્તિલાલ : ખાવાનું ખરાબ હોય તે સુધારવું એ કામજી વિરુદ્ધ છે ? લોકોને વગર કામે કલાકો સુધી તકમાં બેસાડી મૂકતાં હોય તેમને 'ઠહેલું' કે કામ આપે અને જાંપે બેસાડે એ કામજી વિરુદ્ધ છે ? તમે અમને મળવા આવેલાઓને જેલની બહાર બિલા રાખી અમને સંભાળ્યા વગરથી મોલવી દે. તે શ્રૂતે અજતી વર્તણૂક બંધ કરાવીએ તે જેલના નિયમોની વિરુદ્ધ છે ? કોઈ લખેલા નિયમોની વિરુદ્ધ હોય એવું કું બાંધ્યુંતો નથી. આકી એક નિયમની તો જરૂર વિરુદ્ધ છે.

જેલર : તે કયો નિયમ ?

શાન્તિલાલ : જેલના મોટામાં મોટા નિયમ-કેદી જેડે માણસાંધેથી ત વર્તવાનો.

જેલર : પણ બહી તમને એવું નહીં મળે.

શાન્તિલાલ : તે તો ભેગા પછી કહી શકું.

જેલર : પછી જુઓ આ બધાને કેમ શું લાગે છે ?

રાધેલાલ : શાકમાં ધણે જ સુધારો થવા લાગે છે.

પન્નાલાલ : ધણે સુધારો ? એ શાક સુધારી શકે એવું જ નથી.

ચંદુલાલ : જેલર સાહેબ, એ તરૂન ખરી વાત છે. શાકને માટે તો ખીછ ગાવણ કરો તો શાક. હવે તો નથી ખવાવું.

પન્નાલાલ : એ ખાવા માટે જ નથી. એ શાકને નામે આવતી વસ્તુ જેમને શાક જેવી વસ્તુ હોય છે એ અપભ્રંશને થાદ અપાવવા માટે જ એનો ઉપયોગ છે.

ચંદુલાલ : હા, એ તો અમને ટળવળાવવા જ ઉપયોગી છે.

ખરે : અને શરણ પણ ઘસા જ હોય છે.

શાન્તિલાલ : ચાલો.

જેલર : એ તો આપણે હીક કરી રહ્યું.

રાધેલાલ : તમે યેજ તો કલ્પ કરો છો. અમારી ધીરજની પણ હદ હોય.

તુષેન્દ્ર : આ ખાવાનું જોઈને જ મને તો આશ્ચર્ય આવે છે. મારે વખતે...

ચંદુલાલ : ત્યારે તમે 'એ' વર્ગમાં દલા ત્યારે. શા માટે એ વાત થાદ કરીને તમારું ને અમારું પેટ બાળો છો ?

જેલર : મારે વખતે તો શાન્તિલાલ પણ 'એ' વર્ગમાં દલા. આ વખતે તમને 'સી' માં કેમ મૂક્યા ?

શાન્તિલાલ : કેમ મૂકયો તે તો કું ન કહી શકું. પણ મૂક્યો તે સારું કું એમ કું જરૂર કહી શકું.

જેસર : તે કેમ ?

શાન્તિશાસ : જેલ એ થી વસ્તુ છે એ લેવાનું મળ્યું અને એનો મુખારો કરવાના પ્રયત્નો કેટલા નિષ્ફળ હોઈ શકે તેનો અનુભવ મળ્યો.

જેસર : સામંતભાઈ, કેમ કે જેલવા નથી ?

પન્નાશાસ : એ તો શાન્તિભાઈનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાગે છે.

જેસર : આ સામંતભાઈનો સ્વભાવ અને તો બહુ જ મને છે. જેલમાં આવ્યા એટલે મને તે દુઃખ સહેવું જ નોંધ્યે એવું મન ને બધા રાખે તો કેઈને આડમણ ન આવે.

શાન્તિશાસ : જુઓ અને અમલક બોમરાશ તો અલ્લહ જ હીએ, પણ દુસ્તા થઈ શકે એવાં દુઃખો બોમરાશ આવ્યા હીએ, એમ માનતા હો તો જૂલ છે. અને જેલમાં આવ્યા હીએ તે માત્ર બહાર જઈને વધારે લડવાનું જોઈ આવે એટલા જ મારે; અને દુઃખથી મુઝાતા નથી અને સુખની ખાસ અપેક્ષા કરતા નથી. પણ તેથી દુઃખને સુખ માનવાના કોએ એમ ધારી સેવાની જરૂર નથી. કેટલાક એવા હોય છે; પણ તેમને normal ન જ કહી શકાય.

જેસર : પણ જેલવા કાપવાઓ તો તમે માન્ય રાખો છો.

શાન્તિશાસ : ના, તે પણ બધા તો નહીં જ. અપમનકારક વા તો દેશનશ્ચિત્તે મારે જ હોય એવા કાપવા તો માન્ય જ ન થઈ શકે.

પન્નાશાસ : શાન્તિભાઈ, બીજા જેલોમાં બહાર કાપને મારે લાઈ જતા હતા ?

શાન્તિશાસ : લગભગ બધે જ,

પન્નાશાસ : અને જેમને લાઈ જતા તેમને પહેલે બેઠાઓ નાંખીને ?

શાન્તિશાસ : ના, કેઈ કેઈને નહીં.

રાધેશાસ : અહીં તો તેવું કરવામાં આવે છે.

જેસર : એ તો કારણ જ છે તેમાં કું કું કહી શકું ?

અદુલાસ : ત્યારે બીજા જેલોમાં કેમ કહે છે ?

શાન્તિશાસ : બીજા જેલોમાં એ કાપે સત્તામંદીએને મારે નથી જાનવામાં આવ્યો એવું કાન હોય છે તેથી કહીને.

જેસર : પણ અમને તો ચોક્કસ સરકુલર આવ્યો છે કે બધા કેદીઓને સરખા જ મળવા.

શાન્તિશાસ : અને અહીં બધાએ બેઠાઓ પડેલી ?

પન્નાશાસ : કેઈ પડેશનું નહોતું પણ આ સામંતભાઈને સમજાવ્યા એટલે પડેલી.

શાન્તિશાસ : એમ જ ત્યારે એમને આપણે કહી સમજાવવા પડેલી. પણ તેની જરૂર જ થાયતી નહિ એમ કું માનું છું. બીજા જેલોમાં એવું કરતા નથી એ બધવા પછી અહીં એ જરૂર કાઢી નાખી. કેમ જેસર સારેન ?

જેસર : કારણેને કહી લેલો.

રાધેલાલ : શાન્તિલાલ, તમે કરી ' કિલકમાર્ગ ' ની તૈયારીઓ કરવા માંડી,
[સીપાઈ હાથ ધરે અને જોરેને સલામ કરે છે.]

સીપાઈ : બહે સાહેબ આપે હેં જોર આપેકો શુભારે હે.

જેલર [હસીને] : એ તો બધું ઠીક થઈ રહેશે. [નમ્ર છે]

રાધેલાલ : કેમ અમારા જેલર વિષે શું ધારું ?

શાન્તિલાલ : એ typist ને હું સારી રીતે ઓળખું છું. મોઢું ખોલી કે ન કરતાં બધાને પુરા રાખી શકાય એમ માનનારામાંના છે.

પત્રાલાલ : તમે પેંડાની વાત કરી, સામજીલાલના મોઢામાંથી કાળાઓ કાઢી લીધા, એ ઠીક ન કરું.

શાન્તિલાલ : સામજીલાલ, હવે તો સંતોષ થશે ને ? [સામજી કે નવાબ નથી આવતા. જોડીને બહાર નમ્ર છે.]

ચંદુલાલ : આ લાઈ, કાઢીને કશું કરવા જ દેતા નથી, જરા જરામાં સત્યામહી-ઓના ધર્મની વાતો કરે છે.

શાન્તિલાલ : મહાત્મા લાગે છે. જેલના મહાત્માઓ પેતાને બધું દુઃખ ન પામું હોય ત્યાં સુધી બીજાઓની દુઃખમાં સુખ માનનારા હોય છે.

રાધેલાલ : અમને હવે બહારના ખજાર તો કહો !

શાન્તિલાલ : ખજાર નથી મળતા !

રાધેલાલ : શુઆતમાં છાત્ર કોઈક વાર આવ્યું પણ આ સામજીલાલને ખજાર પંચા અને એમણે ઉપવાસ કરવાની વાતો કરી એટલે બંધ કર્યું.

શાન્તિલાલ : આપણે ખજાર તો મેળવવા જ જોઈએ. સામજીલાલ બહુ તો એક દહાડો બૂખ્યા રહેશે, બીજે દિવસે પોતે જ આવીને ખજાર પૂછશે જોજોને. જુઓને ગઈ કાલ સુધીની ખજાર હું આપી શકું. [સીપાઈ હાથ ધરે છે.]

સીપાઈ : શાન્તિલાલ હે બહે સાહેબ શુભારે હે.

શાન્તિલાલ : [બોલો થઈને] હું ખાહો આવીને બંધી વાત કરીશ.

[સીપાઈ જોડે નમ્ર છે. બધા પોતપોતાની પથારીઓ કરવા માંડે છે.]

[પડદા પડે છે]

પોતાનું આગ્રહ કેવી રીતે સમજતાયી છપાવડું એમાં જ ખર્ચ આગ્રહ છે.

દા.શરીફુલ્લા

ગુજરાતનાં ત્રણ પાટણો

૧

જનપદ કુલમાં આનંદે તો પ્રસન્નિપત્તને-
 રમનિધિ દીર્ઘા ઝીલ્યા રત્ને પ્રભાસપત્તને:
 વિશવ ઉઘળ્યા ઉત્કર્ષિતા સુવચ્ચનીપત્તને:
 જયજયજ ઉગ્યો સ્વાતંત્ર્યે તો વનાધિપત્તને:

૨

અમરવિતત્તી સંપત્તિની હાથી પ્રતિપત્તિ એ-
 ઉલ્લસ-ખલ્લસ એવા એતો હતા જમશેદજી એ-
 શુભની જ્ઞાતા ઉત્પાદે ને સમર્પણસાદે:
 ભરતી ભરતો આપર્ણિયું મુરખ રસાદે !

૩

ધરણી ઉપર એનાં એ ક્યાં નથી નહીં કુંજરો !
 રસપ્રભુભરી કુંભેએ ક્યાં ન વૈભવ સામરો !
 વિપ્રવિધ પ્રભ પાણી પીતાં સમર્થ વિદેશી-
 પ્રજા કરણી રહેણી છતે રહેણી જ શુભરી !

૪

મુરત અમાણાં રત્નને જાણ્યો પોદરે-
 કમળુજપુરે કાઠીકરે જુગલ જાહેરે-
 અસવ શુભરી મોઝાત્રી કાં ભરાતી નથી હવે !
 ઉપર પડે રહે એને ! વિદેશી, સ્વદેશીને !

૫

જનતરી તરે શ્રમિભાને પ્રભ પુર મામો-
 નિજ જટ છતે મોલે ચાલે અર્જન અનન્ય એ:
 જનતભાને, રત્નને સત્તે સુશક્તી દિવની-
 નીન રમિયે વીરતે હો સ્વચ્ચની સંસ્કૃતિ !

શક્તિ

છમતા કુંભાર સામે એક જાજુ રાખમાં કુંભારણ બેઠી છે. વાસણ સુકાયા છે-
રાખમાં મોઢાં છે. એના હાથમાં પ્લોમ્બ હાથ નેચે લાકડાનો એક ઢુકડો છે. મન ફાવે
તેમ પડીપડિકમાં વાસણ ફેરવતી જ્ય ને એના ઉપર પેલા ઢુકડાથી ટપ્કાટપ્ કરતી
જ્ય છે. આકાર સુંદર બનાવે છે. કુંભારકુંભારણ ધૂનમાં કે કે વાતો કરતાં હમેશાં
આમ નવાંનવાં વાસણ બનાવે જ જ્ય છે.

એક જાજુ કુંભારનો ન્હાનો ભાઈ મોઢેલાં વાસણોના દગલા ઉપર કંટા નાંચે
છે. એને નિભાડો કહે છે. ખૂબ લાકડાંબજારીથી એ વાસણોને કાઢી દે છે.

“ આપી બાં, વાગશે ક્યાં ન તો ! ”

“ ના કાકા, કું તો કંટા નાખું છું. આટલાં તો લાકડાં મેં નાખ્યા-આપી
સીમ રસી લાવી છું. ”

“ લાવી હવે નોંધ ના હોય તો ! બહુ કામગીરી પાઈ ! ”

“ ફરતો ” કાનકું મોં કરી એકતી મેંનડી નાસી જ્ય છે.

આ નિભાડાને, રાજ રાજે, કાકા સાથે બેઠી રહી મેંનડી એતાવે છે. બજૂકતા
અગ્નિની જ્વલણોએ નોંધ એવું ન અંતર ફરે છે. આમ રાજ વાસણને અગ્નિની
જ્વલણથી પુરિય કરે છે.

એક દિવસ કુંભારકુંભારણ રાજની મારક સ્વધારનાં જીવાં છે. મધેમાનાં
ન્હાનાંન્હાનાં બચ્ચાનાં કાન પકડી પકડી બપો છે, હોય છે. નિભાડામાં જઈ જુએ છે.
કાળાં વાસણ લાઇ ચર્પા છે, અગ્નિમાં પાડી ચર્પા છે. એમનાં ન જીવન પાડી ચર્પા છે.
કુંભારકુંભારણ બને ન બધાં વાસણને દરખોર સુખ્યરચિત મૂકી દે છે. એમનું આ
સમજનાં કુંભારણ પુલાય છે. “ પ્રભવતિ ! ” એનાં મનમાં, સ્વેજ મવં સાથે એ
વિચાર આવી સરી જાય છે.

કુંભારણ કહે—“ જુએને આ મદુડી તો કું જ વારરીય. આ તો શિવાજીની
માટીની છે. ઉત્તરો બરફ નેચું પાણી થશે. આરી મેંનડી પીશે, કું ન પીશે...કેવાં
લડાં થશે ખડું ! ”

કુંભાર—“ અને આ ચંચું ! એને હોં આરા મેંચા નીચે મૂકજે. રાતે
આંજણમાં સુષમું ને ત્યારે પાણી બરી રાખયું-હાડું ચીતવ થશે. ”

બન્ને દરખાવ છે. એકમેક મળી બધાં જ વાસણોની કિંમત આંકે છે.

કુંભાર—“ જો આ માટીની-એ આના થયું. ”

કુંભારણ—“ હેં એ આના જ ! ખતર છે. કેટલા ટપલા માયાં છે તે !
દગુપ આ હાથ દુખે છે. આર આના વિના કોઈને હાથ ન લગાડવા દઈ. ”

“ આ, એ આર આનાનાં મને પગમાં લઈ દહય ને ! ” જાજુમાં
કુંભારથી આરી બેઠેલી મેંનડી બોલી જાય છે. કુંભારકુંભારણ મલમલ એને
પંપાળે છે.

“ બા, તારથી તો અમારે લીલી. વાડી છે. ”

કુંભારણ “ હા મેડા, આર આના તારા જ પાડી દે ? ”

કુંભાર—“ એ તો ખડું પણ અને એટલા આપશે થાય ! ”

“કોણ ? ગરજ હશે તે, આપણે એની પીએ કે કે” ઉપકાર કરશે ? ”
કુંભારણુ જોરથી ને શ્રદ્ધાથી બોલી નાખે છે.

“ચાર આનાનાં પતાસાં, પતાસાં—ચાર ચાર આનાનાં—” ગાતીગાતી મેંનડી ગથેડાનાં બન્ધ્યાં બાણી દોડી જાય છે.

કુંભાર—“આ રતન શું નવશે ? ” જરા મીટ માંડી જોઈ રહે છે.

કુંભારણુ—“તમે આવાં ક્યાંથી ? આ કાલ એ મોડી થશે, આણું કરશું ને સાસરે ય મોડલશું.”

કુંભાર—“લે દલે આ જોળી તો જો ! સચુભાને આપવાની છે હોં, ખાસી મોડી છે.”

કુંભારણુ—આવીક મોડી જોળીને એ શું કરશે ?

કુંભાર—“અકલ જ નથી, ખજર નથી સચુભાને ત્યાં ચચાર ગાય, એ બેંસ, છ મકરી ને બમાં ય દુધિયાં—એમને ત્યાં તો રોજ જાસવાશે આવે તો જાસ કરવા જોળીની પૂજા જ ખપ, પૂજી જો મેંનડીને રોજ એ જાસ લાવે છે તે નહિં તો ક્યાંથી ? ”

કુંભારણુ—ત્યારે તો હું હાથે જ જાઈશ. ટાપલો બરીને ફાંચાં આપણે (કંઈક સાંભરતાં) “અલી મેંનડી, મેંની” (મેંનીએ નાની પાધરી પોરી છે, ને ઉપાડે ડીસે.)—“ઓ બા, આવી” કહી દોડી આવે છે,

“તે હજુ ય ઘું ગથેડાં નથી લઈ મઈ ! મેંરે જા, બધાને જરા ખેતરમાં ફેરવી—તો આવ, રમતમાં જ ડોળો.....”

“આ જાઉં છું દલે”—(બા તરફ ફરી) “બા, મહેને ચાલુ, ભોડી સગડી એવાં એવાં રમકડાં કરી આપશે ને ? ન્હાનાં હોં—ન્હાનાં ન્હાનાં તો મહેને બહુ જ ન્હાંલાં લાગે છે બા,”

“જા હમણું ગથેડાં તો લઈ જા, આટઆટલે રમકડે બિખારી જ રહી, આ હાથ સમરય છે ત્યાં સુધી રમો, પછી મેણુ કરી આપશે ? ”

મેંની તો સાંભળ્યા વિના દોડી જાય છે. ગથેડાને હાથે છે. તેમનાં પગે હામણુ છે. પાછળપાછળ ન્હાનાં-ન્હાનાં બન્ધ્યાં-સંકેદ બહાલાં લાગે એવાં દોડ છે. મેંની ય ન્હાની ડાળી હાથમાં રાખી, એક હાથમાં લીધેલો મોટલો ખાતી ખાતી તેમને હાંકી જાય છે. કુંભારકુંભારણુ જોઈ જ રહે છે. એમના જીવનની ન્યોતિ આમ જોત કરતી જોઈ દરખાતાં આમ આમ રોજ જોયાં કરે છે, જુદા જુદા કામ તો કરે છે. કોરણ ? એમને મેંનીનું આણું કરવું છે; એ લાકડકી મેંનીને મોડી કરવાના એમને ફેરે દોડ છે.

સાંજ પડવા આવી છે, મેંની હજુ ય નથી આવતી. કુંભારણુ આંતરણમાં ઊભી સાદ દે છે, “મેંની...મેંની...ઓ મેંની...” વાતાવરણની શાન્તિ આ ધરડા અવાજને કર્યા ય ગળી જાય છે—પવન શાન્ત છે—અવાજને કર્યા ય લઈ જતો નથી.

મેંની સાદ વાળતી નથી, ગથેડાં સાંદ જોળાએ છે, ને બૂંદે છે, સાદ સાંભળી

ધીરે ધીરે ઘેર આવે છે. મધેડાં એકલાં અબ્બા એક કુંભારકુંભારજી મકરાય છે.—
 “ મેંની ”—બનેના મેમાંથી સબ્દ સરી પડે છે. બને મધેડાં સાથું જુએ છે.
 મધેડાં ય કેંક સૂચક રીતે તેમના તરફ નેચા જ કરે છે. રોજ મકરાં તેમ મેંની માટે
 તૈયાર કરેલાં ન્હાનાં-ન્હાનાં રમકડાં ઉપર દષ્ટિ પડે છે; ક્રેડું જાંચળી નાંખી દેતાં દોય
 તેમ નિઃશ્વાસ થી છે.

કુંભારકુંભારજી કાંઈ સહ મેંનીને શોધવા વગરે જાય છે. ખૂબ જૂનો મારે
 છે. બને વાણરની જૂનો માથે જ જાય છે, “ મેંની ! મેંની, આ મેંની ! ” મેંની
 તો ક્યાં ય મોલતી નથી તે નથી તો એ દષ્ટિએ પડતી.

કુંભાર—“ હા, મારી મેંની ક્યાં હતી ! ” અલી મેંની ! મેંની અલી...આ
 મેંની, મેંની ! ” મેંની નથી જ સાંભળતી, કસરના કુંગર પર બેસેના બર્થ
 પડ્યા પડી રહી જાય છે. બને આખરે નિરાશ થઈ પાછાં આવે છે. વાણું ય કરતાં
 નથી, એકાદિ બાંધનાં ય નથી, નિશાકો ય સાગચાવતાં નથી, કેં જ કરતાં નથી. લાકડા
 મામ મળે છે. બને એકેક સાથું નેચ રહે છે. રડી પડે છે. એકની એક વ્હાલસોઈ
 કામચરી એમની વીકરી આજે પ્રજા જાણે ક્યાં ય હતી ! વાસણના દમના દમ પડ્ય
 છે, મહેનતનાં માપ સરી જોનાં એમને પાર આવે છે. અંધાર માપ છે, દિવા
 કરતાં નથી-એમના અંતરને જ દિવા આ જ દેખાવાઈ મળે છે.

રોજ કુંભાર કહેતા “ અલી મેંની ! ને સંભાળને ! પેલી મોળી મોળી
 નહિ. ” કુંભારજી કહેતી, “ મેંની, મરતી ય નથી, આ પગમાં આવે છે નાજી
 તો ય ક્યાં અકબ છે કે બાજાંએ મોં ?...રોજ મળે... ” બધું ય વ્હાલથી હો.

આજ એ બધું ય સાંભરે છે. એ સગો જાણે મેળ ન દોષ તેમ એમના કેં
 બી દેવામાં રોજબોર કરે છે. મોલ્યાં હનાં એ બધું ય આજ એમને સાથે છે. પથુ કેં
 કહે ! આજ મેંની નથી, બને મૂંઝા છે. એમની થાથ તો જાણે મેંની જ સહ મઠ
 અજુબીથી અગિ સવાર થવા આવે છે. દરબારમાં કહેડો મોલે છે. બલે ;
 મોલે. ઠાકડ વિધવાઓના હાથની વેળાના સાહીરપ પુકાર બીટા દોષ એમ એમ
 ધીરા પંડીના પરૂ પરૂ સર હોં છે, બનેને સર હોં ; કેક બેટના બગદોની કુપરી
 ખીડા રજુડા બોં છે; બલે કુપરી રજુકે. ક્યાંક ક્યાંક મોઢ તુડ કહે પ્રમાતિયાં લડ
 મરતાં દોષ છે ; બનેને એ સલકાર એ સર વાતાવરણમાં મૂંઝા બોં—આજ કુંભાર
 કુંભારજીને ક્યાં જાણે મારી પલાળતી છે ? આજ ક્યાં મધેડાં સંભાળતાં છે ? આજ
 ક્યાં આકાશ ફેરવે છે ? આજ શું કરતું છે ? કરતું ય કરતું નથી. બને ય જ
 એમ જ મોં મૂંઝે છે.

સરખેવ આરસા બહાર નીકળે છે. વાસણ, માટી, લાકડાં, રાખ, મધેડાં,—બધું
 જ્યાં તે ત્યાં-અસતત્વર પડતું છે. એમની આંખ તે કમળ ફરતી નથી. હતી જ ક્યાંકે કો

માનુષ્ય ગામમાં દર વેળે મેળા બરાબ છે. ત્યાં તે વિવિધ વાસણનો જન
 લાગે. જનના કુંભારની યોડે ઠાક ના આવે હોં. પથુ આજે ત્યાં જમનાની દુક
 નથી. સોઠા જમના કુંભારની પૂઠા કરે છે. જમના તે ઘેર જૂં છે.

લોકોને એની મટ્ટી લેવી છે, એનાં ચંચુ લેવાં છે, એની ગોળાઓ લેવી છે; એની કારીગરીનાં પ્રમાણ એવાં બાજકોં મારે! એનાં ન્હાનાં ન્હાનાં રમકડાં લેવાં છે:

એક જણ કહે છે—“ હજનની માટલી ! હા ! શું પાણી ટાડું દિમ જેવું હો; હવેને પછી બરડિનાણા હોય ! ” “ એને હજનની ગોળા પાંચ પાંચ બેંશના દુધનું દહીં હોય તો ય હાસ થાય. “એની એક ગોળાની હાસ તો, આખું ગામ ખીએ—” ખીએ જણ બોલી જોડે છે:

એક સ્ત્રી—“ હગનો કેમ નથી દેખાતો ત્યારે ? ” “ સાહેબ ! એ તો અઢિયાં ફક્ત એક ખેતરવા દૂર રહે છે, ” બીજી સ્ત્રી માર્ગ દેખાડતી હોય તેમ બોલી નાખે છે.

જ્યાં ય હગનાની ખજર કાઢવા આવે છે, હગનાને રૂપલી તો ખૂરે છે. જ્યાં જ પૂછે છે—“ હગના ! ” “ રૂપલી ! ”

માણ બોલે ? લાઇ ગામથી આવ્યો છે તે લાઇલાલીની વતી બધી વાત કહે છે, બધાની આંખમાં મેંની તરે છે—આંખું માર્ગ આપી જુદાર નીકળી જાય છે.

“ મેંની મળે તો હે મા ! કાળકા મા-ગાય થોડા ચડવીરા, ” હગનાને લાઇ માનતા લે છે. લોકો ચઢાનુચિતી ઓક ધૂસાવે છે.

લોકો વાસણ માગે છે. હગનો ને રૂપલી તો બોલે જ રાનાં ! એ નથી બોલતાં મૂલ !—મેં માઆ મૂલ લેનાર આજ કાંઈ મૂલ જ નથી કરતાં. લોકો આંખાંસન આપે છે, દરબારમાં ખખર કરવા કહે છે. મેંનડીને શોધવા માણસો છૂટે છે. લોકો મેંનડાવતાં મૂલ મૂકી નોંધતાં વાસણ લઈ જાય છે. જ્યાં ય લેર જાય છે, બે દિ' ગયાં, હવે મેંનડી નથી જ મળતી.

હગનો હવે ગાંઠા બનવાં માંડ્યો છે. એને તો ચારે કોર મેંનડી સિવાય કાંઈ દેખાતું નથી. એ તો માટી ચૂંથે છે, આકાને અવળે સંવળે ફરે છે; પાંચો વાસણ ફોંડી નાખે છે. મેંનીનાં માટીનાં રમકડાં ઉપરે રીસ કાઢતો હોય તેમ તોડી નાખે છે—રમે છે—એ દુકકા નોંધ નોંધ એવા હાલના ય દુકકા થતા જાય છે. એ તો બાકાને ય ગાંઠો નથી. મેંનીના રમકડાંના દુકકા જેવા એના જીવના ય દુકકા કેમે સંધાતા નથી. રૂપલી ય રહે છે, સંધાતી ય નથી. એકો એક હગનાનો ન્હાનો બાક રહતો જાય છે. ને લાઇલાલીને સંધી અવગ્રહે છે. ન્હાની બચીજનાં વ્હાલ એના દેખાને ય કોરે છે.

“ આ કાર પડ્યા છે ? આ આવી મેંનડી ” હગનાને આંખાંસન આપતો લાઇ જોડે છે,—“ ક્યાં ય ઉઘાટે ચડી મઠ કરો, હું જાઉં છું, નોંધે છું કેમ નથી જડતી તે ? ”

એક ગણેડીનું ન્હાનું જન્મ્યું ને મેંનડીને ખૂબજ માંધાંજને ન્હાનપણનાં નોંધોંધાં દતાં, જન્મે વચ્ચે જળરી પ્રીતિ-લાઇ ! સાથે સાથે જ ખાય, ફરે, રમે—તે ય મેંનડી વિના આજ ખૂરે છે. ખાતું નથી કે પીતું ય નથી. ફક્ત ચરતાં આંખોં એ દિશા તરફ તાકીતાકી નોંધ રહે છે.

હગનાનો લાઇ એ જન્મેને લાઈસીમમાં નીકળે છે. ચાલે જ જાય છે, ચાલે જ જાય છે. પછુ મેંનડી વિના જ્યાં ય જુલાં પડ્યાં છે, મેંનડી તે ક્યાં ય જોડે !

ગણેડીનું પેટું ન્હાનું જન્મ્યું જગીન સુધે છે. પેટું જન્મ્યું એક વાકમાં આંખિંદું દોડી જાય છે. ખૂબ ગેલ કરી ફરે છે,—જુ કે છે. હગનાનો લાઇ ત્યાં જાય છે—મેંનડી બેલાન પડી છે, એને ઝેર ચડતું છે.

નવનંદી બચીછને ખબરે કરી આશાનિશ્ચયમાં લયડતો કાઢા ધેર આવે છે. હમનો ને રૂપી રહે છે, -હાલી રહે છે-ચોટા મૂકે છે; મેનડીના ઉપર ઘણી પડી રહે છે, ગામ આખું જ આ હમના રૂપીના પ્રેમની વાતો કરે છે. એમના વાત્સલ્યની વાદવાહ કરે છે ન્યાન્યા મેનડી હાલ લેવા જતી એ સૌ રૂપાળી મેનડીને સંભારી નિઃશ્વાસ મૂકે છે. ગામ આખું હમનાને આંસલે આજ ભેટું થાય છે. કોઈ ભૂલે બોલાવે છે, તો કોઈ "ગોમળાવણ" બોલાવે છે, તો કોઈ વાલી બોલાવવા પોતપોતાની મરજી પ્રમથે શુચનો કરે છે.

આખરે એક વાલી આવે છે. ખૂબ તૂંચડું વચાડે છે, કેં કેં મનની દિશામાં મોટી મૂકે છે. આખરે એક સર્પ દોડતો આવે છે-વાલીની આનુભાવ કોપથી ચાકુચકુ રહી એક જગ્યાએ સ્થિર થઈ પડે છે. વાલીને એ નથી માનતા-એ સર્પ એર ચૂસવા ના પાડે છે. વાલી થાક ન મૂકે ને સર્પનો ન સમે કોઈ-આખરે એ રૂપાળી મેનડીના કઠોરમાં પ્રવેશ કરી એ સર્પ બોલવા માંડે છે.

"નહિ જીતઈ", હમનાએ માંડું પર બોલી માટી કઢી લીધી હતી-મને ધર વચરનો કપોઈ કહો, તાપે રૂપીરૂપડી આડું અંચ જળી મધુ-નહિં જીતઈ-એને થ આરા જેવો ધર વચરનો કડું..."

હમનો ને રૂપી-આકારો બની જાય છે આખું ગામ મેનડીના રાજ ભેટું નિસ્તબ્ધ જીપું છે. "શું મેં કહ્યું" એ જ હમનો સર્વની આંખ ને મોં પર તરે છે.

હમનો સર્પને ખૂબ કરમરે છે, રૂપી નખીનખી પાલવ દાળી, બેળા પાથરી ત્યાં લીટીએ તાણે છે. હમનો આજથી વાસણ ન ધડવાથી પ્રતિજ્ઞ લે છે; રહે છે ને કરમરે છે. સર્પ આખરે એર પી જાય છે. મેનડીની વેગ જેવી કાળા જરૂર દાણે છે ને મેનડી જીભી થવા પ્રવૃત્ત કરે છે ત્યાં તો હમનો ને રૂપી એને બાત્રી પડે છે. બાપ, મા ને મેનડી ત્રણે જગુ આજ સાચેસાચ જાયે એક થઈ જાય છે. ગામ આખું વાદવાહ પુકારે છે, "સાચાં હૈન ને કો દિ હારે!" લોકો મહોમાહો વચો કરે છે ને વિખરાઈ જાય છે.

×

×

×

×

આજથી મેળામાં હમનાની દુકાન નથી મંડાતી. ગામમાં આજથી દારોગિયો નથી મળતો, લોકો હમનાને દરબારી થઈ કરે છે. રૂપીને સંભારે છે, મેનડીની મન બર વાતો કરે છે. હમનો ને રૂપી તો કમેઈ નાદીસિંહ માળા જાયે છે. મહુ'મહુ' સમજાએ હમનો નથી જ માનતા. એનો નિશાપે બંધ થાય છે. એના એ'નિશાપાની આસપાસ લેતી કથાનાં ચિહ્ન માત્ર વાસણોના દુકાન પડવા છે. વડવાપોતે ચાકો આજ કથાઈનિએ નથી ઉતરતી.

એનો કાંઈ મેડુ'મહુ' પડે છે; જણ એનાથી કેં હમનાની હારે લેસાવ ! કાંઈ મનાવે છે, મેનડી મનાવે છે, આખું ગામ મનાવે છે જણ હમનો એકનો એ યતો નથી, ચાકો નથી ફેરતો તે નથી જ ફેરતો.

નેણુમાં નિંદર ભરી

હિંચા દિડાળ મદાસ ઉરને રે
ત્કને હિંચાણું હીર તાણી હેતના.
નેણુમાં નિંદર ભરી.

બોડા સપ્નાની સંધિ મધી તહો
તારા તે પારના દેશમાં
નેણુમાં નિંદર ભરી.

જેસો તારલિયાં મન્દની સગે
હિંચેરા આભને મેદાન રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તારા વીણીવીણી જોખલે રે
ભરી ઉછાળે આભને દિવાર રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તહારા તે સમજાનાં જેઠાં ને
હમે જેલીયે પૃથ્વીને પાંદ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

મીઠાં હાથેઝાં માતી વહે રે
નદી આ નિંદરરૂપ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પોટો લાલન મદારાં પાલણે રે
ત્કને હિંચો પ્રજાતને પ્હોર રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પંખી આવી આવી આંખણે રે
ત્કને ગીતે જગતશે બાજી રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તહારે કાંરજી ત્યારે પૂરશે રે
ઉપા રંગ નમે નવરંગ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પત્રમાળા

ભાગુસંકર બપાસ

(૧)

અમદાવાદ,

તા. ૨૧ મી જુન ૧૯૩૫

પ્રિય શાહ,

ત્હમે તો ન જ આવ્યા. પણ મને સેપિયુ કામે એટલું વિડટ હતું કે આટલે દિવસે તે કરવાનું સાદમ હતું છું. એક તો તમારા જાણની સાહિત્ય વિશેની વાતોમાં હું તમારા જેવું-તમારા જેટલું સમજું નહિ એમ તમારા જવા પાસે આરે બતાવવું પડે. અને હું કંઈક જુરો મળ બતાવું એટલે ત્હમે હું સમજાવેરથી એ પ્રમાણે હતું છું એમ કહીને મારા મત ઉઘરી શે; તેમાં વળા કાંઈ સાહિત્યની નોંધ મારા પાસે મંગાવો એ કેવું વિચિત્ર !

પહેલાં તો કામગીરી લખતાં જોડણીની જે ચોક્કસ હું વાપરું છું તે માટે ત્હમે ચોક્કસવાળાં અભિનંદન રજીસ્ટર હું-પણ સંકેત આપે, કારણ કે તે માટે ખરાં અભિનંદન તો વિશ્વપીઠના જોડણીયાને ધરે છે. તમારી જાણની જુદીજુદી જોડણીના વખતમાં પડ્યા કરતાં એ જોડણીયાને વધારા રહ્યું તો ઠીક એમ મહેં નિર્ણય કરેલો તેને વળગી રહ્યો છું એ મારી ચોક્કસ. મારી ચોક્કસ જાણિયત તે જતાં જાણવી રહ્યો છું પણ Consistency જાણવી ગળતાં શીખ્યો છું ખરા.

વારું, હવે ત્હમે પૂછાવ્યું છે તે જાણત લખું. અહિની પ્રભ સાહિત્યમાં કેવો રસ છે, સકામો કેટલી બધીચિત્ત દોષ છે વગેરે જાણત મને કદી પૂછતા નહિ. હું તો આ સમાર્માં બધા ત્રણે હતો એટલે તે વિશે જ લખીશ. સુવર્ણચંદ્રક થી. રજુગિતરામના નામનો છે એટલે સમાજી પરિકામાં તેમને ખેલક પણ જાણ્યોતો.

સમાજો દોષ નહોતો હતો એટલે માણસોની સંખ્યા ઠીક લાગતી હતી. તે દિવસના માનના અધિકારી ત્રણે મુદરથો શ્રી. ર. વ. દેવાઈ, શ્રી. રત્નમણિરાવ અને શ્રી. સુન્દરમ ત્રણેને જતાવર જોયા. તેમાં રમણલાલ દેવાઈને તો પહેલી જ વાર. રત્નમણિરાવને અઝાઉ ધણીવાર જોએલા પણ એ રત્નમણિરાવ છે એમ તો આ સમાર્માં જ પહેલી વાર જાણ્યું, સુન્દરમને જોએલા પણ ગાંધીજીના સંપત્તિ કે વિશ્વપીઠના કાંઈ માણસ કદી એમ પારતો હતા. તમારા જાણના પ્રમાણે તો તે મોટા કવિ હોય એમ લાગે છે. બહે.

આ મજે મુદરથોનો જુદાજુદા માણસોએ પોતપોતાની રીતે પરિચય આપ્યો. અને લાગે છે કે પરિચય કરાવવાનું કામ તે માણસથી અધિકારિત પણ તેજ સાહિત્યથી પારચિત હોય એવા માણસોને સેપિયુ જોડેલો. નહિંતર પરિચયમાં નકામી અંગત જાણતો જવું મારી જવા પામે છે. સાંભળનારાઓને એ બધી જાણતોમાં રમુજ પડે છે એ ખરું પણ એટલા ખાતર જ પરિચય આપવાનો કાવેકમ રખાતો હોય તો મારે

વધી નથી. મને પરિચય કરાવવાનું કામ સોંપાય એવી ઇચ્છા થઈ હતી. પણ મારે બાવ કોણ પૂછે ? છતાં આપણે મળાશું ત્યારે હું કેવો પરિચય આપત તે તમને જણાવીશ. અત્યારે એ વિશે કંઈ નહિં લખું.

પરિચય પછી આંદ આપવાનો વિધિ થયો તે તો તમે સમજી શકો તેવું છે. તેમાં જ્યાં આંદ તૈયાર ન હતા એ તો ટીક : પણ તે બાબતનું કારણ. દર્શાવવાની જરૂર ન હતી. આપણે વણીદાર કારણે ઉપજાવી કાઢીએ છીએ ત્યારે જેની પાસે એ કારણો રજૂ કરીએ તે જ્યાં તે કારણો સાચાં તરીકે જ સ્વીકારવાના એવા ભ્રમમાં થા માટે પડતા હોય ? અથવા તો એ કારણો ઉપજાવવામાં આપણી લુહિએ એવું અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે કે જેની ખીજાએને સૂઝ ન પડે એમ શા માટે માનતા હોય ? તે મને સમજતું નથી. પણ આ તો હું ખીજા દિશામાં ચાલ્યો ; અને તે પણ દર્શાવતાં કારણો વસ્તુતઃ ખરાં હતાં કે નહિં તે ચોક્કસ જણવા વગર જ.

તે પછી અંદક સ્વીકારનારા દરેકને ઉત્તર આપણે એવી યોગ્યતા હતી. આવી જાતની સભામાં માન સ્વીકારનારને ઉત્તર આપવા જોઈએ કરવા એ મને કહેવાં વિચિત્ર લાગ્યું છે. માન આપવાની અને સ્વીકારવાની બન્ને ક્રિયા પ્રાચીન બની જતી હોય એમ મને લાગે છે. અને સ્વાભાવિક રીતે એમ જ બને છે કે માન આપનાર માન લેનારની—એના આરા અંગેની પ્રશંસા કરે અને માન લેનાર પોતાને ઘટે તેના કરતાં વિશેષ ગૌરવ મળ્યું છે એમ જલ્દી નમ્રતાપૂર્વક કહે તે કરતાં માન સ્વીકારનારને આવી સભામાં બોલવાનું ન જ હોય એવો નિર્બંધ કયો હોય તો મું ખોડું ? પણ આ માટે તો હવે જેને માન મળવાનું હોય તેવાઓની અને જેઓ માન આપવાનો પોતાનો ધર્મ સમજે છે તેવાઓની સભા મળવી જોઈએ. માનું સ્થાન શા કામનું ?

આ સભામાં શ્રી. ર. વ. દેસાઈ અને શ્રી. રત્નમણિરાવ તો એક એક બાવળ લાવને જ આવેલા એટલે મુશ્કેલી બાંધ સુદરમ માટે જ હતી. હવે આ બંનેનાં બાવળમાં શીટી વિગત હતી તે તો અત્યારે યાદ નથી. 'કોઈ' સ્થળે 'હાથ' ત્યારે વાંચી જાએ. તે પછી સભામાં જવાના વડિલ મુ. અર્પનદાસે બાંધ હાલત હતી. એટલે તેમને પણ બોલવું પડ્યું. પણ તેમનું બાવળ આ વખતે મને ખાસ યાદમાં જણાયું નહિં એટલે જ યાદ રહ્યું નથી. કેટલીક વાર તેઓ જલ્દી સાડું ખોલે છે એ તો તમે પણ જાણો છો જ.

તમારી તબિયત સારી હશે. ઉત્તર લખશો.

સિ. અવધૂત

તા. ૨૮ જુન ૧૯૩૫

બાઈ,

મારો અહેવાલવાળો પત્ર તમને મળ્યો હશે જ. ઉત્તર કેમ નથી લખ્યો ? કે ઉત્તર લખવા જેવું જ કંઈ ન લખ્યું ? હશે.

ખાસ કંઈ લખવાનું નથી. પણ એક તમને રમુજ પડે એવો જલ્દી જ સાધારણ અનુભવ મને થયો તે જણાવવા માટે જ આ પત્ર લખ્યું છે. એ સ્વિકાર પડેલાં એક

મિત્રને ત્યાં લગ્નપ્રસંગે નદીઆદ ગયો હતો. સાંધારણ રીતે નદીઆદ ચણીવાર જવાનું બને છે પણ લગ્નપ્રસંગે તો આ પહેલી વાર જ ગયો. ત્યાં ગયા પછી એ લગ્નપ્રસંગમાં બેટ તરફે આપવા એકમે સારાં પુત્રીને ખરીદવાનું મન થયું. નદીઆદની જાનરનો કું જાળવ્યો એટલે ત્યાંજ અનુભવી એક સાધને લાગે લાગે ગયો. બેતણું દુકાનોમાં તપાસ કરતાં જણાયું કે રૂઝના ખાંચ પુત્રીકે સિવાય બીજા ચોપડીએ નદીઆદમાં મળતી નથી. એક દુકાનમાં તો એકાદશી માફાત્મ, સત્યનારાયણની કથા એવી એવી ચોપડીઓ જ મળતી હતી. નદીઆદમાં આવે અનુભવ થતાં તરત જ મ્હને જૂતકાગની સાક્ષરમાળા યાદ આવી. નદીઆદની પ્રભમાં લગ્નનો બોલકુલ રસ નથી એવો નિર્ણય કરવાનું કું સાદસ ન કરું તો પણ આવી પરિસ્થિતિનું કારણ મને સમજાતું નથી. કદાચ અમદાવાદ વડોદરા વગેરે નજીક છે એટલે નદીઆદ આવું સન્નિષ્ઠ બની ચયું. સરસ્વતિઅંકનો એકાદ જાણ પણ નદીઆદમાં મેંચાતો ન ન મને તે કેવું આશ્ચર્ય અને લગ્નની બેટનું વચન આપીને મેં તો ચકાવી લીધું. આ અનુભવ તમને લખવા ખાતર જ આ પત્ર લખ્યો છે. નદીઆદના વર્તમાન સાક્ષરો (૧) વિશે કું કંઈ નિર્ણય નહિ કરું. તદ્મારે કરશે હોય તો ત્હમે જણાવો. હવે તો ઉત્તર મગશે ને !

મિ. અવધુત

I shall pass through this world but once; any good things therefore that I can do, or any kindness that I can show to any human being, or dumb animal, let me do it now. Let me not defer it or neglect it for I shall not pass this way again.

—John Galsworthy, in a note affixed to his desk.

સ્વપ્નેને શોધવાં ક્યાં ?

— સંખ્યા —

આપે એકાંત સ્થાને,
ગદન વન વિષે સંતિમાં, પશુધેરી,
એસી ગાળે ઘટામાં
વિદગ ! મધુર છ' ગાન પ્રેમાશ્રુભીનાં,
ઉલ્લાસે, સુકૃત ઢાસે,
સુખરિત કરજે મ'કેણે માધવીના
ફેણું એ સ્વર્ગ તરું !
વિરલ સુખદશા જંબુ એવી અનેરી,
મીતો તારાં પ્રમાદી
જમ અવગણ્યે ; મર્મ આધાત યાશે ;
બંધાશે બંધનોમાં
વિદગ ! વિવશતા કેમ એવી સદાશે !
સ્વાનંદે સર્વદા છ',
વસી નિજ નિલયે, ગાન ગાળે અભંગ .
આ બાલુ આવળે ના ;
નિરખ નભપટે રેલતા દિવ્ય રંજ .

સંસારે સંતિ ક્યાં છે ?

હલકૃપણતા કારમી માનવીની !
આત્માની અલ કાળા,
હલુચિત કરતાં યુલ કાંતિ સારીથી .
આરા ને ઊર્મિગાનો
સુકૃલિત મનમાં ચંચલાં મીનવારે .
સ્વપ્નેને શોધવાં ક્યાં,
નનનજલધિના ક્ષોભમાં પંખી ! મારે ?

અચીદાસ જ. કાળક્રિયા .

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

-મણિશંકર ભટ્ટ-

સંકરપ્રસાદ ૧૧૧૩

[વિ. સં. ૧૯૨૪ થી ૧૯૭૬ : ઇ. સ. ૧૮૬૭ થી ૧૯૨૩]

૧
પ્રસ્તાવિકા

ગુ

જરાનના પ્રાચીન સાહિત્યનીયની યાત્રાએ

સાતના યુગપુરુષોના પ્રારંભમાં ગુજરાતી કાવ્યદેવીનાં દર્શન કર્યાં અને તેમના ગુજરાતને તેમના કાવ્યની કાવ્યવાણીમાં તેનાં કાવ્યદર્શન પણ કરાવ્યાં. એમની કાવ્યવાણીને બહુધા નવીન પ્રચારકાર્પમાં મૂકવાનું પડ્યું હતું. આ પછીના શોષકનશામયુગમાં નરસિંહરાવે અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત કાવ્યાદર્શની સંમિશ્રિત રચના રસમૃતિમાંનાં બીજાં એકમિત કરી તે વડે પોતાની નવીન કુસુમવાદિકા રચી. કુસુમવાદિકામાંથી ગૃધ્રેયી કાવ્યકુસુમ-માળાના કુસુમનાં રૂપ, રંગ, જાત, જાતના, કષ્ટના અને સુમધથી ગુજરાતની નવીન કાવ્યમૃતિ ખીલવા અને મહેલવા માંડી. એ જ અરસામાં એક કાવ્યદર્શી કાવ્યકુસુમને કોની કવિનાના પૂર્વોદ્દાપ ગાવાનું શરૂ કર્યું. આ નવીન કાવ્યપ્રાણીએ સ્થિરતા પારખી કરી એના કવિને સ્વર્ગત વ્યક્તિત્વ આપ્યું અને પોતાનું સ્વર્ગત સ્વરૂપ પડ્યું. મણિશંકર રાવજી ભટ્ટ આ નવીન કવિ અને એમની કવિતાકાવ્યના 'કાવ્ય' ગુજરાતી કાવ્ય-દેવીના અમર કાવ્યમંદિરમાં મહાર સંજ્ઞાનાં છતાં સુંદર કાવ્યકુસુમોની તાજગી ને મુકુમરતા 'કાવ્ય' ને ગુજરાતી સાહિત્યના અવર્ગત આદિમાં પણ મુગ્ધ સુધી અમર રાખે એવી મુશ્કેલી છે. 'કાવ્ય' ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓમાંના એક અમર કવિયાત્રાળુ છે.

૨

જીવનકથા અને જીવનપ્રવૃત્તિયો

મણિશંકર રાવજી ભટ્ટ જાતિએ પ્રખ્યાત નામદર અધ્યાત્મ હતા. એમનો જન્મ એમના કવિમિત્ર 'કલાપી'ની જન્મમૃતિ લાડી પાછેના આવડ ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૬૭માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ રાવજી મુકુન્દ ભટ્ટ અને માતાનું નામ મોતીબા. મુકુન્દ ભટ્ટ એમની જાતિમાં કવિ તરીકે જ્ઞાતિ આપેલા હતા. મણિશંકરનું પ્રથમ સન્ન ૧૮૮૩માં જામ નર્મદા સાથે થયું હતું. '૮૪ માં એ રાજકોટની કાર્યાલય દાખરૂકમાંથી મેટ્રિકમાં પાસ થયા. '૮૫ થી '૮૮ સુધીમાં મુંબાઈના ગેઝેટ-

દાસ તેજપાત્ર ડાનાલયમાં રહી એ ઍલિન્ટન કૅલેન્ડરમાં દાખલ થયા, ત્યાંથી '૮૮ માં ઍનિલક વિષય તરીકે રિસ્પુરી લઈ એમણે બીજા વર્ગમાં બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી, '૮૯ માં સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલમાં કામ ચલાવે શિક્ષક તરીકે એમણે નોકરી સ્વીકારી હતી. આ જ વર્ષમાં કવિ તરીકે એમને અપૂર્વ ખ્યાતિ આપનાર 'વસંતવિજય' કાવ્ય એમણે રચ્યું. '૯૦ માં મુંબઈના કોલેજમાં દાખલ થઈ એમણે કાયદાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. આ વર્ષે 'ચક્રવાકમિથુન' કાવ્ય રચી બીજા સુંદર કાવ્ય 'દેવયાનીના' એમણે આરંભ્યું. '૯૦માં' કથો 'હોતા' કાયદાનો અભ્યાસ છોડીને એ વકીલશ મથા અને ત્યાંના કોલેજલયમાં એમણે વાઈસ પ્રિન્સિપાલનો હોદ્દો સ્વીકાર્યો. '૯૧ માં એમની કવિતાદેવી જેવી પ્રેરક પત્રી નર્મદાનું અવસ્થાન થયું. '૯૨ માં નર્મદા નામે બીજી પત્રી સાથે એ લખાઈને ગયા. '૯૩ માં 'પ્રજાઓના ઇતિહાસ' એ માલામાના 'ઈન્ડિયન' ગ્રંથનો એમણે અનુવાદ પ્રકટ કર્યો. '૯૫માં 'સ્યાઈ-સાનમંજુલા' માલામાં 'શિક્ષણનો ઇતિહાસ' એ પુસ્તક એમણે પ્રકટ કર્યું. કુમારશી જયસિંહરાવ ગાયકવાડના શિક્ષક તરીકે એમણે આ વખતે થોડાક વખત કામ કર્યું હતું. '૯૭માં જર્મન કવિ ગયેટ્ટ વિલ્હેમ ગીટ્ટરના એક વિભાગનો એમણે 'એક દેવીનો આત્મવર્ણન' એ નામથી અનુવાદ કર્યો. આ જ વર્ષે સ્વીડનબોર્ગના ધર્મ-શિક્ષાનો વાંચનાર્થ્યતા એમને પ્રતાપિ થઈ કે એનો લેખક જ જગતના સાચા ધર્મનો ઉપદેશક છે.

આ પછી 'પ્રજાઓના મહાપુરો' એ ગ્રંથમાલામાંના 'પ્રિસિડેન્ટ લિંકન'ના જીવનચરિત્રના એ અનુવાદક થયા. '૯૮ માં વકીલશ છોડી એ બાવનગર ગયા અને ત્યાંના કેળવણીખાતામાં ગયા. '૯૯ માં એમણે 'લખનુએ અને તેના વિશ્વક્રમમાં દેવ' એ સ્વીડનબોર્ગીય નિબંધ પ્રકટ કર્યો. એ વર્ષમાં એમના પ્રિય પુત્ર 'પ્રાણુભાઈ' નવ વર્ષના વયમાં મૃત્યુ થયું. ૧૯૦૦ માં 'સ્વર્ગ' અને નરક' એ સ્વીડનબોર્ગના એક પુસ્તકનો એમણે અનુવાદ પ્રકટ કર્યો. ૧૯૦૩ માં એમનાં કવિમિત્ર કલાપીના કાવ્યસંગ્રહનું એમણે 'કલાપીનો કૅલેન્ડર' નામે સંપાદન ને પ્રકાશન કર્યું. ૧૯૦૫માં અધ્યાપક તરીકે શામળદાસ કૅલેન્ડરમાં કેટલાક માસ કામ કરી વળી પાછા એ કેળવણી ખાતાની ઍલિન્ટનમાં '૦૬ માં પાછા ફર્યા. '૦૮ માં એમણે 'સતીમંદાદ' (અશ્રુમતી) નાટક લખ્યું. '૦૯ માં એમણે 'શમન આત્મચરિત્ર' એ નાટક લખ્યું. '૧૧ માં કેળવણી ખાતું છોડી એ દિવાન ઍલિસે બદલાયા ને બાવનગર મહારાજના ખાનગી કામમાં રોકાયા. આ વર્ષે કલાપીનું અપૂર્ણ કાવ્ય 'દમીરકાવ્ય' એમણે પ્રગટ કર્યું. '૧૨ માં કલાપીરમિત 'માંલાં અને મુંદિલ' એ સ્વીડનબોર્ગીય નવલકથાનો અનુવાદ એમણે પ્રગટ કર્યો. એમનું ઍલિસેટલકૃત 'નીતિશાસ્ત્ર' પણ આ જ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયું. ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૮ માં 'લિટિય અને લિંટી લિંકન' નામનાં-મહાન યુરોપીય વિમલ સંજીવી લેખો પ્રસિદ્ધ ઘરતા-સાપ્તાહિકના એ તંત્રીપદે હતા.

સ્વીડન બોર્ગમતના પ્રચાર માટે વર્ષ ૧૯૧૫ માં 'Heart of India' દિનનું ઉદય-એ અંગ્રેજ શુદ્ધચિત્ર ગ્રંથાસિકના એ તંત્રી થયા, તથા એમનું 'કુખી સંસાર' નાટક પ્રસિદ્ધ થયું. '૧૭ માં 'ગુરુવિદ્ય' નાટક એમણે લખ્યું. '૧૯ માં સ્વીડ

અને જાગૃતરાયની કાવ્યશૈલીના પાયાને અનુરૂપ છે છતાં તેમાં તેમની સ્વતંત્ર કાવ્યશૈલી પોતાની જ રીતિએ ઘડાઈ પોતાનું જ વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ધરી લે છે. આરંભમાં કતિ દલપતશૈલીની દીર્ઘ લીધી પણ એમની મહામંથનપૂર્ણ સખળ કાવ્યશક્તિના પ્રાકટ્ય સાથે એ દલીપરની શૈલી એમને નિર્બંધ અને વર્ચ વિસૃતતાવાળી સાગતાં જ એમાંથી એ સવેળા મુક્ત થઈ ગયા. છતાં ઊત્તરની કોટિની એમની કાવ્યશક્તિ સામાન્ય જૂગિ ઉપર ઊતરી પડી એ કોષકોષ સ્થળે સામાન્ય પણ બની ગઈ છે. પૂર્વે ને પશ્ચિમની કાવ્યપૈલવતરી અખ્યાસમર્મદિને પરિણામે પૂર્ણ વિકાસગતિએ વિદ્વતાં ગણુતર જ સંખ્યાનાં છતાં શુદ્ધ કાવ્યો પૂર્ણ શક્તિસામર્થ્યવાળાં મણિસંકરની ઉચ્ચ પ્રતિભાને જેમ આપે તેવાં આગ્રેષ્ણાં છે એ તેો નિર્વંદ છે.

મણિસંકરનાં કાવ્યોની આનુપૂર્વો જોઈએ તો '૮૬માં ' મારી કીસ્તી ', '૮૭માં ' રમા ', ' ૮૮માં ને કસ્ટરીમજ ', ' સ્વર્ગ મંગલે તીર ', ' પ્રિયા કવિતાને આશ્રામ ', ' મુગ્ધા ', ' અતિતાન ', ' ૮૯માં ' વચંતવિજય ', ' મિત્રને આમં-ત્રણ ', ' ૯૦માં ' રાજકુસને સંબોધન ', ' મતમતુર ', અહુને આવાહન ', ' સોહ સંકા ', ' ઉદ્ગાર ', ' અકરાકમિયુન ', ' દેવમાની ', ' રતિને પ્રાર્થના ', ' ૯૧માં ' ઉપહાર ', ' વિધુર કુરંગ ', ' ૯૨માં ' પ્રમાદી નાવિક ', ' ૯૩માં ' માનસસર ', ' ૯૪માં ' પ્રજુપતી ખાતર પ્રજુર ', ' અગતિમમ્ભ ', ' ૯૫-૯૬માં ' પ્રજુપમાં કાલજોષ ', ' ૯૬માં ' મુજ્જાને સંબોધન ', ' ૯૭માં ' વસવત્રાં નયનો ', ' આશા ', ' અરાધન સખા પ્રતિ ', ' રમતની માગણી ', ' ખેલા સોહીતો પ્રત્યુત્તર ', ' વિપ્રયોગ ', ' પ્રિયાને પ્રાર્થના ', ' ૧૯૦૨માં ' મહેમાનોને સંબોધન ', ' સ્વર્ગસ્થ દેવીને પ્રાર્થના ', ' સામર અને શશી ', ' ૧૯૦૩માં ' કલાક્ષેત્રે સંબોધન ', ' ૧૯૦૪માં ' અંદાને સંબોધન ', ' ૧૯૦૫માં ' કાલિંદજ ન્યુમેનની પ્રાર્થના ' અને ' ૧૯૦૬માં ' નવવ નિવેદન ' આ અનુક્રમમાં આખીએ કાવ્યમુદ્રિમાં રિયર તાશ જેવા તેજસ્વી કાવ્યતણાઓ લીધી રહે છે.

ઉપરનાં કાવ્યોમાંથી દરજી તારવણી કરીએ તો મણિસંકરની કવિજીવનને અમર રાખી રહે એવાં બહુ જ અજેઝત સંપૂર્ણ કલાકૃતિનાં મૌકિતકો તેો થોડીક જ સંખ્યામાં આવી ભવ છે. પણ એક પણ અમર કાવ્યકૃતિનો આસેખક વિરંજવ દલિ રહેવાનો અધિકારી છે અને કાંતનો આ અધિકાર શુભરાતના વિવેચકોએ બહુમતીથી સ્વીકાર્યો છે.

(અપૂર્ણ)

ભારતીય સાહિત્યનું સંગઠન

કનેપાઝાલ મુનશી

હિન્દના

દરેક પ્રાન્તમાં સાહિત્યવિષયક ભયતિ પેદા થઇ છે. આ ભયતિને પરિણામે પ્રાન્તપ્રાન્તમાં અનેક સાહિત્યવિષયક સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે અને પ્રાન્તપ્રાન્તે એક મુખ્ય સાહિત્ય પરિષદ પણ સ્થપાઇ ચૂકી છે. પણ આવી સંસ્થાઓ સામાન્ય રીતે પ્રાન્તીય એકલતા મંદે ભવ છે. વળીવાર આપણને ઈંગ્લેન્ડમાં ઉદ્ભવેલી છેલ્લી સાહિત્યવિષયક અને સાંકારિક પ્રવૃત્તિની માહિતી હોય છે, પણ આપણી પાસેના પ્રાંતની પ્રવૃત્તિને જરા ય ખ્યાલ હોતો નથી. ભંજાગમાં વહી રહેલા સાહિત્યપ્રવાહો કે એમાં ઊભળા સાહિત્યકારોની લેખનપદ્ધતિની ખંચાળ બહાર ફેટલાને ખબર છે ? હિન્દી નહીં ભોળતા એવા પ્રાન્તોમાં દુવસીદાસ કે ધરદાસનું નામ તો ભણીનું હશે, પણ હિન્દીમાં આજના સાહિત્યકારો ને પ્રવેગો કરી રહ્યા છે, તેની કાઠને બાંધે જ માહિતી હશે. યુજસન બહારના સાહિત્યપ્રેમી હિન્દીએને, યુજસની સાહિત્યને ખ્યાલ મહાત્માજીની આત્મકથાથી જ થતો હશે; અર્ચશીલ યુજસને ને આત્મદલ્લસી સાહિત્યદર્શ મળ્યો છે તેને એમને જરા ય ખ્યાલ નહીં હોય. અને કર્ણાટક, તામીલ નાડ, આંધ્ર અને કેરળમાં ઉદ્ભવી રહેલા નવસાહિત્ય થી તો ઉત્તર હિન્દુસ્થાન તરફ અભવયુ છે.

પણ રાષ્ટ્રપ્રેમ કાલના જમાનાનું પરમચૂલ છે, અને ભવિષ્યનું પણ રહેશે. ત્યાં પ્રાન્તીય પ્રવૃત્તિ આખરે તો રાષ્ટ્રીય એકતામાં જ આત્મસંદિ પામવાની, અને એ દિનને રાષ્ટ્રવતી સંપૂર્ણ દશાએ પહેલિયું હોય તો દરેક પ્રાન્તના સાહિત્યને સાર બેગો કરી સમગ્ર સાહિત્યમંદિ ઉપલવી કાઢવી પડશે. આવી કારનીય સાહિત્યમંદિ, હિન્દીકાર જ સકથ છે, અને દરેક પ્રાન્તના સાહિત્યપ્રેમીઓના પરસ્પરાવલંબી પ્રવલથી જ ભેગી થશે. આ પરિણામ આવશે ત્યારે જ પ્રાન્તીય પરિણોનો સંપ સ્થપારી-અખિલ ભારત સાહિત્ય પરિષદ સકથ જનશે. ૧૯૨૫ માં ભંધરથી હું યુજસની સાહિત્ય પરિષદના કાર્ય સાથે ભેગાથો ત્યારથી આ ખ્યાલ મેં સેવ્યો છે.

ત્યાં એપ્રીયમાં મહાત્માજીના પ્રવુજપદે ઇન્દોરમાં હિન્દી સંમેલન મળ્યું તે વખતે આ પ્રશ્ન વીરો મેં ફેટલાક હિન્દી સાહિત્યકારો નેડે ચર્ચા કરી, એ પરથી મને સામ્યું કે આ ખ્યાલ ધણુના મનમાં વસ્યો છે, અને કાંઈક પ્રવલ કરવાનો વખત પણ આવ્યો છે. ભુદીભુદી પ્રાન્તીય ભાષાઓમાં સાહિત્ય સેવતા વિદ્વાનોને ભેગા ભવવાનો પ્રવલ ધાય તો તેને મહાત્માજી પોતે પણ અકારવા તૈયાર હતા. એ આ વસ્તુ ધાય તો આન્તર પ્રાન્તીય સાહિત્ય સંમેલન તો આપેઆપ ઉભું ધાય. હિન્દી સંમેલને તેથી નીચે પ્રમાણેનો દાન સીકાશે:—

“ દેવની પ્રાન્તીય ભાષાઓના સાહિત્યકારો સાથે સંબંધ સ્થપવા તથા હિન્દી ભાષાની જિંદગી એમને સહયોગ પ્રાપ્ત કરવાના ઇચ્છાથી આ સંમેલન નીચે સંમેલના સભ્યોનેની એક સમિતિ બનાવે છે, અને એને અધિકાર આપે છે કે તે પોતાની સાથે જરૂર પડે બીજા અધિકારીઓ ઉમેરા કરી શકે:—

ધી. કોવાલાલ મુનશી: મુચોન્ક (૧૦૧, એસએનસી રોડ, કોટ, કુંભાઈ)

.. ત્રિવિધર ચર્મા (જાણી પદ્મ)

.. દરિદર ચર્મા (મન્વી, દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચાર સંઘ, મદ્રાસ) ..

પ્રાથમિક કાર્ય થઈ જાય એટલે આ સમિતિ ચોતાનો કાર્યક્રમ ચાર કરશે.

પણ જે દાલાલી સ્થિતિ છે તેમાંથી જ્યારેને મારે પ્રાંતીય સાહિત્ય વચ્ચે સંમર્ગ વધારવો જોઈએ, એક પ્રયત્ન થયેલા તરીકે સુચરવામાં આણું છે કે, એક દિન્દી માસિક એવું હાલુું કે તેનો એક એક વિભાગ અકેક પ્રાંતીય સાહિત્યને મારે ગ્રામ્યમાં આવે, દરેક પ્રાંતીય ભાષાના પ્રતિનિધિરૂપ સાહિત્યકારો હોય, તે એને મારે લેખ લખે; અને એ લેખોનો દિન્દી અનુવાદ એમાં પ્રગટ થાય, આ રીતે દર માસે આ માસિકમાં દરેક ભાષામાં લખાતા સાહિત્ય પર લેખ આવે, એ ભાષામાં સમર્પતા મૌલિક સાહિત્યના કેઈ નમુના પણ પ્રગટ થાય અને તે ભાષામાં પ્રગટ થતાં સારા પ્રકારનોની સમાસોચના પણ આવે.

આ પ્રમાણે આ માસિકમાં નીચેના વિષયો રહેશે:—

- ૧ જુલાનુસાર પ્રતિભા સાહિત્યક અને સાંસ્કૃતિક જનાઓની કુંઈ નેધ,
- ૨ પ્રાંતીય સાહિત્યોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. (આધુનિક સાહિત્યની ઉન્નતિ તથા એમાં રહેલા સંપ્રદાય તરફ આવે પાત્ર બેંચે એવો)
- ૩ જુલીનુસાર ભાષાનાં ઉર્મિકાઓ.
- ૪ પ્રાંતીય સાહિત્યોમાંની ઉત્તમ નવલિકાઓ.
- ૫ નવાકથા (કટોક કટોક).
- ૬ પ્રાંતીય શોકસાહિત્યનો પરિચય.
- ૭ એકાંકી તારક.
- ૮ અમરજી સાહિત્યકારોનાં લેખાવિનો તથા તેમની રચનાઓનું સમાસોચન.
- ૯ અમરજી સાહિત્યકારોનાં સમીક્ષાઓ.
- ૧૦ જુલાનુસાર પ્રતિભા સાહિત્યક તથા સાંસ્કારિક ગુણના.
- ૧૧ જુલાનુસાર ભાષાના પુખ્તોનાં અવધોષો.
- ૧૨ પ્રાંતીય ભાષાનાં સામસાધારણી ગ્રામ્ય સાહિત્યના ઉત્થા તથા તેનો દિન્દી અનુવાદ.
- ૧૩ પારોડી સાહિત્ય વિશે સંક્ષિપ્ત નેધ.
- ૧૪ પ્રાંતીય ભાષાઓમાં પ્રગટ થયેલી ઉત્તમ નવલિકાઓનો સાર.
- ૧૫ મધુલિપિ સંબંધી ચર્ચા.

આ માસિક જુલી રીતે અખિત ભારતીય સાહિત્યનું મુજબર જનશે.

જે દરેક પ્રાંતની સાહિત્ય પરિષદે, સાહિત્યની મંચમાં, અને રાષ્ટ્રીય ભાષા માટે તે ને આ પ્રયત્ન કરે તો આ માસિક મારે સુખાનમાં હાથ પાડે હાથ અને દરેક પ્રાંતના લેખકો માહિત્યકારોને સતત પ્રયત્ન મેરશે પાડે. એ સાહિત્યકારો અને મંચકોએ પણ પરિચય છે, જેને ને કું જાણી રહો છું. પણ મંચક અને પ્રાંતીય ભાષાનાં અર્થમાં પ્રગટ થતાં વિષયમાં રત્ન જેવાં ગ્રંથોને કું પારોડી તરફ તરફ નેધી આપવું હોય અપાવું હોયી માહિત્ય પરિષદે, સાહિત્યનો મંચ જો અને માહિત્યકારોને મદદ કરું નહીં રહો છું. જેને આમાં મમ થો જેને ૧૯૩૫-૩૬ ૧-૨, એપ્રિલનો ૨-૩, ૩-૪, કુંભાઈ-૫ વિભાગે કરશે.

અદલ ઇન્સાફ

(એકાંકી નાટક)

રમણ ત. વર્ણીય

: પાત્રો :

ધનિયો :	મીમ મનુર	પદ્મજી
રૂપાં :	તેની સી	દારુદાદા
કેશી :	તેમની પોતલજી	ધનિયાના મનુરમિત્રો
ધનિયાનાં બે ભાગો		ચેલીય, વડીલ ન્યાયાધીશ વ.

પ્રવેશ પહેલો

[સ્થળ : પોલીસ મનુર સાથે ન્યાં મનુરે તેમના મી-ભાગો સાથે છવનની રંગ-ભરિની પાળવ કપેલિવ દલામાં મનુરે બસને લાવે છે. દરે કેટલીની એકલી રૂપી લગભગ ૬૫૨ તો દિન પ્રક્રિયિત કમ્પુ નાદિયાએ બનવાયા ન હો છે. પણ પ્રેક્ષક વર્જના અભાવે એ તારો ત્યાં ન દાખર રહે છે, ને તેની સાથે અનેક કમ્પુ છવનો ૫૨ ૫૫ પાલ પડે છે. છવન તાકાતના હવે થી નામનીમિત્ર બને એ ખાલ જનુ એ લોકને નથી દેતેલ.

આથી એ માલની એકલીમાં દેલિયા ત્યાંથી ધનિયો પડેલ છે. દિનજાની દારીકે મહેનવનો માલ કાલસા એ ખાલે પડેલ લાવે છે. એવું થવ માગ્યે ત્રીસેકડું હતી. એ આ તાકાતને તાલક. જનુ તાલકમાં અલસ્ય મલુતાં કુલે એનામાં નદિ દેલ. એ ત્યાં સમ, ત્યાં શાલુમારે, ત્યાં કોઈ શાલુનો મની કે ત્યાં મર્જામર્જા ન્યાયારી એ છે સાહે અને સાળ મીલ મનુર. દિનજાલ મહેનવ કી માંડ વીસ પચીસ એ કમાય છે. આવા મનુરને તાલક રજાને એક કલાકા કદ'બડીને કુલ ન કડે ? થોડે તો થવે ખીલ તાલકને દેલ છે તેવા કાંઈકિ સળધિ અને બાંધેને લેને છે. પ્રેમાલ પાની છે, આર ભાગો છે. ખીલ તાલકને દેલ છે એટલ તલસાલ કે કલાકામનુ' કલાલ નદિ. જનુ એવું ન થવડું માનવદૃષ્ટ્ય તેના કરીરપા છે. એવું ન એવું સંભારી ને પ્રક્રિય તો નદિ મન થવું છે. સમ પ્રમાણ થવાની એને પદત્યાગેલ નદિ દેલ. જનુ કુખી થવાની ને કુખી કરવાની, છવવાની અને કોલાતોને છવવાં સાળવાની વીજ કલાક તો એલ મનમાં છે ન. આથી છે તેવા-આ તાકાતને તાલક એકલીમાં પડેલ છે ; કાલે દાખર દાખર કાલ, વિચારથી મિલકતુર બલે કેમ ન દેલ !

પાસે રત્ના કપર તનુ ભાગો કુલિયાનાં વીલ' ભાગો સાથે રમે છે. પાળાંમાં નમ છે. કેટલાં અર્જનમ છે. કોઈ કપડાં મહેવ છે તે તો કાં તો અલિષ્ઠ મર્જા કે કુટિલાં છે. કેટલાં ભાગોનાં સારી સોતી એવાં અને થેલ આલર એવાં છે. કેટલાંનાં સારી કાંઈક દીક છે તો થેલ એવાં મમેલાં છે. કુલાતમાં આ ભાગોને છવનની જરિયાલ પૂરવા સાધનેનો પણ અચાલ છે એ રમ્પ દેખાલ તેવું છે. પડેમાં ભાગો રમે છે, પડેમાં કડે છે ; કાલ દસે છે કાલ રહે છે.

પાલની તાલિયા રૂપાં એકલીમાં દેલિયા પાસે બેસી માખા વીલે છે. ખોલ તાલિયાનો માલ એવે સંવન કે પ્રેમની કલા કિલ કરી માલની ત્યાં એને માલે કુલાલ ત્યાં નેડે'કાં, કલાલ કે કાલે ભાલપમથી એ દેલ એ બલ'બલિવ તો ત્યાં ; જનુ કરી ત્યાં ; આલ તો તે કાલ ત્યાં ન છે. આવાં સાધાતુ તાલક તાલિયા એકલી રૂપી કુલ'મિત્ર ૫૨ અભારે છે.]

[સમય : લગભગ રતાંજના સ્લાઈ ૭]

- રૂપાં : વળી આજે પાછો જતાય કં લઈ આવ્યો ?
- ધનિયો : આજ પગારનો દાંડો હતો તે મદારા મનમાં કે હોદરાં 'ચાક' ખાશે.
- રૂપાં : આજ પગારનો દિ' તે બન્નો છું સીધો ઘેર આવ્યો. આજ પીઠે જગાર કાઢ લાઈખં નહિ મળ્યો હોય.
- ધનિયો : ના રે આજ તો નથી જો, પેલો...
- રૂપાં : આજ કેટલા મળ્યા ?
- ધનિયો : આજ અગિયાર મળ્યા, ત્રેમણી આઠ આના મુકાદમને આપ્યા.
- રૂપાં : એ મુલને દર મહિને ચાને હમ દે છે ?
- ધનિયો : ઝીના કપાળમાં ના ચોઈયે તો નોકરીએ કાણ ચલાવે ?
- રૂપાં : તે કંઈ મહત્તનો પગાર આપે છે ? આ મુલા મુકાદમોના જલમ પણ દિ' ઉમે ને વધતા જાય છે તો.
- ધનિયો : શું કરીએ, નોકરીની ગરજ એટલે આપે જ છૂટકાં ને ? નહિ તો માથુસ ધરાડે ત્યારે પહેલો આપણે જ વાંચો ઘરે બેસવાનો આવે તો.
- રૂપાં : હમણાં એમનો દિ' ચડતો છે, પણ ગરીબની આંતરડી કકળાવીને લે, છે તે પેલા એને રહેરહે ટુરી નીકળવાના, દિ' આપો લાકડાં, તોડવા મારુડીને ને મહત્તના માલ ખાવા એકઠી મુકાદમોને.
- ધનિયો : હોય, એ તો દુનિયા બધી એમ જ ચાલે છે.
- રૂપાં : પણ આજ છું સીધો ઘરે કેમ આવ્યો ? કે પાને આવ્યો છે ?
- ધનિયો : ના, ત્હારા હમ, આજ તો નથી પધો, પણ ત્હેં સદવારે કાપુ'તુ'ને કે આજ ત્હને ઠીક નથી, એટલે બુલેલો આવ્યો. ને પેલાં પાણીનો પણ આજનો વાવડો છે કતી ? ને હું મરમાં ન હોઉં તો વળી પાછો નાંદકનો ત્હને ચતાવે.
- રૂપાં : હજી એ મુલાના કેટલા બાકી છે ?
- ધનિયો : તે મહને શી ખબર ? આપણને મજુતા ન આવડે એટલે એ કહે એટલા આપવાના, ત્હે ને ત્હારી ગણ સુવાવડને રાણે એને વીસ દેવાના બાકી દતા ને સુવાવડવખતે બીજા આવીસ લીધા.
- રૂપાં : એટલે સાઠ ચયાં ને ?
- ધનિયો : હા, તેમણી પાંચ વખત પાંચપાંચ આપ્યા એટલે હવે માલીસમાં પાંચ દેવાના બાકી રહ્યા ને ઉપરથી વ્યાજ આપવાનું તે જુદું.
- રૂપાં : તે હવે કેમ કરીશું ? હવે કંઈ બે મહિના મદારાથી હામે નહિ જવાય. ને પાંચદસ રૂપિયાનો ખરચ આવી ઉભર છે તે જુદો, તો હવે આપણા જગનિયાને હામે લઈ જવ ને કે કાંઈ બે પેલા લાવતો માય.
- ધનિયો : હજી એને વાર છે. આ મહ વખતે મુકાદમ પાસે લઈ ગયો ત્યારે એણે કહ્યું કે હજી એતી ઉમર ન્હાની છે.
- રૂપાં : ત્હેમાં શું યદ્ય શ્યું ? ચોટી એણે પગાર આપે, એ મુલા મુકાદમનું મોડું જ મોડું છે, એને એમાં પણ કંઈ આપણા દશે તો.

ધનિયો : એમાં તો સરકારનો કામદો છે ને ? હજી એને માંડ બાર વરસ થયાં હશે.

રૂપા : બાપો એ કામદો, આપણો હોકરો ને આપણે કામે લગાડીએ તોમાં સરકારના આપનું શું લુંટણ જઈ હશે ?

ધનિયો : સરકારનો કામદો છે એટલે એમાં આપણું શું ચાલે ?

રૂપા : આપણે પેટે પાટા બંધાયા હોય તે સરકાર એાહો બેચા આપે છે. કંઈ કાંઈ પડે, ને ચારજ આના લાગતો થાય તો આ પડાથુંને તો આંગણેથી ટળાય ને ?

[ચાખા વાગવાનું પૂરું થતાં રૂપાં હોંડે છે ને એકાદીમા જાય છે. એકાદી પાસે જમણે એક એકઠો આવે છે, તે ધનિયનના દોલિયા પાસે દયામણું મુખ કરી કાંઈક માગવા આવ્યો હોય એમ કહેવા રહે છે.]

ટીકુડો : બાપુ, મ્હાડું પ્હેરણુ હવે તો તપ્ત શાડી મળું છે (ખતાવે છે) એક નડું બલાવી દો ને. આ ઇનિયનને લઈ દીધું ને મ્હને નહિ ?

ધનિયો : ને એટા, કાલે જરૂર આણી દઈય.

ટીકુડો : તે બાપુ, ત્હમે તો રોજ કામકામ કરે છે પણ ક્યાં લાવી દો છો ?

ધનિયો : ના, ના, ના. કાલે તો જરૂર આણી દઈય.

[હરખાતો હરખાતો ડાહ્યો રમવા દોડી જાય છે. બે મિનિટ થાય નહિ હોય ત્યાં ધનિયનની ઇતકરી લખખી આવે છે. એણે માત્ર ફૂટીફૂટી ધાપથી પ્હેરી છે. ડાહ્યો આવી કામગી વધ દેલિયા પર બેસે છે ને ધનિયાના માથા પર હાથ ફેરવે છે.]

લખખી : તે બાપુ, ત્હમે ટીકુડાને કાલ પ્હેરણુ લઈ દેશો ને મ્હને કંઈ નહિ ?

ધનિયો : (બેઠાથી) તારે શું જોઈએ છે ?

લખખી : કેમ વળી ? જુલને મ્હારી પાસે કમળે તો છે જ નહિ.

ધનિયો : તો ત્હને પણ કાલ આણી દઈય.

લખખી : જરૂર, હો, પછી જોડું જોડું નહિ.

ધનિયો : ના, ના, જરૂર.

[હરખાતીદારખાતી ડાહ્યો રમવા દોડી જાય છે. ફરપી અવાજ આવતો સંભવાય છે. * ટીકુડા, ત્હમે બાપુ પ્હેરણુ લઈ દેશો તો મ્હને પણ કાલ કમળે આણી દેશે. * મ્હાડાં બાગડોને કેલમાં જલલી પડ્યા હશે કે?]

[બે બાર મિનિટ વાતાવરણુશાન્ત લાગે છે. માત્ર ચોક્કસથી વારે ધનિયાના પીંબ ઇતકરોને કાપતો " આ " " આ " અંદરથી અવાજ આવ્યા હો છે.]

[ધનિયાએ એ એક મિનિટની વાત નિરૂપિત નહિ મેળવી હોય ત્યાં હાથમાં કંડો લઈ પડાણુ આવે છે. મરીબલતાપીમાં વાપ એવો મળ્યોતો પડાણુ એકાદીદાર વધવિલા વધ દોડે દોડી ધનિયાને પેશતનો આગવપનની જાય હો છે. મમલોતોમુંકોતો ધનિયા કમો વધ પડાણુ પાસે આવે છે. પડાણુ ને લઈ વળી દયામણી આવે કમળની દોલણી ચેલવાને સમય નથી]

પડાણુ : કડું બે, આજ પગર ફરવા ને !

ધનિયો : હા, પણ આજે ચાલ ન કરો ?

પ્રહાણુ : તુમારા આજકા વાપસ થા, ગરીબ આદમી સ્વમજ કર હમને પહેલ દે માફ દિયા.

ધનિયો : તો એક વાર વધારે, આજ તો દાણવાળા મારવાડીને પૈસા આપવાના છે.

પ્રહાણુ : ઉમરો દમ કયા કરે ! આજ પૈસા નહિ ચલેગા, દમકું આજ પૈસા મંગતા છે.

ધનિયો : પહાનસાળ, આવતે પગારે જરૂર દમ દમ.

પ્રહાણુ : તબ આજકા વાપસ કયું દિયા ? કયા દમ તુમેરે આપો નોકર છે ? દમ આપા, તો કુછ બી લેશ, વાપસ, થોડા કુછ બી દેના પડેગા.

[પ્રહાણુને અવાજ સાંભળી રૂપાં બહાર આવે છે. ધનિયા બેઠેલા બેને પ્રહાણુને કથ નથી, આવીને ધનિયાની આંતુમાં હાથી પડે છે.]

પ્રહાણુ : ચલે દેર ચાલ કરો, હમારા નમાઝકા રેમ હોતા દમ.

રૂપાં : તે આવતા પમારે આપી દેશે, ના હોય તે કયાથી લાવે ?

પ્રહાણુ : નહિ હોવે તો ચોરી કરે લે આવ. ઉમરો દમ કયા કરે ? પૈસા કુછ મફતમે આપા થા ?

ધનિયો : પણ આપવાની કેણુ ના કહે છે ? આવતે પગારે જરૂર આપી દમ.

પ્રહાણુ : ના કહેતોય તુમેરી કયા તાઆદ ! પૈસા તુમેરે આપકા છે ? આજ જ દેના પડેગા.

રૂપાં : પણ તમારા પૈસા શું કંઈ હમે આજ જવાનાં છીએ ? સગવડઅગવડ હોય ત્યારે વળી બેચાર દિ મોકું પણ ચાલ.

પ્રહાણુ : દેખો હમેરી મરદ લોગમી આતમે તુમ સ્ત્રીરતલોગ મત બેસો.

રૂપાં : ના કેમ બોલે ? ના બેચો હોય તો મોટો મવંદર.

[રૂપાં આ સંજોગોને કથ વચ્ચે થશે તો લોક કથ મરો એ વિષયે પ્રહાણુ જરા ડડો પડે છે. બેના અવાજમાં રહેલી 'તારામીથી' મોહી વાલ છે.]

પ્રહાણુ : બાઈ, હમ તો સજ દિસાળ આજ નહિ મંગતે, મગર થોડા કુછ બી દો.

રૂપાં : તે હવે તમારા કેટલા રૂપિયા નિકલે છે ?

પ્રહાણુ : તુમ થોડા પૈસા દો, હમ અગી દિસાળ કર દેશે.

રૂપાં : (ધનિયા તરફ) ટાળીને મુલાને અડીથી.

[ધનિયા ધરમાં આવે છે અને એક પાંચ રૂપિયાની નોટ લાવે છે.]

પ્રહાણુ : હમકું આજ દસ મંગતા દે.

ધનિયો : દસ તો નથી, આવતા પગારે બીજા પંચ આપીશ.

પ્રહાણુ : નહિ, પૈસા નહિ ચલેગા.

રૂપાં : તુવો ભાઈ, દમણા પંદર દિયો તો હું અમેય નથી જતી, તે હું કાગે જવા માંડીશ એટલે તમને દર પગારે દસદસ દરિયું.

પ્રહાણુ : એ દમ કુછ નહિ સ્વમજતા, હમકું આજ દસ મંગતાં દે ઓર દમ દસ લેશ જ આજ વાપસ.

રૂપાં : (ધનિયાને) અમેને એ મુલાને અડીથી પાપ ગાય.

- ચે : (રૂપિ) પણ આજ તો અગિયાર જ મન્યા છે. હોકરને કપડાં પણ લઈ દેવાનાં છે. હાથુવાળાને પણ ચોકું-ધણું આપવું પડશે ને !
- ચે : (ધનિવાને) હોકર કંઈ કપડાં વગર મળી નથી જવાનાં ; હાથુવાળાને તો આવવે પગારે આપશું તો પણ ચાલશે. ને મારે માટે તો જોઈ લેવાશે, પણ આ મુલાને તો ટાળો અત્યારે.
- [ધનિશે ધીરે ધીરે વરખાં જઈ પાંચ રૂપિયા લઈ આવે છે, ને પહાણુને દસ રૂપિયા આપે છે પહાણુ ખાશી લપાડી પેસા મૂકે છે]
- પહાણુ : હવે અમારે કેટલા દેવાના બાકી રહ્યા ?
- ચે : (નોક પાઠ કાઢીને જુલે છે. ધનિશે ને રૂપાં એકાદ ચિત્તે જવાનની શબ્દ જોતાં નોકપુત્ર સ્થાને હાંધી માંડી જુલે છે.) દેવો પહેલેથી જીલ યા. ઝોર પીછે લુખને દુશરા ચાલીસ લીધા. તો મુળ ખીલકે સાઠે બુલ.
- નિયો : પછુ મહે' લખને પેસા પાછા આપ્યા'તા ને ?
- પહાણુ : હો સગ કુલ કાંઈર હોખેલા હવ, દેવો પાંચ હો ખીલકર લુખને પંચવીસ દીધા તો ઝોર એ રફે દસ દીધા અજ તીસ ઝોર પાંચ ખાકી-એ તો બરાબર હવ ના !
- નિયો : (અવધા વગર) હા, એ બરાબર.
- પહાણુ : ઝોર સાઠ રૂપિયા કા નિયાજ.
- ચે : સાઠ રૂપિયાનું કેટલું બ્યાજ થયું ?
- પહાણુ : સાઠ રૂપિયા કા બારા રૂપિયા નિયાજ.
- ચે : ચોપ બાપર, એટલું બધું નિયાજ ? આ હમારો હાથુવાળો તો મહિને દાઢે એક રૂપિયા પર એક આવેલો લે છે.
- પહાણુ : તો તુમ મીન લો, હીસસે તો હમારા નિયાજમા રર બ્દોલ કમી હવ. હમારા ધરમમે' નિયાજ બ્દોલ લેનેમ મના હે, તો હમ મરીન મોમસે' બ્દોલ નિયાજ કમી નહિ લેતે. દેવો જગી હમ ચોપ રોઝસે' મુલકમે' અને વાપે તો હમારા પૈસા તુમ દર પગાર રેતે' રહેના.
- [લેખાંચો કાઢ જવાન નથી આપવું. પહાણુ બપ છે. અને હાલોજીનું જમગીન વાતાવલ્યુ વધુ ગમતીનીલડું' લાપ છે. ધનિશે નિશ્ચય થઈ ખાઈવા ૧૨ પડે છે ને રૂપાં ચોકીનાર નિચાર કરી જતી રહે છે.]
- રૂપાં : હવે આજ મુલા પામેથી પૈસા લેવા જ નહિ. પૈસા ના દોપ તો કુળ ચેલી લેયું, પણ હન ઉઠે ને આતી ગાળો કેમ સહેવાય ?
- ધનિયો : મું કરીએ ? ના છલો લેવા પડે ને ?
- રૂપાં : હો, આમથી જ બહાર નીકળાય તો જોગ ન્હાવાં. ચલો હવે મ્હારો ભાત ચર્ચ મો છે. હોકરને દુ' મોલાવી લાવું.
- [રૂપાં ધનિવાર્મ હોકરને લેવાવવા બદ છે. ધનિશે માથે હાથ લપાડી રહે છે.]

પ્રવેશ બીજો

[રૂઘણ : તે જ બોસરી, બવરમા હપર મુજબ. ધનિયો દોલિયા પર સૂતો છે. રૂપાં અને હાશાં બોસરીમાં સૂતાં છે. રૂપાં સૂતીસૂતી પાસાં ફેરવ્યા કરે છે, ને વેલના થતી લોખ તેમ “ હંદ, હંદ ” હાપટી કર્યાં કરે છે.]

[સમય : તે જ દિવસ : રાતના લગભગ છોક વયા હશે.]

ધનિયો : રૂપાં, ત્હને કંઈ થાય છે ?

રૂપાં : મને સખત દુખાવો ઉપડ્યો છે. તું જરા અંદર બતી પેટાવ.

ધનિયો : હું દાયણને બોલાવી લાવું ?

રૂપાં : ના, ના. દાયણની કંઈ જરૂર નથી, જરા બતી પેટાવીને ખંડાશાંથી ડાસીને જ બોલાવ ને ?

ધનિયો : પણ દાયણને બોલાવશું તો કીક પડશે.

રૂપાં : ના રે એનું મુખનું મોઢું તો બહુ મ્હોઢું છે. એવો રૂપિયો તકામો નથી આવ્યો. હતા તે તો પેલો ખુલો ચપ મયો...એ...એ...આમ, હવે તું જરા ઉતારવ કર.

[ધનિયો અંદર જઈ દીવો કરે છે. રૂપાં અંદર જાય છે. ધનિયો ખંડાશાંથી ડાસીને બોલાવી લાવે છે. ધનિયો લગભગ હાથ રહ દોલિયા પર બેસે છે. અનુભવજન્ય ડાસીને અસ્વસ્થિતિ સ્વભાવમાં બાર નખી લાગતી]

ડાસી : આવો મરદ જેવો મરદ ચપ એમાં શું મળાય છે ? બગવાન સી સારાં વાનાં કરશે.

[ડાસી બોસરીમાં જાય છે, ને બારણું બંધ કરે છે. અનુભવજન્ય દાસીમાં ધનિયો બેસી રહે છે. પાંચમી રૂપાંને વેલનામણે અવાજ બારણાંની ફાટમાંથી આવે છે. આમ લગભગ અણે કલાક પીંચો દરેક થોડીવારે અંદરથી નવાં જાણેલા બાગકનો સ્વરનો અવાજ આવે છે. ધનિયો એક બેસ નિઃશ્વાસ નાંખે છે ને ટલેક થઈ બોસરીમાં આંશ મારે છે. પાંચેક મિનિટ ડાસી બારણું ઉપાડી બહાર આવે છે.]

ડાસી : હે ધનિયા, પાણીનોજ દે. લાગવાને એવો દિકરા દીવો.

ધનિયો : પણ બગવાન ડેટલ્ય નથી દેતો ને ? [બિના પ્રયત્ન ધનિયાથી આઠડું એવાઈ જવાયું.]

ડાસી : એનું માં બોલ. આજ દિકરા કેને ત્યાં છે ? લોકો બિચારા લીકરાની દાયમાં ને દાયમાં મરી જાય છે તે ખગર છે ? એમ કહે કે બગવાનના તો તારા પર આર દાય છે.

ધનિયો : પણ રૂપાં કેમ છે ?

ડાસી : રૂપાંને તે તો કીક, પણ જરા હંડી ચપ ગઈ છે તો તું જરા પીણ પર જઈ લાવ લાવ આવ !

ધનિયો : જરા મારો હાથો અંદરથી લાવો ને.

[ડાસી અંદરની રૂપાંને લાવી ધનિયાને આપે છે.]

ડાશી : નેજે પાછો તું ત્યાં પીસ ના બેસતો,
ધનિયો : અરે ના, ના, આ અગવડી પાછો આવ્યો,
ડાશી : ને જો જરા કોંચામળિા લાવજે કે ઝટ મુણ લાવે,

[ધનિયો કનડા પહેરે છે, ડાશી અદા બધ છે, કનવામાળી પેસા કાઢી
ધનિયો ચલ્લી લુલે છે, ને તીક્ત અને વાળક નાખ્યોને મજવામા મૂકી એક
નિઃશ્વાસ નાંખી બધ છે, ને મર્યા-ફિશાઅ પાળી તીરવતા ફેલાઈ રહે છે,]

[પડેલો પડે છે]

પ્રવેશ ત્રીજો

[સ્થલ પહેલ તારાનું એક ઘડુનું પીડું. પીડામાં દસબાર મનુર ઘડું પીનાં ને દાદા
હીડી કર્યા બેઠા છે. બાસત્રા પાસે ટેવલપુરથી નાખી ઘડુની કુકાનને પાવસી માલીક બેઠો
છે, ઝણુ નોકરો આસ બરી બરીને થરાકોને આપવામા અને ખાળી આસ પિાવના મામમાં
પેલાવવા ઉ હોડોની અવરજવર થાણુ જ છે. પીળી પાપડી પણ કનવિનુવચિનું કુકાનની
આર આંકા ખાસતી જાણાય છે.]

[સમયા તે જ દિવસ : સતત અધિકારોને સુમાર]

[ધનિયો પ્રવેશ કરે છે, ઘડુના પીડાના બાસત્રા પાસે પાસે ૧ બેઠાણુ
મનુરધિયો સ્થાને બેઠે છે, ધનિયો ત્રેમને કબા રાખે છે.]

ધનિયો : કયરો, કોણ, કોણ, આર આના દે,

કયરો : હવે...જા...જા, પેસા વ...વમર પી...વા હીદ આ...બો...બુ કોણુ ?
ક...કયરો,

[હાથ હોડાવી લપડતો લપડતો બધ છે. ધનિયો ખીલ તરફ વરે છે,
તે પણ ધનિયોને થકો મારી દસતો કરી આગળ નર છે. એક મનુરના બે
ચાર મનુરો બેઠા છે, ધનિયોને એધાવી એક મનુર બેઠાવે છે ને ધનિયો
તે વડે બધ છે.]

પહેલો મનુર : અરવા, આજ પગારનો દિને આટલો મોડો !

ધનિયો : મારી બાવડીની તનિવત ઠીક નહોતી, ને હમણાં જ દોકરો આવ્યો, તે
થોડો ઘડુ મેલ આવ્યો છું,

બીજો મનુર : તો તો બાજ કંઈ ઝડિપાણી થયા દે,

પહેલો મનુર : મેલ, હવે કંઈ પીસા વગર જાણ છે ? આજ તો ન અરવા દરબો,

ધનિયો : ના કાઢ, આજ નહિ, મારે ઘડુ લાઈ જવડી જતું જ ભેગ્યો,

[ધનિયો કલ્પા વળ કરે છે પહેલો મનુર, બેને હાથ મેચા બેસાડે છે,
નોતર આવી ઘડુનાં આસ મૂકે છે. શેલ પીવાની ટેવળાણે ધનિયો ઘડુની
માફક વધવા લપડાય છે એલ મનમાં પીસા ન પીવાના બાવ વચ્ચે કુદ
થાય છે. ખીલ મનુરો આસ ઉપાડે છે.]

પહેલો મનુર : આલ, લાઈ મે. જતું હોય તો જાજે, હમે કંઈ ત્વને શકવાના નથી, પણ
આ પીવામાં તે કેટલી વાર લાગવાની છે ?

[ધનિયો આસ વધારી લે છે અને મજાકથી બધ છે. આસ ખાલી
થઈ, ખાલી આસવાળે હાથ મુજવા લાગ્યો. આસ મૂકી તે વડવા લાગ્યો.]

પ્રવેશ બીજો

[સ્થલ : તે જ બોસરી, બાવરણા ઉપર મુજબ. ધનિયો ટોલિયા પર સૂતો છે. રૂપા અને ડોશી બોસરીમાં સૂતાં છે. રૂપા સૂતીસૂતી ખાસ ફેરવ્યા કરે છે, ને લેતા થતી હોય તેમ “હંદ, હંદ” હસપટી કર્યાં કરે છે.]

[સમય : તે જ દિવસ : રાત્રીના લગભગ દસેક થયાં હશે.]

ધનિયો : રૂપા, ત્હને કંઈ થાય છે ?
 રૂપા : મ્હને સખત દુખાવો ઉપડ્યો છે. તું જમ અંદર જાતી પેટાવ.
 ધનિયો : હું હાથબુને બોલાવી લાવું ?
 રૂપા : ના, ના, હાથબુની કંઈ જરૂર નથી, જરા જાતી પેટાવીને પડોરામાંથી ડોશીને જ બોલાવ ને !
 ધનિયો : પણ હાથબુને બોલાવશું તો ઠીક પડશે.
 રૂપા : ના રે એવું મુછડું મોઢું તો બહુ મ્હોઢું છે. એવો રૂપિયો નકામો ત્યાં બાળ્યો, કતા તે તો પેલો મુલો લઈ ગયો...એ રે...આલ, હવે તું જરા ઉતારણ કર.

[ધનિયો અંદર જઈ દીવા કરે છે. રૂપા અંદર નથ છે. ધનિયો પડોરામાંથી ડોશીને બોલાવી લાવે છે. ધનિયો સમજે હાથ દઈ ટોલિયા પર બેસે છે. અનુભવજ્ઞ ડોશીને વસ્તુસ્થિતિ સ્વમજતાં પાર નથી લાંબતી.]

ડોશી : આવો મરદ જોવો મરદ થઈ એમાં શું મજરાય છે ? લગવાન સૌ સારાં વાળાં કરશે.

[ડોશી બોસરીમાં નથ છે, ને આસપાસ ખંધ કરે છે. અનુભવજ્ઞ દશમાં ધનિયો બેસી રહે છે. પડીપડી રૂપાને પેટનાલથોં અવાજ બાસપાંની ફાટમાંથી આવે છે. આમ લગભગ અર્ધો કલાક નીચો હશે. ડોશીવારે અંદરથી નવા જન્મેલા બાળકનો રડવાનો અવાજ આવે છે. ધનિયો એક કાંઠો નિઃશ્વાસ તપ્પે છે ને હસે થઈ બોસરીમાં આંસ મારે છે. પવિત્ર મિનિટે ડોશી આસપાસ ફાટી બહાર આવે છે.]

ડોશી : હો ધનિયા, ધાણુબોય રે. લગવાને ગોથો દિકરા દીધો.
 ધનિયો : પણ લગવાને રેડલા નથી દેતો ને ? [વિના પ્રવળ ધનિયાથી આટલું બોલાઈ જાય.]
 ડોશી : એવું મા બોલ, આજ દિકરા કેને ત્યાં છે ? લેકો બિચારા દીકરાની હાથમાં ને હાથમાં મરી નથ છે તે અમર છે ? એમ કહે કે લગવાનના તો તારા પર ચાર હાંથ છે.
 ધનિયો : પણ રૂપાને કેમ છે ?
 ડોશી : રૂપાને છે તો ઠીક, પણ જરા કંઠી થઈ ગઈ છે તો તું જરા પીણા પર જઈ દારુ લઈ આવ !
 ધનિયો : જરા મ્હણો કમઝો અંદરથી લાવો ને.

[ડોશી અંદરથી કમઝો લાવી ધનિયાને આપે છે.]

ડોશી : એને પાણી તું ત્યાં પીસ ના બેસવે,
 બનિયા : અરે ના, ના, આ અરુણી પાણી આપ્યો.
 ડોશી : ને ને ત્યાં જિંદગામણિ લાવજે કે કદ મુખ સામે.

[બનિયા કાંઈ ખેડે છે. ડોશી અદલ બધ છે, દયશામાળી પેસા કરી
 બનિયા મળી જુદે છે. ને નીકલ અને સાચા નાનકે પગલાપા પૂરી પેસ
 નિઃશ્વાસ નાંખી બધ છે. ને મરખાં-ફજિયાપા પાડી નીતળા ફેલાવ રહે છે.]

[પડો પડે છે]

પ્રવેશ ત્રીજો

[સ્વેચ્છા જોડ નાનું એક ઘાન પીટું. પીટામાં રસનાર મૂટા ઘા પીતાં ને હાલ
 હીડે કાળા પેસ છે. આરુણ પામે રેવકપુરાથી નાખી ઘાની દુધાને પાછી માઠી પિંડ
 છે. જુ મોઝો આસ બી બગે પાછોને આપવામાં અને પાછી આસ પેલાવા મરખાં
 પેલાવા છે ડોશીની અવજનને વાટ ના છે. પીચી પાવડી જુ કાચિરુવમિરુ દુધાની
 આસ આંધ્રી મારતી અનુભ છે.]

[સમવા તે ન રિવઝ : કાળા અવિચારોને સુવાર]

[બનિયા પ્રવેશ કરે છે. ઘાન પીટાના બારણા પાસે પાસે ન બેસુ
 મજાનિયો રહ્યો અને છે. બનિયા નેમને કળા રાખે છે.]

બનિયા : કમર, દેમ, માર આપા દે.

કમરો : હવે...હા...હા. પેસા વ...રમર પી...વા હીડ આ...બો. નુ ડેખુ ?
 હ...કમરો.

[હાથ બોઝી કમરો કમરો બધ છે. બનિયા બીબ તાર વગે છે.
 તે જુ બનિયાને મળે મારી રતો કરી આરુણ બધ છે. એક મુખાપા ને
 વા મૂટો પેસ છે. બનિયાને મેલાઈ એક મૂટ મોઝો છે ને બનિયા
 તે વા બધ છે.]

ખેડો મજુર : અરે, આજ પચારો દિને આરો મોડે ?

બનિયા : મારી અરુણી તનિવડ હીક ન્હોલી, ને હમણાં ના દોરો આપો, તે
 થોડા ઘા રોસ આપ્યો તું.

બીજો મજુર : તો તો આજ કંઈ કઠિયાઈ થય દે.

ખેડો મજુર : નેમ, હવે કંઈ પીચ વમર જમણ છે ? આજ તો ન જવા કહ્યો.

બનિયા : ના કાઈ, આજ નહિ. મારે ઘા લઈ જલસે જતું જ રોધ્યો.

[બનિયા કાંઈ વળ કરે છે ખેડો મજુર, બીજો હાથ બંધી પેસા છે.
 મોર આવી ઘાનું આસ મૂકે છે. રોજ પીવાની રેવકપુરા બનિયા ઘાની
 મારા મજુરી લગવાન છે બેસા મરખા પીવા ન પીવાના આવ પામે કુદ
 માટે છે. બીબ મજુરો આસ કપાડે છે.]

ખેડો મજુર : આસ, લઈ ને. જતું દોષ તો જાએ, હવે કંઈ ત્વને થોડવાના નથી. પણ
 આ પીવામાં તે કેટલી વા લાગ્યાની છે ?

[બનિયા આસ કપાડી છે અને અમરણી બધ છે. આસ પાછી
 મૂકે. ખાલી આસપાસે હાથ મુજબ લાગ્યો. આસ મૂકે તે કાંઈ લાગ્યો.] -

ધડેલો મનુર : (ધનિયાનો હાથ પકડી) અલ્યા, એટલામાં ક્યાં ચાલ્યો ? બેરી તારા એકલાને જ છે કે શું ?

ધનિયો : ના, ના, મ્હારે હવે જવું જ નોંધ્યો.

બીજો મનુર : જા. તો લાલે જા. પણ એજે હમારા બધાના પૈસા આજ તારે ચૂકવવાના છે.

ધનિયો : વળી કોક કાંઈ પામ્યું. આજે તો મ્હારી પાસે પૂરતા પૈસા મ નથી.

[હાથ હોડાવી ચાલવા માંડે છે, ને ઘડુ વેળનાર પાસડી બેઠો છે ત્યાં આવે છે.]

દારુવાળો : કેમ અલ્યા ! પરમ દિવસના બાક આના બાકી છે તે નથી આપવા કે શું ?

ધનિયો : એવું તે હોય કે કોઈ દિ' તમારા પૈસા હુબાબ્યા છે શેક ?

દારુવાળો : તો ચાલ, આજના ચાર આના તો કદ !

ધનિયો : (ખીસામાંથી ચાર આના કાઢી) લ્યો. ને મ્હારે એક જામામાંની બાટલી નોંધ્યો.

દારુવાળો : (નોકરને) અલ્યા એ પૈસા બપોટમાંથી એક બાટલી લાવ તો : (ધનિયા તરફ ફરીને) કેમ આજ કાંઈ જસયોગસસો છે કે શું ?

ધનિયો : ના રે શેક, હમારે ગરીબ માણસને તે વળી જસસા કેરા ? એ તો મ્હારી બાપડી સુવાવડમાં છે ત્હને રીતે ઘસવા નોંધ્યો છે. નો નો એકદમ એકદમ જાંચામાંની આપજો હોં !

[નોકર લાવી ટેબલ પર મૂકે છે.]

ધનિયો : શેક, આના કેટલા પૈસા છે ?

દારુવાળો : પોણા બે રૂપિયા, ચાલ, કદ ઉતારવો થા :

ધનિયો : (બાટલી પકડીને) શેક, કાલ એના પૈસા દહ દહરા.

દારુવાળો : (બાટલી પકડી) જા, એ નહિ બને, હજી પેરમદાવાના પૈસા તો ચૂકવ્યા નથી,

ધનિયો : તે બધા જ કાલ દહરા.

દારુવાળો : જા, જા, મ્હેણે સાદુકરનો દીકરો ચપતે આંખો છે તે પૈસા લાંબી આવ.

ધનિયો : શેક, ભગવાનના સોગમ ખાંધને કહું છું કે કાલે જરૂર ત્હમાંનાં પૈસા ચૂકવી દહરા.

દારુવાળો : તો જા'કાલ બાટલી લાઈ જાવો.

ધનિયો : પણ શેક, મ્હારી બાપડી સુવાવડમાં છે, ને એને માટે હમાણાં જ દારુની જરૂર છે.

દારુવાળો : ત્હેમાં હું શું કરું ? ઉતર દેઠો. બાપડાનો માલ છે, ચાલ હોડ.

[અમ જે વચ્ચે બાટલી મળે એવડાણ, ચાલી. ધનિયાની આંખો

કુસસાથી કે નસાથી લાલ થવા માંડી છે. એ આંખો મારી એ બાટલી

પુચવી લે છે. દારુવાળો પાસડી ઉભા થવાનું છે—હેના માથા પર બીજી

દાણે બાટલીના એટલી અવડાવાથી મ્હેણે અનાજ થાય છે. ધનિયો પોતે ને

કહું તે મેઠ વેબડાણે થાય છે. બે મોઢાને આવી એને પકડે છે. એટલામાં

બે પોલી પાપટીવાળા પોલીસ ફુકામમાં ફાગલ થાય છે ને ધનિયાને મારે છે.
પાસેથી દારુવાળાને ઘેટાંમાં નાંખી હોસ્પિટલ પર લઈ જવામાં આવે છે.
સોડોના ટોળા વચ્ચેથી ધનિયાને પોલિસો ત્રણ મારતા મારતા લઈ જાય છે.]

ધનિયો : (પોલીસને-આગ્રહજીવણ) જમાદાર, મ્હારી આપટી મરવા પડી
છે. મ્હને ઘેર જવા દો.

પોલિસ : (એક તમાચો મારી) હવે ચાલ સીનો ચોકી પર. બહુ મ્હોટો ચાકુ-
દાર છે ને કે ત્હને હવે ઘેર જવા દે.

[ધનિયાને પકડા મારી પોલીસો લઈ જાય છે.]

[પકડે પડે છે]

પ્રવેશ ચોથો

[સ્થાન : મેલ્ટરૂટની ઠેઠ, એક હમ્પાસન પર મેલ્ટરૂટ બેઠા છે. અલ્બુબાબુ ત્રણેક
માથુએ છે. સ્થાને થોડા વજીરો બેઠા છે. દારુમાં બેઠી થાયે ધનિયાને એક ખૂણામાં ઠેઠે રાખેલો
છે, બે પોલિસો એની આજુબાં રહ્યા છે.]

[સમય જીને રિવઝ : બચોરના ભારેઓ મુખાર.]

[સરકારી વજીલ હયા થાય છે. ધનિયાને આવળ કાઢી પાછાસા
રહેલો કરવામાં આવે છે. ને મેલ્ટના નિવશાનુસાર પ્રશ્નાવલિ દારુ થાય છે.]

સરકારી વકીલ : ત્હારું નામ !

ધનિયો : ધનિયા કરસન.

સ. વકીલ : ત્હારી ઉંમર કેટલી ?

ધનિયો : સાહેબ, બરાબર ખતર નથી, પણ ત્રિસેક થયાં હશે.

સ. વકીલ : તું ચોરી છુટકાટ કરે છે કે બીજે કોઈ પંથે ત્હારે છે ?

ધનિયો : સાહેબ, હું ચોરપુરાનો નથી. હું મીઠમાં મનુરીએ બાઉ છું-ને.

સ. વકીલ : હા, તું બહુ મ્હોટો ચાકુદાર છે. મ્હારે આવળ નથી સાંભળવું.

ધનિયો : સાહેબ, પણ મ્હારે પાંચ ટોકરાં છે !

સ. વકીલ : (ઝડપણે) તે મ્હારે બાબુવાની જરૂર નથી. હું પૂછું તેટલા સવાલના
જવાબ આપ.

[ધનિયો રૂબ રહે છે, મારુએ હાજીગ નેચે છે.]

સ. વકીલ : કાલે રાત્રે અગિયાર વાગ્યે ત્હું સોરાવજી રોડના માયા પર દારુની બાટલી
મારી એ વાત સાચી છે ?

ધનિયો : હા, સાહેબ, પણ...

સ. વકીલ : પણપણ મ્હારે નથી સાંભળવું. તું મુઠો કણુ કરે છે ખરું ને ?

ધનિયો : હા સાહેબ, પણ મ્હારી બાબડી...

સ. વકીલ : એ સાંભળવાની મેલ્ટને જરૂર નથી. (મેલ્ટરૂટ તરફ ફરતે) નામદાર,
આરાપી મુઠો કણુ કરે છે.

[પોલિસ ધનિયાને જાણુ પર લઈ જાય છે. ધનિયો મેલ્ટરૂટ તરફ
જે દાખ એડે છે.]

પહેલો મનુર : (ધનિયાનો હાથ પકડી) અધ્યા, એટલામાં કેપાં ચાલ્યો ? ગેરી તારા એકલાને જ છે કે શું ?

ધનિયા : ના. ના. મ્હારે હવે જવું જ એછએ.

બીજો મનુર : જા તો સહે જા, પણ એને હંમેશાં જધાના પૈસા ચાજ તારે ચૂકવનાના છે.

ધનિયા : વગી કોક દાંડા ખાઈશ, આજે તો મ્હારી ખાસે પરતા પૈસા ૫ નથી.

[હાથ છેડાવી ચાલવા માંડે છે, ને દારુ વેચનાર પાસેથી બેઠો છે ત્યાં આવે છે.]

દારુવાળો : કેમ અધ્યા ! પરમ દિવસના આઠક અના જાડી છે તે નથી આપવા કે શું ?

ધનિયા : એવું તે હોય ? કોઈ દિ' તમારા પૈસા ફળાવ્યા છે શેક ?

દારુવાળો : તો માલ, આજના ચાર અના તો કાઢ !

ધનિયા : (ખીસામાંથી ચાર અના કાઢી)- હોય, ને મ્હારે એક જામામાંની ખાટલી એછએ.

દારુવાળો : (નોકરને) અધ્યા એ પૈસા કખાટમાંથી એક ખાટલી લાવ તો. (ધનિયા તરફ ફરતે) કેમ આજ કાંઈ જલસોવલસો છે કે શું ?

ધનિયા : ના રે શેક, હમારે મરીન માથુસને તે વગી જલસા કેપા ? એ તો મ્હારી ખાપડી સુવાવડમાં છે રહેને ડીરે વસવા એછએ છે. જો' જો એકદમ એકદમ જામામાંની આપજો છોં !

[નોકર સારી ટખાવત મૂકે છે.]

ધનિયા : શેક, અના ફેટલ-પૈસા છે ?

દારુવાળો : પોણા એ રૂપિયા, ચાલ, કાઢ ઉતારવો થા.

ધનિયા : (ખાટલી પકડીને) શેક, કાલ એના પૈસા દહ દહશ.

દારુવાળો : (ખાટલી પકડી) ના, એ નહિ અને, દહ પરમદા'કાના પૈસા તો ચૂકવ્યા નથી,

ધનિયા : તે બધા જ કાલ દહશ.

દારુવાળો : જા, જા, મ્હોટો સાહુકારનો દીકરો થઈને આવ્યો છે તે પૈસા લઈને આવ.

ધનિયા : શેક, લગતાનના સોગન ખાઈને કહું છું કે કાલે જરૂર તમારા બધા પૈસા ચૂકવી' દહશ.

દારુવાળો : તો જા'કાલ ખાટલી લઈ જાજે.

ધનિયા : પણ શેક, મ્હારી ખાપડી સુવાવડમાં છે, ને એને માટે હમણાં જ દારુની જરૂર છે.

દારુવાળો : તમેમાં હું શું કરું ? ઉત્તર હોય, બાવાઈને ગાલ છે, ચાલ છોડ.

[આમ ને વચ્ચે ખાટલી ચાટે બેંચતાથુ ચાલી. ધનિયાની આંખો કુરસાપી કે નચાંપી લાલ થવા માંડે છે; એક આંગળો મારી એ ખાટલી ખુંચવી લે છે. દારુવાળો પાસેથી ઉભો મેંબ'નપ છે-તેના માથા પર બીજી ફાલે ખાટલીના એકથી અથડાવાથી મ્હોટો અવાજ પાવ છે. ધનિયા ગોતે ને કહું તે નેહ બેન્દાકરો થાવ છે. એ નોકરો આવી એને પકડે છે, એટલામાં

મે પોતા કાપડવસ્તુ પોલીસ ફાઇલમાં કાનૂન થાય છે ને ધનિયાને ખાતર છે.
ખાતરી છાનુષયને મેલરમાં નાંખી દેશિયલ પર કાપડ વસ્તુમાં આવે છે.
હાલના રાજા વચ્ચેથી ધનિયાને પોલીસ કાપડ મારના મારના કાપડ બન છે.]

નિયો : (પોલીસને-આટલુભર્યા અવગળે) અમારો, મ્હારી બાપડી મરણ પડી
છે, મ્હને ઘેર જવા દો.

મિલિસ : (એક તમાચો મારી) હવે ગાલ સીનો ચોખી પર. બહુ મ્હોરો યાદુ-
કાર છે ને કે ત્વને હવે ઘેર જવા દે.

[ધનિયાને ખડકા મારી પોલીસો કાપડ બન છે.]

[પાટો ખંડે છે]

પ્રવેશ ચોથો

[સ્થલ : મેલરૂંદની મેડી, એક કાનૂનદાર જા મેલરૂંદની મેડી છે. બાબુભાઈ કચેરી
માં છે. સ્થલો ચોથા પડીએ મેડા છે. કાનૂનમાં પોલીસ કાપડ ધનિયાને એક જુનામા કાપડ રાખ્યો
છે, મે પોલીસો એવી બાબુમાં કાપડ છે.]

[કાનૂનમાં જીએ રિપલ બોલતા બોલતો મુખાર.]

[સરકારી વડીલ કાપડ થાય છે. ધનિયાને આગળ કાપડ પાછામા
કાપડ રવામાં આવે છે. ને કોઈના નિયમાનુસાર પ્રવાસિ હા થાય છે.]

સરકારી વડીલ : ત્હારું નામ ?

ધનિયા : ધનિયા મરણ.

સ. વડીલ : ત્હારી કામર કેટલી ?

ધનિયા : સાદેમ, બરાબર અગર નથી, પણ રિસેક થઈ કાપડ.

સ. વડીલ : હું મોરી કુટાલ કરે છે કે જીને કાપડ થઈ ત્હારે છે ?

ધનિયા : સાદેમ, હું મોરકુટાલો નથી. હું માનમાં મજુરીએ જાઉં છું-ને.

સ. વડીલ : હા. હું બહુ મ્હોરો યાદુકાર છે. મ્હારે આગળ નથી કાનૂન.

ધનિયા : સાદેમ, પણ મ્હારે પામી હોય છે ?

સ. વડીલ : (કાનૂન) તે મ્હારે બાબુવાની જરૂર નથી. હું પૂછું તેલકા સગાલના
જવાબ આપ.

[ધનિયા જુર રહે છે, કાનૂનો કાનૂન મેડે છે.]

સ. વડીલ : કાલે રાત્રે અગિયાર વાગ્યે ત્હેં સોરાગણ શેડલા માથા પર કાનૂની આટલી
મારી એ વાત સાંભળી છે ?

ધનિયા : હા. સાદેમ, પણ...

સ. વડીલ : પળપળ મ્હારે નથી કાનૂન. હું કુલો જુગ કરે છે ખરું ને ?

ધનિયા : હા. સાદેમ, પણ મ્હારી બાપડી...

સ. વડીલ : એ સાંભળવાની કોઈને જરૂર નથી. (મેલરૂંદ તરફ ફરીને) નામકાર,
મારોથી કુલો જુગ કરે છે.

[પોલીસ ધનિયાને બાબુ પર કાપડ બન છે. ધનિયા મેલરૂંદ તરફ
જે કાપડ મેડે છે.]

ધનિથો : સાહેબ, હું ગુનો ક્યુમ કરું છું, પણ મ્હારા પર દયા કરો. મ્હારી બામડી સુવાવડમાં છે, ને મ્હારે પાંચ ન્હાનાં બચ્ચાં છે. એ બધાં છુમે ટળવળતાં મરી જશે.

[પત્થરના પૂતળા એણે મેજરૂડેના મુખ પરના બાવપણ નથી બદલાતા. તે થોડીવાર ઉભા થાય છે.]

મેજરૂડે : આ ત્હારો પુત્રો ગુનો છે એટલે દયા કરીને કાટી લેને ફકત ૭ માસની સજાત ફેલી જ સજા કરે છે.

[ધનિથાથી થોમી થાંસ નાંખી દેવાય છે. થોલીસોં લેને પકડી બ્હાર લઇ નય છે. જતાંજતાં ધનિથો બાંચ્ચાલકા સપ્તેમાં બાંધે છે.]

ધનિથો : દયા કરો, સાહેબ... મ્હને ફડો, પણ મ્હારાં નિરાધાર સ્ત્રીબાળકો...

[થોલીસો ધનિથાને ખેંચી નય છે]

[ફરોજના બાપા ચૂકાદા સાંભળી જડ બનેલી અથલતલી થાંતિ ને તેથી મ વધારે જડ બનેલાં કાપડાબાજ હુલ્શો કંઈ પણ ન બન્યું હોય એમ ઉદાસીન બાંધે ઉભાં રહે છે.]

[પકડો પડે છે]

રાત્નચરંગદર્શન

મનુષ્ય જન્મી વૃદ્ધિ પામી અમુક સ્થિતિએ પહોંચી મરણ પામે છે. પણ મનુષ્ય સૃષ્ટિ દહ નાશ પામી નથી. સ્ત્રીપુરુષને અંગેએ નવાં મનુષ્ય જન્મે છે ને એ પોતાની જ્ઞાનકર્મણીયા રમે છે. મનુષ્ય આખા વિશ્વની લીલાનું રહસ્ય બાણુવાને ખતે ઝોળ કહે છે પણ તેને પાર લાખતો નથી, તે જ્ઞાન વડે અનેક આટકળ કરે છે પણ થોડીક જ તે અનુભવમાં આણી શકે છે, ને ચિંતેલી સ્થિતિનો થોડા પ્રાપ્ત કરી શકેલું નથી તો પણ તે તેની સાધનાને માટે ઉત્સાહે પ્રયત્ન કરે છે જ, અને ધર્મને અનુસરતાં રહી પ્રયત્ન કરે છે એ જ એનું જન્મી આર્જી રત્ન છે.

મનુષ્યસૃષ્ટિ વિશ્વના સંવર્ધમાં રહી પોતે જાને રંગાઇ અખિલ વિશ્વને રમે છે ને વિશ્વના કારણકર્તાનું (નિર્ગુણ સગુણનું) ધ્યાન દર્શન કરે છે ; અને મનુષ્ય-સૃષ્ટિમાંના એક પ્રદેશના એક ખૂણામનિ એક દુર્ગ નર્મદ આ રાત્નચરંગદર્શન અંધની દુર્લભ સમાપ્તિને ટાણે સગુણ એકને-શ્રીરંગ-ત્રેમે-પ્રણવું છું ને સ્તવું છું. વિગ્ન્ય વિગ્ન્ય શ્રીરંગ ।—

અને એ વિશ્વેશ્વર પરમેશ્વર જગદ્ગુરુ ધર્માત્મા સિદ્ધ પુરુષ અખિલ વિશ્વને વ્યવસ્થિત સુદર સખતાં ધ્યાન રાખ પ્રયત્નના અભિમાની મનુષ્યને ધર્માર્થકામમોક્ષને અર્થે અંતર્બોધ સદા સર્વત્ર આ સુક્ષ્મ મંત્રે (રહસ્ય અંબકત રાંગીને) કરે છે—

एकस्मै सत्यस्वरूपाय नमः ।

—નર્મદ : રાત્નચરંગ બાગ ૨ ને

એજન્સી અને પોલિસીની વિગત માટે લખો—

:: પ્રાંચ સેક્રેટરી ::
:: કમિશનર ::
:: સાયનસ ::

:: એજન્સી ::
:: રેસીપ્ટ ::
:: મુલક ::

:: પ્રાંચ સેક્રેટરી ::
:: મિત્રી રોડ ::
:: અમદાવાદ ::

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લનાજમ :

દિંકમાં : રૂ. ૬-૮-૦

પરદેશ શીર્ષીંગ ચીઠ.

તંત્રી :

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુર

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કય રીતે જાત પાડે છે ?

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિંગી ચિત્રો આપે છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસકહાણ માં મુખસિદ્ધ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિખા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને કીર્તિસત્રી અંક માટે ઢાળેલા લેખો દર વખતે મળે જુએ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સ્થિતવર્તી અને અપવર્તના સાહિત્યને સુમેળ સાધે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાય ચુરાઈત નવલકથા આઠકોને ભેટ તરીકે આપે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રોજના એક પેસાસાં સાહિત્ય અને કલા રસગાળ દર માટે લખેલાં ત્રણ પહેલાં છે.

‘શારદા’ આર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જેના આઠક થયા હશે જ. ન થયા હો તે તો નીચેના કોઈપણ રચણે આજને આજ ખખર આપો એટલે ‘શારદા’ ચર ચર

તંત્રી : શારદા : ચોરવાડ (કાશિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકર્ત્રી મંડળ લી., વંદોદરા.

આર. આર. ચૈકની કુપની. બુકસેલર્સ, પ્રીન્સેસ બ્રીડ, મુંબઈ નં. :

તં ત્રી સ્થા ને થી

અમે

ગુ

ગુજરાતી સાહિત્યની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનું હૃદયપૂર્વક આવાહન કરીને અમે 'ગુજરાત 'પુ' પુનઃશકટ્ય કરવાને આજે ઉત્કૃષ્ટ યજ્ઞ ઊભો, સાહિત્યસંકેતે ૧૯૨૨માં 'ગુજરાત 'પુ' પ્રકાશન આરંભ્યું અને ઉત્તરાધાર વર્ષો સુધી એણે ગુજરાતની અને ગુજરાતી સાહિત્યની વિવિધ રીતે યજ્ઞકરિત સેવા કરી. સમસ્ત દેશ સાથે ગુજરાતનાં દેશકામે 'ગુજરાત ત્રી સ્થાને પ્રસાદ પશુ ચોડાંક વર્ષો અટકાવે, ૧૭૭ તેમ જ પુનઃશકટ્ય માટે પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થતાં એનો મંથન નવીન આરંભ અમે આજે ઉત્સાહભરે કરીએ છીએ, અમે હૃદયથીએ છીએ કે ગુજરાતની, ગુજરાતી ભાષાની અને ગુજરાતી સાહિત્યની અનેકરિત સંગીત સેવા કરવાની 'ગુજરાત 'ની અભિલાષ સાથે થાય અને એ સંતોષપાત્ર ખીતે.

'ગુજરાત 'પુ' નથી ! 'ગુજરાત ' પશુ ગુજરાતનું-અથવાગુજરાતનું-એ, ગુજરાત એમ વિશેષ જનજીવ્યાપક બન્યું છે તેમ 'અમારું' ગુજરાત 'એ બાવના પશુ ગુજરાતીઓનાં હૃદયમાં વિનમ્રતિલિન વિસ્તાર પામતી ભવ છે, પહેલાં 'ગુજરાત 'પુ' મંથન કરતી મંથન નાની હતી; હવે એ ગોરી થઇ છે, સંમદના સમયેનો સદાશર થયુ અને એક રીતે અમને પ્રગરી જ એ જલ્દથી અમે અમારું આ કર્તવ્યનો આરંભ કરીએ છીએ.

'ગુજરાત 'નાં જૂનાં પુસ્તકો એનાં જીવંત એવાકર્ષણો અમારી નજરે પડે છે, એવાં જ નેમલેજેમલે પોતાની કથન મુદીદીથી દોષ તેમનેતેમને તે રીતથી હોય પદ્યની અમે વિનિતિ કરીએ છીએ, સંસદના જૂના અને નવા સભ્યોના આવા સદાશરથી 'ગુજરાત ' ને અમે સંગીતને સખદ કરી છીએ.

વાર્ષિક અંકસંકલન વાંચક

ગુજરાતમાં પશુ સમસ્તતા કાચે આવાકાશોના કિરણ ઉપર જુદીજુદી બિંદુઓને સોપાલમાં આવે છે એ વાત અજીણી છે. પરંતુ ગુજરાત સાહિત્ય સભા વાર્ષિક ક્રેસ્ટ વાંચકની અમારોચનાનું કાર્ય ઉત્તમ વિદેયને શોધીને જ સેવે છે એ યતેવાકાર છે. ૧૯૩૫ ની સાલ માટે પશુ જી. નરસિંહજી જનનાથ વિવેકની વરણી મુદ્રે જ રહી રહ્યો. આજે કલા પછી અમારે આ વિષય પરતે વિશેષ હર્ષાવશે એ એ અમારું કર્તવ્ય સમજીએ છીએ. ચોડાંક વર્ષો ઉપર, પ્રતિ વર્ષે જુજ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થતાં અને તે સમયના સારાથ સરકારી સિદ્ધિઓ પેઠે દરેક દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળ મહત્તા એટલે કલાય તે સમયે વાર્ષિક અમારોચના 'કેસાનું' કાર્ય એક જ અંકને સોપાલમાં આવત તે જુદું વર્ણનનું લેખન નહિ. પરંતુ અપુનિત સમયની

પરિચિતિ જુદી છે. પ્રસિદ્ધ યત્તાં પુસ્તકોની સંખ્યા વધી ગઈ છે અને વિષયોના પ્રકારમાંજે વૃદ્ધિ થઈ છે. આ વસ્તુચિતિમાં અમુક વ્યક્તિ ગમે તેવી પ્રભાવશાળી હોય છતાં પણ જુદાજુદા વિષયનાં અનેક પુસ્તકોને એ ન્યાય આપી શકે એમ ધારણું હાસ્યજનક છે. નવલકથા, નવલિકા, સાહિત્ય સંબંધી નિબંધો, કાવ્યો, વિવેચન, મુસાફરી, મર્મ, સમાજ, રાજકારણ, ઇત્તેહી, રસાયણ, વિગત, આદિ શાસ્ત્રો પ્રત્યે લખાયેલ પુસ્તકોનું એક જ વ્યક્તિ વિવેચન કરી શકે એવી સમર્થ વ્યક્તિ જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આ જમાનો 'રોશનલિઝમ' નો છે અને પ્રજાજીવનનાં વિકાસાર્થે એ જ ઉગમ છે. આ બધું જમાનમાં લેતાં પુસ્તકોને મોટામોટા ત્રણ કે ચાર વિભાગમાં વહેંચી નીખી, તેને વિભાગના નિજાત વિવેચકોને આ કાર્ય પ્રત્યેક વર્ષે સોંપવામાં આવે તો આની અમાયોગ્યતા કરાવવા પાછળ રહેલ હિંમત આજે કદી મૂલ્ય યવાનાં સંભવ વધારે છે એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય.

પ્રાંતીય સાહિત્યનો સહકાર

હિન્દોમાં મળેલા હિન્દી સાહિત્યસંમેલને એક દશવં કરીને હિન્દની બધી પ્રાંતોનાં સાહિત્યકારો વચ્ચે અને તેમની દ્વારા દરેક પ્રાંતનાં સાહિત્ય વચ્ચે સહયોગ સાધવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે અને તે દશવમાં રહેલી બાવનાને મૂળ જનાવમાં એક સમિતિ પણ નીમી છે. આ સમિતિએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું છે અને આકાશવાણીનાં તે દરેક પ્રાંતની સંસ્કૃતિ ઝીણવું 'હંસ' માસિક આપણી સમક્ષ રજૂ થશે.

આપણી વિવિધ ભાષાઓ, રહેલીકરણી અને જીવનપ્રણાલિને સુખસિત કરતી સેર જેની અમરત હિન્દની એક સંસ્કૃતિ છે એ કદી પણ વિસરી શકાય તેમ નથી. નિર્લેપ દષ્ટિથી જોતાંજો આપણા પ્રાંતીય લેખિય વચ્ચે પણ સંસ્કૃતિનો સમાન અંશ જણાયા વગર નહીં રહે અને એ સંસ્કૃતિ બહુધા દરેક પ્રાંતનાં સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત થયેલી હોવાથી સાહિત્યનો સહયોગ સાધવો તે દુષ્કર નથી અને દુષ્કર હોય તો પણ હજુ જ છે. અત્યારે આપણો પ્રાંતસંસ્કૃતિનો સંગ્રહ છે તે વખતે પ્રવર્તમાન અનેકા સારા અરોહનો આ પ્રમાણે સમન્વય સાધવાની આવશ્યકતા છે જ, અને આવો પ્રયાસ કરવાનો હિન્દની કાષ્ઠ પણ ભાગને અધિકાર હોય તેના કરતાં હિન્દીને વિશેષ છે. વળી આપણે ત્યાં દરેક પ્રાંતમાં અનેક સાહિત્ય સંસ્થાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ બધી સંસ્થાઓનો સક્રિય સહકાર પ્રાપ્ત થતાં હિન્દી સંમેલને નીમેલી આ સમિતિનું કાર્ય બહુ શુભ થઈ પડશે એમ અમને શ્રદ્ધા છે.

Let me urge that we keep clear of two basetting
vices—hardness of heart and softness of head.

THEODORE ROOSEVELT.

દો...હ...ન

અર્થ અને વિરાટ

માધુર્ય બાલકુખનું મશિમાં નિહાળું
ને તારકે વિરલ એ કિતુનેન બાળું,
એ કિતુકિતાર બળગાલકા સુકાસે
વિસ્તીર્ણવેન બનિયો અલે કું પાડું.
એ બાળકું વિરલું કુસમે વિદાસે
તે જોઈ જાંતર હો મુજ મુક સચે ;
પ્રાતઃસમે વિપુલ રંમસમુદિ રેલે
બોમે, ત્વરી સિદ્ધિની કંઈસમુદિ જાડું.
મનુના કલથી બાલ રેલેલો વિશ્વમાં રિલે,
અદરમ યહને પાછો નરવપ મરી રમે.

—પ્રવચન પ્રકાશ : ૪૪૫૫૫

સાનું ઉત્પત્તિસ્થાન

અંકરેલો (૧૨-૭) માં ઉચ્છિદ્ર સુદા નામનો એક ખંડ છે. તેમાં ઉચ્છિદ્રની પ્રમા છે. ઉચ્છિદ્ર એટલે વડ સંપૂર્ણ થવા પછી વધે તે. તે સપાનો બાવ નીચે પ્રમાણે છે :
ભામ અને રૂપ, સત્ય, કમ્યાણ, કૈશવ, વીર, જાન, તપસ્યા, રાપ્ત, મર્મ, મૈ, ભૂત, ભાવ, ઉપવર્તિમ્, પ્રાપ્તિ, બાપ્તિ, ખાત, સામરેક, પુરાણ, પ્રમેદ, આનન્દ : ૫ બાપ્ત ઉચ્છિદ્રમાંથી જન્મે છે.

આ વિદ્યાનથી પહેલાં તે આપણે ચકિત થઈ જઈએ છીએ. પરંતુ વિચાર ત્યાં તેમાં રહેલું સત્ય આપણને સમજાય છે.

૧. મનુષ્યની અને જગતની સર્વ સમુદિ ઉચ્છિદ્રમાંથી એટલે આપણે ઉપભોગ રીએ તે પછી ને વધે તેમાંથી જન્મે છે. કારણ કે એના આપણે ઉપભોગ કરીએ તો તેના તે સર્વ થઈ જાય છે. પણ ને નરવોપ રહે છે તેમાંથી જ માનવજાતિદામ, સિદ્ધિ, મનુષ્યવાન, કલા, સૌન્દર્ય, મર્મ વગેરે તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે. વિદ્યામમાં તુલ્યનો વંશ દેવાથી મજા તેટલા બધાનો તે ઉપભોગ કરી જાય છે એટલે તેમાં કાંઈ અવશેષ રેડું નથી, અને તેમાં ઉચ્છિદ્ર ન દેવાથી સર્જનને અવશ્ય રહેતો નથી. વિદ્યામની આ રચના છે. જગતસર્જનમાં બોલ અને તુલ્ય નથી તેથી જ તે સતત સર્જન કરી રી છે. એટલે એને સર્જનની અવિચલ સ્થિતિ. તેથી નિર્બોધ અને સરલ જનનું જોઈએ.

મનુષ્યનો પણ જાણે છે કે ઉપભોગ કરનાં ને તેમાં જવાથી શો વે. જ. તેમની કલ્પના છે. તે જ પ્રમાણે કલ્પનાર, કરિ અને બાળ સપાની જાણે છે કે તેમની પ્રવૃત્તિનું રણ ઉચ્છિદ્ર-ઉપભોગ કરતાં વધેલો અવશેષ છે.

—શ્રી કિર્તિમોહન સેન & The Sanyas & Bhakt

અહિંસામત્રનો ઉપદેશ

અંબકનો ક્રોધ સમાપ્ત ન હતો. પહેલા અંકરને સંબોધી તે પોકારી ઉઠ્યો :
 " ચાંડાલ ! દત્તપારા ! " અને તેને પગપે પ્રહાર કરવા તે તત્પર થયો, ત્યાં તે
 રુદ્રદત્તનો પરિચિત, સ્વસ્થ અને ગંભીર સાદ સંભળાયો.

" અંબક ! "

અંબક ઘોઘ્યો. રુદ્રદત્તે કહ્યું, " બાંધ, પાછો આવ. મારું અણુ લોહિયાળ ન
 બનાવીશ. "

શુરુને વાચતાં બાન બૂલેલા અંબકને ગાન ગ્યાબ્યું કે શુરુને ઘણેલા ધાવ મરણુધાવ
 હતો. શુરુનું મરણ ? અંબકના દેહમાંથી બળ જોસારી ગયું. તેને ફેર આવવા લાગ્યા.
 હચકતે પગે તે પાછો ફર્યો, અને શુરુના ચરણ સુગ્રીપ જઈ દગલો બની ઘેરી ગયો.

બહાર ઝૂમતા ભયની દરકાર ક્યાં વખર જોનસત સાહેબ અને મકમ દવા
 અને જ્યોત્સ્નાની પેટી લેવા દેખ્યા.

" નાહક ભય છે, " રુદ્રદત્ત જોલ્યા.

" કેમ ? "

" મર્મ ઉપર ધા થયો છે. યોડાક વખત આ દેહ ટકશે. "

" શું ? " કલ્યાણી ચમકીને બોલી ઉઠી.

" મમકવાનું કારણ નથી. દેહે બહુ કમ આશ્રય. હવે એ દેહ આશ્રમ લેશે, "
 રુદ્રદત્ત જોલ્યા. અંબકની અંધારાથી અણુધારા ચાલી રહી હતી. તેના કંઈપી હસકું
 આજી જવાયું.

" અંબક, મર્યાદે આંસુ શાં ? " રુદ્રદત્ત જોલ્યા.

" હું મર્યાદ નથી. હું આપનો બાળક છું. "

" બેટા, આ લાંબી જીંદગીમાં અનેક ચિંથાએ મારા પ્રત્યે શુરુભાવે જોડ્યો.
 પણ અંબક, તારો જોડો મને જડ્યો નથી. "

" બૂલની-દેમા-માણું છું. "

" તે બૂલ નથી કરી. તારું સ્વાવ તેં મારામાં હોયું. એક શુરુદલિલા આપીશ ? "
 અંબકથી બોલાયું નહિં. રુદ્રદત્ત અંબકે શુરુચરણે હાથ મૂક્યા.

" દીકરા, પણ લે કે દાહે દિવસ હથિયાર ન આણવું. "

" શુરુજી, એક વખત રાત્ર વાપરી રાત્ર ફેંકી દેશ. "

" ક્યાં વાપરવું છે ? "

" મારા શુરુ ઉપર હાથ ઉપાડનાર અને તેની પાછળ રહેલા સહુનો સંહાર
 કરી હું રાત્ર વેગળું કરીશ. "

" જા, ઘેલા રુદ્રદત્તનું તપણ વેર લાગે માં ? "

" ત્યારે શી રીતે માં ? "

" હાથમાંથી રાત્ર તણને અને મનમાંથી ગેર લેણને, એ પણ જોલે તે મારા
 દેહને અનિદાહ કરે, " સહુ શાંત બની ગયા.

" મારે હજી કલ્યાણરૂપિ સંભાળની પડશે, " અંબક જોલ્યો.

" અને મને ભય છે કે તારે લક્ષ્મીને પણ સંભાળવી પડશે, " રુદ્રાત બોલ્યા.

" એ હું વગર સહે કેમ કરી લઈશ ? "

" વગર સહે સોએને ન સંભાળી શકાય એવી દુનિયામાં ન જ રહેવું, "

" એટલે ? "

" દુનિયાને સત્કરદિત કરવી, અથવા દુનિયામાંથી ચાલ્યા જવું. "

" એ મનશે ? "

" તે જ માણસમાં માણસામ રહેશે. "

" પણ બધી જાનતા કેવી એમ માને છે ? "

" બેટા, હું એ માનું છું, હું તો ચાલ્યો, મારા પછી એકાદ માણસ પણ એ માનતા થાય તો હું મુખથી દેહ છોડું. તારામાં અને બહાર છે. " રુદ્રાતે આંખ બોલી એકેક સામે જોવું. તેની દૃષ્ટિમાં નવા પવનમાં હતો, નવા પવનમાં તેજ હતો, માનવીના હૃદયને વીંધી નાખતી વીજળી હતી. અંજાથી બેઠાણ મળું,

" ચાલ, હું પણ જઈ છું. આ શબ્દોમાં મેં સહે તમનું. "

" તારું અને આખા જગતનું હજાણ એમાં છે. "

— સમુદાય ન. દેશાઈ મારેડો અગ્રિ

શ્યામનું મુજરાંત

અર્ધચંદ્રી સુગંધી શુભાત કુરોપના મહાન વિગ્રહના વર્ષ ૧૯૧૪ થી ચાલ છે. આ વીસ વર્ષમાં મુજરાંત ક્રિંકુરતાવનિ એક નહોતો જાનત મીને વીરપ્રજાની ભૂમિ મળી શકે છે. એ વીર પ્રજાએ ક્રિંકુરતા સ્વાતંત્ર્ય મુદ્દની આઘાતી બનીને મુજરાંતનું સ્થાન જગતમાં વિશિષ્ટ ધોરણનું બનાવ્યું છે. આ અમરકાવનાં ઉત્કાષ્ઠ એ બચા, એક ભજ તો જગતની પરિસ્થિતિ અને બીજું નજ તે મહાત્મા અંબી. પરસ્પર સંધાઈથી આ જને જગતે જાનતા બધાં સૈયોમાં-સાદિત અને સંસ્કૃતિમાં પદ્ય-અર્થ પરિવર્તન થયું છે.

આ બંનેની અમરતાં અદ્ભુત પરિણામ આપ્યાં છે. સંજકીય શુભામી, સામાજિક બંધનો અને ધર્મધતાની શ્રેણી, મુજરાંતીઓએ રચાવી રાખી છે. જળ, સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વમાનનું તેમનું બાન વિકાસ પામ્યું છે. કોઈપણ સેયમાં પોતાને ઢીલ મજાની મનોદાશમાંથી તેઓ સહને મારે મૂળ ચાલ છે. નિરાધાર વધ નથીવને વરગી રહેવાની જાતિ હવે તેમને નહીં નથી. તેમનાં સામાજિક અને પાર્શ્વિક દૃષ્ટિબિંદુઓ એટલા વિશાળ અને સદૃશ્ય થઈ ગયાં છે કે અર્ધચંદ્રી જાનતી વિવિધ પરિસ્થિતિઓનાં તેમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. યાત્રિ એક અમરમાનવ જની ગઈ છે અને ઉત્કાષ્ઠ અને પરિવર્તનને દેવાડી દેશ અસમર્થ રહી છે.

આજની મુજરાંતી ઓઝિા પણ વાણી વમરની, મુજરાંતી જરેડી અને અસહાય નથી. તેમને પણ સ્વચાલી કેન તોડી પાડ્યાં છે અને રાષ્ટ્રીય ખ્યાલો રણણ જઈ રેયાં સાધ્યું-ને સેડે પુદ્ બેસ્યાં છે. તેમણે સ્વાતંત્ર્ય મારે કુળ મહન મ્યું છે. તેમ જ ધર અને પરદેશી કાપા પર જોડી રહી વખતે અને સરખોમાં, બેસના સંગિયા શાકળ અને લાડીમારના વસામાં અઝર રહીને તેમણે ધરને બેડે સમાનતા છવી છે.

જીતી, તેમનાં મૃદુતા, પવિત્રતા અને ચૌરસ, અખંડ રસો છે ; અને ; કહેવાતા " સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ જોડલી જ સ્વતંત્ર આ સ્ત્રીઓ પણ છે. "

—K. M. Munshi : Gujarat and its Literature

સર્જન ચર્ચા

વણા રીકારે છે કે ગુજરાતી પ્રેમ નંજળી અને મદે છે. જેમ એ પ્રેમ પ્રતિ આત્મીય ભાવ અને સ્નેહ વધારે, તેમ તેની ખામી, રાખ, દેવાકુલખાદિ આદિ વધુ ખુબે, અને તેવી ભાગ્યીઓ ઉભરાઇને બોલાઈ પછુ અને એ કુદરતી છે. ઉઘટ પહે ગુજરાતી પ્રેમ કુલખુછ હોય તેમ એને પૂલવે, અને આ પોતે કરી રહે છે તે પોતાનાં નિઃસ્તીમ રૂતિ અને ભક્તિનો જ આવિર્ભાવ છે, એમ સાથેસાથે દાવા પછુ કરે એવાં એવાં કીતુકે તો નખળી સત્તાના દરબારમાં બનવાનાં જ, ખુશામદિવાની કાંનપટ્ટી મંગલો પાસંગદાર તો પકડે નહીં, અને ઘણીને ઘણી જીન્ને હોય પછુ નહીં, અરંતુ, આ નખજાઇને હુ એ રૂપે જોતો વણવતો આવે છે કે ' ગુજરાતીઓને ચરિત્રની નયી સમજ, નયી પરીક્ષા, નયી કદર ! ગુજરાતીઓ વાંકીડ, કંમિલતા, ચાંદુવકતતા, આદિથી મોહિત થઇ બધ છે, જેમ કાગિવાર નામ આદિ' મોરલીથી, અને સાહિત્ય તો પ્રજાની વાણી, એ ન્યાયે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચારિત્ર જ નિર્ણાયક કારણ અને સર્જક બીજા જાતી રજુ હોય એવી કૃતિઓ ઘણી જોઇ છે. પરંતુ આમાં હવે ધીમે ધીમે ફેર પડતો આવે છે, એમ જોઇને આનંદ થાય છે, આ સર્જકમાં રા. શ. ભાઈ થી રામનાથરાય પાઠકની એક કરતાં વધારે નવલિખે સાંભરી આવી છે. રા. શ. ભાઈ થી રમણલાલ દેસાઈની ' દિવ્ય યજુ' નવલમાં ચારિત્ર કેટલે દરજ્જે નિર્ણાયક છે, અને કેટલા અંસ અકરમાત છે, તે કંઈક મેં રંદારે પ્રવેશકમાં ચમ્પુ છે.

માયુસ જેમ પોતાની અગામાંથી જુદા પડી રોકે નહીં, તેમ તે જે કાપનાસુદિ રૂચે તેમાં પછુ તેના અનુભવના પ્રત્યક્ષ જગતથી અલગ અને નિરાલંબ તે જીડી રોકે નહિં. આપણા અંતરમાં આપણે શુભઅશુભનો સંભામ વેદીએ છીએ અને તેનું અમુક જાતનું પરિણામ આપણા જીવન પુરતું પકવવાને બદલે તાલીએ છીએ, તે આપણે પ્રેમર અને તેનાં વિવિધ દેવરૂપો સભ્યાં તેની સાથેસાથે શક્તિમાં એ દેવ વર્ગથી ખાસ ઉતરતો નહિં. અને તેની સાથે લગભગ સનાતન ઝખકતો, દાનવવર્ગ, પુણ આપણે કલાખ્યો, વસ્તુ, વિચારણા અને વાતાવરણ આમ કલાકૃતિઓ, અસાદકારનાં કૃતિલાસમાંથી રીકારે, તેમાં અને કલાકૃતિએ જોનારને પછુ વધિા હોઇ રોકે નહિં. વસ્તુ, વિચારણા, વાતાવરણ જેમ છે કૃતિની ભાષા તેમ સાધન માત્ર છે. એ સાધનરૂપ સામગ્રી પોતે જોને પ્રિય, તેઓ એટલા માટે જ લખાણને વખાણે ; અથર એ વસ્તુઓના જે વિરોધી, તેઓ એટલા માટે જ લખાણને વખોડે ; તે બને જાતના મત એ લખાણ ના સાહિત્ય લેખે મુખ્યરૂપે રંપરંપર પછુ નથી. સાધનો ગમે તે તેમથી તે આવરે માનવતા પોષાક સૌંદર્ય કૃતિ રજુ કરી રોકે છે કે કેમ, એ જ જોવાનું છે.

—K. K. K. : સર્જન અને પ્રવચન પ્રવેશકમાંથી

ન વું સા હિ ત્ય

સ્વીકાર અને અવલોકનો

સામુદ્ર—લેખક : મનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા ; પ્રકાશક : મુળમંદીરી કાર્યાલય, ૧૧૪, વિદ્યાભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

બોવાયેલા તારા—અનુવાદક અને પ્રકાશક : કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ ; સોલ મેન્ફેસ્ટ મુન્ટ્રેપ્રેસરલ કાર્યાલય, આંબેદરોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

રાસમીસિની—અંશદક અને પ્રકાશક : રામચૌહાનરાય જી. દેસાઈ અને બીજા ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

રેખાચિત્રો [બના અને નર્સ]—લેખક : લીલાવંતી પ્રુનર્શી ; પ્રકાશક : જીવનજાલ અમરશી મહેતા, પીરમરો રોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

ત્રણ નાકો—લેખક અને પ્રકાશક : રમણ નં. વડીય ; ટીકરબંધન, દેવ્ય બીજ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

શુદ્ધચરક—અંગ્રેજી લેખક અને પ્રકાશક : રમણજીભાઈ વાડીયાલ સાહ ; અમદાવાદ ; અનુવાદક : રમણ નં. વડીય ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

Gujarat and its Literature : By Kannaialal Maneklal Maneshi; Publishers : Messrs. Longmans Green and Co. Ltd., Bombay; Price Rs. 6-0-0.

મહાભારત મંથ બીજે—રચયિતા કાકુભિરચિત ; અંશદક અને સંશોધક : દેવરામ મારીરામ સાહી ; પ્રકાશક : શ્રી કૅમ્બ્રિજ મુનિશી સભા, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

અનુવિંશતિપ્રબંધો ગુજરાતી અનુવાદ—અનુવાદક : હીરાભાઈ રસિકદાસ કાપડિયા, પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રાજ્યરંગ-ભાગ ૨ જે (જગતનો પ્રતિદાસ : પ્ર. સ. સે. ૫ માથી વર્તમાન માગ પર્વત)—રચયિતા : કવિ નર્મદાચંદ્ર ભટ્ટચંદ્ર દવે ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦.

પ્રમથિયિતામણિનું ગુજરાતી વ્યાખ્યાનતર—આપાતરકર્તા : દુર્વાસાચંદ્ર દેવરામ સાહી ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રૂપમંદરકથા—સંશોધક : ભોમીલાલ જલમંદ સરિસરા ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

શ્રી જુદિપદક વ્યાખ્યાનમાળા—પુણ ૧૩ તથા ૧૮ ૧૯૩૪ ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

શ્રી બાહુચરણ—લેખક : મદદી સમચંદન સિવદાનજી મદિયા ; પ્રકાશક : ગુજરાતીકવિનર્મક સભા; મૂલ્ય : નથી આપ્યું.

મુનીતા શ્રોત્ર, ઝેમ, ઝે.—લેખક: ચણેશ દ. શુક્લ, પ્રકાશક: ગુણસુધરી કાર્પા-
લય, ૧૧૪, વિહલબાઈ પટેલ રોડ, મુંબઈ ૪; મૂલ્ય ૦-૧૨-૦

ઈન્દ્રધનુ (ખંડકાવ્ય)—લેખક: સુદરશ બેટાણ; મુંબાઈ: અમૂલ્ય.

સૌરભ—લેખક: પુરુષોત્તમ ગોદાલુ, પ્રકાશક: જ્યંતીલાલ રેવાસંકર દોરી,
(નવયુગ અંધમાળા, પુષ્પ-૨૬), રાજકોટ [કાર્ડિયાવાડ]; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

લાલિયો—લેખક અને પ્રકાશક: નાગરદાસ ઇ. પટેલ, મલાઈ [મુંબાઈ]
('આલોકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૫ મું'); મૂલ્ય રૂ. ૦-૩-૦

હેમલતા—ઉપર પ્રમાણે ('આલોકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૬ મું')

રણધીર—ઉપર પ્રમાણે ('આલોકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૭ મું')

ઝેમ—લેખક: સ્વર્ગ. વાડીલાલ ગોતીલાલ શાંદ; પ્રકાશક: શરણભાઈ ગોતીલાલ
શાંદ વા. મો. અંધમાળા મળુકો ૧ લો. વાટકપર [મુંબાઈ]; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

મહાત્માકૃષ્ણીરનાં આધ્યાત્મિક પદો—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંધમાળા
મળુકો ૨જો); મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

મહાવીર કહેતા હુડા—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંધમાળા મળુકો
૩જો); મૂલ્ય રૂ. ૦-૫-૦

અર્ધધર્મ—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંધમાળા મળુકો ૪જો); મૂલ્ય:
ઉપર પ્રમાણે.

સગાળશા રોક અને કેસેયો કુમાર—ઉપર પ્રમાણે; મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૦

પ્રાયશ્ચિત્ત—ઉપર પ્રમાણે.

ઉપરના પુસ્તકો અવલોકનર્થી એમને મળ્યા છે તેમને એને ઉપકાર કાણે
સ્વીકાર કરીએ છીએ. હવે પછી એમનાં અવલોકન એને 'ગુજરાતમાં અસિદ્ધ કરીશું.

તબીબી, 'ગુજરાત'

અવલોકનો

સિદ્ધ ભાષાંતરકલા

સુદચરિત—(એકવિન આનૈલકૃત જાળવોતિમાંથી કેટલાક પ્રસંગો)
ભાષાંતરકાર અને પ્રકાશક: નરસિંહરાવ ગોખાનાથ દોવેદિયા, આર (મુંબાઈ ૨૧),
મૂલ્ય રૂ. ૨ ૦ ૦ (પ્રસિદ્ધિવર્ષ ૧૯૩૪).

ગુજરાતની માનવતાને સુદચરિતના કાવ્યામૃતથી સંસ્કારી અને ઉદારચરિત
કરવાના અભિલાષ નરસિંહરાવના પશુચ્છિક વર્ણથી-લગભગ આધી સૈકાથી-સેથી રચો
હતા. દૃઢાવંશ્યાની પાનખરમાં દોવેશ હતાં પણ આ અભિલાષાએનાં લીલાંકમ: પશુપુષ્પો
એમણે ગુજરાતની દુનિયાને દમણી આ નવીન પુસ્તકરૂપે અર્પણ કર્યો છે તે માટે
આપણા સાહિત્યરસિક અને સામાન્ય સંસ્કારી વર્ગ એમને ખરેખર ઉપકાર માનશે.
આ 'સુદચરિત' સંપૂર્ણ નથી, પણ એનાં રસિક ભાષાંતરકાર કહે છે તેમ તેના કેટલું

એક લાભકારક વીડી

હાલમાં

ઉત્તરાવવાંથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડી થઇ પડશે.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ તારાથી ઉત્તરાવામાં આવેલો વીડી નામનો જીજી નહીં લેવી પાછલા વધુ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી; ફક્ત મહિને ફીએ 'ટ્રિમીઅમ' ઘણા થોડાક રૂપિયા પડતા હતા પડે છે.

હોડી મળવી મુશ્કેલ "દેલ લાઈફ" અને "એ-મી-એન્ટ" ૧૬ અને ૨૨ અને ૨૨૧ નેટલ બોનમેન બહેર થવા હતા.

અમારા પ્રતિનિધિને પુજ-૫૨૭ કરી અમારી એ-અવધારક ચોળાએ ની માનેલી મેળવેલ છે તેમ નહીં જીજી હો તે અમારા પ્રતિનિધિની એક નામ થશે જ્યો. એ. અને પુ-શોરી કાર્ડ તરત તમારે કમ્પેમે રવાના કરી લાવું.

આજે તે હજી તમારી ઘરમાં થાય છે. હજી તે તમે, રજીનો દરવાજો વીનારી, જાહેમની જીનના મંદપમાં તાનનો પ્રવેશ કર્યો છે. તમને કાંઈ ચાતની ચોંતા નથી કારણ કે તમને એકો દાવેલ ખર્ચ કરવાનો નથી તથા તમને મફત કરવાવાળા જીવન જાગતા ઉમેલાં છે. આવા સંસ્કે-ગ્રામાં તમે એક સ્વર્ગી જીવન માથા છે. તમારા ૫૨ આધાર મુખ-દામોના અવિચ્છેદ વીચાર કરતા નથી.

જ્યોજીથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, જીનમાં જોરજ આરિપત રમો નોંધમાં આવશે. જ્યો જાણી જીવનો મુખ્ય સલાહ થઈ પડશે. ધરમાં પત્ની તથા રજીતમાં જીવ્યોની નીશાવરનો ખર્ચ, દીકરાઓને આગળ પાડવા તથા દીકરીઓને રોવ આપવા માટેનો ખર્ચ હોવાવા માટે સારી નેહી રકમની પડેલી જાર પડશે.

જ્યોજી રોમ હાંકે, તમને રોમ રકમ પુરી થાયજનુ કમ નોંધે મ્યુનિસિપલને બહેરે ઉઠે.

વીગતો મારે સેક્રેટરીને અરજ કરે.

ધી જોમ્બે મ્યુનિસિપલ લાઈફ

એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ બીરોમ, હેલ, મુંબઈ.

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભિમિ-કાવ્યાંક

*ભિમિના કાવ્યાંકને હવે બહેરાતની જરૂર રહી નથી. જૂજરાતભરના કવિતા પિપાસુઓની રસવૃત્તિનું એણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

હવેનાં વંદસનો કાવ્યાંક આગલા કાવ્યાંકોથી ભુદો. પડશે. આમાં હાંખાં જ કાવ્યો લેવાનું નહીં થયું છે. જૂજરાતનાં સામાયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર જ માય છે.

*કાવ્યાંકના કેટલાક લેખકો:

દિ. બ. દેસવલાલ ધ્રુવ, શ્રી. બલવંતરાવ દોશ, કરિશી લલિતજી,
શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. સુદરશ બેટાજી, શ્રી. હમીદ કર જોષી,
શ્રી. ઇન્દુલાલ માંધી, શ્રી. પુનલલ અતે ખીખા
કેટલાક બહુદીર્ઘ લેખકોનાં કાવ્યો પણ આવશે.

આ સંગ્રહ હાથવગે રહી શકે માટે એનું કદ (Demy Octavo) ચાલુ બહાર પડેલા કાવ્યસંગ્રહો જેવડું જ રાખવામાં આવ્યું છે.

તમે ભિમિના આલોક ન હોતો આ કાવ્યાંકે ખાતર પણ જરૂર આલોક થઈ જાઓ. છૂટકે નકલની કિંમત રૂ. બે : : : આલોકને ચાલુ લવાજમે

ખૂબ જ વખણાયેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાપભેરી
બેથુરી જ નભાશે. મારે એક એક પ્રત વરાણી દો,.

પદ્ધતિ

રમણાનમાં

કુંદમાલા

ખાખનાં પોયણાં

અવાનીયકર બ્યાસકૃત

અનુરાધ

કરણદાસ માણેકજી

કરણદાસ માણેકજી

દ્વંદ્વ વાતોનો

અનુરાધ

અનુરાધ

અનુરાધ

સંગ્રહ

અનુરાધ

અનુરાધ

અનુરાધ

કિંમત રૂ. બે.

કિં. આખા છ.

કિં. આખા ખાટ

કિં. આખા ચાર.

ભિમિના આલોકને વીસ રકા વખતર

ભિમિ કાર્યાલય : : : ડન્સો હાલ, કરાંચી

લાક પ્રસંગો જ. એમાં છે. અચળ જોતમજુદનાં અરિતામૃતનાં કાવ્ય એમની જન્મમુદિ
ભારતની સંસ્કૃત અને પાલી જેવી પ્રાકૃતમાં મૂંઝાવેમાં છે. જન્મદૃશ્યપદ આ અરિ-
તથાએ પશ્ચિમના સાહિત્યકારોનાં હૃદય પહોંચી જાય છે. આજ કવિ સર એકવિન
આનોરી જુદની હૃદયપૂલથી પ્રેરાઈને ‘લાઈટ એન્ડ એશિયા’ એ નામના નામાંકિત
કાવ્યગ્રંથથી વર્ષો પર અંગ્રેજી સાહિત્યને સફર કર્યું હતું. નરસિંહરાવભાઈએ આ
ગ્રંથના ટેકલાકે જ પ્રસંગોને એમની સિદ્ધ ભાષાંતરકલાથી સરમ મુજરાતીમાં બોલાવ્યાં છે.
ભાષાંતરકારે ‘સ્પષ્ટીકરણ’માં કર્યું છે તેમ આ પ્રસંગોને આવેખનાં વિવિધ ખંડકાવ્યો
એમણે જોડેજોડે વખને આવેખનાં છે. ‘કિસા મોતખી’ કાવ્યનું રચનાર્થ તો ઇ. સ.
૧૮૬૧નું છે. આમ લગભગ મુંઝાળક વર્ષોથી આ કાવ્યોનાં વહેન નરસિંહરાવભાઈની
કાવ્યશક્તિમાં પ્રસંગેપ્રસંગે જોડેજોડે આવ્યાં છે અને એમથી આ લઘુ ગ્રંથ બને છે.
‘આ પ્રસંગકાવ્યમાળા’માં જુદા જુદા જાનના આઠ પ્રસંગોનાં આવેખન ઉપરાંત
‘મુખ્ય’ સાથે કુલ નવ કાવ્યો મૂંઝાવમાં આવ્યાં છે : ૧ મુખ્ય, ૨ કેમપચૂન, ૩ મહા-
કિનિષ્કમથ, ૪ કિસા મોતખી, ૫ મુલનાની કયા, ૬ જુદનું પ્રયોગન, ૭ વિયોગિની
પ્રોપરા, ૮ જુદનું શુદ્ધગમન અને ૯ તદ્દશ્ય અર્થાનું ‘તદ્દશ્ય’ કાવ્ય કવિની કવના-
માંથી જ પ્રગટ થયેલું મૌલિક છે. ત્યારે જુદનું ‘શુદ્ધગમન’ સ્વ. રામોદરાસ મોદાસ
કસી ‘નિર્મલિપ્તી’ માંથી આમાં ભેરામાં આવ્યું છે. આઠાના પ્રેરકમતથી રચેલું ‘મુખ્ય’
કાવ્યગ્રંથના વસ્તુનો નિર્દેશ કરતું સ્વતંત્ર કાવ્ય છે. ‘તદ્દશ્ય’ કાવ્ય તો એની મૌલિક-
તાથી ને વિવિધ મુશ્વત્તાથી ‘પુરુષકાર’ કાવ્યસંમદ પ્રગટ થયેા ત્યારથી જ રસિક-
વર્ગમાં પ્રીતિ ને પ્રતિષ્ઠા પામ્યું છે. પણ આ કાવ્ય કે જુદ કવિવર્ણના આ ગ્રંથમાંના
બીજાં કાવ્યો વિને આટલાથી કંઈ પણ વિશેષ કલા વગર બને તો બહોં એમની
સિદ્ધ ભાષાંતરકલાનાં કંઈક આઠાં દર્શન કરાવેા પ્રવલ કરીશું.

મુજરાતી સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ અર્થે આઠાં ગ્રંથોનાં ભાષાંતર કરવાં એ-
પણ આપણી નર્મદમુગ્ધી માંડી આજમુખીની જરૂરીઆત હતી-છે. સિદ્ધ ભાષાંતરકારો-
એ આઠાંમથોનાં સિદ્ધ ભાષાંતરથી મૌલિક ગ્રંથો જેટલી જ આપણા સાહિત્યના
વિકાસની વૃદ્ધિ કરે છે. આવા મજબૂત સંખ્યાનાં સિદ્ધ અને રસિક ભાષાંતરકારોમાં
નરસિંહરાવભાઈ એક છે, વિરલ છે અંગ્રેજીમાંથી મુજરાતીમાં બોલાવેલી આ કૃતિના ઇતિ-
હાસનો અભ્યુદય વચક એને સ્વતંત્ર મુજરાતી કૃતિ જ માને એટલી બધી એ સફલ
થઈ છે. અને આ પ્રાપ્તતામાં આ સિદ્ધ કલાકૃતિની સરમતા ને સફલતાની ખુબી પ્રગટ
થાય છે. નરસિંહરાવભાઈની અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર કરવાની કપાનું ‘મથાથ’ સ્વરૂપ
એમના મહરેખમાં પણ કોઈકોઈ સ્થળે દૂરક દેખા દે છે. એમાંએ કલાને મુશોભિત
કરતી એમની વૈજ્ઞાનિક ચોક્કસ ઉપરાંત ચાન્દ અને અર્થોના સંપૂર્ણ સુગ્રિહ ભાવ
બહુ જ કુશળતા અને રસિકતાથી સંરક્ષાય છે. પણ ગલ કરતાં પથમાં તો આ ભાષાં-
તરકાર એક સફલ કવિની કાવ્યકલાને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. જુદકવિતાનાં
બધાંએ ભાષાંતરકાવ્યોમાં આ સિદ્ધિ રસિક હૃદયને નર્મીતપ નજરે પડેલી જ.

.. મુજરાતી પ્રજાના કાવ્યાર્શી એની લાક્ષણિક રસજીવિને પુરો એવા એના વ્યક્તિત્વ
અને વિશિષ્ટતા અનુસાર પુરોપુરો ધરાવતા આવ્યા છે. રાજામણ, મહાકવિને કે ભાગવત

જેવી વીરસંહિતાઓનાં વીરવીરગુણઓનાં ચરિતામૃતો આપ્યાનના કદ કાવ્યરવ-
રૂપમાં સંક્રાન્ત થયાં છે. પ્રેમાર્ન હાદિ આપ્યાનકારિએ આવાં આપ્યાનોદ્ધાર જ માત્ર
સંસ્કારી સુજરાતીઓને જ નહીં, પણ અસિદ્ધિત અને અહોભિને પણ, એના કવ્યશ્રી
રસનિમગ્ન કરી નાખ્યાં છે. નરસિંહરાવભાઈએ જૂનાં આપ્યાનેને નવીન દેહાત્મા આપી
એનાં જૂના પદ્યબંધો : દહીંદહીં કાચમ રાખ્યા છે તે દહીંકદી જંદ અને જતોના
જૂના અને નવીન પદ્યબંધોના પૈવિધ્યથી એમને નવીનતા પામ્યાં : ધારણ કરાવી છે.
નવીન રસ અને ભાવને અનુસરજી આ આપ્યાન ઓતાએને રસ તરબોળ કરી દેવાની
તાકાત ધરાવે છે. રાગરાગિણીઓમાંથી વિવિધરસો ધારણ કરી વિશક્તિ પામેલાં જૂના
કાળ, આલ, દેશીઓ અને ગરબીઓ ઉપરાંત જંદો અને જતોની વિવિધતાથી : જુદા-
અર્થિત ના આ પ્રસંગો કાઢ નવીન જ આપ્યાનસેલીનું : આપક, ને ગંભીર વાતાવરણ
આપણી આગળ ઊઠ્યું કરે છે. કાવ્ય અને સંગીતના એકધારા રસપ્રવાહમાં ઓતા
એઆય છે અને ભગવાન હુદના ઉચ્ચ આત્માર્ષણપવિત્ર, અર્થિત પ્રતિ પૂજ્ય સમભાવ
પ્રસારો એ સાથે એકરસ યાદ એના આદ રસપ્રવાહમાં એઆયે ભગાઈ : આપ :
લાઈદ એક એલિય ના કવિ અમેલમાં કવે છે : આપ : આપ : આપ :

" Oh, summoning stars ! I come ! Oh ! mournful Earth !
For thee and thine, I lay aside my youth,
My throne, my joys, my golden days, my nights,
My happy palace-and thine arms-sweet Queen,
Harder to put aside than all the rest ! "

x x
" Now am I fixed, and now I will depart ! "
x x
" And now the hour is come when I should quit
This golden prison where my heart is caged ! "

સુજરાતી રસિક ભાષાતરકાર સુજરાતીમાં કવે છે :—

(ગરબી : " જમના જગ ભરણ મરે કુંવર કોયો રે । " એ આલ)

" મને પ્રેરતા તારકજંદ ! આ હું આંખો રે :
ફાવડ્યા એ જગજન । આ હું, આંખો રે : ૨૩

તમે કાળ તજુ સુજ રાગ્ય, સુખો જહુ વિધિના રે :
રાગ્યભંદિ સુખમય : સાજ, રગનિહિન સુખના રે : ૨૪

(સાખી)

તજુ સર્વ એ આ કાણે, સહુ યશી દુરમય એક ;
રાણી મહુરી । તે તજુ કવે ઘુજ સુખવશી બહાલી સુરખ, ૨૫

(મૂળ આલ)

કોયો નિગમ દદ આ વાર, કવે હું આહુ રે,
તવ પાહો દડુ મે કાળ, અચળ પથ આહુ રે : ૨૬

(ચોપાઈ તથા વાકી)

કરી પરીણરને પ્રણામ, સતી જે જાણીલભાં આમ;
કાંઈ જાણ અવરુપ કરેલાં, નાંખ્યાં તેને વહન પર દેલાં. ૩૨

x x x

એવું રાણીનું સેવિયું પર, એવો પ્રેમ એવો કરપર, ૩૫

અને બગ કરી દૂરવો સખનથી, ધાર્યો શોડ પછી નવ મનથી;
આશો, -સ્વામ રજનિમાં આશો, માર્ગ-સ્થિતિ અનુપનો આશો. ૩૬

—મહાભિનિષ્ક્રમણ : પૃષ્ઠ ૧૫-૧૬

આ આપાર્તરમાં મૂળના આચરણ અને આચરણ અનુસાર સર્વ ધર્મો
અનુસાર વધાર રહેશે નહીં.

આ પછી આપાર્તરમાંનું સ્વરૂપાન્તર દાખવતા આ પ્રયત્નથી ચોપાઈ નમૂના
જણી લઈએ:—

(મુલખ)

(૧) ' મેં છો, સુંદરી સહી જયદીશરે ભાંધો ભાગને પ્રેમપાથી,
જગ જિમાં ઉંચ તેથી રીધી અધિક સ્વર્ગસમ ભાસતી મેં જયદીશરે. ૩૭
—પ્રેમપ્રસૂન : પૃષ્ઠ ૧૭

x x x

(મરણી : અમદાવાદ નામે જાણ સહેર છે આરં રે—એ આલ)

(૨) ' મેં જાણીએ તોયો રાધ, મળી, -કું લીનતું રે;
આણી હાથ દયા આ ભાષા ! મરણી રૂપ ખીનતું રે. ૩૯

x x x

મળ્યો ઉત્તર તરવ આ-મળેન ! યી જાત આ પહે રે !
પણી વર્ણા મરણીને જોયું, રણાં જાણ પૂરી રે. ૪૦

x x x

મેં કહે જગી-યો આ રાધ, જય આ સહનમાં રે;
ગુલામ તયો છે જાણ ! અકાલ મરણમાં રે. ૪૧

મેં કહે-રાધ આ તયો જાણી તે રણવિરમે રે,
હજી લણણ વેળ નથી આવી, ને પહેંએ સ્વપામે રે. ૪૨

—દિસા જોતગી : પૃષ્ઠ ૨૦

(૩) (રેણી : મૂલ્યો મનમથરા ! તું કર્યાં જાણો !—એ આલ)

મેં સ્થળે જોયો નવકો કદવ નિમિરનિવાસ,
માનવજનના હાથમાં, પ્રખે જાનવપ્રધાસ,
સુંદર આ સિદ્ધ જે જો. ૪૨

સુંદર લાગિની ! જ્યારેથી આખી બોચળા ગીઠું,
તે પૂર્વે કાપા નિર્જળી લયથી મધ ત્યાં મેં દીઠું,
..... દર્શન એ દિવ્ય નિર્મલિતું !
સુંદર આ બાળકસમું.

—સુખતાની કથા : પૃષ્ઠ ૨૯-૨૯

(સિખરિણી)

(૪) મીઠાં ખીતો ખાતી, લલિત જુગલથી નયનવતી,
ખેંચી એ બાળકો તરતણી સમીપે પછી જતી;
અનંગન્યેલિયા, નયન મધુરો દોષિત ધરી,
કરંતી એ રમ્યો રિખત લલિત ને લોચન કરી; ૪૩
વિહારી પદ્મે એ સ્વપ્ન મૃદુ જગે પ્રગટતી,
વધી સંતાડે એ સદરિ રસની ઉત્તમવચ્ચ અતિ,
ખીલી ના ખીલી મે કુસુમકળિયો નેમ મગધી
પ્રકાશી રંગોને, લલવ તરપિ એ જૂથવતી. ૪૪

—જુહુનું પ્રલોભન : પૃષ્ઠ ૪૦-૪૧

(વલય)

(૫) આમ વર્ષે પીતી ગયાં વાળો દુઃખઉદેક,
પણ એવે સમયે એક દિન કંઈ કૌતુક બનિયું એક દે. ૧૧

(ચોપાઈ)

આંચો રમ્ય રમંતો વ્યંત, મામાં ધરણીએ વસન દસંત;
આંચે મૂલે માર રુપેરી, રાણી યસોધરા : સોઠધેરી. ૧૨
બેડી, લલિત સરિતાને તીર, દિપે મગધું નિર્મલ નીર;
પૂર્વે પીત્યા સુખના ચમોગાં, અલી પ્રિય એ રહી : રહામરહામાં. ૧૩
પદ્મકાચખચિત છે કિનાર, એવા જલદર્પણ મોઝાર
નિરખતાં નિજ પ્રતિબિંબે મધુર સ્વધર અધર એ સુને. ૧૪
ગૂંચ્યા કરશું વધી કર નીરબે જલભિન્નિત નેકું ધરમે;
એવી ઉચાનસરિવાને કંઠ, બેડી યસોધરા સોઠકંઠ. ૧૫
આંસુડે નેત્રપટ તેજ લીલાં, ગાલ સુંકમાર કામ જ ધીધાં;
અપરિપૂતણી, રમ્ય રેખ, સોઠનચમી સુકાઈ છેડ; ૧૬
દિવ્ય મનિત કેશતણી રૂપી, એકલેણીધરા રાણી બિબી;
બાંબા : ચંદ્રસરદીન સુંકેશ, હાંચે વિધવાનંદનો વેશ. (: :) ૧૭

સુધી પ્રિયતાં પૂર્વાચમમાં પ્રેમાશ્રિનો, બેડી સંલગ્નમાં.

૫૫ પગતા નવણ. નવણ એ હરજીયા; પાટલ પાંખડી ગેર ને પડતા. ૧૮

- તેઠ નાનકડા ને સુરેખ, આજ ગરબુ થયા મંદ હેઠ;
કુખભારે અલસમતિ જાવ, રાણી યશોધરા દહિયુકાવ. ૨૦
- × × ×
લક્ષ્મીન કોચન એ અમંત, નવ નોરેને વિવશંત વશંત. ૨૩
- × × ×
અહો ભુવન અમંતાં વિહંગ ! તમ ગતિ મગન છે અભંગ;
કદી જાઉં યરો અકસ્માન, જહીં છૂપ્યા રહ્યા મુગ નાથ; ૨૨
- કહેને યશોધરાના પ્રભામ, પડી પીનપીને વદને આમ :- ૩૩
- ‘ સુખયા રુદ્ધ એ! તમ સુખનો, લેવા ભાવો લખ્ય સ્પર્શસુખનો;
મરણોન્મુખ છુટતી છે ઘરો, ’ કહેને એટલું એ! નમસ્કમી ! ૩૪

—વિધેયિની યશોધરા પૃષ્ઠ ૪૬-૪૮

(અનુક્રમ)

- (૧) નોકા પેલી યરે જ્યોત્સ્નાપુરમાં તે સખી રિયનિ,
લિખતા પામતી તારી મધુરી મર્તિનીં હતી. ૧૬
- × × ×
લિખ સંબેળો એમાં, અરદંત નિતા બીભઃ
ભોખે નાં કરી, તો સી પૂચગુનનપણો રજા ! ૧૮

—તરુશુભ : પૃષ્ઠ ૬૦

આર્પાનરૂપાળા આ પુણ્યની નાનીમોટી કલ્પદંડીઓની સુરેખ, સમપ્રમાણ અને સુંદર આકૃતિમાંથી વિસ્તારનો બધા ખેડીને પણ ઉપર આપેલાં અવતરણો વાચકની કૃતિ કરશે કે અંગ્રેજી કાવ્યમાંથી મુગરાની કાવ્યમાં સંકાન થયેલી આ આર્પાનરૂપાળાં એની સરજનાની સિદ્ધિ મોટે ભાગે પ્રાપ્ત કરી છે. વચ્ચે વળી કવિતા રમેલા મૌલિક કાવ્યોનાં ને અવતરણો ઉપર સરખામણી થાતે બાધા છે. તેની સાથે સરખાવી મૌલિકતા સાથે આર્પાનરૂપાળાં રસસૌંદર્યની અંતર્ગત આત્મકતાનો સાક્ષાત્કાર પણ સફળ કરી શકશે.

હેતુ આર્પાં સતકમી આપણી કવિતાસૃષ્ટિમાં પ્રાસિક અને આર્પાનરૂપે પોતાનો સંગીન અને સતત કાલો આપનાર વહ કવિર નરસિંહરાવભાઈની આ આર્પાનરૂપિનીએ જ્યે પૂજ્યભાવથી સત્કાર કરીએ છીએ અને એમની મત કાલની ને પ્રીતિવસ્થાને પામેલી છતાં, સુંદર, સરગ ને ઊન્નત જાવજારી કવિતાનું મધે-૭ રમવાન કરવાનું નવીન રચિતેને, આમંત્રણ કરીએ છીએ. પુસ્તકને અંતે આપેલી વિદ્યાભારી હીમ તો કાવ્યરસમાં નિમજ્જ કરવા ઉત્સુક વાદ્ય જૂના અને નવીન પ્રત્યેક સાહિત્યરસિકને કેવિર અભ્યાસરસાવન આપશે જ.

અવલંત રેખાચિત્રો

રેખાચિત્રો (નૂની અને નવાં)—લેખિકા : લીલાવતી મુનશી ; સુશીખનકાર : મનુ રેખાચ ; પ્રાસિક : કુવનકાલ અમરથી મહેલા, પીરમજાનોઃ અમરાવાદ; મુલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

લીલાવતીમહેન મુનશીએ ઇ. સ. ૧૯૨૨ થી મોટે ભાગે ‘ગુજરાત’માં અને કોઈ કોઈ અન્ય રમણે પ્રસિદ્ધ કરેલાં રેખાચિત્રો અને અન્ય લેખોને ‘રેખાચિત્રો’એ બીજા

સુંદર ભગિની ! ક્યારેયો આપી બોલન : મીઠું,
તે પૂરું કાપા નિર્જાળી ક્યારી ગપ ત્યાં મેં છોડું,
હસને એ દિવ્ય વ્યોતિસું !
સુંદર આ જાગૃત્યમું.

—સુમતાની કથા : પૃષ્ઠ ૨૯-૨૯

(ચિપ્પરિણી)

- (૪) મીઠાં મીઠો આવી, લલિત સુગન્ધથી નયનવતી,
અંધી એ જાગૃત્તી તરતજી સમીપે પહોં જાતી:
જનમન્વેષિતથી નયન મધુરું દીપિત પરી,
કરોતી એ વત્સો રિમન લલિત ને સોજન કરી: ૪૩
રિલામી રૂપે એ ગપા મુદુ અંગે પ્રગટી,
વળી સંતારે એ લદરિ રસની ઉત્તલગ અતિ,
ખીલી ના ખીલી કે કુમુદગિણિયો જેમ મગલી
પ્રકાશી રંગોને, લલન તરપિ એ ડૂબવતી. ૪૪

—પ્રુદ્ધ પ્રસોક્તન : પૃષ્ઠ ૪૦-૪૧

(વણન)

- (૫) આમ વર્ષે વીતી ગયાં તપો દુષ્કરિણે,
પણ એવે સમયે એક દિન દંષ ધૌગુ જનિયું એક રે. ૧૧

(મોપાસ)

- આખો રમ રમતો વસંત, ખાતું પડ્યુંએ ગયન દશન:
મોંઘે મૂંઘે માર કપેતી, રાજો વસંતના મોપાસેરી. ૧૨
વેળા ઉત્તલ મરિનાને તીર, દિવે કાચુરું નિર્મળ નીર:
પૂર્વ વીત્ય સખ્યા સમાર્પી, અદી શિવ ને રડી રલામલામદે ૧૩
પદ્મોદયનિય ઉ કિનાર, એક જલપંજુ મોપાસે
નિર્જાતાં નિજ પ્રતિનિધે મધુર અપર આર ને મુંઘે. ૧૪
મૂંઘાં કદાચ વચો કર નીરવે જનનિર્નિત મોંઘેં દરવે:
એક ઉલ્લાસદિને કદે, વેળા વસંતના મોંઘેં. ૧૫
અનિયે નેત્રપૂર વેળા તોપાં, આજ સુકુમાર દુષ્કર જ કોપા:
અપરોક્તનમું રમ રમ, મોપાસેરી મુક્ત ઉપા: ૧૬
દિવ્ય કલિ વેળામુંઘે : જો, એકવેળાપણ રખી દેખા:
જાંખા મંદારકીન મોંઘે, બાળે રિષકમળને વેળ. ૧૭

સુજી: વિવર્તે પૂરેપૂર્ણ પ્રસાદે. કદી મંજુમયે

૧૮ પદના સપ્ત સ્વરુપે એ દરજી, પાલક પાંચલી પેર ને પાતા, ૧૯

- તેલ નાનકડાં ને સુરેખ, આજ મરણ થવા મંદ છે;
 દુઃખમારે અગસતિ ભવ, રાણી યશોધરા દીધુકાવ. ૨૦
- ✖ ✖ ✖
 લક્ષ્મદેવ કોયલ એ અમંત, નવ તોરમે વિગમંત વસંત, ૨૧
- ✖ ✖ ✖
 જાડો જુવન અમંતા વિદ્યે ! તમ ચિત મગન છે અલંબ; ૨૨
- કદી જાજ ચોર અકરમાલ, જાડી છોવા રજા મુજ નાથ;
 કહેને યશોધરાના પ્રણામ, પત્ની પીનાની વદને આમ :- ૩૩
- ' સુખવા સખ એક તમ સુખનો, લેવા લાવો દાણ રણસંખખનો;
 મરણોન્મુખ છવતી છે ઘાતી, ' કહેને એટલું એા નબચાતી ! ૩૪

—વિશાખિની વરોધરા પૃષ્ઠ ૪૬-૪૮

(અનુક્રમ)

- ૬) નીકા પેલી સરે બોલતાપુરમાં તે સખી સ્થિતિ,
 દિખતા પામતી તારી મધુરી મૂર્તિની હતી. ૧૧
- ✖ ✖ ✖
 દિખ સવેળો એવા, અલંકાર વિના બીભ; ૧૨
- ભોમવે ના કહી, તો શી રથમુગનપણે દણ ! ૧૮

—તરુણ : પૃષ્ઠ ૬૦

આર્વાચનકલ્પના આ પુષ્પની નાનીમોટી કલ્પવૃક્ષીઓની સુરેખ, સમપ્રમાણ અને સુંદર આકૃતિમાંથી વિભાજનો ભવ જેવે પથ ઉપર આપેલાં અવતરણે વાચકની પ્રતિભા કરશે કે અંગ્રેજી કાવ્યમાંથી મુજબની કાવ્યમાં સંકળા થયેલી આ આર્વાચનકલ્પનાઓએ કોની સરજાની સિદ્ધિ મોટું કામે પ્રાપ્ત કરી છે. વાચક જણી કવિના રસેષા મૌલિક કાવ્યોનાં ને જનનરણો ઉપર સરખામણી માટે આપ્યા છે, તેની સાથે સરખાવી મૌલિકતા સાથે આર્વાચનના રસસૌહાર્યની અંતર્ગત આત્મેકાનો સાદેકાર પથ સદબ કરી ચાકશે.

ઉત્તમ અર્થો યતની આપણી કવિતાસૃષ્ટિમાં મૌલિક અને આર્વાચનરૂપે પોતાનો સંગીત અને સંગ કાળો આપનાર રૂઢ કવિના નરસિંહરાવભાઈની આ આર્વાચન કૃતિઓ અને પૂનઃજાગૃતી સ્વરૂપે કૃતિઓએ જોએ અને એમની જન કાલની ને પ્રોદાવરણને પામેલી હતાં, સુંદર, સરળ ને હિન્દવિ ભાવભરી કવિતાનું મધ્યમ સ્વરૂપ કવિનું નવીન સંસ્કારે આમંત્રણ કરીએ છીએ. પુનઃકવે અતે આપેલી વિદ્વાતભરી ટીકા તો કાવ્યસર્માં નિમજ્જન કરવા ઉત્સુક યતાર જૂના અને નવીન પ્રત્યેક સાહિત્યરસિકને સચિદ્ર અભ્યાસરસામન આપશે જ.

અવસંત રેખાચિત્રો

રેખાચિત્રો (જૂનાં અને નવાં)—લેખિકા : લીલાવતી મુનશી ; મુદ્રાબદ્ધકાર : મુદ્રાચ : પ્રકાશક : જ્ઞાનગણ અમરથી મહેતા, પીરમણરોડ અમદાવાદ; મુલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

લીલાવતીમહેતા મુનશીએ ઇ. સ. ૧૯૨૨ થી મોટું કામે 'મુજબાન'માં અને મોટું મોટું અન્ય કામે પ્રસિદ્ધ રેખાં રેખાચિત્રો અને અન્ય લેખોને 'રેખાચિત્રો' અને બીજા

લેખો' એ નામે ૧૯૨૫ માં પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં. આ પુસ્તકની લેખનસામગ્રી ઉપરાંત ૧૯૩૦ સુધીમાં ઉત્તરેતર નવીન લેખાવલિઓ જાહેરીને એમાંથી ૧૯૩૩માં વધારેલી નવીન આવૃત્તિ તરીકે 'જીવનમાંથી જડેલી' એ દ્વંદ્વી વાર્તાઓના સંગ્રહનું અલગ પુસ્તક અને આ વર્ષે રેખાચિત્રોની વધારેલી નવી આવૃત્તિરૂપે આ પુસ્તક હમણાં જ એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

ગુજરાતની ગદ્યગાંધી સિદ્ધ લેખિકાઓમાં લીલાવતીબહેન મુનશી : ધણું જ આગળ પડતું સ્થાન ધરાવે છે. રેખાચિત્રો એ આપણા સાહિત્યનાં અંગેમાંનું એક નવીન અને વિશિષ્ટ વિકસતું અંગ છે અને એ અંગને એકબાજુ અને લલિતકલાથી ખીણવવામાં લીલાબહેન જેટલો સંગીન કાળો ખીજ લેખિકાએ સંખ્યા અને ગુણમાં એટલો આપ્યો છે, તે જોતાં આ રેખાચિત્રોનું સાહિત્યાત્મક મૂલ્યાંકન સકારણુ ધણું જ વધે છે; ગુજરાતી સાહિત્યનાં, સમાજનાં અને રાષ્ટ્રીય જીવનનાં ક્ષેત્રોમાં વિચરતી બન્ને જાતિની ઢેઢલીક માનવવ્યક્તિઓ આ રેખાચિત્રોના મહેલા વિભાગમાં રેખાંકિત થઇ છે, ખીજ વિભાગમાં પાર્વતીનું દેવી પાત્ર, પંચીનીનું ઐતિહાસિક સતીપાત્ર, કાન્સની વીરખાલા જોન એક આઈ, અંગ્રેજ સ્ત્રીઓમાંથી મિસિસ 'મારગોટ' ઍરિક્સ, જીજ્ઞા, ગાંધીજી (એમના સાહિત્યના સ્થાને પરત્વે), શ્રી, આનંદશંકરભાઈ (ખીજ વાર) અને ગુજરાતના બે બહારવટીઆ-સ્વર્ગસ્થ વિદુલભાઈ પટેલ અને સુરદાસ વલ્લભભાઈ પટેલનાં પ્રકીર્ણ રેખાચિત્રો છે. શ્રદ્ધાંશુરના એકમરૂપ શ્રદ્ધા શરૂ કરી રેખાચિત્રકાર લેખિકા ગુજરાતમાં, હિન્દમાં, ક્રાન્સમાં, છાંસેડમાં, એટલે સુધી જ જઈને માત્ર નહીં અટકતાં છેક હિમાલય પર્વતશૃંગની પુત્રી અને ભગવોન શંકરનાં સદૃશ્યોંચારિણી સતી સુધીનાં માનવ અને દેવી પાત્રો શોધોશોધી તેમાંથી પોતાને પસંદ પડેલાં વિશેષ પાત્રોના રેખાચિત્રો દોરે છે.

પ્રકીર્ણ જીવનચિત્રોનો સમાવેશ કરતા આ બીજા વિભાગમાં આ પછી દ્રૌપદી, બાહ્ય; એક દહિ, મીરાંજાઈ, એરેસિયા, સુમિયામાં એક વસંતાવતાર, કવિવર જી, આનાતોલ ફ્રાન્સ, કવિ દલપતરામ ઝલાલાભાઈ અને કવિ નર્મદ એ પાત્રો આલેખાયાં છે. લેખિકા અહીં પણ પૌરાણિક મહાભારત કાલનું તેજસ્વી સ્ત્રીપાત્ર દ્રૌપદી, ઐતિહાસિક સ્ત્રીપાત્ર મીરાં, પ્રાચીન ગ્રીસના સૌંદર્યનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું સ્ત્રીપાત્ર એરેસિયા, અંગ્રેજ કવિવર રોલી, ફ્રાન્સના અમર સાહિત્યકાર આનાતોલ ફ્રાન્સ, નવું ગુજરાતના ઉપકાલનાં કવિયુગલ દલપતનર્મદ એ પાત્રોને તેમનાં જીવન અને જીવન કાર્યોનાં આજોધેરા રંગોની રંગોળી આકૃત આલેખે છે; આ જાગનાં જીડતાં ચિત્રોનાં એક પેટાવિભાગમાં આપણા ઇલાકાની ધારાસભાની બે દિવસની મુલાકાતથી મનપટ ઉપર હાથપડી ગુજરાત અને અન્ય પ્રાંતોની ઢેઢલીક પ્રસિદ્ધ પુરુષવ્યક્તિઓ પણ આછી આછી ચીતરવામાં આવી છે.

૧૯૩૦ માં લેખિકા આર્થર રોડ જેલમાં પૂરાયાં હતાં, ત્યાં એમણે સર, આમનદાસ સેતલવાડ, શ્રી, જર્જર, શ્રી, મહમદઅલી ઝીણાં, સર પ્રદાશંકર, પદ્મજી, પંડિત મોતીલાલ નહેરુ, શ્રી, બ્રહ્મભાઈ દેસાઈ, શ્રી, નરસિંહસર અને શ્રી, મુસાલ સાહ એ જીવન અને સ્વભાવનાં વિવિધ ક્ષેત્રોની બે વેક્ષિત્યચણા પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓને એમનાં ઉપદેશો રેખાચિત્રોમાં અંકિત કરી દતી.

લેખિકાની તરફથી લેખિકાએ આમ મુકતા ને સરસતાથી આ વિવિધ રેખાચિત્રોમાં રંગપૂરણી સરસ કલાથી પૂરી છે. એમની કલાબક્ષિનું દષ્ટિબિન્દુ પ્રધાનતાએ વસ્તુવિજ્ઞાનનું છે. આપણે કલાદષ્ટિને લીધે ભવિષ્યને અને દરેક વિદરી રેખાચિત્રના મુખી લંબાઇ જતી રેખાઓને એ ખેંચી લાવીને વાસ્તવિકતામાં કન્ડર્ય કરી શકે છે. એ રેખાઓ આથી વિશેષ સ્પષ્ટતાથી આપણા દર્શનપ્રદેશના વર્તુલમાં આવી પ્રત્યક્ષતાથી ખરી થાય છે. આપણી માનવતાની વાસ્તવિકતા આમ એક જ શૂંભિકા ઉપર આવેલી આ વાસ્તવિકતાને વિશેષ આકર્ષક અને સમજાવથી પીઠાની શકે છે અને તેથી એના સર્વાંગ પરિચયથી સુપરિચિત થાય છે. આમાં જ લેખિકાની કલાનો વિજય રહ્યો છે. પોતાના વિચારધર્મને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યથી રમુ કરવાના આ મુજમાં પોતાના વિચારો દર્શાવતાં લેખિકા પૂરું સ્વાતંત્ર્ય લે છે. એમના વિચાર આથી એ સંચોડતાથી દર્શાવી શકે છે. એ વિચારો એના સરસ ઉપર ધારી અમર કરી મર્મને ડેટીક વાર અવકરનાથી રપરી છે. આથી એમના અભિપ્રાયો મોઢોમોઢ સ્થળે મોઢોમોઢે કડક-બદુ જ કડક-ભારે છે. પણ એનો ઉપાય શો દોષ શો ? અંત દષ્ટિબિન્દુથી દર્શાવતા વિચારોના આ શુભાવગુણો તેમ જ મર્યાદાઓ છે છતાં એના મૂળમાં નરી સહૃદયતા જ દોષ તો એ વિચારોએ દર્શાવવા ધારેલા સાધને આપણે સમજનાથી ને જલ્દીથી પામીએ છીએ. વસ્તુઓ અને વ્યક્તિઓને સાહિત્યમાં રચિતતાથી મૂલ્યવાની લીલાબદ્ધેનતામાં કલાદર્શને અપાર શક્તિ છે. એ શક્તિ વિચારપ્રેરક પણ છે. સાહિત્યનો લેખિકાને આનંદ અનુભવવાની અને તેને સમર્પતાથી આત્મેષી બન્યને આપવાના અધિકાર એ સૌખ્યતાથી ધરાવે છે. સંસારની, સ્વદેશની ને લોકસેવાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં મૂંઝાણ રહેવા છતાં આદ્યું બધું સમીકર ને પ્રેરક વાચન એ આપી શક્યાં છે તો આપણે હમ્મીશું કે આવાં સુંદર રેખાચિત્રો જેનાં બીજાં વિશેષ આપવાનો એ હજી નિર્ધાર કરે.

પુસ્તકની આ વધારેલી સુંદર નવી આકૃતિ આદ્યંત લાંબી જવાની વાચકોને અને ખાસ જાણમણુ કરીએ છીએ.

શિષ્ટ રાસસંગ્રહ

રાસમાલિની—સંપાદક અને પ્રકાશક : રામમોહનરાય દેસાઈ, જન્મચ ૬૨ ભુચ (લલિત), કેશવ શેઠ, રમણીક કી. મહેતા અને જગન્નાથ સવળ; સોલ એન્ટ્રસ; ગુલુમંદરી કાર્યાલય, ૧૧૪, વિદ્યુલક્ષ્મ પટેલ રોડ, મુંબાઈ ૪ (પ્રસિદ્ધિ ૧૯૩૪)

પ્રાંતિકી જ રાસરસિક ગુજરાતી સૌજન્યના સુકંને સૌભાગ્યે એવી આ રાસમાલિની માં વિવિધ વિષયો ઉપરના લગભગ બસેચોડ રાસનો સંગ્રહ વિદ્વાન સંપાદકોએ આ હાદાર પ્રંધમાં કર્યો છે. રાસ અને તેના સાહિત્યના સંદર્ભનો સુપરિચય થી રામમોહનરાય દેસાઈએ બહુ સદમતા અને વિસ્તૃતતાથી ઉપોદ્ધાતમાં કરાવ્યો છે. આપણા સુંદર સૌભાગ્યમાં હજીએ કેટલેક પ્રમુખે કવિત્વદીન અને બપું વાણી-વિલાસપર્થી રાસ અને ગદ્યગદ્યનોએ ભણેબભણે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એકંદરે શિષ્ટ જ રાસકવિઓના રચેલા આ અને આવા જ સંગ્રહોના ઉપયોગ થાય એવું અને આગવપૂર્વક હમ્મીએ છીએ. આ સંગ્રહમાં નવાનાથ કવિય રાસની એક પણ વાનગી રોપી જતી નથી તેથી અને તેટલ શિષ્ટ છતાં પૂરું પ્રતિનિધિત્વવાળા આ સંગ્રહ-

ની એક ન્યૂનતા જરા ખૂંચ્યા વગર રહેતી નથી. એક વિદ્વાન વિવેચકે, આ ન્યૂનતાને તોડ આવા સંગ્રહમાં રહી ગયેલા. રાસો માટે કેટલાં જુદાં-આપી કાઢવાનું ઉચિત મૂલ્યન કર્યું હતું. વિશેષતઃ અમે દિગ્ગતપૂર્વક કહીશું કે જ્યાંબદાર શિષ્ટ સંગ્રાહકોના સંગ્રહમાં પોતાની કૃતિઓ નહીં જ આપવી એ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય સિદ્ધાન્ત શિષ્ટ કૃતિઓના પ્રસારને એક રીતે આત્મઘાતક બતાવે છે. ગુજરાતમાં નવાં શિષ્ટ સાહિત્યના જ પ્રસારની દૃષ્ટિ બહુ જ જરૂર છે; કારણકે એનાં અભાવ, મોંઘાઈ કે રીસામણીને લઈને હાલમાં જાહેરાત રહેલી નિર્માત્ર્ય અને રિષ્ટતાને બારે બારે એવી છુછલી ને રસાભારી કૃતિઓને આપારપ્રધાન પ્રકાશકો દ્વારા પ્રભામાં વધારે પ્રમાણમાં ફેલાવવાની પરિસ્થિતિને અનુકૂલતા મળે છે. સાહિત્યના વિન્નરુચિ જગતમાં પણ ‘કુદરતી હોય ત્યાં જ બહાણું વાપ’ એ સત્યને-ગુજરાતીઓની સાહિત્ય માટેની કદરદાની એતાં જણાય છે તેમ-સ્વીકારતાં દૃષ્ટિપાણી વાર છે એ આપણા શિષ્ટ લેખકો વિચારે.

રાસસંગ્રહની આ ‘રાસમાલિની’ની એની રિષ્ટતાને ખાતર અમે રાસરસિદ્ધા ગુજરાતજોને ખાસ લક્ષ્યમણુ કરીએ છીએ.

‘ઢર્વિનમતનું’ અમરત્વ-કુદરતી પસંદગી

૧૯૩૧માં “ ઉત્કાન્તિતાં સો વર્ષ ” એ વિષય ઉપર સંખ્યાબંધ નિબંધો પ્રિન્ટિશ સાપ્તસ એસોસીએશન સમક્ષ વાંચવામાં આવ્યા હતા. અને, તેમાંથી મોટા જાગના નિબંધો ઢર્વિનમતની તરફેણ કરતા હતા. એથી માલમ પડે છે કે વિદ્વાનનું વલણ ઢર્વિનમત તરફ વધુ છે. યોગ્ય પ્રખ્યાત પ્રાણીવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ હજુ પણ લેમાર્કમતની તરફેણમાં છે. લેમાર્કમતનું સમર્થન કરનારાઓ કહે છે કે કુદરતી પસંદગી સર્વોત્કૃષ્ટનું અવરથાન સમજાવી શકે છે, એ વાત કહી શકે છે, પણ તેની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે સમજાવે છે તેની ગમ પડતી નથી. એક માણસ ચિન્નશાળામાં જઈ રેખન્ટ કે ટર્નરની સર્વોત્તમ કળાકૃતિ પસંદ કરી શકે છે, પરંતુ એવી પસંદગીથી રેખન્ટ કે ટર્નરની કળાકૃતિ જન્મ પામતી નથી. તેથી હિલ્ટુ ખીનઉપયોગને લીધે બીજા દબાઇ ન્ય છે કે નાશ પામે છે, એનાં હજારો પ્રમાણો મેળું છે, જે તરફ આખોગીયામણા ચઇ શકે એમ નથી. આમ જતાં જ ન્યાં સુધી પ્રાપ્ય લક્ષ્યોને વંશવંતાર સિદ્ધિ ન થાય કે સંપૂર્ણ રીતે સ્થગનવી ન શકાય ત્યાં સુધી લેમાર્કમતની મુરકેલીઓ દૂર થવાની નથી. લેમાર્કમતનો મુખ્ય મહત્ત્વ માનસિક પ્રેરણાઓ ઉપર છે, જેનું વર્તન સ્વયંચા બહુ લાભો સમય લામશે. લેમાર્કમતના સમર્થનકારો કહે છે કે કૃત્રિમ પસંદગી આ માનસિક પ્રેરણાને પોષણનાં અર્થાં પૂરાં પાડી શકતી નથી, તેથી તેનો અમલ દરેક પુરાવાથી બતાવી શકાયો નથી. વળી ઢર્વિનમતના ઉત્કૃષ્ટ તકાવતોનું જન્મ કારણ પૂરેપૂરું સમજાવી શકવા અસમર્થ છે ; એમ જતાં ઢર્વિનમતનો મુખ્યત્વે વિચાર-કુદરતી પસંદગીનો-કાવ્યમનો કાવ્ય જ રહે છે. ઢર્વિનનું અંતે ઢર્વિનમતનું -અમરત્વ તેના કુદરતી પસંદગીના કેન્દ્રિત વિચારને લીધે છે, અને વળે પછી પંચુ વિદ્યાનવિચારો તેને અમૂલ્ય બેઠ માનશે.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“ GUJARATA and its LITERATURE ”

“ ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય ”

લેખક : શ્રી કનૈયાલાલ ભા. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમગ્રપ્રવેશક માટે માટે પ્રેસ
વાચન સપ્ત પાસુ” છે x x x

—મહાત્મા ગાંધીજી

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” પ્રકાશ અને વિવનથી ભરેલો અને કલાના
અભિવ્યક્તિનું સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડતો ઉત્તમ ગ્રંથ છે. શ્રીમુખ
મુનશીને ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ અને જે વસ્તુને તેઓ સ્પર્શે તેને સજીવન
પ્રતાવતી તેમની કૌશલ્ય, અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં આ ગ્રંથમાં છે. કલાને યોગ્ય-
માન-માન જેવા માટે તરો પલ્લ-પીલ પળાંને આશરે પમાટે એવી બાબત એ
છે કે આદ્યો અધ્યાય પરિશ્રમ તેમણે લીધો છે, અને તે પણ એકની દીવાલો
પાછળ અને સ્વસ્વસ્થ શાહીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

પરંતુ આ ગ્રંથનું આદ્ય કલાનું નો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યને
અભ્યાસે ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ હિન્દના ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન દૃષ્ટિ રાખીને
સ્વરૂપમાં આપ્યો છે આ કારણે તેને વિસ્તારથી અને ગુણવૃત્તિ કયું છે. x x x

આચાર્યશ્રી આનંદરાઈકરે કૃત,

શ્રી વાણસ ચાન્ડેકર, બનારસ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યકવિતાસના માત્ર પ્રારંભિક ગ્રંથ નેવો નથી એવું ફોર
વિશાળ છે. અને સરૂત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, આર્યીન તેમ જ
અર્વાચીન ગુજરાતી, જે બધી બાબતોના સાહિત્યનું વિશેષ્યન કરવા માટે જે
તત્ત્વરથી વિદ્યાર્થીને જરૂર છે તેની પાસતા કલામાં છે; કારણ કે તેમણે સ્વપનને
મજા સમય સેવામાં આપ્યો છે. પોતે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અર્થનું મુખ્ય એ છે કે “એમણે પૂરેપૂરું સમય”
સાહિત્યકારોને અને તેમની કલા-શીખાંસાને ઉડો
અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું
મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના કૌશલ્ય સ્વચ્છત્વની કુંભમાં પરીક્ષા કરી શકું
એમ છું” ત્યાં તે અને સ્મિતકાર અને સર્વસંપૂર્ણ અભ્યાસ છે અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિ
નું રસન કરાવતાં પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અર્થજ્ઞતાઓ પણ ન
કંતાડવામાં કરીએ જે જ્ઞાતિ રહી છે, તે માટે ગુજરાત કલાનું ખુબ જ ખુબી છે.

દા. એ. બેરીંગ ડી. સી. એલ.

મુનશીશ્રીએ આપેલ વિવિધભરે

આનું નામ તે વીમો

જીવંતીના વીમાનો પોલીસીઓ તે જાત જાતની હોય છે, પરંતુ ખરી પોલીસી તે એજ કે જે ફક્ત મરણ બાદજ નહીં પણ અકસ્માત થા સખત માંદગીને વખતે ત્યારે પ્રીમીયમના હક્કના ભરવા સુરક્ષિત હોય છે ત્યારે મદદરૂપ થઈ પડે.

ધી " એવરીમેન " - Everyman-પોલીસી ચાહુ વીમાના લાભો નીચે સુજાખ ખાસ વધુ લાભો આપે છે.

૧. બીમારીને વખતે પ્રીમીયમ પ્રચ્છાંતિત ના હોતા ભરવા પડતા નથી.
૨. બીમારી દરમ્યાન ૬૨ મહિને કુંપની તરફથી ખર્ચ માટે એલાવન્સ મળે છે.
૩. બીમારી દરમ્યાન મરણ થયે થા પોલીસી પાકતાં વીમાની પુરેપુરી રકમ
૪. બીમારીમાં ન ભરાયલું પ્રીમીયમ તથા કુંપનીએ ભરેલું ખર્ચ એલાવન્સ, વીમાની રકમમાંથી કાપી લેવામાં આવતું
૫. આ બધા લાભો એકજ બીમારીમાં નહીં પણ દરેક બીમારીમાં મળી
૬. પોલીસી પાકતાં દર ૬૦ (૬૦) વર્ષોક મળે છે.

પોલીસીના ફાયદાઓ દર્શાવતું સુગ્રીપવ અરજ કરવાથી મફત આપવામાં આવશે.

સુખઈ અને જીવલોચામાં એજન્ટો તરીકે કામ કરવાને ચલસ્યો બોધ્યો છે.

ઝેનીથ લાઈફ એસ્યુરન્સ કું.

હેડ ઓફીસ : એપોલો ટ્રીટ, કોટ, સુખઈ.

મનુષ્યને થોડી થળી પ્રતિષ્ઠા મળે એટલે

એવા મનુષ્યનું અને એવી સંસ્થાઓનું આપ સામાન્ય મનુષ્યથી જરા જુદી રીતે ધરખાં આવે છે. ખાસે આ નિર્ણય અનુભવસિદ્ધ છે. અને તે અનુભવ મારા પોતાનો એટલે મારા સંબંધે જ નહિ પણ બીજા પ્રતિષ્ઠાવાળા જાનેનો અને જે અનુભવ થયો છે તેની પણ કું અર્થે મનુષ્યની કડું છું. જેમને આભાગવમાં ઈશ-કુશંકા છે તેમણે એવા માનુષ્યોને પૂછી મારા સત્કથનની ખાતરી કરી, અથવા કુશંકાને ઘાળુ થયા ત્યારે મારું સત્કથન સ્વીકારી લેવું.

મને પણ મેંજસાજ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે એ વાત ઉપર આવી તથા. આ પ્રતિષ્ઠા અને કેમ મળી તથા અને એનું પ્રમાણ મારી પાવતા જેટલું જ છે કે એટલું વધારે એ તો મનુષ્યના વિષય છે. અને એ મર્યાદા બિનકુલ તો અનેકને અપ્રિય થઈ જાયને બધ રહે છે. જગતે પ્રતિષ્ઠા પાછળ કમર કરીને કું ખાસે ક્યો કે એણે જ આવી મારા માથા ઉપર પગ મૂક્યો તે વાત પણ અત્યારે અપ્રમુખ છે; અથવા તે જવાનું injection મારે છે તેમ કોઈ નિખાતે અને પ્રતિષ્ઠાનું injection મારું કે કેમ તે વાત પણ અત્યારે નહિં છેકું. મારા મુખ્ય મુદ્દો તો એટલો જ છે કે અને પ્રતિષ્ઠા મળી છે અને એ પ્રતિષ્ઠાને લીધે મારા પરિચિત મિત્રપરિવારમાં મારા સમય અને સંસ્થાઓની મળુના સામાન્ય કાલમાં પ્રમાણે થતી નથી, મારે અમુક કામ માટે સમય ન હોય એ વાત જ કોઈ સ્વીકારવા તૈયાર ન થાય. શતનું જનરલ (વન વચર) કરીને કે માંડા પડીને પણ મારે અમુક કામ કરવાં જોઈએ. કારણ કે મારા સમયની મળુના પ્રચલિત પરિવારો પ્રમાણે ન થઈ શકે. પ્રચલિત પરિવારનો કોઈ એક કલ્યાણ મમળો નિર્દોષ કરે તેટલામાં મારે જરૂરિયાત પ્રમાણે-બીજાઓની મહારી પ્રતિષ્ઠાનું મારી અનિચ્છા છતાં જાતન કર-કાર્યોની જરૂરિયાત પ્રમાણે-ને કે બીજા કલ્યાણનું જનરલ જીવી લેવું જોઈએ. એથી મારા ઈચ્છાને કે મર્યાદાને મોપડે મેંધાયેલા જનનમાં વધવડ થાય તો તે કીજાન મારે સમજી લેવાનો.

આ તો જે પ્રસંગ હું અત્રે રજૂ કરવા માતું છું તેની પ્રસ્તાવના માત્ર ચંદ્ર. આવી મદારી પ્રતિષ્ઠા એટલે જામમાં જોળખાણુ તો હોય જ. હું લાંબે બધાને ન જોળખું પણ મદને તો બધા જ જોળખે ! એક વાર મુંબાઈની મોટર બસમાંથી ઊતરવા માટે જિનેા યથો અને બસ ઝડપથી, અટકી અંત્ર એટલે બસમાં જ ચતોપાદ પડેલો. ત્યારે પણ એક જોળખીતા 'ગ્રુહસ્થ નીકળ્યા આવેલા અને પડ્યો કે તરત જ આસ' નામ દહને મદને બોલાવ્યો " જોહો-જાહ, ત્હમે ક્યાંથી ? " પણ વધારે ચીકણી જોળખાણુ તો શામના જ અમુક મંડલોના જે ત્રણ મંત્રીઓની છે. / એ મંત્રીઓ હંમેશાં એમ માને છે કે એમના કાર્યમાં હું બહુ ઊંચે રસ લઉં છું. એમની દરેક મોજનામાં મદારે કાંઈક સચના કરવી જ લેખજો, વળી જ્યારે જ્યારે તેમને જોખપણુ વિષય ઉપર બાપણુ બોલવવાની જરૂર પડે ત્યારે મારે તો તેમને મદદ કરવા તૈયાર રહેવું જ લેખજો, મદારા એક મિત્રે વાત વાતમાં જોડવાર કહેલું કે " સુદા મંત્રીઓથી બચવે ! " એ હું કદી જૂલી જતો નથી, જે કે તેમનો અનુભવ પણ એવો હતો કે એ વાક્ય સ્વાભાવિક રીતે જ એમના મુખમાંથી નીકળી પડેલું. મહે એ જણાવ્યાં, બહુ કુંદુહસ બતાવ્યું ત્યારે એકવાર તેમના એ ઉદ્દેશ્યનું સંદર્ભ તેમણે મદને જણાવેલું અને એ સદસ્મનો રોહ મદારી પાસે પહેલી જ વાર પોતે કરે છે એમ જણાવેલું. જે કે અમારા જેના સામાન્ય એવા એક મિત્ર મદને પાછળથી મળ્યા ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે " મહે પણ એ સદસ્ય એની પાસેથી સંજોગ હતું છે અને તે પણ પહેલી વારના નિર્દેશ સાથે જ. " પણ આ તો આડી વાત યદ, તેમને અનુભવ પણ આ પ્રમાણે હતો, " મદારા પત્નીને પણ તદમારા જેવો પ્રતિષ્ઠાનો આધિ છે. એકવાર એક મંત્રીએ સામગ્રાટ ત્રણેક દિવસ એની સેવાનો બિયોગ કરેલો અને મદારા શીમતીએ ઉત્સાહ પૂર્વક એ સેવા અર્પેલી, પણ એ ત્રણે દિવસ જેળીને રમાડ્યા શીમતીનો પાંદ મદારે બજવેલો પડેલો. એ ત્રણ દિવસમાં જે ચાર હુપિયાં સમઠમાં ખરસવા પડ્યા એ તો દીકર પણ એવે દિવસે જેળીને આજ નરાજર લેવાની બાધસાહેબને દુરસદ અળી ત્યારે મદને નાપાસ બહાર કર્યો અને ત્રણ દિવસમાં મેંડશું, કું, કયું, દત્ત તે. સાંમળવાથી પણ સાંડ ના પાડી, રહેવા છે દને, ત્રણ દિવસમાં તો જેળીને અરધી કરી નાખી, તેમાં પણ ચોમ જ કલાક ત્હમારે તો રાખવાની હતી ! આજો દિવસ રાખવાની હોય તો એના રાગ જ રળી બધ ! " આટલી નિષ્ફળતા મળી એટલે મદારે બોલવા જેવું તો કાંઈ હતું જ નહિ અને કું, બોલું તો શીમતી મોલાળવા તૈયાર નહતા, એટલે મીન રાખ્યા સિવાય બીજો ઉપાય ન હતો, પરંતુ જે ત્રણ દિવસ પછી એ પ્રવૃત્તિનો અહેવાલ મદારા વાંચવામાં આવ્યો ત્યારે એણે તો શીમતીનું નામ અને અમારી અટક છાપી મદારા નામનો પણ મંત્રીએ લોપ કરી દીધો હતો. એ મંત્રીને મદારા જેવી પાસાપણુની ખબર હોત તો મદને આટલી જાણી ઉપેક્ષાને પાત્ર તે મંત્રીત એમ હું માતું છું પણ આ પ્રસંગે મદારાથી બોલાઈ અધુ-સુદા મંત્રીઓથી બચાવે -

એ મિત્રનો આ અનુભવ દવે મદારા પણ રજૂ કરું. એક વાર ત્રણેક દિવસ એક ખાસ પ્રસંગે જલદસ્ત્રામ જડું પડ્યું. સનિવારે રાત્રે બહારમામથી આવ્યો, જાણી પરવારીને ચૂતો કે મદારાં શીમતી કાંઈક શોધવાની પમાલમાં પડેલાં જણાયાં, તેમને પૂછતાં

તેમણે જણાવ્યું કે “ પેલાં સાદિત્વમંડળવાળા અડુણુભાઈ તમારે માટે એક ઘોડી આપી ગયા હતા. આવતી કાલે તમારું કાંઈક બાજણ પણ રાખ્યું છે એવું કાંઈક કહેતા હતા. મેં સાચી નો અડુ થે પણ આજે સ્વચારે જ બાળુએ દાડી નાખી દોષ તો કોણ જાણે !” જાણજુની વાત સાંભળી મારી હાંધ આવાનાં શોકાઈ ગઈ. મેં પણ એ ઘોડી શોધવામાં એમને મદદ કરી. એએક કલાકને અંતે નિષ્ફળ થઈ સૂઈ ગયો. યરીર થોકડું એટલે હાંધ તો આવી, પણ સ્વચાર તો પેલી ઘોડીની શોધના રાખમાં જ પડી ધીમીને જરા પ્રમથાવવાનું મન થયું. પણ એક દિવસની રાત લાકડે ત્રણ દિવસ બહારગામ શોકાશે હતો એટલે કહેવાની દિશ્મત નહોતી. વળી મદદા ત્રણ દિવસના શોકાણ માટે તેમણે કાંઈ ન કર્યું તેનું કારણ પણ તેમનાથી આ ઘોડી થાપ થઈ એ જ હતું.

પણ હવે આનો કાંઈ ઉપાય ન હતો. પરીખર એમ પણ વિચાર થયો કે રવિચાર પાછો બહારગામ આવ્યો જાઉં. પણ મ્હારી પ્રતિજ્ઞાનું શું ? મારા બાકિત્વ તરફ પ્રત્યક્ષ શબ્દર અને મારી સુકિતઓને વંદન કરનાર પેલા મંત્રીનો મારા તરફ કેરો આવ-અને એની મજુના હું ન કરું તે કેમ થાયે ? પણ વિષય વિના કરું શું ? એકાદ કલાક પહેલાં રિપવતી ખજાર પડે તો પણ નેકારી કરી નાખ્યું. છેવટે નાની પરવારી મંત્રીને ઘેર ગયો. મંત્રી ન મળ્યા. તેમના એક સહયોગીને ત્યાં ગયો. તે પણ ન મળ્યા. આ પ્રમાણે જતે ત્યાં જાઉં તે મળે નહિ અને મળે તેણે પાસેથી પણ બાજણનો વિષય કેવી રીતે કથવશે ? હું પોને જ જાણજુનો રિપવ તરી નજીતો એમ જણાવ્યા પણ શી રીતે ? રાત્રીમાં જ મહેસાભાઈ મળ્યા.

“ કેમ—આજ તો તમારું બાજણ છે ને ? ”

“ હા ” મહે કહ્યું. મને થયું કે વાત આમજી જાણાય તો સારું. ત્યાં જ તેમણે કહ્યું.

“ અહા મણુમ, વિષય તો સારો પસંદ કર્યો તો. તમે બધા તો પ્રતિજ્ઞામાં જ રચ્યા પચ્યા રહેવાના. ”

આ એમની ડીકાના જવાબમાં હું કાંઈક બોલું અને તેનો વળી તેઓ જવાબ આપે. હા જ હું કાંઈક બોલું—જવાબ મળે. આ બધી પરપરાઓ હું મનમાં ગોઠવતો હતો, ત્યાં તો “ અન્ન-સત્તામાં મગીશું ” કહી તેમણે ચાલવા ખાંડ્યું. પરીખર તો હું દિશ્મત જાની ગયો અને ચાલ્યા જતા મહેસાભાઈને જોઈ રહ્યો. આ બધી નિરાશા પછી ઘેર ગયો. અંતે જાગી પરવારી જાણજુને જૂલસનો પ્રપત્ત કરતો યાદ ગયો. નિરાશા અને નિરાશામાં હાંધ આવી ગઈ. હાથો ત્યારે સાડા ચારેક વાગ્યા હતા. ધીમીએ ખજાર આપ્યા કે જાણજુ માટે બોલાવવા કોઈ માણસ આવી ગયો હતો અને પાંચ સવાપાંચ વાગે તમારે ત્યાં જવાનું છે. હવે હું મરણિયો જાઓ. વિષય જાણવાની પણ પરવા કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. અનાથલે સત્તામાં જણાઈ આવે તો ડીક છે નહિંતર વિષય-અરજા વચર પણ એવું જાણજુ કરડું કે કેમને મારા પિત્રવના જવાબની ખજાર જ ન પડે ! સત્તામાં ગયો ત્યાં જતા જ બોલાજનોએ તાળોએથી મને જણાવ્યો. હોય તો અનુભવ્યો. પણ તેથી કાંઈ વિષય જાણજુ તેમ ન કરડું વાત

કરતા ગ્રેહકો તરફ બહુ યોગરતાથી કાન સંજ્યા હતા. પણ વિષય ન જાણ્યો. તે ન જ જાણ્યો. છેવટે મંત્રીએ જિંદગી સ. રા.ની પ્રમુખપદ માટે દરખાસ્ત મૂકી; દરખાસ્ત સ્વીકારાઈ. પ્રમુખ. રસધાને ગયા. મને-વક્તાને બોલાવી તેમની બાજુમાં બેસાડ્યો. મારા હાથમાં કાંઈ જ નહોતું એટલે ટોપીને જિતારી હાથમાં રાખી. પ્રમુખ-સાહેબે જણાવ્યુંને મહારાજ પરિચય એતાજનોને જરૂર ન હોવા છતાં, કરાવ્યો. મારી શક્તિઓનાં શુભગાન જાણવા પીછાપણ વખત કર્યો. જો કે મને એમની શક્તિનો પ્રત્યક્ષ પરિચય હતો. કારણ કે જાળપણમાં અને એમને ચીઠવતા (તેઓ અમારા મુરખથી હતા) ત્યારે એક વાર તેમની લાકડીને સપાટ દાસ મારી પીઠે જોડે સથાગ થયો હતો ।

મને થયું કે મંત્રીએ વિષય માટે કાંઈ ન કહ્યું, પણ પ્રમુખ તો જરૂર કહેશે. એટલે તેમના શબ્દો હું સાવધાનતાથી સાંભળતો હતો. " સન્માનનો અને સન્મારિઓ, આજના વક્તા અને વિષય તમને વધાને પરિચિત છે એટલે તે વિષે મારે કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી, વક્તાને અનુરૂપ વિષય મળે ત્યારે જ જાનની લાલ આપણને મળી શકે છે. અને હું માતું છું કે આવી રસધાનથી પ્રેરાઈને જ તમે સર્વે, આજે એકત્ર થયા છો. હવે વક્તાની અને તમારી વચ્ચે વિશેષ ન પાડતાં.તેમને તેમનું આપણ-શરૂ કરવાની વિનંતી કરું છું. " આ તેમના છેલ્લા શબ્દો,

આ શબ્દો બોલીને તે મારા સ્થાનું જોઈને, રિશ્ત કરીને બેસી ગયા. તે છેલ્લા શબ્દો બોલીને એકા અને હું જાણે એટલી થોડી કુશળતા અનેક વિચારો મારા નાનકડા મગજમાં આપી ગયા. આપધાત કરવાનો અવસર ન હતો-સાધન પણ નહોતાં. પેટમાં શળ આવે કે હૃદયમાં દરદ હિતન માથે એવી પ્રજ્વાલ ધર્મ પણ તે કેમ ફેલે ? મંત્રીઓની બેઠકકારી પ્રજ્વાલ સમક્ષ ઉઘાડી પાડી દેવાની શક્તિ પણ મધ. પણ મારી પ્રતિજ્ઞાનું શું ? આવા આવા અનેક વિચારોથી ચેરાપણો હું બેઠો. ચોપાસ નજર કરીને આખરે મેં કહ્યું : " પ્રમુખ મહોદય, અને મિત્રો—"

પણ બસ. આમ જાણજું વરી ફરી કેમવાર આપીશ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

પ્રથમ સંસ્થાની બેઠકનો અહેવાલ

કલિદ ઈંગ્લીશ મધ્યમ સંસ્થાની સામાન્ય બેઠક તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫
ઈસવી સંજે મહાશય શ્રી શ્રીચણ્દ્ર જીવજીભાઈ વેળાવાળા (૧૧૧,
મેડીસી રોડ કોચ) પરિવારના પ્રમુખ જિ. ન. શ્રી કૃષ્ણભાઈ મોહનભાઈ ટ્રવેરીયા
મુદ્રણ મળી હતી તેમાં પ્રમુખ ઉપરાંત નીચેના સભ્યો હાજર હતા:

શ્રી શ્રીચણ્દ્ર જીવજી	શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી
" મનદરશય ધરેલા	શ્રી. હંકાપ્રસાદ સગ
" મણિલાલ તાલવારી	" હરિલાલ જલભા
" અંબાલાલ જાની	" દુર્ગાદાસ જાની
" અમરુભાઈ વર્મા	" અશોક પંડ્યા
" આનુસંકર જામ	" રમણલાલ વડીલ

ઘનશ્યામભાઈ મધ્યમ સંસ્થાની પ્રથમ બેઠકનો અહેવાલ મંજૂરી મળી, મનદરશય
મુદ્રણને લઈને મંજૂરાગમ્ય બહુ સભ્યોની નીચે પ્રમાણે ઠાણે સર્વાનુમતે પસાર
કરવામાં આવ્યા હતા:

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો આશયન સમ્યક સદાચાર શ્રી. જીવજીભાઈ
જીવજીભાઈ વડીલાના અધ્યક્ષાને મળે આ સમય પોતાઓએ એક પ્રવચન કરી કે અને ઉપર
કેવી પ્રાર્થના કરી કે કે તેમના આશયને શાંતિ મળે અને તેમના કુટુંબને આ કૃત્ય
સમ્યક સંપૂર્ણ કરવામાં આવે.

આ કારણથી તમામ મંજૂરીએ સદાચારનું કુટુંબને મોકલી આપ્યું.

(આ કારણે આજની સભાએ ઉમા શાંતિ પાસાર કરી હતી.)

૨. પરિષદ પ્રવચનને અધિભારી મંડળે રજુ કરેલા અહેવાલ સંબંધમાં શ્રી.
રમણલાલ વડીલાએ આવેશો તા. ૨૬-૮-૩૫ ત્રીજા રજુ વાંચવામાં આવ્યો.

અમને ફાળુ '૩ અમલ લખવામાં " એવું કારણ સંબંધમાં અમલવાળું
'૩ એ પ્રમાણે રજુ કરીને પ્રમાણમાં..."—આ પ્રમાણે સભ્યો હતા તેને બાદે " એવું
કારણ સંબંધમાં અમલવાળું '૩ લાંબા સમય સુધી શ્રી. રમણલાલ જીવજી, શ્રી.
જીવજીભાઈ અને શ્રી. મોહનભાઈ રામજીભાઈ પ્રમાણમાં અને સર પ્રમાણે
નીચે રજુ કર્યું...—આ પ્રમાણે રજુ કરીને અહેવાલ સંબંધમાં આવે
(બુલેટ પરીક્ષા ૪)

૩. તા. ૨૧-૨-૩૫ રજૂ કરેલા તપાસની રજુ કરવામાં આવેલા તારિક્કા હિસાબ
(૧૯૨૭-૨૮) અને છે. (બુલેટ પરીક્ષા ૪)

૪. અધિભારી મંડળ તરફથી રજુ કરવામાં આવેલા અમલ કરવામાં એકંદર
અમલવાળાની તમામ કોષ્ટક તારિક્કા અમલવાળાની અંતરગતિ મંજૂર કરવામાં
આવે છે. (બુલેટ પરીક્ષા ૪ અને ૫)

શ્રી. કાંટાવાળા	શ્રીઓના અધિકાર	૧	સમાજ ને શ્રી
શ્રી સાહિત્ય	(કાંચ પ્રમાણ)		
	ગુજરાતી શ્રીઓના	૨	ગુજરાતી શ્રીઓના
	શારીરિક પ્રત્યે		શારીરિક પ્રત્યે
	(દાણની સ્થિતિ)		(વિકાસની દિશાઓ)
શ્રી. કાંટાવાળા	શારીરિક વિકાસ	૧	શારીરિક વિકાસ
બાળ સાહિત્ય	(દાણની સ્થિતિ)		(વિકાસની દિશાઓ)
	શિક્ષણ પદ્ધતિ (બુની)	૨	શિક્ષણ પદ્ધતિ (નવી)
	મનોવિકાસ	૧	મનોવિકાસની દૃષ્ટિએ
			બાલક.

(૧) ગુજરાત સાહિત્ય

શ્રી. રણછોડદાસ
મોટી સ્મારક
વ્યાખ્યાનમાળા

(૪) ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનમાળાઓ માટે સાહિત્ય પરિષદ દસ્તાવેજી નીચે જણાવેલા દ્રુષ્ટ ફોર્માટો તે તે ફોર્મની સામે જણાવ્યા મુજબનું ખર્ચ કરવું:—

દરેક વ્યાખ્યાન માટે			
ફોર્મ નંબર,	વ્યાખ્યાનોની સંખ્યા	વ્યાખ્યાનકારને પુરસ્કાર,	પ્રકાશન માટે,
શ્રી. કાંટાવાળા પ્રાચીન સાહિત્ય	૪	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૦૦)
શ્રી. પદ્મનાભ સ્મારક.	૩	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)
શ્રી. નરસિંહ સ્મારક.	૪	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૨૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૨૫)
શ્રી. કાંટાવાળા શ્રી સાહિત્ય.	૨	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૫૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૫૦)
શ્રી. કાંટાવાળા બાળ સાહિત્ય.	૩	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)
શ્રી. રણછોડદાસ મોટી સ્મારક.	૧૦	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૨૫૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૨૫૦)
		કુલ રૂ. ૬૭૫	કુલ રૂ. ૬૭૫

(૫) ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનો વેળાસર પ્રકટ કરી બધાં બધાં આ શિક્ષણકર્મના અર્થપ્રાપ્તિઓ હોય તે તે સ્વયં તથા બધા સભ્યોને પૂરતી સંખ્યામાં મોકલી શકાય એવી વ્યવસ્થા કરવી.

સાચ્યા કસબ તાસાનો માલ.

સ્વદેશી મારકેટ કમિટીએ માન્ય કરેલ સુદ્ધ કાશ્મીરી રેશમમાંજ બનાવેલા સાચ્યા કસબ તાસાના લપા, ત સ, તાસાની ચોકડીની, કસબ તાસાની સાડીઓ, કસબી મલમલ, લગ્નસા તથા તહેવારો માટે લપાની ટોપીઓ બનાવનાર તથા વેચનાર.

પ્રસર્ગ

સી. એસ. શાહ, લપાવાળા,
લપાની વડ, સુરત.

સોલ એજન્ટ્સ:—

છ. ચીમનલાલ એન્ડ પ્રધર્સ,
કરંજીયા બીડડીંગ, માંડ રોડ, મુંબઈ.

— ? ? ? ? ? —

આવતા અંકમાં જોશો

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, ઝવેરીઓ.

૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ ૨.

શ્રી ધનમુખલાલ મહેતાકૃત પુસ્તકો

૧ મેટાલિક્સન. નિબંધો.	૬ કાલ્પવિદ્યાર.
૨ જૂનનો જોગ અને નિયંત્રણ.	૭ વાર્તાવિદ્યાર.
૩ કું. સરલા અને મિત્રમંડળ.	૮ જૂનના બાકમ.
૪ કાલ્પવિદ્યા મંજરી, બામ બીજો.	૯ અને જૂનાં (પી. બ્લોક્કીન્ડ બ. દવે સાથે)
૫ વિનિયમવિદ્યાર.	૧૦ સાચુદ્ય.

સર્વે જાણીતા જુકસેલરો પાસેથી મળશે.

પરિવહની પ્રવૃત્તિનો તા. ૨૪-૧૨-૩૩ નો અહેવાલ રજુ કરતાં અને આશા જણાવી હતી કે લાડીમાં બરાબાના પરિવહ સંમેલનથી પરિવહની ગતિમાં વેગ આવશે. અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે એ આશા સફળ થઈ છે.

સંમેલને તીએ જણાવેલા અનુ મહત્વના કસો પચાર ધર્મો હતા :—

૧ ઐતિહાસિક અવશેષો.

૨ ગુજરાતનું સાંસ્કારિક એકમ.

૩ કલાપી સ્મારક.

ઉપર્યુક્ત પદોમાં કાવના સંબંધમાં અધ્યક્ષ સભાએ ડૉ. હરિપ્રસાદના પ્રમુખ-પણા નીચે એક સમિતિ નીમી હતી અને તેના મંત્રી તરીકે કાર્ય કરવા થી, પ્રતાપરાય મહેતા અને શ્રી. અનિકુમાર. ભટ્ટની નીમણુંક કરવામાં આવી હતી. આ સમિતિએ પોતાનું કાર્ય પૂરું કર્યું છે અને થોડા વખતમાં એનો અહેવાલ આપણા કાર્યમાં આવશે.

બીજા કાવના સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે એનો સંપૂર્ણ અમલ કરવાને વાસ્તે કેટલીએક મહત્વની વિગતો ગુજરાત વિશેષના સીમામાં પૂરે આવેલા બોગોમાંથી તેમજ પરદેશમાંથી મેળવવાની આવરંકતા છે. એ સંબંધી અધિકારીઓએ એક ખેતક પશુ ધડી કાઢ્યું છે. મધુ જણાવતાં અમને દીવશીરી યાદ છે કે એ સંબંધી લેખકની મુદાય હજી સુધી પરિવહ મેળવી શકી નથી, તેથી જ્યાં સુધી એ અંતિમ સર સંપૂર્ણ મહામ જનતા તરફથી નહીં મળે ત્યાં સુધી એ કામ અંપૂર્ણ રહેવાનું.

પશુ અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે ગુજરાતીઓમાં સાહિત્ય વિષય સંસ્થા વધારવા આપણા ઉપપ્રમુખ શ્રીમત મુનશીજીએ એક વ્યાપક યોજના ધડી કાઢી છે. એ યોજના આવડી સહા આગળ રજુ કરવામાં આવશે. એ યોજનાથી પરિવહન કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તૃત થતાં તેના ઉદ્દેશ સફળ થવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.

બીજા કાવના સંબંધમાં જણાવવાનું કે લાડીના દિવાન સાહેબ શ્રી. કેશવલાલ યોજા, ડૉ. રમણલાલ યાસિક અને ડૉ. એકબંદસ રાયચુરાના પ્રયાસથી અને સર પ્રવાસી કર પટ્ટણીની ઉદ્ધર મદદથી કાઠિયાવાડના ચાર રજવાડાઓ તરફથી રૂ. ૪૨૦૦ બરાબા છે અને એનેની સાહિત્ય સંસ્થા અમદાવાદ તરફ એના પ્રમુખ શ્રીમત મુનશીજીના પ્રયાસથી “ નરસિંયો ભક્ત હરિજો ” એ નામક એક નાટ્યસાહક બજાવવાનો હતો અને તેની આવકમાંથી રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર આ સ્મારક ખાતે મળ્યા છે.

પુરતક પ્રમાણને લગતી પ્રવૃત્તિ પાછી કામ ધરવામાં આવી છે. તેને અંગે કમિક પાઠવેસ્તક ૩ જી તૈયાર થઈ ગયું છે અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ અદ્ય સમયમાં કામ ધરવામાં આવશે.

નદીઆદમાં પરિવહની ૯ મી તથા ૧૦ મી એકક યજ્ઞ હતી. તેનો અહેવાલ હજી સુધી ત્યાંના કાર્યવાહકો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો નથી. એવું તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે ત્યાંના એક મંત્રી શ્રીમત અંતિલાલે એ કામ અમારામાંના એક મંત્રી શ્રીમત હીરાલાલ પાદેખને સોંપ્યું છે. પરિણામે અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે અહેવાલ થોડા સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

લાડી પરિવહનો અદેવાણ તેવારે થાય છે અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે અમદાવાદમાં આવતું સંચેતન બસવા તે પહેલાં એ પ્રસિદ્ધ થઇ જશે.

આ પ્રસંગે નીચેની વાત જાણવાની જાગે આનંદ થાય છે. સ્વર્ગસ્થ અમૃત-લાલ મુંદરાજી પરીઆરના નામથી કોયે શુભસતી અબલરશે. હશે ? એમના સ્વર્ગવાસ પછી એમના સમારંભથી બેગી થયેલી રકમ તથા તેનું વ્યાજ મળી આશરે રૂ. ૫,૦૦૦ એ રૂંડના દૂરંદીઓ શ્રી. વિશ્વનાથ વેલ, શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી અને શ્રી. સન્નુખલાલ પંડ્યાએ પરિવહને સોંપવાનો ઇરાદા કર્યો છે.

આપણી, તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫ સુધીની નાણા સંબંધી સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે છે:—

સ્વ. કાંદાવાળા દૂરંદ રૂંડમાં મૂળ રકમ તથા વ્યાજના મળી કુલ રૂ. ૧૪,૧૭૩-૩-૩ જમા છે અને તેમાંથી રૂ. ૧૧,૩૭૦-૦-૩ સરકારી જામીનગીરીઓમાં રોકવા છે. તેમજ નર્મદ સમારંભ રૂંડમાં રૂ. ૧૦,૦૬૯-૧૩-૨ જમા છે તેમાંથી રૂ. ૮,૪૪૨-૦-૭ રોકવા છે, અને રજીસ્ટ્રેશન ચોરી રૂંડમાં રૂ. ૧૯,૬૧૧-૭-૦ મળેલી રૂ. ૧૬,૧૬૩-૧-૬ રોકવા છે. તે ઉપરાંત કાંદાવાળા રૂંડમાં સાહિત્ય સંસદ તરફથી રૂ. ૧,૦૦૦ જમા તે સેરીઝ બેન્કમાં જમા છે. કીશાન જોશીદ યમા પછી કાંદાવાળા રૂંડની સીલકમાંથી રૂ. ૨,૬૦૦ ની ગા દરબાની સરકારી નોટ તથા નર્મદ સમારંભ રૂંડની સીલકમાંથી રૂ. ૧,૦૦૦ ના ૬ દરબા મ્યુનિસિપલ બેન્ક સીધા છે. બાકી રહેલી રૂંડમાં સેરીઝ બેન્કમાં જમા રાખેલી છે.

પરિવહના પોતાના સામાન્ય બકાળ ખાતે રૂ. ૨,૦૦૦ ના બેામ્બે કોઓપરેટીવ બેન્કના ‘ટીએમ્બર’ છે અને લલાજીઓ, પુસ્તકની રેંચર્ડી, ટીએમ્બરનું તથા માનુષ આતાનું વ્યાજ લગેની અદવાર સુધીની પરચુરણ આવકમાંથી રહેલી સીલક રૂ. ૧,૬૭૮ સેરીઝ બેન્કમાં જમા છે.

ઉપરે કાંદાવાળા સમારંભને અંગે નામદાર લાહીના કોર સાહેબ શ્રી. પ્રમોદસિંહજી, સર પ્રભાચંદ્ર પટેલજી અને સાહિત્ય સંસદ તેમજ પરીઆર રૂંડના દૂરંદીઓના ઉપકાર માની અધિકારીઓનો પોતાના અધિકારકાળ દરમિયાનનો અદેવાણ રજુ કરીએ છીએ.

શ્રી. સેવકા,

મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા
હીરાભાઈ જિજ્ઞાસનદાસ પાવેળ
ગોપુજીદાસ કારકાદાસ રાયભુરા
અધ્યોર્તાક હરિહરરામકર દવે

મંત્રીઓ.

પરિશિષ્ટ સ્વ (૧)

૧૯૩૫ની તા. ૩૧મી માર્ચ પુરા થતાં વર્ષના આવક તથા ખર્ચનો હિસાબ

ક્ર. આ. ખા.

૮-૦-૦ લાવાજમના

૧૧૫-૬-૦ સામાન્ય વ્યાજ ખા.
તાના

૨૧૨-૦-૧૧ હરગોવિંદલાલ કાંડા-
વાળા (પ્રાચીન સાહિત્ય
પ્રકાશન) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૫૬-૦-૮ હિન્નમબા હરગોવિંદ-
લાલ કાંડાવાળા (સી
સાહિત્ય) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૫૬-૦-૮ રમણપ્રસાદ હરગોવિંદ-
લાલ કાંડાવાળા (ભાગ-
સાહિત્ય) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૯,૦૦૦-૦-૦ રથુડોડલાલ મોદી દ્રુટ
ફંડના હાઈકોર્ટના બે.
કરની રકમ આપ્યા તે

૧૬૧-૭-૦ રથુડોડલાલ મોદી દ્રુટ
ફંડના વ્યાજના.

૨૫-૦-૦ નર્મદ શતાબ્દી સમારક
દ્રુટ ફંડ ખાતે. (મંચ
તથા ચિત્રપ્રસિદ્ધિ વેચા-
ણના આપ્યા તે)

૪૧૮-૧૫-૦ નર્મદ શતાબ્દી સમારક
દ્રુટ ફંડના વ્યાજના.

૭૫-૦-૦ પુસ્તક વેચાણ ખાતે
(" વિદ્યાન વિનોદિ-
ની "ના વેચાણના)

૭૭-૩-૪ શ્રી. કર્નેપાલસ મુનશી-
ના આવક ખાતે
હતા તે આપ્યા.

૬૪-૧-૬ મોદીસ ખર્ચ ખાતે.

૭-૬-૦ પરચુરણ

ખર્ચના.

૩૫-૦-૦ પગારના

૧૪-૧૧-૬ પોસ્ટજના

૭-૦-૦ પ્રીન્ટીંગ ખર્ચ

ને સ્ટેશનરી

ખર્ચના.

૬૪-૧-૬

૧૯,૧૬૨-૧૦-૬ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ ખાતે

રથુડોડલાલ મોદી દ્રુટ

ફંડમાંથી ૧૬૦૦૦

તથા ૩૦૦૦ ની સેવન

લીધી તેના.

૫૦-૦-૦ પુસ્તક ખાતે (ગજેન્દ્ર-

ચંદ્ર પંડ્યાને પાઠ્ય

પુસ્તક માટે નોંધ લેવાર

કરવા સારુ આપ્યા

તેના)

૨૫-૦-૦ નર્મદ શતાબ્દી સમારક

દ્રુટ ફંડના વ્યાજ

ખાતે (શરદ મહેતાને

પગારના)

૧૦-૦-૦ કલ્યાણી સમારક દ્રુટ

ફંડ ખાતે (હયામણી

ખર્ચના)

૨,૬૪૮-૭-૧ બેન્કમાં સીલક

૨૧,૬૬૧-૩-૭

૧,૦૦૦- ૦-૦ ટકાપી રચારક દુરુદ-
દેવે ખાતે.

૨૧,૬૧૧- ૩-૭

Examined & Found Correct.	Sl. Motichand G. Kapadia,
111, Esplanade	Sl. Manilal D. Navrothi,
Road,	Mehta, 17-1-35
Fort, Bombay,	Incorporated
17th April, 1935.	Accountant
	Registered
	Accountant,
	મહી. મનાહરરામ મહેતા
	મંત્રી.

પરિશિષ્ટ સ્ (૨)

સરવૈયું, ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫

સાહિત્યપરિષદ હસ્તખા દુરુદ દેવે:-

૫,૪૫૨- ૦-૧	હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (પ્રાચીન સાહિત્ય પ્રાધ્યન ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૪૦- ૦-૦	હીરાચલ ત્રિ. પારખ ખાતે
૨૨૨- ૦-૧૧	હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (પ્રાચીન સાહિત્ય પ્રાધ્યન ખાતાના) દુરુદ દેવે	૨- ૦-૦	હાલરામ મહેતા ખાતે હન્વેલમેન ખાતે બધા સાથે જોડેલા પરિશિષ્ટ સ્(૩) મુજબ
૧,૧૧૪- ૦-૩	ઉત્તમગા હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બી સાહિત્ય ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૬,૭૬૩-૧૪-૦	૫ ટકાની સરકારી નોટ શ. ૬,૧૦૦ની લીધી તેના
૧૫૬- ૦-૮	ઉત્તમગા હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બી સાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૧,૪૩૧- ૨-૩	૩૬ ટકાની સરકારી નોટ શ. ૨,૪૦૦ની લીધી તેના
૪,૦૨૭- ૦-૩	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૮,૪૪૨- ૦-૦	૬ ટકાના મુંબાઈ મુની- સીપાલીટીના બોન્ડ શ. ૭,૦૦૦ ના લીધા તેના
૧૫૬- ૦-૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૧૬,૧૬૩-૧૦-૬	૪ ટકાના સીટી હાઇવમેન્ટ દુરુદ મોડ શ. ૧૬,૦૦૦ ના લીધા તેના.
૧૫૬- ૦-૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૨,૦૦૦- ૦-૦	૪ ટકાના પ્રોવિડેન્ટ ફંડ સોસાયટીના ડીબેન્ચર્સ
૧૫૬- ૦-૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	શ. ૨,૦૦૦ ના	
૧૬,૦૦૦ ૦-૦	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૩,૭૭૫- ૨-૮	હાઈપોથેક બેન્કના ચાલુ ખાતામાં સીલીક
		૨,૬૪૧-૧૦-૦	હાઈપોથેક બેન્કના સેવી- સ બેન્ક ખાતામાં સીલીક
		૨,૪૭૬-૧૪-૨	સેંટ્રલ બેન્કની સેવીસ બેન્કમાં સીલીક
		૪૮,૬૧૪- ૭-૫	

६४ : शुद्धीकरण : सप्टेम्बर : १९३५

- १११-७-० रघुछोडस मोदी द्रष्ट-
इंडना व्याजना
६,५७५-११-२ नमई सताब्दी स्मारक
द्रष्ट इंड
३६३-१५-० नमई सताब्दी स्मारक
द्रष्टइंडना व्याज भातना
२,३१८-१२-० पुस्तक भाते
१,१११-४-० पत्राव भाते
४०-०-० पत्रिका व्याजभा भाते
१,६६०-०-० इंडापी स्मारक इंड भाते

४८,६१४-७-५

I have examined the above
Balance Sheet and certify the same
as correct.

111, Esplanade Road,
Fort, Bombay,
17th April 1935

St. Ramprasad C.
Mehta,
Incorporated
Accountant
Registered
Accountant.

St. Motichand G. Kapadia
St. Manilal D. Nanavati
Treasurers.

17-1-35

St. Manharram Mehta,
Secretary.

परिशिष्ट ख (३)

(अन्वेष्टमेन्ट भातानी सीक्युरीटीज्जोनी द्रष्ट इंडावर तपस्वी)

- (१) हरमोविंदस अंडावाजा (प्राचीन साहित्य प्रसंगी) द्रष्ट
इंडनी ५ टकानी अने ३६ टकानी सरकारी मोदना } श. भा. ५६
४,५४८-०-३
- (२) छिन्मया हरमोविंदस अंडावाजा (नवी साहित्य) द्रष्ट
इंडनी ५ टकानी अने ३६ टकानी सरकारी मोदना } ३,४११-०-०
- (३) रमछोडस-हरमोविंदस अंडावाजा (आधुनिक साहित्य) द्रष्ट
इंडनी ५ टकानी तथा ३६ टकानी सरकारी मोदना } ३,४११-०-०
- (४) नमई सताब्दी स्मारक द्रष्ट इंडना ६ टकानी अने ३६ टकानी
मुनीसीपाळीनी श. ७,००० ना मोदना } ८,४४२-०-७
- (५) रघुछोडस मोदी द्रष्ट इंडना ४ टकानी अने ३६ टकानी
मुनीसीपाळीनी श. १,६००० ना मोदना } १६,१६३-१०-६
- (६) साहित्य परिषदना अन्वेष्ट इंडना ४ टकानी अने ३६ टकानी
मुनीसीपाळीनी श. २,००० ना मोदना } २,०००-०-०

४०,६७५-११-७

111, Esplanade Road
Fort, Bombay.
17th April 1935.

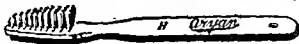
Examined & Found Correct
St. Ramprasad C. Mehta,
Incorporated Accountant,
Registered Accountant.

Motichand G. Kapadia
Manilal D. Nanavati
Treasurers.

Manharram Mehta
Secretary.

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરાશીતા, મુદકતા અને મુખની મુંદરતા અવલોકે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ બ્રશ એક અગત્યની જરૂરીઆત છે:-

આર્યન દુધ બ્રશનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. મારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર મેળબેલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેદાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના ખીટલ ઉંચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠે આના.

આર્યન બ્રશ કંપની ૩૬ હામામ રૂદ્દી, મુંબઈ.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

બાળાવિજ્ઞાન સ્વાસ્થ્યનું જીવનચરિત્ર
મોંઘાકૃત ઉપાધ્યાય - અચાર્ય પ્રભોવેળાચીસી
અને બીધરજી રાવજીમલેદીસંવાદ
(જૂની ગુજરાતી)
નરપતિજીલ પંચદંડની વાર્તા (જૂની ગુજરાતી)
મધુસૂદનજી હંસાવલીવિક્રમચરિત્રવિવાદ
(જૂની ગુજરાતી)
ક્રમિકૃત પુસ્તક ૧ કે (અંગ્રેજી ગોષા,
પાંચમા પોરજી માટે)

મવમપુસ્તક ભા. ૧ (અંગ્રેજી, પાંચમા જમ
પોરજી માટે)
ગુજરાતનો નોબલ એન્ડોર્સમેન અને રીકાઃ
(નવચંદ્રિવેલી નીચક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગુજરાતી સાહિત્યના વાચાલુઓ ભાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની કૃત્તિકની
ગુજરાતીની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સંદર્ભિત)

તૈયાર થતાં

ગુજરાતી સાહિત્યના વાચાલુઓ ભાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યપ્રકાશિની ભા. ૧ થી ૩ (શ્રી. બાનુ-
શંકર બાસ સાથે)
સાહિત્યવિવાદ (વિવેચના) ભા. ૧-૨

રસવિવાદ (કાવ્યસંગ્રહ)
રમેલી -સંસાર અને ખીટી વાતો
(નવલકાસંગ્રહ)
ગુજરાતી ગ્રાન્ડસિદ્ધિ

સર્વ બાધીતા ગુકસેલરો પાસેથી મળશે

પણ એક ફાખો મને આ પછે જરૂર માફ આવે છે. એક સાધુસ એમ માનતો કે મુઝાફના બધા મોઢુસો એને દુઃખ દેવાનું કાવતું કરી રહ્યા હતા અને તેથી તેમણી બચવા માટે તે રોજ, રોજ વેશ અને નામ બદલે ભાગતો, આ એના છત્તમને આપદ હતો. બાક વિજયરાયની દાસી મનોદલા એતા આની આવે એમની રહેને સરખામણી થક તબ, ખીલું શું થાય ?

બિચારા વિજયરાય ! પોતાની કલમ વડે પોતાને ‘સાહિત્યના સહીદ’ સિતાર્યા વિના એમને એવ પાવું નથી, એ સહીદીના રંગ પૂરવા એમની કમ્પનાએ કોઈ દુઃખ દેવાસં શોધી કાઢવા તો નોંધજો, નહીં તો એ સહીદીનું ચિત્ત રસિક ન થાય, આ મેલકા સામે તો માથ ઝાડવું જ કેળવવું રહ્યું.

શ્રી વિજયરાયે પત્ન્યવદાર જવાવતાની ધમખી આપી છે, તેથી મારી પાસે મોંઢુદ છે તે પયો નીચે પ્રગટ કરું છું :

[૧]

જવાબી શ્રી,

બાવનગર, તા. ૯-૧૦-૭૪

શ્રી. મનુભાઈ સેવામાં,

‘વિ. વિ.’ આવે લખવાનું કે વખતો વા. ૩૭નો પત્ર મળતાં વાંચી વિગત બહુ. દીપાળબાઈનો નિર્ણય એટલે માસ બહેન થયા હોવાં તે દેવારી વધારે સારી, રીતે થઈ હાલ. હવે, હવે તો શોધી કાઢવાં અને તેટલા અંક ને આપ વેશ કાઢવાનો જ થતો હશે. એ અંક મઠે વધે આરેક પાનાં લખાણ. આપલના એ એમ સાથ ‘સમજાવતાં’ દોષો લખવું છે, એ એમને જ આવશે કે અને મોકલશે. વડોદરા પત્રવાનું ન. નંબર એટલું જરા ભેરો. ત્યાંના બ્યવસ્થાવંદાં અમુક મારો હમણાં હમણાંના બહુ કામ ચર્ચા હોઈ, આ મારાણી કરવી પડે છે. એ સંખાંધી વિગતવાર વળેને કોમિસ બાદ લખવા પાડું છું.

રતિવારના ચાકુંસંવતો અને તેટલો સંજોઈ જલંત લખી-લખાવી, તા. ૨૦-મી-૨૨મી લગામાં અને મોકલવા જંનીમિને મારી વતી કહેતો ?

વિજયરાયના પ્રણામ;

[૨]

જવાબી શ્રી,

બાવનગર, તા. ૨૫-૧૨-૭૪

શ્રી. મનુભાઈ સેવામાં,

પત્ર આવે મળ્યો.

આખ્યાન પહેલી લંબુભાઈને તેવાર થયે એટલે આપણે મઠે બધી રીતે પૂરતો વખત રહેશે. એ પૂરું થયે તુર્ત અને અઢી જ મોકલશે. એટલે એટલું ‘વહેતું’ તપાસી કરીને હું વડોદરા મોકલી દઉં. મારી પાસે જે વા. ૩-૪મીએ આવ્યું હોય, એટલે વા. ૭મી લખામાં વડોદરા, તા. ૧૨મી સુમારે તમને ફક્ત અને તા. ૨૨-૨૪મીએ એક હાલત મુજબ પહેંચી. આ રીતે પ્રશ્નથી થઈ શકશે. લખાણ વેળાસર અને તેમ હોઈ, વડોદરા કોમિસ રહેવાનું કાણુ નથી. વાળેતરમં એકને વાર કે સિમિલણ એવું લાગેછું તેને માટે ખરી રીતે, સંસદગતિના રૂણાં મૂળ મદ ને કેટલીક રાખા મુજબમાં, ખીલ કડિઆવાને આ ખૂણે, ચીલ વળા અધવચં. વડોદરા આવવી પરિસ્થિતિ જ જવાબદાર હતી, એને કામ જડે ત્યારે ખરો. મતલબ, આ વખતે બહુ બસાબસ સંગ્રામાં લખાની ખાટલી છે માટે આખ્યાન પહેલી વડે મોકલશે.

‘ ‘ અરે રતે ’ (ચો બવનું. લખાયે તો પહેલું “ કીમ્બી ” માં જ આવશે એ તો નહિ
તો તે સિદ્ધિ થાત હાથી, પણ તમે એ આજ્ઞામાં જાણી આવો છો તેથી સિદ્ધિર મને છે-કે
એનાથી પણ હાલની દશામાં આપણે સંતુષ્ટ રહેવું જ શુભ એવા (એ એ બસબર નિર્મિત-
જે આપણું) થઈ જાય તો) આંતરે શાહીદ ને જાણે રીઝાઈથી આપણે સમજાવું ને યા
જવાની યોગ્યતાને-યોગ્યતા વિચાર છે એમ જણા મુજબકર હાલમાં અહીં કહેવા હજી. આવશે
અહિંને તેમજ મુંબઈ આવે ત્યારે ચાતોર નિર્જીવ કરી આવશે ને ?’

વિજયભાવના પ્રભાત

[૩]

કુનાવરી રીડ,

જાન્યુઆરી, તા. ૧-૧-૩૫

શ. શાહ નર્મદાસંકર,

પ્ર. શ્રી. કુનાવરી પંચમ-ત્રીસે આવશે જ્યાં હતો ત્યાં જ આવવાના હોય તો આ પત્રું
એમને પુરવઠા જ નિર્મિતરત્તર કહેવું ને મુંબઈમાં જ હોય તો વિનિતિ કરીશ કે વર્તિક
આજ્ઞાન હને એમણે એમાં જ રહના કરે, તેમજ ફેરમારીએ રાજ થઈ પડે છે. બન્નુ.
જાણતું બહુજ પડે.

વિજયભાવના વધારાએ.

[૪]

વિજયપુરા

વડોદરા, તા. ૩-૧-૩૫

કુનાવરી મુનશીદ,

‘ ‘ જો હાલે જામને વધારો પણ મને એવી જૂલ આવશે થશે.

‘ વધારી થાત જાતી છે. સ. વિજયભાવના પત્રું મેર રાતે એમને પાતી જ અહીં
મોઢાઈનાં આગ્રહ હાલની સરખામાં અંતરાસ છે. અને તેથી જ નવેબનાં આંક સહા-
જાં ન થઈ શકે, અને યોગ્યે એ જ વસ્તુ આવશે છે જ નહિ.

તમે આશ કર્યાં જ વધારે જામ પડેલાં જા. વિ. ની અંગરૂઠી બહુ છે. વંચી કરી-
ના એમના મનથી માનેલા હજી-નર્મદામાં કાઢાની સામેલથી કોનાથી સહન નથી જની-
નહિ થાય એ પણ તમારા જવાબ બહાર નહિ જ હોય. મેરણે સત્તા રિપોર્ટ રિપે બાઈ
ફમુલકાને રોલે એમ કું કામનો રોલ તો પણ માસથી કું રહેવાન એમ નથી. સંસદ સાથેને
મોર સહારા કોઈ પણ હાલે રીપોર્ટ રોપ તે એવાની જાતી ખાદેશ હમેશ રહે છે. પણ કુસ-
શાય મનસને ડાખવાની રતા હજી મને હાથ લાગી નથી એટલે વાતો.

‘ ‘ વધારું આવવાન આપણું જાશે તેમ તેમ કોયોડ કસલે બીજાવાલા કું વખતે મેલકનો
સહાય તે સારે બીજા, વધારાનું કું વિ. ને પણ મેલકથી એમણે તેમના વંચીકરને આપાન
નહિ પડેલે હંમર નાથ સદ મરિ જાવવાની મેરણું જ આવશે તો નિર્મિત અપણું કું. શી.
ના ફેરમારી અંકમાં પણ એનાનું વંચીકરણ આવશે તો તે પ્રમાણે કરીશ.

આ રિપોર્ટ જ કું મુંબઈ આવવાનો હતો ત્યાં થયું કે હાલો. પણ આને મને
હરે તો પંચમી વાંચી કુમી મુંબઈ આવવાનું કુનાવરી થયું કું. તે પહેલાં અરિવચન કાપાઈ
જવું જ મેરણે અને તે કું સારે રોલે આવશે.

‘ ફેરમારી અંકનું મેર આને અપણું-પહેલાં થાઈ ફેરમાનું. સોમવાર કુમી કું કાવવાનું
આમાંથી સારી, મેરણે જા. વિજયભાવ ધારણે તો કોઈવારને વિષેનાં કાવાળિનો તેમાં સપાનેશ
કરી શકે, પણ તમે કે કોઈ ચોખના વખતે બસબમાં હોય તે પહેલાં એમને જ જાણવો.
આસ વાંચી કોઈ પણ પ્રાપ્તો અરેલો કામથી નહિ. કોઈ પણ પ્રાપ્તની વધારી કાવવાનું કે
આજી અરે તો ધિરોવાય છે એમ કાળી જ રહે.

તેમને અંવાર પહેલાં જિ, હિપને અનેક વખતે કહ્યો છે, બીવરમાં તમે તેમના હિતચિંતક જ રહ્યા છો એક વિશેષ ઉદારતા ન દેખાડો ? તમને જીવે સંસદનારંભમાં જાનરી આપવા નિર્માણ ન થોકો ? તમે જાણતાં જા. રજી બેપાલી સહિ એમ છે અને એમને ગત એ અતિમહત્વની ; તાત છે એ જાણે છે પણ છે. હું આપી સહ એવી રિયલિટી હોત તો તમને આમ ન લાગત. પણ મારી અંગત પરિસ્થિતિની વચ્ચે કાઢવાનું તો અત્યારે ક્યાં જ સ્થાન નથી તેમ એવી લાગ પણ કરી નથી.

સિ. આભારી

મૂલસંકરનાં જ.

[૫]

વડોદરા, તા. ૪-૧-૩૫

મુરબી મુનશીજી,

આજે ૧૭ જાન્યુઆરી પેટરની કાપી જા મળી છે અને તરત કમ્પોઝ કરવા આપી લીધું છે. આપની કાંઈ સનિવારે બંધા પેટરનું હું તમને મોકલી આપીશ. તે તમને સવિવારે મળી જશે. કૃપા કરીને સવિવારે જ પાંચમને પૂર્વે જામાં મોકલી આપશો કે સોમવારે કાપી સહાય, હું ત્યાં એકાદ દિવસ પણ રોકાઈ રહેશે તો મને એકથી અડધાનું પારો.

તકત એક હબર લાપવાની છે એમ હું સમજીશ છું. એમાં કાંઈ ફેરફાર હોય તો તે પણ સાથે જ જાણવશે કે બહુ ન થાય.

સિ. આભારી

મૂલસંકરનાં જ.

[૬]

જાન્યુઆરી શેઠ,

જાન્યુઆરી તા. ૭-૧-૩૫

મુ. શ્રી કમ્પોઝની સેવામાં,

જિ. જિ. સાથે લખવાનું કે તમારો મઠ તારીખ ૧૫નોના વિગતવાર પદ મંજૂરી હતી તેની નકલ કરી જાણથી મૂલસંકરને મોકલેલી ને તેમણે પણ વડોદરા શેઠાઈ મારે મુલાકા આપણું એમ સુલભું છે અને જોતાને પૂરું સમજાવું નથી કે આપની અનિવાર્ય જરૂર છું કે પાંચેક જગ્યાએ રી છે. આમ કરતાં તમારી ઇચ્છા અને જાણ મૂલસંકરની સલાહ પ્રમાણે મુલાકાનો વિચાર કરવું. આજ સાંજે અદાલતીની કાંઈ કાંઈ વડોદરા ને સુધારે મુલસંકર (જે આપણું જશે જ તે) મુલાકા, ફેરબાહુ, અર્થવાતી આવી અસહિત તમે લાખણીપૂર્વક સમજાવીશો એ મારે આભારી છું.

વિજયરાયના પ્રણામ

[૭]

વડોદરા, તા. ૮-૧-૩૫

મુ. શ્રી કમ્પોઝની સેવામાં,

જાન્યુઆરી મેં જગ્યા પ્રમાણે આજે હું આવી આવી છું મુલાકા પણ આવવા માંડું છું. પણ કરી એમ જ દાવાવું કે આપણે ફેબ્રુઆરીનાંક સરદ વિધેનાં લખાણોનો જ થાય. આ વિષય મુખ્યત્વે જાણ શ્રી મૂલસંકરની સલાહ બહેન આપમહેને આભારી છે એ પણ મારે સ્પષ્ટ કરવું એકમત.

હું હુરુસવાર લગીમાં મુલાકા પહોંચ્યા આજે રાત્રી છું ને તે દિવસે જ્યારે કે સહિ તમને મળીશ.

વિજયરાયના પ્રણામ

તા. ૬ જાન્યુઆરીના બાજી વાગે રવાને કર્યો હતો.
[આ મંડી શ્રી વિજયરાય મુલાકા આવી મળી ગયા અને સંસદના અગ્રણી લેખકો ' કોમુરી ' મારે નથી લખતા તેની સ્પષ્ટતા કરી ગયા.]

[૮]

શાવનવર, તા. ૧૧-૨-૩૫

મુ. શ્રી કનુભાઈની સેવામાં,

ધોડા જી/ વિવસમાં પ્રવેશના આજે અંત આવે, આપણા મુખપત્ર અંગેની ચાલુ ગોઠવણના બાર માસ પૂરા થયે. એ ગોઠવણના અનુસંધાનમાં તેમ જ તેની પુર્તિરૂપે, એપ્રિલના અંતમાં આપણે કેટલીક વિશેષ સમજણ, આપણા વૃત્ત મુખપત્ર 'કુલસલ'ના મોટા વિવસોની પ્રભુત્વિના ને અનુસરી, કદી દેશમાં એમ અને તેમ જ આપણા કેટલાક મુલાકાત સભ્યોને લાગુ હોઈ, એવી સમજણ આપણે કરી દેલી તથા આજે અંતમાં એ વિશે વિવેચન કરી દેવા માં નહીં હોઈ' છે. સમજણના મુખ્ય મુદ્દા આ પ્રમાણે:

૧. 'કુલસલ'માં આપણે કરતા તેમ, ૧૧૧ના આરંભના અંતમાં તમામમાં લખાણ આવવાં જ એકએ એકામાં એકા છે અંતમાં, સી. લીલાવતેનનાં પત્ર. (આ બાબતમાં તમે જાનેએ 'કીમ્બી' એ જુન ૧૯૩૩ માં સંકલન આપેલો, ૧૯૩૪-૩૫માં ૧મી આપેલો; ૧૯૩૫-૩૬માં એ પાછો મળેલો એકએ.)

૨. હાલના સંકલનનીથી પેલાનાં કાગળમાં જુદું શેડાવણ કરેલા હોઈ, 'કી.' નું કાગળ આપણે કાગળમાં તેમ જ કરી ચાલુ નથી એકએ. એપ્રિલનાં કાગળ હું આપણનાં માંથી એકને સંકલનની માટે પસંદ કરીએ એ પસંદગીને સંકલનનાં કાગળની આપણે.

૩. અંતમાં આપણે પત્ર 'આસ અંત' કરાવવા હાલ તમારે જુન માસ અમારો તમારે કે અંતમાં એકા માં જ આવે પત્રવ્યવહાર કરે, એકએ એ બાબતમાં એકની અનુકૂળતા સંકલન ને પહેલી તરીકે મને તેવી વળતી જ કરી આપવા હું ચાલુ કરીએ.

૪. 'કુલસલ' વખતે આપણે કરતા તેમ, પ્રમુખશીની માંને દોઢે સભ્યે હાલના મુખપત્રના કાગળો વધારવામાં આવે કરીએ. આ રીતે દર વર્ષે ૨૫૦ થી ૩૦૦ કાગળો એકામાં એકા આપણે મેળવવાં એકએ.

પરિણે કરતા માંની તો આ ચારે વાત તમારે માટે હકામતકરાર છે. નિર્ણય લખાવવા હાલ કરીએ.

વિજયરાવના પ્રભુત્વ

[૯]

શાવનવર, તા. ૧૧-૨-૩૫

મુ. શ્રી કનુભાઈની સેવામાં,

વખતે કરાવે અંતમાં જ કરી દે 'કીમ્બી' દશાન્તીને જાણે આપણે એ જુન અંતે કરાવવાના તેમાંથી એકએ એપ્રિલમાં કરાવે છે. એ અંતમાં તમારું લખાણ (નાનું તો નાનું) આવડું જ એકએ એકા માં આવડે છે. તમારે ધ્યાનમાં ? માં તો કપાઈ ચુકેલા હોઈ એપ્રિલમાં એ લખાણ લેવા છે એ આજકાલ પહેલે એકએ હાં, પણ, એ ત્રીજા હાંમાંથી ચાલુ થયે. પહેલાં એ ત્રીજા હાલ જાણી જાણીએ જાણે, એકએ માટે તમે અને તેમ જ બંનેમાં 'કીમ્બી' વહેંચે તમારું લખાણ ધ્યાનમાં એ એકા જ આવે તેમ કરીએ; કાગળ, એ ચાલુ પહેલેથી સિદ્ધ કરી તે એ કાગળ મુલકાતને હવે આપણે કરી છે કે કાગળું એકામાં એકા સમજાવ માટે જાણે જ લખાણ પહેલાં વંતીમાંથી જ એકા કરવામાં છે.

વિજયરાવના પ્રભુત્વ

[૧૦]

મુખપત્ર, તા. ૧૩-૨-૩૫

આજ વિજયરાવ,

તમારો તા. ૧૫ પહેલાં પત્ર અંતે, આજ મુલકાત મળે તમા હાલ અને વિજયરાવ જાણે 'કીમ્બી' વિશે કરી કરી, એકએ જુન જુનું દે અંતે કરી જાણે એ એકામાં એકા

દેશે, તમારી બાર બેઠા કયા આવતા છે મંદિરામાં તમારા જેવા સિવાયનું બધું મેજ
અમે તૈયાર કરી આપીશું એવું વચન પણ મેં આપેલું. પણ તમારા પત્નો અને કેકે જાહે જ
નાકમે છે. અને તે બે બેજ જ સમજાવેલા હોય તો પણ અમારી કરેલી સહકારની સુવિધાઓ
નિર્ણય પણ પડે છે. હું તમારા પત્ર વિષે ખુશી કરને લખીશ, અને આપને મંદીયાં હું કાઢું
તેણે સંકુલ નિર્ણય આપવાની આશા રાખીશ.

હવે તમારી વચ

- (૧) તમે નિવેદન કરવું એમ નહીં કહ્યું તેમાં અમને પ્રશ્નપત્ર કે સ્થાન ખરું ?
- (૨) ખાસ કે સી. લીલાવતીના લખાણ "આવના જ નેહાને" એવા અંતિમ નિર્ણય
તમે ન-કરી શકો. "સુજ્જોત" કારણને બદલે "કોમ્યુનિ" ને મુખપત્ર કરવાનો મુખ્ય પ્રશ્ન
એ જ હતો અને તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી શકે. કે અમારી વાતો જ નહીં, અને આવી
અવિરત વાતોને લેતાં વખતસર અભારથી આસિક માટે સહિત્ય નંદી લખાય, એ વાત
તમને કબજે પણ કાઢી હતી. અમે અમારે લખાણને સમય રોપવાને સ્વતંત્ર રહેવાનાં.
- (૩) લાલના સહકારની નીમણુક કે પછીની તમે ન જ કરો શકો. એ તો સંસદનું અધિ-
કારી મંડળ કરી શકે. લાલના સહકારી કાંઈ નથી કરી શકતા તેવું માણુ તમે છે.
એમ કહેવા કહે છે. તો એ વિચારસ્વ પ્રશ્નમાં ન પાતા સંસદના અધિકારી મંદી
બધાજ બેઠા છે મંદિરા માટે જવાબી હેવા વત્તરવાં બતાવી છે.
- (૪) સંસદ ખાસ અંક તૈયાર કરવા માટે જાણ મંદિરાની મોટીસ નંદી આપી શકે, એવો ખાસ
વધાવનો ખરમ પણ સંસદ આપે છે અને સંસદ તરફથી લંચીનું પદ તમે સ્વીકાર્યું
છે એમ અમે કમજબી કીધે. એટલે સંસદ ને નિર્ણય કરે તે તમારે અને બાકી મુજબ કરે
અમલમાં મુજાવનો રહી.
- (૫) 'મારી જ' સાથે પત્રવ્યવહાર કરેલા વિમાં રહેલા મદિરાપણાને ખાતે જોઈ હું કંઈ-
કીંઈ છું, કોની સાથે, તેમ જ સમય અને સવાલ એવાં કેવી રીતે, પોતાનું કામ સંપૂર્ણ
કર્યું એવો નિર્ણય એ જ કરે અને તમારી અને બાકી મુજબ કરે વચ્ચેના તમારા અધિકાર-
વિચારના કથાઓ તમારે જ ફેરો હેવા.

- (૬) કાલક વધારવા માટે કેન્દ્રસર મેળવી ફરજ આવે સ્વીકારી નહીં
કેંકડો માણત ફર વસીને અને સંસદના સ્વરૂપ પ્રવાહનો અસ્પૃશ્ય રહીને નિર્ણય
કરવાની કથા તમારા કામગીરી જગ્યા છે તેથી હું માનું છું કે જે સહકારી શાસ્ત્રનાં અર્થ
કરી હતી તે તમને અકલિકર જ નીવડશે. અમારી મેળવવાથી તમારું કામ સહેલું થાશે, અને
પત્રને અમે જરૂર આડવીક કરી શકત. પણ આ શાસ્ત્રના હવે સુવર્ણની જ સંપત્તિ.

[૧૧]

૧૫૫૫૧૧૧૧

૧૦-૨-૩૫

શ્રિય બાલકી મુજબ,

અમુક સમય અવધા રાખશે આવતા એપ્રિલથી ત્રીજી છે ખાસ લગીના અંકો માટે
લેવા સંગ મુબાદલાં કરે છે, એવા બાતબી અને મળી છે. આ સમયે ? એ કાલ એ રીતે હેવા
મેળવનું હોય તો તેમ કરવાને કહી તેણે છે નહીં. એ કાલ એ કંઈ એવું કરે તે હોય અને
અર્ધ જ મેળવવાનું હોય તેને બદલે મળવુર સમયે રહેત છે અંકો માટે બધું બધાંય પર-
વામાં જવાની હેવાની પોતી કરે છે. આ છે મેળવવાની અને મેળવવાનેસર, માટે તમે તમા મિત્રો
મેળવવાની મેળવે. બાલકી ૧ ને લિ. ક્યારે આવે છે ?

વિજયશાળા નમસ્કાર

[૧૨]

કુવાવરી રોડ,
ભાવનગર ૨૨-૨-૩૫

શ્રી શ્રી મુબારકી સેનામાં

રિ વિ, સાથે લખવાનું કે તમારો તા. ૧૭-૨-૩૫ નો પત્ર મળ્યો. એ વિચારતા મને એમ લાગે છે કે, ' કીમુદી ' સંસ્કૃત કુખપત્ર તરીકે કદ રીતે ચાલતું નોંધવું, અને, ' કીમુદી ' તથા સંસ્કૃત એ બંનેનાં પરસ્પર હક, ફરજ સાં ઠોળાં નોંધવું, એ સંબંધમાં મારી અને તમારી વચ્ચે કશોય છે. એ ભેદ સંબંધમાં નથી; કોણે છે અને તારિય છે. એ ભેદ મુદ્દાવાનો ઠોળાં જ્યુ માનવશાસ્ત્ર માટે નહોતો નથી એટલે ચારી પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ ચૂકી હોવાથી, તમને હવે આ ભાવનમાં એ જ અને ઇતી એ વસ્તી મારે આપવાની રહે છે, તે એ કે આ સાચીની જાણવામાં એ ' આર્થ'માં મરિનું એ તરીકાવાનીય નિવેદન લખી મોકલ્યું છે, તે પ્રગટ કરવાની રજા લખી મોકલવા કૃપા કરશો, (નિવેદનનું લખાણ પાલુ પાલુ કરશો.) શનિવારે જ કલર લખવા વિનવિ છે, એટલે સોમવારે સવારથી મારો મારું સરલ થાય

વિજયરાવના પ્રણામ

તા. ૩, કચેરવાની સાથે જ જરૂર છે કે આ સંબંધમાં આપણો જનબંધારણ જણાવ્યું વધારે લખવાનું કારણ હવે રહેતું નથી.

—વિ. ના. ૩૬

મુબારકી

વંચીસ્વાનેશી

' કીમુદી ' અને સાહિત્ય સંસ્કૃત : આ મિત્રે કે મારું ૧૯૩૫નો બે બંધારણમાં જણ, ' કીમુદી ' સાહિત્યસંસ્કૃત કુખપત્ર રહેતું નહોતું. આ જામીની અમે તા. ૨૧-૨-૩૫ને રોજ સંસ્કૃત પ્રમુખ રા. કનેષાલાલ મુનશીને પત્ર લખ્યો હતો, તેનો કલર તેમણે મુબારકી તા. ૧૩-૩-૩૫ ને રોજ લખી જણાવી કપર પ્રમાણે કરવામાં સંમતિ દર્શાવી છે.

ભાવનગર,

તા. ૨૫-૨-૩૫

વિજયરાવ રોડ

તંબી, ' કીમુદી '

[૧૩]

મુબારક,

તા. ૨૩ ૨ ૩૫

મિત્ર સાથે વિજયરાવ,

તમારો પત્ર મળ્યો.

(૧) કાગળમાં મુબારક પત્ર ને કચેર સરલ લેવાર છે. જગા એ કરાચી સરલો પ્રમાણે મરિનું પશીમી અને જાણવાવારીની અજાણે ન થાય ત્યાં મુદી એ કચેરે મરિનું કચેર અને મન થાય મરિનું રજ ન રીતે સરલ.

(૨) કરાચીમાં શ્રી મુબારકને મે રજનુલાલના આર્થિક હકો અમામિલા છે. તેમને પૂલવા વિના પાલુ એ ન જાય. તેમ જ કાઢી કચેરને મરિનું પત્ર હોય તેનો પત્ર સવાલ રહે. મારે તમે એ બંનેને લખો અને જણાવણી મળ્યાને ત્યારે જ એ કરાર વિશે ઉપદર્શો નિર્ણય થાય.

(૩) આ વાતને વિચાર કરવા કું જાણ કરવામાં સંમતિ મોકલ્યું છું.

ક. મા. મુનશીના
સ્નેહસ્મરણ.

[૧૪]

મુબારક, તા. ૨૩-૨-૩૫

શ્રી સાથે મુબારક,

આ સાથે વિજયરાવના પત્ર ને સાથે જાણવાની નાણે મોકલ્યું છું. કરાર વધુપડી છે

અને તેમાં જેસા અને સમય સંજોગી કુળ્ય લેખન તમામ છે, તેમ જ ' મુકર 'ના માંદક વિશે પણ તમારી લેખનદારી છે. એ બધાના નિર્ણય વગર ક્યાર ન જ તુરે એ તો તમે સમજી શકો છો. હું પણ સંસ્થાના પ્રતિનિધિ હું એટલે તેની સમિતિને પૂછવા વગર હું ક્યાર તોડવાનું પગલું ન લઈ શકું.

મઠિ ને તમે બે દલાલ મુળાલ આવી નહોતે તો એની વાઠાપાટ કદી શુભે.

બાહ્ય વિનયસાથે ફરિદ રીતે મલ્લ કરવાના-માત્ર અનેક પ્રયાસ છતાં આ અંતની એમની અમ્યવહારિકતાથી સંસદ મુશ્કેલીમાં પડી છે; અને તેમાં છ મહિના મઠિ અને લેખિ લખી તેવાર ફરીએ તેમાં એમને આધિકારપ્રતાની અધ આને છે. અને જે જાવના પત્રો લખવાની એમને દેવ છે તે સંસ્થાનું નીરજ એતાં પછા અધિકારીએને દુઃસદ લાગે છે, એટલે હું તો સંસદ દ્વારા થાય એમ જ ધમકું છું. એવા આર્થિક દબો સમય છે તેવું બરાબર વલણ થાય ત્યારે જ સંસદ કસરમાંથી ફરી થઈ શકે માટે ક્યાર તોડવા સંજોગી કે પછી ' મીમુડી 'માં કલેષ ન આવે. નહીં તો તેવું લેખન પ્રસાર વડી તમારે વિર રહેશે.

ક. મા. મુનશીના

વહેમાનમ.

[૧૫]

O KA 10/5 Bhavnagar 23 : 15

૨૩-૫-૩૫

Kanniyal Munchi Humdon Eleven Esplanade Road Bombay.
Dhattabhai's Letter to Jay. Regret misunderstanding. Writing.

VJATNAI

[૧૬]

શ્રવાપરી શા,

બાબનગર, તા. ૨૩-૫-૩૫

શ્ર. શ્રી કનુભાઈની સેવામાં,

વિ. વિ. આદે લખવાનું કે આને સવારે નવ વાગે બાહ્યથી ધનુભાઈને પત્ર મળતાં જ, ત્યાર પછીના કલાકમાં, મેં તમને કોઈસમય સરનામે વાર કર્યો છે, એ આ લખું છું તે વખતે (પોણા વાગે) મળી ગયો પણ હતો.

ધનુભાઈ લખે છે તેમ, આખી વાત બદલાઈને જ આવી પાસે આવી લાગે છે. મહ. તા. ૧૨ માંએ ૨૬, દુર્ગાચંદ્ર સારદા ચર્ચા હતા, તેમની ભેટે શા મળ્યાં કરે એ કાલું સંવિધ રૂપમાં આ બાબત વિશે મહેપાનેશ્વરે તે, આ સંજોગી જીલ્લામાં, મેં મૂ. ને પૂછાવતાં તેમણે પોતાના તા. ૧૪મીના પત્રમાં મને જે કે તમારે અને સંસદને નામે લખેલું તે, એ, સંજોગી મેં તા. ૧૫-૧૬ માંએ એમને જે પત્રો લિખે લિખીને (એમાં સંસદ-સંજોગી પણ, આવેશની પોતામાં, ને મારા મનમાં મૂ. એ સંસદ સંજોગી બારે જમ વગેવગ કરેલો તેથી કેટલોક મહુ પાડું લખાણ મળેલું એમ સંવેદ નહોતે ઉમરી લીધું.) લખ્યા હતા, તેના જવાબમાં એમણે જે કેવળ કડાક જવાબ મને આપ્યો ને જે પરમોજ અર્ધા આશ્ચર્ય તે, લખતાં, તમારો તા. ૧૭ માંનો વધા ધનુભાઈવાળો તા. ૨૦મીને મને આને મનેલ પત્ર-આ બધું સાથે વિચારતાં એમ લાગે છે કે મૂળશંકરે મને નેટલી લખવી નેહલી હતી તેટલી એટલે કે પૂરેપૂરી વાત તો ન જ લખી, પણ નેટલી મારા મુખી પદોંગવા દીધી તેને મહુ એમણે મનવમનું સ્વરૂપ આપ્યું.

(૧) હંની સંસદ ભેટે અવકાશલુમાં આજ્ઞા કરે છે.

(૨) મઠિ સંસદે જ હવેના (એપ્રિલથી) છ અઢિ પ્રકાશનું વહી શકું છે, જે પ્રમાણે કસ-વામાં આવશે;

(૩) આ નિર્ણય એ બેઝોનેન્ડ પ્રમાણે સચ્ચરે કરવાને હક છે તે સંબંધી તબીબે એક સમયે અવસ્થાથી જ કરી;

(૪) અવસ્થાએ ક્ષતિ વેડી પડી એક પુરુષમાં અને તો જ સંસદ સંબંધિત આવી શકે એમ મુનશીય કહે છે; આવા કેસમાં એમના પરીચાલક કુદી છે.

હવે મને સમજાય છે કે તમે આ રીતે જાણ્યું જ મારું લંડોનમાં માંડી વાગવાને ખ્યાલ જુનું નહિ ત્યાં દોર. છ મારનાં જાણીતું ત્યાં જોઈ વર્ષ દોર તો જુનું એ મને અહીં મોકલાવ એમ મનુષ્યો આને સ્પષ્ટ કરે છે, એથી સંસદ સંબંધી મારા મનમાં એ આ સંબંધી હતાં, તે હું જાણ છું.

મુલતીકરને મેં ૧૫૮ ૧૨૧૬ અવધના વપરાશવટી લખ્યું છે. આને (૬૮ વર્ગો ૫૨ મીટર ૫૨૬૫ જ) જુનું છાતીને લખ્યું. સોમવારે અહીં અને તો મારે નહિ તો જે તેમના અમુક સ્વભાવ જોઈ કરાવે કાદીમાં અડવાતુ જાવળી જ ને હવે તો એવું નામ કે કામ કામ જાણ રૂપમાં મારી કારે એમણે રહે એ કામ અને તો જાણું નથી તેથી આથી તો વાત વધા જાય ખીને ૫૨ જાણીતું. તમે તા. ૧-૩૭ માર્ચે સોમવારમાં છે એ જાણું ?

વિજયવાલા પ્રભુજી

તા. ૩. આ વચ્ચે પ્રકારમાં, મારા વચ્ચેની વચ્ચે વચ્ચેના પત્રો લખીને તો એ જણાવે અસાધ્ય છે કારણકે આવા તો લાગે જ એમ જાણું છું.

વિજયવાલા,

[૧૩]

સાંકળવાળે તારી: ૧૫/૫/૧૯

આવડે તા. ૨૩-૫-૧૯

પ્ર. શ્રી. કુમ્ભાણી સેવામાં.

કામળ સ્વાસ્થ્યમાં નાંખ્યા પછી એક જુની વાત સૂચી, તેથી આ.

મુલતીકરે તારે એ જુનું તેમાં એકું તે જાણું કે કે મારે અને તે ' ડીપુડી ' નો વાવિલાકો પડેલી તો વેચાઈ છે. આ સંબંધી સમને આકરો તેમણે પ્રણવતા, (હાલના કામ અવધમાં રહે તો અને અવધના છે એ જાણી હતા; ને કરાવતે જુનું મારીતી મારી રહે, તે વેચું તો ન રહે, તેથી હજી કિમતના નીચે અહીં હતા, એમ) વિન્યા જાણ હતા મેં સુચરેલા. આ સંબંધી એમણે જણાવે તો અને અવાજ લઈને તપો, જુનું જામ રહે તેથી અહીં અવધમાં સંભવ જાણી હતા, તેમની કારે વાત કરવાનું હવે મારે મારે તમારી સલાહની જુનું છે. પાંચ હતા તેથી આથી કોઈ તેજ નહિ દોર; જુનું એવની કારીની વાતમાં એથી એકું રહેતું પડે તો તમે મારી જાણી કોઈ અહીં સુચરે ? આ સંબંધી હાલ એમને કે જાણે તમારું નામ જાણે વાત નહિ કરું. જુનું એ અહીં તારી સોમવારે જ મને જોઈવાની કોઈ તો સીધી સારું. તારના સલામમાં, આ વચ્ચે વચ્ચે લખ્યું છે તે જાણું સંભવું જાણવું.

વિજયવાલા પ્રભુજી.

[૧૮]

કુમ્ભાણી, તા. ૨૫-૫-૧૯

તા. આજ વિજયવાલા,

અને તો એ અહીંમાં જુનું તે ' ડીપુડી ' આ કામમાં-એકે એકી જો તમારા જ વિન્યાં કરું. જુનું તમારા સલામને અને પરિચય છે એકે તમારે એ કુસ્તે આપે તો સમજ કાઢા છે. જુનું તમારા સલામમાં ના કોઈ અવધો કરાં સુધી વચા કરું ?

' ડીપુડી ' ની કિમત ૫૦૦૦ અને વધારે હોય છે. ૧ ૧૧૧ જુનું મને એકે તેની કિમત આને ૨૦૦૦-૨૨૦૦ વધારાં જુનું જાણ. કામને અહીં કાળી કિમત આને જ રહેશે. એ સંકલ

અર્થા-અર્થા બહાવી લેવાનું તથાને માન્ય મળી, શ્રેષ્ઠ અને તાર (કોમાં સંભાળુ) ઉપર છે તેમ પ્રેરણ કરશે.) અને તેથી વહેલા કરશે, જેથી એ સારું કે સારું સવારે સંભાળ મારી, હું બચું. હુંકમાં, આપણે પ્રભુ લેતા મળે ત્યાં લખી "કોમુટી" સંચાલનને અંગે તે જ પરિસ્થિતિ રહે છે, જે હું સમારંભે આપ્યો ત્યારે હતી.

નાથ બેઠાણે થઈ છે.

વિનંત્યસભના પ્રધાન

[૧૩]

તાકીકરુ

૩૫૫૨૧૨૧

બાબનગર તા. ૬-૩-૩૫

સાહિત્યસંસદના મંત્રીસાહેબો જોય વિ. લખવાનું કે અમારા અવસ્થાપક શ. મુજરા કરના અર્થા થઈ થઈ મળેલા પત્ર પરથી અમારા બહુમાં આપ્યું છે કે જે અર્થા 'કોમુટી' ના માલિકીદક તેમને વેચાણે તે સંસદ માલિકીમાં ગણાવશે સમજા હશે છે, બીજે, જે બાબતના પ્રજ્ઞાલેખની અર્થમાં ઊત્તરવાની જરૂર અમે જોતા નથી. પરંતુ, આપની માર્ગદર્શિ આપની સંસ્થાના ધ્યાન પર મોકલું તાજવાની તે અમે અમારી ફરજ સમજીએ છીએ કે, શ. મુજરા કરના એ જ પત્રની ઉપરથી કંડિલાપાં કેટલુંક જેવું લખાયું છે જેને પરિણામે, માલિકીદક વેચવાનો અમારો નિયાર મોળો પડ્યો બહુ મોટો લાભ આપ્યો જેનો ફળ થઈ ગયો છે, આ સંજોગમાં અમારે આપને વિનંતિ કરવાની રહે છે તે કોમુટી જ કે શ. મુજરા કર સંચાલના આપના કે આપના કોઇપણ પ્રતિનિધિના પત્રપરવાદારમાં શા તે જરૂર મુલાકાતમાં માલિક વેચાવાનું છે એવી સમજણી કરી પણ બાકાપાટ ન થાય એ જ હજ છે. આમાં મોકલું કે 'કોમુટી' ના સમગ્ર સંચાલનતંત્રના કોઇપણ સ્વરૂપને અંગે, અમારા અવસ્થાપક સાથે આપની સંસ્થાને, અમારી બહુ બદાર, કોમુટી પત્રપરવાદાર કે વાતચિત થઈ હોય કે જવાની હોય, તે અમિને લેસમાત્ર બંધનકારક ગણાશે નહીં તેની નોંધ લેવા કૃપા કરશે એ જ વિનંતિ. તસલી માફ.

સિ. સેવક

વિજયરામ ક. વેલ

કંપની 'કોમુટી'

[૧૪]

8th March 1935

Blaynagar 8/15 Kanaiyalal Munshi 111, Esplanade Road Bombay
Mishankar's negotiations unauthorized sale plea definitely abandoned.

VIJAYRAM.

[૧૫]

શ્રીયુત વિજયરામ કલ્યાણરામ વેલ,

તા. ૧૫-૩-૩૫

કંપની, "કોમુટી", બાબનગર.

બાબની,

આપનો તા. ૬-૩-૩૫ નો પત્ર મળ્યો.

"કોમુટી" ના માલિકી દક વિષે આપને શ્રી. મુજરા કર સાથે જે કંઈ તકરાર હોય તેની સાથે સંસદને કરી સંબંધ નથી તેમજ તેમાં રસ જણ નથી.

"સંસદે" આપની તેમજ શ્રી. મુજરા કરની સાથે તા. ૧૯-૩-૩૪ નો, જે કસાર કર્યો છે, તેમાં ફેરફાર કરવાનું અત્યારે કંઈ કારણ જણાવું નથી.

એમ.

શ્રી.

જ. ના. વર્મા,

સહમંત્રી.

તા. ૮-૩-૩૫નો શ્રી. વિજયરામનો તાર આપ્યો ત્યારે ભાઈ મુજરા કર મુંબાઈમાં હતા; તારમાંના તે અગાઉના પત્રમાંના લખાણથી સ્થિતિ પાંચી હતી તેમની તેમ રહેતી હોવાથી, કરી નવો નિર્ણય કરી સિવાય જે વાતચીત બંધ રહી, તે પછીના ૨૦ દિવસમાં આઈ વિજયરામે "કોમુટી" નું વેચાણ કેમ કરી નાંખ્યું એ વાતથી હું તેમજ સંસદ અંધારમાં જ છીએ. એ વિષે શ્રી. મુજરા કર કે જીલું કોઈ પ્રકાર પાડે તો સમજાય.

વર્તમાન સાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન ૧૯૩૬ ના ફેબ્રુઆરીમાં ડાહ્યાવાડું હતું તેને પાંચે માણુ વર્ષના ડિસેમ્બર માસમાં બસાયું એમ અમદાવાદના સહાર મંડળી નામી કવું છે. મદામદા મોંદીસ એનું પ્રમુખ હદ સ્વીકાર્યું એમ ધારવામાં આવે છે.

‘ હંસ ’ માસિક

ઓગેસ્ટર માસથી ‘ હંસ ’ નામક દિલી માસિક ભારતીય સાહિત્યના મુખ-પત્ર તરીકે શ્રી. કમલકાંચ મુનશી અને શ્રી પ્રેમચંદ્રભાઈ તંત્રીજી નીચે નવીન સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયે.

સાહિત્ય પરિષદ મખાસ સભા

આ સભાની એક મેટક ના, ૩૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૫ ને કનિવારને રીજા મુંદાઈ ખલે મળી હતી. એનો અદેવાલ અન્ય સ્થળે આ માસિકમાં આપવામાં આવ્યો છે.

સાહિત્યસંસદ, મુંબઈ

શ્રી સાહિત્યસંસદ તારતી આ વર્ષના પ્રથમ સત્ર માટે ‘સાહિત્યસંસદ આખ્યાન-માળા’ અપાવવાની મેળના થઈ છે તેમાંથી ત્રણ આખ્યાન અપાઈ ગયાં છે.—

વિષય	આખ્યાતા	વિવર
૧. અનિવાર્યતાથી સોળમા યાત્ર સુધીના વેબુન સાહિત્યનું પ્રયત્નકરણ	}	શ્રી. કુર્મચંદ્રકરે, શામી તા, ૪-૮-૧૯૩૫
૨. રાજ અને છત્ર :		શ્રી. રમણીક આ, મદેતા ૧૮-૮-૧૯૩૫
૩. મધિયર કેળવી ખીવ સિદ્ધાંતિઓ : (મેનિક લેન્ડર્ સાથે)		શ્રી. રમણીકભાઈ ખ, ચાની ૮-૬-૧૯૩૫
૪. મંડાલ :		શ્રી. ભાનુચંદ્રકર ભા, આસ ૧૫-૬-૧૯૩૫
મંદક કાર્યાલય, મુંબઈ, ૬-૬-૧૯૩૫		મંદીઓ સાહિત્ય સંસદ

મખાસવીન દિલી સાહિત્ય

તા. ૨૦-૮-૧૯૩૫ ને દિવસે અમદાવાદમાં શ્રી. ભેડી વિદ્યામૌરી નીચાઈના પ્રમુખપદે દીનપત્રે એનું ‘ મખાસવીન દિલી સાહિત્ય ’ એ વિષય ઉપર આપણુ આપું હતું.

લીફ્ટ, મોટર ડાયનામા, પંપ, પંખા વિં ના
જનરલ શીટ્સ, રીવાઈન્ડર્સ અને રીપેરર્સ.

સ્થાપના
૧૯૨૪

જે. ડી. મોદીની કું.

ફોન નં
૨૩૬૧૨

વીઠેલવાડી, કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ ૨.

સાજસાજ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૨

ઓક્ટોબર : ૧૯૩૫

દફતરા

નિરાશ માથાં ઊરની સખી ત્યાં
હતી નિશાં રથમળ બહાર નખી;
ઝડી રહીતી અપટાપ, તીખી
ત્યાં વીજળી અન્તર મેલ રડું
રહી રહીતી; ધન ચે મડૂરી
અપાવતોતિ ઊર બોમ રડું.

કુટીરમાં અપની કાપથી ફું
પડ્યો હતો દુઃસ્વપ્ન, માડું વાળી;
મેલે : હતી પાર દળી રહેતી,
મળી રહીતી મુજ આમ અન્તરે;
હવું મને આજ નરૂર આવશે
તું, તેથી મેં શદ અગીટ તાલતી
નિદાગવામાં દિન આગી નાંખ્યો
સવારથી સાંજ થગી મ આજનો.
અંધાર ભારે ઉતપાં, અને આ
પેસાપ આશય મધુ પતોયી,
ત્યારે 'ન આજે મ તું આવશે' રહી
ફળી પડ્યો કુખળ ફું નિરાશ ચે.

ન ભલું થાને, પલ્લ શેજ મારે
નિદાગવાની તુજ શદ, અન્તે
ન આવતાં તું મનનું નિરાશ;
અને વીતાવી નિય મેમ તેમ,
દી' ભગતાં શદ રહી નિદાગવી
'તું આજ તો નિશ્ચય આવશે' મળી;
નિરાશ યાતું વળી શદ ભેતી,
વળી નિરાશ, વળી અંખનાઃ ને
વીતી દિને મેમ જ માલસા જતા, રાત
આજે મ એવું બતાવે નિરાશ ચે
ફું દુઃસ્વપ્ન વાળી પડ્યો કુટીર,
વિચારનાં : "મેમ તું આજ નાંવિયો ?" ૩૦

ઝડી રહીતી અપટાપ બહાર,
ને વીજળી ત્યાં સળગી રહીને
તમે મડૂરી મુજ આશયની
આવી કુટીર મુજ આમ આજની,
અપાવતી અન્તર માડું બહારડું. ૩૫

તહાં દોઝા મુજ બારણે ચતા,
એ સંઘાળી; આપુર ફાડી, બારણું
જિપાડું, ત્યાં મેઘતણી ઝડી છે
સૂ સૂ કરી માંદિ પ્રવેશતી અને
કુડીરને ને મુજને પલાળતી.
ને બાર વાસી દમ, હું ફરીથી
નિરાશ ફેને પડતો દળી ત્યાં ૪૨

ના, ના, દોઝા મુજ નહોય; એ તો
નિરાશ દેશે ઉઠતી જ વંચના ! ૧૧ ૬૧
અને પડ્યો હું રહું કોટડીમાં, ૧૨
ઝીઝાય છે બદાર ઝડી, કડાકા
કરી મડૂંડે ધનનાં દળો, ને
જંઝાનિયો ચાલવી સૂસવીને
ફૂંઝાય નાણે પ્રથવી ઉમેડવા;
મારે પડે અતાર આજ માસા, ૬૭

વટોળના તાંબવટલ મદિ
દિવાસ કોંઈ મુજ જૂંપડીતી;
હાલે ત્યાં બારણું જિપડી જતાં
પસે ઝડી સૂસવતી જ ફારમી;
ને પીળળાં જે નિજ અંતેજને
વેરી રહે અંદર બદાર ને જાણે ૭૩

એ તેજમાં ફર સુદર ચાલી
નદાણું જતી પ્રીતમ ! કાંપ તારી; ૭૫

દતા દોઝા મુજ એ ? કતો રું
આળ્યો કુડીરે મુજ છું જ આ મમે ?
નાંખ્યો તદ્ય આપુર જાડિયો હું,
આળ્યો, જતાં સંઘવમાં પડી રહ્યો ?
જિપાડવા બારણું જે ન ગાંધ્યો ? ૮૦
દવે ફરીથી કદિ આવશે છું ? ૮૧

ઝડી રહે છે, અપરાધ; વારમાં
રહે છે મડૂડી, ચમકે જ પીળળી;
વીંડી વળે છે ઉરને નિરાશ,
ને અંમને દાઢ; આપીર કમ્પતો
વિમાનુઃ "આલે પ છું કેમ નાંચિયો ?" ૪૩

ફરી દોઝા મુજ બારણે ચતા,
પરંતુ એ તો અમથી જ જાગિત એ
મળી વિમાનું મનમંદ " છું આ મમે
કપાળી જ આવે મુજ રંક બારણે ?
વસન્તના વૈભવમાં ન આવિયે,
ન આવિયો ઝીંબ તણા પ્રતેકે
પ્રસન્ન ના પૂનમમાં પધારિયો,
ન આવિયો લા રિખતમાં ઉજાના,
સંખ્યા તણી સોતલ પદ્મિમાં
જે નાંચિયો તે કમ આજની આ
લેંકાર : રાતે, પુર માલેમાં
રુનિદવાને પડપા આવશે ?

નિમકહલાલ નોકર

ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

૫૧

“આંબે સેંદ્રલ ઉપર ઉનારઓની મેદની
સાંઈ હતી. સુરત મોકલ દમયાં આવશે, દમયાં આવશે એવી છુમે ઉતારઓમાં ગાછ
રહી હતી. લગનસરાની મોસમ એટલે બીડનું તો પુછવું જ રું ? એટલામાં દેન ધીમે
ધીમે પંદરોમ ઉપર આવી. પંદરા, ગરગરાત અને ઘોંઘાટ વધી ગયા. “આંબે ઇચન.
બાઈ ! આંબાનું, ખાતી છે. ” “અરુઆ મનુર, કમગમ્મ, સાંભળતો નથી ? ”
“એમી, હાથ પકડી શખરે, ” આવાં આવાં અનેક વાકસે બીજા ઘોંઘાટમયી ભદાર
પડી આવે એટલે મોટેથી સંભળાતાં હતાં. કું એકતો જ જતો હતો એટલે મારે ટાંછને
છુમ મારવાની ન હતી. માડી જીતી રહી કે તરત જ મેં ઇચન મારીને એક આંબાનું
ખાસલું ઉઘાડી નાખ્યું અને એક ઉપજા દિંમજા ઉપર બીરતરા પાચરીને કું એ
ઉપર મોટાદાં મયો. ઉપજા દિંમજા ઉપરથી, સાધારણ સંન્યેઓમાં બીજાં ટાંછ ઉઘાડે
એમ હતું નહિ એટલે કું ઘાંતિ નાખીને, તરત જ કૃતિથી આસપાસનાં દામ નેપ રહ્યો.
“ તમે આમ આપા જેવા નેવા રું કરો છો ? ” એક કુચીની અવાજ
મારી નીચે જ ગાછ ઉઠ્યો. “ મનુરને શોધવા ગયા હતાં કે ક્યાં પાતાડ્યા ? જાંને
મનુર નથી તો એટલો હાથે કૃતિને મુકતો નથી ? સામાન ક્યાં એવો બધોનું છે તે ?
ના રે, મારી બેજલી, રડ નહિ, બાપુજીમાં અકલ નથી ત્યારે તારે રડવું પડે છે ને ?
હવે સાંભળો છો કે નહિ ? એવા કાંચા રું થયા કરો છો ? ઉપાડા દુકા. ”

“ ઉપાડું છું તો ખરો, જરા છતાં રહેશે ? કોણ જાણે દુકામાં રું લોડું
બડું છે ! ” જવાબમાં વિનવ, ડર, બચતા જવાનાં હતાં. મંદામુસોરીએ એ
કુચને એક બારે દુકા, પાછાંને કુંને, બીજાંને અને એક બે પોટનાં ઉંચા ઉંચાને
ડાખમાં પાટનાં તે દરમિયાન કાળમાં જવા લગમગ બરાબ મઠ. કુચી પોતાની બેગીને
બંધને પાટનીને એક ખુણે મેમી મઠ. તેની પાસે આ કુચા હાંરતો હાંરતો બોલ.
માથુસો અંદર બસનાં જતાં હતાં અને તેમને સામાન કાઢ્યા, બાંકાં અને અવાજથી
શખમ થતો જતો હતો. એમની એક દુકા કુચીને જરાક પચ ઉપર વાગી. “

“ આંખલા છે ? નેવા પચ નથી ? સામાન એકમાં મુકારનાં રું થેવું હતું ? ”
કુચીની અવાજ પાછો ગાળ્યો.

“ બહેન, મોં સંભાળીને બોલો, આંખલા કોને કહ્યો છે ? ” સામે જવાબ એક
ઉતારએ વાળ્યો.

“ તો રું પચ બાંગી નાખશે ? ” કુચી બોલી. “ અને તમે રું આંબ
આંખલા નેવા મેસી રજા છે ? અને પાછાં મને કુંથી રહેવાની પ્રચારત ક્યાં કરો છો ?
તમે મોખલા દો તો મારે આમ લોખમાં હવડા પડવું પડે અને મુનાં એવામાં સદને
કરવાં પડે. ”

“ પલુ થોડીવાર પગ ઊંચા લઇ રાખોને, તો કાંઈ નહિ થાય, ” બીજા ઉતાર-
જે કહ્યું.

“ જોવામાં ડાકરી છે તે જોવાતી નહિ હોય, ” સુવતી બોલી. “ આ તોયું ?
આમ બાધા લેવા બેઠા છે તે આટલી દીકરીને લેવાતી નથી ! ”

“ પલુ મેં ક્યારે ના કહી ? બેબી, આમ આવ, ” સુવતે આટલું કહીને
હાથ લાંબા કર્યાં. બેબીએ જવાની તૈયારી પાડી.

“ ના જ પાડોને, ” સુવતીએ આખલા પલકારાથી કટાક્ષ કરીને કહ્યું, “ કોઈ
દિવસ લેતા હો તો આવેને. ભત્રીજાઓ અને ભાણેજો સુગંધરત એટલે એમને લેવાય,
રમાડાય, બજારમાં લઇ જઈને ખીચરખીટ અપાવાય. પલુ આ ઢીરા જેવી ડાકરી તે
તો રાંદી ! એને કેમ લેવાય ? પછી કહે છે : આવતી નથી ! નહિ બેબી, બહુડી,
બાપુજી પાસે જતી નહિ. ”

“ બાપ, જરા બાલુપર ખસોને, ” એક ઉતાર ચાડી માલવાની યજ્ઞ ક્રિદાએ બોલ્યો.

“ ક્યાં ખસું ? જગ્યા છે ? ” સુવતી બોલી.

“ સગવડે સગવડે ખસવું તો જોઈએ જ ને ? આખી રાત કાંઈ બેઠા થોડા
રહેવાય છે ! ” ઉતારએ કહ્યું.

“ તમે જરા આમ ખસોને, એમાં શું ? ” સુવતે ધીમેથી કહ્યું.

“ હાં, હું પારતી જ હતી. રજોને ઘેરી તરફથી જે સંજ્ઞ મોલવા પડે !
એટલે ટપ તોડી નાખ્યા. તમારા કરતાં તો બેસાં સારાં, ” સુવતી કહી બેઠી. “ પલુ ક્યો,
ખમ્મું, બસ. ” સુવતી ખસી. જેમણે ઉતાર સાંકડે મોઢો બેઠો.

ચાડી ઉપડી. ‘ કાલજા બાપ, આવજો, ’ ‘ કાલજાબાપ, આવજો, ’ ‘ બમ્બા,
જગ્યા સરસ મળી કે ? ’, ‘ હું તો કાલજા છ ! ’ વગેરે શબ્દોની પ્રપંચથી બાંહે
સેંટ્રલ ગાથ ઉઠ્યું. મુકવા આવનારાઓમાંથી કેટલાક વાંદરા સુધી આવનારા પલુ હતો
એમણે તોફાન મચાડીએથી, આજુસોથી ભરચક કબા જગવરા માંડ્યા.

હાથ આપ્યું. “ જુઓની. મેલા માણેકરામજાપ અને તેમનાં વડુ વસુળદેવ
બહોથી આજ દેનમાં મેલા કે ? ” સુવતીએ ચાકેલા, કંઠાવેલા પતિને પૂછ્યું.

“ ક્યાંથી ભડ ? બીક તો તમે જુઓ છો. એમાં કું નીચે ઉતરીને જોવા
ક્યાં ભડ ? આખાં દરો તો સુરત ઉપર જળ્યાસે ને. ” પતિએ સુવતે પોતાની બધી
દિગ્ગત એકઠી કરીને કહ્યું.

“ દારે હા, હું જુડી. ” મરઘટમાં સુવતી બોલી. “ મારાં ખીચરીવાનિ જોવા
તમે એટલી તરડી થો જો તે બને ! દમચ્છાં પેલા સન્નુખજાપ કે ઝીલ્લાભાષ કે મન-
બદેન કે તારામતી દોલ તો આટલી બીક જળ્યાસ/પલુ નહિ.

વાંદરા આપ્યું. “ બહુને રોચન જતાવોને. કયું રોચન છે ? વાંદરા ? બહુડી,
જોજો, વાંદરામાં તો કેની, વારી હજુખાસી આખાં દરો, મનસુખમાં આખા દરો.
પલુ હાઆઆ, તેમાં આમરે શું ? એ તો બેરીનાં સગનિ. એટલે પગની ધૂળ બરા-
બર. ” સુવતી બોલી.

સુવતે ના પાડવા જતો હતો પલુ દિગ્ગત રવી નહિ. બહુને ઉપાડીને કામે

તો થયો પણ આમળ નવ કર્યાં ! ત્યાં જ ઊભો ઊભો એ બગડાવાળો, " બેબી, બેબી ! ત્રેયું ! વાંદરા આપ્યું ! " એટલામાં કોઈનો પકડી લાગ્યો એ બેબીને લઈને પાછો બેબી ગયો.

વાંદરાયો ફેન ઉપડી. પછી ઉતાર્યોની આવળ થોડી ઘડ મઠ. સાંકડેમોડે, ઘડી પરવારીને ઉતાર્યો. ગોઠવાઈ ગયાં હતાં અને જોડણી ઉંપ આવે તેટલી લેવાનો મત કરતાં હતાં. જોડણીને ઉંપવાની ઇચ્છા જ ન હતી તેઓ તરફવાર ગયા મારી અને બીડીઓ પી, વખત પસાર કરતા હતા. હું પણ અરધા ઉંપતો, અરધો ભગનો ઉપર પડી રહ્યો હતો અને ભગત અવશ્યમાં નીચે બેઠેલ કુટુંબ ત્રિપુડી-પુરતી, બેબી અને પુત્રક વચ્ચેનો સંવાદ સાંભળતો હતો.

પાલનક ઉપર હું ખાસ ભગત ન હતો એટલે હું બરાબર સાંભળી શક્યો નહિ, પણ ' બેબીને નાનખટાઈ જોઈએ છે ' એમ પુરતીએ કહીને પેલા પુત્રકને ઉંપમણી જગડ્યો અને તેને નીચે ઉતારી પળ ખરો. પણ નાનખટાઈ આવી કે નહિ બેબી અને ખાનરી નથી. એટલામાં વચસાડ ઉપર હું બરાબર ભગ્યો ત્યારે પુરતી બેઠતી હતી તે મેં સાંભળ્યું.

" તમે ઇંદરીમાં ઉંપવા સીરામ બીડું કંઈ જોયું છે કે નહિ ? " પુરતી બોલી હતી, " આ બમણીને પાછી પીડું છે તે જતા કુંભમાંથી માંદી આપોને, હું ! જાણ ઉંધી મયા ! યું ! કુંભમાં પાછી જ નથી ! ત્યારે મયું કર્યાં ! તમે સેંદૂલ ઉપર પૂડું મયું જ નહિ દોષને ! તમને કયા ધરનાની ઇચ્છા છે ? પણ ત્યારે હવે ઉતરીને જાઓ, થી રીતે જઈને ! તમે તે મરદ જો કે ભેરી ! થો, આ બેબીને શયો તો હું કરી આપું. ના, મને જવા દેડી નથી અને ચોલાને જવું નથી. "

" હું કરી આપું છું, " આટલું કહીને પુત્રક કુંભને લઈને ઉઠ્યો અને ટૂનીએ ઉતર્યો. થોડીવાર દીલો મળે તે પાછો આવ્યો.

" કેમ, પાછી લાભ્યા ? " પુરતી બોલી, " બેબી, ઉઠ તો, પાછી પીડું છે ને ? જુ પીડું છે ને ? " ઉંપમાં પડેલ બેબીને ગોઠ મારીને ઉઠાડવાનો મત કરતી પુરતીએ કયું.

" જો છે તો ઉંપવા લીને, " પુત્રક કાગમાં ચડતો બોલ્યો. " નજી આમળ બીડ પુષ્કળ હતી અને એકનો પકા વાગ્યો તે કુંભે તો પુરી ગયો ! "

" હું ! કુંભે કોઈને આભ્યા ! પણ ત્યારે અત્યાર કપી બોલતા કેમ નથી ? હું તો બેબીને ઉઠાડવાની જ હતી, " પુરતીએ કયું.

" હવે ન ઉઠાડો. " પુત્રક બોલ્યો.

" ઊઠાડું નહિ તો મજા મચડી જાયી નહિ ભવ ! તમારે બેબી થોડી પડી છે ! " પુરતી બોલી.

" પણ-પણ તો પછી પાછી કપાઈ લાવશું ? " પુત્રકે કયું.

આ રમકકે આલની હતી તેટલામાં પુરતીએ બેબીને જગડવાનું મળ્યું કયું પણ બેબી ભગી નહિ અને ફેન ઉપડી.

" વળી પાછી થોડી વાર ચાલિ પ્રસરી. નવસારી આપ્યું. પુરતીએ બેબીને

જંગલમાંના પ્રસન્નો ક્યાં. તે દરમિયાન ઉતારાઓ ઝોળાં ચંદ્ર ગયા હતાં એટલે ક્યામાં મોડગાશ થઈ હતી અને એનો લાંબ લાંબે પુલક નીસરે ઉંધ ઝાડવો હતો. બેબી ઉડી. "ત્યાં હવે તો પાણી પાછ આવે, ભગો છે કે ? પણ ભગતું હો તો બંદી બેસા ચાઓને, પછી ટૂન ટાંઈ થોડી તમારે માટે બેબી રહેવાની હતી ? પુલતી બેભી. પુલક બહેબાકો છેલ્લો. " હાવો, પાણી પાછ આવું, " કહીને બેબી બિંબીને હાથમાં લીધી અને નીચે ઉતરીને ચાલવા માંડ્યું. થોડીવાર થઈ પણ એ પાછો આવ્યો નહિ એટલે પુલતીને ચિંતા થતા માંડી. તેણે બીજા ઉતારાઓને કહેવા માંડ્યું, " ભાઈ, જુઓની, પેલા તો દણ આવ્યા નથી, "

" તે આવશે, બેપાઈ ચોપ જવાના હતા ! " તેમણે જવાબ લેલો. "

" તે તો હું જ જાણું છું, પણ સાચે ઊંડરી છે તેથી ચિંતા થાય છે. " પુલતી બેબી છતાં ઉતારાઓ સળવળવા નહિ એટલે પુલતીએ બારણા આગળ જઈને થોડાં પાંકણ માંડ્યા; " બેબી, બહુડી, તમે ક્યાં છો ? જલદી આવોની નહિ તો ગાડી ઉપડી જશે. " ગાડી ઉપડવાને વખત થયો ત્યાં સુધી આમ ચાલ્યું. પછી પુલક બેબીને લઈને આવ્યો. તેનાં ખમીસ, કોટ અને પોતીકું ખાજીથી પત્રણા ગંધાં દેતાં બેબીનું ફેફ પેણુ તેવી જ સ્થિતિમાં હતું. પુલક ઉપર ચડી ગયો અને ગાડી ઉપડી. "

" આ શું કરી આવ્યા ? તમારા વેરા તો જુઓ, " પુલતી બેભી, " બંને આ બેબીને હવે નુભોનિયા ચરો તો ? જરાક નો દંડ રાખો. શાધી આમ થયું કે ? "

" પોણી પીરકાવવા ગયો તેમાં, " પુલકે નરમ શબ્દને જવાબ આપ્યો. "

" ચોખ્ખાચોખ્ખો, કીકક, પણ પાણી પાણુ તો ખરું ને ? "

" શી રીતે પાઉ ? " પુલક બોલ્યો, " બેબીએ ના પાડી. "

" હાહાહા, જખમી, મારી ઝાડી કીકરી, જુ નથી પીણુ ? " પુલતીએ કહ્યું, "

" પણ તમારે માદ પાવી હતી. "

" ચાહ પાવા ભત તો ગાડી ઉપડી ભત, " પુલકે બોલ્યો. "

સુરત આવ્યું, પુલકે મજુરને બોલાવ્યો. પૈસા ઠેરવતાં પુલતીને અને મંજુરને તકસર થઈ અને પરિણામે મજુર આવ્યો ગયો. મહા મહેનતે પુલકે સાંભાન બહાર કાઢ્યો અને બીજા મજુરને બોલાવ્યો. હું નીચે ઉતરીને ટાંચામાં બેઠો તે વેળા પુલક, પુલતી અને બેબી બીજા ટાંચામાં બેસવા જતાં હતાં. આરો ટાંચો ઉપડ્યો તે વેળા પુલતીનાં વાકયો અને સંભગલક " શું દેખ્યું ? એક રૂપોઆ ? બેરીકેકરને તમારે તો બીજા મંજાવવી છે કે છે શું ? ટાંચાની ક્યાં જોટ હતી ? એમાં પરદવામાં ખાનું દાની રાંધેલું થતી હતી ? અને એટલા પૈસા ઉછળી નીકળે છે તો પછી બેરી અને બેબીની પાછળ પૈસા ખરચતી વખતે....."

કેઇ આવે

- મ્હારા અન્તર્યા બારણાં હજીવે...
 રે કેઇ આવે.
 સુતા મન્દિરને ચણથી ચળવે...
 રે કેઇ આવે.
 જગના કે દેશનાં શું ખ્યાલી આવી ચડવાં ?
 એ એ ઉર માગે ના બૂલાવે...
 રે કેઇ આવે.
 સુરજનાં ચંડીખ ફિરો શું આરો ?
 તારનાં તેજને બૂલાવે...
 રે કેઇ આવે.
 વાણ ના વાણ તેજ ઠોભે ના મન્દમ
 પન્થીને માગે કે જતાવે...
 રે કેઇ આવે.
 વંદિયું મંદિર મ્હાણું જાંઝ અન્ધારનાં
 આવતાં પ્રમથ દોભાવે...
 રે કેઇ આવે.
 જુમજુમનાં જન્મનાથી બધિલાં બારણાં
 મોનાં મમણ એ હજીવે...
 રે કેઇ આવે.
 મ્હારા અન્તર્યા બારણાં હજીવે...
 રે કેઇ આવે.
 મ્હારા સુતેનાં ગીતને જગાવે...
 રે કેઇ આવે.

વાણરાવળ

સળિયા પાછળ

પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

[ગંગા અંદાજ પૃષ્ઠ ૩૬ થી સાંકળ]

અંક ૨ : પ્રવેશ ૧

[ઘણા જગ્યાના પન્નાલાલ, રાધેલાલ, ખરે, ચંદુલાલ, રામચંદ્ર અને બીજા ચાર જણ દોરીને વળ આપવાના રીડીયા પર બેઠા છે. બેચસુ જણ આમ તેમ ચર્ચા કરતા દેખાય છે.]

પન્નાલાલ : શાન્તિભાઈ, અહીં ટક્યા ખરા.

ચંદુલાલ : ખરે હજી તો આવાઈકિં થયું છે.

રાધેલાલ : અને તેટલામાં સુષરિન્ડે-કન્ટ અને જેલરને બહુ શાન્તિ મળી હોય એમ હું નથી માનતો.

ચંદુલાલ : એ અહીંથી જમ તો સારું થાય એમ અહીંના સાહેબો પણ માનતા તો હશે.

પન્નાલાલ : ના, એમને તો શાન્તિભાઈને અહીં ટકાવવા છે એમ કારકુન કહેતો હતો.

રાધેલાલ : અને કેવા સમજદાર છીએ એ બતાવવા !

ચંદુલાલ : પણ એકથું બહારથી બતાવે શાન્તિભાઈ ક્યાં એવા નથી તો, એમણે સમજદાર વર્તન પણ કરવું જ પડશે.

રાધેલાલ : તમે એમને હજી નહીં ઓળખ્યા ? પણ ખરો જેલના અમલદારને જ્યાં સુધી દમથી કામ લેવાય ત્યાં સુધી દમ કરવાની રેવ હોય છે, અને દમ નહીં આવે એવું લાગે ત્યાં મીઠી મીઠી વાતો કરી કે પછી ન કરવાની હથ પછી સારી આવડે છે.

ખરે : પણ વાતોથી સંતોષ પામે એવા શાન્તિભાઈ તો નથી જ.

પન્નાલાલ : પણ આખરે તો અને ખાતરી છે કે એમને અહીંથી મથે જ છુટશે.

રામચંદ્ર : એ અહીંથી જમ તો એક જણ તો ધવો જ ખુશ થશે.

ચંદુલાલ : કેમ ?

પન્નાલાલ : બીજું કોણ ? આખરું રામચંદ્રાઈ હશે. [રામચંદ્ર વચ્ચે જાય છે]

રામચંદ્ર : હા, એમનું હીલ શાન્તિભાઈના વર્તનથી બહુ હલાય છે.

પન્નાલાલ : પણ એ બીજાની પંચાત શા માટે કરતા હશે ? પોતાને ન ગમે તે ન કરવું.

ચંદુલાલ : કેટલાક સોફાની ફલિ બિલાડી જેવી હોય છે. પોતે પોતે નહીં પણ ટોળાં નાખે.

રાધેલાલ : ના એવું તદ્દન તો નહીં જ. એ ખરેખર એવું માને છે કે જેલના કાયદા ભલે ગમે તેવા હોય તો પણ તેવું પાલન કરવું.

ચંદુલાલ : હું પણ તે જ કહું છું ને. એમને કરવું હોય તે કરે. બીજાની શા માટે પંચાત કરે છે ?

રાધેલાલ : એ પોતાને મટે માથ નહીં પણ બધાને મટે જ એમ થવું જોઈએ એમ માને છે. અને કેટલીક વાતોમાં એ ઠીક પણ છે.

પન્નાસાસ : હપાન્ત તરીકે !

રાધેલાલ : શાન્તિભાઈ હાથું મંગાવીને વચ્ચે છે તે.

ચંદુલાલ : હાથું વાંચતું કપી હજિએ એટું છે ? હાથું વાંચતાં તમે પકડાઓ તો પણ તમે મોડું પાપ કયું એમ કાઢ કહી શકે એમ નથી.

પન્નાસાસ : હાથું ન મંગાવતું એવું આરં માનતું હોય તો એ હાથામાં શું લખેલું છે એ કાઢએ હાથું વાંચતું હોય તેની પાસેથી જાણતું ચોખ્ખું કહેવાય ?

રાધેલાલ : નહીં જ. આ રામચંદ્રને પુણી જુઓ, રાજ તો શામજીભાઈ એને હાથામાં શું લખ્યું છે એ પૂછે છે. વાંચતું ને પૂછતું એ એક જ વસ્તુ છે.

રાધેલાલ : બીજું શાન્તિભાઈ બહારથી કાઢક ચાર આવાનું મંગાવે છે.

ચંદુલાલ : ક્યાં એકલા આવે છે ?

પન્નાસાસ : મજી ચાર તો જરા ન આવતા નથી. બધાને બહેની આવે છે.

ખરે : કાઢ, જેમમાં આવું કાઢક દહાડે ન કરીએ તો વખત માંગશે મુશ્કેલ થઈ પડે.

રામચંદ્ર : અને એ કાપડાઓ આપણે ક્યાં બતાવ્યા છે કે આપણને તોડતાં શોભ થાય ?

રાધેલાલ : પણ આ શાન્તિભાઈ જ આવતા હોવાય છે.

(શાન્તિભાઈ દાખલ થાય છે)

શાન્તિલાલ : કેમ કાઢઓ, રાહલા કમાવાનો પ્રયાસ આપે છે ?

રાધેલાલ : કેંક કામ તો કરતું નોખએ !

શાન્તિલાલ : આપણાથી થાપ તેટલું કરવામાં વધી નથી. પણ મળા ઉપરાંત કરાવવાનો પ્રયત્ન થાય તો તે ન જ કરતું.

પન્નાસાસ : આ કામ તો નહતું છે.

ચંદુલાલ : ખરું પૂછો તો કામનો રોગ જ છે.

શાન્તિલાલ : આ તો રમત છે, પણ જેને પચ્ચર તોડવા આવે છે તેને મલ્કું દેરાત થતું પડે છે. આખો દિવસ તકામાં મેલતું પડે છે એટલું જ નહીં પણ નેહાગીતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે એમણે એકાદમાં એકાદ દસ કદુમિક ફૂટ કરતું એવું દબાવુ પણ ગઈ કાલે થયું એમ સંભળાય છે.

ખરે : મેં સંભળ્યું છે કે એમનામાંના કેટલાક પર જમાણા આવે ખરોડો કરવાનો છે.

પન્નાસાસ : આ કમળી બાબતમાં આપણે કેં કરતું નોખએ. મારીમાં પણ એકાદમાં એકાદ ૩૦ રતલ દબાવવાનું દબાવુ છે.

ચંદુલાલ : મેં તો સંભળ્યું છે કે સીધાખેતીને આપણા કાઢઓ પાસેથી કરીને કામ લેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

શાન્તિલાલ : કું માની શકું છું. નેકરે બહારથી મીઠી ચતો કરી સીધાખેતી પાસેથી નેટલું દબાવુ થઈ શકે એટલું કરાવતું એવી જ રાજનીતિ અભિવ્યવસ્થા કરી છે. આ વખતે આપણને નેટલા દેરાત કરી કમાવ એટલા કરવા એવું એમને કુશળ આપ્યો છે.

રાધેલાલ : ખરેખર ?

શાન્તિલાલ : સુપરિન્ટેન્ડન્ટે મને 'સરકુલર બંતીઓ' દ્વારા જાણ થયું કે : 'મી' સરકુલર તે એને તે બંધે, પણ આ અમરસારી તો દિલ્હી છે ને ?

શાન્તિલાલ : ગુલામને નથી દેશ ને નથી સ્વગમ.

પન્નાલાલ : છતાં યે વહુ 'કરી' છે.

શાન્તિલાલ : અમારા વાક્યોને એને કેવા સરસ પદ્ધતિએ છીએ એ બતાવી એમને પ્રેમોચન મેળવવું હોય તો ?

રાધેલાલ : આપણે શું કરવું તેના વિચાર તો કરવાની જરૂર છે ને.

શાન્તિલાલ : હા, એટલે ખટલાનું શું થાય છે તે બાબતે પણ આપણે વિચાર કરીશું.

ચંદુલાલ : કેમ શાન્તિલાલ, અત્યંત દુષ્ટદ્રવ્ય છે શું કરે છે ? તમારી મિત્ર કેમ નથી આવ્યા ?

શાન્તિલાલ : મૃતા હતા.

રાધેલાલ : તખીઅત તો ચારી છે ?

શાન્તિલાલ : તખીઅત તો યોગ્ય નથી છે, માત્ર એમનું મિત્ર મોકલે એવું એમ નથી લાગતું.

પન્નાલાલ : પણ કે' કારણ તો હશે ને ?

શાન્તિલાલ : સમજ કારણ છે, એમને જેવાં સિદ્ધાંતો સખત હોય તેવાં હોય.

પન્નાલાલ : }, જેવાં સિદ્ધાંત ?

ચંદુલાલ : }, એ શું છે ?

રાધેલાલ : આ કરવું નામ તો મેં આજે જ સાંભળ્યું.

શાન્તિલાલ : તેમાં કે' નવાઈ નથી. છદ તો વહુ 'જૂતું' છે, તથા એની શાલાશિષા સમય પહેલાં જ થઈ છે. મારી જેલની છેલ્લી 'મુસાફરી દરમિયાન' મેં એની શોધ કરી.

પન્નાલાલ : ત્યારે તો એનાં શોધક તરીકે એ એમ તમારે નામે જ યોગ્ય આવે તોડએ.

શાન્તિલાલ : એવી પ્રથા છે ખરી, પણ મારી જાણવાનો વિચાર કરતાં એ અમરતાનો ભાર કેવી રીતે સહન થઈ શકે એ ન સમજવાથી એને 'વર્ણનાલાલ' નામ આપ્યું અને પછી એક શેખના રૂપમાં જ અમર : શાલુ' એ વિચાર બંધ ન થયો. [બેસે છે અને બાજુ બરખા મૂકી એની જાણપાસે બીઠાબેઠે બેસે છે.]

રાધેલાલ : એમને કહે તો ખેલ કે એ એમ કેમ જાણી શકાય ?

પન્નાલાલ : ગીતામાં સ્થિતપ્રજ્ઞનું વર્ણન આપ્યું છે તેવું 'વર્ણ' અમેરે.

શાન્તિલાલ : હું : તેવું જ વર્ણન આપવાનો હતો. એમ જાણસંમાં વિદેશો છે, માણસની બહાર નથી. અને બહાર હોય તો તે 'શેખ' નથી.

ચંદુલાલ : વાહ ! શું સરસ છે જુની સામજીમાં તો આ સાંભળ્યા પુત્ર જેવું બેઠ.

શાન્તિલાલ : ત્યારે એ શેખને પંદરવો 'હોય' તો જેને એ 'શેખ' થયો હોય એવા માણસની તપાસ કરવી જોઈએ, એ કેમ પાસે છે, કેમ બાંધે છે, કેમ ઉપે છે એ બધી વસ્તુઓનું સંલેખ નિરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે.

પન્નાલાલ : હરે, હરે !

શાન્તિલાલ : માટે આપણે નવેન્દ્રને જ કેમ તપાસીએ, એના બોલવામાં આપણા બધાને માટે ઉડે તિરસ્કાર સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચંદુલાલ : તમારે માટે તે નહીં જ.

શાન્તિલાલ : ના, વખતે તરીકે અને પરમ દહાડે જ કહેતા હતા કે મને અદીનું શાક ખાતો, બેઠને એમણે પણ ખાવાની હારખાત કરી છે. એ માંબળીને મારું લોહી ક્યા શીર વધુ હશે. [બધા હસે છે] એમને તમારા જેવા એટલે અને તેવા લોકો જોડે રહેવાની રેવ નથી એ તિરસ્કારનું કારણ છે. એમની આલમ પોતાને મોટા બતાવવા માટે આડંબર બાંધે છે, અને અદીને બોલાવે તમારા જેવાં પશુઓને માટે જ દોષ. એમના જેવા સંસ્કારી પુરુષો ન પચાવી સડાવ એ સિદ્ધ કરવા પૂરું ખાતા નથી. આવી સ્થિતિમાં જોશાહદિસ જલ્દી મૃત્યુ કરી શકે છે, આવા આડંબર અને ધુપ્પરપાથી મન ધણું જ અરિષ્ટ થઈ જાય છે, અને મનની અસ્થિરતાથી સોજામાં વધારા કરણે દેવ જેવાની મનોદશા ઉભી થાય છે તેને જ જોશાહદિસ કહે છે.

પન્નાલાલ : એની અસર બધા પર એક જ રીતની હોય છે !

શાન્તિલાલ : નહીં જ તો. એની અસર લુછલુછ સોજા પર લુટી ધાય છે. કોઈ આખા જગત સાથે બાંધવા નૈપાર થઈ જાય છે ત્યારે કોઈક જગતની અવમતતાને ખ્યાલ કરીશરીને પોતાના આત્માને દૂરબે છે.

ચંદુલાલ : પણ એના ઉપાય તો હશે ને !

શાન્તિલાલ : એ તો શેમ થશે એટલે તેમ ઉપાયો, ખરું કહેતાં ઉપચારો હોય જ.

રાધીલાલ : ત્યારે આપણા બાપને માટે કેં ઉપાય કરે ને.

શાન્તિલાલ : કરવા માંડ્યો છે. એમને થોડા સમય માટે બોરાકમાં ફેરફાર કરાવો ; આપણાં જોઈએ કંઈ છે અને એમનું વજન ઘટ્યું છે એટલે થઈ શકે તે આવવાનો.

પન્નાલાલ : પણ એનાથી તો એમને પોતાની મોટાઈનો ખ્યાલ વધશે જ.

શાન્તિલાલ : ના, સાથે સાથે એ ધારે છે એટલે મોટા માણસ નથી એમ એમના મગજ પર કસાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. અને મોટા હોય તો પણ સોજાની જોડે સંખ્યાથી જાણે જ પોતાનું મોટાપણું બતાવવી સડાવ, એ પણ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

ચંદુલાલ : બહુ નમ્રનું છે, એમને નથી મગજ કે નથી સમજવાની શક્તિ.

શાન્તિલાલ : તમને એમની સાથે થયે જ પૂર્વાગ્રહ છે.

પન્નાલાલ : ચાલો, ચાલો, રેડીઆ પર બેસી જાઓ. રેમે સીપાઈ આવે છે.

[બધા ઉભી રહેલા જાય છે અને રેડીઆ પાસે બેસીને કામ કરવાનો હોય છે. શાન્તિલાલ જાણ કરીને હસી મઠે છે. સીપાઈ દાખલ થાય છે]

સીપાઈ : શું કરી રહ્યા છો ?

પન્નાલાલ : અલ્યા, જોતો નથી ?

સીપાઈ : બધું જ જોઉં છું. અને આવતો દેખીને બધા રેડીઆ પર બેસી ગયા.

ચંદુલાલ : ત્યારે આખો વખત બેસીને તે કોઈ કામ કરતું કરો ?

સીપાઈ : બાઈઓ, હું તો સમજું છું કે તમે કે સાધારણ ફેદીયા નથી. તમારાથી ચોંચ તેટલું કામ કરો. પણ નહીં બેસી ન રહો તો સારું; પેલો જગાદાર નહીં તો જેલર આવશે તો મારો માથું કાઢી નાખશે.

શાન્તિલાલ : પણ અહીં બીજા રેડીઆ નથી એટલે હું શું કરું ?

સીપાઈ : [દરબને] હું કામ લાવી આવું.

પન્નાલાલ : આ સીપાઈ મળે જ સારો માથુસ છે.

ચંદુલાલ : બીજા પણ બધા સારા છે. માત્ર એક જગાદાર જ બદમાશ છે.

શાન્તિલાલ : એ તો એને હવે પછી લેવાની હોંસ છે. સુબેદાર છૂટી થશે. એટલે જેલર સાહેબને ખુસ સમજાવી એની જગ્યા મળશે એમ ધારીને જ વધારે ખંતથી લોકોને હેરાન કરે છે. જેમ જેલર અને સુપરિન્ટન્ડ કરે છે તેમ જ આ માથુસ પણ કરે છે. સીપાઈઓને બીજાંસાથોને ઉપરની જગ્યા ખાતી નથી થવાની એનો ખ્યાલ છે એટલે આપણને સદાનુભૂતિ બતાવે છે. [સીપાઈ પાછા આવે છે] કેમ કામ લાગ્યો ?

સીપાઈ : [ચુપચાપક મુલતને દબાવે દબાવે સચે મુકે છે.] હો આ કામ.

શાન્તિલાલ : [ચંદુલે મુલત લઈને] આવું છું કરવું છે ?

સીપાઈ : [દબાવે] આના દોસ છુટા પાડીને દાખલાવો.

પન્નાલાલ : અને દાખલાવ્યા પછી ફરીથી ઉમેદી દોરો બેઠા કરી દો.

શાન્તિલાલ : આ સરસ કામ છે. આખરો જૂત પણ આનાથી સતોષ પામત.

સીપાઈ : બાઈઓ, તમે બધા બેસી જાઓ. અને જેલર પા તો જગાદાર આવે ત્યારે હોંચ માત્ર ચાલતો રહે તે ખ્યાલમાં રાખીને નહિ તો મને કંપો આપશે.

શાન્તિલાલ : વાડું તું નચિંત રહે. [બેસીને દોસ વહેલવા માંડે છે]

પન્નાલાલ : પેલા ચામચખાઈ આવે છે.

શાન્તિલાલ : એમને શું કામ સોંપ્યું છે ?

ચંદુલાલ : બધા પાસે કામ કરાવવાનું માથે લીધું છે.

[ચામચ લખત માથે છે]

રામચંદ્ર : તમે તો વાતો જ કર્યા કરો છો.

પન્નાલાલ : અને તમે ર્ધ્યા કરો છો.

રામચંદ્ર : બાઈઓ, આપણે જેલનું કામ કરવાનું માથે લીધું છે તે ખ્યાલ રાખવું જોઈએ.

રામચંદ્ર : કામ કરવાનું તમે માથે લીધું છે એમ નહીં.

શાન્તિલાલ : [મળકમાં] : જુઓ ચામચખાઈ, હું કેટલું અમલ્યનું કામ કરી રહ્યો છું ? પહેલાં ચુચ્ચામલા દોસ ઉઠેલા અને ઉઠ્યા પછી ફરીથી ચુચ્ચામલા અને ફરીથી ઉઠેલા અને ફરીથી ચુચ્ચામલા એના કરતાં વધારે ઉપયોગી કામ થયું દોષ તમે ?

પન્નાલાલ : રખડવાનું અને બીજા પર દુકમ મલાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું.

શાન્તિલાલ : પણ સામજીમાં, તમે આટલી બધી પંચત શા માટે કરો છો ?

સામજી : સત્યાગ્રહીઓનો મોબો મારે સાચવવો છે.

પન્નાલાલ : મોતારી.

ચંદુલાલ : શું કશું ?

પન્નાલાલ : કહે છે કે આપણો મોબો એમને સાચવવો છે.

ચંદુલાલ : આપણો મોબો અને એમણે સાચવવાનો. એા માણ ભમવાનું ! તને આ શું મૂઝવું ?

શાન્તિલાલ : સામજીમાં, હું તમને એક બીજું સરસ કામ બતાવું. ભુલો આ ડોકરોમાં કામ કરે છે કે નહીં તેની તપાસ રાખવાને બદલે આ ડોકરો-ઓને જે ફેવરની ફેરબરતી મોઝવણી પડે છે તે ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરો તેર વધારે સારું. નહીં તો જેલના અમલદારો અમારે માથે ચઢી જેમરો અને કુપ થશે.

પન્નાલાલ : એ કામ એમનાથી કેમ થાય ? એ તો બહો બધી મુસીબતો સહન કરવા આજ્ઞા છે.

ચંદુલાલ : અને તે રખડો અને આપણી નજાત રાખી થોડા રીતે કરી રહ્યા છે.

શામજી : બાપ, તમને હું કાંઈ બોલું, પણ પડું પણ...

પન્નાલાલ : કામ કરો એમ જ ને ?

શામજી : [જરા આંખો બંધીને] હા, કામ કરો; નહીં તો આપણી પ્રતિષ્ઠા કેમ જાળવશે ?

ચંદુલાલ : બાપ, અમારે પ્રતિષ્ઠા નથી જાળવણી. અમારાથી ઘરો તોડવું....

પન્નાલાલ : અને તમરો એટલું પણ...

ચંદુલાલ : હા, તમરો એટલું કામ કરીશું. એ તો દુલ્લુ કરે માંધીઓને નહિ તો જેલની સ્થિતિ કેમ જાળવાય છે તે પણ બોધ લેત.

[સીસીલી લંબાવાય છે]

સીપાર્ક : જેલરનારેજ આવે છે. જાપ્તો, મહેરબાની કરી કાને સાગી જાઓ.

[બધા મોઝવાળને બેસી નબ છે. શાન્તિ દોશનાં કુંબળાં ઠોકવાનો રોંગ કરે છે. જેલર અને જમાદાર સાથે કે બેઠાના ઘાજલ થાય છે]

જેલર : હાં શું કશું જમાદાર ?

જમાદાર : સાહેબ, ખડી શાહજહાનનો ચણું જા ઓળું કામ કરે છે.

જેલર : ઘેલું કંઈ કરે છે ?

જમાદાર : ઘેલ્યા બે હૃ.

જેલર : પણ એ કેમ ચાલે ? [સામજીને] કેમ સામજીમાં, તમે કહેતા હતા ને કે તમે કામ કરાવશો ?

શામજી : હું કશું તો છું.

જેલર : હા, પણ ત્યાં ઓગમ્યાં ઓગળ દસ હૃ લખ્યા છે ત્યાં દોઢ હૃ થાય એ

- શામળ : કામ કહેવાય ? તમારે બરેસે હું જાણુ કે, કરતો નથી; પણ હવે મારે બીજા ઉપાયો શોધવા પડશે. કેમ શાન્તિલાલ, તમને હું લાગે છે ?
- શાન્તિલાલ : મારે ખરે અભિશપ્ત પડે તો હોશી મેં કૂટ વધારે વાગળી ગણાય. એને પર્યટ ફેરવાવી દેવ ન હોય તેને મારે કે જોઈએ તો ન જ ગણાય.
- જેસર : જેમ મેનુઅલમાં તો જોઈએ જોઈએ દસ કૂટ પચા જોઈએ એમ લખ્યું છે.
- શાન્તિલાલ : જેમ મેનુઅલમાં તો મહું ન લખ્યું છે જે તેથી તમે પાગતા અને નથી અને પાછી સાધવાના.
- ચંદુલાલ : પણ હું એમ પૂછું કે બીજા, સત્યાગ્રહીઓ ઉપરાંતના કેટલાક છે, તે કેટલા કૂટ કરે છે ?
- શામળ : એ મને લેવા કરતા હોય તેથી લોકે આપણે કે, સંમત નથી.
- શાન્તિલાલ : ત્યજ કૂટથી વધારે કામગીરી કરેલું જાણ હોય તો જાણવો.
- જેસર : કેમ જાણવો ?
- જામદાર : હા, સાહેબ, એક મે જલ્દી જાર પાંચ કૂટ પણ કરે છે.
- શાન્તિલાલ : બધું થયું ? એ એમ હોય તો આ કામ જોઈએ કેમ ગણાય ?
- શામળ : આપણે સાધારણ કેટલાક જોઈએ મમ તો ન જ કરવું. જોઈએ એમને તો હરખી આપણું કરવું છે. પણ આપણે તો જુદીથી, જોઈએ મારે જોઈએ વધારે કરવું જોઈએ.
- પન્નાલાલ : તમે મોઢા વિષય પર ફેરવે લેવા છે ? જેસર સાહેબ ? હું થોડું વિવેક ખાતે કામગીરી અને હવે અને તાન પ્રામાણિક પ્રવર્તેના છતાં મેં જુદી વધારે ન, કરી સમજી અને તે પણ આ કલાક મેં પાછી.
- જેસર : એ તો થોડા દહાડામાં આવડી જાય. પણ અમારે પણ કામ તો લેવું જ જોઈએ ? આહ. ઇ. (Inspector General) ને જાણી શકે લખાય આવે છે કે તમારી જગ્યામાં કામ જોઈએ સાવ છે. અને ખરીબી વાત તો જવા જ રહે છે પણ અમારી પણ એ જ વાત. જેમ તેમ કરી પગીલ ફાલ કરે છે.
- શાન્તિલાલ : તમને તો સંતોષ જ નથી, હું અમને મારી નાખતા છે ?
- જેસર : મારી નાખવાની ક્યાં સંભલ છે ? આ તો જેસર જેમ શામળના શામળ : ખરી વાત.
- જેસર : અને જેસરમાં તમે સત્યાગ્રહી તરીકે આવ્યા છો, તે તો કામ કરીને જાણું જોઈએ. મહામાય જાણીશું હું કહે છે ?
- શાન્તિલાલ : મહામાય તો કહે છે કે માર્ગેન્ટ લોકે સહકાર જ ન કરે, એ ખરી વાત છે.
- જેસર : ના, હું તો મહામાયને જોતા નિવશો પાગવા મારે જે લખ્યું છે વિશે હવેના હવે. એ સ્ટિમ મેં બગાડી રાખ્યું છે.
- શાન્તિલાલ : અને તેજ પણ દિલીએ કરમારે મહા આપણી એ દેહીદ છે.

જાન્યત્રનું કદિએ રાખ્યું છે કે નહીં ? તમે મહાત્માજીનું ફરી ફરી નામ
 શો જો માટે કહેવું પડે છે કે એ બોલવું તમારા મોઢામાં નથી શોભતું.
 તમે કિંદો છો તે તદ્દન જૂની મયા લાગે છે.

જેલર : [જરમ જોરમાં] એ વાતની ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી.

શાન્તિલાલ : [તેટલા જ જોરમાં] ફરીથી મહાત્માજીનું નામ દેશો નહિ તો ચર્ચા
 પણ બંધ થશે.

જેલર : [જરમ પડીને] એ તો જુઓને જોવાથી જેટલું યાદ તેટલું કરે.

શાન્તિલાલ : હું ક્યાં કદું છું કે તમારાથી યાદ તેના કરતાં વધારે કરો ? તેટલું કરો
 તો જ બમ છે, પણ તમારે તો તમારો ઉત્સાહ અવધેડને બતાવવો છે
 એટલે પળવણી વધારે પડે છે, એ, એ મેં દરેક જોલમાં જોયું છે
 કિંદો અમલદારો નોકરી ન છોડે તો પણ અમે એમની પગવણી તો
 તરી જ સહીએ. વસ્તુરિશ્તિનું એમને બાબ ન હોય તો અમે કરાવીશું.

રામજી : આ તમે શું કરી રહ્યા છો ? જોલમાં તમારાથી પ્રચારમાર્ગ ન ધાય.

શાન્તિલાલ : [હાસે વધે] તમે ચૂપ રહો. તમને જોતાવું ત્યારે જોડાએ.

જેલર : હું અંતે સાહેબ પણ અમારાથી બચવું તો કરીએ જ છીએ. પણ આખરે
 નોકરી તે નોકરી જ.

શાન્તિલાલ : જેલર સાહેબ, એ બધી વાતો જરા રો માત્ર એટલું ખાતમાં રાખજો
 કે કિંદો જેલર અમને પગલે એ જોડેને અમને બંધ જ દુઃખ ધાય છે.

જેલર : હું ક્યાં કાઢીને પગલુ છું ? હા, બાકી મારો સ્વભાવ જાણ્યો છે.
 હું ક્યાં સુધી સીધા રહી ત્યાં સુધી સાથે. બાકી એક વાર અમારો તો
 પછો કાઢીને પણ તરી. મને બમપણી જ એ રેવ છે. મારે, મેરે પણ
 કાઢ મારા રસ્તાની વચ્ચે નથી જ આવતા.

શાન્તિલાલ : અને વળી જોલમાં નોકરી મળી એટલે તમારો મીનજા જેરાજાની દોષ
 તો પણ કાઢ કહેવાર મળે તરી તેથી વધારે બચવા દેશો. જેલ માત્ર
 કિંદો જ બગાડે છે એટલું જ તરી પણ કે કરનારાઓ પર પણ એવી જ
 અસર ધાય છે. કિંદોએને કંમેશ જૂંઝ અણખાની રેવથી કુનીમાની બચાઈ
 તમે વિમારે પાડે છે. કિંદોએ બદમાશ દોષ છે એમ માની લીધાથી
 તમને કાઢ માણસ સાથે નહીં લાગે અને એ એક જ વાત સતત તમારા
 મન સામે રખી રહે છે તેથી કિંદોએ બધે જૂંઝ કે બદમાશ ધાય આ ન
 ધાય પણ તમે તે રાખો જ.

જેલર : બધા જ કે એવો ચતા હશે ?

શાન્તિલાલ : આ પદ્ધતિ જ એવી છે કે એમાં અપમાનનો ભાગે જ કાઢ ભરી રહે.
 જુઓને અમને ખ્યાલનું આવે છે તેથી એ આજા જેટલો પણ દિશ્મો
 અર્થ મહી થતો હોય, પણ એને આંતરમાંથી પણ અમલદારોનો એક
 પેસા તે દોષ જ એટલે ખાતનું આવે રહે તેનાથી પણ વધારે ખરાબ
 આવે છે. તમારા કિંદોમાં પણ માત્ર જુનમરોને લીધે મોટી કરીને બહી

આવ્યા હશે. પણ આવી બૂબે માસ્ત્રાની ચોરી કરનારાનાં દમ અને ધોલ ખાવા બને ? કેટલા અમલદાર એવા હશે જે આવા લાગ જતા કરતા હશે ?

જેલર : એ તો બધી વાતો છે. સરકારી અમલદાર થયો એટલે ખરાબ જ હશે એમ લોકો સહેલાઈથી માની લે છે. [જોડેના કાકામાં ઘાંઘાટ વતો સંભળાય છે.]

લુઓ, જમાદાર, એ ગણક ચાની છે ? તપાસ કરો [જમાદાર ભય છે]

અમારી તો આજે ઘણી કોફીડી સ્થિતિ થઈ પડી છે. અમારે માટે નથી લોકોને દરકાર કે નથી સરકારને. [જમાદાર એ કોફીડીને પ્રકીર્ણ પાછો આવે છે]

શું છે જમાદાર ?

જમાદાર : સાહેબ, આ બે જાણુ તકરાર કરતા હતા.

જેલર : [સખ્તાઈથી] કેમ, જેલનું આધિપત્ય પચાઈ નથી લાગતું ? જમાદાર, આ લોકો શું કામ કરે છે ?

જમાદાર : સાહેબ, માફીમાં છે.

જેલર : કેટલું પોસે છે ?

જમાદાર : ગાંઠ કાલે લગભગ પચીસ રતલ થયું હતું.

જેલર : [બધા તરફ વિજયી દ્રષ્ટિએ જોઈને] હું શું કહેતો હતો ? પચે ક્યાંથી ? કામ કરવું નહીં એટલે મસ્તી ચૂકે. આ બંને જાણુને આવેલી કાંસથી પથ્થર માડીમાં લાઇ જાઓ અને ત્રણ દિવસ સેપરેટમાં મૂકો એટલે સીધા દોર થઈ જશે. [ચાન્તિલાલને] હું ખાઈ બંનનું કંઈ પુરું છતાં બંન આપું થાય ત્યારે મન ખાટું થઈ જાય.

ચાન્તિલાલ : એમને સળ તો તમે આપી દીધી પણ થયું શું તે તો હવે પૂછી લુઓ.

જેલર : થાય શું ? કામ કરવું નહીં એટલે મસ્તી ચૂકે.

ચાન્તિલાલ : પણ એમણે શી મસ્તી ખતાવી એ તો જાણવું જોઈએ ને.

જેલર : [મેલમરીથી] એ તો તમને નવાજ લાગે, અમને તો રોજનું મધુ તકરાર કરતા હતા એ જમાદારે કહ્યું ને ?

ચાન્તિલાલ : હા, પણ તકરાર એકબીજા જોડે થા તો જમાદાર જોડે કરતા હતા એ તો પૂછો. અને આ કરજુસર એ તકરાર થઈ હતી તે પણ જાણવું જોઈએ ને ?

જેલર : [જરા કંઠાળને] કહો જમાદાર, શું થયું ?

જમાદાર : સાહેબ, સીપાઈ જોડે તકરાર કરતા હતા.

જેલર : ત્યાં સંતોષ, આ તો હું ખાતો હતો કે એક બીજામાં જ તકરાર હશે. જે સીપાઈ જોડે તકરાર કરતા હતા તેને બોલાવો. [જમાદાર ભય છે.]

[એ કોઝા વાદ કરીને] તમને કેટલીવાર કહ્યું છે કે તમે ત્યાં સુધી સીપા આપશો ત્યાં સુધી બંધાને મુખ છે પણ તમને તો કોણે-જેસી રહેડું ચાલતું લાગે છે. [જમાદાર સીપાઈ જોડે પાછો આવે છે]

બંને કેરીઓ પણ અમે કરું કહું નથી.

જેલર : તમે શું કહું ને શું નહિ તે આ સીપાઈ કહેશે. શું થયું ?

સીપાઈ : સાહેબ, તમારા વૃક્ષ પ્રમાણે આજથી સ્વરાજવાળાની પણ ન્હાવાની શરૂઆત જવાની.

જેલર : [સાન્તિલાલ વાકે જોઈને] એમાં શું ખોટું થયું ? [સાન્તિલાલ નિરાશારથી જુએ છે] પછી !

સીપાઈ : અને આ લોશને કશું ? દુકાન વગર કોઈએ પાણી લેવું નહીં અને દરેક જણે પાંચ પાટથી નાહી લેવું.

જેલર : બીજું !

સીપાઈ : બસ આટલું જ. આ લોશ પહેલાં તો શાંચમાં બેસવાની ના પાડતા હતા. પણ તે તો બેઠા પણ આ બે જણે પાંચ પાટ પાણી ન્હાવા માટે પૂરું નથી એમ કહી ખારી જોડે તકરાર કરવા માંડી અને બધાને નહાં ન્હાવાનું કહેવા લાગ્યા !

જેલર : હો સાન્તિલાલ, તમને તપાસ બેઠતી હતી ને ? મેં તો સાદી તકરાર ખારીને જ એમને સમજાવી અને આમણે તો ઉરોરણી કરી એ તો બબર પણ નહોતી.

સાન્તિલાલ : જેમમાં ન્હાતી બાજતમાં મોઝા સન્હોનો પ્રયોગ થાય છે એ કું જાણું છું, છતાં મેં અને તો આ આખા કુર્તામાં જરા મું ઉરોરણીની ગંધ આવતી નથી.

જેલર : નહીં, તમને તો અમારાં માથા પૂરે એટલે ઉરોરણી દેખાતી.

સાન્તિલાલ : પણ આ મરખીના દિવસમાં પાંચ પાટ કેમ ન્હાવાય ? અમને સ્વચ્છતાની રેલ દેવા છે તે તો દિંકુ તરીકે તમે પણ જાણી શોં.

જેલર : પાણી એણું છે.

સાન્તિલાલ : પાણી વધારે ઘર્ષ હોય છે.

જેલર : તમારે બધાને ધર મોઝા દો તેમ જેમમાં રહેવું છે ? જાઓ બીજા બે પાંચ મંજુએ ન્હાવાને તૈયાર ન હોય તેમને ઘર્ષ આવે. [સીપાઈ જાય છે] જુઓ, કું કું છું તે ખાતમાં મળે. આણું કયેં શપડો થવાનો નથી. ઉરોરણી કરતી એતો સવંદર મુન્દો છે [સીપાઈ બીજા પંદર મેડીએ આવે શાંચ પાચ છે અને હારમાં હજા સમે છે] જુઓ, બધાને કું કું છું તે સમજો. ને કુકમનો અઘાર કરશે તેને કું હવે સ્ટેબી સમ આપવાનો નથી. મેં પહેલેથી સખ્તાઈ ન સખી લેવું આ પરિણામ. બધાએ શાંચ માં રહેવું જોઈશે. અને પાણી માટે ને કુકમો થાય છે તે પાગવા પડશે. ફોન્ટની તકરાર કરવામાં શપડો નથી.

પહેલો કેદી : અને તકરાર કરી નથી. પણ અમને ન્હાવ ધોવા માટે પાણી તો પૂરતું જોઈશે.

જેલર : [ડાહ્યે જોઈને] એટલે તમે તો માતા પર કુકમ મલાવવા આવ્યા છાઓ છે !

પહેલો કેદી : કુકમનો ક્યાં સવાજ છે ?

જેલર : મૂંડ રોડ, કામે જાણ આજવાની જરૂર નથી અને અમલદારની સાથે થાવો કમતી વખતે નીચું જોઈને વાત કરતી, સખત્યા !

બીજો કેદી : અમે નીચું લેવા જેવું કશું કશું નથી અને નીચું લેવા બહોં
આપ્યા નથી.

જેલર : એમ ! ત્યારે હું જતાંનીસ, જમાદાર એમને નીચું કેમ લેવું તે બતાવે.
[જમાદાર કેદીઓ તરફ જાય છે]

પહેલો કેદી : ખબરદાર ! આગળ આવ્યો તો.

જેલર : આપ્યો સત્યામહીઓ.

પહેલો કેદી : સત્યામહીઓએ શું કરવું એ તમારી પાસેથી શીખવું નથી.

જેલર : સત્યામહીઓ જમા દરમિયાને છે. [કેદીઓમાં ખેલવામાં પણ રહે
છે અને માંદામાંદે ચોક્કસ માટે છે] જમાદાર, એને કાન પકડીને
અમમલરોની ભેડે કેમ વર્તવું તે એને બતાવે. [પાંચદશ કેદીઓ ચેલાં-રેલાં
અને જમાદારની આસપાસ ફરી વળે છે]

કેદીઓ કેદીઓ : } શરમ નથી આવતી !
} અડકીય નહીં.
} આ બધા સુધારો જ છે ! બધા કાન પકડે, ભેડાએ તો અમ
} કેમ કાન પકડે છે !

જેલર : [વાત વરોડાવે એક કેદીને ખસેલી પકડી.] ચૂપ રહે. નીચે બેસ અને
બધા ખસી જાઓ [પાંચદશો ઝાઝ ધ્યાન નથી આપવા જમાદાર સીંચણી
વગર છે, પાંચદશ ધાવ છે] સીંચણ, પંદ વગરવાતું કહેલું. [સીંચણ દોડતા
ખદાર જાય છે અને અર્ધી મીનીટ પછી ચોરસ પંદ વાજવા માટે છે. આ પાંચદશ
માં ચોવડો અવાજ સંભળાય તેવા પ્રવલ્ન કરેલો] ચૂપ રહે. બેસી જાઓ.
[સીંચણ દોડવા આવે છે, પંદ દગ્ગ વાજ્યા જ રહે છે]

શાન્તિલાલ : [આગળ આવેને દેખાડેને કે કહે છે, પછી જોયે સાહે] બાપુઓ, બેસી જાઓ,
શાંત થાઓ. [જરા જાર શાન્તિ થાય છે. એકલામાં એક ચેલીસનો અમમલર
અને દસ દળીખારબધ સીંચણનો ડાબલ ધાવ છે એમને એકબીજાને]

કેદીઓ : ઇનકીલાબ મીનદાગદ, મહાત્મા મોંપીડી જય [અને ચોખ્ખા પાતો ઝે
છે. શાન્તિલાલ એમને શાન્ત કરવા પ્રવર્તે ઝે છે. પંદ વાજેતા બધ ધાવ છે]

જેલર : [દગ્ગ પછે જ વરોડાવેલો દોડે હું કશું બાંધતો નથી [ચેલીસના અમલ
તરને] તમે આ લેખીને બળને લ્યો અને રાત્રે તેમ કરો.

શાન્તિલાલ : [આગળ આવેને] તમને વધી ન દોષ તો હું બધાને એક મીનીટમાં
શાન્ત કરી શકું. [જેલર એક કુલ્લે છે] બાપુઓ, બાપુઓ.

કેદીઓ કેદીઓ : અમે સાંભળવા નથી મામતા.

બીજા : શાન્તિલાલ.

શાન્તિલાલ : શાન્ત થાઓ...

કેદીઓ : } માફી માંગ્યો.
} અમને દરમિયાને દેવા.
} અમે અપમાન સદેવા નથી આપ્યા.

શાન્તિલાલ : બાપુઓ, હમબંધી શાન્ત થાઓ.

કેરીએ : માથે મંગાવો.

શાન્તિલાલ : હમણાં બંધા મુંઝે મોઢે ભેગો. પછી બધું જોઈ લેવશે. [બેઠાને]
એમને પોતપોતાના ઘડા પર જવાબી રમ આવો.

જેતર : [જરા સાંભળે] જવાબદાર, એમને લઈ જાઓ.

[જવાબદાર કોમોને લઈ જાય છે]

પડો પડે છે

અંક બીજો: પ્રવેશ બીજો

[બીજે દરજે સવારના એકના એક બીન્દ ઉઠાને પ્રવેશ જાય. એ જણ જરા ઘરોશા-
વા હોય તેમ આંધા મારવા જેવાય છે અને જણ જણ બેસીને કાંઈ થાંભે છે. જિમનાં નામ
રામલાલ, રામલાલ, અમરુદાસ, સુરેન્દ્ર અને મોહનલાલ છે. ડાહ્યા જણ થોડા છે.]

રામલાલ : તમે કહો છે તેવું જણાય થયું નથી. કું જાણું છું.....

અમરુદાસ : તમે શું જાણો ? કું એ વખતે લગભગ ત્યાં જ હતો અને અંદરથી
આવતા એક માણસે મને બધી હાજીત કહી.

સુરેન્દ્ર : કું હમણાં જ બધી વાત સાંભળી આવ્યો.

મોહનલાલ : જેતરે સખત માર માથે એમ કહે છે.

સુરેન્દ્ર : માર માથે એટલું જ નહીં પણ એક જણને તીલા નમારી જમીન પર
નાકે પમાવ્યું.

અમરુદાસ : એવાથી જ વધારે કયું. પેલા હથીવારનાં પેલીસો આવ્યા હતા તેમને
બધા ઉઠા રહેલાઓને સંમતિ મોકવાનું કયું.

રામલાલ : અને શું થયું ?

અમરુદાસ : થાય શું ? પચીસ જણ હરખીતાવમાં પડ્યા છે.

મોહનલાલ : આ સાંભળીને મારું લે મોટી ઉઠવા આવે છે.

સુરેન્દ્ર : કહે છે કે શાન્તિલાલભાઈ પણ હાજર હતા.

રામલાલ : એવું સાંભળ્યું એટલે જિમને બેલાવવા સુંદરલાલ ગયા છે.

અમરુદાસ : હા, શાન્તિલાલ હતા અને એમને લાત મારી હોય પડ્યા અને આવતા
કાલે કેટલા મારવામાં આવનાર છે.

સુરેન્દ્ર : હા થયું !

મોહનલાલ : હોય નહીં.

રામલાલ : હું કહો છું !

રામલાલ : મારા સાંભળવા પ્રમાણે એવું કયું જ થયું નથી.

અમરુદાસ : પણ ત્યારે મેં સાંભળ્યું તે એવું ? આ પચીસ માણસો હરખીતાવમાં
પડ્યા છે તે પણ એવું. ખાતરી ન રાખ તે જોઈ આવે.

સુરેન્દ્ર : જેતર-એવો માણસ છે કે જિને જણી વાર શું કરે છે તેવું જણાય
જાન રહેતું નથી. એ ઉરોશાળ જાય છે ત્યારે સારા તરસાને વિચાર જ
કરી લાગે નથી.

મોહનલાલ : આને માટે આપણે તરત પગલાં લેવાની જરૂર છે.

શામલાલ : અરે હા, પણ અધી બીના જાણ્યા પછી આપણે શું કરવું તેનો નિર્ણય કરી શકીએ.

અમ્બુદુલા : વધારે શું જાણવું ? તમને જ્ઞાત મારે, સંગીતા ભેદે, નાક મસાલે તો ય જોખું છે ? વચર વિલંબે જેઠાને ફેંકાણે લાવવો જોઈએ. આપણે અત્યારથી જ જોલના જ્યાં કાચલ તોડવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. જેઠાને ત્યાં સુધી પહોંચીશું ન આપણામાં આવે ત્યાં સુધી એવું જ ચાલુ રાખવું.

મોહનલાલ : જરૂર છે કરવું જોઈએ. એને સુખે એક ઘડી ય બેસવાનું ન મળે એમ તો બા પોકરણવી જોઈએ.

શામલાલ : અરે બાઈ, પણ એટલા માટે તો દાનિલાલ અને દરેક કોઈમાંના અંદર બાઈને બોલાવવા મોકલ્યા છે, તમે આજ્ઞા તેમ જો પણ આપતા ન હો. હો આ શિવરાંદરભાઈ આવ્યા.

[શિવરાંદર દાખલ થાય છે]

શિવરાંદર : અઈ કાલે તો લુલમ થયો.

શામલાલ : શું થયું બહેન હો ?

શિવરાંદર : કહે છે કે બા સીપાઈએ ઈશ લઈને આપણા બાઈઓ પર તૂટી પડ્યા અને એમના એક જણ મરણ પામ્યો છે.

અમ્બુદુલા : શું દમણું જ જઈને સુપરિન્ટેન્ડન્ટને સીધા કરું છું. [બહાર નીકળે તે પહેલે પે ત્રણ જણ જઈને અટકાવે છે અને પાછો લઈ આવે છે]

શુરેન્દ્ર : શિવરાંદરભાઈ, આપણા બાઈઓ પાસે તાક જમીન પર મસાલી મારી મંગાવી તે સાંભળ્યું ને ?

શિવરાંદર : શું ખરેખર ? એવું હોય તો એને ધૂન ચાટતો કરવો જોઈએ. [બીજા ૨ જણ દાખલ થાય છે] હો આ લાલજી અને કાનજીભાઈ આવ્યા.

લાલજી : કાલે તો લુલમ જ થયો.

શામલાલ : તમે કાનજી દતા ત્યાં ?

લાલજી : ના, સગર તો નહોતો પણ સાંભળ્યું તેટલું કહી શકું.

કાનજી : મેં પણ સાંભળ્યું છે કે ન બોલી શકાય એવી અસભ્ય માણે જેઠા બાઈ અને સીપાઈએ પાસે ચાર મરણ્યો.

મોહનલાલ : પણ ત્યાં કોઈ દાગર હોય એવા જ કોઈને બોલાવોતે.

શામલાલ : તરતર થઈ તે બાઈ એક જ મોહનના દતા અને એમને બધાને આ પૂરી મુશ્કેલી છે. કોઈને પણ એમના કોઈ પાસે જવા નથી દેતા. આ દાનિલાલના કોઈના ફેંકાણે ત્યાં દાગર દતા. તેમાંના જેટલા મળી કે તેમને બોલાવવા તો મુંઝવણ મળે છે.

લાલજી : કાનજીભાઈને સૂચિત્યું તેટલું તો મેં પણ સાંભળ્યું છે, પણ તેના હિપરાં એમને જમને પૂરી રાખવાનું કારણ પણ સાંભળ્યું છે.

મોહન : એ શું છે ?

લાલજી : એમના બધા પર કામ ચલાવવામાં આવતીય છે.

શિવરાંકર : એટલે તો ચોર કોટવાળને હડે એવું જ થયું.

અબદુલ્લા : પણ અહીં તો છે જ એવું, આપણે તે ક્યારના ચોર થયા. હું તો તમને કહું છું કે એક જ રસો છે. એથી બે ધડીમાં સીધા થઈ જશો.

સુરેન્દ્ર : પણ ભાઈ આ શાન્તિલાલના જાણીતા છે.

[શાન્તિલાલ, સુરેન્દ્ર, અબદુલ્લા, રામલાલ અને રામજી, સુરેન્દ્રના એકે જામલ થાય છે]

રામલાલ : સારું થયું તમે આવ્યા તે; કારણ કે અહીં કાંઈ શું થયું તેની ખરી ખબર કોઈને જ હોય એમ લાગતું નથી.

અબદુલ્લા : [ગુસ્સે થઈને] ત્યારે હું ભૂલું મોઝું છું ? ઇસ્તીલાલમાં જાહેરે જુઓ.

શિવરાંકર : પણ એક મરી ગયો તેનું શું ?

શાન્તિલાલ : સુરેન્દ્રજીનાં તે ક્યારના આવ્યા હતા અને હું પણ બધાને બેગા કરી મળવા ઉત્સુક હતો પણ આને જરા જાણતા જવારે હોવાથી અહીં આવતાં જ નહોતી.

રામલાલ : ત્યારે અહીં કાંઈ થયું શું તે તમે તો કહી શકો ને ?

શાન્તિલાલ : અમે બધા જ હાજર હતા.

સુરેન્દ્ર : તમને બહુ વાગ્યું ?

શાન્તિલાલ : થયું ?

સુરેન્દ્ર : આ અબદુલ્લા કહેતા હતા કે એવરે તમને ખતી પર સખ્ત લાત મારી અને કોટનાં સીપાઈઓ તૂટી પડ્યા.

શાન્તિલાલ : ના, ના, એવું કશું જ બન્યું નથી.

સુરેન્દ્ર : અને તમને સંભ લી કરી છે ?

શાન્તિલાલ : હજી તો કહી જ કરી નથી.

સુરેન્દ્ર : આ જાણ [અબદુલ્લા તરફ આગળ બતાવી] તો કહેતા હતા કે આવતી કાલે તમને ફટકા મારવાના છે.

શાન્તિલાલ : મને ખબર નથી પણ મારે તો પણ નશા પડી નથી. આ એવરેમાં અહીં કામ ને બધા બન્યા તે જોયા જાણે કાંઈ પણ વસ્તુ અસંભવિત બન્યાતી નથી.

રામજી : આપણે આપણું વર્તન સુધારીએ, નહીં તો આપણને ફટકા મારે તો જ મારે કશું જ કહેવાનું જ ન હોય.

શાન્તિલાલ : તમારે તો ક્યારે કશું જ કહેવાનું હોય છે.

રામજી : તમે ઇસ્તીલાલમાં આને જાણે જાણે ?

શાન્તિલાલ : હા, સવારમાં જ્યાં પીવા ચલે હતો.

રામજી : ધાવલ ચલેલોએ કેમ છે ?

શાન્તિલાલ : કોઈપણ ધાવલ થયું નથી.

શિવરાંકર : અને મેં સમજ્યું કે એક જાણ કરણ જાણે તે સારું કે બેડું ?

શાન્તિલાલ : તમે બધાને બધીએ જાણે સાંભળી જાણે છે તે જાણ રાખો, કોઈ મરી

નથી મધુ અને નથી કાઠ ધવાયું, એટલે કે શરીરે; સ્વમાનની તો જુદી જ
વાત છે. દુકંઠમાં કહું તો જેલર પોતાનું હાથુલર લાન બૂલી મૂકે એટલે
એણે નજીવી વસ્તુમાંથી લગભગ રમખાણ પેદા કર્યું.

શામલ : નજીવી વસ્તુ કેમ કહો છો ? એમના હુકમનો અનાદર એ નજીવી વસ્તુ
ન જ મળ્યા.

શાન્તિલાલ : લાઈ, કપો હુકમ અને કાણે અનાદર કર્યો તે તમે અણુતા હો તો પછી
કહેજો. જે મધુ તે દુકંઠમાં હું કહી દઉં અને એમાં કે બૂલ હોય તો
સુધારજો. બુલો, અમે જેટલાક પીગળી કરતા એક હતા. ત્યાં જેલર
આવ્યો અને અમારી બેડે વાતો કરે તો ઉભો હતો.

શામલ : તમે જેટલીક વાતો એમની બેડે કરી તે મને વધારે પડતી લાગી.

શાન્તિલાલ : તો તમે એવી વાતો નહીં કરતા. પણ એ વાતોમાંથી કે રમખાણ થઈ
નથી. અમે ઉભા હતા એટલામાં હોજ તરફથી ઘોડાટ મવાથી તપાસ
કરવા જમાનારને ગોઠવ્યો તે બે જણને લઈને પાછો આવ્યો. વગર
તપાસે એમને જેલર સજા કરી અને આખરે એમનો શી ગુન્હો છે એની
તપાસ કરવાનો આમ્રદ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ બાપડા પાંચ મંજુર

શાન્તિજ્ઞાન : ત્યારે આપણે શું કરવું તેના શાન્તપણે વિચાર કરીએ.

શામલાલ : તમે શું પાસે છો ?

શાન્તિજ્ઞાન : આપણા બાઇએ તરફ જે વર્તન ગઈ કાલે થયું તે ફરીથી ન થાય તેના
મદ્યોપસ્ત કરવો જોઈએ. એટલું જો યાન તો હું થોડા માનું.

મોહનલાલ : પણ એ કેં થવું સહેલું છે ?

શાન્તિજ્ઞાન : સહેલું તો નથી પણ આપણે મઝમ રહીશું તો કરતી થઈશું એમ
... ફેં માનું છું.

શામલ : આ વાતની ચર્ચા કરવા પહેલાં મઝ કલ્પના બનાવ માટે ખરી જવાબદારી
કેવી છે તે નક્કી કરવું જોઈએ.

રાજરામ : જેલરની જ વાત [અથા માથું હલુને]

કાનલ : એ તો દેખીવું છે.

શામલ : જેલર કરતાં આપણા બાઇએનો જ વધારે દેખ છે એવી માત્રી તો ખાતરી છે.

લાલ : એવું શા કરણે કહો છો ?

શામલ : જેલરના દુકાને આગર ક્યાંયી કરોડ થયો. એણે સળ આપી. ફરીથી
જેલરની સાથે નમતા ન શખતાં ઉદતાળી જ વર્તન કરું અને ફરીને
જેલરે આરે પોતાને દુકાન પગાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે શોર મચાવી
દીધો અને હંગા જેવી સ્થિતિ ઉભી થયેલી હોવાથી જેલરે બાઇએનો ધંદ
ચમકાવ્યો. એ બધી જાગવમાં હું જેલરને જરા ન દેખિત ન જ મળ્યું.

મંદુલાલ : મોહાદુમ્બવતિ સમોદઃ સમોદાનુ સ્મૃતિ વિદ્યમાનઃ તેની માથે તમે
તો Q. E. D. પૂરવાર કરી આપું.

શાન્તિજ્ઞાન : પણ, દુકાન શા અને તેનો આગર કેવી રીતે થયો એનો વિચાર કરી નેશો ?

શામલ : વિચાર કરવાનો કાલ તો અને જેલમાં છે જ નહીં.

પન્નાલાલ : જાણે બહાર પાછા મલુ જ વિચાર કરી વાખતા હશે. એમને જો કરવું
દેખ તે કરે. જેણે પોતાની જીદી ઓરે મુઠી છે તેને મોહવાનો કાલ નથી.

શામલ : હું તો કહું છું કે બધાએ જ જેલરની માત્રી મામતી અને હવે પાણી
મોઢ વાર પણ દુકાને આગર નહીં થાય એવી ખાતરી આપવી અને
જો મળ શકાવે તે સહેલા તેવાર થવું.

મોહનલાલ : શાન્તિજ્ઞાનમાઢ, મને તો લાગે છે કે ફરીથી આપણી તરફ આવું વર્તન
ન થાય એટલી ખાતરીએ આપણે સંતોષ માનીને ન બેસી થઈએ. જેલર
પાસેથી જાહેર માત્રી મંજૂરથી જોઈએ.

કાનલ : એ તો જરા થવું જોઈએ.

અમરુદી : એ ન માને તો એવી જેલને ઉપધીમતી કરી મૂખી.

શામલાલ : એ જ્યાં વધારે પડું થઈ પડ્યો.

સિતરાંકર : એ આપણી જેડ મને તેમ કરે અને આપણે માત્રી મામવાનું કરીએ
તે પણ વધારે પડું મજાન ?

કાપેલાલ : વધારે પડું તો એવી રીત થઈ કે એમાં તો ઓરનો અવાજ ઉભો થઈ નહીં

શાન્તિલાલ : મને પણ લાગે છે કે આપણે જે સંસ્થાઓમાં છીએ ત્યાં મારીની વાત પડતી મૂડી ફરીથી આવું ન થાય એવી ખાતરી મળે તો હું ખસી આવું. એવી ખાતરીને હું જૂલની કબજાત સમાન ગણું.

તામસાલ : તમારે કહેવું બરાબર છે.

રાધેલાલ : એટલું થાય તો સતેષ માનવો જોઈએ.

અમલદાસ : ના, મારી તો મંગલવી જ જોઈએ.

કાનજી : મારી મામલા રાજ ન થાય તો બીજા કસા સાથે આપણને સંબંધ નથી.

રામરામ : આજે જો આપણે મારી ન મંગાવીએ તો આવતી કાલે જો ગમે તે કરશે.

પંજાલાલ : હા, જો ખરી વાત, અને પ્રાંતી આપણે મારું પણ હિંચકી શકવાના નથી.

શાન્તિલાલ : આપણામાં બહુ દુરી તો છે. પણ આપણું માર્યા નમાવી નહીં શકે.

અમલદાસ : પણ આ વખતે જોરબુદ્ધમયી નમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો એટલે તો આ બધું થયું એ કેમ જૂઠી જાઓ છો ?

ચંદુલાલ : હા, શાન્તિલાલ, આપણે આ અપમાન સહી ન જ પેસીએ.

શાન્તિલાલ : હું ક્યાં કહું છું કે આપણું કે કોઈને પણ સજા ન થાય અને ફરીથી આવું ન થાય એવી ખાતરી મળે એને હું મારી મામલા જેવું જ ગણું છું.

મોહન : મારી મામલા જેવું અને મારીમાં હું પણો ફેર જોઉં છું.

શુરેન્દ્ર : અને ત્યાં સુધી જાહેર મારી નહીં મંગાવો ત્યાં સુધી ફરીથી આવું નથી આવતું એવી ખાતરી તદ્દન નકામી છે. ગવર્મેન્ટના આપાસનો જેવું છે.

શિવશંકર : આવા લોકોને તો મણું પકડીને નાક ન પસાવો ત્યાં સુધી એમને મારી મામલા જાન સુધા નથી રહેવાનું.

શાન્તિલાલ : તારે બધાની મારી મળે એવી ઇચ્છા દેખાય છે અને ન : માગે તો શું કરવું ? એનો પણ સચેત્તવે વિચાર કરવો જોઈએ. કારણ આપણી ઇચ્છાનુસાર મારી મામલો એમ હું નથી માનતો.

મોહન : એમાં વિચાર શો કરવાનો ? મારી ન મળે તો ઉપવાસ કરવા.

શાન્તિલાલ : સહેલી વાત નથી.

રામરામ : બધા જ ફરીશું, તો આજ દિવસ નહીં કરવા પડે જે દિવસમાં હોડા આવશે.

શાન્તિલાલ : અને ન આવે તો ?

શુરેન્દ્ર : તો શું ? આપણામાં એટલું અમલાની ચકતી નથી ?

પંજાલાલ : ઉપવાસ કરવા સહેલા નથી.

રાધેલાલ : ઉપવાસ વગર છુટકા જ નથી એમ હું તો માનું છું.

શાન્તિલાલ : બીજા માગેના પણ વિચાર તો કરવો જ જોઈએ. ઉપવાસનો માર્ગ પણો જ વિષ્ટ છે તે કહેવાની જરૂર નથી. એનો નિશ્ચય કરવો, આવેશમાં આવીને ખાસ કરી, જે સહેલી વાત છે. પણ ટકાવવો એ મુશ્કેલીમાં મુશ્કેલી વાત છે. જે આપણે જાણીએ છીએ તેના કરતાં પણ જેલના અધિકારીઓ વધારે સારી રીતે જાણે છે. આપણામાંના યોગ્ય પણ નિશ્ચયથી

એ તો આપણો માર્ગ બહુ જ કઠિન થઈ પડે.

ખા ઠ ર્થ ક
ડી જાઈ નો

ગે રં ટી ક
ફા સ્ટ કલર

મુ લા ય મ
રે શ મ

બંગાલ
સીલક
મધ્યેશીયમ
૧, યમી મહી,
સ્વદેશી મારકેટ,
મુંબઈ, ૨.

બર્થોર્લ્ટ
સાટીન
કુપ

બંગાલ હાઈંગ
એન્ડ
પ્રીન્ટીંગ વર્કસ
૧, સ્વદેશ મારકેટ
૧૫૫ મધ્યમહી,
મુંબઈ.
૧૫૬૧૫ ફોન નં.

મુદ્ર, સ્વદેશી
સુશોધિત
ફેરામી કાપક

ચલચો . . મારો. — સીલક પ્રીન્ટિંગ,
મધ્યેશીયમ, મુંબઈ, ૨
વિ. વિ.

?

સન્નારીઓ મારો. — બર્થોર્લ્ટ ને
કરેલી સાટીઓ, બ્રાઉન-પીન્કી,
જે. પે. વિ. વિ.

N. B. દિવાળીના 'એ વન' સ્ટોક,

ઘટાડેલા બાવે ખાત્રીનો માલ,

ઓર્ડર મુજબનું સતોષકારક બપકામ.

ઉપરાંત રૂ. ૧૨૫૦ રોકડા મેળવવાની કમિટિની સુંદર સેવના.

દિવાળી સેલ દરમ્યાન સ્વદેશી ખરીદો
રૂ. ૧૨૫૦ રોકડા મેળવવાની સોનરી

સ્વદેશી મારકેટ કમિટીની

નસીબવંતા નંબરની યોજના

ઠાપુંલ શી નથી.

મફત
મફત
મફત

કુપનો લેવાની નથી.

આજેના કાલખાદેવી ઉપર આવેલી સ્વદેશી મારકેટની કમિટીએ માન્ય
દુકાનોમાંથી ઠાપુંલ એક થા વધુ દુકાનોમાંથી સેલ દરમ્યાનમાં ઠાપુંલ ખતના
રૂ. ૫) ની દરેક ખરીદીના બદલામાં કમિટીની ચોક્કામની ઓફિસમાંથી એક કુપન
આપી ૧૧૮ કુપનો ઉપર નસીબવંતા નંબરો છે, અને તે નીચેની કિંમતે
તમારી ખાસેથી ખરીદી લેશે.

૧	કુપનની	કિંમત	રૂ.	૫૦૦
૧	"	"	"	૧૦૦
૨	" દરેકની	"	"	૫૦
૪	"	"	"	૨૫
૧૦	"	"	"	૧૦
૫૦	"	"	"	૫
૫૦	"	"	"	૨
૧૮	કુપનો	કુલ	રૂ.	૧૨૫૦

આ નસીબવંતા નંબરો

કુપનો પુરી થયાં

પેપરમાં તથા કમિટીના મેદિસન
ઉપર જાહેર કરવામાં આવશે અને
નંબરોવાળી કુપનો લાવનારને
લગભગ મુજબ રોકડા રૂપીઆ ૩
આપશે.

તમારી કુપનો આજેના મેળવો નહિ, તો ૧...૨૬મી જશે.

૧૬ ક-વિચન મારે ૨૫૨૫ માં સેલેટરિને ફોન કરે અથવા ફોનપ્રિન્ટમાંથી વચ્ચે, કુપનો પુરી
... સેલ પુરી થશે અને નવી કુપનો જાણીને આપવાનું ખતી કરે એમ નથી, માટે સવેજા

લેટેસ્ટ ડીઝાઇનોનો ગંગાવર સ્ટોક

હિંદની મશહુર મીસાતું દરેક બાતતું અપ-ટુ-ડેટ કાપક

ગૃહસ્થો માટે:—સુતરાઈ તથા રેશમી કાટીંગ, શર્ટીંગ, મલમલ, ધોતી, રમાલ વિ. વિ.

સન્નારીઓ માટે:—સુતરાઈ તથા રેશમી ફેન્સી જાપેલી સાડીઓ, બ્લાઉઝ પીસીઝ, વૉઇલ વિ.વિ.

તેમજ લાલીમલી અને ધારીવાસતું સર્વશ્રેષ્ઠ ગરમ કાપક, બ્લેન્ડેડ, સાલ વિ. વિ.

ફો
ન

મોહનલાલ તારાચંદની કું.

૨૫
૯
૨૫

૨૪-૫-૬, શમીગલી, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

તા. ૬:—આજે જ અમારે ત્યાંથી ખરીદી કરી રૂ. ૧૨૫૦ શેઠા મેળવવાની
અમારી કમિટીની કિમતી યોજનાનો લાભ લેશે.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

બાલકવિથી ક્વાસમનું જીવનચરિત્ર
મોહકરૂત ઉખાણો અથવા પ્રયોધનગીરી
અને શ્રીધરકૃત રાવણમહાદર્શવાદ
(જૂની ગુજરાતી)
નરપતિકૃત પંચદંડની વાર્તા (જૂની ગુજરાતી)
મધુસૂદનકૃત હંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિગ્રહ
(જૂની ગુજરાતી)
કમિકપાયન પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી રોષા,
પાંચમા પોરણ માટે)

ગદ્યમધુર્યમ બા. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા છઠ્ઠા
પોરણ માટે)
ગુજરાતનો નાથ અવલોકન અને દીક્ષા
(નવશત્રિવેથી નામક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ બાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની ઇંગ્લિશની
ગુજરાતોની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સંદર્ભિત)

તૈયાર થતાં

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ બાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજુષા બા. ૧ થી ૩ (શ્રી. બાનુ-
શંકર વ્યાસ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યા (વિવેચન) બા. ૧-૨

રસવિદ્યાર (કાવ્યસંમદ)
સ્નેહી સંસાર અને બીજી વાતો
(નવલિખાસંમદ)
ગુજરાતી સંદર્ભિત

સર્વ જાણીતા ગુરુસેલચ પાસેથી મળશે

રાધેલાલ : એ બધું ખરું, પણ આ મેંકો બીજી કોઈ વસ્તુથી તમને કાઢ આપશે એમ માનવું નકામું છે.

શાન્તિલાલ : આપણે કામ ન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ તે કેમ ?

અબ્દુલ્લા : અરે કામ તો શું ? પણ અહીંના કાનુન પાળવો જ નહિ એવું કરશું તો -

જટ છત્રે ખુલાસો થઈ જશે

રામરામ : આપણે માગીએ છીએ એવો ખુલાસો ન થાય તે ઉપવાસ જ કરવો.

શાન્તિલાલ : આપણે ચારઠ જણ હોય છતાં છુટી વાત પણ આપી જેલમાં ઉપવાસ

કરાવવો એ કે સહેલી વાત નથી. આપણે કોઈ જણ ઉપવાસ કરીએ તો

હેતુ ! થોડા દિવસ તો ટાળી શકશું.

શિવરાંકર : બધા પાસે પ્રતિજ્ઞા મેચ્યાવું તેની ?

શાન્તિલાલ : જૂન એ એવી વસ્તુ છે કે તેની સામે પ્રતિજ્ઞા બધું સહેલાઈથી જૂલી જાય છે.

લાલજી : આ નિશ્ચય સંબંધે તો છે પણ એના વચ્ચે છૂટકા જ નથી.

ખન્નાલાલ : શાન્તિભાઈની મુક્તિ કે ? ખેડી નથી.

ચંદુલાલ : કોઈ, તમે આ જેલવાળાને યોગ્યતા નથી. માત્ર કામ બંધ થશે તો મારી નહીં પામે એટલું જ નહીં પણ આપણને વધારે દેરાન કરશે.

અબ્દુલ્લા : હું કદું ખું તે જ કીક છે.

કાનજી : ના, એ તો ન જ થઈ શકે એમથી તો તોશન જ થાય.

અબ્દુલ્લા : તોશન તો કરવા કદું છું.

સુરેન્દ્ર : આપણા તરફથી તો તોશન ન જ થવું જોઈએ; ઉપવાસ કરવો જોઈએ.

રામલાલ : હું પણ એ જ વિચારતો છું.

શાન્તિલાલ : મારી તો સખત વિરોધ છે, છતાં એ નખખો જ નિશ્ચય હોય તો તો હું તે સહીશીશ. માત્ર એક વાત યોગ્ય થવી જોઈએ.

મોહનલાલ : શી વાત ?

શાન્તિલાલ : કે એ ઉપવાસ ક્યાં સુધી ચાલુ રાખવો ?

મોહનલાલ : એ તો જ્યાં સુધી જાહેર મારી ન આવે ત્યાં સુધી.

રાધેલાલ : હા, જ્યાં સુધી મારી ન આવે ત્યાં સુધી આપણે ઉપવાસ આગુ જ રહે.

શાન્તિલાલ : હું ફરીથી તમને બધાને ખ્યાનપૂર્વક વિચાર કરવાની વિનંતી કરું છું.

અને જે જાહેરમાં અહીં કોઈ જાહેર જગ્યા તેમની સંમતિ વગર તે આપણે આવા નિશ્ચય પર ન જ આવી શકીએ.

શિવરાંકર : અને રહે જણ ચેતનોલાલ ! મારામાં જુદી જોઈશું અને તમને કહેવા લાગી શકશું.

શાન્તિલાલ : અને કહેવાવવાની શી જરૂર છે ?

રામલાલ : સુની-ર-ર-ર કહેવું જોઈએ તે ?

શાન્તિલાલ : તે મારે કહેવું ?

રાજરામ
કાનજી
લાલજી } : ત્યારે બીજું કાણ કહેશે ?

પન્નાલાલ : આ શામજીભાઈને મોકલીએ તો કેમ ?

શામજી : હું તમારી રાધે મળતો થતો ગયો. જેઠરનો જરાય વાંક નહોતો એમ
હું માનું છું મારે આવા નિર્ણય જોડે હું સંમત ન જ થાઉં.

ચંદુલાલ : શું ? બધા કથુલ યામ તો ખલુ ?

શામજી : હા, હું ઉપવાસ નથી કરવાનો. હું તો હજી એ કહું છું કે આપણે જ
મારી માગવાની જરૂર છે.

મોહનલાલ : આ કામ તો તમારે જ કરવું પડશે, શાન્તિભાઈ, અમે બધા પોતપોતાના
કાંધમાં જઈને પૂઠીને તમને ખજર કહાવીએ છીએ. એટલે તમે
સુપ્રીન્ડેન્ટ જોડે વાત કરી આવજો, અને ત્યાં સુધી તમારા તરફથી ખજર
નહીં આવે ત્યાં સુધી આજનું જામણુ નથી સ્વીકારવાના.

શાન્તિલાલ : હારે, આપણે ઉપવાસ કરવાના જ હોઈએ તો એનો નિમય હવે જાહેર
જ થવામાં માર છે. હજી જામવાના વખતને એ કતાક છે, મને જેમ
મને તેમ જાહેરી ખજર કરજો. [હસી યાવ છે. બધા જ હસી યાવ છે તે
જવા મારે છે]

પડો પડે છે

આપણે ત્યાં ઘણા એ એવા વિચારો છે કે તેઓ માધુર્ષ અને ઓળસને ફેલીના
મુળ મળે છે. પણ તેઓ જાણતા નથી કે માધુર્ષ અને ઓળસ તો ફેલીમાં આવતરતી
મન અને જીવનના મુલો છે.

અંડધે રસ્તે

કનેયાલાલ મુનશી

[ત્રયા અંકના પૃષ્ઠ ૮ થી ચાલુ]

૪

બાપાજીને ધણી અંગ્રેજ અમલદાર સાથે

સાથે સંબંધ હતો. તેમને એમનાં સ્વભાવ અને કાર્યદક્ષતા માટે માન પણ હતું.

આને જાણે બદલાઈ ગયો છે, અને એવો સંબંધ હવે શક્ય નથી. આને ગમે તેવો ખુશામતિયો અમલદાર અંગ્રેજ અમલદારનો અભ્યુપદતો પગાર અને મેળોનો ભોજ બળ્યોબળ્યો રહે છે, રંગભેદ સાથે અધિકારભેદ પણ હોય-એ સિદ્ધાંત એ સદી થયો નથી. પરાધીનતાની શક્ય ભવ્યે અભવ્યે એને સોરે છે. સિવિલિયનોનો વેશો પણ કાચો ઘણ ગયો છે; મહાશયવી રમતનાં એ ભાઈ આને હાલકીણાં ખ્યાઈ બની ગયાં છે, ને-કાળાઓ નેડે એ માત્ર ન છૂટકાનો પરિચય કેળવે છે.

મી. એચ. એસ. પી. (પાઠગથી સર ફેફક) સેવી-જેલે એ સમયના યુગશતભાં સેવીશાહેજને નામે ધણી સોશિયલતા મેળવેલી-નેડે બાપાજીને ખાઈ ભનવું. તેની મગમને મગવા બા જતી, અને ઠાંઈ વાર તે પણ બાને મગવા આવતી, મને સેવીશાહેજ ૬૭ થાક છે, એ બાપાજી હતા અને મને ધણી મમતાથી બોલાવતા. એમની પ્રેરણાથી જ બાપાજીએ નણી ક્યું કે મને સિવિલ સર્વિસ માટે તેવાર કરવો. અને એ કામી ઉમરથી ' કોલેક્ટર ' પદ મારી કલ્પનાનો કલને ભઈ ગેવું.

સેવીશાહેજ અને બાપાજી વચ્ચે મિત્રતા હતી એમ કહી શકાય. સેવીના ટેમલ પર યુગલેખ પડ્યો મહેતો તે મેં વચિલો : ' Fear of God is the beginning of wisdom ' ; અને બાપાજીને ' હમર ક્રે તે ખઈ ' એ વાક્ય પ્રિય હતું. મને સીધા હતા, પ્રામાણિક હતા અને કાર્યદક્ષ હતા. હું માનું છું કે એ એનો સંબંધ રંગભેદ ને અધિકારભેદ બનેલી પાર ફેંકી જસે જઈ શકેલો હતો.

બાપાજીનું મૃત્યુ સપ્તમી સેપ્ટેમ્બરે ૧૧-૫-૧૯૦૩ને દિને મને લખ્યું :

I heard with great sorrow of the death of your worthy father whom I had long known and respected. It is a genuine loss to one of your age to lose guidance and help of so good a father and I hope you will cherish his memory and be determined to do nothing to sully it. It will always be a pleasure to me to hear you are doing well.

પછી સેવીશાહેજે પે-ઇન લીધું, અને ૧૯૦૭માં ઠાંઈ એક કમિશન માટે પાછા આવ્યા. તા. ૧-૧૨-૧૯૦૭થી એલે મને ફરીથી સદગત વિશે લખ્યું :

...I made a reference to your good father who was

અંડધે રસ્તે

કનેવાલાલ મુનશી

[મધ્ય અંગ્રેજી વૃદ્ધ ૮ થી ચાલુ]

૪

બાપાણને ધણી અંગ્રેજી અમલદાર સાથે

સાથે સંબંધ હતો. તેમને અમનાં સ્વભાવ અને કાર્યદક્ષતા માટે ખાન ધણી હતું.

આને જામનો બદલાઈ ગયો છે, અને એવો સંબંધ હવે શક્ય નથી. આને ગમે તેવો ખુશામતિયો અમલદાર અંગ્રેજી અમલદારનો અણુપટનો પગાર અને મોજોનો ભેગ જાણીતો રહે છે. રંગભેદ સાથે અધિકારભેદ ધણી દોષ-એ સિદ્ધાંત એ સદી શક્યો નથી. પરાધોનતાની શક્તિ ભણે અભણે એને સોરે છે. સિવિલિયનોનો વેચો ધણી કહેવો યજ ગયો છે; મહાશક્તિની રમતનાં એ બધાં આને હાથકીર્ણી ખ્યાલો જની ગયાં છે. ને-શાળાઓ ભેડે એ માત્ર ન છૂટકાનો પરિચય કેળવે છે.

ખે. એર. એસ. પી. (પાઠગથી સર ફ્રેડ્રિક) સેલી-એણે એ સમયના યુગ્મજાતમાં સેલીસાહેબને મામે ધણી સોશિયલ મેગેઝીન-એણે બાપાણને પ્રજ્ઞ બતાવું. તેની મુશ્મલ મેગેઝીન બા જતી, અને કેટલું વાર તે ધણી જાને મગવા બાજની. મને સેલીસાહેબ હજી થાકે છે. એ માગતું હતા અને મને ધણી મમતાથી બોલાવતા. એમની પ્રેરણાથી જ બાપાણને નકી કહ્યું કે મને સિવિલ સર્વિસ માટે તૈયાર કરવો. અને એ કામી ઉમરથી ' કોલેક્ટર ' ૫૬ મારી ૧૬૫૫નો કાળને લઈ બેઠું.

સેલીસાહેબ અને બાપાણ વચ્ચે મિત્રતા હતી એમ કહી શકાય. સેલીસાહેબ ૫૧ મુસલેખ પડ્યો રહેતો તે મેં વચ્ચે : ' Fear of God is the beginning of wisdom ' ; અને બાપાણને ' ઇશ્વર કરે તે બધું ' એ વાક્ય પ્રિય હતું. જને સીધા હતા, પ્રામાણિક હતા અને કાર્યદક્ષ હતા. હું માનું છું કે એ બેનો સંબંધ રંગભેદ ને અધિકારભેદ બંનેની પાર કુંઠે અંશે જઈ શક્યો હતો.

• બાપાણનું મૃત્યુ સંભળી સેલીએ ૧૧-૫-૧૯૦૩ને દિન મને લખ્યું :

I heard with great sorrow of the death of your worthy father whom I had long known and respected. It is a genuine loss to one of your age to lose guidance and help of so good a father and I hope you will cherish his memory and be determined to do nothing to sully it. It will always be a pleasure to me to hear you are doing well.

જાણી સેલીસાહેબે પેન્શન લીધું. અને ૧૯૦૭માં જાણ એક કમિશન માટે પાછા આવ્યા. તા. ૧-૧૨-૧૯૦૭થી એણે અને ફરીથી સફળ વિશે લખ્યું :

...I made a reference to your good father who was

my friend in a lecture given at the Society of Arts, London, which I hope you saw. He was a good and true man whose loss I much regret...

લેલીને બાપાજીની પ્રામાણિકતા અને કાર્પેક્ષતામાં ઘણો વિશ્વાસ હતો. સુરતમાં ધરવેરાનું કામ પુરું થયું. અને સગીનના નવાળનું મગજ અરવરથ થવાથી એકમીનીરૂ-થન નિમાયું, અને બાપાજી દીવાન તરીકે નિમાયા.

૫

એ અરસામાં અમે ભરૂચ ગયાં તેનું અને દે. જાંબુ રમરજી છે. બાપાજી અને બા. ગે. દોષ, મેષ સગું નાની છોકરી લઈ આવે, બાપાજી ને બા. તેને વંદાય કરે અને છોકરીનાં રૂપચુચુ વિશે ચર્ચા કરે. હું રૂપથી સાંભળ્યા કરું. મારે મારે વહુની વરણી થતી હતી. એકની આંખ મોટી ને બીજીનો રંગ કળા. ત્રીજીની દાદીમાં ખોડ અને કોથીનું કુળ કીલું. એમ કરતાં આખરે ચાર વર્ષની વહુ આવી. દીંગણી જેવડી વહુને થોડા દિવસ સુરત પછી લઈ આવવામાં આવી. મારું મન દરમિયું કે નહિ તે યાદ નથી. પણ એક વખત હું શેરડીના કકડા કરી ચાર વર્ષની વહુને આપી આવ્યો હતો તેની મરકરી બધાં કરતાં તેનું રમરજી છે.

મને જનોઈ દેવાને વખત થયો એટલે મને ભરૂચ મોકલવામાં આવ્યો.

બાએ ત્યાં બેઠાંબેઠાં નવી સુધિ બનાવી હતી. હવેલીનો આમથો, બાગ વહેંચણીમાં અમારે ભાગ આવ્યો હતો તેનો પુનરુદ્ધાર થઈ રહ્યો હતો. એંશી વર્ષના રંગોનાં પડ નીકળી, દબાવના ભલકતા રંગો લગાડવામાં આવતા હતા. ગાલીમાં, તકિમાં ને દાંડીનાં પાસણો સુરતથી આવ્યાં જતાં હતાં. ચોર ને બેશી આવતા. મહુડો દોડદોડ કરતા, નોતરાંની માદીઓ ચતી ને ચારે તરફ ધાંડાધાંડ થતી.

માણેકલાક મુગશી એકના એક દીકરાને જનોઈ દેતા હતા:

હજુ મહિનાની વાર હતી એટલે અને સગરાતી પાંચમીમાં નિશાળે બેસાડ્યો. એલ મહેતાજી મને લાદ છે. તે દર્શાવેલ દત્તા અને સારું જેવું અરીથ બતાવે. અને એમનો એક પ્રસંગ સારી રીતે યાદ છે. દલ્લો પૂરો થવા આવ્યો, પણ માસ્તર સાહેબનું અરીથ જીતવું નહિ. અને એમને છોકરાઓને શીખવવાની દુરમદ મળી નહિ. પાંચ વાગવા આવ્યા ને તે જગડીને બાધ્યા. છોકરાઓના નંબર, કેમ પૂરવા ? એમને એકદમ પ્રેરણા યાદ:

" છોકરાઓ ! " તેમણે બસકે માર્ગો, " ઊભા થાઓ. "

અમે ઊભા થઈ ગયા.

" બેસી જાઓ. "

અમે બેસી ગયા.

" તમારામાંથી પરવેલા દોષ તે ઊભા થાઓ. " એક જથ્થો ઊભો ગયો.

" થાઓ, " તે છોકરાઓને ઉદ્દેશીને શુભળ બોલ્યા, " તમે પહેલા જાઓ. "

રેલા છોકરાઓ ઉપરના નંબરે બેસા.

“ હવે, ” આપરે કયું ” એવો વિચાર થયો છે તે ઉપા ધામો, ”

અને થોડાક ડીમા ધયા.

“ આમાં ૧ તમે ઉપર આવો. ” અને બધાંના રૂબા તેમા તરે સાધના ન અભિમિ તે જોઈ રહ્યા, ” તે તમે-કુપો નીવે નવે, બધા ઉપર નવે, અપરમા મોટા ઉપરમા એવા થયા એ બે કોઈ કોઈ પીરનાર ન માનું ૧ નામનો-ઉપર નવે, ”

અપરમા થયા નવેના નીવું માનું કરી ઉપર, થયા. અને કોઈની પીરનાર મેળવનાર આપરમા અને તેમના તરે નિગ્રહારની જોઈ રહ્યા.

એ તબુ મરિયામાં નવ રહેતે એમને એક આપરિય બદ આપરિય બદ આપરિય કર્યા કર્યા એમાં, આપરિય બદઆપરિય માનુષ્યની મોજ માનુષ્ય નથી, અને મુજરાની સાધિય અને સરકારની તેને કરેની એવાની કર તે કરી કરે એમ નથી.

આઈ નવે, અને નવ રહેતે એમને બે કિલ્લ આપરિ માપી ને માનુ મૂકે, અને મંજરા થયાકય મરિ, આપરિઆપરિ થોડો મેજ થયા થાયે. રેકા ને નવ રહેત

વધેના રસ્તા પર

૧ મરે નારીમા

મેરેની બધી બધ

અને ત્યાં મોટા

માનુષ્યનાં ધર્મા

આપરિ મેરે,

રેકાને મોજરે

આપરિય થયા

અને આપરિ

મેરેમા,

પણી બદ-

૭ આવે, ” ૭

૭ ” મોજાથ,

નવેમ્બરના અંકમાં ૭

વીસમી સદીના-આજના મુજરાતનો
હેતો અભારવરીઓ

અમરનાથ, પોરના, કુંભાજી કોરવનાથ
ચેતન, કીપુરી અને મુજરાતના મરના કુંપર
કુંભાજી, કોરવનાથની મોજાઓને બાદ

વળે તાંતરિયો

હેતો : અન્નવદન મરેના

અને આપરિય

બદ થોડાક

આપરિય ૭

માર ૫૬ રજુમાર

૭ નાં આપરિ,

“ નવે રે મરેના ૧

નમો બધાંના ૧ ”

પોનાજન

મિથિય નથી

મારની કયા

સાંપર-અનુન

ને પરાકમે

ઉપરમે, નીમના

મોંમાં મિથિયો હો, કીપુરીના કુપ પર આપરિય ચારે વધેતેમે એ કુપરમા કહે. આપરિય આપરિય અને બધા બીજા તમાનું નોનક નથી કરે અને જમાનનાર, મોજનાર ને જમાન વિશે નોંધે એકી નામે.

એ કયાઓનાં હું એવો મરેના હો કે સમજાવમાં નવ મ સમજાવ થતાં હું હેતો પડી. પણ નવ રહેતે આપરિય મેમનાર આપરિય ને મોટા હેતોમા મોટા કમપરની પરથ કપાં કિલ્લ ચેતનાં કપાંધમાં ઉગુજા રહેત.

એ સમજમાં બધાના કુંભાજી માંજ પડે હેતોઓનાં અપરિય અનના રવાદ અપરિય પોનાનાં અપરિય કોરિમામાં કર્યા હો. અને હેતોમાં કુપરે મળી હેતોઓની મેમાર મરેવનાઓને કોરના તમેઓમાં કે કોઈ કોરિમાં પડી રાહતા. મરના અપરિય આપરિય, કયાની પડી જમાન થાય, થોડો મેકના થાય કે એ મરેવનાઓને હેતોમાં અને કોરોને આપરિય તે પડેનાં આપરિય પડે કોરના એ કોરોના સમજ

પર આવી પડે. હોદ્દા થઈ જતુ, લોકો ભડી દોડે, ગાળોના વરસાદ વરસે, કથામાં ભંગાણુ પડે. અને પા અંદર કલોકે લોકો નિર્ભય થાય ત્યારે પાછી કથા શરૂ થાય.

આ પરાક્રમ કરનાર મહારથીએને ભારતની પરવા નહોતી 'ને' મોટેરાએના કોધનો ડર નહોતો. ' કથામાં ગમેડાં દોડાવવા ' એ પરાક્રમ લેખાતું—જનરલ બેલ્ગો વિમાનવ્યૂહ અમેરિકા લઈ ગયા તેનાથી 'પણુ મોદું'. અને નિરાશમાં આવી પરાક્રમ તરફ મારો અણગમો જાહેર કરતાં, અમારા વચાના હોકરાઓ અને છુટ્ટો ને તિરસ્કરણીય ગણવા લાગ્યા હતા એમ મને માલ છે.

આકિતચામ ભટ મુદર કથાકાર હતા. એની 'વાત' કહેવાની છટા અદ્ભુત હતી. ત્યારે એ કુચકોએ કહે ત્યારે હસી દત્તી પેટે વળ આવે. એ શરૂ મદાવે. ત્યારે, મારી નસોમાં અંગારા કરે, એને પ્રયત્ને હું 'શૈરાણિક સૃષ્ટિમાં જઈ વસ્યો. એની પ્રેરણા વડે એ સૃષ્ટિમાં ફરી ફરી વિહરવાનો મોહ મને રળી 'છે એમ હું માનું છું.

હું ભટકતો, બીમની જોડે, પાણીથી મહારવને શ્રંગભાવી સરદાન લેતો. લાખા-મુઠમાંથી બધા ચાલી નીકળ્યા પણ હું એકસો જ ત્યાં સપમાઈ જતો, ગમ્મિયામે દામતો, ને દુપદલનવા કથુને ઘસીયુત કહી પરણવાની ના પાડતી ત્યારે તેને આશ્વાસન આપવા હું જ એકસો ઉભો રહેતો. પણ બધામાં પરશુરામ તો મોઝાળ્યે વધુમોલાઓ દાગર જ નાના ત્રંગબને વેરો. આમ એ આગરિયા ભાટની માણૂને રણકારે હું મારા સ્થિરમાં રહેડું બાળણુત્વ સંકલન કરવા લાગ્યો.

જનોઈ દેવાનો વખત પાસે આવ્યો તેમ તેમ બાલણુત્વની મદતમાં હું નિમગ્ન થયો. જલ્લે 'કોઈ' અણુજાણુ મહાસાગર તરવા માટે તત્પર જતી, 'કિનારે હું' જોએ દોડી' તેમ મને ક્ષેપલ થતો. હું ભૂય, પરશુરામ, વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર ને વ્યાસની પંક્તિમાં આવી તેમના જેવો ચર્ચ શકીય ! આ ભયંકર સંઘર્ષ મારા નાનકડા હૈમાને શત ને હિન કંપાવતો.

આખરે બા નાછ આવ્યા. અણુભાઈ કાઠા આવ્યા. દોહરખાનાં ખારજોં બેઠાં. મુનશીના ટેકરા પર ચંદરવો જંધાણો. ટીસાખાનામાં દાડીઓ સળગી. મણેશ બેઠાં. મદરાનિત ઘઈ. સાંછપરબાતિયાં ગવાવા લાગ્યાં.

જનોઈ પહેરી હું ખરખર દેવી વતી જઈએ એ વિરો મને જરા મે સંશય નહતો. જરા પણ વિધિ રખે રહી જાય તેથી હું ચોરને બહુ ઝીણવટથી પૂછતો, અને તે પ્રેમાણે કરતો. અમારા ચોર વેલ્લારસખના હતા, અને તે હપરાત વિધિઓમાં કુશળ હતા. દસ મજાનને ત્યાં એક સત્તે પ્રશ્નગ આવે તો સાચી શકતા. પેનમાં સાદી ભરતા હું જરાબદારી રાખું છું એટલી પણ યત્નેશ્વરીત આપતાં એ રાખતા હસી કે કેમ તેની મને સંકા છે. પણ એમની આજ સાહ વર્ષની ઉમરમાં મારા જેવો દીક્રાનો અભિલાષી એમને નહિ મળ્યો હોય.

હું દાયમાં જનોઈ લઈ વોરંઓની આસા લેવા જાણ્યો ત્યાં મારી આંખમાં પાણી હતાં, ને દાયમાં કંપ દતો. પણ મને મારા પૂર્વજે મદદ કરતા હતા એ મને સ્પષ્ટ લાગતું હતું.

" બાપાજી, જનોઈ પહેરું ? "

" હા, બેટા.

મેં જનોઇ પહેલું, દોરખાનાં મગડાં, ગીતો ગવાયાં--ને હું બહારથી થયો. સાત દહાડા હું 'જવતિ, કિશોરે દેહિ' કરીને હું સર્ગાલોકાને ત્યાંથી વાસણે ને ચોખા લઇ આવ્યો. મારી સાથે થયેલા બહારથીઓ એકબીજાને 'એંસચારો' કહી સંબોધતા ને બધા નિયમે તોડવામાં મગ્ન હોતા. હું તો મારી ચંબીરતામાં મગ્ન બની ત્રિઘણ સંખ્યા શોખવમાં પડ્યો હતો. મારે તો અધિભુનિઓમાં બગ્યા જવું હતું.

વિધિઓ માનસિક સંસ્કારો પોથી, શૂનકાળને સજીવન કરી, સંસ્કૃતિને સુદૃઢ કેમ કરે છે તેનો હું જીવંત નમૂનો હતો.

હું મુદરથ થયો. બાકી નીકળ્યો. હું હાથમાં નારિયેલ લઇ જમોપાધડી પહેરી થોડે ચડ્યો. અને બાગેચોના અમરવરુ કુળના મોઢા પ્રમાણે પાછળ થોડી પર વડુ લઇ આવ્યો. મોઢું સરપસ નીકળ્યું, ને ચાર કલક થયું--મારી કમરની સ્થિતિનો વિચાર કંઈ વિના મારાં બાવિ ધર્મપત્નીને પાછળ થોડી પર કેમે ક્યાં મેલાડી રાખવામાં આવતાં; આશ્ચ તે આશ તેને ઉતારનાં, રડતી જાણી રાખતાં, ને પડેલાં મેલાડતાં. આખરે બાકી કોતર્યો અને ન્યાત જખો.

રાતના સમજાવણિનો નાચ થયો. તેના વજર સમારંજ અધુરો. દોરામાં કમરગદી, કુવાસે મઢેંજી જે બપરિચિત સ્ત્રીઓને બધા વચ્ચે નાચતી જોઇ અને આપાત થયો. મારા મગજમાં તપશ્વર્ણની જખના થતી હતી. આ સ્ત્રીઓનાં ઈર્ગન અને પાપના વિજય જેવાં થાયાં. હું એકસો ત્રીજો માગે આવ્યો થયો, અને માયત્રીમંત્ર મોસવા મેલો.

(માણ)

ઝાંઝરી

વાગે છે ઝાંઝરી,
ફર ફર ફર ઝાંઝરી, જાગે છે ઝાંઝરી.
ફરિયાને પાર પોર ચાગે છે ઝાંઝરી,
સાવરના નીરને ઢિલોળંતી ઝાંઝરી,
વાગે છે ઝાંઝરી.
જીવનનાં નીર જાગે કુદોળંતી ઝાંઝરી,
માનવનાં ચિત્તને વધોળંતી ઝાંઝરી,
કાલની કરાવણી માગે છે ઝાંઝરી
ફર ફર ઝાંઝરી,
વાગે છે ઝાંઝરી,
પૂતળ ૩૧ મેલન પેલાળંતી ઝાંઝરી,
અધોર પોર ઝાંઝરી.

પ્રિયભાઈ,

પ

ત્ર મળ્યો. ઉત્તર લખવા માટે ઉપકાર, 'શુજરાત' પણ મળ્યું. તે પહેલાં 'માનસી' વાંચી ગયો હતો. એટલે 'સ્વકલ્પિત શદીદ' વાંચતાં, પહેલાં જે કાંઈ થોડું-પણ નોંધું સમજાયેલું; તે સમજાયું. વળી તે પહેલાં 'કૌમુદી' પણ વાંચી ગયો હતો. એટલે જે બાંધાં પત્રોમાં જેટલી હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ છે તેટલી જાણી છે. હજુ કંઈક નહીં સમજાયું. હોય તો તે વળી ત્હમે બધા સમજાવશે એટલે ત્હમને કે કોઈને પૂછવાની ઉતાવળ કરતો નથી.

વારુ, ત્હમે બધા સાહિત્યસર્જન 'સાથે-આપું-આપું' સર્જન કરે છે એ માટે મદાર તરફથી અને મદાર જેવા જીનજો તરફથી ત્હમારાં બધાંને ઉપકાર માનું છું. પણ ત્હને તો એમ થાય છે કે શું માનવજીવન આવી આવી બાળતોથી મુક્ત નહિ અને ? કહ્યું, કે આપણું જીવનમાં એવા કેટલાક પ્રસંગો આવે છે, ત્યારે આપણે તફત નિર્દોષ હોઈએ અથવા આપણે પોતાને નિર્દોષ માની બેઠા હોઈએ છતાં આપણે માથે આક્રમ આવી પડે છે. તે આપણે ખરેખર નિર્દોષ હોઈએ તો આક્રમ માંમે પોકાર ઉઠાવવાનું આપણને કારણ છે, તે માટે આપણને હક છે એમ પણ પુરું સ્વીકારું. પરંતુ, સાથે સાથે એમ પણ પૂછું કે આપણે આપણી નિર્દોષતામાં જ પર્ણામિ કેમ ન માની લઈએ ? નિર્દોષતા પોતે આપણને એટલો સંતોષ ન આપી રાકે જેટલો આપણે એ નિર્દોષતાનાં દોલ વગાડીને મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ? અથવા વસ્તુતઃ નિર્દોષ હોવાની ખાતરી કરવા કરતાં નિર્દોષ થવાની જાહેરાત કરવામાં જ આપણે ગૌરવ લઈએ છીએ એમ જ ને ? આ તો આપણે નિર્દોષ હોઈએ ત્યારની વાત થઈ. પણ આપણે વસ્તુતઃ નિર્દોષ ન હોઈએ છતાં પોતાને, નિર્દોષ માની બેસીએ અને જે કોઈ આપણે દોષ દર્શાવવા તત્પર થાય તેની સામે લડવા તત્પર થઈએ-આવી મનોદશાનો આપણે સત્વર ત્યાગ કરીએ તો જ આપણે જીવનમાં સાધારણ રીતે ઉપરિચિત થતા અને ઉપરિચિત કરાતા કલ્પલોગાંથી મુક્ત રહી શકીએ એમ મારું માનવું છે. 'કૌમુદી' પ્રકરણમાં અમુક શેષકુળ છે અને અમુક નિર્દોષ છે એવો મહેં નિર્ણય કરી નાખ્યો છે, અને તે ઉપરથી આ બધું લખ્યું છે એમ ન માનશો. મદારે એ કપડા સાથે કાંઈ જ સંબંધ નથી, અને એમાં કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કરવા હું તૈયાર પણ નથી. આ તો એ એક દષ્ટાન્ત ઉપરથી જીવન ઉપર સ્વેચ્છ નગર વાળી ત્હને ઉચિત લાગે છે તે ત્હમને જણાવું છું.

પણ મદારે કહેવાનું તો જીવનમાં આવી પડતા આવા પ્રસંગો માટે જ છે. આવા પ્રસંગો જીવનમાં, જગત છે તેવું ને તેવું રહેશે અને માનવસ્વભાવના સનાતન અજ્ઞાને નામે એને તેવું ને તેવું રહેવાનું ત્રૈતસાદન મજશે, ત્યાં સુધી તો અવશ્ય આવવાનાં; અને તે આવે તે રહામે મદારો જરા પણ વિરોધ અત્યારે તો હું નથી દર્શાવતો. પણ આવી પહેલાં એ પ્રસંગો તરફ આપણું વચણ કેવું હોય-હોય નોંધીએ.

હિન્દુસ્થાન કોઓપરેટીવ ઇન્શ્યુરન્સ

સોસાયટી લી.

(સ્થાપના ૧૯૦૭)

અગત્યના આંકડા :

ચાલુ વિમો	રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ઉપર
લાઇફ ફંડ	„ ૧,૫૦,૩૬,૦૦૦
કુલે થાપણ	„ ૧૭૩,૦૦,૦૦૦
આંકણીનો વધારો	„ ૧૮,૯૭,૦૦૦

નવો વિમો તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૪૫ ને દિને પૂરા થયેલાં વર્ષ દરમિયાન

રૂ. ૨,૫૦,૦૦,૦૦૦ ઉપર

બોનસ

દર વર્ષે દર હબરે

ઍન્ડાઉમેન્ટ વિમા ઉપર રૂ. ૨૩

આખી જીંદગીના વિમા ઉપર „ ૨૦

મુખ્ય શાખા—કોમીસેરીઅટ બીલ્ડીંગ, કોટ.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

પાલિક સંવાદ :
હેતુ : શ્રી. ૧-૮-૦

પરદેશ શીર્ષક બોલ.

ગાંધીજી :
ગાંધીજી દ્વારા રામચંદ્ર

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કઈ રીતે વાત પાડે છે ?

શારદા : એ એક ગુજરાતી માસિક છે જે ૧૨ મહિને એ જિંદગી ચિત્રો આપે છે.

શારદા : એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસશાળા માટે પ્રસિદ્ધ છે.

શારદા : એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિકા અંક, લોકસાહિત્ય અને સંપાદકની અંક માટે દરેક લેખકો ૧૨ વખતે શ્રદા આપે છે.

શારદા : એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે સિદ્ધિવર્ધ અને આમવર્ધના સાહિત્યો સુમેળ સાધે છે.

શારદા : એ એક ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની ૨૧ રાત્રી સુરાજી નવલિકા આંકડોને લેઈ લેઈ લેઈ આપે છે.

શારદા : એ એક ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજના એક પેસાઈ સાહિત્ય અને ૧૨ રસવાગ દર માટે તમારે ત્યાં પડેલા છે.

શારદા : બાર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જેના કાદક થયા દરેક જગત ન થયા હો તે તો નીચેના કોમપલ રથને આજને આજ ખબર આપો એટલે 'શારદા' જાણો.

તંત્રી : 'શારદા' ચારના (શાંતિવાદ)

પુસ્તકાલય ગ્રંથાલય સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. રોડની કંપની જુલેલો, મીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

તે માનવ જ હું' એ વિચાર કરું છું. ' એટલું જોઈએ ' એ કમનમાં આવના મંબન સ્થાને ત્હમે વિરોધ કરેલા એ હું સમજું છું. છતાં એટલું ચલાવી રેલા કૃપા ; કરો. બીજી એક વાત, અજ્ઞાતાંથી કલ્પને જે દારી કલ્પની હું' વાત કરીએ ત્યારે જનતામાં સમજી સમજાતા અને પોતાને સમજી મળતા જણ માણસો એ જાનતામાં આ પ્રકારથી, પણ પ્રયત્ન આપે એ પોતે જ નહીં જનતા કલ્પને નિર્મલજી આપવામાં કે સ્વયં સ્વેચ્છા કલ્પને જાણત કલ્પમાં પ્રવળ થતો એ આવણે અનુભવ છે. ત્યારે એક પક્ષે તો એ નિર્ણય ઊભી મનાય છે કેવળ આપણા છે તો જાણે આવે અને કલ્પેમાં તે મવાને સ્વસ્થતા તરફ રહેવું, આપ નિર્ણયને સ્વસ્થતાને કલ્પમાં પણ પોતામાં રહેવી માનતાનો સમાવેશ કરવાનો અને કલ્પવાનો પ્રયત્ન મને છે એટલે કલ્પ તરફનું તેમનું મમત્વ જરૂર પાડે જાણે સ્વયં જાણ છે. સાધારણ રીતે કલ્પિત એવા એવા વિચારોથી આપણે આપણા જાણને જોઈએ છીએ. ત્યારે જાણને તો આપણે વહિ સ્વયં જાણી જાણી પણ એ વહિમાં પણ કોમળતાએનું હું-જોઈએ એ વહિને સ્વયંને જાણત થઈ ગઈ હતાં ! આપ પ્રકારે : માણસો આવના જાણવાથી

પત્રમાળાનો
નવો મણકો
 *
રમણલાલ દેસાઈની
 નવી નવલકથા
ભારેલો અગ્નિ
 વિરે રસિક વિવેચના
 *
અવશ્ય વાંચશો

પણ કરતાં જુદી જાતના રોષ છે અને તેઓ કલ્પને આપણ-પ્રમં (૧) તરીકે સ્વીકારે છે. " હું' કરીએ માણ, આ મુને મેઝા છે ત્યારે ને ! માણે આપણને તે આં કુશલ છે ! " આવી જાતના કલ્પમાં હમે એ પ્રકારનાં માણસોની જાણ પ્રમાણ થાય છે. આ તો મહે' મુખ્ય એ પ્રકારનાં વચ્ચે કલ્પ પણ જીનુવન-

થી વિરોધજી કરીને ત્હમે વધારે પ્રકાર સોજાવ પ્રવળ કરો. તો આવના મળે.

મહે' તો માત્ર અને જાણતી વનુવિવિ જ રજૂ કરી છે. મહે' અમુક એક જાણ તરફ સહાવ છે અને બીજી તરફ અજાણ છે એમ રહે સજાતા. આપણે તો એટલું જોઈએ, વિચારીએ એટલે જાણ. વળી હું' જેથી જાણેમાં આવતાં જાણ મહે' હું' એ ત્હમે જાણ નથી જાણતા ?

સાથે સાથે એક બીજી પ્રખર રજૂ કરી જઈ, આપણે સુજાતાંઓ સ્વજાણે અને જાણને અદિસત મનાઈએ છીએ. (આ જાણનાં સુજાતામાં થયે સ્વજાણે દિસાતા કલ્પા થયા છે-માણ છે, અને જાણેએ સ્વજાણે કલ્પ કરે સુજાતામાંથી કલ્પેએ સ્વજાણે પણ નિર્ણય છે એવાત મહે' સજા જાણ નથી.) વળી એમાં થોડાંએ થોડાંએ વરોધી તો મહે'માણે અમલવાળાં થઈ જાણ અને બીજી અનેક રીતે સુજાતામાં અદિસતો પ્રચાર થયો છે, સુજાણે જાણેથી જાણતા મહે' સજા થયો છે અને બીજી

કાંઈક આશ્વો દસતાં દસતાં સ્વીકારી છે એમ પણ 'વાંચુ' 'છે-સાંભળ્યું' છે. છતાં લખવાની વૃત્તિ આપણે ત્યાંથી કેટલે અંશે એાછી થઈ છે એ બાબતનો તકને મદને સાચો ઉત્તર આપશો ? તકને જતે નહિં તો કોઈ નિષ્ક્રાંત મિત્ર પાસે ગતેનો ઉત્તર આપવો તો પણ મ્હારે વાંચી નથી. વળી સત્પાત્રક માટેના અભ્યરણમાં પણ દહતાથી રહામે ચવાની ને વૃત્તિ છે તેથી આપણી લગ્નક વૃત્તિને કાંઈ પોષણ મળતું હશે કે નહિં એ પ્રશ્ન પણ તકને સોંપું છું. તકને આ બધા પ્રશ્ન નિરર્થક લાગે તો, બેચક એ બધાને પ્રશ્નરૂપે જ રહેવા દેજે. મ્હારી તો એવી પ્રકૃતિ રહ્યું મ્હાં એટલે શું કરું ?

'ભારેલો અગ્નિ' એકેલતા માટે આભાર. તકમારી સૂચનાઓ 'આપ આગળ રાખીને હમેશાં એ વાંચુ' અને પછી તકને માગી તે બધી બાબતો પ્રશ્નમાં તેના વિશે લખુ-આવી માગણી કરતાં તકને મ્હારી પ્રકૃતિને વીસરી ગયા હો એમ મદને લાગે છે. 'હૈમુદીમાં' શરુઆતમાં કે વચ્ચે થોડાં પ્રકરણ વાંચેલાં; પછી મહિનેમહિને કોઈ પણ વાત આજુ વાંચવાની મદને ટેવ નથી એ તો તકને જણો છો જ. તેમાં પણ એ ચાર માસમાં પૂરું થાય એવું કંઈ હોય તો તો ઠીક; પણ આ તો-પણ જવા દો, રમણલાલના એક ભક્તજને એ કયા જસ વિચિત્ર રીતે વર્ણવી પહેલા જ અંકથી તે એમણે શરુ કરેલી; પછી દરેક નવો અંક આવે એટલે આગળના બધા અંકોતું પારાપણ કરી નવ અને તે પછી નવો અંક વાંચે, આ પ્રમાણે એમણે 'હૈમુદી' માં એ નવજાણ વાંચી, અને પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી પણ તે આજુ વાંચી ગયા છે. વાડુ, પણ હું તો વાંચ્યા પછી ને કાંઈ વિચાર આવશે તે લખીશ; તકમારી સૂચનાઓને વળગ્યા વગર જ.

આ બધું તો 'ગુજરાત' વાંચીને અને મનમાં આજુ તે લખુ છે બાકી તકમારી ઉત્તર તો એવો હતો કે એક લીટી પણ 'લખવાતું' મન ન થાય. કામકાજ, મુબાહની ધમાલ વગેરેના બહાનાં બાજુએ મુખેને જસ કામગીર પત્ર લખતાં રીખો, સોંપ આલતાં રીખી ગયા છે. એના હાથમાં તકમારી કામગીર આપ્યો તે વાંચ્યા વગર જ ફાટી નાખ્યો. ખસ.

લિ. અવધૂત

મલના લેખન માટે હું નિયમો ઘડી કાઢ્યા તે સમય જ્યતના - વ્યવહાર માટે વર્તમાન નિયમો ઘડી કાઢ્યા નેવું છે. આ એવી જાગૃત છે કે તેમાં નિયમો ઘડી કાઢવા દરતાં સિદ્ધાન્તોનો નિર્દેશ કરશે એ વધારે સરળ કાર્ય છે.

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ લક્ષિતું પૃથક્કરણ

દુર્ગાશંકર કેવળરામ સાસ્ત્રી

[ગુપ્તા અંકના ૫૪ ૧૬ થી આરંભ]

લભ્યે જોને ભક્તિ સુંગાર કહેવામાં આવે છે અને ૨૫ મેરવામાં વગેરે ચૈતન્ય ચિંત્તાએ જેવું નામ આપુએ લક્ષિત આપું છે તે રાધાકૃષ્ણ સંબંધી ૨૫૫ સંજોગ સુંગાર કે ત્રિયંબક સુંવારથી ભરેલાં કાવ્યો સંસ્કૃતમાં કે ફારસી ભાષામાં ૨૫૫૦ તથા તેનું એકલાં કે સમૂહમાં ડીનન કરતું એ પ્રખ્યાતિનો ઉત્તમ પ્રકાર છે, એવી માનના ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં ૨૫૫ જોવામાં આવે છે. વાલ્મીકિ સંપ્રદાયમાં જો કે સ્વેચ્છાભક્તિ વધારે આપ્યું છે. ૫૫૫ વાલ્મીકિસંપ્રદાયના સુરસાગર વગેરે ચિંત્તાનાં પ્રજા સાધના પદોમાં તે આ સુંગાર ભક્તિ ઉભરાય છે. આ સુંગારભક્તિના મહત્ત્વનું ૨૫૫ મૂળ ભાગવતમાં દેખાય છે. સુંગાર કથના એક નાટક જેવી શાસત્રીશ્ચ વર્ણનની રાસવંશાધારી લખીને તેની કલ્પ કૃતિમાં ભાગવતનારે લખ્યું છે કે:

ચિત્તોદ્ધિનં કમલમુખિરિદ્ધ ચ નિર્મલો:

બ્રહ્માન્વિતોનુપુણપાદય વર્ણવેષ:

મન્દિ વરાં પ્રગલ્ભિ પ્રતિઘ્ન્ય વાસ:

દુર્ગોગમાશ્વરદિ મંદિ ત્વદિરેણ ધીર: ॥ મ્તા. ૧૦-૩૩-૪૦

“ વિષ્ણુની મજા વધુએ આવે આ રીતને જે પ્રજા અદાથી સાંભળે કે વર્ણવે તે ભાગવતમાં પરમભક્તિ પ્રાપ્ત કરીને યોગ વચનમાં હૃદય-૨૫૫ દાખવા ‘હાર્દ-દી-તીત’ ને નહિ ૫૫-દાખવા કામ વાલ્મીકિ ૨૫ રોજને દુર કરે છે. ”

ભાગવતનાં આ વચનની અસરને પરિણામે રાસ વંશાધારીને ભગવાન કૃષ્ણ ચેષ્ટાના સુંવારણનાં કીર્તિ ગોવિન્દ જેવા પ્રધેની રચનાએ આપ્યા પ્રવલ્લ માલ્યો. આ પ્રધે કે કાવ્યોથી કામ વાલ્મીકિ નાસ કેટલો વધે અમલ તેને કેટલું ઉત્તેજન મળ્યું એ પ્રધેને બાલુ ઉપર રાખીને આજગ માલીએ.”

ભાગવતના ઉપમા વચનમાંથી કે એ આખા કાવ્યમાંથી આ સુંગાર ભક્તિ એ ભક્તિને મૂળ કે ઉત્તમ પ્રકાર છે એવો અર્થ નીકળતો નથી. ભાગવતના પ્લેગ પ્રસિદ્ધ રીતનાર અધિર કામી (ઇ. મ. ૧૨૦૦ થી ૧૨૫૦) રામ વંશાધારીના વચનમાં ભાગવતના કનુપદારથ મળાનાં (મ્તા. ૧૦-૩૩-૪૩) એ કાવ્યોનું ગદ્ય મમલન.

૧ ભગવત કામ વાલ્મીકિ નુર્મિ આવી રચનાએ દાસ કાવ્યોએ રીતી દેવાયો એક-મન આપુનિક માનસ સાધતી ૨૫૫ વડે પ્રમાણમાં આપ્યો છે. જમ્ બનુપ કામ વાલ્મીકિ નુર્મિ કામ એકે કામ વાલ્મીકિ નુર્મિ કાવ્યો વેમ લાલ ૨૫ બદ અને એકે કાવ્યો આર્થ તે ‘ કામને નાસ કરે છે ’ એ ભાગવતના કાવ્યોમાં નહિ દોષ ના ?

વર્તા લખે છે કે " શૃંગાર રસથી જોનાં મૂળ આકર્ષણેલાં છે એવા ખતિ, બહિષ્કૃષ્ટી-પથુ પોતા (લગવાન) તરફ ખેંચતા માટે આવી દીકા થી કુચ્છે કરી છે. " આ વચનનો આધુનિક વિવેચનની દૃષ્ટિથી એવો અર્થ થાય કે લાગવતકારે રાસ-પંચાશ્વાથી જેવું પ્રકરણ લખ્યું તે શૃંગાર રસમાં ઉચ્છેદિત ગતિવાળી માણસોને ભક્તિ તરફ આકર્ષવા માટે લખ્યું છે. શ્રીધરસ્વામી આ શૃંગાર ભક્તિને શ્રેષ્ઠ ભક્તિ નથી ગણતા પણ માહાત્મ્ય ધ્યાનવાળી કુચ્છને પર દેખતા રૂપે જોનારી દાસ્ય ભક્તિ જોને પાછળથી રૂપ-ગોસ્વામીએ સચેત ભક્તિ કે પ્રીત ભક્તિ કહેલ છે, તેને શ્રેષ્ઠ માને છે એમ મહાનામક-નિર્નૂળાં વગેરે લાગવતના શ્લોક ઉપરની દીકા જોતાં રૂપ દેખાય છે અને સૂચિ-સ્વામીએ શ્રીધરને આ મત નોંધી પાંચુ-છે:—

શ્રીધરસ્વામિનિઃ સ્પષ્ટમયમેવ રસોત્તમઃ ।

રંગમસંગે સમેત મનિકારક્યો પ્રકીર્તિતઃ ॥

દરિભક્ત રસામૃતસિન્ધુ ૫, ૩૨૫

શ્રીધરસ્વામી પાંડીની અર્ધસત્તાબ્દી (ઇ. સ. ૧૨૬૦ થી ૧૩૦૯)માં થયેલા દેવગિરિના બોપદેવ અને હેમાદ્રિ જેવા સર્વદેશી વિદ્વાનો પથુ આ શૃંગાર ભક્તિને શ્રેષ્ઠ ગણતા નથી, બોપદેવે મુકતારણમાં દાસ્ય રસને પહેલો મુકમે છે અને તે ઉપર દીકા કરતાં હેમાદ્રિ કહે છે કે " શૃંગારો નાયકોરસઃ એ નાટક કાવ્ય માટે બહે સાંચું હોય પણ હૈવંદ્ય પરાયણ આ (ભક્તિવા) શાસ્ત્રમાં ભક્તિ પર શૃંગાર મુખ્ય નથી એમ સૂચવવા માટે આચાર્યે (બોપદેવ) શૃંગારને પહેલો નથી મુકમે. " (જુઓ: મુકતારણ અ, ૧૧ શ્લો. ૨ ની દીકા.)

એક બીજી વાત પણ અહીં જ નોંધી લેવી યોગ્ય છે, રસશાસ્ત્રની રીતે તથા એ શાસ્ત્રની પરિભાષામાં ભક્તિનો પણ વિચાર કરવાનું વર્ણ્યુ તેરમાં સંતકથી શરૂ થયું દેખાય છે, તે પહેલાં શાસ્ત્રાત યદ્ય હોય તો તેની નોંધ મળતી નથી, પણ બોપદેવના મન્યમાં તથા તેના સમકાલીન મહાનુભાવ પંચના ગ્રન્થોમાં શૃંગારભક્તિ, દાસ્ય ભક્તિ વગેરે રસશાસ્ત્રીય રીતે ભક્તિના બેદો પાડેલા જોવામાં આવે છે પણ બોપદેવે એ ભક્તિની રસશાસ્ત્રીય વિવેચના પદ્ધતિએ ગ્રીણસ્થાન આપ્યું છે. તેમ જોયું વિવેચન પ્રાથમિક છે, કુઠામાં શ્રીધરસ્વામી અને બોપદેવની શૃંગારભક્તિ તરફની દૃષ્ટિ સાથે તથા રસશાસ્ત્રીય વિવેચન પદ્ધતિ સાથે રૂપગોસ્વામીની શૃંગારભક્તિ તરફની દૃષ્ટિને તથા કેવળ રસશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ દ્વારા તેજે કહેલાં ભક્તિનાં વિવેચનને સંરખાવતાં ૧૩ માથી સોળમા સતકના ગાળામાં ખોલેલી ભક્તિનાં વિવેચનની દિશા સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. શૃંગાર ભક્તિના ઉપર કહેલા વિશ્લેષનો વધારે વિચાર પાછળ રાખી જે અંગ્રેજીની મદદ વડે ભક્તિ ચાર્ગની એ વિશ્લેષમાં વિવિધાનુવિવિધ વધારે મતિ થતી મઠ તે અંગ્રેજી જોઈ લઈએ.

લક્ષ્મી કે રૂકિમણીને સ્થાને રાધાનો સ્વીકાર—૪૪ દેવ સાથે તેની પત્નીનું યજ્ઞન કરવાની પ્રથા તો ઘણી જૂની છે. વેદમાં વેદેવ પત્નીઓનો થોડો ઉલ્લેખ મળે છે, વિષ્ણુ પત્ની રૂપે લક્ષ્મીનો ઉલ્લેખ પણ વેદકાલીન ગણાય, મહાભારત કાળમાં તો એ વ્યાપક છે અને કૌદ લગ્ન-વર્ષ જૂની તો લક્ષ્મીની મૂર્તિઓ પણ.

મને છે. પણ સમાવળી દ્વારા સમાવવાનું પૂર્વજીવનનાં ભક્તીનું સ્થાન ધીનાએ લીધું. એટલે ભક્તીનાશયન. પેઠે સીતારામનું કુરુપ પૂર્વજીવન સાથું છે જ રીતે કૃષ્ણાવતારની પૂર્ણ પ્રતિલિપિ થતાં રક્ષિતજી કૃષ્ણનું કુરુપ પૂર્વજીવન એકઠાં: પણ એક મહારાષ્ટ્ર સિવાય જ્યાં જાયે રક્ષિતજીનું સ્મરણ ક્યાંય પ્રતિલિપિ નથી. સમાન જ અને મધ્યના મતમાં સિત્તે કે મહેર સાથે ભક્તી જ પૂર્વજીવન છે. પરંતુ એવમ સ્વકર્મ તે મેઘધીનન વચ્ચે કૃષ્ણ સાથે રાધાનું નામ જ વિશેષ જોડાવનું જોવામાં આવે છે. રાધા વચ્ચે સંપ્રદાયને આજુ કિપર રાખતાં, પણ મૌડીય વૈષ્ણવો તથા પુરિમાર્થીય વૈષ્ણવો નિત્ય 'રાધા કૃષ્ણ' 'કૃષ્ણ કૃષ્ણ' કહે છે. આ સાપ્રાચીક પરંપરામાં જોઈએ છીએ તો કૃષ્ણ સાથે રાધાની પૂર્વજીવન પ્રથમ ઉપરેલ તે નિત્યાર્થીય મતમાં દેવા એમ દેખાય છે. પુરાણોમાં કૃષ્ણ સ્વરૂપ પ્રધાન-વચ્ચે પુરાણેમણી દરિયમાં, સિત્તે પુરાણમાં કે ભાગવતમાં રાધાને ઉદ્ધેય નથી પણ બદલ વેતનમાં અને પદપુત્રજીવ તથા રાજ્ય પુરાણમાં પણ કૃષ્ણ ભક્તમાં છે. સિત્તે પુરાણમાં જો સ્થાન ભક્તીનું છે તે સ્થાન બદલવેતનમાં રાધાનું છે. બંદીય-મહે અને પુરાણોનાં વચ્ચે વિત્તાસથી ઉતારીને આ મત-આમણી કરી છે (જુએ: એના કૃષ્ણ સ્વરૂપનું કુરુપની કાર્યના પ્રકરણ ૧૦)

૧ : આવતા અંકમાં :
સાહિત્યસમ્રાટ કૃષ્ણાચાર્ય કુનરીની
અધ્યક્ષધાને વધુ સચિત્ત ભાગ :
અર્ધ રસ્તે

પણ બદલવેતનમાં રાધા આવી કરાઈ છે. આ પ્રત્યક્ષ છે. એના અનેક અવાજો અપાયા છે. એક અવાજ એવો અપાય છે કે રાસ લીલા પ્રકરણમાં ભાગવત-

કરે એક એવી રીતે કૃષ્ણનું છે કે, મનવારાધિનાં જૂન મગજાનુદરિતીઅર: ॥ (પા ૧૦-૩૦-૨૮) આ આરંભન જાણ નેણે કૃષ્ણ તે રાધા. એ રીતે આમન પછી આ વિશેષ સાચ્યસાચ એવીને રાધા નામ મળ્યું અને ધીમે ધીમે ભક્તીને પણ અરેખા આને એવું સ્થાન તેણે મેળવ્યું. પણ આ ખુલાસો સંતોષકારક નથી. કારણ કે બદલવેતનમાં પુરાણોનો સમય ચોક્કસ નથી કરેલો એ કે કૃષ્ણ છે પણ જેનો સમય ચોક્કસ થઈ શકે છે એવો સંબંધના લખાણોના પ્રકાર દ્વારા ખરેખર કાલનાં રાધા પ્રત્યે પ્રચાર પછો જુનો જણાય છે.

નિત્યાર્થીય દરિ સાથે રાધાને પૂરે છે એ ઉપર કશું જ છે. જરૂરમાં સ્વકર્મના ઉત્તરમાં કવિ જયદેવની રાધાભક્તિ પણ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ સિદ્ધાર્થ કુમારપાલના સમકાલીન વિ. સં. ૧૧૪૫ થી ૧૨૨૬ (ઇ. સ. ૧૦૮૯ થી ૧૧૬૦) માં થયેલા એટલે જયદેવ પહેલાં. દેવમહે કાવ્યાનુસાસનમાં રાધાકૃષ્ણના વિકારના સ્વરૂપ એકાદ ઉદાહરણ રૂપે ઉતાર્યું છે. એજ દેવમહે જેના કૃષ્ણ કૃષ્ણાધીનાંથી કુરુપનામ્વ વચેરે એકાદનું ઉદાહરણ લે છે. (કાવ્યાનુસાસન વિ. સં. આરંભ ૧૩૦૧ પ. ૮૦) તે નિત્યાર્થીય કે લીલાકૃષ્ણ પણ રાધા કૃષ્ણનો વિકાર જયદેવ પેઠે જ માય છે. આથી જુના કાળમાં ઉતરનાં રૂઢના કાવ્યાનુસાર ઉપરની નમિસાધ (ઇ. સ. ૧૦૧૮) ની રીત (પ. ૧૨૨)માં નીચેના એક ઉતારો છે:—

યો ગાંધીજનવલ્લભઃ સ્તનતટવ્યામંગલધ્યાસ્પદઃ ।

કિં રાધે મધુસૂદનો નહિ નહિ માળાધિકાગ્રોલકઃ ॥

આ નધિ સાધુ કરતાં જસ પ્રાચીનતર કાશ્મીરના રાજા કદશ (ઇ. સ. ૧૦૬૩ થી ૧૦૮૯) ના સમકાલીન અને ઇ. સ. ૧૦૬૫ માં અન્ય લખનાર : કાશ્મીર કવિ હેમેન્દ્રે પોતાના સ્થાવતાર ચરિતમાં મુખ્ય ચરિત વર્ણવતા ચાર સ્તોત્રો (સ્તો. ૮૩, ૧૭૦, ૧૭૧ અને ૧૭૬) માં રાધાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. મતનપ કે જયદેવ પ્લેઠાં સો વર્ષ ઉપર મુખ્ય સાથે રાધાનો ઉલ્લેખ કાશ્મીર સુધી પહોંચ્યો હતો. પણ મધ્ય હિંદમાંથી રાધા વિશે એથીયે જૂના કાળના ઉલ્લેખો મળે છે. માગવાના સંગ્રાં ભોજ (ઇ. સ. ૧૦૦૪ થી ૧૦૪૫)ના મરસ્વી કંઠાલપ્સમાં રાધામુખ્ય વિષયક ચારેક સ્તોત્રો મળે છે. અને ભોજના પૂર્વજ માગવાના રાજા મુંજની સહાન્યા કવિ ધર્મજયના કદશ (પરિશ્લેષ ૪થા)માં ત્રીયેતો સ્તોત્ર છે:-

નિર્મમ્નેત મયામ્મસિ સ્મરમરાદાલો સમાલિક્ષિતા

કેનાલિકમિદં તથાપ કવિતં રાધે મુધા તામ્યસિ ।

સ્ત્યુત્સ્વપ્નપરંપરાતુ શયને દુસ્ત્રા ઘ્વઃ શાક્ષિણઃ

સખ્યાજં શિયિલીકૃતઃ કમલયા કળઠઘઘઃ પાતુ ધઃ ॥

અને મુંજના પોતાના વિ. સં. ૧૦૩૧ ના તામપત્રના મંથાચરણમાં:

યત્તસ્ત્રીયઘ્નેન્દુના ન સુચિતં યદ્વાર્જિતં વારિયે

પારાયત્ર નિજેન નામિસરસીપદોન શાન્તિ ગતમ્ ।

યક્ષોપાદિકનાસદસમપુરઘાસેર્ન વાખ્યાસિતં

તદ્રાધાવિરઢાતુરં મુરરિપોર્ધેલ દપુઃ પાતુષઃ ॥

(પ્રા. ભે. મા. પ્ર. ભાગ નં. ૧)

આ રીતે દશમા શતકમાં, અને રાજતરંગિણી પ્રમાણે કાશ્મીરના રાજા અવન્તીવર્મન (ઇ. સ. ૮૫૬ થી ૮૮૩)ના સમકાલીન આનંદવર્ધનાચાર્યે 'શ્વન્યાલોકમાં' રાધાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એ પણ મણિએ તો નવમી શતકમાં પણ લક્ષ્મીની સ્પર્ધા કરતી રાધાનો ઉલ્લેખ મળે છે. વળા આ ઉલ્લેખો સાંપ્રત્યિક કે ધાર્મિક સાહિત્યમાંથી નથી. એટલે હેમચન્દ્ર, હેમેન્દ્ર, ધર્મજય, આનંદવર્ધનાચાર્ય વગેરે લેખકોએ પોતાના કાળમાં પ્રચલિત માન્યતા નોંધી છે, અથવા પ્રચલિત મુશાપિતો ઉતાર્યો છે. આ માન્યતા કોણે પ્રચારી ? ઉપર નમુના ઉતાર્યો છે તેમાં સુસાપિતો કોણે રચ્યો ? આ નવમો દશમા શતકનાન્તરવદેવ મિશ્વમંગળના સંસ્કારપૂર્વકે પણ 'રાધામુખ્યની' જે વાત કરે છે તે એમની ઉત્પત્ત કરેલી નથી. વળી શ્રી દે. રા. ભાગ્યરકરે નવમા શતકથીયે જૂના કાળના રાધાસંજ્ઞાથી જે ઉલ્લેખો સોધી-કાઢ્યા છે અને જે એમને તેઓ પાંચમા શતકના મળે છે. તેમણે એક પંચતંત્ર (તંત્ર ૪ થામ પૃ. ૪૬) માં મળે છે. જેમાં એક પણ કદ એક રાજકુંવરી સાથે પ્રેમમાં પડતા તેણે મિત્ર મુતારે જનાવી આપેલા ચમત્કારિક ગદ્ય ઉપર બેસી ઉઠીને એક રાત્રે પોતાની પ્રિય સંજ્ઞકુંવરી પાસે પોતી નામ છે અને વામુદેવના વેપમાં મળેલો એ વણકર રાજકુંવરીને કહે છે કે "તું રાધા નામથી જોપ કુળમાં જન્મેલી મારી આ છે." —

પણ કરી એજ મમનના હાવના માથા સખાઈની નામના પ્રાણ સંપ્રદમાં નીચેની માથા મને છે:—

‘મુદમાદપણ મં કળદ મોરકં દાદિઆપ અવગંતો ।

વતાણ વાલુચીલં અજાણ વિગોરકં દરમિ ॥

“ દે જુજુ, જ્યારે તમે મોચેના માથાવાળી રાધાના મોઢા ઉપર ઊંચેની રમને તમારી ડાહી ઉઘાડે છે, ત્યારે બીજી ગોપીઓના કપડું હરણ કરે છે. ” (૧-૮૬) પોતીચત્ત નામથી આ મથા ઊતારી છે.

પંચનંત્રો તથા મથા સખાઈની ઉચેન એતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણા ઉપયોગી છે. રાધા નામની નદિ પણ મોઢા પ્રકારની રાધાજુજુ પૂજા ઇ. સ. ૫૮૫માં સત્તરમાં પ્રચલિત હતી એમ એ ઉલ્લેખો મુજબ છે. તે પછી લગભગ ચારસો વર્ષ સુધી રાધાનો ઉચેન સામાન્ય સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મળતો નથી. નવમા સદીના આરંભ જેવા જુજુ-વૈષ્ણવો પણ રાધાનો ઉચેન નથી, એ ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે જુજુ સાથે રાધાનો યોગ પદ્મોદ્ભવો આરંભોમાં કે દિંદુલનિય નીચલા ઘરમાં થયો હોયો જોઈએ. ઉપરનો પ્રાણ ઉચેન પણ એ તરતે રોધ આવે છે. વળી માથા સખાઈની માથા-ઓનો ઘણો ભાગ આજના રાજ્યનો સગમાં જાન્ય દેશમાં રચાયે છે, અને એ દેશ ઉપર તથા તાસિકી છે કાઠીઆવાડ સુધીના પંદર ઉપર ઇ.સ. બીજા બીજા સદીમાં આબીર નામની દેર ઉડેરનારી લોકની ભાનું રાજ્ય હતું એમ આબીર વિરહના પુષ્ટ રાજ્ય કાવ્યકેતવે શુદ્ધ (કાઠીઆવાડ)માંથી લેખ મળ્યો છે અને એજાન લેખ તાસિક-ની પ્રકાશોમાંથી પણ મળ્યો છે, એથી સિદ્ધ થાય છે. ત્રજમાં જે મોરણીઆઓમાં બીજુજુ ઉલ્લા દોવાનું દરિયાદારિ વળે છે, તે આ આબીર મોઢા જ અને બીજુજુના આકરણિયો ભણે વિદ્યાત્ત આ આબીર ભાનિમાં જ થયો છે, એમ સ્વ. ડા. રામજુજુ બાંદરકર કહે છે. એ આબીર ભાનિમાં પ્રચલિત જુજુ ચરિત્રની વાતોને દરિયાદારિ ક્ષેત્રે સંસ્કારી લીધી. પણ રાધા નામની જુજુને આબીર પત્ની કે પ્રિયા દોવાળી વાત દરિયાદારિ રચના પછી એ મોઢામાં આવી દોષ કે મને તેમ દોષ પણ એ વાતનો દરિયાદારિ જુજુ ચરિત્રમાં સંપ્રદ નથી થયો પણ એ આબીર જેવી નીચલા ઘરની ભાનની મોઢા કથાઓમાં જે રાધાજુજુ સંબંધી વાતો માલની હતો તેની આકૃષ્ટ નોંધ રાધા મથા સખાઈમાં અને પંચનંત્રમાં લખવામાં રહી. કોમે કોમે આ નીચલા ઘરમાં જુજુ સાથે રાધાના યોગની વાતો વાળું લોક સાહિત્ય વધતું મધ્ય દોવાનું જોઈએ પણ એમાંનું કંઈ જગવાનું નથી. હેઠ નવમા દશમા સદીના સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મોઢા સાહિત્યમાંની આ વસ્તુને ઉપાડી લીધી. પણ એ ભણો મળ્યો વર્ગના પણ મોઢા સુભાવિતો જ જગવામાં છે, પણ જે જગવામાં છે તે ઉપરથી એ પ્રકારનું મધ્ય સાહિત્ય ઉદ્ભવ થતું હતું એમ જણાય છે. પછી નિર્માણ અને લોકરેતવું પુરાણ પોતપોતાની રીતે રાધા પૂજાને જે નવી જ પ્રતિષ્ઠા આપી, તે આજ સુધી અવિચળ રહી છે. કુંઠામાં રાધાજુજુની પૂજાના પ્રવાહનું મૂળ લોકકથા અને લોકચિંતામાં છે.

(અપૂર્ણ)

ઉપડેલ

સમસ્ત્ર કાગોદર શુકલ

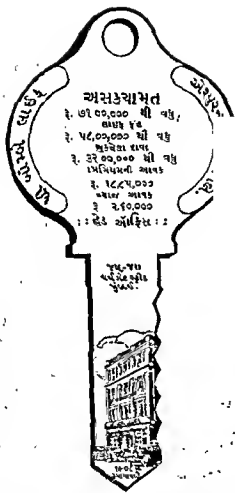
[ફ્રેન્ચ લેખક ફ્રાન્કોઇઝ કોપ્પીની 'The Substantivo' નામની નવલિકાનો આ અનુવાદ છે. ગરીબ અને નીચલા ઘરનાં મનુષ્યોનો કોપી કરી હતો. ૧૮૪૨ માં જન્મી સાંપું છતાં ધમાલ વિનાનું છવન છપી ૧૯૦૮ માં એ મૃત્યુ પામ્યો. એનાં કાવ્યોમાં લાગણી અને સરળતા દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થાય છે. પરંતુ એનાં નવલ, નાટક અને ખાસ કરીને નવલિકા એના સાહિત્ય સર્જનનાં મુખ્ય અંગ છે. એનાર મેચ્યુરતા અત પ્રમાણે એની નવલિકાઓમાં 'પોતાનું વિશિષ્ટ તત્વ છે: એમાં સમજાવ, કાવ્યશક્તિ, અને પોષક અને ડોઝેટ જેવી દરેક પદ્ય કરવાની શક્તિ છે. સંલેખવશાત રખડેલ બનેલા અને કાવ્ય ને સમજાવે તેવજની ગણિલા છવ ફ્રેન્કોઇઝનાં મનુષ્યનાં હૃદય તરફ છે. અને બાલ દૃષ્ટિ દ્વારા જોઈ શકાતા છવ મિત્ર મદિ ભવિષ્ય બની જન્મકેદ આનંદથી ભોગવે છે. સમજાવથી એ માનવતા સમજ કોપી આ વાર્તામાં એના અરેખા ચિતાર આપે છે. Ten Thales by François Coppéeમાં આ વાર્તા છે]

૨

રખડેલ તરીકે એ પહેલી વખત પકાશે ત્યારે એ ભાગ્યે જ દસ વર્ષનો હતો.

આપાધીસ આગળ આ પ્રમાણે એ બોલ્યો: 'મારું નામ છવ ફ્રેન્કોઇઝ લેરંડ' છે. ખેસ દલા બેરીસમાં ફાનસો આગળ શીડલ વગાડીને ગાપ છે એ માણસ સાથે હું જ મહીના હતો. એની સાથે હું ટેક શાંતિ અને પછી બોલતો 'અંદિ' અર્થાં નવાં ગાપતો, ગવાપ છે; દસ સેન્ટીમ, બેસ', દરદમેસ એ દીંચતો અને મને મારતો. એ શાંતિ તેથી જ પોલીસે મને પકડ્યો. એ પહેલાં હું ખસ વેચનારના સાથમાં હતો. મારી મા. ધોળજી હતી. એડેલે એનું નામ. એક વખત પોન્ડપારેના ભોમતળીયા પર એક માણસ ત્રેડે એ રહેતો. એ સારી કામગીરી હતી અને મને ચઢાતી. કોઈના 'વેષટશે' વધારે કપડાં વાપરે છે અને એ એના ધરાક હતા તેથી એ દેસા કમાતી. સ્વિવારે નાચમાં જવા માટે મને વહેલો પગારીમાં સુવાડી દેતો. બીજા દિવસોએ લેસ ફેરીસ મને મોકલતી અને ત્યાં હું વાંચતો રીખ્યો. આમારી શેરીમાં ચક્કર મારવા આવતો. પોલીસવાળો એની ત્રેડે વાત કરવા દરેકજ અમારી ખારી આગળ ઉભો રહેતો. એ દેખાવડો હતો અને એને કિમીયામાંથી આંદ મળેલો હતો. એ પરણ્યાં અને પછી બધું બગડ્યું. એને હું ન જમ્યો. અને સારી વિરહ માને ઉઠકરી. દરેક જથ્થું મને મારતું, અને તેથી પરમાંથી છડકણ હું ખેસ ક્લીવીમાં આપ્યા દહાડાઓ પસાર કરતો. ત્યાં હું ઉકાઉગીરી રીખ્યો. મારા નવા બાપે નોકરી શુભાતી અને માએ કામ બોણું. પોપથુ અથો' એ બહાર પોવા જતી. વરાળથી એને ઉધરસ થઈ... લેમ્બોઇઝરમાં એ મરી ગઈ. એ બહુ માણસ હતી. અને ત્યારથી - ઘસ વેચનાર અને શીડલ વગાડનાર ત્રેડે રંદુ છું. તમે મને જેલમાં મોકલવાનો ઇરાદો રાખો છે ?'

માણસની માફક સ્પષ્ટતાથી, વહતાચો એણે જ્ઞાન કહ્યું. છુટ નેડેલો હંમે, એ નાનો શીધરેદાલ નંધણીવાતો હતો. વિચિત્ર પીળા વાળનાં શુધ્ધમાં એનું કપાળ દંકાઇ ગયું હતું.

જિં
હ
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
ફ
ળ
તા
નો
ચા
વી

એજન્સી અને પેલિસીની વિગત માટે લખો—

:: પ્રાંત્ય સેક્રેટરી ::	:: ધિનેશ્વર ::	:: પ્રાંત્ય સેક્રેટરી ::
:: વશિષ્ઠ મલ્હાર ::	:: કે. એલીસ ::	:: મોર્ગી શા ::
:: બાવનગર ::	:: મુન્શી ::	:: અમદાવાદ ::

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભિર્મિ-કાવ્યાંક

*ભિર્મિના કાવ્યાંકને હવે જાહેરાતની જરૂર રહી નથી. જૂજરાતભરના કવિતા પિપાસુઓની રસવૃત્તિનું જોણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

*આ વરસનો કાવ્યાંક આગલા કાવ્યાંકથી જુદો પડશે. આમાં લાંબા જ કાવ્યો લેવાનું નક્કી થયું છે. જૂજરાતનાં સામયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર જ થાય છે. *કાવ્યાંકના કેટલાક લેખકો

૧૨. બ. કેશવલાલ પુલ, પ્રો. બલવંતરામ ઘોંઠ, કવિશ્રી ભલિતણ,
શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. સુદરણ ખેડાઈ, શ્રી. ઉમાશંકર જોષી,
શ્રી. પ્રમુલાલ. ગાંધી, શ્રી. પૂજવલાલ મને ખીખ
કેટલાક અપૂર્ણ લેખકોનાં કાવ્યો પણ આવશે.

*આ સંગ્રહ હાથપગે રહી શકે માટે એનું કદ (Demy Octavo) આજુ બહાર પડેલા કાવ્યસંગ્રહો જેવડું જ) રાખવામાં આવ્યું છે.

કતમે ભિર્મિના આહક ન હોતો આ કાવ્યાંક ખાતર પણ જરૂર આહક થઈ જાયો.
છૂટક નકલની કિંમત રૂ. બે : : : આહકોને આજુ લવાજમે

ખૂબ જ વખણાવેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાયબ્રેરી
અધૂરી જ ગણાશે. માટે એક એક પ્રત વસતી થ્યો.

પદ્ધતિ	રમરાનમાં	કુદમાલા	આખનાં પોયણાં
બજારીયાં કરે બ્યાસફત	મનલાલ ગોપીકૃત	અનુવાલક	કરસનદાસ માણેકૃત
દુહાં પોતોને	એક ચિંતન પ્રધાન	બજારીયાં કરે બ્યાસફત	એક અનોખી સાત પાંદડું
સંગ્રહ	જદ કાવ્ય	એક કવિ નાટિકા	ખંડ કાવ્ય
કિંમત રૂ. બે.	કિં. આના છ.	કિં. આના બાર.	કિં. આના ચાર.

ભિર્મિના આહકોને વીસ ટકા વળતર

ભિર્મિ કાર્યાલય : : : : : કન્સોલ્ડેશન, કરાંચી

મધ્યે એને અપનાવ્યો નહિ. રિફોર્મ સ્કૂલમાં એને એમણે મોકલ્યો.

૧૬ હોંશિયાર નહિ એવો, અને હાથની આવડત વિતાવેો હોવાથી નેતરની પુરથીઓ સમી કરવાના ધંધા શિવાય બીજા કશું એ શીખી શક્યો નહિ. તેમ છતાં એ કલામયો હતો. અને સ્વભાવે શાંત હતો. દુર્મુખની શાગાની અસરથી એ વધારે પડતો દુઃખિત થયો. હોય એમ દેખાતું નહોતું. સત્તરમા વર્ષે અચાંચે ફરીથી પેરિસના રસ્તા પર એને છુટો મુકવામાં આવ્યો ત્યારે કમલાએ ત્યાં એને એના જોડાઓની સાથે મળ્યા. બધા બધા બદલાઈને એમનો દલકો થયો અલગતાનું ચટરમાન્ય ઉંદર પકડવાનું કૃતરને ચિખવતા : એપેરાના રસ્તા પર નાચતી રાતે ખૂટ પેલિસ શના ને શીખાડે કમરનજાનેને દુકાનોના મળેા ઉંચડી ફેંકી દેતા-અથવા બપોરે તરાણ પરથી માઝમાં મારતા. કંઈક અંશે આ બધા ધંધા એ શીખ્યો. ઉદારક શાગામાંથી બહાર આવ્યા પછી કસેક મહિને એક નાનીચી ચોરી કરવા માટે એ ફરીથી પકડાયો-દુકાનની બારીમાંથી જૂના જોડાની જોડ તરફાવવા માટે. પરિણામ : સેન્ટ પીયેરની જેલમાં એક વર્ષ રાજદારી પેદા-
મોના નોકર તરીકે એ કામ કરેા.

પેદાશોના આ સમય સાથે એ અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એ બધા અભ્યાસ પુરાન, શોવાક વિશે

જેઘમાં અને સેન્ટ પીયેરમાં લખી મણે હતો. ચિત્રોમાં દ્વાચિરોધી બરેથી વિવાલે વાળી મોટી બેઠી હતી અને એની બાજીમાંજો બાપરાં મિત્રાશ, અને કુમરોવાળું આખું પેરિસ દેખી શકાતું હતું. આથે ફરતી પરંતપ્રાગા, ફરી અને અરપથ,- આકાશ અક્રમક દેખાતી હતી. વિવાલે પર ચોપડીઓથી બરેથી અભરાકાએ હતી અને તથવારનાકાએ એરકા જેવો જુલો કાઢ દેતો. તુલેલ જુરખાએ, કાટ ચરેલી જુડી તલવાયો, અખતરો, અને શણ ખરતાં હાથ મોળાં હતાં. રાખલીનિજો ત્યાં એગા જામતા- હરકમેળના મુપ અને ત્રણ સાથે ફેગ, ચીક અને દર છન દેગોઈક, બહાર વરં કાવયો તે એ કાપડાંમાં જામણમાં લેકાની કલકો પલ્લ થતા. અને જામતી વખતે ' કારેએએલ ' અને ' મા ક્રસ ' પુર જેમમાં સો સાથે જાતા. હોઈ નવો સજ્જ કાખલ કરવામાં આવે તે એ પડવાં ને બારેખમ જનાકો દેખાવ કરતા અને એક સંજ્જલ તરીકે તેનું સ્વાગત કરતા. પરંતુ બીજા જ સવારે માયાળુ પરિમયથી એની જોડે રાંતા અને એક ઉપનામથી લેવાવતા. મોટા કબ્દોને ત્યાં ઉપયોગ થતોઃ મંકા, જામજાદી અને છન દેગોઈકને ન સમજાવ એવા રાખકપ્રયોગે પણ ત્યાં વપરાતા. કાખલ તરીકે દરેકજા મેગન લવાવતા પેલ્લ કલાતક નાના વામનને એજે કમાવથી એક વખત કહેતા સામળ્યોઃ " જમ થઈ ગયું. આ પ્રમાણે કેમિનટ બનશે. રેવમન જેગવળી ખાતા માટેઃ મારકાક ચુદમંડી અને ખરેખખાના માટે ફે. "

૧૭૫૫ પુરો થઈ પુટની પેરિસની આસપાસ પાછું એજે રખડા માર્ગ. ફેરીડે

છેડે ઉઘડતાં પતંગીયાં પર ફૂર જાળજોની નજર રહે છે તેમ ફરથી પોલિસ એના પર આંખ રાખતી. કાયદો કેટલાંક નિયંત્રકર અતે બીકણુ માણસોને એક કરતો હોય એમ પકડી અને છોડી દે છે તેમના એ થયો. તળાવમાંથી રમે માછલી મોઢી થઈ બંધ એ બધે પેસા વિચિત્ર માછીમાર જગમાં આવેલી માછલી તળાવમાં પાછી નાખી દે છે તેવું કંઈક, રદ ગેરસરેમના બેઠી દેવતોમાં એને લગતાં ઘાડીના ખાસ ખંડલ દતાં, એના જેવા નાના માણસને આટલું બધું માન છે એને તો એને જરા પણ ખ્યાલ નહોતો, પુઠાના જુરા કાચ પર ગોળ આસરમાં એનું નામ લખેલું હતું અને નોંધ અને રિપોર્ટના કાળકુર્ણવક વિભાગ પાડી અનુક્રમે એનાં સંબોધન દતાં : 'નામ, લેટક', 'દેડી લેટક', 'અન્નાજોર લેટક'.

એ જે વર્ષ જેપ્રખદાર રહ્યો. ગમે ત્યાં જમતો, રાતની વીસીઓમાં કે કોઈક વખત સુવાની લાડીઓમાં સુઈ રહેતો. આડ નજીકના મોઢા રસ્તા પર એના સાથીઓ સાથે અંત વિનાની પૈસા નાખવાની રમત રમતો. માયાના પોંછલા ભાગમાં રહેતી સીકરી ટોપી, સાદીના નેઝા અને નાની સફેદ કંઈની એ પહેરતો. પાંચ સુ હાથમાં આવે તો વાગ કપાવતો. મોન્ટપારનેસમાં કોન્સ્ટન્ટને ત્યાં નાચતો. બંદલવા ખપમાં આવે એવો કાલનો શુભામ કે પુલ્કની એકા 'બોખિના'ના દરવાજે આર સુમાં વેચવા જે સુમાં ખરીદતો. કોઈક વખત ગાડીના દરવાજે, ઉઘાડી આપતો તો કોઈક વખત ઘોડાખજારમાં મોઢા દોરી જતો. દરકા ધંધામાંના ઘણામાં એની ટીકરી લાગેલી. કૌનિક તરીકે માણસ ને માનભર્યા વાતાવરણમાં. રહે છે તેની હારકરી તાલીમથી એ સુખથી પણ હોત. રસ્તા પર ઉંચતા દારડીઆ પાસેથી ચોરી કરવા માટે પકડાયલા કેદલાક સુવાન રખડેતો સાથે એ જગમાં ફસાયો, અને એમાં પરાક્રમેમાં એનો હાથ નથી એમ એણે બારપૂર્વક જણાવ્યું. કદાચ એણે સત્ય પણ જણાવ્યું હોય, છતાં પુરાવાને બદલે એનાં પૂર્વકાર્યો ખ્યાનમાં લેવાયાં, અને ત્રણ વર્ષની સજા માટે એને પોલીસ મોકલવામાં આવ્યો. એણે ત્યાં બાજોશ માટે ખરજબડાં રમકડાં બનાવ્યાં, છાતી પર ચિત્રો અંકાવ્યાં, ચોરની બોલી શીખ્યો અને ફોતદારી કાયદો જાણ્યો. ફરી નવેસરથી જુટો થયો અને ફરીથી પેરિસની અધમ દુનિયામાં કુખ્યોઃ પણ આ મુક્તિ દેડી હતીઃ દારણ કે જ મહિવાને અંતે એ પાછો રાતની છુટમાં મુખ્યયો, અને એ અન્ડો થર ફોડવા અને ચડવાથી વિરોધ બંધકર બન્યો, અને એમાં એતો હોય તો અગમ્ય દતો. આડો ફર્યાલો અને આડો હાથ ખડો. પણ મુખંપત્તે એની સામેલગીરી દેખીતી હતી અને એને પાંચ વર્ષની સજાત મળુરી સાથે સજા થઈ. આ માદસમાં એને કુખ માન એટલું હતું કે ઉકરકા પર મળી આવેલા અને એણે સુધારેલા ગૂતા કતરાથી એને જુરા પડવું પડ્યું. કુતરો એના પર આપા રાખતો દતો.

દીનન, ત્યાંના સાંકળ અને મોજા, બંદરમાંનું કામ, સાદીના દરકા, ઉઘાડા પત્ર પર લોકમનાં નેઝા. દરકાગમ્ય વખતનું કાચ, વસાણાનું 'સુપ', તમોડના પેસા નદિ, અને ફેરીઓનાં બૂધથી ઉભરાતી જગ્યામાંની ત્રાસતાયક ઉંધઃ પીકતા પાંચ ઉનાળાં, અને જૂમધ્ય સમુદ્રના પવનથી દંડા પાંચ શિવાગર એણે એ અનુભવમાં કાદવા. ત્યાંથી મૂદ બનીને એ નીકળ્યો અને દેખરેખ નીચે એને 'વરન' મોકલ્યો. ત્યાં નદી પર ચોરો વખત એણે કામ કર્યું. થઈ. એ દારથી ગમે તો ઉખડેલ, દેખ

વહાણના નરકમાં કામ કરતાં જે મરી જતો નથી તે મજબૂત અને સખળ બનીને આવે છે, અને ત્યાં તો હું પીઠ પર વજન લઈ દોરડાં પર ચઢતાં રીપ્પ્યો. અદિ બધે પાંચત્રમ ચાલે છે, અને કઠીઆને મજબૂતની જરૂર છે. દિવસના ત્રણ ફેંક ! એટલું તો હું કમાયો જ નથી. ખસ હું ભૂલ્યાં જાઉં, એટલી જ મારે જરૂર છે. ”

એનો હિંમતભર્યો નિર્ણય એણે અમલમાં મુક્યોઃ એણે વફાદારીપત્ર પાળ્યો અને ત્રણ મહિના પછી તો એ જૂદો જ માણસ બની ગયો. જેના માટે એ કામ કરતો તે શોર એને સારો કારીગર ગણ્યો. નીચે ઉમેલા માણસ પાસેથી તગાઈ લઈ માથા ઉપર ઉભા રહેલા માણસને આપવા અચિરત પીઠ નમાવીને ‘અને’ ઉંચી કરી તપતા સૂર્યમાં અને ધૂળમાં એ જાણે દિવસ પાલખ પર કામ કરી એ વીરીમાં મુખ જમવા જતો. સાવ ચોકો, દુઃખતા જન, સહુચ્છુતા હાથ, ખાટર-ચી હરેલાં કોનાં પોપચાં, એવી સ્થિતિમાં એ તે વળતે હોય તેમ છતાં એને આત્મસંતોષ રહેતો કે કમાલની માંમાં પ્રામાણિકતાથી કમાવવા પૈસા એની પાસે છે. ‘ભય વિના એ બહાર તીકળતો, કારણ કે સફેદ આવરણમાં એને કોઈ પીઠાની ચક્ર’ નહિ; અને એને માણસ પણ પડેલું કે યાકવાપાકવા કામદાર પર પોલિસવાળાની રાંકાભરી નજર એટલી પડે છે. એ રાંત અને મંબીર બન્ને હતા. યાકના પરિણામરૂપ ભરનિશા એને આવતી. એ સ્વતંત્ર હતો !

અને આખરે-એહ, એનો સંપૂર્ણ નાલો !-એને મિત્ર મળ્યો !

સેવીનીયન નામનો એના જેવો જ એ મજૂર હતો. લાલ હોઠવાળો એ બેકુત ખભા પર લાકડી નાખી, એને છેડે કામગીરી લટકાવી પેરિસ આવેલો. ફાર્મી દુકાનથી એ દર નાસતો અને દર રવિવારે પ્રાર્થના માટે દેવળમાં જતો. એની પવિત્રતા, સાવ દિલી, પ્રામાણિકતા અને જે જાણે લાંબા વખતથી પોતે ગુમાવ્યું હતું તે માટે છન ફેન્ડાઇઝ એને ચલાતો. ઉંડી અને અપાર એવી એ લાગણીએ પિતા જેટલી દેખરેખ અને મમતાથી એનામાં પરિવર્તન આણ્યું. નિર્જાન અને ખાલિમાની સ્વભાવના સેવીનીયને ઘરપીઠા પ્રત્યે પોતા જેટલો જ ચિકાર દર્શાવનાર સાથી મેળવતાં સંતોષ માની, ચાલતું હતું જેમ ચાલવા લીધું. ઠીક સમયસવાળા રહેણાંચમાં બંને મિત્રો ભેગા રહેલા હતા, પણ એમની આવક ટુંકી હતી. એથી એમના બેજો તુલ્ય એવારએટલે એવામાં રહેવા લાવવાની ફરજ પડી. એ મુશ્કેલી અને લોભી હતો, અને એના નછવા પગારમાંથી થોડુંક ખચાવીને એના વતનમાં થોડી જગ્યા ખરીદી હતી. દમેસ છન ફેન્ડાઇઝ અને સેવીનીયન સાથે જ રહેતા. રજાને દિવસે પેરિસની આલુગાલુમાં એ સાથે લાંબે ફરવા જતા અને બહારની વીંછીમાં લગામડપ નીચે જમતા. એ વીંછીઓમાં પ્રવાસી ખાણમાં ઘણા બીલાડોના ટોપ હોય છે અને ‘નેપકિન’ પર નિંદાંપ ચિત્રો હોય છે. શહેરમાં જન્મેલા અજળવા હોય છે તે જાણે જાન એ ચિત્ર પાસેથી છન ફેન્ડાઇઝે લીધું. વસ, પુલ અને છાંત્રાં નામ રીપ્પ્યો : કાપણીની સિન્ન અતુએને વેતર્યાલયાં ગામડાના છારની અનેક ચિત્રો આતુરતાથી એણે સાંભળ્યાં : શરમાં વાવેતર, શિયાળાની મર, સાફસુરી, કાપણીવખતના લખ ઉત્સવો અને પ્રક્ષકતુના દિવસો. પાણીશીરડા પાસે પાણીચકીના અવાજ, જમીન એડે અચકાતું મસજવાતું સાધન, પાણી પીવા જતા ચકીમાં અથ, અને સવારના કુમસમાં સિકાર બેલચાતું : અને બધા કરતાં વ વિશેષ

હું, નકામે હતો અને તારા માટે મને સાલ્યા કર્યું હતું. આજ તને- બચાવવામાં હું ખુલ્લો પડું છું, એ બરાબર છે. રહીશ નહિ, અને આજ મને મોટ, કારણ કે પગથિયા પર ભારે પગલાં પડતાં હું સાંભળું છું. પોલિસ સાથે એ આવતા હાથે છે, અને એ લોક આગળ આપણે એકમેકને વધારે ખીંચાનીએ છીએ એવા દેખાવ નહિ કરવો જોઈએ. ”

અપથી એણે સેવીનીયનને જાતીસરસો દાખો, અને પછી દૂર પાસેયો. એવામાં બારણું ખુલ્લું રાંધે કરવામાં આવ્યું હતું.

પોલિસ લખને આવેલા એ ઘરમાલોક અને એવરમેન્ટ હતા. ઉત્તરવાની જગ્યા તરફ જીન ફ્રેન્કોઇઝ આગળ ધાસો, હાથ ફરીએ માટે એના હાથ ધર્યા અને હસતા બોલ્યો “ આગળ ચા, બદમાશ ! ”

સાવ ઉપદેશ મણાઈ જન્મકેદની સાજમાં આજ એ દેખવામાં છે.

કાવ્યની મૂર્તિ

: અંક-સપ્તમ :

“કીમલો” છે રચીને મનપટલને વિંધતી કમ્પનાનાં,
કાંચો. કેવા બહાવ્યાં જૂતલ પર રહી-ઓહ લોકોત્તરોનાં ?
ને સાધી ત્યાં ઉમંગી ધણુપ દસલ શી,

આત્મા લંગી સખી-ને મધુર બજત-શી, પ્રાણુઓત્તરો લગતી,
ત્યાં ચતારી વહતી

સંજગ કવનની માર છેડે મલતી:
હંમે એ કમ્પનાઓ શણમહી ચિરમી અંતરોમિ “શમી શું” ? ”

જગતજન વહે,
શી રીતે હું ગ્રિપા, એ ! અગ્રુધ મનુજની ભીતરે એ ઉતાર ?

“મારી આ જીંદગીનું અણટ બજલબુલ,
અમિત રસજલુ કાવ્ય હું મૂર્તિમંત,

તેથી આ આત્મને હું અજીવ સખતી,
નિરસ કવનથી ભણીબૂલી ઉગાર.”

એક લાલકારક વીંમો
ઉતરાવવાથી તે
ચાળીસ વર્ષ પછી
તમારી ઘડપણની લાકડી થઇ પડશે.

હાલમાં

1. વડુ મોઝે મ્યુચઅલ તરફથી
ઉતારવામાં આવેલો વીંમો
નકમો જશે નહીં તેની
પાછળ વડુ પૈસા ખર્ચવા
પડતા નથી; ફક્ત મહત્તિ
દિવસે "પ્રિમીઅમ" કામલ
થોડાક ફીળ્યા કરવા કરવા
પડે છે.

ફેલી મળતી મુજબ "દોઝ
લાઈફ" અને "એન્ડાઈવર્સ"
પર અનુક્રમે રૂ. ૨૧ અને
રૂ. ૨૧ જેટલા મોંઘાનો
ભંદોર થઈ રહ્યો.

અમારા પ્રતિનિધિને પુલ-
પસ ૧૨૧ અમારી
વેબસાઇટ મોબાઇલની
માટેની એપ્લિકેશન જે તેમ
નહીં જાણે તે તે અમારા
પ્રતિનિધિની એક નકલ
માટે કમ્પેન્સેશન જે અમે
પુણી-પી સાથે તરત તમારો
કમ્પેન્સેશન કરી રહ્યા.

આજે તો હજુ તમારી ઘડપણ થાય છે.
હજુ તો તમે, રકુમ્મતો કરવાને વીંમો, જરૂરની
જરૂરની જરૂરની મંડપમાં નાનનો પ્રવેશ
કર્ષો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી
કરવા કે તમને એકલો કાલે જ ખર્ચ
કરવાનો નથી તથા તમને મદદ કરવાવાળા
જીવનાં ભયનાં ભયનાં છે, આવા કંનેગો-
માં તમે એક રસાયણ જીવન માળો છે.
તમારો પર આધાર રાખનારાઓના અસ્થિતિ
વિચાર કરતા નથી.

અમારો વીંમો ચાલીસ વર્ષ બાદ, જીવનમાં
ઓછા અસ્થિતિ રંગો જોવામાં આવશે.
અર્થપાત્રી જીવનનો કુખ્ય સંગ્રહ થઈ
પડશે. પરમા પાત્રી તથા રકુમ્મતો
અર્થપાત્રી નીચાવવાનો ખર્ચ, ટીકાઓને
આવડે પાડવા તથા ટીકાઓને રીલ
આવડે માટેનો ખર્ચ ભૂલવા માટે સારી
જેટી રાખતી પડેલી જરૂર પડશે.

અમારા મોઝ લાકડે, તમને મોઝ રાખ પુરી
પાડવાનું શ્રમ મોઝને મ્યુચઅલને કરાશે છેવટે.
વીંમો માટે સેફ્ટરીન અરજ કરો.

ધી ઝામ્મે મ્યુચઅલ લાઈફ
એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

ઝામ્મે મ્યુચઅલ બીલીંગ, રોડ, મુંબઈ.

શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની

નવી વાર્તા

સિતિજ

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટ અંકથી શરૂ થાય

વિપરાંત

ધૂમકેતુ

મેઘાળી

ઉમાચંદર

રમણ વદીલ

દુર્ગેશ શુક્લ

કીકુભાઈ દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા-નાટકો

અને

કવિશ્રી નંદાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાના વિદ્યાપૂર્ણ લેખો,

મુન્દરમ, ઉમાચંદર, પાંદરાયણ, બેટાઈ જેવા કવિઓનાં

કાવ્યો, શુભાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુન્નરના લેખો

હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ સત્તિક સામગ્રી હશે જ.

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું ભૂલશો નહિ

જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫

જુલાઈથી ડિસેમ્બરના રૂ. ૩

ડિસેમ્બર આખર સુધીનું જ લવાજમ લેવાય છે.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

-મણિશંકર ભટ્ટ-

શંકરમસાલ રાવજી

(ત્રણ અંગના પૃષ્ઠ પર થી ચાલુ)

૬

સપ્તરામણી માંડી પોતાના કવનકાશના અને તે પછીના કાલના કલાપી નાનાલાલ વગેરેની કાવ્યપરીક્ષા ૧૯૦૫ ની પ્રથમ ગ્રંથાવલી સાહિત્ય પરિષદના સત્રમાં હતો 'આપણું' દળન કાવ્યસાહિત્ય ' એ નામે કરી હતી. તેમાં અખંડ કવિજીવનને પૂર્ણરો કવિતામાં પ્રગટ કરનાર કવિજીવનના પ્રધાન વ્યાપારોનો એમણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. વિનમ્રભાવે એ વખતે એમણે પોતાને-પોતે પણ કાલક કાલક વાર કવિના કરે છે એમ કહી-કવિ મણિશંકર ના કહી હતી. પણ આ કથનની પાછળ એક મહા સત્ય રહેતું છે. આસાળનાં કવિજીવનો આરંભ કરી શકે છે એમની હાલપ્રતિષ્ઠિત કાવ્યોદીનો કલ્પિતશ્રેય ચાલુ રાખ્યો. એ શેઠમાં ભેદતા સમત્વને એમણે એકાધિત્યથી કેન્દ્રમૂલ કરવા મંડ્યું. એ શેઠની સાધનાની ઘણીએક બંધપણને એમણે કાવ્યકાળ પૂરી મૂર્તિમંત કરી. પણ જીવનમાં ઉત્કટ સ્નેહનું સતત વાતાવરણ ચાલુ રાખનાર પ્રિયજનો, પરિસ્થિતિ, દેહકાળ એ સૌ જીવનભ્રમણતર કરતાં ગયાં. વિશેષાએ કવિતારેણીનાં જાદુ કલ્પિતવૈભવી કવિને ચક્રિત કર્યાં. અને આથી જ એમની મુદ્રમાં મુદ્ર કાવ્યકૃતિઓના આલેખનકાળ સિવાયના કાળમાં એમની કવિતારેણી પ્રત્યક્ષ મતી પણ તેની સ્થિર મુર્તિઓની ભક્ષિત કરી-ન કરી-એ સદસા જીવી જતી. અનુકૂલ પરિસ્થિતિ-શેઠનાં આવા અભાવે જ કાવ્યની કાવ્યસૃષ્ટિને નાની કરી દીધી છે. છતાં એમનો જગવત્તર કાવ્યાઆદર જ આ કાવ્યની નાની સૃષ્ટિને પણ બળવતાથી શોભાવે છે.

કાવ્યનું માનસ પણ કળકુપ રસિક ભૂમિ જેવું ઈચ્છાશીલ અને ધન કાવ્ય-સંસ્કરણથી યાગ્યું હતું. પશ્ચિમનાં કેપ કાવ્યોદીઓએ એમાં પોતાનાં ઉમદા પાણીની ઝબકે જીતારી હતી. આવા જ કવિમાનસમાંથી જેવી વિભવી કવિતાસમૃદ્ધિ કાળનાં થોડાં પણ નિર્મળ જરણીદારાં નિર્ગરે છે. મધ્યાર્થતાથી કવી ન ચકામ જેવા કાવ્યના માનસને આપણે બધું જ તારણતાથી પ્રતિબિંબિત થયેલું એના 'માનસસર' કાવ્યમાં નેર્ષ થકીએ છીએ :-

' અંતર કીજવું' દો ! સદસા યેવ' મળ્યું' દો !

શેઠ મરો રૂનિર્મળ 'અતિશય, તરંગ જગત્તર ચામે

માનસસર મારું કાગળું, ખૂબ ચક્રિત જલ કામે;

સ્થાનક ન -મળ્યું' દો ! સદસા,

હાય વધે જલ, ગરમ દિને સ્વલ, હેન્ટ રે રું યારી ?
નાચુક પાળ, પ્રગંડ લસવા : હા થી રીત સમારી ?
જલમલ ન ચળુ હો ! સદસા.

આવે હમ લીલાળા ઉપર તોશન ખુ નભે ;
નાનુ સર દેખાવ બળાનક ! સાથી સદ્ય વિરામે !
પાછુ ન વળુ હો ! સદસા.

રંગ ગમે બહલાઈ ખરખર, નિર્મલતા પથુ જીડી !
જલસેના લીલાવા માંડી, પાવો પથુ ગઈ ખૂડી ;
સ્વલ સાથ લખુ હો ! સદસા.

ઉપર મહ ટોળામ તમેથી, મસ્ત પ્રેમીધવા : હોડે ;
જંગ ખરાખર ચાતા નિર્જળ - પરિસીમાને, તોડે ;
આખર ન કળુ હો ! સદસા.

—પ્રવાસી માનસસર.

તીવ્ર-અતિતીવ્ર-સંવેદનાઓ ઉચ્ચ સ્વચ્છતિથી ઝીલી શકે. એવા કવિમાનસનો કાવ્યભોગ આજુ ને તીર્થંજન સાધી યજ્ઞયો હોત. તો એમાંથી બળતા અમિત, લાવા જેવા કાવ્યોનાં ઝરણાં ફૂટત ને તેમાંથી એક અલ્પ મીઠો કાવ્યમહેશ્વરમણ હલકા એની કલોલમાળા લીલાળતો ગુજરાતના સાહિત્યની તપોભૂમિમાં સદા ગાજી રહેત.

પથુ ને સંમિત થયું છે તે સિદ્ધ કાવ્યધન કાન્તની અમરતાને હજી પથુ યુગો સુધીનો અવિખ્ય સાચવી શકે તેમ છે એટલી બધી ગુણવત્તા એ ધરાવે છે. એના વિદ્યાસરૂપને આપણે કાળની ક્રૂર સાથે વધતું નેહ-લખએ :

‘ નવ સરે ઉપાવ કે : ડાલામ, મારી, કીસ્તી !

આવા તોશનમાં જર, દુનયો મારી, કીસ્તી !

ભવ સમુદ્ર છે સખત : બચે ને હો લખુ લખત :

સદસા તોયે આ વખત, ખૂઝાવી છે મેં કીસ્તી !

અનલપ્યો છું ને કે, અમરનથી દીડું બીજું નગર :

વિચાર કે ક્યાં વજર, ખૂઝાવી છે મેં કીસ્તી !

—મારી કીસ્તી.

કાવ્યદેવીની ઝાંખીમાં આ ચારંભનાં કાવ્યદર્શન છે. આવા દલપતરાખીમ પ્રાસ ને તે પથુ બહુ જ સામાન્યતા સુધી સરી જતા આપણી સચિત્તાને બહુ અંતોષી શકતા નથી. મણિલાલની મોટીકાઈ વખતની વ્યાવી જ સામાન્ય મહ જતી કાવ્યદેહીતા કાન્તે ઉપકુંડલ વિવેચનમાં દોષ કાઢ્યા છે. પણ એ પોતે પથુ એનાથી મુક્ત રહી શક્યા નથી એ પથુ સ્પષ્ટ છે. પણ આગળ જતાં વિદ્યાસરૂપે વળતાં એમના કાવ્યના મુખે વિરલ વિરોધતાથી ખીમવા મારે છે : એમનું ‘ રમા’કાવ્ય નેહએ :

‘ બહુ વાર મહ ! ’ એવું કહી આમ રહી ગયો !

રમાહલ્યને બંધ, દાય ! તેથી વધી ગયો !

વહનકમલ ખાનના ધરે છે,
જગજગિયાં નવનો જસ ધરે છે;
પતિ પશુ નિરખી હવે રહે છે,
હવે દખાની પછી પ્રિયા કહે છે—

“ નજર નાથ ! તમે કરતા નથી,
પ્રજલ ખેદ ઘટો તમે કરતા નથી;
નહિ જરા દરકાર દિયો, અટ્ટો !
આર ! નહિ ઘમેલ સુજ ! તું કહે ! ”

“ આપણી કૃષ્ણ રાત્રિના જાર સુદાં ઘણ મધા;
ન આવી આપને તો મેં આવવા બેટલી દયા ! ”

નીચું જોયું તરત પતિમે, જૂલને રથજી જોયું,
દેખું બીજું સદય જનનાં માનિતા સર્વ જોયું;
માત્રી મેં છે કરમદી પ્રિયા, દાસમાં હાથ જોયું,

“ દેવી ! મારી ઘણ કહિના, છું હાથપગ તો મેં ! ”

“ નથી નાથ ! તમારો કે, વાંકો મારો જ છે સહુ;
દુઃખા દુઃખથી માંચો, દિનના ન કરો ભટ્ટ ! ”

“ મારા મુઠ્ઠી જ નથી ખાલ અડું કડું છું,
મિથ્યાભિમાની મન નાહકું હું રડું છું;
મેં આપને સુખ જસ મેં કરી યત્નું જો,
ચાને રહે અવર પાસ કદી તમે તો ! ”

“ સમના દિવસમાં નવી હતી,
હીક તેથી રમણીય લાગતી;
આપ તોપણ હતા જ તે રથા !
માહરા સુણ જપા મધ વથા !

×

×

×

—પૂર્વાશાપ : રમા

દંપતિપ્રેમ સમસમય વહી જતાં ઉત્તરોત્તર અન્યોન્યમાં ફેરું રૂપાંતર ધારણ કરતો રહે છે તેનું આ સરસ ને ભટ્ટ જ વાસ્તવિક આવેશન છે. કાવ્યભાવના પથરા સાથે કાન્તની ડોમળ વાણી થયું કેવલેસ વિવિધ વૃત્તોમાં રચનાવિદ રીતે કાવ્યભદ્ર થઈ નવ્ય છે તે સર્વ સ્પષ્ટ હવે જોઈ શકે છે.

આ પછી ‘ કરુણા ને કશુરીમૃગ ’ નામની કાન્તની કવિતાની રમણમુદિ જરા જોઈએ.

—સુરસદન તજી ને વાળીઓમાં રમે છે,
હવે ઘડી નિહાળી આપને ને નમે છે,

પ્રમદન તટોએ અધમગતો વા સાથ,
નમન ચદ મને આ મોકલે, પ્રાણનાથ !”

એક અદ્ભુત વસ્ત્રોમાં અપ્સરા તરે પડે
પૂલિએ શય છે નહ મુગ્ધાની મોદતી વડે,
અપર મંદિર તેના ભેડ પામે વિશય,
વિવિધ કુસુમની ત્યાં નીકળે છે સુગંધઃ
મુગ્ધ નમનની સાથે ચોમ્ય ભેડું રચાય,
અપર નદી પડે, ને ઘાટોગિધી તચાય !
દેવતા દ્રોણમાંથી આ શું પાણી હલકાય છે ?
પ્રેમ છે એ નદી ખીલું, પ્રીતિ એમ થાય છે.

“કવિતા દેખીની તેથી અમે દામી વા અપની;
દેખીએ દિવ્ય અશુધી બીના આપ પ્રતાપની.”

અયાનક મને એનું અનુમાન ! થઈ ગયું
વાણ અદ્ભુત અપ્સરા સંભ્રામ અહીં કયું ?
અસામાન્ય હટામી એ જાળવે હાય બીનને !
આમે છે ચિતના તણ જાન આ રસદીનને ?

રહે કરુણ મીસોમાં : અરેરે ! આમ શું કરે ?
પ્રાણદાન છું તો મે તપ્પા અત્યંત શું પડે ?
અરે છુની સામે મુગ્ધર વિચારો રજવળે,
તપ્પાચિ પાંચમિ હાવતણી પીપ્પ કપમ કહે ?
કરે તેમણી એ હરતણી, કરે ચિત મુગ્ધનું,
અરે પાપી પ્રાણી ! નિષ્કન છું હું કુદ જાનું !
આપે છે સજ તેમની સખી એ અપ્સરા મને
કેડું અંકલની સામે સખીને અંગેને કને,

માતું જઈ રિત પડે તરવાર એને
નીએ પડે, અરેરે બીન ! જવાબુ કેને
તે ભોમને વા મુમ મુગ્ધિયા થાય હાય !
આવું થતું નિરખતાં વા ચિત્તને તપ !

તપ્પા, અહીં ક્યાં લાગી ?” કહી હું કુદ ચાલું છું
સ્વના જાણ છે બીડી, એકોએ રેહી બનશે છું.”

—પ્રવાણ : દેવના અને કરુણીયમ

* * * *

કેસરી, તમરચીના અવાળે આવતા દતા;
 સ્પર્શ કાલે છતાં ચાત બનેને આવતા દતા ।
 વહે ડાઁ વાયુ કંરી દંધ બધે શાંતિ વનમાં,
 પથ્થા યોગ્ય આળે ઉડુમણ પ્રકારી મર્મનમાં,
 હજી એકે પ્રાણી ગિરિમદિ નહિ જાગત રિસે,

* * * *

યવા મહિમા ત્યાં તો રવિ ઉદયતા ચિન્દ સધળે,
 જીહેલી સપ્તિના વિષમ સ્વર સાથે સંદુ બજે;
 જવા માંડ્યું ચર્ચે રચલમદિથી અંધોડું જડ ન્યા,
 પુરાયો પ્રાચીનાં નવંદ્ર અરખો રંગ પછું ત્યાં ।

* * * *

“ શાને યવું પતિત આશ્રમ પર્મનાથી ?
 સૌંદર્ય શું જગત શું ? તંપ એ જ સાચી ”

* * * *

વસંતે સ્થાપેલું પ્રબલ નિજ સામાન્ય સધળે,
 તર્વા રુડાં વસે તરુવર ધરે છે સદુ રથગે,
 બધી સામગ્રી એ મદનરસથી સપ્તિ ભરેલી,
 જનોનાં ગુસ્સાને અતિ ચપલ ઉડીપત કરેલી.

* * * *

ધીમે ધીમે ઝડપથી કુસુમરજ લલ ડોલતો વાયુ વાવ,
 ચોપાસે વટ્ટીઓથી પરિભ્રમ પ્રમુદ, નેત્રને તુલિત યાવ;
 મેસીને ટોચ બાજે કપડિ પરભૂતિજ માન સ્વર્ગીય માવ,
 આની નાજે દલાવી રસિક હલને જુલિની દાન ભવ,
 'સાંતળ્યું' મોઢ પાછીને દલે ડ્રોઈસ્ટ્રીનના:
 પ્રિયાર્પંચમરૂપિથી ન્દાવનું યાવ છે મન "

આત્મપાતી, બુદ્ધેશ્વર અનરના વિભાવ કેમ યાવ છે, તે કવિ, છેવટની કાંચુ-
 બલિ કુચ્છ-આહ્વાની ચિત્રરેખાથી, પ્રત્યક્ષ કરે છે.

વિચાર કરવા ભેગો દલે વખત રહ્યો નહીં;

કંપલાવી પડે માઠી નરેન્દ્ર સુખની મઠી,

નરસિંહરાવશાપમે 'કંપલાવી પડે' બદલે 'કંપમાના કીમી' એ પાઠ સ્વચ્છ
 કવિ ત્રિવેલી બીના સ્વભાવચિત્રની આનૌચિત્યતા તરફ ખ્યાન જેમું' હતું તે પ્રસંગ
 આ અરજૂન સામર્થ્યવાળા કાવ્યના દર્શન અંતે માત્ર થાડ જ કરીશું, 'વસંતવિભવ'
 કીમી કાવ્યસુધિના સુખમ કલ્પ્ય ભેગું ગુજરાતી કાવ્યતીર્થમાં સદા આગ્રહી રહેશે.

કાવ્યની કવિતાની પ્રેરકતા ને સક્રિય પાળવ રહેતાં તત્ત્વોનો વિચાર કરતાં
 મદન ખ્યાલ આવે છે કે કીમીનાં 'વસંતવિભવ', 'મુક્તમયુર', 'અલ્પસાગરિયુગ'
 'કેવળની', 'વિદ્યુર કુરંગ', 'અ આખીએ કાવ્યસુધિમાં કીમી રહેલાં કાવ્યરત્નોનાં
 પાણીની આ રિધર ચમક, તેમની ચિત્રરેખા ને હલવદારિતા ઉત્પન્ન કરવામાં એક
 આલસ્યવાન-ઓપુરુષની વિગતીપતાનું-તેનાં શારીરિક અશારીરિક દિવિષ પ્રેમનું-અદાન
 આકર્ષણ છે. આ તરતને કવિ ને ને કાવ્યમાં આભેખ્યું છે તેમતિમાં એની કવિતા મદુ
 આકર્ષક બની રહી છે. પ્રેમના આ સ્પર્શ કરતાં વિદ્યોત સદૃશ સ્વરૂપના આકર્ષણને
 શીવે, મદનમાંથી માથા કાઢે પરિણમતો પાંડુનો સ્પર્શ પ્રેમ, વિનાસમિત મોતનો
 દેવ પ્રતિભો શારીરિક પ્રેમ, અશ્વત્થકંઈવિનો : જીઝાજીઝ સહચારસીલ પ્રેમ, કેવળની
 ને કચ્છો સાહસમિતી ભેગો નિર્મળ પ્રેમ કીમી સુંદર કલાથી ને વધુ, સદૃશતાથી માત્ર
 કલ્પા છે. કાવ્યની કવિતાની સદૃશતાનું આ એક સમગ્ર કારણ સંજોગે ખરું.

આ પછી કાવ્યની કવિતાસુધિમાં આવી વધુ આપણે વિદ્યોતનું નહીં. થોડાંક
 જ વર્ષ 'મારી કીમી' (૧૮૮૧) થી માંડી માત્ર ઓઢ વર્ષ ભવ છે ને
 એટલામાં તે એગણીસમા મેઘની સમાપ્તિ સાથે કાવ્યનું ઉત્કલ્પન ને પ્રભાવશાળી
 કવિજીવન કીર્ત્તન ભરતીની ડોક, અંતે જલોચી કીમીથીએ આટલાં નાનમોટાં વખતો-
 માં સપ્તાય આસરવા મઠે છે. આખાં અધુરું કોઈ સુંદર તો મોટા ભાગે દમવચનનાં
 કાવ્યો આ પછી એ લખે છે. આ નવનર્મી કીમીની કલાનાં કાવ્યો વખતના આ અમર કવિના
 કિમિયોન ધર્મસંપ્રદાય તરફના મંચને શીવે પરિણમ મદુ કે કેમ ? સ્વભાવકેમગ
 કવિના રીતને કોઈ અમલ આપાતોની પરંપરાએ ચૂલું કરી દીધું કે કેમ ? આ પ્રશ્નોના
 ઉપર ખધા નહીં તો થોડેક અંશે એમની કુચ્છ જીવનકથામાંથી આપણને મળી રહે છે.

મજિથાં કરેતું મધ

ગાવર્ધનરામનાં ગદ્ય યુગે ખીલવેલા આપણા વિવિધ ગદ્યસાહિત્યમાં મજિથાં કરેતો કાળો પથ્થુ મોટો છે, એક જીવનચરિત્રકાર તરીકે, શિશુશ્યામના ઐતિહાસિક શાસ્ત્રીય અને પૈરાનિક વિષયના લેખક તરીકે, ફેટલીક વાતો, ફેટલાંક નાટકો અને ફેટલાક સંવાદોના લેખક તરીકે મજિથાં કરે ખીલવેલું ગદ્ય એ મજિલાલ દિવેદીએ સંગ્રહિત 'મધાર્થ' ગદ્યશૈલીનું ઉત્તમ પ્રકારનું ગદ્ય છે. એમનું પત્રસાહિત્ય, વિવેચનસાહિત્ય અને નિબંધસાહિત્ય વિકાસ પામતો આપણી ગદ્યશૈલીની વિવિધતા સાધી શક્યું છે, મજિથાં કરેતો ગદ્યશૈલી એમના સ્વભાવનુકૂલ સરસ, આવેશી, સત્તાત્મક અને સચોટ છે. મજિથાં કરે ઉત્તમ વક્તા પણ હતા, એમનાં આવેશમયતાભર્યાં સ્વભાવ એમને ફેટલીક વાર છેલ્લે પાટલે બેસાડતો, પથ્થુ એમના 'હલ્કની' વિશુદ્ધિ સદા સચવતી તેમ એમનામાં ઉદાર માનવતાનાં સંગીન લક્ષણો દર્શાવે છે.

ઉપસંહાર

મજિથાં કરે કાન્તદર્શી કેવિ હતા. એ સર્વેક ગદ્યકાર હતા, છાંડગીઝાં અને તીર્થ આત્મમંથનોમાં જ એમણે પોતાનું આખું જીવન વીતાવ્યું છે. આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એમનાં એ મંથનો સર્વશ્રેષ્ઠ ગાય એવા યુગમાં એ જગ્યામાં નહોતા. યુગરાતો માતૃભૂમિ ઉપર જેમ નર્મદા ને કલાપીએ વહેલા જગ્યા એમના યુગને પોતપોતાનાં બલિદાન; જ, આપી ગયા છે તેમ મજિથાં કરેને વિષે પથ્થુ ફેટી શકાય. છતાં એમની કાવ્યવાણીએ ગાયેલાં સનાતન સચોટો તે આપણા સાહિત્યમાં સદાનાં વર્ણાંજ ગયાં છે. એમની કાવ્યની કોમળ કવિતામાં સરસતા, મોઢક માધુર્ય અને મૌલો વિલસે છે. એની વાણીમાં સંકર, સંગીતની અપૂર્વ મીઠાશ છે. આપી અમર કવિતાનાં ગાંતાં કવિશ્રદ્ધિને ઓડું મસ્તક સદાજ પૂન્યભાવથી નખી રહે છે.

આ લેખમાંલામાં

નવેમ્બર માસમાં

જરૂર જોશો.

રામનારાયણ પાઠક

મુંબાઈનું સૌથી જુનું અને જાણીતું
નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

૩૧૬ માર્કેટ, સીતામ જીડોંગ, મુંબાઈ

સાચા કસબ તાસાનો માલ.

સ્વદેશી માર્કેટ કમિટીએ માન્ય કરેલ શુદ્ધ કાશ્મીરી રણમર્જાન
ખાવેલા સાચા કસબ તાસાના લખા, તાંસ, તાસાની ચોકડીની, કસબ
તાસાની સાડીઓ, કસબી મતમસ, લગ્નસત્ત તથા તહેવારો માટે
લખાની ટોપીઓ ખનાવનાર તથા વેચનાર.

મિત્રો

સી. એસ. શાહ, લખાવાળા,

જાગી નં. ૩, સુરત.

સોલ એજન્ટ્સ—

ઇ. ચીમનલાલ એન્ડ બ્રધર્સ,

કાંટ્યા જીડોંગ, મોટ રોડ, મુંબઈ.

શ્રીમતી બહેનો,
 આપની રંગબેરંગી સાડીઓ સાથે સુમેળ માળતા શોનાના સુંદર મીનાકારી
 દાગીના મેળવવાનું એકજ માનીતું મથક—
નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, અવેરીઓ,
 ૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.
 લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનાના સાંચા મોતી ખાંધેલાં સુમખ.
 કિ. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

ફોરવર્ડ એથોરન્સ કું. લીમીટેડ.

તમે વિશે ઉત્સાહ્યો છે ?

તમારા કુટુંબને લવિષ્યનો વિચાર કર્યો છે ?

ત્યારે તો **“ ફોરવર્ડ માંજ ”** ઉતરાવિશો ને ?

અમારી ખાસ ખુબીઓ

સસ્તાં પ્રીતીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકેસરી વ્યવસ્થા.

માહિતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, મુંબઈ.

મારતીય જિવાસ

છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અનોદ
 જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ
૨૨૧૧૦ કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨ તાર : કમ્પેટ

■ જયોતિ રેખા ■

શ્રી. સુન્દરજી ગો. બેઠાણનાં ખર્ચકાવ્યોના સંપાદ

શ્રી. નરસિંહરાવ ભોળાનાથના વિસ્તૃત વિવેચનાયુક્ત પરિચય તથા શ્રી. કનુ દેસાઈ

અને શ્રી. રવિ દત્તના લાવપૂર્ણ ચિત્રો સહિત

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

લખો—ગુણસુન્દરી કાર્યાલય, ૮૨, અમરેલી હાઉસ

ગીરગામ નેકે રોડ, મુંબઈ-૪.

સર્વ જાણીતા ગુકરેલરો વેચે છે.

અમુગી વેદના

૧૩૫૯

હાં જાગુ રેલુ હાવ્યાં હો મારા,
નિશ્ચય કાઠી અને અવનતી પ્રતિ ભરવા,
ન હું કમજોરે જાતી મુજ પ્રભે: ૧ પ્રતિભાવ,
શ્રમ જાતિ હાં શ્રમદિં હું તેથી જાણ.

અમલ કિં વિચારાં જાણને કુષ્ઠ વિંધતી
રિમે તાજાં કાં કુમળપુંજાં મૂળનાં,
હો જુલ નાથો કિં કુશળ પંડિતજો,
તથાપિ મુજ જ્ઞાને અમુ વ શ્રવ જ્ઞાનુ ના.

અને કવલાં કિં અજા અર્થને રૂપાં,
હાઈ શ્રે ભેદનું, નિર્જન પ્રાપ્ત તાજો:
હો કિં નીચી વિચિત્ર વિષ્ણો હોતજ,
તથાપિ શ્રે મહાં જાતિ વ કાલિ ના જમનું.

કેવલ કિં અર્થ પૂરકદિં જાઈ જાનું પછી,
પ્રાપ્તપ્રાપ્તી પૂર્વે નિમિત્તજાને રાજિય,
તથાપિ મુજ જ્ઞાને નિમિત્ત જાણ મેટાજા,
કિં ન અર્થજિનુ મોડ જાણ તેલ મેટી હો.

કિં પ્રાપ્તિનાં કોશરમજા જિજ્ઞાસુ પો:
કુર્ણપૂરી જાણ રાજિની, કાંત કોનવર્તી
અને અતીવ પ્રીય અમુગારિ સંખ્યા જાણ,
નિશ્ચય શ્રે મહાં નદિ, જાતિ વ આગદતી.

મારી નોંધપોથી

૨૫૫

‘તમે લાગ્યની ગાડીમાં આવ્યા તેને ‘નંબર’

શો છે ?’ મારા પાંડોશીએ મને ગાડીમાંથી ઉતરતો જોય પૂછ્યું. ‘એકસો ને પંચાવન, ‘મેં જવાબ દીધો. બીજે દિવસે મારા પાંડોશી મને મળવા આવ્યા, ‘બાઈ, તમે તો જગસરા ‘એવો કહ્યું. ‘કેમ ?’ મેં પૂછ્યું. ‘હવે આજે રાત્રી આવશે ?’ મારા પ્રશ્નનો જવાબ દીધા વિના એમણે બીજે પ્રશ્ન પૂછ્યો. ‘શું મુશ્કેલી ?’ મેં પૂછ્યું. ‘આજે કયો નંબર આવશે ?’ ‘નંબર ? નંબર શોનો ?’ આશ્ચર્ય પામી મેં પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો. ‘મને તમે પંજે કહો તે આવ્યો. હવે આજે શું આવશે તે કહો.’ ‘તમે શું કહો છો તે હું કંઈ સમજી શકતો નથી.’ ‘કેમ કાલે તમે ગાડીનો ‘નંબર’ એકસો ને પંચાવન કહ્યો તો ને ?’ ‘હા, તેનું શું ? ગાડીવાળાએ કાઢ્યું ખૂન ક્યું છે ?’ ‘અરે ! ના રે ! પણ તે પરથી હું પંજે લગાડી આવ્યો ને કમાઈ મેલો. હવે આજે શું લગાડું તે કહો.’ ‘પંજે ? પંજે કોને લગાડ્યો ? ને તમારે પંજે કેવો ? તમે કંઈ વાપસિંદ કે ખિલાડી છો કે પંજે લગાડવાની વાત કરો છો ?’ ‘એ તમે ના સમજો.’ ‘હું પણ તે જ કહું છું. હું કંઈ સમજતો નથી ને તમે મને નકામા સલાહ પૂછીને ઉતરો વધારે મૂંઝવો છો.’ ‘એ તો એમ છે કે તમે કાપડને કહેતા નહિ. પણ હું આંકડાં રાત્રી છું.’ ‘અરે !-’ તમારે ગણતરીની કાંઈ જરૂર નથી. બધા જ રમે છે. સરકારના મોઢામોઢા ખિલાબવાળાઓ પ્રશ્ન રમે છે.’ ‘પણ તમે હેરાન થઈ જશો.’ ‘નહિ તો મેં કાં નથી ચતા ? પણ હશે. તમે કાસે એકસો ને પંચાવન કહ્યું ને મેં તે પરથી પંજ નર રૂપિયા લગાડ્યો ને નવ રૂપિયા કમાયો. તમારી વાણીમાં સંત છે.’ ‘પણ મેં તમને પંજે લગાડવાનું ક્યારે કહ્યું હતું ?’ ‘તમે કહ્યું નહોતું, પણ એ તો મારે સમજી લેવાનું હતું.’ ‘પણ એક સો પંચાવનમાં પંજે ક્યાંથી આવ્યો ?’ ‘એ જ ખૂબી છે ને ? જુઓની, એકસો એ તો નવજી નકામા ને પંચાવનનો પહેલો આંકડો કયો ? પાંચ, બસ, પંજ નર લગાડવાનું. હવે આજે શું આવશે તે કહો.’ ‘જુઓ, આંકડાં સદો મને પસંદ નથી. તમે એવો સદો જેમો તેમાં આકાશરી રીતે પણ હું અદ્દશર ચલા નથી માંખતો. એટલે મહેરગાની કરીને એ વિષે કંઈ પણ વાતચીત મારી નેડે કરશો નહિ.’ ‘તમે કંઈ નહિ કહો ?’ ‘ના, કંઈ નહિ.’ ‘જસ ત્યારે આજે મીઠી આવશે.’ ‘શું ?’ ‘કંઈ નહિ એટલે મીઠી. આજે મીઠી આવશે.’ ‘તમે આ રીતે મને બદનામે કદવા મળ્યા છો તે બધું જોઈું છે.’ ‘હું તમને જાનનામ ક્યાં કરું છું. હું તો ઉતરો તમારી સલાહ પૂછું છું.’ ‘બદનામ નહિ તો બીજું શું ? મારા મોતકાતો મને તેવો અર્થ કરી તમે સદો રમી આવો ને. પછી પેસેલે હેરાન થાઓ તો તેમાં બદનામ મને જ કરોને વગર કારણે ?’ ‘અરે ! પણ તમે કહેલો તે કદી જોઈું પડે જ નહિ. તે.’ ‘બસા માણસ, હું તે કંઈ પરમેશ્વરનો અંતાર છું ? ને મારા એકવાનને ને પરદેશમાં વેચાતી

કંઈ ગાંસડીઓને સંબંધ છે ! કંઈ કાર્યકરજીવાનો તો વિચાર કરવો ધટેને ! ' એ બાવબાર હું કંઈ ન મળ્યું. કમાઈએ તો નર રૂમિયા ને જ્યાં તો રૂપિયા એટલી વાત હું તો જાણું. ' ' એ મને તે દોષ, પણ તમે આમ મને પણ તમારી સાથે સંકેતરો તો મારે પોલિસમાં ખબર આપવી પડશે. ' ' ચરે ! બહા માણસ, હું તો મનક કરતો તો મનક. એમ તે કોઈ, તમારા જેવા મને તેમ બોલે, તે પર પેસા મૂકાવવા તૈયાર થતું હશે ! ' કહી એ દસી પડ્યા ને મછી થોડી વાર બેસીને વધાવ થયા. ' આંકરકંઈ રમત તરત મને ખાસ પડ્યાત નથી. છતાં બીજે દિવસે ' મોડી ' આવી હતી કે નહિ, તે જાણવાની મને બહુ ઉત્કંઠા યાદ. માસ પાંચાશીને તો એ વિષે પૂછી શકાય એમ હતું જ નહિ. આંકરક વિષે મેં ૨૫૯ ટાંબોમાં તિરરકાર એમંતી આમજ દસોંઓ હતો તે પછી એ વિષે સામે જાણને હું કંઈ પણ પૂછું એ કેતું કહેવાય ! અને હવે એની મેં એ આંકરક વિષે મારી બેઠે વાત નહિ જ કરે એમ મને લાગ્યું. પણ એ પોતાને એટલે બેઠા હતા, ને હું સાક લઈને આવતો હતો ત્યારે બહુ મીઠાસથી મને બોલો સખી એમણે પૂછ્યું. ' કેમ જાનરમાં જઈ આવ્યા ! શું સાક લાગ્યા ! ' ' ગુરિયાં, ' મેં જ્યુ, ' માસો, લીંગી, ' એ બોલ્યા. ' શું ? ' ના, ના, કંઈ નહિ. ' પણ જાણ, માને-ન માને તમારા મેંમાં સખ છે. ' એટલે ! ' મધ કાસે ખરેખર મોડી આવી. ' ' હું ! ' ઉત્સાહથી મેં પૂછ્યું-મારાથી પૂછાઈ મયું. ' હા, અને આને તમારા કહેવા પ્રમાણે લીંગી ન આવે તો તમારી દાંત તમેથી તીકાળી જાઉં. ' ' લીંગી ! મેં વળી લીંગી ક્યારે કહી ! ' ' કેમ ગુરિયાં તમે કહ્યું ને ! ' ' એહો ! ગુરિયાં એટલે લીંગી ! ' ' હા, દુધી એટલે દરી ને ગુરિયાં એટલે તિઆ ! ' ' ને કોણું એટલે ! ' ' કોણું એટલે !-કોણું એટલે કંઈ નહિ. ' પણ એમ તે કંઈ સાકનું નામ રીપાથો તે ધારી નંખર આવે ! ' ' તમે શું કામ શીકર કરો છો ! '

પણ તે દિવસે લીંગી ન આવી પણ દરી પાંચે પંને આવ્યા ને મારા પડોશી-એ એક રૂપિયા મૂકાવ્યા. એમાં મારે દિવસીર ઘણાં નેતું કંઈ હતું નહિ. પણ કોણ જાણે કેમ તે દિવસે લીંગી આવી હોત, તો કંઈ પણ કમાવા ન છતાં મને થઈ જ આવેદ યાત.

કાર્યકરજીવાના સંબંધ વિષા કોઈ મળ્યું વરતું સંભવે નહિ એમ જાણવા છતાં મારા આકરિમક વચ્ચે પ્રમાણે આંકરકના આંકડા જણાયા જ્યાં એની હાથા મયાનું કારણ શું ! કાર્યકરજીવાવ કરતાં મારી કુચ્છા વધારે જાણવાની 'દોષ' રોકે ! અથવા કાર્યકરજીવાવ વિષે મને ખરી રીતે એટલી જાણી બહા જ નથી !

આપણે સર્વ માનીએ છીએ કે કોઈ મળ્યું વરતું કારણ વચર સંભવતી નથી. રોકે વરતું કંઈ ને કંઈ કારણ હોય છે. સુસિદ્ધિ પુરુષો કારણ વિષા કોઈ પણ જાણુને સ્વીકાર કરતા નથી, પરંતુ હંડ જીનરીને બેતાં કાર્યકરજીવાવ એ માન આપણી કષ્ટતા જ છે એમ લાગે છે. વહેમને દસી કારનારા કારણવાદીઓ પોતે જ કારણના મહાવહેમમાં કસાવેલા હોય છે. પોતાના અભિપ્રાય કે વર્તન માટે સુદિયુક્ત કારણ ન કરાવી શકનારાને અંધમહાજી કહી લેવાઈ કરનારા પણ રોકે વરતું કારણ રીપાથમાં એટલી જ અંધમહા હોય છે.

પણી વાર આપણે ' દરેક વસ્તુનું કારણ હોય જ નોંધવું ' એમ માની લઈને પછી તેના કારણની તપાસ કરીએ છીએ. એ પ્રકારે તપાસ કરીએ એટલે કારણ, હોય કે ન હોય, તેએ જાણી જ આવે, એ જ રીતે આપણી અનેક પ્રશ્નાલિ-કનાં કારણો, પ્રશ્નાલિકા બધાં મેં પછી, શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે, અબોલિયા-માં ' ઇલેક્ટ્રિસિટી ' છે, મારે જમતી વેળા અબોલિયા પહેરવાથી પાચનશક્તિ સુધરે છે એમ કેટલાક કહે છે, પણ ' ઇલેક્ટ્રિસિટી 'ની કલ્પના જે લોકોને નહોતી તે સમય-થી જમતી વેળા અબોલિયા પહેરવાની પ્રથા જ આપણમાં દાખલ થઈ છે તેનું શું ?

એક વખત તત્ત્વચિંતનના એક મૂલ વિષય પર મેં લેખ લખવાનો આરંભ કર્યો, શાર્મિક લખી રહ્યો કે તરત મારો પાસે બેઠેલા મારા એક મિત્રે ઊંઠી ખાધી,

' ઊંઠી ચંપ, લખશે નહિ, ' મારા મિત્રે કહ્યું.

' એટલે ? ' મેં પૂછ્યું.

' બીજી ઊંઠી આવે ત્યારે લખવો, એક ઊંઠી લાંબાં તે અપશુકન ને જે ઊંઠી સુકેન મળ્યું.

પાંચેક કલાક વાટ નોંધ પણ મારા મિત્રને બીજી ઊંઠી આવવાની સંભવ જણાવે નહિ, આખરે કંટાળીને બીજી ઊંઠી એની મેં ન આવે તો કાપપણ ઉપાસથી લાવવી એમ કરી મેં એને તપખીર લાવી સુધારી, બેચાર ચપડી સુધી પહોંચતાં મારા મિત્રની સ્વસ્થતા નિયત રહી, અંતે જે મોટા ચપટા બનીને મેં એમનાં નરકારમાં જોડી દીધા, પરિણામ પહેલાં કંઈ ન આવ્યું, પછેથી એમની આંખ પહેલાં સંકોચ પછી એકદમ પહોંચી ચંપ, એમનું મોં પહેલાં બિડાઈ ગયું, પછી ખુલ્લું, ચંપ ગયું. એમનું શરીર પહેલાં ઊંઠળું, પછી નીચે પડ્યું, હવામાં અદસ્ય રહેલાં શુનને પ્રદાર કરતાં હોય એમ એમણે હાથ ખુબ નેરમાં દલાવવા મંડ્યા, થોડીવાર, જમીન પર અડાઉટમાં અને છેવટે ખુબ-ઊંઠી નહિ, પણ બપોરસ-ખાધી. આ ધોષલથી આકર્ષીતને ધરનાં જેચાર માણસો તથા શરીરમાંથી આઠ દસ બાળકો ત્યાં ધસી આવ્યાં. મધિયનું કારણ ખબર પડતાં સૌએ વચામંતિ ઊંઠી લાવવાના ઉપાયો સૂચવ્યા અને અજમાવ્યા પણ ખરા, કેટલેક મારા મિત્રને તકકારમાં બિલા સપ્તી એમની પાસે સુપ્ત-સામે થોડી પળા બેસાડ્યું, પરિણામે એમનાં આંખ ને મોં લાલ ચંપ ગયાં, પણ ઊંઠી તો ન જ આવી, એક જાણે એમનું નાક મસંકું, એટલે તે જણાલાલ ચંપું. આખરે એક નાના બાળકે દોડીને ઊંઠા એમના નરકારમાં જોડ્યો અને એમને ઉપરાંઠાપરી ઊંઠી આવી.

' હારા ! હવે હું લખી શકીશ, ' મેં કહ્યું.

' ના, ના. અગિયાર ઊંઠી ચંપ, એ તો એકી સંખ્યા, બેઠાં સંખ્યા થાય તો જ લખાય, ' મારા મિત્રે નાક હુંછતા કહ્યું.

ઊંઠી જાણવાનો પ્રયોગ કરી રહ્યો, ચપો, આ વખતે મારા મિત્રને એકંદીચ ઊંઠી આવી.

' લલા માણસ, એકી સંખ્યામાં એનો ઊંઠી આવ્યાં કરે છે ? ' એકી સંખ્યા કરની, ' મેં કંટાળીને કહ્યું.

કરી દોરીને ઊંઠા એમના નરકારમાં જોડવામાં આવ્યાં ને એમણીની ઊંઠી

એમણે ખાધી. ચોથીવાર પ્રયોગ સર-થાપ તે પહેલાં કાંઈ તોફાની ઊઠરાએ તપખીરની રબીમાં પુકે મારી ને પછી કબી ઊંધી વાગી ગાખા ઓરડાનું વાતાવરણ તપખીરમથે ફરી મૂક્યું, અને અમે બધાં ગણી ન સકાય એવી રીતે હીંકા ખાઈ મંડી પડ્યાં. મેં એકલાએ જ, કંઈ નહિ તો, સીતેરેક હીંકા ખાધી દશે. બીજાં બધાંના કાળા પંજુ મારા નેટયો જ લગ્ય દતો. બધાંની હીંકાનો સરવાળો ફરી એકી સંખ્યા કે એકી તેનો નિર્ણય કરેલો અસકય દતો એ કારણથી, તેમ જ જરૂર કરતાં વધારે હીંકા ખાંવાથી આવેલી અંશુનિને પરિણામે મારે તે દિવસે સેખ લખવાનો વિચાર મારી વાંગવો પડ્યો.

બીજે દિવસે સેખ સર કરતાં મને પોતાને જ તથા હીંકા આવી. ચોથી હીંકા લાવવાનો નંજીવો પ્રયત્ન કરી નેયો, પણ આવે એમ લાગ્યું નહિ; તેમ જ મારા મિત્રની આંખે દિવસે થએલી રથા નેતાં મારી જન પર એ વિષયમાં કંઈપણ પ્રયોગ કરેલો ફીક ન લાગવાથી મેં હીંકાની રરકારે ક્યાં વચર સેખ લખી નાંખ્યો.

હીંકાખીંકાની વાત સૌ 'હમયમ' છે. 'સેખ લખાઈ તો મયો, 'સેખ પૂરો કરી કું સ્વમત' મોઢ્યો, પણ જાણમાં મોકલવ મારે બીજે દિવસે જ્યારે મેં એ સેખ દોપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે જડયો જ નહિ. બહુ તપાસ કરી ત્યારે જડયો-પણ્ય કાંઈ પ્રતિજ્ઞિત તંત્રીને મોકલી દકાય એવી સ્થિતિમાં એ રહ્યો નહિતો. આમથી રાતે એ સેખનાં કાંઈગણા પર પ્રમસસેવત્રિયાં વચેરે મેં જ પીરસીને મિત્રો સાથે ઉભણી કરી હતી, એટલે એ સેખને 'રકોરકો' તેમ જ 'જે અને રંજે થયું મલમલ' નવાં દત્યાં.

ત્યારે હીંકાનું દોષ ખરું ખરું, મને થયું. પણ હીંકાને ને કાંઈસિદ્ધિને સંખ્યા તો ? તેમાં મેં એકી સંખ્યા હીંકાની દોષ તો ક્યાં સકય થાય, એકી સંખ્યા દોષ તો નિષ્કય નિવડે 'એનું' શું 'કારણ' ? ખરી રીતે નેતાં એમાં કારણ એકાનું જ દોષ નથી આપણું તેમ જ પરદેશનું 'પણ આપણું' સુખસાત્ત કારણથી જ છે. નિલાહી આઠી ઊતરે તો લગાઈ થાય, કામોડે એલે તો અપણા થાય, તેરની સંખ્યા અર્થવપયય છે, પોતાની નાજ નગરે પડે તો ખારેશું ક્યાં સિદ્ધ થાય એ અને એવાં અનેક મન્ત્રયો પાછળ છુદ્ધિ કેળવ' કરે એવું કાંઈ પણ કારણ રહેતું દોષ એમ લાગતું નથી. જતાં અનેક મનુષ્યોને એનાં સત્તનો પરચો ક્યાં ચુપો દોષ છે; ને ન થયો દોષ તોપણ અવિખ્યામાં કાંઈ દિવસ પણ થઈ જ એમે મોંઘીને તેઓ વર્તે છે.

નૈવાયિઠા, તકરાઓઓ, વિલાનવિદો અને છે કે રરેક વરણનું કારણ દોષ છે. કારણ વચર કાંઈ જનનું નથી. પરંતુ મને તો અનેક વણનું કાંઈ પણ કારણ દેખાતું નથી. સોઠા પરણે છે તેનું શું કારણ ? મેં પરણ્યા તૈવાર થએલા મારા એક પરિચિત યેવરચને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. 'કારણ ? કારણ તો શું દોષ ? પણ પરણ્યા વચેરે કંઈ થયે ? જુઓની, જ્યાં જ પરણે છે ને ? પરણ્યા માટે કોઈ પણ પ્રકારના કારણની જરૂર નથી. પોતાનાં મંજાયા પરણ્યાં હતાં, કામકામી પરણ્યાં હતાં. બાક ને બહેનો પરણ્યાં હતાં, પાકીશીઓ પરણ્યાં હતાં-પૂર્ણમાં સૌ મોઈ પરણ્યાં હતાં 'માટે પોતે પણ પરણ્યાંનું. આમાં કારણને જરૂરકાં જ ક્યાં છે ?'

અમુક સ્ત્રી કે પુરુષ અમુક જ પુરુષ કે સ્ત્રીને પારણ છે તેનું શું કારણ ? અમુક હોકરા પ્રાંતિક હોકરી પાછળ ચાલે ચાલે છે અથવા પ્રાંતિક હોકરી અમુક હોકરા પાછળ ચાલે છે, ત્યારે કારણની શોધ પણ કાઢી કરતું નથી. 'આ હોકરીમાં બાપુ' છે શું ? 'ચીકુ' ને અપહ, અભિયા જેવું નાહ; ફૂલેલા વડા જેવા માલ ; પ્રાંતિક જેવું ઉપસેલું કપાળ; હા, જરા રંગ બિજલો છે. પણ એના સામું હું તો જોઉં પણ નહિ, એમ એ હોકરાના મિત્રાદિક જ કહે છે. ને હોકરીની બહેનપણીઓ એનાથી ખાનગી રીતે ચોતાને અસંતોષ વ્યક્ત કરતાં કહે છે. 'અહિ બહેન, આપણે તો એને બહુ ચતુર મારતાં હતાં. પણ એની વર કેવો પસંદ કર્યો છે, નથી કપડાં પહેરવાનાં ઠેકાણાં. નથી કંઈ બચતો ગણતો, ને નથી બૂતના લાઇ જેવા કાલો બલક છે. હા, જરા વાત કરવામાં અમરક છે ખરો. એ તો બહેન, કચડો દહીયડું લઈ ગયો.' 'પ્રેમને કારણે સાથે કરો સંજોગ છે નહિ.' 'કારણ પ્રેમનું પ્રેમ.' 'બહેન રમણુ ઉરમાંકિ મનમુખ, તેનાં નથી કે નિષ્કેમ ન કારણ.' 'ન જાણુ વહિરુપાધીન. પ્રીતયા સંઘચન્તે' ઇત્યાદિ વચનો વડે કવિઓએ અને 'ખુજો; વડુથેલો !' 'મોઈ રતિ-વરથેલી !' 'શું છે શું ?' વર વગર થડી ચાલતું નથી તો !' સાચાં બિલાડીઓ ! ધુરકે ધુરકે ને પાછાં એકાં ને એકાં 'ઈત્યાદિ વચનો વડે જુદાં કુલાંગનાઓ ને શુભજનોએ પ્રેમની કારણ-રહિતતા સ્થાપિત કરી છે.

સ્ત્રીપુરુષ વિષયક પ્રેમને જ આ લાગુ પડતું નથી. પણ આપણું આપું સ્વિ-તંત્ર કારણથી પર છે. એકને કારણે આવે ને બીજાને ન આવે એનું શું કારણ ? આને મને અમુક વાનગી આવે છે ને કારણે એ ન પણ આવે તેનું શું કારણ ? એક સ્પૃશ કામના ગૃહસ્થ બધીવાર મારી પાસે લેખ લેવા આવે છે. એને જોતાં વાર મારા પેટમાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે. તેનું કશું પણ કારણ હોતું નથી.

સરકારના હિસાબખાતામાં ગમ કરતો એક કારકુન ચોતાના ઉપરિ નિયંત્રકોને હાથેલ ચોતાની બીબા કાંઈ ગમમાં બહલી કરતવાની વિનંતી કરતો. પણ ઉપરિ અધિકારી કારણ પૂછતા ત્યારે એ કંઈ જવાબ કશું સહતો નહિ. 'તનિયતનું, બર્બાનું, કડાવ એમ નહોતું. હ વામ ધરાય એવું એનું' શરીર, હતું, તેજ જ એ ચોતાના મૂળ વતનમાં જ નોકરી કરતો હતો, એટલે પરચામ કાવતું એણે કહ્યું. 'સાહેબ તમને હસવું આવશે. પણ આપણી 'ઝાહિસ'ની સામે વડ છે તેથી અને અહીં કાવતું નથી.' 'અધાર પડે છે ?' 'ના, ના. અધાર તો નથી પડતું.' 'ત્યારે ?' 'કાણુ બણે કેમ ? આ વડને જોઈને અને કંઈ એવું ચાલે છે. કે કંઈ કામ જ થતું નથી. આ સાહેબમાં આ વડ ફરી ત્યાં સુધી આરાધી મુખે રહેવાયતું નથી.' 'કંઈ ગાંઠાં થવા હો ?' 'હા, સાહેબ. ચાંદિ જ થયાં હું. કાં તો મારી બહલી કરાવે કે આ વડ કપાની નાંજો. નહિ તો મારે રાજીનામું આપવું પડશે.' 'પછી એ વડનું તેમ જ કારકુનનું શું થયું તો વિશે કવાલામ આગળ લખાવવાની જરૂર નથી.

પ્રેમ આમ કારણ સાથે સંજોગ ન રાખે તો ધર્મ એનાથી કંઈ જાય એમ છે ? એણે તો કારણનું સ્વપ્ને પણ ચિંતન ન કરતું એવા નિષ્ઠય કર્યો હોય એમ લાગે છે. ધર્મનું સ્વરૂપ સુહિમય હોય જ નહિ એમ કહેવાર્થ ખાતી દેખાતે છે.

ધર્મ ક્રમેણ સુધિથી પર દોષ એટલે એને જાણે નિર્જીવ થયેલા આચાર્ય પણ કારણ-
વિમુખ અને એ સ્વાભાવિક છે. અમુક વખતે આચાર્ય નહિ એનું કારણ આપનારા પણ
વિમુખ: તે જાણના જ દોષ છે કે એનું કંઈ પણ કારણ છે નહિ. પરમ જાણે એનું
કંઈ છે એની ધર્મના અનુચાલીઓ નિરાંતર એકબીજા વધે એવા આચાર્યનું જ પાલન
કર્તા જાય છે તેનું શું કારણ ? જામની વેગ સ્વચ્છતા અપાર નકાકાને પાછી જુદેવે
ત્યાં કાંઈ અમથા પણ ન મેલે એવા રસતા પર સૌચ્યપની પાડાયામાં મોજાળ કરવા
મેલે છે તેનું શું કારણ ? પાણી છરીરને એ બીજા અનેક વસ્તુઓને પવિત્ર કરે પણ
ઘોળને એકો જન્યવે તેનું શું કારણ ? સાથ પાણીથી સોટ એકો સાથ તે કેળાઈ કે
જાગિરેશનાં પાણીથી ન થાય તેનું શું કારણ ?

આ પ્રમાણે પ્રેમ, ધર્મ, આચાર, શ્રદ્ધા એ કારણથી પર દોષ તે એ સર્વ કરતાં
પોતાને કેવળ માનનાર સરકાર કંઈ કાર્યકારણનું નિવંધનું જાહેર કરી શકે ! અત્યારે
કમન્યા કાવતરી જરૂર નથી જતાં તેને કાવતરું કાવતરી રૂપ આપવાનું શું કારણ એમ
કેલ્યા પછી છે. પરંતુ સરકારના-આ દેશની કે કોઈ પણ દેશની સરકારના-વર્તનમાં
કોઈ પણ પ્રકારનું કારણ દોનું નથી. જલ્લ એ વિશે વિસ્તારથી ન સમજાવું કારણ છે,
એટલે આદ્યેથી જ કાન સેવનું ઉચિત છે.

પરંતુ કંઈ એકો એકો, પણ પછી એને વજોડાં લઘુ સ્વામી (શું એક
શું તે જલ્લ કાર્ય) એવી જાણ થઈ તેનું પણ શું કારણ ? આપણી રાજીની પ્રાપ્તિનું
કંઈ કારણ જાણું નથી, આપણા જીવનનું પણ શું કારણ કહી એવી મે માય, તાર
ચિંતા નામના નામથી ચિંતા કરવામાં પ્રાપ્તિઓ, કમન્યા જ કરી શકે છે. અને બીજા
તો નિઃશય કમન્યા જ એવું કહે છે. નિઃશય એટલે પ્રયોજન વચ્ચે જ કાર્ય કરવા.
અર્થાત્ કાર્ય કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન દોષ નહિ, એટલે કારણ કોઈવાની પંચતમાં
જાણું રહે જ નહિ.

અને અદ્યક્ષાની ઉપામાં ઉચી જમિયાને મથા પછી તો કાર્યકારણ એનું કાર્ય
રહેનું જ નથી. ત્યાં વસ્તુ એક જ છે ત્યાં કોણ કોનું કારણ ? ને કોણ કોનું કાર્ય ?
જોડ એ જમિયાને મથા વચ્ચે પણ અંધાર કે અંધાર જમિયામાં રથા દોષને તે મે
કારણની કોણ કરતી તેવા જેવી જુજીતા બીજા એક નથી.

અને આ સેખ સમજાવનું પણ શું કારણ ?

‘હંસ’ માસિક

કનૈયાલાલ સુનરી

“હંસ”

આરતના સાહિત્યોનું મુખપત્ર
શ્રવાની ઇચ્છાઓ આજે પ્રગટ થાય છે એનો મુખ્ય હેતુ બધા પ્રાન્તના સાહિત્યની
સમૃદ્ધિ હિંદી દ્વારા સંસ્કૃત હિંદ આગળ રજુ કરવાનો છે.

રાષ્ટ્ર એ વસ્તુ નથી, ભાવના છે. કરોડો સ્ત્રીપુરોએ સંકલ્પબુક્ત સેવેલી
ઇચ્છા પ્રેરે એ ભાવના રચાય છે. આજે અણુગણુ ભારતવાસીઓ આચાર અને
વિચારમાં ભાવના બદલ કરે છે કે હિંદ એક અને અવિભાજ્ય છે.

આ ભાવના અનેક રૂપે વ્યક્ત થાય છે; અંગ્રેજી, અણ્ણા અંગ્રેજીદ્વારા એ
ભાવના દર્શાવે છે. બીજાં બહુ પોતપોતાની માતૃભાષામાં એને પ્રગટાવે છે. પ્રયત્નો
એક જ દિશામાં થાય છે; રાષ્ટ્રભાષાને સાહિત્ય વિના તે એકામ ધર્મ યક્તા નથી...

આજે હિંદી રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારાય છે. મહાત્મા ગાંધી જેવા રાષ્ટ્રવિદ્વાતા
એને જીવંત રાષ્ટ્રભાષા કરવાનો તત્ત્વ લઈ બેઠા છે. પણ એ ‘ભાષા માત્ર’ બ્યવહારની
નહી-સાહિત્યની હોવી જોઈએ. માત્ર ઉપયોગ પૂરતી નહીં-સાંસ્કારિક વિનિમય ને સૌદર્ય
દર્શન કરવા માટે એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. જો હિંદ એક અને અવિભાજ્ય હોય
તો એની પ્રજાએ સંસ્કારવિનિમય અને સૌદર્યદર્શન એક જ ભાષામાં ને પરસ્પરા-
વક્ત્રી સાહિત્યબલદ્વારા કરવું જોઈએ. ભારતીય રાષ્ટ્રભાષા હોય તેમાં આપણે
દરેક દેશ-ભાષાનાં તત્ત્વોનું બળ હોવું જોઈએ, જો ભારતીય સાહિત્ય હોય તો તેમાં
પ્રાન્તે પ્રાન્તની સાહિત્યસમૃદ્ધિનું અમીર હોવું જોઈએ, જો આપણા રાષ્ટ્રને આત્મા
હોય તો તેનું સાહિત્યદ્વારા સર્વેને દર્શન થવું જોઈએ. એ મંતવ્યો આ પ્રયત્નનું મૂળ છે.

ભારતીય સાહિત્યની એકતા આપણાં પ્રાન્તોનાં સાહિત્યમાં અનતર્ગત એકતા છે.
આપણી સાહિત્યકૃતિઓ ગમે તે ભાષામાં લખાઈ હોય તોપણ એક સૂત્ર તેમાં પરિવાર
રહ્યો છે.

દરેક સાહિત્યમાં આ સૂત્ર નહું નથી, પરંપરોથી આવી આવે છે. બંગલા
બ્યાસ દ્વિપાત્રની પ્રેરણા છે. રામાયણના અપ્રતિમ સૌંદર્યનાં પ્રતિબિંબ પણ બધે
જડે છે. પુરાણ પ્રતિષ્ઠાનિતા પદ્ય સુગંધુજના સાહિત્યમાં જડે છે. સંસ્કૃત સાહિત્યની
વિદ્યાપદની ન્યોતે દરેક પ્રાંતના સાહિત્યકરોને પ્રેરણાદન દીધું છે.

આપણા કથાસાહિત્યે પણ સ્વરૂપ દરેક સાહિત્યને સંકળી લીધું છે. જાતક-
ની કથાઓ કોઈને કોઈ રૂપે બધા સાહિત્યમાં મળે છે. સુશ્રાવ્યની ગિવામલી ભુલકથા
અને પંચતંત્રના અનુવાદો પણ બધા પ્રાંતોને પ્રિય છે. આપણી લોકકથા એ દેશનું
સ્વપંક્તિ ને જીવંત સાહિત્ય છે; અને તેનાં મૂલ્ય પ્રજાની સમસંસ્કારી કલ્પનામાં છે.
પાછા જાનામાં ભાગવતમાં અને બજવદ્વાકિતએ દરેક પ્રાંતના સાહિત્યને
પુનર્જીવ આપ્યું છે. વિદ્યાપતિ ને ચંદીદાસ, સરદાસ ને દુર્ગાસીદાસ, નરસિંહ ને મીરાં

હિંદુસ્તાનમાંજ શુદ્ધ-સ્વદેશી રશમમાંથી; બનાવેલ
 બર્થોર્નેટ, કેપ-ડી-શીન, સેટીન.

જુડી જુડી બ્રાહ્મક ડીઝાઇનના અને રીઝપટીર ફેનોમાં બનાવવામાં આવે છે.
 બનાવનારા-ધી ઈન્ડીયાનીઝ સીલ્ક મીલ્સ લીં

નં. ૧૭૦, સામુલ મેંક, મેળાજ, મુંબઈ ૫.

મેલ સેશીન
 મેજનું ૫

}- પોહુમલ પ્રધર્સ,

મલખારેલી રોડ,
 મુંબઈ, ૭.

રિપ્લ ૧૭૦- 'મીમોસા' ૧૪૫, મેસ્યેરે-
 રોડ, મેડ, મુંબઈ,

GUJARĀT & ITS LITERATURE (ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક: શ્રીયુત કનૈયાલાલ મા. મુનશી

ઈ. સ. ૨૦૦૫થી આરંભ કરી, ગુજરાતનું બીજાલિક અને બીજાલિકા દર્શન કરાવી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, જુની તથા મધ્યકેલીન અને અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના અવતરમાન ગુગનું સમગ્રઆવલોકન કરતો ગુજરાતી સાહિત્યનો વિશ્વસનીય ઇતિહાસ.

મૂલ્ય : રૂ. ૬-૦-૦ : ૬-૫૫ જુદું

પ્રકાશક : લોન્ગમેન્સ ટ્રીન એન્ડ કંપની,

સર્વ જાણીતા બુકસેલર પાસેથી મળશે

ને ક્યોર, યાનદેવ ને દુઝારામ, અગ્રવાલે ને આચાર્યોનાં પદો અને યંકર, રામાનુજ મપ્પ, કૈતલ્ય ને વલ્લભના પ્રતાપી સિદ્ધાંતો એક તરફથી હિંદીનાં સાંસ્કારિક એકતાનો ખ્યાલ કરાવે છે, અને બીજી તરફ સમસ્ત હિંદીનાં સંસ્કારોને એકરૂપ બનાવે છે.

... અને મુસ્લીમ રાજ્યકાળમાં હિંદુમુસ્લીમ સંસ્કારોનાં વિનિમયની અસર કયા પ્રાંતમાં નથી ? હિન્દુ અને મુસ્લીમ બંનેએ મળી હિન્દુસ્થાનીનો વારસો આપણને આપ્યો છે. સુફીવાદની અસર પણ સાહિત્યમાં છે. મૌલ્વમજ્હબ અને રાજકીય વિચલની પરિભાષા, અને ઉસ્તાસનું ‘ધાલુ’ સાહિત્ય અને મુસ્લીમોની પ્રેરણાથી હિંદને મળ્યું છે.

1 અને અંગ્રેજોએ આપ્યા પછી સાહિત્યના આદર્શો અંગ્રેજી સાહિત્યથી નવે રૂપે ધરાયા છે. નિર્જન, નરસકથા, નાટક, ને કવિતાની સમૃદ્ધિ સંસ્કૃતના બાણ માધ્યમ ને કાલિદાસમાંથી આપ્યા છે. પણ તેમનું સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મતા અને સરસતા, એમનું હૃદયગ્રામિત્વ ઉચ્ચાડમાં પ્રવર્તતા રામાનુજીએ રચેલાં કર્તાનાં માનસમાંથી નીકળ્યાં છે અને શૈલી, વર્ણન, શૈલ અને લીટીની પ્રેરણાથી મળ્યાં છે.

૧૯૦૪ માં બંગાળના કામાયા પછી ને જર્જન રાષ્ટ્રીયતાનો જુસ્સો છપ્પનમાં આવ્યો તેનું પ્રતિબિંબ દરેક સાહિત્યમાં મળે છે. આને મહાત્મા ગાંધીનાં લેખો અને પરાક્રમેની તેમ જ કવિવર સ્વદેશનાથ શાકુરની કૃતિઓની પ્રેરણાથી દરેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં જળા મળ્યું છે.

આમ ભારતીય સાહિત્યમાં ધૌલિક એકતા હતી અને છે ; માત્ર ભાષાવસન દરેક પ્રાંતમાં જુદી હતી.

• ‘ધનુ’ સાહિત્ય એક સ્થળે ને એક ભાષાદ્વારા હિંદીઓને મળે તો જરૂર એ એકતા અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી દે બને.

એક સ્થળે અને એક ભાષામાં જળા પ્રાપ્તોનું સાહિત્ય એટલું મગવાથી દરેક સાહિત્યને વેગ મળ્યા વિના નહીં રહે. કેટલાક એવો ભય રાખે છે કે આથી પ્રાન્ત-સાહિત્યોની ખુબી કે સરસતા જતી રહેશે. કેટલાકને આ પ્રવલમાં પ્રાન્તીય ઔરવનો ભંગ દેખાય છે. પણ ઊંડા વિચાર કરતાં આ ભય આધાર વિનાનો જાય છે. પ્રાન્તીય સાહિત્યો એક બીજાનું માધ્યમ શકતા યશે, ને એક બીજાના પાસથી નવા રંગો પ્રાપ્ત કરશે. આને થલે કેશલે સંકુચિત મર્ચંદામાં વહેવું સાહિત્ય કિમગાળ જવું દેખાય છે તે જતી જશે. સૌંદર્ય ને સારસ્વતા ધારણોને પ્રાન્ત ને દેશની મર્ચંદા નથી. કાલિદાસ, દોશર, મૌઝમે કે રોની એ તો મનુષ્યમાયને સરસતાના પાંડ શીખવે છે. ત્યાં સુધી આપણું પ્રાન્તીય સાહિત્ય મદોગા સ્ત્રેમમાં ચિત્તે નહીં ત્યાં સુધી જન્મતું સાહિત્યમાં શ્યામ પામવાને શાકક શાક નહીં, પ્રવાસોને પરિજ્ઞાને સાહિત્ય કિમગાળને ખરેખરે વધારે સરસતા પ્રાપ્ત કરશે એ નિઃસંદેહ છે.

પણ કેટલાક સાહિત્યકારો કહે છે કે આ પ્રવલ તો માટે હિંદીમાં ! અંગ્રેજીમાં તો માટે નહીં !

આ સ્વચ્છ ૪, સ. ૧૯૩૫ માં પ્રકાશિત છે એથી જામને ખેદ થાય છે,

આ દેશમાં શું એટલી શક્તિ નથી રહી, રાષ્ટ્રભક્તિની એટલી જ્યોત, નથી બળતી કે એને પરદેશીઓની ભાષાદ્વારા પોતાનો પ્રાણ બચત કરી વિના છુટકો ન થાય ? આ વાત ખરી હોય તો આપણે હાથ મરવું નોંધીએ.

અંગ્રેજ મુઠ્ઠા ભાષા છે, એના સાહિત્યમાં અમર સસ્સતા રહી છે; એની પ્રેરણા વડે આપણું ધણું સાહિત્ય રચાય છે. પણ એ ભાષા ફેટલાને સુગમ છે ? એ ભાષામાં આપણા હિંદી સંસ્કારો કેવી રીતે દર્શાવી શકીએ ? આપણી દેશભાષા વડે જ ધાર્મિક-સાહિત્ય સંસ્કારોને પરબાધાના બેદન સ્વરૂપમાં કેમ આપણે પ્રગટ કરીએ ?

હિંદી તો ધર્મીય પ્રાન્તભાષાની મોટી સહોદરી છે, ઉર્દુ એટલે પણ એનો સંબંધ નિકટ છે. હિંદી કેટલાય કારણે હિંદીઓ બોલે છે અને તેથી વધારે સંખ્યા સમજી શકે છે. આને એને રાષ્ટ્રસિંહાસને આપણા રાષ્ટ્રવિભાષકોએ બેસાડી છે, એને હોડી આપણે કમ પરબાધામાં સાહિત્યનો વિનિમય કરીએ ?

હિન્દી શીવાય બીજી રાષ્ટ્રભાષા આ દેશને સંભાળ નથી. આ વસ્તુની જેમ આપણને બહેલી ખાતરી થાય તેમ દેશોદ્ધાર વહેલો પાસે આવશે.

હિંદીમાં દરેક સાહિત્ય ઉત્તરે તો પછી એ પ્રવાસ કે કારણોની હિંદી તો ન જ રહે. એમાં દરેક જાણની વિશિષ્ટતાઓ જરૂર આવે. આને જો રીતે બંગાળી અને ગુજરાતી ભાષાઓ વિકસી છે તેમ એ પણ વિકસે. એની વાચનરસનામાં વિવિધતા આવે, એના કાવ્યમાં અપરિચિત શબ્દો પણ પેસે, અનેક એવી સામગ્રીઓમાંથી નવી રાષ્ટ્રભાષા પ્રગટશે, બાકી એક સર્વસામાન્ય ભાષાને માટે—Bazaar Hindī—શબ્દિક હિંદીનો જ ઉપયોગ કરવો જરૂરનો છે. થોડામાં થોડા સર્વ રાષ્ટ્રોની એ ભાષા અને એ સર્વથી કમળના નેપું છે. પણ એમ કરવું એ સાહિત્યની રૂઢિએ સહેલું નથી એ અમે અમુકજે છાંએ, આને હિંદીમાં, બંગાળીમાં, મરાઠી, ગુજરાતીમાં સંસ્કૃતના અરીસા દિનેદિને વધતા જાય છે. સમૃદ્ધિ ને સુમધુરતાની મહા ન હોત તો આ ભાષાઓનો વિકાસ ન હોત. એટલે સમૃદ્ધિ ને માતૃસ્વ સંખ્યા કે સરજતા ને છતાં એ પ્રખળ ધણી સાહિત્યકારને યુગલે છે. આ મુશ્કેલી સમજ્યા છતાં પણ એનો ઉકેલ સહેલ નથી એમ સ્પષ્ટ લાગે છે.

એનાથીય બીજો મોટો પ્રશ્ન છે; હિંદુઓ અને ખ્રીસ્તીઓને, અને સરખી રીતે સમજાય એવી સાહિત્યની કઈ ભાષા ? જાનરમાં, લોકરમાં, સામાન્ય બવહારમાં સરખા હિંદી સરખા ઉર્દુની નજીક જાયવી શકે. પણ નવી વાક્યરચના, કવિતા, અર્થસૂચકતા કે અર્થગોળીયતા સવાલ બાંહે ત્યાં એ ભાષા નકામી નીકરે છે ; ત્યાં દરેક લેખક પોતાને પ્રિય હોય એ Classical Languageમાંથી પોતાને નોંધતી સમૃદ્ધિ, લઈ લે છે. પણ આમાં બીસાચારે રચના નથી. હિન્દુ ખ્રીસ્તી બન્નેને એક સાહિત્યની ભાષા પેદા કરે જ છુટકો છે. દરેક પક્ષ પોતાની વિશિષ્ટતા ત્યાગીને, આગળ નહિ જાય; બન્ને પણ એક બીજાની યુગ્મોઓની આપ લે કરીને જ નવી ભાષા સર્જી શકશે.

આ બાબતમાં જેટલી ધીરજ નોંધીએ છીએ તેટલું જોદાર્મ નોંધશે. બધી સંકલન વસ્તુઓ લાંબા ને બગીરચ પ્રયત્નને જ અતે મળે છે.

કલાની કદર

કીડુભાઈ રતનજી દેસાઈ

એ

માને એકનો એક હીરો નારજી દાકતર મહેસયંદ્રનો દવાખાનામાં દાખલ થયો. દાકતરનું દવાખાનું તેમના રહેવાના ઘરના આગળ ખંડમાં જ હતું. નારજીના દાઢમાં 'કુ'બઈ સમાચાર'નાં પાનાંમાં વીંટાળેલી કંઈક વસ્તુ હતી.

"કેમ, અભ્યા નારજી ? હવે કેમ છે ? કંઈ નવું તો નથી ને ?" દાકતરે પૂછ્યું.

"મારી માએ તમને સલામ કહેવધારી છે અને નમારો થયો જ આભાર માનવાનું મને કહ્યું છે." નારજી પોતાનો હાથ ઝાલી પર મૂકીને જરા મગમગા અવાજે કહ્યું, "કુ' મારી માનો એકનો એક હીરો અને તમે મારો જન બધાઓ-છવડેલું માંડીમાંથી મને ઉઘાડ્યો-તેનો બહોલો તો હમે કે હી વળી ટકવાનાં ? પશુ..."

"કંઈ નહિ, નારજી." દાકતરે હસતાં મહેરે નારજીને આમળ બોલતાં અહ-કાંબો, "એમાં તે મેં કુ' કરી નાખ્યું છે ને ? કાઠની દાકતરે આહલું તો કીડું ફેલો ?"

"પશુ કુ' મારી માનો એકનો એક હીરો; વળી અમારી સ્થિતિ પણ તદ્દન મરીખા, અમારાથી તમારી કલાની હોવા પેલા પણ અપાવ એમ તથી અને તેથી મને તથા મારી માને-એકના એક હીરોની માને-જરા થે એવ નથી પડતું. એટલે આપ અમારી આભારની લાચળીના મિલકત વરીકે આ એક વસ્તુ રવીકારવાની મહેરબાની કરો, આ એક થયો જ કિંમતી પુરાણી કલાનો નમુનો છે."

"એરે, એની વળી રી જરર ?" દાકતરે કહ્યું. "તું રહેવા કે, નારજી."

"ના, તમે ના નહિ જાડો, " નારજી, જડલ ઉઠાવતાં કહ્યું, "ના જાડો તો મને તથા મારી માને થયું જ માડું લાગ્યો. અને આ વસ્તુ તો એટલી મળતી છે ! જવુ જુના વખતની છે. મારા જાપનના વારસામાં મને એ મળી હતી અને એને તેને તેમનાં રમરજીમાં જાવવી સખી છે. તમને જાણ છે ને કે મારા જાડુ આવી પુરાણી વસ્તુઓને વેપાર કરતા. તક મળતી ત્યારે આનો જુની કિંમતી ચીજને તે ખરીદી લેતા અને પછી કલાની કદર કદાવરાએને તે વેચતા-પશુ આ તો તેમને એટલી મથી મથેલી કે તેમણે જાતે જ રાખી મુકેલી-અને પણ આજે, એ જ થયો કહીએ છીએ."

નારજી જડલ બોલીને અંદરથી એક નાની સરખી પણ જુન રૂબળી પીત્તળની સમઠક કાઢીને દાકતરના ટેબલ પર મુકી, સમઠની પાપણ ઉપર એ સંદર રિમંજર બીઆડુતિઓ હતી. આડુતિઓનાં મ્હોં પર એટલું તો મનોહર રિમંજર રરરી રજું હતું કે એ ઉપરનાં કાઠીઆં રેકરી સખવાનું કામ તેમને ન કરવાનું દોષ તો જાણે

હમણાં પડપછ ઉપરથી કુલી આવીને આપણને સરમમાં પાડે એવું રંગરાગચક્ત વિલાસનું વાતાવરણ જમાવી મુક્યું એવો ખ્યાલ મધ્ય આવતો હતો.

બેઠની તે અનુપમ વસ્તુને આનુપૂર્વિક જોયા પછી માથા પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં દાકતર જરા દરમ્યાં, તેમને આસ ઉતાવળો ચાલવા માંડ્યો; તે બોલ્યા, " ખરેખર, અતિરાધ સુંદર છે. પણ જો ને, એમ છે.....કે.....તું સમજ્યો ને,.... અહીંયાં કોઈ એ રખાય ? છે તો બહુ જ મનની પણ જરા....."

" ના કેમ રખાય ? તમારે એવું શું કરવા ધારવું જોઈએ ? "

" જોરે, પણ કમદેવ પણ આનંદથી વધારે બળવાન બાળુ નહિ બન્યાની સંકેતે એમણે પર આંખે રાખું તો આખું ઘર મારું અખવિત થઈ જાય. "

" દાકતર સાહેબ, તમે તે કલાની તરફ કેની વિચિત્ર દૃષ્ટિથી જુઓ છો ? " નારણ જરા શરસામાં આવીને બોલી ઉઠ્યો. " જરા જુઓ તો ખરા, ! એની એક એક રોખા તરફ જુઓ. કેટલી નરો સુંદરતા-સરલતા !-આદર અને ખક્તિભાવમાં હૃદય, હોય અને અખિમાં આંસુ ઉલસાય એવી ! આપું સૌંદર્ય જોતી વખતે આ કુનીબાની બીજી બધી વસ્તુઓ પ્રતી નથી જવાતી ? કેટલું રૂપ ! કેવો ભાવ ! "

દાકતરે કહ્યું, " સમજું છું, નારણ. બરાબર સમજું છું. પણ, હું બાળ-ખચ્ચોવળો માણસ; હોઠમાં આંખ તેમ દોડતાં હોય, વળી સ્ત્રીઓ પણ ધણીવાર આવે—"

" અસખવ, મમાર લોકોની નજરે જુઓ તો આ સુંદર કલાકૃતિ, જુદા જ સ્વરૂપમાં દેખાય. પણ દાકતર સાહેબ, તમે તો સુધરેલા, વળી તમે નહિ સ્ત્રીકારણો તો મને તથા મારી માને બહુ જ દુઃખ થયો. તમે મારી છાંદગી બન્યાથી તેના બદલામાં હમારી પાસેની કિંમતીમાં કિંમતી ગીજ તમને આપીએ તે તમારે સેવી જ પડશે. હુખ તો અમને એ થાય છે કે આની જોડની બીજી સમગ્ર અમારે ત્યાં છે નહિ, બાકી તો એ જોડ એવી ચોળી બહત ! "

" નારણ, તને આ લખને તારી માએ મોકલ્યો તેટલા માટે તારી માને માલ પતી ઉપકર માન્યો. પણ તું જ વિચારે કરી જોને-માર્સ છોકરા આ ખંડમાં વારંવાર આવળા કરતાં હોય, સ્ત્રીઓ મને મળવા આવતી હોય-પણ સહેવા દે ! તું કોઈ એમ મારું માનવાનો નથી. "

" માનું શોને ? " નારણે આનંદમાં આવી જઈને કહ્યું. " જુઓ, બરાબર આ પુલંદાનીની બાલુમાં એને મુકવાની. એની જોડ નથી એટલી એક આમાં રેહી જાય છે. પણ શું થાય ? સલામ, દાકતર સાહેબ ! "

" નારણના ગયા પછી દાકતરે ધણીવાર માયું અજવાળતા અજવાળતા સમકાળે વિચાર કરી કીધો. "

" છે તો, કોઈ અદ્યુત કલાને નમુનો ! એરે કેટલી પણ કેમ દેવાય ? અને અહીં રાખી પણ કેમ મુકાય ? જારે મુકવણ આ તો આવી પડી ! મારને બેઠ આપી દેવાય તો સારું ! પણ બેઠ આપું કેને ? "

ધણીવાર વિચાર કરી-જોયા પછી તેમને એકાએક સાંભરી આવ્યું કે તેમના એક મિત્ર અનંતરાય વધારે તેમને એક કેસમાં જીજ મદદ કરી હતી. દાકતરે વિચાર્યું.

“ મિત્ર હોવાથી અનંતરાય ખારી પામેથી પૈસા તો લેવા નથી અને એમને મારે કંઈક આપવું તો ભેટએ જ. એટલે તેમને આ સમઘ કું ભરે જ જાહેને ભેટમાં આપી આવીશ. વળી વાઘ છે પણ કુંવારા અને જલ્દી છરજી-એટલે તેમને આ ખૂબ જ ગમશે.”
નિર્જીવ ક્યો કે તરત જ સમઘને કાગળના વીંટળા દ્વારામાં લઈને દાખર અનંતરાયને ઘેર ગયા.

“ કેમ હો, વજીવ સાહેબ ? ” દાખરે અનંતરાયને ઘેર ભેટને રાશ્ટ્ર થતાં થતાં પૂછ્યું. “ પેલા કેસમાં તમે કરેલી મદદનો આભાર માનવા માટે જ આજે તો ખાસ આવ્યો છું. તમે પૈસા લેવાની નહીં પાડો હો તે તો ભણે સમઘવા; પણ કંઈ ભેટ તો તમારે સ્વીકારવી જ પડશે. ભુલો તો ખસ ! આ કેટલી મનોહર સમઘ છે. કલ્પનો કેટલો સુંદર નમુનો ! ”

સમઘ ભેટને વજીવ, આનંદમુગ્ધ થઈ ગયા. “ કેટલી રૂપાળી આકૃતિઓ ! આ કલાકારો તે જડમાં પણ જીવ રહે છે ! એ લોકો તે ક્યાં જાહેને અટકશે ? ખરેખર, આટલું સૈદ્ધાંત તો જીવનાં માધ્યમોમાં પણ નથી ભણ્યું. પણ તમને આ મળી ક્યાંથી ? ”

સમઘની ખૂબ કદર ક્યાં પછી વજીવે બ્હીત-બ્હીત પારણા તરફ ભેટને કહ્યું,
“ પણ દાખર, તમારે એને પાછો લઈ જવી પડશે. કું કંઈ એ ભેટ સ્વીકારવાનો નથી.”

“ પણ કેમ ? ” દાખરે ચિંતાતુર થઈને પૂછ્યું.

“ કારણ કે-ભુલો ને-મારી મા અને મંજીવાર મગવા આવે છે, વાળી બસીલો આવવા કરતા હોય-અને વળી તોફારો.....”

“ ના, ના, આવી સુંદર ભેટ ન સ્વીકારો એ તે કંઈ માલે કે ? આ બાબતમાં તો કું તમારું કંઈ સંમતિવાદો જ નથી. પૈસાની બાબતમાં તો ઠીક છે કે તમે ના લો તો મારાથી કંઈ આગ્રહ નહિ થાય, પણ ભેટમાં કું ? અને તે પણ આટલી સુંદર ! ના, ના, એ કંઈ માલશે નહિ, ” કરીને કોટે વજીવેલી બવાથી છૂટીને મહેલમાં આવી જમતા થઈ તરફ ચાલતા થઈ ગયા.

દાખરના બધા પછી અનંતરાયે સમઘને ખૂબ ખાનપૂર્વક નિકાળી. અને તેના પર તેમણે હાથ ફેરવો ભેટો. પછી આ ભેટનું કું કરવું તે વિચારમાં માથું ખંજળાવવા લાગ્યા.

“ હો તે જલ્દી જ સુંદર. એને ફેંડી પણ કેમ દેવાય ? અને બરમાં પણ કેમ રખાય ? તો પછી કેમને ભેટ આપું તો કેમ ? રાખ, પેલા એકઠર મધુસૂદનને ભેટ આપું, એને આવી મીતેનો હોય છે અને વળી આજે એની બેનીશીટ નાહટ પણ છે.”

અનંતરાયે તે જ સંજો એકઠર મધુસૂદનને બીબ્બોના પુલક કારતોરાની ભેગી પેલી સમઘ ભેટ આપી. તે સુંદર કલાકૃતિની પ્રશંસા કરવા મધુસૂદનના ફેસીયરમાં તે સંજો લોકોની મોટી દંડ બતાવી.

નાટક પૂરો થઈ રહ્યા પછી મધુસૂદને બધા મઝાવીને બોલવા માંડ્યું, “ પણ આનું મારે કરવું કું ? હરિવન્શલાલને ત્યાં રહું છું ત્યાં કંઈ આને લઈ જવાય ? વળી સગાંજામાં મગવા આવે, તેમાં બેસીકામાં પણ હોય એટલે આને કંઈ જકાર રખાય ? અને આ કંઈ જલ્દી નથી કે ઝટ દાખરે રેલવેનાં ખાનામાં સંતાડી દેવાય ? ”

મધુસૂદનનો મોહર. પામે જ. ભુલો-કલો, તેણે-કહ્યું. “ અને, એમાં નથી મોટી

વાત હતી સાહેબ ? મારી પડેશમાં નારણની મા જમના યશી છે તે આવી છુની વસ્તુઓનો વેપાર કરે છે. હું તેને આ સમયે વેચી દઈશ એટલે પીડા પતી. ”

એએક દિવસ પછી દાકતર મહેશ્વરનાં પોતાના દવાખાનામાં એકાએક દરદીની રાહ જોતા હતા તેવામાં એકદમ આરણ ઉભાની નારણ દોડતો દોડતો અંદર આવ્યો તે હસતો દોડતો, તેના મુઠ્ઠા પર આનંદ આનંદ ઉભરાઈ રહ્યો હતો. તેના હાથમાં ‘સુખ’ સમાચારના પાનામાં લેટાએલી કાંઈક વસ્તુ હતી. “દાકતર સાહેબ, ” તે દોડતો દોડતો બોલ્યો, “મારો આનંદ તો માતો તથી, તમારે નસીબે અમને જેની સમજની જોડની બીજી સમજ પણ મળી ગઈ છે. મારી મા તો એટલી રાજ રાજ થઈ ગઈ છે. હું મારી માનો એકનો એક દીકરો અને તમે મને જીવનદાન આપ્યું તેથી આ મુંદર સમજની જોડ તમને એટ આપતાં મારી માને ખૂબ જ આનંદ થાય છે. ”

આટલું બોલીને નારણે આભારની લાગણી સાથે સમજને ‘દાકતરના ટેબલ પર મૂકી દાકતરે કાંઈક કહેવા મ્હોં ઉઠાડ્યું, ‘પણ તે કાંઈ જ બોલી શક્યા નહિ; તેમની જગ જ જલ્દી ચિવાઈ ગઈ. *

જવ કેટલીક વાર કવિતાનો ‘ધરણી બાર’ સંદર્ભ કરે છે. પણ કવિતા અલગ સાધારણ ભારથી મૂંઝવણમાં નામ છે.

રેલનું રતન

જયંતીકાલ એપ્રિલમાસ મહેવા

છે

હતાં વચ્ચે વર્ષમાં બરાબર એક નહિ એવડી અને સરકારી દફતરોમાં નહિ નોંધાયેલી એવી એ પ્રચંડ રેલ હતી, આડે દઢાડે માત્ર યોગસાના થોડાં બાંધી લીધેલા પાણીની દુર્મ્મ રેલ હતી, નાની નહેર સમાન દેખાતી પાણી પીનાની વિચિત્ર, તપશ્વર્યથી સમસ્ત વિષયને કંધાવનાર વિશામિત્ર સમી, સારા ૫ મુજતાબમાં ઢાઢાકાર, રેલાવી રહી હતી, રાબ માતાની પુજન કે મુંદરીને મણકારવા એ તરફ નહોતી, સવલા યત્ર મગલા + + નહિ નહિ તત્ર + જીવિતુમાશાપિ દુર્લભા અવતિ કવિના એ કથનને તાદસ અનુભવ આજે રોક માણસને મળી રહ્યો હતો. વિજયપુર રાત્રની પ્રભાતે એ આજે તાજને ચોંટ્યો હતો, માત્ર નિશ્ચિત દેખાતો હતો સેન્દ્રક જેલની જામ રીપના કેરીને એક ખેલીમાં બેઠો હતો એવું ભગવાન, જેલના કંપાઈમાં પણ પાણી બસવા સ્થળે હતાં અને સત્તાચળાઓ પાણી હજુ વધે તો શું મરુ' તેવા વિચારમાં પડ્યા હતા.

૧. . . રેલનાં વધતાં જતાં પાણી અંબાઈ દાદાઓમાં થતી ચાતચીતના ચાન્દે અને પાતાં એવજુન મનજમાં વિચારસંકલનાની કડીએ એક પછી એક નિમગ્નતા લાગી. બીંત સામે તાડી રહેલી એની ખાલી નજર આગળ જરાબર સાત વરં ઉપર એ જ નદીમાં આવેલી રેલના પાણીની ભમરીઓ લાંબીમુંડી કરવા માંડી, અને ભૂતકાળના સમરજુની રેલ, વિચારસંકલનાં એના હૃદયને બહોરવી બધવા લાગી.

સરકારી કામે સદેશમાં આવેલો ડ્રાઈવિંગ ગામતો લુલ્લાન ચરતપૂરીએ એવજુ રેલની કુમ સાંભળી સરકારી દોરપીટલ આગળથી પહેલાં છુટણ અને પછી કમરથી જાનીપૂર પાણી સુધી જઈ સામે રેલપથો વિચાગ ભમરીઓવાળો સમગ્ર પ્રવાહ જોઈ રહ્યો હતો, એને તરિને આગળ જવાની દેંડ ચલી હતી પણ લોકોને કુમખરડે એને પાછો ચાલ્યો, એવજુને ખાધા મજાકુત હતો જતાં વરસાદ અને રેલનાં પાણીએ તર-મોગ થઈ ગયેલા એના દરીમાં ટાંકની મુજરી આવી, સદેશમાં આવે ત્યારે જ્યાં પાણી ભેગની રેંચણા એવનને એના પગે ઘરના પીઠા તરફ ધસાડ્યો અને ત્યાં એણે એક રૂપીયાનું પાણી કું, એના દરીમાંની કંડી ઉઠી ગઈ પણ સધાતે પગે અને અસમ-તોચ મજાકે એને ગમ પડેલિયતાં રાત પડી.

" અલ્યા એવજુ ! હમાં એવડો વચાર કું કરજી ? દવારે પાણી ઉતરી નહે. કુછ ભ, જાપા ! રાત પડી. " મન દાદાવાળા અવાજે એવજુની વિચારસંકલનાને પડીબર ચંકારી, પરંતુ " રાત પડી " એ કહ્યોએ એના હૃદયને વીધી નાખ્યું. " રે ! રાત પડી ! ! હાથ ! હાથ ! રાતને કેણે પડી ! " એની વિચારસંકલનાને મેચ વગેરે. જુરી એની નજર આગળ કિત્તની અગ્નિએ ખેલો પાથરતી દેખાઈ, એની સામી ડીમી રતન એની સામું હમણી નાચતી આવી ઉભી, - એવજુ આંખ યોગતો

ઉભો યદ્ય ગયો, એણે પાસેના માટલામાંથી થોડું પાણી પીધું અને આખો દિવસ સખત કામ કરી થકેલા યરીરને આરામ આપવા અને સ્મરણના દુઃખને વિસરવા એ સુતો; પરંતુ આજે એને માટે ઉપ દત્તી જ નહિ, એને એવું બચપણ, ઉત્તમી લુલાની, જુરી સાથેનાં લગ્ન, રતનનો જન્મ, એમ બધું એક પછી એક નજર આગળ આવવા લાગ્યું, અરે ! એ રાતના એણે નીચા અને ઘાંચાના આવેશમાં શું કર્યું ?

મોડી રાતે પાણી કઢોળતાં કઢોળતાં ઇવણ દોર પહોંચ્યો ત્યારે એણે પરસુને એના ધરમાંથી અપારાભેર નીકળી આવ્યો જતા જોયો. એની નેસેનસમાં એક વીળળી પ્રસરી ગઈ; એની આંખ બળવા લાગી; એણે પારણાને લાત મારી અને પારણા ખુલ્લતાં જ એ જુરી પર ધસી ગયો. જુરી ચમકી અને પાછી દડી, રતન એમાંકળી બની મદ, પછી ઇવણના તો અજેઝામમાં શુદ્ધિનાસનાં ચિહ્ન વ્યાપી ચૂકાં દત્તા, પ્રેમના આવેશમાં અનેકવાર સુમેલી જુરીની કુમળી મરદન એણે, પોતાના મોખંડો પાંખથી ફરતાપૂર્વક કપાલી, એક ઝીણી ઝીંઝીવારી, એણે સોઠળી, રતન રમતી હોય એમ લાગ્યું. જુરીની શરતી આંખ અને પહોળા મોઢાંમાં નીકળી પડતી ઇર્ષા એણે ત્રેષ, એ આસ લેવા લાગેલી હતી.

“હાથ ! હાથ ! !” બોલતો ઇવણ સફાઈ બેઠો થયો, “મમ ઇવણ ! આજ તને થોડું સે હું ?” મંકન દોરણાએ હવે જરા કપામથી લુપ્ત પાડી અને ઇવણ, સાત સાત વર્ષનાં તાળાં ધમેલાં દુઃખદ બચાનક સ્મરણોથી, વિવંજન, ધમેસો ઇવણ, માથે દાથ દઈ પીધું પછી ફરણ લેવા લાગ્યો.

વરસાદ આખી રાત ધુળ પડ્યો અને પાણી પછી નવાં ત્યાં, ધણું મોડી ગયાં સવાર થતાં ઇહેરમાંના સ્વર્ણસેવકોએ સોઠાને બને એટલી સદાચાર કરવાં કમર કસી નાના મોઢા મજાગ્યા અને તરાપાઓ છુટ્યા. ગામનાં ગામને તાણી સાવતાં રેલનાં પાણીમાં માણસ, જાગર અને સરસામાન એક સરખાં તણાંમાં જતાં દત્તા, કેટલાક માણસો તો માર્ગમાં આવતા અડને વળગી રહી જવાં માટે સારી રાત લુપ્ત મારતા રજા દત્તા, આ બધી બખર જેમ જેમ ઇહેરમાં સરતી મજ તેમ તેમ દરેક સોમાનિક સંકટપ્રસંગે બને છે તેમ સમર્થિભાવળો વેગ લેખો અને મરદ માટે સાધારણ લઈ શાખી માંડી કહેરના શેઠીઆઓ અને સરકારી અમલદારોએ સુદાં પ્રવર્તે કરવા માડ્યા.

“ઇવણ ! હાથ જલ્દી, આજ સુટમણની તક બચવાને તારા દાથમાં શેલી, જેલરજાળ બોલાવે,” મંકન દોરણાએ ઇવણને કહ્યું અને આંખો રાત જુરીની ક્ષમા યાચવામાં તેમ જ રતનને સંભારવામાં રહેને કાદનાર ઇવણ “જુટમારા” રાંધેથી ઉતેજિત થઈ ઉભો થયો, બંને જેલરની ઓરિસમાં ગયા ત્યાં બીજા સાત જન્મકીર્તી સળ ખાપેલા ડેડીઓ ઉભાં દત્તા.

“તાર નામ ઇવણ કે ?” જેલર પૂછ્યું.

“હા જી” ઇવણે કંઈક સંકસીલતાથી જવાબ આપ્યો.

“જે મેં સાંભળ્યું છે કે તને સાર વરતાં આવડે છે અને તું દીમંતવાલો પછી છે, સરકારની રાંક પ્રશ્નને આજે ઇવણ પડી છે, તેમની વ્હારે તમારે જવાનું છે, મારું કામ કરવારની સરકાર કદર કરશે,” જેલરે કેતવ્યબુદ્ધિની અને સાથે કેદરની

સપ્તીઓને અને મિત્ર-પત્નીઓને બેટ આપવા લાયક સુંદર રાસ-સંગ્રહો

ઉમા-ગીતાંજલિ	ગુણસુન્દરીના રાસ	રાસતરંગિણી	રાસચંદ્રિકા
મત્રિયો ગીતો અને રાસ	રિપરિપ મેખોના ચુરલા ૧૦ રાસ	૩૧ જોડાદકરનો રાસસંગ્રહ	૩૧ ખમરકારનો રાસસંગ્રહ
પૃષ્ઠ : ૦-૫-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૪-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૧૦-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૮-૦
પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦

આરે પુસ્તકો સાથે લેનારને રૂ. ૧-૧૨-૦ માં પેર બેઠાં મળશે

નવો રાસસંગ્રહ	ગુણસુન્દરી ગુજરાતજન્ય પ્રિય અમિક	નવલકથાઓ
રાસ માલિની	ગુણસુન્દરી	૧ લખ્યાની આમ
જુનાં અને નવાં રિપરિપ શ્લોકોએ રચેલાં	શ્રી-હરિયોગી મેજો, રાસનાં રાસ, સુંદર કુંડી અને યાત્રા વાનગી, શ્રી-જગન્ના મથાપાર, જનાથી હરીપ્રભો, વગેરે કૃપરાંત આલોકો મારે આલોકિયામ	૨ લૂટેલા બંધન
૧૧૪ રાસ-ગીત	સુનીતા શ્રોફ, એચ. એ. શ્રી જગન્ના નવલકથા	૩ સંસારચિત્રણ
પૃષ્ઠ : ૨-૧-૪-૦	મેખા : ૨. ૧. ૪. ૦	પૃષ્ઠ : ૧-૦-૦
પેપર : ૦-૪-૦	પેપર : ૦-૪-૦	પેપર : ૦-૪-૦

૧ લક્ષ્મીની સાડી	૨ સોળ સુંદર વાર્તાઓ	૩ પોડશી
૦-૧૨-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦

વ્યવસ્થાપક "ગુણસુન્દરી" ૧૧૪, વિજયભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ, ૪

એકદમ સસ્તા ભાવે પુસ્તકોનું વેચાણ

આક્રુ ક્રિમત	પુસ્તકનું નામ	દાલ લેવાની ક્રિમત	આક્રુ ક્રિમત	પુસ્તકનું નામ	દાલ લેવાની ક્રિમત
૩-૦	વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-પ્ર.	૧-૮	૦-૧૪	નેપાલ અને આસામ ભ્રમણ	૦-૭
૦-૩	નળદમયંતી	૦-૨	૧-૮	આલ્પવિદ્યાન ભાગ ૨ નો	૧-૪
૦-૩	બાલકાવ્યો	૦-૨	૧-૮	આલ્પવિદ્યાન ભાગ ૩નો	૧-૪
૦-૧૪	કચરત અને આરોગ્ય	૦-૭	૦-૮	ચતુર ભવિષ્ય	૦-૬
૦-૧	શ્રેષ્ઠ સલાહકાર-૨જો	૦-૩	૦-૭	સારી રીતભાત	૦-૪
૦-૧૧	મધુમહિકા અને ભ્રમર	૦-૪	૦-૧૨	વીરકથાઓ	૦-૮
૦-૧૪	ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિ.	૦-૭	૨-૦	અર્વાચીન સાંસ્કૃતિક પુસ્તક	૧-૦
૩-૦	શ્રી કવેન્ડુ આત્મચરિત્ર	૧-૮	૦-૬	વીર અભિમન્યુ	૦-૪
૦-૪	ભરમા રમવાની રમતો	૦-૩	૦-૬	શુભરામ ભટ્ટ	૦-૪
૦-૧૩	ફેલ્સાફ શૈલી-૨જો	૦-૬	૨-૦	પુલગાળ	૦-૧૦
૧-૧	પ્રગતિને પંથ	૦-૮	૧-૮	સોળ સુંદર વાતો	૧-૦
૦-૧૧	બુદ્ધભા.	૦-૪	૦-૪	બાપુની કૃત્ય	૦-૩
૦-૧૪	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણ	૦-૭	૨-૦	ચિત્રાલોકિકા	૧-૦
૧-૪	શૈવ અને આરોગ્ય	૦-૧૦	૧-૮	Flowers of Life	૧-૭
૦-૧૩	મારીનો ધાર્મિક ઇતિહાસ	૦-૬	૦-૧૨	ધર્મોપદેશ	૦-૬
૧-૧	હાન અને અવિષ્કારી માતા	૦-૮	૦-૧૦	રસદાર	૦-૪
૧-૧	વિવાહાળા	૦-૮	૧-૦	અ. સો. કુમારી	૦-૧૦
૦-૧૧	શિક્ષણનો આત્મા	૦-૪	૨-૮	ચિત્રાલોકિકા	૧-૮
૦-૬	સિંહ	૦-૩	૨-૮	એલીઆ નેશનો અખાડો	૧-૮
૦-૧૨	હિંદુના ઇતિહાસની વાતો	૦-૬	૦-૧૦	મહાભારત	૦-૬
૦-૨	હાલિયો	૦-૧	૨-૦	એલ્વા એડીસન (જાગ્રે કૃત)	૧-૨
૦-૧૪	આદારશાસ્ત્ર	૦-૭	૧-૧૨	પુરોપના શિક્ષણસુધારો	૧-૩
૦-૧૪	બાલકેળવણી	૦-૭	૧-૮	પર્મોની બાલ્યાવસ્થા	૧-૦
૧-૮	વૈવાસિક ન્યાયમાળા	૦-૧૨	૧-૬	વિષ્ણુ	૧-૦
૧-૨	એન્ડ્રીયી પદ્મિનો આત્મા	૦-૮	૦-૧૩	વીરકેવ સંસ્કૃતિ	૦-૮
૦-૧૨	તારાશાસ્ત્ર	૦-૬	૦-૧૩	સદાકાર મીમાંસા	૦-૮
૦-૬	રામાયણરહસ્ય	૦-૩	૧-૮	અમેરિકાનાં સંસ્કૃત શાસ્ત્રો	૧-૦
૦-૬	બાલરામાયણ	૦-૩	૧-૦	કુદરતનું અવલોકન	૦-૧૦
૦-૮	હાઇપિનર	૦-૪	૦-૧૩	તકસેવન અથવા જાણસેવનવિધિ	૦-૮
૦-૪	આર્મોની ઓળખાણ	૦-૨	૦-૧૪	મહાસાગર	૦-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન ભાગ ૨ નો	૦-૪	૨-૪	વિજયમંત્ર અને રસદાની ગાથા	૧-૮
૦-૪	પરિમલ	૦-૩	૧-૧૪	શબ્દો છબીવારામ બહાદુર	૧-૨
૦-૮	આરોગ્ય વિદ્યાન અને ગૃહવ્યવસ્થા	૦-૪	૧-૧૪	પ્રતાપીયા નવચેતન	૧-૨

લખો:—પુસ્તકાલય સહાયક સંહકારી મંડળ લિ. રાવપગ. વડોદરા.

પ્રમજ આપી અને આ આઠ લઘુ કેદીઓની કુકડી રમસેરોના એક મહવામાં નહીના
જાળાર જોણુથી થોડે છેડે જઈ પહોંચી, આથી આગળ જતાં મહવાને ઘાં ઘાં થાય તે
મીઠી જ સમજાવું હતું એટલે આગળ જવાનું કોઈપણ શોધ માન્ય નહિ. પચાસેક વાર
છેડે પુકળી થોડી નજીક વળીને જોઈતાં જાડ ઉપર જાણ રહેલા માણસો દયામણી છુનો
મારના દના અને જાડ કપારે ધસી પડેલો એ અનિશ્ચિત લાગતું હતું. ત્યાં જેમ પહોંચ-
વું એ જ અસાધ્ય દેખા. એકાએક છવરે જોણની નજર મહવાની નજીકમાં હતી ટપી
રહેલા તારના યાંત્રણ તરફ ખેંચી, તારનો સમૂહ પેલા જાડ પાસે થઈ આમળ જતો
હોય. જાણની રાહ નેવા સિવાય છવર યાંત્રણને જાની મપાટાનેર ઉપર ચડેલો.
પીગળાને પ્રવહ લામા. જેલો

વીજળીનું પ્રચલ
 હોય કે નહિ તેનો
 વિચાર કરવાની
 એને પુરવડ ન
 હોતી. એજે એ
 તારો પાંચપ અને
 એક સરકવા
 મેથાનીની ખાંચ
 એકાંક તરે જવા
 સાચો. ખજા
 ખાંચી 'પ્રક'સા
 અને સાવચેતી
 ઉપરોનીકનવા
 સાચા, એકસા
 તો છત્તી કાંચી
 કાળા પટ્ટી કા
 કાંક ઉપર નક
 ઉમેરે. હવે બચાવ
 ના સત્તા કોને
 કંડપથી મુજબ

આવતા હિસેબર અંકથી

31

३

५

३

શ્રીયુત કનેયાલાલ મુનશીની

પ્રાણીવાન અને જોગશી

અવંત પાત્રો રજુ કરતી

નવી નવલકથા

લાખા, જેલર
છવજીને પાંચો
મેસાએ, તારા
ચાંચલા અને
જા વચ્ચે દોરડાં
જાંખાં અને
છવજી સરસારી
દેશ એ કેડી-
એકે દુનીયાના
ધન્યવાદને પાત્ર
લાખ એવી રી-
તનાથી આજોસ
પ્રવાસ આવજીને
અચાંખા.

ધર્મી વર્ણ
પણી રેતનાં પાણી
એક જીવજના
હૃદયમાં પલ્લ રાંધ
ઓર પાણી અધુર
દગ્ધ. એણે દલે

એના કાપીચારી સાથે રૂંડે દોરડાં બાંધી પાણીના શબ્દન પ્રવાહમાં તણાતાં માણસો અને દોરડાં બહાર કઢાવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. એવામાં થોડે આંધે એણે એક કીને શાકાહારી પેટીને વગરની તણાતી આવરી નેત્ર. એક જમ્મ મારી એ આગળ વધ્યો અને સ્વપ્નેવશીએ એકું દોરડું ધીમે ધીમે સોરબ્યું. પણ પેટી એની નજીક આવવાને બદલે એક મોટા ભમરામાં રૂંડાઈ જવવા લાગી. ભયભાસા તરતારા રૂંડે એવો આ શબ્દ હતો. પણ છવ્વણ આજે શરૂ થઈ ગઈ હતો. મહામાયી નેતરે શુભ મારી એને આમળ વધવા મળ્યા હતા; કારણ દોરડું આથી આમળ પહેલે તેમ નહોતું. કુરતની ગતિ મદન છે. એક તણાઈ આવવા મોટા કીડે ભમરાડું નેતરે વેધડું અને પેટી જ્યાં નજીક આવતાં છવ્વણે કીના અર્ધપૂર્ણ નિશાન લાગ્યા રહેને

ખલામી પકડી 'લીલો અને એનું શાસ્ત્ર ઉંચું કહ્યું'. મહાવામાં ઉમેલું અને આશુભાણુ તરતા બીજા કેદીઓએ જાગૃત્વાકને પણ ધીજની નાખે એવી ભયંકર ઘીસ સાંભળી " જુરી ! જુરી ! " પકડીલર હવણ કુખલે હોમ એમ સીને લાગ્યું. પરંતુ નાના એ તો પેલી જીનો મુખને આંધની માફક નીચો વળી ચુકી રહ્યો. હતો, સી જોઈ રહ્યાં. બીજા કેદીઓએની તરફ વળ્યા. એવામાં હવણે હર્ષની એક ત્રાસનાખી, " રતન ! મારી રતનની ! " પાણીમાં એ કૂલો અને એક વિજળી સેનાના નાવકની અભિમાન કરી દબાવી પેલી અને ઉંચી પકડી એ મહાવા તરફ ધસ્યો.

સાતે સાતે કેલાકાં હવણમુનના એક એલી કદરની આસાવાળા બીજા કેદીઓ આશમ લેતાં હતા ત્યારે હવણ અને મહાવા દારીઓ જોઈતી આંધીલમાં રતનની સારવાર કરતા હતા. કેલાકાં આશુ રોક પાડી રતન જ્યાં સળંગીઆને સહિતી પાસથી જોતી હોય તેમ બે આંખો આંધી જોતી એણે હવણ તરફ જોયું. હવણે એના માથા ઉપર હાથ મૂકી મહાવા કહે જુમ મારી, " રતની ! મારી રતન ! " જોઈથી એણે રતન જોતી, " જોયું ? જાણુ ? " હવણ રતનને જાડી રહી પકડ્યો, મહાવા દારીઓની આંખ માંથી પણ બે આંસુઓ. ટપકી પડ્યાં અને કુલો ભરાઈ આવતાં હવણને ફેલમોથી સાંપડેલા એના રતન પાસે એકસો ટુકી એ બહાર માલ્યો ગયો.

વિહાય

: સિખલિલો :

જુનું બહાણું ! ત્યારે કદિ : ઉપડતાં ના જ મળવું,
લખાણ જનામાં, અમલદખને દાપ ! બજવું ;
પણુ જાણુ કે મે મહી જુરી ફરી રાંધ બજવું,
પરંતુ ના, જોયે વિરહી દિલકું આપ હજવું.

"જઈ બહાણું" ? જુનું, તમ નવનર્મ નીર હજી,
હજુ આંધું તોયે કુમળું હમકું ખૂબ કસી;
રોડે જાંઝો કહે, વંદન યુવની ઉર મંદિ ન્યાં,
જિઆરે આ મહારું હંદય કપરું ધારે જ ધીર ના !

મલતે કે. આશુ મુખદ સખનું સહેજ મળાઈ;
ખામનું ના ખામનું ત્યાં, હજ રસ તપ્તી એક મહારી;
જતાં બીડી, ફેલી ફુલ પણુ અપાઈ મધુરી,
તરે એવી આને ગત સમયની સ્થાંધુ અધૂરી.

હરિઅસાદ સિખમસાદ દેસાઈ

ગાંધી-જયંતી

અહિંસા—એક સામુદાયિક બલ

કનેયાલાલ સુનરડી

ગાં

ધીજી સમજીય નેતા તરીકે મહાન છે;

બળી તરીકે તેથીય મહાન છે; પણ એક પ્રખર સામુદાયિક બળના સ્વરૂપ તરીકે તેથીયે વળી મહાન છે. અત્યાર સુધી અહિંસા એક બ્યક્તિયત બળ હતું; હવે ગાંધીજીને પ્રતાપે એ સામુદાયિક બળ થયું છે. એનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રીય પ્રાંત કરવામાં, સ્વાતંત્ર્ય સાધવામાં, અને આર્થિક પુનર્વંદગ્ય રચવામાં પણ થઈ શકે છે.

અહિંસાનો નિયમ તો ઉપનિષદજીનો છે. જે સત્ય સાધે તે કર્ત્વ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે, જે અહિંસા સાધે તેને શંકિત ને સ્વાતંત્ર્ય મળે. આ નિયમ સત્યાત્મ છે. તર્કવિતર્ક એમાં મહા તફાવત આવે; એ મહા અભ્યુષા તો અને પહોરેલી તપશ્વર્ણના પંચાગ્નિમાંથી પસાર થયું નોંધએ. દધિમિનાં અસ્થિ એ એક ઉપમા તરીકે-સત્ય છે.

ગાંધીજીએ આ બ્યક્તિમુલક નિયમ સામુદાયમુલક કરી નાખ્યો છે. સત્યધર્મનું વિધ્વાન અને હિંસક વિપ્રદયું સ્થાન આ નિયમ વડે જ પુરાશે.

આજે લીમ જ્યાં થઈ ગાંધીજી આ નિયમનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છે. એ વડે એમણે રાષ્ટ્રીય ઉદારતા બધાં સ્વધનો પુરા પાડ્યા છે.

એમને લીધે દિવસમાં આજે મહાન નેતાઓ છે, જે આજે બાવના સહી શકે છે ને પોતાનાં પંચાગ્નિમાં સમજૂતી હજ્જાશકિત પોતાના પર એકાગ્ર કરી શકે છે; જે મિહાન્ટો રહે છે, ઉત્સાહ પ્રેરે છે, અને રાષ્ટ્રીય પ્રજ્વાલિતા રચાવે છે.

—આજે એમને જ લીધે દેશમાં મહાસમાધી સંસ્થા છે; નેતાઓનો સદેશ વહેવારા કાલકરોનો સુખચરિત્ર બહુ તૈયાર થયો છે, જે દિલ્લ શામે છે ને શીખે છે, અને સામુદાયિક કાર્યોમાં જરૂર પડે માયું આવે છે ને જરૂર પડે રાષ્ટ્રની સ્તંભાવલિ ખરી રહે છે.

એમને લીધે જ આપણાંમાં પ્રચાર મુલમ જન્મ્યો છે. એ પ્રચાર સિદ્ધિ પ્રમારે છે, દેગ્ગો પડે છે, પ્રજનું માનસ કેદવે છે, અને કારકુને ઊર્મિપ્રપાત બતાવી નાની નાની બ્યક્તિયત હજ્જાશકિતોને એકતાન કરી મો છે.

—એમના સત્યાગ્રહથી આપણને સામુદાયિક પ્રવૃત્તિઓને એકાગ્ર કરવાની કળા હવે થાયી છે. રાષ્ટ્રમનિષી શેરશ એ પ્રવૃત્તિઓ આજે રાષ્ટ્રજીવનની ખાસીયતો થઈ પડી છે.

—આ નિયમને આપણે ગાંધીજીએ અહિંસામય વિપ્રદાનો સ્વરૂપો શોધી કાઢ્યાં છે, જે રાષ્ટ્રબાવના સનેજ રાખે છે, સામુદાયિક સંક્રમણને પ્રેરે છે.

અદિ'સાના નિયમે પ્રેરાયલી સામુદાયિક પ્રવૃત્તિ વધારે સચોટ છે, કારણ કે તે સામુદાયિક સંકલ્પશક્તિ અજમાવવાની પ્રેરણા દરેક વ્યક્તિને કરે છે. અસત્ય ને હિંસાથી થતો શક્તિનો નિરર્થક વ્યય એમાં થતો નથી. એનાં પરિણામ વધારે ચિરંજીવ ને સચોટ થઈ પડે છે. આંતર-અદિ'સા એકાના દ્વાર્યામાં એક સામાજિક ઉદ્ધારનું સર્ગજ સ્થાન મુકે છે.

હિંસક સામુદાયિક પ્રવૃત્તિ ઘણા અણુધાર્મી સંયોગો હોય ત્યારે જ સફળ થાય છે. મહાવિગ્રહ આંધતો હોય, ચારે તરફ પ્રસરતી અંધાધૂંધી હોય, આંતરક્રયક હોય, સરકારની સત્તા નિર્બલ થઈ હોય, સુસંસ્કૃત યૈવ્ય ફરી એકું હોય તો જ એનાં પરિણામ આવે છે. તેનાં મૂલ અસત્ય ને હિંસામાં રવાં છે. જે આવી પ્રવૃત્તિની પરિભાષા બોલે છે તે બાવિનાં ઝાંઝવાં પાછળ વર્તમાનનું બળ એક બેસે છે, આ જગતી પ્રવૃત્તિ સામે અદિ'સક પ્રવૃત્તિ જ આપણે ધરી રાખીએ એમ છીએ. તેને 'દીધે, ધામે' ધામે, રાષ્ટ્રીય જીવન સ્વાતંત્ર્ય ને શક્તિની રક્ષા બુદ્ધિ બની રહે છે.

અદિ'સાનું સામાજિક બળ માત્ર રાષ્ટ્રકીય પ્રવૃત્તિના કામનું નથી. બારડોલીમાં એનાથી એકતોનાં ડુગ્ધો ચર્મા, સ્વદેશી દ્વારા ૧૯૩૦માં એ આર્થિક ઉદ્ધારનું સાવન બન્યું. આદી ને આગઉઘોમમાં પણ આર્થિક સત્યાગ્રહનું ખીજ રજું છે. સશ્વીય નાની ન્યાતોમાં એનાથી સમાજોદ્ધાર થઈ રહ્યો છે. દરિજનઉદ્ધારની અગવળ પણ ખાઈ દહાડે સમાજની પુનર્પંદનાનું નવું સ્વરૂપ સત્યાગ્રહ દ્વારા લે. એકંનું જ નહીં, પણ અદિ'સાનું સામુદાયિક બલ ધારાસૂબાનું જીવન પણ વિરુદ્ધ કરે. નવા બંધારણે જે બેઠીએ જઈ છે તેને ફર ફરવા દુર્ધર્મ ને નિલેષ એવા પણ ઉમેર કરવા મહાત્માજી પાછાં રાષ્ટ્રકીય જીવનમાં આવે તો આ સામાજિક બળ પાલીએટરી પ્રજ્વાલિકાએને નંબે સ્વરૂપે ધરે.

આવા નવા ને પ્રતાપી સામુદાયિક મહાવતના સહાની જન્મતિથિએ અંતરના આ સખદુમાન અલિનંદનો ગુજરાત એમને ચરણે ધરે છે.

શાંતિ

પ્રવર્તી રહી શાંતિ સૌ મદ; અસરીએ બીડી, ને
દીધી પણ બહારી, નર્મ પય ઉબી રહી ન્યાયતી
રવિ નમી જર્તા, અજાયમનનો, બીરુ અંતરે ।
ન કેઈ સહ, ના કદી ઘડી સવેષ રવ આસનો ।

પ્રચીત મદ શાંતિના ઉદરમાં રાખું એકલો;
પરાભવ થઈ બધા જન્મનિવાદ મહિ પડે ।
મીસું નવન — આતમજ્ઞે ઉંડાણ મેં બિતરી ।
નવીન નગરે રહે અમલ દરેક મું દાખરી ।

સ્પરે દરેકપ્રાણી મંદુર ગીતની મેં સુરા ।
કરંત રરમન સૌ, ઉભવ આત્મ આલિંગના ।

દે...હ...ન

આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય

સચિન્ન, દષ્ટિમિત્ર અને કલાવ્યાસમાં આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય અદ્ભુત પરિવર્તન મેળવ્યું છે. સંસ્કૃત રીતિઓનો આડંબર અદસ્ય થયો છે. ભાષા પીમેપીમે પણ દલપાશો છુટી પ્રવારીનલને સર્વસર્થી સક્રિય મેળવતી જાય છે. નવી કવિતા અને નવા ગદ્યનો ઉદય થયો છે. યાત્રિક હંદસ્યાઓએ જૂનાગદ્યમાં વિચીત્ર ઘણ મણ છે. નવા હંદ પ્રયોગોથી કાવ્યમિહિનું ક્ષેત્ર વિશાળ બન્યું છે અને શિર્ષિંગીત, સૌનેટ, કથાકાવ્ય, પંડકાવ્ય, ખંડ્યાખ્યાન વગેરે પ્રદેશો આજના કવિઓના વિજયપ્રસ્થાન પ્રારંભ બુદ્ધિ થયા છે. અગ્રણીએ અગ્રણ્યું માન્યું પારખ્યું કયું છે. મધ અર્થગર્ભ પ્રાણ-વાન, અને વૈવિધ્યવાનું બન્યું છે. નિર્બંધ, નવલકથા અને ટૂંકી વાર્તા કથાસિક્કિમાં કાવ્યી કલાએ પહોંચ્યા છે.

પરંતુ ગુજરાત અને વૈવિધ્યમાં સર્જનકલા હતી એ મર્યાદિત સીમામાંથી સર્વથી બહાર નથી નીકળી. શિર્ષિંગીતો અને મહાકાવ્યોએ કલાની સિખર હતી નથી રપરપી. સામાજિક વર્તી હજી કિશોરાવસ્થામાં પધ પડે છે. ત્યારે હજી આર્યમાં જ રહે છે. વિવેચન, ઇતિહાસ અને છવનકથા તે હતી સાખ કલામાં છે.

—K. M. Munshi, Gujarat and its Literature

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી

મંધર્વ સ્વર્ગમાંથી ધરતી પર આવ્યો. પાંચએક જાદુ અરણ્યમાં તે આવી પડયો હતો. બહાર તેની મૂર્છા ઉતરી ત્યારે પોતે જોયું હતો તેના કંઈક સીંખામાંના સંસ્કાર તેના મનમાં રહ્યા હતા. જોઈ અસહ્ય વ્યથાથી તેની અંત્રે કળતી હતી. તેના હૃદયમાં ગમગીની હતી. ધરતી ઉપરનું બધું તેને નવુંનવું લાગ્યું. તેને અમલક એકાન્ત ભાગવા માંડ્યું. ક્યાં સ્વપ્નના તે હાલના યુગમાં, આત્મહતી ઊભો, સંગીનનો પ્રમાથ અને ક્યાં આ અરણ્યનું એકાન્ત ? એકાન્તમાં તેને હતો જોઈતો રુદ્રનો ખર્ચ પડ્યો. તેણે અમળને તે દિશામાં જોયું. જોઈ એક રાખને કેટલાંક માણસો રમવાને લાઇ જતી હતી. તેમાંના કેટલાંક રડી રહ્યા હતા. યજ્ઞની નજીક જોઈ એક મુવતી આવી રહી હતી. તેના મુખ ઉપર જોઈ અસહ્ય તેજ હતું. તેના લગાટ ઉપર કુંકમની અર્ધશીખી રહી હતી. કેટલાક લોકો તેને કહેતા, "અહેન, આછી જાડી જાડી જાડી" તેમને તે રાખની વધુ ને વધુ નિર્બંધ હતી. મંધર્વને એ બધું તાન નવું જ લાગ્યું. તેણે સ્વર્ગમાં સંજોગનું હતું કે ધરતી ઉપર માણસોને એક દિવસ ચરતું પડે છે. પણ તે વખતે તેને ખ્યાલ ન હતો કે એનનીન દેહ ઉપર આવ્યું અપાર દેવ વર્ણચાલું હતું. તેનું કુટુંબક વધ્યું. તે તે રાખની પાછળપાછળ મથે. રમવાનામાં થયા પછી લોકોએ રાખને ચિતામાં પધરાવ્યું. પેલી મુવતીના મુખ ઉપર અપૂર્વ તેજ જગમગ્યું. આત્મહત્યો વળે તે અગ્નિસેની કાળા ઉપર ચડી; પોતાના જન પતિનું કિર તેણે પોતાના જોવામાં લીધું. વિરહનું એક

અસજ મહુતાભયુ, વેનાભયુ મીત તેણે માયું. મંધવને પ્રાણ વ્યાકુળ થઇ બેઠો. યુ' ધરતી ઉપર માણસો આવા પ્રેમથી આહી રહે છે- મુખથી એ પર !

તેજછાયા

લાર્થભર્યા એક આંખા ઉપર સ્નેહભરી મીટ મારી પશિની. "મધુર : ગાનની દ્રવ્યક ગમનવી રહી છે. આંખા નીચે એક મોર કલા વિસ્તારી ચનગન નાગી રહો છે. પશિનીનું ઉર હર્ષથી શાકું બન્યું છે. તેના લાર્થભર્યા સબંધે ચારે બાજુએ ફેલાતા હતા :

મારો છે મોર, મારો છે મોર,

મોતી ચરતો, મારો છે મોર !

આ લાડથી મારો બનેલો, મર્વભર્યો મપર પોતાના દુલ્હમાં પોતાની સર્વ કલા વિસ્તારી રહો હતો. અને પશિની જાણે તેથી રીમી રહી છે એવો ઉડો સંતોષ પોતાનાં નેત્રમાં ખીલ્યો રહો હતો. માર્તંડ કપારનો આ સુન્દર દરય' ભોજ રહો હતો. કપારે પશિની પોતા તરફ જુએ અને તેને તે ચમકાવી દે તેના તે બનોરય મરી રહો હતો. મધુરનું દુલ્હ તો વધતું જ મયુ. પશિનીના "મારો છે મોર મારો છે મોર" સબંધે વધુ ને વધુ વેરભર્યો, ઉમંગપ્રભર્યો, માધુર્વભર્યો ગાનનાં લાગ્યા. મોરલાને તેણે વદાલથી જાણે પોતાના ઉર સરસો લાગ્યો. સ્નેહનાં અસંખ્ય ચિન્હો તેનાં મીઠાં મુખનું જાણે તેણે તેના પર વર્ણવ્યાં. આંખા ઉપરથી એક ઢેરી એકએક ધરતી પર પડી. પશિનીનું ઉર છુછ હાક્યું. માર્તંડ ચમક્યો. પશિનીની નજર સદસા માર્તંડ પર પડી. "માર્તંડ ! પ્રાણ ! તારું મુખ આમ મધાન કેમ ? અને જો જો આ ઢેરી કેમ ખરી પડી ?" જાણે રજનીના સીલીમ્મલચાટ પરથી શરીરે ભેખાની દીલહી ભૂસાઇ મધ ! "ઓ માર્તંડ !" બોલતાં પશિની મૂર્છા પામી. માર્તંડના પગ આગળ ઢળી પડી મલમલેલા માર્તંડે તેને પર્ત્તા જીલ્લી લીધી. તેની અમકલકલને તેણે વદાલથી સગારી. પ્રાણેના પંખાથી તેના મુખ ઉપર તેણે શીતળ પરિમલભર્યો. પવન ઢોળ્યો.

"પશિની ! પશિની ! જામ-ઉડ-ચનન ! મને ક્ષમા કર !" તે ગાનની જેમ બોલ્યે જતો હતો.

મૂર્છામાંથી પશિની જાગી, તેણે તેની બેભાનતા આંખ ઉપાડી. "માર્તંડ, આંખો રાધો !"

"હા, પશિની ! મારા પાંચે રાધો, હવે તે રોજ રાશે, હવે લતાએનાં પ્રાણે કરમાઇકરમાઇ ખરી પડશે. તારા સ્નેહનું અર્પણ તારાચેત્રક હવે નહિં સાધે. ધરતી પરનાં પાપ જોતાં મરીમરીમાં લો પોતાનાં નેત્ર બીડશે, આકાશમાંથી તે ખરી પડશે. પશિની આજ જન્મતનું ચે સવાનારા વંચ્યું."

"એવું મા બોલ, મારા પ્રાણ ! જો મને કેવી જીક લાગે છે ! તારા ઉરસરસી મને લે, માર્તંડ, મારા માર્તંડ-કેમ આજ મારું ઉર અધીરું બન્યું છે ! આંખ કેમ મને આ બધું શન્યશન્ય લાગે છે ?"

"પશિની, તારા મોરની અને કલ્પભર પ્રાણે આંખી રાજરોજનું તેની રાધે

સાથે નાચે, તેના પર અપાર દેન લાગે તેથી થયું જાયે મારા ઊંચાં શું થયું, અને એ છાંયના અગ્નિથી જાળીકાળી ને આ ફેરી તૂટી પડી. ”

પણની કુળવા લાગી, “ એવું મા બોલ એવું મા બોલ, માન'ણ તું તો મુલ છે, પવિત્ર છે, ઉચ્ચવચ છે, પ્રભુના પ્રકાશ જેવો. ચાલુ મુલક બનતા જતા પસંદના ઉરને આપણે પચાતાપનાં નિર્મળ નીરથી સીંચીએ, આંખાને ફરી નવપરજાવિત કરીએ, આંચાની આંખ જેવી ફરી એના ઉપર મંજરી ખોલવાએ-મારા હૃદય, મારા જીવનસર્વસ્વ, માનવહૃદય ને અંમકાર પાવરી શકે તો તે પ્રકાશ પણ અવરજ સહી શકે...ચાલુ ને પેલી આનંદભારિ પર સંખ્યા બોલાવે છે. તારા બંધે હવે પશકે, પણ માનવીનો પ્રેમ તેમને વધુ તેજબીએ જાગવશે, પુણ્યે બંધે ખરે પણ કમ્પાતીની સ્નેહમુખા સદય મુલ સૌરમ બરસી.....ચલ ચાલ, માન'ણ ! જીવન એટલે તેજ જાગવાની રમત...”

તે દિવસથી પુણ્યે કરમાય છે, ફોજ તૂટે છે, તાક ખરે છે.....

—સ્નેહરિમ : ૧૯૨૧ અને ૧૯૪૦

પેલા બેમા કરચ એ બહુ મુશ્કેલ કામ મળ્યાવ છે. પણ આખા વર્ષે દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થએલા સર્વ પ્રકારે બેમા કરચ એ એથી મેં મુશ્કેલ છે. ભેગા થએલા પેલાને સાચવી રાખવા એ બહુ કઠિન કામ છે, પણ બેમા થએલાં પુસ્તકોને અન્ય દાણે થકી જતાં સાચવી ભેગાં એ કામ તો અને એથી પણ અધાર કામ્યું છે. તરતના પત્ર આવેલા આપણે પસંદ બહાર નાસી જવું અઠમકતા જેવી કાગળ રાખવી પડે છે, એટલી જ, કે એથી વ વધારે, કાગળ કપાટમાં પુસ્તકો પુસ્તકોને કપાટની બહાર જતાં અઠમકવા માટે ભેગી પડે છે એવા અને અનુભવ મળે.

—બેલાઈક હ. દલે : “ ચાલીસનું મંચરજ વાદ્ય ”

કાલ ચાલ ! કેવાની ! મુદર કમું. ત્યારે હવે તમને એક પ્રશ્ન પૂછું ? નીચેની ન ચલમાં જ અલ નથી ? જંબ્યા કરવામાં આનંદ નથી ? પ્રજાની પોતાના પ્રજાની માટે જંબ્યા જ કરે છે, કાગલ કોઈ રમ્ય કલાસર્જન માટે જંબ્યા કરે, કપા કોઈ અપૂર્વ કલન માટે જંબ્યા કરે એમાં છંદોની આનંદ નથી ? હૃદયનો તમસલાટ, નિંદોની જંબ્યા સતત અણુઅણુએમાં રહે એમાં નિંદોની એક અનેરો આનંદ થમાયો છે.

ન વું સા હિ ત્ય

[નીચેનાં પુસ્તકો અવલોકનાર્થે અમને મેળ્યાં છે તેમજો : ઉપકાર સાથે અને 'રવીકાર' ક્ષીરે બીજે, એમંતુ' અવલોકન અને 'ગુજરાત'માં પ્રસિદ્ધ કરીશું. તંત્રીઓ, 'ગુજરાત']

(૧) સ્વીકાર

ગાવાલણી અને બીજી વાતો—લેખક : મલયાનિલ : સ્વર્ગસ્થ : અનંતાલ વાસુદેવ મહેતા; પ્રકાશક : કુમારકર્માલય, અમદાવાદ; રૂ. ૨-૦-૦.

ગુજરાતનું પાટનગર : અમદાવાદ—લેખક : રત્નમણિરાવ જીમરાવ જોડે; પ્રકાશક : દિવાનપદ્માદર કેશવલાલ હર્ષદરાવ ધ્રુવ, પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્યસભા, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

ખંભાતનો ઇતિહાસ—લેખક : ઉપર મુજબ; પ્રકાશક : રાવસાહેબ પુરષોત્તમ જોશીભાઈ લદ્દ, ઔદિશિયેટિંગ દિવાન, ખંભાત સંસ્થાન; મૂલ્ય નથી આપ્યું.

કવિ મધુસૂદન વ્યાસકૃત હંસાવતી વિક્રમચરિત્રવિખ્યાસ—સંપાદક અને સંપાદક : ચંદ્રપ્રસાદ જગનનાથ રાવલ; પ્રકાશક : શ્રી શર્મા ગુજરાતી સભા, મુંબાઈ, તરદી અંબાલાલ શુભાખીશમ જાતી, સહાયક મંત્રી; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦

ભગવદ્ગીતાની સમાલોચના—ખંભાઈ ઉપરથી ભાષાંતરકર્તા : સવંત શ્યામાચાર્ય; પ્રકાશક : દોસ્તમહમદ સવંતભાઈ વરીસ, ભાવનગર; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સલાસચાલન—લેખક : ડીકુલાઈ રતનજી દેસાઈ; પ્રકાશક : હવજીજી કાલાભાઈ દેસાઈ, નવલંડન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

ગાંધીવિચારદોહન (ગાંધીજીની સંમતિપૂર્વક)—દોષધા : કિશોરલાલ મન-રપામલાલ મણુવાળા; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

સહાયવૃત્તિ (વિકાસનું એક તત્વ)—અનુવાદક : નરહરિ દારદાસ પરીખ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-

સંજીવન—કર્તા અને પ્રકાશક : સનાતન જન્મચંકર, ભુવ; વિશ્વન રોડ, માલ્દાપુર; મૂલ્ય : રૂ. ૧-૦-૦

શ્રીવિજયનંદસુરિ—લેખક : સુશીલ; પ્રકાશક : શ્રીજીવ આત્માનંદસભા, ભાવનગર : સતાબ્દી મહોત્સવ મંચ, મૂલ્ય : નથી આપ્યું.

અમી—કર્તા અને પ્રકાશક : જ્યેન્દ્રાવ જગનાનલાલ દરકાગ; આકાશકેન્દ્ર કુવાની જોળ, અમદાવાદ; મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦

શ્રીસર્વનિર્ણય પ્રકરણ (૩-૪ ફલ તથા સાધન પ્રકરણનું ગુજરે ભાષા-નંતર)—અનુવાદક અને પ્રકાશક : સુંદરલાલ મણિલાલ વરીસભા : ૭૦, ગુજરાતી વાડી, વિહંગભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ; મૂલ્ય : રૂ. ૨-૦-૦

તરતાં ફુલ—કર્તા : મનસંકર દીરાસંકર નિપાકી; પ્રકાશક : વિદ્યુપ્રસાદ કે. ત્રિવેદી, રાયપુર, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ-વિભાગ. પહેલાં—અને સાહિત્ય

અપ-ટુ-ડેટ
ડીઝાઇનોના
ગંજાવર સ્ટોક

દરેક જાતનો સુતરાઉ માલ

મન પસંદ મીલની

સાડીઓ

મલમલ અને વોઈલ ઉપર

છાપેલાં અને બીડીંગ

કરેલાં છાયલો તેમજ ચેક, ક્લારીંગ, સ્ટ્રાઈપ્સ

શર્ટીંગ હાઈકલાસ ધોતીઝીરા ત્રિ. વિ. બધુંજ

૨૫૬૨

રણછોડદાસ ખટાઉ

૨૫૬૨૫

પર, શમી ગલી, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨

અમારી આ જાહેરાતની સમ્બાધ માટે-

અમારા આ શો-રૂમની

એક જ મુલાકાત બંસ છે.

સ્ત્રી પોધ

શ્રીગીતા તથા બાળકાનું

માનીતું માસિક

શ્રી લીલાવતી મુનશીએ લખેલાં

અને

શ્રી કનુ દશાઈએ દોરેલાં રેખાચિત્રો સાથે પહેલાનાં અને બેલમાં નવાં આલેખેલાં

રેખાચિત્રો

વ્યક્તિની સુખાકૃતિની રૂપરેખા અને સુંદર કલામય બેકગ્રાઉન્ડ સાથે

કિંમત રૂપિયા અઢી

આમાં ત્રીયેના ૪૪ રેખાચિત્રો છે—

વિભાગ પહેલો—

૨૮. અમૃતસલા પદિઆર
શ્રી. ન્હાતાલાલ કવિ
શ્રી. ચંદ્રચંદર પંડ્યા
શ્રી. કૈવલચંદ મુનશી
શ્રી. લલિત
શ્રી. કમલેશ્વર (કામભાઈએ)
શ્રી. મદમદલાલ
શ્રી. કનુલાલ યાદવ
બાહ્ય હિતિમેહન સેન
શ્રી. કચ્છાઈકર મારતર
શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ
અખ્યાત આર્નલ્ડકર કુવ
શ્રી. અરોંધર અખરદાર
શ્રી. હરદરના ગાંધી
શ્રીમતી સરોજીની નાયડુ
શ્રી. સરલાદેવી અંબાલાલ

શ્રીમતી આતીવાલેચમ
શ્રી. વિજયગૌરી કાનુયા
શ્રીમતી અનુયાબહેન
શ્રી. વિજયગૌરી નીલકંઠ
શ્રી. સરદાબહેન મહેતા
વિભાગ બીજો (પ્રતીક)
પાર્વતી
પદ્મિની
એન જોર્જ આર્ક
મીસીસ મારગ્રેટ એરકવીય
જીજ્ઞા
મધીજીનું સાહિત્યમાં રચના
શ્રી. આર્નલ્ડકરભાઈ
કુળરાત્રીએ બહારવટીયા
જીવનચિત્રો—
ત્રીપદી
મીરાંભાઈ (એક દહિ)

મીરાંભાઈ
એસ્પેરીઆ
કવિવર શેલી
આનાતોલ ફ્રાંસ
કવિ હલપતરામ કાલાણાઈ
કવિ નર્મદ
ઉડતાં ચિત્રો—
ધારાસુભાઈ જે દિવસો
(૫૫૫ રેખાચિત્રો સાથે)
વિભાગ ત્રીજો—
સર. મીમનલાલ સેતલવાડ
શ્રી. એમ. આર્. જંગમર
શ્રી. મદમદલાલી ગોખા
સર પ્રભાકર પંડ્યા
પદ્મિત મોતીલાલ નેદરા
શ્રી. ભુલાભાઈ દેસાઈ
શ્રી. નરસિંહરાવ દોવડીયા
શ્રી. ખુશાંસ ટી ટાક

" જ્ઞાનવર્ધક પ્રેક્ષકમાળા " ના સપ્તમા માહુકોને અર્થે કીમતે મળતાં પ્રેક્ષકો—

- ૪-૦-૦ અરેબીયન નાઈટ્સ : મૂળ જમાણી લેખક. બાહ્ય સમાનંદ ચેનરેજ
- ૨-૦-૦ મોસકોવિયુગની કીર્તિકથાઓ : લેખકશ્રી અંબાલાલ ના. મોઝી
- ૨-૮-૦ રેખાચિત્રો : શ્રી લીલાવતી મુનશી દ્વારા

વિશેષ મારે ત્રીયેને શીરનામે ટીકીટ પ્રાકલીને પૂજવો—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા; પીરમયા નેડ, અમદાવાદ
જીવનલાલ એન્ડ સન્સ; ૧૨૮ મીન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબાઈ-૨.

પ્રકાશિની—લેખક : શંકરપ્રસાદ જમનાલાલ સરવજ, પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી
એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ અને પબ્લિશર્સ, પ્રિન્સેમ રૂટીટ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : (અમરથ સજાની તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ
૧૯૩૫ ની બેઠકનો અહેવાલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પ્રગતિઓનો તા. ૩૧-૩-૩૫
સુધીનો અહેવાલ તથા પૂરા થતા વર્ષનો આવકબચકનો હિમાળ) : પ્રકાશકો :
મનદરશમ હરિદરશમ મહેતા, હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, ગોકળદાસ દારકાદાસ
રાયપુરા અને અમોલીન્દ્ર હરિદરશંકર દવે, મંત્રીઓ, ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ, મુંબાઈ,
ઈન્કંમટેક્સ કાયદાની સારી સમજ—લેખક : રમણીકલાલ કરસનદાસ
દલાલ, મુંબાઈ, મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

નીચેના પૃથો અમને વિનિમયમાં મળ્યા છે—

માસિકો

કોમુદી—તંત્રી : મળશંકર સોમનાથ ભટ્ટ, વડોદરા; ઊર્મિ—તંત્રીઓ : ડોહર
રાય મોહક, જગન્મોહકર બ્યાસ, અમરનાથ મંડવી, કર્શમી; પ્રસ્થાન—તંત્રી :
રામનારાયણ વિષ્ણુનાથ પાટક, અમરનાથ; નૂતન શિક્ષણ—તંત્રીઓ : હરભાઈ ત્રિવેદી,
અંદોલન શાહ, સુરત; નવચેતન—તંત્રી : ચંપશી ઉદેશી, કલકત્તા; ગુણગુણ—
તંત્રી : જયજી નામદાસ રમી, મુંબાઈ; સાહિત્ય—તંત્રી : અશોક મ. કાઠાવાળા,
વડોદરા; દેશીરજ્ય—તંત્રી : જયંતીલાલ મોસરજી મહેતા, નડીઆદ; સમાજ—
તંત્રી : મુનિકુમાર જમનાથ પાટક, મુંબાઈ

ત્રેમાસિકો

જુદિપ્રકાશ—તંત્રી : હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, અમરનાથ; સાહિત્યકાર—
તંત્રીઓ : અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી, પ્રમુખ, તંત્રીમંડળ, વડોદરા

સાપ્તાહિકો

ગુજરાતી—તંત્રી : નટવરલાલ કુંજરામ દેસાઈ, મુંબાઈ; પ્રજાજીવ—તંત્રી :
ઈન્દરજી ભલવંનરાય કોર, અમરનાથ; ગુજરાત મિત્ર તથા ગુજરાત કર્ષણ—તંત્રી :
ચંપકલાલ ઉત્તમરામ રેઠમવાળા, સુરત; ગુજરાતી ધંધ—તંત્રી : સોમાલાલ મંત્રગદાસ
શાહ, અમરનાથ; હરિજન જીવ—તંત્રી : અંદોલન ધાબુશંકર શુક્લ, પુના, નવ-
ગુજરાત—તંત્રી : ચીમનલાલ મજાલાલ પ્રેક્ષર, વડોદરા; પ્રતાપ—તંત્રી : કલિદાસ
કૃપાશંકર શેવત, સુરત; લોકવાણી—તંત્રી : ઈન્દરજી કુંજરામ દેસાઈ, સુરત;
બે થી મોજ—તંત્રી : રમણ, મુંબાઈ; ફૂલછાંચ—તંત્રી : કલકાશ દેસાઈ, રાયપુરા;
લોકાણી હિતેજી—તંત્રી : સાવળ નાયક ગણાચ, રાજકોટ; ચિત્રમય જગત—
તંત્રી : દુધનલકર મોરીશંકર વાલિક, પુના

પાસિક

માંડીવ—તંત્રીઓ : નટર વિમાલગા, કુમલિ વિમાલગા, સુરત,

અવલોકનો

૨૨૭૫ પૃષ્ઠ

(૧) ઘેર-મેઠાં ગંગા

ખોવાયેલા તારાં અનુવાદક અને પ્રકાશક, કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ (પ. સંખ્યા. ૨૨૩, મૂળ દોઢ રૂપિયા)

આ વાર્તાસંગ્રહમાં 'ખોવાયેલા તારાં' અને બીજી અદાર વાર્તાઓના અનુવાદ છે. (એક વાર્તા, નાટક કે કાવ્ય-અને તે પણ સર્વોદ્દૃષ્ટ નહિ. ઉપરથી આપ સમઠને એવું નામ આપવું એ પ્રથમ હમણાં જન્મ માનીતી યશ પ્રકી. સામે છે. (ઇ. ત. ૨૨૪ અને પૃષ્ઠી, આવા આસોપાલવ વ.) એ કામક નથી ! નામથી સમઠનો પ્રકાર કે અમુક લક્ષણ સમવાવું જોઈએ.) વિવિધ સાહિત્યમાંથી ગુજાગુદાઃ ઓદ દેશના પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકારોની ઉત્તમ વાર્તાઓના અનુવાદ આ પુસ્તકમાં સંમલવામાં આવ્યા છે, એમાંથી ધણી એકો તો વિશ્વવિખ્યાતિ પામેલા છે એટલે આ સંગ્રહની વાર્તાઓની કલામયતા કે ગુણવત્તા માટે કોઈ કહેવાનું રહેતું નથી. પ્રત્યેક વાર્તા વસ્તુપર્યાયી, આલેખન, આયોજનની દૃષ્ટિએ સુંદર છે. પા પા પગલી બરતા ગુજરાતી; વાર્તાસાહિત્યને આ પ્રકારન ધણી વેગ આપી શકે. આપણા પોતાના જ સાહિત્યની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓ વાંચવાનો પુરતો અવકાશ ન હોય તેવી સ્થિતિમાં " ઘેર મેઠાં ખોવાયેલી ગંગા " ના પુનિર્ન સ્વચ્છ અને આકર્ષક જનપ્રવાહમાં આપણને એકાંકે દુબી મારવાની ઇચ્છા તો જરૂર થાય.

અત્યારે આપણે ત્યાં ટૂંકી વાર્તા 'પત્રકારત્વ' અંગ્રાજીની રહી છે. એની મોખ્યામોખતા પર અહીં અર્થ કરવી પ્રસ્તુત ન લેખાય. પણ આપણા એવા ટૂંકી વાર્તાકારોને (૧) પસંદગી અને આલેખન અને આયોજનને કંઈક ખ્યાલ આપવામાં આ પુસ્તકે કંઈક અરો પણ મારણુત્ત યશે તો અનુવાદકનો વાચન અને લેખનનો અલાભ અમ અપારો પણ સફળ થશે લેખકો.

ગુજાજ ખીની ઉઠેલા છેડ પરથી કાઢ આપણને એ આર સુંદરમાં સુંદર ગુજાજ મુઠી લાવવાનું કહે તો પસંદગી કરતાં આપણી મતિ ને કલાભાવના, જરૂર મુઠાવઈ ભાવ, આમાંથી પણ એવી એ આર સુંદરતર વાંતો પસંદ કરવાની હોય તો એમ જ થાય. બધી જ વાર્તાઓ સુંદર છે પણ તેમાં ૫ ' માણેનો બાપ, ' ' કૃતરાતો પરા, ' ' દેવદત્તની નાળિયેરી ' અને ' મરઘીમાં બચ્ચાંની વાત ' સુંદરતર અને કલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ છે. ' મરઘીમાં બચ્ચાં ' એ રૂપક વાર્તા તો નમૂનો છે. એમાં નવી સ્ત્રી ઉપર સુંદર અને સજાજ કટાક્ષ છે. પ્રુપ્ત વયને ધિકારતી, કુદરતને માજી દેતી, અને પોતાને બન્ને તરફથી બંદકડો અન્વાય ધણે છે. એમ માનતી નવી સ્ત્રી આખરે નેસર્મિક સહજ ભાવોને વશ થાય છે. જીવનમાં ક્યારેક પંજુ એક વાર લેને પુરુષનું સૌન્દર્ય અને વ્યક્તિત્વ આકર્ષે છે, જાણ દે છે. ક્યારેક પંજુ પોતાનું જીવન મુખમય અને પૂર્ણ બનાવવા પુરુષના સંચોને તપમાટ લેને મેલી કરી મૂકે છે. અને પુરુષના સહચારમાં જીવનનું સાક્ષ્ય સ્વચ્છ પ્રયત્નથી અનુભવરહિત, ઉત્કૃષ્ટ, માની લીધેલી ભાવનાઓને તે જતી કરે છે, આ સનાતન સત્ય લેવારા-દીએ મરઘીની

રૂપકથી અપૂર્વ સરજનાથી આરંભ્યું છે: આવી આવી ઉત્કૃષ્ટ કૃતિઓની પસંદગી અને સરજ અનુવાદ માટે શ્રી કીડુભાઈને ધન્યવાદ જ થાશે. શ્રી કીડુભાઈએ બાવાન્ટર Translation) ન કરતાં શક્ય ત્યાં જ્યાં જ અનુવાદ (adaptation) કર્યો એ જ હક છે. બાવા સાથે જૂટ સેવા કરતાં એમણે મૂળ વાર્તાઓના આવ સાથે પડતી જૂટ નથી લીધી અને મૂળના બાવ એમને એમ એ રાખી શક્યા છે. વસ્તુ અને ભાવ કાવ્ય રાખી નવું વાનાવરણ એની જ આગમસ બાધવું—અને તે પણ જો વસ્તુ અવસ્થાવિક ન થાય તેવી રીતે—એમાં મૌલિકતા નથી ? આ વાર્તાઓ પ્રિયતાં એ ' ફર દુરની લાવવવતી ખાજાઓ ' છે એમ અપરણે શબ્દોમાં પણ નથી મરગું ? આટલાથી વાચકને શ્રી કીડુભાઈની સરજ અનુવાદકોનો ખ્યાલ જરૂર પાવી શકશે.

પ્રસ્તુત સંમંદની આગળ કાશ્મીરોએ પ્રવેશકરની સુન્દર પ્રસ્તાવના છે. એકારા કાશ્મીરોએના ટૂંકી વાર્તા વિવેચના છૂટાછવાયા વિચારો આપણે ભણી શકીએ છીએ. એક વસ્તુ કથા વગર નથી રહેવાનું. કેટલીક જગ્યાએ વાર્તાપર ટૂંક નોંધ લખતાં કાશ્મીરોએ પોતાને યુચિત્તર અને અયુચિત્તર ભાગતાં તત્ત્વોનો નિર્દેશ કર્યો છે. ' માફુનો માપ ' નામની વાર્તા માટે કાશ્મીરોએ લખે છે:—

" આ વાનિ અતિ જલ્દી રજા સંવત્ર મનાયો હોત તો આપણી સુરુમિને આ વાર્તા એ કોઈ જાદુવાળા સંભવ છે તે સંભવ ન રહેત. "

કાશ્મીરોએની આ સુરુમિ ખાસ સ્વમત્તવામાં નથી આવતી ! સુરુમિ પર્થની, નીમિની કે કચ્છની ? મુળન જેવી સાહજિક અને નિર્દોષ વસ્તુનો ઉત્સેખ આવતાં કાશ્મીરોએની સુરુમિ કેમ મુગ્ધગાઈ જતી હશે ? મુગ્ધનો સીતલાર પણ એમના કર્ણને અરુણ લગતો દોષ એમ લાગે છે. સાદા મુગ્ધાની આ સુમ પણ ખારી સુરુમિને ખૂંચે છે. આ મુગ્ધા આપણે માનસિક વિચારના કેમનીએ છીએ, પણ સાથે બીજા જનનો સંકુચિત્તવા પણ નથી કેળવાતી ? સાહિત્ય શોડભાવ્ય શોડું એકાએક એમ માનનાર કાશ્મીરોની ઉપેક્ષા કરે છે. એમને સાદાતાની સુખ થશે છે. આ બધા પૂર્વમંદો દાળી, સદન કરી લેવાની કલિત ને સહાનુભૂતિ ને માનસિક વિચારના આપણે ક્યારે કેળવીશું ?

(૨)

ઈન્દ્રપ્રસ્થ : [ખરડ કાવ્ય] લે પ્ર. સુન્દર મે. મેલક (મુલ્ય - ૧)

પ્રસ્તુત કાવ્ય-પુસ્તિકાને વિષય પોતાના ન્હાના આગમના મરુતો છે. એકંદરે એમાં ૧૧ કુત્તરો છે ને તે વિપ્લવી એકાદાથી એકેક સાથે મંદગાએલા છે. એને આપણે ખરડકાવ્ય (૧) ને બરે સંકુચિત્ત કે ચિત્તિકાગા (Lyrio-songbook) કહીએ તો આવે. કારણ એમાં વિષયને (ગદ્ય) આવતી એકતા બાબ છે. અને ખરડોને ગુદગુદા લગતો તો કોઈ અરુને સ્વજન ન્હાવું સુન્દર ચિત્તિક પણ કહી શકાય. ' એવિતરેખા ' ના કાવ્યની કવિત્તલિ સિદ્ધ લેખાએલી છે એટલે એ પરને આ પ્રસંગે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. આજ આ કાવ્યમાં એક એ વસ્તુ દેખાતી રીતે અજાય છે તેની જ અહીં નોંધ કરું છું.

અંગ્રેજીમાં જેને Elegy કહે છે તે પ્રકારનું આ કાવ્ય છે. દેખીતી રીતે જ કાવ્યના બે ખણ છે. પૂર્વભાગમાં કવિ પોતાના જત બાળકના સ્મરણની વીણા પર પોતાની અંગુલિ ફેરવે છે, અને અનેક કરુણ-મધુર મંત્રો જગાડે છે. બાળકના નિર્ણય જેલ અને સ્મિત (ચુકતક : ૨) જાળકનો માતા પ્રત્યેનો નિર્ણય પદ્યપાત્ર (મુ. : ૩) જાળકદાસ માતાપિતાને લાધેલા ક્રોધનું ઉત્કર્ષ (મુ. : ૪) અને મૃત્યુ પછી વાગતા બાણકાર (મુ. : ૭) કવિ વણી સફળ રીતે આલેખી શક્યા છે. દુઃખનાં સમસાથી પત્ની અને બીજાં બાળકોનો ઉલ્લેખ અનુચિત ન લાગતાં, કવિના શોક-અશ્વિત દુઃખનિવૃત્તિનો ખ્યાલ આપી આપણી કવિ પ્રત્યેની સહાનુભૂતિને વેગ આપી કાવ્યના અંગત અંશમાં વધારો કરે છે.

કાવ્યનો ઉત્તરભાગ ચિંતનનાત્મક હોય પૂર્વભાગથી છૂટો પડે છે. સાર્થક સ્મરણ-મંત્રી કવિ એકદમ ગૂઢ ચિંતનમાં ઉતરી પડે છે; અને એથી કલાની દૃષ્ટિએ એકતાનો લાંબ સતો લાંબ છે. ચિંતનનાત્મક વિભાગમાં ક્યાંક ક્યાંક સ્મરણો વેરાએલાં હોત તો મૂળ પ્રસંગનું સતત સ્મરણ કરાવી, બાવની એકતા સાધી, કવિ એને વિશેષ સફળ કલાકૃતિ કરી શક્યા હોત. અહીં એકધારે પ્રવાહ ખંડિત નથી થતો કે નહીં; પ્રવાહમાં વચ્ચે ધોધ આવતાં બે પ્રવાહના સ્થિતિબદ્ધ જોવા લાગતો એક પાણી નથી અનુભવતો, પણ આ વળાંક વધારે પડતો તો લાગે છે જ.

Elegyનું વસ્તુ સાદું અને સામાન્ય હોયું જોઈએ એકવાર મનાઈ, કરુણા, એવું કેટલાક માને છે કે Elegyમાં ચિંતનને સ્થાન ન હોયું જોઈએ. પણ, ચિંતન, શોધી અને દેખિત, તેમ જ પર આંગળે શોધીએ તો શ. નરસિંહશર્મા (સ્મરણ-સંહિતા) ચિંતનનાત્મક Elegyના સફળ અને ઉત્તમ નમૂના આપ્યા પછી આ પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરેલા એ જ મને તો અપસ્તુત લાગે છે. એટલે એ પ્રકાર સ્થાને વધી ન લઈ શકાય. મારા મ્હારે જે થોડો કંઈ વધી ઉભવે છે તે સ્મરણપ્રધાન અને ચિંતનપ્રધાન અંશના દેખીતા બેદ પરસ્પર. પ્રસ્તુત Elegyના બીજા ખણમાં આત્મસાક્ષી અંશનું પ્રમાણ પણ એવું. યતું લાગે છે અને મૂઢ અમગ પ્રદેશમાં ઉતરતાં પસીવાર કવિના દાઢમાંથી મૂળ દેશો છૂટી જતો લાગે છે.

શ. બેટ્સની વિચારશૈલિ એક સ્મરણસંહિતાના કલાની વિચારશૈલિનું સ્મરણ થયા વગર રહેતું નથી. અસખત, સામાન્ય પ્રસંગ ને સામાન્ય લાગને લીધે વિચારસામ્ય આવી નાપ એ દેખીતું છે. પણ જ્યારે આગળે લેખકના ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ સ્મરણસંહિતા નમૂનાએ હોય એ અસંભવિત નથી.

ઉપરે આટલું કહી લઉં; Elegy હાથ કવિ અંગત લાગણી અને અંગત બાવ વ્યક્ત કરે છે. જેટલે અંશે કવિ ગાયકનાં હરખાર મોકો રાકે, તે ઉપાડી તેમાં પ્રવેશી સો તેટલા અંશે તેની કૃતિ વિશેષ સફળ. બાકી Lyricમાં રિચેનથી પર એવો કેટલોક અંગત અંશ રહેવાનો અને તેમાં જ Elegyમાં સંવિશેષ. પણ સાથે તેને કલાકૃતિ-શક્તિ-અલગતા એ અંગત અંગને એટલું વિશાળ સ્વરૂપ આપી શકાય તેટલું વગારે મારું.

ચર્ચા પત્ર

"સુજ્ઞાત"ના તૃતી મહાકવ્ય,

આપના સંપ્રેમર ૧૯૩૫ના અંકમાં 'સુજ્ઞાત'ની સાદિત્વના પાનાગુઓ 'એ મયાગાના સેખમાં રવ. કાન્તને વિષે નીચે પ્રમાણે વિધાન વાંચ્યું.—

'૬૬માં એમણે 'અમરોદ અને મેનો વિષયમાં હેતુ એ સ્વીડનયોર્મીય નિર્બંધ પ્રકાશ કર્યો. "

આ વાંચાને અને આશ્ચર્ય થયું. 'અમરોદનો વિષયકમાં હેતુ 'એ મયાગાના સેખમાં. નાનાલાલ કવિનો છે અને તે એમના 'સંસારમંથન'માં પ્રથમ અંકે જ લખાય છે.

૧

૨

૩

કાલકાલન,
ભરખનન, આદિ

કિ. આનુભવી પૂર્ણાનંદ બદ

અમારાં વિદુષી ચર્ચાપત્રી ભદેનની ભાવ્ય માટે જાણવાનાં કે ઉપયુક્ત નિર્બંધ વિષે ઉમેરવું કરના તેના આધારપે આપાપક વ્યવસ્થાપ્ય કાલકાલનનાં 'કાન્તમારકનિધિને મધ્યમધ્યમક' ધારી આપક તે દત્તે જ. એ મંથનના પૃષ્ઠ ૩૮૫-૩૮૬ એક જવાબી કું એમને વીજી કું 'હું. 'મહિત્તર કદના છાનના પુખ્ત મનાયેલી સાધારી' નામક સેખ ત્યાં સ્વર્ગેય આપાપક દરિયાના માધ્યમ અને પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. 'પ્રકાશ કર્યો' એ છાંયે ત્યાં છે તે ઉપરથી એ 'મડું કદના કયું' છે. આથી ઉપયુક્ત સેખમદ્ય કર્યું કરના પ્રકીકરણ અને કયું એ દરિયા તો ૨૫૫ છે. પણ ઉપયુક્ત સંમદના વિદાન સંપાદકે કામ આનુભવ સેખના સંબંધમાં 'પરખર' પૃષ્ઠ ૩૪૫-૩૪૬ ઉપર પાવ કદ પ્રાપ્ત " અને અને પુરુષના સંબંધ અને તેમના ભવિષ્યના છાન સંબંધી સ્વીડનયોર્મીય 'ધર્મ' મળવા જેવું કહે છે. કાલકાલનના નવો પલ્લ તમારી કમ્પ્લે હોય ના કાલ જ છાંય પાનાં મોકાઈ આપ્યું. " એ કથન ઉપર અન્ય દિવ્યમાં નીચે મુજબ ભવિષ્યના કાલો છે:—એપીક' કામ હોલો વિષયકમાં હેતુ. "

કાન્તે કાલકાલને સંબંધ આ પક્ષે મિતિ તા. ૨૧-૧૨-૧૮૬૭ છે ભાવ્ય આ જ સેખનું કામ્પ્લે અવધ્ય પ્રકાશનનાં ૧૮૬૭ અને ૧૮૬૮ અને છે. આપાપક વ્યવસ્થાપ્ય કાલકાલ આદ્ય કથનથી તે પ્રત્યુત સેખનું કર્યું અને પ્રકીકરણ ઉપર વિષે અભિપ્રાય આપનાં સંદિગ્ધતાની સ્થિતિ કાલે કાવ છે. કહે ખડું થું ?

નાનાલાલ કવિએ એમના 'સંસારમંથન'માં જે ૧૪૨૫ સેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે પલ્લ મારી ભવ્ય બહાર નહેલો, એ ૧ આ સેખના અને નાનાલાલ કવિના સેખના ધારીકમાં નહીંને કાન્તે તદ્દત જણ છે. મારા મન પર મેરો સંસ્કાર કહે ૧ કામ અને પ્રેમભક્તિના આ સેખે નીચીસવા કોચ ભેદમે. 'નાનાલાલ કવિ ૧૫૫નિ ૩૩નિ ૨૮ કાન્તે સેખ ચોતરો કરિને જણાવે " એ તદ્દત જામ મારા

[અનુમદાન ૫૬ ૧૭૭ ૫૨ જુઓ]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન, અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી આયત્તા ફેલુઆરી માસમાં અમદાવાદ મુકામે બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન લાવવાનું નક્કી થયું છે.

સંમેલન માટે વિવિધ સમિતિઓ તથા મંત્રીઓ વગેરે નીમાહ ગયાં છે.

આ સંમેલનની સ્વાગત સમિતિની તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ ને દિવસે લાસપલી સભાએ ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈના પ્રમુખપદે સ્વાગત સમિતિનાં પ્રમુખ તરીકે સર ગિરિનાથપ્રસાદ ત્રિવેદીની અને ઉપપ્રમુખ તરીકે ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈની વરણી કરી છે.

તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બરની સ્વાગત સમિતિની પ્રભાષિત સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે મહાત્મા ગાંધીજીની વરણી કરી છે.

પત્રિકા ૨

સંમેલનના મંત્રીઓએ ગુજરાતના લેખકો, અભ્યાસીઓ અને સાહિત્યરસિક વર્ગને સંબોધીને પત્રિકા નંબર-૨ નીચે મુજબ પ્રસિદ્ધ કરી છે:

સુસંધાં,

આશુ વર્ષમાં ડિસેમ્બર આખરે નાતાલના તહેવારોમાં બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન અમદાવાદમાં ધરાવાની તૈયારી ચાલ રહી છે. તેના કામકાજ માટે સાત વિભાગો- ૧ સાહિત્ય, ૨ ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ, ૩ સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર, ૪ વિજ્ઞાન, ૫ ધર્મ અને તત્ત્વશાસ્ત્ર, ૬ ધર્મકારત્ત્વ અને ૭ લલિતકળાં (નાટક, સંગીત, નૃત્ય, સિનેમા, કથાનિવેશન વગેરે)-રાખવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાતનો સમસ્ત અભ્યાસી અને સાહિત્યરસિક વર્ગ, સંમેલનના કાર્યમાં સ્વયં પૂર્વક બાગ લે અને સક્રિય સહાયતા આપે તે જ પ્રસ્તુત. સંમેલન સમય ચાલ સંજોગે સર્વ લેખકબંધુઓને અમે નમ્રવાત્સલ્યે વિનયિત કરીએ છીએ કે તા. ૩૦ મી નવેમ્બર સુધીમાં ઉપર પૈકી કોઈએક વિભાગમાં સમાવેશ પામી શકે એવા એકાદ વિષય પર તેઓ પોતાનાં અભ્યાસ, અભ્યોક્તિ અને વિચારણાના નિષ્કર્ષ રૂપ એકેક સારાં નિબંધ લખી મોકલે.

જે વર્ષના માળે આ સંમેલન મળે છે અને તેની જાહેરાત સાંભળી સમપરી થયેલી છે, એટલે નિર્બંધ લખી મોકલનાર જાણીતાને તેવારી માટે પુરતો સમય મળે તેમ છે. ઉપરાંત માર્ગસૂચક શાય એવી એક વાતી આ આપે બાળી છે, તે પણ તેમને કેટલેક દરજ્જે દિશાસૂચક થશે.

પ્રસ્તુત વાતી મોહમમુન નિર્બંધના વિષયનાં મધ્યગાં પ્રાપ્તવારી નથી. તે માત્ર દિશાસૂચક છે અને તેને આધારે દરોહ વિશિષ્ટ નિર્બંધ ગ્રખવાં લેખક સ્વતંત્ર છે.

આચાર્ય હે કે મૌ સાહિત્યરસિક જાણુએ સંમેલનમાં પધારશે, એટલું જ નહિ પણ સરસ્વતીદેવીને ચરણે વધાયકિ કંઈ ને કંઈ લેખની એટ પરશે.

વિ.

હરિપ્રસાદ બક્ષસાચ દેસાઇ
હીરાલાલ વિપુલનદાસ પારેખ
આણ્ણલાલ ડોરપારામ દેસાઇ
ચેતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દિવાનજી
મદુલાલ મોખીલાલ યુવ
મંત્રીભા.

સાહિત્ય સંમેલન કાર્યાલય

પત્રવ્યવહાર મંત્રીઓને નામે નીચેને સન્માને કરશે. સર મીનુભાઈ વિમા આદિય
સેન્ટ્રલ બેંકના મેડે, રીપોર્ટર, અમદાવાદ

લેખોની આગદરાર્થે યાદી

વિભાગ ૧ : બાળ અને સાહિત્ય

૧ ગુજરાતી ભાષાનો વિભાગ અને
હતિશક્તિ	૪ વિવેચનની કક્ષા
૨ ગુજરાતી સાહિત્યનો વિભાગ અને
હતિશક્તિ	૫ વિવેચનની સાહિત્યસર્જન પર અસર
૩ ગુજરાતી કવિતા—પ્રાચીન અને
અર્ધપ્રાચીન	૬ નિર્મૂલસાહિત્ય
૪ કવિતાના વિશ્લેષનો હતિશક્તિ	૭ ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્ય
૫ કવિતાઓના યુગ અને તેમણે
નિર્ણયલેલી અસર	૮ શૈલી
૬ ભુવલ્લુટા કવિ-કવિતાઓની પ્રણા	૯ ભોક્ષીત, ભોક્ષાતી, ભોક્ષાસાહિત્ય,
ચરણી સાહિત્ય
૭ કવિતાના અનુભવમાં યુગનર	૧૦ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કથાવિવેચન
૮ કવિતામાં અર્થ-અનુભવ-સ્થાન અને
તેનો ઉપયોગ	૧૧ ગુજરાતી વ્યાકરણ: ઐતિહાસિક અને
વૃથાનાત્મક દષ્ટિએ તેની અસર
૯ નવલકથા અને નવલિકા:	૧૨ નવ્ય ભાષાઓ (અંગ્રેજી, હિંદી,
શરસી, ઉર્દુ, જંગાળી, મરાઠી વગેરે)ની
ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર થયેલી અસર
૧૦ તેનો વિભાગ, પ્રેરણાતરંગ અને
છવન પરની અસર	૧૩ અધ્યયનના કવિઓ, લેખકો વગેરે
૧૧ ધનર ભાષાઓની નવલ-નવલિકાઓ
સાથે ગુજરાતીની તેની કથાઓની
પ્રણા	૧૪ પરિભાષાનું સાહિત્ય
૧૨ પાઠ્યસેષન અને મનોવિજ્ઞાન	૧૫ નોટબો
૧૩ ગુજરાતી વિવેચન	૧૬ પ્રાણ, અપ્રાણ અને પ્રાચીન ગુજ-
રાતી સાહિત્ય
	૧૭ છદ્ધાપ
	૧૮ ઐક્ય સિદ્ધિ રાષ્ટ્રસિદ્ધિ અને ગુજરાતી
શિષ્ટિ

વિભાગ ૨ : સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર

- ૧ ગુજરાતનું સમાજશાસ્ત્ર અને વર્ણવ્યવસ્થા
- ૨ જુદીજુદી સાંપ્રદાયિકાનાં ઇતિહાસ
- ૩ પછાત કેમો, ધારાવા, બીલ, રૂબારી વગેરે વસ્તી તેમ જ ધારા વગેરે ફરતી જાતિઓના ઇતિહાસ, રહેણીકરણી, રીતરિવાજો માન્યતાઓ વગેરે
- ૪ ગુજરાતનાં મહાજનો, પંચો વગેરેનાં બંધારણ અને રૂપાંતર
- ૫ ગુજરાતનું વહાણવહુ અને સાગરજીવન
- ૬ ગ્રહ ગુજરાતનો વિકાસ
- ૭ ગુજરાતની આર્થિક સ્થિતિ-પ્રાચીન અને આધુનિક
- ૮ ગુજરાતનું નાણું, શાશી પેદીઓ
- ૯ ઇતિહાસકથિત અર્થકારણ
- ૧૦ ગુજરાતનો વેપારઉદ્યોગ

વિભાગ ૩ : ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ

- ૧ ગુજરાતના ઇતિહાસનાં આધારો
અ પ્રાચીન સિક્કા, સિલાલેખો, તામ્ર-પત્રો, હસ્તલિખિત ગ્રંથો આદિ
- ૨ ઇતિહાસકથાઓનાં ભાગલાલિપ્યનું સ્થાન
- ૩ મુસાફરોનાં પ્રત્યાન
- ૪ ગુજરાતના કારસી ઇતિહાસ અને તેના ભાગો
- ૫ પ્રાચીન રથો
- ૬ પુરાતત્ત્વનો ખાજીનો ઉત્ખાન
- ૭ પ્રાચીન મુદ્રકળા, વ્યવસ્થા અને રચનાઓ
- ૮ ગુજરાતની ભૌગોલિક રચના અને રૂપાંતરો
- ૯ ગુજરાતનાં ખંદરો
- ૧૦ ગોદાવરી અને સંશોધનની અગત્ય
- ૧૧ પુરાણોમાંથી મળી આવતી ઐતિહાસિક કથાઓ

વિભાગ ૪ : વિજ્ઞાન

- ૧ વિજ્ઞાનના ગુજરાતી સાહિત્યની સમાવેશના
- ૨ વિજ્ઞાનનું સાહિત્ય લખવામાં નક્કી ફરેલીઓ-પારિભાષિક શબ્દો વગેરે
- ૩ ગુજરાતની વનસ્પતિ અને ફૂલગરુ
- ૪ ગુજરાતની ખેતીવાડી
- ૫ ગુજરાતની આબોધવા
- ૬ ગુજરાતની ખનિજસંપત્તિ
- ૭ ગુજરાતનું આરોગ્ય
- ૮ ગુજરાતના પક્ષીઓ, પશુસૃષ્ટિ અને કીટસૃષ્ટિ
- ૯ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ માનવશાસ્ત્રના સામનો
- ૧૦ મનુષ્યજાતિનો ઇતિહાસ, માનવશાસ્ત્ર
- ૧૧ મનોવિજ્ઞાન

વિભાગ ૫ : ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

- ૧ ગુજરાતના ધર્મ-પ્રદાયોના ઇતિહાસ
- ૨ તત્ત્વજ્ઞાનનો ગુજરાતી ઇતિહાસમાં વિકાસ અને ઇતિહાસ
- ૩ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોમાં ગુજરાતનો ફરેલો
- ૪ ગુજરાતના જીવનમાં તત્ત્વ અને રીતિ ધર્મના સમાવેશનું સ્થાન
- ૫ ગુજરાતના વિચારોમાં ધર્મનાં તત્ત્વો નિષ્પાદનથી અસર
- ૬ પૌરુષ અને પાશ્વત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની અસરખામણી અને વૃદ્ધિ
- ૭ તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો સમાવેશ
- ૮ ધર્મન્યાય
- ૯ રીતિધર્મ અને ગુજરાત

તં ત્રી સ્થાને થી

સાહિત્ય પરિષદનું આગામી સંમેલન :

ગાંધીજીએ અમદાવાદના આરમા સંમેલનનું

પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું છે, એ સાંભળી બધા પરિષદ પ્રેમી ગુજરાતીઓને આનંદ થયો. એવાથી પરિષદ અને સંમેલનનું ગૌરવ અને તેજ વધશે, એના કાર્યકરોમાં નવીન ઉત્સાહ આવશે અને એ સંસ્થા વધારે સજ્જ થશે.

૧૯૨૫ માં બંધારણ તકલી કરવા મુંબાઈએ પરિષદ બોલાવી હતી ત્યારે કેટલાક તરફથી ગાંધીજીને પ્રમુખપદે લાવવાની સૂચના થઈ હતી. મારા ને ગાંધીજીને પરિચય ત્યારે આજે છે તેટલો નહોતો, છતાં એમને હું પરિષદની સ્થિતિ સમજાવવા અને પ્રમુખપદ ન લેવાની વિનંતી કરવા ગયો હતો. અને એક મહાનુભાવને જાણે એવો બીદાઈથી આવી હદંગી વિનંતી એમણે સ્વીકારી હતી એટલું જ નહીં પણ તેની વધારાંજ સ્વીકારી હતી.

દસ વર્ષે, મયા એપ્રિલમાં, પ્રમુખસ્થાન લેવાની ગાંધીજીને વિનંતી કરવાનું મને સફળાત્મક પ્રાપ્ત થયું હતું. આજે પરિષદને બંધારણ છે, સમાવનારો ઉત્સાહી સમ્પ્રસમ છે, અવશિષ્ટ ઇચ્છન છે, એની પાસે ફેંક બંડોળ પથું છે, અને દરે એ મહાત્માજીના પ્રમુખપદને માટે સર્વથા યોગ્ય બની છે.

અમદાવાદે એમને સર્વોન્નમ્ને ચુંટી કાઢ્યા તેમાં એ સંદેશને જણ છે. 'હું મારા નથી' એમ ગાંધીજીએ અનેક વાર કહ્યું છે અને, પણ એ અમરગરમ ગુજરાતી સાહિત્યકાર છે એ તે ક્યારનું એ ગુજરાતે સ્વીકારી રહ્યું છે. એટલે એમને સાહિત્ય મુકૂટ પદેશવરમાં અમદાવાદે ગુજરાતીઓની અંતરની અભિલાષા ભક્ષા કરી છે. તે મહાત્માજીએ આ પદ સ્વીકારી એમનો સાહિત્યવિશ્વાસમાં જે રસ છે તે બાંધ કર્યો છે તેથી એમને પણ નમનાપૂર્વક અભિનંદન આપું છું. મારા આ ઉદ્દેશોમાં 'ગુજરાત નું તંત્રીમંડળ સચોટું અનુભવ છે.

કનયાલાલ મુનશી

સમગ્ર
સમાલિની

જુનાં અને નરાં
રિધિધિ
કરિયાએ રમેશ

રાસ-ગીત

રૂ. ૧ ૪-૦
૪-૦

ગુણગરવી ગુજરાતજીવં પ્રિય માસિક

ગુણસુન્દરી

ઓ-લપચોખી લેખો, રસજર્વો સમ, સંદર
કુંજા અને માણુ વાતો, ઓ-જનનનાં
સંભાષણ, મનાંખી હરીશંખિયા, વગેરે
ઉપરાંત બાલકો માટે બાલકવિભાગ

મુનીતા શ્રોક્ષ, એમ. એ. સી. જી. વનની
નવલકથા

લેખક : શ્રી. વગેશ દ. શુક્લ
સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી ૧૩મું વર્ષ સુધી
અપ્રાપ્તમા દિવસો : ૪-૧-૦૪ પરિશ : ૨, ૧-૮-૦૪

નવલકથાઓ

૧ હાથાની આગ
મૂલ્ય : ૧-૦-૦
પોસ્ટેજ : ૦-૩-૦

૨ તૂટેલા બંધન
મૂલ્ય : ૦-૮-૦
પોસ્ટેજ : ૦-૨-૦

૩ સંસાર વિષ્ણવ
મૂલ્ય : ૧-૦-૦
પોસ્ટેજ : ૦-૦-૦
ત્રણે સાથે લેનારને
રૂ. ૨-૮-૦ માં દેર બેઠાં

હાંડી વાર્તાઓનો સમવ
લક્ષ્મીની સાડી રૂ. ૦-૧૨-૦
સોળ સુંદર } આ. રૂ. ૧-૦-૦
વાર્તાઓ } ૨ પો. ૦-૩-૦
ચોડશી મ. ૧-૨-૦
પો. ૦-૩-૦

ત્રણે લેનારને રૂ. ૨-૧૦-૦ માં
દેર બેઠાં મળશે.

તવારા બ રકોને નિઠર બનાવવા

૧ વાનર સેનાનાં ગીતો : મૂ. ૦-૨-૦
૨ વાનર સૈનિક રમેશ : મૂ. ૦-૩-૦
૩ આવા વાંદરાનં જોઈએ : મૂ. ૦-૨-૦
—પોસ્ટેજ ૧૨૩૪ પોલો બાનો—

ત્રણે પુસ્તકો માથે લેનારને સાત આનામાં
દેર બેઠાં મળશે.

તેલની રામ
“ગુણસુન્દરી”ના
૨૦ દર્શ.

વ્યવસ્થાપક “ગુણસુન્દરી”

૧૧૮, વિદ્યુલલાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ, ૪.

પુસ્તકોમાંથી હિદાયતશિવ સ્તોત્ર પ્રિ. પ્રેસમાં અપાઝાક વિદ્યુલલાઈ હમરે
લેનારે ખાદે ૭૫૫ અને તેજ કોમ્પોઝી પ્રેસિડ ૩૫૫. બ. ૧૫-૧૧-૩૫.

સંસ્કૃતિ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૩

નવેમ્બર : ૧૯૩૫

સંસ્કૃતિનું મૂળ

સંસ્કૃતિનું મૂળ તો કૈતિહાસિક સાતત્યના ધ્યાનમાં નહિથી ભૌતિક પ્રતિભા છે. આપણે એમાં જીવનસાધ્યતા માન્યું મેળા દેવ તે કાઠથી જ મેળા સમાપ્ત મૂલ્યોમાં છે. જીવન તું છે-મોતો દેવ અને પૃથ્વિ હાં છે-આ જીવન પ્રત્યે નિર્ભર એ એ જીવનમાં જો આપણે કશું તેમાં છે જીવન એ વિદ્યુત્ત આનંદ-જીવન મેળે સંચાલના અસીમીતતા પર મેળે જીવન : આ આનંદસંચાલના મહાન વિદ્યુત્ત છે. સર્વભાષી અને કુર્ષદ જીવનમાંથી જો સાધનસંસ્કૃતિનો ઉપયોગ કરે તોમાં જ આર્થિકતાના અમર કારણદિનું જીવન રજુ છે. આજનાંજોનો સાધનસંસ્કૃતિનો ઉપર વિજય થાય તેમાં જ સમગ્ર માનવજાતિની આશા સમાવેશી છે.

ગુજરાતીમાં એ જ રીતે આ સંસ્કૃતિ પાતાનું સ્વરૂપ માર્યું છે, તે જ પ્રકારે આપણે જુદા જુદાની પ્રજા રાષ્ટ્રોને જાણ-માણ વધારે જાણનારી, વધારે જાણ કરીએ અને સંસ્કૃત એ 'સંસ્કૃત કરી રહી છે તે મેં જ આપણે : આને કિંદરી રાજનીવ તે આપણે પ્રતિભા એવો મોતો ફાંટો છે તેમાં જીવન એવો સાદિત અને સંસ્કૃતીનું પુનર્જાનાં ગુજરાત આપી શકે.

તહને હૃદય હોત તો

: પૃથ્વી :

તહને હૃદય હોત તો અજનમુખતા તારકો
સમા મુજ હરે વસંત સહુ બાવને જોધને,
અને અગનબાપત ગૌરવ ચહી પડતાં જશે
અમોઘ જલજિન્દુશાં નયનથી અર્પાં આંસુડાં
મહી, અણુચેતના અમરૂ તહે જગાવી હતે.

ઊઠ્યા ધ્વનિ અનાત, કાવ્યહરણાં વહ્યાં, તે તજા
અસન્ન રવ શબ્દ દેહ ધરવા કદી ના દક્યા,
યર્થ સકલ ઊન્નિવિન્ન જગ વિસ્તર્યા, લેહક્યા,
ઊભી અઠગ દૂર સર્વ નિરખી રહી હાસ્યથી,
વિનાશક તથાપિ તહે રમત માત્ર તેને મળી.
હવે હૃદય શૂન્યમાં કવિત શાં, શી શબ્દાવલિ,
તરંગ નવ, હીસિ ના નયનમાં, ન રેખા શુભે.

તહને હૃદયહીનને હૃદયની પ્રસારી ઘટે
નહિજ પારવી, જસે બળતુ ખાક યે ઊઠતુ.

આદરાયણ

૬

નિમંત્રણ

સન્તાન રસતરંગ્યા હો !
સન્તાન સ્વજન વિહોણાં હો ! આલો પઢારે આંગણે હો જ !
આધાં નથી કાંઈ અંતર પઢારાં, અંતર શે હો રાખો !
આશાવાર્યા અંતરનાં હો, આ આરંગ્યાં ઊધાર્યાં
સન્તાન રસતરંગ્યાં હો,
સન્તાન સ્વજન વિહોણાં હો, આલો પઢારે આંગણે હો જ.

પ્રેમ સંમિયાં હૃદયરસીલાં અનેક પઢારે હારે
આલો તહે હો નવલરસિલાં, હળી મળી શો રાખો સન્તાન.
પુણ્ય પ્રેમ રસ ભાવ કારેલાં સખાસખીનાં લોઠાં
મધુર મનોહર સુંદર શાળાં, રહે વિમલ સૌ હાવાં...સન્તાન

સુંદરી મધુર

અડધે રસ્તે

કનૈયાલાલ મુનશી

[અનુસંધાન તથા આંકવા પૃષ્ઠ ૧૪૧થી]

[આગત્તી પ્રકરણોના હુકમો]

[" ટેરના મુનશીએ " એ આત્મકથાની લેખમાળાના અનુસંધાનમાંથી કનૈયાલાલ મુનશી પોતાની અજવત અને હચોટ સૈલીમાં આ " આડે રસ્તે " લેખમાળા ઘડી હશે છે. જનને આડે રસ્તે આવી લેખક આત્મકથાના પૂર્વભાગનું નવું એકાંક આપે છે. તેના પીઠપુરા એવના સ્વાગતી ક્રી નં. ૧૦૮૭ તરીકે, તે પહેલાં દેશવંશ તરીકે, તે પહેલાં સંપાદના દ્વારા ' My Learned Friend ' તરીકે, તે પહેલાં મુલાકાતી શાસકમાળા ' The Honorable Member for the University ' તરીકે, તે પહેલાં મુદ્રણના પ્રવાસી તરીકે-આત્મકથામાં વિવિધ ભૂમિતિ દર્શાવતું પેતાનું સંશોધન હશે. આ પછી પોતાની સામાન્યજીવનના સાતમા વર્ષના મુરતિ વરેરા કમીમાં કરનાર વરુદ્ધી કામ કરવા જતા પિતાની સાથે એ હશે. લેખની સહોત્તવણી ને બાજોતવણી સારુ થઈ છે. બે બોલિયન વાદ્યકલા અને પદ્યગીતનું કામગીરીના પરાક્રમેના કામગીરીઓના વિદેર છે. તત્કાલા તાલપો આંકે છે. અલ્પકાલિનના અનુકૂળ પ્રાસંગીકે સાચાં વચના પ્રેરે છે.]

પાંડિત્ય આર્થિકવર્ષક નાક મંડળિયના નાના મોટા ભંડો, અસહ્ય કાદા કપમાં અભય " અલિલ દુઃખવર્ષક નાક ", અંબાપુત્ર સંસ્કારક વહની સોખમાં શીખેનું નાકી કામ, સોલા સ્વયંવર નાક પ્રયોગમાંથી અભયમની ભૂમિતિ, ' શિવમંદિર ' નાકમાં આશિષા કિશોરિની નાક; આ અગ્રણી લેખનું નાક મનસ પાત્રી માનમ પડે છે.

ભાતવા તુમાની સરકારી અંગ્રેજ અમલદારોથી વર્તન નુકસાન પડી આવતા લોકપ્રિય કમિશનરે તેની કાદેનની બંધી હશે.

અભયનું અગ્રવર્ષક. ધરમાં ભાલ વનુસર્ણનાં પ્રદર્શન મુનશી પાંચમા ચોપીમાં કોષમાં કપરીત સંસ્કાર કરે છે. અગ્રણી ને અમિયવ અદેશક કુચાત્ર માલ વિદ્યાર્થિઓને ઉદ્ધે નજરે મારી પડેલા ને વાચન મોલકોને કપર ચાલે છે.

અકલ તથા કદોશના એકાંકી, અદિવસાય તાવેલીકા મહત્તી ભાલકાપાનું કામ, તોફાની કુષની ભાલક કારક કીતી સેલકનિતી મેલીમાં વરેલાં કાલકાના પાકામ હશે. આ સંસ્કારીથી અગ્રણી લેખક મહાભારતના તીરથ સંસ્કારોનો સંચય કરે છે.

અનેક કામ માલ અભયના નવી સંસ્કાર વિધિમાં કાલ લેખક કિન્નુ કંઈકુલિનાં આપ કોલેન થયે છે. અગ્રણી વરેલામાં લેખક વનુસર્ણ સાથે સમોરે થઈ ગયે છે. સામજીકીના તાવેલી કાલક સંસ્કારની સમાપ્તિ કરતાં લેખકના કીલે આપાત થાય છે ને એ તીલે માલ થઈ અંક તાવેલી મંત્ર અપે છે. આ પછી આત્મક થઈ]

એ

જાતમાં અગ્રણી સમીપના કીલક થયા કીલક તો માલ નામ કાલ પાલ પાલ નેનાં આપું તંત્ર એમના કાલમાં કાલું. તથાની અલકા થનોકાને કીલે સમીપમાં ' એકાંકીકીલક ' મેલું કાલું અને કીલક સંસ્કારના પ્રતિનિધિ તરીકે તેનો અલકા અગ્રણી કાલમાં કાલું.

૧૮૯૯ પછી હું સચીન ગયો નથી પણ તેનાં સ્મરણો હજી તાજાં છે. દિવસની માઠીએ શુજરાત જતાં, સચીનનું રહેઠાણ આવે, કેંક બાલિય આગુરતાથો ડાકું બારીની બહાર નીકળી બાથ છે.

સાપાછએ સુરતનું ઘર પણ સાંજનું હવું અને આકાશીવામાં એકથળ દહાડા એ પોતે મુરત આવતા. બહીવાર એમની જોડે મોઝમાઠીમાં બેસી સચીન જતા. એ યાત્રાએનો અનુભવ હું આજે તાજે કરી ચકું છું. સુરતથી ઉપડ્યા અને ઉધના જતા. ત્યાં સારા જેવા ઘરમાં એક સ્વામી રહેતા. એમનું નામ હું બૂલી ગયો છું પણ તે અમને સત્કારતા. એ સ્વામીને ઓડે મને ઘણું મોટું માન હતું કારણ કે જે માઠી પર તે હંમેશાં બેસતા તેની બાજુમાં એક બાલુચત્યા પડેલી રહેતી. પથારી જેવા પાટીઆ ઉપર થોડે થોડે અંતરે ખીશાઓ મારેલા હતા, અને તેના પર સ્વામીજી રાતના સુતાં એવો ખ્યાલ તે દરેકને આપતો. મોઝવાર એવી બાલુચત્યા પર સુષ ઈશ્વર મેળવનાના ખ્યાલ પણ મને આવતા.

ઉધનાથી ઉપડી, બન્ને બાજુએ વૃક્ષોની બટાથી દોલતા રસ્તા ઉપર અમારી માઠી જતી. જવાનો વખત સામાન્ય રીતે રાતનો જ હતો. પવનમાં ડાકતાં ઝાક નતન કરતા શક્તો સર્પાં દેખાતાં, તેમના પર ચમકતા આગીલા રાક્ષસીઓને અજે મણિએ સત્કતા હોય એવો કંકર ખ્યાલ આવતા. ઝપાટાબંધ જતી માઠીના વેગને લીધે મારી કંપના પણ વેગભરી આગળ વધતી. બજે હું રાક્ષસોનું નિકંજન કાઢવા નિશ્ચયે હોઈ એમ હર્ષથી મારી રોડ નાચતી. અને એ પ્રયત્નનું શ્વેપ તો મજ પ્રભુમદેશી બાલિકાનું સંસ્મરણ જ હતું.

સચીનમાં મારી બાલકકંપનાને અદ્ભુત રંગે રંગવાની અનેક સામગ્રીઓ હતી. ખેલોં તો પુસ્તકમલપમાં મંગલવાતાં બધાં પુસ્તકો ટપાકમાં દીશનસાહેબને ઘેર આવતાં, એકઠે નારાયણ હેમચંદ અને જહાંગીર તારાપોરવાળાની નવલકથાઓ ભુખ કે ઉંધની પરવા કર્યાં હું વિન્ય વાંચે જતો. પણ આ અરસામાં એ પુસ્તકોએ મારું હૃદય કંપને કયું હતું એમ મને સ્પષ્ટ યાદ છે. એક 'ભાતમલાઈના પરાકેમે' હતું. બોમતા પર્વત, ઉલ્લર પંખીઓ, માયાણુ સિંહ વગેરે અદ્ભુત વસ્તુઓથી ભર્યા જંગલોમાં હું એની સાથે વિહરતો. બીજું પુસ્તક 'કુલિન અને યુદ્ધ' હતું. તારાપોરની એ નવલકથા મારા બાલ કંપનાવિલાસને ઐતિહાસિક નવલકથાનો આગે બતાવી રહી હતી.

સચીનના છવનમાં મહમદ શીખાઈનો પણ મોટો દિરસો હતો. દરેકજ સાંજે એ મને ગામની બહાર બેતરોમાં ફરવા લાઝ જતો, અને સાંખી રસિક અદ્ભુતરંગી વાર્તાઓ કહેતા. એમાંની થોડી, જેણે મારી કંપના ઉપર હડી ડાપ પાડેલી તે, હજી પણ યાદ છે.

એક હતો રાખનો કુંવર. તેને એક દિવસ નદીમાં બેંચાઈ આવેલી મોજડી સાંધી. મોજડીના સૌંદર્યથી આકર્ષાઈ તેની અવેશ ઉપર તે મોઠી પડ્યો. અને તેને દેશદેશ ભાટકી મોઠી મારી.

બીજે એક રાખનો કુંવર હતો. અપરમાન્ય દેખો. બોમ જતી તે દેશદેશ લાઝ ચોંટી નીકળ્યો. મહાભવાનક અણ્યોમાંથી પસાર થતાં તેને 'લોલ બહાદુર' નાંખેનો

વહેંતીયો માણસ મળ્યો, અને તેની મદદથી એક કપાળી રાજકુંવરી અને તેના બાપનું રાજ્ય બંને મેળવવા અપ્રત્યક્ષ રીતે એટલું જ નહિ પણ પોતાના બાપને ઢરાઈ તેના હૃદયમાં એણે સ્થાન મેળવ્યું.

વળી એક ત્રીજો રાજાનો કુંવર હતો, માત્ર કાષ્ઠઓમાં નહિ, ઇન્દ્રાણના ધોમની મદદથી તેણે પણ ક્ષતિ, રાજ્ય અને સ્ત્રીનું સદૃશ્ય પ્રાપ્ત કર્યું.

આ વાર્તાઓ કું એકબીંદે સંબંધિતો. રાતે અને તેનાં ને તેનાં સ્વપ્ન આવનાં, અને વિવિધ બધા એ રાજકુંવરીના સ્વપ્નઓમાં જતા.

સચીનનું અપકારીન વાતાવરણ પણ આવા તુડાઓને પોતે એવું હતું. નવાબ-સાહેબ દરબાર કરતાં, રામભથ્થીઓનો નાચ થતો. બહાર પહેરેગીરો પહેરે કરતા, પહેરી નખન બાપાણ એકે કું દરબારમાં ગયો ત્યારે નવાબસાહેબ અને એમના અંતઃ-પૂરમાં જઈ ગયા. ત્યાં ભેટમસાદેબે અને આવધો ભોજાવ્યો, મારું નામ પુછ્યું, અને મારા હાથમાં એક કુંવર રેશમી કમાલમાં નિખિલી ધીનીની દગડી મુકી, મેં એણે સુંદર કમાલ કદી ભોળો નહોતો, અને આટલી ધીનીએને કું કદી સ્પર્શી નહોતો. કું તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો ને કુલો કુલો બાપાણ પાસે આવ્યો એણે એ ભણીસ એક ને એમનાં ભવાં ભેરાં થઈ ગયાં. એમની અગિયાં આવેશો કોઈ એક કું તો ઘરઘરબુલોતો કીયો, કમાલ ને ધીનીઓ લઈને તે નવાબસાહેબ પાસે ગયા, અને ભયંકર રીતે તેમને તે પાછાં આવ્યાં. હાથમાંથી ઘમેલા કમાલનું સોંઢવું સંભારતો કું કમલને મારી ઘમેલી ખીચકત થાં નીસાસા મારી રહ્યો.

નવાબ ને દીવાન વચ્ચે અંતર પૂર્ણ થયું. તંત્ર પદનિમ્ન કરવાના રીક પ્રધાનથી નવાબ એકાદ પડતા એક દ્વારો જાત જાતે ગઈ, નવાબસાહેબે શરસાંમાં દીવાનનું ખુન કરવાની ઇચ્છા કરાવી. એકલામાં હાલ આવી પહેંગી. અસ્વચ્છ મગજના નળને પણ ખુશ સમજાવે તેવી એકાદીનીસ્ટેલની ઇચ્છા હોવાથી દીવાને હાલની સ્વારી, તૈયાર અને દરબારને માટે ચૈત્ત્ય જોડાવવા કહે. નવાબના મટેલ આમણ, મસીદ આમણ, અને અમાલ પર આમણ પોલીસની પાટીઓ મોકલાઈ થઈ નવાબસાહેબ સ્વારીએ થઈયા.

અમારે ઘેર મળર આવી કે નવાબસાહેબે આજે ને આજે જ કુદ દીવાનનું ખુન કરાવેલો સંકલ્પ બહાર કાઢ્યો છે. અમારા ઘર આમણથી જ સવારી જવાની હતી. ધરનાં ભવાં બારીબારમાં બધ કરી દેવામાં આવ્યાં. ઘર આમણ પોલીસની પાટી મેંથી દેવામાં નહોતે થઈયા હોવા એવો દેખાવ થઈ ગયો. મારું બળકડું કેવું મારા શેનમાં સંભાળ્યું. બાની આંખમાં અણુ ભર્યું હતું, બાપાણની આંખ ટીમ હતી, અને કું બંને તરફ મકરાઈને એક રહેતા.

બાપાણ એક રીવાજવાર હોવામાં રાખતા. તે કાઠી, તેને પોતાના હાથે સાંકે કરી, તેમજે આસેશો તેમાં સાત બહાર ભળી. સવારી અમારા ઘર આમણ આવી પહેંગી. કું થઈ એ વિચારે મારી બાપાણ ઘરઘર કાંપતી હતી. બારીની તડમાંથી મેં જોયા કર્યું.

સવારી આવી, એવાર ધોડામાડીઓ આમણ આવી. પાછળ નવાબસાહેબ અસ્વચ્છ દ્વારમાં થોડે મોડે હાથ પાછળ થોડાં માણસો આવતાં હતાં. સવારી અમારા ઘર આમણ આટલી અંધાણને મેંજે પાછડી મેંજે, વિવરતે નબને બા જવાની ના કરી રહી.

પણ બાપાજીની મુખમુગ્ધ એવી જાણ કર હતી કે એક સબ ઉચ્ચારવાની તેણે હાંમત કરી નહિ. એમણે સાથે રીલાઈવર લીધી, પણ તેને ખાલુચના હાથમાં સોંપી કે સાથે રાખી તે મને શાદ નથી, મારું હૃદય રકુરકુ ચક્ર ચક્રું. મને તો ખાતરી જ હતી કે બાપાજીને નવાબસાહેબ મારી નાંખવાના.

બાપાજી નીચે ઉતર્યા ત્યારે નવાબસાહેબનો ઘોડો અમારા ધર સામે હતો. હોઠ પર હોઠ ખીટી, અસ્થિર હાથે, તે કમરમાંથી તલવાર ખેંચવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, અને ગુસ્સામાં કાંઈક બચકતા હતા. બાપાજી બહાર નીકળી પગથીયાં ઉતર્યા, અને નવાબસાહેબને કંઈકો ધરવાનો ધર્મ બદલ્યો. સુમંગલાત્રા પ્રાણીની જેમ નવાબે ચારે તરફ જોયું. તલવાર પરથી હાથ ઊઠાવી દીધો. ઘોડાને એક મારી તે તે આગળ વધ્યો. સવારી આમળ આવી, અને નવાબજી અદ્યત્ત થઈ મુખ હેમાયુઃ હાંત કચકચાવી તે બાપાજી તરફ મુઠ્ઠો ઉઘાળી રહ્યા હતા.

બહારથી જોનારને તો હીરાન નવાબને દુલ આપતા દેખાયા. પણ એ અકલા કલાકમાં તો અમે જાણ કર અનુભવ કર્યો હતો. અને બાપાજી તો ચેતરણી જોશની પાછા આવ્યા એમ કહીએ તો શકે.

આ પ્રસંગ પછી થોડા જ સમયમાં અમે નાસીકની બાજુએ ગયા, અને નવાબસાહેબે રેલ ઊઠાવી.

લિપિ સુધારણા

કાકાસાહેબ કાલેલકર

ન

નગરી લિપિમાંથી ધિરોરેખા કાઢી નાંખ્યા પછી એમાં અને ગુજરાતી લિપિમાં નહું થોડા ફેર રહે છે. એ ફેર ફર કરવા માટે ગુજરાતી લિપિએ પાંચ સાત અક્ષરોના મર્યાદા ફેરવાવું રહે છે. સ્વરોની આગતમાં ગુજરાતીએ 'એ' 'ઐ' નાં નાગરી રૂપે લખાવી દીધાં એમને 'અ' નો આરાખડીયા રૂપમાં આવડાવ્યાં. હવે ગુજરાતીની એ આવેલાની સ્વીકારી, મરાઠીએ 'ઊ' અને 'ઊ' ને પણ 'અ' ની આરાખડીયા રૂપમાં જ આવડાવવું વલણ સ્વીકાર્યું છે. તે સુધારાને ત્યાં કપાટાભેર પ્રચાર થાય છે. અને વિશ્વાસ છે કે નાગરી 'ખ' છેડાને દીધાં એ દેશણે ગુજરાતી 'ખ' નો જ સ્વીકાર થશે. 'જ', 'ઝ', 'ણ' વગેરે એવાર બધાંને નાગરીકરણ કરવાનું રહેશે. તેહનું કસીપું એટલે કિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી તથા બધાંનું જનરલ સંમત થશે અને પંદર ઓડ જનતા એક જ લિપિ વાપરતી થશે. નાગરી લિપિના રચિતેયિય પ્રમાણે અનેક દિવસો તો સંખીપું જ. જેથી નાગરી તરીકે વાંચતાં મુશ્કેલી નહીં આવે અને છતાં પ્રાંતિય અગિયો તકરાર નહીં કરે. બંચણ અને મુશ્કેલીપું પણ નાગરીકરણ એ જ રહે કરવાનું રહેશે; કે જેથી બહુરો રેખાવ બંચણ કે મુશ્કેલી અને છતાં વંચામ નાગરી તરીકે જ.

નેમકસોના આકાર સહેલા કરવા છે પણ એ કામ બધર નથી. અને આખી જનતા એને આરીકર રૂપે વપાવી લેશે એ વિને કંઈ નથી. નેમકસોમાં બંકબેર બહાર છે "૨". એને દેશણે પાડ્યે જ છુટી.

સુ. શ્રી. નરસિંહરાવભાઈએ 'હ' સ્તુતિ અને 'વ' સ્તુતિના ઉદાવેલા સવાલનો નીચે પછુ સહેજ ચિન્હથી સરસ જાણી લેવાય. એમના છવતાં એ આપણે આટપું કરી કહ્યા તો એમને તો સતોષ થશે જ પણ આપણને પણ સતોષ થશે એમ.

લિપિની સુંદરતા જરા સરખી પણ જોડી ન થાય અને જોડામાં જોડા દેશણે કરવા પડે એ આપણું વલણ રહેતું નેમકસો. શ્રી. ધિરોરેખાભાઈએ ગુજરાતીય નાગરીકરણનો સવાલ થોડા રીતે ગૂંચળો છે પણ એમને બહુરુપ મર્યાદા સારા નથી મળ્યા એટલે દેશણે લખાવેલો એની સામે બધુરો દર્શાવ્યો છે. ગુજરાતી મરાઠી સુંદરતા આપણે આપણે રીતે સ્થાપી લીધું અને એ સરતે જ એને નાગરી તરફ લઈ જઈશું.

આપણી લિપિની કાલોવતા માટે આખી દુનિયા આપણને વખાણે છે. તેમાં એ જ બધવાદ કસરકે છે. નાગરખડીયા તેમ જ નેમકસોમાં મર્યાદા ચિન્હો ઉચ્ચારણા કમ પ્રમાણે જ આવડા નેમકસો એમાં કલ્પ 'હ' નું ચિન્હ નાગરખડીમાં અંજન પહેલાં જાણી નાવ છે એને ત્યાંથી લખાવી બજાવ પછી રૂકવું નેમકસો. એ ફેરફાર કરવાને આવરખડા કિંદીની લિપિપ્રતિભા સ્વીકારી છે. ને ધિરોરેખર પહેલાં આપણી સમિતિ એ તરફને સ્વીકારશે તો આપણે અત્યારથી એની ચર્ચા અને પ્રચાર કરી લીધાં.

કલ્પનાવિલાસ

નહીં કદી ચ રહે પ્રલોભ ! કલ્પી કાલે કાંઈ કલ્પે,
નહીં વળી કુલકી, જન્ય કંઈ હરત વિશે ધનુઃ;
નથી ધરતીને ચણે મુજ તલે જમી સ્પર્શ, કે-
કદી ચરણથી ખૂંટી પૃથિવી કોસ ના એક ભે.

કદી પ્રખર તાપમાં સિર સિદ્ધા લઇ ના ફરો,
નહીં ચત્તવ્યું યંત્ર કે, બળદ ના કદી ફેરવો;
કદી હાથ, હથોડી કે, પડક એરણે ના દીકાં,
ફરિફળનલોખ્યાં અપતકાં ના રહે દીકાં.

પૂરે દિવસ આચર્યે નિમક રેડી કે દિન, કે
કદી વાહનું બારણું લઇ શુધા સમાધી ન રહે;
તૂટી ચઢકથી પડી, અધુરી ઈંધ ના - ના સીધી,
અને હૃદય ચીરતી મિઠની ચીસ સૂણી તરી.

પડી રહી શુખાસને મનચર્યાં રજું પુરતકે,
લખું કવિત લેખ ને બનું કંઈ વળી બાવળો;
કરે કામ, મરતકે નવનવી બારી કલ્પના,
બૂંધું કલિ તદી ન તી કપિરંગરી વિદ'બના.

બની અકૃતિ રેલની અતીવ કોમળા માહરી,
વળી વિભવ લોભની વિવિધ રેવ ના પ્રદતી;
કદી ચીરથી કંઈ યમ પીલા ન વેદી શકું,
કહું 'સકુ સમાન', - ના સકુ સમાન લે કું શકું.

વરો અખલ વાંછના ઉર વિશે તથાપિ પ્રભુ !
કંઈ કંઈ ન અન્યથા, અમલિયથ નિત્યે ચકુ;
સાદીક પદિ ના બનું, ત્યજું ન ઉન્નવલા બાવના,
'રહે અમર કાન્તિ' એ અવિત કેરી હા, કલ્પના.

પુત્રને વળાવ્યો !

ધનસુખલાલ જુવુલાલ મહેતા

એ

સાર મિત્રો મળીને, ચાલ પીતા પીતા, અને બીડીએના પુમાડા કાઢતાં કાઢતાં વાતોએ ચલ્યા હતા. એવજુ મિત્રો જુના જમાનાના વડીલોના હોય શોધો શોધી, સખત સન્દેશમાં એમની ખબર લેતા હતા. એ કાપ-માં આખરે એઓ ઘોઝેલા જળ્યાવા એટલે એમણે એક ચંદુલાલ મોડી ઉઠ્યો. “ અહિં આપણે બધા જુવાન જ એમા મળ્યા છીએ અને વડીલોની ગેરહાજરીમાં તેમની આટાણી કાઢીએ છીએ એ ઠીક નથી થઈ. ”

મહનલાલ આ સંભળીને હસીને બોલ્યો. “ હા હા હા ! કેમ બાપ, બતારથી જ યાપણ સાચા મોડાંયુ’ કે વડીલોનું જેમના મામડું ? ”

રમેશ “ કેમ ! હવે ચંદુલાલ કંઈ નાનો છે ? એ ઉઠારતો બાપ થયો છે કેની ? કેમ બતાર, એ જ કારણને ? ”

ચંદુલાલે આના ઉત્તરમાં કંઈક મંબીસપથી જવાબ વાલ્યો. “ હરેક વિષયમાં બપુકે અપરાધ તો હોયજને, અને આજે આપણે વડીલોના સામાજાગિયા એ વાત સાચી; પણ આજ થોડાં જ વર્ષ પછી આપણાં ઉઠારાં આપણા હરીફ તરીકે બીજાં રહેશે ત્યારે વડીલોની રિયલિટી, તેમના માનસનું આપણને હમણાં છે તેના કરતાં જરા વધુ જાન થશે ખરું. ”

રમેશ “ પડશે ત્યારે દેરાઈ. હમણાથી એ ચિંતા ક્યાંથી શું ? ”

“ કારણ વજર ચંદુલાલ આમ બોલે એવો માણસ નથી, ” મહનલાલે કહ્યું.

“ કેમ ચંદુલાલ ! કંઈ જાણે છે ? ”

“ ખાસ નહિ, પણ એટલું તો ખરું જ ને કે, ” ચંદુલાલે કહ્યું. “ જુવાની-આઓ ચેતાની જુવાનીના મદમાં જુદીને પણ લાગણી હોય છે એ વાત સાવ જૂની જ જાય છે ત્યારે વિપરીત પરિણામ આવે છે. અને ખરી વસ્તુરિયતથી અનન્ય જુવાની-આઓ તેમ જતાં પણ વડીલોને જ હોય આવે છે એ કેટલીક વાર જો જુવું જાણતા હોય તેમને ખારે અસહ્ય થઈ પડે છે. ”

“ ત્યારે હવે કહી નાખોને, ” રમેશ બોલ્યો. “ આમેવ આપણે તો વખત જ ચીતારવો છે ને. ”

“ કહેવામાં મને જરા વધારો નથી, ” ચંદુલાલ બોલ્યો. “ પણ જ્યાં સુધી આવી હકીકતો સમજાવ સખીને માણસો સંભળે નહિ ત્યાં સુધી એમાં રહેલ મુશ્કેલી જાન એમને કાગ્યે જ થાય છે. જણુ હશે, તમારે સંભળવી જ છે તો હું કહું છું. ”

“ તમે જેલ જમનલાલ દેસાઈનું નામ તો સંભળ્યું હતું, પંદરસો રૂપિયાનો સરકારી અમલદાર છે તે. મારાં કુટુંબને એમના કુટુંબ એકે બહુ સંબંધ છે અને અમે તો એમને જમન કાઝા અને એમના વહુને ચંદન કાઝીના નામથી જ બોલાવીએ

છીએ. એ બંને પશુ મારા ઉપર ભયીત એવું જ હોત રાખે છે. ધણીધણીપણી ઘણું જ બાંધાં અને હોતાજ છે. પારકાં ઉપર એમને બહુ હોત હોય છે તો પછી પોતાનાં સંતાનો પ્રત્યે તો એણે કેટલું રાખતાં હશે તે કંપી લક્ષ્ય લેખ છે.

“ પોતે બહુ મરીબાઇમંત્રી આ પાપરીએ એટલા એટલે એમને મોટા પુત્ર ત્યારે હોંશિયાર નીવડશે ત્યારે જનન કાકાને ઘણું આનંદ થશે. પુત્ર કિસનસાહેબે લાલનપાલન કરવામાં અને સ્કુલ તેમજ કોલેજમાં એ લાવશે ત્યારે એને સગવડ અને સુખના સાધનો આપવામાં એમણે અને ચંદન કાકીએ જરા પણ કૃપણતા બતાવેલી નહિં એ બાબતું છું. બી. એ. માં ફર્સ્ટ આબેસ એટલે જનન કાકાએ એને સીવીલીયન થયા છઠ્ઠાં મોકલશે. પશુ જરા જૂના વિચારના એટલે છઠ્ઠાં મોકલતાં પહેલાં છે. રાત્રે એક સારી ઊંઘરી જોડે ધામધૂમથી પરજીવશે.

“ કિસનસાહેબ મારી જ ઉમરનો અને અભ્યાસમાં અને સાથે એટલે મારી સાથે એને બહુ સારું. એ ઉંઘાંડ મળે ત્યારે મોલ ઉપર હું મુકવા પણ મળેશે અને ત્યાં એ સીવીલ સરવીસમાં પાસ થશે ત્યાં સુધી તો તેની અને મારી વચ્ચે નિયમિત પત્રવ્યવહાર ચાલેશે. તે પછી જરા અનિયમિત થયેશે ખરે જતાં એ પાછો આબેસ ત્યારે એના વર્તનમાં અને ખાસ ફેરફાર લાગેશે નહિ. કિસનસાહેબ છઠ્ઠાં હશે તે વખતે ત્યાં એ બાદશાહી કાકામાં રહેશે હશે એમ એણે પેસા મંગાવેલું તે ઉપરથી હું કહી શકું છું. જતાં જનનકાકા કે ચંદનકાકી જેમંત્રી કાકાએ એ બાબતમાં જોની વરાગ રાજખી કાઢી નહતી. ઉમદાનાં કાંઈક મજાજીથી, કાંઈક વાત્સલ્યથી એ પતિ-પત્ની મને કહેતાં ‘ કિસન તો એમ જ બાળે છે કે જાપને ત્યાં પેશાનાં ઝાક ઉમેઝાં છે. પણ એ બિચારાએ કોઈ ‘હિ પેસાની કિંમત બાળી હોય ત્યારે ! અને મેં પણ એને દાંધ ઢાંચવાનું શીખવ્યું જ નથી. ચંદુ ! મેં મરીબાઇ બોચવેલી એટલે હું બાળું છું. પરમેશ્વરે ત્યારે સારો વખત આપેો ત્યારે કંલુસાધવિગ સા માટે કરવા ? અને નાનાં બાઇબાંકુને તો ક્યોટર વાઇ છે એટલે એમની ચિંતા મારે થોડી કરવાની રહી છે ? ’

“ પણ કિસનસાહેબ પાછળ એમણે પોતાના મન ઉપરાંત પેસા ખુરઆ હતા એ હું બાળ્યો હશે. એમાં મ ત્યારે કિસન પરીક્ષામાં પાસ થશે અને અહિં આવવા ઉપરથી તે વખતે પણ એણે મોટી રકમ મંગાવી ત્યારે ચંદનકાકીથી બોલી જવાવેલું કે ‘ કિસનબાઇનો દાંધ આટલો છૂટો છે તે હીઃ નહિ. ’ જનનકાકા આ સાંભળીને હસી પડેલા અને બોલેલા કે ‘ અપ્પી ! આટલા રૂપીઆ મોકલ્યા તે વેળા તને નહિ લાગ્યું અને હવે પાસ થઈને આવે છે ત્યારે મંગાવે છે એટલે તને આ વિચાર આવ્યો ! નાના બાઇબાંકુને અને ધરડાં માળાપને માટે બેટ સોગાદ સાવવા માટે જ એણે આ રૂપીઆ મંગાવ્યા હશે. રૂપીઆ ન મંગાવ્યા હોત તો બેટ સોગાદ પણ નહિ આવત અને તો પછી આપણે જ કંચવાદ. કેમ, ખાને ? ચંદુ ! ’

“ કિસનસાહેબ આબેસ. એના માનમાં મેળાવણ થયા, મીનજાનીએ થઈ પણ એ બાપમાં મારાથી લાગ લઈ રહ્યા નહિ કારણ કે એ આબેસ પછી બે જ દિવસ રહીને મારે અચાનક બદારગામ જવાનું થયું. એની નીમણુંક ખંડાગામાં થઈ હતી અને એ ત્યાં જ્યાં નીકળવાના હતા તે જ દિવસે હું મુંબઈ પાછો આવ્યો. ભોરીજીજી જતાં પણ મને મોકું થયું એટલે તે કાઢી ઉપગવાને વખતે હું ત્યાં જઈ પહોંચેશે

અને રાઈકલાસ કંપાઈમેન્ટની બારીએ કુલ્લા દારોથી ભરેલાં કિસનશાસ અને તેની પત્ની જોએલાં તેમને ' સાહેબજી, સાહેબજી, આવજો, આવજો, 'ના બેબેક પાટા મેં પાડ્યા એટલામાં માડી ઉપડી ચક્ર. "

" પાછા ફરતે મેં 'પ્રેટરોમ' ઉપર નજર કરી તો જમનકાકા અને ચંદનકાકીને જોએલાં ભેળાં. ' જમનકાકા ! ' હું હમનો હમને બોલી જાયો, ' મોડો મોડો પણ કિસનશાસને અને બાળીને વગાવવા આવી પહેંગેલે કેની ! અને..... ' હું બોલતાં બોલતાં અચાનક અટકી ગયો—આસથી અટકી પડાયું. કાકા અને કાકીના મુખ ઉપર તીવ્ર અને અકમ્પ વેદનાના ચિહ્ન મેં સ્પષ્ટ ભેળાં. છોકરો પરદેશ નામ ત્યારે માતા પિતાને કાલે એ સ્વાભાવિક છે પણ આવી વેદનનું કારણ શું ? મેં અંબીર ચક્રને પૂછ્યું, ' કેમ કાકા, કાંઈ લખીવત નરમ છે ? '

" જમનકાકાએ મોડી વાર વિચ્છાદ દશમાં મારી સામા ભેળાં ક્યું " અને પછી ધીમેથી ક્યું, ' બાઈ ! તારે હવે મુંબઈમાં કામ છે કે મારી ભેડે પારલા આવે છે ? ત્યાંથી જમે મોટરમાં જ આવ્યાં છીએ અને એમ જ પાછાં જઈએ છીએ. "

" કાલુજર અને એમ ચક્ર ' કે એમની આ વેદના ખાનગી હશે અને એટલા માટે એમના એકાંતમાં હું ભંગ લીધ પાડું ' પણ એમના મુખ ઉપરથી મને સમજાયું કે એકાંત કરતાં એમને કોઈક પરિચિત જતાં શકિત મનુષ્યના સમાગમની વધુ જરૂર હતી. આથી મેં હા પાડી. જમનકાકા જમે પારલા રહેતા હતા તેની પોસમાં જ રહેતા હતા. મોટરમાં જમનકાકા અને ચંદનકાકી પાસે પાસે બેઠાં અને હું સામેની નાની બેઠક બેઠક ઉપર બેઠો. મોટર ચાલવા માંડી ત્યારે જમનકાકાએ હાંકનારને ક્યું, ' ધીમી ધીમી સેન્ડ. '

" મોટરમાં મોડીવાર મીન રક્યું. પછી બાલે બહારકારથી બોલી દેતા હોય તેમ જમનકાકા ક્યું, ' ચંદુભાઈ, રિક્ષાને વગાડ્યો, હો ! ' આટલું કહેતાં એમનાથી કુસકું બસાઈ ગયું અને એમણે ભેરથી એક દલાલે એ ભરિને ચમાવી. ચંદનકાકી કાલુજર મોકલી સામા ભેડ રહ્યાં પછી ધીમેથી બોલ્યાં, ' જવાહરની, જેવી ભમવાની મરજી ! '

" પુત્ર દેશવર નામ અને સાથ એવી આ મનોવેદના નહીં એટલી મને મમજાવ્યું પડી. પણ 'અર' કારણ શું છે તે ન સમજવાથી હું ચાલ જ રહ્યો. કલાચ મારા ઉતારથી એમના દેખાના કોઈ આવા જાગને જામ્ય જાગે એ જમ અને તે વખતે સામ્યો. પણ એમનાથી રહેલકું નહિ.

" ' ચંદુભાઈ ! તું ' તે બહુ મોડો આવ્યો અને આમગ પણ બહારગામ આવ્યો ગયેલો એટલે બધી હજીબતથી વાકેર નહિ હોય. હું તારી પાસેથી કે કોઈ પાસેથી હન્સાર માગતો નથી. મારા મારાં દેવું એકાદ માણસ પાસે પણ પુલકું કર' તો મને સ્વાસ્થ્ય મળે એ આશાથી જ આટલી જાત કર' છું. અને ટૂંક ક્યાં પારી છે ! કિસનને જન્મથી આજ સુધી જમે ઉઠેથી અને મોટો ક્યાં જેવી રીતે તે ટું જળે છે. રિવાજનામાં મારી સકિત કરતાં પણ એનો પાછળ પેમો ખરવ્યો એ પણ ટું જળે છે. અને હેરટે પાછા આવતી વખતે એને મોડી રકમ મંજાવેલી તે વખતે આપણે બધાં શું ખારનાં હનાં જો પણ તને શાદ હશે ! વાર, ચંદુભાઈ ! એ તારે કે તારી વડુ માટે ક્યું સામ્યો હશે ! "

છીએ. એ અને પણ મારા ઉપર લગીચ જોડું જ હેતુ રાખે છે. ધણીધણીધણી મધ્યાં જ બધાં અને હતાજ છે. પારમાં ઉપર એમને જાદુ હેતુ હોય છે તો પછી પોતાનાં સંતાનો પ્રત્યે તો એઓ કેટલું રાખતાં દશે તે કંપી સાચાં તેમ છે.

“ પોતે જાદુ ગરીબાઈમાંથી આ પાવરીએ ચડેલા એટલે એમનો મોટો પુત્ર ત્યારે હોશિયાર નીવડશે ત્યારે જગન કાઢાને ધણે જાનંદ થશે. પુત્ર કિસનલાલને લાલનપાલન કરવામાં અને સુધુ તેમજ કેલેજમાં એ લગણે ત્યારે એને સગવડ અને સુખમાં માધનો આપવામાં એમણે અને ચંદન કાપીએ જરા પણ કૃપણતા બતાવેલી નહિં એ જાણું છું. બી. એ. માં ફેલ્ડ આખો એટલે જગન કાઢાએ એને સીવીલીયન થવા ઇચ્છ્યાં મોકલ્યો. પણ જરા જૂલા વિગારના એટલે ઇચ્છ્યાં મોકલતાં પહેલાં ઊકે અને એક સારી ઊકેરી તોડે ધામધૂમથી પરણાવ્યો.

“ કિસનલાલ મારી જ ઉમરનો અને અભ્યાસમાં અમે સાથે એટલે મારી સાથે એને જાદુ સાર. એ ઉજ્જલ ગયો ત્યારે મોઝ ઉપર હું મુકવા પણ ગમેલો અને ત્યાં એ સીવીલ સરનીસમાં પાસ થયો ત્યાં સુધી તો તેની અને મારી વચ્ચે નિયમિત પત્રવ્યવહાર ચાલેલો. તે પછી જરા અનિયમિત થયેલો ખરો જતાં એ પાછો આખો ત્યારે એના વર્તનમાં મને ખાસ ફેરફાર લાગેલો નહિ. કિસનલાલ ઈચ્છ્યાં હતો તે વખતે ત્યાં એ આદ્યાદી કાઢાં રહેતો દશે એમ એણે પૈશા મંગાવેલું તે ઉપરથી હું કહી શકું છું. જતાં જગનકાઢા કે ચંદનકાપી બેમાંથી કેલેજે એ બાબતમાં કોની વરાળ સરખી કાઢી નહતી. ઉચ્છાંના કાંઈક મચળાળી, કાંઈક લાતસલ્પથી એ પતિ-પત્ની મને કહેતાં ‘ કિસન તો એમ જ જાણે છે કે બાપને ત્યાં પૈશાનાં ગાંડ હોગાં છે ! પણ એ બિચારાએ કાંઈ ‘દિ પૈશાની કિંમત જાણી હોય ત્યારે ! અને મેં પણ એને દામ દોચવાનું’ સીખવ્યું જ નથી. ચંદુ ! મેં ગરીબાઈ બોમવેલી એટલે હું જાણું છું. પરમેશ્વરે ત્યારે સારો વખત આપ્યો ત્યારે હંજુસાધવેલ શા માટે કરવા ? અને નાના બાપમાંકુને તો ક્યેકટર લાક છે એટલે એમની ચિંતા મારે થોડી કરવાની રહી છે ! ”

“ પણ કિસનલાલ પાછળ એમણે પોતાના જાન ઉપરત પૈશા ખરમ્મા હતો એ હું જાણતો હતો. એમાં મ ત્યારે કિસન પરીણમાં પાસ થયો અને આદિં આવવા ઉપડ્યો તે વખતે પણ એણે મોટી રકમ મંગાવી ત્યારે ચંદનકાપીથી બોલી જવાયેલું કે ‘ કિસનલાલને દામ આટલો છૂટો છે તે કીક નહિ. ‘ જગનકાઢા - આ ચાંમચાને દસી પડેલા અને બેબેલા કે ‘ બચી ! આટલા રૂપીઆ મોકલવા તે વેળા તને નહિ લાગુ’ અને હવે પાસ થઈને આવે છે ત્યારે મંગાવે છે એટલે - તને આ વિચાર આવ્યો ! નાના બાપજાદેને અને ધર્યાં ગાળાપને માટે બેટ મોગાદ. લાવવા માટે જ એણે આ રૂપીઆ મંગાવ્યા દશે. રૂપીઆ ન મંગાવ્યા હોત તો બેટ મોગાદ પણ નહિ આવત અને તો પછી આપણે જ કવચાત. કેમ, બાપને ? ચંદુ ! ”

“ કિસનલાલ આખો, એના માનમાં મેલાવડા થયા, ખીચળાનીએ યાદ પણ એ બાપમાં મારાથી લાગ સહ સરથો નહિ કારણ કે એ આવ્યો પછી બે જ દિવસ રહીને મારે અચાનક બદારગામ જવાનું થયું. એની નીમલુંક બંગાળમાં - યાદ દસી અને એ ત્યાં જવા નીકળવાનો હતો તે જ દિવસે હું મુંજાઈ પાડે આખો. બોરીબંદર જતાં પણ મને મોડું થયું એટલે ટેક મારી ઉપડવાને વખતે હું ત્યાં જાઉં પડેલેલો

વ જો તાં ત રી ઓ

[આખરદેવા પછી ગુજરાતનો છેલ્લો જહાજવડીઓ]

અન્નવદન મહેતા

[નીચેના અક્ષરોરૂઠા અર્થવા આદરુદ્ધા કવિભાષ્યા અર્થાત્ક આશ દ્વારખા આખ્યા એ પાંચે કું પ્રશ્નનો પાઠ માત્ર કું. ગુજરાતી બાણતું કવિવર મહાશયું સ્વપત્નું હજી ઉપડયું પણ નેહનું, તે અચાજ બ્રાહ્મ કવિ બાનુબહે આ અપ્રતિષ્ઠ સ્થના રચેલી બેઠવી વાન બેઠવી જ છે કે આજા મુંદર જનાપરને અને એના પ્રબધાર કવિને શી મુન્સીના 'ગુજરાત અને એના સાહિત્ય' ના પુસ્તકમાં ક્યાંય પણ સ્થાન નથી હોતે અને તો એ દુહા આ સાથેના પ્રશ્નન મહાવામાં અર્થે સદાચક્ર ધર પાયા છે, એટલુંજ નહીં, પણ મારે અને આવેલી વાર્તાની કમારન બધાવા પછી જણ એ આરના પાચાપણ પણ નીવડયા છે.

એક જીત વાત. શી મેપાણીની " રોગુતને મહે " નામની વાર્તા ઉપરથી આ મેપાં ' બાણતુ દે ' નામનું નાટક રખ્યું હતું. તે વખતે મૂળ વસ્તુમાં નાટકીય ફેરફાર કરવા અર્થે મેં શી મેપાણી સાથે બચ્ચમુખ્યા કરી છેવટનું જાહેર કહ્યું હતું હશે તો શી મેપાણી ' પણ વડેલા અને એના નાટકો રચે છે, તો આ સાથે એને 'જ્યુ દોઝાની હજી દર કુરો ' કે અવેશક, મેં વારી વર્ણાવું' નમક બનાવ્યું. હવે આ મારી અધારણીબાવી વાર્તાનું હું મેં નાટક બનાવી વેરને બદલે રકમ છે. અને બધા ! માન્યથી હારે મેં નાટક અજરયા વારી આવે તો તારા નાટકના વળ નાણાનું પણ અજરવા ખપ પડે અને એવાવરી તે અજવી વે દરકા.]

હવે એ અક્ષર જુનવાણી પુસ્તકોમાંથી મળી આવેલા બ્રાહ્મ કવિના આ દુહા.

તરવાણુંના દાર, વળી જાણના ય મુલાઈ ગીયા	
પણ કાળા કલમના ધાર, વિજિયા તારા કારમા,	૧
આખ્યા સાખરે તીર, તેં મલીસાગર કુરેવિયો	
મુંજાઈ સાવજીર, તેં બાણા કોખાં વિજિયા,	૨
પડ હશે માણુ પાવે, હ વાણુ વ વીસરે પડી	
જ્યુ પડ રિણુ માણુ હશે, તારાં અંદાર વિજિયા,	૩
વાડે, મૂળ ને ખુમાણુ, હ વાણુ વાણે વડી ગીયા	
પણુ તેં દી હું અવેશણુ, દેહમા મેળો દેહારાગન,	૪
હારાં ચાપકવાડ, હજી એકોયો જલ મૂવરો	
એને ય આપી વાણ, તે અવેશણુ એકું કહ્યું.	૫
તારાં તારા તીર, મહ સાખરો એવાં	
એકલમક હું વીર, કવિપુષ્પાં વ કમારાગન,	૬
મિતનની પામે જલ તેં કપુરી કોપાં પરિણાણુ	
તો તારા આનસનીર આજ વારો આખ્યો વિજિયા,	૭
મહ કપુરી દેરાઈ જતાં, હું હાંપીં નહિં જાડી	
પણુ કરમે વખ્યું કહીર, કે મૂવરો વે આરો વાણ,	૮

વી

સમીક્ષાની આરંભકાળ પુરો થઈ ચૂકે હતો. મધ્યકાળને રાફ થવાની તૈયારી થઈ રહી હતી. બટન દાખે ને દાખેડો નીચે આવી મનબાજીને બેચાર માળમજલા ચડાવી દે એવો જમાનો હતો. કાણુમાં આનિયું નાંખતાં પીણું પટાક્યું બહાર નીકળી પડે-ને એકલા જમાની આંકચુંદણી ચરસા પર બમાવતાં તે ઘંટડીના ટોકરે માઈએના દૂર વસતા માણસો સાથે વાતું ચતી. અને આજ અને વિજળી માણસો કહે તેમ નાચતાં, અને ચાકરી કરતાં એવો જમાનો હતો.....

જોસોજી, વસોજી અને બીજો વત્તે ત્યાં પાકી ગયા, હીપાખુમાણે ત્યાં વિગમ-કંઠે રરકાવ્યોઃ બાવાવાયો ત્યાં ધીમાણે કતલ થયો. જોસો, મૂણ, કાદુમકરાણી અને સંમજી કાવેરીએ ત્યાં પંકાઈ ગયા; અરેરે, જોગીદાસ ખુમાણ અને રામવાળો, નાથો તે આંધરાજવાળો, એવા તો કંઈક બહારવટીઆની મોટીમોટી પડખીમોથી આજનો એ દેસ...

પણ આપણે તો આપણી કથા કરવાની છે.

એવા મુશ્કેલીઓ જન્મ થયો હતો. જોમાખુમાણની મિ પથરાળી માદીએ હજી કંઈ નરખંડાની ડાલી ખેંચવા દામ બીડી ચકતી નહી, ત્યાં ભાવચિંદજના ભાવ-નગરને ગાંધે પાક્યું એ અણબુકું રતન. મૂળો બરેસો, નાનકડા માયામાં ગાંધે ખાંડ સમાવેશી ભારખમ જોપરી કપાળની દાડખે દાટ દાટ કરતી ધુમરાણા કરતી. દાખેનો નકકર, દેખાવે દુખળો, પણ અગનિની બડબડાતી જુવણમાં સાવચેતીથી અધિરુદ્ધ અણખુમાણે રહેવાની મોઝંદાજી તાકાત બરાવનારો, વસી ધસીને કલમેના દધિઆરો આંધવાળો.....એવો એ વજો.

બાપદાદા કહે છે કે જોગીદાસ ખુમાણની ત્રીજી પેઢીનો એ પિતરાઈ રરખંડે અમુક તો એક વંશની નિર્વિવાદ હા પોધારતો, પણ મતલથી દુનિયામાં મિલકતોના સાગભાગ વહેંચાતાં આખરી મક્કલને એ ખુમાણવંશ માલકો, ને ત્રીજી પેઢીએ એણે પારણ કરી તાંતરીઆની બટક. એમ એની નસોમાં વહેતાં જોમા ખુમાણનાં પુત્ર અને પુત્રારી. વજનમાં ટકાઉ સરીર ધાર્યું કરતાં કિતરે દંમેશ આપું, પણ દાખની કારીગરીમાં અને અદરની કિમિયાકિરિમાં તો બાબજાના મજાની નાડ વિરરી ત્યજ અને કંઈકના છકા પંજ ભોલાવે એવી નચાબરી કરતો એ ચાલાખી. જોમાખુમાણનાં તમા રાખે એવો જ એ વિલે તાંતરીઓ-અન્ય રે તાલોદારને. કલ્યાણ તારી આપણું. જીતેલા તે ત્રણ તર “ ચેતન ” “ કૌમુદી ” અને “ ગુજરાત ” એણે તાંતરેણ, જીતેલો એ પોતામાં બાપપણને વેળો ધધો કરતો હતો કહેવાણે તાંતરીએ. કેંઈમાં કાવેસો અને કેંઈમાં દારેસો. અનુભવે રીસ થયેલો વત્તે એકએક ઉરોથયો. આ એની જીવનકથા નથી; જીતેલો એણે સર કરેલા અને કિલ્લાઓ, એના રોજંદા વહેતર બાપાર, એનાં અણતર જીવતર, તથા એના મનમુગ્ધા વરેરેનો ઇતિહાસ અર્ધિ આપને પામી. જીતેલો હેલો તાંતરમાં જે દુખસો એણે ક્યો એ વિશેષ આ તવારિખ તોષ.

વામાં આવે છે. બાબરદેવ જેનું એનું મોટું પુત્રક પ્રગટ કરવાનો અમારો નિરધાર છે; પણ તે તો હજી એની પરાક્રમ કથા પુરી થાય ત્યારે.

બાબરદેવની ફરફરના મુંબાઈ બંદર પર એની ડોળી ફરતી. છાંદેલો તો રાત્રી, ધાળવો તો દાથી, નદી તો નદી. મજબાવી કુંવરા એથે મુંબાઈના એક રીજશોહના રાખાની રિસાવત હંઠાળી હતી. " મુંબાઈ જઈને તોળા પોકરાવી દઉં એને. એની મેઘાલ ધુળવી જતાવી દઉં ને વળે વળે પણ તાંતરીઓ, બહારવટાં જેલમાં એ ખાંડને ધારે ઠાક વિરલા જ બેઠી શકે છે, એનું કાન કશી દડ એ રાખાને. " વળે મનમાં વિચાર્યો કરે.

આથ તો વળનું બહારવટું સાવ પાકું. મુંબાઈમાં એના બેચાર મજબૂતીઓ તો પ્રથમથી જ ગોઠવી મુકેલા. રીજશોહની આખી રિસાવતનો દેવસ એને પહેલો મથેતો. તેમ જ શેરોશ વાવડ પણ એને મળવા કરતા. બાબરદેવને બંદરે એક જહાજ લાગ્યું, અને બંદુકના આરે વળે નીકળે સાસ સવારે બાબરદેવની. નાના કલપતની સાબરમતી કાઢવી; અને બાબર દેવની કુખમાંથી સમે અકિસાબર મોગંગી એ વધેલા આગળ: એક અઢત્રે મારો ફરીતો ને વચ્ચામંતરી જણી ગયો. વચ્ચામંતરીનો કોર મુજબા હાથ પકડે જ રહી ગયો; અને પારે બાલેસો વળે દોઢાસો આપીને જતો રહ્યો. મુજબા ને એને તાળેતરનાં વેરવેર. મેઘદેવ તો હજી નથી અતવણીમાં પતાવારી ત્યારે. અને ઘણ કુદી બાલેસો મુ-શીકકારની નર્મદા બેઠે. વરસાદની રમજદમાં યે ભરી ભરી રેલભરી નથી તાંતરીઓ તરણા એથે તરી ગયો, અને બાલેસો નર્મદાને તાપી કઠિ. જેણે નર્મદા દખાવી એને તાપીના યા કાર. મુજબાએ રાજ કરતો અંબા ને અમિશા ને એરો બાલુએ મુકતાં કુદી એથે બાબરદેવની રમજુગંઘ, અને કોસો મુંબાઈ મેટને પાકાર દેતો વેતરીણીને કઠિ.

" મેલુ છે ? " પૂછે છે મેલ અચળ. અને મળવડું હજી લાગ્યું નથી, ત્યાં તો વળએ મારો કમ્પોરિ અને એરી કાલ. બચવા રંગની કાલ વળની એક મહામાયા રખવાળી બેઠણી હતી. કેંક રિપાસતો એનાથી બાકતી, કેંક પદમનીઓ એનાથી કરતી.

" મેતો જા " કહી વળએ ગ્રેગીયું તાપી. દોખીએવધોની ગ્રીણીઓ ધોળી મોળી એથે આપીકા પેટમાં નાખી ને સીધો એ કિતથો મુંબાઈને કિનારે. પરીઆલાસે તણ તણ કટકે એ મેટને લાંગેસો હતો. વળે એ તણે કટકા જણી ગયો. અને મુંબાઈ મેટમાં કાક વાગી રહી વળ તાંતરીઓની. વળને સર કરવું હતું ધુળરાત. રીજશોહના રાખાની એ અમુવખ મિલકત.

એ આલેસો છે, આલેસો છે. તજગુજાવતો પ્રસિદ્ધ બહારવટીઓ મૂઠે તાલ દેતો, હુપાજવના સામરીતો સાથે, જાત જાનના વેરપહેરવેસ આથે બાલેસો છે. નિચાળીઆઓ અધક મજબૂતી વાગું કરતા ધરોહિયા આતરેશ છવાસ નિચાળીઆને ને આવડે એ કાંકે રાખતા.

" વળે-હા, હા, અમારો બાબરદેવનો રીજશોહ જૂનો પ્રખ્યાત બાલુતો રિખ્યાત બાબરદેવનો. એના નામથી તો કોણ કાલની મરણીની અગિ મીઆઈ જાય. અને ધરોહિયાના અગિ અટકી પડે, અને મિરિન્દરામાં કેંક રિખેરોની મોડ કટકી

પડે, અને વીજળીનું જેમ દોડતી કંઈક ધોડીએ વળતી મહારમાં બટકી પડે.
વળે-આપરે-

“ પણ વળતી એ કાઠીમાં અસંખ આનંદની ઘોડી ને. બસબસી હજુ દર જેવી
હલહલતી હાથીરી જતી હોય પણ વળે એની આંખની પાંપણ સરખી નો ઉચકે. ”

કાંઈ કહે, અવળે હાથે મા કંદે એ વળે ન્હોત. ખોરે તો અખતર નહીં તો
જખમે. સ્થાની જાતીએ મોરએ મોડે તો જ એ કલમની કાળી શાકી ઉજળી. નહીં તો
વેટરમેનના ખડીઆ લાગે.

પણ એ વળતી તારીફની તવારિખો નોંધવાનું કામ મારા પામર મગતની
બદારની વાત છે.

દીનરેશના રાયાની બોલાણતમાં વાવડ પેઠા કે કિલ્લેચોમાનમાં ખરેખરી મઠી નં,
૧૧૧ માં ચૂકેલું કરવા રજુધીરવીરા જમા થવા લાગ્યા. ઘમઘેર બહાદુર ધનુભા યડે
કેમેળે સુરતી છુટેલા કમગનો નકસો. કાઠી ઇમારતી મજબૂતરના વિચાર કરતાં હતા.
ગદાપટ્ટ લાગુસિંચ કવાયતી ફોજના મોરઆમાં મરણુજ હતા. કહુખાના શોખી રમજુ-
મલ્લ જોદાપત્રી જમીનના આગ દેકસના ખુંડણ ખુંપણના વિચારમાં હતા, અને
આપખા શવળના વંશજ શંકરદેવ રાવળ, પતાજ રાવળના નામને પણ જેમ આપે
એમ સરસાગમી વિચારતા હતા. દુર્ભાગે વળ સામે બરોબર ચડીરીકામનો, કદી થકે
એવો રજુધીગકમલ શુભેખાન કાપરીએ રાજ્યધાનીથી દૂર સુરતખંદે મોથ ઉભરાવવાની
તજવીજમાં શુધામેો હતા. વળને એટલું સુખ હતું ને એ સુખદ દૂર હતો, નહીં તો
એની અકાદે ને વળે અડમેો તો પીંગણે મેણ કોનો મુકાબલો કરી જાય એ કહેવું
અશક્ય હતું, શુભેખાન કાપરીએ પાછો આમ તો પુરો શરો, છતાં શુભ વિધાનમાં
વાલભલા જ્યપુરી એવારને પણ હકક અરકાવે એવો. એટલે વળને એની સામે ખંડ
બોરણું જરા કાઠી હતું, પણ અલ્લાખેલી એ પાંખે અમલદાર ગુજરાતમાં જ જગાયો હતા.

ધનુભા આંગળી ઉઠાવી બોલ્યા, “ હવે જોયો એ વળે. એ મજતરાએ હજી
આપુકિરનાં પાણીના તાગ જોયું નથી; ધનુભાના હાથમાં જ્યાં લગી જામગરી એતી
નથી ત્યાં લગી: નહીં તો એવા બદારવડીયા મુસમને અપધરીમાં રજગતો કરવો એ
તો ચપડીનાં કામ છે. ફીક છે, આગ્યો તો વાલે, પણ ને અગ્યોઆગ અને એના
અત્યારના માળખા સાથે સંબંધ આણ જ રાખવો હોય તો વણજી ઉમે પેખાસ કડી
જવામાં જ સાર છે. ”

“ ખરું, ખરું, ધનુભા ! પણ એ મનખ જુલો. એ દેખાવે રેંછપેંછ, પણ
સ્વભાવે રેંછપેંછ બારવટો ન્હોત. વાણ ઉમે પાછો જાય, તો વળે તોતરીએ ન્હોત.
એતી છદી મખસદ ક્યાં આપણુચી અજણી છે. ” બાનુમિગિ વળી મોર દાપસી પુરી.

“ હવે, બસ. ” રમજુમલ્લનું ધુમાડીનું મોઢું હવે સાંત રહે એમ નહતું.
અમેજી તમાકુની ચગમેલી સુગંધે સોડતી એતી વાણી વધુડી.

“ હવે બસ, જોયો એ વળે તમારો. આપણે મેઘ અમલદારનું જરા કામ
નથી, મલગરી કુંગરને મથાજે તોળેના એ વાપ્રક કરશું કે એ વળે માપી જશે. ”

સળિયા પાછળ

प्ररुषोत्तम त्रिकुभदास

[अथा.अं.उ. - ५४ १४१वीं भाष्य]

‘**अभिज्ञान शाकुन्तलम्** :

ਅੰਤ, ਪਹੁੰਚੇ।

[illegible]

અનંક બાજે : પ્રવેશ પહેલાં

[illegible]

એવા આવી વર્તમાનપત્રોથી શિક્ષણે અગ્રણ્ય ક્ષત્રિય આપોડી દેશિયોને કાચેલર વહેંચેને
કાચેલર હો કે ત્યાં કાલિકાલ તેની કાચી પદી કીડી જમાવી દે છે. અવાહી દેશિયોથી
એવા પ્રવાસાર્થ ન થાય એ કિશ્કલત કાલગણ્ય સમયને છે ત્યાં કાલિકાલ તેના વિરાપ
હી કિતી એવોને કાચે અવાહી દેશિયોથી કાચી પગપદી પરિ પાઠ્ય કાલે છે. એવામાં
જો અવાહી આવી એવા આગળ દે દેશિયોની કૃતિમાં હો છે. અગણ્ય તથાલ કાચે વચા
એવે રીલ દેશિયોને વધારે કાપડી કાચવ પિશ્તા કાચાની ત્યાં કાલિકાલે વિરાપ કાચી વચાલ

કરવા સૂચ્યું. હકીકત એ હતી કે જ્યારે ગરમીમાં માંચ પાટ પાણીથી ન્હાવાની પેલા કેરીઓએ ત્યાં પાડી હતી. આથી કેરીઓમાં ઘસેરણી થઈ. ખંદર કેરીઓનું ટાણું જેવાર આંગળ ખેંચું. કરવામાં આપ્યું. 'જેલરના' અપમાનકારક સંબોધને ઘસેરણીમાં ધી ઢોમ્યું. ધોંધાટ વધી પડી. જેવારે મંદ વગાડવાનો ફૂકમ કર્યો. પરિણામે એક શાંતિસહ અમલદાર અને દસ સીપાઈઓનું તરસ કેરીઓનો ભળતો ગેશાડી દેવા જેવારની મુઠ્ઠે આપ્યું. આ વખતે શાંતિલાલે કેરીઓને સમજાવી શાંતિ ફેલાવી. જમાદાર કેરીઓને એમને કહે લઈ ગયા.

અંક બીજો : પ્રવેશ બીજો

જેલના એક બીજા ભાગમાં સત્યામહી કેરીઓમાં ઘસરના બળવાની વાતો અતિશયોક્તિથી ફેલાઈ ગઈ. 'કેરીઓને નાક પડાવવાની', સંબોધના ઘોંઘાળી, એક જાણુ મરી જવાની, પચીસ જણાઓ દોસિપાઈઓમાં જવાની, શાંતિલાલને બીજે હાથે કૂટા મારવાની વગેરે વગેરે તોણી બેઠી રહી હતી. જેવારને સીપાઈ કરવાના વખતે બધા સૂચવવા મંડી પડ્યા. 'શાંતિલાલ અને શામલબાઈ ત્યાં આવતાં પરી વરતુસ્થિતિ જણાઈ. પણ બધાનો—એકલા શામલબાઈ સીવાય—જેલર સામેનો રોષ સમગ્રે નહીં. કોઈએ માફી મંગાવવાની તો કોઈએ ઘસરના કરવાની ઇમ્મ અને અચકચ દિશાવતો કરી. શાંતિલાલે આ બધા જતાં કેટલું બળી શકે ને કેટલું ન બળી શકે તે વાત જણુ કરી, બધા બધાથી ક્યાં કુપી વેકારો, બધાની સંમતિ લેવાની ને એકમતિ. બધા પોતાનો નિઃશ્વ કુપરિન્ટેન્ડન્ટ આગળ રજૂ કરવાનો આખરે કાર થયો. શામલબાઈનો મદ આમાં તૂટી પડ્યો છે. એ તો સત્યામહીએ માફી માગે એ મતના જ હતા. આખરે શાંતિલાલને એ સંદેશ લઈ જવાનું કહેવામાં આવ્યું ને જમણ પહેલાના એ કસાકમાં બંધાતા મત બંધુને ખગલા લેવાનું નહીં થયું. આ મુજબ આગળ વધ્યો.

અંક બીજો : પ્રવેશ ત્રીજો

[કુપરિન્ટેન્ડન્ટને બેસવાનો ખંડ, યાથી બાલુ પર એક મોડું ટબલ અને તેની આસપાસ પાંચ કુરસીઓ મૂકેલી છે. તે જણોત કેટલીક ચાપરીઓ અને કામજીઆથી કરેલાં કંબોડી પાછળની બીંદ પાસે છે. બારણું જમણી તરફની બાંતમાં છે અને પાછળની બાંતમાં બારીઓ છે. ટેબલ પાસેની એક કુરસી પર કુપરિન્ટેન્ડન્ટ બેઠો છે. તે પચાસ વર્ષનો ઘણો અને પાતળો છે. કુછો મોટો છે અને એને ત્રણ આંખો કેમલે રાખવાના પ્રયત્નો ફાગલ ગયેલા જણાય છે. સ્વભાવે સાંભ દેખાય છે અને જેલર જે એની સામેની કુરસી પર બેઠો છે, તેનાથી જરા બહીતો દોષ એવું એની વર્તણૂક પરથી જણ દેખાય છે.]

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : ગઈ કાલે જરા ઉતાવળ થઈ એમ તમને લાગ્યું ?

જેલર : ઉતાવળ ! સાહેબ, તમે દોઢ ત્યાં તો ખચર પડત. હું તો તમને થકી થકી કહેતો આવ્યો છું કે આ સત્યામહીઓને જેટલી આપણે છુટ આપણું તેટલા વધારે રંભડશે.

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : એવી તે થી છુટ આપી દીધી છે આપણે !

જેલર : એમને આપણે ક્યાં સાધારણ કેરીઓની બધી ચિરત લાગ પાડી છે.

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : આપણે તો એમની પાસેથી કામ લેવાનું છે ને ? જો નહીં અને એમને અપમાનકારક લાગનારી ચિરત વગર એ કામ. આપણે વધારે સહેલાઈથી સહ થકીએ તો શા માટે ખડુ કસક થવું ?

જેલર : સખ્તાઈ નહીં રાખો તો તમને ટચકા થઈ નહીં દે. હું તો કહું છું કે આખરી જેટલી સખ્તાઈ વાપરી સમગ્ર રેટમાં વાપરવી. ત્યારે જ આ લોભો બંધુએ કે આ જેલ છે.

સુપરીન્ડેન્ડ: પણ મઠ કાલે વધી તો નહાવાનાં પાણીને દતોને ?

જેહર : પણ તે માટે આવું તોફાન કરે ! મેં જોયું હતું ન વચાડ્યો દેલ તો મેળુ જાણે છું થાત.

સુપરીન્ડેન્ડ: પણ પાણીની કેંકે સમજાવે તો આપણે એમની તબિયત અને ચોક્કસ સાચવવા માટે પણ કરવી પડશે.

જેહર : I. G. (ઇન્ડિયન જનરલ) તો economy (ઇકોનોમી) માટે બહુ બહુ કહે છે, ખરેખર વધારે તેવું છું !

સુપરીન્ડેન્ડ: પાંચસોને બદલે હજાર કેદીઓ થાય તો ખરેખર તો વધે જ અને પાણી પણ વધારે જોઈએ. બાકી બધા જાણતાં છે ને ?

જેહર : જાણતું ન રહે તો ક્યાં જાય ! આપણે સખ્તતા બતાવી કે જાણતું થયાજ સમજાવ્યો અને એ બધાને અત્યારે અહીં બોલાવી સખ્ત સજા આપવી જોઈએ.

સુપરીન્ડેન્ડ: જોઈયું, એમને બધાને સાથે અહીં એમના કરવાની જરૂર નથી. એમને પૂર્ણ કે ત્યાં જ રહે એનો નિર્ણય કરીશું. [સીપાઈ દાખલ થાય છે: સલામ કરે છે] કેમ છું ?

સીપાઈ : સાબ, શાન્તિલાલ આપનો મીઠને આહવા ૬૫.

સુપરીન્ડેન્ડ: [જેહર તરફ જોઈને] હો આવ ઉત્રો ! [સીપાઈ બપે છે.] કાલની જ વાત થાશે છે, એમણે તો આ ભોળાને જાણતું કરવામાં કાંઈ બદલ કરી નથી !

જેહર : એ બધો જુઓ માણસ છે. વરોરથી પણ એણે જ કરી કશે. બધી જ જોડાના રીપોર્ટ એની વિરુદ્ધ છે. એ આખો ત્યારથી જ આવું કેંકે થવાની મને ખાતરી હતી. એની સામે મળી જ સંભાળવી કામ ભેવાની જરૂર છે.

સુપરીન્ડેન્ડ: એ તો આપ માણસોને 'સી'માં મૂકવા એટલે તદ્દન મુપ તો ન જ એસે એટલું તો આપણે જાણીએ છીએ. બાકી મારી કોડે એની જે જે વાતો થઈ તેના પરથી મને તો સરખા માણસ થાઓ. અને કેટલીક બાબતમાં એની કલિષ પણ વાળવી પડે.

જેહર : એમને 'સી' વર્ગ ન જરૂરતો દોષ તો જોઈ આવે છે જા માટે ! આપણે તો જે થવું દોષ તે થાય.

[શાન્તિલાલ દાખલ થાય છે.]

શાન્તિલાલ: આવું કે ?

સુપરીન્ડેન્ડ: આવો. કેમ છે ? [શાન્તિલાલ બેસે છે.] કેમ છું ?

શાન્તિલાલ: મઠ કાલના જવાબ વિશે કેં કહેવું છે. છું થવું તે તો તમે જાણના જ હશે.

સુપરીન્ડેન્ડ: હા, જેહર બહુ કહે છે.

શાન્તિલાલ: છું કરવા થાય છે !

જેહર : એ તો જે થવું હશે તે થશે.

શાન્તિલાલ : થયું એટલું બધું નથી ?

જેલર : એટલે અમારે જીવતાં રહેવું છે કે નહીં ? જેમણે ગામ કાલે પાંચલ કહ્યું તેમને ચોખ્ખી શિક્ષા થશે.

શાન્તિલાલ : શિક્ષા કરવી ન કરવી એ તમારા હાથમાં છે. પણ અર્થોર્થ શિક્ષા ને યાચ તે પણ જોવાનું છે.

જેલર : એમને તો જેટલી શિક્ષા ચાહે એટલી જોઈ મળ્યા.

શાન્તિલાલ : એવું તે શું કરી નાખ્યું હતું ? તમે તમારી જામ પર જરા કાણ રાખ્યો હોત અને યાન્તિથી વિચાર કર્યો હોત તો કેશુપ ને મોત.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જેલર જોવાના બધા છે તેને હાથથી ઘસારત વડે અટકાવીને] તમે શું કહ્યો છો ?

શાન્તિલાલ : એક ને બીજામાં કું જલો સમય હાજર હતો અને મને લાગે છે કે જેલર સાહેબનું વર્તન વધારા પડતું હતું.

જેલર : [હસી રહ્યો] સાહેબ, આણું સાંભળવા કું નથી બેઠો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : બેસો. આંખ હરોરામ જવામાં શો કાપડો છે ? જેમનું શું કહેવું છે તે સાંભળવું જોઈએ. [જેલર જણે છે અને શાન્તિલાલ તેને સુસ્થાથી જુએ છે.]

શાન્તિલાલ : [ટૂંક કહેતો] જેલર સાહેબે કેટલાક ચળ્લો ન વાપર્યા હોત તો કેશુપ ને મોત. આંખે પણ સાંજી યાંએ પણ અપમાન તો નહીં કર્યું.

જેલર : પણ મેં એવું કહ્યું શું તે તો પ્રજો.

શાન્તિલાલ : વચ્ચે તપાસે સળ કરી અને એને મારે એક આંખએ નમ્રપણે વાત કરતા માંડી જેટલે હરામખોર કહ્યા.

જેલર : એ તો કામ ન કરે તો હરામખોર નહીં તો શું ?

શાન્તિલાલ : સાંભળો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એ તો હાલ, કોઈ વાર આવેલમાં કે જોલી જવાબ, તેથી કે અપમાન થઈ ગયું.

શાન્તિલાલ : તો આવેલમાં જોલી જવાણું હાલ તો તેને મારે દોઝગીરી પ્રદર્શીત કરવાની જરૂર નથી ?

જેલર : સાંભળો ! મારે માથી માગવી એમ !

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એવું ક્યાં કહ્યું છે ?

શાન્તિલાલ : જુઓ અમે હમણા કેટલાક મળ્યા હતા...

જેલર : મળ્યા હતા ? કોણ ?

શાન્તિલાલ : તરફ કેટલામાંથી એકેક જળ્લો જાણુ...

જેલર : મેં ત્રીપાઠજીને અને વોડશને મેલને એક ખીલ કાઢામાં દૂકમ વંચર ને નવ એવી તાઈક આપી હતી.

શાન્તિલાલ : તે હશે પણ અમે મળ્યા...

જેલર : આની તપાસ થવી જોઈએ-સીપાઈ !

[સીપાઈ હાથમાં પાલક લઈ]

કંસા મહેલા

‘આં’ તરરાષ્ટ્રીય, જ્ઞાનનંદ, નવ, અનેકાનેક

[illegible]

આ વિદ્યાનુભાવ અને સંજોગોને લાગેને જન્મવા પામી છે. પ્રવાસની મુશ્કેલી અને વિમાનમાર્ગની પ્રવૃત્તિને લઈ દુનિયા વધારે ને વધારે એક બનતી જાય છે. વિશ્વવિદ્યા અને એમાંથી મળેલ્ય મેલપાછો, સમૃદ્ધિવાની સ્થાપના, એ પણ મનુષ્યની દૃષ્ટિસીમાઓને વિસ્તારનાર્થે મદદગાર થઈ છે. પરંતુ ખરેખર તો, હેલાં સો વરસના ઇતિહાસમાં સૌથી મહાન બદલાવ રશિયામાં સામ્યવાદનો વિપ્લવ કે નેની ધાન્ય આંતરરાષ્ટ્રિય છે, એણે જ જન્મતાનું દૃષ્ટિબિંદુ બદલ્યું છે. રશિયાનું સાહિત્ય આને દુનિયામાં સર્વેશ વંચાય છે. એ સાહિત્યે નવીન વિચારરૂપ અનેક બી રેથી છે. એમાંથી બધી જ બી આરબમાં પડ્યાં નથી, મનુષ્યમાનસમાં નરા નરા રિવાજો જન્મ્યા છે એજે ચલુકાચરી મર્ધાંશ વિદ્યાનુભાવરે ઇવનનું દૃષ્ટિબિંદુ જ ફેરવી બાંધ્યું છે. આ નવીન ફેરફાર દરેક દેશમાં સાહિત્યમાં દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થય છે. કારણ સાહિત્ય એ જ સૌમ્ય વિચાર અને સૌમ્ય માનસનું પ્રતિબિંબ છે.

આ લેખમાં તો આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્ય પર આ નવા વિચારોની શી અસર પડે છે, આજના સાહિત્યમાં આ વિશાળ ભાવનાનાં દર્શન યાદ છે કે નહિ એ જ ખતાવવાનું છે. આધુનિક સાહિત્યમાં પણ છેલ્લાં દસ વર્ષમાં કે બહુ તો મહાન વિમલ પછી જે સાહિત્ય પ્રગટ થયું છે એની જ સમાલોચના કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આજના ગદ્યમય, શુદ્ધિપ્રધાન જમાનામાં, આજના અર્થશાસ્ત્રીઓના મધુગ્રીવાજ જમાનામાં કવિનું પૂર્વમુદ્દેશ્ય જતું રહ્યું છે. હતાંજે નવાજ જેવી વાત તો એ છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતા સાહિત્યે હીક પ્રગતિ કરી છે, એટલું જ નહિ પણ કવિઓને માટે પણ સારી આગાહી આપે છે. અત્રે બધાજ કવિઓ લેવાના નથી પરંતુ જે કવિઓએ પોતાની એક પણ કવિતામાં આ વિશાળ દષ્ટિગ્નિન્દુ ખતાવ્યું હોય એવા કવિનેજ લક્ષ્યું. જે અનુક્રમમાં કવિ લેવાશે એ પરથી એમ સમજાવાનું નથી કે જેનું નામ પહેલું આવે તે પાછળના કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ; અથવા પાછળ નામ આવે માટે આગળના કરતાં અધમ. કવિતાની પસંદગી પણ એની શ્રેષ્ઠતાને માટે નહિ પરંતુ એટલું જ ખતાવવા કે આ કવિઓ નવચુમ્બી ભરતીમાં તણાયા છે.

છેલ્લા દસ વર્ષના કવિઓમાં જવેરચંદ મેઘાણીનું નામ પહેલું ધણે છે. એ તરણોના કવિ તરીકે જાણખ્યાય છે. 'તરણોનું' મનોસાન્ન્યના સખનાર કવિ એ સંબોધનથી જાણખ્યાય એમાં નવાજ નથી. મેઘાણીએ સૌરાષ્ટ્રના ભોક્ષિતો તેમજ દેશ સાહિત્યના સંપાદક તરીકે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પ્રથમ શુભાશુ. એ સમયમાં તો કવિને આદર્શ, સૌરાષ્ટ્રના ગુણમાન, ત્યાંના જૂત તેમજ વર્તમાનના વીર પુરોહોના ગુણમાન, કરવાનો દરો એમ એમના સખાણો પરથી લાગે છે. પરંતુ ત્યાં કરતાં કરતાં ત્યાંના ગરીબ ખેડૂતોના, જાતે જૂએ મરી ખીળતે માટે અન્ન પેદા કરનારા અમલખીઓના કુત્તે કવિ દરમને દલમલાવી નાખ્યું દરો. એમના 'ખીડિતોના ખીતો' આની સાક્ષી પુરે છે. પરંતુ કવિ માત્ર સૌરાષ્ટ્રના જ ખેડૂતો માટે રહતા નથી. એમને તો દુનિયાના બધા જ ખીડિતો માટે લાગે છે. એમની 'કાલ જાગે' કવિતામાં, કવિ જગતના સમસ્ત જૂખયો ખીડિત, નિર્જાળ જગતના ગુલમોને ધીરજ આપે છે:

જાગો જગના કુધાર્ત ! જાગો કુર્ણ જ અચકત
 ઇન્સારી તખ્ત પર કરાલ કાલ જાગે,
 બેરો સદ્ કલિંધ, અગિા ખોલો રે અપે,
 નીતમ દુનિયાનો રવચું-અપોદ્ય શાગે;
 પૂરીના છલું પાપ, અસુકે સાર પાપ,
 રકતે ધોવાય, જલિયોના દજ બાગે,
 જાગો જાગનાં ગુલામ ! દેખાવે દિવ્યે ધામ

ઇન્સારી તખ્ત પર કરાલ કાલ જાગે
 રેવા કુષોને દંડ ચોર કાલ જાગે.

વિગેર—

એમના 'વિરાટદર્શન'માં કવિ જગતની ગરીબ ખીડિત વિરાટ સેનાના દર્શન કરાવે છે.

ખાતે ડમર દિગ્ગત, આને ડમરે અનંત,
આવે દેખોરે અંધ ! ચડી ઘોર આંધી;
દેશ દેશથી લોક નરહારી શોધે શોધે
ઉન્નત સખી ડોક આવે કાળ માંધી,
વિધવિધ વાણીને વેઠ, વિધવિધ રસોને દેઠ;
લોભે નવ દેશ લેશ લખવતાં આવે
દેતાં ડચ એકતાલ, નિર્ભયતાની મલાલ
લખને કંઠાલ કેરી સેન્ય આવે
દેખો ! રે કાલ કેરી સેન્ય આવે.

૨

ધરો નવલાં નિહાલ, નવલાં મુકિતનાં આન
ઉડત ખુલ્લ આસમાન સિંહુરે ભીંભોડ;
ઉભા સખ રાષ્ટ્ર દેખ, ધર ધર પૂછે કહેક,
કંકુ ભોળેલ એ કટોણ કાષુ નેળે !
મળે દેતા હુંઠાડ, ગઠમથ ભોળિ લલાડ,
વડ દો બધું વિરાડ ! ક્યાં ચડી ટું આવે !
આનરભતિને કળ આજીવંત આજાળ,
શા શા ચંદેલ આજા ટુંજ સુને લાવે !
રંગેનાં લાખ લાખ દળ વાદળ આવે.

કેદારસ

અને પેતરથી વાડીઓથી, અંચલને બાડીઓથી
સાગરથી ગિરિરથી સુણી સાદ આભ્યાં;
અને દૂતન કહિત ને જવન, ગાતાં બધાનું માન
આનરને મુકિતવન દેવા સકુ આભ્યાં.

આજ આનંદ એકરચિતના તખ્તપુસથી લખતા ગ્રીષ્માબ્દ દેસાઈની
'યુગપછો' એ નામની કવિતામાં એવામાં આવે છે:

યુગપછોઃ આ બારી,
ને પછો અવનિ સારી,
અગ્રે, દિન દલિત સકુ અગ્રે,
કાળ કરાળ મુનેલા અગ્રે;
બુદ્ધ સર્વે ચીજ ત્યાગી
કાન્તિ રહી પોઠારી !
ને પછો અવનિ સારી.

x x x

દેહ ચેતી અખળા ભગે,
 હાટે - હાટે બીખારી ભગે;
 જ'જી-જ'કડગા બંદી ભગે-
 ભગે નામ નવ તલાલી !
 તો પછટે અવનિ સારી.

વિગેરે-

જવાળા 'મા' પશુ કવિ એ જ ધૂનમાં ગાય છે:

ભગેરે ! ભગ સુનારા,
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !
 વન્દિ-દિખામાં ફેલો માંડી,
 નામિણી કોલે કોટિક ગાંડી,
 જૂના જમની કંપે હાંડી,
 મારે કીર્તિ કુંધડા !
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

× × ×
 ઘેર ઝેર હોમાયે કાળાં
 ખંડ ખંડના વટે તાળાં,
 વિવશકિતનાં લહેરે બહાણાં,
 મારે પ્રાણ અમારા !
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

ત્રિગુણ માને બીધણ ત્યાગે,
 સ્વાર્પણ-જવાળા ઉર ઉર ભગે,
 આપે નવ ગુણ દીપકે શગે,
 ભગે યુગ-અ જ વાળાં !

એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

સુંદરજી બેદાઈ જગતને આજળા અધિકારમય જીવનમાંથી મુક્ત કરવાને
 એમનો 'સતિયો ભગે,' કાબજમાં કાષ્ટ સંતને આદવાન કરે છે:

મગન મંડળ કાષ્ટ નવો જ્યોતિ ભગે,
 હો કાષ્ટ જ્યોતિ ભગે;
 અવનીની રૂપ કાષ્ટ સતિયો ભગે
 હો મહા સતિયો ભગે.

× × ×
 તિમિરદુર્ગમાં કરાજ જીવની ઉઠે દાવ
 દુકિતનો ઉભસ પ્રેમતો ભગે;
 હો કાષ્ટ સતિયો ભગે.

[જીએ અણસંધાન પાન ૨૧૯]

અગ્નીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

[ત્રણ અંગના પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી શરૂ]

ગોપીઓની ભક્તિની પ્રશંસા

શક્તિ ભાર્ગવી એક માન્યતા છે કે ક્રાઇ પશુ રીતે ઈશ્વરમાં મન જાય તો એથી કમલથી જ થાય. ઇ. ત. ક્રિષ્ણપાલ, કંસ, રાવણ વગેરેએ વૈશ્ણવથી કૃષ્ણ અને રામની ભક્તિ કરી ને મુક્ત થયા એવી પોસખિત માન્યતા છે. ભાગવતકાંડે આ માન્યતા નીચેના શ્લોકમાં દર્શાવી છે.

કામાદ્ દેવાદ્યાત્સનેહાથયા મવયેષ્વરે મનઃ ।

આવેશ્ય તત્ત્વં દિત્વા ચહમસ્તદ્ભૂતિ મતાઃ ॥ ધ્યા. ૭-૨-૩૪

અને કામાદિ શ્રેષ્ઠ પ્રકારના કમલના આપી નીચેના શ્લોકથી સ્પષ્ટતા કરી છે.

ગોપ્યાઃ કામાદ્યાત્સન્તો દેવાદ્યૈષાદવો મૃષાઃ ।

સંબન્ધજુઃ કૃષ્ણયાઃ સ્નેહાગ્રય મવગ્યા જલં વિમ્બી ॥ ધ્યા. ૭-૨-૩૬

મનશ્ચ કે ગોપીઓ કામથી, કંસ કવથી, ક્રિષ્ણપાલ વગેરે રામના દેવથી રબીઓ અને પાંડવો સ્નેહ સંબંધથી અને નારદ જેવા કાકો ભક્તિથી ભગવાનને પાયે છે. એ રીતે કામથી ભગવાન તરીકે ગોપીઓનો કમલો ભાગવને આપ્યો છે. પણ એ કમલો અનુકરણ ચાઇ શકે એવો કે અનુકરણ કરતા ચોક્કસ નથી એમ મોખ-દેવ અને દેમાદિ કહે છે તે ખાસ ખ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. મોખદેવ વિદિત અને અવિદિત એવા ભક્તિના એ એક પાંડે છે અને ઉપર કહેલી દેવથી, કવથી, સ્નેહથી અને કામથી કામના થયેલી ભક્તિને અવિદિત મળે છે. વળી આ ઉપર રીકા કરતાં દેમાદિ કહે છે કે " ઈશ્વર તરફ દેવાદિ ભગવાનો સંભવ ભવતાર સુખમાં જ દેખીને એનો વિચાર આર્તજન્ય છે. પણ એક કામજન્યનો વિચાર કરવો પડશે. કારણ કે કામમાં પણ વિષ્ણુની સ્પર્શમર્તિમાં રહેલા ભગવાનમાં કેટલીક સીઓને ભવ રાખ છે એમ લેવામાં આવે એ માટે આ પ્રકારે અવિદિત છે એટલું કહેવાની જરૂર છે. " ભક્તિનો એ કામજન્ય પ્રકાર મોખદેવ-દેમાદિએ અવિદિત મરણે હતો અને એનો વિરલ સંભવ ક્રાઇક સીઓમાં જ લેવો હતો તે પ્રકાર જ મધુમેા વર્ગ પછી ક્રાઇ કરે છે અને તેનો સંભવ સીઓમાં જ નહિ પણ પુરુષ કાનોમાં ચે સીકાશય છે. આ અપમાદિક પરિવર્તનનું કારણ શું ? ભાગવને કહેલી દેવજન્ય કે ભગજન્ય ભક્તિ, મોખદેવ કહે છે તેમ આજ સુધી અવિદિત જ રહી છે. ત્યારે આ કામજન્ય ભક્તિને મહત્ત્વ કાથી મળ્યું ? આ પ્રશ્નના જવાબ પણ ભાગવતમાંથી જ મળે છે. ભાગવતકાંડે ગોપીઓની ભક્તિની નીચેના સ્મરણીય શબ્દોમાં સ્પષ્ટ પાસે પ્રશંસા કરાવી છે.

આઘા મહાવરણરેણુજુગામહેન્ધ્યામ્

નુંદાવને કિમ્પિ નુલ્લભતીરધીનામ્ ।

કા મુલ્લયતે સ્વજનમાર્થપદં ચ દિત્વા

મિત્રમુદ્ગન્ધપદ્મી મુનિમિત્રિમુલ્લયામ્ ॥

અ. ૧૦-૪૪

પતાઃ પરં તત્તુમૃતો ભુવિ ગોપવધ્વો
 ગોવિન્દ પવ નિલિલાત્મનિ રુદ્રભાવાઃ ।
 વાઙ્મનિતિ વદ્યમભિયો મુનિયો વયં ચ
 કિં ધૃષ્ણન્મભિરનન્તકચારસસ્ય ॥

ભા. ૧૦-૪૪-૫૮

આ રીતે ઉદય જેવાને મોટે ભાગવતે ગોપીઓની ભક્તિની આવી જે ભારે પ્રશંસા કરાવી તેણે પાછળના ભક્તિ માર્ગ ઉપર બહુ અસર કરી છે. ભાગવતકારે ગોપીઓની ભક્તિને કામજન્ય ભક્તિનો એક પ્રકાર જ માન્યો છે, એ પ્રકારને ગોપદેવ જેવાએ અવિદિત અને અનનુકરણીય ગણ્યો છે, અને આપ્યા અન્યતું વલથુ જોતાં ભાગવતકારનો પણ જોવો જ આશ્ચર્ય દેખાય છે. માત્ર લોકવેદનો ભગવાન માટે ગોપીઓએ જે લાગ કર્યો તેની પ્રશંસા ઉપલ્લ વચનમાં તથા અન્યત્ર પણ કરી છે. (જુઓ ભા. ૩-૩૫-૪૦ વગેરે), છતાં ભાગવતકારે “ સર્વ જૂતોમાં આત્માનો ભગવદ્ભાવ જોનાર ” ભક્તને જ ઉત્તમ ભક્તોનો કહેલ છે (ભા. ૧૧-૨-૪૫) એ જૂલવાનું નથી.

ગોપીઓની ભક્તિની પ્રશંસાનું એક ખીજ તેઓના લોકવેદનાત્માગમાં છે ત્યારે ખીજું ખીજ તેઓના અતિશય તકસારમાં છે. વિષ્ણુ પુરાણમાં, જો કે, ગોપીઓની ભક્તિની ભાગવતમાં છે તે ભક્તની પ્રશંસા નથી પણ રાસ લીલા વખતે વેલ્લુનાદ સાંભળીને ભગવાનને મળવા ત્યારે ગોપીઓ દોડી ત્યારે જમુક ગોપીઓ વડિલ જોનેએ શકવાધી કૃષ્ણ પાસે ન નજર ચડી, તે ગોપીઓ “ પરબ્રહ્મ કૃષ્ણને વિચાર કરતાં કરતાં, જોને ન મળી શકવાના મંદા કુઃખથી પાપો ભળી જતાં પ્રાચુરદિત ધષ્ટને મુકત થઈ ગઈ. ” (વિષ્ણુપુરાણ અ. ૫ અ. ૧૩ મ્નો. ૧૪, ૧૫) ભાગવતમાં પણ આ વાત ઉતારી છે, આ પૌરાણિક જ્ઞાતાન્તમાંથી ગોપીઓની ભક્તિનાં એ શિખ લક્ષણો એ ભક્તિસત્ય એખોએ તારખ્યા છે. (૧) શાંકિલ સત્કાર કહે છે કે કૃષ્ણવતું યાત્ર દોષ તો પણ જેમ ગોપીઓને થઈ તેમ શુકિત થાય ખરી (સૂત્ર ૧૪), અને (૨) નારદભક્તિસૂત્રકારે તો પણ ગોપીઓ જેવી ભગવાનના ચિરદમાં પરમ બાકુળતાને ભક્તિનું ચિહ્ન ગણાવ્યું છે (જુઓ મ. ૧૯ અને ૨૧). અને પાછળના વિક્રમની સોળમી સદીના આચાર્યોએ ગોપીઓની ભક્તિને આદર્શરૂપ ગણી છે તથા કૃષ્ણસ્થાનને ગૌણસ્થાન આપી ભગવાન તરફના તલસાટને મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે, એતન્ન સંપ્રદાયનું આ લક્ષણ રૂપગોસ્વામીના અન્યો રૂપક દર્શો છે. અને વલ્લભસંપ્રદાયમાં લોકવેદનાત્માગની આખતમાં ગોપીઓને પ્રુષ્ટિમાર્ગનાં શુરુ ગણેલ છે. શ્રી વલ્લભાચાર્ય પોતાં સંન્યાસ નિર્ણયમાં લખે છે કે:—

કૌંદિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા મુરયઃ સાધનં ચ તત્ . * મ્નો. ૮

અને અન્યત્ર તલસાટને મદત્વ આવતાં કહે છે કે મગધપ્રિયોગસ્ય રૂપ દસદિષ્ણુત્વં પ્રથમાધિકારિત્વં, અધિકાસદિષ્ણુત્વં મધ્યામાધિકારિત્વં, અત્યગ્તાસદિષ્ણુત્વં ચોત્તમત્વં.

માગયાતાર્ય ૧૦-૨૧૦

વેલ્લુનાદ વર્ષ ૧ અ. ૫ પ. ૧૧૨

* સંન્યાસ નિર્ણયના આ વચનના વિષયનું જેવો પ્રુષ્ટિમાર્ગનું સ્થાપન નામએ વેલ્લુનાદ વર્ષ ૧ અ. ૪ પ. ૬૫ થી આગળનો લેખ જુઓ.

અને શ્રી વંશભાષ્યના પુનઃ શ્રી વિઠ્ઠલપદ્ય ઉપર છે કે " જેમ જેમ મોહની અધિકતા તેમ તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવિનુ પ્રાપ્તિ હોય એમ ભણવું. " શ્લ. ૧૦-૩-૩૯ નાં સુમેધિની ઉપર પ્રભુચરણની દિપ્તિ.

આ રીતે ગોપીઓનો ભક્તિ એ જ ઉત્તમોત્તમ ભક્તિ એવી માન્યતાને પરિણામે પાછળના ભક્તિમાર્ગમાં ભરણ અને ગોપીભાવ કે સમીભક્તિ નામનાં બે તત્ત્વો પણ સ્પષ્ટ થયા.

ભરણાવ—દ્વિમાર્ગભક્તિ અથવા જેને ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં પ્રાપ્તિભક્તિ કહે છે તેનું વિવરણ કરતાં ઉત્તમવચન નીચેમુજીમાં કહ્યું છે કે કૃષ્ણના દ્વિમાર્ગમાં બે ભેદ (૧) પતિ ૨૫ અને બીજો ઉપપતિ ૨૫ તેમાં પ્રયુક્તાવાસી પત્ની એક સાથે પતિ રૂપે સ્વામી રસને પુષ્ટ કરે છે અને બન્નેમાં જ જાણીએ સાથે ઉપપતિ રૂપે, એના આ કથનમાં કંઈ નવું નથી. રાસોત્સવમાં બાજ સેનારી ગોપીઓમાંની કયી પરણેલી સ્ત્રીઓ હતી એમ ભાવનમાં જ કહ્યું છે. (જુઓ શ્લ. ૧૦-૩૩) અને શ્રી વંશભાષ્યે પણ સુમેધિનીમાં રાસ ગરિ આવેલી ગોપીઓમાંની કેટલીક પરણેલી તથા કેટલીક પુત્રવારી હતી એમ ૨૫૫ કહ્યું છે (જુઓ શ્લ. ૧૦-૨૮ની સુમેધિનીની આરબની કારિકાએ).

પણ ભાવનને સમગ્ર રીતે જોતા આ ઉપપતિભાવ કે ભરણાવગી ભક્તિની પ્રવૃત્તિ કરવાની એવી મતલબ નથી દેખાતી. ભાવનનાર તે પરિશિત પાસે પ્રવૃત્તિ કરે છે કે " હૃદયની રચાવના કરવા માટે અને અધર્મને છુટકે કરવા માટે જેને ભાવન થયો છે તે હૃદયમાંના રક્ષક જગદીશ્વરે પરચીના સંભોગ નેત્રું નિન્દિત આચરણ કેમ કહ્યું ? " (શ્લ. ૧૦, ૩૩, ૨૮, ૨૯) આના જવાબમાં ભાવનનારે કથન પોતાને એકે ન પૂરી સંતોષકારક ન લાગવાથી પાંચ પ્રકારના કથા છે. એ પ્રકારના અનારે સંતોષકારક નથી લાગતા. એ વાતને જાણુ ઉપર રાખીએ પણ એ પણ અનુકરણ કરવા યોગ્ય નથી એમનો મૈત્ર્યમાચરેજગત્પ્રમત્તાપિચ્છમીચરઃ (શ્લ. ૧૦, ૩૩, ૩૦) સામાન્ય માણસે મનથી પણ આતુ આચરણ ન કરવું એમ ભાવનનારે કહ્યું છે એથી દેખાય છે. વળી ગોપીઓને ભાવનનાર અભિચારક તથા ધીરુજને ભરણાવથી પ્રાપ્ત થયેલી કહે છે:—

કથેમાઃ કિયો જનચરીત્યમિવારકુષ્ટઃ (શ્લ. ૧૦, ૪૪, ૧૦)

તમેજ પરમાત્માને જારકુષ્ટવાપિ સ્વમતા (શ્લ. ૧૦, ૨૯, ૧૧)

પણ ભાવનનારની મનમથ આ ભરણુદિ કે ભરણાવની સ્તુતિ કરવાની નથી પણ ગોપીઓના ભાવની સ્તુતિ કરવાની છે.

કૃત્તે કથ વૈષ્ણ પરમાત્મનિ કદમાવઃ

અને કૃષ્ણને પરમાત્મારૂપે એકાદેશ વચર એને ભરણુદિથી બળનાર ગોપીઓ પણ કૃત્તે કથ વૈષ્ણ, જેમ કિયુષ્ણ કૃષ્ણને દેવ કરેના હોય કરતાં કૃત્તે કથ થયો. મનમથ કે ભાવન અનાર સમી આ રીતે કૃત્તે પણ પદાને પ્રાપ્તિનું કથાણુ કરે છે. (જુઓ શ્લ. ૧૦, ૨૯, ૧૨ થી ૧૬) તો અચાને ભાવન ભણીને બળે એનું ૧૨મ કથાણુ થાય એમાં તે પૂછવું જ શું ? એ તરવ દડતાથી પ્રચારવાની ભાવનનારની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે ગોપીઓ સંબંધી પ્રવૃત્તિ કથામાંથી ભાવનનારે ભક્તિનું

એક તત્ત્વ તે, ઉપર કશું તે, કાઠડું અને બીજું એનો પ્રેમ ગમે તેવો હોય, બસે ભરણી-
વાળો હોય પણ એ પ્રેમ અતિશય તીવ્ર-અત્યંત તલસાટવાળો હોઈને બીજા બહોતે
ઉપર તરફનો પ્રણય કેળવવામાં ઘણો લેવા નેમ છે. આ વાત-ભાગવતકારે ઉપર
જેમાંથી ઉતારા કરેલ છે તે બહુ ઉદવનાં વચનોદારા કહી છે. શ્રી કૃષ્ણ સામાન્ય
માણસ નહિ, ધર્મરતો અંધારતાર પણ નહિ પરંતુ સાક્ષાત્ ભગવાન છે. કૃષ્ણસ્તુ
મગવાત્સ્વયમ્ (મા. ૧-૩-૨૮) એ ભાગવતકારની દૃષ્ટિમાંથી ઉપરના વિચારો
ઉદ્ભવ્યા છે એ સમજાય એવું છે. પણ પાછળથી ભાગવત પ્રાચીન પ્રશાનતપી
ની દારતો કે તેથી અધિક પ્રમાણુભૂત મન્ય ગણવા લાગતાં એના ઉપસા વિચારોને
પરિણામે જે ભરબકિતો પ્રચાર થયો તેનો કમ દેવે નેમ્યો.

પતિ પત્નીના પ્રેમનો ધર્મર શુભ સંબંધમાં ઘણો આપવાની વાત બુ. ઉ.
જેટલી જૂની છે એ ઉપર નેમ્યું જ છે પણ ભકિતના પ્રકારો ગણાવતાં ભાગવતમાં
યે દારમ અને સખ્ય એ જ મર્યા છે કાન્તાભાવ નથી ગણ્યો એ ખાસ ખાતમાં
રાખવાતું છે. જોપરેવે પણ એ પ્રકારનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો પણ નારદ ભકિતસૂત્રમાં
દારમ, સખ્ય અને વાત્સલ્ય સાથે કાન્તભકિતને પણ મળે છે (સુ. ૮૨) એટલું જ
નહિ પણ નિત્યદારમ અને નિત્યકાન્તી ભજનાત્મક પ્રેમ પ્રભુમાં કરવો એમ કહ્યું છે.
(સુ. ૧૧) આ સૂત્ર મન્યને કું ચોદમા ચતુર્થ અન્તનો ગણ્યું છું અને એ
ઉપરથી ચૈતન્ય સંપ્રદાયના મર્યામાં ભકિતના જે દારવાદિ પાંચ પ્રકારો વણુવેલા છે
તેનો પ્રચાર તે પેલાંના સૈએક વર્ણથી થયો હતો એમ માનું છું. પણ કાન્તા ભજનમાં
ભરબકિતો સમાવેશ સંદિગ્ધ ગણાય અને અન્ય એ સૂત્રમન્યમાં ભરભાવની
નિશા છે (જુઓ મ. ૨૩) એ એતાં ભરભકિત એને ધટ નહિ હોય એમ કારે
છે, પણ ભાગવતકારે જોપીએની ભકિતની પ્રયંસા કરાવતાં ઉદવ પાસે કહેવરાવ્યું છે :—

નાયં ચિયોદ્ભવજિતાન્તરતઃ પ્રસાદઃ

સ્વર્ગોપિતાં નલિનગન્ધરુપાં કુમોગ્યાઃ ।

રામોત્સવેડસ્ય મુજદળ્લદ્યુદીતરેણુ-

લલ્લધાંવિપાં ય ઉદગાદ્યજલ્લયોનામ્ ॥ મા. ૧૦-૪૭-૧૧

આ શ્લોકમાં ભાગવતકાર ઉદવ પાસે કહેવરાવે છે કે રસોત્તરમાં નજની
જોપીએને જે નિતાન્ત રતિનો પ્રસાદ ભજવાન પાસેથી મળ્યો તે લક્ષ્મીને પણ મળ્યો
નથી. (ધીપરસ્વામીએ નિતાન્તરતઃ એ શબ્દને યીતું વિશેષજ મર્યા છે.)

એ લક્ષ્મીનંદ્યી પણ ચક્રીઆતો ભજનાનંદ કહે છે. (જુઓ રસપ્રચ્છાપીના
આરંભની સુભોધિનીની ડરિદાઓ), અને રૂપોસ્વામી વગેરે મધુર રતિ કહે છે
(જુઓ ભકિતરસામૃત સિન્ધુ તથા ઉગ્ગવગ્ગીલમણિ) પણ આ શ્લોકમાં લક્ષ્મી કરનાં
વજોપીએને એ રતિનો પ્રસાદ વધારે મળ્યો હતો એમ કહ્યું છે અને લક્ષ્મી પત્ની
છે. ક્યારે જોપીએ ઉપપત્ની છે, એટલે આ વચના આધારે ભરભકિતની ભેખતાનો
વિચાર ઉદ્ભવ્યો. શ્રવોસ્વામીએ આ શ્લોક આ વિષયમાં પ્રમાણ તરિક્ક દાંક્યો જ છે.

(અપૂર્ણ)

માનવતા

૨૪૫૭ નં. ૪૫૧૩.

મું.

જાણ સદેશ્ય ઇતિહાસમાં આ દિવસો સદાને માટે માગા મિતરેલ સદેશો. આજના કિશોર

કિશોરીની રમૂતિ પ્લેટી થી એટલો તાજે એ બનાવ છે. ૧૯૨૯નું એ વર્ષ હતું. ત્યારે માનવ માનવતા જુઓ અને લોહીઝૂઝ્યા વડે જેમ માનવમનુષ્ય લોહી પીવા કુદી પડ્યો. પોયથી પ્રવેશો મમં જુઓ દત્તો. નોબર શક પ્રવેશી ને શક નોબર પ્રવેશી કરજ ત્યારે જુદી મવા થતા. કોઈ પણ પ્રકારના આશ-અંધત-વેર વગર વિરેદુનું લેકોનું ટોળું કોઈ નિરુપદાર, અડુલા માણસ પર વૂટી પડતું, ને એવો નિર્દોષ, ઉન્નત લોહીયો પોતાના હાથ રંગી, વિજયનો ઘોષ કરતું, એવા બોલ કિશોરીની શોષ માટે આમળ વધતું.

આ માનવતા ! આ વિજય ! આ વેર-વસુલાત !

સ્વિચારતો દિવસ દત્તો. ૧૯૨૨-૫૨૫૫ મનુર લાતાઓમાં વાંચે વાંત ચાલી કે પાણી કિન્દુ ડોઝરોને ઉઠાવી નાવ છે. ને તજ કલાકમાં અવિશિત કિન્દુ મનુરોમાં ખજમગાદ થઈ ઉપો. એક જગ્યાએ રસપ્પર મનુરો ટોળે વળી આ જ વાત કરતા હતા. ત્યાં જ આવજાથી એક પદાજ રસાર થયો દત્તો. પદાજને ભોતો જ કિન્દુઓનું લોહી મરમ થતું હતું. ત્વેમાં અજુભજામાં પદાજ એક મનુર સાથે અથડાયો અને તેમાંથી ભેડાચાલી થઈ. પદાજે 'દાદાગીરી' કરવા માંડી અને કોઈપણ ભાતવ્ય વિરોધિયર વગર મનુરોનું ટોળું પદાજ પર વૂટી પડતું. કાજુ ને કાજુમાં લોહીયો અરમભેડો પદાજ જગીન ઉપર ફડી પડ્યો; અને પોલીમની બ્લીકથો તાસતું ટોળું તલીકથોઓમાં અદરમ થઈ મડું.

પદાજ ઉપર થએલા દૂર દબાના સમાચાર મુસલમાન લાતાઓમાં અનેક પ્રકારની અત્યુક્તિ સાથે ફેલાઈ મવા. મુસલમાન કોમમાં ઉરોરપી ફેલાઈ. આ અરસામાં કોઈકી ખલરમાંથી એક કિન્દુ ડોઝર કુતું થઈ જતો દત્તો. સ્કામેથી આવતા એક મુસલમાન અનાગા ડોઝરને નેહ કુતરો ભર્યો. નાચન બેકરને ટુરસો અથેલ જુલકગતી નવાબી અટલો નહોતો મુસલમાન ડોઝરો પણ નથી જુલી રાતો. તેજે ખચર લઈ કુતરાને માર્યો. કુતરાનો માતીક ઉરિસપો અને નેલા મુસ્લીમ ડોઝરને તેજે ને અથ તમાચા કચારી ટીપ. પોતાના ભત બાઈ પર થએલા આક્રમણથી ઉરિસાઈ પાસેની દોરલમાંથી ને અથ મુસલમાનો નીકળ્યા. અને પેલા કિન્દુ ડોઝર પર વૂટી પડ્યા. રસો જાત્ય અંતવ કિન્દુ-મુસલમાનો ડોઝરવા પડ્યા. પણ આખરે તેમજે પણ કારણ ભવવા વગર એકપીળને મારવા માંડ્યા. દોરલમાંથી લોહાંચેલની બાંટલીઓ કુદાઈ અને સ્કામરકાને ઉમેલા કિન્દુ-મુસ્લીમ ડોઝરો પર પડવા માંડી. આખરે પોલીસ દુકી આવી પ્લેટી અને મુખચાલી ટેલમાં શેઠાં લખમ અરિ વિખામાં.

આ બનવો જના ત્યારે તજેક વાગ્યો હો, રહાં પાંચ વાંચે કાપડોમાં

મોટા અક્ષરે હિન્દુ-મુસ્લીમ હુલ્લહ એ સબ્જેએ સુબાષની પ્રતિજ્ઞા બાબતે બંધુ. આટલા સબ્જે. જોઈ જાપાની નકલો દગલાબંધ ઉપડવા માંડી. લોકમાનસ અત્યુક્તિ બધાં એકપક્ષી સમાચાર વાંચી ઉશ્કેરાયું. જ વાચતાં તો આખાંયે સુબાષની સામાન્ય ચર્ચાના આ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. પરિણામે સેન-કક્કડે સેક ઉપર બેચાર હળેમોએ એક સુદા મુસલમાન પર લાડી વડે દુમલો કર્યો. નવજાનનરમાંથી જતી આવતી દ્રામમાં બેઠેલા હિન્દુઓ પર મુસલમાનોએ પથરા ફેંકવા માંડ્યા. કુંગરી ઉપર બે હિન્દુઓની પીઠમાં ચક્રના જન્મ થયા. જ્યેષ્ઠરમાં એક જ્યોરાણની કુકાનને આગ લગાડવાને હિન્દુ મવાળીઓએ પ્રયાન કર્યો. કોરકડે માર્કેટ પાસે હિન્દુ સંવેરીની કુકાન મુસલમાન સુંગઓએ છુંદી. દાદર અને પંરેલ તરફ હિન્દુ-મુસ્લીમના ઉશ્કેરાવલા ટોળાઓને વિખેરી નાંખવા પોલીસે હવામાં ગોળીબાર કર્યો.

સાત સુધીમાં હારાત વર્ષના સાન્ય મારે લડતા હોય તેમ જાને પહેાએ મહાવિઠ્ઠની તૈવારી કરી. માન્ટેરોમ અને ચનીચાં રેહાને પરાંમાંથી રામપુરી હોવાઓ લાડી સાથે ઉતરતા દેખાયા. મેતવાડી, કાંઘવાડી, કણસવાડી, વગેરે રથોએ હિન્દુઓના મોરચા ગોઠવાયા. કુંગરી, નવજાનનર, ભીંડી બનર, મોલપીયા વગેરે રથોએ મુસલમાનનાં ટોળાં ચહેરના જુદા જુદા ભાગોમાંથી ઉતરી આવી એકઠાં થયાં. એકલ દેકલ જનાર આવનાર પરકર્મો પર ન્યાં ત્યાં જરા ફે લાડીથી દુમલા થવાના સાચાજોડા સમાચાર હાથે હાથે બાંધવા લાગ્યા. શું કરવું તે બાબત શહેરની શાન્તિના સફક પોલીસ મુજાયા, પોલીસટુકેડી એક બાજુ જાપ તો ખીટ બાજુ જપાત્રથી રાં થતી. ખુદ પોલીસ ટુકેડીઓ પર સોડા ચહેરની બાદશીઓ ને પથરા નંખાયાં. ભીંડી બનરમાં એક હિન્દુ મનસપેક્ટરે મુસલમાનના ટોળા પર ગોળીબાર કરાવ્યો. કણસવાડીપર એક મુસલમાન ઇન્સ્પેક્ટરે હિન્દુ ટોળાને ગોળીબારથી વિખેરી નાંખ્યું. આવી વાતો મામમાં પ્રચરવા માંડી. શું કરવું તે બાબત પોલીસ કમીશર મુજાયા પનાથી ટાલસજાજ લરકર મોલાવવા દુકમે છૂટવા. પોલીસવાન મતીકુંગીએ ફરવા માંડ્યાં પણ નાસબાજ કરતાં હુલ્સાએશિને પોલીસ ન પહોંચી શક્યા. આખી રાત આ ખુનરેજ ચલી, પ્રજામાનસ ઉત્કેસવજું જ રહ્યું.

ખીતે દિવસે સદવારનાં જાપાવાળાઓએ અત્યુક્તિબધાં બરાબોડા સમાચાર જાપ્યા. જાપાઓમાં પણ પક્ષ પડ્યા. હિન્દુ પક્ષના જાપાએ ધાવલ થયેલા ને મરી ગયેલાં હિન્દુઓની સંખ્યા ૨૦૦ ને મુસલમાનોની ૫૦ બતાવી. મુસ્લીમ જાપાઓમાં આપી ઉંધા જ બનર દત્ત. વેરનાં વિષ પ્રજામાનસમાં વિશેષ બ્યાપ્યા અને જાને પક્ષનાં સરખાં કરવા જાને ાએ નિશ્ચય કર્યો.

સદવારે ચક્રે ચક્રે મોરા લરકરનાં ચર્ચાં થયાં. પાંચથી વધુ માણસોના ટોળા પર ગોળીબાર કરવાને શૈનિઓને દુકમ મળી ગયો હતો. મરતાં અને મારતાં શીખેલા શૈનિઓ તક મળે પોતાના અગવજતા દામ દાન્ટ કરવાની શક જોતા, પોતાની મુજા અને શક્તિના ચર્વનું, ને પ્રજાની નિરાશારીના તિરસ્કારનું સિમત કરાવવા લીધા હતા. શૈન્યના બવથી ચક્રે ચક્રે ચર્તા ખુલ્લાં દુલ્હોઝાં બોલાં ચર્તા, પણ મતીકુંગીઓમાં જુપા છૂટા જવાવા દુમલાઓનું પ્રમાણ વધવા માંડ્યું. જાનબ સહેરની બધી કુકાને

તે દિવસે બંધ રહી, મવાલીઓ બરમાં છુસી જતા. પરધર્મીઓ પર કુમલ કરતા, માથમતા લૂંટી લેતા, ઓ, વૃદ્ધ, બાળકને દેશન કરતા. એટલા વિવેકબળનો, માનવ-સહજ દક્ષિણનો પણ રહેમત અંતરમાંથી લેવ શકા માંગ્યો હતો.

કહેરના અમરવણ, દિન્દુ-સુલીમ, સબજનોની બપોરે કોરપોરેશન દોનમાં સભા બસાઈ. શું કરવું હોયો વિચાર કરવા એકને થયેલા સદ્ગુહરયો પોતાના જાત બાઈઓનો ભયવ કરવા ને સ્વાથા પર ઉપર દેખતો રોષતો દાંત તાપર હતા. સુખતા અને સંસ્કારિતાની જીજ્ઞાસ હોત તો કોરપોરેશનની સખામાં પણ દુલ્લહાજી થાત, એટલું મરમ ત્યાંનાં વાનાવરણ થઈ મધુ દગું. આખરે કારખોનો સવાસ બાજુ ઉપર મૂકી વણ કલાક કાપતો વિચાર કરવાનો નિર્ણય થયો. દિન્દુ નેતાઓએ દિન્દુ છતાઓમાં અને મુમલમાને મુસ્લીમ છતાઓમાં જાજ સેકેને જાત પાકવ પ્રયત્ન કર્યો. એવો કાશ મરમ પર લાલીથી સખાયો; ને સાથા હલકાવાના ભગત અંધારા પર શિષ્ટાચાર અને કહેવાની સુખતાની સખા થઈ.

ત્રીજે દિવસે વરુચિતિ વિશેષ મગરી. સેનિકા પસે વિવેકાશિની અચેદા સખવી નમી નીવડી. બે દિવસના બચવલાં ને મરી મચેલાંની સંખ્યામનિ મોટો બામ જોળીતો બોમ થઈ પડ્યો. સેનિકાના પશુખતમા ન છૂટકે મૂમલેલી પ્રજાની બહા બાધી જાતી મહા, નેતાઓએ ચિલિટરી ખસેડી લેવા સરકારને અરજ કરી અને સ્વર્ણ-સેવકજી જીજ્ઞા કરવા કાશ થયો.

મજ મધુને આબ્દાન આપવા બહાર કાશ પડે ! યુવાનોને ચીવન ખાધું દગું. મોટિશિએને મેરી, છોડર, કુડરજ, મિરકતનાં બંધન હતાં. જેને મધુને બચ ન દેવ, જેને હલકામાં આગલાવની અખંડ જાગડાગતી બોલત પ્રમરેલી દેવ, જેને છાજતો મોઢ આકાષતો ન દેવ, જેને ચીવનના બોમવિલસ ને બાકિનાં રરખાં હલકાવનાં ન દેવ, સર્ચ સંબંધીઓનો રનેહ જેને બંધનકર્તા ન દેવ, અથવા સેવકબાવ ખાતર જે આ સરનો બોમ આપવા તૈયાર થઈ શકતા દેવ, એવા સ્વર્ણસેવક કેટલા મજે !

પરિણામ એ બાબુ કે નામ સંખ્યાબંધ નોંધાયાં. પણ ખુદ સ્વર્ણસેવકોએ જ કાંનિને બાલે વરોરણી વધારી. કોરપોરેશન દોનમાં જ દિવસનો મોટો બામ વિચારણામાં જતો એટલે નેતાઓને દુલ્લહાજી છતાઓમાં અને જવાનો સમય ના રહેતો. સરકારના જે. પી. અને ઓનરરી મેનિસ્ટ્રેટસમાંથી કેટલાકને અનિવાર્ય સંજોગોના કીચે બહારમામ જવું પડ્યું. કેટલાકને દુલ્લહા સમાચાર સાંભળીને જ દાદિયો તાવ મડ્યો. પોતાનાં બેસો છોડર, અને પોતાના જાનનો વિચાર કરવા પોલિમે દુલ્લહાજીના છતાઓથી કંર કરવા શાખા, અને બાબુ પરિણામ !

આમ ! છુટકાદ ! છુટકા !

આને કુંકેને મન પડે હતી, મવાલીઓને મન દિવાળી હતી, પ્રભાવનને મન દોળી હતી.

તે આશાઓ કુવાન હતો. એની જદ નિરાશાર માતાનો આધાર હતો. એનું નામ હુસેન.

એનો બાપ મહેરો આપારી હતો. અને યોગ્ય કામમાં એનું કુટુંબ ધણ ખાનદાન લેખાતું. બાપ હુસેનને ન્હાનો મૂકી ગુજરી ગયો, અને મામાપની ગરબ માએ સારી. માતાની વાત્સલ્ય કરતી નજર નીચે બાળક હુસેન ઉઘર્યો. જીવનભર એણે કોઇ વાતની શીધુપ ન્હોતી અનુભવી. છ'ંદગીજર ખાતાં ન ખુટે એટલેા પૈસો બાપ મૂકી ગયો હતો. વ્હાલસોયી અલજુ છતાં મંસ્કારી માતા હતી. ન્યાતમાં-ચહેરમાં સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. આમ એકંદરે એનું જીવન નર્મિત હતું.

સ્વખાંશયો તે કોલેજમાં ગયો. તે કાચ દરમ્યાન લ્હેનો શાહિંમનો શોખ પોષાયો. અદરમી સદીના ન્યામંશિત રાજનીતિયોના વ્યાખ્યાનો વાંચવામાં લ્હેને અવજન રસ પડેલો. વસ્તુત્વકલાનો તે રચિયો હતો, અને કોલેજની હરિદાષમાં ઉત્સા ગણ વર્ષથી તે વસ્તુત્વનું ક્ષત્રામ જીતી જતો. લ્હેમાં ય એકમન્ડ બર્ક એનો આદર્શ હતો. બર્કની બારબાએ પાછળ તે થેલો યપો હતો, અને બર્ક ધવાનાં સ્વપ્ને તે એકલો પડે ત્યારે સેવતો. બર્કના શકિત્વ સિદ્ધિ સાથે તે સર્વદા અને સર્વશી સંમત ન થઇ શકેલો. છતાં લે રાજનીતિય દષ્ટાની ખૂતિને તે હાલના ખરા બાવથી પૂજતો. બર્કની Speech on Conciliation with America લ્હેને લખલખ આપી મોટે હતી. બર્કના એકવારના ખિત અને વિરોધી ફોક્સની સલાહ પ્રમાણે તે રાત ને દિવસ બર્કના સિદ્ધાન્તો પર વિચાર કરેલો અને ધણીવાર એકલો પડતાં લ્હેનાથી બર્કના નીચેના કબ્જો વિના પ્રવલ બોલી જવાતા.

"First Sir, permit me to observe that the use of force alone is but temporary. It may subdue for a moment; but it does not remove the necessity of subduing again; and a nation is not governed, which is perpetually to be conquered."

My next objection is its uncertainty. Terror is not always the effect of force, and an armament is not a victory. If you do not succeed you are without resource; for, conciliation failing force remains; but, force failing, no further hope of reconciliation is left. Power and authority are sometimes bought by kindness; but they can never be begged as alms by an unpoorished and defeated violence."

આ અખર કબ્જેએ એનું જીવન ધણુ દુનું. સત્યાનન કાચ ઉચ્ચારના આ કબ્જેના પ્રશયમાં એ બિટિય અમલનો વિચાર કરેલો ને પાદમ્બેટમાં આ યુગમાં

“સદ્ભાગ્યે”

વિનોદિનિ નીલકંઠ

૬૬

“કેલાસ બહેન, માસ્તર આવવાના હશે તે કાંઈ જોઈએ વાદ જોઈએ એવી રજાથી થોડા જ જોલા આવશે ? હોહા, આજે તો વરસાદ પશુ કેવો અધારો છે !” કેલાસની પડોશી બોલી. પશુ કેલાસની નજર ફરતો આવતા દાંગાબ કાંપ્યા જળ્યાલા ઘોડા તરફ હતી. મામમાં એક જ હાજિ હતો. દાંગાવાજો પરતાપ ફરતો જ સંખ્યાગણે દરમિયાં રોશન ઉપર લઈ જતો. મામથી રોશન લગભગ બે માળાક ફર હતું. આખા વિવસમાં એ રોશનથી એક માડી સ્વચારે જતી, અને મળે આવતી. પરતાપના દાંગાને જાણ ઉભારેએ કામ્યે જ મળતા.

હાજિ કેલાસના ઘર આમજ આવ્યો, ત્યારે વરસાદ ફર ધધ મયો હતો; ચોમાલાની શરૂઆત હતી, વિજળીએ ચમકારા મારતી હતી. કેલાસે જૂમ પાડી, “પરતાપ-ભાઈ, માસ્તર આજેનું અડીએયો નથી ઉતર્યા ?” પશુ કેલાસના આવાજને પવનને કુશલોડી બીજી જ દિશામાં ખેંચી ગયો. પરતાપની માડી ચાલી યજ.

કેલાસનો યતિ મામની નિલામને માસ્તર હતો. મામમાં માસ્તરની આવડ શારી હતી. પચાસ કુંડો, પશુ મામમાં મામમાં ખસ થોડું, તેથી માસ્તર પશુ ઠીક ચોમામાં રહેતા, માસ્તરની ક્વી કેલાસે ન્હાનપણમાં સાત ઝોરો કરી હતી, કે સાથે વર મળે. માસ્તરને પશુ કેલાસ ઘરે આવતું નહિ. માસ્તરની મા ન્હાનપણમાં મરી ગયેલી, બહેન હતી જ નહિ, તેથી કેલાસે પત્ની ઉપરાંત મા તથા બહેનોના બોલને પશુ ઉચલી લીધો હતો.

માસ્તરની બહારી એક મહિના માટે બીજે મામ યજ; ચોમાસાના વિવસ, તેથી માસ્તર એકલા જ તે મામ મળા. કેલાસે વરજાએ ઉપડી થોડા વિવસ માટે નકમું ન જતું, એમ નકો યજ. મહિના પૂરો થયો હતો, કેલાસ ફરતો જ સંખ્યાગણે માસ્તરની શક જોતી. વરસાદ આવુ જ હતો. અંધારી રાત્રે, થત ચિન્તામસ્ત હોય ત્યારે વરસાદ જેવું કંઠાવાજોડું બીજું કાંઈ નહોતું લાગતું. કેલાસના મનમાં આવે એકાએક અમંગલ કંઠાએ થવા લાગી. માસ્તર મળા ત્યારથી તે એકલાઈ કરતી, એટલે મળે આવાની પંચાત રહેતી નહિ. વળી માસ્તર થતા ત્યારે એણે વિચિત્ર વત લીધું હતું. માસ્તરને જવાને દિવસે સ્વચારનાં પહેરમાં તે દેવદશને મળ હતી. ત્યાં મહાદેવ ચમક એણે પ્રતિષ્ઠા લીધી, “હે અમરજન, એ જેવા નવ નેવા સાળ તાળ પાઠા આવશે, ત્યારે જ નમને કરી શક કરીશ.” તેથી કાલ કેલાસનું મરિ જતું પશુ અંધ હતું. તેનો આવો દિવસ કેમે કરતાં જતો નહિ. મરી વત હતી કે માસ્તર મામમાં હોય ત્યારે પશુ બપોરે તે નિસજા જળજાતા, મળે ચોજાખીતાએને ઘેર કામે કરવા જતા, કેલાસ તે માંડુંબર એકલી જ હોય, પશુ માસ્તર કેલાસ ઉપર બહુ

પ્રીતિ રાખતા, પંદર વર્ષે થતાં પરણ્યા પછી આજ પહેલી જ વાર ભારતર ફેલાસને મુકીને ગયા હતા; અને તેથી જ ફેલાસને એકલું રહેવું જલ્દી વસતું લાગ્યું હતું.

આજે ફેલાસ પથારીમાં પડી હતી, પણ હંપ નહોતી આવતી. તેને જૂતા, ન્હાનપણના દિવસો સાંભરી આવ્યા: ફેલાસે ગેરો કરવા માંડી ત્યારે તેના મામાએ દસતાં હસતાં પૂછેલું, “ શા માટે ગેરો કરે છે, ફેલાસ ? ” ફેલાસે બીજી ઓકરીએ મારક શરમાળ જવાબે બદલે કેવી દિંમતથી જવાબ દીધેલો, “ મારો વર મળે માટે ! ” ને ખરેખર જ ફેલાસને ભારતર જેવું સારું બીજું કંઈ મળ્યું હોત ? લગનને થોડાં વર્ષ વીધાં, પણ ત્યારે ફેલાસને ‘ સારો દલાયો ’ ન આવ્યો, ત્યારે તેણે અનેક મત આપ્યાં, અને પૂરાં કર્યાં: પણ હજી પંદર વર્ષ પછી પણ ભારતરનું ઘર થોડીઆ નિંદાનું જ હતું. આ સર્વ વિચારો અત્યારે આ ગોમાસાની એકાન્ત રાત્રે ફેલાસના મનમાંથી પસાર થતા હતા. એવામાં એકાએક એક નવો વિચાર આવ્યો: ન્હાનપણમાં સાચે વર મળે માટે ગેરોનું વરત કર્યું, ઓકરી મેજવવા તો ઘણાં દાંધાં માર્યાં, પણ ભારતરના આવરણ માટે, પોતાના સૌભાગ્ય માટે, પંદર વરસમાં કંઈ વરત કર્યું નહોતું.

આકાશમાં ભોરથી દાંધો થયો. વરસાદ અને પવન ભણે ગાંઠા યજ્ઞ એક બીજાની હરીશક્તિમાં ઉતર્યા હતા, અને એમાંથી એકે ઝટ યાકે કોમ જણાતું નહોતું. તે આખી રાત ફેલાસે પાસાં ફેરવી જેમ તેમ પસાર કરી. પરીઠમાં તેની આંખ રહેજ મળી ત્યાં તેણે સ્વપ્નું જોયું: પોતે ભણે પૂનમને દિવસે શ્રીલાલનું મત કરે છે. પૂનમનો યાજ્ઞ લઈ જતાં, રૂપનામાં તેણે એક ક્ષણ પડાણો જોયો. ફેલાસ પડાણાથી ફર થવા ભય પણ ભણે તે પડાણાના કાળા હાથથી આગળ તેનાથી નીકળી જવાપજ નહિ.....મોઢતો અત્યાર સંભળાયો કે “ જો પડાણામાંથી પાણીનાં ટીપાં પૂનમના યાજ્ઞ ઉપર પડે તો બિચારી ફેલાસનું આવી જ અને. ” આ સાંભળી ફેલાસ ઝટઝટ પોતાની સાકીને પાશવ યાજ્ઞ ઉપર ઠાંકવા જતી હતી, ત્યાં તેના હાથ ઉપર અને યાજ્ઞમાં પાણીનાં ટીપાં પડ્યાં એકાએક ગીસ ખાટી ફેલાસ અમીટીને જાગી ઉઠી: રહવારનું અજાણતું યજ્ઞ કર્યું હતું. વરસાદ હજી એસજાં પડવા કરતો હતો. પવનનું ભોરે જવા ધટ્યું હતું. ફેલાસના ધરનું હાથે પછી જગાએથી ચગડ્યું હતું. ફેલાસનો જમણો દાંધ તથા સાકીનો પાશવ પલળી ગયાં હતાં: ક્યાં સુધી તો રૂપનાથી હળી મળેલી ફેલાસ ચૂદ જતી ગેરો જ રહી. કેવું કાર્યું, સ્વપ્નું, મે વળી પરીઠમાં જ આવ્યું ! ફેલાસે જરા રાત્ર્ય થયા પછી મહાદેવમાં જવાને વિચાર કર્યો. પણ વળી વરત યાદ આવ્યું. “ હે પાગલાન, જેવા એ નવ જ છે, તેવા જ સાળા તાળા પાછા આવશે, ત્યારે જ તમને ફરી-વાદ કરીશ. ” પોતાના જ મુખે ! મહાદેવનાં મંદિરમાં જ બોલાવણ ! દાંધ ! ત્યારે ભગવાનને યાદ પણ કેમ કરાય ? ભગવાનનું નામ લીધા વચ્ચે મનને યાદક પણ કેમ વળશે ? આ વિચારે ફેલાસના મનને ઝુંબટી નાંખ્યું.

રાતના વરસાદ અને ભેજને લીધે ફેલાસને જરા ઠરઠી થઈ હતી. માયું ભારે ભારે લાગ્યું હતું. પણ બીજો દિવસે રહવારે તેના નિત્યક્રમમાં કંઈ ફેર ન પડ્યો. ન્હાન કપડાં ધોવાં, જગવાની ડુમિ ન થઈ, તેથી રસોઈ જ ન જગવી. પછી શું કર્યું ?

આખો દિવસ-રહવાર, બપોર, સાંજ કેમ પસાર થશે ? તેને વાંચતાં કે લખતાં આવડતું નહિ. બપોરની બે થી પંડોસમાં બેસવા ઉઠવામાં ભય, પણ બધાને તેા ધરમાં કામ હોય. કેલસ જેવું નવરું કોષ નહોતું. જ્યોત્સના છોકરાને કમળો થયો હતો; બકિંગ્હામી પોને જ તારે પોષાં દત્તાં; પુત્રીની મા વર સાથે ક્ષેત્રો કરી પીપર ચાલી ગઇ હતી. બધાં જ પોતપોતાના સંસારચક્રમાં મુકાવતાં દત્તાં.

વળી સ્કાન્ડ પડ્યો આવી. કેલસના દાયપત્ર કંગળા હતા. માયું શટ્ટું હતું. છતાં તે ગાડીની વાટ જોઇ બેઠે બેઠી. “ આજ તો આવવા જ જોઇએ. ” એટલા જ શબ્દો મનમાં ઘૂંટાતા હતા. સંસ્કારાળય થઇ, હજી વરસાદ ચાલુ જ હતો. ગામડાના રસ્તા પાણીમાં ડૂબી ગયા જેવા દેખાતા હતા. આજે વરસાદ ચાલુ રહેશે તો ગામનું તળાવ શટશે, એમ લોકોને ભય હતો. સંસ્કારનું અધાર વધુ. પરતાપની માડી આજે રોકન તરફ ગઇ જ નહોતી. કેલસ બેઠેથી ઉતરી, શોધમાર વરસાદમાં પવનની પરતાપને ઘેર ગઇ. “ કેમ રૂપાળીબહેન, આજે માસ જાણ રોકેને નથી ગયા ? ” તેણે પરતાપની સાથે જ રૂપાળી સ્ત્રી, રૂપાળીને પૂછ્યું. રૂપાળી સ્વભાવે તેજ હતી, તેથી માસમાં કોઇ સાથે તેને કામું જનતું નહિ તેણે કુંભમાં જ જવાળ કીધી. “ વરસા ઉપર દિવિ ભય એમ જ નથી. આજ તો એ ભય તોએ કું જવા જ ન શકે. ”

કેલસ ઘેર આવી પર સુધી માસ ચલાયું. પછી મજૂર આવી મથાં, તે શોડી થાર પડી રહી, પછી બીનાં કપડાં બદલાં. જરા મરમ રહી જનતી પી લીધી. તેનાથી તેને જરા તેજ આવી. વળી તે બેઠે બેઠે આવા બેઠી. પંડોસને સાથે ઘેરથી બૂમ પાડી, “ આ શી થેયછા ? કેલસ બેઠે, ધરમાં જઇને સુઇ જત, આવશે તો ધર ક્યાં નથી બેધું ? મજાએ બારણું કાઢશે. ” બોલનારીના પર બધી કેલસ બેઠેથી જોઇ રહી, પણ તેના મનમાં ભલે કશું ઉતર્યું નહિ. તે રાત્રે કેલસને જોરમાં તાવ આવ્યો. માયું તો ભલે કારે સીસાનું કે સોખડનું બની મયું. છતાં તેણે બીજી સવારે રોષા કરી થોડું ખાઇ લીધું. બપોર ગઇ, સાંજ પડી એટલે તે વળી બેઠે જઇ બેઠી, વરસાદ ધંબ્યો હતો, પણ બે દિવસથી સ્વચ્છતાં દર્શન થયાં નહેતાં હવામાં ભેજ અતિશય હતો. આઝર હજી કાચાં લગ્નમાર વાદળાથી ઢંકાયેલું જ હતું. કેલસના મનમાં બે જ વાતની અકગામબૂ હતી-મૌલદબ્દનું વસ્ત કાંઇ નહોતું થયું અને કુંડું સ્વપ્ન રહવાના પદોરમાં આવ્યું બીજું ભગવાનનું નામ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા થા સાથે લીધી ? બન્યારે તેના વચર કોને આવશે હતો ?

આ પ્રમાણે પાંચ દિવસ વરસાદની હોલી આવી. કેલસનું મગજ તાવ તથા ચિન્તા બંને જોમને લીધે કુલ જની ગયું હતું. જોકે હદો બપોરે બકિંગ્હામી થીરે તેજ મોગનાં જ્યોત્સને કયું-“ કાડી, માયું કયું છું. આ માત્તરની વજનું મગજ ખસી ગયું છે. આખો દિવસ બેઠે બેસી રહે છે. સાંજની માલની શક રહવાથી તેજ મરે છે ? મરે મરે કયું. ” બહી આજ્ઞા થીનો લીધા કરી કાંઇ પાદ કર, ગાંધા રાખ, માગા દેર, ભગવાનનું નામ લે, ને તોરે વખત પણ જરો. તારે આનંદ કાડી ? માંડા જેવી દસીને માસ મરે તરફ દગર દગર જોઇ

રહી, પાંત્રી મને કહે છે, “ લગ્નચાનું નામ લેતાં હું પાપમાં પડું. ” કાઠી, સાંભળ્યું છે કે ચારે કોર કરતાં ગામોમાં રેલ આવી છે. આપણું ગામ જરા ટેકરા ઉપર છે, તેમાં જમી ગયું છે. બાકી બીજે જાણે તો ટોરડાંખર, ધરવખરા ને માણસો પણ તથાપ ગયાની વાતો આજે પરચોતમની મા કરતી હતી. એનો દીકરો આજે જ મહેરમાંથી આવ્યો. કહે છે છાપામાં જમી ખવર આવી છે. ”

કેલાસનો તાવ ખૂબ વધ્યો. મગજ ઉપર અસર થઈ છે; લવારીમાં તે ગમે તે બગડાયા કરતી, એમ કરતાં વાઢળાં વીણેસયાં, તડકા નીકળ્યો. કેલાસ ગરમ કામળો એવી એટલે આની બેઠી, તેની નજર ચડક ઉપર જ હતી. હવે તે કેલ સાથે બોલતી નહિં, તેની આંખો કાઠ વિચિત્ર તેજથી ચળકતી હતી, પોરાશોએ પણ તેને બોલાવવાનું બંધ કર્યું હતું. માત્ર દરેકજ સમી સંજો પરતાપનો ટગિ પાછો વળતો ત્યારે તે જમ પાડતી, “ પરતાપ જાહ, ભારતર આજે બાકીએથી નથી હત્યા ? ”

મહેરનાં છાપાઓમાં આખા કુલ્લાનાં રેલ સંકેટની વાતો છપાઈ હતી: “ ટોર ડાંખર બહુ જગાએ તથાપ ગયાં છે, પણ માણસના જનની પુવારી થઈ નથી. ફક્ત એક જગાએ મરનારું ટુટી જવાથી થોડા માણસો નદીમાં પડ્યા હતા, તેમાં પણ સદલાએ એક ગામડાના એક મહેતાજ સીવાજ બીજા બધા બચી ગયા છે. ”

શ્રી. રમાણુલાલ ન. વઢીલનાં પુસ્તકો

ઉરતન્ત્ર

અને

નાટ્યકલા

માનવહૃદયના સનાતન ભાવ આલેખ્યું
આમાનિક નાટક અને નાટ્યકલાનાં વિવિધ
તત્ત્વોની ચર્ચા કરતો વિસ્તૃત નિબંધ.

પૃ. ૧૦૮+૬૨

કિ. ૧-૦-૦

પ્રણયકાવ્યો

લગ્ન પ્રસંગે લેટ આપવા યોગ્ય પ્રણય-
લખનના વિવિધ પ્રસંગે અને ભાવો
આલેખતો સચિત્ર કાવ્યપ્રબંધ.

૧૫૦ પૃ.

કિ. ૧-૮-૦

ત્રણ નાટકો

નિશાળ, કોલેજ અને સામાજિક સંબંધોનાં
માં જનની શકાય અને હિંસાથી વાંચી
શકાય એવાં ત્રણ હાસ્યપૂર્ણ એકાંકી નાટકો.

પૃ. ૧૫૦

સપ્તરંગી પૂર્ણ

કિ. ૧-૦-૦

૧ પેટના ખાડા

૨ ભાવનાની ભીંત

૩ ભવ મુદારવા

મળવાતું ઢેકણું : ચાર. ચાર. શેઠની કંપની. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ ૨.

સર્વ જાણીતા જુકસેલર્સને ત્યાંથી મળશે.

યોન નોગુચી

[જાપાનનો કવિ અને કલાવિવેચક]

અનુવાદ દ. શુક્લ

૬

લોકનાં યુનિવર્સિટીના આમંત્રણથી અર્વાચીન

જાપાનના અમરૂણી સંસ્કૃતિપ્રચરક તરીકે લેખાતા જાપાનના કવિ અને કલાવિવેચક ગ્રેફેસર યોન નોગુચી તા. ૧૨ મી નવેમ્બરે કલકત્તા આવ્યા છે. યુનિવર્સિટીના આશ્રમે તેઓ વ્યાખ્યાનો કરનાર છે. તેમને મદાસ, અન્ય મહામંડળ, ઓરમાનીયા (ટેંકાવા) અલાહાબાદ અને નાગપુરની યુનિવર્સિટીઓ તરફથી પણ આમંત્રણ મળ્યાં છે એને સ્વીકાર કરીને તેઓ એ સંસ્થાઓના આશ્રમે પણ વ્યાખ્યાનો કરનાર છે, એ ઉપરાંત, તેઓ શુદ્ધયા, બનારસ, કાનપુર, લખનૌ, આગ્રા અને કુળાઇની મુલાકાત પણ લેનાર છે. કુળાઇની તેઓની મુલાકાતનો યુનિવર્સિટી જેવી સંસ્થા લાભ લે તો સારું. કોઈએ તરફથી પણ તેમને આમંત્રણ મળેલું છે. એને સ્વીકાર કરીને તેઓ કાલિંદી જશે અને ત્યાંથી પાંજા સરદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કરશે.

યોન નોગુચી જાપાનની કીએ. ઇલુકુ યુનિવર્સિટી (Keio-Gijuku) ના અગ્રેજ સાહિત્ય અધ્યાપક છે. આ યુનિવર્સિટી ખાનગી છે. એમાં ૨૮૦ અધ્યાપકો અને ૧૭૨૮ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે. યુનિવર્સિટી તરફથી ૧૭૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ તો સ્થાનક પણ મળ ચૂક્યા છે.

હિન્દને યોનાનાં યુનિટ ઇશંથી ધન કરનારા આ વિદ્વાન ગ્રેફેસર યોન નોગુચી કૃષ્ણ અગ્રેજિકર્મા તો સુવિખ્યાત છે. હવે પછી હિન્દમાં પણ તેઓ મારી રીતે જાણીતા થશે. જો કે ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના અગ્રણીઓ અને અગ્રેજ કવિતાસાહિત્યના સતત પરિચયકાર રહેનારાઓથી યોન નોગુચીનું નામ સુલાલ એમ નથી. ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના જુના અંકોમાં એ પ્રતિકાશાળી વિદ્વાનની અનેક કૃતિઓ સમજી રહેલી છે. જાપાનના કલાકર કોયોનાગાની કલાનો તલ્લરપર્ણ પરિચય કરાવતો તેમનો લેખ ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના નવેમ્બરના તાબા જ અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. કલાવિવેચક તરીકેની એમની પ્રતિભાનો પરિચય કરાવતો એ લેખ પૂરતો છે.

રાજકીય અર્થમાં નદિ પણ સંસ્કૃતિ અને કલાના પ્રદેશમાં પશ્ચિમને જાપાનનો પરિચય કરાવનાર હાઈકાડીયો હાઈન દના હાઈન યોને જાપાન અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ વચ્ચે સંબંધ સાધેલ તે પછી, એક બીજા કલાકરગ્રંથ-યોન નોગુચીએ-પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિઓને વધારે માથા સંસર્જમાં આણી, આ યોન નોગુચી જાપાનના કવિત્વના આદર્શોની સિદ્ધિ માટે અગ્રેજ ઇંગ્લેન્ડની કવિત્વસંકિતો ઉપયોગ કરે છે જ્યાં હોને જાપાનના જીવનમાં ઉકેલ મારી કરીને જાપાનનો પરિચય મેળવવાનો પ્રયામ આદર્યો હતો. યોન નોગુચી અગ્રેજ કવિતા એટલી સરળતા અને સુગમતાથી રચી શકે છે કે તેથી પશ્ચિમે આશ્ચર્ય થાય છે. પશ્ચિમની પરંપરાથી અનેક રીતે જુદાં પડતાં ફર ફરતાં પૂરનો કાષ

આટલી સરળતાથી અંગ્રેજી કવિતા પર પ્રભુત્વ જતાવે એ ધણીને શક્ય લાગતું નથી. યોન નોગુચીએ એ શક્ય કરી બતાવ્યું છે. કલ્પ એમ પણ હોય કે, ' પૂર્વ ' કંઈ બહુ દુર નથી. કારણ કે કવિ એ કંઈ મોઢાં એક દેશનો કે પ્રજાનો નથી. એ તો સમસ્ત વિશ્વની સંપત્તિ છે.

જે યુનિવર્સિટીમાં તેઓ અભ્યાસ કર્યા હતા તે જ કોલેજ ઇન્સ્ટિટ્યુટ યુનિવર્સિટીમાં તેમણે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. ત્યાં તેમને એમ લાગ્યું કે, પશ્ચિમની મદાન પ્રજાઓ અને તેઓના શીત સીવાએનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એટલે તેઓ અમેરિકા ગયા. ૧૮૯૩ માં તેઓ સાન ફ્રાન્સિસ્કો પહોંચ્યા. ત્યાં એક નાનું છાત્રું અધ્યાપતા નાપાની ગણવળીયાઓનો વચ્ચે તેઓ જરાઈ પડ્યા. એ લોકો તરફ યુવાન વિદ્યાર્થી યોન નોગુચી વિશ્વ જાહેરનો સેવક બન્યો. ' એન-સાઇકલો પીડીયા બોટાનીકા 'નું એક પુસ્તક આશીર્વાદ તરીકે મૂકીને વિશ્વ પર એ વિદ્યાર્થી સતે સ્પર્ધા રહેતો. પાછળથી તે ' રક્ષણોપ ' બન્યો. સાળામાં જવાના સમય પછી કોઈના ઘરે નોકર તરીકે કામ કરતું એનું નામ ' રક્ષણોપ ' આ રીતે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ તેમણે શરૂ કર્યો. જે વર્ષના આવા જીવન પછી કેથોલિકોના પ્રસિદ્ધ કવિ જોઆકીન મીલર વિને નાપાની કોલેજીના ડેટલાક સભ્યો દ્વારા તેમના સાંજનામાં આવ્યું. જોઆકીન મીલરને બધા ' જાકજ પર જીવતા સાધુ સેનીન- ' તરીકે ઓળખતા, યોન નોગુચીએ એ કવિનરની તીર્થયાત્રા કરી. ત્રણ વર્ષ સુધી જોઆકીન મીલર ઘસે રહીને કવિતાલેખીની તેણે આશાધના કરી. યોન નોગુચી જોઆકીન મીલરનો વિદ્યાર્થી બન્યો અને એ જ અરસામાં સાન ફ્રાન્સિસ્કોના નાનકડા મસિક ' ધી લાર્ક ' (The lark) માં યોન નોગુચીની કવિતાએ પ્રથમ દર્શન લીધાં. ધી લાર્કનું પ્રથમ જનરેટ ગર્વસ કરતા હતા.

૧૮૯૭ માં આ યુવાન કવિમાં પરિવ્રમણની તમન્ના જાગી. અને તેણે પત્રે આલીને થોસેમાઇટનું પરિવ્રમણ કર્યું. થોસેમાઇટનાં નિમ્નગંધોદર્શની એ યુવાન કવિ પર સંદર્ભ જાય પડી. તે પછીનાં જ વર્ષમાં લલિત કેથોલિકોના ડેટલાક ભાગોમાં પત્રે આલીને તેમણે પર્વટન કર્યું. એ પર્વટન સંબંધમાં તેમના પોતાના જ ઉદ્ગારો આ રવા: " જે દિવસ મુઠી સાન મીજુએલર્ન એક મુપડામાં જરાઈ રહેવાની અને કરજ પાડનાર વરસાદનો ટું સાચે જ આજારી છું. કારણ કે એણે મને ' દેમમેટ ' ની લીટીએ લીટીનો અભ્યાસ કરવાની તક આપી, હેમમેટ વિને આને ટું જે કંઈ જાણતો હપ્પય તે એ મુપડીના જે દિવસના વસન્તનું જ પરિચય છે. "

૧૯૦૩ માં યોન નોગુચી અમેરિકાથી લંડન ગયા, ત્યાં ' પૂર્વના સાગર કિનારેથી ' (From the Eastern Sea) નામનું આક્રમણપરનાં પુષ્પ વાણું ૧૧ પાનાનું એક નાનું ચોપાલીનું તેમણે પ્રકટ કર્યું. એ ચોપાલીનું પ્રકટ કરતાં પહેલાં તેઓ મુખ જ રવા, પણ એ નાનાં ૧૧ પાનાના ચોપાલીનાંએ તો છાંંડાંના અમથી સાહિત્યકારો અને વિદ્વાનોનું પ્લાન બેનું. એટલીન ડોબ્સન, ન્યોર્થ મેગ્રીથ, થોમસ હાર્ડ અને એન્ડ્ર્યુ લેમ જેવાઓ એ નાપાની કવિની પ્રતિષ્ઠાને પીઠાની સાથ- એન્ડ્ર્યુ લેમે તો એમની કવિતા મટે એટલે સુધી લખ્યું કે: " કવિતાઓમાં અને

મળીપણી મુંદર વસ્તુ દેખાત છે અને આપણી જણ ઉપર એ અપૂર્વ પ્રભુત્વ ધામવે છે. " અગ્નીમાર વાંચ વિદ્યારમ પછી, બીજે વર્ષે યેન નેણુગી સ્વદેશ તથા. ૧૯૧૩ માં તેમણે ફરીથી ઉચ્ચાંની મુકાબલ તીષી દતા, એ વખતે ઓકમરડાંની મેગેલન કોલેજમાં જાપાનની કવિતા વિષે તેમણે આખ્યાન આપ્યું હતું.

એ પછીનાં વર્ષોમાં તે યેન નેણુગીએ ત્રણ અને પચીસ અનેક પુસ્તકો પદ્દ કર્યાં છે એમાં 'The Summer Cloud', 'The Pilgrimage', 'The American Diary of a Japanese Girl', 'Laf Cadi's Heart in Japan', 'Through the Turil', 'The Spirit of Japanese Poetry', 'The Spirit of Japanese Art', 'Korin', 'Utamaro', 'Hiroshige', 'Selected Poems'. ઉલ્લેખ તથા છે. જાપાની કાવ્યમાં પણ તેમણે એટલા જ પુસ્તકો રચ્યાં છે.

નેણુગીની કવિતામાં આખ્યાન છવંત કવિઓમાંથી પણ કોઈકમાં જાણી પ્રતિભા તમસી રહી છે. નાજુક અને મોરેકમ કવચકમરી ભવચકોને તેમણે કવિતામાં ઉતારી છે અને તેમની પાછળની કૃતિઓમાં તે અ મેટ જણ ઉપર અપૂર્વ પ્રભુત્વ જાણી રહ્યું છે. એ પ્રભુત્વ કદાચ, કવિત્વ દોષોર કિત્તવ બીજા કાલ બીજા અમેરિકા કવિ જાણી કાચ નથી. એમની કવિતાઓમાં કદાચ વિચારની રહિયે જેમ જેમ હુંમ ઉતરતો પ્રવાસ કરતામાં આવે છે તેમ તેમ એની પ્રાકાશિતા પણ ને વધુ જાણી જાત છે.

આવી પ્રતિભાઓ અર્થિને સ્વરૂપ ' મુસ્તાકમ ' દેા ૧ "

• ' ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સ ' મંત્રા મો રીપર્ટ લી મેલેમિનીના તેમજ ' યો ફોર્ વર્લ્ડી રીપ્પુ ' આના આર્થ રેનકમના લેખ ઉપરથી કાઢિલ

હાસ્યરસના ભર્ણીતા લેખક
શ્રી. ધનમુખલાલ કૃ. મહેતા રચિત

હાસ્યરસિક ચોરીસ વાર્તાઓ
આકર્ષક કિતો સાથે-મુંદર રપરંમમાં

સાસુજી

નિર્દોષ આનંદ આપતું મેટ આપવા લાયક પુસ્તક

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦ : પોસ્ટેજ : ૦-૩-૩

(રજીસ્ટર્ડ-ની. પી. ખર્ચ જીડું : ૦-૩-૦)

" ધનમુખલાલની મર્મોળી કલમ ગુજરાતને ભળીની છે. કેટલીક નાની વાર્તાઓમાં ખરે તેમ જ કેટલાંક વિનોદકમક સન્નકિરો લેખની સકાવ, એવાં ચોરીસ કળવાં કલ જેવાં અને કુંમ લખાણોનો આ સંગ્રહ અને મેલિનીમાં રહેલી મર્મપદ્ધતાને દીધાવે છે. "

—" જન્મભૂમિ "

મગસનાં
દેશજાં.

{ " ગુણસુન્દરી " કાર્યાલય, ૧૧૪, ગીરનામ બેકશોક, મુંબાઈ, ૪
અને ભર્ણીતા ગુરુસેવરો પાસેથી.

પ્રેમસિંહાસન

અગ્રીય ધનદલામિઓ વિજય માત્ર ચલે' ધરી
ઉભા સિરે જુકાવતા નયનનેહના ભિક્ષુઓ,
વિલાસભર અંતરે રસપિપાસુ કૃષ્ણી તને
સમગ્ર જગતી ધરી રસવિલાસ સામગ્રીઓ,
અને કવનમાં જ જીવન સમગ્ર દુખાવતા,
ધનુ' કવનમાં જૂંથી, કવિ ઉરે, મૃદુકાંઠ્ય, તે
મિયે પ્રકૃતિપૂજકે પ્રકૃતિસર્વના સારનાં
ધર્મા કુસુમ કોમળાં મધમધાદ રંગેભર્યાં,

સમગ્ર જગલેભલે કિવસરાત્રિ દુખેલ એ
નહિ ઉર હર્યું મિયે ! વ્રજ, તથાપિ એ અર્થલે,
" અકિંચન હું છું, નથી ઉર વિના કશું પાસ તો
ધરું ચરણ તાલરે ઉર સ્પર્દિત્વું, માલસી ? "
હર્યું ઉર, લક્ષ્યાં નિરાસ થજ શરદ મારા સૂણી
અગ્રીય મુજને જ તે' અરધું પ્રેમસિંહાસન.

પ્રકૃતિ પાઠક

ઉરે મારા કયાંથી ?

ચિત્તરિણી

ભરું આકાંક્ષે હું ઉદુમળુ અને 'મ'ંદ સુરેભે.
પકું પાછો પૃથ્વી, પણ નહિ મુરે કાંઈ મનમાં;
વળી પાતાળમાં કવિત્વ કરવા હું મરકસી,
વિચારું હું ત્યારે કિરણ મનને શું નહિ મળે ?
પડે દુઃખો ત્યારે જગતજન સૌ ઈશ સ્મરતાં,
સ્મર્યાં એ' ભાવે, હા ! જગતપતિ શું કે ન જુલુતા ?
" પ્રભો કુ' તેજસ્વી; કિરણ ઉરને શું નહિ મળે ?
કુ' કાંઈ તારું, જનસુખતાણું, માર્ચન પછી. "
પછી આશા મૂકી કવિત્વ કરવાની જગતમાં;
શરૂં કીધી સેવા સહૃદય બની એ' જગતની.
મયો' હું તેમાં ન્યાં વનમનપટે એકરસ ત્યાં-
સ્વરે આલે કયાંથી ? હૃદય ધબકી ગીત વદવું !
નિરાનાયે સૂર્યે ઉદુમળુ મદી તેજ નહિ જે
ઉરે મારા કયાંથી ?

બિપિન રમણલાલ ચિનાઇ

પત્રમાળા

જાનુઆરી ૧૯૨૨, અમદાવાદ

પ્રિય બાપ,

‘ જાહેરો અગ્નિ ’ વાંચ્યું. ત્હમે મ્હારી પાસે વિવેચન જેવું કંઈક મેળવવાની આશા રાખે એ મ્હને બહુ વિચિત્ર લાગે છે. હું તો એ વાંચનાં મ્હને સાધારણ રીતે એ કંઈ લાગે તે ત્હમને જણાવું. ત્હમે તેને જ વિવેચન માની બેસો તો મ્હારે વાંધો નથી.

હવે આત્મા એટલું તો કહી દઉં કે વસ્તુના રસને લીધે-તેને અગ્નિ ઉપરથી થતા વાતાવરણને લીધે પુસ્તક વાંચવામાં મજા પડી જતી, એ કે પુસ્તક વાંચીને પૂરું કરનાં, પાંચેની રચના રેખાઓ બધીયે અન્યારે નજર મ્હાંમે નથી, છતાં પાંચે વિરમીતિમાં પણ લુપ્ત થઈ ચૂકેલાં નથી એટલે જ અન્યારે આ લખવા બેસું છું. ‘ જાહેરો ’ પાંચે કરતાં વાતાવરણ વધારે અસરકારક મ્હને જણાયું છે. અહિં એક પ્રખ્યાત પૂછી કાઢું, વાતો લખનાર વાતાવરણ સર્જે છે તે પાંચે દાદા કે બીજા કંઈ સાધનો દ્વારા કે જુની પ્રજ્વલિત પેટે નવલકથામાંથી વળીને તે આપણે જાતે જાણે છે તે પછી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં મુખ્ય ફરકો પાડેલાં. અથવા નહિ? અને તે છતાં થીથી વાતાવરણ સર્જણ જામે પણ પાંચે રચના અને સુરેખ કેમ નહિ? જણાતાં દેવ? અથવા તો પાંચે રચના અને સુરેખ કંઈ સમજી તરત, છતાં વાતાવરણ કેમ વાત કેમ નહિ? જાણે દેવ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ત્હમારે ખાહ જવાનો નથી એટલી ચેતવણી આપું છું.

બાપ, ‘ દિવ્ય ચક્ર ’ના જનમાર્ગ તો ત્હમને ખાતર છે ને? એનું પૂર્વ જીવન, કતાંએ તેને પ્રત્યક્ષ કરેલા જીવન વગેરે વિશે આપણે ચર્ચા પણ થઈ ગઈ છે, અને તમે કહેવું પણ ખરું કે મુનશી જે કિંમતથી કહે તે રમણલાલે કહીતાં કહીતાં કહ્યું છે, પણ તે બધું અગ્નિપ્રસ્થ છે. ‘ જાહેરો અગ્નિ ’માં શી રમણલાલ જનમાર્ગ જીવનથી-દિવ્ય ચક્રથી આગળ વધે છે. નવલકથાના યંત્રના આગ શોધ્યું છે છતાં કાગળમાં તો એ દિવ્ય ચક્રથી લખનાર ચોક્કસ સદી પાછા જાય છે. છતાં ચોક્કસ સદી પૂર્વેના કાગળ અને આજની જાણે એ બેના મેળ સાધવા એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. આટલું છે કાગળના વાંચનારને રચના જણાય તેના ઉલ્લેખ કરું છું. બાપી વાતો લખનાર સરસ વાતો રચના કિંમત ઉપલબ્ધી નાંખે તો પણ મ્હારે વાંધો નથી.

બીજું ‘ દિવ્ય ચક્ર ’માં કિંમત-અકિંમતનાં બેદર છતાં નથી જતાવી શકાય. પણ કાગળનાં ચક્રર ફરવાનાં એમને તે જતાવના સર્જણ અવગણ મળે છે. ‘ દિવ્ય ચક્ર ’માં તે જતાવના આટલું સરળ થઈ રહેતું નથી અને જોખમીરણ પણ ખરું જ ને? આ જાને જતિઓ મટે અને તેમના અકિંમત અને સમજિત અવિર્ભાવ મટે મ્હારો મત કેવો છે તે ત્હમે જાણો છો જ. દિવ્ય ચક્રમાં પણ જાણનાં વિશાસ છતાંએ અકિંમતમાંથી જીવનની કાલે છે એ મ્હને વિચિત્ર લાગેલું તે પણ ત્હમે જાણો છો અને કહીશ કરવા બેસીએ તો તો જાને મટે સારાં લક્ષણો.

લખને બોલી શકાય. વળી દિંસામાં માનનાર હેય તેને અદિંસાની બધી કિસ્મથી નબળી લાગે અને અદિંસામાં શ્રદ્ધા રાખનારને દિંસા-શોદી થણી પણ જીવન માટે અનિવાર્ય છે એમ સ્વીકારતા છતાં તેમાં પાશવતા દેખાય. જો કે થોડેમણે અંશે પણ દિંસાનો સ્વીકાર થય તો ફેર quantity પુરતો રહે, quality પુરતો નહિ જ એ ખરું ને । પરંતુ દિંસા-અદિંસાની જો બધી ચર્ચા અદિં નહિ કરું, અને તદ્દમે પણ ક્યાં મ્હાકું વલણ નથી બાજુતા ?

વાર્તામાં રુદ્રદત્તને Superman બનાવવાનો કર્તાનો પ્રયત્ન છે. અને એવું પૂર્વ જીવન અધારમાં રાખ્યું છે છતાં માનવીમાંથી જ એવું સકાર થયું છે એમ કતાં સૂચવે છે ખરા. એના દેહની અને માનસની લબ્ધતા ખરેખર આશ્ચર્ય છે. અને થકી બર એમ લાગે છે કે આવા એ ખાંચ માણસો પણ બળવામાં બંધ્યાં હોત તો દિંદની પ્રતિદાસ જુદો ન હોત ? અરે આ એકમાં પણ સુવર્ણની કેટલી અદા ! કર્તા, કર્તા એના બ્યક્તિત્વને ખીલવવામાં સર્ચારો સ્વાભાવિકતા નથી લાવી શક્યા, એવું મને લાગે છે. જોકે ધીમે ધીમે રમણલાલ પાત્રાલેખનમાં પ્રગતિમાન બનતા બન્ય છે એવો અભિપ્રાય આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી મ્હેં બાંધ્યો છે. ખીજા પાત્રો મૌતમ, મંગળ અને સૈયદ અઝીઝ, આ પ્રજા શરકરના મિત્રો, અંબક અને મદાવીર, તાત્યાસાહેબ રેપે, સ્વીપાનોમાં કલ્યાણી અને લક્ષ્મીબાઈ, હુસી અને તેની માતા; અંગ્રેજોમાં પાટી સુવાનસેન અને જોકસન, આ બધામાં મૌતમ અને અંબકનું ધનગણતું પૌવડ એક રીતે મ્હને આશ્ચર્ય લાગે છે તો તે પોવનના યનમનારને જુદી દિંસામાં બાળવાનો રુદ્રદત્તનો પ્રયત્ન થકીકાર યંગજાની કે છે. રુદ્રદત્તના મૃત્યુની થકી તદ્દમે થાય છે ને ! અંબકની જો પ્રતિજ્ઞા-કેવું હલ્લમન્યન ! અને પરિણામ-ભારમનનુખ । શું અદિંસાથી સુવાનોના બરમનનુખ જ રચાતા હશે ? મૌતમનું જેમ મૃતું છે એટલે જ એવું મૃત્યુ દુઃખદ લાગે છે. પણ સાથે સાથે એટલો સતોષ થાય છે કે સુવાનસેન અને જોકસન દ્વારા અંગ્રેજ પ્રગતી બને બાજુ દર્શાવવા કર્તાએ પ્રયાસ કર્યો છે.

કલ્યાણીનું પાત્ર જાણે એકએક રચાય ચડું હોય એવું જરાકે લાગે છે. આપણી પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણામાં અને જે જીવનનું કાર્ય રુદ્રદત્ત કરતાં હતા તેમાં કલ્યાણીના વિકાસને માટે કેટલું રચાય હતું તે બાજુનું સુરેક્ષ છે. વળી રુદ્રદત્તના પૂર્વજીવનથી પણ તે અચ્છાન જ હતી. છતાં કર્તાએ એને વિકસિત સ્વરૂપમાં જ રજૂ કરી છે. એ વિકાસનો જીવંત પુસ્તકને અન્તે આવીને ઊભો રહે છે. છતાં રુદ્રદત્ત, મૌતમ અને અંબક ત્રણેય જીવનમાં જોતપ્રોત થયેલી કલ્યાણી આપણી દષ્ટિ પાસેથી દૂર થઈ જતી નથી અને તદ્દમે થાય પણ દરો કે કર્તાએ શંકુઆતમાં આ નવલકથાનું નામ પણ 'કલ્યાણી' જ રાખેલું.

રુદ્રદત્તના જીવનપલટાનો પ્રયત્ન, તામસમાંથી સાત્ત્વમાં એવું પ્રયાણ કર્તા આપણને કહે છે. પણ એમાં મ્હને તો એક શુદ્ધિ જણાય છે તે એ કે અદિંસાની હુમ્મતા જણાવવા સર્વે અદિંસાપ્રેમીઓ દિંસામાં તામસનું સ્વરૂપ જ જુએ છે. પણ તદ્દમે કહેશો કે દિંસામાં વળી સત્ત્વશુદ્ધ કે રમેયુષ્ય કેવો ? વળે, દિંસાને તમોયુષ્ય સ્વરૂપ જે જે માનતા હોય તેમની સાથે ચર્ચા કરવામાં મ્હને કાંઈ સાર જણાતો નથી.

અંબિક અને દ્યુસીનો પ્રશ્નને કાર્યને અપરચ દા માટે હોડી ટીપો હતો ? વાર્તાના વાતાવરણમાં એમના પ્રેમના વિકાસને અવકાશ નથી એમ માનીને કે એ યુગમાં એવા પ્રેમનો વધારે વિતાર અપ્રસૂત લાગે એમ માનીને ? અથવા અંબિકને સમજાવીને કેહાણે લાવેલા એ કાર્યને પણ બહુ સુરેલ જ લાગ્યું હતો એટલે એ બાબત પડતી મૂકી હતી ? જામે તેમ હોય, અને તો લાગે છે કે વાર્તાના વાતાવરણ માટે જ નહીં એ. જેમ મુલાસેન અને જેકમનામાં અંગ્રેજ પ્રભાવ અંદોલન ચિત્ર કર્યું હતું એ તેમ દ્યુસીમાં અંગ્રેજ જાજાનું માનસ રજૂ કરવાના કાર્યને પ્રશ્ન મળતાં વળ કર્યો છે અને એથી વિશેષ એમને કાંઈ કરવાનું નથી એટલે એ બાબત રહી જાય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

આમ ને આમ બધાં જાયો અને પ્રશ્નો વિશે લખવા એમનું તો પાત્ર પણ ન આવે, જમ, પણ હા, શી. રમણલાલ દેસાઈ પ્રશ્નને પ્રશ્નને કેટલાક સામાન્ય સત્યોનો બામ કરાવે તેવાં વાક્યો મૂકે છે તે દા માટે હતો ? જૂઓ આ પુસ્તકમાંથી જ યેદા ઘખલા આપું. ૧ પીર પુરુષોનો જાણ મુકુ કોળી નથી. ૨ દૈનિક પશુતાને પાડેરાળી છે. ૩ મુતાને ક્યું જ પવિત્ર નથી ૩ સગાતન તત્ત્વોની બીક કે શરમ કેહને હોય જ નહિ. ૪ આર્વાર્તમાં ખીરેલી બાવામકળા એહી વિલુન નથી-આટલાં અને બાર્વા બીજાં કેટલાં વાક્યો દોષ કરવારને મજા આવશે અને હમ્મી તો બધી હતી કે વાંચતાં વાંચતાં સીધાંપેન કાપમાં રાખું અને બાર્વા બધાં વાક્યોને ચિહ્ન કરી રાખું. પણ વાચકમાં એવો પચાતમ અદારથી સવન ન થયો એટલે એ કામ રહી મધુ. પર્વ એક વિચાર આવ્યો છે કે શી. રમણલાલનાં બધાં પુસ્તકોમાંથી બાર્વા વાક્યો તારી કાઢવાં અને તે પછી Dicken's Calendarની પેઠે શી. રમણલાલનું એક કેલેન્ડર તૈયાર કરવું. ત્યારે જાણે કે બીજા કેમ આ વાંચીને તે પ્રમાણે તૈયારી કરે તો અદાર એ વસ્તુ ઉપરનો હા કું ઉપલી લઈ છું. તકમને આ વિચાર થેલા લાગે છે ?

બીજું કવિત્વ આગળ, તારો વગેરે પ્રતિનિધિ તરફ દૃષ્ટિપાત આ પુસ્તકમાં જણાય છે. એમાં કાર્યનું કવિમાનસ આપણે જોઈએ તો જોડું નહિ. બીજા ન્હાનાં ન્હાનાં વર્ણનો પણ પુસ્તકમાં છે ખરા. બીજા એક વાત અને જુએ છે તે જાગૃત્વ અને ગીતા વગેરેના પૂન્યભારપૂર્ક ચર્ચેલા નિર્દોષ. ઉત્તમ કાવ્યો નિરર્થક નથી તે કું સમજું છું-પણ સમગ્ર રાખવાનો ઉપદેશ પણ કુદરત માતાનો આધાર દાંડિને અંબિકને કરે એ જરા વિચિત્ર લાગે છે. આપણે રસભાવિક સુદ્ધિમતા અને માનવતાથી જે વસ્તુ લેખ હેલ ત્યાં મધ્ય કાળેને પ્રામાણ્ય આપવાની શી જરૂર ? તકને શાઓ તરફની અદારી અભ્યાસને હતી ન કાઢતાં અને વધારે વિચાર કરે એમ કું હમ્મું છું.

જમ. આથી વધારે લખવાનો વિચાર નથી. એકદરે પુસ્તક અને મધુ છે એટલું ૧૫૮ હાઈ હાઈ છું. અને હવે પછી શી રમણલાલ પ્રતિમાન નવલકથાકાર બને એમ પણ હમ્મું છું. મગમાં તો જા ને ?

સિ. અવધૂત

જીવતાં-મૃત્યુલાં

દુર્ગેશ શુક્લ

: ખાનો :

મેના ડાશી
મરવી

કેશો
માનસંગ

પાંચ

[આગળ ફળીયું ને પાછળ બોસરીબાઈ એક બોસરાતું મકાન. ફળીને એક પુત્રે દીકરી બાઈલી અને પાસે ગાસમાં બાળોડીને આવેલું 'ગંદું' ફળું. બોસરીમાં મેનાડાશી ધીમે સંગે ધંદી ફેરવે છે. સખત લાખી બચવા માથે બીલું પોતું મુક્યું છે. ફળીયામાં દીકરે વર્ષની ઉંમરી પાંચ બાઈલી લાગી પાડી, પણ પાછલી, એક ધ્યાનથી ગામ છે.]

પાંચ : (માતી)

ધરમાં છે ધંદી ને બંદી અરેણીયા,
ધંદી અગણીયા, બંદી વીયાજડામાં ફળી. અરેણીયા.
ધરમાં છે શામુને સસરા અરેણીયા,
સામુ અગણી, સસરા વીયાજડામાં ફળો. અરેણીયા.
ધરમાં છે નેક ને નેકાણી અરેણીયા,
નેકાણી અગણી, નેક વીયાજડામાં ફળો. અરેણીયા.

મેનાડાશી : (ધંદી બંધ રાખી) એ હડાબાની ફતરી, હવે તો છુલી વધ રાખ
આજ તો તેં મારું માયું તોડી નાખ્યું આપલીયા.

[અંદરથી પાછલા નામની બચ આવે છે. પાંચ પાછીમાં ફરી અંદર નમ
છે. ડોરની ધંદી ચલાવે છે. પાંચ એમાં વાસનુ લાગી ફળીયામાં મોંજવા બેસે છે.
પાછની બા મરવી એક કુપિયામાં બીની કણ્ડી લાગી તડકે મૂકે છે.]

મરવી : હળવા આવું બાહજ ?

ડાશી : મેણુ વડુ ! ના, ના, કંઈ કમ નથી. હવે તો માંક શેરક પડે હશે.
(રહીને) કેસવે લાલીએ મથે વડુ ?

મરવી : હા, મથ તો છે. જણુ આજ અરીજુ નથી મળ્યું. ધરમાં કટકીયે નેત્રું.
દીવાસળીની પેટીમાં એક કટકીક હળું, તે મેં હમન રાતે ઉંધતો નેતો,
તે મને ગટાક્યું.

ડાશી : (ધંદી ધંભાવી, ચિંતાવર સ્વરે) ઘું મે અકલ્લ વિનાની છે તો. ધર માંડીને
બાવીસ દીવાળી કાઢી તોય તને જાન નો આવ્યું. તને ખબર તો છે કે
અરીજુ નો મથે તે દિ' કેસવે કેક બંગીયીયે બૂડા છે.

મરવી : (નિરાશાથી) થીયું હ નો થીયું બાહજ !

ડાશી : મજવામાં ચાર પાંચ પૈસા દેણ તોયે દીક.

- મરવી : પૈસા લાવતા તે નથી. સવારે કુંભળી લાવના એ એક પૈસા માંગ્યો તે ના પાડીતી.
- ડોશી : તે તારી પાસે પૈસાવ તેના વડુ ?
- મરવી : આંધી હોય, બાઈજી ? આઠક આના બેગા ચવાતા તે આ હમનને સાસરે હોળીને દિ' વડુને ખાવાના કરી દીધા.
- ડોશી : (કાંધુ હેયું કરી) હોય છતો. વેવાર રાખ્યા ત્રિના કંઈ હાલે વડુ ? કાંત દીધા તે મારે નાચ મૂડી ચાવવું ન હમ રશે. (દસીને) જોને દુધે વડુ ચહને આવી તે દિ' મારે ખાવાનાયે સાંસા જ હતા તો ! (રસથી) તારા સસરા બારે ઉપકે, ને પૂરા અરીણીવા; ને મારે પેટ વરતારને પાર ન મળે, તાણીનુસીને પેટ બરતા, જર ને મકાહને રોટલો દીધી ખાતાં, તોય મનખદિહ પડ્યો ! તુંતો મળે થે નહિ હો વડુ. આ કોઈ ધરખી-સોક કીડીવારં પૂરયા લોટ નાખે છ મે જમ્યે ઉપાડી લાવતાં. (લાંબો હાથ કરી) ને હજી કરમનાં ફળ ભોગરીયે છીએ જ ને ?
- મરવી : (બીની આંખે) તમારં મગજનું કમ, ને કું ક્યાં બાઈજી ? કુંતો રોજ જોવી, તે જરીક પાણી પડે કે પલાળી ભડે.
- ડોશી : મગજનું ને બાજનું વડુ. છ તો જોવી મારે પડે એવી મતિ આવી. જોવાં આપણાં કરમ, એવી આપણા દેવાની ઉગમત. (બદાની સોડી દોરવી પકડી) આ હાથે દીધાં હોય તો આ હાથમાં મોજ છે, નહિતર કોણ કે ? આવી સમય ને વરક જ્યુંં જાદીનુંં અડી. (ઓરમમાં બાજીક રકતુંં સંભળાય છે.) ગોણુ હમન રોપે !
- મરવી : (ઉભી થતાં) હા.
- ડોશી : તો શેડીયાને ઓરં મૂકીને દોરી નાખને. આપ તાપનેાં ને મડી લયે તો, [મરવી જાણથી શેડીનુંં લાવી એકતરીમાં મૂકે છે, ને પગના અંગુઠે દોરી બરાબરી દરિયા નાખે છે. ડાહરો જાણી નય છે. રોશી બરી લાલે છે. પાદ સાન્ત વાગસણુદી કંદાળી, વાલણુ માંગતા મંજતા શેડેડ મરો વહ ફરક વારે ફેરે છે. મરવી બસીને પાડુંં મૂક માય છે. કંદાળાની સાથે કામ કરતો, લાલીવાલા શેડોનાં અનુર, માનસંગ આવે છે.]
- ડોશી : (દેરે ફળ સહિત) ગોણુ માનસંગ ! જમ આપણુંં થીયુંં બાઈ !
- માનસંગ : (પાપડીને છેડે પરસેવો છુલોતો) નેવકાઈ, રોશી નથી ધેર !
- ડોશી : (કાંઈ સાચી પડતાં દીલે દેરે) છ તો જાતીએ બાળ્યો છે ને બાઈ !
- માનસંગ : જાતીએ બાળ્યો હોય તો કું થુંં કામ બાણુંં ? મરતનેાં તમો ખાયા ! બાળ તો કાદબદે જાતીએ જમ નથી મૂક્યો. શેડે કેવરાણુંં છે કે કામચી જાતીમાં દંડીયે મૂક્યો છે તો જોડી નાખીક નોકરી કંઈ મરતનેાં નથી કરેના.
- ડોશી : મરતની જોની અનુરંજનાહ, કોઈય પૈસા ચૂકને નો ચાવ નાં જમી નોકરી ક્યાં વિના કંઈ જુરકો છે નાચ !

માનસંગ : હ તમે સમજો, પણ તમારો જાલજલો ક્યાં સમજે છે ? (ધીમે પડી)
આ મારે શું મેનાકાકી ? નકામા શેકને શુસ્કે કરવામાં શો સાર કાઢવાનો
છે ? નોકરી કરવી હોય તો ચિત્ત ઠેકાણે રાખવું જોઈએ ?

ડાશી : શેક તો માવતર માનસંગભાઈ, જોના છાશક્યાં તો છવીએ છીએ.

માનસંગ : (હાથ કરી પગથોએ ખેસતાં) મરવી બાબી, પાણી પાંખે જરા.

ડાશી : ઉઠ. ઉઠ વડુ. કંઈ હિમ જેવું પાંખે. (મરવી અંદરથી પાણી લાવી પાવ
છે) બાજ તો હને જરીણુ નથી મળ્યું ને માનસંગ, તે જટકયો લાગે
છે. હમણું આવે એવો જ. હોને પછે તગડું છું. શેકને જરા દાઢ
પાડજો હો.

માનસંગ : દાઢ નો પાડું તો બાઈસાખને ખીને દિ' તગડી મૂકે મેનાકાકી, (છોડા
થઈ) હો કું જાઉં છું ત્યારે. આવે કે તરત મોકલજો.

ડાશી : હો બાઈ, (માનસંગના મથા પછી, યોડવારે) કું નોતી કેતી વડુ કે
બાજ કંઈક નવાળુંની ચાવી છે ? શેક શેયો એવો કરમચંડાળ છે.

મરવી : મૂવાને રાતી પછાંદેવી નથી ને દોર જેમ ડીપવા છે, હ ફેટલા પૈસા માટે
છે, જાઈ ?

ડાશી : માને વરાવી તેદિ રૂપિયા લીધાતા, ને લખત કરી દીધું છું કે મહિના
ના પાંચ હોએ પૈસા જરાય ત્યાં સગી નોકરી કરવી. હવે તો જરપાઈ
થવા કરી પડ્યું મૂવાનું બાજ વધે જ જાય છે તો.

મરવી : તો શેકને પૂછીને ચોખવટ કરાને ?

ડાશી : (અનુભવતી આવે) ચોખવટ ! શાકુકાર તો જમવાનાના માણસ. એમને
કુકપટ કેવું ? પુરં થશે એટલે હામની મેળે રળાં ફેરી.

મરવી : (રીપથી) મળીયા જગદ જેમ આખી છાંદગી. વેતરું કરાવી કસાઈપો
થોડો હ જમવાનું માણસ !

[ડાશી મૂલાપ પાંચ લાગે છે. મરવી યોડીયાની દોરી જાય છે. મા
કાંચેનાં પાસણ ચોરસમાં મૂળે આવી, શેરીમાં રમવા દેલી ન્દર છે. ડાશી
ઉરલી થઈ જાય છે.]

ડાશી : વડુ !

મરવી : હં !

ડાશી : સુંદરલાલભાઈને ઘેર લોટ આપી આવ જોઈ.

મરવી : લાવો.

[ડાશી દોઢામાં લોટ લેતા કરી મરવીને આવે છે.]

ડાશી : પૈસા લેતી આવજો હો. જુલતી નહિ. ફેરો આવશે તો આપવા જોશે.

[મરવી લોટ લઈ ન્દર છે. ડાશી બીજા પડ લાવી દગલા ઘેરે છે.
મદામજેન્ટે પગ માંડતા કેરો આવે છે. જોના આંખો રાતીમાં છે. ફેરો
પૂરી જઈ લોખંધર થસડાય છે. થોં પર પારોમાંના રંગાડા તોલે છે. પવનમાં
કપર દગલો થઈ કેરો ન્દર છે. ડાશી પડી ન્દર છે.]

કેશી : (લાડતી હાથે) કંઈ યાળી, વાડો તો દે. રસુલમીંના ઉધાર આપવાની ના પાડે છે.

ડાશી : તેં ના જ પાડેને ? એનાથે ક્યાં જોખા પૈસા ચડ્યા છે ?

કેશી : (કરગરતો) કંઈક દેને મા. (પગ ધસડતો) મા એ મા, કંઈ દેને.

ડાશી : (રડતી) આ તારૂં ઘર પાકું બાક, જે બાવે હ લઈ જ.

[પાકો આપકો કોઈ અડીલુની આસાને નેરે એસરીમાં પડેલા હોટા ઉપાડી આવતો યાવ છે. મસ્વીની આંખોમાંથી આવજીભાસ્વો વરસે છે. ડાશીનાં ચાપચાંમાં દુઃખ ઉભરાય છે.]

ડાશી : (સ્વસ્થ બની) વહુ.

મસ્વી : શું છે બાપજી ?

ડાશી : કુંભારવડોથી બેચાર કુલડીઓ લઈ આવજો. સમુ કુંભારજી બહી છે. બિચારી ના પાડે એવી નથી. આપજી જેવાં મરીબનાં બેલી મરીબ. મોટા લોક તો છવ્વા દે છે છવે જોખું નથી. (નિરાશાથી) લોહ દળી દળી દાથે ચાકાં પડ્યાં, ને બાજુ વાસીદાં કરવામાંવે પાકું વાળી નેકું નથી, તોય જોઈ ચાર પૈસાથે ધીરે છે, વહુ ?

મસ્વી : આપજી લોહીનાં તરસ્યાં છે બધાં બાપજી. હ વળા આમ હોય ?

ડાશી : મને દખ તો હ જ છે વહુબેટા, કે હું મારા પેટજીવાનુથે પુફ નથી કરી શકતી.

મસ્વી : તોય આં જોખું કોઈ જો બાપજી ? અમારી આપજીમાં શરીરમાં શું રીકું છે ? તમે છો તે મારે કાળજે પરપત છે.

ડાશી : (અવનની કરાસતા હસી કાઢતી હોય તેમ હસીને) કુવું કાળજું એવું કીકું દર ચક્ર મળું છે વહુ. ધડીવારમાં તો દાય ને વોપ બાકી દનિયામાં દખ શું ને સખ શું હેં ? મારે લીનાનાથ રાખે હમ રેવું.

[મસ્વી ડાશીને વિસ્મયપ્રત્ય નેહ રહે છે. જસથે ફેરફાર વિના અવન વહેવાડું જ છે એવી બાનનાથી ડાશીને કરચલીઓવાળો દાથ ધડી બેઠે નય છે. સંભળાય એવું કરજીમવ અવન સંખીત ધડી માઈ રહે છે. પગ ટેકડા મારતી બંદર આવે છે. એજ ફરવાં ફરતાં વાલબદ્ધ પગલીઓ પાડી જો ગાય છે.]

પાક : (ગાતી)

ધરમાં છે ધડી ને બંડી અફેણીયા

ધંડી અડાણી, બંડી વિચાજામાં ફૂલી, અફેણીયા

[અડીલુડું થેન ચડ્યું હોય એમ પડે પડે છે.]

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

—રામનારાયણ પાઠક—

[જન્મ વિ. સં. ૧૯૪૩ : ઇ. સ. ૧૮૮૭]

શંકરમસાદ શાવલ

૧

પ્રાસ્તાવિક

નર્મદકુમાર, મેલવર્ધનરામપુત્ર અને નાનાલાલકુમારની

આપણી સાહિત્યપતિના પ્રેક્ષાદત્ત અને પ્રેરણાઓ પામી નેજે સાહિત્યયાત્રાળુઓએ આ પ્રવર્તમાન યુગમાં આમળ પડતું રચન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેમાંના એક રામનારાયણ પાઠકને નિર્વિવાદ રીતે મળી સમાવ. આ યુગમાં વિશાસ પામેલા આપણા સમગ્ર સાહિત્ય તરફ દૃષ્ટિ નાંખીશું તો તેમાં મહાએક અંગ્રેજ અને ઉપનિષદીક દીક દીક ખીલી જોઈશો જણાશે. આપણા સાહિત્યનાં એક મુખ્ય અંગ કાવ્યને અવગ્રેહો અને માલમ પાસો કે વિવિધ સુશુભતાથી રસીકાલી એણે બહુ જ પ્રગતિશીલ વિશાસ સાધ્યો છે. નવલકથાનું અંગ અવગ્રેહો અને મેલવર્ધનરામ પાસી એ અંગને સમૃદ્ધ કરવામાં પણ નવીન નવલકથાકારીએ—તે કે જન્મ સુખ્યામાં જ—સમીન વિશાસ સાધ્યો છે. આપણું વિરક્ત સાહિત્ય નપાસો અને નવલકથાથી મારી આવે સુખીનું એ આપણા સાહિત્યનું અંગ પણ પ્રગતિને પથે છે. નવલકથાનું અંગ જુઓ અને એનો અંગ-વિશાસ પણ સંતોષકારક રીતે ખીલતો જણાય છે. આપણા સાહિત્યનાં વિનિદાતમક અંગમાં પણ વિવિધતા અને વિશાસનાં દર્શન યાવ છે. એકબે નવીન અને સર્જનાત્મક સાહિત્ય જ નહીં પણ ને જૂના સાહિત્યમાંથી ઉત્પત્તિપર વિશાસકરે ખીલી આપણું નવીન સાહિત્ય જન્મીને સંગ જની છત્ર સમર્થ નીવડતું છે તે સાહિત્યવિભાગ તરફ પણ—તે કે મહત્તર સુખ્યામાં—તેના ઉપસંગ મળે છે અને તેને નવીન તરવે આપણે તેવી રીતે પ્રકાશમાં આવડું છે. રામનારાયણ પાઠક જૂના અને નવા બંને આવા સાહિત્યપ્રકારનાં ધેરાળુ ઉપાસક છે. એ સર્જનાત્મક સાહિત્યકાર છે તેમ જ નવીન વિદ્યાર્થીય વિદ્વાન સાહિત્યકાર છે. ને વિદ્યાર્થીયમાં આપણા નવીન સાહિત્યને આપણું નવીન પ્રભાવન પડતું છે તે દેશકાલની વિવિધ સ્થિતિનાં એ દેશ છે અને એ દૃષ્ટિએ આમળ ને પાછળ જન્મે જાતુએ જોતાં જોતાં એ એમનાં સાહિત્ય-સર્જન કરતો છે. રાષ્ટ્રપ્રેમી પ્રભાતી નાદીમાં કેતું કુપિર આદર્શ સાહિત્ય રેડી શકે એ પ્રથમ આ સાહિત્યકારનાં છત્રની ધિલ સહેલ લાગે છે. આપણા અમર સાહિત્યકારાસીઓમાં એક માનવનું રચન લઈ શકે એવા બી. રામનારાયણ પાઠક છે અને તે રચન પણ એમણે આ શૈલી જ વર્ણવી અર્થે સાહિત્યનવપથમાંથી પ્રાપ્ત કર્યું છે.

જીવનરૂપરેખા અને જીવનપ્રવૃત્તિયો

રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાંકે જાતિએ પ્રતોરા નાગર બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૮૮૭ ને રૈજ એમના મોસાળ ધોળકા તાલુકાના માલોલ ગામમાં થયો હતો. એમના પિતા પોરબંદર સભ્યમાં એલ્યુકેનશલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા, પિતા ધાર્મિક વૃત્તિના હતા અને એઓ પંચકક્ષી, નચિકેતાસુમનશુચ, હમવદ્ગીતા મદિમસ્તોત્ર વગેરેના અનુવાદક હતા. એમનું વતન ધોળકા તાલુકાનું બોળાડ ગામ છે. રામનારાયણે પ્રાથમિક શિક્ષણ રાજકોટમાં લીધું હતું. બાવનગર હાઈસ્કૂલમાંથી મૅટ્રિક થઈ એ પ્રથમ શામળદાસ કોલેજમાં અને પછી મુંબાઈ વિલ્સન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો થયો હતા. આ કોલેજમાંથી '૦૮માં એન્ટ્રીક વિષય તરીકે લૉજિક અને મૅરલ ફિલોસોફી લઈ પહેલા વર્ષમાં બી. એ. ની પરીક્ષા એમણે પસાર કરી હતી. આ પછી એક વર્ષ એ કોલેજના ફિઝિક્સ હેલો રહી સંસ્કૃત અધ્યાપનનું એમણે કામ કર્યું હતું. એલ.એલ. બી. પાસ થયા પછી એક વર્ષ અમદાવાદ રહી એમણે વકીલાત કરવા માંડી. પછી નાદુરસ્ત તબીયતને કારણે યદેરી જીવન તથા ગામડામાં રહેવાની વૈઠકીય સલાહ એમને મળવાથી એ મહીકાંડા (હાલના સાબરકાંડા) એન્જીનીના મુખ્ય રથળ સારામાં રહેવા લાગ્યા. અહીં એમણે સાતેક વર્ષ વકીલાત કરી. એન્જીનીના ખટપટીયા વકીલજીવનમાંથી દૂર હોતે કરી એ અમદાવાદ આવ્યા અને ' શુજાત કેળવણી મંડળ 'ના સ્વયંસેવક થઈ તેની ન્યુ ઇન્ડિયન સ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરવા લાગ્યા. એ શાળા સંસ્કારી ઓફ હોતી હતી અને મહાત્મા ગાંધીજીએ એટલામાં અસહકાર અંગે વકીલાત, વિદ્યાર્થીજીવન વગેરે મોટુંક શખી શકે એવા સ્વયંસેવકોની માગણી કરી. આના ઉત્તરમાં રામનારાયણ શાળાની સેવા છોડી છ મહાત્માજીરૂપિત શુજાત વિદ્યા પીઠમાં ભેઠાયા. '૩૦ની સામુદાયિક અસહકાર ચળવળમાં કાયદો તોડવાથી એમણે ૭ માસની સખ્ત કેદ પણ ભોગવી છે.

પાંકેની મહત્વાકાંક્ષા પહેલેથી જ વકીલાતના ધંધામાંથી નિવૃત્તિ લઈ સાહિત્ય અને સમાજસેવા કરવાની હતી. એમની એ બાવનામાં એમનાં પત્નીનો પણ સહયોગ હતો. પણ યોગ જ વખતમાં તેમની એ સહયોગ્યારિણીનું અવસાન થયું.

પાંકેના પ્રિય વિષય સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન હોવાથી એ વિવંશમાં એમણે વિદ્યા પીઠના અધ્યાપકપદે રહી ખૂબ અગ્રણ્ય વખણો. સ્વભાવે બહુ જ મોડકસ હોવાથી એમણે લેખક તરીકે લખવાનું બહુ જ એકુ-પહેલપહેલું ૧૯૨૨ ના રાજકીય અસહકાર યુગમાં-શરૂ કર્યું. એમનો પ્રથમ લેખ ' કવિ બાલાસંકર ઉચ્છાસરામ કંધારિયાનાં કાવ્યો ' ' સાબરમતી ' દેશાસિકમાં પ્રગટ થયો હતો. આ પછી તે એમની વાચન ને આદિલસેવનસમૃદ્ધિ એમણે મદદી જ વધારી છે. એ જ વર્ષમાં વિદ્યાપીઠના પાઠ્યપુસ્તક માટે એમણે એમના પ્રિય વિષય તર્કશાસ્ત્રને સ્વતંત્ર ગ્રંથ ' પ્રમાણસામય વેદિના રચેલો. '૨૨ થી '૨૪માં એમણે શુજાતના નરીન કાવ્યસાહિત્યને અભ્યાસ કરી નવીન કાવ્ય સાહિત્યમારોની કૃતિયોમાંથી પદ્યગ્રુચ્ચ ભાગ ૧-૨ પ્રસિદ્ધ કર્યા. આ કાવ્યગ્રંથોમાં ચૂરેલાં કાવ્યો અને તે સાથે એકેડેમી એમનો ઉપોદ્ધાત એમની ખીલની રસિકતા ને વિવેચનશક્તિને આજીવન આદ પરિચય કરાવે છે.

પત્નીનો પ્રથમ પત્ર

હીરાલાલ નાણાવટી

પ્ર.

પ્રીત્યન્દ્રે આ પી લઈ. ૧૫ નીચે મુકો.
હશે ત્યાં એમનું નામ પોઝારને દપાલી, અર્થે ઉપજા બારણામાંથી એક પત્ર દપાલી
ચાલશે થશે.

૨૨, ધંધાગરી સંખ્યોરસ ૧ હપ્. ૫૨-૬ ચોરસ હપ્. ઉપરનું
ચરનામું જેતાં જ એમણે કાઢી લીધું કે એમની પત્નીને એ પત્ર હતો. પત્નીને
પ્રથમ પત્ર જેતાં ક્યો નરપરણીન શર્માચ નહિ અનુભરતો હોય ? પ્રેમાવેશમાં
એમણે એ પત્ર, જાણે સુગંધ કાપે હોય તેમ નહિ અડામો. ૫૨-૬ મુગંધને બદલે,
દપાલી જાપની તાણ ચાલીનું ન્હાનું ટપકું ત્રાસે લામ્યું. પત્ર ફેડતાં એમની
કપળા સ્વયં ફરી, એમની પત્નીને જ અને તે પણ પ્રથમ જ પત્ર હતો. પત્ર ધણે સમિ
૧ હતો કુઠો હતો જતાવ સુધા, રચક એક પણ ડામ વચરતો હતો.

એક વાર વાંચ્યો, જતાંવ તમિ ૧ લઈ, એટલે ફરીવાર વાંચય જતાંતા ત્યાં તો
'હા પ્રવીણજી ! " દાખર " આમ્યું છે કે ? ' કહેતાં, પ્રાપ્તગરી રાહ જેવા
જિલ્લા જ એમના પોઝી આનંદલાલ ત્યાં પ્રવેશ્યા. 'હા' મુખવાળી જેમ, મહારાપલા જેવા
ખી પ્રવીણજીને કાપડ પત્રની થી વાળી દીધી અને કહાણે કહેણે આવારતા
બોલ્યા, 'હા ! આવોને ! પેપુ દીવોવપર " દાખર " પામ્યું ! ' જેમણે તો ધરે લઈ
'જાણે, કેમ કે મ્હે' વાંચી લીધું છે ! ' પત્નીને પત્ર ફરી વાંચવાની સાર્થિ મળે એ
ફેગણી પ્રવીણજીને આનંદલાલને કાઢ્યા મુકિત રવી.

'અરે જવારો ને વાર ! સાધું ધર કે ' પ્રમટી બગર ? ' જ્યાંએ શાન્તિનું
ગમ જ નહિ ! જોકરો કાગડા જેવાં કઠળા કરે ! આ તો તમારી ધર્મશા...અરે
સુભો-એકાદી છે તો પડીક કાન્તિથી એકલા મળે છે ! સમન્દા ને ? હેં ! હેં ! '
કહેતાં આરામ પુરણીમાં અડાઈ, આનંદલાલે હપ્તું ઉપાડ્યું.

કેમનું ધર ' પ્રમટી બગર ' જેવું હોય અચર કાગડા જેવાં કઠળતાં અસરકારી
જોકરો હોય તેમાં જાણે કેમ પોતાને હોય હોય તેવ, પોતાની પત્નીને પત્ર વાંચવા
જેટલી એકાન્ત ન મળે એ એક પ્રવીણજી કંઈક નિશ્ચય બન્યા. પણ આમ ' મરતાને
પણ જ મરી જા ! ' એમ ન કહેવતો એમને સુરમાવ હોવાને અંગે,
કપળા ઓપવની જેમ એ નિરાશા ગળે ગયા ? કુમ પણ આખી એક જ
હતી એટલે હવે તો આનંદલાલ જાવ નહિ ત્યાં સુધી એકાન્ત સાર્થે એમ
૧ હપ્તું એટલે પત્ર ફરી વાંચવાનું કુલ્લની શખી, ખીન અર્પમાં પ્રંધાયા. આનંદલાલ
પણ, જ્યારે પ્રવીણજી કેમ પોણાક વાગે એકિલ અવા નિગળા ત્યારે જ ન છુટો ઉડ્યા.

એક સોજમાં જમી-કેમો પ્રવીણજી કાચ પરજેલ વાંચ-હતા.
એકિલ જ્યાં દામમાં થી, પ્રવીણજીને જોઈ પુણી મેકે શાળી.

‘હા...આ...ચ’ કરી, આગુરતાથી પેલો પત્ર વાંચવા કાઢવા જતા ‘તો ત્યાં તો “ શેક ? કીધર ? ” કહેતો દ્વાબ કંડકર ખડે થયો. અને કંડકર ટિકટ આપીને ગયો ન ગયો ત્યાં તો એક યુવતી, બીજો કર્ણવ જગ્યા ન દોવાથી, એમની બાજુમાં આવી બેઠી. કવીનાઇન ખાતું હોય તેવું કડવું મુખ કરી પ્રવીણચન્દ્રે અર્ધ ઉપડેલા પત્રની ફરી ધડી વાળી, ગળવામાં પાડેા મુક્યો અને કાચનો જેમ કાપા સહેતો, તેમ રબેને પડેા બેઠેલી યુવતીને એમના કાઠનો છેડો બધે, એ કાપે, ટુંકી બેકકમાં પથ્થુ થોડાક વધુ સંકાચાઈ એક અને ઇાણું ઉપાડી તેમાં લીન બન્યા. સ્ત્રીએની, ખાસ કરીને તરુણ યુવતીએની ફાજરી, પ્રવીણચન્દ્રને ‘ નર્સ ’ બનાવી મુકેડી, ભુલેમુકે બોલવાનો પ્રસંગ સાંપડે તો તતમમમ થઈ જવાઈ ! પ્રવીણચન્દ્રને અંકાય બેઠ, પેલી યુવતીએ હસવું માંડ ખાળી રાખ્યું ! ઇાણું ઉપલાવવા જતાં એમનેા દરત પેલી યુવતીને અચાનક અડકતાં, એમણે “ મારે કરેા ! ” કહ્યું. પેલી યુવતીએ સ્વાસ્થ્ય “ કંઈ નહિ ! ” કહ્યું ત્યારે એ કારણમાં એમને વહેવાપાડું જણાયું !

ઝોદિસે પહેાંચી, શેજની જેમ ખણી પી લઈ મોડું સુઈ મોઢ બેઈ તો નાંબીને એમ ખાતરી કરવા આમતેમ નજર કરી લઈ, એમણે પેલો પત્ર પુનઃ કાઢ્યો. પરંતુ હજુ વાંચવા શરુઆત કરે ત્યાં તો બીજી કલાકે આવી મરેા અને પ્રવીણચન્દ્રના મરઘા પર ધબબેા મારતાં બેાલી ઉાંચે, ‘ કેમ દોરત ! આજે મોડો ! અને આ...ચ...’ પ્રાણેશ ! ઝાઢ ! લાખી સાહેબનેા કામગ લાગે છે ! ’

પ્રવીણચન્દ્રે પત્ર પુનઃ ધડી વાળી ગળવામાં પધરાવતાં કહ્યું, ‘ નારે ! એ તો ધરનેા કાળ...’

‘ ધરનેા ખરો રતો ! પણ નાખકીનેા ! એમાં ઊાંરીની જેમ કારમાય છે યં ? ’ કહેતાં હસતો હસતો ચાલ્યા ગયો.

સાંધારણ રીતે પ્રવીણચન્દ્રને શેજ ખાતું કામ ન હોય, પણ તે દિવસે એકાંત કામ આવી પડ્યું કે દેક એ વાચ્યા મુખી, નીચેથી ઊંચું જીરાતી દુરસદ ન મળી અને બેના ટોરા થતાં, આગસ તરછેડી ઉાંચા અને વ્હા પીચા ઉપડયા. હવે જ પેલો પત્ર વાંચવાની સંધિ સાંપડે, એ ખમાલથી ધણાય મત્ત કર્યાં છતાંય એમનું મુખ હસુંહસું થઈ રહ્યું હતું ! રેનેરેલજની હદ ખરી !

પણ પ્રવીણચન્દ્રના નસીબના પાસાએ આજ અવગા પડતા હતા. શેજ રેરેરામાં જઈ, મધ્યી શદ બેઠ, બેચાર છુમેા પાડે ત્યારે જ ‘ બેાપ ’ આવતો, ત્યારે આજ તો બેસતાંની વારમાં જ ‘ ઝાડર ’ મારે આબેા. જરા વાર લાગે એ હેટુથી ‘ દોરત નેા ઝાડર આખેા અને ટોપી કાઢી, પેલો પત્ર કાઢેા. પણ એમનું ટેમસ આલી નેવાળી બીબા બે વણ ‘ રેપટરો ’ એક પછી એક આવીને પુછી ગયા. અને, એ બધાને જવાબ આપી પાછા કાઢવા ત્યાં તો બીબા બે વણ માણસે એમના ટેમસ મુખે આવી ચડ્યાં. થઈ રહ્યું. જેમ સારાં કામમાં સો વિખ ને તેમ પત્નીનેા પ્રથમ પત્ર પુરો વાંચતામાં પણ આવાં વિખ નડતાં હતાં એમ આખા દિવસના યુલેા અતુલન પરથી માતી લઈ, પત્ર રાંચે રેર ગયા પછી ‘ પેટ બારીને ’ વંચાસે એમ મન મનાવી, પેલો પત્ર ફરી ગળવાને સ્વાધીન કર્યો.

દો....હ....ન

સ્વાધીનતા

આપણા વિચર ઉપર તે કોઈનો અંડ્રસ દોતો નથી. પણ સુધારો આજકાલ આપણી વિચારસામગ્રીની સુધારણા ઉપર સાર મૂકી રહ્યા છે. આપણે કેટલા જાણ વિચારોમાં સુધારણા કરી રહ્યા છીએ ? શુદ્ધ વિચારોમાં મહાન ક્ષતિ રહેલી છે એવું આજના વૈદ્યાનિકો કબૂલ કરે છે, અને તેથી જ કહેવાય છે કે 'મનુષ્ય જેવું વિચરે છે તેવા શાય છે. 'જનન' નિઃશ ચિંતન કરનારો જુની ધરી, અભિચારનું ચિંતન કરનારો અભિચારી ધરી. સત્યનું ચિંતન કરનારો સત્યમય, અધિસાનું ચિંતન કરનારો અધિસામય, અવગમનું ચિંતન કરનારો ભગવાનરૂપ ધરી. આમ જો આ અમરોદિત સ્વેચ્છા શબ્દસત્તાની અવસ્થાકતા નથી, તે આપણને મહેતે મમજનું ભેદ્ય છે અને પ્રતિજ્ઞામાં શબ્દસત્તાને કશી સેવાદેવ નથી. મજકર પ્રાપ્ત ઉદ્ધવનારને, અને જેને એક પ્રયોગ છે તેવને મારી સ્વચ્છ છે કે તેઓ ચોતારાં એક જ વિચારમાં જ્યાં કશીની નોંધ લખી નહ. એમ કહતાં તે ભરો કે તેનાં ખણી કશીમાં શબ્દસત્તાને કંઈ જ કિસ્સો નથી. મનુષ્ય પરાધીન ચોતારાં વધે શાય છે. સ્વાધીન પણ ચોતારાં હમઝાએ જ વધે કહે છે.

—મહાત્માગાંધી : કલિંગનવમ્બુ ૩-૧૧-૩૫

શુજરાત અને હિન્દ

પણ હિન્દી સિવ્ય શુજરાતનું અસ્તિત્વ દોષ રો નહીં. જનુ નિહતવર્તી સંબંધથી શુજરાત મહારાષ્ટ્ર, કાન્યા અને સિન્ધ સાથે જોડાયેલું છે, અને મારસક તેમ જ રજપૂતાનાય કેટલાક કાલ સાથે પણ એવો સંબંધ છે. રાષ્ટ્રભાવનાએ વર્તમાન ઉપર પ્રભુતા મેળવી છે અને પાસેના ભાવિ ઉપર પણ એ મોટા પ્રમાણમાં નિયંત્રણ કરે. પ્રાંતીય અભિમાન અને વિશિષ્ટ ભેદભાવ સૌ ત્યાં રહેશે પણ તે વિશેષ મોટા એકભાવમાં નહીં જાણે જાણે ચોતરોતારી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવ.

વળી શુજરાતને હિન્દ અસરકારક દર્શન શીવાય બીજા દોષ હેતુ અથવા ભાવિ દોષ કહે નહિ. સિંધ અને જામના એક દોષ કતાં આર્થ સંરક્ષણ આગાએ શુભાગમાં પ્રાંતીય મર્યાદાઓ તોડી નાખી છે અને સાહિત્યલોક અને કલાલોક એક જ ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કર્યા છે. અનુસૂચિતાઓ કરી આપની આધુનિક સંસ્કૃતિ અને રાજપ્રશસ્તીય ઉચ્ચલન પૂરું પડતી રાષ્ટ્રભાવનાથી એની દેવિત થતી પ્રતિજ્ઞા મરદ જ નહેતી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. એકાદ અથવા બે ક્ષેત્રમાં આપણે દોષ એવી ખીલતી રાષ્ટ્રભાવના અને સાહિત્યની સર્વસાધન શૂનિ કદાચ જોડાયું જોમાં પ્રાંતેક હિન્દી પ્રાંતે ચોતરોતારાં એક અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કાળે આપો કહે.

—K. M. Munshi : Gujara and its Literature

[સુએ અનુસંધાન ૫૫ ૨૬૫]

તં ત્રી સ્થા ને થી

હિંદુસ્થાની સાહિત્યસંઘ:

છે

હાલમાં કેટલાંક વર્ષોથી આપણામાં-હિંદીના બધા પ્રાંતોમાં ને રાષ્ટ્રીય ભાવનિ આવી છે તે એક કે બીજી રીતે આવિર્ભાવ પામતી જણાય છે. આજ સુધીમાં એવા મધ્ય પ્રસંગો આવી ચલા છે-કવિતાસને પાને, નોંધાઈ ચલા છે એમાં દરેક પ્રાંતના વાતનીએ હિંદી તરફ ખેંચાતો શબ્દો આપો છે-પ્રાંત પ્રાંતના એક જૂનીને હિંદીના એક જૂનીને પણ એ જોવા રહ્યા છે. આવા મુખ્યમતની નિકટતા વધતી જાય છે તેમ તેમ આપણા પ્રાંતો વચ્ચે રહેલા ભાષાએક આપણને ઉત્કટ ભાવનો જાય છે અને ભિન્નિતેક તો એથી પણ વધારે ઉત્કટ જણાય છે. અને દિશામાં એ એક દાગવાના પ્રવાસો આને થતા જણાય છે.

પરંતુ મહુ સુરેકા અને અટપટું મર્મ તો ભાષાએક દૂર કરવાનું છે. ચિહ્નિતજનો માટે અચ્છિત ભાષાવ્યવહારની મુગમતા કરી આપે છે પણ એ પરભાષા છે, આપણા લોહી સાથે ભળી થી તેમ માનવું એ અમુ છે એવું જાન આપણને થવું જાય છે. વળી દેશને છુલે પોલા ને થોડું ભણેલા કે અભણ જનોને આપણે જામત કરવાના છે તેમને માટે તો એ ભાષા નિરર્થક છે એ પણ આપણને સમજાય છે. રાજભાષા હોવાથી એનો પ્રચાર નેટમે અંશે અનિ-વાય જણાય તેટલો અવાજ થયો છે, પણ આપણને તો આને લોકભાષા-હિંદી પ્રભાની ભાષાની જરૂર છે. સ્વાભાવિક રીતે જ આપણી દષ્ટિ હિંદી-હિંદુસ્થાની ભાષા તરફ વળે છે. હિંદી-હિંદુસ્થાની સમસ્ત દેશની પ્રભાની માતૃભાષા અને એ મુગ-સુવર્ણ મુગ નેવો ભાગે તો પણ બહુ દૂર છે. લેલી કેટલીક સદીઓથી દરેક પ્રાંતની ભાષાએક સાહિત્ય એકાધું છે, અને એ પ્રાંતિક ભાષાએકાધું વ્યક્તિત્વ આને એટલું જોખાઈ છે કે તેને છુપા કરવું એ મહુ વિકટ મર્મ છે. તે સાથે આપણા દેશની વિચારગત પણ આપણા લક્ષની બહાર ન હોવી એકાધું. વળી શરસી જ્યારે રાજભાષા હતી ત્યારે પણ મુજરાની વગેરે ભાષાએક સ્ત્રાંત રીતે ધમતી હતી એ આપણે જૂલવાનું નથી.

પરંતુ આ બધા પ્રવાહોમાં ને સંસ્કૃતિનું વહન થયું છે તે આપણે હિંદી સંસ્કૃતિ એક અને અવિભાજ્ય છે એવું સંપૂર્ણ જાન આપણને આને થવું છે અને તેથી જ હિંદીના આત્મા એક સ્વરૂપે વ્યક્ત થવા આને તલસે છે. આનું પરિણામ હિંદી સાહિત્ય પરિવહન 'હંસ'ના પ્રકાશનમાં આપ્યું છે. અને એ માસિકના શુરુઆતના બે અંકો પ્રસિદ્ધ થયા છે તે એટલા હિંદી ભાષાએકાધું સાહિત્યને એમાં ને પરિણામ આપવામાં આવે છે તે આ દિશામાં ઉપકારક થઈ પડે તેવા છે. આ જ દિશામાં વિશેષ પ્રવાસ કરવા અમરજાવામાં, સરદેશ પાછા ફરેલા શ્રી કન્હુલાલ નાગિકતા પ્રવાસથી 'હિંદુસ્થાની

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સાબાર સ્વીકાર

કમચોગી રાજેશ્વર—લેખક: મુનીલાલ વર્ધમાન શાહ; પ્રકાશક: કાન્દવદન નળવંતરાય કોશર, પ્રજામયુ પ્રિન્ટિંગ વર્કસ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦.

ખંડિત મૂર્તિઓ—લેખક અને પ્રકાશક: ઇન્દુલાલ આંધી; સમરસેદ સ્ટ્રીટ, ધર્મગી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

તનમનિયં (આલ્પીતાઓ સંગ્રહ)—લેખક: સોમાશાસ્ત્રી અવસાર; પ્રકાશક: શ્રીનિલકા કેસવજી કાળીઆ, અવતરવર; મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૧.

અંતરની વાર્તા (વધુ શૈનિક કથાઓ)—લેખક: સોપાન; પ્રકાશક: શ્રેમંત શંકર મોહનલાલ દવે; અંગલિ પ્રવંશાળા; કેન્સા હોલ, કરમી; મૂલ્ય: પાકું પૂકું ફોલ રપિયો; ગ્રાનું પૂકું સવા રપિયો.

કેળાંવાળી અને બીજી વાર્તા—લેખક: મસ્તશીર; સોલ એન્ડ્રેસ: એન. એચ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

કથાવલિ ધારા બીજી (ટાન્સટોન મંથાવલિ)—અનુવાદક: વિશ્વનાથ મનલાલ કલુ; પ્રકાશક: પ્રધાન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

વિમાનો સફર—લેખક: મલિકમદાસ મોખાલજી દેસાઈ, મુંબઈ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦.

કરુણાચેતી—લેખક: નંદલાલ દુલ્લભચંદર મહેતા; પ્રકાશક: મેસર્સ એન. એચ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ; શાંતિપ્રેક્ષી જ્ઞાતિ, આલુતિ દસગી, મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

મૃદુલિની—લેખક અને પ્રકાશક: ઇન્દુલાલ એમ. શાહ, મુંબઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રસિયાતું કક્કતર—લેખક: નળલાલ મહેતા; પ્રકાશક: રણજીતજી કેસરલાલ ખેમી; પ્રધાન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનાં પ્રકાશનો

હિન્દુસ્તાનનો કલિદાસ (કવિતા)—સ્કિલેન્ટ રિમપરચિત અમેરિકન અધ્યાપક કા. જોટાલાલ નાળાખ્ય પ્રાણી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

કર્મ અને સમાજ (પુસ્તક ૨)—લેખક: રવિ. રમજીલાલ મહીપતરાય નીલકંઠ; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

અર્વાચીન ગુજરાતનું રેખાદર્શન ખંડ ૧—લેખક: હીરાલાલ ત્રિમુનિ-વદ્ય પારેખ, મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

મંથ અને મંથકાર: પુસ્તક ૧—લેખક: હીરાલાલ પારેખ; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

[ત્રીજો અનુવંદન ૪૪ ૨૬૮]

વ...ર્ત...મા...ન...સા...ર

શરદુત્સવ :

તા. ૧૪-૧૦-૩૫ ને સોમવારને શેજ શહેરમાં નાનાસાલ કવિના પ્રમુખપદે શરદુત્સવની શરૂઆત થઈ હતી.

શોધખોળ :

ઠાઠિયાવાડના લીમડી સંસ્થાનના ગામ રંગપુર પાસે કેટલાક પ્રાચીન ઇતિહાસના અવશેષો મળી આવ્યા છે. આથી સૌરાષ્ટ્રના પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર કંઈ વિશેષ પ્રકાશ પડે તેવા સંભવ છે.

નવી કૉલેજો :

અમદાવાદમાં એક આર્ટ્સ કૉલેજ અને એક ડેમર્સ કૉલેજ શરૂ કરવાની દિશામાં આવે છે: રાજકોટમાં પણ આર્ટ્સ કૉલેજ સ્થાપવાની વિચારણા શરૂ કરે છે. ગુજરાતનું સંગીત :

ગુજરાત સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમથી તા. ૨૧-૬-૩૫ ને શેજ અમદાવાદમાં, પંડિત નારાયણ મોરેશ્વર પરેજી છેલ્લી એક સદીને ગુજરાતનો સંગીતનો ઇતિહાસ, એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

વલસાડમાં શરદુત્સવ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્રદ. દવેના પ્રમુખપદે રવાનિક સાહિત્ય-મંડળે શરદુત્સવ શરૂઆત કરી. સેવાની કદર :

કર્મીમાં શ્રી. જમીએતરામ આચાર્યની સેવાઓની કદર કરીને હિન્દુ સમાજ સાહિત્ય આયમમાં તેમનું ચિત્ર ખેસતા વર્ષને દિવસે ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું હતું.

રાષ્ટ્રસાધના પ્રચાર :

અમદાવાદમાં સરદાર વલ્લભભાઈના પ્રમુખપદે હિંદુસ્તાની સાહિત્યસંઘની સ્થાપના કરવા એક સભા મળી હતી, તેમાં શ્રી. છન્દુલાલ યાજ્ઞિકે બાબત કહ્યું હતું અને સંઘની સ્થાપના કરવાનો ઠરાવ પસાર થયો હતો.

એફકેડેમી ઓફ પ્રિન્ટિંગ :

સુન્દરલાલ ટેક માસીમિની મંડળીના આગ્રે એફકેડેમી ઓફ પ્રિન્ટિંગનું ઉદ્ઘાટન શ્રી. કે. વટસાજને કયું હતું.

હિન્દી પત્રકાર :

તા. ૬-૧૧-૧૯૩૫ને શેજ શ્રી. છન્દુલાલ યાજ્ઞિકે સુન્દરલાલ તરુણ ગુજરાતી સાહિત્ય સભાના આગ્રે 'હિન્દી પત્રકારની ફરજ' એ વિષય ઉપર બેઠકે આપ્યું હતું. આરમા સાહિત્ય સંમેલનના વિભાગી પ્રમુખો :

(૧) સાહિત્ય : શ્રી. કૌશાલ્ય મુનશી, (૨) ધર્મ અને તત્ત્વગાન : શ્રી. અતિમુખર્ષકર ત્રિવેદી, (૩) પુરાતત્ત્વ અને ઇતિહાસ : શ્રી. જનવિજયભટ્ટ, (૪) વિજ્ઞાન : શ્રી. ચોપરલાલ ગો. શાહ, (૫) સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર : શ્રી. કે. ડી. શાહ, (૬) લલિતકલા : શ્રી. એન. સી. મહેતા, (જેમણે એ પદ માટે અશક્તિ બાહેદરી કરી છે) (૭) પત્રકારત્વ : શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ.

શ્રી. સિલ્વન લેવીનું અવસાન :

કોન્સના જાણીતા પ્રખ્ય વિદ્યાર્થ અને હિન્દુ તથા જૈન સંસ્કૃતિના અભ્યાસી શ્રી. સિલ્વન લેવીનું અવસાન થયું છે.

[વળે તાંતરીઓ : અનુસંધાન પાન ૨૨૦ થી ચાલુ]

“ અરે માયા, માયા ! રમજીમલ્લ દહી તમે નથી સમજતા. તોપને ધારી મીને એ બીજા, હા, એક વાત સાચી, આપણે આપણા વંશોત્થાન આવશે કિંસ્નસીમ અણે દોત તો એ મીનાતી માડીએ એને પોતાના સીનાવડે મરી શકત. ” ધનુભાની એ વેણ.

“ તો બોલાવો એને, ક્યાં છે એ ? ”

“ એજ છે ને, એ તો પટ્ટાઓ છે બંધાવ્યાં, લરકરી છાંછીથી કંટાળી હવે તો કપીરપથ પેંપો છે, છવતર સુખાવચ. ”

“ એ એમ, એમ, માલો જાણો. ”

દિમાલપની મોરમાં રમજીમ નીકળેલા કેઈ વરેમાર્ગેએ કાછીલીંગથી આવેલી આની ધનુભાને કરેલી બેટના ઉકળેલા પાણીની સેરોથી રંગબેરંગી પલાલા ભરતાં અને પીતાં મરે મરવા યુગરાતના અમલદારો સુરિયાની વાતોમાં એક બીજાના મનસુખા લાડીકીથી જોતા કતા, એટલામાં તો મોડીમાં ભેંસર કરતા રાવાને આડીસવાર કામલ થયો, અને અમલદારી કુરનીય બળવતો બોલ્યો.

“ જુલમ જુલમ ! આપણ, આપણા કરાઈ સાંજની રૂઠ મારીને દશમ સેતો હવે, અને સામે તો આપણ જાણે છે આપણું પોલિસનું ઘણું, કતાં મેં દશમ લીધી ન લીધી તાં તો—”

રમજીમલ્લ વળે ઉરોરાવા, “ જાને માટે દશમ સેતો કતો ? ”

“ એ આપણ ! રાજા કાઢેખને માટે—અને એ ખબર પડતાં જ એવો એનો ખપરીઓ હાથ, આવોઆ આમ કપેડી લીધા દશમના ક્રમમાં. ચિત્ર લીધાં, તોરે મપડી લીધાં; આપણ એકે કુકાને ન મને દશમ કે ચિત્ર. અમ્મા કોણ છું છું, કુકુ છું, તાં તો એવો એ મુજે તાલ દેતો બોલ્યો; અમ્મા કેને તારા રીંગલેખા રાવાને. રાજા ખાલી એમ કહેવી નથી. અજો વળે તાંતરીઓ આખી કુખાઈની દશમ મોળવી સેવાતો છે. જા, છવતર કુકું છું, નહીનો જો, આ દશમ મસણું છું એમ ધારી કાચ મસણી નાંખી શકું એમ છું. ”

આપણ ‘વળે તાંતરીઓ’ એટલું સાંજનું ને રોડની માડીએ આવ્યો છું.

પતાઈ રાવજીયા કંઠરેવે રાવજી વડુકયા, “ જણ તારો ક્યાં માટે ? ”

“ નાનું નહીં આપણ; તાંતરીઓ એટલે છું. ” જુલમ બોલાવી કે દાડખાના, પેલે કિન રાજાનાયુ કાપજીમાં નોંતા બોલના કે અગલ જાંઘને રામે મોડસેતો રાવજી કામા, પણ રાવજી છવતર જાંઘ કીધો એને રામ પાલે વાવું કહેવા. નહીં તે મસણી નાખવડને કતો. ”

“ હવે બેસ બેસ, એ જાણી જાતીઓના અપા આપી ન કરવ્યાર જા. ” ધનુભા બોલ્યા.

“ અરે આપણ, પણ રાજા આપણી દશમ પણ રહી મઠ—”

“ હવે જા, એનો જામે વિચાર કરજી ”

કુખાઈ એટમાં રાડ પડી મઠ. વળે દશમ કુડી. વાક, ૨ રંગ છે વળ !

કે છે કે બેસિયની કુખાઈની મરનો જાણી મરનો :
૭

હુંટયું હુંટયું રે ધુંબાઇ મામ, વળેછ તાંતરીઓ;
 ઓળે કીધાં અમુલખ કામ, વળેછું " "
 વાઝાં વાઝાં તાંતરીઓના તીર, વળેછું "
 ધન ધન રે દસળીઆ વીર, વળેછું "

આખો મરખો અહીં ઉતારવો અરથાને છે; પણ કામ કામ ગવાણો એ નિર્વિવાદ છે.

રીજરોડના રાખાનો સંતાપ. " સા માટે વળે ગાવડું ધીંગાવું કરતો હશે ! રિમાસતમાં આવીને રહે અને સુખચેનથી રાટલો જશે. પણ આ એને શા, હાઈ માયાં વેર ! " અને જવદેકમલ વળે ક્યાં રહે છે તે કોઇ અજુગું નથી, કેમ રહે છે એ કોઇ કહેતું નથી. પણ આખા ધુંબાઇ બેટમાં રાડપ પડી મઠ એ નિશંસાપ.

"મિત્રાચારી, સત્ય અને સૌજન્ય ગણેને એકે જાડેકે તોડી નાખે, એવા તાલમવાળ મિત્રછ વળે કોઇ પેટના છવલેણુ હાંને લાંબને તો આમ નહીં કરતો, હોય ?—મિત્રારો વળે, ખેર, એની તો કયા જ આવી રહી છે. સ્વકલિપત શહીદ ધવાના શા એના ડેંગ ! " જાત જાતના રાધો વિચાર કરે છે.

અરબી સમુદ્રનો થડો મોડો વાવરો રાખાની રિમાસતમાં વાતો હતો. ગડીના ખ્વારના યોગાનમાં પડેલી બેઠક પર એક બમવારંગી શાલ આપીને પડી હતી. સવારની, શુલાળી ધંડીમાં રાખાના ધરવાળાંએ કરવા નીકળતાં એ જોઇ ઉપાડી, હાથે નાખી, પાછા ફરતાં રાખાની નજરે પડી.

" અરે આ શાલ તો વળની, એ અહીં ક્યાંથી. "

" આ બાંકડે પડેલી જોઇ તે મેં લીધી; એ શાલ કેની ? "

" વળની, વળ તાંતરીઓની. સમજી ગયો. સમજી ગયો. જુરે કરી વળ. આ તો ઉપરાણું મોકલાવ્યું વળએ, જે આજે એ મારી સામે ધીંગાળે ચઢવાનો. ખરે માઝમરાતે એકલો આવે છે એ કુંખરે એ શાલ મુકી કહેણુ કંહી જનારો. પણ ખરે આજે વળ સાથે ક્યાંક મુકળતો ચઢ જવાનો ત્યારે. "

હસતા હસતા રાખાએ શાલ ઉપાડી નિશાન ડાંકે રખાવી. ફોજ જવાનેને ખબર કરાવી દીધા કે આજે વળે ક્યાંક હમકારો હાઈ દેવાનો માટે સાવધાન.

ખરે બપોરે રંગ જાળી ગયો. કિલ્લે યોગાનના નિસ્તરામલા વંડમાં રાખા એક સાગરિતે વળની શાલ વગરની કાચા શેષી કાઢી અને વળેજો રસ્તો આંતરી ઉત્તો. સુકાવતા લોહી જેવા ઘેરા રંગની બારકસીઆ ચાકીમાંથી વળે હોંડે ઉતર્યો કે જરો પડ્યો જોખમો.

" વળ ! આ શા એલ માંડી બેઠે છું ? અલ્યા મુઠીમાં જુલા દેરાવી હોં એવી આ દેહકીને પહેલાં તો વીમો ઉતરતો લે, નહીં તો કટમ આણું રઝળી પડશે. "

" કાણુ ! જરો પડ્યો. ખરે પ્રજોષિ ! વાદ બપ્પા, વાદ. કીક મેંસાલે મળી ગયો. વળ તાંતરીઓના ટું વમો ઉતારશે એમ. વળનો વમો ! હવે જા, જા, અહીં જ, વાંદી નાંખત, પણ ગામનો જાણી છવલો જવા હો છું, એ ટું પાદ પાળ તારા વમાના ધંધા ક્યાં કર. અટાણે તો—"

પણ જરો પડ્યો એમ તો જરી ગાધડ. કાંડીઆવાડની કુહમોનાં પાણી

પરિણામ, તમે તેવાં તોયે વળનાં ગામનો. વળની ગમતમાં ગુણથી બખ્તરે વીટાએલી માગા મજબૂતાવાળી, વીણા કુલચાળી આજુસી ખુંચરતો અને પાસેથી પસાર થતી બીજી એવી જ પારકસીઆ ગાદીમાં એવી સજામતીથી અને સિદ્ધતથી ચલી ગયો કે વળે તો એ જોતો જ રહી ગયો. પંડ્યે તો સજાથી બરવા પશુ ન રહ્યો, અને છુટના પત્થ મજબૂતમાં જ સીધો રોકાણો.

પશુ વળે, ત્રાડ નાખી વળ્યે, એ જગ્યા ! એ કહેજે તારા રાવાને, આજ સાંજે ફરિયા કિનારે બેસે સહ કહિ છું; અને પરબતે ચાલ તો મોઢાવાળી હતી; ઉપરથી દેને તારી છુટતો દિસે, ખસે હો તો આવી જાળે, બસ.

આજે સાંજે વળે શું કરશે ? ખુંબાઈ બેઠેને તો એકમ ફરિયા કહી; એમાં એ ક્યાં જાયો મારશે. કાવિકગમમાં નાખી દીધા છે; સોને દાદાકાર વસ્તી રહ્યો છે એકમ, અને વળે છે તો બાળદાની અચરહ, પાછળથી થા ન કરે એવો. ફરિયા કિસ્કી કાંઈક દીધામાંથી આમગથી મંદુરીઆ બાર કરશે કે છુટના મેલનમાં જાન વમાન મારશે ઉપરથી કાલ બતાવશે કે મલગારી કુંગશે બોલી ઉંદરીએ જાતી ખાતર પાડશે ?

પશુ વળે તે જ દિવસે બન્યો બીજો પ્રસંગ. વળના મગતીઆ કાંઈ જતા હતા, વળના અમચાગા, વળના સમાચરપણીઆ, વળના બરદારીઆ જે જે મોકલે બખર મળી ગયા કે વળે ખુંબાઈ મુઠામે હાતરો છે, તે બધા બરે બધેરે વળને શોધના—

“ બાપુ ! ક્યાં, આમ માથેચરો જોડીને ? ”

“ એ કાંઈ. ”

“ કેમ, જોણુ ગુજુ ? ”

“ એ સંબંધ ગુજર્યો સંબંધ. ”

“ સંબંધ !—એ શું જણા. જોણુ મંબંધ ? ”

“ એ જાણ તમે ના કમળે. આવના હો તો થાઓ બેગા. એ આંધ્ર પાડી આશુ, ને એ કુળીઆવશુ. એ સંબંધ ગુજર્યો—૩૦ થી અપરે. એની આજે કાંઈ છે. ”

“ પણ જણા આટલાંદરી જોડી ? ”

“ હાલો, કાલનાર કાં જાંજો—ને દકલગડું ખરડાએ, આવો તાતરીએ જાલો આવ્યો છે તો કાંઈ પણ માંડી લઈએ, અને દકલગડાની રકમ ઘડી પાછી મારે તો દેતા આવતી એ. ”

“ ખરું, પાપણ ખરું. પણ એ જોણુ સંબંધ ? કેમ ગુજર્યો ? ”

“ અરે બાપણ ! ૩૦ થી અપરે ત્રણવસ વરસની રમણી વરે ગુજર્યો, બારી મંચાસ; બાર વરસની મંચાસી. જોણા કાકરોએ એને મેથપીતોને કનકીમન કહે છે, પણ જોણક જાણ કહે છે જોણક ખૂન કયું—આ એવી તાતરીએ બસણો રીસે, ને ઉમળે આનોઁ અહીં બારડું બેસા આપણે છ મો કમળએ. હાલો હાલે મોડું થાવે. ”

અને આમમતી બંધારે મમચારી કુંચરો કામેના ખંભાલીઆ કુંચરે કાપરે જમાતી વળે મોડો છે. કામના વગરના આજે જોણુ જોડી થોડો મુડો રજા છે.

“ એ દસ દસ વરસના થોડાં સંબંધ રે. ”

“ એ મમમુખ કાળજીઆ કુંચરોના સંબંધ રે. ”

કક્કાવારી નામ સાંભળતાં જ વૃન્નએ ત્રાક નાંખી.

“ માથું લાટી લપડા ચઢી ને બટાણે કક્કાનો પહેલો ખોલ મોઢ્યો છે તો; ખખરદાર. ”

“ એ ભુલ થઈ બાપુ, નો ખોલીએ ”

ને માછી પોતે મંડાણી.

પછી તો મોઢાં ઉધાઈ ચલાં અને વળએ હોડે પાણી આણી કામળા કરાવ્યાં અને સોના સાસ હેડે બેઠા.

એટલામાં તો એક કેસરીઆ લુવાને ખુલ્લામાં બેઠેલા એક મરઘા કેસર તરફ આંગળી ફેંકતાં કહ્યું, “ વળ બાપુ ! હકમ હોય તો એકું ઉતારી લઉં, એ એવો એ રામાનો માથુસ, આજખે પેસે સંસદીઓ જતી મનોર ડાહો. ”

મનોર કેસરાના તો હેંસકેસ હડી ગયા, પણ અમીરી મરજાદનો વળે જોડ્યો: “ ખખરદાર, છુદો ને બાળક અને રી ગરાબર, એ પરદાચ નો ઉગામાય, જળી આતો કાંઈ આવેલા, હાથે હાથ હાથે પધાર્યા. અલ્લા એનું સ્વાગત કરજો, પણ આ આશો એક કામળા ચેતા જાળે, ડાહા અને આપજો રામાને, હ્યો: ” કહી વળએ પછોડીની દિટ બધિલી એક ચીટી ડાહી ફેંકી, એ ખતમાં આ પ્રમાણે કેટલુંક લખેલું હતું.

રીજરેડના રામા જોગ.

અમારી હાથેણી પ્રતિષ્ઠાનું અપમાન કરવા બદલ, આજ સુધી અમારી લેવક દેવક વિશે અધુરજાતી અને બાલિશ ફરિયાદો કર્યા બદલ, અમારામાં વખતે કવખતે માલેખાની ગંધ જોઈ ફિસીઆરી માયાં બદલ અને અમારા ગિરાસ ઉપર નજર જમણી તે હાંકવા વડોદરા મહુ ડોંગરને ચકાવવા બદલ જમે આ તમારી સામે, ધિખાઈ મોડ્યું છે, અને હિમ્મતીએ છીએ કે ગૃહસ્થાકને હાલે જેવી રીતે અમારી સાથે લવિખમાં વર્તન રાખજો, નહીં તો કેસરીઆ વાપા સજ ખાંડાના ખેલમાં આજ રાત મુખીમાં સામા યાળે.

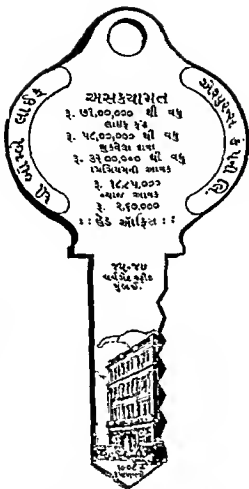
કુમુદિયા ગિરાસને.

સુરજ ચંદર દિવાલો-ત્યાં સુધીનો માલિક

વળે તાંતરીએ

ધોળી મુઠે હાથ દેતો, વળની મુઠે જેવા વળના અક્ષર માંડમાં હાંકલતો ડાહો ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

રમણમલ્લ કોલાળાની અણીથી મુંગાઈ બેઠેલી પદખણા ફરવા સારી સવારનો આપમેળેજ નીકળી પડેલો, પણ એમ વળે હાથમાં ઝલાય એવો નહોતો. સર્જ પુરી થતા આવી અને હરિયા ઝિનારે મુંગાઈને પશ્ચિમ કહિ એક કોઠીમાં રામાના પાત્રો નાટક કરી રજા હતા. એ ઠેકાણે અનેક જાતનો લદાઈના સરંગમ છુપાવ્યો હતો. કેમકે જાતના ધોડા, અચારો, તલવારો, બંદુક, તોપો, જાતજાતના તલેરમાની સરંગમેળાં બોંવરા ત્યાં ખડકલાં હતાં. વળે ખખર પહોંચ્યા મુઠેલા કે આજ રામાના પાત્રો ત્યાં નાટક બજાવવાનાં છે, એટલે રાખે ત્યાં જ હશે એમ પારી લીધેલું; અને વેરની વચુબાત ત્યાં જ કરી લઉં એમ માન્યું.

જિં
દ
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
ક
ળ
તા
નો
થા
વી

એક-સી અને સંલિપીની વિગત માટે લખો—

વેરની વસુલાત આને અહીં થવાની હતી. સવાળે ધોળે કપડે આવી ભાપણું કુર્ચી, અને જેવું પૂરું થયું કે ધણક દઇને વિજળી ચમકે એમ પડાણી પહેરાની નજર મુકવી અંદર પ્રવેશેલા વગળે તલવાર વીંચી. અરેસ્ટ ત્યાં વિજળી શો વળે કુલો અને ભોંટી તલવાર—“ લે લેતો જા, રાખા. ” પણ ત્યારે ભડકાડ દોવા ઝમકી ગયા અને ફડક ફરેલી ચાદરની ફટકે લટકતી જ દેખાણી. ને ત્યાં હાથમાં સમાલતો વળે પડેલો; અને સાચું જુએ તો નાનકડી એક આંખવાળી તોપ.

પહેરેગોર ને રસાલદાર અને ચોક્કીદાર અને દરવનિતું ટોણું ત્યાં ખડકી પડે અને વળને હાથકડી પહેરાવે તે પહેલાં તે એ જાદીના કાગિલ રખવાળું વસ્તુ આખી સમજી મથે અને પહેલો વળની પાસે. અગાજોગાની અમલદારીની રાજરમવવાળું લોહી જેની નસોમાં ફરતું, અને મુસાદીપણના અટપટી હાકમાંથી મગસુત એવા રોહોડી શરીરનો ભણવદાર એ છતો મહેતોઃ હસીને વળને એણે ઉભો કર્યો; અને એ બોલ્યો, “ વળ ! તુલ આધી બચ્ચા, આ તો ન્હોતાં છવતાં પાસો. જો પેટી તોપને મેડિયો નીકળીને આ પાડે છવનારાં એ. ”

“ કાણુ છતાં મહેતા ! રંગ છે તારા ધાવજીને; પણ મને ફોસલાવ તહીં, વેરની વસુલાત આને ચર્ચ હત્ય, કાં તું વચ્ચે આવે ? ”

“ અરે વળ ! તું તો ભારી નેરદારને, અને જાણશે બારવડીઓ ! આને શુભરાતને કહિ એવો બેખધારી બારવડીઓ બીજો કાણુ પાક્યો છે. પણ વળ ! આતો બધી બોડી લગાઇ, આ તો જો ચાકરીઆ ઝોળા, એને અમે કહીએ ફિલમુંના તાકક. ”

“ હાં હાં, ” અક્ષત હોંશીઆરીથી વળે બોલ્યો; “ સમજાવું સમજાવું; આ તો રાખાની કપડાળજા. માથે વાળે જળરી પ્રપંચી માથા નળ બનાવી મુકી છે, અલ્યા શા આ અધારાનાં યેલ ? ”

પણ મક્કસી જીવાન છતો મહેતો અક્ષતમાં અલગક, એણે ખુબીથી વાત ત્યાંજ, કુંકે પતાવી અને વળને ત્યાંથી રવાના કરવાની વજવીજમાં પડ્યો. મંટડીયું ફાળતાં એક ‘ રેપેરી રાજા ’ નામના વિજળીયા ઘોડાની પઠિ વળને લાગવી. રવાના કરી દીધો.

નિરધારેકું પર પાડે તો જ છ વળે. વેરની વસુલાત ચિશુ અને સખી પર લેવી; અને શુભરાત મર કરતું.

મુંબઈ એટલે કિનારે કિનારે વળના અકરમાત દુમલાનો દિસાળ લેવા. રમણ મલ્લ ફરતો ઘોડો કેદાબા જ કરે છે. ખરી બાપેર તપી રહી છે, ઉમલોઃ મુરજ માથે છ વરસાવી રજો છે. મુંબઈ ચહેરના શાહજહાં મોહોલ્લામાં પાંચ પાંચ જેવા શાહુકારી ભાઈઓ રડો શેઠ દુકાને કંઈકના કંઈક અને કલમના ભાવતાલ કરી રહ્યા છે. મારેતું નર વખારમાં ચોકખંધ માલ જરી બેઠા છે. અલ્ફન જેવો નિતાનબાઈમાં ઘટે, બાઝ બલાને વીંધી નાંખે એવો અપારી રોકીઓ જુસાદ નિરાત અને સ્વસ્થતાની નીંદમાં ડાકું અમળાવી રહ્યા છે, અને અવાનક વાલ્યમમાં પારેવંડું તરફડી પડે એમ એની કાઠીમાં એને એણે ખાત આવી પડ્યું, અને એનો આઠમા મગવળી ઉઘેલો.

વાંચી, ચંદે સામે વાંચી. પ્રભાતનો રંગીલો વળે, અલ્યા મારે બારણે, મારી હાથે, મારા બેઠો, તાંતરીઓ આને બંધારવડે—મારી વખારમાં હલો—ઓ જા, ઓ કચ,

એક લાભદારક વીગો

ઉત્તરાવવાથી તે
ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડી થઇ પડશે.

હાલમાં

મેાએ મુચુઅલ તરફથી
ઉત્તરાવામાં આવેલો ત્રીસો
નકામે જશે નહીં તેની
પાછળ રજૂ પેસા ખરચણ
જડતા નથી; ફક્ત મદીને
દિવસે 'પ્રિમીઅમ' દાખલ
થોડાક કપીઆ કરવા કરવા
પડે છે.

છેલ્લી મજૂની મુજબ "દોલ
લાઈફ" અને "એન્ડાઈમ્-ટ"
પર અનુક્રમે રૂ. ૨૬ અને
રૂ. ૨૨ નેટલાં મેાનમેા
જાહેર કર્યાં હતાં.

અમારા પ્રતિનિધિને પુલ-
પરજ કરી અમારી
બે ચાલુકારક ચોખ્ખાઓની
માટેલી મેાગેલ ને તેમ
નહીં બની શકે તેા અમારા
પ્રસિદ્ધિવત્તી એક નકલ
મદે લખેા ને અને
પુરીની આવે તરત તમારે
ઘરનામે રાખના કરી દઇશું.

આજે તે હજુ તમારી ઘરનામ વાગે છે.
હજુ તેા તમે, રજૂકનો દરવાજો ખીલી, જરૂરમની છવનના મંડપમાં તાલનો પ્રવેશ કરો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી કરજી કે તમને એકમે દાણે જ ખરચ કરવાનાં નથી તથા તમને મારફ કરવાવાળાં છતાં તમનાં હુમેલાં છે. આવા સંભોગે-મા તમે એક રચાર્થી છવન માળો છો. તમારા પર આપ્તર સંખનાસંભોગો અસ્થિતો વિચાર કરતા નથી.

જ્યાજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છવનમાં જોરજોર અસ્થિત રમેા નેવામાં આવશે. ખર્ચોપાણી છવનમેા મુખ્ય સલાહ થઇ પડશે પરમાં પત્ની તથા રજૂકમાં જુઓએ નીઆવનાં ખર્ચ, ઈશાઓને જાણવું જાણવા તથા ઈશીઓને રીત આજવા માટેના ખરચ ઉઠાવવા માટે સારી જેવી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

જમણા ચોખ દાંડણે, તમને ચોખ રકમ પુરી પાડવાનું કામ મેાએ મુચુઅલને બરેસિ છેડા.

વીમતા માટે સંદેહરીને અરજ કરેલ.

ધી બોમ્બે મુચુઅલ લાઈફ

એસ્યોરન્સ સોસાયટી લીં

બોમ્બે મુચુઅલ બીલીંગ, કેપ, મુંબઈ.

એ બગવાન, એ ખુદા, શુદ્ધ હશે, કે કોઈ દીપ્તગીએ મરકરી કરી હશે. કીડીઓ ઉભરાય તેમ પાંચે વાક્યોએ ઉભરાયા. “ અને નકકી આ વળતી વાંકડીઆ અધર. અધ્યા આજે કેવાકતું મોઢું જોયું હતું ? ” અને સામસામી એકબીજાનું મોં જોતા બેઠા.

પણ વ્યાપારી વાણિજ્યે અકલ્પ જિરાણે નેહાતી મુશી, ઉલ્કું કંઈકની અકલ્પ ખરીદ કરી એકકી કરી હતી. આખા શાહનદી મોહોલ્લામાં પહેરેા ગોઠવી દીધા. વખારે તાળાં વાસી દીધાં, કુકાને ખાર બીકાવી દીધાં. છુપાછપના કટાપલાં બખતરો લાવી છાતીએ બરાવી દીધા, અને આખા આમની નંજરીઆ ધંટડીઓ વગાડી નેટલી મલક મલક એટલી ભેગી કરી લીધી.

પણ કુદરત છે ને ? બપોર જેવી બપોર પણ ઘેરાઈ ગઈ. જોતજોતામાં તો ખારે મેથ ટુટી પડ્યા. જળાકાર યાંચ રહ્યું. કાળી છતરીઓ ગોઠીને વળગે તરાપ મારી. શાહનદી મહોલ્લાની એક ધરખમ કોઠીમાં બીજે માથે વળે પેંકા. ચમકવારમાં વખાર બાગી. દશ દશ ચપચરતીવા સિપાઈઓ જોતા જ રહી ગયા, અને વળગે વખારની ગસિડીમાં તીણી કલભો ખેંચી. “ ક્યાં છે શુદ્ધશતનો નાથ; અને અને પેલા શિશુ સખી ? ” ધડીકવારમાં પચ્ચાસ ‘ શુદ્ધશતનો નાથ, ‘ પચ્ચાસ ‘ શિશુ સખી ’ અને ‘ શુદ્ધશત ’ની ચોકતો દમસો નજર સામે ખડકાવી દીધા. કુંડયો, કુંડયો, રાયો કુંડયો. એ છતની પુણાડીમાં મળુમળીઆ કાથળામાં એ સામેથી મિશ્કત બરવા નાથ છે, અને ચોપડીએ ચોપડીએ લીધે એણે ઉધકની ઠાર. “ હેં હેં પહેણુ તે પહેલાં તો આ ઉધકનો પહેલો દલેલો ! ”

“ છ, છ, ન ખપે એ અને ન ખપે. હ પસયો માલ ન ખપે. ”
નીતિ મરનાનો અલબેસો વળે ચોકરી ઉઘેર. અને બધિલા કાથળા ત્યાં જ મુકી પાડો ક્યો. પણ જતાં જતાં એણે ત્રાડ નાખી; “ એ રડો શેઠ પણ ભણ્યો અને રાયો પણ ભણ્યો કે વળે કંઈ જોયો તેવો ઇસમ નથી. કંઈ નહીં, ફરીવાર જોઈ લઈશું. ” કહેતોકને પડતાં વરસાદમાં એ ખાનદાની બારવરીઓ પડખેની વીંદીમાં ગોળ પાવલી અને વાંકડીઆ આની આપી પાંચ કોપ આના રડે શેઠની કુકાને એ ધીજેલા વેપારીમાં ચરમાવો આજુવા મોકલવાનો દક્ષ કરી એ રાતની માડીએ જ કાવેશ્યા બેગો થવા ચાલી નીકળ્યો. સેન્ટલના ગોડાઉનીઆ રેલવે પર ચાક ઉતારવા મિત્રો મળતીઆઓએ એ એની આખરી છત ઉપર આકરીન ચોકરી, કંઈકની ગિલામમાં જરા હાથપાછી પીવડાવી એની પીઠ ચાળડી એને બીબી આડીમાં બેસાડ્યો, અને મગનનો ઝુંબ જ ફાડી નાખે એવા પડમાદાર અવાજે ચોકાર ક્યો કે “ જમ ! વળ તારીઆનો જમ ! ”*

* બનવા જેવ છે કે વળે વડોદરે ઉભર્યો દોષ. આપવાડી મૂણ હાકોરને પણ દાષ બતાવ્યો દોષ. દિવાળી લેનડેનક કરી પણ દોષ. આ રૂંક અને મુલતિલ, એની ચતુરજી જેવા તવાડીઆરો હરાદો એ વડોદરાના વાણ હેઠે મજેલ મુઝામજાનો ઇતિદાસ “ કીચી ”માં અને સાવનજર જેવા થયા પડી નબળા મનમાં થઈ દોષ તે જ્ઞાતિ સવેદન, કે છત હોંચ આનંદ ઉભરો-ને દોષ તે “ માનસી ”માં ત્રીન્ અને આખરી મહુમ તરીકે પ્રગટ કરવાનો છે, પણ એ તો માલોકની મરજી પર મેલો આધાર છે, એણે અત્યારે ઇન્સાનલ્લા !

[ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવના : અનુસંધાન પાન ૨૨૮ થી આગળ]

જમના ભગવાન કાલનારે ભગે;
હો કોઇ સતિયો ભગે;
નવજનન ખેલનો ખેલકો ભગે;
હો કોઇ સતિયો ભગે.

‘ને દુનિયામાં અનુભવે અનુભવી અવધ સ્થિતિ આપણે છે, એ દુનિયા બદલાવી નવી સારી દુનિયા સર્જવાની ઝંખના આજે ભારતીય દૃષ્ટિગ્રસ્ત થાય છે. અન્ય સૃષ્ટિ ભયારે સ્વતંત્ર વિશ્વને છે ત્યારે પ્રકૃતિનું એક સર્જન અનુભવ આજે ગુલામીમાં છે. ઉપાસકને તોળીએ ‘ગુલામ’ નામનું આ ભાવચર્ચનું કાવ્ય લખ્યું છે.

હું ગુલામ !

સહિષ્ણુઓ અચૂલ ફૂલ મળતી ગુલામ !

× × ×

સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ તમામ

એક માનવી જ હોં ગુલામ !

આ શાબ્દને ૬૭૭ પૃષ્ઠ પછીય ૧૪૧ પૃષ્ઠ નહિ તોળાં દોષ ત્યાં એમણે ‘વિશ્વશાંતિ’ જેવા વિદ્યાગ વિવર પર કાવ્ય લખ્યું છે. એમનું ‘નવો નાટકકાર’ એ કાવ્ય પણ આજ ગુજરાતી તરીકે જ નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સાહિત્યમાં એમને સ્થાન મળે એ શ્વાસના બતાવે છે.

આ સ્વપ્ન થી ઊંચુર નિઃશીમાં
મરું હતું નાનપણથી સ્વપ્ન,
કે ભરકો ને અવશ્યમિત પર
ખડાં ઘડું ત્યાં ભરતી જ એક હી
સાચે જ ને સ્વપ્ન મહીં કરી કરી
શબ્દો એ સિદ્ધિ જતી અને મળી
(ને એમ તો ક્યાં ન લખ્યા હતાં મેં
કાવ્યો, કથાઓ વળી લેખમાળા ?)

× × ×

પહેં કરી નાટક એક આજ તો
મારી કૃતિને સરખાવતો હતો
નર્તક યોગી કૃતિ સાથે, ને કળા
કોની ઊંચી તે જરી દેખતો હતો

ને યોગ્યપિતૃ મારી જતા નિદાણ
પારી મહીં એકીયું કોપ તારની,
બોધાવતા અંદર સ્વપ્ન અંખને
પોંડે ઇશ્વરે કુજ હંદમીત મેં

માણું, લણું શું લાગવું જ દરમ;
 સોફિસ્ટિકસે હાથથી જેવળા કર્યો,
 ત્યાં મિત્ર શ્રે મજા ઉઠ્યા, 'હજી હું
 માણ કોકે છે ખરી વૃન્દગીત ?
 ક્યો જમાનો, જરી વળત છે કંઈ ?
 સદી અધી આ વીસમી પછી તથા
 રવીલ આંદો સહસ હું શુદ્ધિતું
 ઉભીશ પીસમીડ શ્રે હું એકલો
 ને સોફિસ્ટિકસે કર્યાં ફૂલો !'

૫૫

સર્વદેશીય બનવાની ઝંખના સેવનાર કવિને માત્ર લાપાની દીવાલ આડે આવે છે. પ્રભ પ્રભ વચ્ચે લાપાની મોટી આડખીલી છે. ચિત્રકળા, ચિત્પ, સ્થાપત્ય તેમજ સંગીત એમની મૂકે વાણીથી જ સર્વદેશીય થઈ શકે છે. જ્યારે સાહિત્ય એટલે લાપાની જ કેળા-લેખન કે કવનની-એને લાપાના બંધનો તો છે. જે કવિને પોતાનો સંદેશો સારા જગતને પહોંચાડે એટલે તેને તો ફુલપિયાઓ શોધવાના જ રહ્યા ! 'કવિનો પ્રભ' એ કાવ્યમાં 'સુન્દર' ના નામથી જાણીતા મયલા પુરુષોત્તમ શુદ્ધર એ જ લાપના બતાવે છે.

પ્રભો ! મર્ષાદ્યો પથ તટતણી આ ઝરણને,
 ન વાણી અર્થેના તટ પરકરી એ વરી શકે,

× × ×
 અરે, આ લીટારી સરિત જગના યોજનાતણા
 પટે કર્યાંથી વ્યાપે ? સકળ જનના શુભ અધરે.
 × × ×

વાણીની દીવાલ કરતાં એ અભેદ મનુષ્યના અહંની દીવાલ છે. 'બળતાં બચાવને' એ કાવ્યમાં કવિ મનુષ્યના અહંની અભેદ દીવાલની વાત કરે છે.

ને બેદી એને વ, દુરંત સૌથી
 ફુલેષ આ માનવતા અહંની,
 જેથી જ આ અન્ય દુરંત જોડે
 અનેક, તે પત્યર કલ્પમોદની
 × × ×
 દુરંત એ બેદી અભેદ આખી
 આ શુભ જુમિ કરવાની છે દા.

અંદરનું મહેતાએ એમના 'મલા કાવ્યોમાં' લખા બહેનની મીઠી જોડ સરજી છે. એમાં 'વરદાન' નામના કાવ્યમાં આ પૃથ્વીના ફુલને લાર લાગવા માટે લાઈ બહેન સ્વસ્થ પ્રમાણે વરદાન માગે છે.

'હજી અહીં' ને કદી દેર આવે,
 ને સાથ ને એ વરદાન લાવે;
 બળેજી તો શું-વરદાન કેતું
 કું એક માયું પ્રયુ પાસ એતું
 દેવેન્દ્રના ઘરુણ વજ્ર જેવા
 પૂત્રી વિશે છે દુઃખરસિદ્ધિ એવા;
 એમાં કડાશ બરપૂર બાંધું,
 એને ફરતી વીજવેખ બાંધું.
 એ વજ્ર જેવાં વીજ ને કડાશ
 સ્વર્ગે ધણ ફેડું ત્વહીં ધડાશ;
 વેરું બધે એ દુઃખ સહિ કાર:
 એતું કું માયું વરદાન મારું-
 કું તો, કદી, બાધ ન એમ માયું,
 એ દેરને તો નખી પાપ છાતું;
 તે વિષ્ય સંગીત ત્વહીં મનાય,
 એથી બધે રાસ વગી રચાય;
 રાગી સઘની દુઃખની ન જાતિ,
 કે વિષ્ય આનંદ અનંત યાતિ;
 સંગીત એતું ઉર ફારનારું,
 માયું કું તો એ વરદાન મારું.
 પૂત્રી તજી વિષ્ય પ્રદક્ષિણાએ
 કું તો કદં ને મળતું દિકાએક
 માયા કદં એ જ અનંત ગીત,
 પૂત્રી પાછી પાપ જ સ્વર્ગેજીત.

ગુજરાતી કવિતા આ માર્ગે વધી રહી છે. આમાંનાં ઘણા કવિઓએ સરદેશના
 ખીતા ચાલા છે, પરંતુ સાચા કવિની યરક એ બળેજી છે કે એ વિકાસ જનતા
 એક ભાગ જ છે, એમનો સંવેદન જનતાનું એવા સમયનો, જનતા એસુર
 તદ બંધ કદાવી યાતિનું કર્મજુર સંગીત રચના છે. +

[સહિયા પાછળ : અનુસંધાન પાન ૨૨૪ થી ચાલુ]

જમાદારને ખોલાવ. [સીપાઈ ભય છે] જુઓ સાહેબ, આવું ચાલે છે. મેં તારીફ આપ્યાં છતાંય આ લેકો બધા બેગા ચાલે છે. આની તપાસ થવી જોઈએ.

શાન્તિલાલ : તમને નકામી તપાસ કરવાનું થયું મને છે એ હું જાણું છું. બધા જ જોઈના અને પોલીસના અમલદારોની એ નાનામાં નાની કુટેવ છે.

[જમાદાર આવે છે.]

જમાદાર : [સલામ કરીને] શેર કુકમ છે ?

જેલર : આજે તમને સખત તારીફ આપી હતી કેમકે તમે પશુ કુકમ વગર પોતાનો કોદો છોડવા ન દેવો છતાંય આ બધા કોદાળા લેકો મળ્યા તે જાણો છો ?

જમાદાર : ત્યાં સાહેબ, હું તપાસ કરું ?

જેલર : તપાસ કરું ? હજી તપાસ કરી છે ? જોઈમાં શું ચાલે છે તેની પશુ ખબર ન રખાતી હોય તો પેન્શન પર જવ [શાન્તિલાલને] તમે ક્યાં અને કોણ કોણ મળ્યા હતા ?

શાન્તિલાલ : કશીય તો તમારી તપાસમાંથી રસ જતો રહેશે. પશુ હું જે કહેવા આજ્યો હતો તે તો રહી જ નથી, અને વચ્ચે વચ્ચે નકામી વાતોમાં જ વખત ભય છે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જમાદારને] હું જા, અને તપાસ કરી પછી ખબર આપજો, અને જો સામંજસીને અહીં મોકલી આપ. [સલામ કરી જમાદાર ભય છે] ખોલો, તમે શું કહેતા હતા ?

શાન્તિલાલ : જુઓ, અમે લગભગ દરેક મોઝામાંથી એકે એ જાણુ મળ્યા અને મારા મક્કની વાતનો વિચાર કર્યો પછી મારે તમારી પાસે કેટલીક બાબત મૂકવી એવો નિશ્ચય થયો.

જેલર : સામંજસી પશુ હાજર હતા ?

શાન્તિલાલ : હા હતા. બધાને જ જેલર સાહેબનું વર્તન જણું જ અસરે લાગ્યું છે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એ તો થઈ ગયું તેનું શું, ચાલ !

શાન્તિલાલ : હવે જો એ વર્તન અને ચમત્તે વધારે પડતાં લાગે તો એક મુદ્દમ જેમ ખીખની તરફ એવું વર્તન ચાલે ત્યારે એ મારે હીલગીરી જાહેર કરે તેમ થવું જોઈએ.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જેલર વધુ જોઈને] આવું અમારી ને તમારી વચ્ચે થાય એ હીલગીરીની જ વાત છે ને.

જેલર : સાહેબ, હું મારી માથું ? જરાય નથી માગવાનો અને જે બોલ્યો તે ફરીથી બોલીય.

શાન્તિલાલ : એવું જ હોય તો અમે જે નિર્ણય પર આજ્યો તે કરું. જો જેલર પોતાની હીલગીરી જાહેર ન કરે તો અમે બધાએ ઉપવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર: આ નાની વાતને બહુ મોટું સ્વરૂપ નથી અપાવું ?

શાન્તિસાક્ષ: અપમાન અને અપરહીને જમને નાની વાત નથી લાગતી; જ્યારે એવું થયા પછી એ ઘટે સાધારણ મુદ્દરચની માફક દીલગીરી ભરેર કરવી એ મોટી વાત પણ નથી.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર: [હેરાં] જુઓને, આ જેલમાં આટલો વખત બંધું શાન્તિથી ચાલ્યું તેમ ચાલે એ દીક નથી ? તમારે તમારી ભાષા પર કાશુ રાખવો જ જોઈએ. આ લોકોની જોડે સાધારણ કેવીએ જોડે વર્તન રાખીએ છીએ તેવું નથી રહી શકે. આ બધા આટલી નાની બાબતમાં ઉપચાલ કરે એ પણ સ્વારં નથી. આપણે બને તો આનો નિર્ણય આપીએ જ જોઈએ.

જેલર : પણ સાહેબ, તમે કશો છો શું ?

શાન્તિસાક્ષ: જેલર સાહેબ, જરા સાત્તપણે વિચાર કરી જોશો તો અમે કે વિદિશ માગીએ છીએ એવું નથી.

જેલર : મારી પાસેથી ભરેર મારી મંજાવવી એ તો નક્કી જ બાબત છે, એમ તમને લાગે છે ?

શાન્તિસાક્ષ: બુદ્ધ કુચ કરવી એ તો મોટા મનુષ્યનું કક્ષણ છે. એવું ક્યાંથી ઠાઠ નીચું નથી થઈ જાયું.

[સામઝામઝ દાખલ થાય છે]

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર: આવો સામઝામઝ, બેસો [બેસે છે] સામઝામઝ, આ તમે શું માંગ્યું છે ? બધા રાત્રી ઉપચાલ કરવા બેસા છે ?

સામઝામઝ : હું ઉપચાલ નથી કરાવતો.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર: આ લોકો બધા કરવાના છે તેવું શું ?

સામઝામઝ : જેં તો બધું સમજાવ્યું પણ કોમ ખાનના નથી.

જેલર : કોણ કોણ હતા બધા બેસા મન્ય હતા ત્યાં ?

સામઝામઝ : અમે બે, રાધેલાલ, ચંદુલાલ, રામચંદ્ર, જાનકુલાલ, મોહનલાલ, કાલક, સામલાલ, [વિચાર કરીને] ચિત્તચંદ્ર અને મુરદ અને હા, પનાલાલ. બીજા એકાદ બે હતા પણ ત્યાં થઈ નથી આવતા.

જેલર : અને ક્યાં બેસા થયા હતા ?

સામઝામઝ : સાત નંબરમાં,

જેલર : તમને ત્યાં જતા કોઈએ અટકાવ્યા નથી ?

સામઝામઝ : ના, મને તો પરવાનગી છે બે જણ જણ જે મારી જોડે આવ્યા તેમને પણ કોઈએ અટકાવ્યા નથી. જાણીતા તો સાત નંબરમાં ગયા હું પહેલો ત્યારે હતા.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર: પણ આ વાતે પછી કરીશું. સામઝામઝ, આપણે આ વાતનો નીકળ કરી નાખીએ. તમને શું લાગે છે ?

સામઝામઝ : જેં તો આ લોકોને મોકલું કશુંકે એમણે જેલરની મારી મંજાવી જોઈએ.

જેલર : સંભળો સાહેબ ! અને આ મારી પાસે મારી મંજાવવા બેસા છે ! મારે

તોફાન થયું તેવું મેં કોઈ દિવસ નથી જોયું, બધા ૪ મારા પર હુડી પડત, એ તો મેં સાવચેતી બતાવી એટલે બચ્યો..

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : શાન્તિલાલ જુઓ, આ શામળભાઈ તો તફાન જુદી જ વાત કરે છે. શાન્તિલાલ : એમનું અને અમારું દષ્ટિબિંદુ કોઈ દિવસ પથ્થર એક નથી થવાનું.

માત્ર સત્યાગ્રહીઓમાંથી એમના વિચારને કોઈ આ બુબલમાં મળતું નથી થતું.

જેલર : ઉપવાસ કરવો છે ને ! કરવા દે સાહેબ, બધા બે દિવસમાં ઠેકાણે આવી જશે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : શાન્તિલાલ, બીજી કોઈ રીતે આતિ છેડા લાવવો જોઈએ.

શાન્તિલાલ : અમે પૂરતો વિચાર કર્યો પછી જ આ નિર્ણય પર આવ્યા છીએ.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : આનું પરિણામ શાઈ નહીં આવે.

શાન્તિલાલ : પરિણામ તો જે આવે તે. [હસી યાચ છે] ત્યારે હું રળ લઉં છું.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : જુઓ હજી પથ્થર વિચાર કરી જુઓ.

[શાન્તિલાલ બપ છે.]

જેલર : સાહેબ, આનું જ શીતર છે. એને અહીંથી ટ્રાન્સફર કરાવી દે તો બધા ઠેકાણે આવી જશે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : ટ્રાન્સફરની કશીય જરૂર નથી. ત્યારે ચેલા મહાકાલવાળાઓને તમે બંધ કરી શમ્પા છે તેનું શું કરશું ? શામળભાઈ, તમને શું લાગે છે. ?

શામળ : જેલરની મારી ન મારે તો તેમને જે થોડા શિક્ષા લાગે તે આપો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : અને આ ઉપવાસ પથ્થર આપણે બંધ કરાવવા જોઈએ, શામળભાઈ મહેલા મારી સાથે. આપણે ફરીથી બધા જોડે વાત કરી જોઈએ, તમે પથ્થર કેં કહેશો તો સાંભળશે.

[હસી યાચ છે. શામળ અને જેલર પથ્થર લે છે.]
પડે પડે છે

અંક ત્રીજો

એક મેઘા ઠેકાણે અંદરનો ભાગ. પાછલા બાગમાં કોઠારી દીવાલ અને લગભગ વચ્ચે રળાબાનો મોટો દરવાજો, કોઠામાં દારૂબંધ બીસેલરોએ પડવા છે અને લગભગ પંદરે કોઠોના નાનાં નાનાં ટોળાં ફરી પાતો કરતા બિઠા છે. જમણા દાવના આગળના ટોળામનો—

એક કેદી : આ હજી કેટલા દિવસ ગાલશે ?

બીજો : એ તો કાથુ જાણે ! પૂરું થાય તો સાઈ

કાનજી : બસ તથા દિવસમાં જ ચાક્યા ?

પહેલો : કાનજીભાઈ, આજે તો જૂને અઠવાળી ચૂકશે છે.

કાનજી : એ તો ભાઈ ચોપો : અને પાંચમો દિવસ એવા જ ભાગ છે એમ મેં સાંભળ્યું હતું. આજે એના સત્વનો અનુભવ થાય છે.

બીજો : આવો અનુભવ ભાગ બદાનમમાં આવો હવે નીકાલ લાવેતો. [પાંચોના ટોળામનો.]

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરોગીતા, મુદ્રકતા અને મુખની મુંદરતા અવલંબે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ બ્રશ વ્યેક અગત્યની જરૂરીયાત છે:—

આર્યન દુધ બ્રશનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. ધારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર યોજાયેલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેકાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના છીટલ ઉંચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠે આના.

આર્યન બ્રશ કંપની. ૩૬ હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

મુંબાઈનું સૌથી જીનું અને જાણીતું

નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

કોર્ટ આરોક, રીલાયન્સ બીલ્ડિંગ, મુંબાઈ.

- શાધા : એ તો જૂખથી એમનો છવ્વ અકળાઈ ગયો છે.
- જેલર : અને તમને બધાને જૂખ તો લાગી જ દશે ને. [કોઈ કે જાણતું નથી. શાધાને સંબોધીને] કેમ જૂખ તો લાગી છે ને !
- શાધા : જૂખ તો એવી લાગી છે કે સળીઆ પશુ ખાઈ જવાનું મન થાય છે.
- જેલર : [હસતો] સળીઆ કોઈ ખાસો નહિ. ખાસો તો જેલની પ્રાવર્તિની કાની પહોંચાડવાને માટે તમારી સામે કામ ચલાવવું પડશે. પશુ સળીઆ ખાવાની રીત જરૂર છે ? [જાણતું બારીમાથથી જુલે છે.] ખાવાનું સરસ દમણું મોકલી આપું.
- બીબે : ના અમારે નથી ખાવું.
- જેલર : તમે બધા વહેવારે માથેસો ઘસીને આ રીસામણું કેમ લાઈ બેઠા છો તે જ સમજાવું નથી. તમે જૂખ્યા રહેશો તો તમારું શરીર બગાડીશો. એમાં મને કેં નુકશાન થવાનું છે ? અને સરકારને તો ફાયદો છે. તમે જમી ક્યો માફ માનો તો.
- પહેલો જેલર : અમારો નીકાલ કયો તો જમીએ. અમને ક્યાં અન્ન સામે વેર છે.
- જેલર : બે સમજુ માણસો બેસીને કેં વાતનો નીકાલ નથી કરી શકતા ? હં બરાબર છે ને ?
- શાધા : હા, એ સાચું છે.
- જેલર : તમે પશુ એવું જ માનો છો, ત્યારે શા માટે ખાઈ નથી સેતા ? જમી લો પછી બધી વાતો કરી જે તમારી ચોખ વાતો દશે તેનો વિચાર કરીશું.
- બીબે : નીકાલ યથા વગર અમે ખાઈ ન શકીએ. અમે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે.
- જેલર : મને તમે કશું પણ નથી જોઈએ. મારી સાથે કોઈ સરળ વાત કરો તો હં નરમ છું. પણ કોઈ પમડી આપે તો હં મરી જઈશ તો પણ

કાનજી : એના કહેવાનો અર્થ તમે સમજ્યા ?

પહેલો : બહેન હુદિ તો તમારામાં જ રહે !

કાનજી : જેલરના કહેવાનો અર્થ હું તો એટલો જ કરું છું કે આપણે ઉપવાસ છોડી દેવો અને એ પછીથી આપણી વાત સાંભળશે અને તેમાંથી જે વાત યોગ્ય લાગશે તેના વિચાર કરશે. આપણી શી વાત છે તે એ સારી પેઠે જાણે છે, અને એ જો જોને યોગ્ય ન લાગતી હોય તો યોગ્ય મનાવવા માટે આપણે તો ઉપવાસ બાંધ્યો છે. આપણે નથી વધારે કે કહેવું કે વિચાર કરવો. આપણે પૂરતો વિચાર કરીને જ જે કરવાનું તે કહ્યું છે. બધાં સુધી આપણી પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે જેલર માંથી ન માંજે ત્યાં સુધી આપણે તો આપણા નિશ્ચયને વળગી રહીશું.

બીજી : હા, હા, બરાબર છે.

ત્રીજી : યશુ તમારું બાપજી પૂરું. આપણે યાદોને વળગી ન રહેવું. જો, જેલર બહેન માંથી ન માંજે પણ એના વર્તન પરથી બતાવી આપે કે એ દીલગીર છે તો તે આપણે ખસ મથવું નેહએ.

પાંચમો : બરાબર છે, હું તો કહું છું કે આ બધી યાદોની મારામારીમાં વાતનો જાણ કિંવસ છેડો આવવાનો નથી. માંથી મંજિ યા ન માંજે. દીલગીરી બતાવે યા ન બતાવે હું તો કહું છું કે આપણે ખાઈ લેવું. આપણે અહીં મરવા માટે નથી આવ્યા, જીવતા હોઈશું તો બહાર જઈ સરકાર સામે લડીશું.

સાતમો : એ બરાબર છે.

કાનજી : આપણા બાપજીનું અપમાન યશુ એટલે આપણે આ રસ્તો લીધો. તમને હવે જેલર જે સૂચવે છે તેનાથી જો તમારું સંમંધાન યશુ હોય તો તમે પોતાની જાતને ઉતારો છો. બૂખે તમને ઘેરીને તમારી છાત્રી મંદ બનાવી દીધી છે. [આ વાત દરમ્યાન સાવજ દાખલ થાય છે;] જેમ બાલજી, તપાસ કરી આવ્યા ?

લાલજી : શાન્તિભાઈને પરપીતાલમાં મળ્યો. એ બેલાલ થઈ ગયા હતા ત્યારે જેલરે ધકઠરને એમને દુધ પાઈ દેવાનું કહ્યું હતું. ખરું, પણ એ પાઈ થકે તે પહેલાં એમને લાન આવ્યું. એટલે થયું જ મુરસે થયા અને દુધ પીવાની ચોકખી ના પાડી. [આ સાંભળી બધા એક બીજા જોડે, વાતો કરવા મંડે છે. એટલે પાંચાડ થઈ રહે છે.]

કાનજી : સાંભળ્યું બાપજી ! આ માણસના કહેવા પર તમે વિશ્વાસ મૂકવા તૈયાર થયા છો !

બીજી : હુઝો !

પહેલો : બહમાય !

ચાંચો : આયુ ૬૬૬૬૬ જુલાઈ !

ત્રીજી : શાન્તિભાઈએ દુધ પીધું એમ એણે નહોતું કહ્યું.

- ચોથી : ના, પણ એમણે પંથુ' એવું આપણને મનાવવાનો હશે. પ્રયત્ન કરો.
- પાંચમી : એના દક્ષગત સામે આપણા ઉપવાસની શી અસર થવાની છે ?
- ત્રીજી : એ તો જેસેકુ તેસા આપણે થવું જોઈએ.
- છાંદસ : આ વાતો આપણે પછી મેલી મહાભારત વાંચીએ તો કેમ ?
- બીજી : વાંચવાનું જવા દો આપણે બીજી કાંતો કરીએ. કાનજીભાઈ, તમને લાગે છે કે આપણે જો પ્રતિદાને વગમી રહીશું તો આપણી છત થશે ?
- કાનજી : જરૂર.
- બીજી : અને કેટલા દલાસ વગમી રહેવું પડશે.
- કાનજી : આપણામાંથી જેમ બધા કરી તેમ જલદી. પણ આપણે જો નવપાણ અતાવશું તો બધું ફોગટ જવાનું.
- બીજી : અને આપણે કેટલા દિવસ બૂખ્યા રહી છીએ ?
- પહેલો : શેરાએમાં મહીનાઓ સુધી બૂખ્યા રહ્યા સાંભળ્યા છે.
- ત્રીજી : એ કે' એમને શેરા ઉપવાસ કરવા નહોતા પડતા. માત્ર ખાવાનું બોલું મળતું એટલું જ.
- પહેલો : કુતરાં અને બીલાડાં એ ખાવાનું કરી લેતા ?
- પાંચમી : કોલમાની ખાણમાં દલાસ મણેલા લગભગ એ મહીના છવી સડ્યા છે.
- બીજી : એ સધીવાર તો બીલું કે' ન મળ્યાંથી ચામડાને પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણી પીતા એ ખરું છે !
- છાંદસ : આપણે જેલવા જ દાખલાઓ જોઈએ તો અપરજે'ડમાં મેક્સીની ૮૧ દિવસ સુધી છવતો રહ્યો, અને જતીનદાસ ૬૧ દિવસ દહવે.
- કાનજી : જેનેમાં ૪૨ દિવસના ઉપવાસ કરનારા દહવે થયા છે. એમાંના બાએ જ કોઈને કે' થાય છે.
- છાંદસ : કાનજીભાઈ, કે' મરગાવેને તો વખત આવ.
- એ ત્રણ કેદીઓ' હા, હા, મરગાવે. [એ દવાલવાર અને કેરી ચોટી દાખલ થાય છે. અને કોઠામાંના કાનજી સજાવે છે.]
- કાનજી : આ કાનજી સજાવારી રહે એટલે મરગાવું. [કેરી ચોટીને] કાનજી, કાનજી વચ્ચે મૂકી દેજો. [કાનજી ત્યાં ખૂંડે છે. અઢારથી દહ વેડાણું આજવાણું આવે છે, બધા કાનજીની આજવાણ સાંભળીને ધેરી બધ છે.]
- કાનજી : [મરગાવે છે] હરિનો મારગ છે ચરાનો..... [પત્થાર]
- બીજી : સરમ મરગાવું.
- પહેલો : હવે તો તાણું હા કે એટલે સારું.
- કાનજી : કેમ ?
- પહેલો : તાણું દેવાઈ આવ તો આજે હવે ખાવાનું નથો ખાવાનું એવી નિરાંત થાય. બૂખની બાબતમાં પણ એક વાર ખાતરી થઈ આવ કે ખાવાનું નથો મળવાનું તો એટલું કષ્ટ થાય છે. અર્થ સુધી આજા છે ત્યાં સુધી પીયા પણ રહેછાં.
- છાંદસ : પણ આપણે તો એ આજા સુધી જ નથી આપણે કર્યા પડણે બૂખ્યા

રહેવું પડે છે કે એવી ત્રાસ રાખીએ છું તો એ ધરણું કે આપણી વચ્ચે ખાવાનું મૂકી નામ અને છતાં ય કોઈ ન ખાય.

પહેલો : ના, ના, લાલજીભાઈ, એવું તો ન જમાન. મન હઠ કરી કોઈ વસ્તુ આપણે ફર કરી એનો વિચાર સરખો ન કરવાના પ્રયત્નમાં આપણે સફળ પથ ચાલ્યો, પથ ચાલતી વસ્તુ સામે રાખી અને ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્નમાત્ર દુઃખની ઉપર ધમ દીધા જેવો છે. આવા પ્રયત્નો બહુ ઓછા સફળ થયા છે.

કાનજી : આજે હજી બંધ કરવા કેમ નથી આવ્યા ?

ત્રીજો : જેલર હાથમાં ખાવાનું લાવવાનો છે એટલે.

કાનજી : અત્યારે લાવવાનો છે ?

ત્રીજો : હા, જુઓ પેલો આવ્યો [બધા દરવાજા તરફ જોવા મળે છે. જેલર, એક સીપાઈ અને ત્રણ કેલી ગોદાંચ દાખલ થાય છે. એ કેલી ગોદાંચના માથા પર ટોપશીઓ છે અને ચીનના કાચમાં આવરી છે.]

જેલર : [આગળ આવતો] કેમ કાનજીભાઈ, બૂખ શું કહે છે ? [મનજીભાઈ જવાબ નથી આપતા અને હંટ જઈને હાથ રહે છે.] જુઓ, આવો જેલર તમને ક્યાંથી મળવાનો છે ? ઉના ઉના ચેટલા, કાંઈ અને મીઠું. શાક બનાવવાનો વખત નહોતો, મેને મેને જોઈએ છે ! [એ તરફ નજર ફેરવે છે] કોઈએ બીચની જરૂર નથી. તમે સત્યાગ્રહી છો તો બૂધ સુધારતાં શરમ થેની હોય.

ત્રીજો : બધા માટે અહીં મૂકી નામો અને પછી ખાઈશું.

કેટલાક : અમને નથી જોઈશું.
કેટલાક : હાઈ જાઓ.
પ્રતિજ્ઞા.

જેલર : હા, જો તમારી સૂચના ઠીક છે. બધા નિરાંતે ખાઈ શકે. જુઓ અહીં કેટલા છો તમે ? વીસ કેમ ? અહીં ૪૦ ચેટલા ૮૦ કાંઈ અને બેસેર મીઠું મૂકા [ગોદાંચ તે પ્રમાણે કોઠાની વચ્ચે મૂકે છે.] આનો ખાણુનો મહામા, હું. આવ્યો. [દરવાજા સુધી નામ છે, અને પાછા ફરતો] મુંઝાતા નહીં કોઈ.

બીજો : [આગળ આવતો] જેલર સાહેબ, તમે જાઓ તે પહેલાં મારે પૂછવું છે કે તમે શાન્તિભાઈને હાથ પીચની જોડી વાત શા માટે કરી ?

જેલર : જોડી ક્યાં છે ? કાકરે એમને આપ્યું તે હું જાણું છું.

બીજો : પથ એમણે ન લીધું તેવું શું ?

જેલર : એમ ? ત્યારે તપાસ કરાવવી પડશે. આણે પછી જોઈશું. તમે ખાઈ લો.

[જેલર નામ છે. જરાવાર હાથ શાન્તિ વરતી રહે છે અને આરતેઆરતે દરેક જગ્યા પેલેપેલેની પધારી પાસે જાને જોશે છે. બધાની નજર ચેટલાના દગલા તરફ છે, પણ વીંટીને લેવાની કોઈની હાંમત નામતી નથી.]

લીઝ

સ્વદેશી મારકેટ કમીટીએ માન્ય કરેલ
શુદ્ધ કારમીરી રેશમમાં બનેલા

ખરા કસબના લખા—
કસબની સાડીઓ-મલમલ
લખાની ટોપીઓ.

(માખાતું)

સી. એસ. શાહ લખાવાળા.

બવાનીવડ, સુરત.

મલમલ રેશમ -

જી. ચીમનલાલ એન્ડ પ્રધર્સ,

કરંભા બીલીંગ માન્ટરોડ, મુબાઇ.

જવ તું શીઘ્રને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે !

જાંગીના ચીમનની પોલીસીઓમાં “વોર્ડન” જેટલી સમવડો
આપે છે તેવી બીજી કોઈ પણ હિંદી ચીમન કંપની આપતી
નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે
ચીમન કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે “વોર્ડન”ની
પોલીસી બાબતમાં કોઈ પણ બતની સંકેત સળવાતું કરેલું નથી. આ પોલીસી ખૂબ
વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે
“વોર્ડન”ની જાંગીની પોલીસીમાં તમારી મૂંઝી રોકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

રીચી રોડ

અમદાવાદ.

શાખાઓ: ૨૬૫, દોનખી રોડ, રોડ, મુબાઈ ૧૨, ચામ્લુ ચેરી સ્ટ્રીટ, મદાસ.
૨૧, બોલ્ડ રોડ રાઉન, કલકત્તા. સન-આન્ન ૧૮૦, સુપરાર પો, પૂના.

ત્રીજી : હો લાલજીબાઈ, તમને જોઈવું હતું તેવું થયું. આ રોટલાં અહીં આવીને પડ્યા [હઠીને રોટલાના ઢગલા વચ્ચે જાય છે. એક ઉચ્છ્વાસ] આજે તો સરસ રોટલા અને હનુ છે. [એક ટુકડો જાંઘીને મોંમાં મૂકવા જાય છે એટલામાં લાલજી આવીને ઝુંટવી લે છે. સુસ્તો થઈને] શું કરે છે ?
[પકકો મારી દૂર ખસેડે છે, અને હાથથી ફરીથી રોટલો લઈ મોંમાં મૂકે છે]

લાલજી : એ અગપાન !

ત્રીજી : એવો સરસ લાગે છે. આવો લાકળો, ખાઈ લો. [રોટલો અને પાંચમો ઢગલો થાય છે અને રોટલાના ઢગલા તરફ જવા મટે છે પણ કાનજી તથ્યે આવી ઉભો રહે છે, અને કાનજીને પકકો મારી જાનુએ ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ કાનજી એમને પકડી રાખે છે.]

કાનજી : તમારે તમારી પ્રતિજ્ઞાની આટલી જ કીમત છે તે હું જાણુ તો નહોતો.

રોટલા : જવા દે, તારું બાપજી નથી સાંભળવું. [રોટલો અને પાંચમો છૂટા થવા મટે છે.]

લાલજી : પકડી રાખો એમને, એટલામાં હું આ નખખોલ વાળનાર રોટલાઓ ઉચ્છ્વાસે ને ફેંકી દઉં. [નીચા નમી છે અને ઉપાડવા જાય છે એટલામાં ત્રીજી કાનજીને જુલાળી નાંખે છે તેથી તરૂન અંધાર થઈ જાય છે, અંધારો મીનિટ સુધી અસ્પષ્ટ પાંખાટ અને દોડાદોડ થતી સંભળાય છે, પણ માત્ર હોહો થવાવળા આવા હોય એવા અવાજો સંભળાય છે. એક મિનિટમાં પાકળના ફરજાળની બહાર કાનજીનો ઘેરૂંર દેખાય છે, અંદર આવે છે, એટલે બધું શાન્ત થઈ જાય છે, કાનજી અને લાલજી રીવાજ દરેક જણ રોટલાની પચારી પર બેઠો છે કે સુતો છે, લાલજી એ વચ્ચે પડ્યો છે તેને હાથ દઈને કાનજી ઉભો કરે છે એટલે કપાળ પછી લોહી નીકળતું દેખાય છે.]

કાનજી : [યોદ્ધા બેઠે] શું વાચું ?

લાલજી : કાનજીનો કામ.

પકકો પડે છે

(અપૂર્ણ)

ભારતીય જિવાસ

રિપ્ડ લોજ

સ્વચ્છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અભોડ

જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ

૨. નં. : ૨૧૧૧૦ કાલબાદેવી રોડ, સુંબાઈ ૨

તાર : ૬૨૬૬

[અડધે રસ્તે : અનુમંજીવ પુત્ર ૨૧૦થી]

કું એટલે સુત્ર જાણી જોઈને આપા જોઈ જ ન જાણીને લીધે જ પૃથ્વી પર માનવની અપોગતિ થઈ છે એમ માનવા છતાં એક બે દલાઈ તો આપા પાપથી પૃથ્વીનું શું થશે તેના અંતીર વિચારમાં રહ્યો અને એ જાણ વિચારને પરિણામે જાણીશ્વર ઉદારતાના શુભ આશયથી મેં એક પુસ્તક લખવા માંડ્યું. તેનું નામ 'જાણીશ્વરનું કર્તવ્ય' એવું રાખ્યું હતું. એ પુસ્તકની સરખાતમાં જોઈ જ ન જાણીને ઉપર મેં આશ્વેષો કરી હતા એવું કંઈક થઈ છે. થોડે દલાઈ એ પુસ્તક અધૂરું રહ્યું અને એક ઝવરી સર કરી. ઝવરી ૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૬૭ ને દિવસે સર થઈ છે. સરખાતમાં નાંદી રૂપે જાન્યુઆરીના અંતિમ દિવસે મેં લીધો છે :

માળાપાતાત્રિવૃત્તિઃ પરધનહરણે સંયમઃ સત્યવાચક
કાલે શક્ત્યા પ્રદાને યુવતિઞ્ચવકયામૃતઃપ્રાપ્તઃ પરેપામ્ ।
નુષ્ઠાણોત્તોત્તિમદ્ગો મુલુ પુ વિનયઃ સર્વજ્ઞતાનુકમ્પા
સામાન્યઃ સર્વજ્ઞાણેષ્વનુપદતવિધિઃ એવતામેષ પદ્મા ॥

એ ઝવરીમાં જન્મતી ઉત્પત્તિ ને જાણીશ્વર નિયંત્રક રૂપે નેપ છે.

૮

જીવનના સંસ્મરણોનું નેજરની મજબુતિ તે એક આગવ વર્ણની બાંધિશ બનીઃ મૌરવણી ને નેજરની; દેવાળ અને તોશની. અને સાથે રમતાં, ગાતાં જોડાઈ રહે છે તેમ, અને તોશન કરતાં, સહતાં, મોઢવાર રહતાં પણ ખાંડાનાં જોડાઈ દમીકા કરે છે તેમ. એણે મારે મારે પલો અનિશ્ચય જોળ્યો હતો. મારી કાપડને એની જાસ-પાસ કંઈ કંઈ સ્ટિચો થઈ અને કાગળે એક મૂર્ખ કાપડવિલાસી માલમલ રણ-ચાર મહીનના સંસ્મરણના મૂલમાંથી કેટલાંય વર્ષો સુધી રજાનુભર અને સાક્ષિની સવિતાઓ વધી ગઈ. એ સંસ્મરણનાં સંપૂર્ણગી મિત્રો જાસ કરીને એક નવલકથામાં ચીંતી છે. એ ચિંતેલી મોહિની વાસ્તવિક જીવનના એક અતિસામાન્ય અનુભવના વર્ણનથી કું વિનયવા માંડતો નથી.

મકરણુ ૩ વળું

૧

૧૯૬૭ માં જાણી જોઈ કું નસિકની જગાએ ગયો અને પહેલ ઉતરી, જી. જાણ. પા. ની ગાડી લીધી. મુજાબીને એ મારો પહેલો અનુભવઃ પુત્રી, મંદી, મોટા થયો, ને ગીત વગી. એક જાતનો પ્રારંભ દેવામાં પડ્યો હોય એવું કે સંસ્મરણ છે. પછી અરજત સંસ્મરણ છે. થોડા વાંચના જોડેના સમય એ એક ગરીબરૂ બની અંતરેપરમાં એક ગરીબરૂ લીધી કે જામે તેમ જન્મના થઈ જ નોંધાં. જોડા તપથી જાણીને જાંબને મેલ રજાઓ. અને કુંમાં નાથ થઈ ત્યાં પણ પહેલ ગરીબરૂ જોડા નહી, અને પછી તો ગાળ દેશ મોટા. જાણીને થઈમલી, જોડાને જોડાઓ ત્યારે ને ગયો.

તીથેની પવિત્રતા જાણીને થઈ થઈમાં જ વસે છે તેમ અને આ પહેલો અનુભવ થયો.

અને નાસિકથી પાછા આવ્યાં ને બાપાજીની બદલી થઈને થઈ. ત્યાં કેાઠ મામલતદાર પર લાંચ લેવાનું આજ આખું દેશે એટલે તપાસ કરવા એમની નીમણુક થઈ અને થોડા મહીના બા, બહેનો અને હું જામ્ય રહ્યાં.

એ વખતે એક નાનકડું કુરકુરીયું માથે મોટો દોરતો બચુ. સોનેરી આ જાબલાં જેવું તે સુંવાળું, નાનકડું ને ધારીયું હતું-અણે છવટું રમકડું. એ મને ઘેતો છેલ્લો બનાવી રહ્યું હતું. હું દિવસ બધો એની સાથે રમતો ને એને પંખાળતો કે ભેટતો. મારે હાથે જ હું એને તવાડતો, તવે જઈ હું દુધ પાતો. અને એ બધું સાથે કરવા જતાં, દોડતા ને રમતા, એનું નામ મેં બોલી આપ્યું હતું.

બોખીની બાળા બહુ જ સુંદર હતી, ને તે બધે વખત રનેદથી મારા પર કરી રહેતી, ધણીવાર હું તેને સાથે બેસાડી મારી બધી વાત કરતો. 'હું' પરીક્ષા પાસ કરીય કે નહીં, હું પરણીય કે નહીં, બોખી 'એવ બોખી' ની માફક મને મરતો બચાવશે કે નહીં વશેરે ધણી વાતો હું કરતો, અને તેના બધા બાળા બોખી વગર બોલે બાંબોથી જ આવતો.

કેાઠવાર હું એને કહેતો કે આપણે એ ડમારકસન કોટની બહાર જઈ સુઈ રહીશું, અને સવારે રાત્રીનો વારસ થોડવા સરઘરો કરવાને બોલી આવશે અને મને બંદર લાઈ જશે, ને મારી પર બેસાડી રાજકુવરી પરણાવશે ત્યારે હું તને પણ હીરે મઢીય એમ હું ખાતી આવતો. અને એ મારી ખાતગી વાતમાં એને એકબાને બહુ જ ઝડા હતી.

એને બહુ ભાવ આવે ત્યારે એ મને આલ્લા માંડતો; પથુ બાલ્યાળના કુતરાથી એનું બખાલણ કામ ન થાય તે ધીબવવાનો હું પ્રયત્ન કરતો. પથુ એ જાત બોખીને ગળે ઉતરેતી નહીં તે એક મને એના પર બધો મુસ્સો આવતો.

બોખી આજો દહાડો મારી ખાતળ જ બમટું. દોરીએ બંધાતું તો એને ચમટું નહીં, કેાઠ બધે તો નાના માલકની માફક એ બાકેદ કરીને રહે, એટલે હું દોડતો આવી એને છોડું અને એનાં બાંસુ લુછવા બેસી જાઉં. રાતે પથુ કેાળુ ગળે કપાથી એ મારી પગારીમાં આવી લપાઈ જતું.

હું બોખીને મારી સાથે બધું લાઈ ગયો પથુ ત્યાં એ વિશે અનેક મુશ્કેલીઓ હોય થઈ. ત્યાં પટાવાગાબો નહેતા એટલે એની બધી ઉસ્તેવારી મારે. માથે આવીને પડી. સગીનમાં રસોડું બલગ હતું એટલે ત્યાં મુખી એ જતું નહીં, પથુ બહુમાં તો પરસાળમાંથી એ તરત રસોડામાં ધુસી જઈ બાલ્યાળના ધરના બોલે બજાવી મારતું. અને દોરીએ બંધાતું તો એ ચીસાવેલ કરી ઉઠતું.

તે વખતે હું ત્રિકાલ સંખ્યા કરતો. નાહીને અબોલીયું પહેરી હું ઉપર મહા દેવની એરડીમાં સંખ્યા કરવા જતો ત્યારે મારે પરસાળમાંથી જતું પડતું. અને તે વખતે મારી સાથે થવા બોખી પ્રાણ પટકતું. એની કાચી ચીસોથી ધર શાઈ ઉઠતું, અને એનો છવ જતો એક મારું દેડું ચીરાતું. સંખ્યા કરવી કે એને છાતું રાખતું

એ વચ્ચે મારું મન યુગગાઇ જાયું. બેચાર વખત તો દોરી તોડી એ અને વળગી ચઢવા બેઠું ને મારે પાછા જઈ ફરીથી નાણું પકડ્યું.

મારો આત્મા કકળી ઉઠ્યો. આ ઉપાધિ શેજની થઈ એટલે એકવાર હું સખત નિર્ણય પર આવ્યો. બોળી વિના વાણે, અજાણને સંખ્યા કેમ થાય ? પડાણીને મળી તેની વાડીમાં બોળીને મોકલી આપવાનું નક્કી કર્યું. પછી બીજે દહાડે હું એને છેલ્લી વાર બેઠયો. કુન્ને ઓસતા દેવાળ મુરકા સમાવી મેં એની નિર્દોષ અંજિમાં રહેલો વિશ્વાસ જોયો. આખા જગતમાં હું એકમેક જ એનો અધાર હતો. મારા માતા-પિતા મારે તિરસ્કાર અનુભવેલો હું બોળીને લઈ મારા પડાણીના માળીને આપી આવ્યો. બોળીની અંજિ અને જોઈ રહી હતી, આ અપરિચિત વિશેષથી અકળાઈ તેણે મારી પાસે આવવાનાં બહુએ ફાંફાં માર્યાં. તેની ઓસણથી મારું હૈયું વીરાણું હતું; તેને પાણું લઈ લેવાનું મન થયું; પણ સંખ્યા કરવા જતાં અને એ અકકરો એ બીક લાગી એટલે અંજિ ખીંચી હું ત્યાંથી નાહો. રોજ શાનના મારા કાનમાં ક્યાં સુધી તે ઓસો મંજવાની ને ત્યારે હું પથારીમાં માંણું લાંબી દાડક આંસુએ રસેલો.

૨

મારો મુરતની સાર્વજનિક તે વખતે The English School-ડીંગલી રજીસ્ટ્રેશન ને ત્રીજે વિખ્યાત હતી. ત્યાં મુનીશાસ મારતરના કાલ નીચે, ફોટ વર્ગમાં પહેલાં ત્રણ સ્ટાંડર્ડ પ્રથમમાં, પછી બરુચની હાઇસ્કૂલમાં હું સખત થયો.

ઘોષા ધોરણમાં હું બેઠો ત્યારે કાંઠારકરની સંમૃત માર્ગપરિચિત્રનો પહેલો પાઠ ચાલતો હતો અને પહેલે જ દિવસે મારતરે પહેલા પાઠ નીચે આવેલા પૌર્ણમી-ચાંદ્રકાંડ આદિ લખકર ચન્દ્રોથી લગતુર નિવમે ગોખવા આવ્યા. એ ગોખાણીયા યુગ હતો આણું વાળ ન સમજાય તે પરત્વે પણ એક છોકરો મોલતાં રહી જાય તો સોડીતો. ફટકો પડે મેં માથાકુટ કરવામાં કસર નહીં રાખી. સંસ્કૃત ગ્વારણનું ૨૬૨૫ સમજાવવા એક મારતર રાખ્યો. મજાજામિ, મજાજાવ-થી આણું મર મળ્યું. સંપિના નિવમે નિવમ કડકાડ ગોખવા માંડ્યા. પણ એ જાણવા આવ્ય ત છુટી તે નજ છુટી. પછીના વર્ષમાં તો અનેકવાર કાંઠારકરનાં પુસ્તકો ગોખ્યાં, પરીક્ષાઓ આપી, સારા માર્ગો ગોખ્યા. પણ પ્રથમદર્જને ઉદ્દભવેલો અણમોઘ આજીવની રહ્યો છે. ને પરિણામે ગ્વારણ માનવું મારું કડક નહીં જેતુજ રહી ગયું છે. કાંઠારકરની વિદતા અવાધ હતી, પણ તેમનું માલ માનસનું કાલ અત્યંત પરિમિત હતું. એમની અધરી રીતમાં ફેરોલકાને સંસ્કૃત જાણ કુર્મચ લઈ પડી છે.

(અપર્ણ)

નવાં સત્યો શોધી કાઢવાં એ સૌથી મોટો ને ઉમમ આનંદ છે; અને પછી જૂના પૂર્વગ્રંથોને રચાવી કેવું.

—કેદરિક પો શ્રદ

[માનવતા : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૩૬થી]

કોઈ બંકે પાંદે એમ હમેશાં પ્રાર્થતા. પણ પાર્લમેન્ટની નીતિ જોઈ તે નિરાશ થતા. મ. ગાંધીજીના લેણા અને વ્યાખ્યાનો વાંચી એની એ નિરાશા આશાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ. બંકેથી એ એજન્સી પ્રતિભાના એને ઘરઆંગણે ફરતી થયાં. એક જ વાર ગાંધીજીને એણે સાંભળ્યા અને તે તે જ દાણથી આ અધિસાના હૃદયને હૃદય ને મનથી બંકત થઈ ગયો.

* * *

સિદ્ધિએ થયાં એક જ આસમાનના છત્ર તળે રહેતા, એક જ ભૂમિનું અનાજ ખાતા, એક જ દેશનું પાણી પીતા, આ બાઈબાઈ જેવા હિન્દુ-મુસ્લીમને એકબેના જીવ હોતા જોઈ એનું કુમણું હૃદય કમ્પી ઉઠ્યું. એની બાવનાએ અંતરમાંથી પોકાર કર્યો.

માતાની ઘણી ' ના ' છતાં તેણે સ્વયંસેવક તરીકે નામ નોંધાવ્યું. શરૂઆતમાં તો તેણે મુસ્લીમ-હતાઓમાં જઈ ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો. વિકરાળ હિંસક માનસને એનો ઉપદેશ ન કુચો; અને ખુદ મુસલમાનોને હાથે આ પાક મુસ્લીમને માર ખાવો પડ્યો. માત્ર મુસલમાન હોવાને કારણે એ દિવસે જીવતો રહી શક્યો.

આ બનાવથી તે હિંમત હાર્યો નહિ. હલકું એના હૃદયમાં તે દિવસે બમણું જોડાઈ આવ્યું. તેની બાવના સવિશેષ જમત થઈ. બીજા દિવસે હિન્દુ હતામાં જન્મતા તેણે મનમાં નિર્ધૂપ કરી લીધો. રાજ કરતાં આજ તે એણે જમવા બેઠો. પુત્રની-એકના, એક પુત્રની-સલામતી માટે માતાના હૃદયમાં નિરંતર ચિંતા થવા કરતી એનું ચાલત તો તેને મરમાંથી બહાર પગ ન મૂકવા દેત. પણ કદી ના કહેવા ન રેવાંધલી માનું હૃદય પુત્રની જીવ અને ધમસને ના પોંચી શક્યું. જમતાં જમતાં માંમે કરી એકવાર પુત્રને પકડી રાખવા પ્રયત્ન કરી નેયો.

" બેટા, આજ ન જાય તો ન આવે ! "

" અમા, આજ તો મ્હારે જન્મું જ જોઈએ. હવે તો પોલીસો પણ સંતોષા રહે છે. એટલે હવે જ ખરું કામ તો છે. "

પોતે ગઈ કાલે માર ખાધો હતો, અને આજ હિન્દુ હતાઓમાં પોતે ફરવાનો છે એ જન્મે જાળતો એણે જાણી જોઈને માથો છપાવી હતી. નહિ તો માતા એને આજ આમ જવા ન દેત.

" બેટા, આવામાં જન્મનું કેટલું જોખમ ! તું ઘરમાં આવે નહિ ત્યાં સુધી મ્હારો જીવ ઉંચો ને ઉંચો રહે છે. "

" મા, તું જોડી ચિંતા કરે છે. એમ તે કંઈ મરી જવાનું હશે ! " ફરેને હસતાં હસતાં કહ્યું. માતાનું હૃદય આ હાસ્ય કપાળી ઝીલી શકે ?

" બેટા, એટલે કેમને પૂછીને નથી આવવું. "

" અમા, આવા પરાપકારના કાર્યમાં મરવાનું સફામ. કોઈ વિરલાભ નંસીબમાં જ લખાવડું હોય. " હજુ ફરેનેના મુખ ઉપર એ જ રિમત હતી.

" ફીકરા, એવું મ બોલ. એવું મોત તો ફરમવને પણ ન આવે. " મા

મને તો કાંઈ થયું નથી. હજુ કહે છે ને કે સૌને સાચવનારો પ્રુથ છે. તો એ પ્રુથ મને નહિ સાચવે ! ”

“ પ્રુથ ત્કને મલાખન રાખે. એક એક, રાતે થું ખાશે ? ” કુસેન નથી માનવાનો એની ખતરી થતાં માતાએ વાત બદલી.

“ મા, આજ તો ખીચડી જ કરશે. ”

“ ઠીક, પણ તું કાલ જેમ મોડો ન આવીશ નહિ તો ખીચડી ભી જશે. ”

“ ના, ના, આજ તો જરૂર બેસો આવીશ. ”

માતાને બેઠેલા આવવાનું વચન આપી પુત્ર ગયો. ને માતા બેઠેલા પ્રુથના બનની ચિંતામાં પડી.

સ્વયંસેવક દગળા નેતાની ધણી ના દોષ છતાં તેણે હિંદુ ભાતમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, ગપોરે જણુ ખાવજ થયેલા હિન્દુઓને યોગપીઠ પાસેથી ખસેડી ‘ એમ્મુલ-સકાર ’માં તે દોરપીટલમાં ગયો. એ બધાની બચાવવા કરી તે બદલ નીકળતો હતો ત્યાં દોરપીટલના દરવાજા પાસે ખાટલામાં પડેલા એક હિંદુ દરદીએ એને ઓળખ્યો. નહિ છતાં સઙ્ગ એવી રિધતિમાં દોષ છતાં તે કરી લાગ્યો. લગડને પડે તે કુસેનની સાથે ગયો અને ત્રેને પડે પડ્યો.

“ ભાઈ, કાલે તમે ન દોષ તો હું આજ આ રિધતિમાં પણ છવતો ન દોષ ! ” દરદીએ કૃતજ્ઞતાભરી નજર કુસેન પર મારી.

હાથ ઝાંઘી ત્રેને ઉમેા કરતાં કુસેન બોલ્યો, “ ભાઈ, પ્રુથ સૌનો બેઠી છે. ” આટલું બોલી પેલા જખ્ખીના માથા પર હાથ ફેરવી તે પોતાની ફરજ પર ચાલી ગયો. ત્યાંથી તેણે કાંધાગડીનો રસ્તો લીધો. વધારે અને કૃષ્ણીના આકેતમાં આવી ન પડ્યા બેઠે એણે આજે રોપી નેતાની ખેરી.

પેડીવરે તે કાંધાગડી આવી પડેાંચો. એક ન્હાની ગલીના ત્રાસ પાસે ચારપાંચ મચલીઓ હાલમાં રાંધેલ લઈ બેઠા હતા. બધાએ એના તરફ એક સંકેતભરી નજર નાંખી. કોઈપણ બનના કાલ વચર તે તેમના તરફ ગયો. હાલમાં રહેલી કપડેઘની સાલબંધ અને સરગ લાવણી તે ના રોપી કાગેલ.

“ ભાઈઓ કા ખરે આમ આપણે ખંદર ખંદર ભરી મરતું ? ”

“ હવે જા જા, મોડો દેવબાળ થઈને આવ્યો છે તે. ” એક કાંધાગડી બોલી લાગેલ.

એનો એક મચલીઓને પણ મુસલમાન જેવો લાગ્યો. માથુંમ મચાંવાર પ્રવતપૂર્વક પણ પોતાની ભત ને જન્મ નથી છુપાવી કકતેલ પણ એના માથા પર રોપી હતી નહિ, અને મચલીઓ બેઠેલો નિર્જીવ કરતા અંચાલ, કુસેને ફરીથી કહ્યું.

“ ભાઈઓ, પ્રુથને ખાતર...”

“ આતો સા...મુસલો છે. મારો, મારો. ” રોજામાંથી એકજણુ બોલી લાગેાને બીજાઓએ “ મારો, મારો ” કબોનો પ્રતિબંધ પાડ્યો. બસો સંભળી એમ જાડીએ આપ્યા. કુશનદાશે એ દિકામાં એવા લાગ્યા. બોધમાંથી પણ કેટલાકે ‘ મારો ’ કબોને પોતાજ આપ્યું.

મવાલીઓ દુસેન તરફ આગ્રહ વધતા હતા.

“ ખબરદાર ! ત્યાં જ ચેભો. ” દુસેને ત્રાક પાડી એના અવાજમાં ભયંકરતા હતી, કામની એની વધારે પાસે જ્યાંની હિંમત ન આવી, એટલામાં પાછળથી કામને પીડમાં ડાલનાં થા ક્યો. પાક પ્રસવમાન મુવક જમીન પર ઢળી પડ્યો. વાઘને પહેલો જોઈ શિકારીએને થકે ચડ્યું. ભાડીઓ લઈ મવાલીઓ આ મરતા મુવક પર વડી પડ્યાં અને પોતાને સંતોષ થતાં ‘વલોકુચીઓમાં’ પાછા અદરૂપ થઈ ગયા.

બાડીઓથી સેંકેડો હિન્દુઓએ આ જગ્યા જોયો. પરંપરા પડ્યો એ વિચાર ફેટલાક રાજી પણ થયા.

શી ભયંકર ધમોંધતા ! શી ક્રોર હલમલીનતા !

કામની હલમ, કલ્યાં પણ હતો. પણ નીચે ઉતરી એ મરી ગયો. કે જીવે છે તે માટેની નિઃશ્વાસો હોવા છતાં કામ હિંમત ન કરી નહ્યું.

એટલામાં બે હિન્દુ સ્વયંસેવકોએ ત્યાંથી પસાર થતાં તેને પહેલો જોયો, ત્હેને ઓળખ્યો. ત્હેમાંનો એક ત્હેને કાસેજનો સદાખ્યાયી હતો. તે એની જુદા માતે ખબર પહોંચાડવા ત્હેને ઘેર ગયો. બીજો ત્હેને ગાડીમાં નાંખી હોસ્પિટલ તરફ લઈ ગયો.

*

*

*

દુસેન એકાન્ત અવસ્થામાં પડ્યો. હતો ડૉક્ટર હિંદુ હતા. એટલે દુસેનમાં મવાલો હિન્દુભાઈઓ તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું જોઈ એમ તે ચોતે માનતા. આવી સ્થિતિમાં અર્ધો ગોલો કલાક દુસેન પડી રહ્યો. આખરે કોમ્પાઉન્ડરે આવી એના થા ધોયા, અને એને ખાટલા પર સુવાડ્યો.

આકન્દ કરતી માતા આવી. વોલન્ડીઅર જતે ગયો. ત્યારે ડૉક્ટર આખા માતાની આંખમાં આંધું ન્હોતાં માતાં.

“ આ હોસ્પિટલ છે. ત્હમારું ધર નથી. ખીજા હોંમિતો જરા વિચાર કરો ” રક્તી માતાને મમકાવતાં માનવતાના મૂર્ત સ્વરૂપ સમા લેખાતા ડૉક્ટરે કહ્યું.

ડૉક્ટરે દુસેનને તપાસ્યો અને ચાલવા આંક્યું. પેલા સ્વયંસેવકે પૂછ્યું, “ ડૉક્ટર સાહેબ, એને કેમ છે ? ”

“ Hopeless, Heart is sinking. ”

(આશા નથી. હૃદય નખળું પડતું વન્ય છે.)

અભાગ્યમાતાએ સ્વયંસેવકને પૂછ્યું.

“ ભાઈ ઘડતર શું કહ્યું ? ”

“ ઠીક છે. ખાસ શીકર કરવા જેવું નથી. ” માતાનું હૃદય રહમજતા સ્વયંસેવકને અસત્ય કહેવું પડ્યું.

“ ભાઈ, ખુશનો દીધેલ આશા એકનો એક એટલો દિરો છે. ” જાહે શબ્દમાં પુત્રવાસન્ય અને નિરાધારતા હતા.

એટલામાં દુસેન જરા ઠાલ્યો. માતાના હૃદયમાં આશા આવી તે લાજી યમ. ખાટલાની છેક પાસે આવી.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ ભા. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમગ્રાવલોકન આરે આરે પ્રાકૃત વાચન થઈ પડતું છે.”

—મહાત્મા ગાંધીજી

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” ખાસ અને ચિત્તવશી ભરેલું અને કતાના અગ્રિમ સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડેલું ઉત્તમ ગ્રંથ છે. શીશુલ મુનશીને ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને જે વસ્તુને તેઓ સ્વર્ણી તેને સચ્ચવન બનાવતી તેમની કૌશલતા, અને ૧૯૧૯-૧૯૨૫માં આ ગ્રંથમાં જે કતાને યોગ્ય-નાર-આસ જેવા માટે નહીં પણ-બીજાં ધ્યુએ આશ્ચર્ય પમાડે એવી બાબત એ છે કે આદ્યો અધ્યાય પરિમલ તેમજે હોય છે, અને તે પણ ભેલની રીવાજો પાછા અને અસ્વસ્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

૧૬૧૭ આ ગ્રંથનું આજ સમયે તે એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ વિવિધ ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન દષ્ટિ રાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યકર્તાએ વિસ્તારથી અને સુલભ રીતે છે. મ. મ. મ.”

—અચાર્યશ્રી આનંદરાજકર મુવ,

પ્રો. વાચક આ-સેલર, બનારસ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યકવિતાસના માત્ર આર્થિક ગ્રંથ નેવો નથી એવું કોઈ વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિવેચન કરવા માટે જે તકસ્પર્શી વિદ્વાતાની જરૂર છે તેની પાતળા કતામાં છે; કારણ કે તેમજે સમયનો મજો સમજા દેવામાં આવ્યો છે. એવે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે. મ. મ. મ.”

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અપૂર્વ ગુણ એ છે કે એમજે રૂરૂપના સમય સાહિત્યકારોનો અને તેમની કતા-બીર્મસાનો ઉલ્લેખ અભ્યાસ કરી છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ‘અર્થ’ મુશ્કેલી કરી શક્યા છે એમના કાર્યના સત્વાચલતાનું કુંભાં પરીણ કરી શકું એમ હું ત્યાં તે અને સચિદ્ર અને સર્વસંપૂર્ણ ભજાતું છે અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું કાર્ય કરાવતાં પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અપૂર્વતાએ પણ ન અત્યંતમાં કતાએ જે વૃત્તિ કરી છે, તે આરે ગુજરાત કતાનું ‘અલ્પ’ જ સજી છે.

—ડૉ. એ. બેરીંગલ કીથ, ડી. સી. એલ.,

ગુનીવર્તી ઓફ એડિનબરો

૨૬૨ ... સુજાત : નવેમ્બર : ૧૯૩૫

કામને સજીવ કહેતો હોય તેમ કુસેને એક હાથ ઊંચો કર્યો. એ દસ્ય નેષ
મૃત્યુ પશુ પળવાર અટકી ગત.

"ભાઈએ પ્રુદને ખાતર..." કુસેન જાન વગર લવતો હતો. માતાએ કપાળે
હાથ ફેરવ્યો.

"બેટા..."

"અમ્મા, મા..." એનો હાથ હેઠો પડ્યો. આંખ અધખૂલી ન ખૂલી ત્યાં
મીઠાઈ ગઈ. તે અધૂરી આશા, અધૂરી જાનના, અધૂરાં સ્વપ્નાં મૂકી એનો આત્મા
ઊડી ગયો.

તેની માતાને ચક્કર આવ્યા "બેટા" એટલા ઘન્ટો બોલતાં તે જમીન પર
ઢળી પડી.

*

*

*

સમય સાથે લોકોનું અનુન આપમેળે આશુનું ધણું, કુલ્લક ઘાત પડ્યું. સરકારે
પ્રજાને સંતોષવા અને બીજી પ્રજાઓ પાસે પોતાની સુજનતા સિદ્ધ કરી બતાવવા
"વપાસ સમિતિ" બેસાડી. ત્યાં પણ પક્ષપક્ષીનું જ વાતાવરણ હતું. બે માસે
એનો દેવાલ ડપાઈ બહાર પડ્યો. કાઉન્સિલ, એક્સેમ્બલી, અને પાર્લિમેન્ટમાં સલાહ
જણાવ થયા. તે પરિણામે !

રાષ્ટ્રીય પ્રગતિમાં દિનદિન ડગલાં પાછળ હાક્યું.

પણ કુસેન ? આજે એની કબર ક્યાં છે તેની પણ કોઈને ખબર નથી.

આ જાનજાવ !

આ ધર્મ !

આ માનવતા !

શ્રીમતી બહેન,

આપની રંગબેરંગી ચાલીએ કાચે સુમેળ સાધતા સોનાના મુંદર મીનાકારી
દાગીના મેળવવાનું એકજ પાત્રીનું મયકઃ—

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, અવેરીઆ,

૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનાના સાચા મોતી બાધિલાં સુમખ.

કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

[ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ : અનુમંધાન ૫૫ ૨૫૨થી]

ચાંપીછનું સદાકારખંડન આ વખતે સાહિત્ય અને ભૌતિકવિજ્ઞાન બંન્નેમાં કામ કરવા જાયે જતું હતું. ઇન્ડુસ્ટ્રિયલ રિવોલ્યુશન, રસિકલય પરીખ, મહારાજ દેસાઈ, રવાબી આનંદલાલ, કાશી કામેલકર, જીવિજીવજી, પંડિત ભેમરજીભાઈ વરેરે વગેરેનાં એક બીજાના સદસ્યોનાં વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીના સાંપત્તિસુલભતાના પ્રમદન માટે સરસાઈ ચલણ માંડી પરિણમે ગુજરાતી સાહિત્યના સંગીત અભ્યાસમાં ઉપયોગી નીચે એવા સમયે પુસ્તકો એક પછી એક પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યાં. ચાંપીછના મંડળના ઉપમદ ભેટાં પાંચે પણ ચાંપીછના અને પોતાના તેજે જટ પ્રમદમાં આવી ગયા.

ઇન્ડુસ્ટ્રિયલ રિવોલ્યુશન 'પુનર્ધર્મ' આનંદ વિદ્યાપીઠના ભેખકમ હતું. મુખપત્ર હતું અને તેદાના આ ભેખકમકલે રાષ્ટ્રીય દષ્ટિકોણથી રાષ્ટ્રના, સમાજના અર્થ-કલ્પના અને સાહિત્યના પ્રયોગ સચોટી વિવિધ ભેખકાવઝો પ્રગટ કરવા માંડી, બી પાંચના સાહિત્યશાસ્ત્રજ્ઞની આ પ્રવૃત્તિઓનું મુખપત્રક પદ્માદ્યુતિ છે. 'પુનર્ધર્મ' આનંદ માં કનેચલાલ મુનશીના તંત્ર નજી ચલના 'સાહિત્યમંડલ'ના મુખપત્ર 'ગુજરાત' સાથે ભગી થયું. પાંચે આ પાંચે એમની પોતાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં આપુ સખચ 'પ્રસ્થાન' આનંદ કલે હતું અને તેમના તંત્ર નીચે તે હજી સંગીતનાથી ચાંપી રહ્યું છે.

મહાત્માજી, વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓના અને મહાત્માજીના પ્રિયપાત્ર થયેલા

[પત્નીના પ્રથમ પત્ર : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૬માં]

ઓફિસથી પરવારી, રાજની જેમ ફરી લાઇ, બારણાર લોન્ગમાં જગી, રાત્રે ઘેર ગયા, અને રહેને આનંદલાલ કે કોઇ આવી મહેલે જીવિ, બારણાર કોઠા મારી દીધો.

કપડાં બદલ્યાં, પથારી પાથરી અને નિરતિ લંબાવી પેટો પત્ર વાંચવા હાથમાં લીધો. હજુ વાંચવા બંધ ત્યાં બારણું ખખડ્યું.

પ્રવીણચન્દ્રને આખા જન્મમાં ઉપજ્યો નહિ હોય એટલો ગુસ્સો અત્યારે મળ્યો. 'ત પડી તોએ પોતાની પત્નીનો પ્રથમ પત્ર વાંચવા જોડ્યું એકાન્ત ન સાંપડે એમી છુ કુશાંગ કયું હોઇ રહે ?

'કેણુ આનંદલાલ ?' પ્રવીણચન્દ્રે ગુસ્સામાં બારણું ઉઘાડવા વિના જ પૂછ્યું.

'હા ! રાણી ઉપ આવતી ન હતી તે મધુ કે લાવ જરા એમું ! બારણું ા ઉઘાડો ? ઉધી ગયા કે શું ?'

હવે પ્રવીણચન્દ્રનો ગુસ્સો કણમાં ન રહ્યો. સદવારના પહેરમાં જ એમનાં પત્રને પત્ર ન વાંચી શક્યો અને અત્યારે રાત્રે પણ જંપ નહિ !

'ઉંમ ન આવતી હોય તો ભગરણુ કરો ! આ તે કંઈ ધર્મશાળા દીરી ?' કહેતાં, બારણું ન ઉઘાડતાં, પ્રવીણચન્દ્રે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. હંમેશના શાન્ત પ્રવીણચન્દ્રનું આણું એ સ્વરૂપ જોઇ, 'કંઈ ભાંગ ભાંગ પોતે આવ્યા ભાંગે છે !' એમ બબડતાં આનંદલાલ પાછા ફર્યો.

તાર
ARYANIVAS

આર્યનિવાસ

હિંદુ લૉન્ડ
વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

ટોલોફન
૨૩૧૩૬

કાલબાદવી રીડ મુબદીર

[દોહન : મનુષ્યના પૃષ્ઠ રપતથી]

મોનવ અને પશુ

મનુષ્ય પણ છેરે તે એક પશુ જ છે. માટે એણે પોતાને પશુ સમજી પશુની જેમ જ બંધેનોથી પર થઈને, કુદરતી ધૈર્યથીએ ધૈરે તેમ વર્તવું એ એક દિલ્હોના અતિરેક છે. કારણ, માણસને પ્રકૃતિએ પશુ બનાવેલો છે, પણ એણે પોતાનું જીવન પ્રકૃતિજોગે જ રાખી શક્યું નથી. એણે પોતાની આખી રહેણી અને જીવનચરચા વિરૂદ્ધ અથવા સંસ્કૃત કરેલી છે. કેટલીક બાજતમાં વિરૂદ્ધ કરી છે, કેટલીક બાજતમાં સંસ્કૃત કરી છે. આથી અનિયંત્રિત અથવા પ્રકૃતિનિયંત્રિત જીવન જ એને માટે લાભ નથી. આ લડાઈન ન સ્વીકારવામાં એક અતિરેક થઈ બળ છે.

પશુ માણસ અધાનુત બનેલો છે, માટે સર્વ પ્રાણીના સમાવર્ષમાંથી તદ્દન પર થઈ શકે છે, એ પશુ છે જ નહિ, એ આવમાંથી બીજા અતિરેક ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ, વિરૂદ્ધિ અને સંસ્કૃતિ જન્મે કાળે પ્રકૃતિમાંથી જ જાગી છે, અને તેમાંથી જ, છેરે તે, એને જીવનરસ મળે છે. આથી એનામાં રહેલ પશુભાવને પણ સમત્વે જ દૂરથી છે.

આ રીતે મનુષ્ય બીજા પ્રાણીઓની જેમ પ્રકૃતિનું એક ભાગ છે, પણ તેનામાં પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ કે સંસ્કૃત કરવાની શક્તિ રહેલી છે; પણ એથી સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થવાની શક્તિ નથી. બીજા પ્રાણીઓની જેમ એનામાં અધિકૃત્ય નેક છે. એ નેક માનવ-ધૈર્યની જેમ યોનિનેક ઉત્પન્ન કરનારા નથી, પણ માન-ભાગદતી જેમ બિન્ન ધર્મે ઉત્પન્ન કરનારા જ છે.

—કિશોરભાઈ મહાકવિના ૩ પ્રમાણ : આસિ ૧૯૬૧

અમર સાહિત્ય

ચિરંજીવ, અમર તે સાહિત્ય. મને તેટલી નકોશ ખરે, હાજરનાં હાજતાં ચાડી બળ એ સહિત્તે વડોળ સહિત્તે અથવા લોહિત અથવા એક ઘણામાં એ અત્યંત સાચું અને સન્દર્ભ લખેલાં કરેલું લાગે છે તે એટલી સોનેરી જેવું પણ પુરાવા થાય છે, કાંપું પડી બળ છે, કાણુ પડી બળ છે, કથામાં બળ છે, તે સાહિત્ય નથી.

વર્ણનાં જગા જેમ પ્રકાશનેથી સંખ્યા વધતી જાય-અથવા પ્રાણમાં મોળાં આદિ બનેા હતાં થતાં હોય ત્યારે ત્યારે સંખ્યા વધે, મૂળ થતે રચના પાળી જેમ

નેહળી, બાકરણ, યાત્રાના વર્ષેમાં પણ મને રહેવા દેશી. જે લગા જીવતી છે, જે પ્રાણ જીવતી છે, જે વધારે અવગણ અનુભવો અને આત્મીયતામાંથી પસાર થાય છે તેને કેવળ કેવળ અવગણ છે; અથવા અવગણ નહિ, માત્ર હાજર એ સાહિત્ય નથી, સાહિત્યમાં પ્રવાણ તરીકે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. ઉપસાહિત્ય છે.

મુખ્યભાગમાં તે જીવતી હતી તે મમળના કેવળ મરી ગયા પછી પ્રમાણમૂલ મળાવવા છે

૩૧ જ. ૧. કોંગ્રે : ઘણા ચર્ચિત ૧૯૬૧

[નવું સાહિત્ય : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૯થી]

મિરાતે અદ્ભુત (પુસ્તક ૨, ખંડ ૨)—અનુવાદક: દીવાનખજૂર મુખ્યલાલ મોહનલાલ ઝવેરી; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

કવિ રત્નેશ્વરજીત શ્રીમદ્ ભાગવત (ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ) સ્કંધ ૧-૨—સંપાદક અને સંપાદક: કેશવશામ કાશીશામ શંભી; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મોનો—લેખક: સુરજી ગો. બેલાક; મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦. ગુજરાતની વનસ્પતિયો—લેખક: બાપાલાલ અરબકદાસ વેદ; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

કેળનો બગીચો—લેખક: મનલાલ વજ્જર; મૂલ્ય ઉપર મુજબ. ભૌગોલિક કોષ (પ્રાચીન અને અધ્યુત્તર)—લેખક: મહાત્મા પીતાંબુ રાસ દેસાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦.

વહાણની પરિભ્રમણ—સંપાદક અને સંપાદક: હરિલાલ રંગીલાસ મોક; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો સન ૧૯૩૬ ની 'સાલના' રિપોર્ટ—અવલોકનો.

(૧) સુરત અને સુરતીઓ

દસા મહેતા

“ અમે બધા ”—લેખક: જ્યોતિન્દ્ર દ. દવે અને ધનસુખલાલ મહેતા પ્રકાશક: મુળચંદ્ર સો. ભટ્ટ મૂલ્ય ૨-૮-૦

અત્યાર લગભગ લખાયેલી ગુજરાતની નવલકથાઓમાં આ પુસ્તક નવીન જાત પાડે છે. નવલકથા અને તે પછી જૂના મત પ્રમાણેની નવલકથા એટલે પેમલા પેમલીની કથા; પછી જે ગમે તેટલી સંસ્કારી બાપમાં લખાયેલી હોય, જેને અંગ્રેજીમાં ફોર્મોસીટીઝમ કહે છે તે કક્ષામાં આવતી નવલકથાઓ ગુજરાતના સાધારણ વાચક વર્ગને ગમે તેટલી પ્રિય થાય પરંતુ નવીન સાહિત્યનો જેણે રચાઈ આપ્યો છે તેને જે જાતનું સાહિત્ય તો હવે જુનવાણી જેવું લાગે છે. “ અમે બધા ” એ રોપથી દૂર છે, એમાં નથી કોઈ વીરની પરાક્રમકથા કે નથી કોઈ પ્રેમીનું પ્રેમપ્રસાદ. “ અમે બધા ”નો નામક સામાન્ય જન છે. અને પીતાંબુ સામાન્ય જીવનમાં વાચક વર્ગને ડીકીયું કરાવે છે. આ સામાન્ય જીવન કાર્યનિકું જીવન નથી પરંતુ અત્યંત સમયે નામકના વતન સુરતમાં રજા હોય તેમનું જોણું અને અનુભવેલું જીવન છે. એમની પાસે પણ જીવન મુક્તિએ ખરડી દોરેલાં છે. કોઈને એમ લાગે કે ને પુસ્તક સુરત સંદેહ અને ત્યાંના વતનીઓના જીવનની કથા હોય તો તેમાં ખીજોને શા રસ પડે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં જ પુસ્તકની વિશિષ્ટતા રહી છે. અહીં ડીકીન્સનું ‘ પીકવીક પેપર્સ ’ જમમદદાર છે. લંડન અને લંડનમાં વસતા ભોમ વિશે, તેમની રહેણીકરણી વિશે ડીકીન્સે લખ્યું છે. તે જાની જે જમલે લંડન જોઈું પણ ન હોય કે ત્યાંની કોઈની બાપા સાંજની પછી ન હોય એવા લોકોને પણ પુસ્તકમાં રસ પડશે છે, એનું કારણ એક જ છે. એમાં જાણવેખનની યુગી અદ્યતન છે.

આ પાત્રાલેખન સાથે રમતિયાળ છતાં મંબીર બાથનો મુખેગ એ જ ડીઝીઅન પુસ્તકોની વિશિષ્ટતા.

“ અમે જ્યાં ” આ સુરત અને સુરતના વતનીઓનું ચિત્ર દોરાયું છે, લેખકોની બાથ રમતિયાળ છે પરંતુ પુસ્તકનું મંબીર જગ્યાનું છે એ જ આ પુસ્તકનો મુખ્ય છે.

સુરત એટલે રહેલાણીનું સહેરુ સુરતીલાલ રહેલાણી એ પાંચ વતનીનું વર્ણન પણ જાણીતું છે. એટલે સુરતનું જીવન એક વખત તો બહુ જ રસિક હતું. કાળચક્રના આરામાંથી નીકળતા તબીબાઓએ એ જીવનનો રસિકતા સુકાવી નાખી છે. આજના ભેગારો તો દિનપુરયાનના બીભ્ભ બાથોમાં એ મુકના છે તે જ મુકતા ત્યાં પણ દષ્ટિ ચોંચર થશે. પરંતુ એક વખતના એ રહેલાણી સહેરુના રસિક જીવનમાં અનેક રંગો હતા. એ અદરશ થતા જીવનના રંગો ગંભીર પડે તે પહેલાં એનું ચિત્ર દોરી એ જીવનને કાચમ રાખવાની હેતુથી આ બન્ને સુરતના વતની લેખકોએ આ પુસ્તક જખું છે અને એમાં એમને સારંગતા મળી છે એમ મારું માનવું છે.

સુરતનું એ શિક્ષક બાઈ જીવન મેં એકું છે-સુરતના જન્મ છતાં આજો જન્મશે ને સુરત બહાર કઢાયો છે, તે છતાં એ વૈદ્યાજ મદિનાની લગભગ વખતે જન્મિત કે જન્મિત સંકાત વખતે પતંગ મચાવવા જવાનું થવું તે વખતનું ભોળેપું આ પુસ્તક પચ્ચાસી વું તારણ કરી ચકી છું. ન્યાતનાં જન્મજો, જીવન કોશરો રોષી પેરેજ પેરેરી, અને રોષી રમાજ બાંધી શાંકા બની પુવતીમિનો હાથકોશો થર થર ન્યાતમાં પીરમવા નીકળતા એ દરમ કે સંકાતમાં સવારે પાંચ વાગે અંધારામાં હોી કનડા મચાવવાની ધમાલ કરી મુકતા જાણે જાણે દૂરી “કાપો છે, કાપો છે” એ મુકતી સંકોચી મગન મળવતા-કારે હે એ સંકેદ કરતા ‘ કાપો છે ’ એ વધારે પ્રચલિત સંકેદ હતો છતાં લેખકોએ એ સંકેદ કેમ નથી વાપર્યો ?-એ દરબો પુસ્તક વાંચનાં આખા આગળ ખર્ચ થાય છે.

પાત્રાલેખનનું કામ પણ લેખકોએ બહુ સારંગતાથી પાર પાડ્યું છે, એકમ કુદરતનું જીવન તેમાં મરીત માવ જેવી મંચના, ભરદવારના પોતાના કામ સિવાય કશામાં માર્યું નહિ મારના છતાં ‘ હીલર કે મુસોહીની ’ જેવા આપ-પુરી જનમુખરમાં, બાલસોયા દાદા દત્તજીમશય તે ઉપરાંત બન્ને પક્ષના સંકુલ કુદરતનાં અનેક સર્ગ અને એ જ્યાં પાત્રોમાં પાછી વિવિધતા, લેખકોએ ભણે પોતાનાં જ જીવન ઉપલાની પોતાની પરિચિત અગ્નિઓ સોપી શોધીને એમના પરથી દોર્મો દોષ એમ જ લાગે !

પુસ્તક રમતિયાળ લેખીમાં જખાયું છે, અનેક હસવા જેવા જગ્યાનો અંદર આ લેખકો છે છતાં પુસ્તકમાં મંબીર ને લેખકોનો ઉદ્દેશ તે એ અદરશ થતા જીવનની ગંભીર કાચમ રાખવાનો હોય, સાથે સાથે સુરત અને સુરતના વતનીઓની મીઠી મરઝરી કરતાં કરતાં એમના સંકુલિત જીવન પર અનેક પ્રકારે કર્યા છે. સુરતની સાબાઈ સામે તો સુરત પ્રેમી નર્મદે પણ કાચી જખાયું છે, એ જ કાચી દોશને સુરતની ખાતીઓ લેખકોએ બતાવી છે. પરંતુ સાથે સાથે એ ખાતીઓ છતાં With all thy faults

I love thee still ' તારી અનેક ખાત્રીઓ છતાં તું મને પ્રિય છે એ ખત્રી પુસ્તકમાંથી નીકળતો હોય એમ સદંત્ર લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

૨

અરણ્યનું અદ્ભુત સ્વપ્ન: લેખિકા અને પ્રકાશક: હંસા મહેતા: ૧૫૦ ચિત્ર સંખ્યા ૩૮, કિં. રૂ. ૧-૮-૦.

આજથી માત્ર થોડાં વર્ષ ઉપર આપણે ત્યાં બાલસાહિત્ય જેવું કશું હતું નહિ. પરંતુ આ થોડાં વર્ષમાં એ દિશામાં ઠીક ઠીક પ્રગતિ થઈ છે. છતાંય તેમાંના મધ્ય પ્રકાશનો વાર્તા વિભાગનાં છે અને થોડાંક પૌરાણિક દંતકથાઓનાં છે. એમને તેવાં પ્રકાશન સાધનોને બાજે, અને કિંમત સોંધી રાખવાનાં આશયે એ પુસ્તકો અને પુસ્તકોના ઉદ્ભવ પણ સાધારણ રીતે સામાન્ય જ હોય છે. આવી કથામાં થી હંસા મહેતાએ બાલ વાર્તાવિન્યા જે ભાગ અને ગોળાવારની મુસાફરી અગાઉ પ્રસિદ્ધ કરેલ. આ પુસ્તકોનાં રૂપરંગ ઉત્તમ કોટિનાં હોય એવા પ્રકારના પાશ્ચાત્ય બાલસાહિત્યના પુસ્તકોની સરખામણીમાં જોઈને રહી શકે તેવાં હતાં. 'અરણ્યનું અદ્ભુત સ્વપ્ન' કાશિક મોદી ઉમરના કુમાર અને કુમારિકાઓ માટે રચાયેલ છે અને થી. હંસા મહેતાની આ વિભાગની આ પ્રથમ મૌલિક કૃતિ છે.

અરણ્ય નામના એક કુમારને સ્વપ્ન આવ્યું અને સ્વપ્નદશામાં તેણે વિશ્વના વાહન ગરુડરાજની પીઠ ઉપર પૃથ્વી પર્યટન કર્યું એવું વર્ણન છે. પુસ્તકનાં રૂપરંગ કુમાર કાપાંધપતે આભારી હોવાથી ઉત્તમ કોટિનાં હોય એમાં નવાજ જેવું નથી. શ્રી સરજા છતાં સંરંકરી અને દરખાંચ છે. જાપાન, અમેરિકા, હોલેન્ડ, ફ્રાંસ, રશિયા, તુર્કી, ઇંગ્લીશ, જર્મની, હાવાઈ, મીસર વગેરે રમણાનાં વર્ણન ઉપરાંત જુદા જુદા દેશના ઇતિહાસ પણ ટુંકા છતાં સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ રીતે આપવામાં આવ્યા છે. સાથે સાથે ગરુડરાજ કુમારને અવરનવર કિલ્લી અર્વાચીન અલંકાર દર્શાવું જાન પણ તલસ્પર્શી ભાષામાં કરાવે છે. આ રીતે, સરજા વર્ણનથીયે પ્રેરણા આ પુસ્તક અગત્યની એટ પૂરી પાડે છે અને શુજાતનાં કુમારકુમારિકાઓએ આ પુસ્તક અવરજ વાંચવું જોઈએ એમ હું નિઃસંશય કહી શકું છું. માત્ર એ કુમારકુમારિકાઓને મારી વિનવણી એટલી છે કે ધરમાં આ પુસ્તક આવ્યા કેટલે એમણે પ્રથમ વારીયાના હાથમાં એ ન જવા દેવું. કારણ કે જો તેમ યશે તો અને વારીયા સાહિત્યરસિકાં હશે તો એ પુસ્તક વારીયા પ્રેમ કાપાંધિના કુમારને નહિ જ આપે એવી મારી ખાતરી છે.

અંતમાં, થી. હંસા મહેતાને એક સૂચના આપું : આ પ્રકાર ઉપર રચાયેલ આપણા દેશના ઇતિહાસ અને રમણાનું વર્ણન કરતાં પુસ્તક કે પુસ્તકો એવા લખે તો બહુ સારું.

[તાંત્રીરથાનેથી : અનુસંધાન કૃષ્ણ ૨૫૮થી]

સાહિત્ય સંપત્તી રચાવવા માટે છે. આ સંપત્તિ ઉદ્દેશ પણ ચાતૃશીપ, આખ્યાનો અને રસો દ્વારા હિંદુસ્થાની સાહિત્ય અને સંગીતનો તેમ જ ઇતર પ્રાંતોના સાહિત્યના યાત્રી પ્રચાર અને પરિચય વધારવાનો છે. અમે હમ્દીએ છીએ કે મુજરાતની જે બધા પ્રાંતોમાં પણ આવા સમય સુધી અને એ સંપત્તી પ્રતિનું એકીકરણ થવાથી જ સદ્ગુણાત્મા પ્રચારને ખરો વેગ મળશે. આ માટે બધા પ્રાંતો માટે એક શિપિનો નિર્ણય માટે જન્ય તે આ પ્રતિનું વેગ અનેકમણે વધશે એ પણ ૨૫૮ જ છે.

ધર્મપરિવર્તન:

૩૯. અનિશ્ચય અને એકત્વ કેટલાક અનુયાયીઓએ હિંદુમત્તામાં એકત્વ રચાવ અવશ્યકતાપૂર્ણ દેવાથી પેલાના ધર્મનો અને તે જ સાથે ભૂતિનો પરિવાર કરવાનો વિચાર ભરેલ ક્યો છે. હિંદુધર્મના નિયમોથી હિંદુ ભૂતિ બંધાયેલી છે એટલે એ ધર્મને તાલમે જ હરિજનોએ ભૂતિનાં બંધનોમાંથી મુક્ત થઈ શકે આ ભૂતિની વિચારમુક્તિ એ બધાની છે. ધર્મનું જન્મ એવું અનુયાયીઓથી નથી મળતું હતાં અનુયાયીઓની સંખ્યાનું મહત્ત્વ અવગણ્ય છે. પણ અહિં વિચારવાનું એટલું જ છે કે ધર્મમાં આપણે આચારવિચારનો જ સમાવેશ ન કરીએ-એવો તારિકા સિદ્ધાંતોની મજબૂતી જ પ્રધાનપણે મળી નેહ્યે. એ તિલાંતર કરના પણ વધુ મહત્ત્વ આચાર વગેરેને હિંદુ ભૂતિમાં આપવામાં આવ્યું અને તેથી અસમાનતા ઉદભવી. ધર્મ આને આચાર અને વિચારનો જે એક છે એ દાગી વ્યવસ્થા પ્રચલ થાય છે અને સ્વતંત્રવિચારને બાપરે બાધાનિયમે ધડવાની પ્રકૃતિ હિંદુ સમાજમાં સુરુ થઈ છે. મહાત્મા માણીએનો પ્રયાસ હિંદુ ધર્મની શુદ્ધિ અર્થે જ છે. અને એ શુદ્ધિદાર જ હિંદુભૂતિનાં ખર્ષ અંગેનો ઉદાર છે જેમાં હરિજનોનો પણ સમાવેશ છે.

જગી બધા ધર્મોના સિદ્ધાંતોનો વ્યવસ્થામય અભ્યાસ કર્યા વગર એટલે કે ધર્મના તરફ ખાતર નહિ પણ માત્ર સજ્જીવ કે સામાજિક દૃષ્ટિથી ધર્મનું પરિવર્તન કરવા ઉપર થતું એ કાપ નથી. આપૂર્વતા હિંદુ ધર્મનું અંગ તથા-કોઈ પણ આત્મધર્મનું અંગ ન હોઈ શકે એ સમજાવશે. જર્મ દિવસે દિવસે વધતો જન્ય છે અને હરિજનો પોને જ એ વસ્તુ ન સમજે એ કેટલું ચિચિત્ત ! જન્મતથી ભુક્ષિતતા અને યાત્ર વધતાં જશે તેમ તેમ ધર્મપરિવર્તન ભુક્ષ થતું જશે કારણ કે પરિવર્તન એ માત્ર બાહ્ય આકાર જ છે. અને એક ધર્મના સંપૂર્ણ અને ચારતરિક યાત્ર વગર તેનો પરિવર્તન કરવો તથા અન્યના તેમ યાત્ર વગર તેનો સ્વીકાર કરવો તે અધર્મીન જ છે.

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભિમિ-કાવ્યાંક

ભિમિના કાવ્યાંકને હવે બહારતની જરૂર રહી નથી. ગૂજરાતભરના કવિતા પિપાસુઓની રસવૃત્તિનું એણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

આ વરસનો કાવ્યાંક આવતા કાવ્યાંકોથી જુદો પડશે. આમાં હાંખા, જ કાવ્યો લેવાનું નહીં થયું છે. ગૂજરાતનાં સામયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર જ થાય છે. કાવ્યાંકના કેટલાક લેખકો:

૧૬. બ. કેશવલાલ કુવ, પ્રો. જયવંતરાય શેઠર, કવિમી લલિતજી,
શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. મુન્દરજી ભેટાજી, શ્રી. ઉમાશંકર ભેળી,
શ્રી. મનુલાલ ગાંધી, શ્રી. પૂનલાલ અને ખીમ
કેટલાક અણીતા લેખકોનાં કાવ્યો પણ આવશે.

આ સંચક હાથવગો રહી શકે માટે એનું કવ (Demy Octavo) ચાલુ બહાર પડેલા કાવ્યસંચકો જેવડું જ) રાખવામાં આવ્યું છે.

અંતમે ભિમિના આકક ન હો તે આ કાવ્યાંક ખાતર પણ જરૂર આકક થઈ નાઓ. છૂટક નકલની કિંમત રૂ. એ : : : આકકોને ચાલુ લવાજમે

ખૂબ જ વખણાયેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાવખેરી
અધૂરી જ ગણાશે. માટે એક એક પ્રત વસાવી લ્યો.

પહેલ્યનિ	રમણાનમાં	કુંદમાલા	આખનાં પોયણું
બાવાનીરા કર આસરત	વનમલાલ ગાંધીજી	અનુવાદક	કરનદાસ માણેજી
દુધી વાતોનો	એક ચિંતન પ્રધાન	જવાહરલાલ કર આસરત	એક બેનોખી સાદ પાસ
રંગદ	ખંડ કાવ્ય	એક કરણ નાદિકા	ખંડ કાવ્ય
કિંમત રૂ. એ.	કિં. આના છ.	કિં. આના બાર.	કિં. આના ચાર.

જુદા ભિમિના આકકોને વીસ રૂ. વળતર

ભિમિ કાર્યાલય : : : ડેન્નો હાલ, કરાંચી

સાવના

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૪

વિસિખર : ૧૯૩૫

ભાવના

(૧)

અનેક વખત મેં ભાવના વિશે લખ્યું છે,

ભાવના, ભાવના-પ્રધાન, ભાવનાશક્તિ, ભાવનાત્મક કબ્જેનો ઉપયોગ કયો છે.

ભાવનાસિદ્ધિમાં અને પ્રેક્ષકે ખાતરી છે. ભાવનાત્મક અપૂર્વતામાં સરસતા જણાય છે. ભાવનાજન્યમાં માનવતા મેં જોય છે. અનેક વાર ભાવનાનું પૃથકરણ આરમ્ભ્યું છે.

માણસી રચના કહે ન લાગ, પણ એ અને રચના સમજાય છે. એનું બળ અને કળે કળે પ્રત્યક્ષ થાય છે. કલ્પનાત્મકને એ એક નિયમ છે. ને જિને સમજે છે તે અનુસરે છે, ને અનુસરે છે તે ઉદરે છે.

ભાવના એ જ કલ્પના નિવસ-પરમ ને સર્વવ્યાપી. એમાં કલ્પ માત્રના પ્રયત્નનું રહસ્ય છે. એમાં સરસતા સમાય છે. એના વિષયમાં જ કલ્પિત ને કૃત્રિમ બને છે-સ્વર્ગ ને નરક-જંધ ને પ્રેક્ષ.

સ્વનિર્ણીત ભાવના એ સ્વર્ગ, એ કલ્પિત; પરનિર્ણીત ભાવના એ નરક-અધમતિ.

મનુષ્ય ને કલ્પમાં એક રોડ છે એ જ છે-જોડો છે પણ મદા ન અનુકરણનીય.

મનુષ્યમાં ખાતરી ભાવના નિદા કરવાની રહિ છે. પણમાં ને જાંતુમાં તે નથી.

એ રહિ કાલમાં કાલ, પરનિર્ણીત વિશાસમાંથી મનુષ્ય ઉદરી કો છે, ઉદારી કો છે. એ રહિ કાલમાં કાલ, વળાંકરી સ્ત્રો કુર્ષવે તે સારા સિંદાસનાથ છે. એની રહિ ભોલિમાંથી પાર ચેખી કો છે. એનું કિર રિખરોની પાર ધૂનડિયા તાંડવને તાલ આપી કો છે. રિખરોની પ્રકલ્પિત આપણને તરખર એવા એને સર્પિ, આજા ઉદાસને આગર પ્રતિપાન કરી રહે છે.

કનેચાકાક તાજેકાક મુનશી

રજનીને પ્રશ્ન

(૧)

(પૃથ્વી)

મહી રજની ! ચંદ્રમા વર પસંદ શાને કર્યો ?
કલંકિત, અતેજ આપ, પરતેજથી રાજતો,
જળાય રમણીય કિંતુ કદરૂપ સાચે નર્યો;
વળી સતત પીરિત દાય વહે; હવે લાજતો
ન હો અવગણી તને કરત રાજરાણી પદે
નિયુક્ત પ્રિય શેલિણી; તસિત સાહુના આસથી
થતો પિકલ વીર્યહીન, દુતિલોકની સંસદે
નહતા કંઈ સ્વયંપ્રકાસ નભતારકો; હાસ્યથી,
હરંત નયનો અનંત-અવકાશવાસી તણાં,
અપૂર્વ અકલંક, સૌમ્ય વિલસંત તોયે કહી
નિવારત બલિષ્ઠ સાહુગણ ? રૂપ સોહામણાં
નદતાં શું શુરુ-શુક-મંગળ સમાન છે તે' મહી
કર્યો વર પસંદ ચંદ્ર, પ્રેમિણી તણી આજની
તણે રહી પ્રદક્ષિણા કરત મર્ત્ય સંસારની ?

(૨)

રજનીના ઉત્તર

ન નિંદ મુજ નાથને, દૃપલુ વેળુ ઉચ્ચાર મા
હશે વડન ઊજળાં, વણુ કલંક સોહામણાં;
પરંતુ ક્યમ જોજ થાય વદિ પ્રેમનો આતમા
અભેદ રસતંતુએ ઉર ન જોળવે એ તણાં ?
હતા અગનમાં હસંત નવ લાખ તારામણિ,
અને થઈ અપૂર્વ ઔરખલચાં ન મારે ઉરે
ચંદ્રો પ્રગટ પ્રેમ; દૂર દિલનાં પરાધાતણી
મણા પરમ તોય નેહ નયને ન મારે રુકેરે
હવે ન દિમત જોમનું મુજ પરંપરા શોકની.
પતિ પ્રિય સરી મને નિકટ અંતરેજે લઈ
મસન પુલકાવતો, અમૃત વેદનાયિકની
પરે પ્રજાપતી સરી સકલ દુઃખ માણી દષ
મને આજળ સ્વપ્નની રસસમાધિએ સેરવે:
સુહાગ્ય મુજ ચંદ્ર આજપતિ જોજ માણું હવે.

પૂજાલાલ

જય સોમનાથ

‘પાટણની પ્રભુતા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ની
પુરઃસંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કનૈયાલાલ મુનશી

આમુખ

૧

૧૯૧૦ માં ‘East and West’ માં મેં અંગ્રે-
જમાં ‘Conquest of Somnath’ એ નામનો લેખ લખ્યો ત્યારથી એ વિષય મારા
અવગતિદિગ્ગેષમાં અત્યંત આગ્રહ અને જનો. ‘સાલધિરાજ’ ૧૯૨૪ માં પુરી
કદ ત્યારે મેં સોમનાથ પીઠે વાર્તા લખવાનું મારા વાંચકોને લખ્યું આપેલું, પણ
તે વખતે મને લગ્ય કે ૧૯૨૪ થી ‘૨૪ સુધી મેં’ ‘પાટણની પ્રભુતા’ ‘ગુજરાતનો
નાથ’ અને ‘સાલધિરાજ’ લખતાં એકપ્રારી સેરી અને ક્ષાન્તિ ઉપયોગ કર્યો
હોય એટલે વિભક્તને ખાતર પણ મારે એ એક જ પ્રકારની પદ્ધતિનું સેવન ઊઠી
રેલું. અને તેથી આ વિષય મેં લખ્યો મૂક્યો હોય.

હવે ૧૯૩૫ ના અંતમાં આ વિષય ઉપર હું આ જૂની તજ વાર્તાના પૂર્ણિત
૧૫ છે, અને છતાં એમાં એનીએ પદ્ધતિ નહીં જ આવે કદાચ ઉપર મેં અનુભવે
જેમ હું લખ્યો છું તેમ મારી કલ્પના અને ક્ષા પલ્લ મારા છે.

સંવત ૧૦૮૨ માં મહમૂદ ગઝનીએ સોમનાથ પર ચડાઈ કરી ત્યારે
પ્રભાસ પાટણ બારાનું મદાનીઈ હતું, અને ગુજા સોમનાથી બીમદેવ-જયમિંદ દેવ
મિદસાબાઇ ઘણ-પાટણના સાલ હતો ત્યારે મુર્શિબાજક ધરસામ અને મુર્તિપૂજક
ગુજરાત એ પદેથી વાર અવધાના-ને તેવાઓ ભવંકર વિજયી કરી એમાંથી મે
પરિણામ આપ્યાં ધરસામને દિંદમાં આરવનો રસ લખ્યો-અને તજુસો પર્વ સુધી
ગુજરાતે કુર્બાની પ્રાપ્ત કરી.

મહમૂદને મન એ ચડાઈ મહારાજાસાથી આતચ્યાજી હતી-ગુજરાતને મન
એ મહાવશ હતો. મહમૂદે એ આતચ્યાજી ઉઘાડી ધરસામી તથાનીખમાં પોતાની
કીર્તિ ઉઠાવ કરી-ગુજરાતે એ મહાવશમાં દોમાલ સમૂહ મશપુરની અખના
પ્રાપ્ત કરી ફેરવીત મશપુરનાકરેએ મહમૂદ અને ધરસામના દરિયાનું કુપી એ વસત
ચીત્તેથી છે: દિંદી ઇતિહાસે એના પર વિશ્વતિનો આઠા પદ પર્થો છે. ‘લખાવન’ ને
‘કીર્તિ’ કીર્તિની આ કદાચ નહીં ઉપમા હવે પણ એનો ઉલ્લેખ નથી કરતા
એટલે ગુજરાતની દરિયાએ એ ઇતિહાસ નામ માન રહેલો.

પણ એ ઇતિહાસ કરતા નથી તે કથાધારની કલ્પના કરતા હવે છે. અને
તેને પરિણામે ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યની આ કથા પ્રકટ થાય છે.

(ચાલુ)

મુંજ કહપના-પતંગ

: ઉપનતિ-વસન્ત :

સન્ધ્યા તણાં રમ્ય અવલૂઈ જણે
પતંગ રહેલો મુંજ કહપનાનો:
ને કૂમરું ચન્દ્રતણું બનાવ્યું:
ને ઇન્દ્રિયાપતણો રહે નિરખી કમાત.

ને કહપનાનો મુંજ એ પતંગ
શુભન્દ વાયુચર્મો ગ્રેરણાનાં
આકાશમાર્ગે ચલેલો દિશન્તો:
ને વિધિ મુઝા બનતું નિરખી જ રહેને.

આલિંગતો એ નવ-તારલાને
મન્દાકિની-તીર-પટે વસન્તા:
ને તારલા એ પાણી બાવળીનો
સહકારતા, કંઈ કંઈ ઉપદાર અર્પી.

રવીકાર્યો આતિરથ ઉઠેગણેહું
ત્યાંથી જતો એ રવિલોક મંદિર
ને સૂર્યનાં શીઘ્ર તુરંગ સંગે
સ્પર્ધા કરે મુંજ પતંગ ધસન્ત મેગે.

પણ ઉટે એ ફર્યો તેથી ઉઠે
અનન્ત માર્ગ.....

હા ! કોણ એ જીવન-દોર એએ
પૃથ્વી ભણી મુંજ પતંગતણી, અરેરે !

હા ! ઉઝાડું તો નવ કોઈ પાસ
પતંગની એ મુંજ દોર દોર,
સ્વચ્છન્દ કયાં, વૃદ્ધતાં જ દોર,
આનન્દ્યમાં વિહરશે મુંજ એ પતંગ ?

રજનીકાન્ત મોદી

અડધે રસ્તે

કુનેચાડાલ અનરો

[અનુમંદિત ગ્રંથ સંકલન ૨૮૭૫]

[આમતાં પ્રકરણોના દ્રશ્ય]

[" રેકાર્ડના મુદ્રણો " એ અભ્યાસવાની લેખમાળાના અનુસંધાનમાં થી. અને શાકાલ મુદ્રણો પોતાની જગ્યાએ અને સચોટ લેખોમાં આ " અરુચિ રાત્રી " લેખમાળા યાદુ હશે. જીવનને અરુચિ રાત્રી આવી લેખક આત્મકથાના પૂર્ણાવસ્થા નવીન મોદ્યમ આજે છે. મિત્રા બીજાપુર જેલના સુખામી રીડી નં. ૬૦૦૭ તરીકે, તે પહેલા દેવગઢ તરીકે, તે પહેલા મુંબાઇના હાઇકોર્ટના ' My Leonard Fennell ' તરીકે, તે પહેલા મુંબાઇની ખાસાસભાના ' The Honorable Member for the University ' તરીકે, તે પહેલા કુરેષના રજામી તરીકે આત્મકથામાં વિવિધ ભૂમિતિ દર્શાવતું પોતાનું સંલેખન હશે. આ પત્રી પોતાની જાણવાયરકથાના સાતમા વર્ષમાં કુરેશ પરીણામ સરકાર તરફથી માત્ર મરવા જવા પિતાની સાથે એ ફરે છે. લેખકની મુદ્દાલગતી ને આલોગતી યાદુ થઈ છે. એ અલેખન નાહકુદના અને પરદુઃખજનક હાલમાળાના પરાધીના કપનાવરમામાં વિદેશ છે. તમકાના તાલશી આજ મેલે છે. આલોગતીના અનુષ્ઠ ફલકથી મિત્રાદાર થવાના પ્રયોગ છે.]

[illegible]

શ્રીમદ્ભગવાદ ગીતા સ્વામીશ્વરે કહ્યું છે કે :
 યોગીશ્વરો એકાદેશી, અમિત અમલકારોથી વડન જુદા પડી આવતા ધીરશિવ હમિરના
 દેવી સારંગની કંખી કદે છે.

જનમદમિ ભગવાન કર્મનાં ભાલ વસુભોજના પ્રદર્શન કુળજાની ચામડી ચામડીના
 રેખાને કાપીને સરસાર મને છે. ભગીરી ને રામવલ મદેનાઇ કુંવારા ભાલ વિવાદાંભિને કાલે
 નમે શાસ્ત્રી પામેલા ને વાજાન મહેલાંભિને કલા ચાપને છે.

આમ નવા રહેલાના મિલકાતી, આદિનામ અવગણી જાતી કારણસાનું હતું. તેવાની પુખ્તો કારણ કથાએ જીવંતી એનાએની મિલકાતી મેળો કુલાવવાના પદ્ધતિ કરે છે. આ સંસ્કારોની અરુણ મેળો મહાકારના નીચના સંસ્કારોનો સંચય કરે છે.

[illegible][illegible]

મહત્વ ધરાવતી શાળાઓની નાણાંબંધી સંબંધિત ચર્ચાઓ થઈ છે : એ શાળાઓને મહત્વ નામની શાળાઓની પરીચે છે. બીજાને કાલ અઢાઈ થેલીયે બીજા શાળાઓની જગ્યા છે.

ત્રીજાને ઇન્દ્રરાજના પોતાની મદદથી કીર્તિ, રાજ્ય ને રાજકુમારી મળે છે. આ કલ્પનાઓ શેખરના સ્વપ્નાંતરોમાં ખીલીને પ્રજ્વિ પામતી નથી છે.

સર્વોર્થનો તે વખતના નવાજસાહેબ સરકારી એક્ઝિમિનિસ્ટ્રેશનના પ્રતિનિધિના પુત્રને બેગમ સાહેબનાં હવાનામાં લઈ નથી છે. બેગમ સાહેબા એને સુંદર રુમાલે ખાંધી ગીતીઓની એક આપે છે પણ તેના પિતા તેને નાસાજ કરી પાછી આપવા હુકમ કરે છે.

નવાજસાહેબને એક્ઝિમિનિસ્ટ્રેશન અમલું લાગતાં પ્રતિનિધિનું ખૂન કરવા એ ઇચ્છા રાખતા સંભળાય છે. ઇસ્તી સનારીમાં લેખક ખૂનની કલ્પનાના શિખરે ચડી નથી છે. નવાજ-સાહેબ હીરાનનો કઢીયો સ્વીકારે છે ને લેખક પુરુષ સાથે બંધે વેતરશી ભતરી પાછો વળે છે.

એક ઇશ્વરશત્રુ બાગમિય લેખકને ગાયત્રીમંત્રના નથી તરફ ખેંચે છે. દરીયાઈ કરતા બને મિત્રો અસંખ્ય ગાયત્રીમંત્ર પર બેઠે છે. આખરે થોડી ગાયત્રી નથી રાકનાર મિત્ર અખીરાઈ માત્રમ પડતાં એમની મેચી લૂંટ છે.

લેખક 'ગ્રામલેખ' કર્તા નથી એ પુસ્તક રચના બાજુ લીડે છે, એ પછી એક 'કાવરી' લખવાનો આરંભ કરે છે.

આઠેક વર્ષની એક સખી લેખકના છપન નકશામાં બેસેલા છે, એ બાગના લેખ-રણે લેખકે એમની એક નવલકથામાં વિરંજીવી કર્યાં હોવાથી એમને એ વાસ્તવિકતાની બુદ્ધિ ઉપર આઠી વધુ ઇલાવાનું ઊભી દે છે.

નારાયણી યાત્રાએ જતાં ખેલ આગળના મુલાકાતનાં લેખકને પ્રથમ દર્શન થાય છે. નારાયણખોજરના કછવાણેર મોરો. તીર્થોની પવિત્રતા તીર્થોમાં નહીં, ચાગાણીના હાથમાં જ વસેલી દેખે છે.

પિતાની ધેણીમાં બદલી લેખકને એક કુરુશિવા સાથે પ્રેમસંબંધ થાય છે. જુની શાયસ રીઝનના પાત્રો હવે 'Bravo Baby' એ કુરુશિવું બને છે. સંકષ્ટ કરવા જતાં પણ પ્રેમથી અડકતું એ કુરુશિવું ઉપર લેખકબાહુ વિશ્વાસથી બીજો વિશ્વાસ કરે છે પણ તેનો પ્રેમ થાદ આપતાં એ રાતે પધારીમાં આંધુ પડે છે.

પહેલાં મુસ્લિમી The English School-દીંગણી રસ્તામાં બને પછી અશ્વત્થી આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલમાં બાળમાનસના અધુરા અભ્યાસી ડૉ. રામકૃષ્ણ બંદિસરની માર્ગદર્શિકા સાથે આધારીત કરી લેખક પોતાના સંસ્કૃત અભ્યાસનો આરંભ કરે છે. આ પછી આગળ થયેલું]

૩

ભ

રુચમાં ઉપનામ 'આપવાની' ટેવ થયેલી હતી-આજે છે કે નહીં તે ખજાર નથી. એક જદ ને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ 'ખાંડુ ખરોરીયો' એક પુસ્તક 'હીરો હરમાન'. તેથી એક પુસ્તક 'મગન બોડી' ને નામે સુવિખ્યાત હતો તે ક્રિકેટનો મારો અધ્યાપક-પદવેલો બને છેડેલો.

ક્રિકેટ સાથે મારે સંબંધ થોડાક વર્ષો પર શરુ થયેલો. બેટ, બોલ ને સ્ટેમ સાથે હું મારી શીરીમાં રમ્યો. પણ લાગ્યું હાઇસ્કૂલમાં ક્રિકેટ રમવા બળારને રમ મારું રાજ મળતા બેટલે તેને લોભે હું ક્રિકેટનો ભક્ત બન્યો.

ગામ બહાર એક ખેતરમાં જ્યાં આજે નાટકશાળા છે ત્યાં બને ક્રિકેટ રમવા જતા. એ ખેતરની તથુ પાસે ઉંચી આમલીયો હતી એટલે તે જગ્યાનું નામ જ આમલીયો રહેવાનું.

દસ વર્ષનો હું નાણુક ને નાનકડો બાળક, સવારે દોઢ માઇલ નીચાણે જઈ, સાંજે દોઢ માઇલ પાછો ઘેર આવું. કે ખાંડ ન ખાંડ અને વીસ માર્કને લોભે આમલીયોમાં ક્રિકેટ ખેલવા જઈ, આ શારીરિક વિકાસનો કેમ.

‘ મગન ’ પછે જ રજા કાઢી દેતા. તેનું કારણ જાણું, મજાનું ને જીવનનું હતું. એ અમારી ક્રીકેટનો મદદરથી હતો. એ ક્રીકેટ ખાલી જોડાને આમણીએ કુદવનો અને, અને બધા જોના ચરણની રજા થઈ રહેતા. મને ‘ બી ’ દીમમાં મુક્યો. એટ મારા ખબા મુખી આવતું, અને મદદમહેનને કું ઉંમણી થકોતો. બોલ મારા હાથમાં ન માને, અને કું બોલ કહે નો તે સાથા રજા સુધી જતાં જતાં થાડી જાતો, અથવા આડો તોડ રજાવા આવી નીકળતો. આમન્ય રીતે કું પહેલે કે બીજે જોડે આઉટ થતો. અને કેપ્ટન મને શીશીંગ ફર આપતો, કું દોડી દોડી ચાકતો, ચાકાને પાણી પીવા કરતો, અને આ સખત મજુરી કરી વીસ માઈ કમાતો. મારે મોટે ક્રીકેટ રમત નહોતી-શિક્ષા હતી.

પાછી વાર મને મગન જોવા રજા મારવાનું મન થઈ આવતું. પણ મન થતું તેવું જ મરી જઈ.

આમ પણ મદીય મેં વારીકિક શિક્ષણ લીધું અને મારું સારીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું ને તાર લાગુ પડ્યો. પરિણામે ખાખાજીને મને થકુંકે તેમની લીધા, અને ક્રીકેટના શોખને મેં જોડવી સલામ કરી.

કાલકમતા જોને પણ ક્રીકેટનો મારો અનુભવ અહોઆ જ પ્રેરે કહે. ક્રેલેજમાં મરો ત્યારે ક્રીકેટના શોખીન એવા અનેક મિત્રોનો સહયાર મને થયો. અને ક્રીકેટની પરિભ્રમણ અગાધી કું મરો નહેય થઈ મરો. આ અગાધ ફેરમાં મેં રજુકનમિંદની *Julius Book of Cricket* નો અભ્યાસ ક્રેલેજની અગાસીમાં એકલા જા કરી નાખ્યો, અને એક બી કન્ટ્રી, યોર્ક-હેટ્ટિક આદિ કન્ટ્રીમાં મારો મેવ વધારી લીધો.

પણ અધરે અમારી ક્રેલેજની શીશ મેચો થતી ત્યારે કું પુસ્તક લઈ ક્રેલેજના મુખમંદમાં વાંચવા આવી જતો. ક્રીકેટની જગ્યામાં તત્વજ્ઞાન અને એકાંતના મારો શોખ એકમ થઈ જતો.

ક્રેલેજમાં ત્યારે ક્રીકેટનો વાવરો જટ સખત થયો ત્યારે શીશ મેચોની રૂપમાં એકચર ‘ ટીન પોટ ’ મેચ એકરસમાં લાગ લીધો. જાનીય અનુકંડાની બે દીવો અમે તૈયાર કરી, અને જે દીમ દાર તેને મજ પેસાનું મજલું આવડું એવો નિર્ણય કર્યો. એક દીમનો કું કેપ્ટન પણ થયો, અને બે અનુકંડા દીવો વચ્ચે મારી દીમને કાચવડનું કુશીલ કામ કરતાં પણ મને વાનેજ પાણી આપ્યાં.

ક્રીકેટ મારા જીવનમાંથી ચલી થઈ. મુંજાઈમાં ચોખામાં પાછી ક્રીકેટના શોખનો થમ મારી નીકળે છે ત્યારે પણ મને એકે વાર તેવો મેવ લાગ્યો નથી.

એક બે વાર ક્રેલેજના આમદને વચ થઈ કું મોટી મેચ જોવા મરો છું. અને ત્યારે ક્રીકેટમાં મને રમ નથી એમ કહું તો મારી કાંમત થાવ એ બીકે મેં મરો મોરે રમત જોઈ છે. પણ ‘ રમવાના રાજ ’ થી કું સહા નિર્ભય રહી છું.

૪

આજ વર્ષે-૧૯૩૪ માં-પત્રીવાલાના મુજાજ કેપ્ટન થઈ ઓરેંટીયા સાથે રમવા આપ્યા ત્યારે ક્રીકેટની દાર જોવા મરો. રમતમાં પણ રાખનાં જોડાને મેજર નવનુને અધ્યક્ષ કરવાનો હક સ્વીકારવા તે શ્રીકેલમાં રાજ્યએને જાણી લેવા રાખવાનો હક થા મોટે નહીં આ કોષે ઉજવા મરો હતો.

૧૮૯૮-૯૯ માં મધુકાના મામલનદર એક નાનકડા રાગ હતો. એ રાણપુરથી ટાપામાં બેસી આવે ત્યારે એક ગાઉ ગામના મોટા કોષ્ટ સામા તેડવા આવે. તાર તહેવાર તે મોટે દરગાહ ભરે. દોસ આવે ત્યારે સરસાહેબ સમી પૂજન કરવા ગય ત્યારે અધ્યુ ગામ સવારીમાં આવે. અને બેઘલા વર્ષને દહોડે ભાગ્યે જ મામમાં કેમ સલામ કરવા આવ્યા વિના રહે.

મધુકામાં અમલદારને ધારે તો થોડા વખતમાં સાઠ ધન પેદા કરી શકે એમ હતું અને એવી કેમ આગતમાં તપાસ કરવાનું કામ બાપાજીને માથે પડ્યું. ગામ પશુ ઉત્પાદ હતું. તપાસ કરવારની પશુ તપાસ કરે એવું હતું. એક તહેવારને દહોડે ગામના આગેવાનો મળવા આવ્યા, કેમ કુલ લાગુ, કેમ નાગિયેર આપી મધુ. એક શું હાર કલથે મુક્યો ને રમ લીધી, તે ખસેડવા જતા નીચે એક સોનાની બંગડી પડેલી હતી.

બાપાજીનું મોં લાલચોળ રાખ મધુ. એણે સીપાજીને હુમ મારી પેલા ઠેકને બોલાવ્યા, દરખાતા તે આવ્યા, પશુ સરસાહેબને એક ધુન્ડવા લાગ્યા.

“ આ તમે મૂકી મધા ? ” કહી બાપાજીએ છુટી બંગડી નાખી.

શેઠ તેને પેરે ચમ ચવા.

“ ઉઘવી જાઓ, ને ખજરવાર મારા ઘરમાં પગ મુક્યો છે તો. ”

શેઠ ઘર ઉતરી આવી મધા અને અમે રવા ત્યાં સુધી અગર બારણે મદમની હીમત કરી નહી.

મધુકાના જીવનપદ પર ગાઈ ચિત્રો નથી જડતા.

પશુ અમ મારા મધાખીએએ તો રાણપુર સુધી આવી રહે પશુ ન ભેલેલી એટલે તેમને મન હું કેવીક લીલી-મરદન જેવો અડંગ મુસાફર લાગતો. મારા મધાની હીમત સાગામાં ધણી યતી. પશુ મારો અભ્યાસ એટલો કાચો હતો કે સરસાહેબના દીકરાને આગળ વધારવાની માતલેની ધણી વ મચ્છા હતી તો પશુ ઉછેલે નંબરેથી હું અહુ આગળ ન વધી શક્યો. આખરે પરીક્ષામાં નપાસ થયો.

બાપાજી શુરો ચલા અને ધમકાવ્યો; દેડમાસ્ટરને બે શંકેટો કલાં. આખરે દેડમાસ્ટરે મારી કેળવણી પ્રાપ્તમરથી શરૂ કરી. બે મહીનામાં મને એમણે અંગ્રેજી લખવામાં ખરેખરે નસ પાડ્યો. બાકરણ ગોખાસ કરતાં, વાર્તા વચ્ચેની એમણે ચીખમું, અને અંગ્રેજી વાચ્યો. નાદ લાગેલ અંગ્રેજીમાં નિર્ધ વખવા લાગ્યો, અને બે મહીના પછી પરીક્ષા લઈ અને પાંચમીમાં ચલાવ્યો. ત્યારે અંગ્રેજીમાં હું કલાસમાં એકો મળાવવા લાગ્યો અને આ પછકમ માટે બાપાજીએ મને શરૂ વોલ્ટર રોહટલી ચાર ચાર આનાની આડ દશ નવસક્યાએની બેટ આપી. મગર મમને હું ફોન ફોન પડેલી વાર કેવા રમ્યો પાંચી મો એનાં રમરજો તો આજે પશુ છે.

માંધી માસ્ટરને મારા તરફ ધણે પ્રેમ હતો. એણે મારા અભ્યાસમાં ને ખાણીપોષામાં રસ લેવા મંડ્યો. યોગ સંજ્ઞા હેર આવવા અને અંગ્રેજીમાં લાગતીન પ્રસવતા, એ B. Sc. તો અભ્યાસ કરતા, પશુ ચોતે અંગ્રેજીમાં કે પ્રસવક લખતા હતા તેના રસ વાંચી સંલગ્નતા. એવું પ્રસવક લખવાનો મને પશુ રોખ લાગ્યો.

[હુએ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૭૮]

કુરકુરીયાં

ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

૨૫

૨૫ નરોગમધ્યમને ત્યાં ઇસ્તીમ પાટી હતી.

ધુનમુખ ધનિક વર્ગના સ્ત્રી પુરોહી કાં બની હતી. ખુબમાં મરનરનું મેંડ પોતાની ઉચ્ચ કક્ષાને પરિચય દાખવ રહેલો. આથી રજૂં હતું. હિંદુ રીઠેકમેંડ પુરોહિતના અને પુરોહીના રીઠેકમેંડ કોરનેલીલાના તંત્ર નીચે એકરવામાં આવ્યાં હતાં.

એક નાના રંગજની આમપાત્ર રજૂંકે હિંદુ મુદરણો મેસીને સીમાર પીતા પીતા, મેસીઆસથી આસપાસ રહિ દેખાતા, માત્ર કાલપેષ કરવા માનર મર્યા મારવા હતા. આ વજ મુદરણમાંથી એ આવી પાટીઓના મેગ બની ગયા હોય તેમ વર્ગના હતા. બધાં ત્રીજે મુદરણ કાંઈક નવું જોયે દોષ તેમ જોવામાં વધુ કુટુબ, વધુ કુટુબ પ્રદર્શિત કરાયે હોય અને એ સ્થાપ્યરિક વજ હતું. મરણ કે મનદરણના આદિમાં વર્ગના વજરાત પછી હમણાં જ મુનમ પાછો રજો દોષ. મુનમ આમ્ય મુદરણ મરણ સમયમાં એને રજુકોડલાલ અને વજવન જોડે જોવામાં વજ હતી. રજુકોડલાલ અને વજવન જોડે રીજાતર હતા જ વજ મનદરણના પામે તે જોવા મેજા હતાં. તેનું વજ મેજામેંડનું હતું, ઘરીરને વજવ મરણ હોય આપ્તિ વજ મરણનીસરી આપ્તિ હતી. માત્ર તેના મુખ ઉપર છેક મરીઆસમાંથી લાગે. રીજાના મેજા કરવામાં પીલ અસાત્ર મરનાં મિલુન રપજ મરણનાં હતાં. એ પેલા કમાપમાં તેને આપ્તપાસનું કોલન જોવાતો વજ સમય ન હોય તેમ જ આદિમાં એ જાતના સમયે વજ બનુ- હવ નરોગા, આને એ તીરતે ધુનમની મરીલાઓના કોલનનું પાત કરીને પોતાની અગિ કોરી રજો હતો.

મિન મિન પ્રકારની કુરકુરીએ પાટીમાં આમથી તેમ, કોલ સરોવર અજમાં રંજમેંડની માલલીએ અકિંથી તરિકે સરો તેમ સરોતી હતી. જુદા જુદા રંજની કોલમેંડની માલલીએ, માંવ વમરની તમતમની યોગીએ, એ યોગીએ ઉપર જરીથી કરેલાં અનેકરંજી કોલમાની નાકડિ, વમમાં જુદા જુદા આકારના, કોરી એટીનાં મરણો, કોલ કોલના યોગ ઉપર લમણેય લાલ રંજ. કાળી, લીલકી, લમણે આનાં હથે મનદરણની આંખ આમમણે પચાર થયે જતાં હતાં. વચમાં, કોલક આપ્તિથી એ વધુ આકર્ષિતો તે મનદર પોતાના મિત્રોને એ આપ્તિ વિશે પ્રકટે. ઉપરમાં જરા વધારે પરિચય મળતો. માલી માલી વારે કોલ પુરુષ-કોલ સ્ત્રી એ નાના રંગના આમના આકાર, રજુકોડલાલ અને વજવતની સામે હરીને વાતો કરતાં. પેલા એ મનદરણના જોડે એમની કોલજનાળુ કરવાના. હરતમુન વજ મરણ અને વજ પાત એ પુરુષ-એ સ્ત્રી પાટીમાં કરતાં બીજાં મનુષ્યોમાં મળી જતાં.

એકલામાં એક સ્ત્રી બીજા એક કુમલ જોડે આવીને આ ત્રિપુરી મેડી હતી તેની પાસે એક રંગના ખાલી હતું ત્યાં આવીને મેડી. એના તરફ મનદરણની નજર

પડી ન પડી અને ઠરી ગઈ. ખુબસુરતીની કેમ સર્વમાથા બાખ્યા નથી. એક નાજનીનના ગાલ ઉપરના તલચી દિવાનો જનીને એક કારની કાચર સમરકંઠ અને શુભાશા તેના ચરણમાં ધરવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. ખીંછ સીના ગાલ ઉપર એવો જ તલ નેહ કદાચ એ જ કાચર એક આનો પણ આપવા તૈયાર થાત નહિ ! એટલે એ સીના સિંદૂરનું ઝીણવટથી વર્ણન કરવું નકામું છે. નૈસર્ગિક સુંદર શરીરને પિસાચી અને કલામય જેવી રીતે આજ્ઞાદિત કરી દ્રશ્ય તેવી રીતે એ સીને પોતાના શરીરને દંકિયું હતું. પણ એ દંકિયુથી શરીરની વિવિધ સુંદરતા વધુ ઉપાડી થાય એ પ્રધાન હેતુ રપષ્ટ જણાતો હતો. આસમાની બધું રંગની બધું ઝીણી સાડી, તેની નીચે સાફ જણાતો ચુરત લાલ સારીનનો કળંગો અને તેની નીચે બાંધ વગરનું કાંઈક ઘેરા શૂરા રંગનું બ્રાઉન, પગમાં રાતા સેંડલ્સ, એક હાથમાં માત્ર એક પાતળી સોનાની બંગડી અને બીજા હાથમાં મોંઘી સોનાની રીસ્ટવૉચ-આ સર્વ વસ્ત્રાભૂષણો તે સીના ગૌરવથી, ધારીલા અંગને અજળ આકર્ષક બનાવતાં હતા.

બેઠીને થોડી વાર થઈ નહિ ત્યાં એ સીના શીઘ્ર પણ સાંજગનારને આવલ કરે તેવા કાતીલ દારૂ મનદરલાલના અંગમાં કંઈ લાવી મુક્યો.

“આ-આ સી કેમ છે ?” મનદરલાલે પુછ્યું.

“એને તમે જોળખતા નથી ? પણ હા. તમે કયાંથી જોળખો !” વચ્ચે તે કહ્યું. “એ મીસીસ ખાલિની દેસાઈ. નંદવદન દેસાઈની એ પત્ની થાય. નંદવદનને શુભરી મવાને ત્રણેક વર્ષ થયાં હશે.”

“કેમ ? કેમ ? આ ખાલિની ! નંદવદન શુભરી ગયો ? ત્રણ વર્ષ થયાં ! શાથી શુભરી ગયો ?” મનદરલાલે ધબકતે દેહે પ્રશ્નોની પરંપરા ફેંકી.

“તમે તો આને જોળખતા લાગો છો ! એ નાથી !” રણછોડલાલે આશ્ચર્યથી પુછ્યું.

“હા આ, એ જ હોય તો તો હું એને જોળખું છું-એને જોળખતો હતો,” મનદરલાલે જવાબ વાળ્યો. “એ છોકરી કેમ ?”

“એના બાપના નામની મને ખબર નથી.” વચ્ચે તે કહ્યું.

“ચરે, હું બહુ છું. એ મારોકલાલ મહેતા સુરતવાળાની છોકરી. મેન્સુએટ છે.” રણછોડલાલે કહ્યું.

“હા, હા, ત્યારે તો એ જ. હાં !” આટલું બોલતાં મનદરલાલથી સહેજ નિઃશ્વાસ મુકાઈ ગયો. પેલા બે મિત્રોને એથી આશ્ચર્ય પણ થયું; પણ મનદરે તરત જ સ્વાસ્થ્ય મેળવી લીધું એટલે મિત્રોને વધુ પુછપરછ કરવામાં શિષ્ટાચારનો બંધ થતો લાગ્યો અને એમણે એ વિશે કશું જ સેવ્યું.

મનદરલાલે જુદી વાતોમાં ચિત્ત પરિવર્તન કર્યું પણ તેમાં સફળતા મેળવી નહિ. તેની આંખ ફરી ફરીને એ સી ઉપર જ ચોંટતી. પરિણામે એ સીને આ તરફ નેહું અને ઉભાપની આંખ મળી. સીને પણ મનદરલાલનું વદન નેતાં ભૂતભાવનું બાન થયું હોય તેમ દાણવાર એના યુગ ઉપરના બાન નેતાં જણાયું. પણ સીને પણ સ્વસ્થતા મેળવી લીધી, આ સ્વસ્થતા દેખાવ પુરતી જ હતી એમ થોડી જ

વારમાં જણાયું. બે ચાર ખીનીકમાં સીએ પેલ । યુગલને ક્યું ક્યું. તે જીબી થઈ અને આ ત્રિપુરી પાસે આવી.

“ કેમ રજીડાવાઈ ? ખાત્રમાં બનું ચુંચાઈ ગયા છે ? કે પછી મિત્રો સાથેની વાતોમાં ? ” સીએ ક્યું.

“ બંને સાથે થયે છે, હા હા હા ! ” રજીડાવાયે જીબા થઈ નમન કરીને ક્યું. “ તમારી સાથે પેલાં ક્યેવું છે ? ”

“ જીવણલાલ બેરીસ્ટર અને તેની પત્ની, ” સીએ રજીડાવાલાના આમંત્રણને સ્વીકારી, એક પુરથી ઉપર બેસતાં ક્યું. “ મેં તો મારા મિત્રોના નામ તમને દઈ દીધાં પણ તમે તમારા મિત્રો બોલે તો ‘ ઈટાડપુસ ’ કરાવો. ”

“ જુદીથી, ” રજીડાવાયે ક્યું. “ જ્યાં પચર્સલાલ મારફીઆ, ૨ બબરમાં છે, અને આ મિ. મનહરલાલ નાવડ હમણાં જ આફ્રિકમાંથી વર્ષો પછી આવ્યા છે. ”

“ અને માથે સાથે કોહને કે આફ્રિકને બોલાર છુંડીને આવ્યા છે, ” પચરતે ક્યું.

ફરી પાછું ઘોડી વાર માલિનીએ અને મનહરે એકબીજા સાથું બેસા ક્યું.

“ મનહરલાલ મમનલાલ નાવડ, ખરને ? ” માલિનીએ ધીમેથી પુછ્યું. જવાબ હાથમાં આવ્યો. કોહને બિના કુખ ઉપર ટુલાળી સુરખી આવી ગઈ. વળી પાછું તેણે ખોમેથી ક્યું, “ આફ્રિકથી એક છાનને માણસ લક્ષ્યાપતિ થઈને પાછો ફર્યો છે એમ સાંભળ્યા કરતીતી તે તમે જ હોશ ? ”

“ હા, પણ-પણ આ પહેલી જ બોલખાણ છે ? ” કહિત અરપાટ અસને મનહરે પુછ્યું.

“ હા હા હા ! ” ખીડું હમતાં માલિની બોલી. “ ત્યાર વાર વર્ષ એક જ ફાસેજ મેં, એક જ કલાસમાં બેઠેલાં, કલોલના કલાક ટેનીસ અને મેડીસન રમેલાં તે જૂલો જઈ રહ્યાં ! ”

જવાબમાં મનહરલાલ હસ્યો પણ તે હાલમાં અમત્તા હતી. ચાપુર સીએ તે નાજી તીડું દો. તે તરન જ જીબી થઈ અને બોલી, “ હવે તો અહિં જ રહેવું છે કે પાછા જવું છે ? ”

“ હવે જ્યાં ચિચર નથી, ” મનહરે ઉત્તર દિધે.

“ ત્યારે તો અવારનવાર મગાઈ જ, આવડીને ? ” માલિનીએ પુછ્યું. પેલા બેને નમન ક્યું અને મનહરલાલ બોલે રીકોંડ કરા દાખ લંગાવ્યો. મનહરને રીકોંડ કરતાં જંગમાં અલગજાડી થઈ ગઈ. તેણે જવાબ આપ્યો, “ જરૂર આવડી ! ”

જતાં જતાં, નાણે કાંઈ વિચાર આવ્યો દોષ તેમ માલિની હાથેક અટકી અને બોલી, “ ખીસીસ મનહરલાલ અહિં છે ? ”

“ એ તો બે વર્ષ થતાં ટુજરી ગઈ છે, ” મનહરલાલે માલિનીના કુખ માથે જસ નાવડને ક્યું.

“ એક એમ ! એ એમી ! ” જવાબ હતો માલિની ગઈ.

મનહરલાલને ઘેર ગયા પછી એન પડકાર નહિ. એનું ચિત વ્યથ થઈ હતું. વેળે પહેલાંની જૂતાંબળ એની સમક્ષ ખડા થઈ ગયો હતો. તે વખતે ગરીબનો દીકરો છતાં ટેનીસ, ક્રિકેટ, વગેરે કોલેજ જીવનના આવશ્યક અને મહત્ત્વનાં અંગેમાં અતિ નિપુણ થઈ તેણે કોલેજમાં-પોતાની તેમ જ બીજા-બહુ ઊંચું પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે વખતે માલિની પણ કોલેજમાં, સમાજમાં કોઈ પણ આગળ રહેલું એ માલિનીનું તે સમયે પણ ધ્યેય હતું. 'સ્પોર્ટ્સ સેટ' સીવ દુનિયા માટે તે વેળા પણ તેને તિરસ્કાર હતો. બોલવા ચાલવામાં વધુ પડતી ચા અને તે ઉપરાંત બાપ પાસે રીક રીક પૈસો અને પોતાની આર્થિક પ્રગતિ આવી વસ્તુસ્થિતિમાં માલિની મનહરને પોતાનો શિક્ષક બનાવે તે સ્વાભાવિક જ.

મનહરને તે વખતે બરે સુખવસ્થા હતી. જીવનના કારમાં પ્રસંગોત્તી તેને તે વખતે લાગી નહતી. સેંકડો માણસો એતાં હોય, રવેલ ધ્રુવ, રાજા કલેલની પાટલન, સ્પોર્ટ્સ કોલેજનું અભ્યાસ, સ્નાયુબદ્ધ આકૃતિ અને વાષના અપજાતાઓ અને આત્મવિશ્વાસથી ભરેલ તે પોતાના ટેનીસ રેક્ટથી પ્રતિસ્પર્ધાએક દાવને મિલ્યા કરતો હોય અને પરિણામે જ્યાં સેંકડો પ્રેક્ષકોના હાથ 'વાહ વાહ' ના ઉદ્ગાર નીકળતા હોય તે વેળા મનહર પોતાની ગરીબાઈ, સમાજ પોતાનું હવડું સ્થાન જૂલી જામ એમાં આશ્ચર્ય જેવું થઈ હોય ! ક્રિકેટના મેદાનીથી વધુ મોટી માનવ મેદાની આગળ એ જ મનહર ભરે બેઠકથી જાનુગરી ભરે એ માનવ મેદાની દીવાની થઈ જતી. આવો સુવાન પોતાનો શુભામ ધામ પ્રજ્ઞા ક્ષ કોલેજીયન મુલકીને નહિ હોય ! તે ઉપરાંત તે વેળા મનહર સુવાન વર્તમાનમાં જ રામલો, ક્રિકેટ અને ટેનીસની રજુબૂમિ ઉપર પ્રાપ્ત થતા વિશ્વે વિજય જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં પોતાને મજાશે એવો તેને આત્મવિશ્વાસ માલિનીના ભક્ષકાક્ષનો ભોગ તે રાજીબુદ્ધીથી થયો.

ટેનીસે દુરનામેંટના 'ગ્રીન્ડર ડબલ્સ' માં મનહરના સાથી તરીકે માલિની હોય, સોસાયલ મેમ્બર્સમાં મંત્રીઓ તરીકે પણ એ એ સાથે જ. એમના પ એમને વારંવાર મુંબઈના ઉત્તમ રેસ્ટોરાંમાં, સીનેમા થીયેટરોમાં, કોન્સર્ટોમાં રમણેણી લઈ જતા અને જીવન આનંદની પરંપરામાં જ જતું. બીજે પીએ ઉપર સંબંધ વધ્યો. મનહરના આનંદમાં આ પ્રથમ પ્રેમે અનુભવ પહોંચ કરાવ્યો. તે હોંઝાયુ વધુ, સદસ્ય મનહરના માર્ગમાં વિખનું કાણું વાદળું જણાયું. નવામનો પૈસાદાર કોલેજીયન જહાઝગામથી મુંબાઈ આવ્યો. માલિનીની માંગ તરત લાગી અને તેણે માલિનીના દરબારમાં કુસ્તર બળવથી શરૂ કરી દીધી.

પહેલાં પહેલાં તો મનહરે આ નવા દરબારીની મણુના ન કરી પણ થોડાં વારમાં તેણે પોતાની બૂલ જોઈ. ખેલાડીની સંપૂર્ણ એક્સક્રીથી મનહરે પાસો ફે માલિનીને પત્ની બનાવડું કર્યું. વ્યવહારવતુર અને લક્ષ્મીપુત્રક માલિનીએ દા ના કરવા માંડી, આ સમાચાર મિત્રમંડળમાં પ્રસરી ગયા. નંદવલ દેસાઈએ સાગી મ કરી. માલિનીએ નંદવલને સ્વીકાર્યા.

સાળિયા પાછળ

पुरुषोत्तम त्रिकमदास

[ગાથા અંકના પૃષ્ઠ ૨૮૪થી ચાલુ]

આભાર અફાને સાર

અનુક પહેલે

[આવામક કુદરતની સુખાદ્ય કલ્યાણની એક સેવક તરીકે આવામકી કોમિટી યોજાઈ આજીવન ને સુખકુળ કે સમગ્ર અવામની વાતો કહેતા હોય છે. સીપાઈ આવી એમને જાણી શકે વધારાને કુશળ કરી આપુ એવા કાર્ય નહીં છે. ખીન પાંચ કેટલી આવતા હોને એક જ દારમાં નીચા બેસાડી વેંદરે કાપા રીઝવા ને પાસપિમિત હાથ નામે છે. કેટલેયે અને સીપાઈ વચ્ચે બેલાવાથી મળા વાત થયે છે ને આમ આવામકી એક સામલગાવાના આવામની મામલે સાંવ થયે છે. આ પછી સેવકના કોમિટી વરદના વર્તન વિશે, મહામાલકે સુવેલા સેવકના આવામના કાર્ય વિશે, સેવકા 'સી' અને 'સી' વર્ગના સેવ વિશે સંવદ અને અસંવદ કેટલેય વચ્ચે થયાં થાય છે. સાંતિલાલ નામનો એક નવો કેટલી આવામો જોવાને સેવકો તરીકે ને બેટોએ અનુભવ સંજ્ઞાથી વર્ણવ્યા તરીકે રજૂ થઈ છે. સાંતિલાલ આવામ પીશમ, સેવકના વર્તનમાં પડેલા કલ્યાણકાર છે. સમગ્રની દેખાતો સેવક સાથે સાંતિલાલ જોવાને દેશ પ્રાકૃતી, સીપાઈ પ્રાકૃતી ને જુદી જુદી સેવકાલીની અનુભવરતા રહે છે. એ અવામનામાં અને દેશનરતિવાળા સેવકા કલ્યાણમાં સાથે બનેલા કરવાની કિમત રહે છે. સુખકોમિટીના આવામ સેવકને જોવાને છે. સાંતિલાલ સામલગાવા સેવક મહાત્મા સાથે સી કલ્યાણ વિષુદ્ધ સેવકમાં કાપુ વાચના થયે છે કલા કલા કલા એવા સિદ્ધી પ્રાપ્તી સુખનામાં આથે છે. સીપાઈ સીપાઈ આવી જતા કાળેને આજીવન તેમને જોવાની ભાવ છે.

અક બીજો : પ્રવેશ પહેલાં

ટીપ્પી એના કામના પ્રમણે અગ્નિપુત્ર થતાવાર સામંતનાં અને વિશ્વ થાતવાર
 સાવિત્રી દિવે થતા હે છે. સાવિત્રીના આચાર તથા આચારના સારપુત્રી થવાથી એના દિવસી
 અમલદારની કામ દેવાની રીત વિશે હજી થતાં થાતે છે. વૃંદાવને વાડુ પડેલા એકાદિકા
 ટીપ્પી મિત્રાના સાવિત્રીના સમજાવે છે અને એના સ્વભાવની ટીપ્પીના અસંગતતાએ ખત્ત કરે
 છે. એક જગ્યા ટીપ્પીના આવી કામ કરવાને દેવાન કરવાની બનાવે ચુલ્લા હે છે. કામ પૂતા
 ટીપ્પીના તદિ દેવાથી સ્વભાવના સુવર્ણને ડોકનાપુત્ર ને દસ નાનાનાપુત્ર કામ આવી નવ છે.
 એકાદિકા સામંતનાં આચારના સ્વભાવનીએ એના સમજાવતાં થતાને વગર કસે થતે થીપેલ
 કામના નવાને હજી સમજાવે છે. સામંતનાંને નવા ને બન્ને વડોથી થીપેલ પંચાત કરવા થતે
 કામના છે. એના અને નવાનાં સામંત થતાં ટીપ્પીના કામ કરવાને દેવે છે. એવા એક
 કામ કરવા થી વિશ્વ સામંતનાંને કામના દે છે. સામંતનાંના પુત્ર મહાના પેઠે અને
 પાંચે થતે થાતે છે.

એલર આવી વર્તમાનપત્રમાંથી પામીને અત્યુચ્ચ કિંમતે વપાવી રેડીયોને કાચેલા રહેવાશે. કપરેક ૧૨ જે ત્યાં સાંતિશાલ તેવી કામી પછી સંપૂર્ણ પદ્ધતિથી રે. એ. સત્તામતી રેડીયોથી એવામાં પ્રચારમાં ન થાય. એ સિદ્ધાન્ત સાચાપ્રમાણ સમજાવે છે ત્યાં સાંતિશાલ તેવો વિશિષ્ટ હોય તેવી રેડીયો કાચે સત્તામતી રેડીયોથી ભરી પચ્ચણી અને પાચાત કાચે છે. એવામાંથી કાચે ભપાયા આવી એલર આગળ રેડીયોથી કુશીલાર હો છે. અસાધ્ય વાચક અર્થે વચર એવી પેલા રેડીયોને વપારે કાચે સખ્ય વિદ્યુત્ત કુશીલાર ત્યાં સાંતિશાલે વિશિષ્ટ કાચી વપાચ

કરવા મુલ્યનું. હરીકૃત એ દલી કે જારે ગરમીમાં પાંચ પાટ પાણીથી ન્હાવાની જેવા કેદીઓને ના પાડી હતી. આથી કેદીઓમાં ઉત્તેજણી થઈ. પંજર કેદીઓનું ટોળું નેહર આગળ પહોં કરવામાં આવ્યું. નેહરના અપમાનકારક સંબોધોને ઉત્તેજણીમાં ધી ઢોળ્યું. પાંચાટ વધી પડ્યો. નેહરે ધંટ જગાડવાનો હુકમ કર્યો. પરિણામે એક ગોલિસ અમલદાર અને દસ સીપાઈઓનું ભરખર કેદીઓનો આ બળવો થેસાડી દેવાં નેહરની મદદે આવ્યું. આ વખતે સાંતિલાલે કેદીઓને સમજાવી સાંતિ ફેલાવી. જમાદાર કેદીઓને એમને ઠોઠે લઈ ગયા.

અંક બીજો : પ્રવેશ બીજો

નેહરના એક બીલ બાગમાં સત્યાગ્રહી કેદીઓમાં ઉપરના બળવાની વાતો અતિથગોક્તિની ફેલાઈ ગઈ. ' કેદીઓને નાક ધસાવવાની ', સંબોધો કોંકાવાની, એક જણુ મરી જવાની, પચાસ જણુઓ દ્વારિપદ્મમાં જવાની, સાંતિલાલને બીજે લઢાડે ફટકા મારવાની વગેરે વગેરે તેથી ભડી રહી હતી. નેહરને સીધા કરવાના ઉપાયો બધા સૂચવવા મંડી પડ્યા. સાંતિલાલ અને સામંતભાઈ ત્યાં આવતાં ખરી વસ્તુસ્થિતિ જણાવ. પણ બમ્બોનો-એકલા સામંતભાઈ શીપાઈ-નેહર સામેનો ફાપ સમજી નહીં. એમને માફી મંગાવવાની તે કોઈએ ઉપવાસ કરવાની સકલ અને અસકલ દિશાવતો કરી. સાંતિલાલે આમ કરવા જવાં કેહ્યું બની રહ્યું ને કેહ્યું ન બની રહ્યું તે વાત રજૂ કરી. બૂબ બધાથી ક્યાં સુધી વેઠાયે, બધાની સંમતિ લેવાની ને એકમતે થઈ પાતાનો નિઃશ્વ મુખરિન્દેન્ડ ન્યાયજ રજૂ કરવાનો આખરે ફાપ થયો. સામંતભાઈનો મત આમાં બદલો પડ્યો છે. એ તો સત્યાગ્રહીઓ માફી માગે એ જ મતના હતા. આખરે સાંતિલાલને એ સંદેશ લઈ જવાનું કહેવામાં આવ્યું ને જમણુ પહેલાના જે કલાકમાં બધાના મત બહુને જમાવે લેવાનું નહોતું થયું.

અંક બીજો : પ્રવેશ ત્રીજો

મુખરિન્દેન્ડ ને નેહર વાતો કરે છે. નેહર માફી ગણેલા સત્યાગ્રહીઓને પણ ફરવા ના કહે છે. મુખરિન્દેન્ડ એને ધીધો પાટો સાંતિથી કમ ગેવા કહે છે ત્યાં સાંતિલાલ આવે છે. સાંતિલાલ નેહરને તેનો વાંક ખુણા સંબોધમાં કહે છે ત્યાં નેહર શરૂસે ધાપ છે તેને મુખરિન્દેન્ડ અટકાવે છે. સાંતિલાલે સત્યાગ્રહીઓ કોકલા મળ્યા એમ કહ્યું ત્યાં તો નેતનિપ્રમદા બંને માટે નેહરને પાતાના મનકાલના નર્તનનું જાજીપણું લાગ્યું. એવું મુખરિન્દેન્ડને વિનંત્યું કે આ લોકો આમ બેગા અને તેની તપાસ થઈ જ નેહરને, જમાદારને તપાસ મટી ચોક્કસવામાં આવે છે. સાંતિલાલે નેહરને માફી માગી લેવાનું કહ્યું. માફી માગવાની નાવા નહીં થઈ જવાય. નેહર તો નામકર જ નહીં છે. બપાઈ ન્યાત પંચના સામંતભાઈ આવે છે ને સત્યાગ્રહી તરીકે પોતાનું સત્યાગ્રહીઓને જ માફી માગવી એ-તરખિન્ડુ ફરી રજૂ કરે છે. સાંતિલાલ જતા રહે છે ને સામંતભાઈ, મુખરિન્દેન્ડ ને નેહર થોડી વાટાવાટ કરી ફરી એકવાર બધાને મચી માનડી સાંતિ કરવા પ્રયત્ન કરવા નહીં છે.

અંક ત્રીજો : પ્રવેશ પહેલો

નેહરમાં જનુ દિવસના ઉપવાસ થઈ ગયા છે કેટલાક બંદાદાર સત્યાગ્રહીઓ હીતા પડી ગયા છે. ઉપવાસ, પ્રતિજ્ઞા ઉપર નર્તો ધાપ છે. ઉપવાસ અનાજ ઉમારો. મરણી સમારો સાંતિ થયે, હવે છું કરવું ? નેહરના નર્તન વિષે, સત્યાગ્રહીઓના સ્વમાન વિષે, બૂબ વિષે, બૂબથી બચડેલી મનજસાહિત વિષે ઉદાસિત ધાપ છે. કોઈને ખાવાનાં રવખાં આવી ગયાં કોઈને રવખામાં પાવાન કાપકમાં. સત્યાગ્રહી ખાઈ જઈએ એથી બૂબ લાગી છે એમ વાત માટે છે ત્યાં નેહર આવ્યો ને તેમ કરવાથી નેહરની મીઠકાને ગણિ આવવાની એ આશમચેતી આવે છે. નેહર પોતાના સ્વમાનનું વર્ણન આવે છે કે સીધા સાથે એ સીધો છે; ધમકી આપવાની એ કરનાર નથી. સત્યાગ્રહીઓ આવે તે બધાં સારાં વાનાં થયે એમ. એ સમજાવડા કરે છે. એવું

કાંઈ કે વખતે આ નર્મનથી સંવેદિતાવ બેભાન થઈ દોસ્તિપદ્ધતિમાં પડ્યા ને જે એમને કૃપ આપ્યું છે. કૃપની વાતથી તેા ફેરલાક સત્યાગ્રહી વીરો અમણી બેઠા. ફેરલાકને જેલરનું નર્મન નરમ પડું થાવ્યું, 'આઈ લેવાનું' જ ફેરલાકને થોડા થાવ્યું. એ વીર નરમ પડતાં તેને બીજે સત્યાગ્રહમાં દર થવાનું કહે છે. આઈને છવતક રડીયું તેા બહાર જઈ સરકાર સાથે લડી સળિયા એવ મેડનું કહેવું થયું, અહીં લાવજી આવી સંવેદિતાયે લીપેલા પેલા કૃપની વાત બોલી પાડે છે. થઈ થાજી સત્યાગ્રહીઓમાં બીરતા બેઠે છે. એકરિતિને દર દિવસ અને અતિનયસ ૧૧ થાંપણે કરી તેા આપણે કંઈ આગલા રિતિઓમાં મરી નહીં જ અછએ. 'દરિદ્રા મારજ છે ઘરનો' એ એક કાલજાલ સત્યાગ્રહીઓને અવશર છે. અહીં જેલર સરલા, કાલ ને ખીડું લાવે છે તે લાડ એક ખજી બીજે વીર લલચાઈ છે. લાલજ તેમને રીતી રીતલા ફૂંડી દેવા પ્રવત મર છે ત્યા ફૂલસ દોલવાઈ અજ છે ને રીતલાની અઠગી કરી એ પોતપોતાની પચારીઓમાં પડે છે. લાલજને ફૂલસનો કાચ થાવ્યો છે, આ ખજી આપજ થાવે ૧

આપણે જાણનાર તરીકે આજખીએ છીએ.

ત્યારે ગુજરાતીના વર્ણકવાળા. એક ઊંડી આપણે આજખોધ અક્ષરો જ વાપરીશું ? તેમ કરીએ તો કાંઈ કારે હાંકમરી વેઠતી પડવાની નથી અને આપણે ધારીએ તો તેમ કરી પણ શકીએ. પણ તેટલે સુધી જવાની જરૂર નથી. આપણી રેજ વપરાતી વર્ણકવાળી અને શિરોરેખા વચરની લિપિ આજખોધ તરીકે પણ રહેશે. વંચાય એમ છે. અને હિન્દી તેમ જ આજખોધના આદ્ય પરથી શિરોરેખા કાઢી તાખવાથી થતી સગવડ જોઈ લીધી છે, અને ધીમે ધીમે લોકમત એ સુધારા તરફ અનુકૂળ થતું જાય છે. કાનાના વર્ણક સામે કેટલોના અણુગમે છે જ નહિ. એટલે આપણે ત્યાં છે તે જ લિપિ રહેજ ફરકાર સાથે જલ્લાવીએ તો ગુરૂંથી આવવાની નથી. આપણા દસ પંદર અક્ષરો નાગરીવાળાઓને વાંચતાં ગુરૂંથી પડે છે. તેટલાને આજખોધ જેવું ૩૫ આપ્યું હોય તો બસ છે. આ રચના પ્રથમ થી. કીશોરલાલભાઈએ લેખે આગળ મૂકી. એમની સૂચના કીમતી હતી પણ એમણે જે ટાંકપો પડાવ્યા તે ગુજરાતી અક્ષરો સાથે મળે નહિ. એટલે આજે પુરુષ લાભા. દરેક પ્રજા પોતાની લિપિની સુન્દરતા વિશે સકારણ મનદર દોષ છે. આ આજખોધ અક્ષરો ગુજરાતીમાં મળતા નથી એમ જોઈ કેટલાક સોશીએ એની સામે વધી ઉઠાવ્યે. કેટલાક લેખે કહેવા લાગ્યા કે આમ કહેએ અક્ષર મલાવવા કરતાં સીધી આજખોધ લિપિ અક્ષરો તે અમારો વધી નથી.

કેટલાક હિન્દી સાહિત્ય સમ્મેલન વખતે લિપિ પરિષદ બારાણ અને હિન્દી સાહિત્ય સમ્મેલને એક લિપિ સમિતિ નીમી. એ સમિતિએ મદાગુપ્ત અને ગુજરાતની સાહિત્ય પરિષદ પાસે સહકાર માગ્યો. મરાઠીની લિપિસમિતિ હતી જ. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મધ્યમ સભાએ લિપિ સમ્મેલન સાથે સહકાર કરવા એક લિપિ સમિતિ નીમી. કેટલાક નામે આ ત્રણે સમિતિઓમાં સંધારણ છે. તેથી શ્રી. કીશોરલાલભાઈ જેવાઓના ચિન્તનના લાભ ત્રણે બાજાએને સરખી રીતે મળતો થયો.

હમણી જ ગુજામમાં એક મેકે મહ. તેમાં ત્રણે બાજાના જેટલા પ્રતિનિધિઓ આવી ચક્યા તેમણે પોતપોતાની સમિતિનું વચણ બાનમાં રાખી અમુક નિર્ણય કર્યા. આ નિર્ણયો સર્વમાન્ય થઈ શકે એવા જ છે. ત્રણે સમિતિઓમાં ખૂબ આગળ જનારા અને લિપિમાં અનેક સુધારા સૂચવનાર સંબંધ છે. પણ પ્રજા આને સ્વીકારી શકે એવા જ અને એટલા જ સુધારા કરવા એ ત્રણે સમિતિઓની નીતિ હોવાથી આને ૩૬ થઈ શકે એવા જ સુધારાઓ સ્વીકારાયા છે.

ગુજરાતી બાજામાં આ 'ક' 'ચ' 'જ' 'ઝ' 'ઞ' 'ટ' 'ઠ' 'ડ' 'ડ઼' 'ણ' અને 'શ' એટલા અક્ષરોમાં એમને નામેરી જેવા બનાવવા માટે ફેરફાર કરવાનું નક્કી થયું. નવા આક્ષર ગુજરાતી જેવા જ દેખાય. ગુજરાતી અક્ષરોમાં લાંબી જાય અને એમનામાં ગુજરાતી, અક્ષરોની લેખનસુલભતા અને સુન્દરતા જળવાય એવા નિર્ણયો જ સમિતિ આક્ષર ચોંટવવા બેઠી. એમાં 'કુમર'

અહીં આપેલા અક્ષરોમાં પ્રથમની દસ લીટી સામાન્ય ગુજરાતી છે. ત્યારપછીની ચાર લીટીઓમાં પણ અક્ષરો તે ગુજરાતી જ છે. પણ શિરોરેખાથી ટેવાયેલી અખિને રેખાનો વાસ થાય અને છતાં રેખાઓનો માથે જોએ ન રહે એ ઉદ્દેશથી કેન્દ્રમાં જેને 'સેરીક' કરે છે તેવી બ્રહ્મ અક્ષરોને માથે રાખી છે. કદપના 'એવી' છે કે મરાઠી અને સંસ્કૃતમાં નીચેના વળાંક સાથે અથવા એના વગર આવ્યા અક્ષરો વપરાય તો કોઈને અડધું અડધું ન લાગે.

આ ચાર લીટી પછી રેવનામરી અક્ષરોના કેવાં રૂપો ત્રણે સમિતિઓએ 'પ્રસંદ' કર્યાં છે તેના નમૂના આપ્યા છે. શિરોરેખા મધ્ય પછી જાળબોધ 'સ' ' ' ર ય ' જેવો વંચાય એ મુરેશી ટાગવા માટે ગુજરાતી 'ખ' નાગરી માટે લીધો છે. દિન્દીવાળા એને જ તરીકે ન વાંચે એટલા માટે ખ ની શરૂઆતમાં વળાંક મોટા લીધો. હ ટ ડ વગેરે અક્ષરો ગુજરાતી કળના જ લીધા છે. 'જ' માં ત્રણે બાપાઓ સંતોષ થાય એવો આકાર પ્રસંદ કર્યો છે. ગુજરાતી 'મ' ' મ જેવો વંચાય છે એટલા માટે ખને અક્ષરો વધારે રપટ કર્યાં છે.

સ્વરોની જાળતમાં નવાં સુધાસ ગુજરાતી મનોરૂતિને અનુસરે છે. જાળબોધમાં 'એ' ' ' ઐ ' માટે સ્વતંત્ર અક્ષરો દેતા. ગુજરાતીએ તે તણ કહ્યું એ જે અક્ષરોને 'એ' ' ' ઐ ' ની રીતે 'અ' ની બારાખડીમાં આવવા. જૂની મરાઠીમાં 'એ' ' પછુ સ્વતંત્ર હોતો જે આજે ઝ માં રેખાય છે. મરાઠીએ એ તણ 'એ' ' ' ઐ ' અને બારાખડીમાં આવવા. હવે એ જ વગથુ સંપૂર્ણ કરી બધા સ્વરો ખ ની બારાખડીના રૂપમાં જ આપી દીધા છે. 'ઝ' ના જે આકાર બતાવ્યા છે. એમાંથી બીજો આકાર સૌ સ્વીકારશે એમ લાગે છે.

એ, ઐ, ઓ, ઔ ની આવડો માથે ન મૂકતાં બાજુપર ચૂકાઈ છે. એ આખને વિચિત્ર જેવી લાગશે. એ સુધારો તરત ન કરોએ અને ચાર છ મહિના પછી કરીએ તો ચે ચાલે.

દક્ષિણની બાપાઓમાં 'એ' અને 'ઐ' નાં ફક્ત રૂપો હોય છે. એમને માટે વાંકી માત્રા આપી છે. અંગ્રેજ ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પણ એ વપરાય.

અંકઅક્ષર ત્રણે બાપામાં જરા જરા જુલ છે. એમને માટે સર્વામાન્ય રીતે અક્ષિ આપ્યાં છે. ઝ, ઝી, ડ, ડી માં ફરકાર નથી કર્યો. અંગ્રેજીમાં ઘાટ લખવાને બદલે ટ લખે છે. એવી જ સગવડ આપણે ત્યાં કરવા માટે 'ઝેર' અથવા 'ઝને' માટે 'ઝ' માં આવતા ઝે ને પછડું લગાડી 'ર' નો આકાર કર્યો છે. આ નવો અક્ષર રૂપાળો છે અને સગવડ બંદેરો છે જ. બાપાવાળાઓ અને પ્રસંદ કરે તો એ ચાલશે. ક, ફ, ઝ, બ વગેરેનાં નવાં રૂપો જોવા જેવાં છે હવે એ લખ નવી દબે ત્રાંચતાં પ્રથમ અડધું લાગશે પણ પછી એ જ સાદું લાગશે.

ગુજરાતી માટે બહુ જ થોડા અક્ષરો નવા પડવા પડશે અને એટલા ફેરફારથી લિપિના એકીકરણમાં ગુજરાત પહેલ કરી શકશે.

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

કુતશિષ્યકેવલરામ તાડે

[અષ્ટમંથા ૫૪ ૨૩૨ થી ૨૬૫]

એ

ક નોન રહે પણ ભરણની એવા
આગળ આ ભક્તિ પોત્ત છે અને તે ભક્તિના રસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વિવેચનના પ્રારંભ
છે. ભોધક અને મહાનુભાવ મનના રખતથી આ રસશાસ્ત્ર વિવેચન પૂરું થયું
દેખાય છે, પણ પછી એનો પ્રવચી રિભાવ થયો છે. અને એ કે શ્રી વલ્લભાચાર્ય
નથા એના અનુયાયીઓએ એ દૃષ્ટિનો સીમાર ક્યાં ખતાં એ પદ્ધતિનો વિરોધ
ઉપરોક્ત નથી કર્યો. પણ સોળમા શતકમાં એ પદ્ધતિ કેટલી સર્વમાન્ય થઈ ગઈ
હતી, એ અપૂર્ણ સરસ્વતીના ભક્તિ રસાવનથી દેખાય છે અને એ રસશાસ્ત્રની
દૃષ્ટિએ “યુગાર રસનો પરમ ઉત્કર્ષ ઉપરથી સંમધર્માઈ રહેતો છે” એમ
ભવન નાટ્યશાસ્ત્રનાં વચન (કાવ્ય) દર્શાવે ઉપરોક્તમાં કહે છે (ઉત્તમ નીતમયિ
૪. ૧૬) વિદુલપદક પણ નાટ્યશાસ્ત્રના આ વચનને અનુવાદ કરે છે. (જુઓ
૧૦૦૬ નં સુમેરિયોની બીજી પ્રક્રિયા ઉપર દિપ્તબી)

તે દેવકાં પતિવચ એ સ્તોત્રનને પરમપદ માનારો છે તે દેવકાં ભક્તિ-
ની આવી પ્રક્રિયા થતી એમને કેનેડી એવા તદ્દરથ અપ્રાસીને આશ્ચર્ય થાય એ
સ્વાભાવિક છે.

આ વસ્તુ રૂપસોપાનો, સુખોપાનો એવા વિદ્વાનોના ખ્યાલ બદલ નહોતી.
સુખોપાનોએ ભર બાવના કોપોનો રખડ સીમાર અને તે પણ આગળનાં વચનો
ઉપરથી કર્યો છે (જુઓ ૫. ૧૪). પણ ભરણાવ કે પરપ્રચલિત રતિમાં ને
લક્ષણપૂર્ણ નિષિદ્ધતા છે તે પ્રાત્ન તથા નાપિત સંમધર્મા છે: કૃષ્ણ અને ગોપી-
એવા સંમધર્મા નથી. (જુઓ ઉત્તમ નીતમયિ ૫. ૧૪ તથા ૧૦૦) એમ પ્રાચીન
વચનો ઉપરથી કહે છે. તથા નિહતિ સમ્બોધાં કાન્તરમ નિષિદ્ધ છે અને કૃતારસ
નિષિદ્ધ છે, એવી પ્રાચીન માન્યતાની આ પ્રેક્ષાએ મોંઘ લે છે, એટલું જ નહિ
પણ રાસપંથપાથીથી ગાહેતો કૌકૃષ્ણ ગોપીએ સાથેની ક્રિયાના વર્ણનને ભક્તિમાર્ગ
એ વખતના મેં ધણા ભક્તિને માન્ય નહિ હોય એમ રૂપસોપાનો મધુર ભક્તિરસને

* જુઓ: The Bhakti-samgraha ૫. ૧૦૦ તથા તેમાં વર્ણવેલી બી. ૬૮
અને બી. ૭૧ ૫. ૧૧૧ ને ૬૬૩.

સ્વચ્છાન્વયં વ્રજસુન્દરીભિરમિતઃ પ્રત્યંગમાલિંગિતઃ ।

શૃંગારઃ સર્વિ મૂર્તિમાનનિષ મધો મુખ્યો હરિઃ ક્રીડતિ ॥

એ શ્લોક ઉતાર્યો છે અને ઉજાવલ નીચમણિમાં જગદાદરણીયજ્ઞારમાવ (કૃષ્ણકર્ણમૃત ૨-૧૭) જગત્માં જેનો જર બાવ આશ્ચર્યીય છે એ રીતે પણ કૃષ્ણની સ્તુતિ કરનાર બિશ્વમંગળનો શૃંગારરસતત્ત્વસ્વં- (કૃષ્ણકર્ણમૃત ૧-૯૨) વગેરે શ્લોક ટાંક્યો છે.

સાખીભક્તિ—સાખીએ જેવો કામજન્ય પ્રણય સ્ત્રીઓમાં તો કદાચ સંભવે, એ કે દેખાદિ એવા સંભવનેય વિરલ ગણે છે, પણ પુરપોતું શું ? અને શૃંગારભક્તિ કે મધુરભક્તિ એ જ એકભક્તિ એવો વિચાર રૂઢ થતાં પુરપ ભક્તોને એ ભક્તિ પ્રકાર શક્ય છે કે નહિ ? એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયો. આપણે ઉપર જોયેલો વિશ્વસક્રમ ખરાબર હોય તો સખી ભક્તિનો વિશ્વસ ઉપર કહેલાં બધાં તત્ત્વોના વિશ્વસ પાછી થયો જોઈએ અને વસ્તુતઃ ઐતિહાસિક રિથિતિ પણ એજ દેખાય છે. સોગમના યતકમાં તો સખી ભક્તિનો પ્રજ્ઞામિમાં તથા જગજગમાં પણ સારી રીતે પ્રચાર થઈ ગયો હતો (જુઓ ચૈતન્ય ચરિતામૃત ૨-૮ પૃ. ૨૧૯).

બહી એટલું સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે ભક્તિનાં છેલ્લાં બે તત્ત્વો એટલે કે જરબાવ અને સાખી ભક્તિનો ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં જેવો સ્પષ્ટ સ્વીકાર છે તેવો સ્પષ્ટ સ્વીકાર વજનલ સંપ્રદાયમાં નથી, એ સંપ્રદાયના સારા વિદ્વાનોને આ વિષયમાં પુષ્ટિ સંપ્રદાયનું શું વસથુ છે એ પૂછતાં તેઓ કહે છે કે ‘ ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં આ વાચો પ્રમટ છે અને પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં સુપ્ત છે. ’ ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં પરમ પ્રમાણમૃત ગતાંતો અન્ય ચૈતન્ય ચરિતામૃત ઇ. સ. ૧૫૭૫માં લખાયો છે, જેમાં તો સખી ભાવની આવરપકતા સ્પષ્ટ કહી છે (જુઓ ચૈ-અ-મ ૮ પૃ-૨૧૯) તે પહેલાં રૂપ ગોસ્વામીનો ભક્તિરસામૃતસિન્ધુ શક ૧૪૬૩ (ઇ. સ. ૧૫૪૧) માં લખાયો છે ને તેમાં તેઓ સ્પષ્ટ કહે છે કે “ જી કૃષ્ણની ચર્ચિતું પ્રતિમા રૂપગોપીઓ સાચેનું મધુર્ય જોઈને તથા તે તે લીલા સાંભળીને તે ભાવની ઇચ્છા જેને યાવ તેઓ કામાનુગા ભક્તિના અધિકારી છે. અને આ પદ્ધતિની ભક્તિ પુરુષોને પણ યાવ છે એવું પદ્યપુરાણમાં કહ્યું છે ” (પૂર્વ વિભાગ દ્વિતીય લઢરી શ્લોક, ૮૩-૮૪) અને પદ્ય-પુરાણના બે શ્લોકો પ્રમાણુ તરીકે ઉતાર્યા છે તેમાં લખ્યું છે કે “ પહેલાં દંડકારણમાં

૧ નિશ્ચિન્તનુયોગિત્વાદ્ દુસ્સહવારુષં રહઃ ।

રહસ્યત્વાય સંશિષ્ય-વિતર્તાંયોપિ સિન્ધુતે ॥

ભક્તિરસામૃત સિન્ધુ પૃ. ૪૨૧ કા. ૨ તથા તે ઉપરની ટીકા.

વસનારા મહર્ષિઓને સમને જોઈ તેને જોયરાણી કાઢ્યા થઈ. આ બધા કીપણું પાળીને ગોકુળમાં જન્મ્યા અને કામથી દ્વિત્વે પ્રાપ્ત થઈને સંસારમાંથી તરી ગયા. ”

પદ્મપુરાણનું આ વચન જલ્દી જાનું દોષ એમ માનવું મુશ્કેલ છે, વળી એમાં કોતની પ્રાપ્તિ જન્માન્તરમાં કરી છે, એટલે એ વાત જુદી જ છે. જેનો સમય ચોક્કસ જાણી શકાય છે એવું કપોતરાણી પ્લેઝાનું ચોક્કસ સંબંધિત રૂપોમાં વચન તો ગરૂ ચૈતન્યનું પોતાનું જ મારા તો જોવામાં આવ્યું છે. ચૈતન્યની અન્યરચનામાં ૩૩૧ એવું એક શિક્ષાપટક જ પ્રસિદ્ધ છે. અને તેના છેલ્લા શ્લોકમાં એમણે પેતાને વિશે કીર્તિન વાપર્યું છે:—

આશ્લિખ્ય ના પાદરતાં પિનટુ મા-
મદર્શનામ્મર્મહતાં કરોતુ વા ।
યદા તથા ના ત્રિદધાતુ લમ્પટો
મમ્માવનામસ્તુ સ વય નાપરાઃ ૩ જ્ઞો. ૮

બેડી બલે પાવ દલેની પીસે
મર્મે વંધે દર્શનીયી કરી મને
બલે કરે તે મન પાપું બંધ
તથાપિ તે પ્રાપ્ત પતિ ન અન્ય જો,

(પ્રેમાવતાર ચૈતન્યેવ (પ. ૨૦૮) માં શ્રી નર્મદાશંકર પંડ્યાનો જનવાદ)

ચૈતન્યના ચિત્તમાં ઉપરનો વચન સર્વજ્ઞાની ન હોય; કારણ કે એમાં શ્લોકમાં જ તેઓ કહે છે કે :—

ન ધર્મે ન જર્ને ન સુન્દરી કવિતાં ના જગદીશ કામયે ।

મન અને જન સાથે સુન્દરીની કામન્ય પુરવમાં જ સંકલે છે.

ચૈતન્યના ઉપનામ વચનો ચોક્કસ સમય શ્રેણી મુશ્કેલ છે; પણ પુરીવાસનાં જેમાં બાર વર્ષ તો એમનાં એવાં વર્ષા કર્યાં કે આવી કાંઈ પણ રચના અશક્ય, એ જોતાં ઇ. સ. ૧૫૨૨ સુધીમાં શિક્ષાપટક રચાયું હોવું જોઈએ. અને કપોતરાણી પદ્મપુરાણને જે શ્રેણી પ્રમાણ તરીકે ઉતારે છે તેમાં તો જન્માંતરમાં શ્રીગોપાલની વાત છે એ જોતાં કહેવું પડે છે કે ઇ. સ. સોમના સતતના પ્રથમ ચરણથી જૂનો ક્વી કામ્ય એવો ૨૫૮ સળી લાવતો કામ્ય ઉલ્લેખ અને મળે નથી.

બીજી તરફથી કલકત્ત સંપ્રદાયના, દ્વારપાદિ પાઠગ્રંથ કવિઓની સાથીમાં સંબોધનની વાત છે ખરી પણ આચાર્યના પોતાના વિશાળ સાહિત્યમંથરી કલકત્ત એ જ ઉલ્લેખ—

દાસીનાં સર્વ રક્ષાર્થે-૦ (મા. ૧૦-૩-૮ ની સુમેધિનીમાં શરિત્ર) ખગેરે સુવચનમાં આવ્યા છે પણ એમાં દાસીનાં શબ્દ એવીસમક દોષ તો એમાંથી સંબોધનનો અર્થ ન નીકળે. પાઠગ્રંથી કેલ્ડ ટીકાકારે વસન્તામણી પદ્ય વિવક્ષિત દોષનો અર્થ કાઢ્યો છે એ જુદી વાત છે. પણ કુલપાદ્ય સંવિદ્યનાયકની પ્રસિદ્ધ વિવક્ષિતોમાંથી એમાં સંબોધનનો ૨૫૪ નિર્દેશ છે:—

યદિ તુયોસિ કુટોયા ત્વમેવ શરણં મમ ।
મારણે ઘરણે ઘાપિ દાસીનાં નામસુર્ગતિઃ ॥

દ્વિતીય વિચારિત : ૨૨૦, ૧.

શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીનો સમય ચં. ૧૫૭૨ થી ૧૬૪૨ (ઈ. સ. ૧૫૧૫ થી ૧૫૮૬) સુધીનો છે. એટલે એમનું વયનં વાલું કરી ચૈતન્યના વયન પછીનું પણ રૂપગોસ્વામીના વયનનું સમકાલીન કે વખતે કાંઈક પાછળનું હોવાનો સંભવ છે.

શૃંગાર ભક્તિના વિકાસનો ઉપર પ્રમાણે નો વિચાર કર્યો એ જોતાં એમ જણાય છે કે રાધાકૃષ્ણ કે ગોપીકૃષ્ણની કૃંગાર ક્રમાએ ગાવી સાંભળવી એ વૈશ્યન ભક્તોનું એક કર્તવ્ય એવી માન્યતા તો છેક દશમા-અગીઆરમા શતકથી પ્રચલિત થઈ હતી.^૧ ભાગવતેજ કથ્ય એ ભાવના ઉત્પન્ન કરી છે કે એને અપૂર્વ બળ આપ્યું છે. આ રીતે ચાલેલા ભક્તિપ્રવાહમાં નો શુભ અંશો છે તેનો ધરા જેમ ભાગવતને છે તેમ નો અસંદેશો છે તેનો અષ્વપદ પણ કદાંક અંશે ભાગવતને ફાળે જ ન્નય છે. મારા મારવા પ્રમાણે રાગ, કર્મ અને યોગથી સ્વર્ગન રીતે ભક્તિના વિચારનું ભાગવતમાં એક રીતે સિખર આવી ગયું પણ મનુષ્યના મિત્તની સર્વ કૃત્તિઓનો-ખાસ કરીને રાગયોગ અને ભક્તિનો સમતોલ અને સમન્વિત વિશાસ જ સાચી ઉન્નતિ સાધી શકે છે એવી ભગવદ્ગીતાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો ભાગવતથી જ ભક્તિમાર્ગની નીચી ગતિ પણ કેટલીક રીતે થઈ છે એમ કહેવું પારે. પણ આ મધ્યકાલીન ભક્તિમાર્ગની સમાજ ઉપર થયેલી શુભશુભ અસરની ચર્ચા બીજા પ્રસંગ માટે મુલતવી રાખી, પ્રસ્તુત થયાને જ આ વ્યાખ્યાનમાં સમેટી લેવી યોગ્ય છે.

(અપૂર્ણ)

નર અને નારી

(સિખરિણી)

કહે દોરો: " નારી અતિ અખળ યુવ, હું નર તને
" બળે ખાંધી રાખું, નર તજી મને યુ' જાઈ શકે. "
" બુલે ભોળા ભાઈ " વદતી હસતાં તોય નમલ્લી,
" મને પૂઠે પૂઠે અનુચર બની, હો હું રમલ્લી. "

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

૧ એ માન્યતા દર્શક ૪૫ ગોસ્વામીનું વચન ઉપર ઉતાર્યું છે અને શ્રીવલ્લભાચાર્ય પણ કહે છે કે—'દાનીમનવતારદશામામણિ પચ્ચકીર્તિનાદિગોચરમિ શુચલીલામિ: ' દ્વા' કમેણ નિંદ-વાનો જીવાલુદ્ધાતિ ।

માસ્તર સાહેબ

વેનતેય

૩

નાળાની રબરોના દિવસો હતા. દર વર્ષની માર્ચે આ વર્ષે પણ હું રબરો આગવ્ય મારે વનન ગયો હતો. આ નાનકડા ગામમાં કાંઈ ખાસ પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી એક લુ ગરલી ગયોરે મે ચાર મિત્રો મેગા મળી મધ્ય મારતા હતા, ત્યાં માર્ચમેની વાત નીકળી. જ્યારે જાતના માર્ચમેનાં વધુની થવા હાથ્યાં એક મેટ્રીક થયેલા માણસને નોકરી ન મળવાથી તે કેવી રીતે માર્ચિ યદ્ય ગયો તેની વાત એક જણે કરી. આ માણસ અમેજીમાં જ વાત કરતો. ગામના ઉપરાએ તેની પાસે અમેજીમાં કાપણુ અધવી પેસો પેસો આપતો. " વાતો કરવાથી કાંઈ જ વળવાનું નથી, કામ કરતાં રીએ. " એ આ માર્ચના કાપણુને કુખ્ય કુદો હતો. અને ઉવરે એ મેલતો: " જુએ, જણેલાએ તો પછા હોય છે પણ તેમાં હાથ લાગે કરતાં તો એક મને જ આપડે છે, " એમ કરી હાથ લાગે કરતો અને પાછ પેસો ઉપરાવતો. માર્ચમેના વધુન પછી મળ્યો માર્ચ કાપી અને છે તેની વાતો ચલી. આ જામનો છે માનસ પુષ્કરવુને એટલે અમારું મંડળ પણ આ મેપથી કુદા નથી. " લામણીએ રબરવામાંથી માર્ચણ હાથ છે " એ સિદ્ધાન્ત મૂકાયા પછી જુદી જુદી લામણીઓની વાત ઉપર ચાલ. " એક બહેને પ્રેમલગ ક્યું હતું, પણ તેમાં તેને નિષ્ફળતા મળી. પતિએ તેને તરોડી બીજું લગ ક્યું. આ બાદ પછીથી સર્વે અધીતા માણસો ઉપર પ્રેમપત્રો લખવા મંડી. " અમારા મંડળમાં ધીરજાઈ કૌનિંકે તરીકે અધીતા છે. આલો દિવસ મળી જ્યારે પછી તે કાળા ખાના રહે ! કીઓની નિર્ભગતા ઉપર તેમનું કાપણુ ચાલુ.

" હવે જરા ધીરા પો, " સુનિલાન્દેન એલ્યાં, " અને અધને આ આપવા-માં મરદ કરે. " અહિં એક ચામણમા રહેની જોડતી વાત કરી હતી. અમારી મિજબત હમેકાં ધીરજાઈને ત્યાં જ કરાતી, અને તેમનાં પત્ની સુનિલા બહેન તેનાં પછા મહત્વનાં સભ્ય હતા. તે અમને સર્વેને મળેલી આ પાતાં એટલું જ નહિ, પણ અમારી વાતોમાં પ્રસંગપાત લાગ લાગ, તથા તેનાં લગભગ સતત ચોથા રહી તેને અધિક રિષ્ટતાની હદમાં જ રાખતા. નહિ તો અમે તો રજા લગેરીઆ લાઈ-બધો બહેને હવે થતા આજ્ઞા આલેક, પણ અમારા ચમન-કાકા " અને પુલા " મામા " ની લગ કરી સખણી રહે જ નહિ. પણ સુનિલાન્દેનના સાન્નિધ્યમાં તેમનાથી ગમે તેમ કરી કાઢ્યું નહિ.

" અમને હમેકાં ટીકા છે. તે હવે આ અમારા ધીરજાઈ સાહેબને કાંઈક કહેને સુનિલાન્દેન, " યમનકાકા વળા " કે પછી શિરેસર સાહેબને તો કાંઈ કરી જ ન શકાય ! "

" કેમ ન કરી શકાય ! " સુનિલાન્દેને આવી ટે નીચે મૂકતાં હતાં. " મધું જ કરી શકાય તમે જ્યાં મેલેજમાં મથા છે તો હું એ હાથરુકમાં તો મધ છું ને ! " (અહીં કરી રહું એણે કે જીમની સુનિલા બહેન મેટ્રીક પાસ

“ અમારા વખતમાં છોકરીઓની હાથકુલમાં મુખ્યત્વે પુરુષશિક્ષા જ હતી, એટલે ઑફિસર નહિ તો મારતર સાહેબનો દુઃ એક સુંદર નમૂનો રજુ કરી ચક્ર. ”

“ કસો, કસો, ” એ ત્રણ જંચુ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ એટનશન ! ” ધીરુભાઈએ ટોળમાં કહ્યું, આ ટીકાની અવણુના કરતાં સુનિર્ધારિત શરૂ કરો.

“ હું પાંચમી અંગ્રેજી લખતી હતી તેવામાં મારા પિતાશ્રીની બદલી પૂર્ણ થઈ. મેં બીજી ભાષા તરીકે યુજાવા લીધેલું પશુ તે શીખવાની ત્યાં સગવડ ન હોવાથી મેં એંગ્લિક વિષય તરીકે ચિત્રકામ લીધું. પણ મેં થોડે જ દિવસે જોઈ લીધું કે અમારા ચિત્રશિક્ષક એક વિચિત્ર પ્રાણી હતા. તેમનો અવાજ ઘણો કઠોર અને મોટો હતો. કંઠા ખાઈ, સસ્તી ખીડી પીને વર્ગમાં આવે, અને અમારા માથા પાસે આવી ચિત્ર સુધારે ત્યારે એવો કંઠાજો આવે...”

“ સ્ત્રીઓની મુગ તો જાણીતી જ છે, ” ધીરુભાઈએ કટાક્ષ કરતાં કહ્યું.

“ ઑફર, ઑફર, ધીરજ, ” એ ચાર અવાજો સાથેલાં થયા.

“ મંદા, મંદાતા રહેવું એ પુરોષને પણ ગમતું નથી, પણ આ તો મેં તમને યાદાતમાં જણાવ્યું તેમ હતા એક અભાવન પ્રાણી. પણ, ખરી વિચિત્રતા તો એના સ્વભાવની હતી. સ્ત્રીઓને હમણાં અસંતુષ્ટ કેદવામાં આવી, પણ આ માસ્તરના જોશ અસંતોષનો નમૂનો મેં કદી જોયો નથી. કવિ ન્હાનાલાલની રૂબરૂ કહીએ તો “ નજી સદાનો અપવાસી ! ”

તેણે ઘેર ચિત્રનો વર્ગ કાઢેલો તેમાં અમે ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીનીઓ જોડાયાં. ત્યાં વળી છુટું જ નટક જોયું. “ આ વાંદરીઓને કેમ ભેગી કરી છે ? ” મરમથી તેમની પત્નીનો ધણિ સંભળાતો હતો. “ ખરે જાની મર, છાનીમર, ” માસ્તર કહેતા સંભળાયા. પછી બહાર આવી એમણે કહ્યું, “ આજે મારાં પત્નીની તળીપત નરમ હોવાથી આપણે ઘરઆંત નહીં કરી રાખીએ, હું દાઢગીર છું. ” પછી બીજે દહાડે વર્ગમાં કહે, “ મારાં પત્નીની તળીપત વધારે બગડી છે એટલે મારાથી ધરના વર્ગનું કામ નહિ થઈ શકે. ” અને જળું જ જાણતાં હતાં, એટલે વધારે પૂછવાની જરૂર ન હતી.

ખાનગી વર્ગની બાબતમાં આ રીતે નિરુદ્ધ નીવડ્યા પછી મારતરે ચિત્રો માટે ઑફર મેળવવા પ્રયામ કર્યો. પણ તેમાં કંઈ ફળ્યો નહિ. તેમની છત્રમાં એવી કહુતા, સ્વભાવમાં એવું મિત્રજપણું અને અવાજમાં એવી કઠોરતા હતી કે કોઈ તેમને ઑફર આપે જ નહિ. તેમણે ટપુરનનો પ્રયાન કર્યો, પણ તેમણે સ્વભાવ આડે આવ્યો. એકાદ માસ રાખી સૌ રજા આપી દે. ધીરુભાઈએ તેમના સ્વભાવની કહુતા વધતી જ ચાલી. વર્ગમાં શણકારવાને બદલે બીજા કલાકરોની, શિક્ષકની વિદ્યાર્થીઓની નિંદા જ કરી કરે. આ બધાથી ફરાઈ જઈ અમારા વર્ગની છોકરીઓએ એક શક્તિ કરી. કલિમ

આને નામે એક દક્ષિણી છેડકરી ધણી બઢાકુર હતી તેણે બીડું 'કાકડુ', અને માસ્તર ઉપર ચીઠી લખી.

“ પ્રિય માસ્તર સાહેબ,

તમારું જીવનનાવ ક્યાં સુધી અમર નિષ્કળનાવ ખડક તરફ ધસડવા કરશે ? રવિવર્મા અને અરુનીન્દ્રનાથને એક બાબતે મૂકે એવા કલાકાર થવાની શક્તિ તમારામાં છે, માત્ર અનુરૂપતા નથી. પ્રેમાણ્ય ચક્રવર્તી અને અનુરૂપ કાર્યક્ષેત્ર મળે તો તમે શું ન કરો ? ” આ ચીઠી વાંચી માસ્તર તો ચમ્પા. કલિકાએ ધીમે ધીમે પત્રો દારા જ માસ્તરને ઉઘાડ્યાથી ઉતાવળ, અને છેડકે એક ફિલ્સે બંનેએ સાથે કરાંચી નાસી જવાનું નક્કી કર્યું. કલિકાના પિતા બચ્ચા પૈસાદાર સરદાર હતા એટલે સાથે પચાસેક હબ્બરની મિશ્કેત રોકક અને ઘમ્મીઘમ્મી રૂપમાં લેવાની હતી, વળી પિતાની એકની એક આડકત્રી દોવાથી છેવટ બધું તેને જ મળવાનો સંભવ હતો, બધું જ છેવટ સુધી ખાનગી રાખવાનું હતું.

આ ચોળના પ્રમાણે માસ્તર સજીનાયું આવી નિશાળમાંથી છૂટા થયા, કાનેલે વિવેકે માસ્તર દૂન ઉપર મથા પશુ કલિકાએ ગાડી ઉપડવાને વખતે આવી પહોંચી હતી, “ ધરમાં કાંઈક વહેમ મયો લાગે છે, અન્નારે આપું તો પહેલેં છુમકે જ અચાનક ડોલ તો અન્નારે આમ જ આપું. ને સીનેત્રયું આપો તો અકવાડિયા પછી સારી રીતે કબ્બાને, ” માસ્તર તો હતા મારવાડીય અવતાર, એટલે અકવાડિયા પ્રહરિના કાર્ય-કમ સ્વીકાર્યો.

અને વિલાહિન્દરનો તો કલિકાની ચાલે સાબળી રોજ હસીએ. જયુ હલવામાંથી ખસતું થઈ ગયું, એમલ મદિના પછી અને માસ્તરને ત્યાં ખમર કાંતી ત્યાં તેમનાં પત્નીએ રાનાં રકતો કર્યું, “ મેં તો ધણી નહ કહી હતી, પશુ માનું નહિ, અને વધારે પગાર લેવા કરાંચી મથા. પશુ ત્યાં તપીવત સારી ન રહી, મરજા ઉપર અમર થઈ, અને હાલ કરાંચીની ગાંડાંતી હરિપત્તાલમાં છે, આવી ખમર હમણાં જ મારા મામાનો લોકલે ને કરાંચીમાં છે તેણે મામા ઉપર લખ્યું છે એટલે જાણ્યો. ”

“ બસ, બસ, બસ, ” અન્નારસુધી શક્તિથી સાંભળી રહેલા ધીરજાહ બોલી ઉઠયા; “ આમાં તો તમે પુરવતી માત કરતાં તમારી જાતને જ અપમાન કરી બેશ, તમે છેડકરીઓએ એક ગરીબ માણસની આવી દૂર મરકદી કરી તે માટે તમારે શરમાયું નોંધ્યું. ”

“ એમાં છેડકરીઓનો શો દોષ ? ” મેં કહ્યું; “ અહિં તો ચોક્કસો 'હરીશી-ઓરીશી કોમ્પ્લેક્ષ' તો કેસ છે. આ માણસ અંદરથી પોતાની કુલના અનુભવનો દોવાથી મદાર મદ્યન મથાવત મામતો હતો. જયુ તેની મહત્વાકાંક્ષાને એકે વિશાલેથી પોપણ ન મળ્યું. ને તેને પગ પૂરે એવી સ્ત્રીઓ મળી દોન, અથવા મામડી નિશાળમાં મહેતાજીની નોકરી મળી દોન તો આ દુશ ન થાન. ”

મારો પક્ષ લેવાની અમર કેરી થાય છે તે જ્નેરા માટે કું સુનિવાનદેવની મામે નેકડં છું ત્યાં તો તે પીક ફેરતી અલગાં થઈ ગયાં, “ તમે તો બપોં નવગાં છે, પશુ મારે તો પાણું લાંબનું સંધિયાની લેવારી કરવાની છે, ” જતાં જતાં બોલ્યાં, હવે

મમનકાકાને કાબુ, એટલે ધીમે રહીને પછા, “ ચરે શું મારા ભાઈ, તમેય આવી સાદી વાતમાં સમગ્રતા નથી ? આ તો છે ચોક્કસો ને ચ્હ જીન્સીનો પખ, માસ્તરનું જીન્સીજીવન બરબાદ થઈ ગયું હતું. તેનું ઉર્જીકરણ (exaltation) કસાથી થઈ શકે, પણ ત્યાં આરકાશ ન મળ્યો એટલે તેમણે પાછા વળી જીન્સીમાં બૂરોઁ માર્યો, પણ ત્યાં તો નિરાધારીમાં જઈ પડ્યા એટલે પછી મહાન પ્રત્યાઘાત થયો...”

“ વાહ જીન્સી કાશ વાહ ! ” ટુલામામા બોલી ઉઠ્યા; અને મમનકાકાને વાસામાં ધબબાઓ મારતું અમારું ચંડગ વેરાયું.

મિનારા ને મહેલો

(સિખરિણી)

પછે આપે હતાં મિરિચરતણાં મૂંગા યાગને
ધરી માથે, સોભા હિમશુદ્ધની મરતકે પરી;
વનપ્રીતી સોભે મિરિચર ઠટિ નીલવરણી,
નિહાળી એ સોભા જનમન ચહે મૂંગા રમવા.

મિનારા ને મહેલો રચી જન હરીકાશ કરવા
ચહે મૂંગો કેરી, હિમ શુદ્ધતા પૂરમદ રચે;
વનપ્રીતી સોભા પ્રગટ કરવા માતવ રચે
રૂપાળાં ઉધાને; જગડ વળે રંગો મરી ભરે.

હસે મૂંગો બેઠાં અસદુષ્ય પ્રધાસે જનતણાં
બને છે ના મૂંગો, જનતી પણ કે તાઠ-પ્રતિમા.

જની મૂંગો ઊંચાં હિમ અતિ સહે, ને પિમળીને
વહી નીચે, પૂરવી ફલવતી કરે છવનરચે.

મિનારા સા ઉંચા જની, દરી રહે કે'ક જનને
સદા તીચાં રાખી, કચડી નિજ પાથે ધરબીને.

બેઠાબાસ વિવેદી

ચીની યાત્રાળુ હ્યુન સંગ

ભૂગુપ્ત-ભણપમાં ઇ. સ. ૬૪૦

અનુવાદ અંકારાજ કુનરી

ભા.

તત્કાલેના સપ્તાહીન ઇતિહાસ પરદેશી સોદાયરો, યાત્રાળુઓ અને વહાણરૂઢીઓની નોંધણીઓમાંથી મળે છે. હસુની સનની સાતમી સતાબ્દીની ઐતિહાસિક હકીકત બોદ યાત્રુ હ્યુન સમના પ્રથમગ્રંથ સી-યુ-હી માં સપ્રમાણ મળે છે, આ ગ્રંથમાં વર્તમાન ગુજરાતના કેટલાંક નગરોની હકીકત આપી છે, બહીંઆ બુધ્ધ-બુદ્ધ નગરની હકીકત આપવા પ્રત્યક્ષ કર્યો છે,

અત્યંત જુદીરુપ નિવૃણ પછી મૌર્ય સમ્રાટ અશોકવર્ધનના સમયમાં સીમેન ભવા વગેરે કચલે બોદ ધર્મનો ધણો બદોડો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો. હસુની પહેલી સતાબ્દીમાં ચીન ભવાન વગેરે પ્રદેશોમાં બોદ ધર્મનો પ્રચાર થયો; ઇ. સ. ૬૪૦ એ સમયે ઉત્તર ભારતમાં કુશાન ઇન્દ્રિય કામન કરતો હતો. મહા પ્રતાપી અને સંરક્ષારી ચાકર્ના ઇન્દ્રિય બોદ ધર્મ હતો. એના સમયમાં બોદ ધર્મને તરી રહ્યો સુખવ-રિષત કરાવે કારિયરમાં કુશવરન નામના વિદ્યારા પાર્થિવ નામના સાધુના અભિષેક-પણ નીચે બોદ યાત્રુઓની જગી સભા યોજાતી હતી, ચીનના બાદશાહે એના પૂર્વજોને હમઆ હતા. કુશાન સમ્રાટ ઇન્દ્રિય ચીન ઉપર સવારી લઈ બહુ રિજમ મેળવ્યો, એ પછી બોદ ધર્મના આચાર્યો ચીન દેશમાં ગયા. મોરોપદોષોના સનત પ્રવાસે હમઅન સમસ્ત ચીન દેશમાં એ સમનો બદોડો પ્રચાર થયો.

બોદ તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ સંબંધી ચાહિથી મેળવવાને ચીન જેવા દૂર દેશમાં જઈ મુરોહીઓ પાતી, હિંદુસ્તાનની મુળ જાણમાં સજેસા ધર્મગ્રંથો લીખવાની, ચાહિને પોતાની જાણમાં ઉતારવાની ચીના સાધુઓની ઉઠાંક વિશેષ રહેતી આ કારણે તેઓ હિંદુસ્તાન આવવા પ્રેરાતા. જાનસાધુઓની વર્તિત પણ જાનન હતી.

આને પ્રવચના સાધનો ત્વરિત થઈ ગયાં છે તેવા હસુના સાતમા સૈકામાં નવોતા, ધર્મવિદ્યા સાધુઓ અનેક જિગણાઓ સહન કરીને પણ ખુદ હામવાની જાનસૂચિની તીર્થયાત્રાએ આવતા, વિહર અને હાંખા પ્રવાસ, હિંસક આળીઓને.

(૧) મી. ડી. થોમસ ચીની તત્કાલીન હસુની હ્યુન સંગ નામને ભણે ચક્રવર્તી અંગ્રેજે છે. On Hsuan Tsang's Travels in India ૭૨૩-૭૫૩ A. D. by Thomas M. A. S. Vol I p. XI. ૨. સેનગુપ્ત જીવ, એ. જુદીપન, પ્રા. બી નાન-છથી હ્યુન સંગ નામ દેવાર્જ અંગ્રેજે છે.

(૨) Hsuan Tsang's Travels in India (I. Things to by J. Takahashi Records of the Buddhist Religion).

નાસ વગેરે અનેક અકચરો સ્ત્રીના સાધુઓ ભોજનીને પણ તેઓ દિવંદ આવવા પ્રેરતા તે વિષે એક ઇતિહાસકાર લખે છે કે “હર દેશમાં પ્રવાસની વિટંબણાઓ સહન કરતમ્પર ધનારા આપા બકતમુસાફરો દુનિયામાં બીજા કોઇ થયા નથી. પોતાના ધર્મ પવિત્ર સ્મારકો નિહાળવાની આટલી ઉત્કંઠા ધરાવતા બીજા કોઇ ધર્મપાળાઓની જાણ નથી. આ ભોળા દીલના બીજ સાધુઓએ જાંચેલો, પર્જેલો, અને દરિયાની યુરેલીક ઉઘાળીને જેટલું દુઃખ વેઠ્યું છે તેટલું કોઇ માનવજાતિમાંનાએ વેઠ્યું નથી. આ આત્યારે એવી મશ્હૂરતા સ્ત્રીઓએ આટલું સાહસ, આટલી લકિત, આટલી સારીલતા ખતાવ્યાં છે એ વિચિત્ર લાગે છે.” આટલું દુઃખ સહન કરીને ભગવાને જે સ્થળોએ વિહાર કરેલો તે તે સ્થળને નિહાળી કૃતાચ્ચ થવાને, બુદ્ધદેવની પદિ જન્મભૂમિની તીર્થયાત્રા કરી પાવન થવાને, હરતલિખિત પ્રતો મેળવી ઉતારી શીખ લખને, વિશાપંથિમાં વિશાપંથિવન માળી ધર્મનો ધાન સંચય કરવાને અનેક સી સાધુઓ ભારતવર્ષમાં આવવાને પ્રેરણા હતો. પણ અનેક વિટંબણાઓને લખને તેઓ ક્યાં તો મૃત્યુ પામ્યા હશે અથવા કંઈકાનીને સ્વદેશ પાછા સિધાવ્યા હશે. એવા વ સાધુઓનાં નામ ઇતિહાસને પાને અમર થયાં નથી. જેઓ ભારતવર્ષમાં આવી છવા મીન દેશ પાછા સદીસધામત પહોંચ્યા એવા ભેયાર સ્ત્રીના સાધુઓનાં નામ ઇતિહાસ પાને મળે છે. તેમાંના શકિયાન અને હયુનસંગ-યવનસંગ-નામના બે બીજ સાધુઓ પ્રવાસ મંથળી આપણા દેશની એ કાળની હજીકત પ્રમાણભૂત મળે છે.

હયુન યોથા કૈશામાં શકિયાન નામનો સ્ત્રીના સાધુ આર્યવર્તમાં આવેલો હતો. (ઇ. સ ૩૬૬ થી ૪૧૪). એનો શ-૬-મી નામનો મંથ ઉત્તર ભારતની હજીકત વાસ્તે. સપ્રમાણ ગણ્યા છે. આ સાધુ પછો લગભગ બસો વર્ષ પછો હયુન સંગ આઠવીસ વર્ષની ઉમરે ચીન દેશ છોડી દિંદુસ્તાનને પ્રવાસે આવેલો હતો.

હયુન સંગ મહાયાન મંથનો હતો. એવા છવનચરિત્ર પ્રમાણે આ બીજ ભજને હુદ્ ભગવાનની જન્મભૂમિમાં આવવાની ઉત્કંઠા ધણી જ હતી, પણ શાહી ફરમાન એની છવાસ્રાઓને અવરોધી રહ્યું હતું. ચીનાઈ શહેનશાહ ટાંચ સંગે (T'ang T'ienan) એવું ફરમાન કહાકયું હતું કે કોઇ પણ સ્ત્રીના નાગરિકે ચીન દેશનો સીમાડિ છોડી પરદેશમન કરવું નહિં.

બકિતબીના સાધુના સતેજ લયેલા આત્માને શાહી ફરમાન શાહી રોકે તેમ નહોતું. પાકલાહી ફરમાનનો અગ્રહર કરવાની વૃત્તિ હયુન સંગને યજ આવી, અનેક સંકટો વેડી ચીન દેશનું પાદર એવેલો જોડ્યું. સીમકાનું ગામ લી. બ્યાંગ. એઉથી થોડો-

(૩) પૂર્વ રંગ પ. ૧૩૬-૧૪૦.

(૪) કુશાન કનિષ્ઠનો સમયવર્ષના કુશાવન નામના નિહારમાં બીજ ધર્મને ન્યવરિયત કરવા બીજ સાધુઓનો સલા મિલાવવામાં આવી હતી. તેઓએ તમામ બીજ સાધિત્યનું નિરીક્ષણ અને સંશોધન કરી તેના ઉપર વાદમિવાદ ચલાવી ચોક્કસ જાણે. રચાર, આ બીજ ધર્મના નવા સંસ્કરણને ‘મહાયાન’ એવું અટકપ નામ મળ્યું. મહાયાનમાં બધાનો સમાવે થયો તેથી અસલ બીજ ધર્મને ‘હીનયાન’ નામ મળ્યું. અસીલીલા. ચીન, અપાન દેશો મહાયાન મંથના કહેવાય છે.

સવાર ચાલ પ્રવાસી સાધુએ કહેલું પ્રવાસ આરંભે. હયુન ૬૨૬ માં વર્ષની પહેલી એપ્રિલે હયુન સંગ વારાતવર^૧ આવવા નીકળે.

સારાથે ભારત વર્ષમાં પ્રવાસ કરી ચીનો યાત્રાણુ અંધાર વણે રવેદેશ પહોંચે. પાદચર્યે ભાવથી બોદ સંપૂર્ણે આદરસન્ધર કરે. તથા વર્ષ પોતાના નિવૃત્ત કરેલા મંદમાં રહીને સંયમ કરેલા ધર્મના પ્રચાર કર્યા, અને પ્રવાસ ઉપર સી-પુ-કી^૨ નામનો મંથ લખેલ. આ મંથમાં ભારતવર્ષનાં નગરોની લોકીકત, આ નગરો કેટલા માઈલને અંતરે આવેલાં છે તે, કેટલાંક રમણના સંખ્યાનાં નામ, તેની ભૂતિ, રાજ્યવ્યવસ્થા તામશિકાની રહેણીકરણી. વિદ્યાભ્યાસ, બૌદ્ધ વિદ્યા (સંધારામ) અને ઉપરાંત જુદાજુદાં ઇતનાં મંદિરોની સંખ્યા આપી છે.

હયુનસંગ ધીમે ધીમે ચીનથી અરબનીરત્ન આવી પહોંચે. એ પછી ગાંધાર, કાશ્મીર, મગધ, મહા નામક આખે નામક વિશ્વવિદ્યાલયમાં રહીને બૌદ્ધ ધર્મનો વિદ્યાભ્યાસ કરે. ત્યાંથી બંગાળ દેશમાં ફરી મોસોન સુધી જઈ આવી ગોકલુની પ્રજાગત લખને મહારાષ્ટ્રમાં આવે, એ સમયે હિંદુધર્મમાં ચૌલુક્ય વંશનો (સોલંકી) બીજો પુલોયી (*Pa-lo-ki-sho*) શાસન કરતો હતો. અજન્ડાની ગુફા બેઠને પશ્ચિમ દિશાની વાટ પછી એક હનર લીને અંતરે નૈ-મો-ટો-નમંદ નદીને તીરે તે આવી પહોંચે. નમંદ નદીને કાંઠે પોલકીયોપો (*Polakieopopo*) નગર આવેલું છે, એમ મંથમાં ઉલ્લેખ છે.

હયુન ૬૪૦ માં વર્ષની વીસમી જુલાઈને દીવસે એણે મહારાષ્ટ્ર છોડ્યું. એ જ વર્ષની ૧૦મી એપ્રિલે નમંદકાંઠે ચીનો સહુ આવી પહોંચે.

ભૂમં વિશે તે આ પ્રમાણે લખે છે:

" અર્ધિઆંબી (મહારાષ્ટ્રનો) પશ્ચિમ તરફ પગતાં ૧૦૦૦ લીને અંતરે નૈ-મો-ટો (*Nai-mo-to*) ના કાંઠે પો-લુ-કી-યે-પો- (*Po-lo-ki-e-sho po*) ભરખા પોના રાજ્યમાં આવી પહોંચાયું. સામાન્યતઃ ધેરાયો ૨૦ લીનો છે. અર્ધિની જમીન ખારખટ લાડી છે. જોડેની સંખ્યા ધણી ઓછા પ્રમાણમાં અને વળી બજા ફર ફરને અંતરે ઉમેલાં છે. નામરિહા ઇરિયાનું પાણી ઉગ્રાણી મીઠું પડે

(૧) ઇ. સ. ૧૧૦૩ થા કુચાગલ મંથમાંની પ્રવૃત્તિ ભાવનાર પરદેશી ભાષામાં મધુ. ખીત વંદોની પ્રત કરતાં આ પ્રત પ્રાચીન મળાય છે. પેટ્રોલ પૃ. ૨.

(૨) મંથમાં પશ્ચિમ દીશનું સંસ્કૃત ને. હનિવદાલ સહૃદય, પેટ્રોલ વગેરે જણાવે છે કે અજન્ડાની ગુફાથી ૧૦૦૦ લી નીચે ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશાએ ૨૦૦ માઈલે અંતરે ભૂમંનું સ્થાન ભાષાને લાગે છે. પેટ્રોલ, પૃ. ૨, પૃ. ૨૪૨.

(૩) અર્ધિઆંબે જાનુઆરી આપે છે તે રે સેમુઅલ બીચના અંગ્રેજી પુસ્તકમાંથી આવેલો છે. 'Siyuki' by Rev. Samuel Beal, *Bibliothèque des Records of the Western World*, Vol. II Book XI p. 259.

(૪) 'કી' નામના મહાકવિ અનુષ્ટી વારને વિદ્યાનેએ જાણીતી જણવી જાણારો છે, બધાને અર્ધિય દેશો જાણવ સખ હળી આપા ૭ માઈલ બરાબર થી થવા નય છે.

છે. તેઓનો મુખ્ય વેપાર દરિયામાર્ગે ચાલે છે. લેઝિની સાધનસંપત્તિ વ્યાપાર ઉપર છે. પ્રદેશની હવા ઉષ્ણતાવાળી અને હમેશાં સુસલામત મારતો પવન વાય છે. જનતા એકી, ખેતરકાર, સ્વાર્થી અને જકડી છે. વિદ્યાભ્યાસ કેળવવાની વૃત્તિ ખીલકુલ મોજી હોવાથી ધર્મશર્ધમાં તેમ જ વહેવારમાં હરદમેય ભૂલ કરવી એ તેઓની સામાન્ય ખાસીએત છે. સંધારામ દસ છે, અને તથુસો બીજીઓ નિવાસ કરે છે, તેઓ મોટા વહાણમાં (Great Vehicle-મહાચલ પંથમાં) માનવાસ અને રિયર (ચરેવાદ) પંથના છે. આ ઉપરાંત ખીલ લુદ્ધ લુદ્ધ મતનાં દસ મંદિરો છે. "

" ઉત્તર પશ્ચિમે બે દગર લી ઉપર જતાં મોસોપો (Mo-lo po) માં પ્રહોચાય છે. "

(અપૂર્ણ)

સામાન્ય માણસો પોતાના છવનનું મુખ મિસકત, પટલી, સી, ખાળકો, મિત્રો વગેરે બાક વસ્તુઓમાં જ માને છે. કોણે જ્યારે તેઓ એવી કાઠ વસ્તુ કે બધાંથી વંચિત બને છે ત્યારે તેમના મુખનો ખાસો નાચ પામે છે. તેનું મુખનું કેન્દ્ર તે પોતે નથી, પણ તે સહેજ ફરતું રહે છે.

—Sohoponbhar

(૯) હયુન સંજના લેખનમાં જાણવા પ્રત ઉવાસનાસાચીનો મુદ્દાલીને લખને, સ્પષ્ટ અને અંતરના નિષ્કૃંપમાં કેટલીક વખત સંક્રાંતિ સ્થાન છે એમ નિર્દેશિતું મારતું છે. જાણ સોડી પ્રવાસી મોસોપો નયરતું નામ આપે છે. મી. બી. જી. કવીનદાસ સાહેબ મોસોપો તે માળવા જણાવે છે. વોટર્સ માળવા નગર વાસ્તે ઈંકા સંબંધે છે. મી. વી. એ. સ્પીય ' પશ્ચિમ દિશું' મોસોપો સાન્ય બંધ્ય, કન્હ, વહણી અને આનંદપુરની વચ્ચેમાં આ સ્થળ આવ્યાનું માને છે. મોસોપોના વિસ્તારમાં વર્તમાન બેઠા અને અમલવાદ વચ્ચેનો પ્રદેશ, વડોદરા સ્ટેટ અને તેની આસપાસનો મુલક (નોટીસ પુ. ૨ પૃ ૩૪૧ મી. સ્પીયની મુદિ.) જ્યારે મહારાજ ડી. સી. વંશુલી " ૭૬ અને સાતમા સદામોનું માળવા " નામના લેખમાં માળવાના પૂર્વ અને પશ્ચિમ એવા બે નિશાન સંકલેખ વડે સાધનોથી જણાવે છે. પશ્ચિમ માળવાનું રાજ્યવર ઉત્તર Wusho yomna-જુ સેથના નગરને કેલકા વચ્ચેના પારે છે તે જણ છે. અને મોસોપો તે પશ્ચિમ માળવા માને છે. (J. B. O R S Vol. 19 P. ૩૭૭).

કુલકમાર

રામચંદ્ર કુલક

(માન્યોત્કલના ગોષ્ઠી થીએલરમાં ખેલેલી વખત ભજવાયું : માર્ચ ૩૦, ૧૯૧૪)

પત્રિકા

૧ સ્તરીફન મીર	૧૧ ચાલકું શેકડા
૨ કેચરાઈન	૧૨ માડું ચેલ
૩ ઓલીવ	૧૩ વિલિયમ બેનૉમ
૪ ૫ દીન ઓફ સ્તરીફ	૧૪ નસું મેફાઈ
૫ બ્લારક સર બેન બુલીયન	૧૫ મેફાઈ
૬ કેપન કુપર્ડ બુલીયન	૧૬ મેફાઈની પ્રિયલમા
૭ કેલન	૧૭ ૫ હુલમિન કેનરી
૮ એડવર્ડ મેન્ડીપ	૧૮ એક દરવાન
૯ એલન સ્તરીફ	૧૯ એક વિશ્વર્થી
૧૦ એન્ડા હોમ	૨૦ એક ડાહરી

[બુલકાઈની એ રાતના કાલકાન વખતે. મીલમનીના પ્રકાશના, દીવાલપ, સાદક અને પેરા બલકાઈન કુલ પ્રકાશિયો રાત્રીકાઈના બલકાઈ. કીરમાઈની એ સ્તરીફ વખતે એ બાલકાઈ વાલ બાલીમા થીની બાલીમાઈ પડે છે : એથી દુર બાલકાઈમાં કુલો દેખાય છે અને પ્રકાશનાઈ કહેલી કુલો બાલકાઈના વળી ચડે છે. એક બાલકાઈ કામાની બાલીમા અને તેના ૫૨ પાલક બાલકાઈના થી, આ બાલી કામા દીવાલપનામાં કાલકા મલિ ભાલકું છે. વાલીપાન, પુખ્ત, ફલ અને ફલ કુલો રીકાલના લંબાઈન મેલ બાલકાઈ ૭ બાલકાઈ થીલા છે. કામાની બાલી વાલકાઈના થીલીન મીર છે : સ્તરીફના એથી માર્ચ, મુલર રિમપ, મુલર બેકેરા-બેકેરા થીલીન વળી એ બાલકાઈ છે. એથી બાલકાઈ બાલકાઈ, ફલ એલિ-પાલકાઈ કુલ કહેલાવામાં અને કાલકાઈ-વાલી ફલ બેન બુલીયન છે : સર બેન બુલીયનને બાલકાઈ પડે એથી કાલકાઈ દીન એક કાલકાઈ છે : એ કાલકાઈ, સ્તરીફ, ત્યારી, દેખાલો થાલી છે : એથી બાલકાઈ બાલકાઈ, દેખાલકાઈ બાલકાઈ કહેલી છે : એથી કાલકાઈ મેલ ૫૨ છે અને કાલકાઈ ૫૨ થીલી છે, અને તે એના પલિ સરમે મેલ થીલી છે : એથી બાલકાઈ બાલકાઈ એડવર્ડ મેન્ડીપ છે. પાલકાઈના વળી એ તેજલીન બાલકાઈના કાલ અને કાલકાઈ થાય છે : એના પાલકાઈ હોલ ૫૨ કાલકાઈ રિયલ મેલ કાલકાઈ દેખાલો છે : એથી અને મીરની વખતે કેલન બુલીયન છે : કીરમાઈ વિચારમાં મલ બેલી એ મુલર કામા વાલકાઈના કુલન થી છે. થાલી કાલકાઈ છે ત્યારે કાલકાઈના વળી થાલી કાલકાઈ એના બાલકાઈ સંબંધાય છે.]

દીન : સ્તરીફના કું તમારા મતથી જોયો ૫૩ કું. સંપૂર્ણ અને પુરેપુરો જોયો ૫૩ કું.

મીર : કું કું કું !

મેન્ડીપ : એક કાલકાઈ ૫૬ કાલકાઈ, સ્તરીફના ! તે વખતે તમારો રાજપૂતાર્થના વિચારો કાલકાઈમાં બાલકાઈ ! અને, એક વખત બાલકાઈના કુલન સમય કામા

આખર્વીઆમણી કરેલાં તે બ્લંડર સેક્રેટરી જોઈ રોટ માટે શાપ રૂપ છે.
તમને નહિ પાસવે—

માર : આત્માને અનુસરવાનું ? એ તો નવાઇ જ, મેન્ડીપ.

મેન્ડીપ : આરે લાઇ, આઈસ અનનુકૂળ પણ હોય ?

ડીન : આમાં તો એક જ ગંધી બેઠવશે પ્રજા સાથે સરકારને કામ સેવાનું છે,
અને મારે કહેવું જ જોઈએ કે એમાં લાગણીનો યોગ્ય માત્ર વ્યય જ થાય છે.

માર : ઈશ્વરે અમને બનાવ્યા છે, ડીન.

મેન્ડીપ : મને તો તેમાં શંકા પડે છે.

ડીન : એમણે એમની બેવડાઇ બતાવી આપી છે, અને એમને શીક્ષા કરવાનો
આપણે હક્ક છે.

માર : હું જો એક નાના માણસને આખ પર મારું. અને તે મને સામેા મા
કરે તો, શું મને એને સજા કરવાનો હક્ક છે ?

સર જોન : પણ આ કામ આપણે શરૂ કેવું નથી.

માર : શું ! આપણા ખાદીઓ અને વેષાર ત્યાં છે છતાં ?

ડીન : એ તો ખરેખર નવાઇ જ છે કે સંસ્કૃતિના કામને મુશ્કેલી ખૂબથી
આપવામાં આવે. એવે અને મોરલીનસનને તમે બૂલી ગયા કે શું ?

સર જોન : હા. અને પેપો બીઆરે શુભ અને તેની સ્ત્રી ?

માર : એ તો જંગલી પ્રદેશમાં ત્યાંની પ્રજાની લાગણી અવગણી પોતાની
મતલબને જ મરેલાં. સરોડીપાના કમલાગી એકરમોતો સાથે દેશને શું
લાગેવળે ?

સર જોન : આપણા બાઇઓનાં અપમાન અને હેરાનગતિ આપણાથી હિંમત હિંમત
જોઈ રહેવાય જ નહિ.

ડીન : આપણા શાસનથી, સ્ત્રીકન, સુખ પરિણમે છે કે નહિ ?

માર : કોઈક વખત : પણ આખી પ્રજાને, જો, અપકાર - પ્રકાશથી વિનું છે
એમ આપણાથી રૂંધેલ અને દરેક કુચ્છી આખતમાં જુદી છે તેને
આપણું શાસન કોઈ પણ બતાવે. કાપડો કિરી શકે : એવો વિચિત્ર.
પહેલે મારા ખરા હાથથી હું નકારું છું. આપણે માત્ર એમની નેશનલિટી
જિંદગીને વિદ્યુત કરી રાખીએ.

ડીન : એ તો મારાથી ન સમજાય એવું દર્શાવેલું છે.

મેન્ડીપ : સ્ત્રીકન, તમારી એ શીત્સુકીમાં જરા હડે હનરાં તો જણાશે કે એ તો
નિયમતા મૂલ્યે છે. સ્પષ્ટમાં કોઈ તારો સિધર નથી. એક દેશ બીજાને
અલગ રહેવા છદ શકે જ નહિ.

માર : મોટાં રાષ્ટ્રો નાનાને અલગ રહેવા છદ શકે.

મેન્ડીપ : એમ કરે તો પછી મોટાં રાષ્ટ્ર થાય જ નહિ. લાઇ, અમને ખબર છે
નાનાં રાષ્ટ્રો તમને પ્રિય છે, પણ અમલથી જરૂર તમારા એ વિચારમાં
ફેર પડેલાં જોઈએ.

સર જોન : દેહની મેં પચાસ વર્ષ સેવા કરી છે, અને હું કહું છું કે દેહ જોડું કરતો નથી.

મોર : સર જોન, મને દેહની પચાસ વર્ષ સેવા કરવાની આશા છે, અને હું કહું છું કે તે જોડું કરે છે.

મેન્ડીપ : મોર, કેટલાક પ્રસંગે એવો દોષ છે કે જ્યારે એવી વાતો ન કહેવાય.

મોર : એ આજ રાતે કહેવાનો છું, મેન્ડીપ.

મેન્ડીપ : આમની સલાહમાં.

[મોર માથું ઢાલે છે.]

કેથરાર્થન : સ્વીકૃત !

મેન્ડીપ : મીસીસ મોર, તમારે અમને તેમ કરતા શિક્ષણ લેખ્યું, એ માંડપણ છે.

મોર : (ઉભો થતાં) મને લોકોને તમે એ કહેજો, મેન્ડીપ, ' પાર્થીવન 'માં એ પર અમલેખ આપજો.

મેન્ડીપ : રાજકીય માંડપણ ! છેલ્લી બીએ તમારા જેવા હોદ્દાવાળા માણસને આમ છટકી જવાનો અધિકાર નથી.

મોર : દેહની મેં મારા વિચારો મુખ સમ્મત નથી. હું આ સમાજની અને આપણે ભણીએ છીએ તે એના પરિણામરૂપ ખાલખા કરવાની વિશ્વ છું.

મેન્ડીપ : મારા બાપ ! બાલ્યો નવો મઝમ ન બનઃ આ મેન્ડીસ કલાકમાં તો સમાજ બહેરે થઈ, અને તમે ક્રોધ રીતે તેને શેડી સજવાના નથી.

હેલન : ના ! એમ ન !

મેન્ડીપ : મીસીસ થુન્ટ, મને એવો ભવ છે.

સર જોન : એમાં શંકા જ નથી, હેલન.

મેન્ડીપ : (મોરને) અને તમે જાન્યારી પર કૃમીઓ કરવા માગો છો ?

[મોર માથું ઢાલે છે]

મેન્ડીપ : એ તો સરખા !

મોર : હું ભદેરાન માટે કરતો નથી.

મેન્ડીપ : તમને ભદેરાન મળશે.

મોર : એ એમને પણ કોઈક વખત સત્ત મેલવું એમ.

સર જોન : એ કલ્પ નથી.

મેન્ડીપ : વિશેષ સંપર્કમાં જ વિશેષ જવાબદારી રહેતી છે, અને જાનનાથ મનાર માણસનો તિરકાર પણ પ્રમાણમાં વધારે થાય છે.

ડીન : (ચાલને સીમ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં) બાપ સ્વીકૃત. કાલ્ય મૂળ વાનમાં તમે ખસા દો-એ તમે નથી-હતાં એકસ એવી વસ્તુરિચતિ આવે છે કે જ્યારે દેહની લ્લયણી માટે અગ્નિના અંતરામાં એ નખતું આપતું જ લેખ્યું. આ તો દેહના મોરચનો સવાલ બની ગયો છે.

સર જોન : જરાવર કહું છે, એમ્સ !

મોર : ડીન, પોતાના જોરનો દેહ જરાવર ખચકા કરી જાનો નથી.

૩૩૮ ... શુભરાત : ડિસેમ્બર : ૧૯૩૫

ડીન : એમાં તમારી સાથે હું મળતો થતો નથી.

માર : ના, એ વિચિત્ર સબ છે.

કેથરિન : [ડીને શકતાં] કમો નેમ્સ ! બાઈ સાહેબ !

[ધાર તેના તરફ એકમતવાથી જુએ છે]

સર જોન : એમ જ ત્યારે કે તમે આમોની સરહદી લેવા માંગો છો, તમારી કાર-કારિદો નાચ કરવા તથા તમે માસ જમાઈ છો તેથી મને નીચું જોવાવા માંગો છો ?

માર : લોકપ્રિય થવા હોય એવા જ વિચાર માણસે માનવા કે સર જોન, તમે તો પ્રજા વાર જોણી ખાત્ર પશુ તૈયાર હતા.

સર જોન : કદાપિ નહિ ! બધાં પરદેશી જર્વામાં તમારું બાંધણું હપાણું અને આપણી વિરહનું એ બધું જાણી મારશે. બીજાં આગળ ફરેતો જ મવાતો—

માર : તમે ફરેતો કહ્યો છો ?

સર જોન : ના, સાહેબ.

ડીન : રિયલિટી અસંકલ્પ બની છે. સત્તા માટે તમાની રિયલિટી દબાવી દેવી જોઈએ. આણ, કેથરિન, અમને મદદ તો કર.

માર : જેણે કે ખરો, મારો દેશ ! રોપિત હતાંય મારો દેશ !

મેન્ડીપ : તમારી વસ્ત્રમાં તમે સત્ત્વ માની લો છો.

[કેથરિન ઉભી થાય છે. ડીન પણ ઉભો થાય છે]

ડીન : [પીમા બવાળે] કમિવર જોતો નાચ કરવા છડે છે.

સર જોન : ફેસોલી !

માર : જુલમ જોડે હું કાચ નહિ મોજાવું.

કેથરિન : બાપાઈ જુલમ નથી કહ્યુંલતા, અને રીટીન, અમારામાંથી કોઈ તે નથી માનવું.

[ડીન સેનિંગ જોતો જુલમ જુલમીયન પ્રવેશ કરે છે]

સેનિંગ : જુલમ.

[તે ઉભી થાય છે અને સેનિંગ પાસે જાય છે, અને બાઈ પાસે જાને પાવનિત કરે છે]

સર જોન : ખુદને ખાતર તમારો વિચાર શો છે ? આત્માર સુધી ખરા કલ્પથી અમે સાંખ્યું છે.

માર : સર જોન, નમ્જાં શબ્દો સાચેય વ્યવહારની રીત આપણાં મોટાં શબ્દોને બદલવી જોઈએ. કુતરાં પણ આપણને શીખામણ આપે—નાનાં કુતરાં સામે મોટા કુતરાને જુઓ.

મેન્ડીપ : ના, ના, આ વાત જોઈલી બધી સાચી નથી.

માર : મેન્ડીપ, રાજપૂતાન્યા સિદ્ધિ, કુતરાંગોને ચોગ્ય છે તે જ પ્રમાણે દેશને પણ દેમ લાગ્યું ન પડે, તેનું કોઈ કારણ જણાવું નથી.

[જુઓ અનુસંધાન ૫૬ ૩૮૦]

પત્રમાળા

આવૃત્તિનંબર ૨૫૨૨

૧૯૩૫

પ્રિય ભાઈ,

આ પ્રમાણે ત્હમે ૬૨ વખતે એક પુસ્તક મોકલ્યો અને મ્હને ૫૪ લખવાની ફરજ પડી એ મ્હારી પ્રતિભે એટલું પ્રતિજ્ઞ છે કે ત્હમણી એ રીત ત્હમને કું મ્હારો વિરોધ ત્હને કરું છું. અમુક પુસ્તકે વાંચ્યા પછી તે વિશે ત્હમે મ્હારો અભિપ્રાય પૂછ્યો તો તે લખવામાં મ્હારે વધી નથી ત્હમને કુચે તે સ્વરૂપમાં પણ કું એ અભિપ્રાય લખી મોકલ્યું, પણ ત્હમે એક જ પુસ્તક મોકલ્યો અને તે જ મ્હારે વાંચ્યું અને તે વિશે જ લખી મોકલ્યું એ કેવો જુલમ ! માટે હવેથી એ પાંચ પુસ્તકો સાથે જ મોકલજો અને તેમાંથી મ્હારી મરજી પ્રમાણે મ્હારે એક વાંચ્યું— (એ પણ વાંચ્યું) એટલું સ્વાતંત્ર્ય કું લેવાનો તે મોંઘી રાખજો. અને પુસ્તક કે પુસ્તકો વાંચીને પણ તેના વિશે જ લખ્યું તે જાહેર પણ કું સ્વીકાર્યો નથી, ૫૪ લખવા બેસીય ત્યારે મ્હારા મનમાં ત્હમને જે વિચારો આવ્યો તે પણ લખવાની મ્હારી સ્વતંત્રતા હતી કરવા કું જેવાર નથી જ.

જુડુ. ત્હમને ' અને મ્હાં ' બહુ મધ્યું છે એમ ત્હમણા ૫૪ ઉપરથી કું અનુમાન બાંધું છું. એ ' કૌટુંબી 'માં જવાનું ત્યારે મ્હેં પણ કેટલાક ખડ વાંચેલા. પણ હાલમાં મ્હારી પ્રતિભે બહુ અનુભવ નથી એ ત્હમે જાણો છો. એટલે હાલમાં રસની વાતો વગેરે વિશે અભિપ્રાય આપતાં પણ મ્હને સંકેપ થાય છે. હતાં કેમ વખત મુશવતો કરતો નથી એટલું ખરું. અને અમુક વસ્તુ આપણને મ્હેં છે કે નહિ તે કહેવાનો અધિકાર તો સરને છે. વળી બહુ મધુ તો પ્રામાણિક મતભેદનો આશય લઈને પણ આપણે પછીનાર આપણું જીવન જાળવી રાખી છીએ.

હમેશાં એક આપત મ્હને મધુ મ્હેં છે તે પહેલાં જાણી રહું. જીવન તરફ કમનું એ રીતે તરફ જ મ્હને મધુ અકિરુધિ છે. એટલે આ ' પુસ્તકનું ' સમય વાતાવરણ મ્હને મધુ મધ્યું. છતાંની મુશ્કેલીઓ. લખાવિઓ વગેરેના કારણો દ્વારાને વિષે અમ કમને સ્વાસ્થ્ય માણસો મ્હને ન મ્હેં, વળી વજીરો મુશ્કેલીઓથી પડી પડીમાં કેમકે ત્વ એક માણસો પણ કા કમનું ? છતાંના અમા અંમાં રી વળીને કેમ માણસ ખરખર હાલ કરતો હમે રહે તો એનું નિરીક્ષણ માત્ર પણ કરતું મ્હને મ્હેં. એટલે આ પુસ્તકમાં જામણી મીડીને લખ સુધીય જાલ અને કુમાર છતાંના જે જે પ્રસંગનું તાલક હતી રમજી વિષે કમીએએ આપું છે તે મ્હેં મધુ રસપૂર્વક વાંચ્યું છે. પણ આ જાને કમીએએ સાથે મળીને કેરી રીતે લખ્યું હશે તે જાણતર સમજાતું નથી. જે કે વિચારના કમમાં કેમ કેમકે કમ આપું—પણ મ્હેં જાણું છે ત્હારે એમ થાય છે કે આપણું વાંચ્યા પછી આપણું બીજા કમીએ લખ્યું હશે એટલે આપણા જામણી આપણી એકાદી વિષયો એ સ્વરૂપના રૂપે રમુ કરી દે છે, પણ તે જાણ જાને એમીએનું કપિનિનું થયે અંશે સમાન દેવાથી

એકરૂપતા જળવાઈ રહે છે. બીજું, દારૂ સાથે કર્તાઓએ કુટુંબજીવનના જે પ્રસંગો બોલી દીધા છે તેથી પુસ્તકનો માનવઅંશ સજીવ બન્યો છે અને તેટલા માટે જ કેટલાક આ મન્યને દારૂપરસની નવલકથા કહે છે. પણ 'નવલકથા' શબ્દ આ મન્યના સ્વરૂપ માટે અનુરૂપ છે કે નહિ તેની ચર્ચા અત્યારે નહિ કરું. પણ એ વિશે મને શંકા છે એટલે ઉલ્લેખ માત્ર અત્યારે કરું છું.

પ્રસંગોમાં, આર ચિતા વચ્ચેનો પ્રસંગ, પતંગ ચગાવતી વેળાનો પ્રસંગ, હોળીનો પ્રસંગ, નિર્મળાના લગ્નનો પ્રસંગ વગેરે તાદ્રસ અને માનવતાના ધબકારાથી જીવતા બનેલા છે. હાથીકોતી રજુ કરીને જ દારૂપરસ ઉપન્ય કરવા એ જ સાચો માર્ગ છે. તારંગિણી આશ્રય લઈ જીવનનું કલ્પિત બેડોળ સ્વરૂપ રજુ કરે દારૂ ઉપન્યસનું એ તો બહુ સામાન્ય માર્ગ છે. વળી આ બધા પ્રસંગોમાં સુરતની પ્રભાતનું જે જીવન કર્તાઓએ રજુ કર્યું છે તે વ્યાપક અને છે અને પાત્રો કર્તાઓ જીવનના સંસ્કાર જ મહાશ મન ઉપર તો વિશેષ પડ્યા છે. એ જીવનનો બહુ પ્રવણ અનુભવ કરતો, હોળી એમ જ મને થયું પ્રસંગો વાંચતાં લાગેલું. પણ આ જીવનની વ્યાપકતા ગમેલી તે સાથે જ એક વિચાર આવ્યો હતો. ગુજરાતના એક જ વિભાગની પ્રભાતનું જીવન દર્શાવે કશાનાં સાહિત્ય કેટલું ચિરંજીવ કહેવાય ? સૌરાષ્ટ્રની રસધાર અને સીરાંતી બહારવટીઆની ઘાતોમાં પણ જનસમાજને કુચે એવા અંશ તો માનવતા જ, અને આ પુસ્તકમાં પણ માનવતાથી રંગાયેલાં દરેક જ હું તો ઉત્તમ ગણું છું. સુરતની પ્રભાત એ વિસ્તૃત માનવતાનો એક વિભાગ જ છે એ ખરું પણ એ પ્રભાતના જીવનમાંથી એના જ ખાસ ગણ્યા એવા પ્રસંગોનું દારૂ દૈનિક ગણ્યા તેમ મહારું માનું છે. માટે આ બંને કર્તાઓ ગુજરાત-ગુજરાત પણ સા માટે ?-સમસ્ત માનવ પ્રભાતના જીવનને સ્વયં ગણીને દારૂપરસ સર્જે એ મને તો વધારે કુચે. પણ આ મહારી પોતાનો અલિપાય છે-બીજાને તે અનુરૂપ પડે કે નહિ તેની જવાબદારી હું લેતો નથી.

રેલ્વે પુરાણના ઉદ્ગાતા નરેન્દ્ર મમલું પાત્ર ખરેખર કુટુંબતાથી ચોળાયું છે. આપણા જીવનમાં પણ આપણને એવા કેટલાક માનવી મળી આવે છે, જેમનું જીવન એક દષ્ટિથી જ બંધાયેલું હોય છે અને તે દષ્ટિથી એ કરી પણ પર સંપૂર્ણ રાકતા નથી. પણ એમની એ દષ્ટિ સાથે એમનું સમગ્ર જીવન એટલું તદુપ બની ગયું હોય છે કે આપણે એમનો હોય પણ ન કાઢી શકીએ. કારણ કે એમનું જીવન એવા જ પ્રકારમાં સ્વાભાવિક બની ગયું હોય. એટલે આ કથાનું પાત્ર ચોળાયું છે એમ ને મને ઉપર કહ્યું છે તે પ્રસંગોમાં તેમનું અસ્તિત્વ આવે તેટલા ધરણ જ. બાકી પાત્ર ચોળાયું છે એમ કહેવામાં જે પાત્રને અસ્વાભાવિક બનાવી દેવાનો-મથાવવાનો હોય મહારા પર આવી પડે. ભૂતની વાર્તા અને જ્યોતિષની શ્રદ્ધા કરી કરી લાવનારમાં મને આટલી સ્વાભાવિકતા જણાતી નથી. આ કથા મહારા દષ્ટિબિન્દુનું પણ પરિણામ હોય. બાકી કર્તાઓને મન તો એ બધાં પાત્રોનો સરખો ઉપયોગ જણાય છે. પાત્રોમાં બીજું દાદાજી તરફ મહારું મમત્વ બંધાયું છે. દાદાના જોળામાં રમણું, દાદાને મોડા બનાવવા, સાચી બનાવવા એ મને બાલજીવનનો સૌથી આનંદમય પ્રસંગ જણાયો

છે. જો કે મહેં તો મદારા દાદાનું મુખ પણ નથી જોતું એ ત્હમે જાણો છો જ. કારણ કે હું પૃથ્વી ઉપર અવતર્યો તે પહેલાં જ એમણે વિદાય લઈ લીધી હતી. જતાં દાદાની મૈત્રીનું મહત્ત્વ બાળકના જીવનમાં અપૂર્વ છે એમ હું સમજતો થયો છું. અને મદારી એ માનવતાને અનુરૂપ કેટલાંય મિત્રો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવ્યાં છે. હું તો એટલે સુધી પણ કહું કે હવે મધ્ય વચ્ચે ખરો પિતૃભાવ પણ માણસથી અનુભવી શકાય નહિં.

હવે થોડાક પ્રશ્નો ત્હમને પૂછી લઉં. ત્રિપિતને કોલેજમાં થોડાકલાની વાત આવે છે ત્યારે સુરતની કોલેજનો ઉલ્લેખ શા માટે કર્યો છે તે સમજાવુ નથી; ત્હમે એ સમયની અર્થ વાંચીને જણાવશો કે હાથરૂલ અને કોલેજના કિષ્કણ વિશે તથા કિષ્કણ વિશેની આપણી જિજ્ઞાસા અનુષ્ઠ કેમ સમયમાં આવી છે ? ત્રિપિતનું કુળાલનું જીવન અપૂર્ણ જ કેમ ચીતવ્યું છે ? વગેરે, દુરસદે ઉત્તર લખશો. બીજું ત્રિપિતના પત્નથી આ પુસ્તકમાં અરેખર સંગમના આવી છે કે સંગમતાને માત્ર આભાસ જ દેખાય છે ? હરેક પ્રસંગ છૂટક છૂટક દોષ કયા કયા ક્યાં ક્યાં માવશી તે વધારા સંગમ જોડાયેલા દોષ એવું ધરીયાર અને છે. પણ એમાં આભાસ જ દોષ છે કે અરેખર સંગમના દોષ છે એ ત્હમે જણાવશો ?

છેમ્ને એક પ્રશ્ન વધારે પૂછી લઉં અને તેનો જવાબ તો ત્હમારે આપવો જ પડશે. જ્યારે એ ભેખડોની એક કુળિ દોષ ત્યારે તેમાં ક્યાં ક્યાં પ્રકરણ ક્યાં ક્યાં ભેખડો લખ્યાં છે તે જાણવાની વાચકને કાંઈ જ જરૂર નહિં ? એકી પ્રકરણો જ્યો. હવેનાં અને મેકાં ધ. મહેતાનાં હશે ? જો કે આ જાગતમાં આ જાને ભેખડોમાં રમ્મ ભેખડ મદારા એક મિત્રનો મહેં અભિગ્રાવ પૂછ્યો ત્યારે તેમણે મદારા પાસે તે પુસ્તક વાંચવા મામ્મું અને વાંચનાં વાંચતાં રેલી પારખીને હું ભેખડનાં નામ લખી નાખીશ એમ કહ્યું છે. પણ પુસ્તક વાંચવા ભેખડની આ તારકીય જ નહિં દોષ તે ? અસ્તુ. ઉત્તર લખશો.
સિ. અવધૂત

—૪—

પ્રશ્ન: જીવનમાં સદા ઠીકા પુર્યો દોષ છે. એમાં એ અનુભવી ક્યાં હશે તે કંઈ લખવી.
—કેનરી જેન ટાઈડ

•

અનુષ્ઠ કિશ્કિતને વિશેષ મેદા કદી સો; કિશ્કિતો અનુષ્ઠને મેદો કદી સો નહિ; એનો અર્થ એ છે કે ઠીક જન્મ વિચારકિત ક્યાં અનુષ્ઠ વધારે પડે છે.

—કોનરુસીઅસ

•

સાડું પુસ્તક એ મેક મિત્ર છે; આજે જન્મ તે એ જ છે હવેના જન્મ તે એ જ છે.

—કપર

ચ બ રા કિ યાં

દિશાજ્ઞાલુ દુસ્તમજી મહેતા

તમારાં ચુકામતની પાછળ શું હોય છે એ જો તમે બરાબર વિચારી લેશો તો તમારાં ચુકામતની આગળ કેટલું હોય છે તેનો વિચાર કરવાની તમને ઓછી જ અગત્ય રહેશે.

નેતા હોવા અવનવાળો પણ ન જોઈએ અને હોવા જુઠાંવાળો પણ ન જ જોઈએ.

“હું સુખી છું” એવી લાગણીની દસ્તીથી હું સુખી બન્યો હોઈ તેના કરતાં “હું છું” એવી દસ્તીની લાગણીથી હું વધુએ વારંવિશેષ જ સુખી થયો છું.

અપણ અપહીરી એ સારા જોતાની સાચી લાપકાત છે.

મંસારી ભાગીદાર લેજે ખરે સમયે જોડું માણસ આવી મળે એ જાણે અનાવૃષ્ટિના સહા દુકાળ જેવું જ સંકટ.

અને

મંસારી ભાગીદાર લેજે જોડા સમયે ખરું માણસ આવી મળે એ જાણે અતિવૃષ્ટિના હોશ દુકાળ જેવી જ આશંકા.

કસમ એટલે વજન આપવા મળે જોતી કીધેલી વજન વિનાની એક વસ્તુ.

હોઈકે ‘વાતંચો’ એવી લખાએલી હોય છે કે જેમની ‘સમાપ્તિ’ ને વાતંચો હોયે કહી શકાય-‘ઉપર’ નહીં; આખરી કહી શકાય-‘અંતમ’ નહીં.

વાતુકિયો અને લકિયાળ બને જાણારાં ટિકટિકોર : એ વચ્ચે ફેર એટલો જ કે પહેલો, જ્યારે હાલતી છમે જોડું જોલવાને કશું બાકી રાખતો નથી ત્યારે બીજા, થંભેલી છમે જોડું વધવાને કદી શકતી નથી.

‘તરંગ’ એટલે કે જેવું એક અંચ જે કદી પણ તંગ હોઈ શકતું નથી અને જેમાં રંગ જરૂર હોય છે.

મનુષ્ય જ્યારે આખરુનું ખૂન કરે છે ત્યારે તે પ્રકટ હોઈ લોહિ હોહા મચાવી મેલે છે;

પણ જ્યારે આખરુ મનુષ્યનું ખૂન કરે છે ત્યારે તે અપ્ત હોઈ તેની કોણ પરવા કરે છે ?

અબ્બૂખાંની બકરી

ડૉ. શી. હાકિરકુસેન
એમ. એ. પી. એચ. ડી.

જા હશે એના કરતાં મોટા પર્વત દુનીઆમાં મીઠાં કોઈ નથી. હળસા માછલ લગ્યાં, અને હથેલો તો એટલો કે આજ સુધી હજી એનાં હંચમાં હંચ થિપ્પર પર કોઈ પણ માણસ ચડી શકતું નથી. હિમાલય પર પહોં મળે આવી રહેલાં છે. અલમોડા પણ એમાંનું જ એક ગામ છે.

અલમોડામાં એક મોટા મીઠાં રહેતા હતા. એમનું નામ હતું અબ્બૂખાં. અબ્બૂખાંને બારીઓ પાતળાં પૂળ શાખ. પોતે હતા એકલા; એક મે બારીઓ શાખતા અને દારોડા બધા તેમને ચરાવતા રહતા. તેમનાં નામ પણ હતાં અબ્બાવ તરેલાં તે શાખતા. કોઈનું નામ હતું તો કોઈનું મુઝિયા, કોઈનું મુઝરી તો કોઈનું કુકમા. એ બારીઓ તોડે દારોડા બધાં કોણ બધે શેની શેની લાવે અબ્બૂખાં કંઈ કરતા અને કાંઈ પડે એટલે ઘેર લાવી બાંધી દેતા. અલમોડા પહાડી જગ્યા હતી એટલે અબ્બૂખાંની બારીઓ પણ પહાડી ભાતની હતી.

અબ્બૂખાં મૂળે હતા તરીય અને પાળા ફરેલા નથીવાર. એમની બધી બારીઓ કોઈને કોઈ વખતે રાતે ઘેરી તોડીને જગી જતી, પહાડી બારીઓ કોઈ બંધાઈ રહેવાની કોઈની જ હતી. કાચ મળ્યો કે પહાડ પર ભાગી જતી, ત્યાં એક વા રહેઈ હતું તે તેમને આપ જતું. અભવન થતા મેનું તો એ હતું કે અબ્બૂખાંનાં આંધ, કાંજનાં ઘણાંની કાલવ, અને વાની બીક-આમાંનું કોઈ પણ બારીઓને જાગી જતાં રોકી શકતું નહોતું. એનું કારણ એ પણ હોય કે પહાડી પ્રાણીઓને સ્વતંત્રતા ખૂબ પ્રિય હોય છે. તેઓ કાલવને વધુ વધુ પોતાની સ્વતંત્રતા પ્રમાણમાં રાખી જતાં. તથા આરામ અને આનંદવુજા કેડ કરતાં ધુસીગત અને કોડરો સહન કરીને પણ આગ્રહ રહેતું તેમને વગરે પસંદ હોય છે.

ત્યારે કોઈ બારી જાગી જતી ત્યારે જિયાર અબ્બૂખાં કપાલે કાચ દબને મેસતા પોતે લીકું લીકું કાસ અકાવતા, એરી છૂપીથી બારીઓને પડોશીઓનાં મેનરમાં કોડી મૂકતા, કાંજ પાળા ઘણાં દેતા તો એ બારીઓ એમને ત્યાં જાગીને ન રતાં પહાડમાં જઈને વાને પોતાનું મોઢી પીરકાવવાનું કેમ પસંદ કરતી હતી તે એમને મુશ્કેલ લાગતું નહોતું.

ત્યારે અબ્બૂખાંની ધબ્બી બારીઓ ગામ જાગી ગઈ ત્યારે જિયાર ખૂબ જલસા મૂકી રહેવા લાગ્યા, “જાગ બારી ન પાવું ત્યાં કાંઈની કે મોડે લિન ગોર કે, *મે-બારિયાં લી કે કડ ભરેજ.” પણ એકલા રહેઈ જતું મુશ્કેલ છે. મોડા લિન

* બારીઓ લિન.

તો અબ્બૂખાં બકરીઓ વિનાજ રળા; પણ પછી વખતે રહેવાનું નહિ. એક દિવસ ક્યાંકથી એક બકરી ખરીદી લાવ્યા. બકરી હજી નાની હતી. તરસ સાત વરસની હતી-હજી પહેલી જ વાર વીખાઈ હતી. અબ્બૂખાંએ વિચાર્યું હતું કે નાની ઉંમરની બકરી હજી તો કદાચ એ પોતાની જોડે બસબર હળી જશે અને પહેલેથી જ એને સારાસારે ચારો તથા ઘણાની આદત પડી જશે એટલે પછી એ પકાડ તરફ નજર નહિ કરે. બકરી પણ હતી ખૂબસૂરત-તરસ સફેદ રંગની. લાંબા લાંબા એના વાળ હતા, નાનાં નાનાં કાળાં સીંગાં એવાં ધાવતાં હતાં કે જાણે કોઈએ ખૂબ મહેનત કરીને સીસમની લાકડીમાંથી જ નહિ છતામાં હોય ! એની લાલ લાલ આંખો જોઈને જરૂર તમને એમ કહેવાનું મન થઈ જાય કે આ બકરી તો હવે જ લીધી હોત તો ચાર, અને બકરી કોઈ દેખાવમાં જ સારી હતી એમ નહોતું, એના સ્વભાવ પણ ખૂબ સુંદર હતો. વ્હાલથી એ અબ્બૂખાંને હાથ ચાટતી; કોઈ બાળક પણ એને ટોલી લઈ ચકવું-એ નહિ ભારતી દેશ કે નહિ મળ્યાની પાકતી દૂધનું વાસણ. અબ્બૂખાં તો બસ એના પર મોહી જ પડ્યા હતા. એનું નામ એમણે ચાંદની રાખ્યું હતું, અને આખો દિવસ તે એની જોડે વાત કરતા રહેતા. કોઈ વખત ખસીકામાં આવ્યાની વાત કરતા તો કોઈ વખત નધૂ મામાની.

પોતાના નાના સરખા ધરમાં સાંકડા અગિયારમાં બકરીઓ રૂંઝાઈ જતી હતી એમ કરીને આ ચાંદની બકરીને માટે તો એમણે નવી જોગવાઈ કરી હતી. ધરની સગોસગ જ એમનું એક નાનું ખેતર હતું. એની ચારે બાજુએ કોણ જાણે ક્યાં ક્યાંથી કાંઠા બેગા કરીને નાંખ્યા કે જેથી કોઈ બીલું તેમાં આવી ન શકે. એની ખરોબર વચ્ચે પોતે ચાંદનીને બાંધતા અને દોરી પણ ખૂબ લાંબી રાખી કે જેથી બકરી છૂટથી ફરી શકે. આ પ્રમાણે અબ્બૂખાંને ત્યાં ચાંદનીનો એક જમણો ખારસો પીતી ગયો. અને અબ્બૂખાંને વિધાસ જેસી ગાય કે આખરે એક બકરી તો હતી મોટી. હવે એ નહિ બાકી જાય.

પણ અબ્બૂખાં ખાંડ ખાતા હતા. છૂટાપછૂટાની ખાચેશ કોઈ એટલી રહેલાઈથી મટી જતી નથી. પકાડ તમા જંગલમાં રહેનારાં જે સર્વત્ર જનવસેનો શ્વાસ ધરતી ચાર દિવાલો વચ્ચે રૂંધાતો હોય છે તેમને વિશાળ જતાં ફરે, કાંટાવાળા ખેતરમાં પણ એન નધી પકડું હોવું. કેદ તે કેદ ! કેદ બધી એક જ જાતની ! થોડા દિવસને માટે બંધે ચન હેઠું પડે. પણ પછી પકાડ અને જંગલ વાદ આવે છે. અને ફેર દોરી તોડવાનો વિચાર કરવા લાગે છે. ચાંદની પકાડની-કેદ ખૂબી મોટી છે એવો અબ્બૂખાંને ખ્યાલ આવ્યો નહોતો.

એક દિવસ સવારમાં સરજ હજી પકાડની પેલાખાર હતો ત્યારે ચાંદનીની નજર પકાડ પર પડી. વગોળતી હોવાને લીધે તેનું મોં ઢાલી રહ્યું હતું. તે એકદમ બંધ થયું અને તે વિચારવા લાગી, “ મેલા પકાડની ટેવ કેટલી ખૂબસૂરત છે ! ત્યાંની અને અહીંની ફવામાં પણ કેટલો તફાવત ! ત્યાં ત્યાં તો નાચવાનું, ફરવાનું, કોકો આવાની અને અહીં તો બધો વખત બધાઈ જ રહેવાનું-જરૂર પર આંડે પહોર મુઠ આ દોરકું તો ખરું જ ! ખાંડ ધરમાં ગધેડાં તથા ખૂચ્ચર બંધે પેટ બારે પણ અમને બકરીઓને તો જરા મોડું મેલાન નોંધ્યો.”

માંદનીએ કહ્યું, “ અરર ! બિચારી કદલ ! પણ અબ્બૂખાં મિયાં મને તેમ હોય પણ મને તમે પદ્માડમાં જવા જ દો. ”

અબ્બૂખાં જરા ગુસ્સે થઇ બોલ્યા, “ યા અલ્લાહ ! ચક બી જાતી છે ! મેરી એક બાકરી ઔર હસે કમખખત બોલિયે કે ચેટ મેં જાય; મગર નહીં-નહીં, મેં હસે તો જરૂર બંચાઉંગાં, કમખખત, અલ્લાહનું કુશરમોશ, તેરી મરજી કે ખિલાફ તુમે બચાવિના, અબ તો તેરા કુશર માલુમ હો ગયા છે. અચ્છા, બસ ચલ તુમે કોઠરી મેં બાંધા કરંગા, નહીં તો મૌકા પાકર ચલ દેગી, ”

અબ્બૂખાંએ આવીને માંદનીને એક ખૂણાની ઝોરડીમાં પરી દીધી અને ઝોરડીને સાંકળ વાસી દીધી. પણ ગુસ્સાના આવેશમાં ઝોરડીની બારી બંધ કરવાનું તે ભૂલી ગયા, આ બાજુ તેમણે સાંકળ લગાવી અને પેલી બાજુ માંદની બારીમાંથી ફરકો મારતીકે બહાર નાઠી.

માંદની પદ્માડ પર પહોંચી ત્યારના એના આનંદની તો વાત જ રી કરવી ! પદ્માડના પરનાં ઝાડ પણ એણે પહેલાં પણ એવાં હતી; પણ આજને એ બધાંનાં રંગ પ્રેમ ઝોર જ હતા, એને એમ લાગતું હતું કે એ બધાં જણે ઉભાં થઇને “ ફરી પાછી તું અમારા ભેગી થઇ ખરી ” એમ કહીને એને સુખારકબાદી નહિ રહ રહ્યાં હોય ! અહીં તહીં શેરતીનાં ફૂલ આનંદમાં આવી જઈને ખડખડાટ હસી રહ્યાં હતાં. કહીં કહીં ઉંચું ધાસ માંદનીને મળે મળું લગાડિતે, ભેડી રહું હવું જણે આખો પદ્માડ હસી રહ્યો છે અને વિખૂટી પડેલી પોતાની દીકરીને પાછી આવેલી જોઈને તેનો આનંદ માતો નથી. માંદનીના આનંદનું વર્ણન તો કરી જ ન શકું શકે ! ચારે બાજુ આજે કોંઠાની વાડ નથી, નથી ખૂટો કે નથી દોરડું ! અને ચારે તો આજે એવી જડીબુટ્ટીઓના કે ચારણું બધું હેત અને મહોખખત હોવા છતાં પણ અરીખ અબ્બૂખાં કોઇ દિવસ એવો ચારો નહોતો લાવી શકતા.

માંદની જરામાં અહીં છાજળતી તો જરામાં અહીંથી ફરીને ત્યાં પડતી. જરામાં ખડક પર તો જરામાં ખીણમાં, જસ લપસી પડતી તો પાછી સાવધ થઇ ચાલતી, એક માંદનીના આવવાથી આખા પદ્માડમાં શેવા આવી મઇ. જણે અબ્બૂખાંની હસ બાર બાકરીઓ દૂરીને અહીં આવી મઇ હોય નહિ, એવું લાગતું હતું !

એકવાર ધાસમાં મેં નાંખી માથું ઉંચું કરતાં માંદનીની નજર અબ્બૂખાંના મકાન પર તથા પેલા કોંઠાવાળા બેતર પર પડી. તે જોઈને તે ખૂબ હસી અને મનમાં કહેવા લાગી, “ અરે પ્રુદા, કેઇ જુએ તોએ કહે કે કેટલું નાનું સરખું મકાન અને કેટલો નાનો વાડો ! યા અલ્લાહ, આટલા દિવસ તું એમાં રહી જ કેવી રીતે ! એમાં કું સમાઈ જ કેમ શકતી ? ” પદ્માડની યોગપરથી આ નાના સરખા છવને નીચેની આખી કુનીઆ તુચ્છ લાગતી હતી.

[જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪૧]

મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન

[બીજા અધિવેશન પર દૃષ્ટિપાત]

ચન્દ્રેશ શુક્લ

બં.

બાળાળી કે હિન્દી બાળાળાની પ્રતિ કરતાં મરાઠી બાળાળાની પ્રાંત ગુજરાતની વખતે નહીં દોષા કરતાં, ગુજરાતી સાહિત્યકારોનું બધું જોડણું બંગાળી કે હિન્દી સાહિત્ય તરફ ચડ્યું છે તેટલું મરાઠી સાહિત્ય તરફ નથી ચડ્યું એમ કહેવામાં હું કૂલ કરતો હોઉં એમ મને લાગતું નથી. આપણે ત્યાં અનુવાદિત થતાં યોગ્ય પુસ્તકોમાં બંગાળી અને હિન્દીનું પ્રમાણ મરાઠી કરતાં વધુ જ મોટું છે. અત્યે પ્રકટ થતી લુપ્ત લુપ્ત મંમગાળાઓમાં બંગાળી કે હિન્દી બાળાળાં પુસ્તકોનું પ્રમાણ વધુ મોટું છે. મરાઠી બાળાળાં સાહિત્યની સારી કૃતિઓને ગુજરાતીમાં ઉતારવાના પ્રયાસ થયા એવા થયા છે; નામજાર જ થયા છે એમ કહેવામાં વધુ કશું મોટું નથી.

આ પરિસ્થિતિમાં સ્વીકરવાય, યરનખાણ કે પ્રેમચંદ્ર જેટલા ગુજરાતને પરિચિત છે તેટલા વાચન જોઈ, ગ્રે, રહે, માયા વરેકર કે બી. ખડિંગર ગુજરાતને પરિચિત નથી. આનો અર્થ એમ તથી કે મરાઠી સાહિત્યમાં ચિરંજીવિનાના અંશ નથી. એનો અર્થ એમ નથી કે મરાઠી સાહિત્યમાં પ્રતિભાસંપન્ન લેખકોનો અભાવ છે, જતાં પોતાની નહીં જ આવેલા મરાઠી વાચક સાહિત્યના તેમ જ એના પ્રમુખ સાહિત્યકારોના સતત સંપર્કથી ગુજરાત વસિત છે એમાં ગભરાઈ શકા નથી.

હવે તો સાહિત્યનાં આંતરપ્રાંતીય પ્રવાહોને એક દિશામાં વાળવાના પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે, 'હંસ' દ્વારા એક જાણમાં હિન્દબક્ષા લુપ્ત લુપ્ત પ્રતિભાં સાહિત્યનો પરિચય કરાવવાના પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. આપણી આભુજાનું, સાહિત્યની વિવિધ દિશાઓમાં થી પ્રભવિ થઈ છે અને થઈ રહી છે એ બંધવાની છતાંજા અવગણ્યા બાગી છે, એ છતાંજાને સંતોષવાના જે કોઈ પ્રયાસ થાય તેને વધારી લેવા જોઈએ.

એ કારણે, ત્યાં માત્ર દરમ્યાન નવેબ્બરની તા. ૬-૨૦ મીએ મુંબઈમાં કારર ખાને મળેલ મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલનના બીજા અધિવેશન વિશે કંઈકે સખતું ચોગ્ય થઈ પડશે. આ સંમેલન મુંબઈના મરાઠી સાહિત્યકારોની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ છે. જેમ જેવે દોષ છે તેમ એમાં અનુક વ્યવસ્થાનો પ્રત્યક્ષ રહેશે છે. જતાં સંમેલનની કાર્યવાહી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલનને ટાંકે ચોગ્ય થઈ પડ્યા વિના નહિ રહે એની મને ખાતરી છે.

આ સંમેલનના અધ્યક્ષપદે નિરાભ્યાર થી. વિ. સ. ખડિંગર મરાઠી સાહિત્યમાં આગળ પડ્યું સ્થાન મેળવે છે. રત્નાચિરિ છાત્રામાં એક મામમની કાળના તેઓ કિમ્મક છે અને કિમ્મકનો અસ્તવ્ય કરતાં કદા જ તેમણે મરાઠી સાહિત્યને કેટલીક ચિરંજીવ કૃતિઓ મેટ પરી છે. બી. ખડિંગર વધારા પર અપૂર્વ પ્રસ્તુત કરાવે છે.

તેમનામાં કદપના અને પ્રતિભા બરપૂર બધી છે. લલિત સાહિત્યના સર્જક તરીકે તેમણે મરાઠી સાહિત્યગતમાં સારો વય સંપાદિત કર્યો છે. 'કાવ્યનમ્ર' 'ઉદય' એ એમની વરણી કૃતિઓ છે. એમની શુદ્ધિપ્રભા એ કૃતિઓમાં ચમત્કારી રહે છે. હવે પછી પ્રકટ થનાર 'દુલ પાખર' નામક કથા પણ બધી આશરપદ નીવડવાનો સંભવ છે.

શ્રી. ખાડેકર પુણન છે; અને એટલા માટે તો સંમેલનના અધ્યક્ષપદે તેમની વરણી થઇ એ બીના વિશેષ આવકારણ્યક છે. ગુણાઃ વૃજાસ્થાનં ગુણિષુ ન ચ હ્રિયં ન ચ લયઃ । એ ઉકિતાનું વારંવાર અવતરણ કરવા હતાં, આવી પરિવદ માટેની સુંદણી કરતી વેળા આપણી દષ્ટિ હમેશાં પીડા અને વૃદ્ધ અનુભવી તરફ જ ન્વય છે. પછી, બધે એ વૃદ્ધ અને અનુભવીની સાહિત્યસેવા એટલી ગુણવતી ન હોય, આપણે માટે મરાઠી સાહિત્ય સંમેલનનું દષ્ટાંત અનુકરણીય છે.

શ્રી. ખાડેકરનું વ્યાખ્યાન સચોટ અને અસરકારક છે. જે દિશાનાં સાહિત્યની પોતે સેવા કરી રહ્યા છે તે પ્રકારનાં સાહિત્ય પરત્વે જ તેમણે પોતાનું વક્તવ્ય મર્યાદિત રાખ્યું છે અને એથી તેઓ પોતાના ભાવભૂમાં વિષયને ચોગ્ય ન્યાય આપી શક્યા છે. લલિત વાક્યમય એ તેમની સાહિત્યસેવાનું મુખ્ય ક્ષેત્ર છે, એ બીનાને ખ્યાલમાં રાખીને તેમણે કાવ્ય પ્રતિહાસ કે અન્ય મોઝ પણ પ્રકારના સાહિત્યને પોતાના વક્તવ્યમાં ન ઉકતાં લલિતવાક્યમયનાં ક્ષેત્ર વિષે જ ચર્ચા કરી છે. પરિણામ એ આપ્યું છે કે તેઓ એ વક્તવ્યમાં ભવિષ્યના સાહિત્યકાર માટે સાચું માર્ગદર્શન કરી શક્યા છે, જે વિષયમાં પોતાનો પ્રવેશ ન હોય, જે વિષય પોતાનો કરેલા ન હોય, તે વિષયમાં માયું મારવા જતાં અનેકવાર ગાયું ખાઇ જવાના પ્રસંગો બનેલા આપણી નજરમાં છે. એ વરણી શ્રી. ખાડેકર પોતે સમજી ગયા હાથે છે અને પરિણામે તેમણે પોતે પોતાનાં કરી લીધેલાં ક્ષેત્ર વિષે જ પ્રેરક ઉચ્ચરણ કર્યું છે.

લલિત વાક્યમયના ક્ષેત્રમાં અત્યારસુધીમાં જે મરાઠી સાહિત્યકારે વય સંપાદન કરી ચૂક્યા છે તેમની સિદ્ધિની નોંધ લેવાનું શ્રી. ખાડેકર ચૂક્યા નથી. એટલું જ નહિ, એવી સિદ્ધિ પાછળ રહેલી ખુબીઓ પણ તેમણે ગતાવી છે. પણ તે સાથે, તેઓમાં જે ખામીઓ જણાઇ છે તે અત્યારનાં શ્રી. ખાડેકર ચૂક્યા નથી. અલગત, "મરાઠી સાહિત્યનો ભવિષ્યકળ ઉત્તરવળ ચાલ એ એક જ હેતુથી થોડુંક સ્પષ્ટ બોલવાની" તેમ જ તેમનાથી "અનેક દૃષ્ટિએ એક એવા કેટલાક સેખકોપર ટીકા કરવાની" શ્રી. ખાડેકરે મુશ્કેલી કરી છે. "એ મુશ્કેલીને પાછળ રહેલો હેતુ એટલો ઉદાત્ત છે કે એનાથીય વધારે કડવા સજ્જે તેમણે ઉચ્ચાર્યા હોત તો પણ સાચો સાહિત્યકાર ચોપ કરત નહિ."

વિશ્વના વર્તમાન લલિત વાક્યમય સાથે શ્રી. ખાડેકરને સારો સંપર્ક હોય એમ એમનાં વક્તવ્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. સાહિત્યની ઉન્નતિ માટે માત્ર સાહિત્યસર્જન આવશ્યક નથી, દુનિયાના લુધ લુધ ભાગોમાં સાહિત્યની સમીપ બેસવાની દૃષ્ટિ એ સાહિત્યમાં આવવી જોઈએ. સાહિત્યમાં આવી દૃષ્ટિ કાવરા, માટે આપણા સાહિત્યકારો એ વિશ્વભરના સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યકારોએ વિશ્વના લુધ લુધ ભાગના સાહિત્યકારોની કૃતિઓના સંપર્કમાં રહેવાનો કેટલો પ્રયાસ

કર્ષે છે ! કદાચ એ કારણે આપણા સાહિત્યમાં કદવેક અંશે સંકુચિત દ્રષ્ટિ રહી જવા પામી હતો.

બેનેટ, વેન્સ, જેક્સવર્થી, સૌ એ ચાર હિંદુસ્થાની પ્રથમ-પંક્તિના સાહિત્યકારો, રચિતાનું ચાર:અઘળી સાહિત્યકારો ધુમ્ધાનેન્દ્ર, ડેસ્ટોન્ડેસ્ટી, ડેસ્ટોન્ડેસ્ટી અને ગોર્ડી, એમનાં સાહિત્ય સર્જનનાં વાસ્તવદર્શી તત્ત્વોની દુઃકમાં છતાં ઝીંકુરદભરી ને સમા-લોચના થી, ખડિરે કરી છે તે ધણી ખાઈદર્શક છે. અલિત વાક્યમય સર્જક સાહિત્ય-કારોએ તેમની કલાદષ્ટિને સતત બાંધી રાખવાના પ્રયાસ કરવા પડે એ વસ્તુના સમર્પનમાં તેમણે રચિત એપીકની વાસ્તવદર્શી કલાત્મક સંયોદ વિવરણ કરી બતાવ્યું છે.

હાથીય વાક્યમય સર્જક, અલિત વાક્યમય સાહિત્ય પ્રત્યે દુઃકગ્રાસ્તરી દષ્ટિ રાખે છે, તેઓ અલિત-વાક્યમય પ્રત્યે ઉપદ્રવ દષ્ટિએ ભુલે છે. એમને થી, ખડિરે સંયોદ જવાબ આપે છે, તેઓ કહે છે: “ અલિતવાક્યમય એ પ્રતિભા-સંપન્ન મેખોને આવનાં સ્વપ્નાં હશે. પણ એ સ્વપ્નામાં જ માનવજાતિના અનુભવ અને અપેક્ષા ઉગ્ર રીતે ઉત્તરતા દેખાવ છે. ” અલિત વાક્યમયને દુઃકગ્રાસ્તરી હાથીય વાક્યમયકારોને અલિત સાહિત્યકાર પ્રત્યે સર્જક સૌ, જેક્સવર્થી જાણેને, વગેરેએ સમાજ સુધારણામાં અપેક્ષા અપૂર્વ શાંતિના પૂરાવો આપીને તેમણે સંયોદ જવાબ આપે છે.

કલાદષ્ટિ એ જ સાહિત્યની એકમાત્ર કસોટી છે એમ માનનારાએ વારંવાર બેટી લીધી કરે છે કે “ કાકુંતલમાં મરીનેનાં ફુલો મિલિત કર્યાં નથી અને મેખડનમાં બહુ જાનસમાજનાં ઝીત માયાં નથી, પરંતુ તેમણે કલાવિલાસ અમર નથી શું ? ” થી, ખડિરે એનો સંયોદ જવાબ આપે છે: “ કાકુંતલ અને મેખડત વચ્ચેની રીક્ષા સહિત મનુષ્યને પણ બાંધેલ શાવ છે એ તો કદાં પણ માન્ય કરત, એ બાંધેલને ખાદીથી મીઠીને સામ્યવાદ સુખીના ટાક પણ માના થોડા પ્રચલિત સામાજિક પ્રશ્ન સાથે ખાસ સંબંધ નથી, મર્જવતી કાકુંતલ સાથે પોતાને પ્રેમ-સંબંધ હતો એનો કુખ્યત્વે છંદાર કરતાં જ તેને સ્વતંત્રતા ભાવ જાગી મેનકા કાલિદાસને કાકવ ભાગી હતો, પણ ૧૯૩૫ ની આદિ કાકુંતલને પોતાનું સોદું સંતાન-વા માટે માનો એકાંત પણ મળે કે કેમ તેની કાંઈ જ છે, છેવટે એકાંત અન્યથ મહિમાપ્રમ જ તેનું સ્વર્ગ બન્યું.....જનસંઘની અલિત વાક્યમયમાં માનવી પ્રેરણા વર અને મનોધર્મ વર પ્રતિજ્ઞા મૂકવનું કહે છે કોણ ? જનતાના કોઈ પણ સાહિત્યમાંથી માનવદેવનું ચિત્રણ એ તેની બરોબરી કરવાનું સામર્થ્ય ગોર્ડીની Mother એ નવમકથામાં છે. આમ દોષ, એ નવમકથા એકાંત પોતાના નીચલા ધરના જગતનાં જનસંઘની પ્રેરણા લઈને જ તે નિર્માણ કરી નથી કે ? ” ઉત્તમ કલા કૃતિ આરે થી, ખડિરે “ ઝાનવ ઝાન રૂપી સુવર્ણ, વિચાર રૂપી પ્રભાસિત અન્નિ, અને કલાકૃતિના સુવર્ણકારની નિર્માણકૃતિ ” એ વિવેચી સંજમને જાળવી રીતે આપવાનું ભેજે છે.

વાસ્તવ ચરિત્ર ચિત્રણમાં પણ અંધ અનુકરણને પરિણામે કદલીકવાર અવાસ્તવિકતા અને અર્થભાવ રોપ કેસ ભુલી જવા પામે છે, એ બિન્દુ તેમણે દર્શાવેલ કાકિદ રજુ કરી છે, સાચા કથાકાર “ સૌન્દર્યના યુગ્મકીં વનું જોઈએ તે સાથે તેણે

કરપતા પ્રત્યે પણ જોવું જ નોંધવું. કલાવંત સાહિત્યકાર વિચારવંત પણ થવું નોંધવું ” એ શ્રી. ખડિંગરજી કમળ લક્ષ્મી લેખ જેવું છે.

વર્તમાન જીવનના પ્રવાહોને સત્યો સાહિત્યકાર અવગણી શકે નહિ. વારતવર્ધી સાહિત્યના નિર્માતાએ તો જીવનના આણુ પ્રવાહોના સતત સંસર્ગમાં રહેવું નોંધવું અને પ્રસંગોપાત એનો ઉપયોગ કલાત્મક કરીને કરવો નોંધવું. જનતાના હૃદયમાં પ્રવેશવા સાથે, જનતાને યોગ્યતાભર્યા દિશાસૂચન કરવાના ખ્યેયને તેણે વિસારે પાડવું ન નોંધવું. એ બધા છતાં “ વિચારવંત લલિત લેખકોની કેલા હમેશાં એક જ ધર્મ માન્ય કરે છે. એ ધર્મ તે માનવધર્મ. આ માનવધર્મના જ્વજ હેઠળ ઉભા રહીને માનવીજીવનના પ્રવાહને દુષિત કરનારા દર પ્રકારના વિષે વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવો. એનાં કરતાં વધારે ઉચ્ચ એવું કશું ખ્યેય આ જન્મતમાં હોય શકે ? પ્રાચીન કાળમાં કાવ્યનો વિષય હીરામાણિક પ્રમાણે રક્ત રંગવાકામધો જ મળતો. હવે તે કારખાનામાં અને ઝૂંપડીઓમાંથી મળવા લાગ્યો છે. બગાડોના લલિત લેખકે વ્યક્તિના દ્વારે તેના સુખદુઃખ દર્શાવતો હતો. હમણાંના લેખકને વ્યક્તિના શુભે જ કેમ ન હોય પણ સામાજિક સુખદુઃખો ચિત્રિત કરવાની તક મળે છે. આથી તેની ‘કલાત્મ’ હોય વધારે ને વધારે વિસ્તૃત થવું જાય છે એ મોટો શંકા નથી રું ?.....કેવળ વૈયક્તિક સુખદુઃખ કરતાં ‘સામાજિક સુખદુઃખ’ ચિત્રણ સંમિશ્ર માનવી સમાજને દિવસે દિવસે અધીક પ્રભાવભર્યું લાગે તેમાં આશ્ચર્ય રું ? ”

ઉપર લેખકને ગેટના ‘આઝે પૂરવાનો ધંધો લખવા’ સંબંધમાં શ્રી. ખડિંગર જન્મારેલા શબ્દો ઉતારી લઈ, “ લેખકને જેટ હોય છે એ ખરું । પણ જીવંતલેખન એ માત્ર જેટ પૂરવાનો ધંધો હોય જ શકે નહિ. કાષ્ટપણ્ય એ ધંધો હોય શકે, માતૃત્વ નહિ હોય શકે : મા જનવા માટે કાષ્ટક ત્યાગ, સ્વાધર્મ વિસ્તૃતિ હોવી જ નોંધવું. ”

શ્રી. ખડિંગરના, બાપણુ વિષે આટલેથી જ અટકું.

સ્વાગત પ્રમુખરથાનેથી શ્રી. બી. વી. ભાષવે ટરેલા બાપણુમાં એ પ્રતિષ્ઠા ખાસ મહત્ત્વના છે. એ પૈકી એક તો બાપને સરજી અને લોકકમ્ય બનાવવાનો છે. તેમણે વિચારણા સંસ્કૃત કે કિલ્લ શબ્દો વાપરવાની નિર્ણયકતા દર્શાવી છે.

તેમણે કરેલી એક બીજી ઉપયોગી ચર્યા આ છે : સાહિત્યના વિવિધ વ્યંગોની મહિને એ મહિને તે વિષયના નિષ્ણાત દ્વારા અર્થ કરાવવી અને મહિનામાં પ્રસિદ્ધ ચમ્પેલા અથવા પૈકી ઉત્તમ પુસ્તક કહું તેની વિવેચનાત્મક પસંદગી કરાવવી. ઈંગ્લેન્ડમાં ટેટલાઈ વિદ્વાન વિવેચનો પાસે પુસ્તકના ગુણ દોષ ઉપર The Best Book of the Month ની પસંદગી કરવામાં આવે છે. ચોક્કસ પ્રકટ થતા પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકની પસંદગી કરાવું આજે આપણે માટે યુરેકસ બન્યું છે. આપણાં આમંત્રિકો કે પત્રોએ હજી પ્રકટ થતાં પુસ્તકોની જોગ અને તેમ જલદી સમાયોજના કરવાની જરૂર સ્વીકારી નથી, એટલે પુસ્તકો અરીજા હમ્બનારી વ્યક્તિને શુક્રસેકરના અભિપ્રાય પર જ આધાર રાખીને પડે છે.

આપણા માસિક પૈકી કોઈ પણ આ કામ સહેલાઈથી કરી શકે. સ્વ. શ્રી. મહુશાજી ‘સાહિત્ય’ આ દિશામાં ઉપયોગી કામ કરતું હતું. મહિનાની તા. ૧૫ થી

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાપુષ્પો

—રામનારાયણ પાઠક—

૧૯૪૨માં રાખલ

[ત્રણ ભાગના પૃષ્ઠ ૨૬૩ થી ચાલુ]

૪

વિવેચક તરીકે

રામનારાયણ પાઠક ગુજરાતી સાહિત્યની

કેટલી સેવામાં વિવેચનને પ્રધાનતા આપી જણાય છે. આપણા સાહિત્યના આ અંગને ખીજવવા તરફ એમનો પ્રેમ અને પક્ષપાત જન્મે છે અને એની પાછળ સંગીનતાભરી એમની વિદ્યા જેવી યોગ્યતા છે. આપણી સંસ્કૃત વિવેચનપદ્ધતિને બીજાનાનુસાર પ્રથમ દર્શિ આચાર્ય શાખી એમાં વચ્ચેથીને યુરોપીય વિવેચનપદ્ધતિને સ્થાન આપીને સાહિત્યકૃતિઓના મુખ્યદોષનું એ પૃષ્ઠકરણ કરે છે. એમના વિવેચનપરિણામમાં કદીક ચિદિષ્ટ દર્શિનિન્દુ, કદીક ઐતિહાસિક દર્શિનિન્દુ, કદીક ચિષ્ટતાનું દર્શિનિન્દુ તેા કદીક એમના ઉપર કૃતિના પડેલા સંરક્ષણનું અંગત દર્શિનિન્દુ દોષ છે. આમ વિવિધ ધોરણોના આશ્રય લઈએ કૃતિની ચિષ્ટતાને મુખ્યદોષના સમસાચી નિકળ ઉપર એ કરે છે. નવલકથામધી પ્રાંતિ આપણા વિવેચનસાહિત્યમાં સંગીન કામેરા જેણેજેણે કર્યો છે તેમાં પાઠક કરેલા કામેરા ચિદિષ્ટ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યના વિવેચક ક્ષેત્રની બીજાના મળી જેવી એમની વિવેચનમય તબક્કે રપ્તો છે. શબ્દ, રસ, રૂપ, અર્થકાર, વસ્તુ, વસ્તુસંલગ્ન વગેરે પ્રયોગના પડેલામાં એ ગ્રીષ્મકથા વિચરે છે. દેશકાલના દર્શિનિન્દુને એ કદી જુલના નથી અને આમ આપણી સાહિત્યકૃતિઓની ચિરસ્થાપીતા કે અસ્થાયીતા પ્રગટ કરી પોતાના અભિપ્રાય એ એપાક રીત દર્શાવે છે. કાવ્યશક્તિમાં અર્થકારના સ્થાન વિશેનું એમનું સ્પષ્ટ અને અંગીર અંતર્ય એ આ દર્શિએ રજૂ કરે છે:

‘નિઠ્ઠ કોઈ કલા કર્યાં કાવ્ય કલ્પ અર્થકારને કોઈ વધારે આવજા લે છે. અર્થકાર, વસ્તુની શિખ, વસ્તુને અર્થકાર કરવાને કોમેલી, આવજાના વસ્તુ છે એમ કહેવું ચિદ્ છે. કાવ્યને સમગ્રાવજા વસ્તુ અને અર્થકાર એવો કોઈ સ્પષ્ટકાવ્ય તેનો વધારો નથી, પણ તેને વસ્તુ: કિન્ન માનવા તે ચિદ્ છે. અર્થકાર, કાવ્યના અર્થની વિશેષ પ્રદીપિ કરવાને જ કાવ્યમાં આવે છે. એ કાવ્યના કાવ્યો કલ્પ: ‘માર્ગ’ મન બળે કોવાઈ વધુ.’ મનની કિશા વરીકે કોવાઈનું કવન વર્તા આપણે મન કાવ્યે આ કિશાને અન્ય કરવા પ્રયત્ન કરીએ જાએ, તે આરિ, પાછી કોવાઈની કિશા, ચિત્ત અને તેમનું કવન કરે છે, અને એ કિશાને કોવાઈ અંત અન કાવ્યે અન્ય થાય છે તે વિચારી લઈને તેને કાવ્ય કરે છે. તેમ કરતાં મનની ચિત્તનું એ વિશેષ ૧૫ પ્રતીત થાય છે તેમ અર્થકારમાં રસ આવે છે. કોઈ વધારું કુલ કોવાઈ તે મધ્યને

પ્રદેસવાસી માણસ મુંદર લાગે. તેમ અહીં થતું નથી. અહીં ડોળાવવાની ક્રિયા પોતે મુંદર છે માટે મનને લગાડવાથી મન મુંદર લાગે છે એમ જનતાં નથી. પણ ડોળાવવાની ક્રિયા મનને લગાડવાથી મનની અભિપ્રેય દશા વિશેષ રૂપે પ્રતીત થાય છે તેમાં રસનિબ્ધતિ રહેલી છે. જ્યારે કહ્યો તે જમ અલંકાર ચાલ્યો ડાખ્યો થાય છે, પણ તે આગન્ટુક નથી. કાવ્યમાં કયું આગન્ટુક હોય શકે જ નહીં. કલામીમાંયક કોણે એ આવેલી દંડીલથી આવો વિચાર કરીએ, તે પૂછે છે, 'તેને તમે અલંકાર કહ્યો છે તે કાવ્યમાં એકલા પામ્યા છે કે નહીં ? એ પામ્યા હોય તો તે આગન્ટુક નથી, પામ્યા ન હોય તો તે કાવ્ય નથી.'

—કાવ્યની શક્તિ: ૧૬૧૮

વિદ્વાન વિવેચકની આ અને આનાં મનનથીજ મંતવ્યો. ઉપર્યુક્ત 'કાવ્યશક્તિ' ના વ્યાખ્યાનમાં, 'મને ૧૯૨૬ ના ગુજરાતી સાહિત્ય' દિગ્દર્શન 'માં કે ' અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ('૩૪) બધે જ દષ્ટિભ્રમર થાય છે. આપણા કલાકારોને (નવલકથાકારો કે કાવ્યકલાવિધારકોને) આ મંતવ્યો, તેઓ આચારમાં ખૂબી શકે તો, ખુબ જ ઉપકારક નીવડે એટલાં બધાં એ મૂલ્યવાન અને પ્રેરક છે.

શ્રી. પાઠકનું કલા વિષેનું દષ્ટિગિન્દુ આપણને પણ વખતથી. અતિપરિચિત છે. એમણે આપણી દેહલીક કલાકૃતિઓ વિશે વિવેચન કરી એ સુરપદ્ધ પણ કયું છે. એમની કલાનો દષ્ટિકોણ આદર્શ કે નિરપેક્ષકલા છે. આ દષ્ટિકોણથી જ એમને એમની કલા વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ લાગે છે. પુરાણી ચિદ સાહિત્યકૃતિઓએ. એમને આ દષ્ટિકોણનો વારસો આપ્યો લાગે છે. વાસ્તવિક્યો અને વ્યાસોનો એ વારસો આધુનિક દૌર્ઘ્યદૌર્ધ્યો અને ગાંધીજીઓમાં ઊતરી આવ્યો છે. અને આ રૂપદષ્ટિના દષ્ટિકોણથી જ પાઠક પણ એમની કલામીમાંસા ચર્ચે છે.

એમના મતે કાલિદાસની ચક્ર-વત્સા કરતાં જમવાન આસજની ચક્ર-વત્સા એ સાચી આદર્શ કલાકૃતિ છે. પણ પાઠકના કલાદર્શનના સારાત્કારનો આ ઉપમેદ નવીન નથી. આપણા દેશના તેમ જ પશ્ચિમના નીતિવાદીઓએ અને 'દિસ્ટ્રેસ્ટ' કલાકૃતિની આ રંગદષ્ટિને એમના દષ્ટિકોણને વચ રહી, આજ સુધી ખુબ જ વખોડી છે અને હજી એ દષ્ટિ સિવાય બીજા સાથે એમનો મેળ નથી મળતો. છતાં કલાકૃતિની રસદષ્ટિના આ સુદૃઢ ઉપમેદ હજી પણ કાલ સુધી અર્ચનો વિષય રહે એમ છે. પણ શ્રી પાઠકનું કલાવિષયક સમગ્ર દષ્ટિગિન્દુ ગમે તે હો. એમણે આપણને આપણું વિવેચનસાહિત્ય તો ઉચ્ચ પ્રતિભા પાંડિત્યથી જીજ્ઞાસુ ઊડી અને વ્યાપક અભ્યાસ દર્શિતું સુખમ પરિણામ છે. એમના પુરોગામી કે સમકાલીનો કરતાં ઊતરતી મેટિનું નહીં જ અને વળી નવીન દર્શિતું એ પ્રેરક છે. એ વિવેચન સાહિત્ય હજી એમની પગપેપગે આગળપાછળ એના ટેવાયલી દષ્ટિથી ચળાતું સંગ્રહાષ્ટ તે સંપાદિત થઈ એક જ વિવેચનસાહિત્ય એકત્રિત થવાની જરૂર છે. એ યશો ત્યારે આપણું એ સાહિત્ય વિશેષ પ્રકાશવંતું થશે.

૧ તત્ત્વદષ્ટિએ તો આ જાંવમાં પણ એમ જનતાં નથી. એ તે મુંદર વસ્તુ એ તે વસ્તુને અલંકૃત કરી શકે નહીં. તેમાં પણ એવિત્ય એકએ જ જાણે. (૭ ?)

૫

નવસિદ્ધાંત.

શ્રી પાંડવ વિવેચન પાત્રી દ્વંદ્વી વાર્તાઓના આદેશન પ્રતિ આશ્ચર્ય છે. દ્વિરેલી વાતોના એ કાગમાં એમની નવસિદ્ધાંતો પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ અને બાકીની વાર્તાઓએ એમને આપણને નવસિદ્ધાંતોમાં પણ આતેવ 'દમ્' સ્થાન અપાવ્યું છે. એમને નવસિદ્ધાંતો સમવાની ૧૯૨૨ પછી અને નવસિદ્ધાંતો એમની પાસે સમાપ્ત નવા આવી. આથી જ એ વાર્તાઓ સાદી અને સ્વાભાવિક છે, જતાં એ સિદ્ધતા અને કલાથી પરિપૂર્ણ છે. અસદાસના એમના ભેજનકાળે એમને 'લેખન' વિરિધ વસ્તુ પૂર્ણ થાયું. વાસ્તવિક કલાકારે એમાંથી સરસ વસ્તુમંદલન કરી એ વસ્તુમંદલનમાં પ્રસંગ, પાત્રો અને કથા સરસતાથી મૂકાયા. એ વાર્તાઓ કાંઈ અને સ્થાપી અસર કરી શકે છે એ એમની સારતાને અચૂંક પ્રતાપ છે. શ્રી પાંડવ એમની વાર્તાઓના મનુષ્યસત્તાવળ સદમ અભ્યાસ અને એ સરભાવરમવાળા પોષકાદ્ય સિદ્ધિ યાતા છે. આથી કેટલીક વાર નિર્મળતા સરૂપ તરફ દબાવી દેવા છતાં એ વાંચની મમે છે.

શ્રી પાંડવ પોતાની વાર્તાનાં પાત્ર કેટલીક વાર આપણા હિન્દુ સમાજના છે. દરજ્જા અધૂરમાં જન્મને શોધી આવે છે. કેટલાકમાં જન્મને પણ એ શોધ પનિવાને કે બેખાને શોધી કાઢે છે. છતાં હિન્દુ સમાજની અવિભાજ અખિરે જતાં આ પાત્રો સામે છે. અધારણમાં અંત્રીની યાત્રિ પણ આપણી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મણાની યાત્રિ જેવી કાને છે. અંત્રીએની યાત્રિને આપણી યાત્રિઓના સાથે નેવાયિતની કુશિલ્પ વિચારમણીથી ભેજક થઈ છે.

‘જાણીશ નાનેલી અનંત મેલીકાળ આપણા સમાજમાં કોઈ નાને પોતાની નીકું કોઈ એકમે કામે અમલકાલનાં વાંતો કાઢિયાવાડી આવેલા અંત્રીને કલ્પ મનુષ્ય પનિવાને પાણીની વખતે અને પચીને જમણમાં પોતા. પોતા જાતે રહી એકે કાઢિયાવાડી પચ મેકું થયું. તે પચે અંદર અંદર મલકત મલાઈ. પચે અમલકાલના પંખને વાવ કરી. પચે અમલકાલના પચ મેકું. એકામાં એકા પાળી આવી કહે દંડ કરવાને તે રહી નહીં પણ આઠકા વિવેક મેકું તેના ખરવાના રોજા અને પચે પનિવા માટે આઠકા. આપણા સમાજમાં નાનની કાઢિયા અને નાનના કસરે કુલદી નાનને એક અનિવાર અને અપરિહાર મણક છે.’

—દ્વિરેલી વાતો : એમ

પોતાની દ્વંદ્વી વાર્તાઓમાં શ્રી પાંડવ ગુજરાતના પ્રામજ્જનમાં, ખીલ ભેજોએ સમેલા અમુવણ પ્રદેશમાં અને ગુજરાતી હિન્દુ સમાજને કુલ્પ કરી રહેલા મણાએક મહાપ્રમોદની અંત્રીમાં રહી પચે છે. એમની નવસિદ્ધાંતો વિદાર પ્રદેશ આમ વિદ્યાજ નની રહી છે.

૬

નવસિદ્ધાંત.

નવસિદ્ધાંત પાત્રી શ્રી પાંડવ આપણા સાહિત્યને એક ખીલના અંત નાદપને પણ થોડું થોડું છે. હિન્દુમત્તાના સંમજનને મહાપ્રમોદનાપણા સમપ્રકરણીય મહાપ્રમોદના એક મહાપ્રમોદને આ નાદપાને પોતાને વિવ વિવ નવાં ત્યાં કરેલે.

લાગે છે. સમાજસુધારણા આ પ્રચારકાગ્રંથને વાસ્તવિક કલામાં ગૂંથી નાટ્યકાર આપણ-
ને એમના સુપ્રસિદ્ધ 'કુલાંગાર કિસ્સો' આપે છે. આપણી શાંતિએને ઠાલમઠાળ
કરી તેને નિર્વીય કરી મૂકનાર તત્ત્વો ઉપર કિસ્સાકાર સખત પ્રદારોને કદાક્ષ ઉપર
કદાક્ષ કર્યો. નય છે. રમણુલાલના 'ભદ્રંભદ્ર' ને નિંદનાર ભદ્રંભદ્રોને શ્રી. પાકે
આપેલી આ નવીન બેટ કોણ કહી શકે એમ છે કે પાત્રને જ 'આપેલું' દાન
નથી ? લેખક વાસ્તવિકતાની લથડેર ફૂરતાથી આપણા આવા સામાજિક પ્રશ્નો એમની
કદાક્ષલેલીથી સફલ રીતે રજૂ કરે છે. અને આથી જ આ નાટ્યકૃતિયો સ્વાયો અંસર
કરી શકે છે.

લેખક પેતે આ કિસ્સાને વાર્તા કહે છે પણ વાર્તાની એમની દરમ્ય શૈલીમાં
નાટકના અંશો સારા પ્રમાણમાં એતપ્રેત ચલેલા છે. 'ડેવી કે રાક્ષસી' એ વાર્તા
પણ આ કિસ્સાની જ કોટિની છે.

શ્રી. પાકેનું લેખક તરીકેના સ્વભાવમાં એક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતા છે. એમની
સાહિત્યસૃષ્ટિની રચનામાં જેમ સમર્થ નૈવાયિકને ઉચિત એક પછી બીજી ક્લીક્કની
પરંપરા છે તેમ તેમની પ્રત્યેક નાનીમોટી સાહિત્યકૃતિ પાછળ એકનિષ્ઠ સાહિત્યકારની
વસંતી તપશ્વર્ણની પરંપરા છે. એમણે સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી આદર્શકૃતિયોનું અમિત
પરિશીલન કર્યું છે. એનાં અખંડિત કે તૂટક સૌંદર્યધોને ગુજરાતીમાં જિતારી
પ્રત્યેક સાહિત્યના અંગમાં એ જોડા જોડા જિતવા પછી જ એમની સાહિત્યસૃષ્ટિ રચવા
તૈયાર થયા છે. આને લીધે જ એમની કૃતિયોમાં સુસંગતતા અને ચિરંજીવિતા
પ્રવેરવા છે. નાટ્યકાર બાસ કે અંગ્રેજી નાટ્યકારસાહ શેક્સપિયરની કૃતિયોના એમણે
કરેલા છૂટક અનુવાદોએ એમની આ દરમ્ય શૈલીને આરંભનાં પોપકે અરણ્યાં પાયાં.
શેક્સપિયરમાંથી એમણે ગુજરાતીમાં જિતારેલું એક દરમ્ય જિતારી એમના નાટ્યકાર
તરીકેના આરંભપ્રયાસો સાથે એમની બાષાંતરકલાની સરસતા જોઈએ:—

જુલિયેટ : સવાર થના આવી છે. હવે ઇ નય તો દીક એમ મનમાં થય છે; તોય એમ કેહ
મુખ્યા પાશે બધિલા બિચારા કહી એના પોપકને દાથથી જરાક ડેટ લડના હવે
પણી તેના સ્નેહથી જ તેના સ્વર્ગઅંબની લખ્યાં કરી રેશમીદોરાને બાંધકો મારીને
તેને બિંદો તેમ તેલથી જ અધીરાઈથી સ્વ આપું છું.

રોમિયો : હું એ વારો પંખી હોત તો બહુ સુખ માનત.

જુલિયેટ : બાબા ! હું એ માનત જ. પણ મારો અતિરેદ કમાંક વારો છવ વેરો હવે
તબેદ જમ જમ. વિદાયગીરી તો એના મધુરી વેદના છે કે સવાર સુખી હું જમ
સખ્દ કહેતાં ન બોલઈ. [નય છે]

રોમિયો : નિદા વારા નયને ને શાંતિ વારા દેશે વરો.
નિવાસને મઠિ કેવાં લોભનીર રમ્ય રચનો !
હવે મારા થાગીઆવાની મધુલી અને બેલી
મામના સદાય બેની કહી મારી વાત પેલી.

[નય છે]

—રોમિયો ને જુલિયેટ : બાગમાં મિલન

[જુલિયેટ અનુસંધાન પૂર્વ કદા]

પ્રકીર્ણ

કનેયાલાલ મુનશી

૧

‘ કોકોરીયા કવિતા ’ અને ‘ બંગડીનો બંગડી ’

એક સાહિત્યમંડળ મિત્ર પોતાના હૃદયના ઉદ્વેગોને જનમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:

“ કોકોરીયા કવિતાનું નાક ચાલી નાખ્યું છે તે બાજી છે ? સાહિત્યમાં આજ-કાલ ભવંશ ઔરંગઝાદી પાછી રહી છે એ બાજી છે ? સંજીવદેવેને હિન્દી મહાસાગરમાં ડુબાડી દેવામાં આવ્યાં છે. હું એને સાંધેલાં ધુવડાં છું તે પ્રતીતી સહી છે. આ રાખડોના સાવરખા-વાળા-સાંધેલા જવાહરના-અમરના કુટિલની સાથે જીવનમાં સમજાય ક્યાંથી ?

×

×

×

સુરજ, ચન્દ્ર, વારા, રસના આસા, સ્મૃતિ, સ્વપ્નો આ વિષયો હવે કવિતાના વિષય માટે પાકા થઈ ગયા છે. હવે તે કોકોરીની બંગડીના મીઠા ગાવાનાં ને ભજનની ઓળીના ભજનમાં ઉમેરાયું.”

×

×

×

“ કોકોરીની કુચકુચીએ આજ સદુ કાલ નાચે છે. શી ભવંશ ઔરંગઝાદી બાપી રહી છે ? નરસિંહ, ઓરા, પ્રેમાનંદ, દયાસખ, નરસિંહ કોઈપણમાં, કાન્ત, ન્દાનાલાલ, ક્યાંથી, હવિત અને કુમુદાસની ચર્ચાની તરફથી આજકાલ ધુવડા રવરોવાય છે. આજકાલ સંજીવને સ્થાન નથી; બાવનાને સ્થાન નથી; હોર્મિને સ્થાન નથી; કાલનાય કિંમ સરીર ને કાલુ સરીર (આનન્દય શેષ) હોય કો. કાલનેય કાન્ત, રસ, રસ, કાન્ત હોય કો એ આજ આ ભવંશ ઔરંગઝાદીમાં માટેય કાલુ ? આજે કાલના આનંદનું, કાલના રસનું, કાલના કિંમોક્તનું ખૂલ થઈ રહ્યું છે. આ તમે જાણ શી થાય કહી શકો છો ? ... બેઠું આપને કાલનાનું જ રહ્યું આ કોકોરીના કવિતા-કવિતા છે, કિમ કે ? જો નરસિંહ પાંચે વિવેચક ને સાહિત્યકાર પેદ થઈને હશે ... એ એક કવિતા હોય અને એવું બિલાડું ચિતરે જ કવિ થયું હોય તે કાલ બન્યો કવિ નથી થયું નથી થયું. બન્યું.”

આ ભાષ્યને સંયોગ કાળોમાં પોતાના હૃદયનું દર્દ બતાવે રહ્યું છે. એમની પ્રામાણિકતા અને વિશ્વસ માટે માફ માન હવે તેનાથીય વધુ છે. પણ ‘ કોકોરીયા ’ અન્યપદોને સમજવાને એ મિત્ર પ્રવળ કરે એમ કું ઇચ્છું છું.

અપાર માણને રજાકરે કવિતા જગતી, અપાર એવે સખી માનદાર ગીતને તેનો પરિચય; કાલના એવાં એવાં કવિતાનું અનિયમ અંત દર્શ: આજે અપાર હાથેલા પાના પરથી આજો દાસ તેનો પરિચય કરી શકાય છે ત્યારે એ અંત મીઠુ બને છે. કલપનમાં સુધાનંદ વિનયોને ને નરસિંહ બાવજોને એવા અર્પો કવિતા બનાવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. આજે થી કોકોરીને પ્રતાપે શુદ્ધ સ્વરે કવિતાને સેક થયો અને સમજવાનો સમય મુજબને પ્રાપ્ત થયો છે. એ સુભાગ્ય માટે થી કોકોરીને યારા મિત્રે અંતે નેતા પન્નક આજના સ્થાને.

‘ અકાલક મિથુન ’ હોડી ‘ અંગડીની બંગડી ’ ને ‘ ભજનની માખી ’ નો

વિવિધ સેવતાં જરૂર આપણું હૈયું ધવાય-અને આજે કાલપુરુષનો મહિમા એટલો મોટો છે કે દલિતવર્ગોને અને મંદી વીએ તરફનો અણુમતો આપે છે. તે સંસ્કારી ઓપુરુષો પાસે નરક ઉચ્છાને તો નવીનતા શોધતા કવિઓ આવા પ્રયત્નો કરે એમાં શું અસ્વાભાવિક છે ?

હતાં એક વસ્તુ તો સ્પષ્ટ છે. સરસતા વિવિધમાં નથી, તેને ભાવનાત્મક અપૂર્વતાથી આલેખવામાં છે. આ સિદ્ધાંત સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકાર્યા હતાં પણ કેટલાક વિષયોને સરસ કરવાની શક્તિ કલિદાસમાં પણ નથી. જોપરી પર જીર્મિંગીત લખી શકાય પણ એને સરસ કરવાને પ્રતિબદ્ધો કેટલો દુર્બલ કરે પડે ? હતાં કાપાલિકા એ જોપરીનો દાર પહેરતા, તેમાં મદિરા પીતા, ને તેને શિવવસ્ત્ર મથતો. તેમ આજે આ ગમનાનો ચોપી રોગ આ છે, એ રોગ કાળે જતો રહેશે. આ કુંકળી મરજીથી અકળાતાં મારા મિત્ર સુદર વસ્તુને જ સરસતાએ મદવાનો પ્રયત્ન જરી રાખશે. સાહિત્યનું સર્જન સમયગણેથી પર રહી ગોતાની સરસતા સાચવી રહે છે.

૨

બૃહદ્ ગુજરાત

કું સીકંદરાબાદ જન્મ આવ્યો, ત્યાં ગુજરાતીઓની સારી વસતિ છે, એક ગુજરાતી મંડળ સાથે કામ કરે છે, અને તેને સાહિત્ય પરિષદ સાથે જોડવાનું સંવાદોચ્ચે વચ્ચે આવ્યું છે. પાસે દેશબાદમાં ગુજરાતીઓની સારી વસતિ છે. એક ગુજરાતી શાસા પણ આવે છે.

ત્યાં ગુજરાતીઓનાં ઉત્સાહ છે, સંપ છે, અને ત્યાગશક્તિ પણ જણાય. મને મળ્યા ગુજરાતી મંડળે એક સભા ગોઠવી હતી. વ્યતિત પ્રમાણમાં સારી સંખ્યામાં લોકો દાનર આપે હતા. ઓછો પણ હતો; દજ ત્યાં પુમટો માણ છે એ જોઈ અન્યમની ધમ.

ગુજરાતથી ગુજરાત કરતાં હવે ગુજરાત જાદાર વધારે લાજ કરે છે.

મને મદિને પણ મને બૃહદ્ ગુજરાતને થોડો અનુભવ મળ્યો અને મક્કસ ત્યાં ત્યાં તો ગુજરાતીઓનું મોડું માણું છે. ત્યાં વેપારીઓ છે; કવિ અજરદાર તો ત્યાં છે જ; એક ભાઈ દાસ કાકટરની પરીક્ષા આપી રહ્યા છે ત્યાં પણ ઉત્સાહી શેક ગોવિંદભાઈનો પ્રમુખ પણ નીચે ગુજરાતી મંડળ આવે છે. તે પણ સાહિત્ય પરિષદ જેડે જોડાઈ જશે. ગુજરાતી જેડે જીવત સંસ્કૃત રાજ્યની પણી દોસ છે.

ઉત્કાચંડથી પાછા વળતાં તોરપુર જિલ્લા. તે રનું મયક ત્યાં છે. ગુજરાતી વ્યાપારીઓએ સારો વ્યાપાર જમાવ્યો છે. લાંબા ગુજ્ય વ્યાપારી આસર એક કંપની નામથી વેપાર કરે છે. બી. પદાવલી આસર ઉત્સાહી દેશ સેવક છે અને વર્ષ દિવસ જેલમાં પણ ત્યાં હતાં.

આમ કરતાં કવિ અજરદારની પંક્તિ થોડા અભ્યાસ કરી:

ત્યાં ત્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદામાય ગુજરાત,

ચર્ચાપત્ર

રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ:

[નોંધ: ચર્ચાપત્રીઓમાં મનભર અને અધિભાર સાથે લેવી માંગને નિરૂપત નથી.]

શ્રી. તંત્રીમંડળ : ' ગુજરાત '

મુંબઈના એક અંગ્રેજ દૈનિકમાં વાંચવામાં આવ્યું કે હાલ લંડનમાં તાલીમ લેતા એક ભારતીય મુલાકાતે ' રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ ' (National Theatre) ની સ્થાપના હિંદુસ્તાનમાં કરવાની તમન્યા છે અને એ માટે એણે મુંબઈ પસંદ કરેલું છે. અહીં સમયમાં એ હિંદુસ્તાન પાછો ફરનાર છે અને તે પછી તે આ યોજના ઉપાધાનો છે.

આ સમાચાર સાંભળીને એક ગુજરાતી તરીકે, મુંબઈ હયાતના વતની તરીકે અને અંગર જે કામ છે. દરેક સ્થિતિસ્થામાં આ જ પ્રમાણે પરિણતના મનુષ્યોએ મુંબઈ ઉપર આક્રમણ કરેલું છે. અને મુંબઈની મુઠ્ઠીની મદદથી એ મનુષ્યોએ પોતા-પોતાના પ્રાંતની એ ક્ષાતી વિશિષ્ટતામાં વિશિષ્ટ સાધનના વાત કરેલ છે. આ સ્થિતિ શું થોડાનીય અને મુંબઈ હયાતના વતનીઓને કારણભાર નથી? ગુજરાતીઓની જ વાત કરીએ: મુઠ્ઠીવાલીઓને મેડિસ બામ મુજરાતી. સિદ્ધરત નાટકગારોની પણ આપણે ત્યાં જોઈ નથી. એમેઓર નટનીઓ પણ આપણે ત્યાં દાખલ છે. સાહિત્ય સંસદ જેવી પ્રતિષ્ઠાભરી, છૂંત સરવા છે. તે પછી એક ભારતીય આવી ' રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ 'ની યોજના કામ ધરે એ શું બતાવે છે? સાહિત્ય સંસદ કા માટે આવી યોજના ઉપાધી નહિ મે? સ્થિતિસ્થાના ઉપાસકે ગુજરાતીઓમાંથી કોઈ ઉત્તર આપશે?

દિ. નરસિંહ વરમાર

૨

તંત્રીમંડળ : ' ગુજરાત '

આવતા સાહિત્યસંમેલનમાં અધીષ્ઠ પ્રમુખપદે ચૂંટાયા છે. એટલે આ ચર્ચા પત્રના વિચારો અપરિણત નહિ જણાવ એમ મને લાગે છે તે તે જાણી જાણેથી કરશે.

સાહ્યરતાની સુગ

મ. અધીષ્ઠનો સાદાઈ મારેનો આગ્રહ કે અતિઆગ્રહ ભળીતો છે. પણ એ સાદાઈ કળનો વિપરીતાઈ થયેલો લણીસાર દેખાય છે. એમ તે અધીષ્ઠને આગમની એક પ્રાર્થના સત્રે પણ કશું કહ્યું: ' આગમોન્નતિ મટે અસરતાલ આવરવક નથી, ' આ સત્ર કે અર્થસત્ર વિધાને જડતાથી વળગી રહેવામાં થેય નથી. સાદાઈ કળને જડતાથી વળગી રહેવાથી આવે જ કંઈક વિપરીતાઈ થયે છે. અને લોકભાવ સાહિત્યના અતિઆગ્રહીઓના મનમાં વિદ્યા કે વિદ્યાનો માટે એક ભવનો પૂરેમક કે અમ ઉપન થયે છે. નહિતો ' આપણે સાહિત્યમાં વિદ્યા નથી જોઈતી, ચેતન નોઈએ છે, પ્રાણ નોઈએ છે, ' એવા કે એવા અર્થનાં વિધાનો બહેર આગમનપીડ ઉપરથી ઉચ્ચસત્રાં ન સંભાળવ, સાહ્યરતાનરે સ હર કળને-મટે પણ કેટલાકને સુગ દેખ છે. કા માટે એ કારણ મ્હણ રકમન્યામાં નથી આવતું? જમતનું કશું સાહિત્ય સાહ્યરતા કે વિદ્યાની મેદાર વરર અમર લેખાનુ? પછી સોકસાહિત્ય કે કળનું સાહિત્ય એ જ એ સોમોને મન શુદ્ધ અને સન્નતન સાહિત્યનું પારણ દેખ તે કાણ બલે? આ ગુજમાં આપણું સાહિત્યવિવરક અન્નતાઈમાં પછડી થયે છે અને કાવ એ સ્વચ્ચ-વિર છે. પણ તે પછડામાં સાહિત્ય અમર અને મૂખત સિદ્ધાન્તો વિચારે પમા.

અને આપણે જ કાલા અને સાચા અને આપણા પૂર્વજો પોતા અને મૂર્ખા એવી માનવતા સ્વીકારાય એ તો શૈક્ષણિક વસ્તુરિશ્તિ જ લેખાય. પણ આ પછેટા મદને પોતાને તો અદ્વિતીય-દ્વિતીય ઉભારા જેવો-લાગે છે. અને આપણા પ્રવર્તમાન સાગણીપ્રધાન જીવનનો છેડો આવતાં એ ઉભારો સમાપ્ત જશે અગર વહી જશે એમ મહેને તો લાગે છે. આથી એમ ફલિત નથી થતું કે લોકભોગ્ય સાહિત્ય તે સાહિત્ય નથી, પણ બીજે પક્ષે જેમાં વિદ્યતા છે તે સાહિત્ય જોયા પ્રકારનું સાહિત્ય નથી; એ પણ વાસ્તવિક નથી. સાહિત્ય નામુલ્કમત સિદ્ધાન્તોની અવગણના કરી. તાર્કિક અને અદ્વિતીયથી ઉપયોગિતાના ધોરણે શુદ્ધ સાહિત્યનું મૂલ્ય આંકવું એમાં એક પ્રકારની બીનજવાબદાર રૂતિ જ છે; એક જાતની આત્મચૂષ્ણતાનો ભાવ છે, અને એનું જાનું છે. એવી જાતનું આત્મજ્ઞાન આપણી પ્રગતિની આડે જરૂર આવે. પરંતુ સ્વતંત્રતા, સ્વેચ્છાચાર અને democracy નો આ યુગ છે. અને એ વાતાવરણમાં એવી બીનજવાબદાર રૂતિને પોપણ મળે એ કુદરતી છે. નહિ તો 'કાવ્યમંજલા'માંની 'ભંજરી' અને 'કાંચી' જેવાં આત્મચૂષ્ણાં છતાં કવિત્વવિદ્યોદ્ધાં ગીતો (કાવ્યો નહિ) જાતમ કવિતાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂના તરીકે ન લેખાય. અને 'ચન્દ', 'પિતૃતર્પણ' કે 'વસન્ત વિજય' જેવાં અમર નમૂનાઓમાં સ્થૂલ ઉપયોગિતાના અંશ શોધવા પ્રયત્ન ના થાય, જનસમૂહને એ અતુલ્ય કાવ્યોથી શેર કાઢો થયો ? આપણી રસદેશાભિમાનની ઉદ્ભવના કેટલે અંશે પોપાઈ ? આપણું જીવન એવી કેટલે અંશે ઉત્કૃષ્ટ થયું ? એવા પ્રશ્નો ન પૂછાતા યુગ યુગનું પોતાનું સામર્થ્ય દોષ છે, પણ એ સંગતન નથી. આપણને આપણા વડીલો મૂર્ખ લાગે એ રસભાવિક છે પણ આપણા વંશજોને મન આપણે વધારે મૂર્ખ કરવાના એ પણ ખરું ને ? કદ માન્યતાઓ, કયું ધોરણ, કદ મૂલ્યમાં કણી સાચી છે એનો નિકાલ તો અવિચ્છ જ કરશે. મ્હારે તો માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે આવતી પેઢીમાં સાક્ષરોને લોકસાહિત્યની સુગ નહિ દોષ, અને જનસમુદાયને, સાક્ષરો કે સાક્ષરતાની સુગ નહિ દોષ. પણ એ અમલ હજી દૂર છે. જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિ હતી અને છે તેવી એક પ્રકારની aristocracy સાહિત્યમાં પણ રહેવાની, કારણ સાહિત્યકાર એ ધણે અંશે વ્યક્તિવિરોધ છે. કારણ સાધારણ માણસ કરતાં એનામાં એક પ્રકારની હાર્દિક અને માનસિક Higher Sensibility છે. માનસ સંસ્કૃતિના ઉદ્વેગાળથી સમાજના એ વિભાગ પડ્યા છે; (એને ગમે તે નામ આપો સમૂહ અને વ્યક્તિવિરોધ અગર એવું કાંઈક) સંસ્કૃતિનો દોષ ના થાય ત્યાં સુધી એ એ વિભાગ વચ્ચેની સીમા-રેખા બૂંટી ચક્રવાંતી નથી. એક રેખા બૂંટી બન્યો એકન કરશે તો કાંઈક એ કાંઈક બીજી રેખા આપણેજ દોરાર્થ રહેશે. અરુદ્ધ-આમાં કહેવાનો મુદ્દો એટલો જ કે શુદ્ધ સાહિત્ય કદી સર્વભોગ્ય હવું નહિ અને બનશે નહિ. જેને એનો રસારવાહ આપણે દોષ અને માણવો દોષ તેને એક પ્રકારનો માનસિક કે હાર્દિક અમ કોશવેશ જ રજો. એ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવા-પોતાનો કરવા-એનું મૂલ્ય આપણું રહ્યું. અને જે લોકો કહે છે કે મધીય અને લેમના પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં આપનાર લેખોમાં સામાન્ય જનસમુદાય માટે લખે છે, એમાં વિદ્યતા કે સાક્ષરતાનો ભાર નથી નેમની અમદ્ધ આચાર્ય કાલેશ્વર કે રા. મણિચલા જેવા વિદ્વાનો અને પ્રખર ચિંતકો કે ધી. રામનંદરવજુ પાંડે ને ઉમાશંકર જોષી જેવાની પ્રતિભાના દાખલા ધરવા રહ્યા.

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સામાર સ્વીકાર

શ્રી. ૩૩૫ પાટીદાર ડેગરપૂરી ઉત્તેજક મંડળીનો સ્વર્ણક અહેવાલ (૧૯૩૪-૩૫).
Liberty's India Diary for 1936 Publishers: Liberty &
Co: Dhobitalao, Kalbadavi Road Bombay 2.

અંગ્રેજ અને યુગ્મજાની મિત્રિયો, વિચારસર સામાન્ય યાજ વગેરેનો સમાવેશ કરીને જોઈએ પ્રકારના કાર્યને સહાયતામાં લાવવામાંથી લાંબી વેપારી ગણરીઓ શ્રી વિભાવી કંપનીએ પોતાના નવીન સાહસ તરિક્કે પ્રગટ કરી છે. ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ આ ગણરીઓની અગ્રે પંધાદારો, વજારો અને અન્યને ખાસ કલામણ કરીએ છીએ, અવલોકનો.

(૧) દીપોત્સવીનું સાહિત્યસર્જન

આપણાં ખાસિયા, સાપ્તાહિકા અને દિનિકા દીપોત્સવીના મંગલ પ્રસંગે વિશેષાંક પ્રસિદ્ધ કરી આપણાં સાહિત્ય અને કલાના સર્જનનાં દર્શન કરાવે છે. અમને અવલોકના-ર્ક આ પ્રસંગે નીચેના અંગે મળ્યા છે તેમનો અગ્રે સામાર સ્વીકાર કરીએ છીએ:

નવચીતન, સંદેશ, રવિચાર, પ્રતાપ, મહાશુભરાત, મુંબઈ સમ્પાદક, બે બંડી પ્રાજ, સમાજ.

આ અંગેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સાહિત્યના વિવિધ પેટિના લેખકો અને તે લેખકોનાં લેખકામમાંથી ચાવીરે તેનું ઉચિત સંપાદનમાં કરવારે સંપાદકો બન્ને મનપ્રાપ્તિ પાત્ર છે. જેની અને અધ્યયનપ્રધાન યુગ્મજાત અને મહાશુભરાતના યુગ્મજાતી-એતિ મન દીપોત્સવી એ તેમનાં જૂના અને નવીન વર્ણોંધ સંપિદાવનેા મહાન પ્રેરણાદક પ્રસંગ છે. આ પ્રસંગે આપણાં સાહિત્યકારો અને કલાકારો પણ તેમનાં સાહિત્યલેખન અને કલાકૃતિઓમાં નવીન પ્રેરણાદન ને પ્રેરણાઓ આપવા પ્રેરાય છે. સાહિત્ય અને કલાના આ દીપોત્સવી પ્રસંગને પણ આપણે વર્ણોંધ નવીનતા, પ્રાચીન-પ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ સંગીત, વિવિધ અને મિશ્રધારી સાહિત્યકારનાં દર્શન કરાવીને સંપાદનાથી લાભી કરીએ.

નવચીતને કલાકારો વિરમી મિત્રો ઉપરાંત પોતાની લેખનસામગ્રી કદી કદી સચિત રજૂ કરી છે. સંદેશ સુચક લેખસામગ્રી સાથે મિત્રો અને દિનિકા પોતાની લાક્ષ-ણિક સાહસિકતાથી રજૂ કર્યા છે. કલા અને સેનામંચિલીન અર્ધનન લોનું મિત્ર એમાં નદોનું આપણું નોંધવું. રવિચાર પણ દીક દીક સામગ્રી ભેગી કરી આપા નવીન સંવતનું વર્ણેશ આપી પોતાનો જે દેવ સિદ્ધ કર્યો છે. પ્રતાપ તે પ્રતિ વર્ષ આપણે ઉચિત પ્રેરણાકારમાં સંગીત લેખકલિયો સાથે આપણાં સાહિત્યનાં વિવિધ અંગેમાં કંઈક રહી રે છે. મિત્રો એમાં આપણાની એની સુરુચિ અમને પશ્ચંદ પડી છે. મહાશુભરાતે સિંધને અને તેનાં વિવિધ સ્થાને સરસ રીતે યુગ્મજાતીમાં પરિચિત

કર્તા છે. તેની આ નિશ્ચિતતા માટે 'અમાર' ખાસ અભિનંદન. 'મુ'બાઈ સમાચાર નો પોથી પણ વિવિધ પ્રકારના નિષેધો ઉપર લેખો આપી વિવિધ કલાદર્શન કરાવે છે. શ્રી. સ્વદેશને જે મહી મોજમાં ચિટ્ અને હળુતું બન્ને પ્રકારનું સાહિત્ય રજૂ કરી; કલાને પણ કલાપૂર્વક ગોઠવી છે. નવીન સમાજે પણ પણ દીપ્તિસ્રવી ભજવી છે. પણ તેનું ખોચ તે હજી નથી સમજાવી ચકતું.

આપણું કલાચિત્રો અને ફોટો સંબંધમાં કદી કદી લાલ વાવટો ધરવા જેવા છે. કલાનું સૌમ્ય ને સારું દર્શન આપવાને બદલે એમાં ધણીયે વાર સામી બાજુએ જ દળી જવાય છે. ગુજરાતના મહત્ત્વાકાંક્ષીઓ તેની ભગતી આશાઓમાં ખાસક અને બાલિકાઓ, યુવક અને યુવતીઓનું અને તેમના આદર્શોનું કલાદ્વારા પ્રેરક દર્શન કરાવી શકાય. જન્મભૂમિનું દેશસેવાની અતિ લાગણીભર્યું છતાં જુઠાંસા ઉત્પન્ન કરે એવું 'સુખપૂર્ણ' મિત્ર પણ આ મારે : આઝાદીને પણ અંક સ્વરૂપ કરતાં બીજું સૌમ્ય સ્વરૂપ આપી શકાય.

શંકરપ્રસાદ રાવલ

(૨) પ્રારંભકાલની નવલિકાઓ

ગોવાલજી (અને બીજા વાતો) : લેખક : રવ. કેમનલાલ વામુદેવ મહેતા :

કિં. શ. ૨-૬-૦૦

આ બાવીસ વાતો-રેશોનો સંગ્રહ વાંચતાં એક વિચાર સ્પુરી આવે છે: આ સંગ્રહ આજથી ૧૬૨ વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યો હોત તો ? ૧૬૧૬ થી ૧૬૧૯ ના માઝામાં લેખકે આ કૃતિઓ રચેલી તે પછી એમનું અવસાન થયું. આ સમયમાં નવલિકા લેખનનો આપણે ત્યાં પ્રારંભકાલ હતો. નવલકાયાઓને 'કુંઠાપીને લખીએ તો નવલિકા એ માન્યતા થશે અર્થે પ્રચારમાં હતી. હાલના લેખનમાં 'ગોળમોળા શર્મા'ના ઉપન્યાસથી આ સંગ્રહમાં હપાયેલ રેશો અને વાતો છે તેમાં બહુ સ્પષ્ટ, સ્પષ્ટ હાલ્યરસ છે. આ પ્રકારના હાલ્યરસને પાછળથી મસ્ત ફકીર, એલિવા 'નેહી અને ભગીરદાસની જ્વલંત ત્રિપુટિ બહુ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર લઈ મૂકી હતી. એટલે આજે આ રેશો વાંચતાં આપણને બહુ રસ પડતો નથી. હાલ્યરસ સીવાયની વાતો 'પણ બ્યારે તે માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે આકર્ષક હતી. આજે એ દિશામાં પણ મુજસતી સહિત્યે ધણી પ્રગતિ કરી છે એટલે એ કૃતિઓ પ્રમાણમાં મોળા છલે એ સ્વાભાવિક છે.

આટલું કલા કેડે આપણે કદી શકીએ કે આ સંગ્રહની બધી વાતોમાં લેખકની સક્રિયતા સમકારા સાદ જણાય છે. લેખકની ચેતી એજન્સી હતી, નામિકાના અને આસપાસના વાતાવરણનાં વર્ણનો ધણે ઠેકણે સુંદર અને ચિત્તાકર્ષક છે. 'મલપાનિસ' 'ગોળમોળા શર્મા'ના ઉપન્યાસથી લખતા અને તે પ્રસંગમાં માસિકોના વાચકોના પ્રિય થઈ પડેલા લેખક લલિત કાવ્ય આ દિશામાં હાથ કરી શક્યા હોત તો ? એવો કેમકો અત્યારે પ્રશ્નો નહીં છે. સર્વેસથી નવલિકાના પ્રારંભકાલમાં આ લેખકનું એ દિશામાં કરવામાં આવેલું કાર્ય મદદરૂપું છે અને નવલિકાસહિત્યના કલિદાસમાં એમનું નામ એ કારણને લઈને ભજવું રહેશે.

કુમાર કાવોલની આ કૃતિ હોઈ, તેનો ઉદય, સુઝાય અને કવર થયું સુંદર છે.

" ૫ "

દો...હ...ન

ગુજરાતનો તરલોતરો દુકાળ

સુઝાલ માંસ ખાતું (સુઝાનું બહાણ) દલાલ ગણતું અને તેને અનુમતિ અપાઈ. બીખારી અને કુરેવેસોનાં માગી આજનાં પાણી એનાં તળાવે અને જગાસી સુકાં ને ખાલી થઈ ગયાં. ઘણાંને દુકાળ તો હતો તે ઉપરાંત પાણીનો પણ દુકાળ થયો. સાબરમતી એક (તરેર ઝરે) લીટી જેટલી થઈ ગઈ કે એથી છરથી હાથ ધેઈ નાંખવા (મરણ) માટે વળૂ (પાણીથી સાર) કરવા માટે તપમમ (મારી)થી મચ્છરી લેતું પડતું, અને 'હે પૂરની, તારે પાણી તું મળી નવું; હે આકાશ, તારું પાણી તું પાછું જે'થી લે; અને જમીન ઉપર પાણી જોણું થઈ ગયું.' એ ડોશનનાં ધ્વનિ દર્શકત આદેર થઈ, પરંતુ અને માચાંની આખી રેલત અને વસતિ તેમાં ખાસ કરીને, પાંદડાં છાંયમાં, પાણી ન મળવાને સળે પાણી ભંડાર પડેલાં માછલાંની માફક તરફથી ફળી, અને બાવલાનાં ધરનાર એકે સંજો છે હી વાતન તથા ઈ નિરાશનાં જંગમમાં અટકતી ઘડી ઘડી, અને તેમનાં કાંઈ ને કાંઈ માનવા તરફ તથા આત્મ-આત્મ અવધા ગયા. આ ધની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ડેલસા અલવા ગયા તેની સંખ્યા ગણતી નથી કે શુભાશ રહી નથી, તે સમયમાં જેને માત્ર ઉત્તમક ને ઈશિદેવના વચર-નાં (ખાલી) થઈ ગયાં તેને હજુ સુધી આત્માક પણ નથી, અને પા ડોડી મચ્છલા માંથી એક મધ્ય માલસ થેતલને વતન પાણું રડું નહોતે આને (પડીને) વરસે ઉધર-ની પૂષા પાછી વરસી ત્યાંસુધી એ સ્થિતિ થંગાઈ છેવટે ને છવના રહ્યા હતા તેમને તે ક્યાંસામે થેતલો દશામય ફાંચી, " અને પ્રભુ આશાશમાંથી પાણી નીચે થોડાં છે અને પછી પૂરની પાછી સજીવન કરે છે, તેમ જોત બાક "ડોશનનાં એ સત્ય-પણું ધ્વનિ સમયાત્મ આવીત કરી. અને તરસનાં તથા જેનો છવ તાગવે આવી અટકવો હતો એનાં નિરાશની ખીણમાં પડેલાં માછલોનાં મગાંમાં અખૂત રેડી આરત-માંથી તેમને ડોડાઈ.

—ટિ. જ. પૂણલાલ કરી : 'નિરાસે અદમતી'નું સાપાંતર

સામ્રાજ્યવાદી વિન્સેન્ટ સ્મિથના આગ્રહ મતાગ્રહો

કિંમતો ઇતિહાસ તેજર કરવાનું કાર્ય દિંદોએને હાથે થાય એ જ કાંઈ જ. આપણમાં પ્રાચીન ઇતિહાસનાં સત્ત્વન રૂપ લેવો સરસ કે પાણી જાણમાં તથા અર્ધની પ્રચલિત વિધિમાં કયેલાં દોષ છે, એટલે તરલુમાદાર કે સાબીઓની મદદથી તેના અભ્યાસ કરનાર કરતાં એ લેખોનો સીધો અને સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરનાર એનો પધારે થોડા ઉપયોગ કરી શકે એમ છે. આપણા દેશની પ્રજાથી નહિ સમજનાર, તથા આપણી જમિની આલેખકનાં તરતોય નહિ અંગ્રેજો પરદેશી ગમે તેવા સત્ત્વન દોષ તો પણ તેમ દેશની સંસ્કૃતિનાં અર્થમાં આપણી સંસ્કૃતિ ઉપર એટલે નેમાં બધે-અબધવે આપણને અભ્યાસ થાય જ, તેમાં પણ તે પરદેશી અંગ્રેજ દોષ અને

સામ્રાજ્યવાદી હોય તો તો તેમાં લખાયું એ સામ્રાજ્યવાદનાં વલણથી દોરાયલાં જ થવાનાં, ડૉ. વિન્સેન્ટ રિચમ સંમત થઈ ઇતિહાસકાર હતો. ખૂબ સાથે સાથે સામ્રાજ્યવાદી હતો. અંગ્રેજ પ્રજાના સર્વશ્રેષ્ઠ વર્ચસ્વમાં તથા હુનિયાની બીજી પ્રજાઓ પર સત્તા જમાવવાના તેના જન્મસિદ્ધ અધિકારમાં માનવાચ્છેદો હતો. આથી તેના બધા નિષ્ક્રિય એક સરખા માનતે ચોખ્ખ નથી. એના આ પ્રસ્તુતકમાં ફેટલાક એવા અંગ્રાજી મતભેદો છે જે વિવેકશીલ વાચક જોઈ શીરજીવનપામે સ્વીકારવા એવી સૂચના છે.

—છાતાવાસ પુરાણી : પિ. રિચમના હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસનું આપાંતર્ય ઉત્તરાર્ધ છે. પ્રસ્તાવના

સૉનેટનો વિષય

હવે છેલ્લો પ્રશ્ન સૉનેટના વિષય વિષેનો તપાસવાનો રહે છે, આ તપાસણી સુસ્થ છે. અમુક વિષયમાં જ સૉનેટ હોઈ શકે એમ કહી કવિરચિતે અકુદરતી નિર્વચનમાં મૂકવાની ઘટ્ટ કૃતિ હું નહીં કરું. કેવિની દષ્ટિ અનન્ત વિસ્તારેલા બ્રહ્માંડમાંથી ને ફેટલીક વાર બ્રહ્માંડપારના અગ્રેયર કલ્પવૃક્ષની પ્રદેશમાંથી પ્રેરણા મેળવવાને સ્વતંત્ર છે. આ સ્વતંત્ર્ય છીનવી લેવામાં આવે તો કવિતા સ્વાભાવિક સર્જન મટીને કેવળ યાત્રિક સર્જન બની જાય. વિષય કવિ ગમે તે પસંદ કરે પરંતુ ચોક્કસ પંક્તિની મર્યાદામાં જેની ખીલાવટ સરસ રીતે સાધી શકાય એવો વિચાર કે એવી ભાવોમાં કેન્દ્રસ્થાને રહે એ સૉનેટરચનામાં અનિવાર્ય મણકું જોઈએ. સાચા સૉનેટ સર્જકને આ મર્યાદા મર્યાદા રહે નહીં પરંતુ સંપન્નપુત્ર કલ્પનાસીન્દવના સર્જનમાં અનિવાર્ય સાધનરૂપે જણાશે.

—સુવંશ બેઠાઈ : શુભસાતી સાહિત્યમાં સૉનેટ

લોકવાર્તાનું સાહિત્ય

પૃથ્વી ઉપર વસતા ને વિસ્તરતા લોકજીવનના વિહાસની સાથે સાથે આમ વાર્તાનું વ્યાપક યદુ જદુ સાહિત્ય ખીલવા લાગ્યું છે. પ્રત્યેક નાનામોટા મનુષ્યને, પ્રત્યેક દેશમાં અને પ્રત્યેક કાલે, વાર્તા કહેવાનો, કહેવડવવાનો, સાંભળવાનો ને સંજાળાવવાનો શોખ હતો એમ જણાય છે. પ્રત્યેક પ્રજાએ, પ્રત્યેક દેશે, પ્રત્યેક બાળાએ વાર્તા પ્રત્યેના આ સ્વાભાવિક શોખને કેળવીને ખીલવ્યો છે. વાર્તાએ માનવને આનંદ આપ્યો છે, ભૂતવર્તમાનને સજીવન અને રસિક કર્યો છે, કલ્પનાને જન્માવી છે અને રસજીવિતે ઉત્પન્ન કરીને પોષી છે. વાર્તામાં અલ્પમય કથાઓનું સુલભ સંમેલન હોય છે. એમાં રસરસના ભંડાર ભરેલા હોય છે. ધર્મઇતિહાસપુરાણના ઉપદેશ ન્યાં પોતાનાં આત્માથી, જ્યાં પુરાણા બ્રહ્મણથી કે શિખામણી લાંબીઓડી ધાતોથી મનુષ્યજીવનને સંસ્કારી કરવામાં નિમ્મલ નીચકે છે ત્યાં વાર્તા મનુષ્યસ્વભાવ અને માનવજીવનના ઇતિહાસ કહીને એને રસમુગ્ધ કરે છે, ઉજાત કરે છે ને સંસ્કારી બનાવે છે. એમાં માત્ર વિનોદ હોતો નથી. લોકશિક્ષણનું એ પુરાણપ્રસિદ્ધ સખજમાં સખજ સાધન છે. ધર્મને જીવંત રાખવાના પ્રયાસ કરતા ધર્મચર્ચાએ, જગતમાં પ્રવાસ એકતા પ્રવાસીઓએ, ગૃહસ્થાશ્રમી જીવતાં આશ્રમસ્થાન આગેને ઝીંછેન્નાર માતાપિતાઓએ, બહેનોએ ભાઈઓએ, ભાઈઓએ બહેનોને ને યુગુઓએ શિષ્યોને સીંચે વાર્તાઓની રસિક કથા

વ...ર્ત...મા...ન...સુ...ર

કોપીરાઈટના હક :

હિન્દીમાં કોપીરાઈટના હકોનું સંરક્ષણ કરવા ચેટિંગિટ અને આયર્લેન્ડની પ્રકાશક સંસ્થાએએ એક હિન્દી મંડળ નીચું છે. તેમાં પ્રકાશકોની સંખ્યા ૪૦ ની છે. તેમણે મુદ્દાઓમાં મુખ્ય કચેરી સ્થપી એ મંડળને મદદ કરવા એક સમિતિ નીચી છે. જરૂરીઆત જણાતાં આ મંડળ કોપીરાઈટના હકોનું રક્ષણ કરવા હમેશાં તત્પર રહેશે. આ સંબંધે યનાર ખર્ચ માટે પણ હંમેશાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

હિન્દી સાહિત્ય પરિષદની પ્રવૃત્તિયો : નાગરી લિપિસુધારણ સમિતિ :

આ સમિતિની એક બેઠક મુંબઈ કોટમાં શ્રી કોપલાલ મુનશીના એકમમાં પ્રકાશકોના કાર્યકરના પ્રમુખપદે નવેમ્બરની તા. ૧૨-૧૩મી એ મળી હતી,

ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું પુસ્તકાલય :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મુરસુખીય અને કામની પુસ્તકાલયના પુસ્તકો સરકાર વતનમાંથી સે પાછો આવવામાંથી મુનિસિપલિટીએ કરાવ કચેરી છે. વિદ્યાપીઠના ખર્ચ અનુસાર આ સંમદ કરે સચવાઈ અને વિદ્યાપીઠ એનો ઉપયોગ કરી શકે.

મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન :

મયા માસમાં આ સંમેલનની એક શ્રી. વિ. સ. ખાંડેના પ્રમુખપદે મુંબઈ આવી શકે હતી.

શ્રીમદ્ રાજ્યનાં જનતા :

મયા માસમાં અમદાવાદ ખાતે શ્રી જીનમલિય પ્રકાશક સમિતિના ઉપક્રમથી બે પાસેના કોન્ગ્રેસ હાઉસમાં શ્રી રસિકલાલ પરીખના પ્રમુખપદે શ્રીમદ્ રાજ્યનાં જનતા જીનમલિય આવી હતી. પંડિત મુખલાલજીએ આ પ્રસંગે શ્રીમદ્ના વ્યક્તિ-વિકાસ સંબંધે એક નિર્ણય મોકલ્યો હતો.

ગુજરાત ગુજરાતની નિર્મલસંસ્થાઓ :

મયા માસમાં આ વિષય ઉપર શ્રી. નાનાભાઈએ કરાચીમાં એક આખ્યાન આપ્યું હતું.

મુંબઈ મુનિસિપલિટી : જનર સાયન્સ પરીક્ષા :

મુંબઈ મુનિસિપલિટીની જનર સાયન્સની એક મુખની પરીક્ષા મયા વર્ષથી દ્વારમાં લેવાતી થઈ છે. આ વર્ષથી મુનિસિપલિટીએ જનર સાયન્સ એક અને આઈ જને મુખને માટે દ્વારને મેનર તરીકે નાગરી મુખ છે તેથી ની મુખ (પાસેઓ) ની પરીક્ષા પણ ૧૯૩૬ થી દ્વારમાં લેવાઈ.

ગુજરાત સાહિત્ય મંડળ :

નિવરણ કરેમું આ મંડળ નીચું છે અને તે જનમલિય પછી ગુજરાતી વ્યક્તિ સંમેલનની બેઠકને દ્વાર માટે આજનાં આપણ વિચાર કરે છે.

વીર સાહિત્ય :

તા. ૧૫-૧૧-૧૯૩૫ ને ગ્રેજી અમલવાદ શ્રી. હુમકેટુના પ્રમુખપદે શ્રી. મન્દુલાલ ધાસ્ત્રીકે ગુજાન સાહિત્ય મંડળના આગ્રવ નીચે આ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. પત્રકાર મંડળ :

પત્રકાર મંડળ સ્થાપતા માટે સુવત્સાં પ્રવૃત્તિ યશ ગમ્ય છે.

પુસ્તકાલય પરિષદ :

વડોદરા રાજ્યના ચાલુસ્મા મહાલ પુસ્તકાલયની બીજી પરિષદ મેદેરા મુકામે તા. ૨૩-૨૪ મી નવેમ્બરે શ્રી. ઉમેદશાહ લખાણામીના પ્રમુખપદે મળી હતી...

વ્યાયામ વીરસંમેલન :

આ સંમેલનની ચૌદમી દરિયાઈ આયુ સાથે ડિસેમ્બર માસની તા. ૨૧-૨૨મીના રોજ યનિવાર અને રવિવારે આયુદ્ધમાં યશે.

આંધકવિનાં લોકગીતો :

શ્રી. ભૂલાલાલ દેસાઈના પ્રમુખપદે મુંગામમાં કવિ હંસરાજનાં લોકગીતોના સમારંભ યશે હતો.

જાપાની કવિ ચોન નોગુચી :

કલકત્તા યુનિવર્સિટી તરફથી જાપાની કલા પરતે વ્યાખ્યાનો આપવા કવિ ચોન નોગુચી ગત માસની ૧૦ મી તારીખે કલકત્તા આજ્યા છે. તેમને એમનાં વ્યાખ્યાન ' જાપાની કવિતા ' વિશે ચર્ચ કરી લીધાં છે.

ઉડુંના મહાકવિ હાલીની શતાબ્દી :

તા. ૨૭ મી ઓક્ટોબરે અમલવાદમાં ઉડુંજાણના મહાકવિ, સમસ્તકલકા ખ્યાલઅલ તરફ હુસેનહાલીની શતાબ્દી ઉજવાઈ હતી.

પારશુ ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન, અમલવાદ :

(ખંચિકા ૩)

આ પહેલાં વર્તમાનપત્રમાં જાહેર થયા મુજબ, આગામી પારમા ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનના અમલવાદમાં ગળનારા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે મહામા અધી-જની વરણી યશ ગમ્ય છે અને તેના તેઓથીજ સ્વીકાર પશ્ય કયો છે.

માત્ર તેઓથીજી જનુરૂજતા ખાતર સંમેલનના દિવસે ડિસેમ્બરમાં નાતાલના તહેવારોને બદલે ખસેડીને જનુઆરી ૧૯૩૬ની તા. ૧૨-૧૩-૧૪મી ને રવિ, સોમ તથા મંગળવારના રોજ રાખવામાં આવ્યા છે. તા. ૧૪મી ને મંગળવારના રોજ મહરસંક્રાન્તિનો તહેવાર આવતો હોવાથી આ રીતે રવિવાર અને સંક્રાન્તિ એમ બે રજાઓનો રોજ બદલગમથી આવવારાઓને જનુરૂજના યશ પડશે.

વળી સંમેલનની તારીખે એક જખવાડિયું આગળ ખસેડાઈ હોવાથી નિજધો મોકલવા માટેની છેવટની સુવત્સાં પણ તેલ્યો વધારો કરવાની સરજતા યશ છે; એટલે ૮૦મી નવેમ્બરને બદલે નિજધો ૧૫મી ડિસેમ્બર સુધી મોકલી ચકાશે. આજા છે કે શ્રી સાહિત્યસંલેખામળાને આ તકનો લાભ લઈ ચોતાની કંઈ ને કંઈ સંચીન કૃતિ મોકલશે.

તં ત્રી રથા ને થી

ચતુર્ંગી અખાડા :

મું

અખાડા આ અખાડા જનસપ્તમાં જેવો
ઉત્સાહ અને નેટલી ઉત્તેજી ફેલાવે છે

એવો ઉત્સાહ અને એવી ઉત્તેજી બીજે કોઈ પ્રથમ ફેલાવી શકતો નથી. આ રેળા પ્રથમ ચક્રમાં હિંદુઓ પડેલા થવને પરિણામે પારસીઓ ઉપર છત મેળવી શક્યા અને મુસલમાનોએ બીજા ચક્રમાં અમેરિકા ઉપર એક થવનો વિજય મેળવ્યો, ત્રીજા અને છેલ્લા ચક્રમાં મુસલમાનોએ હિંદુઓની દીમતે બહો ઉપરાંત રત્ની સિકરન આપી. મુસલમાનોએ આ વિજય ખરે અમારાં હાથમાં અભિનંદનો,

આ અખાડામાં નાવકુળે એ, વરીરભરીએ એ, શાલસિદ્ધે એક અને નાઝીર-ભરીએ એક એક છ સદાઓ નેપિયામાં આવ્યા હતી. આ ચાર કોમની દીગોમાં હુસનમાન દીમ પહેલેથી જ પ્રિય હતી અને તેને છતચના સર્ સંભોળે જાણતા હતા.

પરંતુ આ રમતમાં હારછત એ મહત્ત્વની વસ્તુ નથી. જે દીમમાં સહકાર, મેલાદીપણ, ઉત્સાહ, એકતાવતા અને કારીરિક યોગ્યતા મોટા પ્રમાણમાં હોય તેને વિજય શાવ. હુસનમાન દીમનો વિજય આ મુળેને જ આભારી છે. હિંદુ અને પારસી દીગોમાં હવે પહેલાંના જેવો આ મુળ અસ્તિત્વમાં નથી. કોઈના મેલાદીઓને મુંદી કાઢી તેમને યોગ્ય તાલીમ આપવાનું મોઢને મુશ્કેલું નથી અને તે બધે પુરતું નહિ હોય તેમ ચાર વર્ષ સુધી સંભવ્યો શક્યોને વચમાં થાવી ચતુર્ંગી દુર્નર્મિત જે બાકિઓએ બંધ કરાવું હતું તે બાકિઓએ મુંજાળી આ ભાડાથી રમતને કાઢી ફેટી. માર્ગો છે એટલું જ નહિ પણ કોઈ કેટલા સંગઠના સિતારાઓને એને થાને કરવતે આપખો ભડું પડ્યું છે.

પ્રજ્ઞાન યાજ્ઞના ધારમાં આવી રમતો પણ અતિ મહત્ત્વનો ભાગ લાગે છે અને એથી જ મુંદીવાદીઓએ આ રમતની પ્રવૃત્તિ સાધવાના મતમાં ખુરે હાથે ખેલી સહાય કરવી જ જોઈએ.

ક્રિકેટનો બહુકાર !

હું એક મનુષ્ય કે હું બાળી એક પળ અચારે પોતે ખોટા મુદ્દામાં પરાજય થયે છે ત્યારે તે ' પરાજય-માનસ 'થી પીડાય છે તે રેળા એ મનુષ્ય કે એ પ્રજાના નાશો પોતાનામાં અને પોતાની સેવામાં અનેક કુટુંબો ભુલે છે અને ભારતીય હૃદમાંથી કહેવે અશ્વિન શાવ છે. અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં સપ્તસપ્ત પરાજયની કેટલાક નેતાઓમાં આપું માનસ શાવ એ એકબીજા છે જીવંત રચાયાનું છે. કેટલાક નેતાઓ અને કાર્યકર્તાઓ, અદામાજના આદેશો પૂરો ભરવું ગીત્થ વિના સમગ્રજન વિપ આમમાં પ્રવૃત્તિ સાધવાના જન કરવાને મળ્યે એમને થાયશે વર્ષ પાંચાં લઈ જવાની વિનાવજ

કરી રહ્યા છે તેમ જ એક વેળાના મુજરાતના અમણી સરદાર શ્રી. ઇંદુલાલ યાચિક પશુ ક્રિકેટનો અધિકાર કરવાનું પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા છે ।

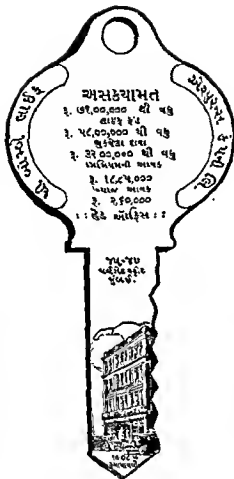
અત્યારે ત્યારે સમગ્ર જગત અંતર રાષ્ટ્રીય આદેશનો અનુભવી રહ્યું છે, ત્યારે આ દેશને પરદેશી રમતોનો ત્યાગ કરાવી જૂની દેલી રમતો તરફ વાળવા યત્ન કરવો એ સમય અને શક્તિનો ખાલી વ્યય કરવા જેવું છે. જૂની રમતો રમવા જેવી લાગે, તેમને સજીવન કરવાથી કાંઈ ફાયદો થવાનો સંભવ હોત તો બેલાયક પશુ ક્રિકેટનો અધિકાર કરવાથી જ એમ થઈ શકે એવું અમે માની શકતા નથી. વળી ક્રિકેટને અહીં રમવાથી થવાને લાગે સમય મધ મરો છે અને અર્થાત્મા ક્રિકેટની રમતને મંબીરતાથી ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં આ રમતે પ્રવજનને ત્યાં ચિત્ત એવા દરી લીધાં છે કે હવે રમતનો અધિકાર કરવા મદિ એમના કાંઈ તૈયાર મધ શકે નહિ.

આ ઉપરાંત, ક્રિકેટની રમતમાં મરદાનગી, બેલાડીપણું, ચાપલ્ય, વગેરે શુંયે નથી એમ કહેવું એ તો નરી બાલિશત્તા જ છે, એટલું જ નહિ પશુ ક્રિકેટની રમતને રમતના રચનામાંથી ઉચ્ચતર પદે લઈ જઈ ક્રિકેટના પ્રતિભાક્ષાળી બેલાડીઓ તેને ઉચ્ચ કલાની કક્ષાએ લઈ ગયા છે એ સત્ય પશુ આપણે બૂલધું નોંધવું નથી. જાણીતા વિવેચક અને સાહિત્યકલાકાર માર્ડોનેરે એક દેઝલે લખ્યું છે કે હિંદુસ્તાનનો પરિચય એટલો સુરેન્દ્રનાથે, ગોપાલે કે રવીન્દ્રનાથે ઉચ્છાડના લેહોને નથી કરાવ્યો તેટલો પરિચય ક્રિકેટના રાજા રજીશ્વરસિંહે કરાવ્યો છે. આ ઉપરાંત જાણીતા કે આંતરરાષ્ટ્ર આદેશનો આ રમત અગત્યનો ભાગ બનવા લાગે છે એટલી એનામાં શક્તિ છે. સાહિત્યમાં જેમ રવીન્દ્રનાથ, વિદ્યાનમાં બસુ, ચિત્રકારોમાં અવનીન્દ્રનાથ અને અધિવાસી, અને વૃત્તકલામાં હલ્દયકર અને મેનકા જેમ આ દેશનો ઇતિહાસ પરદેશોમાં લોકો સમક્ષે છે તેમ જ અને તેટલી જ બળવતાયી, પ્રતિભાથી અને કલાકૌશલ્યથી કાંઈ રજીશ્વરસિંહ, દુલિપસિંહ, બાહુ અને નાપડ જેવા ક્રિકેટના કલાકાર તરીકે આ દેશની પ્રતિભામાં જ્વલત વધારો કરે છે.

આવે સમયે ક્રિકેટના અધિકારની વાતો કરવી એ દેશને ખુલ્લી રીતે ગૌરવકાંક્ષક છે.

લલિત કલાઓ સામે વિરોધ !

લગભગ ઇંદુલાલ જેવા જ માનસવાળા હાતર ચંદુલાલે ખીજ તરફથી તત્વ. ગરબા વગેરે લલિતકલાઓ સામે પશુ વિરોધ દાખવ્યો છે. કદાચ આ વિરોધમાં એમને ઠીક ઠીક ઉત્તેજન મળે તો ચિત્રકલા, સિલ્પ, સંગીત વગેરે તમામ લલિત કલાઓ પ્રત્યે પશુ હાતર ચંદુલાલ વિરોધ દાખવે એ માની શકાય તેવું છે. આ વિરોધના સમર્થનમાં ચંદુલાલ કહે છે કે શામળી ત્યારે પડતી થત એકી ત્યારે તેમને ત્યાં લલિત કલાઓ પ્રત્યેનો મોહ અને અલિશ્ચિ વધ્યાં ! હરે, પશુ જો આ વાત સત્ય સ્વીકારી લઈએ તોપણ એક પ્રખ્યાત આપણે ચક્રતરને પૂછી શકીએ કે હિંદુસ્તાનમાં તત્વ, સંગીત વગેરે કલાઓ પ્રત્યેનો મોહ હજી દમરૂં જ નબત્ત થવા માંડ્યો છે તો શું હિંદુસ્તાન દમરૂં જાય ?

જિં
હ
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
દ
જ
તા
નો
ચા
વી

એન.સી. અને પેલિસીની વિગત માટે લખો—

૧ : આંચ સેક્રેટરી :	૨ : મેનેજર :	૩ : આંચ સેક્રેટરી :
૪ : કાર્યાલય :	૫ : દેડ એજીસ્ટ :	૬ : માધી રોક :
૭ : કાર્યાલય :	૮ : સુબર્ડ :	૯ : અમલદાર :

[કુરકુરીયાં : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૪મી આદ્ય]

મનદરનો જીવનમાં બધા પહેલો પશુ દૂર પરાજય થોડા દિવસ એ દિવસ અવરયામાં રહ્યો. એ અવરયામાંથી સરતાં સરતાં આખરે તેનું પતન થશે એમ પણ કેટલાક મિત્રોએ ધાર્યું. પણ મનદર સાહસિક છતાં દૃઢ નિશ્ચયી હતો. રમતની ચઢતી પડતીનો અનુભવ હતો અને તે એણે સહન પણ કરી લીધી હતી. થોડા દિવસમાં તેણે શાંતિ મેળવી લીધી. ટેનીસ અને ક્રિકેટની રમતમાં એણે જે જે રટોકથી પરાજય મળતો તે તે રટોક ખતથી અને તાલીમથી સર કરી લેતો હતો. તે જ પ્રમાણે ત્યારે મનદરે જોયું કે દ્રવ્ય પણ જીંદગીની રમતમાં મહત્વનું સાધન છે ત્યારે એણે એ ક્ષેત્ર સર કરવા તરફ ચિત્ત દોઢાયું.

પછીના વર્ષો સુધીના એના જીવનમાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિ માટે લગીરથ યત્નો સિવાય બીજા મહત્વના પ્રસંગો બન્યા જ ન હતા એમ કહીએ તો ચાલે. આફ્રિકા જતું એ નિઃશય થયો પછી અને ત્યાં કુંવારો જાય તો પાછા પરણવા આવવામાં થોડો સમય પણ બરબાદ માપ એ ખ્યાલ આવવાથી તે એક છોકરી નોડે પરણે અને આફ્રિકા ગયો. વર્ષોની લડત પછી તેણે વિજય મેળવ્યો. લાંબો કામગીરી જે લક્ષ્યપ્રાપ્તિ પાછળ તે મંડાયે હતો તે પ્રાપ્ત થયું. સો પ્રાપ્ત પામી. મનદર વતનમાં આવ્યો. મેળાણ વાલેશ્વરમાં એ રહ્યો. મુંબઈ આવીને એણે જુની મેળાખાણ લાજી કરવા માંડી. નવી મેળાખાણ પાડવા માંડી; પણ એ બધામાં કંઈ ખાસ આશય ન હતો. જેમ દુર્ગ રમતોમાં પ્રવીણ થયો તેમ પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની રમતમાં પણ કુર્ગ કુશળ થઈ શકું એ અભિમાનથી એણે એ રમત મારીલી. એમાં એણે અબજો નેપુલ્ય સાધ્યું અને વિજય પણ મેળવ્યો. એટલે હવે જીવનમાં ખાસ રસ રહ્યો નથી કે ખાસ બીજું કરનારું કે સાધનારું રહ્યું નથી એમ એને લાગતું, અને આવી માનવતાને પરિણામે તે અમુક પ્રકારની શાંતિ પણ અનુભવી રહ્યો હતો.

પણ તે દિવસની પાર્સીમાં એણે માલિનીને જોઈ અને એણે એ શાંતિ જોઈ. કોનેજ જીવનમાં એણે અનેક સુલ્લી પ્રત્યે પ્રેમ અનુભવેલો પણ તેમાં કોઈકાં ન હતું. તેના લાંબા પરિણીત જીવનમાં પ્રેમ કરવાનો તેને સમય ન હતો. એટલે બધા વળતે ત્યારે એણે માલિનીનાં નવનકટાક્ષ અનુભવ્યાં ત્યારે એ વિજય થઈ ગયો. આળીસ-પીંતાળીસનું વય પણ ઉત્કટ, ઉમ્ર પ્રેમને માટે બીજા વય કરતાં વધુ અનુકૂળ છે. મનદર શાંતિના ક્ષેત્રમાંથી અશાંતિના વિકટ પ્રદેશમાં જઈ ચડ્યો. આમ તેમ તેણે ખુબર કઢાવી તે ઉપરથી તે બંધી ચઢ્યો કે પોતે પૈસાદાર છે-ધણે પૈસાદાર છે અને કોણેજના દિવસોનો ગિજ છે એટલે જો બધા બાળકમાં એ સાદસ કરે તો માર્ગમાં ખૂબ વિધિ નહિ આવે. મરજી કે માલિનીને કોઈ સંતોષ ન હતું. બધા પગલું ભડકે ન ભડકે એવા મનનમાં એ અલ્પ. સમય રહ્યો એટલામાં માલિનીના પત્ન આવ્યો. જેમાં મળવા આવવાની વાત પાછી ચાલ દેવડાવી હતી. પરિણામે એ ચારવાર એ જોને મળ્યાં પણ હતાં.

બધા સુલાકાતોને પરિણામે મનદરનું હૃદય વધુ ઉતેજિત બન્યું. તેણે લગભગ

નિશ્ચય કરી લીધો અને આ મુલાકાતે આ વાતની વિશ્લેષણ કરવો જ એવું નક્કી કરીને તે માલિનીને કરી એકાદર મજાગ મણે.

ત્યાં એને સારો આવકાર મળ્યો. જનુ વ્યવસ્થિત ખંડમાં માલિની બેઠી હતી. તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રોમાં કાજી અને કાજી ઉપરનો સમન્વય સુધારેલો હતો. અંધારું થઈ જવા આખું દુર્ગ એટલે સરસ રીતે ગોઠવેલી વીજળીની ભલેએ મનુષ્ય સૌંદર્યને એવો આપતો ખંડને નવસાદી રહી હતી. ઉપરે સ્વચ્છતા ભગીરી વાતનો આરંભ કર્યો. બંને દુનિયાનાં મનુષ્યની હતી, બચાવકુદ્દા હતી છતાં એમાંથી મનદર સહેજ અસ્વસ્થ જણાતો હતો. પૂર્વકાલમાં આ જ મુવર્તીને કાચે પોતાનો પરાજય થયેલો હતો તે એ જાણે ન હતો. આ વેળા વળી પાછો પરાજય મળે એમ ન થતું એકએ એવી હાજી હતી છતાં એ નાજતમાં કીર્તિ પામી હતી. વાર્તાવાપમાં જ એ એ પોતાનું વર્ણન, પ્રેતે સીધો સચલ પુછે તે પહેલાં જ જાણી શકે તે ઉત્તમ એવી કારણથી મનદર આમ તેમ. ઉપરથી અસંબંધ અને સામાન્ય લાગતી વાતો કરી રહ્યો હતો. વાત કરતાં કરતાં પછી, માલિની પ્રેમે પોતાના હૃદયમાં કેવા પ્રકારની જીભિએ છે એવું નિમગ્નપાત્રણે પૂછકરણ કરવાનો એ મન કરતો હતો.

વાત જમતી મઠ. વાતચરણ પછી અનુકૂળ થઈ મધુ. માલિનીના માનસમાં તીવ્રેશ્વરે કે કોઈકાવી તેણે આજ રાત્રે જ નહિ એટલે એના અગાધથી મનદરને બેઠે થયે નહિ. માલિની એટલે કેવળ સુદર આકૃતિ એ કાચ એ જાણતો હતો છતાં એ પ્રેમ કરતા પોને મથી રહ્યો હતો. અપ્રાપ્તિના પ્રવાસમાં એણે આ રીતેને અગતી જ સુખી હતી તે આજરે એને સાચું હતું અને માલિનીને વધુ કરવામાં જે કાંઈકાવી તેણે એકાદ હાથ પડી તે સાધન અત્યારે પોતાની પાને છે એનાથી એને વિશ્વ મેગવચની આજા પછી રહી હતી.

“ એક વખત મને એવું હતું કે હવે કરીને નથી જ પરણતું. ” મનદર માલિનીના કુખ ઉપરના કાવનો અગાધ કરતો મોઢો. “ પણ હવે એમ થાય છે કે આ માટે નહિ ! ”

“ તમારી છોકરી થયેને કાંઈ મજાગ એવી કોઈ પોલી મળે ન્યાતમાં તે. ” માલિનીએ ઉત્તર દીધો.

“ એવડી નહીં છોકરીને પરણવા હજી હર એટલે બેરુદર તમે મને માનો છો ! ” પ્રેમ પુત્રમાં આપ્યો.

“ નથી માનતી, પણ-પણ ત્યારે તો મં તો પસંદાત કે પછી ન્યાતની વિષયા એ મે જ રહી, ” જરા થીમા અગાધે માલિની મોની.

મનદરને કામું કે ઉચિત કમવ આપ્યો છે. હવે રખડ કરી દુર્ગ-પુત્રી લાગુ એવો-વિચાર મનદરને આપ્યો. એના હૃદયમાં કોઈ અજાણ વ્યથા થયે સાચી પુત્રુ કે ન પુત્રુ એ પ્રેમ એના હૃદયને કડકાવી રહ્યો-કાચી લેવી એને અગર ન હતી. આવી એણે પ્રેમ પુત્રમાં વિશ્વ કોઈ માલિની પછી મનદરનું માન એનું કાચકાર મોઢની જેમ થઈ અને સામાન્ય દેખામાં અજાણ પુત્રની અગર તેને પણ થઈ કાચી.

ચોટીક વાર ઉભયે મૌન સેવ્યું. પછી માલિનીએ સ્વસ્થ ચિત્તે પુછ્યું. " હંઅં, તમારે હોઝરે બોઝરે હે કે ? "

" હા છેને, પ્રણકપાથી, જ-વણુ હોઝરા અને તણુ હોઝરી. " મનદરે સંતાને પ્રતિ હોઝરાતા વ્હાલભર્યાં અવાજે કહ્યું.

" શું જ કુરકુરીયાં ? ટીક ભેગાં કર્યાં છે. " સહસા માલિનીના મુખમાંથી વાક્ય નીકળી પડ્યું. અવાજમાં સ્હેલ કડકતા માલિનીને પોતાને ખુંચી.

પણુ મુખમાંથી નીકળેલા સજ્જે પાછા ખેંચાતા નથી. આટલું બોલીને માલિની અટકી ગઇ અને મનદરના મુખ વાણી તાકી રહી.

મનદરના હૃદય ઉપર તો જાણે વિચળ પડી હોય તેમ એ આ શબ્દોથી ધંભી ગયો. તેનું મોં લાલચોળ થઇ ગયું. તેના હાથની આંગળીઓ મુજબ મારી. તેના દેયામાં વિવુતવેગે વિચાર પરપરા જાયી અને કપી ગઇ. " મારા બાળક કુરકુરીયાં ? " વિચારપરંપરાને અંતે આ સજ્જે તેના હૃદયમાં સ્થિર થઇ ગયા. તેણે ચોટી વાર મૌન સેવીને મુખ ઉપર ચાંતિ મેળવી. પછી તે હાંચો. શોકહેંડને ખાંતે તેણે હાથ લંબાવ્યો " અ અ ચાકો, મળશું નથી, સાહેબજી ! " આટલું બોલીને જવાબની અંડમાંથી બહાર જઈને પોતાની મોટરમાં બેસી ગયો.

એ કે લાલકારક વીમો

હાલમાં

ઉત્તરાવવાથી તે
ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણની લાકડી થઈ પડશે.

જોખે મ્યુચુઅલ તરફથી
સતારામાં આવેલો વીમો
નફાનો જરૂર નથી. તેની
પાછળ વધુ પૈસા ખર્ચવા
પડતા નથી; ફક્ત મર્યાદિત
દિવસે 'ફિન્સિઅલ' કાળજી
ધોડાકે રૂપિયા કડવા કરવા
પડે છે.

છેલ્લી મરુતી મુજબ "હોલ
લાઈફ" અને "એન્ડોમેન્ટ"
પર અનુક્રમે રૂ. ૨૬ અને
૧૨૧ નોટમાં જોખેલો
નફો મળી શકે.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-
પછે કરી અમારી
વેબસાઇટ યોજનાઓની
માટેલી મેળવેલો જો તેમ
નહી જની શ્રે તો અમારા
પ્રતિનિધિની એક નકલ
માટે કમ્પે ને અમે
પુણીની સાથે તરત તમારે
કરનામે રાખ્યું કરી છડ્યું.

આજે તો હજુ તમારી જરૂરિયાત થાવ છે.
હજુ તો તમે, રૂઝનો દરવાજો વીતારી,
જરૂરની જરૂરના મંડપમાં તરતનો પ્રવેશ
કર્જો છે. તમને કાંઈ થાતની ચિંતા નથી
કરવા કે તમને એકો કાલે જ ખર્ચ
કરવાનો નથી તથા તમને મહત્ત્વ કરવાવાળાં
જીવનાં જીવતાં ઉમેલાં છે. આવા સંજોગો-
માં તમે એક રવાઈ જીવન માણો છો.
તમારા પર આપણે રાખવાસાચેનાં જીવિખતો
વિચાર કરતા નથી.

અમારાથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, જીવનમાં
એક જ અમરિત રજો જોવામાં આવશે.
ખર્ચોપાણી જીવનો મુખ્ય સુધ્ધ થઈ
પડશે. અમારો પત્ની તથા રૂઝમાં
જન્મ્યાંથી નીજાવવાનો ખર્ચ, દોડાઓને
આવડે પાડવા તથા ટીફીઓને રોજ
આપવા મારેનો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે સારી
જેસી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

અમારા રોજ દરરોજ તમને રોજ રકમ પુરી
પાડવાનું કામ જોખે મ્યુચુઅલને બોલેલો છો.
વીમનો માટે સેક્રેટરીને અરજ કરો.

ધી જોખે મ્યુચુઅલ લાઈફ
એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

જોખે મ્યુચુઅલ લીમીટેડ, કેપ, મુંબઈ.

કેથરાર્થન : (ઝોલીવ કાટી આંખે ઉઘી હેમ છે. તે તરફ નીચાની કરી) આપા.

હુબર્ટ : આપા, હું તેની દેખરેખ રાખીશ.

આપા : અને એના સંગ્રામમાં રહેજો : અને તમને પણ્ પચ્ચે તો હજુ વરસ પશ્ચ નથી ચડ્યું. મી. હુબર્ટ, તમે પણ સાવચેત રહેજો : તમે બન્ને ઉતાવળાવા છો.

હુબર્ટ : હું નથી, આપા.

[આપા હાંબા વખત સુધી એના મોઠા સામું જોયા કરે છે, પણ આંખો જમી કરે છે અને ઝોલીવને જોવાને છે.]

ઝોલીવ : (નવી જ ધમાલ જોઈને આંતરિક નય છે) સાહેબજી, મામા, નેતી, તમને ખબર છે હું શા માટે નીચે આવી હતી ? (ધીમેથી) એ ગુપ્ત છે. (આપા સાથે ઝોરધર્મમાં જતાં એનો અવાજ બોલતો સંભળાય છે) " લગ્ન વિષે મને બધું કહેને "

હુબર્ટ : (સાવધાની દાખીને કડક રીતે) અને શુદ્ધવારે ઉપડીએ છીએ, કીટ, તો જોન, હેઝનની દેખરેખ રાખજો.

કેથરાર્થન : અને...મને...આપ છે...! સીએમ કેમ ન સડી શકે ?

હુબર્ટ : હા, સ્ટીફન આ પ્રમાણે કરે તેથી તને લાગે તો ખરું, પશ્ચ લગ્નકાર થઈ ગઈ છે એટલે જો દેહલે આવી જશે.

[કેથરાર્થન માથું ધ્રુવાને છે, પણ એકાદમ એની પાસે નય છે, અને મળા આસપાસ હાથ નાખે છે, બન્ને એનામાં રહેલી બધી જ લાગણી આ આંતરિકમાં વ્યક્ત થાય છે]

[કેથરાર્થન બાજુ ઉપાડેલાં, અને બહાર સર જોનને અવાજ બોલતો સંભળાય છે : " સારું હું એને જોઈ કહું છું "]

કેથરાર્થન : ' બાપાજી ! '

[સર જોન બહાર આવે છે]

સર જોન : સ્ટીફનને મારી ગીટી મળે ? કુદ કોરીએ પહોંચે છે તરત જ મેં મોકલી હતી.

કેથરાર્થન : હું ધારું છું કે મળી હશે. (જોન પર ફરેલી ચીટી જોતાં) હા.

સર જોન : અત્યારે સમાચાર પોકાલક રવા છે. ઈથરનો આહાર છે કે વખતસર મેં એનું ઘેલણબહુ બાવજી બંધ રખાવું.

કેથરાર્થન : તમે એ બંધ રખાવું ?

સર જોન : શું ? જો એવા મોઠા ગળિયાં તો નહિ બને ?

કેથરાર્થન : મને લાગે છે કે એવા જ બનશે. (બારીએ નય છે) આપણને જાણી ખબર પડશે. [સર જોન એના તરફ જોઈ રહી, હુબર્ટ પાસે નય છે.]

સર જોન : કીકરા, દિંમત રાખજો. દેહ પહેલો.

[એ હાથ મીલાવે છે.]

[કેથરાર્થન બારી પાસેથી આવી નય છે. હેડપાથી આસપાસ અમારકામાં રીત દેખાય છે.]

સ્ટીલ : મી. મોર પાછા આવ્યા ?

કેથરાર્થન : ના, એમણે બાવજી કહ્યું ?

સ્ટીલ : હા.

કેથરાઈન : વિરહમાં !
સ્ત્રીલ : હા,
સર જોન : શું ? હમણ પછી !

[સર જોન કદાચ વચ્ચે રહે છે, પણ ફરી ચોરડામાં સીધા ચાલ્યા બન
છે. કેથરાઈનની નિશાનીથી સુનદી એમની પાછળ બન છે]

કેથરાઈન : હીઠ, ખી. સ્ટીલ.

સ્ત્રીલ : (આમસામી અને ઉસ્કેશવલો) બમે અહિં કલ્પ-પણ ગમે તે રીતે
એ અદીચી સરડી મળા, સીધા એ આમસામીમાં મળા હોવા જોઈએ.
કું દોડ્યો, પણ ' એકરી ' નીચે પહોંચ્યો ત્યાં તે એમણે બાવણુ શરૂ
કરી દીધું હતું. એમણે કંઈક આસા રાખેલી-એટલી શાંતિ મેં ત્યાં કોઈ
વખત જોઈ નહોતી. પહેલા જ અપ્પરી બસર કરી-અપ્પરે અપ્પર
પાણુવાતકે હતો-જેટલાકે એમના તરફ ઘણા, પણ બધીય સમય શાંતિમાં
આપણને એક ભલનો પ્રસાદ વહેતો હોય એમ લાગે અને પછી હોરક-
કું મારું છું ' એમણે શા કહ્યું અને એમનામાં કોય પેલ ઘરો-પણ
એણે એમને કમ કરી દીધા. એની શાંતિ ! લાગણી ! એવું ' ત્યાં મેં
-હજુ સુધી જોયું નથી. પછી આમસામીમાં ધીમી લાગ ચાલી કે હમણ
કર ઘણું બધું છે, અને જ્યાં ઉસ્કેશાક મળા-અપ્પર જ કર ઘણું, એને
ત્યાં કશય મારી નાખ્યો હોત. કાલના પૂજામાં જેટલાં એને નીચે

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

મહાગવિષ્ણુ અવતારનું કલ્પમંરિત
મહાકવિત ઉપાણ્યા અવતાર પ્રણેતાજીની
અને શીખરુત રાવજીમંદીરીમંદાદ
(જૂની મુદ્રાતી)
નરપતિનૃત પંચદંડની વાની (જૂની મુદ્રાતી)
મધુપદનૃત દસાવતીવિશ્વમંદિરનિવાહ
(જૂની મુદ્રાતી)
વિશ્વકર્મા પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી મોજ,
પાંચમા ધોરણ માટે)

મહાકવિમુખ્ય ભા. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા ધોરણ
ધોરણ માટે)
મુજરાનનો નાયક : અરસોજન અને દીકરા
(નવલકવિનેશી નામક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
મુજરાતી સાહિત્યના ધાનાણુઓ ભાગ ૧ અને
સાહિત્યમંજુષા (૧૯૩૬ ની દ્રશ્યની
મુજરાતોની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સંકલિત)

તૈયાર થતાં

મુજરાતી સાહિત્યના ધાનાણુઓ ભાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજુષા ભા. ૧ થી ૩ (ખી. ભાનુ-
ચંદર આમ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યાર (વિવેચન) ભા. ૧-૨

રસવિદ્યાર (કાવ્યસંમદ)
એકી સંસાર અને બીજી વાંતો
(નવલકાસંમદ)
મુજરાતી કન્ઝસિદિ

સર્વે બાળીત્ય મુકેસેકરે પાસેથી મળ્યો

એવી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમને એણે ધોલી દીધા અને
આગળ ચલાવ્યું. પછી એ એકઠમ રાત પડ્યો અને ગદાર ચાલ્યો,
અને ધોવાટ બંધ રહ્યો. પાંચ કલાકથી પણ વધારે એ ચાલ્યું નહિ.
એ સરસ હતું મીઠીમીઠ મોરઃ જાવા જેવું ગરમ વાતાવરણ અને તેમાં
એ એકલો જ રાત હતો. એ પ્રસંગ હતું જ્યાં દેવ નહિ-એ બધું હતું.
[સ્ત્રીના પાછળ અગાશીમાં મોર દેખાય છે]

કેથરાર્થન : સાહેબજી, મી. સ્ટીલ !

સ્ટીલ : (ચમકીને)-હા, સાહેબજી !

[એ સિરામાં બેસે છે. કેથરાર્થન એકીવાર એકા ઉપાડે છે, અને
તેને ઊભીએ દબાવી વળી રહે છે. મોર હાજર થાય છે.]

કેથરાર્થન : તમે ત્યારે તમારો આત્મા જોખ્ખો કર્યો ! મને આમ બાધાત કરશે
એમ મેં નહોતું માન્યું.

[મોર જ્યાંજ આપતો નથી; અનુભવી માન્યો છે એ જ દરમ્યાં
હેતુ એમ લાગે છે, અને કેથરાર્થન એની જરા વધારે પાસે લય છે.]

કેથરાર્થન : સ્ટીલ, હું ખરા હૃદયથી દેવ તરફ છું. હું તમને એતવું છું.

[એક ખીલ સાથું રાત એ વળાં છે ત્યાં મોર ડેનરી સિરામાંથી
પ્રવેશે છે.]

મોર : સાહેબ, આમસામાયો આ મીઠીમીઠ.

કેથરાર્થન : હું સીધો એરડીમાં જ.

[મોર બેસે છે.]

મોર : એને ઉપાડ,

[કેથરાર્થન એક પળ બીજી મીઠી ઉપાડે છે અને મોર પર પડવા
રહે છે.]

મોર : કેમ ?

કેથરાર્થન : તમે શી આશા રાખો ? તમારા જેવું મિત્રોમાંના જણ, એ તો શરૂ થયું.

મોર : કુલહાસીરથી એતવાનું (એ દસે છે) મારે ઉપરીને લખવું પડશે.

[કેથરાર્થન એના તરફ જઈને બેસે અને કહે છે, પછી હાજરના મોર
પાસે ચાલેલી લય છે, જેણે છે, અને કલમ દાખમાં લે છે.]

કેથરાર્થન : અને કાચો નરોડો કરવા રહે (તે જોએ છે.) હા !

[અનુભૂતિની બકરી : અનુભૂતિ ૫૪ ૩૪૬ થી ચાલુ]

ચાંદનીને બાળનો દિવસ અપૂર્વ હતો. બાળી છંદગીમાં એટલું નાચી ફરી નહિ હોય તેટલી નાચતી તેણે બાળે ખચેર સુધીમાં કરી મૂકી. ખચેર પછી તેને પહાડી નકરીએનું એક રોજું દેખાયું. રોજાંમાંની બકરીએ એને હાથનેર ચોત્તાની પાસે બેઠવાની તેની ખબર અંતર પૂછી. રોજાંમાં ફેરવાય મુલાન બાકા પશુ હતા. તેમણે ચાંદનીની સારી આગતાવગતા કરી. તેમાં એક જરા કળા રમતો હતો-તેનાં ઘરોપર સહેલ દરવાજાં હતાં તે ચાંદનીને ખૂબ ગમી ગયો એટલે તે ગળે થયો વખત સુધી એમાં બહી તહીં રહતાં રહ્યાં એ બન્નેએ શી શી વાતો કરી તે તે રોજી બાળે તેનાં રોજી હતું પશુ નહિ. માન એક પાણીનું કાચું પડી રહ્યું હતું. તેણે કહય તેમની વાતો સાંભળી દોષા રોજી ત્યાં બાળે તે કાચુનિ પૂછે તે કહય ખબર પડે. અને કેવે ખબર એ કાચું પશુ કાંઈ પશુ કહેવાની ના પાડે !

બેા, બકરીએનું રોજું મેણે બાળે ક્યાં ચાલું મરું. પેણે મુલાન બકરી પશુ ચોરીયાર અખતેમ રીતે પોતાના રોજાં એકે યજ ગયે.

પશુ ચાંદનીને તે સ્વનંતતાની કમળા એટલી તે પ્રભાવ હતી કે તેણે રોજાંની મેમાં બાળે અન્યારથી નિયમનમાં રહેવાનું સ્થળ ન કરતાં મુલા ન બાળ્યે બાકરા મરું. સાંજનો વખત થયેલ કિડે પસ વાગા લાગેલ બાળે પહાડ લાલ લાલ થયે અને ચાંદનીએ વિચાર્યું. " અરે ! અન્યારથી સાંજ ! "

નીચે અનુભૂતિનું ૫૪ તથા પેણે કહેલ કહાની વાંચનારા વાંચે અંતિમાં નજર થઈ મરું, રોજી કારણ પોતાની બકરીએને વાંચમાં પૂરવા માટે લખ્યું, બેલો હતો. તેની બકરીએની રોજાંમાંની ચંદનીને અગત્ય બાળી રહી હતો. ચાંદની એ અગત્યને યોગ્યતાની હતી એ સાંભળીને તે જરા ઉદાસ થઈ મરું. નિયમિતમાં અંધાર થઈ આવ્યું અને પહાડ પર એક બાલુથી અગત્ય અગત્યો " ખૂ " " ખૂ " !

આ અગત્ય સાંભળીને ચાંદનીને વાંચો અગત્ય આવ્યો. કાંઈ અધારાં એકવાર પશુ એનું બાળ એ તારી નોંડું મરું. પહાડની નીચેથી એક નીચેના તથા પાવાને અગત્ય આવ્યો. આ અગત્ય સાંભળીને પશુ ચાંદની પાછી રે એવો ઉતરને અગત્ય પ્રથમ નીચેના અનુભૂતિ કરી રહ્યા હતા. એ બાલુથી તે બેળી રહ્યા હતા. " કોઈ બા, કોઈ બા ! " તે પેણે બાલુથી પ્રાપ્તપાતક વરને અગત્ય આવી રહી હતો.

ચાંદનીને પાછા રીચાનું જાણ થઈ મરું. પશુ પાડે એને ખૂટે વાંચ આવ્યો, રોજું વાંચ આવ્યું, અને કહાની વાંચ વાળું એવર પશુ વાંચ આવ્યું. આખરે એણે નહીં કહ્યું, " ત્યાંની તે છંદગી કરતાં બાંધીનું આ મોત કાર ! " ઉપરે શીશીની તથા પસનો અગત્ય બાંધે પાંચમાં પાંચમાં અગત્ય મંજાગાયે. ચાંદનીએ પાછા રીચાને ભેડું તે એ કાલ દેખાયા-જાણ અને શીશી અને એ બાંધે દેખાયા-અંધારમાં મરું રીચી-રે અગત્ય પડેલું હતું.

વાંચનાર ૫૪ ભેડું હતું. તેની વચ્ચે બીજાની બકરી ઉપર રીચી રહી હતી એને ઉપરના કાંચાની જરા નોંકા એને પૂરેલી ખાતરી હતી-એ અગત્ય બાંધું

હવે કે હવે બકરી ક્યાં જવાની છે ? બકરીએ તેની સામે તનજર કરી ત્યારે તે હત્યું અને જોયું, “ અરે, વાહ, આ તો અબજૂખાંની બકરી છે ! ખૂબ ખવડાવી પીવડાવીને હાટપુલે કરી છે ! ” આટલું કહીને પોતાની લલ લાલ છાંયે પોતાના બુલ કોઠા પર ફેરવી. અબજૂખાંએ કસલૂની વાત ચાંદનીને કહી હતી તે તેને ચાંદ આવી. ચાંદનીને વિચાર આવ્યો, “ કસલૂની પેઠે રાત લડી લકીને પછી આખરે સવારે જાન આપવો તેના કરતાં અત્યારથી જ કેમ મારી જતને સોંપી ન દઈ ? ” પણ તરત પાછો તેણે વિચાર બદલ્યો, “ ના, એમ નહિ. ” તેણે પોતાનું માથું નીચું કરીને સીંગડાં આમળ ક્યાં તથા પેતરો લરીને પોતાની બહાદુરી બતાવતી તે વરની સામે આવી ઉભી. ચાંદની પોતાની તાકાત નહોતી જાણતી એમ કોઈ માન્યો નહિ. તેમ જ વરની તાકાતનો ખ્યાલ પણ તેને નહોતો એમ નહોતું. તે જરાબર જાણતી હતી કે બકરીએ વરને મારી શકતી નથી, પણ એને તો પોતાની તાકાત પ્રમાણે પણ વરની જોડે લડી લેવું હતું. હાથપર પર તેના કાથું નહોતો. એ તો હાથના હાથમાં, પણ સામે તો થયું જ ! મનમાં એમ પણ વિચારતી હતી કે જોઈ તો ખરી કે કસલૂની પેઠે હું પણ રાત બધી લડી શકું કે નહિ ?

થોડા વખત વીત્યો એટલે વર આમળ વધુ. ચાંદનીએ પણ સોંગડાં સંભાળ્યાં અને એવો દુમસો કર્યો કે વરનો છત્ર જ જાણતો હતો. દસેક વખત તેણે વરને પાંછળ લગાવ્યું, આખી રાત આમ પસાર થયું. વચ્ચે વચ્ચે ચાંદની ઉંચે આમળ તરફ જોઈ લેતી અને તારાએને આંખના ધસારાથી કંઠી દેતી. “ આમ ને આમ સવાર પડી જાય તો કેવું ! ”

તારાએ એક પછી એક અદરય થઈ ગયા. ચાંદનીએ છેવટે છેવટે પોતાનું જોર ખમવું કરી દીધું. વર પણ યાદી થયું હતું. એટલામાં, ફરશી કાંઈ ઉભય જોડું દેખાયું. એક મરઘાએ ‘ ફરફરફ ’ કરી. નીચે ગામની મરઘામાંથી ‘ બામ બી પોકારનો’ અવાજ સંભળાયો. ચાંદનીએ મનમાં કહ્યું, “ અલ્યાં તારી મરેદખાની ! ” તો મારી તાકાત પ્રમાણે વર જોડે લડી. હવે તારો મરઘ-મરઘમાં બામ પોકારનાર છેવટે ‘ અલ્યાલ અકબર ’ બોલી રહ્યો હતો ત્યારે ચાંદની મરેલી હાલતમાં જમીન ઉપર પડી ગયું. એના અદેહ વાગતો પોષાક બોલીને લીધે તદ્દન રાતો જની મરો હતો. એને મરદનમાંથી પકડી જમીન પર પટ્ટી વર એને ખોદ મળ્યું. ત્રાડ ઉપર બેડી બેડી ચકલીઓ આ બધું જોઈ રહી હતી. ‘ છત્ર કેની થઈ ? ’ તે વિષે તેઓમાં હેંસાતોંસી ચાલી રહી, ઘણીએ કહ્યું, “ વર હત્યું. ” પણ એક ધરડી ચકલીએ કહ્યું, “ ચાંદની હતી. ”

અનુવાદક—કીડબાઈ રતનજી દેસાઈ

[મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૦થી ચાલુ]
 સુધીમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોની સમાયોજના, તે પછીના જ અઠવા આપવાનો રહ્યો. યજ્ઞભૂમિનો નિયમ હતો અને એ નિયમને અંગે પ્રકટ થયેલાં નવાં પુસ્તકો પેટી પસંદગી કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. આજે તો આપણાં માસિકોમાં સમાયોજના ક્યારે પ્રકટ કરી એને લખતો ટીકા નિયમ જ રહ્યો નથી. કેટલીક વાર તો વર્ષે એ વર્ષે પણ મોટા પુસ્તકોની સમાયોજના કરવામાં આવે છે. પુસ્તકોની સમાયોજના એટલી બધી અનિયમિત અને અનિયમિત રીતે ચાલે છે કે, પુસ્તક ખરીદવા કમ્પ્લેટ વર્ષને એ ટીકા પણ રોતે આર્થિક રીતે થઈ પડતી નથી.

મુજબની સાહિત્ય પરિષદ એવી સંસ્થા આ બાબતમાં ક્યારે તો યજ્ઞ કરી શકે. આજે પરિષદ પાસે તો પોતાનું મુખ્યત્વે પણ નથી. એટલે પરિષદને સૌથી પ્રથમ પોતાના એક મુખ્યત્વે જરૂર છે. એમાં પરિષદની પ્રતિષ્ઠા સમાચાર ઉપરાંત અલગ-અલગ કરમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોની સમાયોજના એમ અને તેમ તાઝે અપાય એવી ટીકા સોજાવ કરવાની જરૂર છે.^૧

પરિષદમાં પદાર થયેલા કસોડો નિમે કાંઈક લખતાં પદોમાં કસોડો અને તેની મુખ્ય મર્યાદા પરત્વે લેખોમાં એ કસોડો ઉપજાવ લાગે છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો પડે. આજે કામગીરી પર રહેતારા કસોડો કાઢીને રખવા નથી, અને એમાં કસોડો ઉપરનો પામિશ્વર ટોડીને પાત્ર અને છે. વિવશની મુશ્કેલીને અંગે અને મર્યાદા નિર્ધારિતતાને લીધે ધણીવાર કસોડો જાગી ચાલવામાં આવેલો મધ્યમ નહોતો બનીતો થયો હોય એમ કહે છે.

આવી બહુની લામણીથી મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન મુકત ન હતું એનું દર્શાવ પણ મળી આવે છે. અગ્રમત, એ લામણી જરૂર કરવામાં વપરાત પડતી ઉજ્જવલતા બતાવવામાં આવી હતી એ કહેવું એકાએક.

શિવોની મુખ્ય મર્યાદો કસોડો કેટલાક પ્રતિનિધિઓએ સંમેલનને પણ ટોડી ઉઘાડવાનું રહ્યું થાની લીધું અને લીધે સમયોની સહી સાથે પ્રમુખશ્રીને એક વિચારિત પત્ર મોકલ્યું; એમાં એવી સૂચના કરવામાં આવી હતી કે, " સમાચાર સોજાવ પછી આપણે રહેલી જમીનો વગેરે વધુ મળે આપવામાં આવે એવી આ સંમેલન ધ્યાન કરે છે. " નિયમ મુજબ લીધે પ્રતિનિધિઓની સહી સાથે મળેલી આ વિચારિત પ્રમુખશ્રીએ અપાર સંમેલન સમક્ષ લીધી સંજવાઈ કરી ત્યારે લેખન વ્યવસ્થાને અને અગ્રમત વસાવતા સાહિત્યકર્તાઓએ એમાંમાં પાણી છુટવાં કર્યાં કે કેમ તેની સત્તા વાર અગર નથી.

^૧ " કુખ્યાન " " પ્રજ્ઞાન " " ડીપ્તી " વગેરે આ બાબતમાં યજ્ઞ કરી શકે પુસ્તકો માર્ગદર્શકમાં આવી કે તેનો લેખ અલગીએ સમાયોજના માટે વહેંચણી કરી, એની એમ અને તેમ કસોડો સમાયોજના નેવરવની લાગે કરવામાં આવે તે આર્થિક કાળ થઈ શકે, પણ હાલમાં તો એક કે બે પુસ્તકોની સમાયોજના થઈ માંડે એમાં કમ છે. અને વળી મુશ્કેલી ન થઈ હોય તો એ અલગ સમાયોજનાનો નિયમ આપવા અંગે પર પુસ્તકો પણ હાલમાં આવે છે. એ સાહિત્ય આકાશ ટીકા સાહિત્ય કસોડો થઈ જ મળત કરવામાં છે તેમાં આ બાબતમાં વિચારની રખાવ એ જ કમળાવ થાય છે.

આવા પ્રસંગો ઉપરિચિત યતાં અટકે એ માટે, પરિણામે સંમેલનમાં નિર્ણયક સમય વ્યતીત કરવા જેવા ઇરાવો વહેરેતો કાર્યક્રમ ચક્રમ તેટલો હું ઇચ્છું નોંધ્યો.

પરિણે ૧૪-૧૫ એપ્રિલના ઇરાવો પસાર કર્યાં તે પૈકી મરાઠી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાપીઠની આવરપકતા સૂચવનારો એક હતો. દરેક પ્રાંતભાષા પોતાના વિકાસ માટે આવી સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠની માગણી કરે છે એ દૃષ્ટિએ જ આ ઇરાવને પણ લેખી શકાય.

ખીજે એક ઇરાવ સીનેમા ને સાહિત્યનું મહત્વનું અંગ લેખતો અને તે કારણે, ચાલુ સેન્સર બોર્ડે ૨૬ કરો નવીન લોકમતનુવર્તી સેન્સર બોર્ડે અસ્તિત્વમાં આવવા માટેના થી. બખલેના બીલને ટેકા આપતો હતો.

ઝોરોએન્ડસ ટ્રાન્સેક્ટરને મોકલવામાં આવતી દરેક મરાઠી પુસ્તકની તથા પ્રતોનું સંમહાલય બનાવવાની અને તેનો લેખો ઉપયોગ કરે એવી યોજના કરવાની માંગણી કરતો એક ઇરાવ પણ થયો હતો. જે એવી યોજના સરકાર નહિ કરી શકે તો પુસ્તકની પ્રત હુંબાઇ મચી મંથ સંમહાલયને સ્વાધીન કરવી એવી પણ તેમાં માંગણી કરવામાં આવી હતી. આ બાબત ગુજરાતી સાહિત્ય પંદિતે પણ કોંઈક કરવું નોંધ્યો. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતાં સર્વ પુસ્તકોનો સંમહ કરવા માટે આ માર્ગ સારામાં સારો છે એમ કહી શકાય.

પણ સર્વ ઇરાવોમાં સૌથી વધુ અગત્યનો ઇરાવ તો આ રહ્યો.

" સમાજમાં સ્વતંત્ર્યપ્રીતિ અને તેજ ઉત્પન્ન કરવા માટે અને સમાજની આકાંક્ષા સ્પષ્ટ અને નિર્ણય ચબ્દોમાં બહાર કરવા માટે ઝોજરની અને બાળસંવર્ધક એવું વાકમય નિર્માણ ચલાવી આવરપકતા છે. એમ જ બાળક, લેખન અને કુદૃષ્ટ એવાં વાકમયનાં અને સમાજ સંસ્કૃતિનાં વિકાસની પ્રમુખ સાધનો હોવાથી તેના ઉપર મૂકવામાં આવતો કોઈપણ પ્રકારનો ગેરવાજબી પ્રતિબંધ, સમાજ દિલની અને વાકમય ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ અપારકારક થાય છે. એથી એવ પ્રતિબંધો રદ કરવામાં આવે એવી આ સંમેલનની માંગણી છે. "

શ્રી. ખડકેરના ઉપસંહારનાં વચનો સાચે આ લેખ પૂરો કરે:

" સાહિત્યના હેતુમાં ઉત્તરેલા સૈનિકને પોતાના હાર નિર્વાહની ચિંતા છાગેલી હોય છે. સાહિત્ય પર હુમલાનું આજે અદ્યક્ષ બન્યું છે. અને પેટ માટે ખીજે ધંપો કરતાં છતાં ખર્ચ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે નોંધવું મનનું સ્વાસ્થ્ય મળવું નથી એ હું સ્નાતુકાવ પરથી કહું છું. સારાંદ્ર કે, ખર્ચ માર્ગદર્શક, ઝોજરની, સાહિત્ય નિપજાવવું હોય તો સાહિત્યકારોના પેટની ચિંતા દૂર થવી નોંધ્યો. એ ચિંતા દૂર કરવી એ આપણું કેતવ્ય છે. આ વૈભવશાળી સંદેશમાં ઉત્તમ પ્રયોજો સંમહ કરનારા શ્રેણીઓ કેટલા મળશે ? પણાનાં કપડો હંમાં વહે અને છાગેલીથી બરેલાં જણાશે પણ, ઉત્તમ પ્રકાશનેને ઉત્તેજન મળવું નથી. આવી સ્થિતિમાં ઉત્તમ સાહિત્ય નિર્માણ થવું કઠિન બને છે: મનની સ્વસ્થતા મળ્યા વિના જો, વેસ્ટ જેવા લેખકો નિર્માણ થવા શક્ય નથી. "

* આ લેખના લેખક બંધુએ ૩૯૧ ને પાંચે મૂકેલી નોંધની વિગત અમને કામ પણ લખાવેલી. છતાંવે એ બાબત એમણે અહીં નોંધવાનું ઉચિત થાયું છે તેથી અમે એમના વિશેષ ઉપકાર નથી થયા બીજા.

રોડેક્સ પુરાવોદાર, ઘણું સહેલું અને સક્રામતી બરેલું

વાપરો : વાપરો : વાપરો

રોડેક્સ લગભગ અઘણા નકામા વાગ વગર કબજે થઈ શકે છે. સ્ટેશનથી નીજાની એમ કાઢી નાંખે છે.

રોડેક્સ ખોટી મુલાકાત આપી કુર્મીયથી બચાવે છે, અને ચાલનામાં મુગમલાવાળું છે.

રોડેક્સ ચાલનામાં ચામડી કાળા પડતી નથી, પણ સફેદ અને મુંઝાળ, રોડમ એવી મુલાકાત હોય છે.

રોડેક્સ લીકવીડ (પ્રવાહી), કીમ અને ધાવણની જગ્યા છે, તમેને એ સવા પો તેનો અપેક્ષા હો.

પાવર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકવીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકવીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકવીડ કીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકવીડ કીમ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુદરોમાં ચપલ વાયક ઉત્તમ કેશવર્ધક તેલો બનાવાયા તથા વેચાય છે.

ગ્રોસ એજન્ટ્સ: રોડેક્સ પરફ્યુમરી માર્ટ, ૧૨૬, નામદેવી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

એજન્ટ્સ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું જાંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકામ "ન્યુ ઇન્ડીઆ"ની સફરતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એરથુરન્સ કું. લી.

(ચેરમેન-સર નવરોજી સકલ્લાતવાલા, નાઇટ, સી. બાઇ. ઇ.)

સત્યાગર યાત્રણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

પ્રધુ ધરેલી યાત્રણ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પ્રમાર ધરેલી યાત્રણ રૂ. ૭૧,૨૧,૦૫૫

"ન્યુ ઇન્ડીઆ"એ જાંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૬ માં શરૂ કરી નીજ કામ પણ દિલો પીયા ઇન્ડીઆ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી જાણવું કામ કરી જાંદગીના વિમાન પતિલા-સમાં એક રોકડ કર્યો છે.

જે નીચેના મારે બનેલ

જનરલ મેનેજર,

એરથુરન્સ શા, કેલ, મુંબઈ.

[ગુજરાતી સાહિત્યના વાચાણો : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૪થી આશુ]

૭

નિબંધકાર

પોતાને કહેવાના વક્તવ્યને વિશેષ અસરથી કહેવા માટે થી, પાંદકે ' સ્વેર-વિહારી ' બન્યા છે અને તેમ કરતાં એમણે હારપરસના પ્રકાર-તરીમાંથી વિનોદ, દૂચકા, નર્મ, કટાક્ષ વગેરેના આશ્રય કરી એમની હજારો વિચારશક્તિને બહુ સરજતાથી ખેંચી છે. એમના ' સ્વેરવિહાર ' ગુજરાતી સાહિત્યરસિકોમાં અનેક રસિક ગુર્મોઓ જમાડી છે. એમાંનાં કેટલાકે હજારો નિબંધો કે નિબંધિકાઓ તે બહુજ રસિકપ્રિય થયાં છે.

પાંદકેનો હારપરસ કાવેશ, છાંત ને ખેડો હારપરસ કહેવાય. કાંઈ બંધવહારકુચ પડિતોને છાંતે એવો એમનો હારપરસ ધીર, ગંભીર અને મીઠી મામિકતાભર્યો હોય છે. એ કટાક્ષ કરશે પશુ સમજાવીને સંયમ સાચવી સાચવીને, એમના હારપરસનું માનસ સમજવાને એક જ દષ્ટાંત અહીં પૂરતું થશે :

' પશુ ઘણાંને જોઈએત કહું છું ' ત્યાં બાળુથી યદ્યપશુનાં હાલ્યા થાય છે. બસમાં ઘેરા હોઈ, માણમાં બેસવા નહીં, અને કાંઈ મુસાફર કહે, " માંકાં ! આપા ઘેરો, કામને બેસવા દો ! " અરે શબ્દો માણસ ! નહામે માણસ મરીને જમીને શા મરિ થાય છે ? સર જમણીયે પસ જુનાવી ચાલમે મળ્યાવી છે તેમાં આ નથી મળ્યાવી નહીં. તેમાં સ્ત્રીથી વધારે મોટી ચાલ તે આ છે. હરે માણની અંદર એવા માણસે તારૂં તે બધા મીઠાવાં કરીએ, ધમ-પાઠા કરીએ મેહું મેહું કરાવું કરીએ કે ફરી કાંઈ ભાવે નહીં, અને થોડા કલાક તેમની સાથે ગાળવાનું અવિખ વર્ધકપરમારકુચ કરીએ, પશુ તદન નિરપાવની રસા દો રસ્તે ચાલતા હોઈએ, અને માણવાળો થેતલવા ' ચાલને કાઠ, ' ' ચાલને કાઠા ' કરતો. બાંધેલો બંધ છે ત્યારે થાય છે. મનમાં એમ થઈ બંધ છે કે આ માણવાળો કાઠ કે ઠોસા કહીને માણી થયો તેના કરતાં તે તેણે માણી નીચે કપરી નાંખ્યા હોત તે વધારે સારું. પશુ અરે દેવ એમાં પશુ સુખ કેટું ? મરી જઈએ અને પચકપાસ કરવાં કે કેસ થાયે ને જુનાવીમાં કાંઈ કહે કે નહીં અંજાવાળી ઠોસો ગણીમાં આવીને કચરાઈ મુચિ તે ? એટલે એમાં પશુ કપાય નથી. બાળી કાંઈ જુવાન, પછી વહીને કાંઈ બેઠાંને કાંઈએ કે મથે તેના કારણે, માણી નીચે કચરાઈને આપખત કરીને મરી ગયો. એમ પચકપાસ કરે તેવ જથે તેણી વાર માણી નીચે કચરાઈ માંડું બહેવર છે.

અને આરા મિતે તે દિવસે યદ્યપશુના અલ્યા પરીક્ષકે તસિકે કોને કહો કહો કહું ? માણી હાંકનારને ! !

—સ્વેરવિહાર : અનુસંધાન : કાંતક : ૧૯૩૦

૮

મજકાર

વિવેચન, વાર્તાઓ, નાટ્ય અને નિબંધોમાં આપું અંગ્રેજીનથી થી. પાંદકે આપણા ગદ્યસાહિત્યમાં એમની એક ખાસ સહિ જાણી કરી છે. વિવિધ શૈલીઓ હારા અભિવ્યક્તિ થયેલા આપણા આ સાહિત્યના અંગને ' જેડીને ' એ એક સમયે શૈલીકાર થયા છે. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ગદ્યશૈલીઓના પ્રજા સંસ્કારો ને એમ પચાવીને ખીસેલી એમની ગદ્યશૈલી એતાં રસરસ મણિલાલની દિવેલીની સમગ્ર શૈલીનું આપણને સ્પર્શ થાય છે. પ્રતિપાલ વિપવને એ પૂરો ન્યાય આપી સરજતાથી મુક્તિ મંત કરી શકે છે. સ્વાધી સંદર્શોમાંથી પુરાણી શૈલીને એ અંગ્રેજીસહસાર તજી દેતા નથી. નવીનમાં નવીન શૈલી

લીમ્ડાના સાબુ

તમારા ચહેરાની અડપચ સુંદરતા હંમેશાને મોટે દમથી રાખે તેવા સાબુ વાપરવાની તમારી અભિલાષા સ્વીચ્છ રોહિવેટ સાબુ વાપરવાથી પૂરી થશે. તેના નરમ ફીણ તમારી ચામડીના કોષોને મોઢાં મોઢાં રોઢેલાં ચેલ તથા ચીકણાને દૂર કરશે. આબુમાં ધોવાનું શુષ્ક લીજણી પીડું તેલ તમારી યાંકલી ગ્રંથીઓને નરુમ જેવન આપશે. કે તમા ઉપર તમારા ચહેરાની સુંદરતાનો આધાર રહેલો છે.

સર્વજ્ઞે દેગણી મળે છે.

બનાવનાર-વેન્ડેબલ સોપ વર્કસ.

લીમ્ડા.

પુંબઈ.

મલમ.

પ્રકારને એ પૂર્ણ આદરથી ચોત્તેડા કરે છે. એમનો સખ્ત સખ્ત વીર્યુનિ મોકળો અણીશુદ્ધ મોતીના દાણા જેવો હોય છે. એક પણ વસ્તુ સખ્ત એ નિર્ચયક નહીં જોમે. એનું સ્થાન અને ઔચિત્ય એ જરા પણ નહીં જૂલે. પ્રૌઢમાં પ્રૌઢ સંસ્કૃત કે ખૂબે પહેલા તળપદ સખ્તો પ્રતિ એ સરખોજ પક્ષપાત રાખે છે. એમનાં વાક્યો, વાક્યખંડો શુદ્ધ અને સુસંઘર્ષ બનેલાં પ્રવાહિતા અને પ્રસાદથી બરેલાં હોય છે. નવીન શૈલીકાવ્યમાં વ્યાકરણના અને વ્યાકરણના શૈલિલક્ષણો દેખા દે છે એ એમનામાં કદી દેખાતા નથી. એમની મલસેલી આમ જતા અને નવીન સાહિત્ય સંસ્કારોમાં જીજ્ઞેસી કોઈ વિદ્યારસિક તેજસ્વી પ્રૌઢ જેવી છે.

૯
કવિ

શ્રી. પાંદક આપણા નવીન શાલના સરલ કવિએનિ સાથ સામ્યતા ઉચ્ચ કોટિના કવિ છે. આપણા જૂના અને નવીન બંને કાવ્યસાહિત્યના સૌંદર્યના એ ત્રિશકંબર વાક્ય છે. કાવ્યની શક્તિને સંજ્ઞાની પાતા જૂના અને નવીન બંને એમની કાવ્ય-શૈલીમાં જીતરેલા માસમ પડે છે. એમના કાવ્યોના એ પોતે જ કકક વિવેચક બનીને કવિ થયા છે. આથી એમનાં કાવ્યો-જે કે સંખ્યામાં કોઈકો ઇતિ-શુદ્ધવર્તાની દૃષ્ટિએ સુંદર અને હૃદયગમ બન્યાં છે. એથી જ એ સ્થિર અને સ્થાયી અક્ષર કરી રહે છે.

આપણા કાવ્યસાહિત્યના વિદ્યાસને એમણે બહુ જ સમગતાથી તપાસ્યો છે. કોઈક સ્થિતિ બોધતાઓથી કાવ્યનું આરવાણ કરાતા ઇતિ આપણા સાહિત્યના આ અમરપદ આવતા અંગમાં શું સિદ્ધ થયું છે તે શ્રી શ્રી પાસવાર ન્યૂતનાઓ છે તે એ સારી પેઠે બોલે છે. નર્મદથી પ્રવર્તમાન યુગ સુધીનું આપણી કવિતાસમૃદ્ધિનું તલસપર્શી અવલોકન કરી એક કવિ વિવેચક તરીકે એ નવું માર્ગદર્શન કરે છે :—

માનવહૃદયના સૌથી સૂક્ષ્મ, સૌંદર્યમય અને હૃદયસ્થ અનુભવ જ કાવ્યસ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે. આ રીતે કાવ્ય કે કલા જ પ્રાન્તનું હૃદય પડે છે એમ કહેવાય અને એના વિચારો પ્રાન્તની બાધે દિશા બતાવે છે એમ પણ કહેવાય. દલપતરામે દુસ્વદેશીને, સેનાવત્તને, ગામખંડાપતે કવચનો કવચે કથી દોડે તે અત્યારે ગુજરાતમાં એકાદાપતેર-બ્યવદાય સ્વરૂપમાં દેખાયા છે. નર્મદારાકરે જે સાદસ અને પ્રેમસૌર્ય અને હરિશ્ચન્દ્ર કુવે જે તેજસ્વી વત્સાદનાં ચિત્તે ગાયાં છે તે ગુજરાત કપર કેવળ બ્યર્ષ નવાં લાગતાં નથી. અનન્યરૂપે સ્પર્શાસ્પર્શને કોઈ આટલે વરસે પણ વનસપાત્રમાં ધીમે ધીમે મૂલ માલતી દેખાય છે. ઘડતુ ખંડાળમાં છે તેમ, સમસ્ત ગુજરાતને એક કરી કોઈ મદા વત્સાદને પૂરે વચને એવું કાવ્ય આપણા સાહિત્યમાં નથી. નર્મદા-સંસ્કરે પ્રેમસૌર્ય ગાયેલું તે બન્ને જુદે જુદે પ્રવાહો સાહિત્યમાં તેની પળી પણ વધુ છે. આપણું પ્રેમ વપસું સાહિત્ય આપણા સાહિત્યને સમસ્ત હૃદયદાય ભેટાં, મગરૂરી ધરના જેવું અને સૌંદર્ય છે. પણ હૃદયપ્રેમ સિવાયનાં પ્રેમનાં બીજાં રૂપો, મૈત્રીભાવ, બંધુભાવ, માયાપ, તરફનો પ્રેમ, શાહ-બહેનનો પ્રેમ, એનાં કાવ્યો આપણા સાહિત્યમાં કેટલાં વિરલ છે ? આપણા હૃદયમાં પરિચયમાં આવેલા આપણા સુરમે, અપહ્રુત-નેતાઓ, આપણા મહાપુરુષો, આપણા કવિઓ સંખ્યા કાવ્યો કેટલાં બોળાં છે ? વળી એમાં સમસ્ત ગુજરાત, બહેલા અણતુ એકસરખો રસ લઈ રહે, એમાં અનંતરૂપે તરવશા અનુષ્ઠ સ્વભાવનું નિષ્પલ્લુ હોય એવું સાહિત્ય ક્યાં છે ? બાહ્યસાહિત્યની બાહ્ય આપણામાં દલ તેથી ને તેથી જ છે. કાવ્યનાં અનેક રૂપોમાં દલપતરામે અને કંઈક નવતરામે જે મર્મનાં કાવ્યો લખ્યાં તેવાં, થોડાં તરફના વિશાળ સ્નેહથી વહનવેલાં,

અને અભિમાન કે દેશ કે અંગન કલ્પસભી કેવળ મુખ, એવાં હાર્તવનાં કે કલ્પનાં કાળો ક્યાં છે ? દાંપત્યપ્રેમ અને સુપ્રિસૌન્દર્ય એ એ વિષયો બાદ કરતાં, માનવકુદરતે રસોદ્યોત્ક બીજા વિષયો કેટલા બેઠાવા ? મૃત્યુ, યોગ, વિચારનાં કાળો છે. પદ્ય મર્મરૂપિ કાવ્યનો ઉત્સાહ, આત્મચેતન, સરસતાની કદર, ધાર્મિકતા, કુર્બ, મુસાફરી, ઊંઘડાના છવનનો આનંદ, વગેરે ઉપર, રૂચિમતા કે આહ્વાનર વિનાનાં કાળો કેટલાં જૂજ છે ?

—કાવ્યસમુચ્ચય : ભાગ ૨ : ભૂમિકા

આપણા આશાપ્રદ નવીન કવિએ નવાં કોન્ટે નેચા, પદ્યપ્રેમ ઉપર પ્રધાનતાએ ચારી જ્યાં ' પૂખ્તી ' ઉપર જ એકનિષ્ઠ રહેલા હાંથ જણાય છે તેમને થી. પાઠક દશે દિશાએ ઊપડી રહેલા કેટલા વિશાળ કાવ્યપરિચો જાતવે છે ? આપને હજી મૌરવાન્દિત ને બધા વિષયોની વિવિધતાની જરૂર છે તે એ રમણ કરે છે.

શ્રી. પાઠકની કાવ્યનદી આઠી પાતળી ને નાની છે છતાં નીતર્થા કાવ્યભાવથી ભરપૂર એમાં વિનિમ ચોંટાડવાનો છે. એ સો-રજવાનાં એકરસ બની આપણે રસમેર તમ્બીન થઈ શકીએ છીએ. રસનાં કાળો નદૂધા વિચારપ્રધાન છે. એ વિવિધ રસમાં ફૂલી શકે છે અને એમાંથી પાણીવાર મુક્તિ શકી શકે છે. મુનુરસમાં ફૂળતાં એ કેટલીક વાર તીવ્ર સંવેદનમય કાવ્યરહસ્ય કસને છે. એમનું મુનુરસમયુક્ત 'કાવ્ય' કાવ્ય મો. માનવજીવનના બધા ને સુખીમાં સુખી પ્રસન્નને આ કવિ કેટલા બધા ઉમ વિશાળની કાવ્યથી આગવી શકે છે ? આપણાં કાવ્ય-ન્યાયી કાવ્યો અને તેની પાછળ રહેલા ઊંઘડિયા મુનુરસમાં આ નાનકડું કોન્ટે કેટલી કાવ્યભરતી શકે છે ?

* અભિ જ્યાં ને આઠી ઝીલ પ્રતિપ,

તે ના કાવ્ય ટોચવાને કરે—

દેખાશે ત્યાં દેવ ને કાવ્ય મામાં !

ને કાંઈક ને રસ આ કુરુક,

તે ના વાળાં બેઠાં, કિન્તુ મારી

જેમ રહે આભવા કાવ્ય અપેલી

આત્મિક વાતની વાત નાવે !

ને એવા ને રસની આ થયે છે,

તે ના રીત, કિન્તુ જ્યાં કેલ જાવે

રસે રસે આંખે દાખા પડેલા

દેવ રાખી સોંચત છે કુરુક !

પૂર્વેકાની ન્યાયો તો જ્યાં છે,

કિન્તુ જ્યાં તો કેલેલી કાવ્યના

આધુનાના મનુડીનાની મેરુકા ! *

—કાવ્ય : કૌમુદી : ભુલાઈ ૧૯૩૫

આમ વિવિધપ્રકાર સાહિત્યકાર તરફ શ્રી. પાઠક આપણા સાહિત્યનીયના હજી ઉત્સાહી પ્રવાસી છે. હજી સાહિત્યની દેશની પૂર્ણ કાંઈક કરી લેવાની એમની તીવ્ર અધિવાસ સતોપાક નથી હાતવી. એ અભિલાષ અનેક રસે રંગાઈ પરિવૃત્ત થાઓ આપણા સાહિત્યચત્રાલોકમાં એક ચિરંતન રસાન એમને માટે કાવ્યકલ્પે કલ્પતો કું એમને માથા હલવતા અર્થે પૂનઃકથાવે આપું છું.

બિ ખરાબ જાણ

તા. ૨-૧૧-૩૫ આ સંસદ તરફથી ' બે ખરાબ જાણ ' બજવાધો ત્યારે મને મળેલો આનંદ થયેલ. ' કાકાની શયી ' વાળાં અનુભવી સ્ત્રીપુરુષોની ગેરહાજરી હતી છતાં આ નવાં પાત્રોએ—પ્રથમ પ્રયત્ન છે તે જોતાં—મળું, સારું કામ કર્યું. આર કલાકમાં રસક્ષતિ બાગ્યે જ જણાઈ, કેટલાંક પાત્રોએ તો હંમુ' ધોરણ સાચવ્યું હતું. ગુજરાતી નાટ્યકલાને ઉદ્ધાર એમેચ્યોરના હાથમાં છે એ તો મારું જીનું મંતવ્ય છે. પથ્ય આ પ્રયોગ પુરવાર કરી આપે છે કે નવી નાટ્યકલાએ ગુજરાતી હાથોને વશ કરી લીધાં છે.

મારું માલે તો વર્ષે બે કે ત્રણ નવા પ્રયોગો સંસદ કરે. પણ એને માટે સહકારી જોના એક જ સમૂહની મદદ જોઈએ. હાલ દરેક વખત ફરીથી ગાળુનું પડે છે.

વળી જીની રીતે કેળવાયલાઓમાં પણ એવી પેશી મુઠ છે કે તેમાંથી છોડવાએ મળું જ અપરું કામ છે. પ્રેક્ષકો તરફ જોઈને જોલનું, અસ્વાભાવિક માંડ માંડ કરવી, વાપવળીયા પદ્ધતિએ વાત કરવી, વગર કારણના વહુ પડતાને એક જ રીતનું અભિનયો કર્યા જવા-આ જોડો આપણા રંગમંચિરસિંહો ક્યારે છોડશે ? એને મટિ નવી રીતે કામ લેતા ડીરેક્ટરો-સંચાલકો તેવાં મધ્ય જોઈએ.

સંસદને અત્યારસુધીના પ્રયોગોમાં મળેલા ચતનું કારણ આવા સંચાલકો છે- અને તેમાં થી. પરણતમવાસ નિકમવાસ અને શ્રી. ચંદ્રસેન સ્ત્રીમનલાલ અમરશ્યાને છે. બંને જાણ પોતપોતાની દિશામાં એકધારે વ્યવસ્થા સાધે તો સંસદના આ પ્રયત્નને વહેલી લક્ષ્યસિદ્ધિ સાધે.

આસરનું બ્રાહ્મી તેલ

સ્વચ્છ, સુંદર અને સુવાસિત મગજની શક્તિ વધારનાર તેલ

આશા બ્રાહ્મી તેલથી આપનો ખેડો, ટાંચ, શાઈસાઈટ, આંખની લાલાશ અને સોનો આંખમાંથી વારંવાર પાણી પડતું, વગેરે દૂર થાય છે, અને આંખનું તેજ વધે છે તેમ જ મગજને ઠંડક વધે છે. વાળને મારે તેમજ શરીરે ચોળી નહાવાં મટે બંને રીતે વાપરી શકાય છે. એમાં સુગંધિત દ્રવ્યો છે, સખળા વાપરીને સંતોષ પામે છે.

ધી આસર કેમીકલ વર્કર્સ, ૩૩૭, કાથા બજાર, મુંબઈ. ૨.

[નવું સાહિત્ય : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૬૦થી આગુ]

(૩) ઉપસાહિત્યની પ્રેરક નવલિકાઓ.

વેરાનમાં : લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી પ્રકાશક: હોમશંકર મોદનલાલ દવે, કે.સો. દોલ, કરાંચી: કિં: રૂ. ૦-૧૨-૦.

વર્તમાનપત્રોમાં ઉચ્ચ સાહિત્યના ચૂર પૂરવાના પ્રથમ સંગ્રહ પ્રયત્નો હોઈએ કેવાં હોય તો તે સૌરાષ્ટ્ર, કૃષ્ણભાગ અને જન્મભૂમિએ. આ જાતનું સાહિત્ય આપનારી પ્રથા પ્રવેશ અને અમેરિકામાં જુદું પ્રયત્નિ છે અને સાદામાં સાદા લેખકે વર્તમાનપત્રોમાં નિયમિત ઉચ્ચ સાહિત્ય આપે છે. આનાંતર કાલથી માંડીને મો. લેવલ જેવા મહાનવલિકાકારોની કૃતિઓ આવા સાપ્તાહિકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. કાલમાં નાની-ઘટિ નાની નવલિકાઓને 'કેલિ' કહે છે. આવા પ્રકારની નાનીનાની વાતો, પ્રયત્નચિત્રો, છત્રાવરણો, મમંચિત્રો 'વેરાન'ના સંગ્રહમાં છે.

નવલિકાવિધાનની પ્રધાન જુદી વિધાન છે. માત્ર એક જ પ્રાપ્ત અને તેની કુંઠાણમાં પણ તલસ્પર્શી છીંચીકટ આ નવલિકાની મરત્ર વ્યાખ્યા પ્રતિભાગ્રાપી લેખકોને નવલિકાના લેખમાં જુદાંજુદાં વિધાન આકરવાને સહજ પ્રેરે છે. 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર'ના આપણા સાહિત્યના અમર પુસ્તકોમાંથી ઊભી થયેલ મી. મેઘાણીની સમોદ, દઈઝરી વાઘમાં આ નવી વાતો આદેખાવેલી છે એટલે એમાં રસ, દઈ, અને સમોદના સહજજ દોષ.

આમાંની કેટલીક કૃતિઓ પાશ્ચાત્ય સમય લેખકોની કૃતિઓ પરથી ઉદ્ભવેલી છે. કેટલીક ત્યાંના વર્તમાનપત્રો પરથી સુરી છે. કેટલીક પુરાણના નીચોડાપરે પવિત્રમાં છે અને કેટલીક રાજાનુભવમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. પણ દરેકમાં લક્ષ્ય એક જ છે: એમાં દંત નથી, નથી કૃત્રિમતા. એ માત્ર માનવજાતનું સુદૃઢ પૃથ્વરજીવિના નાથમેટા કુખનો તારવણી. એમાં મુળની સાથે રેરે કરેલ રમૂતિ. એમાં મનુષ્યોની માનવતાને જગ્યાવાને દઈએવી વન છે.

આવી કૃતિઓ, આવા પ્રકારનું સાહિત્ય આપણે ત્યાંના વર્તમાનપત્રો અને માસિકોનું આરવક અંગ અને તે સાહિત્યને મજબૂત બનાવવા મને એ નિર્વિવાદ છે. અને આવા સાહિત્યના રચિત્ર વધે, પુસ્તકો મોટા પમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યત્ન થાય તો આવા પુસ્તકોની કિંમત હજી પણ ઘટાડી શકાય.

અંકિત મુર્તિઓ: લે. ઇન્દુલાલ ગોષી, કરાંચી.

'તેજદેખા'ના કવિતા આ ત્રીજી કાવ્યક્રમ છે. 'તેજદેખા'ના ચુલ્કોદાય આ ક્રમમાં પણ પ્રગટ થયા છે એ તેષિતું આરવક છે.

'અંકિત મુર્તિઓ' નામનું ચેતસીય, કાવ્ય આ સંગ્રહમાં છે તે ઉપરથી આખા સંગ્રહનું નામ 'અંકિત મુર્તિઓ' રાખવું હશે. ન્હાની ન્હાની કાવ્યોના સંગ્રહનું નામ આમ એકાદ કૃતિ ઉપરથી પાડી દેવામાં કશું ચમત્કર આવતો નથી. પરંતુ અહીં દંડક વિશેષ અર્થ નામગણ્યમાં મુજબનો થાય છે. છત્રાવરણ અંકિત મુર્તિઓ રહી દેવ તારે સંજુલ્ય કવિદાવને અંકિત મુર્તિઓનું કલ્પન થાય એ અસ્વાભાવિક નથી એટલે 'અંકિત મુર્તિઓ' એ અર્થમાં નામગણ્ય અરેખર આદર્શ અને છે.

જગતની વર્તમાન વ્યવસ્થાના, અનવસ્થાન્યસત્ય જાણીતા પ્રચંડ પ્રલમ્બી અપેક્ષા કવિ રાણે છે અને પરિણામે નવસર્જન પણ હમણે છે. એ ફલસિદ્ધિ માટે અનેક માનવ આત્માને અદમ્ય ટ્રેરણા મળે એવું વાચન કવિ પ્રાર્થે છે. એટલે ખંડિત મુર્તિઓના લેખક ઉપર કેટલે અધારસ્થાનમાં રાચરોનો આક્ષેપ થઈ શકે તેમ નથી. આમ છતાં છત્રનર્તક નિવાસીક ટ્રેરક જાણી તરફ કવિને આકર્ષણ બળવાન થયું નથી એમ લાગે છે.

કાવ્યસર્જનના વ્યાપારમાં અપેક્ષિત હૃદય-મળકાર, ભાવોદ્બોધ વગેરેની પ્રતીતિ લેખકનાં પછા કાળોમાં વાચકને મળે છે. પરંતુ જાગૃત યથેચ્છા ભારને મુખક રીતે કલા દેહ આપવાનું લેખકને સુસાધ થયું જણાવું નથી. વાસ્તવ : આ ટીકી દોષને દર્શનદાય તરીકે એ કોષ મળે એવા સંભવ છે. વિચારે અને ભાવોની અસપાસ એક પ્રકારનું ધૂમ્મકાન્દનવાચકને કલેશકર થાય છે. ભાષામાં અસામર્થ્ય અને અસંયમ, જન્દોમાં સ્વદ્ગન્દ વગેરે દૃષ્ટિ ધણીપર કૃતિઓને ખંડિત કરે છે. આમ 'ખંડિત મુર્તિઓ'માં ખંડિત કાવ્ય મુર્તિઓનો સંગ્રહ થયો છે એમ કોષ કહે તો તેને દોષસ્થાન ફરી તેની ઉપેક્ષા થઈ શકે તેમ નથી.

કાવ્યસર્જનનો વ્યાપાર કવિને વ્યક્તિગત વ્યાપાર છે તેની ના નહીં; પરંતુ કાવ્યો સર્જાયાં, પ્રકાશમાં મુકાયાં એટલે તે જાહેર પ્રાપ્તી માણેકીનાં લગભગ બની જાય છે. એટલે વાચકને રસસ્વાદમાં નિષ્કારણ, વિખ કરનારા અંશો પોતાની કૃતિઓમાંથી દૂર રાખવાનો કલાધર્મ કોષ લેખક ન શૂં એ જ હુકમ રિધતિ છે. જન વિશેની નિરંકુશતાની આજતમાં કવિ કોષ પ્રતિષ્ઠિત કવિને પગસે ચાલતા હોય તો અનુકરણોપાધ આવે છે; ને એ નિરંકુશતા એમની ઔલિક હોય તો તે એમના સર્જન વ્યાપારમાં ક્ષતિકર અંશ જ છે. આમ ઉભય રીતે દુષ્પરુષ અંશને કદિ શુભરૂપ મળી બેસે એવો ભય જણાય છે. બીજા દોષોની વાત ના કરીએ તોયે સમુચ્ચુની ઉલટસુલટની ખેલ મનમાં સર્વત્ર દષ્ટિએવર થાય છે તેથી તે તરફ કોષનું પણ સક્ષ એવાપા વગર રહેવું નથી.

કવિતા માનવજાતની સેવા અનેક પ્રકારે કરે છે, તેમાં શુદ્ધ આહવાદ આપવાનો પ્રકાર પ્રધાન છે. આ હકીકત જૂની કવિતાને અવધે અનવધે ખેડકર બનાવવામાં કવિધર્મનું ઉલ્લેખન જ છે.

કવિએ 'કું કહું કું,' એ પ્રમદ્મ લાગતા મધાળા નીચે પ્રમથનું પુરોવચન લખ્યું છે. એમાં આપણે મન્ય વિશે કે કાવ્યસામાન્ય વિશે કંઈક અપૂર્વ વિધાનની અપેક્ષા રાખીએ, પરંતુ એ અપેક્ષા અસિદ્ધ જ રહે છે. આત્મ વિચિત્ર, અસંયમગુક્ત મધાળું કવિએ આ માટે ક્યું દરી ? કવિએ પ્રગરણ કેટલીકવાર હોય છે; પણ પ્રમદ્મતા એ કવિત્વનો અપરિત્યાગ્ય અંશ નથી. કાવ્યદેવીના એ પાત્રાણને ઉચ્ચ પ્રકારનું સૌન્દર્યસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ કલાવિધાનમાં પ્રગટ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય એમ આપણે હમણીએ.

[ટોલન : અનુસંધાન પૂર્વક ડાહ્યા બાહુ]

હાલની જ શૃદ્ધિશીલ, શાશ્વતિશીલ, સ્વચ્છતાશીલ, સ્વચ્છતાશીલ, પ્રેમશીલ અને જીવનશીલ આખ્યાં હ્યું છે અને તેને સતત ચાલુ રાખ્યાં છે. વેળા જામિયોએ, અમલન યાત્રા સુદે કે મહાત્માજીએ, ઇશુએ કે તેના શિષ્યોએ, શાસ્ત્રીઓએ અને પુરાણીઓએ, બાપ્ટિસ્ટોએ અને બાપ્ટિસ્ટોએ સહિત વાર્તાશાસ્ત્રના જ પોતાપોતાના જીવનસંદેશ સંભાળ્યા છે, અને વાર્તાના પોતાના સ્વાભાવિક રસને લીધે લોકસમૂહોએ તે સાંભળવા પોતાના માન્યા છે. વાર્તાનું સાદિત્વ આમ યુગેયુગે ઉત્તરોત્તર વિકાસક્રમે ખીલતું આવ્યું છે અને હજી એમ ખીલતું જ ભવ્ય છે.

—વાર્તાપ્રકાર સ્વચ્છ • હાલનાં વિકાસશીલતા : પ્રતાપના

અર્વાચીન યુગનો અર્થ

એવાનું તાર્કિક કે અર્વાચીન યુગનો આરંભ યોગશીલતા સૈદ્ધાંતી થાય છે, એકલા આપણે અર્થ જ નહિ પણ યુગોમાં સુદાત એ સમયે કાલમાં મોટી કિંમત થાય છે. આથી, જેના પરિણામે યુગોમાં આપણે ઇતિહાસ પદ્ધતિ મળે અને સમીપત્વની કલ્પના તરીકે, ઉદાર અને મનજીવ જતી હતી.

યુગમાં શિક્ષણનો પ્રકાર ત્યાં જ્યાં પ્રાચીન જિજ્ઞાસાશીલ વિકાસ થાતો; અને તેને વિદ્યાનમાં થતી નવીનતા શોધોથી પોતાના મનમાં; એટલું જ નહિ પણ પ્રવાસના જગત જગત શોધે, એક પ્રકારની વિવેક અને પરીક્ષક શક્તિ પ્રાપ્ત થાય; જેથી તે સમયપ્રકારને સમજાવવાનો નિર્ણય કરવા લાગી; અને તેનું દર્શનશીલ પદ્ધતિ આવ્યું, પૂરું શાસ્ત્રના રૂપને આધારપૂર્વક સ્વીકારવામાં આવે, તે પ્રતિ હવે સંસ્કૃતિને નિરાશ લાગ્યું; તેની તપાસ અને તુલના થવા માંડી, અને જે સુદિની કોઈકોએ પાસ થાય તે જ સાચું અને શાશ્વત મનાય, એ પ્રકારની ભૂલિ કલ્પના.

આ પ્રકારને લઈને યુગોમાં પણ અર્વાચીન યુગનો આરંભ યોગશીલતા સૈદ્ધાંતી થાય છે.

—હાલના યુગ : અર્વાચીન યુગનાર્થ સ્વચ્છતા

આમલગીનું સ્વાતંત્ર્ય

શિક્ષણમાં આમલગી સમાજસંસ્કૃતિ સ્થાપનાને જ જગત પ્રવાસી શાશ્વતતા પ્રાપ્ત થાય છે તે ઉપરથી પણ આપણને કહે છે કે સાચું પ્રત્યક્ષતા, સમજના આમલગીનું સ્વાતંત્ર્ય અને કલ્પના તે અર્થશીલ સાધનોથી જ સાચી થાય. આમલગી આલેખોને હેતુ કહે આમલગી સુધી કરાવે દોષ, પણ પોતાના કાર્યક્રમો અમલ કરવા તેને આમલગી ઉપર પુરુષના મનજીવની વાપરવી પડે છે. અને આમલગી કલ્પનામાં મનજીવની આલેખી થઈ દોષ તે પણ આપણે કાર્યક્રમોને જ મનજીવની પીડાવજો છે જ. એમાંથી એ મનજીવની કલ્પના તે જ. પોતાનું કિંમત કાર્ય કરેલું છે તે નક્કી કરવાની અને કોઈ પણ જગતની સ્વચ્છતાની કલ્પનાથી વિના તેને અમલ કરવાની કલ્પના આમલગી કલ્પના સુધી ન જોવારો દોષ, ત્યાં સુધી તે સાચું સ્વાતંત્ર્ય ન જોવારો કો.

—વાર્તાશીલતા શિક્ષણમાં પ્રવાસ : પ્રતાપના

પુરાણોનું મહત્વ

પુરાણોનું મહત્ત્વ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ છે, તેના કરતાં વિશેષ સામાજિક દૃષ્ટિએ છે. તાકાલીન સમાજનાં સ્વરૂપનો સુ-દર ખ્યાલ આપવામાં પુરાણો આપણને બહુ ઉપકારી થાય છે. પુરાણોમાં વર્ણવાતી સૃષ્ટિ એ કેટલેક અપભ્રંશથી અલગ કે અન્ય પ્રકારની નથી, આ દુનિયામાં આજ પૃથ્વીના તલ ઉપર થયેલા તે માનવ-સમાજનો જ ચીતાર તેમાં છે, અતિશયતા કે અસંભવિતતાના અંશને બાદ કરી નાખવામાં આવે તો તેથી ખરું સ્વરૂપ મુમઝી શકાય; તે સાથે આર્થાવર્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો તેમાંથી આપણને ખ્યાલ આવે, કૃષ્ણાંશો, ગોદાંશો, ગામડાંશો, પુરા અને નગરીયોની પ્રથાનો પુરાણો આપણને ખ્યાલ આપે છે.

—કેશવરામ શાસ્ત્રી: વનસ્પતિ વનસ્પતિ સ્ત્રીમહાગવત: ઉપોદ્ધાત

વનસ્પતિયોમાંથી સૌંદર્યપાન

માનના ક્રમક્રાસથી અંગદેશ ગયેલા આજના જમાનામાં અને વધારે સ્પષ્ટ કહું તો અનેક અનુપયોગી બાબતોથી ડહાપિત થયેલા આજના વાતાવરણમાં વિચાર કરવાની શક્તિ જરૂરિયાત વધી નથી, છતાંપિ નાની મોટી અનેક વસ્તુઓનો વિચાર 'કર્મો' કરવાથી ઉત્પન્ન થતા શારીરિક થમને લીધે પણ આરામની જરૂર તો જણાય છે જ, આવે વખતે વનસ્પતિના સૌંદર્યપ્રદ પાન કરવાની જેને ટેવ પડી ગઈ હોય : તેઓએ માટે તો આ ટેવ લત ખરેખર વિશ્વભર્યાનરૂપ થઈ પડે છે, બળખળ, વહેતા ઝરાઓનો કલકથ વિનોદ, અમશિત પક્ષીઓનું સુમધુર સંગીત, પવનની લહરીથી હાલી ઊડતાં લાંબો પાંદડાંમાંથી નીકળતું દિવ્યગાન, પુષ્પોના વિવિધ આકર્ષક રંગો અને તેની કુમાર અને સૌરભ-આ બધું શ્રમિત હૃદયને સંતવન આપવા માટે પૂરતું છે, પ્રકૃતિમાતા પોતાના પુસ્તકનું સ્વર્ણ ઉદ્દઘાટન કરી તેના ચિત્રચિત્રિત તેજસ્વી પૃષ્ઠોને એક પછી એક ફેરવીને વિખનિષંકતા પરમાત્માની અનંત અને અજોય શક્તિઓનો આપણને, હીકીક પરિચય કરાવે છે.

—બાલકાલ દેવ: સુવશતની વનસ્પતિયો

[તંત્રીસ્થાનેથી : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૬થી આગળ].

સંસ્કૃતિ અને વીરતાની ટેવે પહેલેલ છે ? અને હવે જ એની પડતીનો પ્રારંભ થયો એમ છે ?

બાર પંદર વર્ષો પહેલાં જ્યારે હિંદુઓ વચ્ચે તહેવારોનો બહિષ્કાર કરવાની વાત જોસભર ચાલતી હતી ત્યારે એક સમયે જાણે પત્રકાર કેહેલું કે, જ્યાં સુધી તમે આત્મને વર્ણ્ય કરવાના પ્રયાસમાં છો ત્યાં સુધી તમે તમારાં દુહો છૂટી શકયા નથી, જેવું પ્રજા લલિત કલાની મહાઉપાસક ગણાય છે, હાંફી અને રસીકી ગણાય છે પણ હેઠલા મહાબુદ્ધમાં એ પ્રજાએ બીજી મોટા પણ પ્રજા કરતાં એકથી બદારી બતાવી નથી, જે આત્મ માણી શકે છે તે મોતને પણ સહેલાણથી અપવાવી શકે છે, લલિત કલાઓનો ત્યાગ કરવાથી પ્રજા વીરત્વને પામતી નથી, હતાય થઈ ગયેલ નેતાઓ આથી આની ખીનજવાબદારી મનુષ્યોના માનસથી કેવળ વિરૂદ્ધ થતો કરશે એથી દેશને મોટાપણ રીતે હાંફો થયતો નથી એ વાત સ્પષ્ટ, કરતી ખાસ જરૂર છે.

[વર્તમાનસાર : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૬૪થી ચાલુ]

પોતપોતાના નિર્જંધાની સાથે, તેના ટૂંક ચારરૂપ, નિર્જંધના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દા-
યાની નોંધ પણ મોકલવા વિનંતિ છે. જેથી જ્યાં નિર્જંધાની આવી નેધિનો સમગ્ર
ખંદ પરિપદમાં જ્યાં સેવકાચોને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડે.

સંમેલનને જે સાત વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે તે તે વિભાગોના પ્રક્રિયા-
ની વરણી નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે, જે હકીકત પણ આ અગ્રાઉ પ્રસિદ્ધ
પદ ચૂકી છે: (૧) જ્યાં અને સાહિત્ય વિભાગ-શ્રી કૌશલ્ય માર્ગદર્શક મુનશી;
(૨) સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર-શ્રી ખુશાલ તલકરી સાહેબ; (૩) ઇતિહાસ અને
પુરાતત્ત્વ-મુનશી નિર્નવિજયભાઈ (૪) વિજ્ઞાન-શ્રી ચાપરલાલ માર્ગદર્શક સાહેબ; (૫)
ધર્મ અને તત્ત્વશાસ્ત્ર-શ્રી અતિસુખચંદ્ર કમલાચંદ્ર ત્રિવેદી; (૬) પત્રકારત્વ-શ્રી મહારાવ
હરિભાઈ દેસાઈ; (૭) સહિતકલા-શ્રી જ્ઞાનાલાલ મખનલાલ મહેતા.

સંમેલનની વિવિધવિધરિત્તી સમિતિમાં જ્યાં સેવા હસ્તકનારે અગ્રિમ કે સંસ્થાએ
નિયમોની રમ્મે, પરિપદમાં ડગના સભ્ય થવું આવશ્યક છે. બંધારણના વિભાગ ૨
(૨૫) મંત્રી કલમ ૪ (૩) પ્રમાણે ' જેઓ દિવાર્ષિક રૂપિયા ૪ કરે તેઓ '
શુભરાતી સાહિત્યપરિપદના સામાન્ય સભાસદ મળ્યારી, અને વિવિધવિધરિત્તી સમિતિના
આયોજક સભ્યો પરિપદના સભ્યસદો હોવાનો નિયમ (વિ. ૭ ક કલમ/૫૫)
હોવાથી પ્રસ્તુત સભ્યસદ થવાને તેમાં ચૂંટાવાનો અવકાશ છે. તેમ જ સંસ્થાઓ, કલમ
૪ (૫) પ્રમાણે, ' પરિપદના હેતુઓથી કે તેને મળતા હેતુઓથી કામ કરતી (અને
જેઓ ઓછામાં ઓછા ૫૦૨ સભ્યો હશે તેવી) જે સંસ્થાઓ દિવાર્ષિક રૂપિયા આઠ
આપે તે ' શુભરાતી સાહિત્યપરિપદની સભાસદસંસ્થા મળ્યારી. આવી સંસ્થા સભાસદોએ
ચૂંટ્યા છે પ્રતિનિધિઓ વિવિધવિધરિત્તી સમિતિમાં રહી શકશે.

શુભરાત અને બૃહદ શુભરાતનાં સેા વાસીઓને, વિદ્યપિત છે કે શુભરાતના
પાઠનરમાં ઉજવાતા માનુષ્યાની વાક્યસેવાના આ સત્તા ઉત્સાહ અને અંતિપૂર્વક
જ્યાં સેવા સેા પાધરે.

તા. ૧૨-૧૧-૩૫

પત્રવ્યવહાર મંત્રીઓને નમો નીચેને સરખામે કરવે:

શુભરાત બનાઈશુભર સોસાયટી

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૩

બદ, અમદાવાદ.

બિ. મંબીઓ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

વાર્ષિક સામાન્ય સભાનો અહેવાલ

સાહિત્ય પરિષદની વાર્ષિક સામાન્ય સભા

તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૩૫ને રવિવારે સાંજે ૪ વાગે શ્રી કાળીસ ગુજરાતી સભા મંદિરમાં પરિષદના પ્રમુખ દિ. બ. શ્રી કૃષ્ણલાલ મેહતાના આગેવાની પ્રમુખપદે મળી હતી, તેમાં પ્રમુખ ઉપરાંત નીચેના સભ્યો હાજર હતા :—

શ્રી. કનેવાલાલ મુનશી
 „ મનદરશમ મહેતા
 „ અંબાલાલ જ્વની
 „ કુર્ચીસંકર યાજ્ઞી
 „ જગવંતલાલ બટ
 „ ધોપટલાલ યાદ
 „ મોકુમલાલ બટ
 „ ચંકરપ્રસાદ રાવલ

શ્રી. લીલાવતી મુનશી
 „ સરલાબહેન મુનશી
 „ જયકૃષ્ણ વર્મા
 „ જાનુરીંદર આસા
 „ મણેશ શુક્લ
 „ મયવંત પંડ્યા
 „ મનુભાઈ દાકર

અગત્યમાં, સન ૧૯૩૩માં સાહિત્ય પરિષદ દરતીમાં આવતાં પરિષદ કાર્યો એને ઉપાડી સેવાનું આપ્યું તે પ્રસંગે પરિષદના સભ્યોએ પરિષદ દ્વારા તા. ૧ મી માર્ચ ૧૯૩૩ના રોજ કરેલા કસવો શ્રી. મનદરશમ મહેતાએ વાંચી સંભળાવે તે પછી સભામાં નીચે પ્રમાણે કાચો સર્વોત્તમતે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા :—

૧. પરિષદના સભ્યોએ તા. ૧૪મી માર્ચ ૧૯૩૩ના રોજ પરિષદ દ્વારા પસાર કરેલા કસવો આ સભા મંજૂર રાખે છે.

૨. પરિષદની વાર્ષિક અહેવાલ તથા તા. ૩૧-૩-૩૫ સુધીના તપસાવાર્ષી રજુ કરવામાં આવેલા લીસાગ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૩. મેસર્સ. આર. સી. મહેતાની કું. ને આવતા વર્ષ માટે અવેતનિ ઓફીસ તરફ નીમવામાં આવે છે.

સાવના

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૫

અનુચિત : ૧૯૩૬

ભાવનાશક્તિ

(૨)

ભાવનાશક્તિ એકની વિકાસ સાધવા અશ-

ક્યું છે. એને જે તપાસી, ટીપ્પી વગેરે બનાવે તે હન્કારને ચડે. ભાવનાશક્તિની શક્તિ બને ત્યારે મનુષ્યનો મહાભાગ થવા મળે.

જેની ભાવનાશક્તિ કુર્ચેષ ને છુપે, તે કાશી વિકાસ સાધી શકે, તેની શુદ્ધિ અવશ્યકતામાં થાય. અવસરવાગ્નિકાશુદ્ધિરેકેદ કુર્ચનદન । એમ ભગવાન કાશીને અર્જુનને કહ્યું હતું.

મનુષ્ય તરફ છે કારણ કે તેની આ શક્તિ રમખાંડ છે. તે કારી પામ છે કારણ એ તેની શુદ્ધિના, કલમપદ થાય છે. અદ્યતનના યજ્ઞગ્રામ્ય લુપ્તયોગ્યવસાવિતાર ।

મનુષ્યના ભાવનાશક્તિ છે એવો આડગર નવું મહેતો છે. કોઈ અંશ તરફ પર તથ્યમયું નયનું, હોય તે તેમનાં ભાવનાશક્તિ આપણે માનીએ; કીડી પણ આમ કરે, તેમ કરે ને રતો રાષ્ટ્ર, ને આપણે તેને આત્મનિર્ણય પછે જાણી માનીએ.

મારી રાજ્યા અધ્યક્ષાનથી સર્વેય યાવ ને કું ભાવનાશક્તિનો દાવો કરું. નિર્જય પર નહ મળાવું ત્યારે પણ ભાવનાશક્તિનું પ્રદર્શન અને દેખાવ. કોઈ પદ પછે કોઈ છેક ભાવનાશક્તિને પછું વિકાસ સાધતો જોઈ પૂ. પણ ભાવનાશક્તિ-VIII to Become-નથી; તેના સ્વરૂપનો આભાસ છે.

જેનામાં ભાવનાશક્તિ છે તે અનુભવ છે, અનુભવ છે. એ પુરોષી મરી જઈ શકે છે. બહુ ઘામામય ભાવનાશક્તિ એ સૌથી શક્તિ નથી. પીગળી જાણી ન શકે તે ભોંયમાં અમાય-પીતાપ-જું કડી છેકલી નથી.

અજાતને કલ્પનાશક્તિ નથી કોઈથી થાય, ને નથી થાય મનુષ્યથી; જેની પાસે ભાવનાશક્તિ છે તે જ રાજવી ને તે જ-અનુભવ.

કેશવકાવ્ય મુનશી

મૃત્યુને

[મન્દાકાન્તા]

(૧)

થઈ તને પડિકે અધિં એ મૃત્યુ ! લે દોર ત્હારી
ના ના હેથે કુચલીં મુજને નિહ - ત્હારી સદાની,
આશાની સૌ વિકસતીં ઘણા ના હજી પાંગરેલી
રાશી ના હું નિરખી ઉરથી વિચિત્રો દર્શાવિ.
ના ના ત્હારે ઉર ધબકતાં ગીત ગાયાં હજી રહે,
હેયુ ગાવા અતિ તણસતું એ ય ભોયું ન શું 'તે' ?
ને ત્હારાં સૌ અણુદપકિયાં આંચુનાં બિન્દુકાં લે
ઘેવા તેને અનવરત દે ઊ પાછી હું ય આવે. *

મુરલી

[પૃથ્વી]

(૨)

મયા દિવસ, વર્ષ કેંક, મુજ રાહ ભેળા કરે,
પરંતુ નવ હું કરી ય, મુજ પાસ લે આવડું,
અને પસરડું રહેને અમમ ફર કે રથાનમાં.
રહેને ક્ષણિકે નીક આ જમતની કુચે ના, પડે
પ્રણાત થઈ લગયું, જમમવૃત્તિમાં રાયું.
અખંડ મુજ નીક આદિ મુજ ચિત્ત રાચે સદા
વિકાસ મુજ આશનો જરી ચકું ન, આનંદના
ભણે સકલગીત આદિં જમમાં અમુલ્યા રહે.
અને મુજ ઉરે રચેલ સનુ ગીત ફળે બધે,
રહેને નવ તમા જરી ય ઉર-માનને મુજવા.
અને ઉર બારેલ અણુ સનુ નેત્રમાં નાં કરી
કરે, વિલય પામતોં ઉર અધિં જ ઊ સર્વ એ.
ત્હને નવ વિચાર કેં, જમત આદિં લે કામના,
જનો, જનની, જાણકો, સકલને હરે પૂત' । હું
અને મુજ સમા અધિંયવ નિરચ' લે છવને
નિહાળી મુજને રદા, નવ કરી ય તેને હરે. *

ભાનુ

* * 'Tarry a while O Death ! એ શી સોગિની નવપૂત્ર એ
મમની પંડિતોનો અનુચદ

* અહીં પંડિતો ઉપરના અનુચદની પ્રેરણાનું રંગ છે,

જય સોમનાથ

‘પાટણની પ્રભુતા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ તરીકે
પુરાસંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કવિચાલાલ મુનશી

પ્રકરણ પહેલું

જન્મતા નાથ

૧

સં.

વત ૧૦૮૨ ની ક્રાંતિક સુદ એકાદશી હતી.
મોહમુબકથી જેમાંતા દોષ એમ ધારાગુઓ સોમનાથના પદમ પૂજ્ય શિવલય તરફ
આકર્ષીત આવ્યા જતા હતા.

મોહ રેગવાસે રહે, મોહ રેશવગ જાંસથી, મોહ જુનાગઢને રહે; મોહ સુબી,
મોહ દુબી, મોહ સુવગ, મોહ રેગિય, મોહ સુર્ગ, મોહ પાંચલડ, મોહ પગે, મોહ
મધમી, મોહ પોમ પર કે રથમી, મોહ ઉદ પર કે હાથી પદ; મોહ જાળન મળા,
મોહ કીર્તન કરતા, મોહ જોનારાની પુનમી, મોહ ઝાંઝપખાજખ તામ સાથે;
મોહ રસોદીથી સંદન મનકંમલ લાગે, મોહ ઝવનમર સંધરેલી પેઝો ભેગી કરી,
મોહ નિર્ધનતામાં મરત બિલ્લાથીજ મજબ કાપતા; મોહ ભાષા કોડવા, મોહ ભક્તિ-
ભીત, મોહ મન ત્યાગ્ય ને મોહ મન સંપરક, મોહ વેચક ને મોહ વેચવા, મોહ
પુણ કપાવવા ને મોહ શાપ વિમોચવા.

—તે આવ્યા જતા હતા, હાલો ને હાલોની સંખ્યામાં, તે આવતા એક જ પરમ
કર્તવ્યદષ્ટિ આગળ સખીને-દેવનું દર્શન; અને તેમના કાનમાં એક જ પુણવત્ત
કુંજનો સાંભળતા— જય સોમનાથ.

—તે આવ્યા જતા, અને પ્રજાજના પ્રાંતનો બહાર ને જઈ, રસ્તામાં, તોડ
નીચે, પદની હાંપમાં કે પર્મ્યાગમાં નેચતા, સુતા કે આવડાની તેવરી કરતા.

—તે આવ્યા જતા ને સૂર્ય તેજમાં કમમતતા અવધાન લાંબના પાટનમર પર
ભક્તિમર નરમે ફારતા, તેના કહાર મંદિરિજાઓની ધન્યએભ નાંદન વડે દેવાં ઘિસાક-
વેલા કરતા, સોમનાથના મંદિરના સોનાના કાંચના મોઢક તેજથી ખુબ મળા, અને
તેની ભગવી મોટી ધનના વિભવમરુ ફરકટમાં પેઝા પાસે નીકળવા.

અને તે આવ્યા જતા નવરની મુખ દારમાં અમમતા, હોંકારે કરતા, ‘જય
સોમનાથ’ ને જાળીયા કરતા.

૨

‘સોમનાથનું’ વિવાલન નોનું અલન, નહોઈ ચહેર, ને નહોતો સ્વપ્ન પ્રેરેલ. સહી-
દાંતી બહાએ તેને દેવમિત્રનું સજ્જ ને મોક્ષથી ભનાવી મુક્યું હતું.

તેના કોટની બહાર સ્થાનમાં કાળા, મોટા, લઘુ મહાવતધારી કાપાણેનો, કુંડ પડ્યો હતો, બોપરીઓના અસંકારમાં બીજામણે, સખ કે નરમાંસ ખાતો, બોપરીઓમાંથી હાકાર સાથે મંદિર પીતો.

તેના કોટની અંદર પેસતા ધર્મજાળાઓમાં ધનનાન માંનાલુઓ પડ્યા હતા. તેની આસપાસ કાળી બાલુએ ઘાંચી, મોચી ને ગરીબ વસવાઈ રહેતાં. તેની જગમૂં બાલુએ દુર્ગપાલ, મોટીદાર ને પત્રીઓનો વાસ હતો.

દરવાજામાંથી મોટે રસ્તે આગળ આવતા, કુવાઓ ને વાવ વટાવતાં, ચોટ્ટે આવતું. ત્યાં ગુજરાતી બાપારીઓ જમતનાં કલાકોથલ્પની સામગ્રીઓ એકઠી કરી માનાણુ જમતને વહેંચતા, તાંબાંપીતળનાં વાસણે, રેશમી ને જરીના કપડાંઓ, જાત-જાતના અન્નકારે ત્યાં નજરે ચડતાં, ત્યાં ગુજરાતી નાણાવટીઓનો પૂર્વજ પગ પર પગ મઢાવી મોટી કુંદ પર હાથ ફેરવતો વ્યાળે નાણાં ફેરવી ધનાઢ્ય થવામાં ચત-દિવસ મચ્યો રહેતો.

ચોટાની બે બાલુએ ઉંચવણુંની વસતિ હતી. ત્યાંથી જતાં અંદર કોટ આવતો અને તેની પાસે બહારથી માણસવાગે હતો. ત્યાં બે હાથર શ્રોત્રિયો વેદાભ્યાસ પાઠપૂજા ને શસ્ત્રવિધિ લેકે આ લોકમાં સોમનાથની છાતિ, અને પરમોક્ષા-પોતાનો મોક્ષ, સાધતા.

અંતરેકોર બીશેકે હાથ ઉઠે અને હાથ પહેળેા હતો. તેમાં દાખલ થતાં બને તરફ છાલણોની સામગ્રીઓ અને પૂજાપાત્રી કુકનો આવતી. ત્યાં વચ્ચે મથ-પતિતું મંદિર આવતું. કહેવાતું કે એ મંદિર મવાતિશબ્દએ અંધાણું હતું. જમણી ને કાળી તરફ પુલનાં ઉઠાને હતાં. હિરણ્યા નદીમાંથી બે મોટી નહેરોમાં પાણી આવતું અને એનાથી આ ઉઠાને દંમેશાં લીલાંજમ રહેતાં.

જમણે હાથેના ઉઠાનની પેટી તરફ ભોરવનું મંદિર હતું, એ મંદિરમાં કાપાણે ને કાલગુખાઓ સુરા અને મંદિરથી મથાવિધિ પૂજા કરી. ઉઠા ને બધાનક ભોરવ આરાધતા. એમ કહેવાતું કે કાળા ચોટ્ટો ત્યાં નરમેષ થતો. બાળે જ કોઈ માનાણુ ત્યાં લઈ ચકતો, મથાખરડતો કમકમા જેમ તેમ દગાવી, ફરથી જ પગે લાગી, આવી જતા.

કાળી બાલુના ઉઠાનમાં પડતા દરવાજામાં અષ્ટ અનેક દંતકથાના કેન્દ્ર એવા ત્રિપુરસુંદરીના મંદિરમાં જરાતું. એ મંદિરની આસપાસ કુમારી, કાશી, કાપાલી, ચામુંડા આદિ ઉમાના જુદા જુદા સ્વરૂપનાં નાનાં મોટાં મંદિરો હતાં.

ત્રિપુરસુંદરીના મંદિરમાં માનાલુઓ રસથી જતા. ત્યાં યાગ્યે ને ગોખો સિવશકિતનાં જોડમાં નજરે ચડતાં. મંદિરને દારે એક મોટું ભોરવી મથ કોતરવામાં આવ્યું હતું. સી યકને જ મોક્ષ મળે એવી શકવાળા પરચારા. બંકતો ત્યાં સ્ત્રીને હાવબાવથી મહાશકિતની દિવસ ને ચત પૂજવ કરવા.

આશિન માસના પહેલાં દય-હામ-મહાશકિતના ત્રિવંત પ્રતીકનું કાવન, રાતના ને પૂજા ઉત્તર કૌલિક સંપ્રદાયના ચાકતો કરવા. ત્યાં મધુ, મંદિર, મેલ્ય ને મંદિરનાં નેવેલો વહેંચતાં. આ મંદિરમાં જોય ને વિશ્વાસ મોક્ષતું પરમ સાધન બની જતાં.

આ સંપ્રદાયમાં દીપ્તા અમેશાં ઓપુર્યો મંદિરમાં વાળું ને જાત ને અગાર છોટી ગમજાનની મહાશકિતની આસપાસમાં તાલીન બનેતાં.

૩

મણુપતિના મંદિરની તરેખર સામે મંદિરના પરાક્રમે દરવાજો હતો. તેની ઉપર તારખાતું હતું ત્યાં પ્લેરે પ્લેરે ચોમડીયાં વસતાં. એ દરવાજાની બે પાસે બે મોટી દીપમાળા હતી, અને તેની ઉપર પથ્થરમાં ફેરેલા બે જામો હતા. બંને દીપમાળા પર અદ્ભુત કોતરણ્ય હતું. જમણી દીપમાળાની પાસે ચંદ્રુંડ હતો, જેમાં સ્નાન કરનાર સર્વ રોજ અને પાતકથી મુક્ત થતો.

દીપમાળા વચ્ચે ઘણે જગ્યાં સામે સજ્જામંડપનાં પગથિયાં આવતાં. તેના પર ઘણું મંડપમણી અર્ધદારમાં જતલું. અર્ધવૃદ્ધ ઉપર મોટું શિખર હતું જેના દરેક ઘસે પર ફેંટેલના કારીગરોએ જુદાં જુદાં વિનો કોતર્યાં હતાં. તેના પર ઘંજુની જમણી વિજય પનાકા ફરકેલી.

સજ્જામંડપ માંડતાં બે બાજુ પર ઘણા પથ્થરના બે મોટા એશવને પર મંદિરાળ પૂજ્ય કરતા આવતા કોતરણમાં આવ્યા હતા. મંડપ જેવો વિજય હતો તેવો જમ્ય જામતો. એના ઉડાણીયા સ્તંભો જણાવતોથી વિસ્તારના વખતે ખ્યાલ આપતા. તેમાં પાંચ દબર પાણસ એક સામઠા ઉમાં રહી લઈને કરી રાખ્યાં.

મંડપની સામે પૂર્વાભિમુખ અર્ધદાર તરફ મોં રાખી પડેલા પીતલનો મોટો નંદી હતો. એના પુચ્છનો સ્પર્શ પણ સંચારમાથર તરવાના પરમ સામવશ્ય હતો એમ મનાઈ.

અર્ધવૃદ્ધાં મણુ જુવનના નાથ અચરણ સોમનાથ વિરાજતા.

સુષ્ટિના પ્રારંભની પૂર્વે પુરવ અને પ્રાંતિ ઉદ્દેશ્યાં. એકબીજાના ધ્યાનમાં ચળા, નાશપણ અને નાશપણી રહે, અને અનંત જલમાં પોદમાં તે વખતે નાશપણની નાશિમાંથી કમળ તીરજું. અને તેના સત્ત્વેની અગ્નિ કોટિ મુર્ધસાથી મગદગચા થાય. તેમાંથી દિસ્વચર્મ પ્રગટ્યા.

" હું કેનો પુત્ર છું ? " અણાએ પ્રશ્ન કર્યો, અને એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા સદીમાં મુખ કમળના નાગમાં તેમણે જમવા મગધું. આખરે તે ધાક્યા અને તપ આરંભ્યું. ત્યજ તપચર્ચાને અંતે પિતાપર અને જગત્પુર્ણ એવા વિચ્છન્નું લઈને તે પામ્યા.

એમના હૃદયમાં મુગ્ધતાતો પ્રશ્ન દિસ્વચર્મને પૂછ્યો, " હું કેનો પુત્ર ? " વિષ્ણુએ જવાબ વાળ્યો, " જગત્કોને અણા હું છું અને મારા વડે તમે પ્રગટ્યા છો. " આ અપ્રમલ સહેવાને અસહ્ય એવા અણા કોષાવિષ્ટ થયા અને વિષ્ણુ સાથે કારણ પુર કરવામાં રોક્યા. સત્ત્વ કમળના પ્રગટમાં તમુખ હૃદયક આક્રમ્યું. તે વખતે પુરમાં મરત એવા આ કાઠીશે વચ્ચે મોંકો અણાએથી સુરોલિત, પ્રવચ સમુદગ અભિસમુદાવચ્ચ તેજસ્વી, શય અને જલિથી શંકિત, અનિર્વચનીય ને અચ્છન્ન એવું. જગત્કા મુગ્ધપ, આ અદ્ભુત અભેનિચિંત્ય પ્રગટ થયું; અને તરત વિષ્ણુએ પરાક્રમ્યું અને અણાએ હંસનું રૂપ લઈ પનાકા બે આશામાં તેનો પાર પામવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો.

એ સિંચ પર એમે પહેલાં સુરજનું મંદિર અંધારેનું. અંધારે મનપુત્ર પણ મોઠો નેવોવા ત્યારે અમનનો નાથ અર્ધડ સ્વરૂપે બારે આસની શાંતિમાં શોભાવતો હતો. પણ

બુદ્ધસ્પતિની સાખી તારાને લેલકથાવનાર ચંદ્ર કર્તવ્યજનક હતો. પોતાની સત્તાવીસ પત્ની-ઓમાં માત્ર શેલિણી પાછળ જ થેલો ચઢી જાયો હતો. જેપરવા પતિથી કામર બનેલી એની ખીજી જીવીસ પત્નીઓ પોતાના પિતા દહની પાસે રહી ગઈ. દસ પ્રુતી-ઓનું કુખ ન દેખી શક્યો. તેણે મુરસે ચઢી જાય હોયો, “ તું ક્ષયરોગી ચા. ” આ શાપ આંબળી, કૌમુદીદીણી રાત્રિઓ અનુભવવાની ખીરે તણે લોક ચરચર થુજી રહ્યા.

પણેપણે ક્ષમ પામતો સોમ, સમ્રાજના શાપથી જાયો, આખરે આ ન્યૈતિર્લિંગ-ને કારણે આવ્યો. અનેક યુગો સુધી એણે અઙ્ગતપ કર્યું. આખરે દુષ્પ્રમાન થયેલા આ લિંગે પ્રસન્ન થઈ ચંદ્રને ક્ષમ આટકાવ્યો, અને ‘ પંદર દિવસ ક્ષમ થશે અને પંદર દિવસ જુદા થશે ’ એવું વરદાન આપ્યું. તેજ વખતે આ લિંગને સોમનાથને નામે સત્કારી અપિણે અને દેવતાઓએ ચંદ્રકુંડની સ્થાપના કરી, અને સોમે સુવર્ણ-નું મંદિર બંધાવ્યું.

યુગો વહી ગયા. લંકાધિપતિ રાવણે જગતનું આધિપત્ય હાથ કરવા અઢીઆ ઢિઝ તપશ્વર્ષા મંદી. ચંક્રને રીઝવ્યા એણે વારા ફરતી માયાં કાપી સોમનાથને ચરણે મૂક્યાં. આખરે હેલકું માયું કાપવાને એ તૈયાર થયો ત્યારે રૂપાના સાગર એવા ચંક્ર પ્રસન્ન થયા, અને દસે માયાં પાછાં ફરી બેસાડી જગત છોડવાનો રાવણને પરવાનો આપ્યો. ત્યારે દશાનને આ દેહણે રૂપાનું મંદિર કરાવ્યું.

હાપર ને કલિની સંધ્યામાં માદવગ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સોળ હજાર એકસીને સાઠ પત્ની સહિત આ લિંગની આરાધના કરી નરીતમ પદ પ્રાપ્ત કરેલું તે સમયે એમણે ચંદ્રને કાઢ્યું મંદિર કરાવ્યું.

કાલક્રમે ત્યારે કલિ તપસા ભાગ્યે ત્યારે વલ્લભિપુરના પરમ માહેશ્વર રાજાઓએ તેને પચ્ચરનું કરાવ્યું. એમ હોવાનું કે આ મંદિર થયું ત્યારે વિશ્વકર્માએ મદદ કરેલી, અને મંદિર કિન્નરેલા ગાન ને નૃત્ય વડે એમાં સ્થાપના થયેલી.

૪

આ ન્યૈતિર્લિંગ પર દિવસરાત રુદિ થતી; તેમની સામે સભામંડપમાં મુર્યોદમથી મધ્યરાત્રિ સુધી સતત ગત્ય થતું.

દીપમાળા આગળ ચઢી મંદિરની પ્રદક્ષિણુ ચઢી ચકતી. પ્રદક્ષિણાને માર્ગે જતાં પરકોટમાં બીજા તણ નાના દરવાજા આવતા. એકમાં ચઢી પાશુપત મહામાં જવાનું ત્યાં પૂજ્યપાદ મંગ સર્વજ રહેતા.

સંકરના અવતાર લક્ષ્મણે રથપેલા પાશુપત સંપ્રદાયના એ અધિપાતાએ સકલ જ્ઞાનના અભોધિ હોવાથી એમણે ‘ સર્વજ ’ ની જુષિત્ર પ્રાપ્ત કરી હતી. સોમે લોકમાં એમની ખ્યાતિ પ્રચરી રહી હતી. — ક્રમશીરથી કાંચી સુધી શિષ્યો એમનાં ગ્રુજમાન કરતા. દેશ દેશના નરેશો પોતાના મુકુટમણિનાં તેમની એમના પત્ર ધોતા. એમની નાનામાં નાની હમ્બમાં લોકોને સોમનાથ જગવાનની આરા સંભાળાતી. એ દેવ નદોતા મજાતા, પથ એમણે દેવને પથ દુર્ધન એવું તથોનિધિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ખીજે પાછળનો દરવાજો એક નાના એકમાં ચઢી જવારને ફરીઆ પરના દરવાજા પર લઈ જતો.

અડધે રસ્તે

કચ્છના સુભાષી

[ॐ नमो भगवते वासुदेवाय]

[ଆମର ସମସ୍ତ ସ୍ତମ୍ଭ ୧୫ ଟଙ୍କାରେ]

[illegible][illegible]

કાલના ઉપાધી સારાઈ અગ્રણ અમલદારોની વડે સુધા પડી આવતી હોવાનું જાણિતું છે.
તેથી કાલેકની અંબી કાંઈ નહીં.

[illegible][illegible]

ગમેજા સહ નાક અત્યાર નથી છૂટાછાડિયેલો. જાણ કિ-કે છૂટકેલો આવ
મને કહે છે. વળતના વર્ષમાંજ જાણ વડાશ્રીએ કહેને માટે છેલ્લે છે. રાજકર્મીના
પાસેથી રૂપિય સંકેતની અમરિયે કરી જોવામાં છેકને આજાર થાય છે તે બે ઝીને પાક
પડે જાત રાજની જાત કહે છે.

ચેમકાના વિતા સર્વકાના વીલાન બનાવવી હેતુક ત્યાં નવ ડે. જા બરકામાં સર્વકા
 અને તુલક વીલાનમાં સર્વકાના વેતક આલેખિ છે. કામચલા માલકાના ૧૧ સુતી ભાખીલ,
 સર્વકાના અને સર્વકા સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના સર્વકાના

પાળા ફૂલ ' કુસીદ અને મુદ્રા ' નવલકથા, હાલમાંનાં પસંદગી વગેરે ખીસતા મનને વિવિધ વાચનસામગ્રી ને દર્શિતેણી આપે છે.

મહાનદ સીંધાઈ રાજકુમારોની વાર્તાઓથી લેખકનું મનોરંજન કરે છે : એક રાજકુમારને મહેકા નામની રાજકુમારી પસંદ છે. બીજાને લાલ બહાદુર નેલીયા બીજા રાજકુમારી પસંદ છે. ત્રીજાને મન્દરાલના પોદાની મદદથી કીર્તિ, રાજ્ય ને રાજકુમારી મળે છે. આ ૩૬૫નાં લેખકના સ્વખ્યાતરોમાં ખીસીને વહિ પામતી ભવ્ય છે.

સચીનના તે વખતના નવાબસાહેબ સરકારી એડમિનિસ્ટ્રેશનના પ્રતિનિધિના મુલને બેચમ સાહેબના અનામાં મળે ભવ્ય છે. બેચમ સાહેબ એને સુંદર કુમારો, પાંચી, ગીતીઓની ભેટ આપે છે પણ તેના પિતા તેને નાસ્તજ કરી પાછી આપવા હુકમ કરે છે.

નવાબસાહેબને એડમિનિસ્ટ્રેશન અકારુ' વાગતાં પ્રતિનિધિનું ખૂલ કરવા એ ઇચ્છા રાખતો સંજગાય છે. ઇસ્વી સવારીમાં લેખક ખૂબની કલ્પનાના ચિત્રને ચડી ભવ્ય છે. નવાબ-સાહેબ ડીવાનનો કાગો સ્વીકારે છે ને લેખક કુટુંબ સાથે ભણે વેલવણી ઊતરી પાછા મળે છે.

એક દારૂવિપ્રાપ્ય બાળમિત્ર લેખકને આપત્રોમંત્રના ભવ્ય તરફ વિશ્વે છે. ઠંડીકાઈ કરતા બને મિત્રો અસ્પષ્ટ માર્ગચીમંત્ર ૨૨ વડે છે. આખરે શાહી માંચી ' નખી ઘાનાર મિત્ર મપીલાસ માસમ પતાં બેચમની મેચી વહે છે.

લેખક ' બાલ્યુચ્ચારી કવિભવ ' એ પુસ્તક રચવા ભવ્ય બીડે છે. એ પછી એક ' માંચી ' લખવાનો આરંભ કરે છે.

આઠેઁ વર્ષની એક સખી લેખકના છવનવકામાં ઊમેશવ્ય છે. એ બાળના સંસ્મરણો લેખકે બેચમની એક નવલકથામાં ચિત્તવ્ય કર્યાં હોવાથી એમને એ વાસ્તવિકતાની બુમિ ઉપર અઢી ૧૫ ઘોડાવાનું ઘોડી દે છે.

નાસાંની માત્રાએ જતાં થોડા આમળના મુંબાઈનાં લેખકને પ્રગમ દર્શન થાય છે. નાસાંજીવોધરના કલ્પાગાર એકે, તીર્થોની પવિત્રતા તીર્થોમાં નહીં, સાગાજીવોના હૃદયમાં જ વસેલી દોષ છે.

પિતાની મધુકામાં બહારી લેખકને એક કુરુચિત્ર સાથે પ્રેમસંજય થાય છે. જૂની રાયલ રીસ્ટના પાંચેઁ ફૂલો ' Beero Baby ' એ કુરુચિત્ર બને છે. સંખ્યા કરવા જતાં ૧૫ પ્રેમથી આકારનું એ કુરુચિત્ર લેખક બારે વિલેમચી બીજે નિરામ કરે છે પણ તેના પ્રેમ થાદ આપતાં એ રાતે પધારીમાં આંતુ જાડે છે.

પહેલાં સુરતની Time Engraving કોલોન-ટીમ્બલી સુલમાં અને પછી બલ્ચમની આર. એસ. દલાલ ટાઇપસ્ટીમાં બાળમાનસના અધુરા અસ્થાસી ઝે. રામકૃષ્ણ બાંધારની માર્ગપરેશિયા સાથે માંચાફાં કરી લેખક પોતાના સંસ્કૃત બલ્ચાસને આરંભ કરે છે.

સાગાના અને મહેલના લિચ્છો દરમ્યાન લેખકને રિફેઁ તરફના પ્રેમ અને વિરહિન. મધુકામાં પિતાની પ્રામાણિકતા દર્શાવતો બનેલો પ્રસંગ, વર્તાઓ દ્વારા અંગ્રેજ શીખવવાની ટેકાસરે કરેલી સુચના. પરીક્ષામાં પસાર પતાં નેહર સોનાની માર નવલકથાઓ. લેખકને ભેટ મળે છે. તેમાં રાજાઓનાં ચિત્તવ્ય સંસ્મરણો.

નિરામમાં મચ્છેઁ એક વેનિસનો મોઢો પ્રવેશ બલ્ચવતો પ્રવાસ, લેખક કુરુચ્ચાર પાત્ર બાળને છે. અને હનામ મેચરે છે. માંચી માસ્ટર-એક જૂના રિસારનું આપત્રું આમ લેખક નેપિ છે. આ પછી આરંભ થયેલ]

૫

ગુજરાતમાં ને કાર્યમાં ખેત કાઢી નીકળ્યો
અને મોટા કાઢાએ મુલ્યદીવીરીથી વેર

જીલ્લાનો રસ્તો કાઢ્યો. એમના નાના પુત્ર અનુભાઈને ધંધુકે મોકલી આપ્યા. બાપાજી
પુત્ર બધાં ચાલો, વર્ષોના વેર દર્શાવો.

અનુભાઈ મારાથી દશપંદર વર્ષ મોટા હશે તોય અમારા એ વચ્ચે માફ રહે
મશે. આજે પાંચીસ વર્ષ પછી અર્પેજ બની એ પથારીને પડ્યા છે, તે કું એમને વર્ષો
સુધી મળી પલ્લ નથી હકતો. પલ્લ વચ્ચે જાડાઈ કું એમને વડે કું મોટાભાઈવાળો
બન્ને છું, અને આ અવસ્થામાં પલ્લ નાનાભાઈને લે આઈ હાથે હાથે સંભારે છે.

ધંધુકાનું છેલ્લું સ્મરણ તે ઉંટ પર કરેલી સ્વારી. ઉંટ તેનું હૃદય તે શાક
નથી. બાપાજી એટલે જોઈ ચામ કરેલો શાક છે. પલ્લ એ બાળકની પીઠ પર મલવાનો
લાલો તો હજી પલ્લ અનુભવી શકું છું.

ક્યારે ચારેક વાગે અમે નીકળ્યા. એક વૃદ્ધ ઉંટ, મેખરવાડમાં ચાલ્યા કરતું,
ચારે તરફ કાનસેટોને ઊભસ હતો. પહેલાં બાપાજી બેસ, સાથે કું બેઠાં-ને એ ઉંટનું.
મને પૂછી શોધવાના માયા પરથી મગડી જતી લાગી. પછી એ ચાલુ-ને કું ઉંઠો
ને નીચો ઉજળવા લાગ્યો. બહુએ કિંમત રાખવાનું કું પલ્લ બાપાજીને વળ્યા વિના
ન રહેવાયું. એની ગતિથી ચારે દિશામાં-ઉંચે, નીચે, આ બાજુ ને પેલી બાજુ કું
ઉજળતો. કહ પછે કું નીચે પડીત તેમજ સ્વચ્છ કરસ નેટલી પલ્લ હામ રહી નહીં.

માઈ માયું રવા મડકું. કમ્મર પલ્લ શાક લાગી.

"બાપાજી, આ ક્યારે ઊંચું રહેશે ?"

"કરે, હજી તો ધણીવે કાર છે."

મને લાગ્યું કે કું એના પરથી છૂટતો ઉતરવાનો નથી.

આ લાગુ છું ને એ કાચકર અનુભવ તાને ધામ છે. ચારે તરફ જોઈ
અધાનગું દેખ એવો કાલ્લ ઘડ ચાલે છે. અને તે સ્વારી પછી દિવસો સુધી અમે
અંતમાં ને શાક ને કમ્મર ઘડાં કરી તે ફરી ચાલ છે. યાદિર એ ચેનાથી ઘડાંત
જોયો બની રહે છે, ને તેમાં લાગ્યાં હાડકાંના ખડખડા પલ્લ ધામ છે ... ફરીથી આ
પ્રાણીની અધિ મલવાનું હજી સુધી વિદિએ નથી સન્નું તેથી તેનો આજાર
મનાઈ જાય છે.

૬

૧૯૦૦ ના વરસામાં બાપાજીની બહી કાર્ય છાત્રામાં કિન્નરીકટ મેપુડી
એકદર તરીકે ઘડ એટલે સધી મારાને સાથુ પ્રજામ કરી કું કાર્ય કાઢકેશમાં
પાંચમાં ધોરણમાં આવ્યા.

ધંધુકામાં તો કું પ્રતિષ્ઠાને કિન્નરી હતો. મારા વર્ષમાં પચિસે કે છ યીજનવાર
અને તેમાં કું દેખાવાનો ભાગ્યે ને રાજ્યાદેખો લીકો. દલાલ કાઢકેશમાં પચિસા
૬

ધોરણના 'બી' વર્ગમાં હું એવીશમો છોકરો; મારા સહાધ્યાયીઓ બધા મારાથી સામાન્ય રીતે હાથ ઉંચા ને ચર વર્ષે મોટા; મારી ન્યાતના ચાર પાંચ છોકરાઓ તે વર્ગમાં હતા તે વળી તેથીએ ઉંચા, મોટા ને તોફાની. છ મહીના થયાં એમને લેસનેા ચાલી ગયેલાં અને હું નવો, એટલે-શિખરથી જુદા થતાં હું તેો નિર્જિવતાની ખીણમાં ગળડી પડ્યો.

અમારી ન્યાતના રાજ્ય ભારત-જૂદા, બમકદાર, ઉચ્ચ-ભૂમિતિ લેવા આપ્યા. બાણાવધામાં માત્ર એ જોટલું જ કરતા કે સ્વીચ-સની ચુકલીકનાં અક્ષરે અક્ષર બોલાવતાં, અને બોલતાં એક જરા જૂઠા ચાપ તો છોકરાને ધમધમી નાંખતા, મને ધંધુધામાં ટાક-કંટરની ચુકલીઃ ચાલતી એટલે તેની બાબા જરા જુદી હતી.

પહેલે જ દિવસે મને બોલવા ઉભો કર્યો. હું મારાં પુસ્તક પ્રંગણે, ખરોખર પ્રાપ્તો જતો હતો.

"સચ્ચર, " રાજ્ય ભારતરે કહ્યું, " જોડું. "

"ના, ભારતર ખરોખર છે " ધંધુધાની ટેવથી મારાથી બોલાવ મધું.

રાજ્ય ભારતર શુરસાથી જોઈ રહ્યા. " છોકરા, " મોટે અંશને તેણે કહ્યું,

"આ મારા હાથમાં ચોપડી છે ને તારા હાથમાં નથી, ને તું કહે છે કે તું ખરોખર છે ! એટલે મારા હાથમાં ચોપડી ન હોત તો તું ક્યારેના મને મારી નાંખત. માલ, બેસી જા, પાંચ માઈ માઇનસ. "

કલાસ ખડખડ દસી પડ્યો ને મૌરવસજ્જ હું બેસી ગયો. મેં શું કુનોદા કર્યો તેનું મને જરાય જ્ઞાન નહોતું.

બીજો 'અવર' આવ્યો. બાદશાહ ભારતર આપ્યા; દીગજી, ધરકા ને દમીએલ તપકીરથી અવારનવાર જુદિ સતેજ કરે, ને ખાનામાં કાણુ રાખે તે ધણી વાર ખાય.

"નવો છોકરો ! " એમણે કહ્યું.

"યસ સર. " હું ઉભો થયો.

"હવિતાની કષ ચોપડી ચાલતી હતી ! "

"Words from the Poets"

"અહીંયા નહીં માલે. શું સમજ્યો ! તારા બાપને કહે, ને કે Popo's Homer's Iliad મગાવી આવે. "

"વાઠે-સાહેબ " પણ ચોપડીનું નામ ખરોખર ન સંભળાયું એટલે મેં સંભાર્યું તે કરી કહ્યું: " ચોપસ્ હોમરસ જામલ ! "

"શું કહ્યું ? ચોટલું નામ ખજાર નથી, તદ્દન ડોહ છે. ખરેડી પર ઉભો યઈ જા. શું સમજ્યો ! "

હું ઉભો ચઈ ગયો. મેં તે વખતે રડી કેમ ન દીધું તેનું મને આશ્ચર્ય થાય છે. પણ પીમે પીમે સૂત પડ્યા માંડી. થોડે દરોડે હું બાદશાહ ભારતરનો વહાલો થયો; અને ધણીવાર તે બીજા વર્ષના ભારતરને મારી મારત તાણુ મોકલતા.

બાદશાહ ભારતર પોતાને મોટા સંજીતચાસ્તો માનતા. એક વાર તે મારી પાસે કલાસમાં નિન્દ્યન્તુ નીતિનિપુણા યદિયા સ્થાવંતુ ! મથાવતા દતા અને વરચાદ બાધ્યો.

સ્નેહનાં શહીદ

લલિતમોહન માંધી

૧

મુ

કરન્દ દેખનાં બેઠો બેઠો બારીની બહાર
જોવાં કરતો હતો. કુરન કાપામના ચપેલી દીસની હતી. આપાદ મહિનાની, બનધાર
વાદળ ખાંધા, રાત્રી બન્યાં કર માગતી હતી: દીસની પાંખડીઓ કરવાની મૂકી હતી.
વાદળ મહીથી ગરતી આપી, આન, નિસ્તેજ, ચાંદની ચાતાવરણને મમગીન બનાવી
રહો હતી. વરસાદ બેઠો પડ્યો હતો હતો. વરસાદના પડવાને અવાજ કંઈક બીજવું
રેલાવો હતો, ઝડપથી ટોડી જતી દ્રુષ્ટનનું કરજી સંગીત પણ દીસમાં કંઈક બન
અંધાર કરતું હતું. આજુબાજુ ઘેરેઘ, ધેરતા ઉનારમોનાં નાક ચાતાવરણ મહી
કંઈક બીજવું આજનાં હતાં, એ ચાતાવરણનું મુંઝવણ પણ પ્રાસાદાનક થતું જતું
હતું. થોડી થોડી વાર મકરન્દનો સક્રમણ ટેક કરી ઊઠતો. મકરન્દ તે રાત્રે બીજી
પરજેનની પસંદગી માટે નીકળ્યો હતો.

૨

મકરન્દ વિશ્વવિદ્યાલયનો બી. ઇ. હતો. કોલેજમાં પણ મૂડા પદેલાં મળીને
એ પસંદગી હતો. એની જાતસદ્ગુણ ઉજાસ મહો, એની કરપનાને પાંખ ફૂલવા પાડી,
તે પહેલાં એ મળીને પ્રતિ થયો હતો.

મળનાં રૂપરંજન જોતાં મરે એવાં હતાં મળનું કુટુંબ સારું મળનું હતું. એના
પાપ પામે સારી જાળીને હતી. એનીચાલી સારી હતી. બાર મહિને પાંચ ૭ હજાર
કલેશભરી અર્થ જતાં જમત રહેતા. યાનિરિવાજ, કુટુંબપ્રથા અનુસાર મળ
પાસરને નાની હમરે પસંદગી હતી. અર્ચમીતતા એના હૃદયે કે આશનાં બડી ન હતી.
જીતી સંસ્કૃતિ મહી તરબોળ રહેતા કુટુંબમાં તે જન્મી હતી. ને તે જ સંસ્કૃતિ મહી
મોનગીત ઉઠતી હતી.

પતિ, પતિનું ઘર ને ઊંઘમાં, કપડાંજતાં ને કંઈક ઘણીય, સદાવશે ને દેવ
મંદિરો સિવાય બીજાન મહી બીજું કંઈક દોચનાં એણે રૂપનાં પણ જોતાં સરખામાં,
એણી પર જીવનમાં કંઈક હતો એવો અણ અણ અંતરે જાણ્યો ન હતો. તેરમા
જઈમાં પ્રવેશી મળ અંધાર વર્ષે પૂરા કરતા, કુચવરણમાં પ્રવેશ કરતા મકરન્દને પરજી
હતી. એ હામાં એણે જીવનનું સામંજસ મળનું હતું. જીવનમાં જોઈતું આવી મળનું
હતું એવ એ જાણતી હતી. જાણતાર અંદરને સમગ્રી મમાજ કે ઉત્સાહ કંઈક
અંદરે નાનાં નથી. એ અંદર નિરાશી રહો છો છ. મળને સમગ્રી મમાજમાં ને
પામમૂલમાં કંઈયેજ યતાં, જહીનવી દોચનાં આશિવાને તરબોળમાં નિકાળી,
એના હામાં કંઈક પ્રાપ્ત હતો, એનું આનંદ મળનું હતું.

વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી પુનિત થતા મકરન્દને એ દેશએ મેળવી. એની

મહત્તાની મધુની કલ્પના અવનવી જ હતી. એના મકરન્દથી કાંઈ વિશેષ દોષ એવો એને ખ્યાલ નોતો આવતો. લગ્ન પછી ૭ વર્ષો એણે પિયરમાં રહ્યાં રહ્યાં પોતાના પ્રિયંતમ મકરન્દનાં કાંઈક કાંઈક અવનવાં સ્વપ્નો બાંધ્યાં હતાં. કલ્પનાનો દોળ જેને ચહે તે વસ્તુ અવનવીન યામ છે, એમ મધુની લાડીલી ઊર્મીઓ મહાંથી જન્મેલી કલ્પનાથી ધાપડો મકરન્દ અર્પુ જણી ગયો.

મકરન્દે પી. ઇ. યાદને નોકરી લીધી. ને જીજ્ઞે મહિને અઢાર વર્ષની હલેતી મધુએ મકરન્દના નવા ધરમાં મૃદરાણી તરિકે પગ મૂક્યો. પરણ્યા પછી અલપ ક્ષણ મકરન્દને જોઈ આનંદમાં તણાઈ જતી મધુએ મકરન્દનો પ્રથમ પરિચય, નોકરીએ રજા પછી મહિસા નવા ધરમાં સાંધ્યો.

સૂર્યની પાશુવાર વિચિત્રતાઓ મહાંની એક વિચિત્રતા માનવહૃદય છે. એના નિર્જીયોમાં સિદ્ધાંતો આડે આવતા નથી; સુદિવાદ નહોતો નધો; મનુષ્યો જાડે આવતા નથી; સંજોગો એને નહોતા નથી; એને લાગણીઓના ઉભા ભયાં ઉજાળા મારતાં ય વાર લાગતી નથી; સુદિવાદથી જડ થતાં ય વાર નથી લાગતી; અને કકડતી ટાંકાઓ આંતર જીવન સંકેલી લેતાં ય વાર નથી લાગતી.

પરણીને પતિનું ધર મહિસા આવેલી મધુ પતિના ધરમાં રહી અને એક ઘણો વહી ગયો.

પતિમૃદુલમાં પ્રથમ પગ મારતા, અરપદ ને અકલ્પ્ય મધુને અવનવીન, મુખ્ય હલને મૂલવતી ને ન સમજાવે એવી લાગણીઓની ઊણ વડે પહે પહે ઊભાતી મધુ, પતિ શોઝની બાલબરી ઉભા મહાં અવતરણને જૂલી જતી મધુ-જેત જોતામાં બદલાઈ ગઈ. બાર પંદર મહિનામાં એનું જીવન સંસારને ચીસે પડી ગયું. લાગણીઓના આવેશ જીવનમાં રહ્યા નહીં. ઊર્મીઓના તનમનાટ વિનાનું જીવન શોણું થયું. ને અંતરની ઉભા વહી ગઈ.

પતિસહચરની નવીનતા સરી પડી. મધુને દીકરંગી સ્વપ્નો વડે અનુપમ કરી મુકતી કલ્પનાઓ મહાં મસ્ત રહેતા મકરન્દની મસ્તી સંખ્યાના અનુપમ રંગોની મારક ચમકીને ઉપડી ગઈ ને પછીથી મકરન્દને ધીમે ધીમે એની અણપડ-હતિઓની સુગ મહાં લાગી. એના દલનઅલનની અનાજર્પિતા, એની બોલસા અલવાની દબોઅને એની રીતલાતની પ્રાચીનતા, મકરન્દને ખૂંચા લાગી. મધુ એને ચોખ્ખ નથી એમ મકરન્દ માનવા લાગ્યો. વિશ્વવિદ્યાલયના પછીધારીને મધુ એની અલિષ્ટ પરણેતર નહીં પાલવે એવી માન્યતા ધીમે ધીમે ખંધાતી ગઈ. અલિસિત, અણપડ અને નિભાવી સેવામાં પોતે મહાન અપભ્રમવાન કરી રહ્યો છે, એવી દાંલિક મનોહતિ સેવતા મકરન્દ ધીમે ધીમે મધુથી અજોગો ને અજોગો થતો ગયો. એના આંતર વધજે દિશા બદલી લીધી.

મધુને મકરન્દના દીકરી કકડતી ટાંકાસ ન સુખભાઈ. પણ મધુને મકરન્દથી દૂરને દૂર ધસડતી ગઈ. અળાણ અને વળમબળ, એનું હૃદય પણ મકરન્દથી દૂરને દૂર ધસડતું ગયું.

જગતની આંખે દેખતાં વરવહ તરિકે મધુ ને મકરન્દ એવા દસ વર્ષો રહ્યાં એક જીજ્ઞે સંખ્યાનતાં જતાં ય, એમનાં હૃદયોનાં આંતર અંગેવ અને વળતર્યાં

વધુમાંથી જ રજા. ને પ્રભુને જ એ હૃદયો જોવાની જરૂર ન લાગી. સંતતિની પ્રેમધેરીથી એમનાં હૃદયો નહીં બંધાયાં. વાત્સલ્યને તાંતરે એ હૃદયો નહીં ઝૂંધાયાં.

અને એ દસ વર્ષે મઢી, એના છવનના રંગો ભલભલ ગયા. મધુને મહારૂં દેવમો જ રહ્યો. પતિ સંપ્રાપ્તિથી પ્રેમ જન્મ્યો નહીં પણ ભક્તિ જન્મી. પોતાના હૃદયના માનવતાથી પોતાનો પતિ અચેત્તે એમ માનતી મધુ મહારૂંને પ્રભુની મારફત પૂજા રહી અને એ છવનનો દાવો વીતી ગયો.

મહારૂં નોડરી કર્યો. સ્વચર્યા દસ વાંચાથી નોડરીએ જતો. રાત્રે મોડો નવાસ થાગે પાછો ફરતો. નોડરી અર્થે આમ પરમામ રચતો. અને મધુ એનું ઘર સાચવતી. એ બહાર ગયો હોય ત્યારે એ આવશે ત્યારે એને નોડરી સમયે પુરી પાડવાની નેણીએ હા રાખતી. અને એ ઘર આવશે ત્યારે અપૂર્વ સેવાભાવથી એની સેવા મઢી એ પડે તત્પર રહેતી : એના પાતે બોલ ઝીલતી.

એ એ એમ એમ સેવાપરાયણ થતી ગઈ, તેમ તેમ સેવા આડી થતી ગઈ. યંચાસની વેદિ ઉપર પોતાના છવનનાં અભિલાન દેવામાં એ એમ માનતો મારૂં એ બલિદાનનાં મૂલ્ય મધુ એ મેઘાં ને મેઘાં માંખતો ગયો. પોતાને એકો જીવી માનતો મહારૂં પોતાની પૂજા આડી કરતો ગયો.

અખત. અખત ન એતાં, દાદ કે તડો ન એતાં, દિવસ કે રાત ન એતાં, પોતાનાં ધુન કે આશ્રમ ન એતાં અવિરત ને અપર સેવા કરતી મધુની એ સેવા મઢી પણ એણે ઉણ્યો ભાગ્ય. અને ઉણ્યો એને અપરિમિત ભાગની. અને પોતાની મહાનો બચાવ એકામ ઉમે ને ઉમે થતો ગયો.

મધુના દરેક વર્તનને મહારૂંને અજુકમો ઉપલ થયો. એના સાથે એકેમા થાગ સામે એ થાપી ઉઠાવતો. એનાં સાદો દબે પહેરેલાં, સાદાં વસ્ત્રોની એને ધુન મહતો. એના બોલથી એના કનને આમ થતો. એના કાનચત્રથી એની કચ્છરિ પર ફરતો ને ફર થા પડતો. એને એનાં એની છત્રચક્રિ ઉડે જતી. એનાં છત્રચક્રમાં સંગમી જતાં. છંદનો આશી લાગતી. મધુ અમતી નહીં અને મધુ સાથે સંકળાવડું કશું જ એને અમડું નહીં. પોતાની દસ આસ સિવાય બીજે કશો અવકાશ એને અમતો નહીં.

સ્ટેજ પણ બૂલ થતાં. એના પાતે બોલ ઝીલતાં જઈ જ દીલ રજા. એની મીડી રેતી, ચેત્ત કે અચેત્ત, એ તેરી ધૂન પુરી પાડતાં વિચમ થતાં. મધુ મહારૂંને મારૂં થશે. મધુપર ઘુસે થશે, મધુને ઉચ્છારતો, મહારૂં અનુચ મરી પોને પોને પડી જાતો. ગયો.

મૂંઝે મોડે જુડું લઈ જઈ, જે આજુ તે વિચારી એતી, અંતરની વચન અંતરમાં જ સમાવી રાખતી મધુ છત્ર નિલાખે જતી હતી. અને એમ એમ એ પોતાની અનુચિત વધારતી મધુ તેમ તેમ એ મહારૂંને વધુને વધુ આશી થતી ગઈ.

અને એનાં કેટલાંક વર્ષે મઢી, એના છવનનાં રંગો ભલભલ જન્મ્યો નહીં.

એ છત્ર પદમાગમાં કાચ દેરાસરી અપેક્ષા જ જન્મી નહીં. પતિસેવા ને સ્ત્રી

વર્ષો મયાં ને આખરે સંતતિને કાળે, પૂર્વે...
મકરન્દ તે રાત્રે બીજી જીવનસદાયરી શોધવા નીકળ્યો.

૩

“ મહાત્મ” અને રહેલું ” એ પોતાના મુદ્દલેખનો મકરન્દ વિચાર કરતો બેઠો હતો. દીલ ચાલી ન શકે તો પછી સહે યા માટે, એ જીવન કોયડો એના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો.

મધુની શી કસુરે એ એના ત્યાગ કરે એ પ્રશ્ન એને મૂંઝવી રહ્યો હતો. મધુનો ત્યાગ એને અન્યાયી લાગતો હતો. જે જીવન મકરન્દના ધરમાં મધુને સાંપડતું હતું તેની સામે આંખી સરખી ય અસંતોષની લાગણી કદી મકરન્દની નજરે ચડવા દીધી ન હતી એના ધવાયલા હૃદયની ઉંઝી વરાળની આંધ્ર માન પણ મકરન્દને કદી આંખી ન હતી. એક અક્ષર પણ એની સામે કદી ઉઠ્યાયો ન હતો. સ્વચ્છાનંદગંતરી રડીપડી લાગણીના ઝોળા પણ એની આંખમાં મકરન્દને દેખાવા નોતર દીધા. એના ધવાયલા હૃદયના પ્રથમ મકરન્દના નિરખતા કદી વલતા મૂક્યા ન હતા. મકરન્દના સાન્નિધ્યમાં પોતે સુખી હોય, જીવન મદી જે છુટ્ટ હોય તે બધું ય એને મળતું હોય એવા સુખી જીવનની વૃત્તિઓ આગળ કરી હતી.

પતિના વર્તનની સમીક્ષા આખું જી ન જ કરી શકે ! એવું પાપ એ ન જ કરે ! એવી એવી કષ્ટિ વૃત્તિઓથી મધુ જીવન નિભાવી રહી હતી, તે મકરન્દ પારખી સંકેપો હતો.

મધુને શા કારણે એ ત્યાગી શકે એ વિચાર એને મૂંઝવી રહ્યો હતો. એના માનસને ઘેલું બનાવી રહ્યો હતો.

તે રાત્રે એ નીકળ્યો. તે શા કામે નીકળ્યો છે તે મધુ તોતી નાથુની. પોતાની આ બિમાર પડી મધ છે તે તે માટે જલ્દ છે એવું અસત્ય બતાવું આગળ કરી મકરન્દે મધુને છેલ્લી હતી. સાંસુની એવા અર્થે સાથે જવા તત્પર થયતી મધુને અનેક અસત્યો વડે વારી હતી. પતિમાં અજુટ વિશ્વાસ તે અદા મૂકનારી મધુએ એ નિમિષે ખરા માન્યા હતાં. ધરના આજુબા સુધી એને મૂક્યા આવેલી મધુની આંખમાં આંસ ઉજરાયા હતાં તે એણે જોયાં હતાં. પોતાની શોકને શોધવા પતિ જલ્દ છે તેનું એને લાન ન હતું. જતાં ય એની સુંદર આંખો મદીની દવાદ વિકગતા મકરન્દે બાળી હતી. તે એ વિકગતા નીરખતાં એનું દીલ કમ્પી ઉડ્યું હતું. એ વિકગતાની સ્મૃતિ વારે વારે તાજી થતી હતી. મધુનો શો વાંક, એ પ્રશ્ન ચારે વારે એના દીલમાં ઉતરો અને આપોઆપ વજ્રઉક્ત્યો સમાપ્ત જતો.

વિચારશત્રુ ને ચાર પછા પીતી હતી. આંખો ઉધાંડી હોવા જતાં કશું ય ન જોતી. દ્રેષ્ઠનની બહાર રેલી રહેલી વિષાદ-મન્ન ચાલતી જોતી હોય એમ દેખાતી, અને વળી એ જોડો જોડો વિચારતો કે ધમનો શો અર્થ ? સંતતિ કાળે સંસારના લગ્ન છે તો સંતતિને અભાવે બીજાં લગ્ન જોડાં કેમ કરી શકાય !

પ્રભુએ સંતતિસુખ ન દેખાડ્યું, એમાં મધુને શો વાંક, એ પ્રશ્ન બીજા પાપે પ્રતિ ઉત્તર સમે એના દીલમાં ઉતરો.

ને પાછો એ વિચારતો. આ માટે ઓપુરના એકબીજાને આજ્ઞા વિના સારી ૫ છાંદગી આપે રહે, જમતની આંખે એકબીજાને પતિપત્ની તરિકે આગળથી, પોતાના હીલને અને જમતને છેતરે ! એ સંબંધ સખી મુકામે શો અર્થ ? આ માટે પતિ પત્ની એક બીજાને આહી ન થો તો એકબીજાથી છૂટાં ન થઈ શકે !

અનુપાસે કેવળ અકસ્માતથી, આવી મજલાં ઓપુરના એકબીજાને આજ્ઞા વિના, આ જીવન એકબીજાને આ માટે નિભાવે ! લગ્ન એટલે શું ? લગ્ન-કાળે એક ફેરી મુઠાયા પછી આ માટે છૂટી ન શકે ! લગ્ન જીવનમાં આ માટે ? જમતના ફરે વહેવારમાં આજુસને પોતાની બૂલ આલમ પડે કે તેને સુધારી શકે છે. બૂલ સમજતાં ન સુધારે તેને સમાજ મૂખે લેમે છે. તો પછી લગ્ન સંબંધમાં થયેલી બૂલ સમજતાં કેમ ન સુધારી શકાય ?

લગ્નની પાઠ્ય આર્થિક, સારીરિક ને સામાજિક હિંદુશો દોષ તો જે લગ્નમાં તે હિંદુશો નિષ્ફળ નિષ્ણતા દોષ તેનાં લગ્ન જીવનમાં આ માટે નિભાવવાં !

મધુ એને સુખી નથી કરી સખી મધુ બીજા કાળને પારણે તો તેને સખી કરી શકે અને મધુ પોતે પણ સુખી થઈ શકે. પોતે બીજાને પારણે તો પોતે સુખી થઈ શકે. હતાં ૫ એક બીજાના સુખને જતાં કરી લગ્ન જીવનમાં ટકાવી રાખવામાં શો અર્થ ?

અને મધુને લગ્નજીવનમાં સુખી રોતે બીજા ઓ સુખેથી કરી શકે છે, એટલુંજ નહીં પણ સમાજ તેની સામે વલો નહીં લે. અને મધુનાં એ લગ્નનો સમાજ બમાલ પણ કશું અપેક્ષા.

મહાન વિચારજગતમાં અસહ્ય તણાવે જતો હતો.

ઓપુરના વર્તનના આપનાં ભુલભુલમાં કહતાં રાખતા પુરવે ખોસા સમાજ માટે એને ફૂંચા કાઢવાની.

ને બીજા પણ આજ્ઞા રહેતો હતો બધા માર પાછા જમતો વિચાર મહાન હતો. મધુને અન્યાય કરવા એનું કોલ રાખવાયે ના પાડ્યું.

ને પાછો વિચારતો કે એકબીજા પાછા જતાં મધુ પુરવે કે કેમ પાછો ફરે તો શો જવાબ દેશે ! એ વિચાર એને પગથાર પડેલી દેતો.

રેલવે આગળ અને મારીમાં એ મેસી રહેતો. મારીમાંથી ઉતરી જવા એના પગ નહીં ઉપડતા. અને ફૂંચા હિંદુશો ને પાછો વિચાર અડતો.

પગથાર એને જમત મારક નિર્દય લાગ્યું. માનસક્રોધ એનો સમાજ નિર્દય રીતે રખો રહ્યો છે એમ એને લાગ્યું.

અને નિર્દય આજ્ઞાથી મધુ ને મહાનના અંતર વચાવે જ જતી.

૪

મળાયાજીના દિવાનખાનામાં મહાન એકલો બેસી રહ્યો હતો.

પરીમાં એ દિવાનખાનામાં અર્ધલીન ચિત્રો એક રહેતો. બીજા પણ કાળ હાથે કાળ તરફ એક રહેતો ને પરીમાં પાછા અર્ધમાં પતી જતો જર માન માંડતો. ને પાછો બીજા પહે દિશાજી ને વિચારજી. એજામતી દુષ્ટિએના પૂર મહીં ઘસડતો

[અનુક્રમિક પ. ૪૧૪ પર]

પુરાણ પાટણના અવશેષોમાં

: પૃથ્વી :

સ્વતાંત્ર ગુજરાતના ગુરુ પ્રતાપથી ગાજતી
હતી વિલવશાળી પાટનગરી મિશાળી બહોઈ ;
જહોં જળર વીરહાકે મુલદોતણી વાગતી ;
સ્વદેશ ગિરહાવહી વિહરતી વિદેશે મહોઈ ;

હિમાલયસમાં સ્વમુન્નત શિશે નસો માપતાં,
મુળ દશ દિગંતસલ નિજ બાધમાં લીકતી
જહાજ જહના તુરંગ પર સિંધુનાં કાપતાં
નયાં પથવિહીન અંતર, વિહારીને સીકતી

કુરૂદિ લઈ આવતાં - રતનરિદ્ધિઓ - આહસે.
હતી: પણ હવે નથી સ્મૃતિ વિના કશું એ રહ્યું !
ન મુક્તિ મલકે, ન શોયેં જળકે, ન લક્ષ્મી લસે !
બધું ય અહીં ! કાળની કપિલ કોપજાળે હણ્યું !

ભગીરથ ન કોઈ બરમ પર જંગ ઉતારશે ?
અપોગતિ થકી હઈ અમર પ્રાણ ઉદારશે ?

હુલ્લડખોર

સમયકે રૂડા

[ગાંધી અંકના પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી ચાલુ]

અંક બીજો

[થોડા દિવસ પછી અંકના પહેલાં જમણાં બોરોની બારીઓમાંથી સૂર્ય પ્રકાશ આવે છે. મેજ ઉપર બાંધેલી દમરો અસ્પષ્ટ રહેવા લાગે છે. થોડા સાધુ જેની હેલન ત્યાં બેઠેલી છે. બહાર બાંધેલી ફેરીઓ સાધુ મેજની બાજુમાં પડેલી હોવાને લઈ છે. અંકના સાંભળી એ જોઈ છે અને અંકની પર ભવ છે. બોરોમાંથી કુખડો પ્રવેશ કરે છે. એ બોરોમાં અંકનીમાં ભવ છે, અને હેલનને બોરોમાં લઈ આવે છે.]

હેલન : એ ખરું છે, એ ખરું પાડે છે તે ?

કુખડો : હા, પાંચ કરતાં ૫ છુટું. સાંકડા રસ્તામાં આપણા માણસોને કુચો કાઢી નાખ્યો; અંકો પાંચ નકામી નીવડી. રાખાન ભવંકર થઈ.

હેલન : અરે, કુખડો !

કુખડો : મારી પ્રિયતમે !

[હેલન એના થોડા પર મોં ખુલે છે, એ કુખડો કરે છે. પછી તે જમણી બોરોની બારી ઉપર ભવ છે. બોરોમાં ભવો કુખડો છે, અને મોંકર દેવરી મોંકર અને એની પ્રિય પહેલાં પ્રવેશે છે.]

હેલન : કું ખીસીય મોંકરે ખખર આપું ત્યાં સુધી જરા અંકિં ઉભા રહોને. (કુખડો પર નજર પડતાં) બૂલ થઈ, સાહેબ.

કુખડો : (ઠીક) નહિ નહિ, દેવરી. (એમ વેગ) અરે મોંકર ! (મોંકર ભવ છે) તેં એને સમજાવી ખરીઃ ઠીક થઈ. મારી મેન એની દેખરેખ રાખો; હું ચિંતા કરીય નહિ. બધો સામાન લેવાર થઈ બધો ! જરા-જરા થઈ આવે.

મેંકર : [ખાખી થોડા પહેલાં, પહેલાં મોંકરે, અંકને નિસ્તેજ થઈ કુખડો હાથ સંભળવા બેસાડેલા એ હેલન છે. પશ્ચિમ પ્રવેશી રીતે અંક બોરો છે.] બોરોમાં છે, સાંભળ, અંક તોવાર છે

[હેલન બોરોમાંથી બહાર આવે છે, અને વિચિત્ર રીતે ત્યાં બધાં રહેલા મોંકર અને તેની જાતે સાંભળી જુએ છે.]

હેલન : (સાંભળી) મોંકર એમની દેખરેખ રાખો.

કુખડો : અરે બોરોમાંની દેખરેખ રાખીશું, કેમ નહિ, મોંકર !

હેલન : તમને અંકનાને જોડો જમણ થયો ?

કુખડો : (સંકેત સંકેત કુખડો) હા ખરું.

[બોરોમાં કુખડો આવે છે]

હેલન : એ એમકુલ જમણી પાડે આવશે.

મેંકર : આ મારે એમને ૫ જાણી રહીય. (પોંચેલી તેને) રહીય નહિ, ૬ જે રહી નહિ.

હેલન : ના, બેન, રૂ નહિ.

[તે મુજબ દોઢ ફિયર કરવા પ્રયત્ન કરે છે.] અને પછી 'અનેસારીમાં' નબ છે. કુલ્હડં એવી પાણી નબ છે. મોફાડં અને તેવી પ્રિયા હતાં ત્યાં જ નિમિત્ત, દેખાતાં હતાં રહે છે. અને તે કુસકાં દબાવવા પાત્ર કરે છે.]

મેફાડં : નેન્સ, તું આ પ્રમાણે કરીશ નહિ: મારે તને ઘેર લાઇ જવી પડશે. અહિં આવ્યા પછી આ મુખાંધ છે. તું ખમાલ કરે છે તેથી હું મરીને દટાઇ નહિં એમ માન્ય છે. ભો, તેં એ બબ્બેને અહિંથી નહારે કાઢ્યાં.

[એ સ્વસ્થ થાય છે અને બારણું ટપકે છે : ફેરાહન એલીવ અને આપા સાથે પ્રવેશ કરે છે. મેફાડંને તે કુતુહલથી અને અનુચિતે નિહાળે છે: આપાની અગ્નિ સળી છે, પણ તેનું વર્તન સ્વસ્થ છે.]

ફેરાહન : બાપએ મને કહેલું: એને આણી તેથી ખુશ થઇ.

મેફાડં : બાપસાહેબ, હું જવાનો છું તેથી જરા એને લાગે છે.

ફેરાહન : હા, હા, પણ એ તો ફેરા માટે છે, નહિ ?

છાકરી : એ જ મને મેફાડં કલા કરે છે ને. એમણે જુનું જ નોંધ્યું: એટલે એ મને કુલવવા એ ઠીક નથી. અને હું એમને કલા કરું છું કે હું સુખાપ રહીશ.

આપા : (એની અગ્નિ પુત્રના મોં પરથી જરા પણ ખસતી નથી) હા, તને કંઈ દરકત નહિ પડે.

છાકરી : તમને આરામ રસ છે એમ જણી મેફાડંને સાતી વળશે, એ એટલે બધી ઉતાવળીઓ છે કે કંઈકનું કંઈક એ કરી બેસશે.

ફેરાહન : આપણુ ફેરાને કંઈકનું કંઈક જવાનું છે. બંદર પર વળાવવા આવવું છે ? એમને આપણે આનંદમાં લક્ષતા મોક્ષવા નોંધ્યું.

એલીવ : કદાચ, એને ચાંદ મળશે.

ફેરાહન : એલીવ !

આપા : ફેરાહી અને લગાઇ શોભે કહેનારમતિ એ એક પાછો ભાગનારો અને એનું તો તમને મમે નહિ.

ફેરાહન : (જલદીથી) હા, તમારું કૈમણ તે મને ખબર છે (મેફાડં સામે દાઘ ધરી) અને એની કાળજી સંખીક.

એલીવ : (મોટા અવાજથી કાનમાં કહેતાં) મારી રોશી એને આપું ?

ફેરાહન : તને મને તે આપ. (મેફાડંને) જુઓ, બાપ અને તમારી કાળજી રાખતો અને અમે એની ખબર રાખીશું.

મેફાડં : છ, બાપ સાહેબ.

[મુલાકાતથી પાછાં એનું પરિણામ નહિ આપ્યું તેથી જરા ઉત્તરે શોટ એ એની પ્રિયા વાદ્ય નુમે છે, એ જરા નિમગ્ન દશાં છે: મેફાડં સલામ કરે છે]

એલીવ : (જવાનોના મેજામાંથી એને પાંડું લીધું છે તે એના હાથમાં એણે તે) એ બહુ મજાનું છે.

- મેરડા : આશર, મીસ.
[પછી એ બીજાને આગળે છે; લાગતી અને પ્રજાલિતના વચનમાં
મુજાબા એમને આશર બહાર લઈ આવે છે]
- કેથરાર્થન : મિત્રાં !
- ઓલીવ : બા, દેશીવી અને લગભ રોકનાર એમને શું ?
- કેથરાર્થન : (ખાતું ભેળા) એ તો નકામું વાત-એ, એમ બકમત ન કરીએ.
- ઓલીવ : પણ મને એક નવી વાત કહેતો !
- કેથરાર્થન : હા ?
- ઓલીવ : બાપુ એવા ખસ ?
- કેથરાર્થન : ઓલીવ ! આ લગભ વિશે શું કહ્યું હતું છે ?
- ઓલીવ : એ લોકો આપણે તામે બરાબર સહેતા નથી. એથી આપણે એમને
મારવા પડે છે, અને એમનો દેહ લઈ લેવા જ જોઈએ. નહિ તો ?
- કેથરાર્થન : હા. પણ બાપુને એ પસંદ નથી: એમને એ ચોખ્ખા લાગતું નથી, અને
એ જ એ કહે છે. લોકો એમના પર શામે બરાબર છે.
- ઓલીવ : કેમ ચોખ્ખા નથી ? મને લાગે છે કે એ લોકો કરતાં આપણે તમા છીએ.
- કેથરાર્થન : ના.
- ઓલીવ : એમ ! કલિદાસમાં તો આપણે કમેલ લાના છીએ: અને આપણે
કમેલ વિનય મેળવીએ છીએ. એથી મને કલિદાસ મને છે, બા, શું
શું કહી તરફ છે, અપભ્રંશ ? એમનો ?
- કેથરાર્થન : આપણી.
- ઓલીવ : ત્યારે તો શું પણ આપણી તરફ સ્વીકાર. બાપુના પક્ષ તરફ આપણે
નથી એ આશોસની વાત છે. (કેથરાર્થન કુળે છે) આપણા પક્ષમાં
ન રહેવા માટે એક એમને હેરાન કરશે.
- કેથરાર્થન : ઓલીવ, મને લાગે છે કે તેમ કરશે.
- ઓલીવ : ત્યારે તો આપણે એમની વિશેષ ધ્યાન રાખવી જોઈએ.
- કેથરાર્થન : આપણાથી મને તો.
- ઓલીવ : આશાથી જનશે-મને એ જ લાગે છે.
- [કેથરાર્થન અને કુળદાસ એકબીજાને રહેવા પડ્યા છે કેથરાર્થન અને
બાપુને એમને કેથરાર્થન આશર આપી આવે છે, જન્મ કુળદાસ એ આશર આપી
મારે આવે છે]
- ઓલીવ : (એને ભેળા-શીમેથી) આજે આજ કુળદાસ લગભના મેદાને જતાના
છે કે શું ? (કેથરાર્થન આશર લેવા છે) કેમ કલિદાસ નથી જતાના ?
- કેથરાર્થન : ના, મારી લાગી.
- ઓલીવ : એ લોકોના સહભાગ્ય, નહિ ?
- [કુળદાસ પ્રવેશે છે. બાપુની લાગણી એ સ્પષ્ટ થાય છે]
- કુળદાસ : બેન, ત્યારે શમ સમ (ઓલીવને) એકમ, તારા માટે આશર ત્યારે
શું લેવા આપું ?

ઝોલીવ : ત્યાં રજીમેન્ટન પર દુકાનો છે ? મેં તો એ જોખમ ભરેલું ધારેલું.
જુબર્ન : જરાય નહિ.

ઝોલીવ : (સમજતા) એમ !

કેથરાર્થન : એ, લાડલી, ગામાને બરાબર બેટ.

[ઝોલીવની આશ્ચર્યજનક આગ નીચે કેથરાર્થન દિશ્વત એક જ કરે છે]

કેથરાર્થન : હું અને બાપાજી સહ્ય દેહ તારી જોડે જ હોઈશું. રામરામ, બાપા :

[એમનામાં જુવન કરવાની દિશ્વત થઈ નથી. અને જુબર્ન કંઈક અને સીધા ચાલ્યો ન્યહ છે. વચમાં સ્તીલ મળે છે, તે વચ્ચે પણ એવું ધ્યાન એવાનું નથી, સ્તીલ અચકાવે છે અને જતા રહેવાનો વિચાર કરે છે.]

કેથરાર્થન : આવો, મિ. સ્તીલ.

સ્તીલ : મીસીસ મેર, ડેલબીનના પ્રતિનિધિમંડળને અહિં આવવાનો વખત થયો છે, બાર થયા છે.

ઝોલીવ : (જાણના નાનો દોઢ બનાવી-ખંધાધમી) મિ. સ્તીલ, ઝીલજો.

[એ ફરકે છે અને સ્તીલ સાંધિયો ઝીલે છે]

કેથરાર્થન : લાડલી, જા બા, ઉપર જા.

ઝોલીવ : બા, મને બારીમાં વાંચવા દોને, ત્યાંથી સેનિટો પસાર થતા જોવાશે.

કેથરાર્થન : ના, અગાધી પર યોડીવાર જવું હોય તો જા, અને પછી ઉપર જવાનું.

[અને ઝોલીવ અગાધીમાં ભય છે]

સ્તીલ : પેલા સાંકડા રસ્તાના આગે બધાં કર સમાચાર આપ્યા. અને તમે આ જોયાં ? (બારામંધી વાંચતા) “ આજે વખતે દેશને બદલાયે કરતા અધમ મનુષ્યોના મગજાટને કાવવા દેવાનું નથી. સમજા સાચા સ્વદેશ પ્રેમીઓ ડેલબીનના અગ્ર પર ધિક્કાર વરસાવે છે. (તે ખીલું કાપું બે છે). “ પોતાને જોખમે પણ કેટલીક જાતના ધોરસેવક જાહેરાત પામવાની એજ રાખી શકતા નથી. રાષ્ટ્રીય કટોકટીના વખતે આપણે હકાતના કુવરની આજે એવા માલસેનાં મોં બંધ કરવા જોઈએ.” એમની પાછળ યુરેયુરા ઉખડી પાયા છે...

કેથરાર્થન : દેશને હમેશા જાલમ કરતા માલસેનાં એકદમ એમને નાપક બનાવી દેશે, એમ મને વધારે લાગે છે, એમના મનમાં શું છે તે જાણો છો ?

સ્તીલ : મીસીસ મેર, હાજર વિરૂદ્ધ બધે બાપણે કરવાનો એમનો વિચાર આપણે પડતો મુકાવવો જોઈએ એ સિવાય કુદરો નથી.

કેથરાર્થન : (સાંજગતી) પ્રતિનિધિમંડળ આવ્યું છે. મિ. સ્તીલ, જાઓ, એમને બોલાવી લાવો. એ આમસજામાં એમના આરડામાં હશે :

[સ્તીલ ભય છે અને કેથરાર્થન કુર વળી રહે છે. પ્રતિનિધિમંડળને તાપક કરવા એક થઈ પછી તે બારણું હપાડે છે, પછી ચાલ્યો ન્યહ છે. મદનની વાત કરવા આખાં દોર એમ દર્શાવતા બાર સહુરદરથી પૂરે છે. સીધી પડેલા અને વિચિત્ર ભેમ્સ દોમ છે. એ પાતળો ને વચો છે. એને

જીરી છાત્રી, શાળાનાં કુલર્ત્તી અને વડા જમાર છે ; સમાજથી અપરિચિત છતાં
કહેયો આપમલકથી એવા મહામુલ્ય ભેટી મહાકર્મો જ'ગથી અને મહાકર્મ
અભિવિરોધી એવી અર્ધજાતના અને અર્ધજાત રીતજાત છે. બહા કપડાનો
ચોરાઝ એવું પહેરીયો છે અને છાત્રી રેસમી દાઢ શોભા આપવામાં પહેરીયો છે.
એની ધાતળ તરત મારેલિસ ખાલે છે-આપિત વચનો, પીળા શેલ મોઢાવરો,
એને અવરતા વાળ અને આઠાઆઠા શેલોવા છે; અને છાત્ર મારકને કાઠ
મીજ વેચતો દોષ તેમ અફૂલથી દાખ એવા મરી મરુતવાળી એને રૂબ છે. એ
જસ પ્રચંડ છે, કાળાં કપડાં પહેરી છે, અને છાત્રી સોનાની સંકળી શમે છે.
એની ધાતળ ચાકરો યોજાર અને છે: પચાસ વર્ષનો, તાલવાળા કંઠ
આપવાના આપવાથી સોનાનાં ચરનાં પહેરેનાં ચેંપાવાળાઓ છે. અને ભાલુ
એને આઠા શેલોવા છે: એને બહી, પીળાસ ધાત્રી આમલી, જરા કપાલુ
ખલુ સાવચેત અને સંકળીય પહેરો છે. એવો છે ભારે દળમત કીલા કપવા
દોઢની બહારને લીધે મોઢામાં ભણે આલુ દોષ એમ કામે છે. પ્રતિનિધિ-
મંત્રકમાં ઉઠેલો વિચિત્ર મિત્રન આલે છે. સંકળીય પહેરો અભાવો,
આપળને વરેલો પચાસ અને આઠ વર્ષ વચેનો મામજન છે. છુટી છુટી,
શોભા પહેરે અને જમણી છુટી ખામી છે.]

કેથરાર્થન : કેમ છે, મી. શેવ ?

કેથ : [છીટી અસરથી વર દોષ એમ દેખાડવા એના દાખ વર વધારે પડ્યું નથી]
મીસીસ મોર, અને તેા ધાત્રી જ નહોતું-મનુષ્યન કડું.

વેસ : શીયતી, કેમ છે ?

કેથરાર્થન : અને તમે મિ, વેસ, મારમાં ને ?

વેસ : આજાર, શીયતી ! આનંદ છે.

રોહર : કેમ આનંદમાં છે, મીસીસ મોર ?

કેથરાર્થન : મારામાં; આજાર, મિ. રોહર.

બેનીંગ : [તાલવાળા પહેરો ઉચ્ચારથી એનાનાં] આ જરા અસાધ્ય પ્રમંજ
છે, શીયતી.

કેથરાર્થન : હા, મિ. બેનીંગ. સદૃશ્યો, મેસો,

[પોતે કહેલો છે ત્યાં છુટી એ વેચશે નહિ એમ જાણતાં, તે જ
તે જમ્મ છે. પ્રતિનિધિમંત્રકમાં કોઠા પોતાની રીતે પ્રમાણે ખાસ
કરોને કુખ્ય વિષયક સુધન પાકું લામે છે અને કેથરાર્થન એ વિષય વર
જવા એકથી જ વળુક છે.]

કેથરાર્થન : એ કાલુમાં જ મારા પાનિ અર્ધિ આવશે. એ આપ સજામાં જ છે.

રોહર : [બીબ કાળાં વિશેષ ઉપચારથી અને મોઢાવાળો છે.] આ સુંદર જગા
છે-મીસીસ મોર, અખાનિંદુલી તરત નજરે-અર્ધિ ?

કેથરાર્થન : રાજમીનની તમારી બીજી સજાએ દેવાય એ' વાંચો.

બેનીંગ : ખજાન મનુ. મીસીસ મોર, આજ એમાં છુપાવવા જેવું કંઈ નથી;
એ સ્વાખ તેા કંઈપણ જ કડું-મરેખર વાંચણ એના પુત્રાસાનાં જ
[અનુસંધાન પૂઠ ૪૬૦]

આપણો શ્રમજીવી વર્ગ

અગત્યના સંપત્તિ

શ્રી

મજૂરીજોની કસ્ટી દશા વર્ણવતી નવલિકા

આધુનિક સાહિત્યનું ઉત્તમ લક્ષણ મળ્યા છે. રસિયન લેખકોને પાસે ચાલી પ્રેમચંદ્ર, મુમેકેટ અને બીજા કેટલાક ઉચ્ચતા લેખક, મજૂરીજોના કુખ્યાં કલ્પનાચિત્રો રજુ કરી મૂકી મંડિતો મારે પૂછા અને અમજીવી માટે અનુકંપા ઉત્પન્ન કરવામાં સફળ બને છે. આપણાં એ શ્રમજીવી વર્ગના સત્ય જીવનમાં કેટલું કરી, તેમની વાર્તાત્મિક દશાને ખ્યાલ આપવા આ લઘુ લેખ અમે રજુ કરવામાં આવે છે.

અમજીવી વર્ગના મુખ્ય બે ભાગ થઈ શકે: (૧) માનસિક અને (૨) શારીરિક. ઉપરાંત બે પેદાશો—મધ્યમ અને ગરીબ.

આમાં સામાન્યતા: પહેલા અને બીજા વર્ગનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે. પ્રથમ વર્ગના અમજીવીને ખેરાક, પેશાક અને મોજીશોખ ઉપરાંત સામાજિક લાગણા દસરમ તાણવાના હોય છે. એથી એ વર્ગને કેટલીકવાર આના-પાઈની પ્રજા ત્રુટિ પડે છે, અને 'ઉભાજડ કે વસતિમાં લૂંટાય' એમ લાગે આપણાં દેવામાં ઉતરવું પડે છે. આ વર્ગની દબાવતી પગારને દિવસે હોય છે; અને મહિનાનાં ઉછા લાગ્યાં શર કરેલાં ખરેખે નબળાવા દબામાં આચકાં બરવા પડે છે; આવા વર્ગને બેચતની મારામારી હોય છે, તેમ જ સામ્રાત મોંઘવારી અને બેકારોના જામાનામાં તે દેવાના કુંઘાર નીચે કચકાં વાની જાણી જાણે કરજ પડે છે. આમ મધ્યમ માનસિક શ્રમજીવી વર્ગ; એનાં યોગ્યપૂરમાં તણાવો રહે છે. એનાથી એક રૂપિયા પછી બચાવી શકતો તો નથી જ; એનાં બેક-પોરડાનાં ખાતાં ચાર પાંચ રૂપિયા કે ચાર આનાથી જ પૂરાયલાં રહે છે.

આ વર્ગ પછે બાકે વિગે રહે કરી શકે છે. પરંતુ બરજી નિયમિત ખેરાકો અભાવે કે લીધેલાં લોનના કારણે અતે ધાર્યાં નાણાં મેળવી શકતો નથી. એથવા એના મરજી બાદ એના વારસ 'સો ના સાક' પામે તો કુતાર્યાં મનાય છે. આ વર્ગને સત્યા, સમાજ અને બીજા ઉપજીવીઓ મૂસે છે; મોજીશોખ તેને પોટે છે; અને સર્ગાલ્લામાં તેને રગડો બદખાંબુ બનાવે છે.

આ વર્ગની વ્યક્તિ જીવે ત્યાં સુધી કામ દસડવા કરે છે, અને એથી જ ધર્મ કમ્ય અને કામ સાધવાના અભાવે સ્વમેલ મેળવી શકતો નથી.

સામાન્ય પંક્તિના વ્યાપારોએ, ખાનગી નેકરી કરનાર, જોહાં પ્રચારનાં યોજોજિક સાહસ એકનાર, વેચ-વરીત અને પત્રકાર, શિક્ષક અને કુકારનાર આ વર્ગમાં બસાવી શકાય.

એનું મજાન નામે તેના પત્ર ચલવા નોંધાએ એ ન્યાયે બીજા વર્ગમાં મહેનત મજૂરી અને વૈતર કરનાર આગળ આવી શકે.

એકા મામ ડોડી-કહેરમાં મજૂરીએ આવે, ત્યારે તેને કહેરના આગોદવા અને કાર્યપદ્ધતિ માફક આવતી નથી. આથી તે ફટિલ વરે, જૂખ્યા પેટે, બચત રાક્ષસના કે કાજીની મારવાડીના વ્યાજ દેડના પંચમાં દસાવે છે. આ વર્ગને જે પ્રમાણમાં

સામાજિક જોડણીઓ દોષ તે પ્રમાણમાં મલુમતી ઉભૂપ મોટી દોષ છે. આ કારણથી જે વર્ગ વધારે કમચાલુ છતાં અધિકાર રહે છે અને 'હાજર સો હાથવાર' મળી પોતે કમા કરેલા 'પ્રજાજ્ઞા સર્વોમાં' મંડુ વિહાર કરે છે. આ વર્ગ મિત્ર મનુર, રેલ્વે મનુર, આદી રેલ્વે ફેલ્ડર, નાનરમાં લેતાં ઉચકતાર, કલિય સતાર નીકે મનુરીએ જાનાર, દેશ પાટી કરનાર, તાર ટપાલમાં ઉભી પાવરીએ કામ કરનાર અને એવા જ નીચ ઉપયોગીઓ બનેલો હોય છે. જો વર્ગ અજાણતાને છોડે જ સુખ માને છે. વળી જો વર્ગ વર્તમાનમાં જ માનતા હોવાથી જૂલકાળના અનુભવો જુએ તો નાખે છે, અને જાણિ જિત્યા માટે નિયંત્રણથી કે પ્રારબ્ધ લાડી બને છે. પોર્ટુ ગુમાન, મમત, જોકે, કાચી સમજ, ભોળપણ, બસન, સંવેદન વગરની જાણ અને સ્વાસ્થ્ય તેમ જ કવચની અણુપ્રમજ આ વર્ગને આજી સર્વ તરફ ધસડી જાય છે. કારીરિક શ્રમજીવી તરીકે વર્ગ મોટા પ્રમાણમાં છે, તેમ તેનો નાશ પણ પણા જ મોટા પ્રમાણમાં થતો જાય છે.

આ વર્ગને યોરથામમાં લાજ માત્ર જો જ છે, કે તેની પાસે મૂલીલદી જેટલી સખત સિત્ત સમોજ આજી નથી. આથી જો વર્ગને જેમ જાગરો દોષ તેમ સફળ રીતે ઠાકવણ સતા થાઈ શકે છે.

વળી આ વર્ગમાં અતીતિમાં અણુઓ અનુભવે પ્રાપ્ત થઈ કમિઃ વિગતો વિચાર જેવાં તીવ્ર છે. તરીવાળના મજબૂતે તેમ જૂલકાવા બસનવિહારી બનાવે છે, ક્રિડા જ નહિ, જો જ અનુભવ તેને પેલા કે ભોળપણ માટે અભિચારના વિગતો દોષ છે. આ વર્ગમાં સુલભતા સહચાર, ભાગદશ, સ્તેષ, અણુ, કૃતમતા અને અજાણ પ્રણુ મજબૂત માન્ય થઈ છે. આ જાણ અણુઓ પ્રજા તરીવાળ, નીકે અને અજાણ દોષ છે.

તીલે અને ચોરો વર્ગ આપણા દેશમાં મૂલીલર પ્રમાણમાં છે. તે વર્ગ દુક મિલક, કોળ, દરામખાલ અને અનુભવ કરનાર જાણાય છે. આ વર્ગના લેખી કૃતિમ કોળના માટે નિદેશાત કરનાર દોષ છે; પણ કુદરતી સૌજન્ય તેમજાથી અનેક વર્ગ દર દોષ છે. આવા મિત્રવર્ગના અણુઓ પણ મિત્ર જ દોષ છે અને તેને જૂલ પાસના પ્રણુ માનસજાઓની અવિરત મહેનતની આરમ્ભતા છે.

સિનેમા સાર, રાજિક કારીઓ, મુઠાલો, સરોઈ, મૂલી રાખી પેસાદાર પથે પગતા સહજ અણુઓ, કંચાલો, નિર્ભય ઉપચારી અસ્તિત્વ સખાજર નેતાઓ, વેતન લેનાર જાણુઓ, પ્રોપેસર અને ચેલરના શેરો આ વર્ગમાં જાણે જાય છે. જો વર્ગ જાણે જ પેસે કુખી દોષ છે, અને પોતાની દોષિવારીના કાંઈને લીધે સ્વમાન-સરમ સરજાય અને મેતમાજા નિમુલ્યની આરમ્ભતા દોષ છે.

આ સર્વ વર્ગની દશ કુખરસ-સારી દોષ તે દાહતી સખવાતા લેખાવ આ ૧ જગવળીમાર કહેશે કે કુદિવર્ધક અણુઓ સિલ્લુ; સખનીતિયો કહેશે કે સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય; પ્રમાણમાં કહેશે કે નીતિપ્રચાર; અણુઓએ કહેશે કે લખ-વિનિમય અને સામાજિકતાએ કહેશે કે સંપૂર્ણ માનવી તરિકે કુખવાતી તાલિમ.

આ સર્વ મુદા ખાનમાં લેતાં જો જ મુદાલેખમાં-સખવર્ગમાં કદી કાંઈ કે ને, અણુ અને દોષ.

‘ મને હૃદય હોત તો ’

: પૃથ્વી :

મને હૃદય હોત તો, નવ વૃથા વહાવી હતે,
કોર સુજ અરમ્યા હૃદય પ્રાંતરે, તાહરાં,
અનંત, પ્રિય, બહુવી, નયનનીર પીયૂષની ;
અને હૃદય હોત તો, ઉર અગ્રામ લાવો તણા
સુરમ્ય પ્રતિબિંબમાં તવ મધુર કાંઠો પ્રિયે !
ન વંધ્ય કદી રે’ત કર્શન હીણાં જ મારાં સખી !

મને હૃદય હોત તો ?

નહિ-હૃદય તો હતું, અમિત ભિન્નિઓએ હતી
તને મુલમ સ્વપ્ન રી, ઉરજ ભાવનાં મંજરી
સખી, મુકુલ પન્ય કલ્પન સખી, પ્રિયાને, ઉરે
સદા હસતી ચાંપવા, નિરખવા જ કદલોલતી
ગરીબ સુજ પ્રાંતરે, સભર સ્નેહ હૃદયે હતો,
અને નયનનીર એં ય, પ્રિય ! ક્યાં ન સીંચ્યાં હતાં ?
અનન્ય છલકયાં રસે પ્રણયકાંઠાં પારેવડાં
હતાં ન પ્રિય પાકળ્યાં હૃદય તાહરે પામવા ?
હતું, હૃદય તો હતું, પણ તમા તને ક્યાં હતી ?
હવે નયનઅંજુ યાં, ઉર જન્મું યદા ભેતમા ?

ચણા અને ભાભી

જનમસાક સુનસક.

રતના ને

તિલાબી સૌમ્ય પ્રતિમા નિઃશ્વસ્ય મુન્નાપુરીને ઉદ્દેશીને દષ્ટિએ નીકળી રહી હતી.

એ પ્રતિમાની આસપાસ ચોપાદીનો વિસ્તાર થત્ય, નિર્જન, અચેત દીકરો હતો. માછીએના કાળા, અંધારા, વિચિત્ર મંથનના ક્રિયા અને રેતી પર આગોડતા એ તથુ મજબૂત મુન સ્થિતિ સમવલતા હતા. કિનારે જંગલગતી મોટી દીપસેનાનો પ્રકાશ થોડા કલાક અમાફિ વિસર્જન થયેલી માનવ મેદનીએ એ મહાનુભાવના મરણ આગળ રેતી પર પર તળેલા, વેરભુમેરણુ ખેડેલા અમળ, નાળીએરનાં કાચલાં અને મડેરીના કુચાં આકર્ષ કરતો હતો.

કુર કોઈ અકુલી સારંગીનો જેરી સુર બસીયા થેસ મંબીર થોપ સાથે બળી જતો હતો.

- શતથ ને.

તિલા પ્રતિમાના પાપ આગળ રેતીમાં જંભાવણે સુરેશ મહેતા, બી. એ. પોતાની ભાભી, પાતળી કાચ સંગેલી, પીથિલાની પોં ઉતો થયે. એનો ટેક મુન્ને-ભાષણે અને એ પાછો નીચે નેસી મણે. એ બાજુભાષે એ લાગણી ઉઠા, કાળા, શીતળ તરંગ અણી નેહ રહેલ. આપસાત ફેલા, ના, સુરેશ એવી યેમી મારીને પ્રથમે નહોતો, એણે ઉચે નેપું. પળે બાજુ મંથનના મુખ સામું નેહ રહે. "તમે છું ક્યું?" એ બાજુભાષે, "મીતા રહસ્ય, મોરાજન, દેસ કાને આત્મલલિલન, પલુ તમારી અગવલે મારે મારે-તરણ પેલી માટે-પું ક્યું?" એક નિઃશ્વાસ નાંબી એણે નીપું નેપું. મીતા રહસ્ય અને મોરાજનના કાંની પાપડી પર નિઃશ્વસ થયેલું કોઈ પછી સહેજ પાંખ ફરકવી, થાંત મધું.

સુરેશ મહેતા બી. એ. પાછો કચમચલે ઉતો થયે અને એણે એક વિચિત્ર ઉવમ આરંભ્યો. રેતી પર આમતેજ ફરી, શોષી, મોઠાએ પીથિલાં લીલાં નાળીએનાં પંદર થીસ કાચલાં એકાં ફરી લાગ્યો અને પછી નીચે નેસી, એ કાચલાંમાંથી, આંખની-એ આંખનીએ ખોલરી, જાણતાં ચોરી રહેલું કોપર નીચે તે ખાલા લાગ્યો. "આજ તો નકીલ નેર કરે છે," એ હસ્યો, "કી કોપર નીચેલું." "પછી કુપા થાંત મધ કોવ તેમ આનંદથી એ ઉપેર અને મોઠાએ, "નેહએ, બેન, હવે તારું નસીલ." એ ઉડતો કાચળ ઉચી લઈ, એ નાં મણ વેમનાસ મોઠા દમ મારી મેસે છે નાં મણ, અને રેતીમાં વેરાવલ અણ એક પછી એક ખેળી, નીપું કાચળ-માં મોઠા કરતો મણ, આખરે એક પલુ મણે રહી નથી મણ. "એમ એતી આગી થતો, એણે કાચળમાં એકાં કોલા ને તથુ મુદી અણપું મંથનથી પડીકું નાંપું અને પાછો એ નિલા પ્રતિમા અણી આંખે રસ્તામાં કોઈ નેગા નાને પડી મણે

અથવા ફેંકી દીધેલા કાંઈ એવે મહાન હિંમત, અથવા પડીકામાં બાંધી લીધેા અને ત્યારે આટલા ગમથી યાત્રી ગયે હોય તેમ પ્રતિમાના પાંચ આગમ લખાવેા. આને પાંચ દિવસ થવા સુરેશ મહેતા સેજ સતે આ પ્રમાણે યોજાઈસંચય કરી, પોતાનું અને પોતાની બહેનનું શુભરાત કરેલા. કારણ-બહેતાની જરૂર છે કે સુરેશ મહેતા ખી. એ. બેકાર હતો. ગયે વર્ષે જ્યારે ખી. એ. માં પાંચ મરેલા ઉમેદવારની ટીપમાં પોતાનું નામ વાંચ્યું ત્યારે એ નાખી ઉઘો. એને યશ કે હવે કું તરી ગયો, પણ જ્યારે એ નોકરીની શોધમાં નીકળ્યો ત્યારે એને આશ્ચર્ય થયું કે નોકરી રાખનાર ખી. એ. યું તે સમજતા જ નહોતા કે એમને એ ઉપાધિની કિંમત જ નહોતી. એ બધા માણસો ઇંકરીય લોકક કે ચોસરના કાલનું આગ્રહ સાહિત્ય કે કુમાર સંભાવ વિના જ ચલાવી સેતા હોય એમ લાગ્યું. આખરે ઓરચાનની એક શાળામાં એને બે માસ માટે કામચલાઉ નોકરી મળી. પણ પછી ત્યાર પછેની હાલમારીનો વિચાર કરતાં સુરેશ કમકમી ઉઠેલો. એક પ્રેસમાં એ કમ્પોઝીટર તરીકે રહ્યો. પણ, જાણેકું વાંચનું મહેલું છે તેટલું જાણીતાં ખીનાં ગ્રાહકનું મહેલું નથી એ એ સમજ્યો-અને પ્રેસનો માલિક પણ સમજ્યો. ત્યાંથી ફક્ત મળ્યા પછી, એક બેચારી, બોલીસમાં એને ફરીયાદ કરાઈની નોકરી મળી. પણ જાણેકું એને કાંઈ એ વી. પી. કરતાં કે કનીક બંદર પર માલ ચલાવી 'બીલડી' જમાવતાં રીખનું નહતું એટલે એક મહીનામાં ત્યાંથી હારજતી મળી. અને ત્યાર પછી સર્જન બેચારી, હાલની નિર્ધનતા કાંદવાદીની જે આશમાં બાધબહેન અને માએ પંદર વર્ષે કલાકમાં હતી, તે આલ મહેતાજી જ મા મરી મજ તેને એથે દિવસે ટાંચ લાગ્યો અને કમ્પાટ ખૂરશી ઉપાદી ગયો. પછી વાચન્યુક્તિય રાચરચીકું જે રહ્યું તે વેચાવ તેટલું વેચ્યું. હવે તો માત્ર બે તળાઈ અને ચાર વાચન્યાં કોખમાં બાકી રહ્યાં.

દર કાંઈ મોટરનું મૂંગણું રજની પર પોતે કરેલા અત્યાચારથી લજવાઈ ચાંત થઈ ગયું.

અચાનક તારાગણના આંખબીઆમણ વિનિમયથી આંખ મીંચતો સુરેશ જમણી ઉઠ્યો.

"ખીડી રાખો છો કે, માસ્તર." થોડે દૂર જાણપણે પ્રશ્ન બોલ્યો.

સુરેશ ચમક્યો. એ પ્રશ્ન ક્યારે પોતાની પાસે આવી ચૂતો તેનું. પણ એને બાત નહોતું. પોતે ઉંઘી ગયો હતો.

"ના, મને ખીડી પીવાની આવડત નથી."

"ક્યાની આવડત છે કે કે દાઝ ધાવળની ?" રેકા પ્રશ્ને કર્યું.

"પેટ ભરવાની આવડત હતી; પણ આજે પાંચ દિવસથી એ વ્યસન પણ ચૂક્યું છે."

"ખરું કદો છો કે મેં તમારા ગજવણી જગની લીધી. પણ મને એમ કે કનીક ખીડી સંતાડી દોય."

"તમે - તમે -"

"હાથ, કું ખીસ્યા કમ્પોઝીટર યું. સિવકનું નામ માફ મહાવણી સમિતનું હતો. પોલીસ ઘાટમાં ચાલ કરતી વખત સરકારી વધીય એક પીળું કામગાઉ મેંકરેને

આપે છે. તે આરોપીના ઘખલાની ટીપ હોય છે. મારે મારે એ કાગળ કઢાડવા પડે છે. પણ અમરાણી નહિ. તમારા ખોટામાં તો આવ ચલ્યાનું પકીકું ને રાખાવ હતા. તે અપામન છે.” માકુ હસ્યો. રેનીનો હવેલો કરી, તે પર માથું ઝોડારી બોલ્યો. “ ખીમા ખાલી છે ત્યારે તો બલેલા હશે. હું મેં સાત ચોપડી બદલે તો.”

“ હા.”

“ ફનીઆ સેનાન છે. બલુચ કરતા હલુચમાં કમાણી છે. જુઓ, ” માકુએ આંખો ચીંધી. એક મોટી ચગાતી મોટર થોડે દૂર ચોપાડીની પગથી આગળ ચોળી. તેમાંથી એક પુરુષ ઉતર્યો. એણે કાનથીરતો સુટ પહેર્યો હતો. માથે રજવાડી ફેટો ખાંચો હતો.

“ જુઓ, ” માકુ બોલે યહ બેલ્યો, પેતો માણસ. તમે એમ કારો છો કે એ પ્રામાણિક કમાણી પર મોટરમાં ફરે છે? બાઈ અત્યારે તાજાંબહાસમાં ઘામ ઉઘાળી, મગજ થકું કરવા આવ્યા હશે. એના ખીસામાં કાંઈ નહિ તો પાંચસો રૂપીઆ હશે. ”

જાણી શક નેતો હોય તેમ પેતો રજવાડી પુરુષ, ચરંબાર બેંગ્લેન્ડ તરફ નજર કરતો, પગથી પર આંટા મારવા લાગ્યો. પછે એણે તિલક પ્રતિમા તરફ, માકુ અને સુરેષ પર નજર કરી અને પાંચો બેંગ્લેન્ડની દિશામાં તાકી રહ્યો. પાંચ મીનિટ પછી એ દિશામાંથી ખીજ એક મોટર ચલી, તિલક પ્રતિમા સામે પગથી આગળ ઉભી. તેમાંથી એક પુરુષ ઉતરી. પેતો રજવાડી પુરુષ એ કુચીની સામે ગયો, અને એની સાથે ચાન કરવા લાગ્યો. પુરે પોતાના ખીસામાંથી એક મથું પાકિટ કઢાવી કુચી સામે ધડું. પછી એ જાણુ વચ્ચે કંઈક રકમ આવી.

માકુ મકલાણી વેઠ્યો. “ શમ, શમ, આ વખત પકાપો તો જામ ટીપ, ” પીધલાની ચાએ એ પેલા રકમ કરતા વુલક પાસે ગયો. તેમની પાસેથી, પકાઈ થકાને. રેગ કરી એણે અચાનક બાજુ તરફ એક એ. રજવાડી પુરુષના હાથમાંથી પાકિટ ખુંચાવી, રોટ મૂકી.

“ ચોર, ચોર. ”

બેંગ્લેન્ડની દિશામાં દોડતા માકુ મકલાણીનો પેલ રજવાડી પુરુષ પીઝો લીધો. એની મોટરનો શોફર ગજ શોડી કુમકે ખાસો. પેની કુચી પોતાની મોટરમાં જઈ બેઠી

“ ચોર, ચોર. ”

રેની અને નાંક પર લોરેલા બેકાઈ. છતાનીની દેહલને બોલતે સુતેલા નોકરો અને કોચેનની મતીમાંથી ઉંચકા ગાંધીવાળા દિશામાં સામેલ થયા. પોતાનો રસ્તો પેરાવતો નેહ. માકુ ચડીશકારે દોડ્યો પાંચ રેનો-દોડતો એ તિલક પ્રતિમા બાણી આવ્યો. એની પુટે રીસેક હાથને અંતરે રોજું રોજું હતું. માકુ સુરેશની પામે યહ પરાં ગયો. જતાં જતાં એણે સીસાથી કાચમાંનું પાકિટ નીચે નાંખી દીધું. તે કાચના કમરમાં પાડ્યું. પચામ માનદ થય, ઉપાક, જુટ પહેરેલા, અંધકાળા એ કમરો ખુંદી, રેની ઉઘાડી, આગળ પતી ગયા.

પાંચ મીનિટ પછી સુરેષ ઉભો થયો. હો તે ચોર જાણું જ નેહંમે. સકિત દેખ કે નહિ. બેન ગજા મારે મદ એવો બેની રહી હમ પેને પેતો રજવાડી ખામા

મિષ્ટ કાપરાથી પોતાનું પેટ ભર્યું અને બેઠેન જોવીસ કલાકથી લાંબુ કરતી પડી હતી. એણે ચાલવા માંડ્યું.

"ઉભો રહે," એણે એક સત્તાવાદક અવાજ સાંભળ્યો, પાછા ફરી એણે તે પોતા રજવાડી પુરુષ ઉભો હતો.

"ઉભો રહે. તું પણ એ ચોરનો મળતીઓ છે."

"આપની ભૂલ થાય છે," સુરેશ બોલ્યો, "મારે ને એને કશો સંબંધ નથી."

"એમ ! એ વાર્તા પોલીસને કહેજો, બોલ, એ તારો જોડીઓ ક્યાં રહે છે ?"

"હું આપને કહું છું કે મને એ માણસનો લેશમાત્ર પરિચય નથી."

"હીક, તમે બોલવા પરથી લાગેલા લાગે છે. ક્યાં સુધી ?"

"છ, હું ખી, એ, મથો છું."

"મારે એક મારો સેક્રેટરી જોઈએ છે. પગાર બસો સુધી, તમે કામ કરી શકતા હો તો—"

"છ, હા."

"ચાલો ત્યારે, મારે એક અમલનો કામગીર પોલિટિકલ સેક્રેટરીને લખવાનો છે."

"આપને વધી ન હોય તો કાલે સવારથી આવું. આપનું સરનામું—"

"મારું નામ વીરસિંહ. આમદેવી પર મોટા રોટનો બંધો, જોયો ? પણ તમે અત્યારે આવો તો સાર, કામગીર લખતા પહેલાં તમને આગસો લખાણ પત્રવ્યવહાર અને ટેકસાઈ ફર્સ્ટાવેજ જોવા પડશે. કામગીર સવારે કાલેકાંધ સેક્રેટરીઅટમાં પહોંચાવવાનો છે. તમે અત્યારે આવો તો ખરડો બનાવી નાંખીએ અને સવારે કાંઈપ કરાવી લખશું."

લક્ષ્મીનું આગમન અને મોડું ધોવાની કહેરત સંભારી સુરેશ વીરસિંહ સાથે ચાલવા માંડ્યું. એક વીરસિંહની મોટર પાસે પહોંચ્યા. વીરસિંહ પેલી યુવતીની મોટર પાસે ગયો અને એણે યુવતીને કંઈક કહ્યું. યુવતીએ સુરેશ ભણી ઉઠતી નજર કરી, પોતાના ધાડીલા ખભા સહેજ ઉંચા કર્યા. પછી પોતાના શોરને દુકમ આપ્યો. મોટર પાછી વાળી.

વીરસિંહ પાછો આવી પોતાની મોટરમાં બેઠો અને સુરેશને પોતાની પાસે બેસવા સમજ્યું. યોપાડીથી ગામદેવીનો વાંક લેતાં સુરેશ યુવતીની મોટર વાડકેઅરનો ડોળાવ ચડતી જોઈ, તેણે અપ્રતિમ લાવણ્ય ! સુરેશ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. પોતે એક નિધન નાશર અને એ યુવતી તો કેટલું રાજકુમારી હતો—એના મુખ પર પ્રતિભા, એગ્ગસ, રાજતેજ હતી.

વીરસિંહની મોટર આમદેવી પર એક બંધા સામે ચોખી. વીરસિંહની પાંદે સુરેશ બંધામાં પ્રવેશ કર્યો.

"આમ."

બંધાને પહેલે માથે એક સુશોભિત ખંડમાં વીરસિંહની પાછળ સુરેશ ગયો. વીરસિંહે ખંડના દ્વાર ચંદ્રથી બંધ કર્યા.

"અને હવે," વીરસિંહ કમ્પ્લેક્સ અવાજે બોલ્યો, "અને હવે—મારા તારો જોડીઓ ક્યાં રહે છે ?"

ચીની પ્રવાસી હયુન સંગ

ભરૂચ-ભરૂચમાં ઈ. સ. ૬૪૦

ધનપ્રસાદ મુનશી

[ગતિકા ૫૬ ૩૩૪ થી ૩૪૬]

(૨)

ભરૂચ

લી એટલે ૪૧૩ થી ૪૧૭ માઇલ અને પાટનગર-ભરૂચ નગરો-ધેરાવો ૨૦ લી નો સમભવ સવા ત્રણથી સાડા ત્રણ માઇલનો મંથમાં જણાવ્યો છે. નર્મદા-ત્રી-ટો-નડે બર કચ્છના- (પો-સુ-મી એ-વે) વચ્ચેનું છે એમ સી-યુ-કી મંથમાં ઉલ્લેખ છે. પ્રાચીન કાગથી આપારનું કેન્દ્ર, ટોલેમી અને ' પેરીપ્લસ 'નું વ્યાખ્યાન વર્તમાન ભરૂચ સાદ દેશનું (ટોલેમી-ભારીક દેશ) પાટનગર હતું.

કનિષ્ઠ સાહેબ પોતાના ' ઈન્ડી પ્રાચીન જૂનાગઢ ' નામના મંથમાં સાહુ પ્રવાસીના ઉલ્લેખ ઉપરથી ભરૂચ રાજ્યનો સીમાવિસ્તાર આ પ્રમાણે બતાવે છે. " ઉત્તરે મરી નદી, દક્ષિણે કચ્છ, પશ્ચિમે અંબાલનો અખાત અને પૂર્વે સગાદિ. હયુન મંથ ભરૂચ અને વચલીને દક્ષિણ દિશા સીમાત પ્રદેશમાં અને સૌરાષ્ટ્રને પશ્ચિમ કાગનમાં આપ્યાનું જણાવે છે. જનરલ કનિષ્ઠ નવામા રાહી સોદાનરના ' પેરીપ્લસ ઓફ ધી ઇન્ડીયન સી ' (ઇ. સ. ૮૦)ના મંથના આધાર પ્રમાણે ભરૂચ ઊંડી દક્ષિણમાં વર્તમાન દેશમાં જતાનું એમ જે તેમણે મને છે એ ઉપરથી નર્મદા ઉપરના -ભરૂચ વચલી અને સૌરાષ્ટ્ર પશ્ચિમ કાગન વર્ષના પ્રદેશ હતા, એમ ખબર આપે છે. તેથી સાહેબ વધુ નેવિ આપે છે કે : ' હયુન જાતના સેકમાં હયુન સંગ વચલી રાજ્યનો ધેરાવો ૧૦૦૦ લી અથવા ૧૦૦૦ માઇલનો આપે છે. પ્રવાસીની આ હડીત માન્ય રાખીએ તો વચલીની સીમામાં સુરત ભરૂચ અને સૌરાષ્ટ્ર (કાશિયાવાડ) પ્રદેશનો સમાવેશ કરતાં વચલી આજાબનેક ધેરાવો બરાબર આવડાનો સંભવ રહે છે. પ્રવાસીના મંથમાં કેટલેક દેશો સીમા વિસ્તાર વિશે ચેરમખજ જોવામાં આવે છે. એના સાધુના ભરૂચના વર્ણનમાં એ રાજ્ય સ્વતંત્ર હતું કે કેમ સાચાનસાચી હકીકત તથા હતું તે જણાવવું નથી, એ સમયે સત્તરમી વચલી માગવા અને સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યો આવેલાં હતાં સાદના સેકમાં આ પ્રદેશ હોપકપ (કાશિયાવાડના હોપકપ) એકે વેરેરે સ પામેલો હોવાથી તે ઉપરથી એ રાજ્ય પ્રવાસી વચલી સમાવ્યનું અંત (વિભાગ) સેવાનું માનવાને કારણ મને છે. ટોલેમી જમાણે વ્યાખ્યાન (ભરૂચ) ભારીક દેશનો (સાદ દેશનો)^૧ વિભાગ જણાવે, હયુન સંગના સમયમાં વચલીપ્રદેશ

(૧) Amiens Geography of India by Cunningham Edited with Introduction and Notes by R. M. S. page 374-375.

(૨) સાદ દેશની સીમા કાગન પ્રમાણે એશિયનની હતી રહી છે. સાધાન્ય માન્ય પ્રમાણે મરી નદીની વાગી નદી કુપીનો અંત પ્રદેશ તાક નામે એકાગર, કેટલીક વખત

ઘાટ દેશનો વિભાગ ગણાતો. ઇસવી દસમી સતાબ્દીમાં ઇપી-હોકલ વસમીને 'ગલદાર' સામ્રાજ્યનો એક વિભાગ મળ્યો છે. 'ગલદાર'નું મુખ્ય નગર અનલવારા-અંબુદિલ પાટણ હતું. અંબુદિલનાં ચીનીયાનાણુ આવી ગયા પછી લગભગ દોઢસો વર્ષ પછી સ્થાપન થયું. એમ ખબર પડે છે. આ બધી હકીકત સંકલિત કરતાં ભરૂચ વસમી રાજ્યનું એક અંગ ગણાતું; અને હવેનું સંગે ૧૦૦૦ સાંકલનો ઘેરાવો જણાવ્યો છે તે વાસ્તવિક લાગે છે. ૪

કનિયામ સાહેબના આ કથનમાં ભરૂચ રાજ્ય વસમીના ચૈત્રક રાજના રાજ્યગત તથા અને એ દેશનું અંગ ગણાતું હતું કે કેમ એ વિષયમાં સમકાલીન ઇતિહાસ કંઈ કહે છે તે નોંધ્યો.

હવેનું સંગ ગુજરાતમાં પ્રવાસ કરતો હતો એ સમયે ભારત વર્ષમાં ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બે મહાપ્રતાપી સમ્રાટો ચીરવચી સાસ ફેરવતા હતા. ઉત્તર ભારતમાં સમ્રાટ હર્ષવર્ધન ચાલુક્યર અથવા કનોજમાં, અને મહારાષ્ટ્રમાં-વડામીમાં (પદામીમાં) વીર ચીલુખ (સોલંકી) બીજો પુલકેશી રાજ્ય કરતા હતા. અને મહાપ્રતાપી સમ્રાટોની હકીકત હવેનું સંગે પોતાના મંથમાં આપી છે.

સી-પ્ર-મી મંથમાં વસમી વિશે આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે: " ૧-લા-પી (૧૦-૧૦-પી-વસમી) નો ઘેરાવો ૧૦૦૦ લી અને રાજનગરનો ઘેરાવો ૩૦ લી. બીજી રીતે નાગરિકોના રીતિ રિવાજ, ઉપજ, હવેમાન માગવા પ્રમાણે રાજકર્તા કુનિય કુળનો અને માગવા આગલા રાજ ચીલાદિત્યનો બનીતો, વર્તમાન કાન્યકુબ્જનાં રાજ્યાધીશ ચીલાદિત્યનો જમાઇ કુ-સો-પો-પો-ટ (૧૦-૧૦-પી-પો-ટ) કુવબટ. તે સ્વભાવે ઉમ, સાંકા વિચારનો અને બૌદ્ધ ધર્મમાં માનનારો છે. ૧૫

મંથ ઉપર એ સમય પછી ચીની પ્રવળી નોંધમાં વસમી 'દેશનું' સ્થાન 'ઉત્તર યો-યો' ઉત્તર ઘાટમાં અને ભરૂચ પ્રદેશનું સ્થાન 'દક્ષિણ યો-યો' દક્ષિણ ઘાટમાં જણાવ્યું છે. માગવા દેશની દક્ષિણ પૂર્વે હવે અને સોરઠની પશ્ચિમ સરહદ મઢી નહીં સુધી આવી અડકતી. આનંદપુરમાં (વર્તમાન વડનગર-પ્રાચીન આનંદ) સ્વતંત્ર સત્તા નમેલી, પશુ આનંદપુર અને સોરઠ માગવાના રાજ્યની દક્ષિણ તળેના દેશ કહેવાતા. માગવામાં હવેનું સંગનું આગમન થયું તેના ૬૦ વર્ષ અગાઉ ચીલાદિત્ય નામનો રાજા વ્યવસ્થિત રાજતંત્ર મચાવનાર અને પ્રીતિથી પ્રખરતું પાલન કરનારો રાસન કરતો હતો. વાગાણુ જાણ્યો ત્યારે કયો નરેન્દ્ર રાજ્ય કરતો હતો તે મંથમાં આપ્યું નથી.

વસમી નગરની મહેલ તામ્રપત્રો પ્રમાણે એ દેશમાં ચૈત્રક સેનાપતિ બહાનના વંશનો બીજો કુવબટ (મંથનો કુવબટ) કિંવા બાલાદિત્ય સત્તાધીશ હતો. તે કુનિય કુળનો અને બૌદ્ધ ધર્મમાં માનનારો એમ મંથમાં ઉલ્લેખ છે. કાન્યકુબ્જમાં 'પરમ સામ્રાજ્યવીર' પદના સુધીને લાઠ દેશ મહેલનો એમ ચીલાદિત્ય, તામ્રપત્રો અને સોરઠપત્રોની નોંધણીથી ખબર પડે છે.

(૩) Elliot's History of India Vol 1 p. 63.

(૪) 'દિલ્લી ઇમ્પીર બ્લોક્' ઇન્ડિયા પૃ. ૩૨૧-૩૨.

(૫) Houghton Records of the Western World by S. Boal Vol. II p. 206.

મહાશ્વરે 'શી ધ્રુવમત' એમ લખાણ આપ્યું છે. કાંઈકિંમત ૧૪૦ માં વર્ષના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં હુવનનું માગવામાં અને એ જ વર્ષના નવેમ્બરમાં તે વચલી પહોંચ્યો હતો. હુવસેન-કિંચ બાલકલિપ્ત નોમ્મ મામમાંથી^૧ વચલી સંવત ૩૨૦ અને ૩૨૧ માં વર્ષના (ઇ. સ. ૧૩૬-૪૦), નવ મે કાનપત્રો મળ્યાં છે. તેમાં માસવંક-માગવા મામતો જૂમિ કાન કવોના ઉલ્લેખ છે. હુવમતનો શબ્દકાગ ઇ. સ. ૧૨૬ થી ૧૪૦ * સુધીનો હતો. એથી કહે છે કે બીજા હુવમતના શબ્દની સરહદ માગવા સુધીની હતી.

સાનખી સનાખીમાં કાર્યમાં યુર્ગર દુષિત સામન પ્રથમ હતો. પૌત્ર દ્વ બીજો સાસન કરતો હતો. એને પ્રસન્નરામ પણ કહ્યો છે. એના પિતાનું નામ જયમત-વીતરામ હતું. બીજા દ્વ-પ્રસન્નરામનો શબ્દકાગ ઇ. સ. ૧૩૩ થી ૧૪૫ સુધીનો મનાય છે. ચીની સાધુએ કાર્યના શબ્દનું નામ આપ્યું નથી. કાગથી એટી સંવત ૩૮૦ (ઇ. સ. ૧૨૬) અને ૩૮૫ (ઇ. સ. ૧૩૪) આ યુર્ગર શબ્દના કાન પત્રો મળ્યા છે. તેમાં 'પંચમક કબા પ્રાપ્ત કન્યાર-અને-કિનકરની ચરણની પૂલમાં આનંદ સેનાર વીતરામનો પુત્ર પ્રસન્નરામ ' એવો ઉલ્લેખ છે. એટલે હુવન સંગ કાર્યમાં આશ્ચર્યસ્પદે દ્વ લીને-સુર્વપૂજક-શબ્દ કરતો હતો.

કાનપત્રો અને સમકાલીન હિન્દીકાંતે નોતાં વચલી અને કાર્યના શબ્દો. જ્વતંત્ર ચાલપીક દોષ એમ જણાવું નથી. તેઓનાં વિશ્વ પણ એ કાતની સાફી પુરે છે.

ઉપરાંત પથમાં હુવન સંગના પાયાકાંતે મહાશબ્દિકાનું^૨ હર્ષવર્ધન શબ્દ કરતો હતો એમ સી. યુ. હી અને હર્ષવર્ધનથી અગર પડે છે. એ રાજેન્દ્ર મહાપરાક્રમી અને રજુસિંહ હતા. ચોનાય કબા શબ્દવર્ધનનું ખૂબ સચાંકે હતું. શી હર્ષદેવ ઇ. સ. ૧૦૮ અથવા ૧૧૨ માં શબ્દકાગ થયો. શબ્દ સ્થિર અને પથમર કરી એણે હતું^૩ હુવર્ણના સચાંકે ઉપર સ્ત્રીન લઈ જઈ વિજય મેળવ્યો. જાંમ દેશ કબા કરી પોતાની સરહદના શબ્દોને દરબી નમાવ્યા. એ પછી સિન્ધમાથના યુર્ગરેશ્વર અને સિન્ધુ દેશના સિન્ધુરાજને દશમ્યા. ચોનાય શબ્દની સરહદમાં મજબૂત સત્તા જમાવી એ પછી હર્ષદેવ વચલી ઉપર સચારી લઈ ગયો. બીજા હુવમતના પિતા ખામકે હર્ષનું ઉપરીપણું સ્વીકાર્યું^૪ એણે અપર માગવા સર હતું અને કાઠના શબ્દને નમાવ્યો. આ જગા ઉપરનો સિન્ધુજય કાગ ઇ. સ. ૧૦૮ થી ૧૧૫ સુધીનો મનાય છે. મહાશબ્દિકાનું શી હર્ષની સચારી સમને વચલીમાં મિત્ર અરમક (બીજા હુવમતનો પિતા) અને કાર્યમાં યુર્ગર દુષિત જયમત-વીતરામ સાસન કરતો હતો. હર્ષદેવે નર્મદા સુધી એકમકી સાશાન્ય જમાવ્યું. કાર્ય અને વચલીના શબ્દ હર્ષવર્ધનના મહાલિક તરિકે શબ્દ કરતા હતા. શી હર્ષદેવે બીજા હર્ષ ઉપર પાવું જ માત્ર હતું હુવન સંગને આ શબ્દના પ્રવાસશબ્દમાં મેળાનું અને હર્ષવર્ધનું પક્ષ સરહ વર્ણન આપ્યું છે. ઉપરાંત કાર્યના સમારને દક્ષિણ દેશ છાંચલી ઉત્કંચ વિશેષ હતી. [અપર્ણ]

(૧) એપીક્રાફીકા ઇ.ક્રી. પુ. ૮ પુ. ૨૮૮ અને ૨૯૪

(૨) હુવન મેઝીટિકા પુ. ૧ કાગ ૧ પુ. ૪૨.

(૩) ઇ.ક્રી. બેલીનેરી પુસ્તક ૭ પુ. ૧૨.

ચચોપત્ર

તંત્રીમંડળ, 'ગુજરાત'.

આપના ગયા અંકમાં લાઘવ પરમારનું આવેલું ચચોપત્ર વાંચી હું આ લખવા પ્રેરણા છું.

ગુજરાતીઓ માટે એક મોટી નાટ્ય સંસ્થાની જરૂર છે જે બાબતમાં તો મતબેદ પણ ન હોઈ શકે. અત્યારે મુંબાઈમાં શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી જેવા સંસ્થાનાટકાર છે, અને શ્રી. ચન્દ્રવદન મહેતા તથા શ્રી. પુરુષોત્તમ ત્રિકમલાલ જેવા સંચાલકો છે, એ ખરું, પણ આ ત્રણની સાથે બીજા અનેક નામો ગણાવી શકાય તેમ છે. માત્ર એ બધાં નામ આજે એકત્ર નથી ગણાવી શકાતાં એ દિલ્હીની વાત છે. પણ આ બાબતમાં ગુજરાતના આદ્યતંત્રી કોઈક પ્રયાસ કરે તો સંસ્થાનાટક એવી મ્હારી ધારણા છે એટલે આપના માસિકદ્વારા મ્હારી એ ધારણા હું રજુ કરું છું. શ્રી. મુનશી પાસે સંસ્થાનાટક, સાધનો છે, માધ્યમો છે, સાંભળવા પ્રમાણે બીજાઓનાં દષ્ટિ-બિન્દુને સ્વીકારવાની અને તેના સમાધાન કરવાની ઉદારતા છે—તો આ બધાનો ઉપયોગ કરીને તેઓ ગુજરાતનાં અસ્ત યષ્ઠ જતાં બળોને એકત્ર ન કરે ?

અંકુશ બેથ

૨

‘ નવી લિપિ ’ વિષે આઠકક્કમી ચચોપત્ર

‘ મુંબાઈ સમાચાર ’, ‘ ગુજરાત ’ માસિક, અને બીજા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલી ‘ નવી લિપિ ’ ભેદતપાસીને તે વિષે એક બે મુખ્ય વાત લખું છું, તે શોધ લાગે તો આપના પત્રમાં પ્રકટ કરી આભારી કરશે. આ પ્રશ્નમાં રસ લેતા તમામ લેખિકા બહુવામાં આવે એવા હિતચી આ માટે કાળજી ‘બીજા’ અર્થમાં પણ પોતાની સંગઠન પ્રમાણે ઉતારી લેશે એવી આશા રાખું છું.

૧. જે લલામણો કરવામાં આવે છે તે યજ્ઞમાં મુદ્રણ અને મુદ્રણોપનની સુગમતા સાધવી તથા એમાં અત્યારે પડતો ખર્ચ કમી કરવો, એ બે હક્કને મદત આપાઈ છે. વળી આ સુગમતા અને ખર્ચમાં આ કરકસર થાને મુદ્રણને વાડું, એ સવાલનો સ્પષ્ટ ઉત્તર કરવામાં આવ્યો નથી, તો તેનો જવાબ એ પ્રકાશનોમાં ના જ હોય તોમાં નવાઈ જેવું નથી.

દેવનાગરીને મુદ્રણને આ નવી લિપિ સુગમ અને સસ્તી પડે એ લલો સ્વીકારી લેખક, પરંતુ ગુજરાત અને ગુજરાતીઓને માટે એ વાત અપરિણત છે. હાલની ગુજરાતી લિપિ કરતાં આ નવી લિપિ સુગમ અને સસ્તી પડે ખરી વાડુ ?—એ જ સવાલ મુદ્રણો છે, અને એના જવાબમાં તો કોઈ પણ પ્રમાણિક માણસને નહીં જ લખવો પડશે.

૨. આ આખા વિષયમાં સર્વોપરિ મદતનો મુદ્રે નીજે જ છે. લિપિનો ઉપયોગ મુદ્રણ અને મુદ્રણોપનમાં વધતો જાય છે પણ મુદ્રણ કે મુદ્રણોપન હતાં જ નહિ તે લેખકોમાં, અને તે વધી ગયાં છે એવા વર્તમાન કાલમાં પણ, લિપિનો સીધો વધારો

ઉપયોગ નિત્યનૈમિત્તિક કાર્યકારીનાં લેખન માટે છે. શિપિઓના ગુણધર્મની તુલના પ્રધાન-
પણે આ આમાન્ય કાર્યનાં ગણનાં ભરખખ થાયો તરે ચાલી રહેલાં લેખનની દૃષ્ટિએ
જ થરી ધરે. અને લખવામાં ઝડપ અને સુચમતાની સાથે દરેક અક્ષરનાં બીજાંનું
અક્ષરત્વ ને શિપિ રૂપે જાણવતી હોય, તે જ શિપિ લિપિમાં દુર્કામી, સુચમ્ય સુરેખ-
તા લખવાની કિયાને રેખ અને લખવાની સુચમતા એ ત્રણેયો યોગ ને શિપિ જેટલી
વધારે સાધી આપે, તેટલી તે શિપિ બીજી લિપિઓ કરતાં યોગ્ય.

ગુજરાતી શિપિ દેવનાગરી કરતાં ગડિયાતી છે આ ત્રણે ગુણધર્મઃ જેટલી બધી
ચડિયાતી છે તે એ ત્રણે પ્રકારેયો પણ ન થઈ શકે.

નવી શિપિ આ ગુણોમાં દેવનાગરી કરતાં તો બહુી જોતરતી છે જ. લખનાર
નવી શિપિથી રેખાજી જલ્ય તે પછી જ પોતે તે જેટલી ઝડપ અને સુચમતા અને સુ-
રેખતાથી લખી શકે તે તેના કારણમાં આવે, એ જો કે દેખીતું છે, તો પણ એટલા વિશ્વંસ
વિના આજથી પણ કહી શકાય, કે આ નવી શિપિ ગુજરાતીના જેટલી ઝડપ સુરેખતા
અને સુચમતા આપી જ શકવાની નથી.

૩. શિપિઓમાં મધ્ય છે સદિશ્યોએ કાચે લખાતાં લખાતાં, માત્ર બીજાંએ
જોઈને શિપિઓ ત્રણે પ્રકારેયો કરતાં ભરખ અને બદલાવી છે, આ નવી શિપિ
લખાતાં લખાતાં જેનાં રૂપાન્તરો અવરજી પામવાની, જેનાં ખ્યાલ ભાવેનાં જોઈએ. દેવ-
નાગરી એ બીજાંનું ગુજરાતી બીજું કેમ થતાં પામું કે દેવનાગરી એ માર્ગો ગુજરાતી
એ કેમ અવરજી છે સચણે વિચારી જુઓ. માથાં જોડી અને લખનાં, કમળ ઉપાધ્ય
વિના અક્ષર સાંધીને લખવા જતાં, લેખક સુરેખતા જાળવીને ઝડપ સાધવાની પ્રેરણા
પોતાનાં આજનાં મોંની જે તે કિયા હસિયાન કુદરતી રીતે ઉદ્ભવતા વગીઝના સમુ-
ચ્ચે, દેવનાગરી કેના બીજાંનું, દેવનાગરી બના બીજાંનું કે જના બીજાંનું રૂપાન્તર
થઈ જઈને ગુજરાતી શિપિમાં એ અક્ષર મારે ને બીજાં ચાલે છે, તે જ પ્રકાર થવાનાં
બીજાંની રૂપાન્તર જાળવીને ઝડપ અને સુચમતા સાધવા મળતી લેખનકિયામાં, કુદરતી
સમુદ્ધાનિ (હવોસ્પૂચન) ના નિમને જ દેવનાગરી કે એ જ એ રીતે જઈને
ગુજરાતી અવતાર પામેલા છે.

૪ દેવનાગરી શિપિ કાલ ચાલી રહી છે તે પ્રદેશમાં (એટલે કિન્દી લાવાનાં
ક્ષેત્રમાં) માર્યા જોડી જઈને લખવાનો નવો રિવાજ નીકળ્યો છે અને વધતો જાય છે,
તે આ વિષયમાં રસ લેતા યોગી આજય મારી નમ વિનંતી આટલી જ છે, કે કમણે
આપણે એ નવ રીવાજને તે પ્રદેશમાં અને તેટલો ટકા આપણે; ભાજક નિશાજ એ
તારથી માર્યા વિના જ લખવાને રેખાજ એવી અવરજી આ આખા પ્રદેશની નિશાજા-
માંનો જેટલીમાં અને તેટલીમાં કર કરી; અને લેખનમધ્યમાનિતું કુદરતી ભલ, આ
મધ્યું જોડી રેખાજ એ જ પણ મૈત્રિક અને જલ્દીપદ સુધારામાંથી દેવનાગરીમાં
આપણાપ જેટલોક રસ ઉપજતી આવે છે, તે જ આપણે ધીરજથી જોઈ. એ
કે એ જ જ નાં દેવનાગરી રૂપોમાંથી એ વિશાળ પ્રકારમાં પણ આપણા ગુજરાતી
અર્ચાપત્ર કે ના પાટ જ આપણાપ કુદી નીકળે એવી મારી તો ખાતરી છે, તે
પછી આપણે ગુજરાતીઓએ આપણાં સમુદ્ધાનિ સિદ્ધિપો તજી તેમને ડેમણે એ

જૂનાં અસમુદાયનાં અસુગમ અને લજવાની દિશા ડગલે ડગલે જાણે જોવાં રૂપ કરી અપનાવનારા દ્રાવિડી પ્રાણુધામનું જેટલું વ્યર્થ તેટલું નિષિદ્ધ તાપ ચાલે કરવું વારુ ?

પ નવી લિપિમાં જે એ અને જે એના સમાસ રાખ્યો છે; જે અનુસ્વાર પણ રાખ્યાં લાગે છે; એ 'સર્વ' સુધારાને આવકાર દઈ છું એટલું જ નહિ પણ ગુજરાતીમાં એ સુધારા આપણે કરી લેવા જ પડશે, એમ હું તો જોઈથી પ્રસંગે પ્રસંગે લખતો જ આવ્યો છું. આ સુધારા દેવનાગરીમાંથી ફરેલી તમામ લિપિઓએ અપનાવવા પડશે.

પણ કિમ્પિને બદલે લઘુ ઇ નું ચિહ્ન બજાવવા પડી કરવું, ડ્યુ ઇ નું ચાપ છે તેમ, એ ફેરફાર મુશ્કેલ અને (ખાસ) મુશ્કેલમાં જ એ ફુધારા જેવાં લાગે, લેખનની ઝડપ અને સુગમતા દાલની રીતમાં જેટલી છે તેટલી એ નવી રીતમાં કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકવાની નથી. તથાપિ જાણે જાણ એક મોટી લિપિમાં એ નવી રીત અજમાવી જોવાય, અને માર્યા છોડી દેવાનો મૌલિક સુધારો દિલ્લીના શેરમાં ફેલાવવાનો છે જ, એ જાણે સાથે સાથે આ નવો અખતરો પણ ત્યાં કરવામાં આવે. બીજી કોઈ પણ લિપિએ અત્યારે એ અખતરો અજમાવવો ઉચિત નથી.

આકાશોનાં બીજાં વિષે એટલું જ કે ગુજરાતી પાંચડો અને જમડો છોડીને પાખા દેવનાગરી અપનાવવા, એ પણ દ્રાવિડી પ્રાણુધામનો એટલે સમુદાયનિર્દેશી ઊલટો માર્ગ છે.

૬ વળી લિપિના પ્રકટ કરેલા નમૂનામાં અક્ષરનાં (ન જાને શાફસખએ) એક નહીં ને જે બીજાં આપ્યાં છે, એ જે માંથી જમણા દાખ ઉપરનો અક્ષર માથા વગરનો દેવનાગરી અ છે, તેનાથી કાળે આપેલો બીજો ઘાટ જૂની ગુજરાતી લિપિનો ત્રણ પાંખડીઓ કે ત્રણ પૂંછડીઓ અક્ષર છે. દેવનાગરી અ માથું છોડી દઈને 'લખાનો ધાય' નો તેમાંની વચલી આડી દેખાતો ગયો. છોડા લેખક સુગમતા કારણે નીચે જીતારવાનો જમણો છોડા સુગમતાને જ કારણે ઊંચે ચકાવવાનો. આ સુદૃઢ ફેરફારના સમુદાય માથાકીન દેવનાગરી અમાંથી જ આ નવી લિપિમાં અને સાડુ પ્રથમ દર્શાવ્યો છે તે ઘાટ-જૂની ગુજરાતી લિપિનો ત્રણ પૂંછડીઓ જ-જીવજવાનો. મારા પિતામહની પેટીમાં એટલે આજથી આશરે સાઠ વર્ષ ઉપર ગુજરાતમાં આવો અ પથ્ય ચાલતો, જે કે જૂનો ગણતો, અને દાલનો એટલો જ સ્પષ્ટ તથા વધુ ઝડપી અને સુગમ અક્ષર ને વખત પહેલાંથી પ્રકટ થઈ ચુક્યો હતો. અને એનો (અતિ સુગમ વળાંક વડે સંધાયેલ દિવલુંલી) ઘાટ ગુજરાતીમાં સિવાજીય હડુ થઈ ત્યારે પણ વધારે લોકપ્રિય થઈ ચુક્યો હતો. વારુ, સિવાજીય પછી યૌનિક મુદ્દલ નાખલ ચતા જ તેમાં અનાં બીજાં લેખે આ સુગમસુરેખ દિવલુંલી ઘાટ જ સ્વીકારાયો, અને ઘરાગ્યો મરી પરવારતાં. એમને જરીપુરાણો ત્રણ પૂંછડીઓ અ મુક્તિ પામ્યો, અથવા કહો કે ગુજરાતી લેખન એ ત્રણ પાંખડાંથી મુક્ત થઈ એટલું વધારે સુગમ જનુ; દને દિલ્લી લેખકોની દષ્ટિ આગળ સુરેખસરલ ગુજરાતી આકાર છે જ, તેમને એવું સર્જન નવિસર જાપાવવાનું છે નહીં; લિપિકમિટિની આ બહાસમણે પ્રમાણે જે દિલ્લી લેખકો થયી મોટી સંખ્યામાં લખતા થઈ જશે-નિશાણે દાખલ ચતા. આગાં પ્રથમથી જ માથા વિનાનો દિલ્લી અ લખતાં થઈ જશે, તો લેખનસમુદાયનિર્દેશી કુદરતી બળે જ જરૂર તેમાંથી ગુજરાતી અક્ષરનો જ પ્રાદ પરિણમશે.

દો...હ...ન

જાપાની કવિતા

આપણને પૂર્વના વારસાએ તો વિજ્ઞાનતામાં જ કવિતાની અવધિ નિહાળવાનો આનંદ મળે છે. એકસતાના નરમ ઝાંખા અજવાળે પંથ જોતાં આપણે તો ધીરે પગે એ સુખસાધિના મંદિરમાં, સૌન્દર્યની એ કન્દસમાં, આદર્શવાદના એ પુનિત ગર્ભ-ગારમાં પ્રવેશ કરીશું.

✕

✕

✕

કવિતા અને કલામાં જો આપણે આપણું એકાન્ત ત્યાજ દેખીશું, તો આપણી કલા ખડેરની અવરસાને પામશે. જોહ ! પછી તો આપણે સંસ્કૃતિનાં ચીથરાં વીણતા દીન શૂકલીન લેખો જેવા પશ્ચિમના દેશોમાં ભટકતા રહીશું ! ને ખાતરી રાખીને કે પેકવાર આપણે કલાના કંગાલ રખડુઓ બન્યા, એટલે આપણે આપણું કલામય નિરાત્ય સદાને માટે હારી બેસવાના. કેમકે આપણને ખરાબર ખબર છે કે મેળ ખરતી બેઠંગી બુલસતા આજે દુનિયામાં 'માથે, કપો' ના મુદ્દનાદ કાઢતી એકાત્મતાના વેજન કીસ્કાનો ચૂરા કરવા ચડી આવેલી છે.

—કવિર યૌન નેણુચી : કલકત્તા વિદ્યાપીઠમાં પ્રથમ આપેલું જ્ઞાન્યાન

ઈશ્વરનું કવિત્વ

સૃષ્ટિમાંના દેખાવોથી ઈશ્વરના કાવ્યની ભાષા સમાપ્ત થતી નથી. મનુષ્યની વાંછી, પક્ષીઓનાં ફૂજન, મનુષ્યનો ઇતિહાસ, મનુષ્યનું સાહિત્ય, મનુષ્યનાં કાવ્યમિત્ર, સિંધુકામ, સંગીત, કંદરતમે ઉત્તમોત્તમ વિકાસ (evolution), મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન, મનુષ્ય-લક્ષણ, સદૃશ્ય એ સર્વ ઈશ્વરના કાવ્યની ભાષા છે.

આ સર્વ સૃષ્ટિ જે દેખાવ અને વિચાર આપણી સમક્ષ મૂકે છે તે એ કાવ્યના સખ્દ અને અર્થ છે. અને તે પાછળ જે વ્યંગ્ય અર્થ રહેલો છે તે એ કાવ્યનો રસ છે. એ વ્યંગ્ય એકદમ પ્રકટ થતો નથી. રસિકતા વચરતા જનોને એ સર્વ પોતાનાં સ્થૂલ રૂપમાં જ દેખાય છે. વર્જ્યવર્થ કહે છે તેમ ન્યારે એવી સ્થિતિ આવે છે કે,

‘ They flash upon the inward eye. ’

— અંતર્યક્ષ ઉપર તેનો પ્રકાશ પડે છે — ત્યારે હૃદયમાં સમાપાલેલા ભાવ તે વ્યંગ્ય પારખી લે છે અને તેની સાથે એકાત્મ્ય થઈ રસાસ્વાદ કરે છે. પ્રથમ દશને દેખાતા બાહ્ય અર્થ કરતાં એ વ્યંગ્ય અર્થ ધણે ઉત્તમ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે. સ્થૂલ સૃષ્ટિની વિદ્યાસતા અને ઉપયોગિતા મહાન ખતાં તેની પાછળ રહેલો ઈશ્વરનો વ્યંગ્ય અર્થ કંઈ અદ્ભુત ચમત્કારવાળો છે એમ સમજાય છે, એ રીતે ઈશ્વરનું કાવ્ય એ ઉત્તમોત્તમ ખનિકાવ્ય છે.

—રવર્ત. સર રમણુભાઈ નીલકંઠ : ૧૫મું અને સપ્તાજ : પ્ર. ૨ ઈશ્વરનું કવિત્વ

મહાપ્રસ્થાન

દિમાદિ પણ એ પછે, પરમ તત્ત્વ કે પાત્રવા
સનાતન, ન જે મનુષ્ય જન્મથી અને છવને;
વિશાળ વસુધાતણા મઝરે એક સાંકળખના
સમૃદ્ધ સુખભોગ કે ત્રિશવના સમુદ્ધાસમાં
અદોરાત રહે જૂરી માનવી જેક પામવા,
તે અધાને પરિત્યાગી છિતરે પદ આ પછે.

બાં મેહારી માનવી મુમૂર્ષુ,

સંતોષ જલદાનતર બાં કામી જતાં;

વસે સુખ બાં સિવસજિત, એવા

કલ્યાણને પન્થ પમે પડે, આ.

—મનસુખલાલ કવેરી : ભરિં મળ્યાં ૧૯૪૨

પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ઊંડાં ભાંયરાં

પ્રાચીનતા નામ અને રચનાની પ્રાચીનતાના ચર્ચામાં આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ-સ્થાપનાનાં પ્રાચીન ભૌગોલિક ઇતિહાસની ચર્ચામાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાંથી કાઢતી વિદ્યુત મિશ્રણવાળી (composite) દિનું સંસ્કૃતિ જાણી એ સંસ્કૃતિઓના ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં આપણે મળી આવતા છતાંજાવા ઉદ્દેશો અને અવશેષોનાં સામાન્ય ટીકાં છાં પેસવું પડે છે. વળી આ ટીકાને કેટલાક જાણી પડત સત્તાં દોલવાજ જવાનો સંભવ પણ ખરો. કેમ કે આપણે પડતનાં સંભવ જાણતાં કાઢતી આડ કરી સંભાળીને સાલતાં પણ વખતે દોલવાજો. કા તે રહે જ. પરતથી ન દોલવાજ એક વિજ્ઞાનીના ટીકા આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં જ્યાં મારે દજ મગતા નથી. પ્રકાશની આવી અપૂર્ણતામાં મોટાન-મોટાની કોષ્ટિકે આપણે વિજ્ઞાનીને પલાક અસમર્થિત છે કે નાની 'મેટરી' ની પેઠે જુટી પડે એવો છે એ હજુ કુદરત મળેશે નહીં કરી સામાન્ય; તેમ જ કાણ મોટા અધિકારમાં એક એવો ટીકો આપણાં દેશી ટીકાં કરતાં સહેજ જ વધુ પ્રકાશ આપી શકે. અને તેમ પણ એ ટીકાએ એમ બતાવી આપું છે કે આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં પડેલાં ટીકાંએ કાંઈ એવેલી કેટલીક વસ્તુઓ ખરી ને કેટલીક એટલી છે, અને જુની માન્યતાઓ એક વાર ફર કરી નવેસરથી આપું ભાંયરું તપાસવાની જરૂર છે.

—કનકજીવન જાવહર : અભ્યાસ ઇતિહાસ : ભરિં

આદર્શો વર્તમાનપત્ર

પોતાનો કે બીજા કોઈ તરફથી મળેલો પણ સાચો દિનકર અને ઉપયોગી કાંઈક સંદેશો પોતાને પડેલાંજાવો છે એવું એને કાઢી આપું હોય તેને જ પડતા કે મેળવતા અસાધ્ય પડવું નોંધ્યું. એણે સત્તમે ગીરવાજીથી વગમી રહેવું નોંધ્યું અને પોતાની વિરલ જાતી પણ સ્વ આખોતેને તથા શિવોતેને પ્રસિદ્ધ કરવી નોંધ્યું.

તથા પોતાની મહેને નિખાલસપણે કબૂલ કરવી જોઈએ. જાહેર ખર્ચરોથી પોતાનો ખર્ચ કાઢવાના લોકમાં એણે ન પડવું જોઈએ પણ પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી લોકપ્રિયતાને લીધે જ તેનું ખર્ચ નીકળી રહે એવી સ્થિતિ આશુવી, જોઈએ. આમ એ મૂલીબર લોકોની જરૂરીયાતો અને જાળવોને ચર્ચનાર હોવું જોઈએ.

—મહાત્મા ગાંધીજી : કિશોરવાલ મરાઠુવાલાસપાદિત માંધાવિચારદોહન

જૂનું ગુજરાતી સાહિત્ય

આખ્યાનનો આવસરજી બાલણુ 'કાદંબરી' નો કવો અને કૃષ્ણલીલા તથા 'આદીરડીનો કૃષ્ણ' વાગ્યા કાવ્યનો કવિ-તે પણ સમાન દીપ્ત્યનો અનુવાદો હતો, તેની 'કાદંબરી' સુવિખ્યાત છે અને ગુજરાતીમાં સર્વોત્તમ રાસ બાલ્યા છે. પણ એ બધા કરતાં જનહૃદયને વધારે પ્રિય થયેલી એ વ્યક્તિયો-તે મીરાંબાઈ અને નરસિંહ મહેતો. પુરાણકથા અને આખ્યાયિકાના આકર્ષણથી લોકહૃદય સતોવાયું નહીં અને તેથી ભક્તિની અપૂર્વ જાવના પ્રગટી. તેમાં સુંદરતમ કુસુમે તે મીરાં અને નરસિંયો-મુનશીએ મીરાંના જીવનચરિત્રની કેટલીક કપરેખા આપી છે તે નંતકથાથી કાંઈક જૂની છે. પણ મીરાં ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં જન્મી કે ઇ. સ. ૧૫૫૦ માં. એ ચર્ચા એટલી બધી આકર્ષક લાગતી નથી. અણૂદૃષ્ટા પ્રભાતવા બિષડતા અજવાળામાં 'અખ તો મેરે ગિરિધર ગોપાલ, હુસાર ન કોઈ' એ અને એમાં સુંદર અનેક પદોનો એનો મધુર ઇન્જર નિરૂપ થયેલા ગુજરાતને દર પસોદે જગાડે છે. આ જ સમયમાં વજ્રબાઆમેના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી ગુજરાતમાં આવ્યા અને પ્રજિમાર્ગનો રસિક ને લોકહૃદયને રુચિકર થાય એવો ધર્મ, સંપ્રદાય સ્થપાયો. એ જ અસ્થામાં પેલા બહત નરસિંયાએ કરતાં લાઠ જુનાગઢના ટેંકવાડામાં દરિભજનની ધૂન મચાવી અને 'અમે તો ભાઈ ! એવા રે, તમે કહો છો વળી તેવા રે, ' એમ બેધક લલકાયું.

—બુલભાઈ ભિમરાવડિયા : મુનશીજીત 'ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય' ની પ્રસારિત : માનસી : ૧૯૨૪ દેવરીવાળી બેક.

ત્રિયા કવિતાને

ભવંકર ભવાબિધમાં હું તરણી બની માલ્યરી,
તરંગવરણે ધસત ગુહકારની મૃત્યુને,
અરંત સુખ સ્થેલની ગહન સિંહુની સરતા—
તાણું મરમ બેદતી, અમૃત ચંદ્ર કેરા ખની,
ગળીર પડમાવતી અવજ કેરી તંત્રમહી.
વિચુકત વમખારાથી કરત સત્ય સાવિત્રી હું.

—પ્રબલાલ : "કૃતિ" કાવ્યાંક : " ૧૯૨૨

મંત્રકૃતિનું પાશુપ્ત

સંપૂર્ણ રીતે પાશ્વત્ય કેળવણીના રૂપથી યેનમાં પડેલા જતાં દિંદીઓ જોઈએક અવધાને જાગ્યા અને પછી ખરેખર ચિલ્લોહોની માફક તેમણે પશ્ચિમની આશ્વિગિત મંત્રકૃતિને અનુરૂપ થઈ જવાનો હૃદયપૂર્વક પ્રયત્ન આદર્યો. આ મંત્રન દીપ્તકાળ બારે

આપ્યું, એમાં કેટલાક મમનોહાર મુખથી નેહ, કેટલાક પશ્ચિમની પ્રતિભૂતિ જેવા બની રહ્યા અને 'દેવતા' બની પ્રાણિ હોડી વેરાગ્યને પંથે પાલાડીયા કાગળા કિંદના સપ્તકલ્પ-માં ઉપયુક્ત ગરિશ્ચિત્તો પડ્યો પડે છે. ધણી જાણ કામ સુધી મોટી ગ્રામ્યની કહેવાની શ્રેષ્ઠતા અને મદલા માનવમાં કિંદીઓ બાળે બાળુની માયા થઈ દોષ તેમ મેરાઈ રજા, અને પોતે નીચા છે એમ પણ તેમણે ધણી વખત માન્યા હયું. જે પ્રભને બીજા નીચા સેમે, તામેછર ગણે ને તે પ્રમાણે વર્તે તે પ્રભના સાહિત્યનું પતન ન થાય તો બીજું શું થાય ? અને જાણે પણ કિંદમાં કાળા કાલેનેમાં જતા વિચારો-એ મટે દિશ્વમાં વિચારોએનો જે અવ્યવસ્થિત દોષ છે તે જ સમયમાં આવે છે એ શું બતાવે છે ? અને હજી હમણું સુધી અમેરિકા અને યુરોપની પરદેશી વિદ્યા-પીઠોમાં સંસ્કૃત અને પૌરાણ સાહિત્ય મારે કિંદની વિદ્યાપીઠ કરતાં વધારે મર્યાદા મળતી હતી એ પણ શું મૂલ્યે છે ?

—શ્રીમ રૂપિણ વારિય : સંસ્કૃતના મોટી હેતુઓની અંતરસાદિત મહાસભામાં આવેલુ બાબાન

શિક્ષકનું સ્વપ્ન

મે પાવડી વેળ મુઠ્ઠી પ્રસારી
છે મોટી રંગબેરી પૂરે એ.
પવિત્ર છે એ સ્વર્ણ, પવિત્ર છે
છે અન્ન વધુ વળી સન્નિધિ પડી.
સોડી પડી કામળ બાગોની
ધારી વિધાયી જમમાં મજાવ જે;
સંસ્કૃતી એવન પ્રેરણા દઈ.
ને જાન કેરા ચમકાર દાખવે.
પાસે પડ્યું પુસ્તક એક ખુલ્લું
પ્રમાણું જાન સદેવ સ્વપ્ન જે;
નામાવળી જાગે સર્વ સંપ્રદી.
પેઠી ખુલ્લે એક પોઠા છે વળી.

—વારિય : સંસ્કૃતના; ૧૯૨૨

સંસ્કૃતિના શહીદી !

એમને વિદ્યદંડી રીકર નથી તેવા સાધનસંજ્ઞાને જાન અને સંસ્કૃતિના તપાસ માત્રા સદેવ છે. હું જાનવિકાસ અને સંસ્કૃતિના વિરોધોનથી પચ્યું વિદ્યાપીઠોની ચાર દિશાઓમાં જ સાચી સંસ્કૃતિ પસાવેલી નથી. સંસ્કૃતિ તો એ કે જે તમારા જીવનની સહ્યરી દોષ. સંસ્કૃતિ તો એ કે જે તમારી અંતીમાં જે સાચે-દોષ ને પંખીમાં જે સાચે રસી માર્ગે જતાલી દોષ એ સાચી સંસ્કૃતિ તમ્બરો સાથે હોડતી જ નથી. ચમકાર વર્તનાં મચી-જમરણે પડી બારાખડીના થોડાક કાંટા નામને છેડે ધમ્મી કાંટાથી તમે સંસ્કૃત ચણ છે એમ માનવાની હું સાથે ના પાડું છું. સંસ્કૃતિ [અનુસંધાન ૪. ૧૦૩ ૧૨]

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

વાસ્તવનાં વિવિધ અંગો

નવલિકા

અંતરની વાતો: લેખક- 'સોપાન' પ્રવેશક (મને જોડે ૨૬૨૫) ડવેરચંદ્ર મેવાણી-પ્રકાશક-લેખકશંકર મોદનલાલ દવે, કરાચી: ડિ. રા. ૧-૪-૮.

૧૯૨૧ થી માંડીને ૧૯૩૨-૩૩ સુધીમાં, દેશમાં જે અધિકૃત મુદતું વાતાવરણ જામી ગયું હતું તે વાતાવરણને ચોખ્ખુ સ્વરૂપે પુરતી કૃતિઓ, કાવ્યો, નવલિકાઓ, નિબંધો વગેરે અનેક લેખકોએ લખેલી જે પરંતુ જે વાતાવરણ સમી ગયા પછી, એ આધારણ સમય અને મંત્રોએ દૂર થયા પછી જુદી જ જાતનું સાહિત્ય રચાતું જોઈએ છે કુદરતી ક્રમ છે. સુરેષના મહા વિપ્લવ દરમિયાન અમુક જાતની લઘુપદ્ય રીતીની જગપૂર સાહિત્ય રચાયું હતું. તેની પ્રમાણિત પછી વિજયી પ્રજાઓમાં મુહોનાં પરોમાન માત્ર સાહિત્ય રચાયું. પરંતુ પાશ્વેષ પ્રજાઓ ચોતપોતાના નેતાઓમાં હોયે શોધવામાં પડી. આરારે સ્વ-આર વર્ષના આજ પછી ' All quiet on the Western Front ' જેવી અપૂર્વ સાહિત્યકૃતિઓ રચ્ય જાતી. અનેક લેખકોએ જેનાં જીવન ગીતર્પો તેમાં ઉત્સાહ, દેશને માટેની કુરબાની વગેરે ભર્મિઓના પક્ષ દેતા. હવે સુપાડી પરના આવેશને પદ્ધતિ સાહિત્યકારોને જરા હોમ પેરી, એ આપાદી ના જંગમાં ભાગ લેનાર સૈનિકોની અંતરમુહાના પક્ષ ચીરી નેવણું આવેશક લાગ્યું છે. એ પ્રકારની કૃતિઓ રચનાનો સમય હવે આવી શકે છે એમ જણાય છે.

• મુજરાત માં દરજ્યાં જ પ્રસિદ્ધ થયેલ ' સગિયા પાછળ ' નાટકમાં પ્રવેશ તમ નિઃશ્વરસે જંગમાં ભાગ લેનાર ખાસ જ વીરો નથી એ સાચ સાચ મતને નિરૂપણ કર્યું ચિત્ર આલેખ્યું છે. ' અંતરની વાતો 'માં ' સોપાનો ' તથા સૈનિક કથાઓ લખી છે. જેમાં તથા નામક જુદી જુદી કથામાં પોતે આ જંગમાં શા માટે જોડાયા તેની આત્મકથા વર્ણવે છે. વાતોની ભાષા સરલ હતી વેરલરી-ઝર્મિલરી છે. તથા નાયકોએ જીવનના ચેરા રંગ જ વર્ણવ્યા છે. સૈનિકના માનસનો, એમની આસપાસના તલસાટ અને ચતુરતાઓ વાતાવરણને એમાં સુંદર ચિતાર આપ્યા છે. આ કૃતિ પુરવાર કરી આવે છે કે એ કૃતિના લેખક માત્ર મુઠક જીવનકથાકાર નથી, જડ કૃતિદાસકાર નથી પણ ઉચ્ચ આસ આપતા સાહિત્યકાર છે એટલે એમને એમની પાસેની ખીજ કથાઓને પણ પ્રસિદ્ધિ આપવી એમ કહેતાં સંકેતને રચાત નથી; જો કે આ જાળતમાં મેવાણીએ કરેલ સૂચના સ્વીકારવા યોગ્ય છે કે કથાઓ બંધે કુદી કુદી સખામ ને પાત્રામેખા લગ્ને દળુપ વધારે કલાત્મક. વેધક, રિક્ષિત કરામ, પરંતુ દરેક કથાએ ચોળાના પાત્રનું જ રાત્રંત્ર ચિત્ર દોરતું જોઈએ. "

અતે શા મેવાણીના તલસપર્શ પ્રવેશનાં અંતમાં એમને ઉદ્ધેશ એક પુસ્તક સંજોગી તક ઊંઠે છે: મેવાણી લખે છે:

“ એક જ વસ્તુ નેતાઓ ન કરી શકેલા કેવાય તેમને સુત્રી જ નહિ કે આ પ્રત્યેક પ્રવચન મનમાં છુપી ચીરણો પડેલી છે. ઉપલક્ષ્ય દેખાય છે તેવો એ પ્રત્યેક જણ મ્હેત, સોધો, નિર્મિત, સેવાપ્રેમી કે રક્તીયાન અનુદૂત નથી; બાવનઓનો નવો પુલ્કાય નથી. ”

... નેતાઓ પ્રત્યેક સૈનિકના હૃદયનું પૃથક્કરણ કરી શકે ખરા ? મહાપુરુષ સમયે પ્રત્યેક પ્રજા તરફથી ત્રીસ ત્રીસ લાખ સૈનિકો રજા મળ્યા હતા. આને એ મહા ઘવા-નેગની ખુલ્લેખાંચરની હકિકતો વચીએ છીએ ત્યારે જણાય છે કે આ લાખોખાંચી હળો સૈનિકો અર્થ વચર્યા વેંડાઈ ગયા, નેતાઓની જુલોને પરિણામે વેંડાઈ ગયા. આ કયા ઘરણું છે છતાં પુરુષો-પત્ની દિલક દો કે અદિલક દો-અનિલક છે, અને સૈનિકોનો ધર્મ પશુ દો ?

“ શા મારે એ પ્રજા તેઓએ ન પૂછ્યો નોંધ્યો, તેઓએ તો માત્ર કાર્યપાલન અને પરિણામે મનુષ્ય અપનાવું નોંધ્યો. ”

ધ.

‘ તરતો કુલ : ભેખક પનકોર હીસકોર ત્રિપામી : પ્રકાશક : વિષ્ણુપ્રભાકોચવલાલ ત્રિવેદી : ધિ. ધ. ૧-૧-૧૦. ’

આ પુસ્તકમાં ૨૧ ચાતો અને ૨૨૪ પૃષ્ઠ છે. પુસ્તકનું ૪૬ અને ઉપલક્ષ્ય નોંધાં એક ફાળો કિંમત વધારે લાગે છે. અર્વાચીન નવસિદ્ધાન્ત સ્વરૂપ અને વિધાન આ ચાતોમાં નથી, જૂના જમાનામાં આપણે ત્યાં જે પ્રકારની ઉપદેશાત્મક વાતોમાં પ્રચલિત હતી તે પ્રકારની ચાતો આ પુસ્તકમાં છે. આવી પ્રકારની ચાતોમાં ૨૫ લેનાર ૬૭ યુગયુગમાં બધા છે એટલે એમને આનંદ આપનાર પુસ્તકોમાં આની મહત્વની સહેલે થઈ શકે તેમ છે.

મ

કથાવલિ ઠીણ : બાર નીતિપાઓનો સંમેલન—અનુવાદ : વિશ્વનાથ મનલાલ ભટ્ટ

લીમિટ રાજસરોવરની આ બાર નાનીનાની ચાતોનો યુગરતીમાં લાક્ષણિક અનુવાદ કરી આપી શી. વિશ્વનાથ ભટ્ટ એમની વિદ્યાર્થી આપણને એક વધુ પરિચય કરાવ્યો છે. યુગયુગમાં નવસિદ્ધાન્ત સ્વરૂપ રીતે અને આજ સરળ અનુવાદોથી હમણાં હમણાંનું બધું જ ખીચનું બધું છે એ જણાવવાની વાત છે. શ્રી. વિશ્વનાથ ભટ્ટ આ અને આના જેવા એમના બીજા અનુવાદોથી યુગયુગી વાચકવર્તને પોષિત માનસિક યોગ્ય આપી તેને દૈનિકદૈનિક જેવા સ્વચ્છ મહામાળા કલાકર અને સમાજના નીચલા ઘરના છવનવિધાન સાથે યોગ્યિત કરવા હાથ બીડી છે, એમનું આ કાર્ય એમણે સરસતાથી પૂર્ણ કર્યું છે ને તે મારે અને એમને ધનવદ્ભાગીએ છીએ. વધુમાં અને પ્રચીરણ કે શ્રી. વિશ્વનાથની હાથી વિદ્યા હવે અનુદેશમુદ્રિકો સંવૃત થઈ દેખે તો આવી સરસ યુગયુગી કલ્પન કૃતિઓ આપી એમની સાહિત્યસેવાથી યુગયુગના માનસને વધારે આકર્ષક રીતે ને સીધી રીતે મારા અભિલાષી થાય.

સંશોધન

બે અબ્જેડ સંશોધનગ્રંથો

ખંભાતનો ઇતિહાસ: ગુજરાતનું પાટનગર. અમદાવાદ—લેખક: રત્નમણિરાવ ભીમરાવ.

‘શાહઆલમ’ અને ‘ગુજરાતનું વહાણરહે’ એ ઐતિહાસિક પુસ્તિકાઓ અને બીજા પ્રકારના ઐતિહાસિક લેખોના લેખક શ્રી. રત્નમણિરાવ ભેટ એ આપણા આગળીને લેટે ગણ્યા એવા રસિક પુરાતત્ત્વવિદ્યાગાના એક છે. ૧૯૨૬ માં ‘ગુજરાતનું પાટનગર’ અમદાવાદ અને અહીં વર્ષમાં ‘ખંભાતનો ઇતિહાસ’ એ અતીવ ઉપયોગી અને ઘોતક હજાર પ્રાચીન ગુજરાતની વિદ્યા આગળ રજૂ કરી શ્રી. રત્નમણિરાવે એમની આ આપાર સ્નેહભક્તી પુરાતત્ત્વરસિકતાને સંજ્ઞાતાથી સિદ્ધ કરી છે. ‘ગુજરાતના ઇતિહાસમંદિની’ આ કીમતી ઐતિહાસિક ઇરાને તેમના અસ્તવ્યસ્ત અને સ્થળે સ્થળે વેરાવલાં રજકણોમાંથી ખોળી, ચંચાળી, ચાંચી અને પ્રાચીને એમણે આપણા સમાજના ઇતિહાસની ખરેખર મગરૂરી લીધામને એવી સેવા કરી છે. શ્રી. ભેટને આવા ભગીરથ પ્રયત્નો મરે અને હૃદયથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

માત્ર સર્જનાત્મક સાહિત્ય જ રચનાતરફ ગુજરાતના ઇતિહાસ આચાર્યનક સાહિત્યકારો રચાપણા જણાય છે. કાલજીએ એમની કૃતિઓમાંથી ઇતિહાસિક અમરતાને વરી આપ્યા ઇતિહાસગ્રંથોના પૂરો પર લાલિય કાગમાં નેધારી જ એ કહેવાની પ્રગલ્ભતા અને અભારે કરીશું નહીં. એવી કૃતિએ બસે રચાએ અને ગુજરાતનો મેદિ બાજે અશિક્ષિત અને ગદ્ય જ નાતે થાએ સુસિદ્ધિત વચકવર્મ એને - વધાવો. આપણા એ એક જ પ્રકારની માનસિક પ્રવૃત્તિઓના રસિયાઓની જરાપણ અવગણના કર્યા વગર અને નિઃશુદ્ધિય કહીશું કે ગુજરાત અને ગુજરાતના ઇતિહાસના દેહાત્માની કિતલિત થયેલી મુર્તિને વિદ્યા ને સ્નેહભક્તી સજ્જન કરવામાં પોતાની પ્રવૃત્તિઓનું અસિદ્ધાન આપનારાઓને જરાયે ઓછી અમરતા આપણું સાહિત્યજગત નહિ જ આપે. કિલકું ગુજરાતીઓ તરીકે તમે વર્ષે ખીલતી આપણી અરિમતા આપણા ઇતિહાસની-ગુજરાત ને ગુજરાતીઓના ઇતિહાસની, તેના સાહિત્યના ઇતિહાસની-હવે તે આપણા મોંદરે આવી બેઠકેર દાર હાકતી આપણને સાદ કરે છે. સિમ્મ જેવા સામાન્યવાદી પરદેશી ઇતિહાસકારો બસે હિન્દના ઇતિહાસ એમના હરિનિન્દુઓથી આપણને રચી આપે. બસે ગુજરાતપ્રિય ફોર્નસ રાસમાલા રચીને એક કાલે આપણને આપી ભય. આપણા ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે ગુજરાતના જ માટી અને લોહી સાથે સંધિ સળધ રખાયા નમંદો, ભજવાતલાલો વગેરે ઉપરાંત તાજેતરના શ્રી. રત્નમણિરાવ જેવા ગુજરાતીઓનાં જીવવાર્ષણ આપણને આપણા જાન અને વારત્તવિક ઇતિહાસ તરફ લઈ જનારા જ આપણા હૃદયની પૂજાને પાવ થઈ શકે.

‘અમદાવાદ’ વિષેના ૮૨૪ પૃષ્ઠોના લીટીએ લીટીએ ઐતિહાસિક મંથને લખાયે ૭ વર્ષની વીતી મમાં છતાં એ મંથ હજીએ નવીન મંથ જેવો આપણા પ્રસિદ્ધ અન્ય ગુજરાતી નમોના ઇતિહાસ માટે માર્ગદર્શક અને સચક મંથ છે. આ પછી હમણું

શ્રી. રત્નમણિરાવ આપણને ' ખંભાતનો ઇતિહાસ ' આપે છે. આનો કીમતી ઇતિહાસ-મંથ આપનાર મંથકાર, અને તેનું પ્રકાશન કરી આપનાર ખંભાત સંસ્થાન-તરફથી તેના હીવાન-રૂપસાહેબ પુરુષોત્તમ ભટ્ટના આપણે બહુ જ ઉપકારરૂપ થયા છીએ.

શ્રી. રત્નમણિરાવે આ મોટા મંથને સંપૂર્ણ કરવામાં એમના અવાજ ધમનો, એમની ઐતિહાસિક તરત્તરદષ્ટિએ અને એમની જન્મભૂમિ મારે અભિમાનિતી વૃત્તિ-નો આપણને પાનેપાને પરિચય કરાવ્યો છે. ખંભાતનાં પૌરાણિક અભિમાનો, પૌરાણિક જ્યોત્સનામાં એનું સ્થાન, પૌરાણિક ઇલખમાં એનો ઇતિહાસ, મધ્યકાલીન હિન્દુ સમયની એની જાહેરાતો, એની પછી એમ એક પછી ખીલ પ્રકરણ દ્વારા છેક આજ સુધીના સુરેખ ઇતિહાસ એમણે ઇતિહાસલેખનની સરળ : ને ઉચિત શૈલીમાં આપ્યો છે. યુજ્જરાતનું હિન્દુ સ્થાપત્ય અને કલા, યુજ્જરાતનું યુગલમાન સ્થાપત્ય, ખંભાતનો વેપાર અને વણલુવડું, એનો ઉલોચ ધંધો અને રોજગાર, એનો વહીવટ અને સામાજિક વિશિષ્ટ, એનાં રમિક સ્થળો અને હાલની અભિપ્રાયો : આ સૌ ઇતિહાસકારે યત્ન દર્શિએ સુંદર રીતે આલેખ્યાં છે. આ પછી આ ધી ઓ સુધીનાં વિદ્યાર્થીઓ પરિ-શિષ્યો પણ એમણે આ મંથરચત્રમાં કરેલા અમની પ્રત્યક્ષ સાબીતી આપે છે.

યુજ્જરાતના ઇતિહાસસિંહને આનો અપૂર્વ મંથ પહેલેથી છેલ્લે સુધી વાંચી વિચારી જવાની અને ખાસ લલામણુ કરીએ છીએ. અને હવેછીટું કે શ્રી. રત્નમણિરાવ આ બે વર્ષો પછી એમના ઇતિહાસપ્રેમનો પક્ષપાત ' પાટણ ' કે ' ભરૂચ ' પ્રતિ દર્શાવે.

શંકરપ્રસાદ રાવલ

નાટક

સંજ્ઞાપન : કતી : સનાતન જન્મકંઠર ભુવ, કી. ૧૦ આના, લેખકના વિખાન પ્રમાણે ૬૯ વર્ષ પહેલાંની ૧૯૫૫નું આ રંગ છે. દાઓર અને માત બંનેનું દેવવાનીતા પાપાલેખનમાં ૧૪૫ થયેલું દર્શિનિન્દુ કતીને ન સંતોષી કાણુ એટલે દેવવાનીતા સ્ત્રીતનું પોતાના દર્શિનિન્દુ પ્રમાણેનું આલેખન ૧૪૫ કરવા કતી આ નાટકમાં પ્રવેશ થયા છે.

દેવવાનીતા જીવનમાં શુદ્ધ પ્રણય અને નને જાગનો નાટકમાં મુખ્ય છે. અને આ મુખ્ય ભાવનાઓ નને પાવેતાં અરિવિચારની ચારી છે, તે નનેના નિરપણમાં પણ કતીનું દર્શિનિન્દુ સતત જાગત રહેલું જણાય છે. જે કે રતીન્દ્રનાથ દાઓરનું વિદાય અભિલાષ નાટક અને કતીનું દેવવાની કાવ્ય-ગીતે કલાત્મક દર્શિએ ઉચ્ચ મેરિનાં છે એવી પ્રતીતિ આ નાટક વાંચ્યા પછી પણ દૂર થઈ જાય નથી.

રંગભૂમિની દૃષ્ટિ લક્ષમાં રાખીને કતીએ નાટકમાં દેવવાની મીતો પણ મુક્યાં છે. મીતોની વિચારપૂર્વક રોજગાર મુજબમાં કલિત્વો અંક પાતળો પણ જલ એ ભવરપાત લગ્નમાં સખવાનું છે. મંદરે અખતરો કરીને આ નાટક લખવાય તેઃ મેઠાક સ્થળે સાળા ભાવતા સંવાદોમાં દુરકાર કરાવે કતીને અવકાશ ભાવે. પણ કતી તરફથી વેપાર પ્રમાણમાં નાટક મંગલ રહે એટલે અને અણ રાખીએ છીએ.

જિ. વ.

નિર્બંધિકા

અમી—પ્રણેતા: જ્યેન્દ્રરામ જગજ્ઞાનલાલ દુરમાળ, આકાશીકાના કૃપાની પાળ,
અમદાવાદ, મુદ્રય રા. ૧-૮-૦

અભાષક જ્યેન્દ્રરામ દુરમાળની લાક્ષણિક કલાથી આલેખાયેલી યોગીસ હાગવી નિર્બંધિકાઓનો આ સરસ સંગ્રહ છે. એમની આમજની નિર્બંધિકાઓ જેમ રસથી વંચાય છે તેમ આ પછુ આપણા સાહિત્યસિક્ષા અથથી પ્રતિ સુધી રસપૂર્વક વાંચો જશે તો તેમને વિવિધ સ્થળેએ વિવિધ પ્રકારનો આનંદ અવશ્ય મળશે જ. શ્રી દુરમાળે આવી હાગવી નિર્બંધિકાઓને પોતાનો પ્રિય વિષય જનાવ્યો છે અને એ પ્રેકરના આપણા સાહિત્યના અંગને ખીજવવામાં એમણે ઘણો મેટા કાજો આપ્યો છે. સાદામાં સાદાથી માંડી ભવ્યમાં ભવ્ય રિપરને એ સફળતાથી પોતાનો કરી શકે છે. અહીં તહીં રસની જમાવટ, કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્થળે નાનાવિધ કલાઓ તો કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્થળે પ્રવેશ હાસ્યરસ, એ આ નિર્બંધિકારની નિર્બંધિકાઓનાં ખાસ લક્ષણો છે. અમે છંદોએ છીએ કે શ્રી, દુરમાળ આવી ખીજ નિર્બંધિકાઓ આલેખીને આપણા સાહિત્યમાંના આ ખીજતા અંગની વિશેષ અભિવૃદ્ધિ કરે.

છંદયુક્તચર્યા—લેખક: રમણલાલ વાડીલાલ શાહ; અનુવાદક: રમણલાલ વાડીલ, મુદ્રય રા. ૧-૦-૦.

શ્રી. શાહે આ ગ્રંથને એમની સ્વર્ગરથ પાતીની રમણસંહિતા તરીકે પ્રથમ અંગ્રેજીમાં લેખતાં મૂક્યાં. શ્રી. એન. કે. જામરતે એને આશુખ લખી. એનું મૂલ્યાંકન કયું. 'શ્રી' રમણલાલ વાડીલે એમને ગુજરાતીમાં લેખ્યાં. લેખક અને અનુવાદકના હૃદયોએ એકંદરે, એકવ સાધ્યું છે. એક એ દર્શાવ લખ્યું:—

મારી મનોહર માધુકાં આંસુમાં તરવગાન અને ભેદ હરેલાં છે. તેના સ્તિગ્ધ કપોલ પર અક્ષુબ્ધ અણુમૂલાં મોતી જેવાં ચળકે છે. મારી રહમદાર સન્મનમાં આંસુએ મને અમૃત્ય ખખનો આપી મને નરેન્દ્રમાં અપ્રતિમ એવો નરેન્દ્ર બનાવ્યો છે. મારી સવગનાં આંસુ પ્રેમ અને મૃત્યુનો અનંત ભેદ બહેલી શકે છે. (૫૪):

× × ×
એ મારી પ્રિયતમ પ્રિયા બની આનંદ્ય કાઠિ.

મગ લેખક અંગ્રેજીમુખ્ય છે. અમે છંદોશુદ્ધિ એમની એ મુખ્યવચ્ચને હવે એ બાક વીતારી સ્વેચ્છીય માતૃભાષાના સ્વાભાવિક પ્રેમપ્રવાહમાં એને વાળે.

પ્રાથમિક—લેખક: સ્વ. વાડીલાલ શાહ; મુદ્રય એ આના (૧૯૩૨) નાનાલાલ કવિની કોલનગરીમાં લખાણ સ્વર્ગસ્થ વાડીલાલ શાહનું આ નાનકડું કાવ્ય છે. સ્વર્ગસ્થ કવિ આ રમણ અભ્યંશેલીમાં અવધારવાની વિચારપ્રધાન કાવ્યશૈલીમાં ઠીક ઠીક સફળતાથી ઉતારી ચક્રા છે:—

... પડોને; સોફેરીસને, કાષ્ઠરતને, કયા શુન્દા મારે; માધી ?

... નિરોને; કયા શુન્દા મારે દીનાચણામાં. ધરોચો ?

... રીનાને રામ જેવાએ કયા શુન્દા ખાતર આગમાં જીવારી ?

... કલાપીને શા મારે અપ્યાયું? રમણમાં જ નીતિયુ પાક્યું ?

બાર બાર વર્ષના અકિમનુ પ્રગટાવ !
 દશાબ્દક ઉપદેશોને રચાને કોણાચારી જન્મ્યા !
 યુવકની જીભને વીરશૂંઘિ કે સર્વ અનાવ !
 બ્રહ્મા વિષ્ણુથી થયેલી જૂથ હવે કંઈક ઈ સુધાર !

છવનચરિત

શ્રી વિજયનાંદસુવિ—તેજક: સુશીલ: પ્રકાશક: શ્રી સ્તેન આત્માનાંદ સભ્ય,
 આવનમર.

સ્વર્ગ, ન્યાયમિનિષિ શ્રી વિજયનાંદસુવિના આ નાનકોટા ચરિત્રમાં છે. સ્વરિત્ત
 નવયુગના પ્રકાશ કીલ્કચર ક્રાંતિકારી આત્મા હતા, સ્તેન સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ આ
 છવનચરિત્રનું મથેચ્છ પાત્ર કરે.

સમગ્રજાતા રોક અને કેલેવેર કુમાર: તેજક: સ્વ. વા. મો. દાહ: પ્રકાશક:
 જીરાજાજ મોલીલાલ દાહ, માટેસર: મુદ્રણ બે આત્મા.

સ્વર્ગસ્થ વાલીલાલ કાઢે રથેનું આ નાનું છવનચરિત્ર બહોલને, હજીએ છવન-
 ચરિત્રકારની જાણનારીય થેલીથી આપણે એવું છે. ' કેલેવેર ના ' કેલેવેર ' કેમ થયો
 એ મર્થ જાણો માટેની તેમની આ મરિયા માટે અને બહો ઉપયોગી મણીયું નહીં
 સમાજ અને રાજપ્રકરણ

ગાંધી વિચારોદ્ધન—જંપાદક: કિશોરલાલ મજાસાગ પ્રકાશક: નવચલન
 પ્રકાશકાંદિ, અમદાવાદ: મુદ્રણ આઠ આત્મા.

મહામાણમે આત્મમંથન કરી તારરી મટેલા વિચારોનું આ કોહન છે અને
 એ કોહન શ્રી. કિશોરલાલ મજાસાગ જેવા આપણા એક મિત્રકને હાથે આપણને
 મળે છે એ આપણું પ્રદાન છે. શ્રી મજાસાગના આ જંપાદનકારને સંમતિ
 આપના મહામાણ સાચું જ કરે એ:

' આ વિચારોદ્ધન નું વાંચી મથો જૂં. મારા વિચારોનો આજ કિશોરલાલનો
 પરિચય આપાધાર છે. જેવો પરિચય તેથી તેની મજાસાગિત છે. એટલે મારે નહીં
 થોડે જ કોહલે ફેરફાર કરવા પડ્યા છે. અમારી મને વચ્ચે થકા વિષયોમાં વિચારોનું
 એક કોહલો ને કે જાણ જાણ કિશોરલાલની છે જતાં પ્રત્યેક પ્રકરણમાં સંમતિ
 ફેરમાં અને કરાવ નથી. આથી આજ વિષયોને દૂંધમાં આજ કિશોરલાલ સમાવી કહ્યા
 છે એ આ કોહનની વિશેષતા છે.

વિચાર અને સંપ્રદાયના આ વિચારનવચીનને અને યુજ્જ્વાલમાં મહેળો પ્રસાર
 અને પ્રચાર કમ્પોએ કીએ.

રશિયાનું શરતર—તેજક: નવચલન પ્રકાશક: પ્રસ્થાન કાર્યાલય,
 અમદાવાદ, મુદ્રણ રા. ૨-૦-૦.

એ.એ. કુંડના ' The Birth of the Russian Democracy ' એ
 પૂનઃને આપણે પ્રકાશી અને, સમગ્ર આપણાં આપણું આ પ્રગટ છે. કિન્દના મોટા
 છવનના નિર્મોતોએ રશિયાના મોહકાને અને, તેથી આજ સુધીની પ્રતિબોને

આપણે ત્યાં સુપરિચિત કરવા પ્રયત્ન છે. આ પૃથ્વી આજે એક સ્વતંત્ર પ્રવચન છે. લેખકે રશિયાની પ્રગતિ ને ઉપકારક બનાવેલો પ્રથમ વિજ્ઞાનમાં આજેઆમાં છે. પૂરવણી પ્રકરણઃ બૌદ્ધશિક રશિયા અને પ્રસ્તાવના શ્રી. નરહરિ પરીખે લખ્યાં છે. આખું પુસ્તક વાંચતાં રશિયા આપણી દૃષ્ટિ આગળ મૂર્ત જાની રહે છે. માથે સાથે શ્રી. પરીખ તારવે છે તેમ રશિયા એ રશિયા ને દિન્દ એ દિન્દ છે. વિવેકી વાચક આગળ આ તાત્ત્વિક બેદ રખે થાય છે. રશિયા દિન્દને એટલું તો ચોક્કસ જાણવું છે કે, કેટકેટલાં આત્મા-પણ્ણી-રમણ અને આધ્યાત્મિક જાને-રજાત-જાની ક્રમારિકાનું હૃદય યતાય છે. આપણી પ્રજાના દૃષ્ટિબિન્દુએ બહુ વિવેકપુરુષર આવાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ થાય એ પ્રયત્ન કરવું છે.

સામ્યવાદ અને સર્વોદય તથા બીજા લેખો—લેખકઃ નરહરિ દારકાદાસ પરીખ; પ્રકાશકઃ પ્રધાન કાર્યાલય અમદાવાદ; મૂલ્ય ૭ આના.

પ્રધાન કાર્યાલયની લેખકપ્રિય મંથમાંનાનો આ, એક મથક છે. શ્રી. નરહરિ પરીખ જેવા પ્રૌઢ લેખક અને ક્ષિતિકર્મી મંતવ્યે મંતવીર વિચારણાને પાત્ર હોય છે. આપણા સરદેશપણેનો હમણાં રશિયા અને તેના વિખરકારક સાહિત્ય તરફ ખૂબ જોવાય છે એ ખરું. પણ રશિયાના પ્રયોગ વિષે પણ દૃષ્ટિકતી મુકેલી નેવી તેવી નથી. એ પ્રયોગ વિષે તરદેશ અને વિરોધ કરતી કપીકતો વાંચતાં અનિર્ણયની સદગ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રી. નરહરિ પરીખે બહુ જ તટસ્થતાથી અને એમની લૌકિકીક ક્રમગતિથી આ મંથિકા આલેખી છે. રશિયાના આધુનિક માનસની પાશર્વિકી આપવામાં આ મુંદર કૃતિ વાચોને બહુ જ ઉપકારક થશે એમાં તો સંદેહ નથી. જ.

સમાસ-સાલન—લેખકઃ કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ; પ્રકાશકઃ નવચંદન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; મૂલ્ય ૭ આના. (વિ. સં. ૧૯૪૦)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠે જેનો દૂંડો કારકીર્દિમાં કેટલાંક અંધકારરત્નો અને અંધરત્નો પડ્યાં હતાં. અપવાદ કીકુભાઈ દેસાઈ એમાંના એક છે અને તેમના જે થોડાં મંથો છે તે કીકી. અભ્યાસવૃત્તિના અને સર્જન-આલેખનશક્તિનાં પરિપક્વ પરિજાઓ છે. લેખકોગવરણનું આ મુગનું એક બહુ જ ઉપયોગી અંગ એ સત્તા છે. નહેર પ્રવચન અને સરકારની, રજીસ્ટર્ડ કંપનીની કે વ્યાપારીઓની, આમપંચાયતની મોડી વડી ધારા-સભાની સલામોના સંબંધનની આ સુરેખ અને સરસ મીમાંસા છે; આખું પુસ્તક ગુજરાત વિષયે નહીં એટલું જ નહીં પણ આપણી જાતની પ્રજા એનો 'સરજાત' અભ્યાસ કરે એ બહુ જ યત્ન કરવું છે.

સહાયવૃત્તિ (વિદ્યાર્થનું) એક તર)—અનુવાદકઃ નરહરિ દારકાદાસ પરીખ; પ્રકાશકઃ જીવજીત કામગાંધી દેસાઈ, નવચંદન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય: સર્વાં રૂપિયે.

કુરોપવા આજ્ઞાશબ્દ મહાપુરુષોમાં પ્રિન્સ કોપોલકિનનું રથાન વિરલ છે. જેનાં મંતવ્યે બળિયાનું બે બચન અનંકર મિહાનની ને તેની સંહારકરણની સચોટતાથી જડતી સે છે અને તેને સ્થાને અનંદિતકારક મહાપુરુષની એ મંથાળે મીમાંસા કરે છે. સાગરવારે કે બીજા અમલોક સેત્રિજાનુરે જ્યાં પોતાના જ અમલો

વસતી બીજી નિર્મળ મણાની માનવતા પ્રતિતા પ્રેમને કે સહકારને નિર્દયતાથી ઘૂંટી પડાવવાથી સર્વોપરિ મલાવાદ જન્મવામાં માનવસંહાર આરંભ્યો છે ત્યાં આ વિચારકે સાક્ષ્ય જ્વળ ધરે છે. બી. નરહરિ પરીએ વિચારકના અમૂલ્ય પુસ્તકનો મહત્ત્વ અને તાત્પર્યથી અનુવાદ કર્યો છે તે પોતાના ગુજરાતી અધ્યયોને એનો સાબ અપાધો છે. શ્રી પરીખના પ્રત્યેક મુદ્દાવાન મંથની પેઠે આ અતિ મૂલ્યવાન મંથની અને આપણા વિચારગ્રીવ વાચકોને એપરક બચામણ કરીએ છીએ.

બાલસાહિત્ય

સાહિત્ય, હેમજ્ઞતા અને રજુધીર—(બાલવિનોદમાળા પુસ્તક ૧૫, ૧૬ અને ૧૭)—અપારક અને પ્રકાશક: નાચરણક ઇ. પ્રેમ; મલાક (મુ'બા); મિત્રકાર: જનમેહન મીત્રી, મુદ્રક: દરેકના આજ્ઞા મણ.

ઉપરની ત્રણે પુસ્તિકાઓના સંપાદક શ્રી. નાચરણક પોતાને આજ્ઞા અભિવંદન, બાલકો આકર્ષણ તેવાં નવાં સુશોભિત અને રંગબેરંગી પૂંઠાવાળાં પુસ્તકો છે. એમાંના દરેક સારાં ને બાળકોની નાની આંખોને આકર્ષક ને મગનાં છે. અંદરનાં મિત્રો સચક છે. બાલકોના આનંદ પર એની સન્નિધિ હાથ પડે માટે તે પૂર્ણથી ગુજરાતી જ નોંધે. બાળકો આ બાલપુસ્તકો વાંચી એમને મમતા પરીઓના અને વસ્તુવિજ્ઞતાના પ્રદેશમાં વિકાસ કરી શકે એવાં એ સુમન છે. આ બાલવિનોદમાળા એક પછી એક મુદ્દાને અને સરસતા ધમ્મીએ ઢોળે.

બાલગીતો

તનમન્દિયાં (બાલગીતોનો સંગ્રહ)—વેબક સોમાબાઈ ભાવસાર, મિત્રકાર: પ્રતાપરામ વાઙિક, પ્રકાશક: કીર્તિસાલ કેશવજી મરિયા.

બાળકોને આનંદ સાથે જ્ઞાન-પ્રદેશમાં ધીમે ધીમે લેવો જન એવાં આ ગીતો જાણીતા છે. શ્રી. સોમલલ બાલકાલયો સારી પેઠે પરિચિત છે ને બાળકોનાં આ ગીતોમાં એ બાળકોની જ્ઞાનમુખ ઉપર આવી શક્યા છે. કોઈ કોઈ સ્થળે ઉચ્ચ પદ્ય થાય છે.

‘ મારે જોવા છે પ્રાણથી પિયારક

સંધ્યાઉપકાલ આરા;

ત્યાં કોઈ મને લેડી જાઓ. ’

અને બદલે

‘ મારે જોવા છે પ્રાણથી આરા ’

એમ દોત તે ‘ પિયારક ’ (પારકાં) ના જુના અને અપરિચિત કવિ પાલે બાલકોને જુનું ન મળે. ‘ સંધ્યા ને ઉજાવા આરા ’ ઉપર બાલકોનાં જતાં પદ્ય કેટલોકે સમજ નોંધે. કવિએ જોયે તેટલું સુસ્મરતાથી બદલે સમગ્રી કોઈ એટલી શ્રુતિ ઉપર આપણા કવિએ—આજ કરીને આજેના કવિએએ તે આવાજુ જ પડશે. જતાં એકંદરે આવાં મનોરમ ગીતોની અને બાલકોનાં કિશકશલિઓને વિનંત સંગેએ બધામર્ધ કરીએ છીએ.

આંદરણું (આવાળીસ)—કર્તાઃ અન્નવદન મહેતા, ડી. ૭ આના.

સં. જુઓનાઈ ત્રણી અને-સોનાનાઈ પટેલ.

હજા કાળો અને આગળાલીના કર્તાના માનસના એકબીજા પાસાને પરિચય આપજીને આ પુસ્તકમાં થાય છે. ગુજરાતી માતૃપિતાઓએ ઘણા કાળ સુધી આગળાલી અંગણુના કરી. જાળકેને આવાળીસ અને ઉંધરા ઉપરાંત જીંદગી જરૂરીઆતો પણ હોય છે અને તે પોતાના આશ્વમાંથી માનવતાનો સાચો વિકાસ થાય છે, જાળકેને રમ પડે તેવું વિષયવૈવિધ્ય, સાદા વર્ણનો, જોજીની મવાય તેવી રચનાઓ બધું આ ગીતોમાં છે. માન્યો આગળા માટેના આ સુંદર રમકડાં ન જુએ એમ અને હમ્મીએ છીએ. મિ. વ.

નવલકથા

કરુણેલો—લેખકઃ સ્વર્ગ. નંદર કરુણાનંદ મહેતા.

આ લોકપ્રિય ઐતિહાસિક વાર્તાની આજીવંતી દસમી આવૃત્તિ છે. દસમી આવૃત્તિ સિદ્ધ કરે છે કે આ વાર્તાની માન્યતા પ્રવાહ અખંડિત વહેતા રહી છે. કર્તાએ એની પ્રથમ આવૃત્તિ ૬. સ. ૧૮૬૮માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. સમસ્ત વર્ષના ગાંડા માં આમ અમર રહેવા પામેલી આ વાર્તા ગુજરાતના નવાં આગળા પણ વધે એવી રીતે સરલ કરી દૂંધવવામાં આવે તો એનો વધુ પ્રચાર થાય. સર મનુભાઈની વિનંતિ આટલું વિશેષ કરી કૃતાર્થ યશ એમ અને હમ્મીએ અને બી. હંસાએને જેવાં આશ્વાસનના પ્રેમક જાળી એમનો ગુજરાતી આગળા પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ એતાં કરી શકે તેમ છે.

વિમાનું સાહિત્ય

વિમાનો સંદેશ—લેખકઃ અખિભાઈ દેસાઈ, કિંમત ૭ આના.

એકવાર સંઘવર્ણીતાની સહાયિકા ટેવણી હિન્દી પ્રભાને વિશેષ કે એવી કાંઈ બાવિની નિશ્ચિન્તતાના પાક ચિખવવાની જરૂર નહોતી. આ પુત્ર દયા અને મરીબાઈમાં ફોલો સરેશા હિન્દીની કસોટીનો છે. આગળની મારક આજે એને કુદરત અને સંલેખ અનુકૂળ નથી. એની ધરતી એને મારે દૂરતી નથી, આવકના તથા દિસા રોકક, જમીન અને ધરેલામાં રોકમ એવી સરેશા સ્થિતિ રહી નથી. આ સ્થિતિમાં વિમા તરફ જે દષ્ટાએ બરી કાઢાય તો એને એવાવા વગર દૂરકો નથી. શી દેશાએ વિમાનો સંદેશ કીક કીક અભ્યાસ કરી પાડ્યો છે. આપણા વાચકવર્ગ માટે અને એના વાચનની સુજેથી બનાવણુ કરીશું.

ધાર્મિક

ભગવદગીતાની સમાલોચના—આર્જવકર્તાઃ લવજી ગીજી મારતર, મહાસ્વામીનારાયણ (હારિવાર), મૂલ્ય રૂપીઆ બે.

જીવનસદ અને આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારાર્થ તરફતી કાંઈ પણ પ્રભાને સર્વાંગ ઉદાર કરી શકે એવા સર્વસામ્ય સિદ્ધાન્તો (એ સિદ્ધાન્તો તારવનારા વિશ્વધર્મ પ્રેમી દોષ તો) ગીતા જેવા કુશળા જગ સાચે જૂની અમર રહેવા આ સંસ્કૃત

આદર્શ મંથરતાના છે. ગીતામાંથી તુમે મુએ નવીન અને નિર્ધમેયતા અર્થ એના વિવિધ મીમાંસાએ અને સુમાપેક્ષાએ રજા કર્યા છે. આ પુસ્તક પણ એવી એક સમા-લોચના છે ને તેનું મૂળ ખ્યાલમાં છે. વળી આ પુસ્તકની આંતરી વિશેષતા એ છે કે એના ગુજરાતી અનુવાદક શ્રી. ભરણ મારતર એક વખોટક બોલ ગૃહસ્થ છે. શ્રી. મારતર પંખનામી ધર્મને માટે અન્ય ધર્માનુયાયી સાથે તકડીતકડી આનંદ માનવ વચ્ચે કોણે ઉત્પન્ન કરવારા ધાર્મિક કંટાળી નથી. માનવ માનવ વચ્ચે રહેતાં પ્રેમ એકમ, સદાકારિતા અને સદવીર્ય એજ ને મુખ્યતા વિષયક દ્રોષ કહે તે મુખ્ય સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે એમનો પક્ષપાત જણાય છે. આથી જ હિન્દુધર્મના આ મંથરતાના કાર્પાતર પ્રત્યે એ એમની નેરીના ઉત્સાહી સમયે પ્રેરણા છે જ્યતને પોતાનાં માનવજન સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારોથી આદ્યજન કરી કહે એવા હિન્દુધર્મના વચ્ચે વિવિધ ધર્માનુ-યાયી પ્રજા હિન્દુ કે શું ધરણામ ધર્મની આ સામાન્ય ભૂમિ ઉપર એક છે, સરખી જ છે એવી આજ આવા પ્રવલોનાથી કંઈક આકા અને પ્રેરણા પાપત થાય છે.

આરણ્યકેવી શ્રી અહુરારણ—લેખક: મહતી સમર્થદાન ચિત્રદાનજી લલિયા; પ્રકાશક: શ્રી ચારણ દાનિદિતરખંડ સભા.

ઉપરુક્ત સંખ્ય તરફથી ગુજરાતના યુવાજની આ દેવીના સમર્થમાં આપણા વિદ્વાને અને સામાન્ય પ્રજાવર્ગમાં મન્યતાં કેટલોક વિરલ વિખાતેલો આ ન્યની પ્રસિદ્ધ ધર્મા પુણ્યો કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રી દેવી સ્તોત્રો—(મૂળ સંસ્કૃત સહિત ગુજરાતી કાર્પાતર)

કાર્પાતરકાર અને પ્રકાશક: કાશી દુલ્લભકંઠેર પીરજીરામ પંડ્યા, ઠાંચવાડી, કમ્બાજી નિહાડી નં. ૧, ગીરગામ ગુંબાઈ. ૪, મુલ્ય રૂ. ૦-૨-૦

સાક્ષીજી દુલ્લભકંઠેર એકસામથી અને મુદિપુલંકે આ સ્તોત્રેલા મૂળ અને પ્રવાહી કાર્પાતર જળતા આવજ રજા કર્યા છે. આપણા મહાજી જનસમાજમાં આપાં સ્તોત્રો જલુ જ વંચાય છે અને પાટે કરાય છે. પણ દુર્ભાગ્યે આપણા પૈતાપક પ્રકાશકેએ ને ને આ અને આર્વા બીજાં પુસ્તકો પ્રજા સમક્ષ મુક્યાં છે તેમાં કાવ્ય અને મુખ્ય નો માણ વાળેલો નોવામાં આવે છે. આ શુદ્ધ પ્રસિદ્ધ આ સ્થિતિમાં તેના અધિધારી વાચકોને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે.

શ્રી તત્વાર્થ દીપનિઃસંધાનુવાદમાસક: મંથાંક ૩-૪ તથા શ્રી સર્વનિર્ણય પ્રકરણ ૩-૪ ૬૫ તથા સાપત પ્રકરણનું ગુજાર કાર્પાતર: કાર્પાતરકાર: સુદરવાલ મણિલાલ વડીલાલ, મુંબાઈ: મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

શ્રી પુષ્પિમર્ચીય સંપ્રકાવજ આ કીમતી મંથનું વિદ્વાન કાર્પાતરકારે જલુ જમ લઈ સંજગતાથી કાર્પાતર મુકું છે. અને હમ્મીયું કે એના અધિધારીએ એનો લાભ લે.

આયર્થકર્મ—લેખક: સ્વર્ગ. વાડીલાલ કોટીલાલ શાહ; પ્રકાશક: કાશીલાલ મોનીલાલ શાહ, પાટોપર (મુંબાઈ); આટલિ તીજી ૧૬૩૫; મુલ્ય: પાંચ આના.

હિન્દુઓ—આર્પો—જ રોજામાંથી દાલ દુધ વાગે એના ઉપરેક સંજગત વાગેલા દાલના કીન હિન્દુઓને—સંમેલની ને તેમનો દેહકલ પ્રધાનધર્મ સમજાવતી આ

[અનુસંધાન ૪. ૧૦૪ પદ]

તં ત્રી સ્થા ને થી

શાન્તિનિકેતન આશ્રમ

કવિવર ઠામેરે આશ્રમની ૩૫ મી. વર્ષગાંઠ

નિમિત્તે નહાતું સરખું વ્યાખ્યાન કરતાં માનવી, પ્રકૃતિ અને જીવનનાં ધોષોનો સંબંધ દર્શાવે. માનવશ્રેણી પરધનને ગળી જવા સહ ઉત્તર રહે છે અને તેમાંથી જ સમસ્ત દુઃખોની હેતુવૃત્તિ છે. ખરું સુખ આબ્યાન્તર છે એ ન સમજતાં મનુષ્ય બાહ્ય સુખોના લોકભાં સહાયે પ્રવ્રત રહે છે અને પરિણામે શાશ્વત આનન્દને તજીને કૃત્તિકા દર્પની લોહપતામાં કૃતકૃત્યતા માની બેસે છે. માનવીની જીવન યાત્રામાં કૃષ્ણે કૃષ્ણે સત્ય સત્યના નિર્ણયોનો પ્રસંગ એવી રામણ આવે છે. પણ એ નિર્ણય કરવામાં સત્યના ખામને વળગી રહેવાનું એ કહેણાં પસંદ નથી કરતો. એ એવી નિર્ણયતા ઉપર વિભ્રમ નથી મેળવી શકતો. માનસાધના અને તે દ્વારા પરમ આનન્દની સાધનાનો સંદેશ કવિવર જગતને આ પ્રસંગે સુલુબ્ધો અને જે સરવું માન આપણે સતત અવિદ્યશ્રમાંથી સાંભળતા આપ્યા છીએ તેનો જ આ એક ખ્યાન છે.

પ્રો. થોનેછરો નોગુચી

જાપાનના આ કવિ અને અધ્યાપકનું આગમન દિનગાં 'યુ' ત્યાંરથી તેમણે બની રહે તેટલો દિનનો અભ્યાસ કરવાનો અને જાપાનની કવિતા અને કલાનો દિનને પ્રવિચય આપવાનો પ્રવાસ કર્યો છે. સુબાહમાં પણ યુનિવર્સિટી તરફથી એમનાં એ આપણેની યોજના સહ હતી.

પ્રો. નોગુચીએ જાપાનની કળા અને કવિતા બંનેમાં માનવ અને પ્રકૃતિના સંબંધનું ખાસ દર્શન કાઢ્યું હતું અને આ વસ્તુ પૂર્વ અને પશ્ચિમની કળા અને કવિતાના ભેદદર્શનમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે એમ પણ એમણે જણાવ્યું. કવિવર ઠામેરે 'ટેમ્પેસ્ટ' અને 'શકુન્તલ' ના વાતાવરણનું વિવેચન કરતાં શેક્સપિયરના ખાસત્ય માનસનો અને કાવિદાસના આર્વમાનસનો ભેદ દર્શાવ્યો છે તેમાં પણ કુખ્ય બિન્દુ આવી જ જાયતું છે. છતાં કવિ શુદ્ધિને વંદ્ય તથા જાણ તેટલે આરે પાશ્વર્ય દર્શિબિન્દુને પણ આદરપાત્ર ગણવામાં વાંધો નથી એવું મનવ્યં પ્રો. નોગુચીએ રજૂ કર્યું હતું. આ યામે જ વાસ્તવિકતાનો ચિતાર કવિતામાં થેટલો અંશે સ્વીકાર્ય છે તેનો નિર્ણય પણ આવી જાય.

જાપાનની કળામાં શરુઆતમાં ધર્મ જ પ્રેરણારૂપ હતો એ ખાતર આપણે નોંધવા જેવી છે. ધર્મ વરદેવી જ કલાકારોએ ધીમે ધીમે પ્રકૃતિ અને માનવજીવન તરફ પ્રમાણ કર્યું હોય એવો અવલોકન જગતની સર્જીતરી કળાઓ પરતે મળી આવે તેવો સંભવ છે. છતાં અત્યારે પણ આપણે કળા કે કવિતાનો ધર્મ નોડેનો અવિશાંત્ય સંબંધ સ્વીકારીએ તો અવરમ વિચિત્ર અને હસ્તમારપદ લાગે અને પ્રો. નોગુચીનું આ વિષયનું વિવેચન તદ્દન નિરપેક્ષ અને સ્વતંત્ર જણાઈ નાંદે, છતાં બધા

પ્રકાશના સ્વીકાર માટેની તેમની તૈયારી અને જયજીતનાં નવાં મુદ્દાઓનો આદર તેમણે સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો. આપણને મોરો સાજાં તો એ જ કે આપણને જયજીતનાં અને શ્રી, નોતરુની મનઃશાંતિ જાણવા મળ્યાં. આવા વિદ્યોતના પ્રગટનું એક પરિણામ એ તો અવશ્ય છે કે જગતની સંસ્કૃતિમૂલક એકતા સ્પષ્ટતરી જણાઈ છે તેમાં તે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

વિજ્ઞાન અને માનવતા

મુંબાઈમાં આવીને 'ધી ઇન્ડિયન એકેડેમી ઓફ સાયન્સીઝ' ના પ્રમુખ પદેથી ભાગ્ય કરતાં સર સી. વી. રમણે મુંબાઈની વિજ્ઞાનસેવાનો ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ્ય કર્યો અને ભવિષ્યમાં પણ મુંબાઈ વિજ્ઞાનના સેવામાં જનુ ઉપયોગી કાર્ય કરી શકશે એવી આશાથી એમણે મુંબાઈમાં વિજ્ઞાનનાં મુદ્દાં મુદ્દાં છેવળ તરિક્કો ફેલાવી અને સાધન સમ-વડનો વિચાર કરતાં તેમની આ આશાની ભવિષ્યમાં ખરી પડે તે આશ્ચર્ય ન જ મળ્યાં.

આ સાથે એમણે એક બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો તે વિજ્ઞાન અને માનવ જીવનના સંબંધનો. આને જગતમાં વિજ્ઞાનનો કેવો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે સર્વવિદિત છે. એક બાજુ સંદારભ કાર્યમાં અને બીજી બાજુ દવાદાર અને યાત્રી-પર્યટકો માનવના ઉદારકાર્યમાં—આમ બંને રીતે આજે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તે બંનેમાં એક વસ્તુ આપણને જણાય છે કે જ્યાં સુધી માનવી વિજ્ઞાનના તરફ ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જાગ્રતી એ તરફનો સંપૂર્ણ અંક છે ત્યાંસુધી એ વિજ્ઞાન કરતાં મહાન દેખાય છે. પરંતુ એ તરફનો દુરપયોગ કરતાં કરતાં માનવી પોતાનું આધિપત્ય ટુકારી ભેરે છે. એટલે એ તરફ જ એનું જ શરણ કરી જાય છે.

બીજું ક્ષેત્ર પણ વિશિષ્ટ ધ્યાન માનવ સંસ્કૃતિ અને જગતના સુખને જાણપણ મારાપ ન થઈ શકે તેવા ધ્યાનનું મૂલ્ય આજે જગતને કદાં નથી. જગતમાં આજના અનેક વિપ્લોમાંથી જગતને અંતઃ પણ અચ્છાદી લે તે જ વિજ્ઞાનનું ધ્યાન સાચું જ મળ્યાં. ધ્યાનની ધ્યાન તરીકે જ કીમત કરવી એ કુલ કહેવાયો જાય છે—આજે કહે છે.

ઉદ્યોગ

ઉદ્યોગ આજે અને કહે. એણે અને એની મંડળીએ મુંબાઈમાં જે સંગીત, જે નૃત્ય અને જે અભિનય નથા એ જાણતાં જે સંવાદ રજા કર્યો તેમાંથી કાંઈક અંશે ગુજરાત પણ એના ભાવિ પ્રયોગમાં કદાચ પ્રેરણા લેશે. અમને લાગે છે કે એ કલા પાઠ્ય સાધના કદાચ ગુજરાતનું એકાદ મંડળ કુંભાજીમાં ફોપ તે ગુજરાતના સાહિત્યમાં એવી પહોં વસ્તુ છે—પુસ્તકોમાંથી પણ પહોં વસ્તુઓ મળી આવે તેમ છે જેમાં કદાચ આરિયા ગુજરાત બીજા ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરતાં સારી રીતે કરી શકે. આ સાધનામાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવાં જાણે પણ આપણે ત્યાં છે. એ જાણે એકલિત કરવાનો પ્રયાસ થાય એટલી જ જરૂર છે.

ગુજરાત સંગીત મહામંડળ

• ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞાન પંડિત કોમલપ્રભાચંદ્રના પ્રયામથી મુંબાઈમાં સંગીત મહામંડળની સ્થાપના થઈ છે. પંડિત કોમલપ્રભાચંદ્રનું સંગીત ઉપરનું પ્રયત્ન

અને કંઈની એમને મળેલી કુદરતી બક્ષીસ તથા પોતે સાધેલી સંસ્કારિતા-એ બધું ગુજરાતને અભણું નથી. વળી સંગીતની કલાને રજુ કરવા ઉપરાંત એ કલાની તાત્ત્વિક ચર્ચા કરવાની પણ પંડિતશ્રીમાં સારી ચેત્વણ છે. મુંબાઈ એવું ક્ષેત્ર તેમણે શોધી કાઢ્યું છે એ પણ હીક જ કહ્યું છે એટલે તેમના આ પ્રયાસમાં અમે તેમને સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

વળી ગુજરાતનું આગવું એવું પણ થોડું સંગીત છે અને તે સંગીતને સાચા સ્વરૂપમાં એના મૂળ સ્વરૂપમાં રજુ કરવાના જે પ્રયાસો આજ સુધીમાં થયા છે તે બધા સર્વાંશે સંપૂર્ણ નથી થયા. એટલે આ દિશામાં પણ આ મંડળ માટે કાર્ય કરવાનો અવકાશ છે. સંગીતનો પ્રેમ પ્રતિદિન ગુજરાતમાં વધતો જાય છે તે પ્રસંગે આ મંડળની સંસ્થાપના ખાસ આદરપાત્ર બને છે.

રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો મુવર્થુ મહોત્સવ

ઈ. સ. ૧૮૮૫ થી આજ સુધીમાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ જે ઇતિહાસ સાધ્યો છે અને તે સાધતાં હિન્દના પ્રજાજનોને જે સ્વાતંત્ર્યપ્રેરણા અર્પી છે તેનો ઇતિહાસ આપણી સમક્ષ જ છે. આઘાત અને પ્રત્યાઘાતની પરસ્પરા માનવીજીવનમાં તેમ સંસ્થાઓના જીવનમાં પણ હોય છે. એવા આઘાત પ્રત્યાઘાતોથી પરિવર્તનો પણ અનેક આવે છે. મહાસભાની અત્યારની નીતિ પણ એવાં અનેક પરિવર્તનોનું પરિણામ છે એ સુવિદિત છે. આવી સંસ્થા પોતાના અસ્તિત્વ માટે અને સમગ્ર પ્રજા એ સંસ્થાના અસ્તિત્વ માટે ગૌરવ લે એ સ્વાભાવિક છે.

હિન્દમાં બીજા રાજદારી પક્ષે નથી એમ આપણે નહિ કહી શકીએ. પરંતુ પ્રજાની માનીતી સંસ્થા તો એક જ છે અને તે હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા એ નિર્વિવાદ છે. બાપા, સાહિત્ય અને રહેણીશરણીના વૈવિધ્યવાળા અનેક પ્રાન્તોના બનેલા આ વિશાળ દેશમાં મહાસભાએ જેટલી એકતંત્રતા સાધી છે એટલી એકતંત્રતા સાધવી એ અતિવિકટ કાર્ય છે એમ યોગ્ય પણ પરદેશી કે સ્વદેશી રાજનીતિજ્ઞ અવરૂપ કણુજ કરસે. ક્રિયાસિદ્ધિ એટલે સફળતાના ધોરણે યોગ્ય પણ બંધિત કે સંસ્થાના જીવનનાં સાચાં મૂલ્ય ન અંકાય અને છતાં પણ જેટલી જેટલી અપૂર્ણતાઓ છે તે બધી હોવા છતાં મહાસભાએ જે કહ્યું છે તે બાકું નથી, નિષ્કર્ષ પણ નથી. આ પચાસ વર્ષોમાં જે માનસ મહાસભાએ જામન કહ્યું છે, કેળવ્યું છે, ફેલાવ્યું છે તે માનસ જ આપણું અમૂલ્ય ધન છે. એ માનસ જ આપણી બાવિ પ્રજાના ચલા રૂપ છે. બાવિના ગર્ભમાં શું છે તેનો નિર્ણય કરવો એ બહુ કષ્ટનું કાર્ય છે. છતાં આજ સુધીની મહાસભાની પ્રગતિ લક્ષમાં લેતાં એ સંસ્થા બાવિ પ્રજાના જીવનમાં પણ અમૂલ્ય સેવા અર્પણનું સદૃશ્ય પ્રાપ્ત કરશે એમ કોનાં અમને સંકેપ રાખવાની જરૂર જણાવી નથી. એટલે આવી આપણી-સમગ્ર પ્રજાની એક જ સંસ્થાને એની પચાસ વર્ષોના જીવનની પૂર્ણાવધિને પ્રસંગે અમે અમારું અગિયનંદન અર્પીએ છીએ.

વડોદરામાં હિરક મહેત્સવ

ગુજરાતના એકના એક મહાન દેશી મંથાનને આ પ્રસંગ છે. આજનું વડોદરા શબ્દ એટલે શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડના પ્રતિભાન છત્રીને હાલકાસ. ગુજરાતી સાહિત્ય માટે અને એકંદરે સંસ્કૃત વગેરે સાહિત્ય માટે વડોદરાની શબ્દ સત્તાએ નેટનું કાપું કપું છે તે ગુજરાત સમસ્ત મોજુક છે. પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદારમાં, બાલસાહિત્યના સર્જનમાં અને અનેક વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં ઉપયોગી થાય તેવા પુસ્તકોના પ્રકાશનમાં વડોદરાનું કાપું બેનમૂન છે. સામાજિક પ્રવૃત્તિ માટે તે સિદ્ધિશ શબ્દ કરતાં વડોદરા હંમેશાં આગળ જ રહ્યું છે. ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ, સામાજિક શક્તિઓના બળને તોડવાના પ્રયાસ, આ બધામાં વડોદરા શબ્દે હંમેશા બળુની દેખાડી છે.

આ પ્રસંગે એક બાબત અને શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડના લક્ષ્ય ઉપર અવગત લાવવા માગીએ છીએ. ગુજરાત યુનિવર્સિટી સ્થાપના માટે ને પ્રયાસો કરેલા તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નથી. આને મુજબ યુનિવર્સિટીની પ્રવૃત્તિ એટલી વિશાળ બનતી જાય છે કે એક બે દશકા પછી બાબતના વિચારો પ્રમાણે મુજબ કક્ષામાં યુનિવર્સિટીઓની જરૂર ઉભી થશે ખરી. ગુજરાતમાં તે આને પણ શિક્ષણની એટલી પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ છે કે એક સારી યુનિવર્સિટી ગુજરાત નભારી શકે. વળી આવી ગુજરાત યુનિવર્સિટીનું સ્વપ્ન ગુજરાતમાં બહુવેલે વિચારોનું છે. આ રચનાની સિદ્ધિમાં શ્રી. માયકવાડ અમૂલ્ય સહાયતા કરી શકે તેમ છે. આ પ્રસંગે એ બાત એમના લક્ષ્ય ઉપર લાવવી અને તે બાબતમાં એમના વિચાર કરી જામન કરવા એ અને આમાનું કાર્ય સંપન્ન થઈ જાય.

બાકી આપણા દેશીશબ્દોમાં તે અનેક સ્થળે મુદત્તવાને અવકાશ દેવા છે અને જ્યાં જ્યાં તેવા અવાજ દેવા જ્યાં કાર્યવાહક શબ્દોની સદા જામન રહેવાનું છે એ તે નિરૂપવા સત્ય છે. અને આ પ્રસંગે શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડને સદા અભિનંદન આપીએ છીએ અને વિદ્યારેમ, સાહિત્યરેમ, પ્રજારેમ, વગેરે હાથ એમનું જીવન વિશેષ નેત્રેમય બને તે માટે પરમશબ્દને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને અભિનંદન

અમે શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને એમના જીવનના આ હિરક મહેત્સવના મંજળ પ્રસંગે અમારાં હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ. વિદ્યાબહેને સ્વર્ગ. સર સમ. જીભાઈ સાથે સહકારની સિદ્ધિ સાધી એમના જીવનનાં કેટલાય અભેદ વર્ષો ગુજરાત અને ગુજરાતીઓની સામાજિક અને કેળવણીવિષયક સેવામાં અર્પણ કર્યાં છે. સાહિત્યમાં પણ એમનો શોભા સારો કહેવાય. હજી એ અમદાવાદનાં સ્થાનિક સેવાસેવોમાં અને ગુજરાત વર્તમાનપત્ર સે માહરી જેવી સાહિત્યવર્ણનાને એ એમની સેવા અર્પતા જ રહે છે. આનું સુખ જીવન પામવાર ગુજરાતમાં એક અમેસર સન્માની ને સેવિત્રીને એવરોની અને આને હર્ષપૂર્વક નોંધ લઈએ છીએ.

વ. તી મા ન. સા. ૨

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મહાત્મા ગાંધીજીની શક્તિશાળી અસ્તરચતાને લીધે આતુ માસની તા. ૧૨-૧૩-૧૪
મીએ અમદાવાદમાં મળનાર આરમ્ભ સાહિત્ય સંમેલન મુલતવી રેલું છે તે હવે પછીની
૧૩મી થનાર મેષ્ટ તિથિએએ મળશે. એવો ઠરાવ અમદાવાદના આરંભ સાહિત્ય
સંમેલને કર્યો છે.

સાહિત્યસંસદ

સંસદના આયય નીચે થી, મંજુશાસ રમ્યજોડાવાલ મળ્યુસરે શરના ઢાળનો
વિશાસ વિષય એ ઉપર બાવલ્યુ આપ્યું હતું.

હિન્દી મહાસભા

અહાસભાની સ્થાપનાને ૧૦મા વર્ષ પૂરા થયેથી દિન્દમાં રમ્યે રમ્યે વિધિ
પ્રકારે તેનો કનકમહોત્સવ ઉજવશે હતો.

વડોદરા નરેશ હિરક મહોત્સવ

આતુ માસની તા. ૧ લીથી ૭ મી સુધીમાં વડોદરા રાજ્યમાં; આમે આમ આ
ઉત્સવ ઉજવાઈ ગયો છે.

ગુજરાત માંતીય હિન્દુ સંમેલન

આ સંમેલન આતુ માસની તા. ૩-૪-૫ એ વડોદરામાં મળ્યું હતું.

વિદેષાલે સાહિત્ય સભા

આ સભાના આયયે ગત માસની તા. ૧૫ મીએ: ૧૯૬૧ ના ખાસ બેઠો 'એ વિષય
ઉપર થી, બાનુદંદર બાસે એક બાખ્યાન આપ્યું હતું.

દેશભક્ત નાટ્યકાર હુમગી મીરાનડેલો

તાજેતરમાં તેમજ હનામ મેજવનાર સુવિખ્યાત ધરસિવન નાટ્યકાર હુમગી
મીરાનડેલોએ આર સુવર્ણચંદ્રો આળી નાખના માટે રહેલચરણે થયાં છે.

પ્રેમભક્તિ ઉત્સવ

સુરત સાહિત્ય સભાએ 'જવાબદાર ના નાટ્યપ્રયોગ સાથે' પ્રેમભક્તિ ઉત્સવ
ઉજવનાનો વિચાર રાખ્યો હતો. પણ કવિઓએ પોતાનો સુરથો ઉત્સવ ઉજવયો છે
તેથી તેમ કરવાની ના પાડી છે.

ગુજરાત પ્રેક્ષક બાર્ડિંગ ઉત્સવ

આ માસની તા. ૨૧-૨૨-૨૩ મી એ કેદબેજનાં વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીનીઓ
એ રમત ગમત, નાટ્યપ્રયોગ અને જમણ સાથે મહા પ્રિન્સિપાલ મિ. સી. કપલ્યુ
વેડિંગનંદ પ્રમુખપદે આ ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો.

વસંતોત્સવ

રાજકોટમાં ગુજરાતના આદિવાસીસંઘ તરફથી વસંતોત્સવ
આવનાર છે.

વિદ્યાર્થી પરિષદ

શ્રીયુત કે. ટી. ઠાકરા પ્રમુખપદે આ પરિષદ અમદાવાદમાં ગત માસમાં મળી હતી. તેણે રાષ્ટ્રીય દિનગિનિદુથી હાલની કેળવણીની રીતિ વિશે બિલાપોલ કર્યો હતો.

આપણી શિક્ષણ પ્રથા સામે વિદ્યાર્થીઓની એલાદ

રાજકોટમાં વિદ્યાર્થીમંડળના આગળ નીચે રાજકોટના સમસ્ત વિદ્યાર્થીઓ ચૂટી કરેલા કેળવણીકારો અને બંદેર સેવોની મજેલી સભાએ આગળી શિક્ષણપ્રથા સામે એલાદ જતાડવાનું આહવાન કર્યું છે.

નાતાલના હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ

નાતાલની વિદ્યાપીઠમાં હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે રંગબેરંગી સ્ત્રવ કરાવતાં ત્યાં વિરોધનાં વાતુ ચાલુ છે.

હિન્દી અને જાપાની કવિવરો

સાંનિકેતનમાં કવિવર દાજોરની મુલાકાતે જાપાનના મદાકેચિ તેણુમી ખયાળી હતા અને કવિવરોનું મિત્રન અપૂર્વ હતું.

આંતર રાષ્ટ્રીય મહીલા પરિષદ

આ ઐતિહાસિક પરિષદ કલકત્તામાં ૧૯૩૬ના જાન્યુઆરીની તા. ૨૦ થીથી ૪થી ફેબ્રુઆરી સુધી કરાશે. તેમાં સશુદ પાસની મહીલાઓ પણ આવનાર છે.

પ્રો. ધોન નોગુચી

જાપાનના આ કવિવરે 'જાપાની કવિતા' એ વિગત ઉપર તા. ૨૩-૧૨-૩૫ ને શેજ સુખાદમાં કાગણુ આપ્યું હતું.

ધારાસભાઓમાં હિન્દી ભાષાને સ્થાન

હિન્દુસ્તાની સાહિત્ય સંપત્તિ આગળે મજેલી સજામાંથી છંદુભાષા માટી કરિજમાં થનાર પ્રાંતીય તેમ જ હિન્દુસ્તાની સર્વ ધારાસભાઓ માટેની ચૂંટણીઓ માથ તેમાં હિન્દીના સ્થાનનો જ બિચારો કરી શકે. તેનો ત્યાં વિન્દીમાં જ મોજાનું વચન આવે તથા એનો હિન્દી ન જાણના હોય તેઓ હિન્દી શીખવાનો હવેથી પ્રયત્ન કરે એવી મતલબનો રાજ રજ કર્યો હતો.

અંગ્રેજ દાનવીર લોર્ડ નહીલ

એક દરજામાં સમભવ કમ આજ પાર્ટનું મોઝાન્યાણાઈ દાન કરનાર લોર્ડ નહીલો હમણાં પચીસ હજાર પાર્ટનું મન અર્જન જાગેલી સારનાર મરેન્સાદકાપ સંજમી શોધબોજ મરે આપ્યું છે.

કાગરુપર્વત ઉપર

પોરબં અને રેસિમારના ડિરેક્ટર કન્ટ્રિનિવર મિ. સી. આર. ફ્રે ૨૪-૧૭ ૧૯૩૬ની બિચાદકાગ કાગરુપર્વત ઉપર ચલચાઈ સરજના મેળવી છે.

નિસામરાજ્યમાં ગામડે ગામડે રેડિયો

આ રાજ્યમાં ગામડે ગામડે રેડિયોની જ્વરણા કરવા ખો. મહેમુન બની ડુંગ્રેંક જસ મર્ પારની જ્વરણા કરી જાજ રવા છે.

કામરેજ આગળ જૂના સીકકાઓ :

સુરત જીલ્લાની તાપી નદી કાંઠેલા કામરેજ ગામની કોટ નામની જગ્યા પાસેથી કેટલાક જૂના સીકકાઓ જલ્લા કરે છે.

ડૉ. અર્નેસ્ટ મેકોલેનો નવીન શોધપ્રદેશ

મેકોલે-મે-ડેરાના શોધખોળ ખાતાવાળા ડૉ. અ. મેકોલેએ પચીસ માણસો સાથે રાવડીઓમાં રહી સિંધના નવાબશાહ જીલ્લાના સુન્દ-મે-ડેરાના પ્રાચીન નગરનું ખોદ-કામ આરંભ્યું છે.

અમદાવાદમાં કોમર્સ કોલેજ

ધુળાણની વિદ્યાપીઠે આ કોલેજ સ્થાપવાની અત્યુક શરતે પરવાનગી આપી છે. લોહી વિદ્યાબહેન નોલકંઠ

લોહી વિદ્યાબહેન નીલકંઠના સાથે વર્ષનો દિરકમહોત્સવ અમદાવાદ ખતિ. એમનો જહોળા પ્રયાસકે અને મિત્રો તરફથી સફળ રીતે જિજ્ઞાસામાં આવ્યો છે.

હિન્દુસ્તાની મ્યુઝિક કોન્ફરન્સ

આ કોન્ફરન્સ મુંબઈ ખાતે ગાંધી માસની તા. ૨૪-૨૫-૨૬ થી એ મળનાર છે.

ધુના ગુજરાતી બંધુ સમાજ

આ સમાજનું સેક્રેસરેલન ગયા માસની તા. ૮ થી એ : શ્રી. રમણલાલ દેસાઈને પ્રમુખપદે બસ્યું હતું.

રોજનો એક જ પ્રશ્નપત્ર

પરીક્ષાના દિવસોમાં એ નહીં પણ એક જ પ્રશ્નપત્ર લખવા આપવાની વ્યવસ્થા કરવા માટે લાહોરના વિદ્યાર્થીઓએ સળવળ કરવા માંડી છે.

પોલ બોર્નૅટ

સુવિખ્યાત ફ્રેન્ચ કવિ, નવલકથાકાર અને વિવેચક પોલ બોર્નૅટ આશી વર્ષને વયે મરણ પામ્યા છે. તેઓ ફ્રેન્ચ એકેડેમીના સન ૧૮૯૪ થી સભ્ય હતા.

જૂનું હસ્તલિખિત પુસ્તક

નજીસો પચાસ વર્ષ હપર સુગતાઈ બાપ્તિમાં લખાવેલા 'શાંદનામા'ની એક હાથ પ્રત સોવિયેટ રશિયાના સંગ્રહકોને મળી ગઈ છે.

પડોહરા રાજ્ય પુસ્તકાલયખાતું.

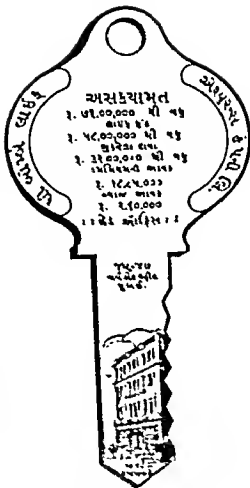
આ ખાતાની સેવામાં જીવન ગાળી આપણા લોકશિક્ષણની સેવા કરનાર શ્રી. મોતીલાલ અમીન નિવૃત્ત થયા છે.

રાષ્ટ્રીય કવિયોનું સંમેલન

આ સંમેલન શ્રી. મેઘાણીના પ્રમુખપદે ગઈ માસની તા. ૨૧ થી એ વિશે પાલેમાં મળ્યું હતું.

P. E. N. મંડળ

આ મંડળને ફ્રેન્ચ હિન્દી જૂનીજૂની બાળાઓનો પરિચય હિન્દના વિદ્યાર્થીઓ અને જૂદાજૂદ બાળ બાળીઓને થાય એ છે. આ ટેટુ નર લાવવા શાંતિનિકેતનમાં

સહકારી અને સહકારીની વિષય જોડે છે—

૧. સહકારી : ૧	૨. સહકારી : ૨	૩. સહકારી : ૩
૪. સહકારી : ૪	૫. સહકારી : ૫	૬. સહકારી : ૬
૭. સહકારી : ૭	૮. સહકારી : ૮	૯. સહકારી : ૯
૧૦. સહકારી : ૧૦	૧૧. સહકારી : ૧૧	૧૨. સહકારી : ૧૨

[સ્નેહનાં સહીદ: પૂરા સંધાન પૃ. ૪૨૧થી]

અને ગૂંચગામણ વધતાં, ઉભો ચાલ ખડકમાં ઉતારવો આંટા મારતો. તે દહાડે, મજરાપટ્ટની નલિનીને મકરન્દે જોઈ, શિષ્ટાચાર મુજબનો પરિચય પાડ્યો. સુધરેલા સમાજના શિષ્ટાચાર મુજબ વાતો કરીને છૂટા પડ્યાં.

નલિનીના મુખ્ય હૃદયની ભિન્નિઓના ઉલ્લાસ મકરન્દને આકર્ષક લાગ્યા. વિચાર વમળોની વચમાં વચમાં નલિની ઠીક છે, ખરે જોખ છે. એવી વિચારંગક તે વારે વારે બાંધતો ગયો. નલિનીનું નવું નિતરણ ચોક્કસ એને જોઈ રહ્યું હતું.

ખાતરમાં સોદો ખરીદ કરવા નીકળેલા માથુસની વેપારી-વૃત્તિ લગ્ન જેવા સંજંધમાં થ એણે આશ્ચર્ય એવું બીજી પળે બાન થતાં એવું દીલ ધવાયું.

એ દિવાળખાનામાં બેઠાં બેઠાં કે આંટા મારતાં મધુના વિચાર આવતા બંધ કરવાનો પ્રયાસ કરતો હતો. છતાં એના જ વિચાર આગળ ચંતાં હતાં. છંદગીમાં દહી થ ન અનુભવેલી વિમાસણમાં એ પડ્યો હતો. આકર્ષક અનિશ્ચિતતા મૂકી એવું હૃદય અસહાય તથ્યાતું જતું હતું.

અને પાસેના ખડકમાંથી આવતા ચપ્પો એના કાને અથડાયા.

" મ્હને આંચો મોટો વર નહીં ગમે. ગાપાણ્યે મ્હને એક પર બીજી આપવા શા માટે તૈયાર થયા છે ? "

ગાકરન્દે એ અવાજ પારખ્યો. એ નલિનીનો અવાજ હતો. મકરન્દને કંપારી ખાલી. એણે કાન માંડ્યા.

" એમનાં ધણીવાણીને છંદગીબર દુઃખ દેવાનું પાપ વહોરવા હું તૈયાર નથી. નિર્દય પ્રશ્નો એક પર બીજી શા સાર કરતા હશે ? " પાછો નલિનીનો અવાજ સંભળાયો.

મકરન્દનું દીઝ સંભળતાં કુમાયુ.

" હું તો સાવ ગાંડી છે. ત્હારે એ ખમાતી પંચાત શા સાર જોઈએ ? ત્હારા પાપાણં ત્હારા ભવિષ્યનો વિચાર કરીને જ કરતા હશેને ! ને ત્હને એ પરણશે પછી કોઈ પહેલી વારનીને કોઈ રાખવાનું છે ? તેને પિયર ચોકલાવી દેશે પછી ત્હને તે શું નડવાતી છે !

મકરન્દે મજરાપટ્ટી ધર્મપટ્ટી ચણજીનીનો અવાજ પરખ્યો. મકરન્દની આંખમાં ગળગળાયાં આવી ગયાં.

મકરન્દનું હૃદય ગીમળાતું ગયું.

" પણ, જા, એકને છોડીને મ્હને પરણે તે મ્હને છોડીને બીજાને કેમ ન પરણે ? " મુખ્ય નલિનીનો સામે પ્રશ્ન સંભળાયો.

મકરન્દે મજરાપટ્ટી વર છોડી આત્મા જવા પ્રયત્ન.

" હું તો બેવકૂફ છે ! આવમાં એમનાં જેવું પરજીવ્યાં છે ! ને ફેરમાં નણાઈને ત્હને આવડી મેટી કરી. દહે વર ક્યાં રજા છે ! ને એમની વીસ દબારની વિમાની પોલીસી ત્હારા નામ ઉપર ફેરવી દેવાની ચોકખી ચાત છે. પછી ત્હારે શાની રીકર રાખવી જોઈએ ? " મજરાપટ્ટીને વહેવારની વાત દહી સંભળાવી.

“ તો પછી તમે ખસ જાવો. આ મહારા પરણતું પાપ તમારે સોને માથે. ”
નલિની ચલુચલી.

મરન એ સંદોષી વધુ મુંઝરણમાં પડ્યો. સખ જેવી બાબતમાં પણ માણસ
ફેટી બેનમુન બેદરકારીથી ધપાવે જાય છે તેનું બાન ચર્તા ભણે કંપારી ખાધી.

મરનને દુઃખ ને પામર ચલુચલી નલિની યિત્રા જીવનની ઉલ્લેખો શી રીતે પુરી
પાડશે ? એનું હૃદય શી રીતે સમજી શકશે ? એના દુઃખકારથી એનું આત્મ જીવન
સગમી જશે ? એના એના વિચાર પગચાર તરવરીને બીજી હાલે નષ્ટ થયા. સ્વાર્થથી
યેશવતી જુદીએ વિચારવાની ના પાડી. નલિનીનું ઉન્માદક ધોરન એની અવધારકુશળ-
તાને ઘેરી વળ્યું હતું.

૫

અને—ક મહિના વહી ગયા. મરન ને મધુ જીવનની અભિનંદણ ૫ પતિ-પત્ની
સ્નાં હતી. મધુનો પ્રેમભાઈ જુહુલાય તે દહાડે મધુને પિયર તેડી જવા આમ્મો હતો.

જુહુલાય મધુના પરના વિવાનખાનમાં બેઠો હતો. મરન નોડરી પર મથે હતો.
મધુ પોતાનાં કપડાંસાં વચેરે વસ્ત્રો ભેગી કરી રહી હતી.

મધુ જુહુલાય કેમ આમ્મો હતો તે જાણતી ન હતી. જુહુલાયે પણ મરનની
કાજરીમાં પોતાના આવવાનું પ્રયોજન કરેલું હતું તોડ માડું. મધુએ જુહુલાય તેને
“ વર તેડી જવા આમ્મો હતો એટલું જ મરનથી જાણ્યું હતું. ”

જુહુલાય વિવારખાન એક આસપાસ જુરશીમાં પડ્યો હતો. પોતાના
પનિષ્ઠ ભાવિત્રા કસા ૫ બાન વિવાની, કાષ્ટ પ્રિય સંગીનની કડીએ મુંજતી જતી,
કોઈ કંસલી જેડી મધુ પિયર જવાના કપડાં ઘેરી થતી એક પછી એક પોતાની
પ્ર વસ્ત્રો ભેગી કરી રહી હતી, તેને એ જોઈ રહ્યો હતો. એનું દેખું મુંજવામાં કંઈ
હું. કરેલું થા ન કરેલું, એ ભેમાં અનિશ્ચિન થઈને એ રડી રહ્યો હતો. કરેલાની
આ પ્રગળ થતી હતી. પાંડુ મુંજામજ લાગણીએ એને અટકાવી રાખતી હતી.
પોતાની એકે એક બહેનનું હૃદયમંત્ર કરવાની એનામાં કિંમત ન હતી. એના હૃદયમાં
ફેટી નિષ્કૃષ્ટતા ન હતી એ પડ્યો પડ્યો પોતાનો હોઠ કસવા કરતો હતો.

વસ્ત્રો ભેગી કરતી કરતી મધુ ફેટીક લાવીને એટલાથી ચાલી રહેલો ને વધુની જરૂર
૬ પડે એમ માની ઉભી રહેતી. જુહુલાય તેને એક પણ ઝીજ બાધી ન રહી જતી
જોઈએ એવા અર્થહીન આગ્રહ કરતો હતો.

“ એ જવાનું શું કામ છે ? ” ઉઘેરે કંટાળતી મધુએ પૂછ્યું.

“ તું નહીં સમજે, ” એમ કહીને જુહુલાયે મધુને ધમકાવી.

મધુની આંખમાં પાણી જાલી ગયાં.

“ જાણ, આજ આજ કેમ કો છો ? ” મધુએ સમજાવે નેવે પૂછ્યું.

“ મધુ, હું ચાંડી છે. હવે આ ધરમાં તારે જન પાછો નથી પડવાનો ! ”
જુહુલાયે કમચતે હાલે કહ્યું.

“ કેમ નહીં ? ” નિર્દોષ મધુ થતી. “ મહારં થયે છે. મહને અહીં આવતાં કોણ
અટકાવી શકે છે ? ”

“ મકરન્દ ત્હને નહીં રાખે, ” કૃષ્ણલાલે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

એ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કરતાં એને કમકર્માં આવ્યાં.

મધુ પરથી નેજર જેવી હીધી ને જામીન તરફ એક રહ્યો, મધુ પર મીઠ મંડવાની એના પુરપહાણમાં પણ દાખ ન રહી.

“ કેમ નહીં રાખે ! એવું કેમ બોલે છે ! ” -આકળી મધુએ તેનાં બચાવ કથો.

“ હજુ તું એવી ને એવી રહી. અહીં રહેવામાં ય ત્હને શું સુખ છે ? હાલે ન બોલે, પણ અમે એક સકા છીએ કે તું સુખી નથી, ” કૃષ્ણલાલે વાત ઉડાવવાનો અરજ પ્રયાસ કર્યો.

“ સાવ બોલું. મ્હારા જેવું સુખી કોણ છે ? ” મધુએ ફરીથી મકરન્દનો બચાવ કર્યો.

“ મૂર્ખ છોકરી, એ મકરન્દ હવે ત્હારે નથી રહ્યો, એ બીજાં લગ્ન કરનાર છે. હવે એને ત્હારી પત્ની તરીકે કે પર રાખનાર વગર પગારની નોકરી તરીકે ય જરૂર નથી રહી. સંતતિ વગર એને જીવનસુખ નથી સાંપડ્યું, ” કૃષ્ણલાલે અંતરની કબજા માલવી.

“ શું કહ્યું ? ” બોલતાં મધુ ખુરશી પર બેસી ગઈ. એવું થિત ચમકેલે અમુક, એને સારું ય જમત પોતાના હાથથી સરી જતું લાગ્યું. એની આંખમાં નિઃશ્વસતા આવી.

“ હે કહ્યું તે સાચું કહ્યું. હું ત્હને તેથી જ આપણે પર, તેડી જવા આવ્યો છું, ” કૃષ્ણલાલે ઉમેર્યું.

મધુનું હૃદય અસહ્ય આઘાત પામ્યું. કૃષ્ણલાલ ખુરશી પરથી ઉઠ્યો; ને ખંડની બહાર ચડ્યો મૂર્ખ.

ઘોડી વારે પાછો ફર્યો ત્યારે મધુ આંસુ સાથે જતી હતી.

કૃષ્ણલાલે મધુએ બેઠાં કરેલાં કપડાંલતાં ને બીજી વસ્તુઓ એક પછી એક બાહ્યને પેટી ભરી. નિઃશ્વસને બેઠા, અવાઝ મધુ આંસુ ચારી રહી ને કલાકો વડી મયા. આંસુ સારતાં સારતાં પેટી ભરાતી એ એક રહી.

રેલવેન જવડે માડી આવી. બારણે ઉભી તોયે એનાં આંસુ વધુપ્રધાન વડી જ રહ્યાં હતાં.

કૃષ્ણલાલે પાંચી એને બોલાવી જ નહીં. એને રહવા દીધો. બારણે માડી આવીને ઉભા પણ મકરન્દ પર પાછો નોતો ફર્યો.

કૃષ્ણલાલે મધુને કપડાં પહેરી તૈયાર થતાં કહ્યું. મધુએ કશું ખ્યાન આપ્યું નહીં. એ તો માન રહે જ જતી હતી.

“ આઘ, ઉઠ હવે, મોડું થાય છે. માડી ચૂરી જઈશું, ” કૃષ્ણલાલે ઉત્તરનો દુકમ કર્યો.

“ હજુ આવ્યા નથી ને ! ” મધુને લગાવ્યું આંખે કૃષ્ણલાલ પર એક મીઠ માંડી, એની આંખોની અગવર્તતા મઠી મધુનું હૃદય પારખી સકાતું હતું.

“ એ નહીં આવે. હવે એને ત્હારું મ્હેલું નથી નેવું, ” કૃષ્ણલાલે ચૂસે કર્યો.

“ હું નહીં આવું. ” મધુએ બોલેલા ચમકે મઠી પ્રાણ પાથરતે આજીજ કરી.

[અનુસંધાન ૧. ૪૬૮ પર]

એક લાલકારક વીનો હાલમાં

ઉતરાવવાથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડો થઈ પડશે

એમને મ્યુચુઅલ તરફથી ઉતારવામાં આવેલો વીનો નમો જશે નહીં. તેની પાછળ વધુ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી; રજા મહીને કિલો 'પ્રિન્સિપલ' લખાણ થોડાક રૂપિયા કમવા કરવા પડે છે.

હેન્ડી મળતી મુજબ "હોલ લાઈફ" અને "એન્ડ-ડેન્ડ" પર અનુક્રમે ર. ૨૧ અને ર. ૨૧ જેટલાં એનસો ભરેલાં થઈ જાય.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-પરછ કરી અમારી એન્સ્યુરન્સ સોસાયટીની માહેલી એજેન્ટ ને તેમ નહીં બની શકે તો અમારા પ્રતિનિધિવની એક નકલ મારે હજો જે અમે ખુશીની સાથે તરત તમારે વસ્ત્રમાં રવાના કરી દઈશું.

આજે તો હજુ તમારી ઘરખાત ચાલ છે. હજુ તો તમે, સુકનો કરવાને વીતાવી, જીવનની છવનના મંદપમાં તરુને પ્રવેશ કર્યો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી કરવું કે તમને એકલે કાંઈ જ ખર્ચ કરવાનો નથી તથા તમને મહા કરવાવાળાં છવનાં ભરના ઉમેલાં છે. આવા સંજોગોમાં તમે એક રચણાં છવન માલો છો. તમારા પર આધાર રાખનારાઓના અવિધ્યનો વિચાર કરતા નથી.

હકમાજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છવનમાં આરજ અકસ્મિત રંગો જોવામાં આવશે. અર્ધિપાણી છવનનો મુખ્ય સવાલ થઈ પડશે. ઘરમાં પાણી તથા સુકમાં અગ્નિની નીલાવરનો અગ્નિ, દીકરાઓને આમજ પાડવા તથા દીકરીઓને રીત આપવા માટેનો ખર્ચ છાવવા માટે સારી જેવી રકમની પહેલી જરૂર પડશે.

અમારા યોગ્ય દાંણે, તમને યોગ્ય રકમ પુરી પાડવાનું કે મ એમને મ્યુચુઅલને બેરોસે છોડો.

વીનનો મારે સેકેટરીને બરછ કરે.

ધી જામ્બે મ્યુચુઅલ લાઈફ
એસ્યુરન્સ સોસાયટી લી૦

જોમને મ્યુચુઅલ બીરોડિંગ, કોર, મુંબઈ.

[રત્નેદનાં હલ્દીદ પૂરો સંધાન ૪. ૪૬૬ થી .]

મહરન્દ તે ઘણે ઘરમાં લાખલ થયો. મહરન્દને જોતાં કૃષ્ણલાલ ચમક્યો ને વધારે ગુસ્સે થયો.

મહરન્દને જોતાં ઉનમતની માફક મધુ એકદમ હલ્દી થઇ ગઇ. વડીલભાઈની આમન્યા રાખ્યા વિના મહરન્દની કેટલે હોડિને વળગી.

“ આતું હું કશું ? મહેં ત્હમને બીલું ધર કરવા ક્યારે ના ખાડી હતી ? હલદું ત્હમે ના પાડતા હતા ને હું આગ્રહ કરતી હતી કે આપણને પ્રભુએ છોકરાં નથી આપ્યાં એટલે બીલું ધર કરો. ” રડતાં રડતાં મધુ લવી ગઇ, એ દેખાડાટ રૂઠું મહી શબ્દો પશુ બોલાતાં બોલાતાં અરપણ થતા ગયા ને ઘૂસકાં વધતાં ને વધતાં ગયાં, બોલતાં બોલતાં એ બેભાન થઇને ઉભેથી પછડાઇ પડી.

મહરન્દ નિરપર જ રહ્યો. બેભાન થઇને મધુએ કોની લાજ રાખી.

કૃષ્ણલાલ મહરન્દને કડક આંખે પળવાર જોઇ રહ્યો. ને બીજી પત્ર મધુને માઠીમાં ઉંચકીને સુવાડી, અડો હાંક્યોનો લૂકમ ક્યો.

મહરન્દ ન હાથેયો, ન બેઠેયો. શુદ્ધિ બહેર મારી મળ હોય તેમ જડ જેવો ઉભો રહ્યો. જતી આંખને મૂખ જેવો જોઇ રહ્યો. તે બીજી પત્ર પુરણીમાં પછડાઇ પડ્યો.

બેભાન થતાં પડી ગયલી મધુના હાથની નંદવાપણી બંગડીના કકડા મહરન્દે વીંચી બેસા ક્યાં. જતાં જતાં ય નિજ સૌભાગ્યનાં ઘન કરતી ગયલી, મધુની બંગડીના કકડા એણે ચૂમ્યા, ડાલી સરસ ચાંખ્યા ને આંસુથી બીજ્યા.

પુરૂષ હોવાનો દંભ પડતો મૂઠી મોટી સત સુધી પચાડીમાં પડ્યા પડ્યા મહરન્દે રક્યા કશું. વારે વારે રૂઠની કડો આવતી. દેખાડાટ રડતો, માથું ફેરતો, લમણાં ઝીકતો મધુના ત્યાગને માટે તેનાર થવાની ખોતાની માનસિક અણગમતિ ને નિર્બંજતાનું જ્ઞાન થતાં એ ત્રસી ઉઠ્યો.

૬

તે બંધકર રાત્રી ૫ વડી ગઇ ને અંતરની ચિંતાતા ૫ વડી ગઇ.

વ્યવહારજીવિતે, આદરોં ને જીર્ણિજિને લાખી હોતાં, ને દુનીયાદારી આગમ થઇ. યહેરની બહાર કોઇ ન બળે તેમ અંતર બે અર મિત્રોની કાગડીમાં ચૂપચાપ મહરન્દ ને નિહીની પરખ્યાં.

કોઇએ એ લગ્નની કીમતરી ન જોઇ.

કોઇએ એ લગ્નનાં ગીત પશુ ન સાંજળ્યાં. એ ગમતરી કોઇનાં મોઢાં ગળ્યાં ૫ પશુ થયાં નહીં. એક યહેરવારની માફક મહરન્દે એ લગ્ન આટોપ્યાં.

મહરન્દ ને નિહીનીનાં તમ્મ થયાં તેની કોઇએ નોંધ પશુ ન લાધી. એ લમચી સમાજ જરા ય હાથેયો નહીં. એ લગ્ન ચમાગ્યો પ્રખ્વ ૫ નીવડ્યો નહીં. અસંખ્ય મધુએને ચમકાઈ આવતાં રચયક નીચે મહરન્દની મધુ અગદાઇ જતાં સમાજ જમ્યો ય નહીં.

પોસીએ મધુની પરિચિત વ્યક્તિને જાણે મહરન્દના પરમાં કોઇ નિરાળી વ્યક્તિ જોઇ. સાદી જુના જમાનાની મધુને જાણે કોઇ આવતી માસની યુવતી મળી કોઇ મૂખાને જોઇ.

એટલા ફેરફાર સિવાય ઉપરટપોએ જોવાર પડેલીએ મકરન્દના છવનમાં બીજો કાંઈ ફેરફાર જોયો નહીં. બધું જીજ્ઞાસુથી જોવારને મકરન્દ ધરમાં વધુ વખત રોકતો દેખાયો, તોડેમાં અનિવરિત થતો જણાયો. મોઢી-રાતે પાછા ફરતા મકરન્દને સંખ્યા-કાંઈ ધરમાં આવીને બેઠો નોંધ્યો.

પીવાની ટેવથી પરવશ બનેલો પુરુષ પીકે અમુકાદને આવે તેમ નાલનીના ચીવનમધુથી પરવશ થયેલો મકરન્દ એના સાન્નિધ્યમાં અમુકાદને આરતો, એના ચરણે છવનનાં નૈવેદ્ય ધરતો.

પરંતુ નલિનીને મકરન્દ પ્રત્યે પ્રેમ નહોતો જાયો. એ એનો તિરસ્કાર કરતી; હાથૂવ કરતી; એને કાંઈ તેમ નમત્તી. એની લાગણીઓ ઉલ્લેખની, નિર્દય થવામાં એને આનંદ સાંધતો. મકરન્દના હૃદયને ચીરી નાખવામાં એને મજાદ આવતી.

નલિનીને પતિ પ્રત્યે માન ન હોવાનું. પરંતુ તાર્કિકતા માનથી જોવાની એને જરૂર ન લાગી હજી એટલે એક શારીરિક, સામાજિક અને આર્થિક જરૂરિયાત સિવાય બીજું કાંઈ વિશેષ એને અવ મોંઘું લાગ્યું. એને પુરુષની જરૂર છવનમાં છે એમ એ માનતી અને તે જરૂરિયાતને તે અર્પિત થઈ હતી.

મકરન્દને એ પતિ દેખતી જ નહીં. ચીવનથી ખરીદાતી એક જગત વસ્તુ જ લેખતી. મકરન્દમાં એ અચંપ્ત ઉત્કૃષ્ટ જોતી. તે બાંધ એને હમકાવી શકતી. એનું અપમાન કરતી તે પોતાનામાં કંઈ ન હોય તે દેખે એવો વિચારમાત્ર પણ કરવાની ના પાડતી. પોતાના ચીવનના મુખ તરફ એ જે મારે તે અપમાન મકરન્દ ભંધાયો હતો એવી કાંઈક મનોરુચિ એ ટેવતી હતી. એનો પડતો ભાવ મકરન્દ ઉપાડી લે એવી એ હાલતે અપેક્ષા રાખતી.

દીલ કાંઈ તે પાલેલા પડ્યો. જોડે માનવીઓ રમે છે તેમ નલિની મકરન્દ જોડે રમત કરતી. એને બીજા મૂળ આત્મા એને હાલેલી મૂકતી.

મધુ મકરન્દની સેવા કરતી અને નલિનીની સેવા મકરન્દને કરતી પાડતી. મકરન્દ છાયામ થયો. પ્રભુ મરીને પત્થર થયો, દેવ મરીને દાસ થયો.

નલિનીના દીકરામાં મકરન્દ મારે કદી સ્નેહ જાયો જ નહીં. તિરસ્કારમાંથી પૂજા ઉપજી. તે ધીમે ધીમે દિવસો ગયા અને જન્મે એક બીભત્તી દૂર ને દૂર જતાં ગયાં.

નલિનીને હૃદય દોષ એનું મકરન્દે કદી અનુભવ્યું જ નહીં. થાણુ પ્રશ્ન-પૂર્વક એની લાગણીઓને ઉલ્લેખતી નલિની એને સત્કારથી મૂકતી. એના એકે એક હારમાવથી, એકે એક શબ્દથી, નલિની મકરન્દને તેની પામરતા ને ગુપ્તતાનું જ્ઞાન કરાવ્યા વગર ચૂકતી નહીં. મધુના ત્યાજ જાળના હૃદયે મદ્યે મારી મકરન્દને તેની અપમાતાનું જ્ઞાન કરાવ્યા વગર રહેતી નહીં. મકરન્દની રચર્ચરુચિને ઉપકાસ કરવાની એક પણ તક તે જતી કરતી નહીં.

નલિની વિચિત્ર હતી. સી-સુલભ સુભાષણ લાગણીઓ એના અંતરને કદી જ જીજ્ઞાસુતી ન હતી. માણસને જુદા જાણે અને આવ-જો વખતે જે આવી મળે તે આવ-જોમાં કશું પાંધિ દોષ ન હો એવી કાંઈ રુચિ એણે લેતી હતી. પુરુષની મુખ

[સ્નેહનાં સહીદ: પૂરેસંધાન પૃ. ૪૭૦થી]

લાગતી હતી. બાપની મિલકતની આમલની પર છવતો હતો, અને સંગીતનો ધણે શ્રેય હતો. એ શોખને નવચસે ચેલ્લો હતો અને સંધિનોએ કેળવ્યો હતો.

જગદીશ ધણું સુંદર ગાતો, વાગેલીન બહુ જ સુંદર વગાડતો, અને એ સંગીતે અને એની કુદેવેને લૂલાવી લોકશ્રિય બનાવ્યો હતો.

નલિનીના સામે બારણે જગદીશ આવીને રહ્યો અને ઘોઘા દિવસમાં નલિની એના સંગીતથી આકર્ષાઈ, પ્રથમ મળતાં નલિનીએ જગદીશને મોઢિ એના સંગીતનાં વખાણ કર્યું ને પરિચય આપ્યો.

નવસે જગદીશ પછીથી આજો દિવસ મકરન્દને ત્યાં જ ગાગતો, મકરન્દ પરમાં હોય ન હોય, તો ય ત્યાં જ આવીને બેસતો, ને દહાડા પૂરો કરતો.

મકરન્દ જગદીશના પતંજયી વાકેફ હતો. એણે જગદીશ સાથે કેળવાતા ગતા પરિચય થામે વધી હતી, નલિનીને દંપતી આપ્યો.

નલિની મોડું મયોદાદી ત્યાંથી આવી મધ, મકરન્દ કરું ય કહી શક્યો નહીં. અને જગદીશ એને ધર આવતો અટક્યો નહીં.

તે પછીથી થોડે મહિને તો જગદીશ એની ગેરહાજરીમાં જ આવતો થયો, એ આવતો અને નલિની ને જગદીશ આશમથી બેસતા, વાતો કરતા, જગદીશ વાગેલીન વગાડતો ને ગાતો, નલિની એના સંગીતથી પેલી ચતી.

ધીમે ધીમે જગદીશની સંગીત-મહિસનો નરો નલિનીને મુઠતો જતો હતો. સુંગરી ચીતો ગાતાં અને ગાતાં, નલિની ને જગદીશની એક બીજાની સરમ વૂટી જતી હતી. ને આખરે માન મહીથી પ્રેમ જન્મ્યો. અને એક દિવસે બંને એક બીજાના પ્રેમમાં પડ્યા.

નલિની અને જગદીશ પોરાસીએ ચડી રોડી થયાં. અને રોડી મહી આખરે વરવહ થયાં. હતાં ય જગતની આંખે તો નલિની મકરન્દની પત્ની રહી. અને જગદીશને એક બીજાની ઉખમ્મબરી રોડમાં લખાતાં ને ચૂમતાં મકરન્દે તોયાં.

મકરન્દને જોતાં આજો બનેલો જગદીશ નલિનીની શુશ્રૂષામાંથી છૂટવા મળ્યો. નલિનીએ મકરન્દ પર એક વિરસકારબરી નજર નાંખી જગદીશને વધારે ગાદી બાંધમાં સેતાં ફરીથી ચાલ્યો. બેઠરામ નલિનીની બેપરસાઇએ મકરન્દનું સુખમગ દેખું વીધી નાંખ્યું.

મકરન્દે આંખે વીધી દીધી, અંડ હેડી આપ્યો મળ્યો, મકરન્દના દીનમાં જગદીશ ને નલિનીનું ખૂબ કંઈચની રવાબાવિક લાગણી જાગી. પચ બીજી પંતે એ માગણી ચોસરી મધ, અને એ અંડ હેડીને આપ્યો.

તે વિષયો વડી મધ.

૮

નલિની ને જગદીશના સંબંધથી ત્રાસી ઉઠ્યા મકરન્દનું છવન કરું ને કરું થડું થડું.

મકરન્દે નલિનીને જગદીશને મદાવા દીધી.

એના છવનની કમચ મહીથી કહી કહી ઉઠી આતની મધુની રમીતે એની આંખ સળગ કરતી.

નિર્દોષ હંસથી જેની મધુના હૃદયને દિગ્દેશના પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પોતે જોતી રહ્યો છે એમ એ માનતો રહેશે.

‘ ને દિવસો વહી રજા.

૯

મધુને તેનો સાધ મકરન્દના ધરમણી એવાન હાવનમાં ઉપાડીને લઈ ગયો પછી મદિનો એ મદિના યન્મ હૃદયની યદ્ય એ પડી રહી, અને પછીથી થોડે દરકાં એ દિવાની યદ્ય મધ.

મધુને મહાંની દોરણીટલમાં મોઢી દેશની રજા પડી. એની સંસ્કાર મધુ-લાલના ધરમાં અલગ યદ્ય પડ્યો. મકરન્દ કોયે મૂંઠની સેનાર બહિન તરીકે મધુલાલને ને તેના કુટુંબને મધુ કુરમન સેખરા લાગી, ધરમાં દરની રજા ન્યારે ન્યારે મધુલાલને જેની કે તાલ જ ધરમાં પડેલી વસ્તુઓમાંથી જે કાંઈ એના હાથમાં આવતી તે છૂટી મારતી.

મકરન્દે બીજાં લગ્ન કર્યાં અને તે તેની નવી સ્ત્રી સાથે રહે છે એમ મધુને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બધાં જુદાં મળી પાનના ના પાડી, ન્યારે ત્યારે “ મકરન્દ ”ના નામનો પોશર કરતી, મકરન્દ આવ્યો એમ લગતી, એને તેડી લાવવા ન્યારે દોડી જતી.

પોતાને મકરન્દ બોલાવે છે એમ કહેતી એ મળી ફરી ધરમાંથી ચાલી નીકળતી. મામમાં આવે દિવસ રજામાં કરતી, એને જાતી રાજી યદ્યતી નહીં, આમતાં આમતાં એના પગે ગીરા પડતા ને સોડી વહી જતું. ‘ પજુ ’ એ માતાં જ કરતી અને કાંઈ આવતી ત્યારે કાંઈક રજા.

મકરન્દના આવ્યા સિવાય પોતે જમવાની નથી એમ લગતી મધુ દિવસોના દિવસો સુધી જૂબી પડી રહેતી.

મધુના સાધને મધુને મહાંની દોરણીટલમાં મોઢી દેશની રજા પડી.

મધુ મહાંની દોરણીટલમાં કાંઈ રહેતી, મકરન્દના આવવાની વાત જોયા કરતી, મકરન્દના નામની બહિન પોશરતી. મહાંની દોરણીટલમાં રહેતા મહાંની એને દેશના, અને દિવસો વહી જતા.

૧૦

એ વર્ષે મહાં મકરન્દે મધુની જાત સખી નહીં, એ જાત સખીની એનામાં કિંમત જ ન હતી. પોતાના હૃદયને એને જોશે એ તેના પડેલા, નહિતો મધુના નામની સુખ યદ્ય એ બહીતી એનું નામ પડી વાદ કરવાની ૧ કિંમત કરતો નહીં, જે સંજોગમાં મધુને મધુલાલ નેડી ગયો તે સંજોગની રજા તાલ જતાં મધુના કુટુંબ સાથે કોઈ ૧ સંજોગ સખીની એનામાં કિંમત ન રહી. મધુની કુટુંબ ૧ વૃદ્ધની સખીના પજુ લઈ પડી.

જ્યાં ૧ મધુની રજા એ કોઈ કાકો નહીં. એ રજા એને કોઈ ન મધુ, કોઈ ન મધુ એ જાત સખીની રજા સખી મધુની રજા એના સિવામાં વળતી રહી.

જગત એને પાછળ દસતું લાગતું. હરકોઇની આંખો મંદો એના વર્તન માટે એને ટપકો દેખાતો. મધુ સાથે જે ધરમાં દસ વર્ષો માટે તે ધરની દિવાલો પણ એને ખાવા ધાતી હોય, એ ધરમાં પચ મુક્તો એ ત્રાસી ઉઠતો. એને ધરમાં જરાય સાંતિ નેહતી મળતી. ધરમાં ત્યાં ત્યાં એની નજર પડતી ત્યાં ત્યાં એને મધુ દેખાવાનો લાસ થતો. એ હાથ એને પજવતો. નહિની એનું દીલ પારખી જશે તો એને હાથૂત કરશે એવો એને લાગ્યો થતો.

નહિનીને જગતીયના સંબંધની જાણ થવા પછી એ ધરમાં રહી શકતો નહીં. નોકરી અર્થે દૂર ને દૂર સ્થળો પર જતો અને લાંબા વખત ધર બહાર રહેતો.

દોકરીમાં ય એનું મિત્ર લાગતું નહીં. કામ જરાબર ચડતું નહીં. મધુ વખત જતો ને કામ દેખાવા વગરનું ચડતું.

નહિની ને જગતીયને પ્રેમ કરતાં એવાથી કંટાળેલા મકરન્દ તે કિવસે પણ પ્રત્યે નાસી છૂટશે હોત. આઠ દસ કિલોમીટર ધરથી નહિનીથી દૂર રહેવાના પ્રયત્ન એ નીકળેલા હતા.

મકરન્દ કાંઈ બંગલામાં આવેને પડ્યો હતો. એ બંગલાની પડોશમાં મધુની હોસ્પિટલ આવી રહી હતી.

એ કાંઈ બંગલો જૂના વાસ તરીકે જાણીતો હતો. એમાં મોટા ઉત્તરનું નહીં. મકરન્દે તે જ પસંદ કર્યો. મંદોની હોસ્પિટલમાં આવતા અવાજોથી એ કાંઈ બંગલામાં રહેવું ગ્રાસજનક હતું. છતાં ય પોતાના માનસથી કંટાળેલા મકરન્દે સાહસની દૃષ્ટિથી તે કાંઈ જાણે પસંદ કર્યો.

રાત્રીના વખતે તે પધારીમાં પડ્યો પડ્યો ટળવળા કરતો હતો. તે ઉનાળાની ગાસજનક રાત્રી હતી. જરા ય ઠંડાતું ન હતું. પડ્યો પડ્યો એ પોતાના જીવનના, મધુના, નહિનીના, જગતીયના, વિચાર કર્યો જતો હતો. સ્વપ્નમાં સ્વપ્નમાં તે જુનીવાસના મૂતોના વિચાર કરતો. વળી પોતાને જગતમાં નિષ્પ્રયોજનને સ્વસ્થતા જૂત એવો ગણી દસતો. એ દાસમાં સમાવણા રહતી કરેલતા એના અંતરને પગવાર તરખોળ કરી દેતી ને વિચારની મરમાળ ચાલવા કરતી.

રાત્રિ નીરવ હતી. હોસ્પિટલમાંથી મોટાના રડવાનો અવાજ આવતો હતો. એ રડતી કરેલતા પત્થરના હૃદયને ય પીચળાવે તેવી હતી. પધારીમાં પડ્યા પડ્યા મકરન્દે એ રહત સાંભળ્યું.

એ રહતની કરેલતા એના દીલમાં એકતરી ઉતરી ગઈ. એ પધારીમાંથી સંકળો ઉઠ્યો એ જરૂરમાં આવ્યો. એ રહત મંદો રહેવું કંઈપણ સાંભળવા કાન માંડ્યા.

એ રહતો સાદ એને પરિચિત લાગ્યો. પગવાર એ સાદ મોનો છે તે ન પારખી શક્યો, ને ખીજ રહે એ સાદ પારખી શક્યો. મધુનો પરિચિત અવાજ જોળખ્યો. મધુ તે મંદોની હોસ્પિટલમાં ક્યાંથી હોય એવી યંત્ર નગી. કાન ઉતરી રહ્યા છે એમ એણે ખીજ પળે માન્યું. ને પાછો પોલીસરે એ સાદ મધુનો જ છે એવી પ્રતીતિ એને થવા લાગી

છવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે !

ઈંગ્લીશ વીમાની પોલીસીઓમાં "વોર્ડન" નેટલી સગવડો આપે છે તેવી બીજી કોઈ પણ હિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે વીમાનું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે "વોર્ડન" ની પોલીસી બાબતમાં કોઈ પણ જાનની શંકા રાખવાનું કારણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે "વોર્ડન" ની ઇંગ્લીશ પોલીસીમાં તમારા મૂકી રાંકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

રીચી રોડ અમદાવાદ.

શાખાઓ: ૨૩૫, હોર્નબી રોડ, યાદ, મુંબઈ. ૧૨, થામ્સ મેડી સ્ટ્રીટ, મદ્રાસ.
૨૧, ગ્રીસ રોડ, હાઉસ, કલકત્તા. સખ-આન્ડ ૧૮૦, સુધારે પેઠા, પૂના.

રોડકસ ખુરાઓદાર, ઘણું સહેલું અને સલામતી બારેલું

વાપરે : વાપરે : વાપરે :

રોડકસ વપામ જગ્યાના નાનામાં નાના વગર હાલમે બધી સ્થેલાકથી લીજાની જેમ કાઢી નાખી છે.

રોડકસ કોડી મુગસ આપી ડુર્મ-ખાપી ભવાને છે, અને વાપરવામાં મુશ્કેલીવાળું છે.

રોડકસ વાપરવાથી આનંદે કાળી પાતી નથી, કબુ રહેા અને મુંબાળ, રેલમ જેવી મુશ્કેલી રહે છે.

રોડકસ લીકવીડ (મશાકી), કોવ અને વાવડની બનાવડ છે, તમાને એ સવડ પડે તેને કપરોત કરી.

વાવડર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકવીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકવીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકવીડ ક્રીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકવીડ ક્રીમ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં વાપરવા લાલક ઉત્તમ કેરાવર્ધક તેલો બનાવવા તથા વેચાવ છે.

સોલ એજન્ટસ: રોડકસ પરફ્યુમરી માર્ટ, ૧૨૬, નાગડેવી સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ, ૩.

એજન્ટ્સ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબાઈ, ૨.

[સ્નેહનાં સહીદ પુરોસંધાન પૃ. ૪૭૪ થી]

થોડી વારે મકરન્દે એક સૂત્રીને એ ગાંઠની હોસ્પીટલની ખારીએ આવતીને ઉભી રહેતી જોઈ. એ સૂત્રી રડતી હતી. તે રક્ત સંભળ્યું. મકરન્દે મધુને જોળખી.

“ મધુ ! ” મકરન્દે ખૂબ પાણી અને મધુએ મકરન્દેને જોળખ્યો.

બીજી પળે ખારીમાંથી મધુએ મકરન્દેના ઝાંઝળાવાના અશ્વમામાંથી પડતું મેલ્યું. પડતાની સાથે મધુ જોભાન થઈ ગઈ. એને સખત વાગ્યું, માથું ફૂટી ગયું. મધુના સાહસથી પળવાર મૂંઝવણમાં પડેલો મકરન્દ કુલો. ને લોહીથી નીગળતી મધુને ઉંચકી લીધી ને ધરમાં લઈ ગયો.

બીજી પળે લોહી બંધ થયું. ધા સાફ કરી પાટો બાંધ્યો. ને પોતાને જોલે ચલાડી. મધુ લાનમાં પીમે પીમે આવતી હતી. મકરન્દે મધુને જોઈ રોવા લાગ્યો. થોડી વારે એણે મધુના સૌભાગ્યતિલક વિનાના અડવા કપાળ ને જોયા કેમ. બીજી પળે મધુના મસ્તકે મદીથી વહી ભેગા થયેલા લોહીથી આંખની ભીંજથી મધુને સૌભાગ્યતિલક કેમ.

કલાશ-સુધી મકરન્દની આંખમાંથી આંસુઓ વહી રહ્યાં. મધુ લાનમાં આવી તેથી અન્યથા મકરન્દની આંખમાંથી આંસુઓ વહી જતાં હતાં. મધુએ એ આંસુની આંખિને ચૂપી મકરન્દને જગાડ્યો.

“ બહાસ ! ” મધુ ગળગળી.

“ મધુ, મહેં તને અત્યંત દુઃખી...”

મકરન્દે ગધુગળ્યો હતો. મધુએ મકરન્દનું વાક્ય પૂરું થવા દીધું નહીં, એના આંખને ચૂપીથી ઉચ્ચારતા અટકાવી દીધા.

ખારી મદીથી ડોળમાં હતી. ચીપી, મલખતી, વેશાખ મહિનાની નિર્મળ ચાંદની હતી રહી હતી.

૨૨

મકરન્દે ગાંઠની હોસ્પીટલમાંથી કાઢી મધુને બીજે દિવસે લઈ ગયો. પોતાને ગામ પાછો ફર્યો. ગામમાં એણે જીવું ધર રાખ્યું. મધુ ને મકરન્દે તેમાં રહેવા લાખ્યાં.

મકરન્દે જમતની જમીનની એક યત્રો. જમીન ને નલિની સાથે રહેતાં તેમાં મકરન્દે જરા ય વર્ષો કાલ્યો નહીં. એ મોહલમાં મકરન્દે મધુને માટે મકાન રાખ્યું તે મોહલમાંથી બીજા મોહલને નાંકે, નલિની ને જમીન મકરન્દના જીના મકાનમાં રહેતાં. જમીન પોતાનું ધર છેડી દીધું. મકરન્દે વસાવેલા ધરમાં જ એણે રહેવા માંડ્યું. જતાં આવતાં મકરન્દે નલિની ને જમીનને ખારીએ કલેસાતમાં ઉભેલાં જોતો.

એ જોતાં એની આંખમાં જરા ય ઝેર આવી વસતું નહીં. એ જરા ય ચુસી ચલો નહીં. મધુ એને વારે વારે સમાજની નિંદાઓ કહેવા છૂટકાં મળવા કરતાં બીજા અન્યથે રમતે ન્યાં મોંઘ એને નહીં “ જોગણે, ન્યાં મોંઘને ” હવેકાલરી કે મળકાલરી નમર એમના પર પડે નહીં ત્યાં જતા રહેવાનું કહેલી. મધુ મકરન્દે ના પાડતો. એ કહેવા છૂટકાં મળવા જેટલી દીવસ ઉદરતા મળવાનું મધુને કહેતો. કહી કહી મધુને અને માથું મૂકી એ મળુગળ્યો. “ મધુ, પરાણે પ્રીત, યદ સહતી નથી. નલિની મને જરા ય આવી સહતી નથી. એને મહારી પત્ની થવાની ફરજ પાડવી એમાં અર્થ ”

નથી. લગ્ન પ્રેમનાં જ હોય હશે, પ્રેમ કશાની કશા પાડી શકતી નથી. પ્રેમવિદ્યાના અભ્યાસનને પવિત્ર મધુરી વાગી રહેવામાં આવે નથી. "

જોઈ દુનિયાડાણાએ મકરન્દને જગદીશને પરણેલી ઓરતને રાખવા બદલ ફોજદારી માર્દમાં મસદી જોઈ મોકલવાની સલાહ આપતા ને જોઈ પોતાની પરણેલરને જો મોક પરા પુરુષ સાથે રહેતી જોઈ રહેવાર નામરદ તરીકે મકરન્દને ઉપક્રાંસ કરતાં. જોઈક વગી જગદીશને, સુધી રીને અંધારે, ઘેરી આર મારી દબકા કરવાની સમયા આપતાં. મકરન્દ સંકુચાત્રની સલાહ વિના ઉતારે ગયો જતો, ને એની મુખ્યક્રાંસે તેવી ધડીએ આવડતું તેજ ચમકી રહેતું.

જોઈએ નહિતી ને જગદીશને લખાતી નહિતી કરે પોસકી પોતાકોતી કદિવાર મંઘતી, ઉદાર રીયે એક કાચો સુકન પશુ ઉચાળાં વિના મકરન્દે પોસકી આપવાની કશુલન આપી.

દુનિયાએ એને બેવડું મળ્યો અને હમી કાઢ્યો.

મકરન્દે દર કંમેલ મકરન્દ કહેતો, "મધુ, નહિતી કે જગદીશ"ખતે અને જરા ય કશ્ચે નથી. નહિતીએ કશું જોડું કશું નથી. લગ્ન પરાણે ચાલે ચકાતી નથી. પરાણે નહિતીને દેવે કદીકું વચ્ચે નથી. નહિતીના હલમાં આરે માટે સ્નેહ કદી જન્મ્યો નથી તો પછી આર સાથેના લગ્નલગ્નમાં જગદીશ રહેવાની નહિતીને શી જરૂર ? નહિતી પ્રામાણિક છે, અને આવાનો ચિત્તા રોગ કરી પરાયા જોડે પ્રીત કરી શકી નથી. એ અને આવી શકતી નથી, એમ કદી જોડે મોક એની સાથે જોડું મન મળ્યું છે તેવી સાથે પ્રેમ કરે છે. નહિતીને આર સાથે રહેવાની કશા પાડવી એ મૂર્ખાઈ છે. લગ્નમાં અંતિ પુરુષની ને પુરુષને સ્ત્રીની જરૂર છે, ન્હાં સુધી એમનીના વચ્ચે સ્નેહ વસી રહે છે ત્યાં સુધી જ લગ્નલગ્ન સંભવે છે. પરાપરાનો સ્નેહ સગાઈ નમ, પછી જુદા થતું એ જનન્ય યારીરિક, માનસિક તેમ જ આર્થિક દિતને માટે આવશ્યક ને કષ્ટ છે. એમાં એમની આત્મી માનવતા સમાવેલી છે.

અંતે નહિતી જગદીશને આહે ને તેની સાથે રહે ! લગ્ન ન્હાં સુધી સ્નેહ હોય ત્યાં સુધી જ સંભવે છે. ન્હાં રહેલી મંક વણુદી મહ કે લગ્નનો આગેઆપ અંત જ આવે છે. સ્નેહ વિનાનાં લગ્નની છુલ્લા કંઠા કરતાં નહિતીનું વર્તન વિશેષ પ્રામાણિક છે. સંતતિથી ને લગ્નમાંથી મૂંઝવણ નથી, ન્હાં સંતતિના કવિખ્યનો વિચાર કરવાનો રહેતો નથી ત્યાં નિષ્કળ નિવેડેલાં લગ્ન આમરજીવિ દાગી રાખવામાં જરા ય અર્થ નથી. સંતતિના કવિખ્યનો વિચાર ને રાખવારના પુરતી હોય તો પછી સ્નેહવિદ્યાનાં લગ્ન દાગી રાખવામાં કદો ય અર્થ નથી. "

પણી ય ફેરી નહિતી ને જગદીશને કશોયત્ત જવાનીને મધુને મકરન્દ કહેતો " મધુ, કું ધણી તરિયા આરા હોમ આમળ કરે તેથી કું ? નહિતી કુખી થશે. અંધારે એ સુખી છે. પરાણે એને અને સ્વાલી નહીં કરી શકાય ! એને કુખી કરવામાં અને શા કાચો ! એને કુખી કરવાથી કું સુખી ન થઈ."

૧૨

ને વર્ષા વીતી ગયાં. નલિની મકરન્દની પત્ની છે એ દલીલેત જગત બૂલી ગયું, કાપડની દૃષ્ટિએ નલિની મકરન્દની વિવાહિત પત્ની રહી. પણ સમાજે તો એને જગ-દીસની પત્ની તરિકે સ્વીકારી લીધી.

માનવસમાજની સ્મૃતિ એટલી અણુકલી ન હોત, તો જીવનની કડવાશથી જગત રહેવા જેવું ય ન રહેત.

નલિની ને મકરન્દને માટે એ અલ્પજીવી સ્મૃતિએ જગત રહેવા જેવું કરી દીધું ને વર્ષા વીતી ગયાં.

૧૩

તે દિવસે મધુના દીકરાની જન્મગાંઠિ હતી. મકરન્દ ઝવેરીની દુકાનેથી એ નિમિત્તે કાંઈક એટ ખરીદી રહ્યો હતો.

નલિની એ દુકાન પર અનાયાસે ચડી આવી અને મકરન્દ ને નલિની માંભાં. નલિનીએ એક સ્તનજાત મુદિકા ખરીદી.

જાને જલ્દી ઝવેરીની દુકાનેથી ઉતરી પોતપોતાને ઘેર જવા સાથે નીકળ્યાં.

આખે રસ્તે નલિની બોલતી હતી. મકરન્દ સાંભળતો સાંભળતો આંખા કરતો હતો. મકરન્દની નલિનીએ દોલના હાંબરી એક માંભાં. એ લાખ કરવા પ્રયત્ન થી જ નાખુશ હતી તે જણાયું. માંખાપની ધમ્મ વિરૂદ્ધ તે વિચાર અમલમાં મૂકેલાં જોઈતાં હતાં, તેમ ન કરતાં સ્થિતિ પામરતાને વશ થઈ પોતાનું જીવન વેકરું અને મકરન્દને વિના કારણે દુઃખી કર્યો એવા દોલનો સ્પષ્ટ એકરાર કર્યો. એણે વારે વારે એની માંભાં.

રસ્તામાં દૂટકા પડવાનો વખત આવ્યો અને નલિની ઉભી રહી. મકરન્દ પણ સહજ ઉભો રહ્યો.

નલિની મળ્યમળી : " મકરન્દ ત્હમે મદાન છે. મારી પામરતા મારે મને માફ નહીં કરે ! "

" નલિની, ત્હને મ્હેં ક્યારનું બધું ય માફ કરી દીધું છે, " મકરન્દ મળ્યમળ્યો.

" સાચું ? " નલિનીએ પ્રશ્ન કર્યો.

" હા, અશરે અશર સાચું ! " મકરન્દ મળ્યમળ્યો.

નલિનીની આંખમાં આંસુ ચમકી ઉઠ્યાં.

" હવે આપણે કદી પાછાં નહીં મળીએ. અમે અલ્લીથી કાને જતાં રહેવાનાં હોયે. "

નલિનીએ વિદાય માંગી.

" કેમ ? " મકરન્દે પ્રશ્ન કર્યો.

" જીવનના પાપી જીવન પર પડ્યો નાંખત ! " નલિનીએ ઉત્તર દીધો.

મકરન્દ એને નિરાશ જોઈ રહ્યો. બીજી પક્ષે નલિનીએ નવી ખરીદીથી મુદિકા આંખાંબીથી કાઢી મકરન્દના હાથમાં મૂકી.

મહાગુજરાતના મુગમવર્તક
સાહિત્યકર
કનૈયાલાલ સુનશીની
રામાંચકે મોટીક કથા

ડૉ. મધુરિકા

કિંચ

મૉડર્ન વાઈક

સાગર

સેંકડો હાઈએની સત્તા સેવ
મુગુપ્ત કરનાર નિરસ મણાલા
લાકડી લખનવી રસભરી
કથા, ભાષના, પ્રેમ, પ્રવણા
અને આધુનિક લખનાં
દુર્યોધન ચિતાર
સંપૂર્ણ છે.

આધુનિક લખનાં નવલકથા ચિતાર
સંપૂર્ણ
ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક બોધપદ

અભિનય સુહૃદી
સખિતાદેવી
અને
મોતીલાલ
પ્રધાન ભૂમિકામાં
૧

ડિરેક્ટરઃ
અર્વોલભ
બદામી

ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક
પ્રીતિનું કલાગૃહ
સાગર-મૂવીટોન
મુંબઈ, ૬.

દોઢ સંસ્કારી
ઓ પ્રજાને
ન જ જુલ્યા
એની
મુંબઈ વિજ્ઞાતિ
દમ્પત્રીયલ સીનેમા
લેખિતન રાહ.

[સ્નેહનાં સહીદ પ્રેમસંધાન પૃ. ૪૭૮ થી]

મકરન્દ તે મુદ્રિકા પોતાના હાથમાં જોતાં ચમક્યો.

“ રાખશો ? ” નલિનીએ પૂછ્યું.

“ શા માટે ? ” મકરન્દે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહારા જીવનની છેલ્લી સ્મૃતિ તરિકા, ” નલિની ગળુગળી.

મકરન્દ પગવાર મૂંઝાયો. એને કાંઈક ઉત્તર દેવો સૂઝે તે પહેલાં નલિની એને ઊડીને ચાલી નીકળી.

મકરન્દને શું કરવું તે સૂઝ્યું નહીં. નલિનીની પાછળ દોડી જવું એને ઠીક લાગ્યું નહીં. એને જીમ પાડવાની જોનામાં દિનિત આવી નહીં. એ એને જતી અસહાય જોઈ રહ્યો. એની પાછળ જવા એના પગ ઉપરથી જ નહીં.

દષ્ટિમર્પદા મહીથી એ અદૃશ્ય ચામ એટલે મકરન્દ ચમક્યો. વિચારવમળમયી એ નીકળ્યો એને નલિની અદૃશ્ય ચામ મળ.

પગવાર શું કરવું તે એને ન સૂઝ્યું. એ મુદ્રિકાને ફેંકી દેવા વિચાર થયો. ખીજી પળે વિચાર બદલાયો. એ મુદ્રિકાને જોઈ અમીટી, પોતાની પામરતાના છેલ્લા સ્મૃતિ અવશેષ રૂપ એ મુદ્રિકાને ચૂરી ને ખીજી કાળે પોતાની આંખોની પર બરાવી દીધી ને ગળુગળ્યો.

“ સંસારસાગરના વીચિતરજે તણાતો માનવી કેવો અસહાય ને અનાથ છે ! ”

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું જીંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકાજ

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ” ની સદ્દરતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એડ્યુરન્સ ફું. લી.

(ચેરમેન-સર નવરોજી સહેલાતવાલા, નાઇટ, સી. આઇ. ઇ.)

સત્તાવાર ચાપલુ રૂ. ૬,૦૦,૦૦,૦૦૦

ઇરથુ થયેલી ચાપલુ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પગાર થયેલી ચાપલુ રૂ. ૭૧,૨૧,૦૫૫

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ” એ જીંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૯ માં યદ કરી ખીજી મોઝ પછી દિંદી વીમા કંપનીએ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી જતાવેલું કામ કરી જીંદગીના વિમાના પ્રતિદા-સર્મા એક રેકડ કર્યો છે.

વધુ વીજતો માટે લખો:

જનરલ મેનેજર,

એડવૅનેક રોડ, કોટ, સુબાઇ.

[૪૫ સોમનાથ : પુરાસંધાન પૃષ્ઠ ૪૧૨થી]

૫

પરગટમાં દક્ષિણ તરફ ચોથું આરણ્ય હતું. તેમાં થયેને નર્તકીઓની વળવાળું, જેની આસપાસ પણ નૃત્યો ફેરવેલો હતો.

આ વખતેમાં ત્રણસેંથી ચારસે નર્તકીઓ રહેતી.

ફેરલીક હતી મુજાતલો, મંડિતોઈ ને નાને બાટે બોલી, મંદ, બાવવારી રવં આરાધની, ફેરલીક ઉતરની હતી. તે થોડું સમજાવ એવી બાગ બોલતી પણ સરોઈ આપણા રામેથી ફેરને રીજવા પ્રવળ કરતી. ફેરલીક હતી એથીય ઉતરે : કોમ પવંતના પ્રદેશી, હંમી, હંમી ચોરથી ને તેજસ્વી; પણ એમને કંઈ હતો કંઈ એમનાં રામનાં માધુર્યની ઉત્પન્ન જણાતી. અને ફેરલીક દક્ષિણની હતી, સ્વામી કંઈ નાકની, અવનના અભિનયથી રૂત કરતી, મધુર સ્વરે ગાતી ને કોઈ ન એવી બોલી બોલતી.

એ બધી રેવણી હતી; ફેરને વૃત્તગીતથી આસપવા એ એમનું : કવંચ હતું. આ ચારસેં બીજો દિવસ ને રાત વખાણવણ સજ્જામાં, સંગે થીઅવા કે થીઅવામાં કે કોઈ પુરુષને વિદ્યાસના પાઠ પઠાવવામાં પોતાનો વખત ગા

૬

આ વસણમાં જ્યાં બોલી અલમ એક નાનું ને કપાળું પર હતું.

આ સુધે બસવા બાડમાં એક યાત્રીની પાડમાં પર ઉંધી પડી પડી એક : સુંવાળા નાના કાચ પર ચાલે રેખી, પહેળા પસાવેલા પગેને ખાટલા પર ફેરતી ભૂલે ઉંધી ઉંધા પડી તે આપ ને આપ પડી હતી. એના અમળા કાળા સિંકની વાળ સમા સુંવાળા, એના ઉધાડે વણે આપે કાંઈ, મુજાતલ વળાઈ, ! સુધી જતા હતા. અધીરામાં એમ એના પગ ફેરતા તેમ કાળા પા પોલની માફક તે એના પગ ઉપરથી વહેતા.

એની અધીરામાં વધતી તેમ એના પગે નેરથી ફેરતા, અને ફેરતી થતે ઉતરતી ઉતરતી પગ પગથી એમનેર વહેતી.

તે અસાદ વર્ષની હતી પણ એના ચરિત્રને ખાટ પંદર વર્ષની ખાલિઓ અને એના મુજ પર આકાશ વર્ષના આજાનું માધુર્ય ને સરજના હતાં. પણ તેજસ્વી અભિર્ભા ઉંમર કરતાં વ ઇંડું મંત્રીવં હતું.

એના કપાળ પર ડરમડીએ આવતી ને જતી. કંઈ એની મા કેમ ન આ સર્વસર્વ એની માને થા સાક માટે સુધી નેસાડી ગમતા હતા ! એ કોસો કં એનું જ કે કરેલો હતો.

તેણે પ્રકું ઇંડું કરી સર્વનાસવણ તરફ એનું. તેની કોઈ સુરેખ કે રેખા કંપાવે એમ વળી. સર્વ નમવા અલેલો હતો, અને અમવાન સોમનાથના મંદિરોના કાચ પર પડતાં તેનાં કિરણો સૌખ્ય થવા લાગ્યાં હતાં.

તેણે કંઈ સુધી ચોનાની મદન અભિ મંદિરના ચિખર પર કરી. ઉંડે અ સ્થાન એ ચિખરની કારીગરીમાં વેદીનાં સિંહાસિંહ અભવાનું સત્ત સન્નું !

ચોલા એને કંથાસ માનતી. જાળપણથી તે તેના પર દંમેલા જતી હતી, અને તેના ઝળમળા હાથો હાથો સાગરના તરંગોના તાથ સાથે નૃત્ય કરતી હતી.

થોડા વખતમાં સૂર્યાસ્ત થશે-ચોલાની વિચારમાલ્યા માઢી-અને આરતી શરુ થશે, પછી તેના વારો-તેના જીવનની અપૂર્ણ પણ જાણશે. એ યાદક હતી ત્યારથી તેને માટે એની મા અને દાદી ગ્રંથતાં એ સમજમાં આવી ત્યારથી તેને માટે દિવસ ને રાત એકાદ ચિત્તે મહેનત કરી રહી હતી. જે પણ માટે તે જીવતી હતી તે હવે હાથ ખેંચતાં આવી લાગી હતી.

જન્મતા નાથ સોમનાથનું રંજન કરવા એની મા એવી વાણીને નતંગીએ દિવસ અને રાત નૃત્ય કરતી, પણ તે પોતે બધાથી ભુલી જ હતી, કાઠનાં પજુ પણ આવા ધુરંધર ને સખા નહોતા. એકની કમર એની હાથથી વળતી નહોતી. મંગ. સર્વજ પજુ તેને બોલાવી દંમેલા તેની ખજાર પુછતા, અને તેને ખાત્રી હતી કે મહાદેવજી પોતે પજુ તેનામાં રસ લેતા હતા, ઘણીવાર નાચતાં તેના પજુ થાકી જતા. ત્યારે સોમનાથ તેને શકિત હેતા હતા, ઘણીવાર સ્વપ્નામાં મિશ્રણધારીએ દર્શન દઈ એને. કહ્યું હતું કે "મેરા, ઘું મારી ખરી નતંગી છે." અને તે પણ તેનાં દેવની જ હતી-તેનાં મનથી, આસ ને પ્રાણથી. જીવનભર જમવાનનાં ચરણોમાં નૃત્ય કરવા ઇલાય એને ખીએ જસ્ય રસ નહોતો. જીવનભર નૃત્ય કરવું- જમ સોમનાથ ની યોગજ્ઞ સાથે નૃત્ય કરતાં દેવના મર્મદાર આમળ, પ્રાણ ઊઠાવે-એકથી વધારે સુંદર પરાકાષ્ઠા એની કલ્પનામાં આવતી નહીં.

દેવાલયની નૃત્યશાળાના નિયમ પ્રમાણે અત્યાર નૃત્ય શાસ્ત્ર, ખાસ અભિનય શાસ્ત્ર, ને સાત સંગીત સાતમાં નિલગ્ન એવી અશુદ્ધ વર્ધની બાહતતંત્રી ને મર્તિંગી એકાદથીની આવતી સમયે પહેલી વાર દેવ આમળ નૃત્ય કરવાનો અધિકાર મળતો, અને સર્વજ એ પ્રસન્ન થાય તો તેને આવતી મહાસિવરાત્રીએ નૃત્ય કરવાનો અવગર મળતો, એ મન્ય પગમાં એક બાલ્યુષ્ય વિકસતું-દેવને ધરાવાદું-અને પછી બાકીનો આવતાર શેજ નૃત્ય કરતી નતંગી તરીકે સુશર્મ રહેવું.

ચોલાને કલ્પનાના પ્રકાશ પાછળ રહેલા અધિકારનો વિચાર નહોતો. આજે એ નૃત્ય કરશે, સોમનાથ પોતે એના પર પ્રસન્ન થશે. એમને પ્રસન્ન કરવાં ક્યાં એણે આછી તપશ્ચર્યા કરી હતી ! નૃત્યકાન્તી રાએ પહેલિયા એણે, હરણો હતી નાંખી હતી. નોંધો તેણે આદાર વધારી, નોંધી નિંદ્ર વધારી, નોંધોતો પરપુરનો સ્પર્શ ક્યો. સોમનાથ જરૂર પ્રસન્ન થશે, અને...અને દંમેલા એકાદથી ને સિવરાત્રીએ એના વિલા કાંઈ ખીલતું-નૃત્ય દેવ તેણે જ નહીં, એને ખાત્રી જ હતી, ઘણીવાર પછો કાઠના પહેલાં તેણે નિર્જન સુશર્મકપમાં જમ સોમનાથ આશર્યા હતા, અને વર મૂંઝવે દતો કે કાંઈ કપે નહીં એવી અપૂર્ણ કલા અને આપો, અને દેવે એ વરલન આપવા કહ્યું હતું. એટલે આજે આપશે, અને પછી એ નાચશે, ને એના બોળા યંત્ર રીતશે.

તેણે દીંગી મરિયા સિખર તરફ એવું, એ સિખર પર જમણી પળ દવામાં ફરફરી તેની સામે તે ક્યાં સુધી એક રહી.

ફરફરી પળની લગનાટમરી. અતિ તેને દંમેલા મૂંઝવે કરતી, નવા નૃત્ય

હોય ત્યાં તેનું દેવું જતું. રરરની ધન્યજ્ઞે, નાચના તરંગો, સહેરાની શાખાઓ નોંધ
એના દેવમાં સેદા ઉમસતો. પોને એ બધાની કુદરતી હતી તાતપત્ર મતિસીંદવ
એમનું જપાનું માયાન્ય લક્ષણ હતું. અને એ બધાના અધિષ્ઠતા એના બોળા
સંજુમાં જ ચોંકાનું છરન પરેવાઈ ગયું હતું. એને મન મેજ હતી—એક ભગવાન
નરસજ અને બીજી પોને, તેની બાજુ નવંધી, જાડીનું જગત તો માત્ર બોળાઓનું
બન્યું હતું.

૭

" ચોલા ! ચોલા ! હા, પડી શું રહી છે ? " અંગાનો અવાજ આવ્યો.
ચોલાના મુખ પર ઉત્સાહ આવ્યો. તેણે જરા હિંચ મધ પાણું ભેળું. અને તેની
પ્રક ને બધાની રેખાઓમાં રહેલું માધુર્ય રજાઈ ગયું.

" હા, હા, " અંગા બાની " આજે કોણ આવ્યું છે ને ખગર છે ? "

— " પણ મારા લુખાં છાતી કે નહિ ? "

" આ રમી ! " કમળાં અંજલે કયું.

અંગાની ઉત્સાહજ્વાલા એસી ચુલી હતી. તેણે જાગમાં સહેદા કાઢી જપાની ખાર
અમી અમકી હતી પણ તેના મુખ પર, તેની આંધમાં, તેના અંજામાં હજી આકર્ષણ
હતું. તેણે સગીરની કટાંબર રેખાઓમાંથી હજી સોંદર્ય જરતું. પગથીય તરું લુખી
તેણે સોમનાથના રેખાલ્પમાં લગ્નજાની અધિષ્ઠાત્રી પદે પદે બોમળું હતું
ને તરત જણાઈ આવતું હતું.

એની અગ્નિ એની તીક્ષ્ણની અગ્નિ જેની અમળી નહોતી, પણ તેવી જ
કુંદા ને અંબીર હતી. પણ અત્યાર ને પુત્રીને નોંધ હતી રહી હતી. આ જલ થતી
અગ્નિમાં પણ કાર રજાંરજાની પુત્રી હજી સીંચ મધ નહોતી.

ચોલાએ માતા હાથ પર પોતાં વજ્ર ને આજુબોજી એનાં મેઢાંએ એકાદમ
રેખાને તેની પાસે મધ, વજ્રો ને આજુબોજી એનાં શાણ દોષ એમ તે નોંધ રહી—એકી
નરતે ને એકી આસે.

" બા ! બા ! આ બધાં મારે મારે ! "

" હા ! એમણે તારે મારે રેશ રેશી અંગાજાં છે. "

એની માતા સર્વનાથ વગર અંગ સર્વગમે ઉભેજ આંખે જ રહતી. આ
રીતમાં શું રહ્યું હતું ને અગ્નિ ચોલા કંમેઈ દરખાતી " હે, " તેણે કયું.

" હા, અને આજ કોણ આવ્યું છે તેની તને ખગર છે ? "

" ના, કોણ છે ? "

" પાટણનો રાજા બીમદેવ. "

" હા, " કહી ચોલા એક દાર લખ મને પહેરણ લાગી.

" કેમ ? " માએ જાણી કયું " તને જુનુંરૂમિનો રાજા બોલો પડે છે. "

" અને ! અને તો મારા સોમનાથ વિના રેખાની પરણ નથી. "

" મારી પણ નહીં ? " માએ કમળાં જાગ પર એક તમાચો માપે.

" તું ! બા ! બા ! તારા વિના કેં મારે, " કહી ચોલા એની મને મને
વગતી પડી.

આ આખા વસવાટ પર ચોરણની આ રક્ષા કરતી, જેમ તેની પૂર્વે તેની ઘડીએ કયું હતું તેમ. ગંગાથી બધી નર્તકીઓ ચરચર કાંપતી. હૃદય, ગીત ને અભિનયમાં એને શું નહોતું આવડતું તે કોઈ કબી શકતું નહીં. કોઈ પણ નર્તકીનો યુગ્મંગ તાલસંગ કે મુદ્રાસંગ તે તરત પારખતી, અને એ યુનાક માટે યુનેહવાર ની સખત ગરતી લેતી. કેને કયું પર આપતું, કેટલાં વસ્ત્રપુષ્પ આપવાં, ક્યારે રક્ષા આપવી એ બધું તેના હાથમાં હતું.

ગંગાના પગમાં હજી વચ્ચીય વર્ષની ઓકરીનું જેર ને હટા હતી. જ્યારે તે નાચતી ત્યારે યાત્રાલુક દિગ્ગંજ બની જોવા કરતો. એમ કહેવાતું કે ભગવાન સોમનાથનો તેણે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો; પણ તેની સત્તા નીચે રહેતી નર્તકીઓ આ વાતમાં શ્રદ્ધા રાખતી નહીં.

એની સત્તા ને મનોપરિતાપું થઈ લુકું હતું એમ જોઈએ લોકો કહેતા. બધી નર્તકીઓમાં એકલી એજ જાણેકર જંગ સર્વદ પામે જીવ શકતી અને પાધું કસવી શકતી. ગોખાવણ એમ કહેતા કે જંગા માંજે-તે પહેલાં જંગ સામે ધરે. જુદો એ બેના નાન-પણની કે કે દંતકથા કહેતા, પણ તે ખરી કે ખોટી તે કોઈ કહી શકતું નહીં. પણ જરૂર સોમવારે રાતે ત્યારે જંગા મંદિરમાં નૃત્ય કરતી ત્યારે સર્વદ આવવાનું મુકતી નહીં, અને કેટલાક દેવીઓ ચોલાની મુખરેખામાં ખાલમારી સર્વદના મુખની રેખાઓ શોધવાનો સરસ પ્રયત્ન કરતા હતા, અને એ રેખાઓ જંગાના પ્રતાપનું કારણ છે એમ કહેતા. અને સર્વદ પણ ચોલામાં એટલો રસ લેતા કે રેખાઓ સરખી ન શોધ તો પણ સરખી છે એમ માનવાને કારણ મળતું.

જેમ એની માએ એને તેપાર કરી હતી તેમ ગંગાએ ચોલાને પોતાના પદ માટે તેપાર કરી હતી. જેટલી કલા તેને આવડતી તેટલી તેણે ઓકરીને શીખવી હતી. લુલાનીમાં જેટલી તે સુદર હતી તેટલીય વધારે સુદર તેની ઓકરી હતી. અને સર્વદના પદ્મસિંધુ શિવશસ્ત્રિનું ખાન ચોલા પર રહે એવી વેતરણ તેણે કરી હતી. કાગલને ન્યારે તેની શક્તિ ઓસરવા માટે ત્યારે નર્તકીઓનોય નમદડ ચોલા સાથની લે એવી એના દેવાની ખોટી હોંસ હતી. માત્ર કોઈ વાર ચોલામાં તેને અવિશ્વાસ આવતો. ઓકરી બચ્ચાર નહોતી. એ નાચતી, માતી અને સોમનાથનો વિચાર કર્યા કરતી. દેવને સમર્પિત દાસીઓ દેવનું જ રતજીવર એ વાત જમાએ પણ બીજી નર્તકીઓને ધણી વાર શીખવી હતી. પણ તેને પત્રે પત્રે આશ્ચર્યમાં મુકતાં મધુર મુરલિઓ નડતી હતી તેનું જ્ઞાન બચ્ચાર જંગાને ખુબ હતું. એ જ્ઞાન ચોલાને પણ પાછી વચ થયે આવશે એમ માતા માનતી. પણ કોઈક પત્રે તે પાછી વચની થતાં પાછી ચોરી કે કેમ એવો સંશય તેના મનમાં થતો.

જંગાની પણ ઓકરી હતી. ચોલા જાણે પહેલી વાર મદાસિરપૂત વખતે નૃત્ય કરવાની હતી એ પ્રસંગ માટે એણે કેટલાય ચોરીથી તેપારો કરી હતી. થોડે વર્ષે સર્વદે કયું તો પણ થાય છે, હજી ચોલા જાણક છે. હજી એની કેળવણી અધુરી છે, એમ ખાન માંદો એણે વાત ઉઘાડી હતી.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમયાવલોકન મારે મારે મોકલે
વાચન થઈ પડ્યું છે. x x x

—મહાદેવ માંધીય

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” ગ્રંથને અને એવનથી ભરેલો અને કતાના
અસહિત્યનું અંશનું પ્રતિબિંબ પાડેલો ઉત્તમ ગ્રંથ છે. શ્રીમુલ
મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને એ વસ્તુને તેમજ સ્વર્ણો તેને સ્વચ્છ
બનાવતી તેમની કશ્ચના, ખાસ કરીને સ્વચ્છતામાં આ ગ્રંથમાં છે. કતાને યોગ્ય
નાર-મારો જેવા મારે નહીં જન્મ-બીજાં યજ્ઞને કાઢીને પમાડે એવી ભાવના એ
છે કે કાઢીને કાઢીને પરિશ્રમ તેમજે દોષો છે, અને તે જન્મ એવની દીવાલો
પાછળ અને કાચવચ્ચે સાચીનિક અગ્નિના લાભમાં.

૧૪૬ આ ગ્રંથનું તથા સ્વચ્છ તે એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો
કાવ્યાત્મક ગુજરાતના ઉત્કૃષ્ટ તેમજ કિન્નના ઉત્કૃષ્ટ ઉપર અંજાન રૂપિત શાખીને
કરવામાં આવેલો છે. આ કાર્યકર્તાને વિસ્તારથી અને ગુજરાતને કેટલું છે. x x x

—અમર્યાદી આનંદરાજે મુન,

શ્રી વાલ્મીકી-સેતુ, ભનારસ કિન્નુ વિશ્વાપીક.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યવિશ્લેષના માત્ર આરંભિક ગ્રંથ એવો નથી. એનું શ્રેષ્ઠ
વિશ્લેષ છે. અને સંસ્કૃત, આર્ય, અપભ્રંશ, આધુનિક તેમજ
અધુનિક ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિશ્લેષ કરવા મારે જે
તકરારો વિદ્યમાન હશે એ તેની પાછળ કતામાં છે, કારણ કે તેમજે સ્વચ્છને
પણે સમય મેલામાં મળેલો છે. એવે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અર્થ ગુણ એ છે કે એમજે પૂરીપણા સમય
સાહિત્યકારોને અને તેમની કલા-શીખાંસને ઉડે,
અકાચ કોઈ છે, અને તેથી જ તેમજે ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું
મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના હસોનના સ્વચ્છતાની કું બધાં પરીક્ષા કરી શકું
એમ કું ત્યાં તે અને કયારે અને સર્વજનનું જન્મનું છે. અને સાહિત્ય સર્વજન
નું હોવું કરાવતાં આમાનિતતા અને સ્વચ્છતાથી તેની અર્થતાઓ પાછા
અંતરમાં કતાંને જે વૃત્તિ હોવાથી છે, તે મારે ગુજરાત કતાંનું ખરું જ સ્વચ્છ છે

—ડૉ. એ. બેરીંગ ટીચ, ડી. સી. એલ.,

કુલીવર્સિટી એન્ડ એડિન્બરો

[અંધે રસ્તે પૂરોસંધાન ૫. ૪૧૬ થી]

“ જોયું, છોકરા, તેં મસ્ત્રાસનાં સર ગાંધ નાંખ્યા. નહીં તો વરસાદ આવે જ કેમ ? શું સમજ્યો ? ”

પાછી મજેરા બચ્ચાણ સરે નામના દક્ષણી માસ્તર અને ઘેર શીખવનાં આવતાં, એમની મહેનતથી હું પંચમા ધોરજુમાંથી છઠ્ઠામાં ગયો, અને પહેલા પાંચ છ છોકરા-ઓમાં મારી ચુકતી થવા લાગી. મારી આવતાં છોકરાઓના તોશાનમાં હું બાળી નહીં શકતો, અને તે મારા તરફ તિરસ્કારથી જોતા હું ‘ છોકરી ’ છું-કરકાપ છું વગેરે વગેરે એમનાં અભિપ્રાયો મારે અને પડતાં એમાંનાં જોરે મને સલાહ આપેલી માઠ છે. ‘ લાર્ગવનો છોકરો ક્રોધ મેટ્રીક થતો નથી, અને મારા પિતા કેમુટી કલેક્ટર છે એટલામાં મારે મુનિસીપાલીટીમાં નોકરવાની નોકરી લઈ લેવી, નહીં તો પાછળથી પરતાવું પડશે. ’

છુના મિત્રોમાં તો મને ક્રોધ શીખવનાર મગન સાથે હતો, પણ અમારી મિત્રી બહુ ટકી નહીં. માસ્તર શીખવે ત્યારે તેનું ધ્યાન ચુકવી તે મિત્રોને કાગળની કચ્ચોની ગોળીઓ ફરી ફેંકતો, એને શિક્ષા કરવાની માસ્તરશ્રીને દિંમત નહોતી. એટલે ક્રોધ માસ્તરની નજરે એ પરાક્રમ યદુનું જ નહીં, પણ મગન આપી હતો. મિત્રો પણ તેને પાછી ગોળીઓ ફેંકે એવો દુક્રમ તે મારતો, અને એ દંભેશ ગોળીઓ ફેંકતો તે સાંજના હું ગોળીઓ પાછી કેમ નથી વાગતો તે મારે હપોમ ફેંકતો એક દહાડો મેં ધણી દિંમત ધરી એક ગોળી બનાવીને મગનને ફેંકી. ગોળી એને ન પહોંચી પણ એના પગ આગળ પડી.

માસ્તરે મને તરત પકડ્યો.

“ કેમ ફે, કનુ ! વગેરો ફે ? ગોળીઓ ફેંકે છે ? ઉભો થઈ જા— ”

હું તો નીચું-ઝાડું ફરી ઉભો થઈ ગયો. મગન ઉભો થયો.

“ માસ્તર ! એજી ગોળી નથી ફેંકી, મેં ફેંકી હતી, ગોળી મેં પાછી માંગી તે મને મોકલાવી. ”

“ એમ ! તું પણ ખરાબ છોકરો છે. ”

“ હા, સાહેબ, ” મને કહ્યું.

“ ત્યારે તું પણ ઉભો થઈ જા. ”

“ સાહેબ, હું ઉભો નહીં માઉં. ”

“ કેમ ? ”

“ હું બહુ ઈચ્છો છું તે ગારડી પર સારો નથી લાગતો. ”

“ નથી ઉભો થતો-નથી ઉભો થતો. તારા માઈજ કાપી નાંખું છું. ”

“ સાહેબ, મારે આ આજીવી આઈજ નથી. ”

“ ઠીક, ઠીક. કનુ ! તું ગારડી પર ઉભો થઈ જા. આજ ! ઉભો થઈ જા ! ”

મગન પોતાની જગ્યાએ બેઠો રહ્યો; મને મેટ્રીક હું ગારડી પર ઉભો થઈ જો અને મગનની નોડે રપ્પાં ન કરવાના સમ આપ્યા.

૭

એ વિવસેમાં દસપતરામ સાથે મેત્રી થઈ, જે દાઢ વ મારી પુછ છે.

દસપતરામ મારી ન્યાનના હતા, એમના પિતા અમારા ધરના મહારાજાની પૂજા કરતા અને અમારા ધરની મામે રહેતા.

કે પંચમા ધોરજુમાં અરુચ આખો ત્યારે એ મોથા ધોરજુમાં પહેલો નંબર રાખતા અને રોજ સવારે સાથે નીચાએ આડીએ, અને સાંજના સાથે ઘેર જઈએ. રીયાળામાં ખાદ્ય મુદ્દતે અને ભરત્ય બહાર આમમઓમાં રસા જઈએ, અને સંજના દર ને દર નદી પર જઈ દવાઈ રીયાઓ ભાંધીએ. ખરે એતાં તો કું ભાંધું અને એ રસથી ભુએ.

દસપતરામ યુવરાની પહેલી મોપડીથી કડી પહેલે નંબરથી ખાસા કોઈએ ભણ્યા નહોતા. એ પરીશ્વ ખાસ કરે એટલે એક પેસાની પેન્સીલ-સારી પેન્સીએ એ પેસાની આવતી-જારે, ને તેને આપું વર્ષ મલાવે. એમની ઠેપી કુશિમાં તો મેતાના ઘણાના મોઢા પૂર્ણ હોય, એમની મોપડીએ પર અણીશુદ્ધ પૂર્ણ મોઢાં રહે. એમના દરત કોઈ દહાડે અથુદ હોય જ નહીં.

કું પંચમા ધોરજુમાં પાસ થયો અને એ પંચમામાં આખા ત્યારથી દરેક વર્ષે મારી મોપડીએને દવાસો એજ સેવા. પણ મારી અને તેની રામેટી, દોટી, ચાપરેલી મોપડીએ આ દહાડામાં નવી રીયાતી ને જાણી, તેમાં પોલા કાથાઓ ભુલાઈ જતા, ને નવા પુર્ણ તેમના પર શોભતા.

અમે બહીવાર સાથે વગીયે. વાંમમાં વચિતા થ એ સખણા ન રહે. મારી અણ-કોમેલી પેન્સીલ એ કોલી નામે, મારા પાંચેલ ગપા જમરથી છુટી નાંખી, મારી દોટી મોપડીએને છુટોદાર કરે. મારી વણએ જરોજર ન રાખવની અને એ પડી મધ દોષ તો તેની નેખમદારી દસપતરામના સ્નેહ પર છે.

કું એમની પાસે પ્રવચકને વિષદેવ છોખેા ને એમણે મારી પાસે વાતાંચી સાંભળી. કાલકે કું કોલેજમાં ગયો. કોલેજમાં જવાની તેયરી કું કરવા માંડું, એટલે માંડું કું ને કરે દસપતરામ માસ પગે એક વર્ષે એ કોલેજમાં આખા ત્યાં પણ એમણે મારા જગે લાવે. વર્ષે નીતે કું મુંજાઈમાં આખો ત્યારથી માંડેને તે એ અને કું બંધમાં પાસ ત્યાં કુશી પણ એમણે મને જાતી સમવડો કરી દીધી. એમના પર અવજાન કરવાની મારી રેવ એટી ૧૬ થઈ થઈ ૩ મોરડીન મળે, મારી ન જાડે, રસોઈએ આગી ભાઈ, કે સુધા વ્યવસ્થાની જરૂર પડે, કે મુશ્કેલી આવી પડે કે કું એમની પાસે કોલી ભાઈ, ને તરત એ ઘેર ને કામ સાધી નાંખે.

આને પંચીસ વર્ષમાં અને જાનેએ બધાં દુઃખ સુખ ભેગાં છે, પણ એ જગામાં અમારો સ્નેહ દરો તેવો રચી છે, અને તેનો પ્રાકટ એક નાનકડા કપડાથી પણ કડી જાનવાયો નથી. અવ જગાને વલ કાઈ દસપતરામના સરથ ને સ્નેહાગ સ્વભાવનો છે.

દસપતરામનું કલ્પ આદર્શમય છે. એમને પેતાના સેવાસ્થાને ખ્યાલ નથી તો જેવું તો કરાંથી જ દેવ ? અદર્શ કરીબીમાં એ ઉજાં, વેદિક કપડાં કીબી અવર નવાર ને કસવણ પણ જાણ, પહેરવાનું આવાનું ને રહેવાનું પણ વગેરીની અંતિમ મર્ચાને તીરે જ, જતાં અખણમાં કડી પાછળ પાયા નહીં

કોલેજમાં ગયા તે પછુ પિતાના મિત્રોના જુજ આધાર પર. સૌવરથીયો અને પારકા પુસ્તકો પર શરુઆતમાં ઝુકુમ્બા, ને જાનેને જસ ક્યુપાઓ. કોલેજમાં હતો તે મુંબાઈ વ્યાખ્યા, હોટર્સ હજુથી નિર્વાહ કર્યો. કાલબાદેવીની એક વીસીમાં પાંચ રૂપીયામાં મહોને જમતા, ને એક રૂપીયાનું ધી ઉપરથી ખાતા, એ બી. એ. થયા ને અત્યંત અધિકારી વાલીમાં વ્યાક જલ્પ વચ્ચે એક રૂમ રાખી રહેતાં. એલએલ. બી. થયા, સોલી-સીટર થયા, આ જીવનક્રમનું એક એક કમલું એમણે માત્ર સ્વાધ્યયથી લીધું છે.

આ અત્યંત લગીરમ પ્રયત્નો કરતાં મજુ.એમના સ્વભાવની અનન્ય સરસતા કદી હાથમાંથી ખોઈ નથી. અનતરાયો આવતાં તે કદી અભરાયા નથી, તેમ અકળાયા પછુ નથી. કે પોતે અસાધારણ કરી રહ્યા છે તેનું પછુ એમને જાન આવ્યું નથી. એમણે કંઈપણ અનુભવી નથી, ને નથી એમને અસંતોષ થયો.

નાનપણમાં જોવી રીતે એ હસતા તેમ આજે પછુ હસે છે.

આ ગયા છે ત્યાં એમણે મદદ કરી છે, અને એકલાને જ નહીં પછુ અનેક

મિત્રોને એમણે ઉપકારવશ કરી ચુક્યા છે. દુકે પગાર, માસતરમીરી કરતાં ટેટલાય નિરાધાર હોટલોમાં કહેવાં છે, લખાવ્યાં છે, દેખણે પાડ્યા છે. કોઈના પર ઉપકાર વડાઓ તેના વાર વધી નથી, ને કોઈની કૃતજ્ઞતાથી પોતાની સેવાવૃત્તિ અંખાવા લીધી નથી.

એમણે પરાક્રમ કર્યો છે, નિરાધારી ધીરજથી, એમણે સેવા કરી છે, શાસ મેતા હોય એવી નેચરિક શરણતાથી, એમણે કદય જીવનના વાર વધો છે, જાણે કલ્પ હોય તેમ.

[અપૂર્ણ]

મુંબાઈનું સૌથી જુનું

નિર્માણ

મુંબાઈના મહાનગર નગરપાલિકા દ્વારા
શ્રીમ. કમળાચંદ્ર મહેતા

લૉજ,

મંગલ પોતાની જગ્યાએ બેઠો રહ્યો; મને મોટો મુંબાઈ અને મંગલની જોડે રમવા ન કરવાના સમ આધા. મુંબાઈ.

એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયા ઇંદગીના વીમાની કંપની.

વચગાળેના બોનસનું રેકર્ડ ઉંચ પ્રમાણ

આખી ઇંદગીનો વીમા ઉત્તર- સેવેલ ઉપર, વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦) ઉપર	એન્ડાઉમેન્ટ વીમા ઉત્તરસેલ ઉપર વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦) અને ઉપર
રૂ. ૧૮	રૂ. ૧૬

| ઉપરનાં બોનસ સાથે |

પ્રીમીયમના ઓછા દર

| મળશે હશે |

બોનસનું ભારે પ્રમાણ થાય છે

“ એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયામાં પોલીસી ઉતરાવવાનું

ખાસ લાભકારક શા માટે ?

એ મથાળાનાં રેન્ડબીસ માટે અરજી કરી

દેડ બોલીસ— એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયા લાર્ડ્સ બીલ્ડીંગ, મુંબઈ.

ગુજરાત (હરિજી) શાખા— મેન રોડ, સુરત.

ગુજરાત (ઉત્તર) એજન્સી— ગાંધી રોડ, અમદાવાદ.

[હુલિસખોર : પૂરેસાંખાન પૂજા કરજી ચી]

પણાં કારણુ જોખમે, પણ તમે જોમને કેમ બાપણુ કરવા હોધું ?
બોલો, મને ખત્રી છે કે તમે જોવાં વિચારનાં નથી.

[એ તેવા સાધુ જુએ છે, પણ જવાબ આપવાને બદલે તે માત્ર
જોડા જોએ છે.]

બેનીંગ : મને તું લાગુ તે કહું—માખાં મતવિભાગને લાગુ—સહમેદાન પર
પહેાંચી આપણે લાગુ થઈ ગઈ હીંથી, એમ જણવા છતાં એમણે
લાપણુ કહું તે.

કેપરાર્થન : ધારે કે એ જણુતા હતા છતાં તેથી શો ફેર પડે ?

હોમ : હું તો એને નીચ હુમલો જ કહું—માફ કરજો.

બેનીંગ : શીરીસ મોર, બેસક, લગાઈ થઈ ગતા સુધી તમારે જો કહેવું હોય તે
કહેવાનો તમને હાક છે—પણ પછી ! એ દેશનો દ્રોહ કરવા બરાબર
છે, અને તેમને ખબર છે, એમનું લાપણુ કહું જણાવું ન
મળું જણાવું.

કેપરાર્થન : એમણે લાપણુ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો હતો, એ વખતે સમાચાર આપ્યા
એ તો માત્ર અકસ્માત જ હતો.

[સાતિ પથરાય છે]

બેનીંગ : મને લાગે છે, એ ખરું છે, પણ અમારો ખરો ઉદ્દેશ એ છે કે ફરી
એ જોલી ન ઉઠે.

હોમ : અસખત, એમના વિચાર પછા ઉંચા છે: પણ સામાન્ય જનસમૂહનો પણ
કંઈક વિચાર કરવો જોઈએ ને ? માફ કરજો !

ચેક્કર : શીરીસ મોર, અને સખખાવભરી લાગણીથી આપ્યા હીંમે, પણ તમને
ખબર છે ને કે આ પ્રમાણે ન ચાંચે ?

વેસ : આપણે જિને ઠાંત પાડી રાખીશું; ચોક્કસ.

બેનીંગ : લગાઈ થઈ થઈ હતી એમ જણવાની વાતનો નિર્દેશ ન કરવામાં જ દીક થઈ.

[એ જોખતો હોય છે ત્યારે એ બારણાંવાળી ખારીમાંથી મોર પ્રવેશ
કરી છે. બધા ડગા થાય છે.]

મોર : જય જય, સ્વસ્તી.

[એ મોર ખરો જાંતે છે, પણ વહેંચાર્થન શંકા લાય પડતો નથી.]

બેનીંગ : કેમ, મિ. મોર ? સહોજ, તમે તો પછી જોઈજનક બૂલ કરી છે: હું
તમારે મોરે કહું છું.

મોર : બીજા ગયા ફેર છે તેમ, બેનીંગ, બેસી જાઓ બાક.

[બીજો શીમે એ વેકર જા ચોક્કસ જાન છે, અને કેપરાર્થનની પુરાણી
માં મોર બેસે છે. એમના ચહેરા નિહાજથી, આખાની ખારીના પ્રખરને
અંદાજને એ એમણે જ કહી રહે છે.]

બેનીંગ : તમે મચરણ વાસ્તવમાપ્તર જોયા ને ? મિ. મોર, તમને કહું છું કે
એવી જ બીજી વાત અને ચોક્કસપદ તમને ફેંકી રેશે: અને એમાં શય
નહિ દેવાય; એ કુરબી છે.

માર : ત્યારે મારી સ્વાભાવિક જૂતિનો પણ દિયાર કરીને બાઈ, એ રીતે હું
બેભેંડા તે અદિ કંઈ લાગ્યા વગર નહિ.

[એ દુલ્હને રમશે છે]

બેનૌંગ : પણ તમારું વલણ એકાએક જાણ્યું—મેંમાં તમે અમારે ત્યાં આવેલા
ત્યારે બાઈલા બધા હુણમ નહોતા.

માર : તે વખતે પણ આપણી નીતિ વિરુદ્ધ હું હતો એ ન્યાય ખાતર શરૂ
કરો. એ બાપણ કરવાનો નિશ્ચય કરવા મારે તથા અકવાડીયાં સુધી
મારે સખત મંચન કરવું પડેલું. બેનૌંગ, માણસો ધીમે ધીમે આ
કસ્ટોમો સમજે છે.

રોહડર : અંતર્યા અનાજનું પરિણામ કે ?

માર : રાજકારણમાં પણ રોહડર, એવા લાખલા જન્મા છે.

રોહડર : જુઓને, સામાન્ય રીતે અમારા આદર્શો દલગ છે—તમારાથી કેટલા બિન્ન !
[માર રિખત કરે છે]

[પતિ પાસે આરેલી કેવલજન આ આનંદકિશ્નથી ભલે સ્વરૂપ
વધને ફરી પાળે ભવ છે, વેચ લાવ થતે છે.]

બેનૌંગ : એક વાત તમે ભૂલી જ્યોડો છો, સાહેબ, અમારા પ્રતિનિધિ તરીકે
અમે તમને પાશ્વમેદમાં મોકલીએ છીએ. પણ તમને એ બાપણ
કરવાનું કહે એવા મતવિલાવમાંથી જ માણસ પણ નહિ જડે.

માર : દિલગીર છું, પણ મારા સહાનુભૂતો શું કરે. બેનૌંગ ?

રોહડર : મહાપુરૂષ પાસે દેશમાં ન દોષ એવી કંઈ વસ્તુ છે ?

બેનૌંગ : પણ અમે મરકરી નથી કરતા, બિ. મેલઃ બાઈલી બધી ઉત્તરણી તો
કોઈ વખત નહિ થએલી. જન્મે સમાજોનું વલણ તમારી વિરુદ્ધ હતું.
કચેરીએ અમારાપર કબજોનો વરસાદ વરસ્યો, કેટલાક ચારા માણસોના,
અમારા પાંખ મિત્રોના.

રોહડર : જુઓ ! હવે કંઈ જાગડી મનું નથી. અમે જાળને કહોશું કે તમે
ફરીથી આવું નહિ કરો.

માર : મારું મોં બંધ કરવું છે ?

બેનૌંગ : (સોજાકાકથી) એવું જ છે.

માર : મારું આમસજાનું જીવન જ્યારેવા મારા સહનિતાનો ત્યાગ કરે ?
તો પછી ખરેખર, મને અપામ જ કહે ને !

[એમ વર્ણા બાપને બહાર છે]

[કેવલજન કંઈકું ને જાણ દલગ કરે છે, અને પછી પહેલાની
મારના ભારીયા પછીઆના પુણી પણ બહેનને સાંત કરી રહે છે.]

બેનૌંગ : જુઓ ! હું સમજું છું. પણ અમે તમને તમારા સખેા પાંખ
બેનવાનું નહિ કહીએ. પણ આજ કલિયુગમાં તમે વિવેક લાપરસો, એમ
માગીએ છીએ.

મોર : મૌન કાંવતરું ! અને કહેવડાવવું કે છાંયના સમૂહો મારી પાછળ પડી, મને ઠેકાણે આપણો.

બેનીંગ : તમારે વિષે તે એમ નહિ કહે.

શેઠર : બાપ મોર, તમે અમારી ક્રિયામાં નથી ઉતરી જતા ? તમારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે લોકો શું કરે છે એની તમને જરા વ પરવા ન હોવી જોઈએ.

મોર : પણ મને પરવા છે. લોકસેવકનાં ગૌરવ અને હિંમતને હું હંમેશાં રાકું નહિ. રાજદારી નેતાઓના અભિપ્રાયો લોકોને પ્રિય એવા વિચાર પર આધાર સખતા હોય તો પછી આ દેશને રામ રામ.

બેનીંગ : જુઓ, બાપ મોર તમે પહેલાં તમારા વિચારો બરાબર નહોતા એમ નહિ કહું. ત્યાંની આપની નીતિ મને કદિ પણ ગમી નથી, પણ આ તો આપણું લોકી રેખા છે; અને એથી જ વાત બદલાઈ જાય છે. મને સાગરું નથી કે મારો એમને ખપ પડે. પણ જાતે પણ જવા તૈયાર થઈશ. આ લોકોને ધૂળ માટતા કર્યા નથી ત્યાં સુધી અમારા પ્રતિનિધિને અમે પ્રકાશ વાતો કરવા હજી ઇચ્છી નહિ. કુંઠાશુર્મા આ વાત છે.

મોર : તમારી ભાગ્યેય હું સમજી ચકું છું, બેનીંગ, હું તમને મારું શંકાનું આપું છું. મારી જરૂર નથી ત્યાં હું રહી ચકું નહિ, અને રહેવા માગતો નથી.

બેનીંગ : ના, ના. એમ ન કરો. (એના ઉચ્ચાર પહોળા થતા જાય છે.) તમે તમારે કહેવાનું કહી દીધું, એટલે હવે પાછું : જુઓ-તમે તો સારા અને માઠા પ્રસંગોમાં નવ વર્ષ સુધી અમારા સમય રજા છો.

શેઠર : મોર, અમારે તમને સખવા છે. જુઓ ! અમારે વચન આપો-જસ પત્યું.

મોર : હું સરતાં વચન આપતો નથી. તમે વધારે પડતું માગો છો.
[ત્યાં ચાલે છે અને બધા મોર સાથે જાય છે.]

શેઠર : સરકારની નીતિ માટે સરસ કારણ છે.

મોર : નજાણા લોકો જોડે કાંઈ તેમ વર્તવા માટે હંમેશા સરસ કારણ હોય છે.

શેઠર : બાપ મોર, જે ટોર-મોર જ મલીઓ માટે તમે ઉત્સાહ અને સેમભાવ કેમ પેદા કરી ચકશો ?

મોર : સ્વતંત્રતા ચોરવા કરતાં ટોર ચોરવાં વધારે સારાં.

શેઠર : જુઓ, અને એટલું જ માગીએ છીએ કે દેશમાં તમે જે પ્રમાણે કહેતા ન કરશો.

મોર : પણ મારે તો એજ કરવાનું છે.

[હજી બધા બધા મોર તરફ જાય છે]

હોમ : અમારા માગને હંમેશા પાડવાનું નહિ, માર કરવું.

વેસ : બરાબર છે, બરાબર સાહેબ.

ચેલાર : મોર, પર્મપુરનો સમય તો હવે ગયો.

મોર : એમ !

બેનીમ : અરે ! ના, પણ મિ, મોર અમારે તમને જાણ કરવા નથી. તમને મુંઝવી પડી આ તો કપરી વાત છે. બેની જરા માનવવાનું તો લુઓ ! સંક્રાંતિ સત્તામાં સખત ફેરફાર એવી દેસનીયત પાયા પછી દેવનું 'શુદ્ધ' મોલનું એ ક્રીડા મજાનું જ અને તમારો ખન્દિતો વિચાર કરો. આજ બપોરે જ એમના આજ્ઞાથી દુકાની ઉપકરણો છે. વિચાર કરો, એમને કેવું થાશે !

[મોર જાણતી બાઈએ જતા રહે છે; પ્રતિનિધિમંડળ એક બીજા સાથે જુએ છે.]

મોર : (ફરી) આ પ્રમાણે મારું એ જાંબ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. એ તો વધારે પડતું મજાનું.

બેનીમ : અમે માત્ર તમને પ્રેરણાનથી ફર કરવા માગીએ છીએ, એટલું જ.

મોર : નવ વાસ્તવ્યો અને તે અભેદિમાં મેં તમારા તારકથી મારી જવા સાચી છે; તમે મધ્ય અને સંગીત મદદરૂપ હતા. મારું ચિત્ત તો મારા કામમાં છે, બેનીમ, અભેદિએ જ્યાં સંજ્ઞાતિ પ્રતિભાંથી આરંભ થવાની અને જરા પ હાલેલી નથી.

ચેલાર : જરાબર છે-તમને એવા સહાયતા મુકવાનો અમારો કસરો નથી.

બેનીમ : શેષમણીના માપ વિષે તમને ખોટો ખ્યાલ આપ્યો એ મિત્રનાર્થ કાર્ય નથી વિશેષ લખ્યું નથી ત્યાં સુધી-મોત. તમારા હાથ એવા વિચાર છે ત્યાં સુધી એ સિવાય બીજા કદાચી જરૂર નથી, મિ. મોર. માત્ર તમારો જીવન-જીવ. તમારે અમારા માટે કંઈક તો કરવું જોઈએ. તમે મોટા માણસ છો; તેથી તમારે વિચાર રહિનિયુથી જેવું જોઈએ.

મોર : એ કું પ્રયત્ન કરું છું.

ચેલાર : તમારો જરાબર શો મન છે ? પ્રયત્ન મારે મારી કરશો.

મોર : (એવા તરફ ફરી) મિ. હોમ-આપણા એવા મહાન દેશ એ માનવ-ભાવની કુન્નલ કાવ્યમજોનો રક્ષક છે, આ નાની પ્રજાની સ્વતંત્રતા પામવી એવા આ નજીક અવધારો એ શું આપણા માટે વાજબી કારણ છે ?

બેનીમ : સ્વતંત્રતા પામવી એવી ! એ તો કિમ્મતી કુતરા આમળ દોડવા જરાબર છે.

મોર : અરે, બેનીમ, આપણે હવે મુશ્કેલી વાત જરૂર આપ્યા. 'તમારામાં' કોઈ અંતરમાંથી એ મતનું નથી-એના કે જીવન માટે નથી. અને જ્યાં તમે માધ્યમ લઈએ છો કે આપણે ત્યાં જરૂર કરવા જ થવા છીએ તેમ; અમે આપણે બધા જાણવાનું દેશ બીજા પ્રજાઓ તે નજીક અને નાની દોષ છે ત્યારે ત્યાં જાણીએ છીએ તેમ. તે સારું પણ પ્રમાણ હોય આ પ્રમાણે હતા : " આ વખતે આપણને એવી રીવાજો અને નાણાં બધા

શેઠશ્રી : એમ હોય તો અમે જાણીએ છીએ.

બેનીંગ : ખરું કહ્યું છે કે તારે તમે અમને સુમાવો છો.

[મોર નમન કરે છે]

હોમ : કાલ રાત્રી (મોર અને કેપ્ટન તરફ એની આંખો ઝડપથી ફેરવે છે-
કેરી રીતે) જાણીએ, અને દેશમાં ફરી વળો. તમારા વિષે એ શું
ધારે છે તે જોઈ આવેલું અને માર્ક કર્યું.

[એક પછી એક, શબ્દ બોલતા વિના એ કોરડામાં ચાલતા જાય છે]
માન બેનીંગ પાછળ જાય છે. છાપના ટમ્બલ આગળ મેન પાસે ધીર જાય છે,
બેનીંગ આગળ કેપ્ટન જાય ને ખસી જાય. બેનીંગમાંથી મોર પાસે
આવી જાય છે.

બેનીંગ : એ તો સરસ હતો ! અને જા, પાછળ પાછો ગઈ અને કેટલાક સારા
માણસો પાછું હતાં. (કંઈક જમણું છે એમ માનો-અહોરા પરથી સમ-
જીને એ પિતા તરફ જાય છે, અને તેની પાસે સરકે છે) બાપુ, કુખર્ત
મામાં ગયા અને હેલનમામી રહે છે; અને-મા-સાંચું તો જાયો !

[મોર માથું ઠેકાં કરે છે અને જાય છે]

બેનીંગ : બાપુ, અમારા પક્ષમાં રહેવો.

[પોતાનો આવ એના માથે નોડે એમાં પડે છે. પછી એના માથે તે
એની નોડે સ્પર્શતા નથી, કિમ તેજી બેનીંગ આંખો ફેલી રહે છે, અને
આંખમાં એના તરફની નજર ફેરવી મા તરફ જાય છે.]

[પડે પડે છે]

સ્ટેટ ડિપાર્ટમેન્ટ	<p align="center">પાકા રંગની ગેરંટી</p>	સુપર છપાઈ
<p>આચીન તથા અવધીન કળાગચ છપાકાસ માટે આ સીરનાસું નોંધી લેવો.</p> <p align="center">ગુજરાત કાલિંગ અને પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ.</p> <p align="center">૧૨, ચમી ગલી, ક્વેડેશી, માર્કેટ, સુબર્બ ર.</p> <p align="right">સતરાઈ તથા રેશમી સાડીઓ અધીન રંગો તથા છપાવો.</p> <p align="right">કારખાનું— ગુજરાત કાલિંગ અને પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ. મેનેજર: સીતમા પાસે, ગીરગામ, સુબર્બ, ર.</p>		

[ચલ્પા અને બાબી પુરાસકાન પૃ. ૪૩૪ થી]

સુરેશ આગ્રો બન્યો. પણ રહી એ વીરસિંહનું તકેદ સમન્યો.

“ મેં આપને પ્રથમથી જાણવું કે હું એ માણસને યોગબતો નથી. ”

“ જુદો. મેં તને એની સાથે વાત કરતાં જોયો હતો, જોત. ”

“ આપને કદા લાગતો હોય તો મને પોલીસને કલાસે કરો. ”

“ પોલીસ ! હા, હા હા, તારો ગોળીઓ અને ને પોલીસ સીપાઇને-જવાને થાપ આપી હતી તમે અને તને પોલીસને સોંપું એટલે પુરાવા નથી કહી તેને પણ કોડી મુકે, ને સંભળ એ પાકિસ્તાની પુલી બદામ પણ નથી. માત્ર મારા ખાનગી કમળ છે, મને તારા ગોળીયા પાસે લઈ જા, પાકિસ્તાની કમળ અનામત મળશે તો -તો હું તમને મેળવે શો શો રૂપીઆ આપીશ. ”

“ મેં આપને કહ્યું કે હું એને યોગબતો નથી. ”

“ તું એમ નહિ માને ” વીરસિંહ બોલ્યો, એક ટેમલ પાસે જઈ એણે ખાનગીમાં રિવોલ્વર કઢાવી, અને સુરેશ સામે તારી પુનઃ બોલ્યો, “ તું સમજે છે કે તને મારી નાખીશ તો મને કંઈ થશે નહિ. મારા મકાનમાં તું રાત્રે ચોરી કરવા છુરી આપ્યો, હું જાગી ઉઠ્યો. તેં મારા પર છુરી ફેંકી કાઢી. જાન જાવવામાં મેં જોગી કોડી. જોલ કરે. ”

સુરેશની આંખો અંધારાં બની, એને લાગ્યું કે વીરસિંહ જોગી નહિ જાડે પણ આખરે એને દેરાલ કરા, ચોરી કે થરથરકો. આરોપ છુરી પોલીસને કલાસે

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરોગીતા, સુરક્ષા અને મુખની સુવસ્ત્રતા અવલંબે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ જરા એક અગત્યની જરૂરીઆત છે—

આર્યન દુધ ધ્રુવો આખર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. થરવલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની સ્વચ્છતા અનુસાર ચોળાએલો હોઈ દાંતને સંધી બાબુધી સાફ કરી પેલાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના કોટલ ઉચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ સુદ કરેલા (Patented) છે.

મૂલ્ય : આઠે આનાં.

આર્યન ધ્રુવ કંપની. ૩૧ લક્ષ્મી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

કરશે. એણે કોઇનું બગાડયું નહોતું, છતાં જગતને આ કેવો હડહડોતો અન્યાય ! એ અન્યાયથી, વરસ દહાડાની બેઠારીથી, બુખમરાથી, અપમાનથી એના મગજમાં ભલુકા ઉઠ્યો. એક કુકો મારી, એણે વીરસિંહના હાથમાંથી પીસ્તોલ છુંદાવી લીધી. વીરસિંહ પોતાની પ્રગંઢ કાથા સંકેલી, ચિતાની-પેટે સુરેશ પર ટુટી પડ્યો, અને પોતાના પંજામાં સુરેશનું ગળું પકડ્યું-દબાવા માંડ્યું. યુગળાતા સુરેશ લાત મારી. વીરસિંહે ગળું છોડી, સુરેશના નાક પર મુકો માર્યો. સુરેશની નરેકારી કુટી. એણે પોતાના હાથમાંની પીસ્તોલ વોંઝી, તેની બારે મુઠ વીરસિંહના લમણમાં મારી. વીરસિંહ તમ્બર ખાઇ નીચે બેસી ગયો. દોઢ મુઠી, સુરેશ ખંડના પારણા ઉધાડી નાખ્યાં, ધબક ધબક દાદર ઉતરી, એ ખંગલાની બહાર દોડ્યો. પણ તરત એ ધીમે પડ્યો. એને પોતાના વેરાનું લાન થયું. હાથમાં પીસ્તોલ હતી. વાળ વીખરાઇ ગયા હતા. નાકમાંથી નીકળેલા લોહીથી ખમ્મીસ રંગાયું હતું. આવે વેરે કોઇની પણ નજરે પડે, તો પોલીસ ચોક્કસ જ સત કહાડવાની. એણે પીસ્તોલ મટરમાં ફેંટી લીધી. વાળ વ્યવસ્થિત કર્યા. કાંટનો ઠાસર ઉંચો કરી, ખમ્મીસ ઠંક્યું. હવે તો ઘેર જવું જ જોઇએ. પણ એને એક વિચાર આવ્યો, પેલું પાકિટ ! નાસતાં નાસતાં માત્ર મકલાથીએ એ પાકિટ રેતી પર નાખ્યું હતું. એ પાકિટમાં કંઈ અમલનો એ દોરો જોઇએ. સુરેશ ચોપાડી પર ગયો. તિલક પ્રતિમાના પાંચ આંગળ પડેલો કમરો ફેંટી, ફેંટી એણે સફળ પાકિટ ઉંચાળી લીધું. આસપાસ ચોપાડીના નિર્જન વિસ્તાર પર નજર નાખી, એણે પાકિટ ખોલ્યું. એમાં ત્રણ ચાર છુના, સાદી ઉડી જવાથી કાટરંગના અંકુશવાળા કામળ હતા. પણ એક કાપેલું પંખીડીઉં હતું તે પર તાજી સાદીના સુંદર દરતાકાર હતા.

હીર વીરસિંહ દરબમણ,

મેલણ હાઉસ

આગેવી યુગલ,

સુરેશ એ પરખીડીઆમાંથી કામળ કહાડી વાંચ્યો :

હીર સદા,

વાલકેયર,

વીરલા,

યુગલ, તા. ૧૧-૧૦-૩૫

તમારો પત્ર મળ્યો.

તમારી મનિષી ગેરવાજબી છે. ભાઈએ કામળ લખ્યાં ત્યારે એ નિરાશ હતાં. એ કામળનો કહે છે તેવો ઉપયોગ કરશે તેમાં તમને કંઈ કામદો નથી. તમે એ કામળની આર્થિક કિંમત માગી છે-પણ એ માંગણી સાધ પાસે કરે તો ? મને લાગે છે કે એ આપી શકશે. હું એમને સમજાવું પણ ખરી. બાકી તમારી બીજી માંગણી તો હું સ્વીકારી શકું એમ નથી. ભાઈને ખાતર પણ એવો આત્મચોગ હું આપી શકું નહિ. તમારે માટે મને કશી જ લાગણી નથી. હું પરણીશ તો મારી સ્વેચ્છાથી જ પણ તમને કદી નહિ.

તમે દહીયા હો. હવે તમને મળવાથી પણ શો કામદો ? પણ તમે કહો છો કે આ ઉચ્ચાર છે. તો કીક. પણ સંજો નહિ મળાય. રાતે લેણી મુમતિને ત્યાં પાલી

છે. ત્યાંથી હું આશરે મેં વાગે ચોક્કસી પર આવીશ. તિલક પ્રતિમા સામે અને મળશે. એ જ, .

બિ. સોનલ

પાકિત ખીસ્મામાં મુઝી, સુરેશ વાલકેશ્વર તરફ ગ્રવાળુ ક્યુ". ફર રાત્ર રામોશીના ઘંટ પર એણે ત્રણ ટોચા સાંભળ્યા.

અડધા કલાક પછી સુરેશ " સપીરમલ " નામના સામે ઉભો, એ ન્હાનકા નામના ઉભાનો જાણી દેવાડી અંદર પોદા નામના નીચલા ખંડમાં દીવા જાગતો હતો. " કોન દે ? " નો દોહરો કરી એક પ્રચંડ રજપુત મુરેશને સામે આવી ઉભો.

" સોનલ કુમારીને મળવું છે. જરૂરી કામ છે. "

" હવે જા, જા, જા—"

" તું છે, રોહા ? " નીચલા ખંડની બારીઓથી સુરેશને અચળ આંખો.

" જા સાહેબ, કોઈ કંઈએ લાગે છે. કહે છે આપને મળવું છે. જરૂરનું કામ છે, "

" અંદર લઈ આવ. "

રોહાની પુઠે સુરેશ એ નીચલા ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો.

એક સુરેશિત કાચીરી મેજ પર પોલા રેશમી બનીયાના દીવા ઘાસે, મરોબી આશમજુરોથી પર સોનલ બેઠી હતી. સુરેશ એને કલાક બગાડે ચોપારી પર મોટરમાં મોટી કુંકરી તરતી જોગખો.

" ઘોડા, ખંડાર ઉભા રહો. કામ હશે તે બોલા ઠીક. "

" સુરેશ આજગ જા, સોનલ સામે પેશું પાકિત બધું. મોનલ આશમજુરોથી એ પાકિત જોઈ રહી. પછી ત્વચથી હતી યમ. એણે પાકિત લીધું. પાકિત ખાલી એણે પેશું જુના કામની તપાસના-મરુદ. પછી પાકિત મેજ પર મૂકી, એણે મેજ પર પોલી પાનાની ' પક્ષ' લઈ, તેમાંથી નોટની એક કઢાડી, સુરેશ સામે પરી ક્યુ, " તું અને તારો સોનલી વહેંચી લેજો. "

એક પચ્ચ કાળે બોલ્યા વિના સુરેશ પોદા ફેરવીવાલકા માંડ્યું.

ARVANIVAS

આર્યનિવાસ

વિદે લોન

વિશાળ નિવાસ સ્થાન અમીરી બોવન પ્રબલ

કાલબાદેથી રૂ. ૬. મુંબઈર.

“ કેમ, કેમ ? ” સોનલ ચક્રિત થઈ બોલી.

“ તમે પણ મને ચોર જાણ્યો ને ? ” સુરેશ સોનલ બચી ફરીને કહ્યું. એના અવાજમાં અવરજવલ કડવાઈ હતી.

“ ત્યારે તમે કાણ છે ? ” સોનલે મેજ પરથી દીવા લઈ, ઉંચો ધરી, સુરેશ પર પ્રકાશ નીખ્યો. સોનલે જોયો એક સુંદર યુવાન, ધારી ધારી જોતું જોતું મુખ-લગ્ન, ઉન્નત લલાટ, મુંઝવણી જુદીશાળી આંખો, અપમાનથી મુગ્ધતા પણ દે, લાવળીના ઝોલા-એને જો બોલી “ અર, કેવી ભવંકર ભૂલ, હમા કરો પણ આ મું, તમારું ખમ્મીસ લોહીથી રંગાયું છે. ” તરસી દીવા મેજ પર મૂકી, એ આગળ આવી, સુરેશને હાથ પકડી-તાણી-એને પોતાની ખુરશી પર બેસાડ્યો.

“ ક્યાં વાગ્યું છે ? ”

“ ના, ના, એ તો મહેલ નરમરી પૂટી હતી. હવે કંઈ નથી. ”

સોનલે ફેર્મીંગ ટેબલ પરથી મેલનવૉટરની ચીસી લઈ, મેજ પર પડેલા પોતાનો નાનકડો ફાસ બીજવી, સુરેશના નાક અને કપાળ પર મેલનવૉટર ધસ્યું. પછી સામી ખુરશી પર પડી એણે પ્રકટ, “ તમને હવે કીક હોય તો કહેશો-તમે કાણ છો-આ કામજા તમને શી રીતે મળ્યા ? ”

સુરેશ પોતાનો પરિચય આપ્યો-માફ મકવાણીનો પ્રસંગ અને વીરસિંહને બંગલે બનેલી ઘટના કહી સંભળાવ્યાં.

સોનલ ઉભી થઈ, ખૂંટ, ધ્રુજતે અવાજે એ બોલી, “ એને તમારી-તમારી બીચારી બંદેન હજી જાણી પડી હશે. અરે...સહોદ ? ”

એક ફાલંગ મારી સહોદ ખંડમાં આવ્યો, “ ભાઈ ને ઉઠાડ, કહે કે અમલદાર કામ છે અને મોટર તૈયાર કરાવ. ”

બે મીનીટ પછી, રેસમી પાવનમાર્ગ સજ થયેલો, પીસ્તાગીસે વર્ષનો, મહેરા પરથી સજવરી ફેખાતો પુરવ લહેરી પગે, જગાસું ખાતો ખંડમાં આવ્યો.

“ કેમ, સોનલ, અમારે- ”

“ અજીત, અજીત, પેલા કામજા મળ્યા, આ રહ્યો. ”

તરસી અજીત દીવા પાસે આવ્યો, એણે પેલા કાળા પાકિટમાંથી કામજા કહાડી તપાસ્યા-બે તથા વાર ગંધી બેસા, અને બોલ્યો, “ સોનલ, માર્શરની કેવી દુપા ? કેવી રીતે મળ્યા ? ”

“ આ મુઠ્ઠા લાઇ આવ્યા, ” સોનલે કહ્યું અને પછી વીરસિંહના કમળમાંથી કેવી રીતે પાકિટ મળ્યું તે એણે કહી સંભળાવ્યું.

“ તમે મારા પર અમુલ્ય ઉપકાર કર્યો છે, ” અજીતે સુરેશને કહ્યું, “ તમને કહું ? આ કામજા મેં ૧૯૦૭-૮ માં લખ્યા હતા. એ સાધનાં દું અહીં મુંબઈની કોલેજમાં જાણતો હતો. તે સમયે દું સાધારણ બનાવત હતો અને મને મારી મજવાની જરાએ વંચી નહોતી. વીરસિંહ મારો મિત્ર હતો, તે રાજકુમાર કોલેજમાં જાણતો હતો. તે મમને તિલક મહારાજની સ્વદેશી અપવાગ પર જોશમાં આવી રહી હતી. ધુવંદમાં દેશભિમાન ઉઠ્યું હતું. તેના આવેશમાં મેં આ કામજા વીરસિંહને

હસ મીનીટ પછી એ પાછી આવી. એના એક હાથમાં જાપાનીઝ ટોપલી હતી. તેમાં તરેહવાર ફળ હતાં. બીજા હાથમાં ચરમોસ હતી.

એણે મોટર હાંકી. વાલકેચરનો ટોળાવ ઉતરતાં સુરેશે ચોપાડીના દૃત્ય કરતા હીવા તરફ દષ્ટિ કરી. અને પછી પડ્યે સોનલના મુખ તરફ નજર ચોરી. પવનની લહેરોથી એના વાળનાં મોઢક ઝૂલ્યાં ગાલ સાથે ગેલ કરતાં હતાં. અચાનક એની અને સોનલની આંખ મળી. સોનલે નીચું જોયું.

“ કેવી રમણીય રાત્રી ! ” મોટર ચોપાડી પર આવતાં, સુરેશ આંખો, સોનલે મોટર ઉભી કરી.

“ તમને વધી ન હોય તો આપણે બે મીનીટ અહીં બેસીએ. ” બેઠ રેતી પર કંપાન-જોડે તિલક પ્રતિમાના આકર્ષણને વશ થઈ, તેના પામ આંગળ બેઠાં.

એક કોટિ પોજન ઉંચે ઈસલામાબાદની આંખ મઠ આલસથી ઘેરાય છે એવા ફપરપના અંધાર એક દેવે હજીવે રહી પોતાની ડાક પરથી તિલોતમાને સુકુમાર હાથ ખસેડ્યો. “ કેમ; કંઈપણ, કંઈયો આવ્યો શું ? જાઓ. પેલી ઉર્વશી પાસે ત્યારે-કમારતી મને વિષ નખને ડાંખી રહી છે. ” “ ના, ના, કામલાંગી, પછા મારી આંખ ઘેરાય છે, જરા લંબાવા દે. ” કંઈપણને બચાવ્યા પછી, પોતાના ખભા પરથી ભાથો ઉતારી, પાસે પડેલા પુષ્પધન પાસે મૂક્યો. એ પોતાના આસન પર જરા સિધિલ થયા, એમની આંખ મીંચાઈ. અપમાનિત તિલોતમા એને વિષાદથી જોઈ રહી. પછી એણે કામદેવનું પુષ્પધન લીધું. લાયામાંથી કુસમસાર કંઠાડ્યું અને નીચે નજર કરી. કોટિ પોજન નીચે એણે તિલકની પ્રતિમાને ચરણે એક ‘સુદર’ ‘સુમલ’ બેઠું જોયું. તિલોતમાએ કાન સુધી પથ્થુ જોઈ ચર સંધાન કંઈ. ચર છુટ્યું. માર્ગેવ આંખ અદરા એ બાજુ, વીજસમું અવતરી, તિલક પ્રતિમાના પામ આંગળ ધક્કતાં બે સુવાન હૃદયને વીંધી, સીવી, ઉર્વ ગતિએ પાછું “ કામદેવનાં લાયામાં પડ્યું. ” પુષ્પધનના મુઠ્ઠા ટંકારવથી ભગી હાલેલા કામદેવ બોલ્યા, “ અરર, આ રોા એનય કયો ? તિલોતમે ! એક રજપુતાણી ને બીજો નાગર ! ” “ તમે કયાં વધુ બેઠે પાછા છો ? કામદેવ, તમે તો મનુમહારાજના સર્જનલુના મગુ છો. ”

સોનલનો હાથ સુરેશને જણે વીંટળાયો. સુરેશનો હાથ સોનલની કોટિએ વીંટળાયો.

પા કલાક પછી કોલાવાડીની એક ચાલની પહેલા માળની. એક મોટરીના બારણાં ખુલ્લાં.

“ કાણુ ? ” અંદરથી હીણુ અવાજ આવ્યો.

“ એ તો હું, બહેન, ” સુરેશે કહ્યું. સુરેશની પાછળ સોનલ ઉભી હતી. સોનલના એક હાથમાં ફળની ટોપલીની અને બીજા હાથમાં કોરીની ચરમોસ હતી.

બારણું ઉઘાડ્યું.

અંધારામાં પાછો હીણુ અવાજ આવ્યો, “ મથા લાગ્યો, ભાઈ ? ”

ભાઈએ ઉતર વાળ્યો “ હા, બહેન, મથા અને ભાભી ! ”

[દોહન : પૂરોઅંશન પૃ. ૪૪૫ થી]

એટલે બી. એ. ને એમ. એ. ની પેઠે કોઈ કંઈના જેવી પરીક્ષાઓ જ નથી. સંસ્કૃતિ એ તો માનવીનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે અને તે અરતા સુધી મનુષ્યનો પીછો છેડવું જ નથી. પરીક્ષાઓ પસાર કરનારા ૭૦ થી ૮૦ ટકા જેટલા યુવકો કોલેજને છેડવા પછી કોલેજબોમ્બ સંસ્કૃતિને ૨૫ થી સરખો રાખે છે કે કેમ, એ પણ એક પ્રશ્ન છે. હું એવી સંસ્કૃતિના મગનમાયો આદર્શો સેવતો નથી. હું તો ધરતી પર ૫૪ મૂકું છું. મારો એ અનુભવ છે કે મુખ્યત્વે દિલ્હી તમ.મ માતપિતાઓ પોતાનાં સંતાનોને કોલેજે-માં એટલા જ માટે લખાવે છે કે તેથી તેઓ સુખી, સ્વતંત્ર અને ઊંજળું જીવન માગવા જેટલી લાખાત મેળવી શકે. પણ એ શાસ્ત્રવિદ્યાસનું કેવું ભયંકર પરિણામ ! તેમની એ આશાઓ ને વ્યક્તિલક્ષણો છેક જ વ્યર્થ જાય છે અને તેમના પલ્લીવારી વિદ્યાન દીકરાઓને લલામણોની ઝીંટીઓ માટે કરો ઘેરથી ઉઠે ઘેર જઈતી મેદાઓના કાવાવાવા કરવા પડે છે !

—સર તેજમદતુર સનુ : અરદાબાદ રિવાજીના કોનવોઈન બાબતમાથી.

[વર્તમાનસાદ : પૂરોઅંશન પૃ. ૪૧૨ થી]

એક પ્રતિનિધિત્વાળું મંત્રીમંડળ નીમવામાં આવ્યું છે એમાં ભારતની કુખ્ય ભાષાઓ પ્રમાણે ત્રણ મંત્રીઓ નીમવામાં આવ્યા છે. ડૉ. કલિદાસ નાથ શાસ્ત્રી વિજ્ઞાપીકના અધ્યાપક અંગ્રાણીનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાસ મંત્રી છે. ડૉ. મણિલાલ પટેલ કુલેશની ભાષાના મંત્રી જન્વા છે. આ મંત્રીઓ પોતપોતાની ભાષાનાં વિદ્વાસ અને કલિદાસની માહીતી મેળવવા પ્રયત્ન કરશે.

પુસ્તકાલયોદ્ધાર લોકશિક્ષણ

ગાવઘોર અરિયાનમાં આ કોઈ સાઠ પુસ્તકાલયો બિલાડવાની બચરસા કરવામાં આવી છે.

શ્રીમતી બહેનો,

આપની રંગેરંગી સાડીઓ સાથે સુમેજ સાધના સોનાનાં મુંદર મીનાકારી શાળીના મેળવવાનું એકજ ધાનીનું મધાન:—

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, હવેરીઆ,

૩૩, સ્પેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનના સાચા મોતી બાંધકાં સુમખ.

કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

[અર્થાપત્ર : પૂરોમંધાન ૫, ૪૪૧ થી]

ઉપયુક્તતા અને સુંદરતાનો શક્ય તેટલો સમન્વય સાધનારી દષ્ટિએ ગુજરાતીઓને મોતી અને ઝવેરાતના ઝવેરી ખારેખ પચ્ચીગર અને જડિયા બનાવ્યા, તે જ શક્તિઓએ આ બેનમૂના લિપિને પણ ધડીને અપભ્રંશને વારસે આપેલી છે. સમગ્ર હિન્દુનાં હિત સધાતાં હોય તો ભોગ પણ આપવા, બોલે જોલે શું માટેગારાં આપી દેવા, એ ધણા ગુજરાતીઓને મંજૂર છે. પરંતુ તે હિતસાધનાના સાચા માર્ગ તો બીજા હોય, તથાપિ આપણે આપણું ફગાવી દેવું છે, અને “ આ લો આમારો દેશહિતાર્થે ભોગ ! ” એમ લગી કુલાકુલું પણ છે ?

૮ લા વિષે અને આ નવી લિપિની બીજી નવીનતાએ વિશે હું નથી લખતો; આખા વિષયના નિરૂપણમાં • અમે બહુ થોડા છેક ન જેવા ફેરફારની જ ભલામણ કરીએ છીએ અને ફાયદા મહાભોગ્ય અને અમૂલ્ય અને અગણિત થઈ જશે ‘-’ લિપિ-મૈત્ર્યથી બધી ભાષાઓ બધા પ્રદેશની વ્યતિની સમગ્રજામાં “ હાથવેંતમાં ” આવી જશે ‘-’જેરે જે કંઈ પેચ લખવા છે, તે વિષે પણ નથી લખતો, આ કામગી અને તેમજ દૂકો રાખવો ઝીટવા સાલ પેચથી જ મને સતોષ છે. થોડાક પણ મુદ્દાના કામગી પકડીને જ જે દષ્ટિબિન્દુ હું રજૂ કરું છું તે જેની જેની સમગ્રમાં છોતરછી તે તે આ લિપિની ફેરફાર નવીનતા વિશે પણ આ કામગીમાંના દષ્ટિબિન્દુએ ચોતાની મેળે સ્વતંત્ર વિચારણા કરી શકશે.

રાવપુરા, લડોદરા : તા. ૨૪-૧૨-૩૫ બાબુનંતરાય કલ્યાણરાય ટાંકેર

[નવું સાહિત્ય : પૂરોમંધાન ૫, ૪૪૫ થી]

નાનકડી અધિકા હમણું પણ અમને અચોક્કનારું મળી છે. સ્વર્ગ. સાદ સાંત ને સદિશુત નૈન દિનુઓમાં એક લાગ જીજાળતા અર્થાત અને અંજાવાત જેવા જવાણ-યુખી ઉપદેશક દતા, એમની વિચારચર્ચામાં દેખાવા લીધાળા છે અને એમણે એ સ્વતંત્રતા ને સચોટતાથી ગુજરાતી જાણતાની એવામાં નહર કર્યા છે. આજે પણ આ લેખકના વિચારો આપણી હાલની કોટાટીની પરિસ્થિતિમાં બહુ ગ્રેરક વરણ પૂરું પાડે છે.

કુમાર સત્યાર્થ પ્રકાશ - પ્રયોગક અને પ્રકાશક : વલ્લભભાઈ રત્નમિંદ મહેતા, ૧૧૮, ન્યુ ચીમ બંદર રોડ, મુંબઈ ૬ : મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦

શ્રી, વલ્લભભાઈ મહેતાએ આપણાં કુમારકુમારિકાઓની શનમૂંભિકા ખાનમાં રાખી તેમને મોટે મદાન ગુજરાતી મદર્ષિ દ્વાર્નાં સરસ્વતિના ઐતિહાસિક સન્માર્થ પ્રકાશનું દોહન કરી આ પ્રગણ કનું છે. હિંદુઓની અને હિંદુ ધર્મની દાલ કસોટી થાય છે, મદાતમાજ જેવા જોના પરમોદારક એવો પુનરુદ્ધાર કરવા કલનાર્પણ કરતા રજા છે. આવા પ્રસંગે મદર્ષિઓનાં આ મંતવ્યોની વિમૂર્તિ ગુજરાતનાં હિંદુ બાળ-બાલિકા ચોતાનાં જીવનમાં છોતરછો તે તેમને એણે લાખ નહોં થાય. શ્રી. મહેતાની શેની ચરલ ને પ્રવાહી દોષ નાના વાગેમને સુગમ થાય તેવી છે.

રાજરાજ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૬

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૩૬

ભાવનાશક્તિ : કલેશ

(૨)

મા

મારી ભાવનાશક્તિ ઉદાઘ ભય છે, ક્યારે
અનેક કારણોથી અને યત્ન અને છે, અને અર્પા મારા અને છે, અને કુટુંબજનલ શિય
છે, અને કાર્તિક વધારી છે, અને પૈસા બાકી છે; અને મારી શક્તિ યત્ન અને
છે, મોઝ અને કોઈપણી નેનું ચિત્ત ચોસાઈ મનું છે તેને અવસાવાનિમા શુદ્ધિ
અપ્રાપ્ય છે.

મૌનીશ્વર્યમસલાનાં તત્વાપહરણેતસામ્ ।

સ્વવસાવાનિમા શુદ્ધિઃ સમાધી ન વિધીયતે ॥

પણ અને એ બધાં શા માટે બાકી છે ? આને એક માત્ર બાકી છે ને
કાલે બાકી અને છે. એવું શું છે કે ને ભાવનાશક્તિને કોઈ કંઈ છે ?

મારો આ કુશળ તે કહેલ, કલેશ મારી ભાવનાશક્તિ એકાદ નથી થય
કેલ, અને પરિણિત વિશ્વભાષી શુદ્ધ નથી કેલ, કલેશ એ મારા જીવન-મારાવાસની
શિવાય છે.

પરેલાં અવિદ્યા નડે છે. સ્વપરિણિત ને પરિણિતને એક કું જૂલી ભવ છું.
અને કાલ કુખ દે છે ને કું બકળાઈ છું; કું મારું છું કે કુખ દેવાને કુખ દેવું કે
તેનાથી નાશવું તેમાં મારું એવું છે. કુખ અને પડે છે, કુખ દેવાર અને કુખ દે છે. એ
ખ્યાલે આ કલ્પ પેદા થાય છે.

મારામાં ને મારાપણું દોષ, એ મારાં અણુ નિર્મલ દોષ તો કું અવિદ્યાની પાર
નેહ સદા; મારી અકળામણું કારણ કુખ દેવાર નથી-મારો સ્વભાવ છે. મારા પર
કુખ પડવું નથી; કું મારી મેલે કુખ વહેરી લઈ છું.

ખીને કલેશ છે અવિદ્યા. કું 'કું' છું કરી કું મારી શક્તિ પરિણિત
કી હવે છું. કું મારા કુટુંબી જનની જુલો-એ ખ્યાલે કુખ પેદા કરે છું; ને

મારું કુટુંબ, મારી ન્યાત, મારી જાતિ, મારો દેશ-એમ મારાપણા પર બાર દહ હું જગતના દુકા કહે છું ને માનું છું કે એથી મને શક્તિ અને શુભ મળે છે. પણ ખરું જોતાં હું મારાપણાનો વાડો રચી મારી જાવનાશક્તિ ક્ષીણ કરું છું.

જ્યારે આત્મવિશ્વાસની જાવના હતી ત્યારે આજીવજીવિત પરપરાવલંબી રહી સમાજની એકતા સાચવતા. આજે ન્યાત રહી છે-જાવના ચાલી ગઈ છે. ને નાનીમોટી ન્યાત વેર વધારવાનાં, ગર્વ પોષવાનાં સાધન બની છે.

જ્યારે સનાતન ધર્મની જાવના હતી ત્યારે સમસ્ત જગતનાં વિરોધી રાષ્ટ્રો નહોતાં પડ્યાં. આજે દેશેદેરાનું મારાપણું સંસારના શતળંગ કરી રહ્યું છે. અને અધો માને છે કે મારાપણામાં મોક્ષ છે.

તેમ જ હું છું, મારું છે-એ અમાલ સ્વપ્નિર્ણીત જાવનાંની સિદ્ધિ સદાચિન્તે છે. ખીન્ન તથ્ય કલેશો તો કાણે કાણે નહીં છે. રાગ, બધ ને ક્રોધનું બન્યું આ જીવન છે. આ મને પ્રિય છે, આ અપ્રિય છે, આનાથી હું ડરું છું-એ તથ્ય પાટા મારી આખરે અધિષ્ઠી કરે છે.

કનૈયાલાલ મુનશી

કૃતપ્ર ભાનવ

(હરિણી)

હામર ખડુ છે કાળા દુઝ, ઘડી મધુદાન તે
પણ રતવત છે શુભગાને ભલા ઉપકારીના
શુભાં ન અટકે ત્યાંથી રનેહે સુવંશ વધારતા
તકુવર લાતા કેસા દુઝા અને મધુ આપણે ?

પૂજાલાલ

જય સોમનાથ

‘ધાટણી પ્રમુદા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ની

પુર સંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કવિયાસાહુ મુનશી

[પ્રસિદ્ધિની એકદમી દોષથી આગળ્યોએ નૃપ સોમનાથનાં મંદિર તરફ ધસતા આવે છે. સોમનાથના સિવાજીને કવિદાસ, મુનશી, જમી ચાટુરજી અને તે જમી પાયાન મલિની સ્થાપના. સોમનાથની જોવામાં ‘ગુણેથી આજે નઈપામે; તે બધીની અધિભારી મંથાનોની પુત્રી મુનશી ચીલાને સોમનાથ આવળ નૃપ કરાવે પ્રથમ દિવસ છે. તેથી થોડા અપૂર્વ કલ્પાકર્માં છે. તેનું મન સોમન થમાં જ નિહાળે, તેની માતા મંથા પાશુપત સંપ્રદાયના અધિષ્ઠાતા સર્વજ્ઞ જંમને મળી થોડાને થોડાક લઈ આવે છે, અને કુળે તરેણ વીમલેના આગમનની ખબર આવે છે. થીલા સોમનાથ સિવાજી જ્યાં પાટે નિપરવાદ છે મંથા ચીલાને અભ્યાસકારિ કહે છે અને તે અનુભવથી મુખારી એમ કહે છે. આ પછી આગળ વંચો]

પ્રકરણ બીજું

દર્યાંજલિ

બહાર

સાગળા, પારોલ પર ચોમેર દીવાલથી ઘરઘમી રહી. બમસાન સોમનાથની આરતીને વખત થયો એટલે સભામંડપમાં સોનોની કક બમસા મારી.

સભામંડપના સંજલસદર્શમાં સોને રસી દીલીએ પર પતીએ સાગમી. હત પર તે સાંજલસો પર ત્રિપુસારિના પરાકમે ચીતર્વા કનાં તે ભણે સજ્જન થવા હોય એવાં ક્રિયાવા લાગ્યા. હતમાં ચાર ચાર સાંજલ વચ્ચે સોનાની સાંકો લટકતા હોતા નાદ વધારે તે વધારે સંજલસ લાગ્યા. સોનોની જેમ બીડ વધતી ચાલી તેમ ‘જય સોમનાથ’ની ચોલણોએ વધવા લાગી.

મર્મગુદની હતમાંથી લટકતા રત્નજડિત દીપકમાં દીલાએ બગતા અને વચ્ચે ઢાલી સમાધાન ‘હંમુ’ સોમનાથનું ઢિંજ, પ્રુપ ને જિહ્વિપેચોના દમમાં છુપાએલું, દેલાતને બાસ કસવડું. તેની ઉપર મેડી સોનાની જાણવારીમાંથી પાણી પડતું. ચાર વેદ વિદ્યામાં નિબધોત ધોનીયે પ્રરેષણના પાક વડે મર્મસિદ્ધિ કરી રહ્યા હતા.

એકદમ નગરખાતામાં નગરાં ને શરણાગમે નાગી, અને સોનોમાં ખણા-મુકળી લઈ યાદ, પંદરેક અલમસત બાવાઓ આવ્યા અને જમા કરવા સાગળા, લોડો અપાદાવંધ ખરી નથા અને મર્મદારની સામે જગ્યા થઈ ગઈ.

એક બાવાએ પ્રતાપી હંમુ કુંજા માર્યો અને તેના અર્ચક મેં ૧ ચરે તરફ થઈ રહ્યો. સોના મુંઝા થઈ ગયા, અને એકી નગરે સભામંડપમાં પચડીયાં તરફ જોઈ રહ્યા.

પદેલાં એક જુદા આગળ-ઉંચા, મારેક વર્ષના, ચીરવળી. જોમણે બાપચર્મ પહેલું

હજી, અને આખે શરીરે ભરૂતિ ચોળી હતી. એની આંધી ધોળી થયેલી દાઢીની એમણે મહિં મારી હતી. એમની કાળી ખાંધે બીજાની ચંદ્રકલા જેવું જનોઈ હતકણું હતું. એમને આવતા જોઈ બધા હાથ જોડી ઊભા રહ્યા, બધા પગે પડ્યા, કેટલાકે સાજાં દંડવત કર્યા. ' જય સર્વજન ' ' જય સર્વજન ' ચારે તરફ ઉચ્ચારાઈ રહ્યું.

આ જુદાના સંગ્રહ પર નિકાળતાનનો પ્રકાશ પડતો હતો. એમની આંખો નિર્મળ, ગંભીર, સદ્ભાવશીલ હતી. એમની દૃષ્ટિ જાગતા જગતથી દૂર કોઈ તેજોબિંદુને શોધતી હોય તેમ લાગ્યા કરતી. રાંજુની સેવા ને ખાશુપતમતના વિજય અર્થે સેવેલા શૂનના સંસ્કારો ગંગા સર્વજને કાસે કાસે નીચળતા. સત્યાવીર્ય વર્ષ પર એ મહાભિપતિ થયા ત્યારે ખાશુપત આશ્વાસની કીર્તિ અસ્ત થવા આવી હતી. આજે દેશદેશના પડિતો અને ગુનગ્રો એમનો પડતો બોલ ઝીલવા તદ્દપર રહેતા. એમની એકનિષ્ઠ સેવાથી આખા ભરતખંડમાં સોમનાથની આણ રેતી.

સર્વજની પાછળ ત્રણ જણ આવ્યા, એક સર્વજનો પદ્મિય શિવરાયિ હતો. શૂનના જેવો જ પહેરવેરા તેણે પહેર્યો હતો ખરો, પણ તેના મુખ પર વિદ્યા કરતાં વ્યવહારિકતા વધારે રમખ દેખાતી.

એની સાથે આવતો પુરુષ કઠાર ને જખરો લાગતો. મહાસોનાં તેજ, ક્ષમામય ચહેરાને તાંબાની જેમ અમકાવી એની મોટી કાળી આંખોમાંથી પાછાં વળતાં એના મુખ પર, એની આંખોમાં, એના આખા વ્યક્તિત્વમાં કેંક સરલતા, કેંક નિમ્નતા, કેંક વિવેચનીયતા એવાં હતાં કે જગતની પાસે બાલનું હાથ લેવા એ જખરો હોય એમ લાગતું. તે કાઢેલો દેખાવા છતાં તેની ચાલવાની રીત પરથી તે કોઈ શખી લાગતો હતો. અને આ જાણ જોને માથે બાધેલો મોટો સાદો, કેડે સટકાવેલી લાંબી તરવાર અને ખમ્મે ભેરવેલું મોટું ધનુષ્ય વધારે સ્પષ્ટ કરતાં હતાં. થાંભિલો છતાં ત્રાંપ મારવા તદ્દપર એવા કેસરીનો કેં ખ્યાલ જોને જોઈને આવતો.

એની સાથે આવતો ત્રીજો પુરુષ વિધિએ બીજાથી તદ્દન જુદો પ્રકારે હતો. એ શરીરે નાનો પણ જીદાશર હતો. એનું ' મોરચલું ' સુંવાળું મુખ, તેજસ્વી ને ચંચલ આંખો, નાની ને ઘાટીડી આંગળીઓ તે કોઈ સુખજાગી શ્રીમંતનો લાકડવાયો હોય એમ દેખાડી આપતાં. એને જોઈ પહેલાં કોઈ જોને બાલક મારે, પણ એના બીડલા બોહની અડગ દેખાઓ એના મુખને એવું પ્રતાપી કરી દેતા કે એને બાલક માદનાર તરત જ પોતે પૂજતા કરવા માટે ધરવર કાંપતો. એણે પણ કેડે તરવાર બાંધી હતી. પણ નિરર્થક રહેતોનો બાદ વહેવાનો એને શોખ નહોતો લાગતો.

સર્વજ : નમઃ શિવાય નંદા સંસ્કારનો ' શિવાય નમઃ ' એવો ઊતર આપતા, હાથ લોળા કરી આશીર્વાદ દેતા ગર્જાદારની પાસે આવ્યા. એક જણે તેયાર રાખેલાં બીડીપત્રો એમણે લીધાં, અને ગર્જાશ્રદ્ધમાં દંડવત પ્રણિપાત કરી તે વડે દેવનું પૂજન કર્યું. પછી નરેશો જેને પૂજ્યામાં ગર્વ થરતા એવા ગંગા સર્વજે નમતાથી, ક્ષમાપણ બની, હાથ જોડી, ચિર નમઃથી દેવનું પૂજન કર્યું. પછી એક ભરમએ આસી તેયાર કરી, અને સર્વજે તે લઈ આવતી કરવા મોકી.

આજે ચૌદ વાં થયાં દરરોજ સાંજે, એક દિવસ સુકમા વિના, સર્વજ સ્વહસ્તે

દેવને આશી ઉતારના ત્યારે યાત્રાળુઓ મુઝે મોટે 'નમઃ સિવાય' બોલતા. દરારો ઘંટાના નાદસર પુરતા, અને દેવનાં કુંકુમિ હોથ એમ નગારાં ગડગડતાં, ત્યારે મવંચ હાથની બકિતને આ પ્રાર્થના રૂપે વ્યક્ત કરના.

જંમ સરંજે આશી પુરી કરી અને ' જન્મ સોમનાથ 'ના ઉચ્ચાર કર્યો. અને તરત એની આસપાસ ઉમેલાઓએ શેષજી દીપાડી લીધી, શેષજીનો ધોધ સભામંડપમાં યજ્ઞ પ્રસર્યો, પરકોટમાં ઉમેલા યાત્રાળુમાં વજો, અને બહાર પડી પ્રલયસમુદ્રની ગળંગના દોષ તેમ એમેર ફરી વળ્યો. એક પલ માટે આજુ પ્રશ્નસ સોમનાથમય યજ્ઞ રહ્યું.

અને યાત્રાળુસંઘ આશીની આરાધના છામ રહ્યો.

શિવપૂજાની પૂર્ણાકૃતિ યજ્ઞ અને જંમ સરંચ બહાર આવી એક સુવર્ણના પાટપર બેઠા, પાસે સિવરાસિ ને પેલા બે અતિથિઓ બેઠા.

" બીમદેવ, બેટા, " સરંજે શબ્દની લાગતા અતિથિને કહ્યું, " આખરે ધારાધીરો આમે આખ્યાં ખરા. "

બીમદેવ હેતથી આમળ બ્યાબો. " પાળ મહારાજ, મંદિરનાં કુલોદ્યોદ્યાર તો હું જ કરાવીય હો, "

" જોતી તારી બકિત અને દેવની હાજી, " સરંજે હસીને કહ્યું, અને થોડાક જળ્ય પખે ઢાળી મથા પાડી ઉમેર્યું, " ક્યારે કરાવશે ? "

" આવતે વરો, કેમ વિમલ ? " બીમદેવે મગી તરફ ફરીને કહ્યું.

" હા, જરૂર, " હસતે મુખે એના ફજાજા સાથીએ કહ્યું. " ત્યાં સુધીમાં આદીપર કરશે તો મહારાજના હાથમાં માળવા પથ્થુ આવી જશે. "

સંકલ જરૂર અંબીર રહ્ય જોઈ રહ્યા. આદીપરદુઃનામ અને માળવા જોડે વિમલ એ બને વિષય તેમને ફજા નહો.

" હવે તુલનો સમય યજ્ઞ મથો, " સરંજે કહ્યું.

એકદમ દરવાજા આગળ લોધિને કોઠાગર યજ્ઞ ઉઠ્યો, અને બાત અપુરી રહી. તપાસ કરતાં આસમ પડ્યું કે અંદર આવવાની પમાચકીમાં મોઢ કરાઈ મથું હતું. લુખરાણું યજ્ઞ, અને મથાલચીઓએ શોમદોઢ કરી મુજી.

થોડીવારે થોડી સાંતિ પ્રસરી, અને પરકોટના દલિજ દરવાજાથી સભામંડપ સુધી દોર્યા બાંધી કરેલા એલાવડા રસ્તા તરફ લોધી જોઈ રહ્યા.

પહેલાં બે મથાલચીઓ આવ્યા. પાછળ જંમ આવી, ફરસાદર લુખ્યાં પહેરીને. તેની પાછળ એક નાનકડી સ્ત્રી સોલ વજરમાં બીટાએડી આવી. તેની પાછળ જ નર્તકીઓ આવી. સાથે મુદંમ ને વાદના વજરગજા પથ્થુ આવ્યા.

આ બધાં સભામંડપની વચ્ચે આવ્યા અને મહાદેવને બોલ પડી નમસ્કાર કરી રહ્યાં. સર્વંદની આંખો જાવબનીની જવી ક્ષેત્ર વજરમાં દોઢાએડી સ્ત્રી પર ફરી.

" આજે નરી નર્તકી તુલ્ય કરવાની હશે ? " બીમદેવે શિવરાસિને ધીમેથી પૂછ્યું અને તેણે ડાકી જતી હા કહી.

" જોજુ હો ! નામ શું ? " વિમલ મંચીને રમ પડ્યો. શિવરાસિએ મુંઝા રહી જળ્ય દેવાની ના પાડી.

અને અંગાએ દેવતું ક્ષિતિગાન આરંભ્યું.

એના કંઠમાંથી સાધુમંત્રી સરિતા વહેતી. એ સરિતામાં બાકિત તરતી, બાવ તરતો, ને રતન પથ તરતું. તે ગાતી સંકરની સ્તુતિ, પણ તેના હેતુ હતો સર્વગને શીઝવવાનો. તેની આંખો જેટલી વાર દેવ પર ઈસતી તેથી વધારે વાર સર્વગની આંખો શોધતી. એ એકલી તેને જ માટે ગાતી-સર્વગ અડધી આંખ મીચી તેને જ સાંભળતા. તે બધા શાસ્ત્રો સાથે સંગીત શાસ્ત્રની પણ પાર ગવા હતા-અને અંજા શીઝાવ કાઢતું. પણ સંગીત તેમની કસોટીએ અધુરું નહોતું.

સંગીત થંબુ, અંજાએ દષ્ટિ વડે સત્કાર વાગ્યો, ને સર્વજ્ઞે અડધી આંખ ઉઘાડીને તે કંઈ. ને બંનેની નજર સ્વેતવસ્ત્રમાં વીંટાએલી સ્ત્રી તરફ એક સામગ્રી ગઈ.

“ હવે નૃત્ય શરૂ કરો, ” ધીમેથી સર્વજ્ઞે કહ્યું...

અને તેની નજર આગળ એક અવિરમરણીય પરાદીપ્તુ વ્યાખ્યું. એગણીત વર્ષ પછમાં શંકેલાઈ ગયા... અર્ધુદાયજ નજર આગળ ખડે થયે-અર્ધા છ મહિના ગુપ્તી શુદ્ધિની શોધમાં એમણે પંચાગ્નિ સેવ્યો હતો. ત્યાંથી પાછા વળતા, દેવની સેવામાં બંને બસતો ને સિંથોના સહવાસમાં તેમને જે અદ્વિત ઉત્સાહનો અનુભવ થયો હતો તેનું સ્મરણ થયું.

મંથરાત મંથ પણ ઉત્સાહનો જુવાળ ઉતર્યો નહીં, એ હાંધી ન શક્યા-નણે મોઢ ફરથી બેલાવણું સાંપ્યું. કાપમાં ફંડ બહુ તે બહાર પડ્યા, અને સાગર તીરે ને તીરે આયમતા તારાઓના તેજમાં ફરવા લાગ્યા.

ત્યાં સાગરમાંથી કોઈ સદમી આવી હોય તેમ એક સુંદરી મળી. અદ્વિત તેમનાં તે અપારિધિ સાગી. એ ચિત્ર કદી વીસળું નહોતું. એમણે પૂછ્યું હતું: “ કોણ છે ? ” સુંદરીએ જવાબ વાળ્યો હતો: “ એ તો હું. ” એ શબ્દ-એ અગાજ એમને યાદ હતા.

એમણે તરત એગણી. એ હતી નર્તકીઓની મુખ્યાની પુત્રી, કોલિકાઈ સિવરતવનોતે પણ કૌમુદીસમ અમૃત ઝરતા કરતી તે. એ નાચતા હતા કે એ હતી નર્તકી, પણ સિવભક્તિમાં અમૃત પોતાની સેવા પણ એના સ્વાસ ને પ્રાણ હતા.

સર્વગ થંબા, અંતરનો ઉત્સાહ બહાર ઉભરાયો, “ તું ક્યાંથી ? ”

“ અત્યારે નહીં. મારે બગનાન પાસે નૃત્ય કરવું છે. ”

“ અત્યારે ? એકલી ? શેઠ પર માગે છે, દેવ પાસે ? ”

અને તે નીચું નેચ રહી. એગણીએ તરે પણ એ દર્શન તે જુલ્યા નહોતા.

“ દેવની ને તમારી સેવા, ” ધીમેથી તેણે ઉત્તર્યું હતું. અને એકદમ તેમની દેખામાં ન અમૃત એવો ભયુકે ઉઘેરો હતો. સર્વગથી કે અગાધ નહોતું. બીસડીની નૂત્તે સિવના હાથમાં પ્રગટવેલી જ્વાળાની આંખ એમને અત્યારે ઘાગી હતી એમને દેવની આરા સંભળાઈ.

—અસ્ત થતા તારાઓનાં તેજ, સાગરમંચોતનો નીચો, સવારના માફે પવનની સહેરો અત્યારે પણ તેમના સ્મરણપટમાં લેવાને તેવા આલેખવામાં હતા. ..

આ સ્મરણસ્વન પલ્લવમાં પ્રેર થયું ને તેમણે રિપર અવાજે કહ્યું, “ નૃત્યને સમય થયો. ”

[અનુસૂચન ૫. ૫૭૭ પર]

અડધે રસ્તે

કનેચાટાલ મુનશી

[અનુકરણીય અને અનિનિત પ્રકારના]

[અભિનવ પ્રવૃત્તિઓના ૬૩ સાર]

[" રોશના મુનશ્વિ " એ આત્મકથાની લેખકાના અનુસ્મારણમાં શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી આ " અરે રત્ને " લેખકાના યત્ન કરે છે. જનને આપે રત્ને આવી લેખક આત્મકથાના પૂર્વભાગનું નવીન યોગ્ય આશિષ છે. તેલા ખીલપુર જેવા સ્થાનથી ઈ. નં. ૧૦૮૭ તરીકે, તે પહેલાં રોશનન તરીકે, તે પહેલાં મુનશીની હાજીદારીના ' My Learned Friend ' તરીકે, તે પહેલાં મુનશીની શ્રાવણના ' The Honourable Member for the University ' તરીકે, તે પહેલાં મુનશીના પ્રવચી તરીકે આત્મકથામાં વિવિધ બુદ્ધિશાળી સ્થાનનું સ્થાનન કરે છે. લેખકની મુદોલખીને નાજોલખી યત્ન કરે છે, એ બોલિયન નાદરુદના અને પદ્ય:ખજાનું કાલમગ્નના પાઠકોના કાલમગ્નના નિદરે છે. તખાના વાલ્યી આંકે એ છે. આત્મકથાના અંતુષ મુનશી. વિદ્યાદાસ મુનશી પ્રવેશો કરે છે.]

ବାମନେ ଆର୍ଯ୍ୟହିନବର୍ଷ ୩୫୭ ଅଟୁପୁରୀରୁ ମାମର ସିଂହା ଅବତାର, ସମସ୍ତଙ୍କର ଶାନ୍ତ କରାଇ
 ଲାଭପାତ୍ର । ଶକ୍ତିରା ଡୁମ୍ବପଣ ୩୫୫, ଅବତାରପୁର ଶ୍ରୀରାମର ମଙ୍ଗଳ ସିଂହାସନ ନାଥର
 ମୂଳ, ଶ୍ରୀରାମ କବଚବର ମଣ୍ଡପସମ୍ପାଦନା ୩୫୬ପ୍ରମୋଦ କୁମିର, 'ସିମ୍ବଧାରିନୀ' ମାତ୍ରର ଲାଭିକ
 ବ୍ୟବସାୟୀ ମଧ୍ୟମ.

કેપ્ડ ટ્રાક્ટિય પ્રિન્ટર ટીવી આરોગ્યની કંપની ડી ઓ.

જન્મશ્રમિ બાંધવા, ધાર્માં બાલ વૃદ્ધાશ્રીનાં પ્રવેશન. શ્રુતિની પાંચમી પાંચીમાં
લેખકને કવચીત કરનાર અને ઉ. અદ્વૈતીને સ્થિતિલ મહેતાજી કુંવારા જાનનિવાર્થીએને ઉત્તે
નંબરે મહી પસંદગાને નાજાત પચીસાએને કરાર થયાને ઉ.

આલિપ્તશબ્દ આચરીયા બહુની ભારતકથાનું દરબ તોડીની મુખ્યનો ભાગત ક્યારેક ઝીલ્લી
ભોલાઓની મેળીઆ મરિડાનું કુદાવવાનાં શરૂઆત છે. એક અણભારતના વીરોના શરૂઆતનો
અર્થ છે છે.

સંસ્મારણક્રિયોદ્દેશા સેવક દિનક સંસ્કૃતિનાં આય હઈને પામે છે. બાળના સ્વચ્છતામાં સેવક વૃદ્ધશ્રી સારે સમજે પાડે બેસે છે. સમજણના નાથની સ્વચ્છતાસંસ્કારનો સમાવિષ્ઠ મનાં સેવકના દીલને આપાન થાય છે.

લેખકના પિતા સુધાના ધીમા નવનણી લેખક ત્યાં જન્મે છે. કાનના બાળકાના જ સુધા સ્વામીજી, આશ્વનામને કહીને કોઈકુલિયરની કાનનામે, નાનાવળુ લેખકનાં પુત્રવડે, અહાંનીય તાસાસેવાળાકુન 'કુલિયરને કુલિ' નવનણી, કાનનામનાં પરાકમે નમે પીકલા અને વિવિધ વાચનકામમાં ને રહિયેલો આવે છે.

અદ્યતન સુધારા શાસ્ત્રમાંની વાતોચિત્તી સેષકર્તુ' અનેશબ્દ કરે છે. કલપનાચિત્તી સેષકર્તા સુધારાવર્તમાં આવીને સુધિ શાસ્ત્રી બને છે.

સુધીના તે સમયના નવાજસાહેબ સરદારી સ્થાપિતનું પ્રયત્નિશન પુરને
વિગ્રમ સાહેબના જ્ઞાનાત્મક સ્વભાવ છે. જેમમ સાહેબ એને સુદર પ્રકારે નાંખી ગીતીગીતી
સર્જ આપે છે પણ તેના પિતા તેને નાશખ કહી તે પાછી જાવવા કહ્યમ કરે છે.

એક દારૂવિદ્યાત્મક બાળમિત્ર લેખકને ગાયત્રીમંત્રના જાણીતરૂં બેંચે છે. ઢરીફાઈ કરતા બંને મિત્રો આસંખ્ય ગાયત્રીમંત્ર પર ચઢે છે. આખરે થોડી ગાયત્રી જાણી રાકનાર મિત્ર ગળીવાસ માલમ પડતાં એમની મેત્રી તૂટે છે. લેખક 'આજીવનું કર્તવ્ય' એ પુસ્તક રચવા બાંધે લાગે છે. એ પછી એક 'ડાકુરી' લખવાનો આદેશ કરે છે.

આઠેક વર્ષની એક સખી લેખકના જીવનનકસામાં જીમેરાય છે.

નાયકની યાત્રાએ જતાં પહેલ આગળના મુંબઈમાં લેખકને પ્રથમ દર્શન થાય છે. નાશકર્મચક્રધરના કણ્યાધાર ગોસ્તે, તીર્થેની પવિત્રતા તીર્થમાં નહીં, યાત્રાળુઓના હૃદયમાં જ.

પિતાની ધંધુકામાં બલ્લી. લેખકને એક કુરુરિયા સાથે પ્રેમસંબંધ થાય છે. જુની શાયલ રીડર્સના પાઠને કૃતિ 'Brave Bobby' એ કુરુરિયા બને છે. સંખ્યા કરવા જતાં પણ પ્રેમથી ચક્રકર્ત એ કુરુરિયાને હેપટ લેખક ભારે વિદેશી બીજો નિદાય કરે છે.

પહેલાં મુરવની The English School-દિગ્વી સ્કૂલમાં અને પછી બરુચની આર. એસ. દલાલ દાહસ્કૂલમાં. બાળમાનસના અધુર અસ્વાસ્થી ડૉ. રામકૃષ્ણ ખંડારકરની માર્ગદર્શિકા સાથે ખાણદોઢ કરી લેખક પોતાના સંસ્કૃત અભ્યાસનો આરંભ કરે છે.

સાચાના અને કોલેજના દિવસો દરમિયાન લેખકનો ફિક્કેલ તરફનો પ્રેમ અને વિરક્તિ. ધંધુકામાં પિતાની પ્રામાણિકતા દર્શાવતો બનેલો પ્રસંગ. વાલ્મીકિદાસ અંગ્રેજી શીખવવાની હેઠભાસ્તરે કરેલી રાજુઆત. પરીક્ષામાં પચાર થતાં ચોલ્ટર સ્કોટની ચાર નવલકથાઓ. લેખકને એક મળે છે તેમાંથી શબ્દોચનાં ચિરંજીવ સંસ્મરણે.

નિશાળમાં ગર્ચક મોડુ બેનિયનો કોઈનો પ્રવેશ બજાવવાનો. પ્રવાસ. લેખક કુચકર્ત પાત્ર બન્યો છે અને ધનામ મેળવે છે. માંથી માસ્તર-એક જૂના શિક્ષકનું સાવપણું સ્મરણ લેખક નોંધે છે. લેખક ધંધુકા અને બરુચનાં સંસ્મરણે રહુ કરે છે. શીયુલ દલપતરામ શાહ (આત્માના સૌહાર્દિસર) ભેડેનો સંબંધ અને તે અંગેનાં સંસ્મરણે. આ પછી આમળ નાંધે.]

ક અંશે સમૃદ્ધ ચણેલી વાકોનિર કંપની આ અવસરમાં દર વર્ષે ફની મેસમમાં ભર્ય આવવા લાગી. જાપાની વેપારીઓએ ભરેલના ફના વેપારમાં દાય નાંખ્યો ત્યાં સુધી અડધું ભર્ય ફની મેસમ પર જીવતું. મજા મહીના કેટલાક તોલાટનું કામ કરતા, કેટલાક દલાલું કરતા, કેટલાક મુકાદમી કરતા- અને આ ત્રણ મહીનાની કમાણીમાંથી જાકીતા નવ મહીના સુખચેન કરતા. એ ત્રણ મહીનામાં પૈસાની રેલમહેલ હોય અને શાકર્મ મન આનંદ શોધતાં હોય. બહારથી પણ સોઠા ભર્ય આવે એટલે નાટકવાળાઓને સારી કમાણી જરૂર હોય.

પણ ભર્યમાં નાટક કંપની અજાણવી એ અવરત કામ હતું. અમલદાર માત્રને જોઈએ તેટલી પાસો મોકલાવવી પડતી. પોલીસ ખાતું તો પાસથી પર જ હોય. અને ગામમાં કેટલાક એવા હોય કે જેને રીઝવે નહીં તો નાટક એક દલાલ ન આવે. એક વખત એક સમર્થ તોફાનીનાં જાણીત માણસ ન બેસવા દીધાં તેથી એક કંપનીના માલીકને ભરજબદાર માર પડેલો એવી કીર્તિકથા ભર્યને ચોખે લખાઈ છે.

તે વખતના નાટો રાતના સાગનવે ચર થાય અને સવારે પાંચ વાગે પુરું થાય. નવદય વખત સારા માથેના જ-ચમોર થાય; ન થાય તો નાટકમાં માલ નહીં; અને એ માથેના શેરીમેશેરીએ મગામ.

તથા વર્ષ સુધી ૬૨ વર્ષ તથા મહિના સુધી વર્ષાનેરના આગવરના પરિવર્તન થઈ રહ્યો. બાલનરો કેટલી જોવા હતા. એમને મળીને તથા આર રૂપીઆ પમાર મળતો. અને કોઈ વાર આશુકને રીટાર એમને રાજાશુધી થતું પડતું. કોઈ બહારનાની સાથે એમને મોલવાની રમત નહોતી. પણ હું તો કંપનીના ધિરજનોનું પુત્ર હતો, ને તેમાં ૫ વર્ષી તે કેપુટી કોલેક્ટરનો, એટલે અને મળવામાં એમને પ્રતિબંધ નહોતો. હું રાજા મીએટરમાં જતો, રીફરેન્સિસ જેતો, એમાંના કેટલાક જોડે બેસી ગરખા ગારતો, રંગ-ભૂમિતું પાતાવરણ અને જાદુઈ લાગતું, અને આ મિત્રો જોડે હંમેશા રહેવાનું થાય તો કેટલું સારું એમ અને રાત ને દિવસ લાગ્યા કરતું. કોઈ દહાડો એમની સાથે રહેવાય તો મારાથી નાટકમાં ઉતરણે કે કેમ તે નક્કી કરવા હું ઘેર આવી એકલો જુદા જુદા કાગળે અભ્યસતો.

પહેલે વર્ષે વડોદરાના સાક્ષમાં ચાલે નાટક 'જગતસિંહ' હતો. અંગ્રીય નવલ-કથાકાર જોહનસન સ્વેપ્સબોર્ગની સુવિખ્યાત મૂર્તિ 'ફુર્જેસ્ટર્નફિની'નો તે અનુવાદ હતો. એમાં તરવરની પટાખાજનો પાર નહોતો, કપાસનો દાઢ કેકેકાલું આવતો, કંપનીઓનો નાચ પથ્થ હતો. મરણે પણ હતો ને સાથે વિદુષક ને તેની સ્ત્રીનાં ટાંચણી પણ હતાં. થોડાં વર્ષો એણે ગુજરાતી પ્રગતિ ગુપ્ત કરી. મુંગજમાં પણ 'જગતસિંહ' મહત્તી મૂર્તિ મેળવેલી.

એ નાટક મેં ત્રીસેક વાર જોયો હતો. એકેએક કાવચક ને અધન મારે થાડે હતાં. હું આખો દહાડો એ ગાયતો સાથા કરતો, ને રાત્રે ઉંઘમાં તેનાં શ્વર્ગો જોતો. થોડોક વર્ષ પર મારા મિત્ર ડૉ. કુંવરજી નાયક જોડે બેસી પંચગીતીમાં જૂલકાળનો રમરજુલકાળ જોડ્યો. ત્યારે અમને બંનેને ખ્યાતરી થઈ કે એ ગાયનો હજી અમારી જીભપરથી ઉતર્યાં નહોતાં.

'જગતસિંહ' ની નાવિકા વહલમ નામનો વાહ વર્ષો એક જોડો પતોઃ જોયો થઈ સુમધુર હતો.

‘ગુજ પવન પિતા ! મિત્ર સરજે રે વિલી મારી,

જગત નિપ નહીં છૂટ્યું જગતમાં,

જગત છે કુલકાર રે;

જગત મરીં જગતી હું વરણ

જગતસિંહ કારવાર રે. ‘-એ માલોએ મારી-

ત્યારે મારું હૈયું તળામાં આવી બેસતું. અને જ્યારે તે ભવકારતો ..

‘કુનિયામાં નહીં કોઈએ દોઢે પ્રેમજીવરો !’

ત્યારે મારા નાનકડા દેશમયે નિઃશ્વસ નીકળતો. હું વિશાવનમાં જઈએ દોત, ને વસંત વિશાવતી નદી દોત તો રાજા કાવચમાં કમળી લઈ મીએટરને પાકળે બારણે લાગ્યે થઈ જાન.

“જગતસિંહ” મારી કાવચાશ્રુતિ હતો. થોડાં પર બેસી પર્વત ઉતરતાં મેનાકર સુંદરીનાં દર્શન કર્યાં. અપમાનના તેમ જિવાન મદમાં જઈ તેને પ્રણય

પાંદ પદાર્થો; દુરમનો પકડવા આવે ત્યારે એકલે હાથે બનહદ પરાક્રમે કરવા; અને આખરે અચ્છાદ કુટાઈ, મનમાનીતી પ્રિયતમા પામવી-મારી નાનકડી સૃષ્ટિમાં તે વળતે આથી વધારે અપૂર્વ જીવનની મને હોંસ નહોતી.

યાદ છે ત્યાં સુધી બીજે વર્ષે એ કંપનીએ થોસીસ હેની વૃક્તી નવલકથા 'Mrs. Halliburton's Troubles' નો અનુવાદ 'સંસારી સાવિત્રી' રજુ કર્યો. સામાજિક નાટકો આપણી રંગભૂમિ પર લાવવાનો એ સફલ પ્રયાસ હતો, વર્ણન સાવિત્રી થતો; જગતસિંહ એનો વર થયો. ઐતિહાસિક જીવન હવે સમકાલીન થયું. હું એ નાટક જોડે પણ તન્મય મગ્ન થયો.

સાવિત્રીને તેનો પ્રિયતમ સંબોધતો:—

‘પહાણી, વિદ્ય મેળવી પ્રવીણ યાજ્ઞ પાસ,

ચુરારિ મેળાવશે નીરખીને તમ આશ,

આ દુર્લભ પંક્તિઓનું ત્યારનું આકર્ષણ વધુનું વર્ણન્ય તેમ નથી. હું આવી પંક્તિઓ આખો દહાડો ગાવા કરતો તે સંગીતના શોખ માટે નહીં, મને સંગીત હદી આવડ્યું નથી. પણ એ પંક્તિઓ હારાજીમારા અનુષ્ટુપીઆ હૃદયની ભૂમિઓ વ્યક્ત થતી. તેમની વડે હું હસતો, રડતો, ને કાંઈ કાલ્પનિક સદચરિત્રે સંબોધતો.

વળી બીજે વર્ષે વાંકાનેરે ‘નરસિંહ મહેતા’ નો ખેલ કરી, ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ભક્તિયુગ પ્રવર્તાવ્યો. નાનો અંગ્રજ સિવાજી તરીકે, ‘જગતસિંહ’ માં વીરજી તરીકે, ‘શેલખાલા’ માં ચંદ ખારોડ તરીકે સુંદર પાત્રો ભજવતો હતો. પણ નરસિંહ મહેતા તરીકે તો તેણે અભિનયકલાની ટેાય રખઈ. “હંમેયાં રાંમન ધવાની ડેવ ઝોટસે પહેલાં તો મારા પગ ધુળ્યા, ‘પાછળથી તેણે મને કહ્યું: ‘હવે’, ‘પણ જેવા મેં નરસિંહનો પાંદ ભજવેલો તો કર્યો ઝોટસે શામળાજી’ મારા હૈયામાં વાસ કર્યો.” તેની ગર્વિષ્ટ મુખમુદ્રા ભક્તિભેલી બની; તેના સપાવાહી અભિનયોમાં દીનતા આવી. તેનું દૂર દાસ્ય અદ્ભુત બન્યું: તેમાંથી સરલહૃદયી સમભાવના તરંગો ચારે તરફ પ્રસરવા લાગ્યા. તેની આંખમાં ભક્તિનો નીચો આંચો. હાથમાં કરતાલ લઈ, દીનતાથી વદન હંચું કરી, આંસુભરી આંખે તે આકંઠગર પ્રાર્થના કરતો—

બાલા । મારા કાંડુંગાલીને દે માં મને હેંદરે,

સરવાળો સધિ નામ—

ત્યારે શામળાને સર્વસ્વ સમર્પી મુકેલા ભક્તિભેદોના વ્યક્તિત્વમાંથી નીમળતા જાનુ ચારે તરફ પ્રસરી રહેતો, અને પ્રેક્ષકોનાં હૃદયમાં ભક્તિભાવ ઉજળતો, આજે પણ કલ્પના નરસિંયાનું ચિત્ર ખડું કરે છે તે નાના અંગ્રજના રંગમંચે પુરાજન.

થોડે વર્ષે વડોદરામાં તે સખત મઠિા હતો ત્યારે જોને મેં નવે સ્વરથે ત્રેયો. પૈસા માટે-રોજ શામળાને સમર્પતા પણ તે જોની વારે ધંડ્યા દવા. નાના અંગ્રજે શામળા સાથે સ્નેહસંબંધ બાંધ્યો હતો, અને જોના ‘બાપલા’ ને રક્તાં એણે દેહ છોડયો.

ભક્તિનાં મૂલ જાતીય આકર્ષણમાં શોધવાશે હું. આજે પણ આ દૃષ્ટાંતમાં ભક્તિપ્રાપ્ત્યનું માપ કાઢી શકું છું.

[અનુસંધાન ૪, ૫૫૮ પર]

નર્મદ વીરો કંઈક

લીલાવતી મુનશી

ન

નર્મદ વીરો મારે આપની સમક્ષ કંઈક કહેવું એ તો ભગવા માણસોને જાણડા જેવું થાય. આપનામાં કોઈ કોઈ તો એવાએ હશે કે જેમણે નર્મદને જાતે જોયો હશે, એના કાવ્યોનો રસાસ્વાદ, એના છંદો, એણે સ્ખલવેલાં વાવુ મંડળોમાં માણ્યો હશે. એણે સુખવેલાં બાંધેલાં, એના કાંઠામાં આવના ચાલુક પ્રહાર, એના શોભાથી ઉજળતા પોશાક અને પ્રેમનાં એનાં ગીતે એમનાં સૌના હૃદયને રસાડ્યાં હશે; રીઝ્યા હશે કે દગાડ્યા હશે. એવા ભણુ-કાંઈને મારે આ પ્રસંગ એમના અનેક સ્મરણોને જાગાડનારો જરૂર નીવડશે. ખરે, નર્મદ એક અનેકરંગી પુરુષ હતો.

નર્મદ એવા પુરુષને આપણે જોજાણીએ અને એનું 'ખરું' મૂલ્ય આપણે આકાંક્ષે તે મારે આપણે એના જન્મજાને જોજાણતી પડેલી જરૂર છે. નર્મદનો જન્મનો એટલે મધ્યકાળના અંધકારના યોગા ઉતરી નવા સુમની ઘેરા ઉમરનાં તૈયારી થતી હતી એ જન્મનો. સુરોદય થવાને તો હજુ થયું વાર હતો પણ આવતા અજવાળાને જાણુવડ પડીએ પોશાક કરે તેમ જેણે જેણે એ નર્મદ અજવાળાં પારખ્યાં તેમણે એ અજવાળાં આવનાં જાણુવવાના પોશાક કર્યાં. એ જડતા, અગાળ, કુશિલ્પ, કાવરના આપણામાં પેલાં હત્યાં એ આ અજવાળા અજવાળામાં ટકવાનાં નથી એવી એમને પ્રતીતિ થઈ હતી; એટલે એમણે જન્મડવાની પાવણા આરંભી. આપણે એવા-આને નવા સુમના છડીશર કહીએ તોએ શું જોઈએ ?

આપણે નર્મદના જન્મનાં કરતાં, ખુબ આમંત્ર વધારા કીએ એટલે આને એની પુરેપુરી કદર કરવા જેવી સિધ્ધિમાં આપણે નથી. એની કવિતાની ક્રમિક આને કદમ જવું મહત્ત્વની ન ગણે, એની છંદોની રીતમાં અને સારસ્વતીને એણે માયું મુજા છંદોની પ્રતિગામાં બધે કોઈ બાંધેલાં જુએ, કારણ કે હલતા અને નિષ્પત્તિની ક્રીમત કોઈ પુરેપુરી કરી શકત નથી. વળી આપણું અનુભવ તાલ કહે છે કે એક જણનો સંઘર્ષક હોય ને બીજામાં દુરાસદ પણ મળ્યા અને તેથી પ્રતિયાને ખાતર મરવાર કે દુલ્ખ ખમનાર અખરહાસની કોઠિમાં થયોવાર મુકાઈ જાય છે. પણ જેમ સાચામાં અને ખોટામાં ફેર છે તેમ પ્રતિયા અને દુરાસદ કરઆતમાં સરખાં થાયે તો પણ પાછળથી જુદાં પડે જાય છે. એટલી પાછળ મરવાની તૈયારી છે બીજામાં માંત્ર પોતીકા મરને સંભળ છે. અને તેથી કોઠાકીમાં પાર પડેલા હૃદયપ્રતિત માણુસની મહત્તા ઉપર આપણને રહીશાં વિના ચાલતો નથી. જન્મમાં જો સ્વપ્ન-દશાએ અને સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવા મળતા મહાનુભાવો ન હોત તો જન્મ આને જરૂર જંગમી દશામાં હોત ?

નર્મદના છંદોની કાંઈકમાં કું આને હંકજીથી નથી ઉતરવા મામની. એને મારે નર્મદના છંદોનરિખર્મની કે નર્મદ રખાડ મંગમાંથી થયું કહીએ મળા શો એમ છે. એના છંદોમાં જે દેવું રહેલો હતો તેની જ કંઈક નેપિ માત્ર મેવાનો આને મારો હાથો છે.

નર્મદના જીવનને આવતા યુગના અધિષ્ઠાતાની કિરણાવહી ઝીલનાર અને તેને ગુજરાતની પ્રજા તરફ વહીબવન કરનાર કાચ જેવું આપણે કહી શકીએ. એ કાચમાં તેજના સાત રંગો જેવા અનેક રંગોનું મિશ્રણ થયેલું હતું. એમાં એક રંગ સુધારાનો, જે કરવાનો. એણે લેડિને રસ્તા બતાવ્યો એટલું જ નહીં પણ જતને કયો. બીજો રંગ કવિતાનો, જેની સેવામાં એણે જીવન વીતાવ્યું. ત્રીજો રંગ પ્રેમનો, જેનાથી એણે જીવન રંગાઈ જ ગયું હતું. એથી રંગ સાદસનો, જેના પ્રતાપે કાચરતાનું નામનીશાન એના જીવનમાં જડ્યું નથી. પાંચમો રંગ દેશભક્તિનો, જેણે સ્વદેશીઓની દુર્દશા જોઈ દીનતા અનુભવી અને સૌખ્યનાં પલેશી એમને ઉત્તેજવા પ્રયત્નો આરંભ્યા. છઠો રંગ બાપાનો, જેની સેવામાં અને જેને સુધારવા એણે કાચ અને પિંગળ જેવા અનેક રંગો ગુર્જરીને ચરણે અનેક મહેનતને પરિણામે ધર્મી, સાતમો રંગ લેખક અને પત્રકારિત્વનો, જેની અનેકદેશીયતા અને તીખાશ એણે કૃષ્ણે સામે મજાસુત મારે ચલાવવામાં વાપરી.

નર્મદના જીવનના આમ અનેક રંગો જોઈ આપણને નવાઈ લાગતી નથી. કાંઈને લાગતી હોય તો લાગવી ન જોઈએ. સામાન્ય પુરોષ કરતાં જેમના જીવનમાં વિવિધ અને વધારે રંગો હોય એવા જ પુરોષ જન સમાજમાં મોખરે આવે છે અને તેમણે જેમના રંગો વધારે ધ્યાન નેટલી તેમની મુશ્કેલી વધારે, બાવી અનેકદેશીયતા એ મહાપુરોષના જીવનનું એક લક્ષણ ગણાય છે. આ જ વાતને આપણે બીજી રીતે વધારે સ્પષ્ટ કરીએ. સામાન્ય માન્ય કરતાં ગવૈયાના ગજામાં સ્થાનિયમનાં વધારે સપ્તક હોય છે અને જેટલા પ્રમાણમાં એણે ગણું સૂરીકું અને એના સપ્તકનું માપ વધારે તેટલે અંશે એ સોટો ગવૈયો ગણાય છે. નર્મદમાં પણ લાગણી અને ભાવનાના સપ્તક ધણ વધારે અને સદ્મતાવાળા હતા અને તેથી જ એ આજે સો વર્ષે પણ ગુજરાતીઓના હૃદયમાં વિશિષ્ટ સ્થાન ઓગણે છે.

નર્મદમાં એક બીજી પણ મહત્વની ચકિત હતી. એ જ્ઞાને જ્યાં હોય ત્યાંથી મેળવવા માટે અવિરત ઉદ્યોગ કરી રહતો. જે વાતમાં એણે રસ લીધો એ વાતનું જ્ઞાન મેળવવા પુરુષપ્રવૃત્તિથી યાપ તે જાણું કરવા એ ચુકતો નહીં. એના જમાનામાં, સાધનેના અભાવ છતાં એકલે હાથે એણે જેજે કામો કર્યાં એમાંનું પ્રત્યેક કાર્ય એક એક આખી જીંદગીની મહેનત માગી લે તેવું છે. એ જેવા કવિ તેવા જ અસરકારક ગદ્યકાર. અનેક માણસોની મહેનત માગી લે એવા કાવ્ય એણે એકલે હાથે બતાવ્યો. નાટકો, પિંગળ, પદો...એણે સરસ્વતિદેવીના મહેલનો કયો ખંડ અણુઉપાડ્યો રહેવા દીધો છે !

આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ તો નર્મદની મહત્તા બહુ વધારે છે. નર્મદના જમાનામાં કાંઈએ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા કે સમાનતાની વાત કરવી એ તો બહુ ઉઠાડગી, દસી કઢાડવા જેવી વાત ગણાતી. સ્ત્રી એટલે ધાન ખાવ અને ઘર સંભાળે, એને પિતા કૌમારમાં રહે, લતા યૌવનમાં રહે અને છોકરાં પડપણમાં પાળે. એ સ્વતંત્રતાને લાચકે તો હોય જ નહીં. એ આઠ વર્ષે પસણે અને જાર વર્ષે રડે તોએ હરજીવાત વિધવા રહે, એને આત્મા કે જે નહીં એ સંજીવની વાત હોય તો આત્મવિકાસની તો એને

જરૂર જ રી ! એ પર રીવાજ બદલના માલુમને કાગ્યે જ મળી શકે અને નવલ-
રામે કહ્યું 'એનું' એનું' ચિત મુજામાં દોષ એમણે નવાઈ રી ! આવી એક આરંભી
પ્રાણીની દશા હતી, ખાસ ધારવા પ્રમણે ગુજરાતમાં તો નર્મદાસકર જ એની સ્વતન્ત્ર-
તા અને સમાનતા સ્વીકારતો પહેલો ઉચ્ચાર કર્યો. એ કાવત્રા ઝીલી તે પછી ધણાએ
અને આજે તો એને વર્તનમાં ઉતારનારા સેંકડો ગણા મળી શકે છે. પણ એનું સાચું
માન સૌથી પહેલું કરાવનાર નર્મદાસકર જ.

કવિ નર્મદાસકરે ઘણા ઘણા સુધારા વીરો કહ્યું છે. બાળલગ્નનિષેધ, વિધવા
વિવાહ, ન્યાયભંગનાં બેઠાં બંધનો, કુરદિઓ સાથે જોડાઈ એ બધાં નર્મદાસકરે હાંમત-
બેર, અને ડખો વિના ઉચ્ચાર્યાં, એમનાં વચનોમાધારી બમર કરતા જેવી સચોટતા હતી.

પણ સાચે સાચે એમનામાં સ્વતંત્રતા પથ તોડી જ હતી. સંક્રામણમાં
આત્મા જનાં એમણે પોતાની શક્તિઓનો દુરપયોગ કરી કર્યો નથી, શક્તિને; દુરપયોગ
કરવો સહેલો છે, અને બેબનશક્તિનો દુરપયોગ કરવો એના જેવી સહેલો વાલ તો
ખીણ એક નથી, બેબક સડવેનો અને અને પોતાના અભિમાનના સતોલ અર્થે, પોતાના
અપ્રમાણિક્ષિત મતોના પ્રસાર અર્થે. પોતાના માનેલા દુરમતોની મુદ્દાશીને અર્થે અને
સુધાવાના સમર્થન અર્થે પોતાની કલાનો ઉપયોગ કરે તો એ એની કલાનો દુરપયોગ
છે. વાર્તાવાળા સંગીત અને નિર્દોષતા પ્રાણ કરનાર સરવંશી કલાની જેમ એણે વિવૃત
માનસપ્રજ્ઞા પ્રાણસો સરસ્વતીમંદિરને કાઢવડી લીધી અબધાવે છે.

અને આજે વચરની, ક્ષત્ર વચરની તીવ્રતા અને સચોટતા એ કંઈક જીવંત
સાહિત્યની નીંદાની નથી, આત્મતોષ દાંડ અને ગીત પ્રેમો એ એમાં તીવ્રતા અને
અચોટતા છે એમ સ્વીકારીએ તેથી એ જાનેનું સ્થાન એક ઘડું નથી, એક સાહિત્ય
સ્થાપી તરીકે અમર થશે અપાર બીજાનું સ્થાન મહામુકામથી આગવું નહીં હોય.
કવિ નર્મદની મહત્તા તો એની શક્તિના સદુપયોગમાં હતી, એ એ ધારતો તો કાલબલ
શૈલીઓને ઝડપીને પોતાનું ધાતું કરાવી રહ્યો, પણ એણે પોતાની કલાને અસહ્યવી
નથી, સત્ત્વ અને રેતનો આગવ કરી એણે ઊડ્યો નથી. ગુજરાતનો એ સાહિત્યરચાળી
ગુજરાતનો હિદાય કરનાર સંસ્કરણકરને અર્થે પોતાનું જીવન જીવી મર્યો છે.
ગુજરાતની સેવામાં લીધેલો એમ એણે સાચાં નિર્માણ અને પવિત્ર રાખ્યો છે.

કવિ નર્મદના જીવનમાં પ્રેમયોગ નેટલાં હતાં એટલાં નહીં કરજીવાએ હતી.
પણ એણે પોતે જ મરતાં મરતાંએ કહેલો શોક કરવાની ના કહી છે. 'નર કરશે ગોષ
શોક, રસીકડાં, નવ કરશે ગોષ શોક.' અને એ અમર આત્માની કરજી દશા તો આજે
આપણે શી સંભારવી ! એની તો ભાવનાત્મક સ્થિતિ જ આપણે સાચવી રાખવી રહી.
અને આજે ખુલ્લી મુઠ્ઠી જમીનના એ સ્થિતિ વધારે વાણ રહેશે એમ કું આનું 'હું'.

કેવરે આજ એક અમર સાહિત્યકરે અંજની આપતાં આટલું કું જરૂર કહું.
એ મહાન સાહિત્યસ્થાપી, જેણે ગુજરાત અને ગુજરાતીતાને અનેક રીતે સમૃદ્ધ અને
સઘન કર્યું; જેણે કહ્યું 'તેડું જ જીવી અવધું'. જેણે નિર્માણતાના સાચે જીવનભર
પાથ ખોડી, અને જેણે પોતાની પ્રમાણિકતા અને રેત કરી ઊડ્યાં નહીં એવા કવિ
નર્મદનો જન્મ થોડો જોડો !

ઉંચી કેળવણીનું ધ્યેય

સામંજદાર કોલેજની સિલ્સર

ન્યુખીલી વખતે આપેલું ભાષણ

કોનેચાલાસ મુનશી

વિદ્યાર્થીઓમાંથી આવતા પદવીધરામાં પાયાં વધી ડુપડાં છે એવી ફરીયાદોના દમભૂં સખત વા વાગે છે. એ ફરીયાદ ડુંગ્રી દૃષ્ટિમાંથી ઉડ્ડાવી છે. એનુએસે પધારે સંસ્કારી ને કાર્પદક્ષ કોષ્ટએ એ વાત સમજી શકાય એમ છે, પણ એકારી પ્રવર્તે છે મારે પદવીધરા એજા કરે એ તો બાલિષ્ઠ વાત છે. આજે આપણા દેશમાં સેવાનાં અનેક સ્ત્રોતો સંસ્કારી સેવકોની વાટ જોતાં ઉઠ્યા છે. એવા સેવકો ન હશે તો ગામડે ગામડે સંસ્કારનો સંદેશો મોણ સર્જી જશે ?

યુનિવર્સિટીના પદવીધરામાં મને અપૂર ચલા છે. એમણે શું શું નથી ક્યું ? છેલ્લાં પંચોતેર વર્ષમાં એ જાનકીપ દાયમાં લર્ક હિંદોલમાં ઘૂમ્યા છે. એમણે કેળવણી, સંસારસુધારો, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, રાજકારણ ને રાષ્ટ્રધર્મને ખૂણે ખૂણે પ્રસાર્યા છે. એ મરીખડા એનુએસેએ વર્તમાન જીવન ધણું છે. જગીરજ તપ તપી સીમાની સ્વતંત્રતા સાધી છે. રાજકીય મુક્તિ મારે અનેક કુળો સઘાં છે. સાપા અને સાહિત્યકું પુનઃસર્જન ક્યું છે.

યુનિવર્સિટીના ખાર લોકવાના પ્રવર્તે તો વર્તમાન અને ભાવિનો શ્રેષ્ઠ કરવા બેઠાજ છે. આજની કેળવણી એલાલક સુધારો, એકારીને નામે સંસ્કારની અભિવૃદ્ધિ ન અટકાવે.

વધારે સંસ્કારી ને ઉપયોગી પદવીધરા બહાર પડે તે મારે નોટલી. કેળવણી કારની એખમધારી છે તેટલીજ-તેથી ય વધારે કેળવણી લેનારની છે. પ્રૌદેસરનાં અરસિક આપણેમાં શ્રેષ્ઠ ખર્તા, ગોખી ગોખી પરીક્ષા પાસ કરતાંજ રૂપીએ ભાડે મળતા અબલા પહેરતાં મેળવેલી પદવી અર્થ વિનાની છે. તમે પરીક્ષા પાસ કરો કે પદવી મેળવો એ તો ગોણ વાત છે. મુખ્ય પ્રશ્નોમાં પહેલો તો આ છે: અર્વાચીન જગતની સાધન સંપત્તિમાં તમારો શોખ આપણ તમે તેનાર શાએ છો કે નહીં ?

જગત વિવિધ ગતિએ સાધનસંપત્તિમાં અસરજ વધે છે. વિદ્યા એવી ઝડપથી વિકસે છે કે યજ કાળનો શાઓ આજનો અબધારી ન બને તો આવતી કાલે કોઈ યજ બેસે આને પરિણામે ઉંચી કેળવણીની મર્યાદાએ વધતી જાય છે. પદવી : સીધા પંજી સંશોધન કરવાનો અબધાસ-Post graduate Research-આપારે વિદ્યાર્થીઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય યજ પડ્યું છે. તમારામાંથી યજી દેવસાત એ બૂમિકા સુધી ન પહેલે, યજ દરેક વિદ્યાર્થી એ ધ્યેય સેવતો યાજ તો જ કેળવણીના ખરા સંસ્કાર તેવામાં પ્રગટે.

પૈસાની પ્રાપ્તિ જીવનની એક જરૂરીઆત છે, યજ તેથી તે ઉચ્ચ ઇક્ષણનો દેવ નથી બની શકતી. અંશજ યુનિવર્સિટીના એક પ્રૌદેસરની વાત છે. તેજે

ત્યા પછીપર ફેતાના એક શિષ્યને બોલાવી કહ્યું, “ જાણ, તેં હવે કેળવણી પુરી કરી. એ તને એક સલાહ પ્રદાનું છે મારા જે શિષ્યો પછી લઈ જમન છાત્રા નીકળ્યા. એકે સત્ય અને નીતિનો માર્ગ લીધો અને પૈસા બચાવ્યા. બીજાએ અસત્ય અને અનીતિનો માર્ગ લીધો અને તેણે પણ પૈસા બચાવ્યા. તું કયો માર્ગ લેશે ? ” શિષ્યે માર્ગ બચાવવાનું ને પ્રત્યુત્તર, “ સદેશ, બેમાંથી કોણે વધારે પૈસા બચાવ્યા ? ” આ બાતરી પૂર્ણ થઈ વિદ્યાર્થીએને ધ્યાન એ તું સમજી શકે છે, પણ તેમને એક અનુભવસિદ્ધ જાત યાદ રાખવા સૂચવું છું. પ્રતિજ્ઞા, મોટાઈ કે વિજય તે મહત્તા નથી, Success-‘મોટાઈ’ એ Greatness-‘મહત્તા’ નું સ્વયં નથી, માત્ર અણુપાત્ર પ્રસંગો પર મહાવેશે સોનેરી દોશ છે. મોટાઈ દોશ ત્યાં મહત્તા કવચિત્ જરૂર. મહત્તા દોશ ત્યાં મોટાઈ ધણીવાર નથી જોવામાં આવતી. મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાના તમે પ્રયત્ન આજે કરી છો. મોટાઈ મને કે નહીં એ કોણ કહી શકે ?

એ મોટાઈમાં, વિજયમાં હુમ્મ પણ નથી ને છવનસારથ્યે નથી, મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ને તમે બસે કરો. મહત્વાકાંક્ષા એ માનવતાનું લક્ષણ છે, પણ તેની સિદ્ધિ કોઈના હાથમાં નથી, મહત્તા વિનાની સુખ કિશ્કીની મોટાઈ દીપકનો પ્રકાશ છે. તે આત્માને આકર્ષે છે ખરી પણ તેને ખાળીને બસમ પણ કરી મુકે છે. તે જ પ્રમાણે પૈસાની પ્રાપ્તિનો આધાર શુભ પર નથી, સંસ્કાર પર નથી, મહત્તા પર નથી-માત્ર અણુપાત્ર પ્રસંગો પર છે. ધણા મહાનો નિર્ધન છે; ધણા મ ધનિકોને ધન કેમ મળ્યું તે સમજી શકતા નથી. ધન મનુષ્યને મહાન નથી બનાવી શકતું. તેનામાં પ્રજ્ઞા-લક્ષિત દોશ, કાર્યક્ષમતા દોશ, યોગ દોશ, આદર્શ દોશ તે જન્મકાન છે-પછી તેને કદાચી પરી દોશ કે નહીં.

મોટાઈને ધન એ બેના દોષમાં ને પણ કેં પ્રવૃત્ત કરે તે નિર્ધારક થવા મળ્યા છે. આજે તમારા હાથમાં તો ચાલતી પાંચે ચરી હોવા ને હોવાં હોવાનો અવસર છે.

કિન્દમાં વિદ્યાન વિના યોગો છુએ રજા છે પણ તેને કોઈ ખરાબનાર નથી. કારીવાન વાડમાં જામે માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રતિદેશની અલગ-લગ સામગ્રી પડી છે પણ તેને કોઈ શોખનાર નથી શુભવૃત્તિ સ્થિતિની હાર વર્તની લખી ન્યાં ને ત્યાં રજા છે પણ તેને કોઈ વૈદ્યાર્થ નથી. આ તમારાં કાર્યોનો જેમાં ધૂમતા શીખે તો તમારું શિશ્ય સંપૂર્ણ થશે.

અર્જુનની અગતી જેમ આ રચૂલ સામનમંજલિ છે તેમ ખીજી સદેશ પણ છે. તેમાં તમારો કાળ આપવો એ પણ તમારું કાર્ય છે.

તમારામાં મળ્યા જરૂર પારાધાઓનો યથાના. કાલજ વડે પ્રતિજ્ઞા મને ને તમે નસીબદાર હો તો અસીબદાર પૈસા તમારા મનમાં પડ્યા આવે. એ તો નજીવી વાત. ખરી વાત તો એ છે કે કાલજ વડે જ તમે છવનને અવરિચત કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત કરશો.

પારાધાઓની કોઈ કાલી સદેશ છે, તેમજ વિદ્યા અધ્યાત્મ અલગ છે. ‘પરો’ ધર્મગ્રંથોનું કંઈ તે રચન આજે પારાધાઓનો મોજાને મેળવવાની જગ્યાનામાં રાખી કોઈને નહીં મે. કોઈની આ ઉપાદી અથ કે કોઈને મારા જાન ત્યારે ધર્મ-

પુરુષએ પહે અને ધર્મશાસન વડે તેને સીધો મળે, આ નાસ્તિકવાદના જમાનામાં સત્યને અંકુશમાં રાખવાનું અને લોકોને બેવલ્લરશુદ્ધ રાખવાનું પ્રથમ સાધન કાયદો છે. માનવજાતિના વિકાસ સ્વયંજંદમાંથી ધારણાવળગત તરફ થતો આવે છે. Law-ધારાઓ-આને જગતના જીવનને રાખનામની માફક શીર પર ધારે છે.

ધારાશાસ્ત્રના સેતુઓ જગતની સદૃશ સાધનસંપત્તિ સમૃદ્ધ થાય છે. એ સમૃદ્ધિમાં તમે કે' પણ ઉમેરો કરી શકો એવી શક્તિ તમારે સંપાદન કરવાની છે. વર્તમાન સંસ્કૃતિ છે ત્યાં સુધી ધારાશાસ્ત્રીઓ માટે સુંદર અને મહત્વાકાંક્ષી કામ સદા વિસ્તરેલું.

અર્વાચીન જગતની સદૃશ સાધનસંપત્તિ સામુદાયિક વ્યવસ્થા શક્તિ છે. આલે વિચારનથી જગત સાંકડું થઈ ગયું છે. ન્યાં દરેક માણસો સાથે ખેતી વિચાર-વિનિમય ન કરી શકતા ત્યાં દરેક માણસો આજે કરી શકે છે. એ મિનિટમાં અલીઓ ખેતી કુનીયાના બધા સુધરેલા દેશો જોડે પાતળીત થઈ શકે છે. ન્યાં સે'કેડોનાં મંડળો દર્તા ત્યાં લાખોના મંડળો ઉભાં થયાં છે.

થોડા મહિના પર હું દરેકને વર્ષોની ઇતિહાસની સ્મરણશૂભિ ચિત્રોમાં મળી હતો. એક તરફ ગૂંચાધીરા કુમારપાસે અબાલેલું સિવમંદિર સુજ્ઞાતાની જાહેરાતોની સાફી પૂરતું. બીજી તરફ કુંભા રાણાએ રમેશો કીર્તિરત્નનું હજીએ સીસેલીઓએનો અર્થ મૂર્તિમાન કરતો હતો. ત્યાંથી નીકળી દર વર્ષે દરેકને યોદ્ધાઓએ કેસરીયાં કરી પ્રાણ અર્પાં હતા. ત્યાં દરેકને વીરમંત્રાઓ શીવજી સાચવવા અગ્નિને વરી હતી. ત્યાં વીરતા હતી, અડગતા હતી, દેશદાસ ને સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમ હતો-અવનિ પર કોઈ રથને પછે નહોતાં એવા-જેન્દરથ !

આ હતાતમાનાં સ્મરણોમાં બિન્ન હું મારી જતને પૂછવા લાગ્યો કે એવું આ દેશમાં શું હતું-એવો કથો યાપ આપણે શિર દતો-કે જેથી આદલી વીરતા છતાં, આદરો ત્યાગ છતાં, આદરો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છતાં, આપણે પરાધીન થઈ પડ્યા ? દીકુ-પત પાડશાહીનો કેમ અસ્ત થયો ?

એનો જવાબ આલ્યો, રથ ને સચોટઃ દિંદીઓ પાસે ગયું હતું. પણ સામુદાયિક વ્યવસ્થા શક્તિ નહોતી. એક એક દિંદીવાન એક એક પરદેશીથી બરીઆતો છે. પણ પચ્ચસ દીદીવાનનો સંઘ એ પરદેશીઓના સંઘ આગળ નિસ્તેજ અને છે. આપણા સમુદાયમાં એક ' તન, મન, પ્રાણ.' પ્રગટતો નથી. ચીતોડની કશ્મુ કથની વર્તમા, મરાઠા સામ્રાજ્યના આંતરક્રમદો જુએ, પાંચ વર્ષના સત્યાગ્રહ પર નજર કરો, એરટ્ટીઆન સાથેની ગેમ સંજારો, આપણી જાહેર સંસ્થાઓની કારકીર્દી તપાસો-સામુદાયિક વ્યવસ્થાનો અભાવ આપણો બધો વિપત્તિઓના મૂલમાં જડશે.

ઈંગ્લાંડમાં કેવું પ્રતાપી સંઘર્ષજ છે તેની પ્રતીતિ આપણે સર સેમુઅલ હોર્ના ગણનામાં વખતે કરી. ૧૮૨૩નું ઇટલી નિર્ભય દેશ હતો; આજે સાખે સખોની બનેલી દેસીરટ પાર્ટી એક તન, મન, પ્રાણ-એક અચાજ-જગતના મહાસામ્રાજ્યોને તબરાવી રહી છે. આજે નાની પછો-સાખોના બનેલા એક વિશદ પુરુષે-માર મહીનામાં વેરચાળના રોજારારને કાઢી તોડી જર્મનીને મહા પ્રતાપી રાષ્ટ્ર બનાવી મૂક્યું છે. રશીઆમાં એવો જ એક સંઘ મધ્યકાલીન દેશને આજ ઉપાનામાં અર્ચગીન કરી રહ્યો છે.

ભૂતીયો ઓરડો

સચિનકર મનસુખલાલ મુખ્યલાલ જલેલા

દિ

દિલ્લીમાં અખિલ ભારત પ્રદ્યન ભરાયેલું તે પ્રસંગે ચિત્રાર મુસાફરોએ એ ત્યાં દબો કરેલો. નાનામાં નાની હોટેલો; નોનો સામાન્ય સંજોગોમાં ક્યવ પણ નહિ પૂજાય તે પણ ચિત્રાર ભરાઈ ગયેલી, 'સાફનદાન હોટેલ' નામની એક સાધારણ હોટેલમાં એક રાતે પંચક મુનિષ્વરશાસ્ત્રીએ એક વખતે એકઠા થઈ ગયા. એકેકમાં સાધારણ પરિચય હતો તેમાં આવો પ્રથમ એટલે બધાએ આવા 'મીઠાઈની આનંદ પ્રસિદ્ધિ' કર્યો અને હોટેલમાં કઈ કઈ રૂમ ફોને ફોને મળી છે તેની પણ પૂછપરછ પરપર થઈ ગઈ. કસ્ટોમર્સ હાથમાં પાકેને આ પંચ તરતના ઘણેલાં મિત્રો સાથે જ મોજાત મેવા એકઠા થયા. તે દરમિયાન વાતચીત ઉપરથી એમ જણાવામાં આવેલું કે મનસુખલાલ દિલ્લી મળીવર કામ પ્રસંગે આવી મચેલ, બીજા દિલ્લીથી લમજમ નવા જ હતા. મનસુખલાલે વાતમાં અને વાતમાં બીજાઓની રૂચના નખર પણ લાલેલા જ.

મોજાત મેવી વખતે મિત્રો વાતોના મધાટાએ ચલ્યા. ઘેડી ઘાતો આમ તેમ આવી એટલામાં મનસુખલાલે કહ્યું, "તમારામાંથી કોઈ જૂનપ્રેતમાં ખાતે ખસે કે નહિ ?"

"જૂન પ્રેતમાં ?" તિરકારથી રમજુલાલ બોલી ઉઠ્યો, "જાણ, આ વીસમી સદી આણે છે હોં ! પંદરમી નહિ, બિચારા જૂન અને જૂવા આ જમાનામાં તો જૂએ મરે છે."

"આપણે એમાં માનતા તો નથી," પ્રતાપશયે કહ્યું.

"આ જમાનામાં માનવું એ કશું તો છે, છતાં," મનસુખલાલે કહ્યું "એ ભાખતો કોઈ અનુભવ મેલાની મારી હજી નથી."

"અને તમારે જુના જમાનાનો કોયો દોષ તો બલે કહો પણ હું તો માનું છું." અમુલખશયે કહ્યું. "તે કે મેં પોતે હજી સુધી કોઈ જૂન નેત્રું નથી તેમ નેવાને આટલું પણ નથી, પણ અમારા કોઠાને ત્યાં ખાલી કિંમતો એની મેળે ચાલતો ચાલતો મેં નોંધેલો તેમ જ વાસણોના ખજાણા પણ સાંજેલા."

"એ બધા મનના ખખાસ, અમુલખશય !" રમજુલાલે હસીને કહ્યું. "પણ મનલાલ, તમે આ વાત છેડી અને તમે પોતે તો તમારો અભિપ્રાય જણાવતા નથી !"

"હું ? મારો—" જલ્દ અવકાશ મનસુખલાલે બોલ્યા. "હું પોતે જરાપણ માનતો નહોતો—પણ અમુક અનુભવ એવો થઈ ગયો કે નાખરજી છતાં મારે માનવું પડે છે. હજીપણ એનો સતોપકરક પુલાસો કોઈ આપણું દોષ તો તે માનવા હું તૈયાર છું."

“ એવો તે દેવા કે અનુભવ થયો ? કહી નાખોને, ” પ્રતાપરાયે કહ્યું.

“ કહેવામાં મને જરાય વધી નથી, ” મગનલાલે કહ્યું. “ પણ પાછળથી મને ઠાક ઠાક ન હોતા કે મેં તમારી ઉંઘ બગાડી. ”

“ ના ના, એમ ઠાક નહિ કહે, ” રમણલાલ બોલ્યા, “ હું, પ્રતાપરાય અને મનસુખલાલ તો જૂતપ્રેતમાં માનતા જ નથી એટલે અમારી ઉંઘ બગાડવાનો સવાલ જ નથી. અમુલખરાયને પૂછી લુઓ, ”

“ ના રે બાઈ, હું માતું છું છતાં મને એવી વાતો સાંભળવામાં તો બહુ જ રસ આવે છે, એટલે દાંકણે રાખો, ” અમુલખરાયે કહ્યું.

“ લુઓને, વાતમાં કંઈ ખાસ રમ નથી પણ, ” મગનલાલે હસી કહ્યું. “ આ તો બસા ઠીક છે, એ બહાને વખત જશે. તમે જાણો છો કે હું તો ‘ સેક્સપેન ’ રહ્યો એટલે મારે અવારનવાર ઢેકઢેકાણે જવું જ પડે. આખા દિ દુસ્થાનમાં ઠાક ઠાક જખાએ અનેક વેળા હું જઈ આવ્યો છું. અ. દિલ્હીમાં પણ ત્રણ ઝનન વખત આવી ગયો છું. હવે એક વખત હું એક મોટા શહેરમાં એવી જ રીતે ગયો હતો ત્યાં હું અધુરે હોટેલમાં ઉતર્યો હતો. જામ અને હોટેલનાં નામ દેવાં મને થોડાં નથી લાગતાં. નાહક ઠાકતી હોટેલનું નામ બમાડવું એમાં કાવડો શા ? વળી ખીજી બધી રીતે એ શહેર તેમજ એ હોટેલ બહુ જ સરસ છે. ”

“ હું ત્યાં સાંજના પહેચિસે. અમારી લાઇનમાં અમે મહાને ઓળખીએ એટલે એ હોટેલમાં પણ મારો એક ઓળખીતો મળી ગયો. વાતમાં ને વાતમાં એ ઓળખીતો જેનું નામ ઓડલાલ હતું તેણે મને પૂછ્યું, ‘ તમે પેલા મિ. દેસાઈને ઓળખો ? ’ ”

“ ‘ ક્યા ? પેલા કાલાબાઈ દેસાઈ ? ’ મેં સાચું પૂછ્યું : ‘ હા, ઓળખતો હતો ખરો પણ એ બિચારાએ તો ત્રણેક વર્ષ ઉપર આપઘાત કરેલો કેની ? ’ ”

“ હા, રાતના બે વાગ્યે અસ્તરાથી પોતાનું મથું કાપી નાખ્યું, ” ઓડલાલે કહ્યું.

“ ને બિચારો ! બાપી માલુસ બહુ અચ્છો, અને અમારા કામમાં એ એકસપટ્ટ હતો. હું બોલ્યો. ”

“ ‘ પણ એણે આ જ હોટેલમાં અને રમ નંબર ૧૭ માં આપઘાત કરેલો તે જાણો છો ? ’ ઓડલાલે પૂછ્યું. ”

“ ‘ હૈં ! હું કહો છો ? ’ હું બોલી ઉઠ્યો. ‘ અ જ હોટેલમાં અને ૧૭ નંબરની રમમાં ? પણ મને આજે એ જ રમ મળેલી છે. ’ ”

“ ‘ અરર ! ‘ સારી, ‘ હું ને પહેલેથી જાણતો હોત તો તમને આ વાત કહેત જ નહિ. ‘ ઓડલાલે દિલગીર ચાલે અને કહ્યું. ‘ પણ ત્યારે આટલું કહ્યું ત્યારે મને કહી જ નાખવા થોડે એ કાલાબાઈ દેસાઈ ત્રણ વર્ષ ઉપર આપઘાત કરીને મરી ગયા પછી એ જ રમમાં ખીજા બે જણાએ એ જ પ્રમાણે અસ્તરાથી મથું કાપીને આપઘાત કર્યો છે. તે પછી તો એ રમ હોટેલનાં કામને આપતો જ નહોતો. તમને કેની રીતે આપી ? ’ ”

‘ અત્યારે સીઝન છે એટલે અને વધારાની હશે, ’ કું’ મોદયો, ‘ પણ આપણે એવામાં કશું માનતા નથી, અને કદાચ હોટેલવાળાએ ફરતીયર રંગેરે બદલાવી નાખ્યું હશે તો. ’

‘ કું’ તો એ રમમાં પછી ગયો જ નથી, પણ ફરતીયરમાં ખાસ કરીને તો એક અરધી બોન જેવકું સુંદર કાચનું કપાટ અને સામગ્રી ચાર માણસ સુધી રાંધેલા, રાત્રી મહાસભ્યોને લાવકો બપોલાર પર્વત એ જે વસ્તુઓએ તે ગેંગા પણ મારું પ્લાન બેસેલું. એ જે વસ્તુઓ ગેંગા સુંદર વસ્તુઓ આખી હોટેલમાં બીજે કોઈ ડેકાણે નથી, ’ કોટાલાએ કહ્યું.

‘ એ હશે તે, એ હજી ખાનગી ભેડું નથી, ’ કું’ મોદયો ‘ અને અત્યારે રાતે હવે કર્તા કું’ રમ બાંધવા ભેડું. આપણે તો બાંધેને ઘસપમાટ ઈંધી જવાના, ’

તે વખતે રાતના આગીઆરેક થયા હશે, આટલી હાલિત મેં કોટાલાલ પાસેથી સંભળેલી, હવે એ કું’ છું’ તે મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવેલી. કું’ મારી રમમાં ગયો ત્યાંસુધી અને ખાસ બીજા ભેડું લામું નહતું. પણ એવો કું’ રમમાં લાખલ થયો તેવાં જ મેં પેલું બખ્બ કપાટ અને બાદશાહી પર્વત ભેડાં એટલે મારા હાલ ગમડી થયા ! મને ધણું રમવાનું કું’ પણ કોશ પતો ખાધો નહિ. આખરે કું’ એક એપડી લખેને પર્વત ઉપર પડેલા એપડીમાં ચિત્ત પડેલાનું કું’ પણ તે વખતમાં કું’ નિર્ભય થયો. એમ કરતાં કરતાં બાર મધ્યા, એક મધ્યો અને મને કોડું ખાલી થયું હશે. ઉંધમાં પણ મને નરેહવાર સપનાં આવવા મંડ્યાં. આમ કું’ પડી રહેલો એટલામાં મેં પડીઆગતું એકામ’ સાથે સંભળ્યું. મેં જનું એકામ’ મહેલું એ કું’ લાજતો હતો એટલે સવાર થઈ મઠ એ ખવાલથી હુટાસાનેક રમ બેસતો કું’ તરફથી કોમો થયો. એકામમાં તો અંધારું જ હતું એટલે મેં વિગતોની બત્તી કરી અને હાલમન કરવા મંડી. કું’ અરધી હાલમન કરી રતો હોલમાં એટલામાં મને અપરતીમાં એક બીજા માણસની આંકુનિ જાણી ! હાલુમર તો કું’ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મારા આખા યરીરે પડેલો છુટી ગયો. પણ પછી મેં મારી નવો હિંમત એકી કરી અને મેં પાછળ ભેડું. પેલ બાદશાહી પર્વત ઉપર એક પુરુષ બગાલ નેલાથી પીમાતો હોય એમ ભેડો હતો હજી તો મેં પુરેપુરો અને ભેડો નહિ એટલામાં તો એણે ગોતાન્ય ગયા ઉપર અતરંગ ફરતી રીધો અને કોલીની કોશ જણુડી. કું’ મહેલાકોશ થઈને ચીસ ખાડું તે પહેલાં એ આખું રમ એકામ’ કું’ અને એકામ’ કું’ એકામ’ રડી ગયો. મારી નજર કોલીઆગ ઉપર પડી તો એમાં જાણતર બે લાગ્યા હતા ! ”

જેમાં કોલીઆગ સંતિ પ્રમરી રહી. પછી અમકાનાં અમકાનાં રમણાએ કહ્યું. “ મનનાથ ! તમે કિલ્લીની જ ખેલ કરતા હતા અને આ જ હોટેલની, ખરું મેં ” “ હા આ જ, પણ તમે કેવી રીતે લખી છોડું ? ” મનનાથે સહેજ બેઠાને પૂછ્યું.

“ એટલું તો બહુ જ કહીને. ” રમણાએ જવાબ વાલ્યો. “ મારી રમનો તંત્ર ૧૭ છે અને ફરતીયરમાં પણ પેમો જ બાદશાહી પર્વત અને જંલવર કપાટ છે ! જાણતર, કું’ કોઈ જાણેનામાં માનતો જ નથી. ”

આટલું બોલીને રમણલાલ ઊડીને જિલો થયો અને “ જરા હમણાં આપું છું, ” કહીને બહાર ગયો.

એના ગયા પછી પ્રતાપરાયથી નહિ રહેવાયું. એણે કહ્યું. “ મગનલાલ, તમારી વાત ઉપરથી હું એટલું તારવી શક્યો કે સતના બે વાગે પેલી સત્તર નંબર વાળી રમણ પહેલા માણસે અમુક કારણોસર અસ્તરથી ગળું કાપીને આપવાત કર્યો હશે. પછી જે જે માણસ ત્યાં સુતું તે તે માણસે તે જ સમયે ખોટું એલામ સાંભળ્યું. અને તે ઉપરથી હળમત કરવા મંડી પડ્યો. એટલામાં પેલાના બૂતને જે જ પ્રમાણે ગળું કાપતાં જોયો તે ગળસટમાં પોતાનાથી પણ ગળું કપાઈ ગયું એમ બન્યું હશે, ખરું ને ? ”

“ હા, જે બનવા ભોગ છે, ” મગનલાલે ઉત્તર આપ્યો.

“ હવે, ત્યારે તમે પણ હળમત કરતા હતા તે જ વખતે તમે બૂત જોયું ? ” તો પછી તમારાથી ગળું કેમ નહિ કપાઈ ગયું ? ” મનસુખલાલે પૂછ્યું.

“ મારાથી પણ કપાઈ જત પથુ-પથુ હું તો ‘ સેરટી રેઝર વાપરું છું ’ ને ! ” મગનલાલે જવાબ આપ્યો. જવાબ આપતાં આપતાં એનાથી આંખનું મટકું મરાઈ ગયું એટલામાં રમણલાલ પાછો આવ્યો.

“ આપણે એવા વહેમથી ખીતા નથી પણ નાદક ઉભગરો થાય એવું શા માટે જોઈએ ? એટલે મેં તો કલાકને કહીને મારી રમ બદલાવી નાખી, ” રમણલાલે કહ્યું.

“ પણ રમ તો એકે ખાલી ન હતી તો તમને કેવી રીતે મળી ? ” મગનલાલે પૂછ્યું.

“ ટોપ પંદરમા નંબરવાળી રમણ માણસને કોણ જાણે શાથી સતરમા નંબરની એટલે મારાવાળી જ રમ જોઈતી હતી એટલે મેં ‘ પંદરમા નંબરવાળી રાખી લીધી. સામાન પણ ફેરવીને, પંદરમા નંબરની રમણ ચાવી બંધને જ નું ’ આવ્યો છું. ” રમણલાલ બોલ્યો. “ પણ તાલા, એવું તે સું સતરમા નંબરની રમણ બન્યું છે ! ”

“ એવું કારણ રપટ છે. સતરમા નંબરની રમ આ હોટેલમાં ઉત્તમોત્તમ છે—એનો જોશ મજે એમ નથી. અમે વારે પ્રતીએ આવીએ તે જાણીએ તે ! ” મગનલાલે કહ્યું.

“ ત્યારે એ પંદરમા નંબરની રમણ રહેવાર કોણ દેખાડતો હશે ? ” અમુલખરાય બોલ્યો.

“ હવે તો બદ્ધ મોકું થયું, ચાલો ચુક જઈએ, ” કહીને મગનલાલ ઉઠ્યા. રમણલાલ તો ઝડપથી ગયા પણ ખરા.

“ પણ તમે મારા સવાલનો જવાબ નહિ આપ્યો ! ” અમુલખરાયે પાછું પૂછ્યું.

“ હવે એમાં જવાબ શો આપ્યો હતો જે ? ” મગનલાલે જતાં જતાં કહ્યું, “ જે રમ મારે નથીએ ચાવી હતી. એમાં હવે ઉભગરો ખોટો નથી. હા હા હા હા ! ”

વાંસળી

ઝોડ વાંસળી અધારાની
 નવલખ તારા છિદ્ર
 તેનાં નવલખ તારા છિદ્ર
 વગાડતો આકારો કેઇ
 મુરગાને તીર
 ઉભો મુર ગાને તીર
 પંખી પાંખો છીટે મુણતાં
 ધીમા ધાય સમીર
 મુણતા ધીમા ધાય સમીર
 પુષ્પિની પાંખડીઓ મળતી
 નેને મળતી નીંડ
 શોને નેને મળતી નીંડ
 અણુદીઠી આંખિથી અમતા
 સળનમ કેશં નીર
 મુણતા સળનમ કેશં નીર
 અધીર વાંછા પંખી મારાં
 ફરતાં નિજને નીંડ.
 આવી સૂતાં ઉરને નીંડ
 કેાણુ જાળવે બંસી તેવી
 લાગે કહુ મમીર
 હૈયે લાગે કહુ મમીર
 મમ બીતર કેા અટુલ રાખ
 મળવા ધાય અધીર
 તેને મળવા ધાય અધીર

અણુસાર પારેખ

પ્રયાણ

[દ્વિત વિવર્ણિત]

હૃદયમાં રમખાણ મચી રહ્યું,
મનન ભૂત બધાં ગૂંઝાવતાં,

લઈ કમંડળ ખસાર હું નીકળું,
ગગનમાં વિજ મેલ શું ગર્જતા.

જગ ભયાનક રૂપ ધરી રહ્યું.
છવન-લેખની માઝમ શતમાં;

છવન-અંત-પ્રયાણ પ્રલો ! કહું,
વિરુપ કાંચળી સર્પ ઉતારીને;

શરીર લલમ, ત્રિપુંડુ લલાટમાં,
કફની અંગ ધરી જગ ફુંદતાં.

મરણની ઉર બહીકે રહી નહીં,
પરમ મોક્ષની આશ રમી રહી.

લખ અલક્ષની જૂલજૂલામણી,
નિરંખવી ત્યહીં જ્યોત શું પ્રદક્ષની !

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

[એકાદશી પૃષ્ઠ કરક થી ચાલુ]

ભગવત પંજીથી નિસ્વમંગળ, જપહેર,

શીધર, મોપદેવ, હેમાદિ શાંતિસ્વપ્ન અને નારદસ્વપ્નના કર્તાઓ, વગેરે ભક્તકવિ-
લેખકોદ્ધાર કરાયેલું 'ભક્તિનું' ને સ્વસ્થ સોળમા શતકના આચાર્યો અને લેખકોને
મળ્યું તેના કમવિભાસ ઉપર એક ટકાથી નજર આપણે નાખી લીધી. ખુબી નિસ્વ-
મંગળાદિ ને નામો લખ્યા છે તેઓ વિશે આ આખ્યાનમાં કશું જ કશું નથી
કારણકે આસ સ્તેરી કાષ્ઠથી નહવરલાલ હનુજારામ દેસાઈએ નિસ્વમંગળ વિશે
ઉપલબ્ધ માહિતી પ્રગટ કરી લીધી છે. અને એ રીતે ને સ્વસ્થ માહિતી મીળતો
વિશે ઉપલબ્ધ છે તેને પણ પ્રગટ કરનાર કાષ્ઠક ભગતો જ. પણ મારી વિઠેવ ભાર તો
તેઓના અંગત ઇતિહાસ કરતા બીજા જ વસ્તુ ઉપર છે. નિસ્વમંગળ કે મોપદેવ
હેમાદિની અથવા મંડીદાસ વિલાપતિ જેવાના કાવ્યો અત્યારે ઉપલબ્ધ હોવાથી તેઓના
વિચારો વિશે આપણે કાંઈક બહુ જાણી છીએ છીએ પણ જેઓને વિશે તેઓએ કશું જ
લખેલું ન હોવાથી અથવા લખેલું છુટા થઈ ગયું હોવાથી આપણે કશું જ નામ સુધી
ભળી શકી નથી તે અચાલ ભાવોએ કે ભક્તમંડળોએ ભક્તિના ઇતરમાં પડ્યો ભાગ
લીધો છે તથા તેઓના વિચારોની અસર આચાર્યો તથા ભક્તકવિઓ ઉપર થઈ છે.
આ ભક્તમંડળોએ ઉદ્દેશને રૂપરેશ્વરથી વગેરે વૈષ્ણવ લેખકો 'લોકપ્રસિદ્ધ' થઈ
છાપે છે. ભવચરણદેવ કુશોભથી ને તરેરો મળે તેને એ 'કામપ્રસિદ્ધ' કહે છે અને
ભક્તમંડળો પાસેથી ને મળેલું હોય તેને 'લોકપ્રસિદ્ધ' કહે છે.

પણ આવી ભક્તમંડળો કાંઈ એક જ પ્રાન્તમાં નહોતી હિન્દુસ્તાનના બધા
ભાગમાં હતી. અને તીર્થયાત્રા તો ભક્ત સાધુઓનું મોટું કાર્ય્ય મનાયું હોવાથી
પરસ્પર વિચારવિનિમય થયો થતો હતો હશે શું ! થતો હોવાના પુરાવા પણ છે છતાં
છુટીછુટી ભક્તમંડળોની ભક્તિનિષ્ઠ આખ્યાનોમાં કેટલોક તફાવત હોય એ
સ્વાભાવિક છે, અને વસ્તુસ્થિતિ પણ એવી જ દેખાય છે. પ્રાચીન તથાવતે ૧૫માનુજ
પ્રદેશોનો તેમ જ રામાનુજાદિ આચાર્યોના મતભેદોનો કે સિલ્લ સિલ્લ સંપ્રદાયના
અર્થાંતર મતભેદોનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. પણ ને કુખનો આપણે વિચાર કરીએ
તે કુખમાં જ અન્નન કુશારભક્તિનો પુષ્કળ પ્રમાણ થયા છતાં મહારાષ્ટ્રના વૈષ્ણવોએ
એ પ્રમાણે ૧૪થ જ ન કર્યો એ જાણ્યો થયો મોપદેવ છે. રૂપરેશ્વરથી પણ બધા
ભાવોને એ પ્રાર્થના થયી એ ચાલ સીકારે જ છે. વળી જેઓએ કુશારભક્તિને
પ્રાર્થ સરિમર્થે તેમાં પણ કેટલોક રાધા ને સ્વજીવા-નુચ્છવી પરિણીત પત્ની માનવાના
મનના હાથ અને કેટલાક તેને પરજીવા માનવાના મતના હાથ આ સ્વજીવા-પરજીવાચાર
ચેતન્ય સુપ્રસન્ન કરતાં બોલે છે. નિમ્બક રાધાને સ્વરૂપ માને છે અને એમના પંજી

લગભગ આરસો વર્ષે થયેલા 'હિંદદસ્તિ'સાથજે (જ. સ. ૧૫૫૬) એમના સમયમાં પર-
ક્રીયાવાદ બહુ પ્રચલિત હોવા છતાં, પોતે નવા સ્થાપેલા રાધાવલ્લભીય સંપ્રદાયમાં સ્વક્રી-
યાવાદ જ સ્વીકાર્યો છે.* ચૈતન્યના સમકાલીન અને જ્યોતે તથા એક ખીજનાં શિષ્યો
દ્વારા સારી રીતે એક બીજના પરિચયમાં આવેલા શ્રી વલ્લભ સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં
પરક્રીયાવાદ કે જ્વરભાવ ઉપર ખીલકૃષ્ણ જોર આપ્યું નથી, એને ચૈતન્યસંપ્રદાયમાં
પશુ આ સ્વક્રીયા પરક્રીયાવાદની વાદવાદી લાંબા વખત સુધી ચાલી હતી એમ
દ. સ. ૧૭૧૭ની સાલના એક મુસ્લીમ સાહ્ય દ્વિતરના લખાણ ઉપરથી જણાય છે.
એમાં ખંગાળ, ઉડીયા, અને કાશીનાં જેમ વાદના પડિતો વચ્ચે એક સભામાં થયેલા
વાદનું વર્ણન છે. આ વાદમાં આધાર રૂપે ભાગવત તથા એની ટીકા વગેરે મન્યો
વપરાયા હતા. ઉપર પરક્રીયાવાદીને વિજ્ય થયો. (જુઓ Son ના Typical
Selections from Old Bengali pat ii p. 10 & 8.)

આ પરક્રીયાવાદ પોરે સખીભાવ કે ગોપીભાવ પશુ ભક્તજનોમાં સર્વ-
માન્ય થયો નથી. વલ્લભસંપ્રદાયમાં એ ભાવ સંજયી જે વિરલ જૂના ઉલ્લેખો મળે
છે તે વિષે ચૈતન્યના શિષ્યો સંપ્રદાયના રહેતા હતા અને શ્રી વિદ્યનાથજી શોકુળમાં
રહેતા અને એ રીતે પરસ્પર વિચારવિનિમયનો બધો સંભવ હતો એ સ્થિતિ જોતાં,
૧૫ગોસ્વામી વગેરે મૈત્રીય વૈષ્ણવોની અસરનું પરિણામ માનવું કે જેમ સંપ્રદાયોએ
કાંઈ ઉભય સામાન્ય મૂળમાંથી એ વિચારો લીધા છે એમ માનવું એ પ્રયત્ન છે. અને વલ્લભ
ચૈતન્ય પહેલાંના પદપુરાણના ઉપર ઉતારેલા ઉલ્લેખ ઉપરાંત જેનો સમય યોગ્યસ હોય એ
વડે ઉલ્લેખ ન મળે ત્યાંસુધી એનો નિર્ણય મુશ્કેલ છે. આકી સૂત્રારબંધિ કરતાં
વાલ્લભ્ય બંધિત ઉપર તથા કીર્તન કરતાં સેવા ઉપર શ્રી વલ્લભાચાર્યે વધારે જોર આપ્યું
છે અને છેલ્લા બે ભાવો, જ્વરભાવ અને સખીભાવ ઉપર જોર નથી આપ્યું એ કદાચ
સમાજ ઉપર એની અસર અસર થયેલો સંભવ વિચારીને જ હશે, આકી ગૌડીય
વૈષ્ણવ બંધિતનાં મણાતાં ઉપર ઉતારેલાં જ્યાં તરવો એમને સારી રીતે પરિચિત
હતાં એમાં સંદેહ નથી.^૧

પ્રેમલક્ષણો બંધિતને ભાગવત અને શ્રી નિંબાઈથી આરંભી સોજમા શતક
સુધીમાં જે વિકાસ થયો છે તેનાં સૂત્રારબંધિ આદિ પ્રાણુભૂત તરવેનું વિવેચન ઉપર
ટુંકમાં થયું છે. આ તરવો મૂળ પ્રેમલક્ષણ, ભૂમિમાંથી ભાગવતમાંથી શુભ્ર મહર્ષ
કરીને આત્મમળે ઉત્પત્ત થયાં છે અને ભક્ત ચંડાળો એના ઉલ્લેખમાં તથા પ્રચારમાં

* આ પરક્રીયા પરક્રીયા વાદનું મૂળ રાધાને વિષ્ણુપત્ની મણીને કે બીજી ગોપી જેવી
પરક્રીયા ગોપી ? એ પ્રશ્ન સાથે સંજગાયેલ છે. રાધાનો વિચાર કરતાં હતા વખતમાં તરેલી જેડ
જ રાધા એ વિષ્ણુપત્નીનું નામ હતું એ આપણે જોઈ છે. નિંબાઈ એ પરંપરાને અનુસરે છે.
પશુ ભાગવત પણ એ પરક્રીયા ગોપી ગણવાની પરંપરા ઉત્પન્ન થઈ. બ્રહ્મનેવર્તમાં તથા મંડીદાસે
રાધાને પરક્રીયા ગણેલ છે. આ બે મિત્ર પરંપરાનું સ્વરૂપ અવતારવાદથી દર્શાવતાં ૧૫ગોસ્વામી
ઉત્તરવલ્લભ નીલમણિમાં કહે છે કે કૃષ્ણ સાથે ગોપીઓ સાથેનું નિત્ય લીલાય છે. પરક્રીયાપણું
તે માંધિ છે અને અવતારસમયે જ બીજાં ગોપીઓ ઉત્પન્ન કરેલું છે.

૧ જુઓ રાસ પંચામ્યાપીના આરંભી વલ્લભાચાર્યનાં કારિકાઓ.

[અનુસંધાન પૃ. ૫૫૪ પર]

નાસ્તિકતા

કિશનચંદ્ર શાવડા

૧

૧

૧૨૧૬૨૧ યદેશમાં જે પ્રાચીન અખ્યાત સાથે છે. વજ્રમુદિ પદેશવાન કૃષ્ણભાષીને અખ્યાત, પદેશવાન શમનાશવજીને અખ્યાત, ઘણા સાહેબને અખ્યાત અને પ્રો. કંઈકાંચો અખ્યાત, એ બધા અખ્યાત માત્ર સ્થૂલ શરીર કેળવવાના અને વધારવાના સ્થળ છે. અદરજાત સામનો ઘણાં ત્યારે અથવા મુંડાઓ સાથે બાધ બીડવાની દોષ તેવે વળતે અને અનેક ભવતા કુમળાઓ સાથે પેતાનું સંકલ્પ કરવાની વેળા આવે ત્યારે તવશર, બાળા, જડેલા, છાત્રી કે સાકરી કેમ વાપરવી એ કિશ્કલ અને આવડત જોઈતા આ અખ્યાતોમાં ખીલે છે. કુલીના વિવિધ દાવો અને પડો ને અદિ' શીખત મજા છે તે બીજી ભવતા અખ્યાતમાં એટલા પ્રમાણમાં નથી મળતાં. પરંતુ આટલું બધું દોષ છતાં આ અખ્યાતોમાં મન અને અંતઃકરણના વિકાસ માટે કશું જ સાધન ન દોરાયી, હલકું કુલંક કેખાડતું દોવાથી અને માત્ર સ્થૂલ શરીર વિધાયમાં ગિરીએ રચ ન દોરાયી એવું વિવાદાચ્છિત અખ્યાતમાં જ્યાં મહિયું હતું. પુરાણી કાષ્ઠિયાના પ્રવ્રત્તોથી શરીરવિભાજની ને પ્રાણવાન સંસ્થાઓ યજ્ઞસ્થાનમાં જ્યાં છે તેમાંની આ એક પુરાતન સંસ્થા હતી. શારીરિક કેળવણીની સાથે શુદ્ધિ દસાવ, વિરેકમુદિ ખીલે, શિલનું સીનર્મ સમગ્ર અને કુણી બાજણીએ પમાવ એવું આ સ્થળ હતું. ગિરીએ તો મન મગતું મગતું એટલે એ ખૂબ શાંત થયો હતો. બી. એ. પહેલાં વર્ષમાં પચાસ કરીને એણે પોતાની તેજની કુદિને પરિચય કરાવ્યો હતો. સંખ્યાએ થોડી પણ યુગ્મરચામે વધારે એવી કવિતાઓ પણ એણે લખી હતી. નાનુક લાગણીઓ, અસ્તવ અનુભવો, નવી વિચારસરણી, કુણી કીર્તિઓ અને મૌલિક કલ્પનાઓને પોતાની અભિવ્યક્તિએ પ્રમટ કરવાની એની નીતિ તાન અનેખા દોવાથી એવી કવિતાએ જુદી ભાત પાડી હતી. અખ્યાતમાં મેલેજના વિવાદોઓ, પ્રોવેસો, સહેરના પ્રેક્ષો અને વરોશો પણ આવતા એટલે સ્થૂલ કુલીઓ અને લાકીના દાવેવ સાથે સાથે કુદિના પણ વિવિધ દાવો મેલાતા-એટલે શરીરની સાથે સાથે કુદિની પણ કચરત મળા રહેતી.

મેલેજના વિચલનના પ્રે, દરે અખ્યાતની માનીતી અક્ષિત હતા, કુલીવર્ગોમાં એમની ઘીસીસ મટે એમને પ્રથમ વર્ગ, પ્રથમ નંગર અને સોનાનો ચાંદ મળ્યાં હતાં. અને અખ્યાતમાં પણ એમની લાકીની અડધ અને રુદિ' વખણાતાં. અખ્યાતના એ જુદા વિવાદો હતા. જુદા વિવાદોઓ કહેવા કે પ્રોવેસર દરે પહેલો સ્થિતિચુલ વિચારના હતા. પણ હમણા હમણાં એમણે હિંમત વિચારસરણી કેખાડવા માંડી હતી. વૈજ્ઞાનિક દોવાથી કંપિયર્માં એ મલ્લતા નહોતા અને પોતાની એ માન્યતા એક વિચલનવિદને શોભે એવી રીતે મુકતા.

ત્રિજોડનાથ કરીને એક સાર્વજનિક આવડા અપતિશાલ માસતર, સંદરવાલ વર્ગીય અને ચંદ્રાચ નામના એક ફોજીલા જાવાન પણ ગિરીય અને પ્રો. દવેની

ગંડાળીના આધુસો હતો. ક્યારેક લાલભાઈ ડૉક્ટર પણ ચર્ચા કે વિવાદમાં કુદી પડતા, ત્રિલોકનાથ સિંહ આસ્તિક હતો. મોગમાં એમને રસ હતો, તત્ત્વજ્ઞાન એમનો મન ગમતો વિષય હતો અને સ્વશાલ્વી મીઠાશ એ એમની વિશિષ્ટતા હતી. જ્યારે ધ્રુવરની ચર્ચા છેડાતી ત્યારે જન્મતિલાલ ખાસ્તર ધ્રુવરના અસ્તિત્વનું સમર્થન કરતા, સુંદરલાલ વડીલ પ્રો. દવેની દલીલમાં પોતાનો સર મીલાવી દેતા અને ચંદ્રનાથ પટ્ટો જ્યાં જરૂર પડે અને જ્યાં એને ગમે ત્યાં હાકવતો. લાલભાઈ ડૉક્ટર અને તરફની દોલકા બળવતા. ગિરીશનું કંઈ સમજાવું નહોતું, તદ્દન નાસ્તિક નહોતો અને શુદ્ધ આસ્તિક પણ નહોતો.

શિયાળો હતો. સંખ્યા હજી નથી નહોતી. સુંદર સીના સ્પર્શ જેની શુભાળી હંડી રેભાંચ કરતી હતી, પરંતુ એ મોહિનીને ન મણકારતા ગિરોદરો અખ્યાતમાં ચડી કરીને પોતે પોતાના કાર્યમાં મગ્નમુદ્ધ હતા. લકડીવા રેટકા, ચિસ્તભરી લાકીની ધુમરી-ઓ અને કુસ્તી ખેલતા લાકડાંઓના જાંબ ઉપરના અવાજો વાતાવરણને મર્દની અને શૂર્તિવાણું બતાવી રહ્યા હતા. એટલામાં અખ્યાતના મંત્રી ભાઈ યોગેન્દ્ર એક સંન્યાસી-ને લાકડે આવ્યા. ચિસ્ત પ્રમાણે સૌ પોતપોતાની રૂઝમ્માં જ રત રહ્યાં. યોગેન્દ્રે અખ્યા અખ્યામાં રીરે ચતા કાર્યનો ખ્યાલ આપ્યો. કેટલાક ભાઈઓની ઝોળખાણુ પણ કરાવી. લકડી પુરી કરીને આવતા પ્રો. દવેનું મીઠાન કસરું, લાકીધારી ગિરીશ-ને ઝોળખાણુ. મહાપ્રભ કરાવતા તેજસ્વી અખિવાળા ચંદ્રનાંથને દેખાડ્યા. કુસ્તીમાં મગ્નમુદ્ધ ત્રિલોકનાથ લજી અગિયો મિંધી દીધી. સંન્યાસીને પંજું આ સરથા જગ વિચિત્ર અને નવીન લાગી. સ્પૂલ અને સૂક્ષ્મ વિલસની આ નિશાળ એમને ગંભી ધોય એમ લાગ્યું.

તે દિવસે શુધવાર હતો. દર શુધવારે સાંજે નિયમિત ધૂપ થતો. બજારની પ્રાર્થના થતી, ઉજીપોની સરનાઓ અપાતી, નેવી વસ્ત્રો કહેવાની અને બજાર બહિતી જપ સાથે ધૂપનો ગંબીર વિધિ પુરા થતો. પરંતુ આજે ધૂપ પાછી સૌ ઉભા રહ્યા હતા. યોગેન્દ્રે સંન્યાસી ચાનંદની ઝોળખાણુ આપી. દીકરી યોગ્ય કેસમાં એ પકડાયલા અને સાત વરસની સખત સળ મોઘવી કમણી જ પહાર આવ્યા છે એમ જણાવ્યું. સ્વામીએ ઓકસડમાં અગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓ મોદામાં અગ્રગી ધાલે. એવા પહેલા વર્ષના માર્ક્સ સાથે કેવી રીતે બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી એનું કોત્તકમ વર્ણન કર્યું. અને "New India" એ મહાદેવ પુસ્તકના કર્તા આ જ સ્વામી ચાનંદ એમ જ્યારે યોગેન્દ્રે કહ્યું ત્યારે તો અખ્યાતના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ મુખ ભાવે એ જીવાન પ્રતિભાવંત સંન્યાસીને અંતરમાં ને અંતરમાં નગી રહ્યા છેવટે યોગેન્દ્રે સ્વામીને બે યજ્ઞો બોલવાની વિનંતી કરી. હિંદીમાં સ્વામીએ કુંઠાણમાં જ પતાવ્યું:

"હમારે દેશને જે નૂતન પ્રાણની પ્રતિષ્ઠા હો રહી છે, હમારી સંસ્કૃતિકા ને નવા સ્વરૂપ બન રહ્યા છે, શુભામ જોર સ્વાધીન જતો કા ને ધનધોર મુદ્દ હો રહ્યા છે જોર આઘમીયત અપને અસલી રૂપને આઘમી પર અપના અધિકાર જમા રહી છે એસે વિકટ મંથનકાલને જીવન બલસે જરી મદ સરથા અગર અપને આપકો બલિ બની સકે તો ઇસકો જન્મ ધન્ય હોગા. સ્વરાજ તો હમ લોક ને જીવનમુક્તિ આદતે છે" ઉચ્ચા એક સ્વરૂપ, માન છે. અજ્ઞ હમારે અગ્રે અગ્રે તેજસ્વી જવાન, ભાઈબંદન

રાજનીય, સામાજિક, આર્થિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં વલ મુક્તિ કે ક્ષિયે અપના જીવન નિયોગ રહે છે. લેકીન મેસ મનોરથ જ્યાં તોર છે એસ જવાન કે જાંદગીમાં લેખ નહિ છે, જ્યોકો મૂલ્યુથી પરવા નહિ છે તોર જો કાંતિ તોર અમરતા કે કહે સે છુટ કર લીધે તોર કોર તપશ્ચર્યા કર જીવનની સાસકચકિતસે ક્રમવાની કી તરફ ગીલ જાકર જીવનમુક્ત બન કર કમારે વલ આજીવત ઘીના કે દેશમે અપના જીવન પ્રમાણ દેશ કે તો કુલ કામ બન જાય. વલ કાલે અતિ મુશ્કિલ છે લેકીન અચકલ નહિ છે, તોર અચકલ જી હો તો જી અચકલ કે ચકલ બનાવા કરીમે પૌરવકી રોબા છે. આજીવી જાતકી મુંદરતા છે, જીવનથી વલ સાસક ચકિત જીવકો કમ લેખ ભજવાન કહેને છે, તુમ્હે વલ છે આપણ વલ અજાણ નહીં મેને સુના છે આપ સમ જીવન કે ખેલ ખેલતે છે દેખ કર મુજે ખૂબ પ્રસન્નતા હુષ છે. "

સંન્યાસીના આ નાનાસા પલ્લુ મંબીર અને વિચારણીય પ્રવચને કંડી અસર કરી. સમય થયો એટલે આખાએ બંધ થયો. નિવમ પ્રમાણે પ્રો. દવેની મંડળી પલ્લુ નીકળી પરંતુ આને રાખેના મુજબ ગરજતા હાલ અને મુક્ત અવાજે થતી ઉધિર છે કે નહિ એવી ચર્ચા ન થઈ. સામાન્ય માણેજની વાતો, નિરસ રીતે કરીને વળી આવાની સી પુરા પડ્યા.

૨

અખાડાના મોગાનમાં આજે વાતાવરણ જલ્લાવડું હતું. જેમાં લકડીના દરકા અને લાડીની કુપરીઓના અવાજ આવતા ત્યાં આજે નિજાત પથરાયલી હતી. અખાડાના હૃદયના આગમાં જુરીજુરી રાજાજીમાં અને યાગીજીમાં ખાદની જુરીજુરી જલ્લો પીરસાતી હતી. નાના ડોકરાઓ આજે ખૂબ ઉત્સાહમાં હતા. મોગાઓ કંઈક મંબી જણાતા. નિજાતપર માણસો આવી આવડીને જમા થયા માંડ્યા હતા. પ્રે. દવે પોતાની Doctorate ની ડીગ્રી માટે વિશ્વાવન જતા હતા તેમના માનમાં અખાડાના આજીઓએ આ વિદાયસભા મોકલી હતી. સમય થયો, વાતોના અવાજ બંધ થયા અને ચાંતિ પથરાઈ ચડ, પ્રાર્થના થઈ, એક ગીત ગાયું, પેલેન્ડ અને અખાડાના જુદા જુદા આજીઓએ પ્રો. દવેની અખાડા સાથેના સેકસંબંધ ઉપર જુરીજુરી દરિએ વિવેચનો કરી, પ્રો. દવેએ ગદ્યદ કહે ચર્ચાના વાવણો ઉતર વાળ્યો. વિદાયગીત ગાયું, અને સૌ અખાડાકાર લેવા ઉઠ્યા. જેમને જ્યાં ગયું તે પ્રમાણે તે તે યુવગામાં સી એકઠાયા. મળક થવા માંડી, એ જ ગરજતા હાલમાં અને મુક્ત અવાજે જુરીજુરી ચર્ચાઓ ઉઠાઈ. પ્રો. દવેને લખેને એમનું મંડળ પલ્લુએ તરફ જાયું હતું.

પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે રંગીલા ચન્દનાથે હાજાવ કરી, "પ્રોફેસર દવે તો તમે વિશ્વાવન જાકરે તમારી નાસ્તિકતાને જવારે દડ જાવતી જાવવાના એમ ને ?"

"એમાં દડતા ઉમેરવાની જરૂર જ નથી. આવારે જ દડ છે " પ્રોફેસરે રાખેના કીતો માર્યો.

"એમાં દડવાની શી જરૂર છે ? ને છે તે છે. " સંજમાલ વગીમે નિવમ પ્રમાણે પ્રોફેસરની તરફેણમાં ચર થોલાળ્યો.

"પણ પ્રોફેસર, તમે જીવનમાં માલો તો કે નહિ ? " વિવેચનાથે જ્યાં મંબીર થઈને પ્રાન કીધો.

"માનું છું," પ્રોફેસર એવઠામાં શેવ મેળવતાં કહ્યું.

"જ્યાં જ માને છે, એમાં શું ?" સુંદરલાલ દલકા.

"તો એ જીવન ઉપર ચાસન ફાલ્ય કરે છે ?" ત્રિલોકનાથે એટલી જ ગંભીરતાથી ખીન્ને પ્રશ્ન મુક્યો.

પ્રોફેસર પેડા મોઢામાં મુકવા જતા હતા તે શેકાઈ ગયા અને ગોલ્લા, "સંલેગો."

"સંલેગો ઉપન્ય કરનાર મણુ ?" ગિરીશ ધીરેયા પોતાનો પ્રશ્ન આગળ સરકાવ્યો.

"માણસ પોતે," પેડાને હાથમાં જ રાખીને પ્રોફેસરે કહ્યું.

"સંલેગો મકનાર માણસ એ તો પ્રોફેસરે મણી વખત કહ્યું છે," સુંદરલાલે ટેકા આપવાનું જારી રાખ્યું.

"અને અત્યારે પણ કહે છે," રીખળી ચન્દનાથે આ વાક્ય ઉચ્ચારીને એક શુભાખ્યાનું મોઢામાં મુકી દીધું.

"ત્યારે જીવન ઉપર ચાસન કરનાર સંલેગો કે સંલેગોને મકનાર માણસ ?" ત્રિલોકનાથે આંખો જરા સ્થિર કરીને ચરમા ઉતારીને પ્રશ્ન કરવા માંડ્યા.

પ્રોફેસરે પેડા મોઢામાં મુકી દીધો હતો એટલે મોઢામાંથી નીચે ઉતરી જતાં જ એમણે કહ્યું, "મણી વખત સંલેગો જ માણસને જીવનમાં દોરે છે. સંલેગોને દોરે એવા માણસ તો ગિરલ એટલે generalization એમ જ થાય કે સંલેગો જીવન પર રાજ્ય કરે છે."

"હા, હા, પણ લાખે એક માણસ તો એવો સમર્થ નીકળે ને કે જે સંલેગો ઉપન્ય કરે, પોતાને અનુકૂલ ગોઠવે અને મરજી પ્રમાણે એમનો ઉપયોગ કરે ?" ત્રિલોકનાથે શેવએવઠાવાળા હાથ ખંખેરતાં પૂછ્યું.

"પણ એ તો very rare, અને તેમાં વ એવા માણસને સંલેગોએ જ અનુકૂળતા કરી આપી હોય છે જેની એને પોતાને અને ખીજને ખંખરે હોતી નથી. એટલે સંલેગો જ માણસના જીવનમાં સર્વોપરિ ચાસકે તરવે છે." પ્રોફેસરે આદતો ખાલો લેતાં કહ્યું.

"પ્રોફેસર, તમે કેમ કુખને કે મુસ્કેલીને વખતે નિરાંત બનીને તમારાથી વધારે સક્રિયતાથી માર્ગ તરવને કે સત્તાને એમાંથી મુક્ત કરવા જાહેર અથવા ખાનગીમાં, રાષ્ટ્રમાં અથવા અંતરમાં મુગી રીતે પ્રાર્થના જેવું કંઈક ક્યું છે ?" ગિરીશ ચલા પીતા પીતા પાછો પોતાનો સવાલ મુક્યો.

"એ વખતે મને પ્રાર્થના કરવાનું સ્મરણ જ નથી. જો કે કું પ્રાર્થનામાં નથી માનતો એ તો જુદી વાત. પણ આવેલ કુટખ અથવા મુસ્કેલીમાંથી માર્ગ કાઢવામાં જ મારો જમો વખત અને સક્રિય ખંખોઈ ન્દય છે એટલે પ્રાર્થના તો યાદ પણ આવતી નથી," પ્રોફેસરે સુંદરલાલ તરફ જોઈને જરા સ્મિત કહ્યું.

"હવે આપણીને હીરોટીરીયા આવ્યો હોય ત્યારે કુંગળી સુંધાણી કે પ્રાર્થના કરવી ? હાકશે મરજી પથારીએ પડ્યો હોય ત્યારે માનવનો પ્રયોગ કરી જેવો કે મદત-

મહાગુજરાતનાં સંસ્થાનો

કુલકર્તા સંપદ

૧ અગ્રદેશ

અ

અગ્રદેશ અર્થાત્ ગરમાં સાથે દિંદનો સંબંધ થયેલું સમયથી આમ્યો આવે છે. તેલંગ વંશના પાણી રાજ્યો સેંકડો વરસો સુધી અગ્રદેશનાં વંશપરંપરાના રચાયેલા, મહાગુજરાતની પ્રજાએ અગ્રદેશમાં ક્યારે પગલેસારો કર્યો તેની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકત મળતી નથી. પરંતુ અગ્રદેશની સહીની શરૂઆતમાં સુરતના મુન્ની વઢોશઓએ કાર્ય બંદરથી વઢોશોમાં નેત્રી અગ્રદેશ તરફ જવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં નાવિક તરીકે તેઓ એ પ્રદેશમાં પહોંચ્યા, અતિ રૂઢપ અને મનસ્વિયને થોડાં એ રેલ એમને પસંદ પડી ગયો. નાનાં વેપારીઓને એ પ્રદેશમાં સાથે આવવાને અને આદર મળ્યાં. તેમણે ત્યાંની કુઠાનો ખાલી ધીમે ધીમે એમનો પ્રચાર કર્યો. નેત્રી મળતાં અને કાચાપણી અનુકૂળ આવતાં એમીએ રોતાનું નાનકડું સંસ્થાન વસાવ્યું. જમીન હજી તેમીએ પ્રોત્તાપ્યાં, કુઠાનો ખાલી, અગ્રદેશીય રાજ્યોએ આવા નિર્દેશ વેપારીઓને તરછોડ્યા નહિ.

એ સુરતી મુન્ની વઢોશઓ સખત પડે પાગલતા લતા. એટલે એમણે એમનો આગમ અગ્રદેશ સુધીની છેડી જુમિ ઉપર જવા તૈયાર થયો નહિ. વઢોશોમાં નેત્રી મળેલે શ્રદ્ધિને તેમો અગ્રદેશમાં પહોંચતા. રોતાના જનભાષણની મદદથી એમો ત્યાંના કુઠાનકારો જાતલ, કસ્ટામખાં કેલપણ વર્ણમયો વિચલ થઈ શકે છે. સુદખર્ષો વરમીન સોનાં જાતિવર્ણનાં દોલેથી મુકલ દોલ છે. એટલે અગ્રદેશનાં કુલકર્તા, લીડી, ચીના કે કેલપણ દેવનાં વાસી સાથે પરણે છે. તેથી સુરતી વઢોશ કુલકર્તા પર મહી કુલકર્તા તરીકે રહેવાની સમજ લાગે. તેમો જાલ એ જામે પુરી રીતે લીડી, આથી એમની સંતતિનો મોટો ભાગ અગ્રદેશીય ચાલુઓ પરાવરનાં કાચો કરી શકે છે.

એમાંથી થયેલું વિચલણ અને તીવ્રશ્રદ્ધિનાં સુદરશો ઉચ્ચ પડીએ પામ્યા લતા. કેલકાં મોટા સાહસિક વેપારીઓ થયા લતા. મોટે કાલે સારી માલમીલકતવાળાં લતાં. હરખાલ શેઠ રાજ મી-કુનમીનજ સમયમાં ઉચ્ચ અધિકાર ઉપર લતા તેમ ઉત્તર-સપિદારી રાજ યોમોનાનાં વજર થયા લતા. વરમાનાં પાણીં સહેશોમાં એ જામ મોટી માલ મીલકત પરાવે છે. સોલનાં વેપારમાં એનાં મોટા વેપારીઓનો સમાવેશ થાય છે. અગ્રદેશનાં કેલકાં મોટાં સહેશોમાં એ જામ રોતાની મોટી મારફતે પરાવે છે. માત્ર રંગુનમાં જ તેમની મોટી મારફતમાં લગતો કુઠાનો છે. એમીન, મહિલે, શિમ. વેચ વગેરે મુખ્ય સહેશોમાં પણ તેમની માલેશીનાં જાયો છે. જેની કિંમત કરોડો રૂપિયાની થયા જાય છે. તે સિવાય આજ ને દરમ મુખ્યકરી એ પ્રજા મોટી મીલકતો પરાવે છે. એમની અધિક મોટી મારફતે વિચાજ અને કારીવરીનાં જામ વખુનાં રહે છે.

વડીતોની સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કરતી એ કોમમાં એકાચારાચ વધતાં કુદરતી પડતી ચર્ચ છે. વિદ્યા, શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિમાં એના સુવર્ણ પછાત રેણા છે, ધન અને સંપત્તિ એ જ લાખખાત ગણતી એ કોમ પ્રગતિશીલ ચર્ચ સહી નથી. એન્થ્રોપોલોજી પછુ આખી કોમમાં આગગાના વેદા ઉપર અણુમ એટલા જ નીકળે, વડીલ, બેરીસ્ટર અથવા ડોક્ટર પછુ શોધો જ નામ હાય આવે. વેપાર પછુ તેમના હાથથી નીકળતો જાય છે, પોતાની સમૃદ્ધિના બગથી કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓ સજ્જતોર કે સ્થાનિક સ્વરાજમાં અહીં તહીં જળાઈ જાય છે, પરંતુ કોમનું ક્ષેત્ર ઇન્નતિશીલ નથી.

લોડે ડેલહાઉઝીની રાજનીતિને જર્ને બ્રહ્મદેશને બિટિશ હિંદ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું ત્યારે સરઆતમાં રંચનમાં જન્મ ફેલીએને રાખવામાં આવતા હતા, આંકામાન પાછીથી નક્કી થયું. કોઈ જન્મ ફેલી ગુજરાતી પોતાની સારી ચાલથી વહેણો છુટો થયો, તેણે દેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું નહિ. પરંતુ રંચનમાં જ અર્થ જંગાઓ, વેપારમાં સારી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી, એણે એક સારું મંદિર બંધાવ્યું છે, મદાસી બાંધણી એની પૂજા કરે છે, પરંતુ એ મુદરચ કોણ અને ક્યાંના હતા તે કાળનાં મર્જમાં લપાઈ ગયું છે. માત્ર ફતકચા રહી ગઈ છે.

બ્રહ્મદેશ ખૂબ રણરુપ દેશ છે. એમાં સરઆતથી જ વેપારી છુદ્ધિવાળાં મહાગુજરાતના વેપારીએને પોતાની વેપારી છુદ્ધિ અજમાવવાનો સારો મેલો મળ્યો છે. બ્રહ્મદેશમાંથી દરવરસે પાંચસ લાખ ટન ચોખાની નિકાસ થાય છે, યુરોપીયનોં આ ક્ષેત્રમાં પ્રથમ આવ્યા. જેનેની નાણાં સંબંધી પુષ્કળ મદદ, સરકારી મીટી નજર કૈષ સાધતો અને સુંદર વ્યવસ્થાથી યુરોપીયનોં એ ચોખાની મોટી મીલો બાંધી. તેમણે આ ઉદ્યોગમાં પ્રથમ ૫૬ મેળવ્યું. મહાગુજરાતના વાસીઓએ પછું નાની નાની અનેક મીલો બાંધી એ ઉદ્યોગમાં પોતાનો પગરવ કર્યો. યુરોપ ખાતે તે તેમનોથી ચોખા ચામડી સહાય તેમ નહોતું; કારણકે શીપંગ રીંગ તેમને નુર મુશ્કેલીથી આપે વિશ્વાયતમાં આપતીઓએ તેમનાં માલને યોગ્ય છન્સાફ આપે નહિ. યુરોપ સિવાયનાં બીજા ચોખા મંગાવનાર દેશો જેવા કે જાપા, પીનાંગ, સીંગાપુર, જાપાન અને હિંદમાં મદાસ, મુંબઈ, કલકત્તા ખાતે ગુજરાતી વેપારીઓ જ મુખ્ય માલ આંકાવનારા રહ્યા. એ મોટા વેપાર ઉપર તેમનો કાણુ સારો હતો. છેલ્લાં પચાસ વરસો થયાં એ વેપારમાં ગુજરાતીઓનો હિસ્સો મોટો છે. બ્રહ્મદેશના અંદરનાં ભાગોમાં ગુજરાતી વેપારીઓની નાની નાની મીલો આવેલી છે. મણા વેપારીઓ ચોખાની સાથેના વેપાર કરે છે. એ વેપાર ઉપર ગુજરાતીઓની મોટી સંખ્યા નીમે છે.

બ્રહ્મદેશની ઓછી સ્પર્ધા છે. વેપારમાં અને દુકાનોમાં માલ વેચનાર તરીકે મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓ જ કામ કરે છે. ઘણીબરી સ્ત્રીઓ બજેલી, હિરાખ બાંધનાર અને વ્યવહારમાં છત્ર હોખ છે. પુરુષ કરતાં વધારે પ્રમાણના અધિકારો મેળવે છે. એ સ્ત્રીઓને હીરા અને અવેરાતો વારે શોખ હોય છે. ગુજરાતી અવેરીઓ જેવા હીરા-પારખું બહુ થોડા છે, એટલે અનેક ગુજરાતીઓ એ વેપારમાં પડ્યા. તેઓ બેઠકવમ અને ડેન્માર્કથી હીરા મંગાવે છે. બ્રહ્મદેશની ખાણોનાં ભાણેક ખરદે છે. એમની ધૂણી સમૃદ્ધિશાળી પેઢીઓ બ્રહ્મદેશમાં મુખ્ય ઘહેરોમાં છે.

પત્નીએ વરસો થઈ બહારેથી કપાસનો પાક થાય છે. ગુજરાતીઓ તે કપાસના ધીમ કહેવાય. તરત જ એ વેપારમાં ગુજરાતીઓ રસ લેતા થયા. એમનાં છોનો અને રેસો છુદાં છુદાં મધોએ સ્થપાઈ, ગુજરાતી વેપારીઓનો કપાસ જાપાન તથા યુનૅઇઝ માથા મળ્યો. ટેલરો કારણે સર મીલ સ્થપાઈ ઘણી નહિ. પરંતુ ગુજરાતી વેપારીઓ મોટી રકમ સુધી આયાત કરતા થયા.

બહારેનાં યુનાનને છશ્ચમાં તેજશ્રુતિ છે. યુરોપીયનો ત્યાં પહેલા પહેલ્યા. મોટાં સાધનો અને સજિયાણી ગરમા ઓઇલ કંપનીએ તેવના મોટા કુલ બાંધી તેલના વેપારમાંથી આનિ સમૃદ્ધિ એકઠી કરી. આ ઉલોચમાં હોલા મોટા નશને વિચારણુ જુદિમાન અબદુલ કરીમ જમાલે પચ્ચી કાઢ્યો. એણે પુષ્કળ જમીન પાળીને ઝૂલે ખરીદી લીધી. પોતા પાસે રેસો મજ નહિ એટલે મદ્રાસી કાઢકારો નાટકુલ એટીઓ પાસેથી વીચેક લાખ રૂપિયા કરણે કાઢ્યા. જણ તણુ હમારૂં હૂંટ હૂંટ કુલ મોઘાળી, દબરો મજુરોને કામે લગાડી, મોટી પાણી બાંધી, કરોડો મેલન સમાય તેવી સોઢાની દાંડીઓ તેવાર કરાવી. આ કામ ચલુ કરવામાં વીચ લાખ રૂપિયા તે કવચિ ખર્ચાઈ ગયા. નાણુંદી જરૂરિયાત ઉભી થઈ. ધણાં રૂપિાં માળીં છતાં મુટી ઉઠી ન થઈ ઘણી. ઉઠે ન ઊઠે રડીવ બધાં નામે અંગ્રેજ પેટીને બાંધી બાજ આપ્યો પડ્યો. નેજતાં નાણાં એ મોટી પેટીએ બાંધાં મોટી રીઠાખનરી બાંધીં કરોડો રૂપિયા નીં મેળવ્યો. જમાલ કરોડાધિપતિ થયા. એમણે સાલસિક જુતિથી અનેક ઉલોચોમાં કુશળ્યું તેમાં મોટું નુશ્ચાન મેલખ્યું એટલે તેવી કંપની ઉપરનો તેમનો કાબુ ગયો. જમાલ તલન તરીલીમાંથી ઉઠ નીચેની લીંડીથી ઉચેની લીંડી ઉપર એટલે કરોડાધિપતિ થયા હતા. અરબો કલન મોટી ચોખાની મીસો, કપાસના છન રેસો, આંખી મીલ, કામગનું કમખાનું, ખણી વગેરે બહોલે ધાવે વેપાર ઉલોચો કરાવતા હતા.

કપાસ વેપારમાં પણ ગુજરાતીઓ સારો રસ લઈ રહ્યા છે. યુનૅઇઝી માલેનું કપાસ તેઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મંગારે છે. વિલાયતના કપાસ વેપારીઓ પણ ધણા છે. સામાની લાકડાનાં વનો તે મોઝમે જરમા કંપનીના કાચમાં હોલો વરસો થઈ છે. એ અંગ્રેજ કંપનીને નેરમાના રાજ્યમે રેરકનસાર આપ્યો છે એ કારણથી તે બહા-ટેલનું આકમણ થયું અને ઉઠે હિંદ સાથે નેજાયું હતું. એટલે ગુજરાતીઓનાં લાકડાનાં વનો તે નથી. પરંતુ તેવાર લાકડાં ખરીદી ગુજરાતીઓ પરેસ ખાતે ચડાવે છે. રેસમ તે બહારેથી કપાસ ઉપયોગ છે. મોઝ પણ બહારેથી જી રેસમનાં વચ વચર બહાર નીકળતી નથી. એટલે રેસમની મોટી ખપત જરૂરમાં રહે છે. અગાઉ સરતથી મોટી રકમ રેસમ આયાત થતું પરંતુ હવે ધણું ખરું રેસમ જાપાનથી આવે છે. જાપાનીઝ રેસમ પાસે સરપાઈમાં કપાસ દેસ કરીસાઈ કરી લો!

ગુજરાતી વેપારીએ રીચાસણી જાપાનવાની મોટી મીલ બાંધી છે. એ ઉલોચ સાથે પાવે ચાલે છે. સાણ જાપાનવાનાં કારખાનાં પણ ગુજરાતી માલેજીનાં છે, રબરનાં એકાદ રેટ ઉપર પણ ગુજરાતી પ્રવૃત્ત હતાં. ખાંડ જાપાનવાની ગુજરાતી માલેજીની મોટી મીલ જણા મઠ. રારડાં જાપાનવાની એક જ મીલ પણ ગુજરાતી માલેજીની છે.

કલ્પનાનાં જાદુ

સવાર સ્મિતચુકત માથ વડ પળિતું રેલતું
ચુમે અવનિનાં મુખે અનિલ-લાજ જેથી મૃદુ
મુગ્ધમય સાળુમાં હૃદય જાગતું કંપતું,
હસે શરમ સ્વપ્ન જે ગત નિશીથ માણ્યું હતું.

અને નગરપહોરના સુકલ સ્વચ્છ રસ્તા પરે
પ્રસન્ન નિજ મુગ્ધ યૌવનસ્મિતે જતો હું, બધે
રહું નજર ફેંકતો ઉપર નીચે પૃથ્વી પરે
વળું વધુ-જરીક-ઉચ્ચ થતી ટેકરીને શિરે.

બધે થ કુલ કેસરી ધરોં ઉમાં હતાં ફેરડાં
ખિચાખિચ વધેલ કોઈ લટ-જુંડ પાસે જતાં,
પછાડો ફરતાં વિશાળ સ્મિતચુકત આકાશમાં
ઉમાં વસનચિત્રમાં સજન્યો કોઈ જાપાનનાં,
પિછે ચરણથી સરો કમર, ને તણ દૂર કયાં-
પ્રસન્ન વિલસે જતી બુધ્ધર ટેકરી, અંકિતા.

હતું ધવલ અંગ, નેન અધર્જન હાસ્યોર્મિમાં,
હતું અજબ વેર્ણચુંચન, ખભાપરે છત્રીમાં
હતા અકેય કેલ્ક રંગ ચિતરામણી-કલ્પના
પરે અજબ કલ્પના ગજબ જાદુ એનાં મમ્યાં ।

[મધ્ય અંગના પૃષ્ઠ ૪૮૬ થી ગ્રંથ]

અંકે ત્રીજો : અવેશ પડેલો

[જાના એક નાટ્યગૃહ પાછળ ફરતી વિનાયી એક પથરુજાડી વડી મકાનની બંધી, બારી વિનાની, પીગારા પાતી ત્રીજી દિવાલ પર પેલતી બહેન અભરનાં દિવાલપત્રોનાં ફાટવાડકવા બાજુ સીંચેલા છે, અને ' ભાટે આપવાનું છે ' એ સમ્બોધનાં પાતુ છે, એના પર કેટલાંક ફાટલાં-અને એક સાંજી ' દિવાલ પર ' * સ્થાપિત થઈ ગયેલ સજા ૧ લી મોઝટોળક, બાજુથી ત્રીજી સીંચી મોર અને ખીલ ' એવી બહેનના કંઈ છે પુલ અને કામગીરી કાઢતી આખી સળે જણાયેલી છે, ત્રણ પથરુજાડી પથરુજાડી સળેલાં છે અને ત્યાં નાટ્યગૃહનું ભાવ્ય છે અંધારી રાત છે, અને દિવાલ પાસેનાં રસ્તાનો દીવો ત્યાં જળાતો પ્રકાશ પાડે છે. ફર દડપૂત પાંચાસની ડાબ એવો આપો મિત્ર ત્રણપચાસ સંભળાય છે, એકાએક, એક ઉઠાશે દોડતો ભવ છે; પતી ૧ ટોફાની ટાકરીઓ અવાજની દિવાલમાં કાઢતી ભવ છે; અને પતી પાછી ઢળી એમ થયેલ છે. નાટ્યગૃહનો દરવાજો ઢપડે છે અને દરવાજા બિંદુ આધુ બહાર ડાકાળોને આમંત્રણ દે છે, એ ભવ છે, પતી એક પતીમા ખાંડે દેખાય છે અને એની પાછળ ત્રણ કાળા ટોફા ટોફા ધરતીયો છે.]

દરવાજા : મધુ! કાંઈ છે, અહિંથી નમે જતા રહો, સમાજનો, કાળી જાનુએ જાનો, પછી ખુલા આગળ એકદમ જમણે વળ્યો.

ત્રણ જમણ : (ધૂળ ખંજેરતા અને ઢાઢ બસાવર કરતા) આભાર, બધો આભાર થયો !

પડેલો કાળા કેડવાળો સદ્ગુણસ્થ : મોર ક્યાં છે ? એ નથી આવતો ?

[એમનામાં થોડો કાળા કેડવાળો સદ્ગુણસ્થ સમિત થાય છે.]

થોડો કાળા કેડવાળો સદ્ગુણસ્થ : જરા પાછળ જ છે. (દરવાજાને) આભાર,

[દરવાજા એ આજ્ઞા ભવ છે અને દરવાજા અંદર ભવ છે, એક બીજાને કોઈએ દોડતો પચાસ થાય છે, પછી દરવાજા પાછો ઉઠે છે, સ્વીત અને મોર બહાર આવે છે.]

[પત્રીયાં પર મોર અવગતો બેસે રહે છે, પતી પાછા જમાના વિચારે ભણે રહે છે.]

સ્વીત : થાલો, સાંઢેય, અલો.

મોર : અને સખત લાગી આવે છે, સ્વીત.

સ્વીત : (મોરના હાથમાં હાથ નાખી; અને જમણીયાં પરથી નીચે એને સમ-ભવ ખેંચતાં) નાટ્યગૃહનો આભાર માનો. (મોર હજી અચકાત છે) એક કલાક પાછા આજે એવામાં રહેતું પડ્યો. મોરના મોરને તમે સાચા દસ કોણ અને એવને ચિંતા થશે. તમને જ અંધારિયાંથી તો એમણે કોના નથી.

મોર : સાહેબ, પણ મારો હાથ ઊતારી નાખીશ નહિ.

[એ પચ્ચિમાં ઉતરે છે અને ડાબી બાજુ નમ્ય છે. એકલામાં ઓકરો દોડતો ગઈમાં આવે છે. મોરને એકદમ જોવા રહે છે. પાછો ફરે છે અને પીછાછેને જૂમ પાડે છે; 'એ આ રહ્યો ! એ જ ! આ રહ્યો !' અને આંખો દોતો એ દિશામાં જાયો દોડે છે.]

સ્ત્રીલ : સાહેબ, જલ્દી કરો જલ્દી !

મોર : 'પરેશી એકચીએ જાણ્યું હતું' તે પ્રમાણે મર્યાદાનો પથ આ અંત છે.

સ્ત્રીલ : (બારણા તરફ એને પાછો જોવતાં) ઠીક, ત્યારે મને તેમ કરી પાછા અંદર આવો.

[ડાબી બાજુએથી કેટલાક પુરોષો અને ઓકરોએ અને ઘણી યુવાન ઓકરીઓ એકદમ એમાં આવે છે. તોફાને ચહેલું બિચિત્ર ટાણું દોડી કારીગર અને ખલાસી; હલકી કે જમલી ઓકરીઓ; લોહીનો સ્વાદ ચાખ્યા હોય તેવા અને સિકારીના રૂપમાં બધા છે, પચ્ચિમાંની આબુબાલુ તેઓ એકત્ર થાય છે. સિકારની સ્થતિમાં નહું જ ૩૫ દેખાતાં એમાં જાણતાં કલકલ અને અને સહિષ્ણુ અનિશ્ચિતતા એમનામાં દેખાય છે. નીચલાં પચ્ચિયાં પરથી મોર પાછો ફરી એમના પર નજર કરે છે.]

એક ઓકરી : એમાંનો કયો ? પરેશ કે જુવાન ?

[મોર ફરે છે અને બાકીના પચ્ચિયાં ઘટી નમ્ય છે.]

હોંચો જુવાન : (બાહ્યર હેટ નીચે પાતળા કાળા વાળવાળો) બડમાશ દેશદોહી !

[મોર પાછી દર થતા મનઃ ભરાઈ બપોલેના દુઃખ સાથે જુએ છે; જુમવાળુનો પોંચાટ વધે છે. પણ પોષિ પોષિ એની બાહ બગાડી દોય એમ લાગવાથી તે રાખી નમ્ય છે.]

એક તોફાની ઓકરી : બિચારાને બીવડાવી મારશે નહિ.

[એની પાસેની ઓકરી તીવળ હાસ્ય દર્શાવે છે.]

સ્ત્રીલ : (મોરનો હાથ જોવતો) સાહેબ ચાલોને.

મોર : (હાથ છુટો કરતો ટોળાને) જોયો, તમારે શું જોયું છે ?

એક અપાજઃ ભાવજ.

મોર : ખરેખર ! એ તો નવી વાત.

તોફાની અપાજઃ (ટોળાં પાછળથી) એની કાચરતા તો જુઓ. એના મોઢાં પરથી તમને ખબર પડશે.

મોટો ખલાસી : (આગળથી) બંધ કર ! એને જોશવા દો.

હોંચો જુવાન : દરામખેર, દેશદોહી માટે શાંતિ રખાઓ !

[એક જુવાન જુ જુ વાઘ વગાડે છે; એથી હાસ્ય પ્રસરે છે અને પણ એકદમ શાંતિ.]

મોર : તમને ટુંકાણમાં કહું છું.

એક દુકાનનોકર : (વાલન્ટીની કાચલી દેંક છે તે મોરને ખબા પર વાગે છે.) આ, -તો.

મોર : ઘેર જઈને વિચાર કરજો ! ધરદેશીએ આપણા પર કુખસો કરે તો તમે
પેલા સોમો છો છે તેમ ખુબખાર નહિ સોમો !

ઉંચા જુવાનો : દયામોર કુલાએ ! મેલનમાં આવી કેમ સડતા નથી !

મોર : એમને વધારે અનુકૂળ રહેતો એ સહે છે.

[ઘણા કપરથી ખાખી બેરેડો એ સેનિક ગુપ્તચાલુને આજ્ઞા કરે છે.]

મોર : પણ ખાખી પડેલા આસ મિત્રે ગુપ્તચાલુ થઈ કહ્યું. આપણા સેનિકો
વિરુદ્ધ મેં કરી એક પણ સખ્ત કબો નથી. એમને આજ્ઞા ધરવા મારે
હું સરકારને શીટમાર્ફ છું : સરકારને એમાં મને તેમ સંકેતવા મારે
અને તમારા સ્વર્ગના વિચાર પ્રમાણે તમે કોઈ ને ન કરો તે ઉશ્કેરોને
તમારી પાસે કશવના પ્રાપ્તે હું વર્તમાનપત્રને અપરાધી ગણું છું.

[કચ્છા જુવાન કોઈ કવિષ વિરોધ કરે છે.]

મોર : હું કહું છું કે તમારામનિ એક પણ મારા પર કુખસો કરશે નહિ.

[દેશાધારી અગામે સંકળાવ છે.]

તોફાની અવાજ : સીકું મોલ !

કોહરીનો અવાજ : એ તારા પર લીધા કરશે સાચે છે !

ઉંચા જુવાનો : અવાજ : ગણુમક !

એક નામવો : [એકમ આજ્ઞા પસંદ] જુઓ, મોટર ! જેના સંનંધીએ સમગ્રમાં
મુખેલા છે એમનાં હલ્લ વધારો નહિ, નહિ તો તમારું આવી બનશે-
સીધા ઘેર જાઓ.

કોહરીનો અવાજ : અને તારો ભેગોના કનમાં પુમમાં મુખવળે.

એક સમગ્રાવી અવાજ : (ઉચ્ચ પરીથી) થરથા ! એ ! સાખાચ મોર ! અગામે.

[અગામેનાં આ ગુપ્ત હવે નામ છે.]

મોર : (આવેશથી) બંધ કર, બંધ કર એ !

ઉંચા જુવાનો : દેશાધારી !

એક કોહરીનો : મોલે મોલે દીધો !

આધિક માણુસ : ચોનાના દેશના કુરખનોને રોમ આપનાર-એને મોળીથી કાર
કરશે ભોષએ.

મોર : એ લોકો એના કુટુંબજીવિતાને બચાવ કરે છે.

એ અવાજ : સંકળો ! સંકળો !

[ઘણા પકરાવ છે.]

ઉંચા જુવાનો : વાવડો !

મોર : (એકમ આવેશથી) એમના કુટુંબનો બચાવ કરે છે હવિયાર
ચિનાના માણુસોને દેશન કરે છે.

[સીધા હવે એના હાથ બેસ છે.]

તોફાની : બંધ કર, નહિ તો મારી નાખીશું.

માર : (સ્વસ્થ થતાં) હા અને મારી નખિને । તમારા સમયમાં ત્યાં તોના-
રાય એવો સખત શંકા એથી કાપર કુલ્લકએવો પર તમે મારશો.

શ્રીલ : ભગવાને ખાતર, સાહેબ ।

માર : (એવો સ્પર્શ દૂર કરતો) હીક !

[તોફાની ધસારો થાય છે, પણ નીચલા ખગમિયાં જોડે એકાએક અમદાવાદને આગલી આસિતિના પડવાથી તે સકાશ નય છે, 'ટાણું' પાણું પડે છે, કૃષિક શાંતિ પ્રસરે છે અને મોર શાંતિથી એમનાં તરફ જોઈ રહે છે].

[એમજ સેપારીનાં જોખાં અને નારંગીની છાલ મોરના મોઢાં પર વળે છે, એ એના પર ધ્યાન આપતો નથી.]

તોફાની અવાજ : બરાબર છે । એમ જરા એને ઉત્તેજન આપો.

[મોરના મોઢાં પર જણાતા તિસ્તારમયાં રિખતથી એમનું કસ્ટાઈબલું દસડું કોષમાં બદલાઈ નય છે.]

ઉંચો જુવાન : દેશદોષી !

એક અવાજ : ચેરિલા બૂંડની માફક ત્યાં જોએ ન રહે.

તોફાની : અને ત્યાંથી નીચે પાડો !

[સામાજીકો પોતર એને વધાવી લે છે, મોરને પગ કપાઈ એ પડે કુદાવે છે. શ્રીલ આગળ પધે છે. મોર, હાથ લંબાવી, પૂઠ ફેરવે છે અને ટાળાં પર શાંતિની એકાગ્ર દ્રષ્ટિથી જોઈ રહે છે. આશાંતિથી દાર યદ સમજને એમનામાં ક્રોધ વેદા થાય છે.]

ટાણું : બોલ, નહિ તો નીચે ઉતાર । આશો જા । જતો રહે । નહિ તો મારીને કઢીશું, ચાલ ! [મોર સ્થિર રહે છે.]

એક જુવાન : (બોલપલરી શાંતિમાં) હું એને ગોલતો કરું છું, જુઓ !

[એ આગળ પધે છે અને યુદ્ધે છે. એથી મોરનો હાથ બમડે છે. હંસ દીપ્તિ હોય એમ મોર હાથ વરછોડે છે અને પછી હંસ એમ શાંત કોમે રહે છે. એ કૃષિક દાસ્તબું મોલું પિત્તારમાં બદલાઈ નય છે, મોરનો તિસ્તાર ભર્યો ચહેસા જોઈને સરખને બહો ક્રોધ વેદા થાય છે.]

ઉંચો જુવાન : (ગળુગણાટમાંથી) જા, નહિ તો મારીશ !

એક અવાજ : તારો ચંદ્રવાક રહેવા દે હવે.

તોફાની : એને એક દોષો.

[એ ફેરતા પગસ મોરને વાળે છે, એ લપડે છે અને સમય પડે છે : પછી ટટાર થઈ નય છે]

એક છાકરીનો અવાજ : શરમ છે !

સમસાવી અવાજ : સાબાસ, મોર, મજબૂત રહેજો.

તોફાની : એને ખીજે મારો.

એક અવાજ : ના.

એક છાકરીનો અવાજ : એને જાણ દો, ચાલ ખીજી, આ કાંઈ મરકરી તથી.

[અનુસંધાન પૂ થયપ પર]

અમારું ગામ

અજાણ આકર્ષણનું કું ધામ,
રહો એ અમાર અમારું ગામ.
ચામને પાપર એક તાળી,
જાડી નરનારી બાળક ન્હાવ;
પીએ જાગ એમાં આવી અથ,
બાળક, માથે, બકરાં ને ઊંડ.

પ્રાણીનાં ખેડાં લાઇ માથે પાણી કરતી નાર
પીતાનું, તે પાસ અઢાં નિજ સ્નાન કરતી મેંસાં

મનુજ પદ તથો એક જુલાવ,
રેખીને દેવ સર્વ અલગાવ.

૨

રથને રથના ઊંડરના અંજ,
સિખર પર કુકુલ્યાન સોહંત;
સાંકડી શેરી, નીચાં દાર,
ડરી ડરી કરે રવિય સવાર.

ધૂળ તથા ઝોરે ઝોટા દિન રાત ઊંડે ચોમેર,
સામસામી તથા હામજીવી રમે ધૂળદી ધેર

નિત્ય દેખાનો નવરો રંગ,
અનુજનાં એ અંજે અંજ

૩

જામમાં ન્હાની એક નિઘાળ,
એક સિંહકને સિંચ અપાર;
ધૂળ પર બેસી સર્વે જાળ,
આપ ગુરૂની સોદી ને જાળ.

અખિ વીપક્ષ, મેઘાં કપડાં, કામળ જુલેવા માલ,
ખીલી રજાં પંજર સા અંકિં અમ મનુખમિનાં જાળ.

નહિ કહેરોનાં પુરણી અંકિ,
ધૂન અંચો અજાણ જોખવા અંકિ

૪

જાળરે એક અમારે કાંડ,
લવણ દારો છે જ્યાં કાંડ.

મીડું મર્યું સાથુ ને તેલ,
સોય દોરા જંમડી ધૂપેલ;
બધું મળે મુજ દુકાનમાં એવો છે એનો મર્વ,
કેં પણ માગો કે સમન્વસે ખૂટ્યું હોયે સર્વ.
લવણ અમ ગામ તાણું છે નાક,
વેચતો ગ્યાસતેલ ને શાક.

૫

ડાપરો જાગે ચોરે રોજ,
ઉઠે દુકા, બીડીની મોજ;
બપોરે રહે તાણી સોઠ,
બપોરે હદી તહેવારોમાં હોઠ.
નવકુંડી, ચોપાટ સોગાં, મંછડી ચીપાવ,
રાત દિવસ ત્યાં ચોવટ, જમતી અલકમજાની સાવ.
મકં, જાડુ, મંતરણ ચોટ,
બૂવા ને જૂત તણી નહિ જોટ.

૬

રામજીમંદિર ગામની બહાર,
જેહના રહેતાં ખુલ્લાં દાર;
રંકને ધનિકે સર્વને માટ,
જેક જૂઝા જૂલી દિવરાત
માત દરિજાને જે કહેવાયે તેથી નહિ અવાવ,
ખડાના ધરના એકો આપણથી શે જૂસાવ ?
દરિજા પણુ મુમજે છે મર્મ,
સાચવે દર રહી નિજ ધર્મ.
આવું રકું ગામ અમારું, ચોરડી તેનું નામ,
નિત્ય રહો જેવું છે તેવું અમલ અને અભિરામ,
અજાન આકર્ષણનું કેં ધામ ?

નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી.

સાહિત્ય સંસદ અને ' એમેચ્યોર ' રંગભૂમિ

" એ ખરાબ જણ "ના નાટ્ય પ્રયોગ

રમણલાલ વડીલ

આપણી રંગભૂમિને સુધારવાનું કાર્ય

સમગ્ર અસકય છે એમ કદીએ નો ગયો. એના સમનાં મૂળ એટલા બધાં ઘોંટા મળેલાં છે અને પ્રાપ્ત પ્રભાવનમું વલણ એ રંગભૂમિએ ઠેરી એવું બહુ છે કે એકને કારણે બીજાને સુધારવું એ અસકય નીવડ્યું છે. એ બંનેને સાથે સુધારવા સુધારો બહારથી અને ત્રીજા સ્થાનમંથી જ આવવો જોઈએ. આ હેતુથી સંસ્કૃત પ્રચલિત ધોરણ અને માન્યતાઓને બદલવા, તેને ચોખ્ખું, સ્વિષ્ટ અને કલામય સ્વરૂપ આપવા 'National Theatre' ની ભાવના સેવી. એ ભાવના સિદ્ધ કરવી એ એક વ્યક્તિ કે એક બે વર્તુલ કામ નથી. એ માટે તો હજુ વર્ષો કે દાયકા જોઈશે. પણ એ દિશા તરફ સંસ્કૃતિયર પગલાં માંડી રહી છે અને ધીમે ધીમે વચાચકિત પ્રયાસ કરી રહી છે એ વસ્તુ તો શક્યને વિશિષ્ટ છે.

આ ભાવનાથી પ્રેરાઈ સંસદના કેટલાક ઉત્સાહી સભ્યોએ ૧૯૨૬ માં ગુજરાતી એમેચ્યોરને નામે ધી. મુન્શી રચિત ' મગની કસી ' મુદ્દાપ્રમાં બજાવ્યું. એ પ્રથમ પ્રયોગ એટલો સફળ થયો હતો કે એ જ પ્રયોગ ફરીવાર બજાવવામાં આવ્યો હતો. એ નાટ્યપ્રયોગ જોયે તોયે હશે તેને લાગ્યા વગર નહિ રહ્યું હોય કે ગુજરાતી પ્રધાનરી નાટક મંડળની નાટ્યરીતિથી આ પ્રયોગની ભવિત અનેક રીતે બિન્ન અને વિશિષ્ટ હતી અભિનયનાં પ્રચલિત ધોરણ તજી દેવામાં આવ્યાં હતાં, તખ્તા (Stage) ઉપરની સામગ્રી આવરવાના પુરતી અને સાદી હતી. અને ખુરું છવન જ ભયે રંગભૂમિ ઉપર છવાઈ હોય એ પ્રકારની અસર પ્રેક્ષકો પર થઈ હતી. નેટલે અંશે નાટક પ્રેક્ષક વર્ગ પર આવી અસર ઉત્પન્ન કરી શકે તેટલે અંશે તે સફળ લેખામ. આ નાટકની સફળતાને પ્રેરણા લાભ રા. પુરુષોત્તમ ત્રિવેદીએ જેના કુચળ નહ અને તેના directorનો હોય.

ત્યાર પછી રા. પુરુષોત્તમ ત્રિવેદીએ હવે 'આપ' નામનું નાટક બજાવવાની યોદ્ધાણ ધાઈ હતી. એ પ્રયોગ વખતે પારસી હોમના એક વિકાસે અને પારસી પ્રેસે જે મળવળ અને નકામે ઉદ્દેશ્ય હશે હતો તે સારી રીતે ભણીતાં છે.

ત્યાર પછી ૧૯૨૫ ના બજાવવામાં સંસદના ' સ્થાવર સ્થાવર ' પ્રયોગે ' નરનેયો લગ્ન કરિયો ' (ઠી, મુન્શી રચિત) નામક ' નાટ્યસંકેત ' બજાવવામાં આવ્યું હતું. આ તાલ પ્રયોગની સફળતા વિશે વિશેષ બંધનું આવરવક નથી. (બિયામુએ યોધુદીના કેન્દ્રમાંથી ૧૯૨૫ નો અર્ક જોયો). પણ આ નાટ્ય પ્રયોગની વિશિષ્ટતા માટે ટુંક નેપિ લખવી આવરવક છે. ગુજરાતમાં વ્યવસ્થા હવે વિશેષ ચિન થવા માંડી છે. અસખત એ ઉત્સાહ અને શાળાનાં મૂળ અપર પ્રાન્તમાં છે. એ શાખ પરી પરી એવો એક નાટ્યપ્રયોગ ગુજરાતમાં ન્દોલો. રા. મુન્શીનાં મનામાં એવો પ્રયોગ કરવાનો વિચાર આવ્યો અને રા. અરવિન્દ જેના કુચળ અભિનેતાએ આવો પ્રયોગ

કરાવાની જવાબદારી માથે લીધી. એટલે નરસિંહ મહેતાના જીવન સંબંધી મળતા મુદ્દાઓમાંથી વિવિધ પ્રસંગો વીણી, એને અનુકૂળ નરસિંહનાં (?) કાવ્યો રોધી, રા. મુન્શીએ આ નાટ્યસાસક થોભ્યું, આ નાટ્યપ્રકાર ગુજરાતમાં પહેલો જ હતો. એનો સર્વ આધાર તત્ત્વ અને મૂકઅભિનય ઉપર છે. શરીરનાં હલનચલન, મુખની મુદ્દાઓ અને હાથના હાવબાવ હાથ પાંચ પોતાના સ્વયંભાવ અને વિચારો વ્યક્ત કરે છે. આ કાર્ય કેટલું કઠિન છે એનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી શકશે. સાથે સંગીત હોય છે એટલે નૃત્યના તાલ અને રતિને એક જાતની નિયમિતતા અને લાલિત્ય મળે છે. પશુ સાથે એટલું પશુ કહી દેવું જોઈએ કે સામાન્ય મનુષ્ય એમાંથી આંખ દ્વારા મળતો આનન્દ જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેને અભિનય અને તત્કલાતું જ્ઞાન હોય, જે પ્રસંગથી વાકેફ હોય અને તત્ત્વ તરફ જેનું આનસિક વલણ હોય તે જ આમાં રહેલું ખતુ સૌન્દર્ય જોષ માણી શકે છે. એટલે આવા પ્રયોગોની સફળતા અસફળતાનું માપ સામાન્ય રુચિ કે અભિપ્રાયથી ન નીકળી શકે. આવી જાતના બીજા અનેક પ્રયોગો ન થાય ત્યાં સુધી એના પ્રયેનું વલણ ધડી કે દોરી સકાય નહિ.

૨૯ નવેમ્બર અને ૧૮ ની રિસેઝ ૧૯૩૫ ના દિવસોએ સંસદના આશ્રય નીચે શ્રી. મુન્શીકૃત બે ખરાબ જણનું નાટક મુંબાઈની ફોર્મોસિય સ્કૂલ તરફથી યથું દર્શ. આ નાટ્ય પ્રયોગમાં મોટે ભાગે ફોર્મોસિય સ્કૂલના શિક્ષકોએ જ ભાગ લીધો હતો. એટલે અભિનેતાની વરણીનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું; બીજું આમાં બધા જ એમેચોર્સ હતાં. (અને હોવાં જોઈએ) એટલે કાંઈક નવાના હોય માલમ પડ્યા હોય તે ઉશ્કેર પ્રતિધી નિભાવી જ લેવા જોઈએ. એમાંની બે ત્રણેક જાખત જે મદને પહેલી જ દૃષ્ટિએ માલમ પડી હતી અને જે પ્રસંગનીય હતી ત્હેનો સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય કરી લઉં. ' બે ખરાબ જણ. ' એ નાટકનું વિવેચનદષ્ટિએ મૂલ્યકરણ કરવું અહીં અંતમાને લેખાય એટલે માત્ર બાળવાએલા પ્રયોગની જ સમાલોચના કરવી હું ઉચિત ધારું છું.

(૧) બે ખરાબ જણ એ સામાજિક કેમ્પેડી છે. અને તખ્તા ઉપર જોવાથી પશુ સમાજમાં જે પ્રકારનું જીવન જે રીતે જીવાય છે ત્હેનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવતો હતો. હું તો આને નાટકની સફળતાનું ખરું સચિપત્ર (index) લેખું છું.

(૨) અભિનય વાસ્તવિક હતો, સામાન્ય રીતે. આપણી રંગશક્તિ ઉપર અભિનય શ્લેષક છે એટલે એમાં અવાસ્તવિકતા અને ઘણીવાર અશિષ્ટતા પશુ આવી જાય છે. અભિનેતા પાત્રની વિશ્લેષણ (conception) બરાબર સ્વમન્યો હોય અને અવશ્યોત્તું હલન ચલન અને મુદ્દાફેર સદ્ જ હોય તો એથી વિશેષ અભિનયની નાટકમાં જરૂર નથી રહેતી. આ જાતનો સંદર્ભ (natural) આવશ્યક એટલો જ, અને વાસ્તવિક અભિનય લગભગ બધા જ મુખ્ય અભિનેતામાં જોવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રકારનો અભિનય જ્યાં હોય ત્યાં પ્રેક્ષકો પાત્રને બરાબર અને સારી રીતે સ્વમન્ય શકે છે. અને લેખકની પાત્ર માટેની વિશ્લેષણ સાચા સ્વરૂપમાં આવિર્ભાવ પામે છે. આમ સંદર્ભ અભિનય હાથ જ પાત્રનું સ્વભાવદર્શન કરાવી શકાય છે.

(૩) તખ્તા ઉપરની સામગ્રી જરૂર પૂરતી જ હતી. એટલે ઔચિત્ય બહુ [અનુસંધાન પૃ. ૫૬૩ પર]

પ્રકીર્ણ

કેનેયાલાલ મુનશી

૧. ભૌલિક હિંદી

આજે સંયુક્ત પ્રાંતમાં ભોલાય છે તે એક હિંદી રાજ્યવાળા જે પ્રકાર રહી છે તે બીજા હિંદી. એ રાજ્યવાળા તો બધી પ્રાંતીય ભાષાના સુખ-સ્વર્ગમાંથી પ્રસરી. તેનું મૂલ શીખવું અમર નથી.

હિંદી બહુબરી ભાષામાં ગણ અને સંસ્કૃતનાનો કેટલોક ભાગ સામાન્ય છે. તે ધણે બંધે સંસ્કૃતમાંથી આવ્યો છે, ને કંઈક બંધે શાસ્ત્રીમાંથી આવ્યો છે. કાવ્ય તરીકે હિંદી, બંગાળી, ગુજરાતી, મરાઠી, કાનરી, તેલુગુ અને મલાયાલમમાં "અમ્મિ" અને "પવન", "સુખ" "દુઃખ" જેવા શબ્દો સામાન્ય છે. અને તે ઉડું ભોલાયારાઓ પણ ધણે ભાગે સમજ થકે છે. એ કિશોર-ભૌલિક હિંદી પર જ રાજ્યવાળાની રચના થકન થાય છે.

સામાન્ય રીતે પ્રાચીન વ્યવહારમાં ચારસોથી આઠસો શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે, એવા શબ્દો ક્યા છે, અને તે પ્રારે ક્યા સર્વસામાન્ય શબ્દ આ ભાષાઓમાં છે તેની તપાસ થતી બહુ જરૂરી છે. આથી ભૌલિક હિંદીનો પ્રકાર તૈયાર થક દરેક અને રાજ્યવાળાને પાચો-શો છે તેને ખ્યાલ પણ રખે રીતે આવી શકે. આ કામ મુરદેલી-કું છે, પણ એક કરતાં વધુ ભાષા ભણનાર અમરશ વાચકોને અને લીનતી કરીશું કે હિંદી જુદીજુદી ભાષામાં સામાન્ય ક્યા શબ્દો છે તેની પાટી અમને મોકલશે. આથી અમર કામ થવું શરૂ થશે.

૨. પ્રાંતર પ્રાંતીય સાહિત્ય પરિષદ

હિંદી જુદીજુદી ભાષાના સાહિત્યકારો વચ્ચે સહકાર સાધવા માન હિંદી સંમેલને સમિતિ નીમી હતી. તેણે દરેક પ્રાંતના ભણીતા સાહિત્યકારોને પત્રો લખી એક સંમેલન કરવાની યોજના રજુ કરી હતી. એ યોજના ધણે ભાગે મંજૂર કરવામાં આવી હતી, ને કે કેવી રીતે વિચારને કામ કરવો તે વીશે મતભેદ હતો. મહાત્મા મંધીજીના પ્રમુખપદે ભાન્યુઆરોમાં આવું સંમેલન મુંબઈમાં કરવું એવો ધણે ભાગે માન હતો. પણ મહાત્માજીની તબીબતને કારણે એ વિચાર જમ રહ્યો છે.

અખિલ ભારત પ્રાર એક આંતર પ્રાંતીય સાહિત્યની સંસ્થા થાય એ વિચારને અનેક દિશાઓમાંથી આવકાર મળ્યો છે. મુંબઈમાં કિરદમલના સિસેલામાં ભરાયેલી કુર્ચાક પરિષદના કેટલાક સંસ્થાકર્તાએ એ વાતને સહકાર આપવાનું વચન આપ્યું છે. તેમ જ ઉદ્ધારમાં મળેલી મરાઠી સાહિત્ય પરિષદે આ પ્રયાણે કાવ ક્યો હતો :—

"ભારતવાર્ષના વિભિન્ન પ્રાંતોની ભાષા વચ્ચે સહકાર વધે તથા એકમેકના સાહિત્યનો પરસ્પરને લાભ થકે તેટલા માટે તેમની વચ્ચેનો સહકાર સાધવાનો મમન આવી પડેલો છે. અને એવો પ્રયત્ન હિંદી સાહિત્ય સંમેલન (પ્રથમ) વગેરે રચનાએ થા પણ થવો છે. આવા પ્રયત્નમાં સહકાર કરી ભારતીય સાહિત્ય સંજ્ઞા

પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા માટે તથા ભારતીય ભાષાઓની ઉન્નતિનો પ્રયત્ન કરવા માટે એક ભારતીય સાહિત્ય પરિષદ સ્થાપવામાં આવે એવો આ સંમેલનનો મત-છે. મને આ કામમાં મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદ યોગ્ય મહદ તથા સહકાર આપે એવી આ સંમેલનની ભલામણ છે. આ કાર્ય કરવા માટે નીચેના ગૃહસ્થાની એક સમિતિ પરિષદે નીમવી. આવરથકતા જણાવે વધારાના સભ્યોને ઉમેરવાની તથા કાર્ય પાર પાડવા માટે આવરથક સર્વ અધિકાર રહેશે. આ કાર્ય માટે સંમેલન યોગ્ય તથા શક્ય આર્થિક મદદ કરે.

સમિતિના સભ્યોનાં નામ:—

૧	સરદાર માધવરાવ ડિંબે	(છટોર)
૨	રા. સા. નાનાસાહેબ ચાંદેકર	(ઓંધ)
૩	શ્રી. પા. વા. કાવે	(મુંબઈ)
૪	,, કાકા કાલેલકર	(વર્ધા)
૫	શ્રી. માધવરાવ પટવર્ધન	(કોમ્પાપુર)
૬	શ્રી. પ. શ. દાતે	(પુના)
૭	શ્રી. દ. વા. પોતદાર	(")
૮	શ્રી. ભાઈસાહેબ કોતવાલ	(છટોર)
૯	શ્રી. પ્રે. ડા. દા. જેડસે	(નાગપુર)
સંયોજક ૧૦	શ્રી. શ્રી. ના. બનદદી	(")

નળળાં પર જોર

: ચાઈલ્ડરિટ્સ :

લંબાવાત ! નખી નખી ચિનથતાં આ બાપડાં જાડને
જામેડયાં તડમૂળ સાથ જલદ ! તે' ગલે' છહેલા બળે !
એમાં શુ' તલ વીર' ? જી, જલદ જો આલે અડયા પહાડને
સુવાડી હા સિલ સોપ' : જાડ ! રે ! હાં તલ વાગી કળે !

સાહિત્ય સંસદ

૧. વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી

સાહિત્ય સંસદની વાર્ષિક સામાન્ય સભા ધનિયાર તા. ૨૫-૧-૩૬ ને દિને સભિ યા. યા. ૫-૩૦ વાગ્યે શ્રી હાજીસ મુજબની સભા મંત્રિમાં પ્રે. ચોરીપ્રસાદ જાલાના પ્રમુખપદે મળી હતી.

નિયત વાગેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે સરુઆતમાં શ્રી. હાનુસર મા. બાણે મંત્રી-મોનું સંવન ૧૯૬૧-૬૨ નું નિવેદન સુઘ સમક્ષ રાજી સંબોધાનું હતું. તે પ્રમુખ સાહેબે સમ સમક્ષ સ્વીકાર માટે રજુ કર્યું હતું. બંને સભાએ તેને સર્વાનુમતે સ્વીકાર કર્યો હતો.

તે પછી શ્રી. જ્યોતિલાલ દક્ષરે બહેચલપ હામો દિલાખ વાંધીને રજુ કર્યો હતો; તે પછી સભાએ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો. મંત્રીમોનું નિવેદન તથા દિલાખની નક્ક બા રૂપરતને અન્તે સામેલ કરવામાં આવી છે.

તદુપરાંત ત્રીયે મુજબના બે કાગ સભાએ સર્વાનુમતે પસાર કર્યા હતા:

કાગ ૧ હોઃ શ્રી સાહિત્ય સંસદને વિશ્વમની કામ ૬ માં ફેરવી નીચે પ્રમાણે સંપર્કિત—વર્ષિક રીપોર્ટ: સંસદ પ્રતેક વર્ષ દાખાન (અર્થાત્ એક વર્ષના અધ્યયન ૧ માં અન્ય વર્ષની થીલ વગ અપાસ મુખીમાં) કાર્યવાહક સમિતિને અનુક્રમ જણાવ તે તારીખે સંસદને વાર્ષિક રીપોર્ટ દબવશે. આ કાગને તેમ જ અન્ય કાગસે કે પ્રસંગીની કમપણી માટે કાર્યવાહક સમિતિ એક કાગસમિતિ તરીકે રાખી.

કાગ ૨ હોઃ શ્રી સાહિત્ય સંસદને રાજકર્મી સેક્રેટરીઝ બેઠકની રને જનની ત્યાંએ સંસ્કરણ કાચી દેવાની અધિકારીઓને આજ્ઞા કરાવી.

તે પછી નવા વર્ષ માટે અધિભાષિઓ બંને કાર્યવાહક સમિતિની ચૂંટણી કાચ પત્રવામાં આવી હતા. પ્રમુખ અને અન્ય અધિભાષિઓની ચૂંટણી માટેના કાગ પ્રથમ પ્રમુખસાહેબે સભા પાસે રજુ કર્યો હતો જે સર્વાનુમતે સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. તે પછી કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી માટે ૧૭ નામ પ્રમુખસાહેબે રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ પ્રક્રિયા શ. મહાજન પંડિત, શ. કલપતરાય, પાદક અને શ. પંચુપ્રસાદ કદ તરફથી અનુક્રમે શ્રી ચૂંટણી બેઠક, શ્રી. ધીરજીરામ જાં અને શ્રી. વલ્લભ પંડિતના નામ કાર્યવાહક સમિતિમાં ચૂંટાતા માટે રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. ચર્ચા પછી આ ત્રણે કાગસોએ પોતાની અનિચ્છા કાર્યવાહકે પોતાના નામ પાછા ખેંચી લીધાં હતાં અને પ્રમુખસાહેબે રજુ કરેલા ૧૭ કાગ સર્વાનુમતે પસાર કરેલાં બંને કર્યો હતો.

સંવત ૧૯૯૨-૯૩ ની કાર્યવાહક સમિતિ

પ્રમુખ :

કનૈયાલાલ આ. મુનશી

મંત્રીઓ :

શ્રી. મનહરરામ ડ. મહેતા.

„ જયકૃષ્ણ ના. વર્મા

„ જાનુસંકર બા. વ્યાસ

ઉપમંત્રી :

શ્રી. મણેષ ડ. શુક્લ

અગ્નિવંશી :

શ્રી. જયંતિલાલ કા. ઠક્કર.

સભ્યો :

શ્રીમતી લીલાવતી ડ. મુનશી

„ રસિકમણી શ્રી. દેસાઈ

„ શીલાવતી કિ. દુ

શ્રીમુત મણિલાલ ડા. નાથુભટ્ટી

„ ધનમુખલાલ ડ. મહેતા

„ ચંકરપ્રસાદ ડ. રાવળ

„ પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

„ મંગલદાસ બ. મહેતા

„ દેવીદાસ ડ. કસતલાલા

„ રમણલાલ ન. વર્મા

શ્રીમુત ચંદ્રવદન શ્રી. મહેતા

„ હીરાલાલ મો. મહેતા

„ પ્રભુદાસ લા. મોહી

„ રામદાસ

„ શ્રીલાલા ૨. દેસાઈ

„ ચંકરપ્રસાદ ડ. શુક્લ

„ શ્રીમનલાલ શ્રી. દેસાઈ

„ કૃપાચંકર ડી. આચાર્ય

„ જમનાદાસ દાણી

તે પછી પ્રમુખસાહેબનો ઉપકાર માની સભાનું વિસર્જન થયું હતું.

શ્રી સાહિત્યસંસદ

(સંવત ૧૯૬૧-૬૨)

મંત્રીઓનું નિવેદન

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સામાર સ્વીકાર અને અવલોકનો

One Federation of India (or how India will be governed) : P. R. Lolo; Bombay Book Depot; Bombay No. 4; Price Re. 1.

આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ભેખે નવીન ' Government of India Act ' નો સંક્ષેપ સમર્થ રીતે આપ્યો છે. શ્રી. બેનરજીભાઈ મુનશીએ ફ્રાંસ ' આદિચર્યા ' થી ભેખે ભેખે ભેખે અને તેમ જ પુસ્તકનું લિમિટેડ રપ્ટ કમ્પેન્ડિયમ છે. આપણા રાજ-પ્રશ્નની વિશાળ વિચારણા આ નવીન રચના અને નવીન વિનિયોગી પ્રેરક નીચે ભેખે છે.

ધોમનાં આસનો અને આરોગ્ય મેલદલાના સરત વિષાદો-કર્તા. ભેખ, આર. અમુચપના તામીરમાંથી મુજરાતીમાં વિચારનાર રમણચંદ નાનાચંદ સાહુ; પ્રકાશક: એન. એમ. દાસની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ, ૨. મૂલ્ય: પાકું રૂ. ૧-૦-૦; કાચું: રૂ. ૦-૧૨-૦

આ સમિતિ પુસ્તક છપવના આદ્ય સાધન કાર્યકરિ સ્વરૂપ અને માનસિક વિષમત માટે એક ઉપરોક્તી સાધન છે. મૂળ ભેખેની પ્રસ્તાવના પુસ્તકની ઉપરોક્તિના પર લોનક પ્રકાશ નામે છે. મુજરાતીમાં તામીરના આ વિષમતા ભેખે પ્રતિ અનુ-ચંદ ને પ્રકાશનું આદ્યેષુ લખુ જે આપણા પ્રાંત પ્રાંતના સાલિતના કાલના હજી મુજરાતનું એક શુભ ચિહ્ન છે.

રાવમુરાની રસમરેની: ભેખ: મોહનદાસ રાવમુરા; પ્રકાશક: રાવિનક મંથાગા, કાર્ણવ: મુંબાઈ, ૨; મૂલ્ય: રૂ. ૨-૮-૦

હિન્દિયા: ભેખ: હનુચંદ ચાંપી; પ્રકાશક: ઉપર મુજરાત: મૂલ્ય: ઉપર મુજરાત પદાલક હાઉસદરિન: ભેખ: અને પ્રકાશક: મોગિન ના. કાદ: ન્યુ કાદ: રૂ. ૫, કાદ: મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

પંચમકાલક હાઉસ-હાઉસ-નું કાલ્પાલક વર્ણન છે. ભેખને સાલિતભેખની સાલ્પી મુજરાત હોય તે આદ્ય ત્રીવિધિ રચનનું એક જૈનિકાલિક પુસ્તક મુજરાત રહે. કલ્પનાત્મક પુસ્તક કવિનાને કાલ આદ્યેષુ મુજરાત છે એ સાલ અમારા ભેખમિતને કહી અજાણવાની જગ્યા છે.

સામગીત-સીરલ-૧: (૪૨ પાલ્પનાં વારને ત્યાં અવાળાં મીન): અદ્ય-ભાવે (જોતેનાં મીતો): અદ્ય-ભાવે અને પ્રકાશક: ઉમિયાલકર દાસ: આપણ: મુલ્ય: પ્રત્યેકેનાં એક આતો.

આપણાં જૂનાં મીતોનું આ સંસ્કરણ અને તેલકું અસલ રચનામાં અને પ્રકાશનાં કાલે પ્રકાશનાં અદ્યેષુ એ એક જ અદ્યી વસ્તુ છે આ મીતોદલા

૫૫૦ ... ગુજરાત : દેવુઆરી : ૧૯૩૬

આપણા મૂળા ગુજરાતી સંસ્કારનાં ચિન્નો અને રીતિઓનો આપણને સુપરિચય થાય છે. સંપાદકને આ કાર્ય માટે, અને ધનવાદ આપીએ છીએ.

કાળા પાણીને પેલે પાર (અલ્લેલના પ્રવાસ પત્રો) : લેખક : રામનારાયણ ના. પાઠક; પ્રકાશક : ઈન્દિરાલાલ મોહનલાલ દવે (અંગ્રેજી મંથનમાળા) કેન્સો હોલ, કરાંચી; મૂલ્ય : પાકું પૂઠું : રૂ. ૦-૬-૦; કાપું : રૂ. ૦-૪-૦.

આપણું પ્રવાસ સાહિત્ય એકંદરે બહુ એકાગ્ર નથી. શ્રી. પાઠકનો આ પ્રિય વિષય છે અને એમણે આ નાનકડા સચિત્ર પુસ્તકમાં એને યોગ્ય ન્યાય આપી એમના પ્રવાસને એમણે સફલતાથી આપ્યો આગળ ખેડે કર્યો છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓનાં અભ્યાસક્રમમાં બહારના ધ્યાન તરીકે પ્રવાસનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ હમ્મ છે. આં પુસ્તક, અને હમ્મીશું કે, યોગ્ય સત્કાર પામે.

મહારાજ સયાજીરાય ગાયકવાડ : લેખક અને પ્રકાશક : ધીરજલાલ રાઠોડી શાહ; જ્યોતિ કાર્યાલય, રતનપોળ, અમદાવાદ

આપણા પ્રગતિશીલ ગુજરાતી મહારાજના જીવનની આ જોકે દૃઢી જીવન રૂપરેખા છે.

સેફ્ટી અને વીજળી-લેખક : ઉત્તરંગરાય કેશવરાય જોશી; પ્રકાશક : બૂલક ગુજરાત કાર્યાલય ; પો. બો. ૫૨૨, નાંદોળી (આદિયા); મૂલ્ય નથી આપ્યું.

Pushpa (the Children's own paper) : January 1936
Editors: Shree. Hanra Mehta; B20 Shewak Bhojraj;
Annual subscription Rupee one, Post free; 31, Tribhuvan Road, Bombay.

શ્રી હંસાબેન મહેતાનો આપણાં બાલકો માટેનો પ્રેમ અમાય છે. એ બાળકો માટે એમણે આરંભેલા આ અંગ્રેજી માસિકને અને કાર્ટિક સાકાર આપીએ છીએ અંગ્રેજોને પરિચય થતાં આ માસિક સાથે આપણાં બાળકો મૈત્રી બાંધે ને બીજાને એમ અને હમ્મીએ છીએ.

કુમ્મુદ (માસિક) અંક ૧ : પુ : ૨-૪-૩૦૦૦ મહેતા; પ્રકાશક : જસદંત બટ : રામનિવાસ, પારેખ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ નં. ૪

શુભેચ્છક (સપ્ત-સુતાર-વાતિ માસિક)-૧લી : નવોત્તમદાસ દવાળભાઈ દેસાઈ પ્રથમ વર્ણનો પ્રથમ અંક :

આગે કદમ : તંત્રી એ. મન્સુર; પ્રકાશન સમિતિ : યુ. એન્ડ. બોરા એસો-સિએશન, પોર્ટ બોરો ૨૧૩; કરાંચી; વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૨૦-૦-૦

આ માસિકનો, ૩૫ નો નવેમ્બર અંક જ્યારે મળ્યો છે. અને એના ઉત્સાહી તંત્રીને એમના આ કાર્યમાં આગે કદમ હમ્મીએ છીએ.

દ્વારમ : લહરી : ૬, ૭, ૮, ૯ : લેખક : સારદાપ્રસાદ વર્મા; પ્રકાશક : યુગાન્તર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત.

આ પુસ્તકમાં સુરત જતાં સચોટ, સેમઅન્ડ અને તેજસ્વી સેલમાં લખાયેલ, [અનુવર્તીત પૃ. ૫૬૬ પર]

તં ત્રી સ્થા ને થી

અમદાવાદમાં વેપારી શિક્ષણ

મું

જાણ મુનિચિસ્ટીની સીનેટ દીક દીક અર્થ
સ્થા પછી અમદાવાદની વેપારી શિક્ષણ

માટે કોલેજ સ્થાપવાની મામળી મંજુર રાખી છે એ આપણે માટે, યુજ્જ્ઞાત માટે જાનંદની થત છે. આજ સુધી યુજ્જ્ઞાત પ્રણામમાં આવી જાતના ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે એક જ કોલેજ છે એ બહુ પ્રસિદ્ધ જાણત છે. અમદાવાદનું વેપારના સ્થાન તરીકેનું મહત્ત્વ પ્રતિષ્ઠાપ્રસિદ્ધ છે. અમદાવાદ આજે પણ વેપારમાં પોતાનું સ્થાન જાળવી રાખે છે એટલે અમદાવાદના આવી સંસ્થા કાલના અધિકાર બલગણી ન કાઢાય તેવું છે.

આ કોલેજ પછી એન્જિનિયરિંગ કોલેજ અને એ રીતે ધીમે ધીમે યુજ્જ્ઞાત મુનિચિસ્ટી તરીકે પ્રવાણ થતું જતું હોય એમ પણ સંભાવ્ય છે. અને યુજ્જ્ઞાતના પાઠનમાં તરીકે આ કાર્યમાં અમદાવાદને અપ્રસથાન લેવાનો હક છે એમ તે યુજ્જ્ઞાતને જોઈ તો આશ્ચર્ય પામવાની જરૂર નથી. અમદાવાદે ઉપાડેલું આ નવું કાર્ય સંશોધન સાથે નીચે એમ અને હઠ્ઠીએ ખીએ.

રામમોહન દેવ

અકોષમાળ્યા સ્થાપનાદિનની ઉજવણી વખતે કવિવર દામેરે શાન્તિનિત્યમાં એક દુકું પણ અર્થમર્મ વ્યાખ્યાન કર્યું હતું. અકોષમાળ્યા સમર્થ યુજ્જ્ઞાત જોડે પણ પ્રતિષ્ઠાપ્રસિદ્ધ છે. સ્વ. રામમોહન દેવ જાણેથી કવિવર દામેરના પિતાએ પ્રેરણા મેળવી પોતાના જીવનમાં પ્રકાશ પુર્ણ હતો.

માનવનું જીવનપેષ સત્યનું-અતિથ સંતનું સંશોધન કરી તેની પ્રાપ્તિ કરવાનું છે. એટલે સુખે વચ્ચે એ જીવે છે એ શબ્દજીવી સુખે એને સંપૂર્ણ અને સાચી પરિગૃહિત આવી દરજ્જા નથી એ પરિગૃહિત મેળવવા માટે ઉત્તમ પ્રતિભાવકો મનુષ્ય પરપરાપ્રાપ્ત પ્રણાલિઓને અનુસરવાનું પર્થક નથી કરતો, અને પોતાના હૃદયને સાચો સાચે તે માર્ગ શોધવા મુકે છે. સદૃશ રામમોહન રામના જીવનનો પણ એ જ સદૃશ આપણી સમક્ષ છે. જમત કયા માર્ગને સ્વીકારે એ જોઈને જ આપણે કોઈ માર્ગનું મૂલ્ય જાણીએ તો જરૂર જૂઠા થાય. નિરપેક્ષ દૃષ્ટિથી જ સત્યની અને સત્યના સંશોધનની મહત્તા સમજવી પડે.

‘હિમિ’ની ગેરસમજ

અમદાવાદમાં ‘હિમિ’ના સંસ્થાનાએ ‘વળે લાંબીઓ’ વાંચાને તેમને જે જોઈ ઉદેગ થયો તે સ્વ. દેવના પ્રવલ્લ કર્યું છે. ‘કેડાની પાંચરી’ના સેખક

તરીકે થી, ચન્દ્રવદન મહેતા પ્રસિદ્ધ છે, એટલે ' વગેરે તાંતરીઓ 'માં મી. ચન્દ્રવદન મહેતાનું રમુજપ્રિય માનવ જ રજુ થયું છે એટલું પણ ' જામિ ' ન સમગ્રી ધિક્કે એ આશ્ચર્યની વાત છે, એમાંની વાતો એમને ગમે તે મોટીની સાગી હોય પણ એમાં માત્ર રમુજનું જે ઝરણું પડે છે તેની અવગણના ફોષ પણ સમજી વાચક કરે તે તો નવાઈ જેવું ખરું જ. ' પ્રજાપદ 'માંની ચર્ચા લખનારે પણ આવો જ કંઈ અમમ્લક ઉદ્દેશ કરેલો; પરંતુ તે તો ' વગેરે તાંતરીઓ ' વાંચ્યા પહેલાં જ ।

વળી એમને નોંધાતાં રજુ કર્યાં છે કે એ કથાના બીજા બે ભાગ અનુક્રમે ' કોમુદી ' અને ' માનસી 'માં પ્રસિદ્ધ થવાના છે, આટલા ઉપરથી પણ એ કથાનો સત્કાર કેવી એલોડીલીથી એ ત્રણે પત્રોના સંવાલોએ કર્યો છે તે સમજાય તેવું છે, ' જામિ 'ને ઉપદેશ જ કરવાની આદેશ જ હતી તો આ પ્રસંગને અંગે પ્રસિદ્ધ થયેલી બીજી બાબતો લખને તેમ કરવું જોઈતું હતું, પણ ' વગેરે તાંતરીઓ ' ને ઉપલક્ષીને એમનું પ્રવચન નિષ્ફળ થયું છે એમ અમારું માનવું છે, વળી કટાક્ષ તરીકે પણ આ કથાની ગણના કરવાનું જૂઠ્ઠી જવાબ એ પણ નિસાસા ઉપખવે એવું છે, અત્યારે ગુજરાતમાં કટાક્ષમેળોની જરૂર છે અને રમુજવાળા કટાક્ષથી ન બચાય એનાં આપણાં માનસ શાખીએ તો સાકું.

પંચમ જ્યોત્સ્નાનું અવસાન

મૃત હિન્દના રાજવી અને હિન્દના સમ્રાટ પંચમ જ્યોત્સ્નાનું અવસાન થયું છે. આપણે એ રાજવીના વ્યક્તિત્વ ત્રેડે કેવી રીતે સજાઈ છીએ, એ બધું પ્રસિદ્ધ વાત છે. ત્યાં રાજાનું જે રચાન છે એ જોતાં રાજાના સૌજન્યનું જ દર્શન પ્રત્યક્ષમાં આપકે ખરું છે, આપણે અહિં પ્રવર્તમાન રાજ્યતંત્ર ત્રેડે ગમે તેટલા અને ગમે તેવા મતભેદ ધરાવતા હોઈએ છતાં રાજાનું વ્યક્તિત્વ એ બધા મતભેદોથી અલિપ્ત છે, અને રહે એવું બંધારણ અંગ્રેજી રાજ્યનું છે.

રાજ્યની સંચાલનમાં રાજાનું વ્યક્તિત્વ કેટલે અંશે અસરકારક નીવડે છે એ રાજાના પોતાના વ્યક્તિત્વ ઉપર આધાર રાખે છે, પંચમ જ્યોત્સ્નાના વ્યક્તિત્વે અંગ્રેજી રાજ્યના પરદેશો ત્રેડેના સંજ્ઞાનમાં મહારતનો ભાગ બજાવ્યો છે અને એવા એક રાજાના અવસાન માટે આપણે દોઢકની લાગણી પ્રદર્શિત કરીએ એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે. તે સાથે જ અંગ્રેજી રીત પ્રમાણે પ્રવાસકાસ અનેક દેશોના અનુભવથી સમૃદ્ધ અનેકા નવા રાજવી આંકમાં એકવડને અને અગિયન-દન આપીએ છીએ અને એમનો અમલ હિન્દના કાઝોના ચંપૂલું સ્વીકારથી ઉત્તરજ અને એમ પરમાને-પ્રાર્થાએ છીએ.

[વૈષ્ણવભક્તિનું પચાસરજી પુરા સંધાન પૃ. ૫૨૮ થી]

સાધનભૂત થયેલ છે, જેમ મને લાગે છે, આ આંતરઃ જ્ઞાન ઉપરાંત બાહ્ય બળોએ પણો લાગ બજાવ્યો છે એ કું સ્વીકારું છું. ઇ. ત. વર્ગાળમાં સદૃશ્યા પન્થે અને શક્ત સંપ્રદાયે ભક્તિના આ પ્રકારના વિકાસમાં ને લાગ બજાવ્યો છે અને તેનું શ્રી દિનેશચંદ્ર સેને અને તેને અનુસરીને આપણા પ્રમુખશ્રી મુનશીએ સવિરતર વર્ણન કર્યું છે. તેનું પ્રસ્તુત મુગના ઇતિહાસમાં મોટું સ્થાન છે. એ જ પ્રમાણે મુસ્લીમ અસર પણ વિચારણીય છે. ને મજબૂમિમાં આ ભક્તિના મુખ્યત્વે વિકાસ થયો છે તે શૂનિ મુસ્લીમ અસરના કેન્દ્રની ઘણી નજીક હતી અને ૧૪-૧૫મા સતકના કબીર વગેરે સંતો ઉપર ને મુસ્લીમ વિચારોની અસર થઈ છે તે મજબૂમિના ભક્તકવિઓ ઉપર આ માટે ન થઈ હોય ! પણ આ દૃષ્ટિએ હજી અભ્યાસ થવાની જરૂર છે.

ઉપર આ વ્યાખ્યાન પૂરું કરતાં કહેવાનું એટલું જ છે કે, અહીં ને કમનિરૂપણ ક્યું છે તેમાં દોષક અંકોશ ખુટે છે એ મારા ખ્યાનમાં છે. પણ પંદરમા સતકના વૈષ્ણવ કવિ સેષીની સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત રચનાઓ હજી સુધી બાળ્યે જ નોવામાં આવી છે. મજબૂમિના સુરદાસાદિ કવિઓના ઉપ પ્રકારમાં તે પહેલાંના મજબૂમિ કવિઓ હુખ્ત થઈ ગયા છે. અને મારા ધારવા પ્રમાણે તે પંદરમા સતકના હુખ્તાહુખ્ત સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યના મંથન વગર આ ખુટતા અંકોશ મળવાનો સંભવ નથી. બાલિ અન્વેષી આપણા કરતાં આ દિશામાં વધારે સરળ યાવ એ જ ઈષ્ટપ્રાર્થના છે.

રોડેકસ પુરાબોદાર, ઘણું સહેલું અને સલામતી ભરેલું

વાપરો : વાપરો : વાપરો

રોડેકસ વમામ જગ્યાના નકામા થાગ વગર કંઈએ ભૂલી સેવાઈથી વીજળીની જેમ કાઢી નાંખે છે.

રોડેકસ મીઠી મુલાસ આપી દુર્ગન્ધથી બચાવે છે, અને વાપરવામાં મુગમતાવાળું છે.

રોડેકસ વાપરવાથી ચામડી કાળી પડતી નથી, પણ સફેદ અને સુગાળી, રોશન જેવી મુલામમ રહે છે.

રોડેકસ લીઝનીડ (પ્રવાલી), કીમ અને પાવડરની બનાવટ છે, તથાને ને સવડ પડે તેનો ઉપયોગ કરે.

પાવડર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકવીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકવીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧. રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકવીડ કીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકવીડ કીમ ૨ ઓ'સ બાટલી : ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુદુંબોમાં વાપરવા લાયક ઉત્તમ કેશવધંક તેલો બનાવાય તથા વેચાય છે.

સોલ એજન્ટ્સ રોડેકસ પરફ્યુમરી આર્ટ, ૧૨૬, નાગહેવી સ્ટ્રીટ, સુ'બાઈ, ૩.
એજન્ટ્સ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, સુ'બાઈ, ૨.

[કુદસસેર પૂરતીના ૫૦ ૫૪૦ થી]

[મિર કામું હતું એનાં આખાં રોગામાં અત્યંત યાંત્રિક કે-
મત્ર પવન અવાજની જ રીધા અંત્ર થાવ છે. પણ પહેલી દારો અંગ
ખરાલી ફેર છે અને રોગમાંથી ફરતો ફરી રહે પડે છે.]

અસાસી : એને રહેવા દો.

[અર્ધ કમરપટું અને અર્ધ લામપટું લાવે રાજ, રોગું વિનાશ
ભર છે અને અંધારી આંખું હતું ત્યાં ભર છે; અને મરી લામપટું ખાલી
ભરી ભર છે.]

મિર : (નંદામાંથી નળતો દોષ તેમ હાથ લુકતો અને કોઈની ધૂન ખંખરો)
હીક સીધ.

[એ પત્રીયા ફરે છે અને ચાલવા માટે છે. સ્ત્રીએ એની પાછળ છે.
હાથેલા કોથ ૫૨ નજર કાઢી એ પાછીસપાળા પસાર થાવ છે એ કોથ
છે અને રોંધે છે.]

[૫૨૦ ૫૩ છે]

અંક ત્રીજો : પ્રવેશ બીજો.

[કોઈની શાકાના યાત્રામથકે કેવલનન સવનરકરી ભારીને અંતર્યાત્રી આર
ભનીયના પ્રકાશ કેવલન ૫૨ ૫૩ છે: ભૂત યોગના સભવ મિલન થાંત્રીના આપના આપના
જોડીને એ અસાસી વાળ સમાર છે. કાળી આંખનું ભારતું કમરું છે. પ્રજામાંથી મારી પાસેથી
શીવાને બોલોને કુદોથી મિત્ર પુરાણ સિવાય બીજો રહ્યુંઆ નથી. આ મારીમાંથી કુદો શન
દેવાય છે, અને ત્યાં તોય રહેતાં કુપર પવસવડું છે. તેથી અંતિમનાં આકાશ તોયે માત્ર
અંતિમનાં કાળનાં કાળાં કુદો નજરે મટે છે. પાંડો વેસો છે ત્યારે કેવલનન ખરો અર્ધ રાખી,
અંતિમનાં દોષ છે, આખું એ વાળ સમારપટું કાઢે છે, અને સભવ મિલન ખાનામાંથી
કાળેથી થાકી કાળી રાધે છે. એથી પાછળ કમરુંજીવ કપોલા આંખમાં મોડીવને
અવાજ આવે છે.]

મોડીવ : બા! કું તે ભટું કું !

[પણ કેવલન વાળા ફેર છે: અને શવના પાસામાં મોડીવ
કેવલમાં સપી જાવે છે.]

કેવલન : મોડીવ, મોડીવ !

મોડીવ : કું તે ભટ વખત બોલી હતી પ્રવન ફેર કું જાંય મને ઉધ આવી
કો જ નહિ-આર કાંતે જ નહિ, તને ખગર છે મેં વિવિધના સમાચાર
કાંત આખા ! (કેવલન આખું કુચાવે છે) અરે, સંભળા બાપમાં
આવે માટે મેં ખાસ પ્રાર્થના કરી હતી (મારી આંખનાં કુદો)
આખું નથી આવ્યા !

કેવલન : કહ્યું કુદો નહિ.

મોડીવ : હું એમની સાથે જુએ છે ! (એથી માત્ર વાળમાં મેં સંતાડી હતી)
ગા, તારા વાળ કુંદર છે આજ તે એ અજાન છે. (કેવલન
ચલે પડવા દે છે, અને અંતર્યાત્રી એવ તરફ જુએ છે.)

૫૫૬ ... ગુજરાત : દેખુઆરી : ૧૯૩૬

ઝોલીવ : બાપુને ગયે ફટકો વખત થયો ?

કેથરાઈન : ઓ આવાડિયાં.

ઝોલીવ : એ તો સો વરસ નોટલું લાંબું લાગે છે. નહિ ! એ બધો વખત બાપલોજી કરતા ઠતા ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : આજ રાતે પથ્થુ ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : તે રાતે પેસો માથે ટાલસાળો માથુસ આવ્યો હતો-હોં આ તને ખબર છે-પેસો, ઝોના દાંત સખત રીતે સાફ કરે છે તે-તે દહાડે બાપુને પવન જોડે બોલતાં મેં સાંભળ્યાંતા. ઝોથી તો દારૂખાલો તૂટી ગયો. ઝેમનાં બાપલો તો સરસ હોવાં જોઈએ, નહિ ?

કેથરાઈન : ધણીજ સરસ.

ઝોલીવ : મને તો મજા પડી તને ખબર છે ત્યાં પવન તો ફેખાતો જ નહોતો.

કેથરાઈન : પવન સાથે બોલવું એ તો સબ પ્રયોગ છે, ઝોલીવ.

ઝોલીવ : બાપુ ધણીવાર એમ કરે છે ?

કેથરાઈન : હા, હમણાંના.

ઝોલીવ : એનો શો અર્થ આવ ?

કેથરાઈન : સંભળે નહિ એવા લોક આમળ બાપલું કરવું તે.

ઝોલીવ : ત્યારે લોકો શું કરે ?

કેથરાઈન : માત્ર થોડા જ માણસો એમને સાંભળવા જાય, અને પછી મોઢું ટોણું ખાવે અને તોફાન આરંભેઃ અથવા એની રાહ જોતા બહાર ઉભા રહે અને એમના પર વરુઓ ફેંકે અને શુભરાણ મચાવે.

ઝોલીવ : બિચારા બાપુ ! આ આપણા પક્ષના લોકો વરુઓ ફેંકે છે ?

કેથરાઈન : હા, પણ માત્ર તોફાની લોકો.

ઝોલીવ : ત્યારે એ એમ ત્યાં સાર કર્યાં જાય છે ? હું તો ન કરું.

કેથરાઈન : એ એમની ફરજ સમજે છે.

ઝોલીવ : પાઠોશીને કે માત્ર પરમેશ્વરને ?

કેથરાઈન : બન્નેને.

ઝોલીવ : અરે ! પેલા એમના કાગળો છે ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : (કાગળમાંથી વાંચતા) " મારા વહાલા દુદપ. " હોં બા, એ તને હમેશાં માર વહાલું લખાડુંકે છે ! એ તો મજાનું, નહિ ?

[" કાલે રાતે સાડા છત્રે હું પેર આવીશ. થોડા કલાક મઠિ નહોતો દાંડ સળગતો યમશે... " આ નરકનો દાંડ શું ?]

કેથરાઈન : (કાગળો ચૂકી દઈ) બે, ઝોલીવ !

ઝોલીવ : પણ એનો શો અર્થ ?

કેથરાર્ડન : બાપુ એમ કહે છે કે એ ધણા કુખી છે.

ઓલીવ : હું પણ કુખી છે !

કેથરાર્ડન : હા.

ઓલીવ : (આનંદથી) હું ચારી ઉઠાકું ?

કેથરાર્ડન : ના: અંદર કુમસ બરાબ જરી.

ઓલીવ : અમત પડે એવું કુમસ છે નહિ-બહુ નીચે પથરાઈ ગયું છે.

કેથરાર્ડન : હવે જા'ય, રેડી !

ઓલીવ : (વખત કાઢતા) બા, જીબર્ટ મામા ક્યારે પાછા આવવાના છે ?

કેથરાર્ડન : ખબર નથી, કાઢકી.

ઓલીવ : એ આવે ત્યાં સુધી હેલનમામી આપણી જોડે રહેશે ?

કેથરાર્ડન : હા.

ઓલીવ : એ તો ઠીક થયું, નહિ ?

કેથરાર્ડન : (એને ઉત્તરથી લઇને) જો પાછી !

ઓલીવ : (સહેરથી ફરતી) જરૂરી વિજય ના મને તો કું તારા પાડેરાને મદદ કરે ! (બારણાખાંથી પસાર થતાં) મારા કુટુંબ નીચે હું ગણાતી કહે છે. (થોડી કારણકાંટ ઉઠે છે. પછી કાંતિ-પછી ઉત્ક્રાંતથી આવજા આવે છે) બાપુ માટે મારે જમવું જોઈએ.

[કેથરાર્ડન પાછો આવે છે. એ બારણાને જરા ઉપડું કુચવાની તૈયારીયા દેવા છે ત્યાં બીજા બારણા પર કોમળ કંબળાવ છે અને આવનારો જવાબ કહે છે : અંદર આવું કે, બાહ્ય કાઢેલ ?]

[આવા અંદર પ્રવેશ કરે છે !]

કેથરાર્ડન : (ઓલીવનું બારણું બંધ કરી એની પાસે જતાં) બાપા ! હું છે !

આવા : (થોડા અવાજે ઓળખતાં) કું એમ કહું છું કે-કું હવે મામ કરીશ નહિ. કું તમને જોડીશ બાપુ છું.

કેથરાર્ડન : બાપા ! હું પણ !

[ઓલીવના બોરડા તરફ એ જવળી જુએ છે. માત્ર પરતી એક પીપું કરવું જાંતુ આવ્યા હતા નાએ છે.]

આવા : મારે તો એકામ મામ્યા જવું છે.

કેથરાર્ડન : ઓલીવને ઓળખે ! બાપાનાં પાપનો એ તો પુરેપુરો જલસો.

આવા : મારા હોડાને બીજે કાચા પથ મારા પર આવ્યો. ના, મીસ કેથરાર્ડન, શેક બાહ્ય પુત્રી અને જમણી સોફાને ડેડા આવતા દોષ ત્યારે એમના પ્રકાશમાં મારાથી રહેવાય નહિ અને એ પાછા આવતા દોષાથી તો હવે નહિ જ.

કેથરાર્ડન : પણ, બાપા.....!

આવા : નીચેવાગાની મારફત મારે નથી (અરજીનીવ અભિનયથી) કે કું હુંદલકબોરથી ની મજા છું : કે બારીના મામ રી તટથી તેથી કે રસ્તાના

છોકરા શું કહેશે તેની અને પરવા છે તેથી; મને એવું લાગતું જ નથી-ના પથુ માઈ હૃદય ડંખે છે, મારા દિકરાનો વિમાર કરતાં રાત અને દિવસ હું અકળાઈ અહિં છું. બીનાશ વિનાના કષ્ટાના કષ્ટાનો અભાવ, બળદ પથુ ન પીએ એવું પાણી અને છવડા પોડેલું માંસ એવી દશામાં રાત પસાર કરતા મારા દીકરાનો હું ખ્યાલ કરું છું. દરેક જ એનો કોષનો કોષક મિત્ર માર્યો ન્યય છે અને એક દિવસ કદાચ એ પથુ એને કાંઈ થાય, તો મને અહિં હમેશાં પરતાવો થવા કરે. અરે! મિત્ર કેયરાઈન તમે કેમ સહન કરો છો તે જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે, દરેક જ મારા સમાચાર-અને સર એન તો કેટલા ઉદાસ છે-અને જાણે પોતે જોનાહ જ હોય તેમ રોડ હમેશાં આપણી વિરુદ્ધ ખેલે છે.

કેયરાઈન : પથુ આપા તું અમને કેમ છોડી ચકે, તું ?

આપા : (ગાલ લુછતાં) હું અહિં રહું તો કંઈ ઉત્તેજન આપું છું એમ મને પ્રેરણા થાય છે અને મી. મેર આજે પાછા આવવાના છે, બાઈબલ કહે છે કે, તમે ધર્મ અને પૈસાની સાથે સેવા કરી શકો નહિ.

કેયરાઈન : એ કેટલું જોખમ ખેડે છે એની તને ખબર છે ?

આપા : હા, એમની પ્રતિષ્ઠા અને ખેડકને જોખમે, અને દેશ વિરુદ્ધ જવામાં એના કરતાં પથુ વિશેષ એમને જોખમ વહોરવું પડશે.

કેયરાઈન : એ એમના આત્માને અનુસરે છે.

આપા : અને બીજાએ પથુ પોતાના અંતરાત્માને અનુસરવું જોઈએ. ના, મિત્ર કેયરાઈન, તમે-તમારા ત્રણ બાઈબલો તો રક્ષેલાને છો, અને તમારા પિતા ચિંતાથી લેવાયા કરે છે છતાં-તમે એમને ટેકા આપો ! આ ગામ ત્રણ મહિનાથી તો તમે પથુ દુરખા થાઓ છો, એ ત્રણ બાઈબલોને ત્યાં કાંઈ યશે, નહાલા જીવનને જોને તમારી માં ઉઠેલા અશક્ત કતા, તેથી મેં ઉછેર્યા તેને કાંઈ યશે, તો તમને કેવું લાગશે? એના દુરમન-પક્ષમાં તમે છો તેથી એમણે તમને શું કહ્યું હોત, એનો ખ્યાલ કરો.

કેયરાઈન : આપા, આપા !

આપા : મારા બાપમાં તો લખે છે કે જે આ જગતીઓને ઉત્તેજે છે અને આપણા વિરે પરદેશીઓમાં વાતો કરાવે છે. અને જેટલા દિવસ લાંબા છે, તેટલા દિવસ આ મકાન પર આપણું લોહી રેકાય છે.

કેયરાઈન : (ખસી જતાં) આપા, મારે નથી સંભળવું.

આપા : (એના સામું એકાગ્રતાથી જોતાં) હા, એમને છોડી દેવાનું તમે સમજાવશો, હું તમારી લાગણી સંભળું છું પથુ એ તમે તેમ નહિ કરો તો મારે જવું પડશે. (ચંબીરતાથી એ આપું છુલ્લુલે છે. એકીવના ચોરડાના બારણા આગળ જાય છે, ધીમેથી તે ઉપાડે છે. એક સમય જોતી ઊભી રહે છે. અને 'મારી લાકડી' એવા સબ્દો ખોલી અવાજ કર્યા વિના અંદર ન્યય છે, અને બારણું બંધ કરે છે.)

[દેવરાયન પાછી આવા પાસે આવે છે, વાળ સમારે છે. હોહ અને આંખ સાફ કરે છે. આજ તરફથી બારણું કપડે છે, અને દેવરાયને અવાજ આપે છે. " ઓહ ! મુઠ મધ નળીને ? "]

દેવરાયન : ના.

હેલન : (એકી નગરે જોતાં) હું જ્યાં જાંધી મધ, અને મેં મેદાન નેચું. એ પેલા દેહાની માફક આકાશ સાથે અધઘાતું લાગ્યું. અને ત્યાં કાળા વસ્ત્રોએ જાણાર્થ, એક તો માથા વિનાના પડમાં ફેરવાઈ ગઈ અને પાસે ખંડુક હતી. મવાવડા પગની સારસર કરતો, ડોહડું વળીને બેઠેલો એક માણસ દેખાયો. લુખડને ને મેરોડને મળતો એનો ચહેરો હતો, અને પછી મેં જોયો લુખડ. એનો ચહેરો ભવિઃ કાળો અને પાતળો હતો; અને એને-પણ હતો, લશ્કરે બા અર્ધિ હતો. (એ જાતીને રખેઈ છે) એમાંથી યોદી વહેતું હતું. અને તે નાંખ કરવા એ અરે ! ઈડ, મુખ્ય કરીને પ્રવળ કરતો હતો. (લામણીથી મુઝાબને એ થોભે છે) પછી મેં મેરોડને હસતો સંભળ્યો, અને એ કહેતો હતો કે છપ્પલા હરીરને ઝીંમ અડકતાં નથી. અને ક્યાંથી અવાજ કહેતો સંભળાયોઃ " ઓ ! ભરવાન ! હું મરું છું ! " અને મેરોડે તેને માથે દેવા માંડી, અને મેં લુખડને જોયતો સંભળ્યો, " મેરોડે એમ કર નહિં. બિચારાને મરવા દે ! " પણ અવાજ તો રહ્યો અને કકળતો ચાલુ રહ્યોઃ " આખી સત હું અર્ધિ રીજાતો પડ્યો રહીશ-અને પછી મરીશ ! " અને મેરોડે જખીવ પર અમડતો મરેઃ ખૂન કરવા જતા માણસ જેવો છપ્પલાનીવત કાપેઈ એનો ચહેરો હતો.

દેવરાયન : કેટલું અવાજ !

હેલન : ખતાં ન પેયો અવાજ તો ચાલુ જ રહ્યો અને મેરોડને મત માણસની જાંડુક સેતાં મેં જોયું. પછી લુખડે જામો ચપો, અને લયકતો. એટલેઃ અધઘાતથી અને એટલેઃ અવાજ રીતે તથા પણ એ પહેલે અને રીતે તથા પહેલાં તો મેરોડે રડતા માણસ પર જોણી જોડી. અને લુખડે પોતાની હાથેઃ ' હેવાન ! ' અને એકદમ નીચે પડ્યો. મેરોડે અવાજ એને પડ્યો જોયો, ત્યારે એણે રડવા અને કુસકા કરવા માંડ્યાં, પણ લુખડે તો હાથો જ નહિં. ' પાણું જડું ' રવામ જતી મધુ-અને પછી પહેલાં, માથા વિનાના માણસ તરફ એક કાળા સો આકૃતિ સરી જતાં મેં જોયું; પછી મેરોડે પાસે અને છેલ્લે લુખડે પાસે તે મધ, અને અટકી અને કુદી ચાલી મધ. અને એ જોલી ઉઠીઃ ' એ અધ-આજ ! ' (ધ્રુમસ તરફ દેખાડીને) ને; પણ પેની કાળી વસ્ત્રો છે !

દેવરાયન : (એની અલુગાલુ હાથ મુઝતાં) હા જોન હા. ઘ' ધ્રુમસ જોતી દોલી જોઈએ.

હેલન : (વિચિત્ર હાનિથી) એ મરી ગયો !

કેથરાઈન : એ તો માત્ર સ્વપ્ન હતું.

હિંસન : એ ખુબ તેં સાંભળી નહિ. (એ સાંભળે છે.) એ તો સ્વીકૃત છે. મારું કંઈ કીડું; મારે તને ગજસાવવી નહોતી જોઈતી, પણ મારાથી આખા વિના રહેવાનું નહિ.

[એ બહાર નીકળે છે કેથરાઈન, એનામાં લાગણીથી પેદા થયેલી દોષવાચી અસ્વસ્થ રીતે બારી તરફ નજર છે, એને ક્યાંકે છે અને બહાર ડોહું કરે છે. માર પ્રવેશ કરે છે]

માર : કીડ ! બારીમાં એની આકૃતિ જોઈને, જરૂરીથી એની પાસે જાય છે.

કેથરાઈન : આહ ! (આવેશ પર એણે કાણ મેળવ્યો છે)

માર : તને ખરાબર એવા દે !

[બારી આંતરંગી હીમાના પ્રકાશ આગળ તેને લાગે છે અને જાણ સમય સુધી તેના વચ્ચે જોઈ રહે છે.]

માર : તારા વાળને તેં શું કર્યું છે ?

કેથરાઈન : કંઈ નહિ.

માર : એ આજ રાતે અદ્ભુત દેખાય છે.

[સંભળીને મારક એ વાળ લે છે અને એનું મોં એમાં દાખી દે છે]

કેથરાઈન : (વાળ લઈ લેતાં) ઠીક ?

માર : છેવટે !

કેથરાઈન : (આંતરંગી આરમ્ભ તરફ આંખો કરતાં) કીમેથી !

માર : એ કેમ છે ?

કેથરાઈન : મહામાં.

માર : અને તું ? (કેથરાઈન ખભા દલાવે છે.)

માર : હ આંવાડીયાં !

કેથરાઈન : તમે કેમ આવ્યા ?

માર : કેમ આવ્યા ?

કેથરાઈન : પરમ દિવસથી પાણું તમે શરૂ કર્યો, એનો શો કાપડો ?

માર : કીડ !

કેથરાઈન : માથ મારે વિશેષ મુશ્કેલ બને છે. એટલું જ.

માર : (એના સાથે જોતાં) તને શું થયું છે ?

કેથરાઈન : તમારી સલાહો વિશે હ આંવાડીયાં સુધી પહોંચીને પાણી.

માર : આજ રાતે એ જવા દે. (એ એને સ્પર્શે છે.) રજામાંથી આવી પાંખોને અડકે ત્યારે મુસાફરોને આણું જ લાગે છે.

કેથરાઈન : (એના કપાળમાં એકદમ થા જોઈને) તમારું કપાળ ! એમાં વાનું છે !

માર : એ તો કંઈ નથી.

કેથરાઈન : અરે ! મને સારું કરવા દે !

માર : ના, વઢાલી ! એ તો જરાબર છે.

વીમો હંદંગીની પ્રાથમિક જરૂરીઆત છે.

— એશીઅનનું — સીદ્ધવર જ્યુબીલી વર્ષ

૨૫ વર્ષની લોકસેવામાં કંપનીએ કરેલી પ્રગતિના આંકડા નીચે મુજબ છે:—

લાઈફ ફંડ રૂ. ૪૦ લાખથી વધુ

દાવાઓ ચુકવ્યા રૂ. ૨૩ લાખથી વધુ

ચાલુ વીમાઓ રૂ. ૨૧ કરોડથી વધુ

મળેા યા લખો:—

ધી

એશીઅન એશ્યુરન્સ કું. લી.

હુડ એજીસ: એશીઅન બીલ્ડીંગ, એલાઈ એસ્ટેટ, મુંબઈ.

જાન્ય એજીસ: કલ્ચીક, મુસ્ત અને સ્ટેશન રોડ, અમદાવાદ.

દરદ અને દુશ્મનને ઉગતાં જ ડાંબવા

જગતના બીજા સુધરેલા દેશોના કદાચને કિંદુરતાનું મરણપ્રગણ અતિ ધણ મોટું છે એ તો જાણીતી વાત છે. પરંતુ આ પ્રશ્નનાં મોટાં મરણપ્રમાણ અને દુઃખી આવ-રદનાં કારણો તપાસવા જઈશું તો આપણને માલમ પડી આવશે કે ફક્ત આપણાં અસાન અને બેદરકારીનાં પરિણામે જ અદેશાકર્ષી જવાની સહાય તેની સાથે છાંદગીઓ અંકલિ ખતમ થઈ જાય છે.

દાખલા તરીકે, આપણા દેશમાં સર્વેજ ઉધરમ, શરદી અથવા સહેખમ વગેરે દરદો થઈ આવવાં એ તાત્ત સામાન્ય વાત છે. પછી વખત આવ્યા દરદે તરફ આપણે ધુલક ખાન આપતા નથી. પરિણામ એ થાય છે કે નાની દેખાતી ઉપાધ જેમ વખત જતાં કાઢાંના મોટા બીમને ધરી આવે છે તેમ આ નાનું વ્યક્તિ દરદ તરફ હલ્લાજ કરવામાં ન આવે તો સંતોરમાં ધર કરતું જાય છે અને એમાંથી મળાનો, આચનળોનો વા ફેફસાનો સોજો, ન્યુમેનીઆ અને સુષો અથવા લીફો રૂપ વગેરે અતિ લાપડર દરદો ઉપજ થાય છે એટલા જ માટે, આપણી જુની કેહેવાત કહે છે કે 'દરદ અને દુશ્મન એ બેઉને ઉગતાં જ ડાંબવા' તોફાનો, ખાંસો, શરદી, સહેખમ વગેરે મળાનાં અને જાનીનાં તમામ દરદોને જલદીથી મરામતારી ચકુધી અસા-દરદ દવા તરીકે સીરિશીન "રેસે" દુનિયાભરમાં જાણીતી છે. આ દવા રિત્તરસેઈમાં મનાવેલી છે જે દેશ ક્ષયોગના અંદર ઉપચાર માટે દુનિયાભરમાં જાણીતો છે. ત્યાંની કાપેની ડરપીતાઓમાં અને સેનિટેરીયોમાં સીરિશીન "રેસે" ક્ષયના ખાસ નિશ્ચાત કાઢેલાં ચોખાના દરદીઓને આપે છે. એના ઉપયોગથી ખામતકિત વધી જુખ લાગે છે, અને ખાસીનું ભેર તરત જ ઓછું થાય છે. સીરિશીન "રેસે" કદાં ૫ થી પ્રશ્નનાં નુકસાનકારક તત્વો ધરાવતું નથી, એ દરદનાં મૂળ સુધી પહોંચી જઈને ક્ષયનાં છાંદગીઓને આગળ વધતાં બંધકામે છે, અને શરીરમ થી તેમને ખદાર રાહીને જ બચે છે. સીરિશીન "રેસે"ના ઉપયોગથી લાપેા જાળીત અને જીવનિતી આગળ કરમલ જતી છાંદગી રાહેલાકથી બચાવી સહાય છે.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

વલ્લભચિંતી સ્વારામનું છગનચરિત
માંકપૂર્ણ ઉખાણા... અથવા પ્રણેશવત્રેસી
અને... શ્રીધરપૂત સનણમસિદ્ધીસંવાદ
(જૂની મુજસાલી)
નરપતિપૂત પંચદંડની વાર્તા (જૂની મુજસાલી)
મધુમદનપૂત હંસાવલીવિક્રમચરિતવિવાદ
(જૂની મુજસાલી)
હમિકષપૂત પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી બોધા,
પાંચમાંધોરણ માટે)

વલ્લભચરિત ૧૫. ૨ (અંગ્રેજી પાંચમાંધોરણ
સોરથ માટે)
મુજસાતનો નાયક અવસોદન અને ડીઝા
(નવલનિવેશી નામક વિવિધ વિવેચન-
લેખ સથે)
મુજસાલી સાદિત્તવ્ય યાત્રાશુઓ વગર ૧ અને
સાદિત્તપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની મેટ્રિકની
મુજસાલીની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સહયોગ)

સર્વ જાણીતા બુકસેલરો પાસેથી મળશે.

કેથરાઈન : (ખસી જતાં) યુગર્તના મુલ્યનું સ્વપ્ન દેહન હમણાં જ મને
હોતી હતી.

મોર : બિચારી !

કેથરાઈન : સ્વપ્ન, નારાં સ્વપ્ન. શક જોવી અને સંતાવું—એ સિવાય બીજું કશું
કરવાનું નથી. કાંઈજ નહિ—સ્ટીફન—કાંઈજ નહિ !

મોર : બરાબ રહેવાનું કે મારે શીધે ? (કેથરાઈન માથું હલાવે છે).

મોર : (કુખ ચડું દોવ તેમ) સમજો. તારા કામગમતથી મને સામર્થ્ય હતું
કે તું સમજતી ભલે છે...હાં ! તું સુંદર કેપાય છે.
[એકમઃ એ જુએ છે કે તે રહે છે, અને જરૂરીયા તેની પાસે ભલે છે.]

મોર : વહાલી, રડ નહીં મથર ભણે છે કે તને વધારે કુખ થાય એવું કરવા
મંજિતો નથી. હું જતો રહીશ.

[એની પાસેથી એ યોડું આપે ભલે છે, અને એની સાથું વધારે વાર
જોવા પછી એ સ્વપ્નના મેજ આગળ બેસી ભલે છે અને રાખેલા શીશવા વળ
કરતાં ચાલવતી વસ્તુઓ અને કપડાં ફેરવવા મંડે છે.]

મોર : બિચારી બિચાર કરતો જ નહિ. મેં જે વખત પછાર ક્યાં છે—મેં
પારેણ—આજ રાતે તો વધતું હતી—મેં પારેણ કે તું અને ભલે સર્વજન.
[એ સંજોગ દોવ છે. ત્યારે કેથરાઈન પાસે સહન આવે છે. એની
માથમાં તે એકમઃ હાથ પર પડે છે અને એનો હાથ વાળમાં ફાંસે છે
છે, એ ફરે છે અને આંસુવે છે.]

મોર : હાં !

કેથરાઈન : આહ ! હા, પણ કાલથી એ પાછું કર ચલે. મો ! સ્ટીફન ! ક્યાં સુધી—
મારે એ એ બાલુ બેંચાણું ? (એના હાથમાંથી પાછી બેંચાણાં) મારાથી
નથી—નથી સહન ચડું.

મોર : મારી પ્રાણેશરી !

કેથરાઈન : એ છોડી દો ! મારે ખાતર ! છોડી દો ! (એની પાસે વધારે જતાં)
અને પછી હું અને સર્વજન છોડી.

મોર : એ સમયન !

કેથરાઈન : એ બધું છે ને—ને.

મોર : (આવડો બની) કરતો તો નથી કરતો ને ! સોરો કરે છે ! પરમેશ્વર
ખાતર, હાં !

કેથરાઈન : પ્રુથને ખાતર. હાં !

મોર : તું !...બાળમાંથી—તું !

કેથરાઈન : સ્ટીફન !

[કાલજ સંજોગ રીતે મોર નમડું બાંધે છે, પણ પાછો હોં છે.]

મોર : સોરો ! એ તો મને બાળમાં બેચા બરાબર છે !

[એની બાપમાંથી એ છુટી પામ છે, દબો પામ છે, બોધ્યા વિના દબો રહે છે અને એની સાથું જુએ છે; કપાળ પાનેા પરરોચિ હું છે, કેપરાધને કેટલીક લાલુ છુટલુ પર રહે છે, ને સમજ્યા વિના એના મોં સાથું જોયા કરે છે, ખાજી એલું માથું નીચું પડે છે, એ પલુ જોયી પામ છે અને આપી હજી રહે છે, અને સસીર પર જોડવાતું નાખી દે છે, નલે બન્ને પૂંકડી અને મુત્યુકારક લાલ્લામાં પડ્યાં દોષ એમ સામે છે, એકમ ચોર ફરે છે, અને પાળળ જોયા વિના લપક્ટો ચોરકા ભદાર ભપ છે. એના ગયા ખાજી કેપરાધન છુટલુ પર પડે છે, અને ખુરશીમાં ફેકડું, બળીને ત્યાં ફિધર પડી રહે છે.]

ખહો પડે છે.

— ૨ —

છવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે ।

છ'હગીના વીમાની પોલીસીઓમાં "વોર્ડન" એટલી સંગવકો આવે છે તેવી બીજી કોઈ પણ હિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે વીમાતું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે "વોર્ડન"ની પોલીસી બાળતમાં કોઈ પણ ભતંગી ચંકા સખવાતું કોરણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે "વોર્ડન"ની છ'હગીની પોલીસીમાં તમારી મૂડી રોકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

ટીચી રોડ

...

...

...

...

અમદાવાદ.

સાખાઓ: ૨૧, હોન'બ્લે રોડ, રોડ, મુંબઈ ૧૨, ચામલુ ચેડી રોડ, મદ્રાસ.
૨૧, આંદ રોડ દાહમ, કલકત્તા. સજ-આમ ૧૮૦, છપરા પો, પૂના.

[: ૫૨ : સંધ્યાન ૪ ૫૪૪ થી]

સારી રીતે સમજાવું હતું. આપણી રંગમૂર્તિ ઉપર ઔચિત્યનો ભંગ કરીને, લખણ ખરે 'સીન' મોડવાનું છે. રંગમૂર્તિના સંચાલકો અને પ્રેક્ષકવર્ગનો પ્રાર્થન શીખ પણ એમાં જાણીતું આવે છે. તખ્તા પાછી સામગ્રી વાતાવરણનો ખ્યાલ આપણ પૂરતી, વાસ્તવિક અને અનોચિત્ત વિચારી દેવી જોઈએ. એ કે એ ખરાબ જાણમાં કચલી-વાલાના 'ટ્રાઈમરમ' ને વિશેષ ધ્યાનમાં દેવ તો વધારે સારું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી શકાય. વરલીવાળા પ્રવેશની સામગ્રી સારી અને થોડી દોઝા કરતાં પ્રસંગને યુગ જ અનુકૂળ હતી. બીજા દરમિયાન પણ જોઈએ તેવાં હતાં.

(૪) સંવાદ એકંદરે સ્વતંત્રપદાર્થ હોય. અભિનેતાઓની ભાવનાની હડા (delivery) પણ એટલે ભાગે સુંદર હતી. માત્ર નાવિમ (રંગમાં) નું પાત્ર ભજવનાર અભિનેત્રીને વિશેષ તાલીમ આપવાની જરૂર જણાઈ આવતી હતી, અને મેકેઈ અને કેમ્પ્લીસ્ટનનું કામ કરનાર અભિનેતાઓના ઉચ્ચારમાં કચિત્ત અનુકૂળ રવાને ભાર મૂકવો અને મૂકવો જોઈએ ત્યાં નોકવો મૂકવો એટલું કહેવું આવશ્યક આવે છે.

મેખાગામ અને બીમણ કાકાના પાત્રો ભજવનાર વખતે અભિનયનપાત્ર હતો. બીમણકાકાનું પાત્ર બહુ જ વાસ્તવિકતાથી રજુ થતું હતું અને દેખાઈ વિચારના અભિનેતા સંપૂર્ણ પછે સ્કમલ સંજ્ઞા કમ એ રજૂ હતું. દેખાકાકાનું પાત્ર રજૂ કરનાર અભિનેત્રીએ જ ' રંગમાં ' નું પાત્ર અવલમ્બ સારૂતા અને રચનાવિકતા સાથે ભજવી જતાવ્યું હતું. મેકેઈનું પાત્ર અભિનેતા પૂર્ણપણે સ્કમલપણ દેખા એમ ન લાગ્યું. અને સ્કમલપણ દેખ તો પ્રેક્ષકને ખુબ કરવાની રુનિમાં કદાચ પાત્રની વિચારના નિમગ્ન હતી હતી એમ લાગ્યું. પણ એકંદરે પાત્ર સંજ્ઞાનાથી રજુ થતું હતું અને તાલીમ માણસ તરીકે મેકેઈ ને સમજાવી પંક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તે તો ખરેખર પચસાને પાત્ર હતું. પણ મેકેઈના અભિનય પાત્રમાં જે મરતી, એવરસ છે તે કચિત્ત જૂની અભિનેતા અવાસ્તવિક રીતે જંગીર જનતા; વળી કેટલીક વાર વિનોદ કર્યા કરાણે પછી અટકવું જોઈએ ત્યાં વાતચાટ ચાલુ રાખવો એથી પ્રેક્ષકનું કાલ્પ અને તાણાંમોમા ત્યાર પછીના વાકીયાના વિનોદ ને કાલ્પ અર્થ જતાં, પેરપેરમેકેઈના પાત્ર સારી રીતે ભજવાતું હતું. અભિનય રૂઢિ પ્રમાણે વાસ્તવિક લાખનો. કેટલાક પ્રસંગો તે એ પાત્રને લીધે જ દીપ્તી નીકળ્યા હતા એમ કહીએ તો વધુ ચાલે. પણ બીજા પ્રસંગ વખતે એમાં અભિનયનો અતિરેક થવાથી બીજા પાત્રોના કષ્ટો અને અભિનય માની જતા હતા તે પ્રસંગે આ નરિ વિશેષ સવમ રાખી, પોતા વિચાર બીજા પાત્રો થયુ તખ્તા ઉપર છે તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ હતો. આપણે સંધ્યાનાં કલાં શીખરની જરૂર જણના અનેક ક્ષેત્રોમાં શીખરનારી જરૂર છે. તાલકમા અભિનેતાને પોતાની અભિનયન માનના કે કોઈ કરતાં સમય વારકની સહવન પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આવાથી મોરાર શેઠ અને મેખાગામ પાત્રો કાકે રજુ થયાં હતાં, મર મરવપામ મોસાને, આને દેખાને ખરેખર મર જેવા જ લાગતા હતા. રંગમાં પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાનો અભિનય મદજ અને પાત્રને ધુકત હતો. માત્ર વાતચટમાં જતા

ખામી હતી. ડગલીવાલાએ એકંદરે ઠીક-ઠાપ ખામી હતી. પૃથ્વી એ અભિનેતાનો અભિ-
નય ભેદએ તેથી વિશેષ આકર્ષક, વાકઝટા ભેદએ તેથી વિશેષ પ્રુટાએથી અને
એકંદરે અભિનયનો અતિરેક હતો એમ કહેવું અશુભ નહિ જ લાગે.

આ પ્રસંગે મને પોતાને ખુશતી એક વસ્તુ કહેવી આવશ્યક લાગે છે. " જે
અસમ જથ્થુ "નું નામક વાંચનારને પૃથ્વી લાગશે કે આખાથે નાટકના સંવાદમાં નાટકીય
(Dramatic) અંશની ઊલ્લુપ છે, અને હોમાંય રામુ ડગલીવાલાની ભાષા તખ્તા
કરતાં વાચનને માટે સવિશેષ અનુકૂળ છે. મૂળ કૃતિનો આ હોય અભિનેતાઓ સહેલાઈ
થી દૂર કરી શક્યા હોત. માત્ર થોડા સંખ્યાના રચનાદેશથી, અથવા વિરામચિહ્નો કે
અવ્યયો ઉમેરી કે કોટી નાખી ભાષાને વિશેષ અનુકૂળ બનાવી શકાત. પરંતુ તમલસ
પોષણના પાત્રમાં પૃથ્વી આવી જ કાંઈક ઊલ્લુપ લાગતી હતી. ને કે ખેલા કરતાં બીજા
પ્રયોગમાં આ અભિનેતા સારું કામ કરી શક્યા હતા.

મેટ્રિકાનું પાત્ર રજુ કરનાર અભિનેતા (સ. રસિક વીણ) માયકે તરીકે સારી
રીતે જાણીતા છે. એટલે એમને માટે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. આપણી રંગમંચ
ઉપર જે નકામા શમશ લાજવામાં આવે છે, અને જે ઔચિત્યનો દેખીતો ભંગ
કરવામાં આવે છે તે એમેચોસને હાથે તો ના જ થયો ભેદએ. પ્રસ્તુત નાટકમાં મૂંઝી
લીધેલાં માપનો સંખ્યામાં અલ્પ અને પ્રસંગને અનુકૂળ જ હતાં અને સારી રીતે
અર્થમાં હતાં. એમાં સૌથી ખ્યાલ એવો એવો અરેમો, સનમંડપના પ્રવેશમાં મૂંઝી
લેવામાં આવ્યો હતો, અને આવા સફળ પ્રયોગ માટે સી. શીલાવતી દુરને અભિનયન
આપવા ધટે.

એકંદરે પ્રેક્ષક વર્ગને આ બંને પ્રયોગથી સારો એવો સંતોષ થયો હતો.
આવા સિદ્ધિ, સંદેશી, કલાપ્રિય એમેચોસ, રંગમંચની રૂઢિને તણ દઈ, સંઘમળ
અને સંઘઘાવ કેળવી, સાહિત્ય વિષયક અનેક પ્રયોગો તખ્તા ઉપર રજુ કરી, પ્રજાના
માનસિક વલણને ધકે, વિકસાવે, દેરે તો જ આપણું નાટ્યસાહિત્ય પ્રગતિ સધી
શે. એ માટે આપણા લેખકોએ રંગમંચની અને રંગમંચના સંસ્કારકોએ સાદિત્યની
દષ્ટિ કેળવવી પડશે. કારણ એ જાનેનું ભવિષ્ય સંલગ્નએણું જ છે. રંગમંચ અને
નાટ્યસાહિત્યના ઉદ્ધારનું આ જાગીરય કાળ આપણા કલાપ્રિય ઉત્સહી એમેચોસ
વગર કાંઈ કરી શકવાનું નથી એમ કહું તો એમાં અંતરુકિત નથી.

લીમ્પાન્ડા-સાપ્સ

તમારા ચહેરાની અનુપમ સુંદરતા હંમેશાંને ખોટો દાસની રાજે.
તેથી સાબુ વાપરવાની તમારી અભિલાષા લીમ્પા ટોઈલેટ
સાબુ વાપરવાથી પુરી પડે. તેના નરમ કીણા તમારી ચામ-
ડીના છીંદામાં રહેલા મેલ તથા ચોક્કસને દૂર કરશે. સાબુમાં
વપરાતું શુભ લીમ્પાનીનું તેલ તમારી ચાકલી ધીસીઆસે
નવું જોતન આપશે કે તેના ઉપર તમારા ચહેરાની સુંદર-
તાને આધાર રહેશે છે.

સુધને રૂઝાડુ મળે છે.

બનાવનાર-વેન્જેલ સોપ વર્કસ.

લીમ્પા.

પ્રેમક.

મલક.

[નાસ્તિકતા : પૂર : સંધાન પૃ. ૩૩૨ થી]

તના ઈશ્વરને સંભારવો ? આપણા લોકો આ ઈશ્વરને વચ્ચે લાવીને એવા બાબલા, પુરુષાર્થ વિનાના અને નસીબવાદી શબ્દ ગયા છે કે હિંદુસ્થાનનું સાત્યાગ્રહ વાળી નાખ્યું. " બધાં જ વાક્યો ભેરથી, એકી સ્વાસે અને ઉત્સાહપૂર્વક ગોસી નાખીને સુંદરલાલે સ્વભાવ પ્રમાણે હસી દીધું. "

જ્યોતિલાલ માસ્તર નિરતિ તીખી મીઠી સર્વ વસ્તુઓને ન્યાય આપે જતા હતા, અને મીન વિના એ કાર્ય સવેશા સિદ્ધ થાય એમ નહોતું. હવે ત્યારે ચલા પીવાનો સમય થઈ ગયો ત્યારે આઠનો પ્યાલો હાથમાં લઈને, એક ઠંડા પાણીનો ગ્લાસ પહેલાં ગરમટાની જઈને ઠંડે બસાવે બોલ્યા, " કમાલ દોસ્ત સુંદરલાલ, તમે તો જમરા પુરુષાર્થવાદી છે, પાંચ વરસથી મહેનત કે જેને તમે પુરુષાર્થ કહો છો તે કળી જતાં માસિક પચ્ચીસ રૂપિયાની પણ પુરી વજીયાત ચાલતી નથી, એટલે તો ગયા નવચત્રમાં વરમાં માતાની રથાપના કરીને જરૂના મવડાવ્યા હતા. મીસીસ સુંદરલાલે વજીયાત સારી આપે તો એક હવન કરવાનું આજની આરાધી જ માન્યું છે. બહારથી નાસ્તિકનો ઢોળ કરીને અંદરથી ભગવાનની મુલામ દિકરી બનીને શક્ય એટલું બધું જ કરી છુટવું એ મને લાગે છે કે નાસ્તિકવાદના પ્રચારની નવી રીત છે, નહિ ! " આખા દરેકો સમાખ્યાના સંતોષમાં માસ્તરે ચડાવે પ્યાલો પુરો કરી દીધો.

" દિકરી સુંદર, આપી કે જવાબ કે એ તો સંન્નિગવદાત માણ્યું અને માણસને અપીન સંન્નિગો. એ તો પરસ્પર નહીનાવ સંન્નિગ જેવું છે, " અંદાજે સુંદરલાલના બજામાં ધળેલા મારતાં લીખ્યું કરી.

" પણ પેલી જીવનની શાસક શક્તિનું શું ? એ શક્તિ તે માણસની બહાર રહેવારી કોઈ શક્તિ કે માણસમાં જ વસવાડી એવો જરાબર નિવેડો ન આપ્યો ? " ગિરીશ પારે પ્રશ્ન કરીને ચર્ચાને રાજમાર્ગ પર આણ્યો.

" માણસની બહાર તો આ આકાશ અને પૃથ્વી છે. એમાંથી કોઈ દિવ્ય શક્તિ ટપકી પડતી હોય તો કોણ જાણે. પણ એ તો જે કંઈ કરે છે તે માણસની છુદ્ધ કરે છે. સંન્નિગોની ઉત્પત્તિ સદુપયોગ કે દુરુપયોગ જે કંઈ કરે છે તે એ જ જુદી, " પ્રોફેસરે હાથમાં પ્યાલી પ્યાલો નીચે મુકતાં કહ્યું.

" ત્યારે તમે પેલા અંતઃકરણના અવાજનું કહેતા હતા તે શું ? " ત્રિગોબાદે ચર્ચામાં અનિચ્છા જતાં પાણું જમરાણું કહ્યું. " તમે જ કહેતા હતા ને કે માણસમાં મન કરતાં બીજું વધારે જગવાન વસ્તુ છે અને તે અંતઃકરણ. તો મન ઉપર જે અંતઃકરણની અસર થતી હોય તો અંતઃકરણની એ સમર્થ શક્તિનું સંચાલન કરનાર કયું તત્ત્વ તમે ખૂલતા ન હોય તે વિશે આપણે ત્રિરાશની પેલી ' અમિત ' કવિતા વાંચતાં હતાં ત્યારે જ એ વાંચ નીકળેલી કે પોતાની જાણી સુંદર નાનકડી બેબીના મૃત્યુ વખતે મુદિએ એ બેબી મરી તે મરી એવું સુંદર શરીર આપણે જ હાથે આગવાનું અને હવે પાછી નદિ જ મળે એવી સમગ્રજ આખા જતાં મામણીના જે અમિત પડ્યાં એ કથા ભાવને કે લાગણીને લઈને ? અને જીવનમાં એક વખત રડ્યો ન હોય એવો માણસ કોઈ હશે ? હાન એ જ શું મન ઉપર અંતઃકરણની સત્તા નથી સૂચવતું ? અને માણસ રડે છે ત્યારે એ પોતાની જાતને ઠેલો પામર

જાને છે ? એવા પામરને પણ પાછો જીવનમાં ઉન્નત મરતકે જીવનપુલ બેસતો મરદ માનવ બનાવનાર કદ શકિત છે ? ”

“ અરે પાર, આ મીઠાઈની અને ચોરસની યજ્ઞ ન હોત અને ચાકતી ચરમ કુંદ ન હોત તો આ ત્રિ પુણ્યને પડકારવાની તાકાત ક્યાંથી આવતી ? ” અન્નાથે અચોતે રમુજી અંત આણતો અને વાતાવરણને હવડું બનાવતા પોતાનો કિમિયો કયો.

વખત વીત્યો. અકબરને ન્યાય આપીને પરવારેલા માણસોએ પ્રો. દવેને સરખા સર રાખી, કોઈએ રહેયને મળવાનું અને કોઈએ શરીર માચવવાનું, કોઈએ કંડાં તો જરૂર લેને જ એવી વજુમાળી સલાહ આપવાનું અને કોઈએ હાથ પકડીને પીઠમાં ધપવો આદિને પોતાની નિહટતા દેખાડીને સમારંભનું મહત્વનું કામ પૂરું કર્યું. પ્રો. દવે પોતાની મંડળી સાથે નિયમ પ્રમાણે આવ્યા. એ જ મંડળી આને પણ હતી. પણ મિત્રીયે છુટા પડતાં પડતાં બોલી નાખ્યું, “ આ કિસ્સા જ પતોલ નથી ને કોઈને જ પચા પણ દેતો નથી. એટલું જ શું એનું અસ્તિત્વ પુરવાર કરવા બસ નથી ? ”

અને સૌએ ફર સુધી સંભળાવ એવું હાથ દસીને એક બીજાની વિકાસ સીધી.

૩

“ હજી તો T. B. ડી. બી. ની પહેલી stage એટલે સંભાળપૂર્વક સારવાર અને દવા કરવામાં આવશે તો કું માનું છું કે હો will be alright ” ડૉક્ટર ધનપ્રસાદે અંગ્રીજીપૂર્વક હાંનિ બીજુબધી સમિતિ વખત તપાસીને પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“ I felt the symptoms in London, English Doctors also have said the same thing. ” પ્રો. દવેએ પચારીમાં પડ્યા પડ્યા જવાબો નિરાશાભર્યા આપ્યાં કર્યું.

ડૉક્ટરે કિમત આપતાં કર્યું, “ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, ત્યાંના કરતાં અહીંની climate dry છે એટલે દવા જલદી અસર કરશે અને કું થોડો આયુર્વેદિક દવાઓ પણ સાથે આણુ કરવાનો છું એટલે cure થતાં વાર નહિ લાગે. ” ડૉક્ટરે મીઠીસ દવે અને સાથે ઉમેલા ફિઝિયોલોજીસ્ટ તથા અન્નાથ તરફ જોઈને આ-આસનબંધી કરી કર્યું, “ તમે થોડો દવે ચિંતા કરવાને બદલે ડૉક્ટર દવેની સારવાર કરો દવામાં અને પરજીમાં ખૂબ નિમગ્નિત રહો અને હાંનિ તદ્દન આગમ લેવા ધો. તમે કહે તો તાબાના પતરા ઉપર લખી આણું કે ડૉક્ટર આરા થઈ જશે. પછી કંઈ ? ”

“ એ તો તમે કો એટલે અમારે ચિંતા રાખી ? ” અન્નાથે માથાગુતાને જવાબ વાળ્યો.

ડૉક્ટરે નીચે ઉતરવા મંડ્યું. ઘર પાસે આવીને ડૉક્ટરના કસ રૂપિયાની નોટ મૂકતાં કચ્છાબદ્ધેન આર્દસ્વરે કર્યું, “ ડૉક્ટર સહિત, એમને મદી જરી ને ? કહે છે ને ? હાથ તો નથી મરતો ? ”

“ ના, ના. એ હાથ જુદો. આ તો મદી જલ્દ એવો હાથ છે. તાવ પણ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? તમે ચિંતા ન કરશો. સારા કરી રહું તો શું બનાવ આપશો ? ” ડૉક્ટરે આખી વસ્તુને ખૂબ હસડી બનાવીને કર્યું.

“ તમે માગશો તે. ” કચ્છા બીજે પ્રશ્ન પુછવા ત્યજ ત્યાં તો ડૉક્ટર ધનપ્રસાદ ધળધળ દાદરો ઉતરીને ગાડીમાં બેસી ગયા.

કચ્છાએ આ પાંચમો ડૉક્ટર જાહેરો ડૉ. દલે વિશ્વાયતથી આ બિમારી લાઇને આપ્યા હતા અને આપ્યા હતા ત્યારથી જ પથારીવસ હતા, ક્ષય છે એમાં તો આવી ગયેલા પાંચે ડૉક્ટરો સહમત હતા. માત્ર કોઈક કંઈ એવાં જ મતભેદ હતા. કોઈને બીજી, કોઈને ત્રીજી અને કોઈને પહેલી લાગતી.

કચ્છાની સ્થિતિ સાચે જ કચ્છ હતી. સામાજિક સુધારક હોવાથી પર નાત બહાર હતું. ડૉક્ટરી અને જમાઇ મનસ્વી અને આખાકાણુ છે એવો કચ્છાના પિતાને મત બંધાયો હોવાથી એમણે પક્ષ ગણકાર કર્યો હતો. ડૉ. દલેના બે પુત્ર મિત્રો સિવાય કચ્છાની પડખે આજે ઉપર આજ અને નીચે ધરતી દર્તા. દસ લગ્નનું દેવું કરીને ડૉ. દલે વિશ્વાયત ગયા હતા અને ત્યાંથી D. S. ની ડીમી માનસહિત લાખા હતા. પછી ડીમી મળ્યા પછી જે આજવાડિયે સ્કીમર પકડવાના હતા તે જ આજવાડિયે અકસ્માત ડીમીમાં ઝડપાઈ ગયા અને સખત તાવ શરૂ થયો. ખાંસી ઉપડી આવી અને બીજે મહીને ડૉક્ટરે એ T. B. જાહેર કર્યો. મુશ્કેલીએ સ્વેદન આવ્યું. સ્વેદનના મિત્રોને એક અભયળી લાગતી કે આવા અખાડિયનને તે વળી ક્ષય કેવો ? પછી એ પ્રશ્ન હોવા હતાં કે. દલેને ક્ષય થયો હતો એ હકીકત સાચી હતી. આ જીવાન-દંપતિના મનોરથ હજી વજુપૂર્ણ હતા. ડૉક્ટર યાદને આપ્યા પછી શું કરીશું એનાં હલેએ રંગદર્શી સ્વપ્નાં કચ્છા સાથે ધડપાં હતાં. એ બધું આજે કહ્યુંસ ધર્મ કચ્છાને દેખાયું. એને લાગ્યું કે એમના ગયા પછી મારું અને આ બે મહા પાગલોનું શું ? પછી એ ખાખ કુશરમાં જળમરી ગયા રાખનારી હતી. જીવનમાં જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલી આવી હતી ત્યારે ડૉ. દલેની લુહિજન્ય નાસિનકતાએ નહિ પછી કચ્છાની લાગણીજન્ય શ્રદ્ધાએ જ એનો ઉકેલ અને નિવેડો આપ્યા હતા એ વસ્તુની તો ડૉ. દલેને પાછું ખબર હતી. એવા ધણા પ્રસંગો વીત્યા હતા કે જ્યાં ડૉક્ટરની લુહિએ નિષ્પળતા જોઈ હતી ત્યાં કચ્છાની લાગણીવારી શ્રદ્ધાએ સફળતા આપી હતી. એ ખાખ આમ તો બહુ સિદ્ધિ અને સંસ્કારી નહોતી પણ ખૂબ મુશીબ, શ્રદ્ધાળુ અને લાગણી પ્રધાન હતી.

એક મધરાતે ડૉક્ટર દલેની સ્થિતિ ખૂબ નાજુક બની ગઈ. છાતીમાં ગભરામણ શરૂ થઈ ધડ. આજ રૂંધવા માંડ્યો. ન રહેવું ત્યારે એમણે પાસે સુનેશા ત્રિસેક અને ચન્દ્રનાથને ઉઠાડ્યા અને ડૉક્ટરને બોલાવવાનું કહ્યું. આ દીલગાથથી કચ્છા પણ ભાગી ઉઠી. એની બિમારીની તો કુતરા જેવી ઉપ વધુ ગઈ હતી. સૂતમાં પચ્ચીસ વાર ઉઠવું પડ્યું અને દિવસ આખે જ આંખ મીચકોનો વખત મળતો. ચન્દ્રનાથ ડૉક્ટરને તેડવા સાધકલ પર ગયો. કચ્છાએ છાતી પર માલીશ કરવા માંડી. ત્રિસેકે ડૉક્ટરે આપેલી ગભરામણ ધાવ ત્યારે આપવાની દવાનો એક ભાગ પીવડાવ્યો. પણ દર્દી શરૂ નહિ. ગભરામણ વધવા માંડી અને તેવા કુખમાં અને મુશ્કેલીમાં પણ સ્વસ્થતા નહિ શુભાવનાર ડૉ. દલેની આંખમાંથી આંસુ આપ્યાં. બોલાવું તો મુશ્કેલીએ એટલે અસપષ્ટ આવળે એમણે કહ્યું :

“ કરજી, હવે આનાથી કંઈ ચલાવું નથી. દવા તે તું કરવાની છે ! તું તારા ભગવાનને શાદ કર, એનાથી કંઈ થાય તો થાય, નહિ તો બાળકોને સંભાળજે, મારો વીમો.....” બોલતાં બોલતાં દેવી અંબાભાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં અને શબ્દો આવેલા પાછા જતાં રૂંધામણે ઉમ સ્વરે પકડ્યું. ત્રિલોક નાદી ભેગા માંડી, કરજીએ જાની પર માન માંડીને વહેતાં આંસુએ હૃદયના ધબકારા સંભળવા માંડ્યા. દેવી અંબા કરવા માંડી, મિત્રોમાં ધીરજ અને સહનશીલતા માટે રોદને પાત્ર બનેલા ત્રિલોક-નું સ્વાસ્થ્ય પણ આજે એસરી ગયું. એની જાની ભેરથી ધબકવા માંડી, અંબા-માંથી આંસુ હમણાં પડશે એમ અંબા બાંધી જાય. એણે નાનાના ધબકારા ખૂબ સાવધાનીથી મણવા માંડ્યા.

મનમસાદ ડોક્ટરના ધબકારાએ મંજીર વાતાવરણને બેધું, આવતાંની સાથે જ એમણે દર્દીને એનીમા આપ્યો અને એક ડ્રગ જે પેટ સાથે લામ્બા દતા તે પીવડાવ્યો. દર્દીની અવસ્થા પહેલાં કરતાં કંઈક સુધરી. એની ઉંઘી ઉતરી ગયેલી અંબાની કીડીએ હેમણે આવી, રૂંધામણે એાંથી મધ અને સ્વાસની ગતિ નિયંત્રિત થવા માંડી. ડોક્ટર થોડીક સૂચનાઓ, થોડીક દિંમત અને થોડું આસ્વાસન આપીને ચાલ્યા ગયા. બીજાજામાં એક ટોરો થયે, ચંદનાથે બેધું તો સામાજિક થયા દતા. આવામાં હંધ પણ ગતે આવે ! સૌ પધારીની આસપાસ ભેડા દતા. ત્રિલોક નાક ખંભેરવાને બદાને બદાર મથો અને આંસુ કુજતો દતો. ત્યાં પાછળ પાછળ કરજી બદાર આવી. અચાસી આખી ચાંદનીથી ભરાય જઈ હતી. પાછલા અંધારીઆનો આજો થતો થઈ

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું હાંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકાજ
“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ”ની સહયતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એશ્યુરન્સ કું. લી.

(એરબેન-સર નવરોજી સકલાતવાલા, નાઇટ, સી. આઇ. ઇ.)

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૬,૦૦,૦૦,૦૦૦

ઇશ્યુ થયેલી થાપણ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પગાર થયેલી થાપણ રૂ. ૭૧,૨૬,૦૫૫

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ”એ હાંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૬ માં શરૂ કરી નીચે મુજબ થયેલું કામકાજ
પીમા કંપનીએ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી બતાવેલું કામ કરી હાંદગીના વિમાના કલિદ-
સમાં એક રીડે થયો છે.

વધુ વિગતો માટે લખો :

જનરલ મેનેજર,
એક્સલેન્ડ રોડ, કોટ, મુંબાઇ.

જતાં જતાં જાયે પોતાની બધી ઉત્કલ્પના અને શાંતિ પૃથ્વી પર વરસાવતે હોય. પથુ આજે આ મંદિનીનું કોઈને જ્ઞાન પથુ ન રહ્યું. માથુપના અંતરની અવસ્થા બહારના વાતાવરણ પર કેટલી ઘેરી છાપ પાડે છે !

કરજાએ નાક મુજતાં કહ્યું, “ ત્રિલોકભાષ, તમને શું લાગે છે ? તમે સવારે ડોક્ટરને સ્પષ્ટ પૂછી લેજો. નહિ તો આપણે બીજા ડોક્ટર બદલીએ, જરૂર હોય તો એમને બીજા સ્થળે બદલીએ. ”

“ ના, ના, કરજા, ડોક્ટર બદલવાની જરૂર નથી. એ તો એ વધારે પડતો ‘ નરવત્સ ’ થઈ ગયો છે તેનું આ પરિણામ છે. જ્યાં કું સવારે ડોક્ટરને પૂછી લેઈશ, તમે ચિંતા ન કરશો. જાન સુખ જાન. કું અને ચન્દ્ર બન્ને બેઠાં બેઠાં, ” ત્રિલોક કરજાને સ્વાભાવિક સાંત્વણા આપી.

“ કું એક વાત કહું ” કું પથુ ત્રિલોકભાષ, ઈશ્વર મને વિધવા કરવામાં સાર નહિ કાઢે. તમે નથી જાણતા એની લીલાની રીત. પથુ મારી શ્વા, એમ બે એમ નથી. કું તમે કહો તો લખા આપું કે દિવસો લાગશે પથુ એ સાળ જરૂર થશે. મારું અંતઃકરણ સાફી પુરે છે ને ? પછી કું ડોક્ટરનું મ શીઠ્ઠીરિતે માનું ! ” કરજા એ પોતાના અંતરનું મંથન પ્રગટ કર્યું.

હાંનિ ભેરથી ખાંસી ચડી એટલે બન્ને અંદર અર્ધા ખાંસી એાછી થતાં ગજરામથુ પાછી સર થઈ. શ્વાસ રંધાવા મડિગો. આ વખતે હાથપગનું પથુ જરા બેઠાવા મડિયા. અગિયો પાછી ફરી ગઈ. ગજરામથી અરાજ આપમેળે જોગમળી ગયો. અમળીએ વાંકી થઈ ગઈ. ત્રિલોકે ડોક્ટરે આપેલી દવા પાછી જનરજરતીથી ફાંત પહોંચા કરીને ઉતારાવી, કરજાએ હાતી પર અને ચન્દ્રનાથે પગને તળીએ માલીસ કરવા માંડી. વાતાવરણ પાછું મુલુન બમથી ઘેરાઈને બધાને બધી ગઈ.

થોડી વારે હાંનિ કંઈક સ્વસ્થતા આવી. અવાજ પ્રવળ કરીને બહાર આવ્યો, “ કરજા, તેં ઈશ્વર પાસે મારી છંદગી પાછી માગી લીધી ? ”

“ મારો ઈશ્વર તમને મારી પાસેથી લઈ લે એટલો દૂર અને નિર્દય નથી. એને જ્ઞાન છે કે પછી કરજાનું જગતમાં કંઈ નથી. તમે જરા દિવંમત રાજો. એ બધાં રહી વાની જ કરશે. તમે જરા જરા વારમાં આંસુ પાડો અને ચરારાઈ જાવ, જોડા જોડા વિચારો કરો એટલે આવી ગજરામથુ થાય છે, તમે જરા દિવંમત રાજો ને ! કેમ ત્રિલોકભાષ, ડો. નહોતા કહેતા કે દમણાં દમણાં ભુંડું લાંગણીવાળા થઈ ગયા છે ? ” કરજાએ પોતાની અસ્વસ્થતા ઘણીને કેમ કરીને આટલું બધું કહ્યું એ તો એ અને એનો ઈશ્વર જ જાણે. સીમાં કુંમી રહેલું માનવ કેટલું બહાદુર નિડર અને વસલ હોય છે ! આપજોગના રસાવત્તી આપવાતિક તપ કરીને કોમળ સ્ત્રોતવમાંથી સિદ્ધ કરેલું માનવ આપીને સીએ સંસારને સ્વર્ગ બનાવ્યું છે. માનવ વિનાનો સંસાર કરે તો ખરા !

ધીરે ધીરે હાંનિ આંખ મળી.

૪

પાંચ વર્ષે આજે પાંડો અખ્યાતમાં ઉત્સાહનો રંગ જામ્યો છે. આજે તો બિહામત ઉપરાંત વચમાં એક ગાલીની બેઠક કરવામાં આવી છે. મગદળ અને કમ્બેસની

વચ્ચે જુડીજુડી યાગીઓ અને રક્ષાગીમાં વિવિધ વાદીઓ પીરસાય છે. પાછળના ચોક્કમાં નાના હોકરાઓ આમ્રસહીમનો સંચો ચલાવવાની દગીશ કરી રહ્યા છે. આને તો સહેમના બોળ પણ થોડા માણસો આવ્યા છે.

સમય થયો એટલે ડૉ. દલેદી નારી દીકરી સીમતીએ કેકિકા જેવા કંઈ પ્રાર્થના કરી. થોડેન્દે ડૉ. દલેદે પ્રમુખસ્થાન લેવાની વિનંતિ કરી અને ડૉ. ધરપ્રભાદે અનુમોદન આપ્યું. પ્રમુખે કુંકમાં જ પડાવ્યું:

“ બાઈઓ, તમે સૌ જાણો છો કે આપણા ગિરીદાસાઈ આને પાંચ વર્ષે આપણી વચ્ચે પાછા આયા છે. લંડન યુનિવર્સિટીથી એમ. એ. with education ની પરીક્ષા એમણે પહેલા વર્ષમાં પહેલે નંબરે પસાર કરી તેને માટે યુનિવર્સિટીએ એમને સુવર્ણચન્દ્ર આપીને, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીએ એમને ધૌસીમને પ્રથમ પદવિની ચળીને B. Littની ડીગ્રી આપીને એમનું મહુમાન કયું છે. વળી બહોં આરતા જ આપણા પ્રાંતની નેશનલ કોલેજે એમને પ્રિન્સીપાલ તરીકે ઝડપી લીધા છે. આપણે માટે અને સમસ્ત યુજસાત માટે ગિરીદાસાઈની આ તેજસ્વી પ્રતિભા એ ગૌરવ છે. વળી એમણે તો છેલ્લા ૭ માસ સોવિયેટ રશિયામાં પણ ભ્રમણ કરીને ત્યાંના શિક્ષણનાં સ્થાનો અને પદ્ધતિનો અભ્યાસ કર્યો છે. એમના નેતૃત્વ નીચે આપણી આ એકની એક કોલેજ એનું રાષ્ટ્રીય સ્તરે સિદ્ધ કરશે એમાં શંક નથી. ઉપરાંત એક પ્રુથાચખર તો એ છે કે એમણે યુજસાતમાં અમલ્ય અસ્પૃશ્ય અને નીચ

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરોગીતા, ધુરંદતા અને સુખની મુંદરતા અવશ્યક છે અને તે ચેતવવા તેમજ સાચવવા દુધ ઘસ એક અગત્યની જરૂરીઆત છે—

આર્યન દુધ ધ્રુવોનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. ધારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર ચોન્દ્રબોલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેદાં મજબૂત કરવાની ચક્ષિત ધરાવે છે. તેના ક્રીટલ ઉંચી કક્ષાના—સ્ટિલિસાયપક—અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠ આના.

આર્યન ધ્રુવ. કંપની. ૩૬ હમામ સ્ટ્રીટ, સુબર.

ગણતા વિભાગમાં વિદ્યાર્થીદ્વારા શિક્ષણ પ્રચારની નવી યોજના ઘડીને આગેવાનેને આપી છે. એટલે હાલ દુરત દોલેજમાં તે એમણે ત્રણ જ વર્ષની બહિષ્કારી આપી છે. પછી તે એ એમની યોજનાની પાછળ જ ચોતાને બધી વખત અને શક્તિ ખર્ચવાનાં છે. એમની યોજનાનો જો જરાબર અમલ થશે, સાચો સાથ અને માણસો મળશે તો બાર વર્ષમાં આપણા પ્રાંતની નીરક્ષરતા ટળી જશે. મારા તરફથી અને અખાડાના ભાઈઓ તરફથી હું 'ગિરીસલાખનું' ભાવળીનું સ્વાગત કરીને એમને અંતરના અભિનંદન આપું છું."

બીજા ત્રણ માર આગેવાન શહેરીઓએ પણ ગિરીસની શક્તિ અને પ્રતિભાનાં વખાણ કર્યોં. છેવટે ગિરીશ કૃતઃ બાવે સીને મીઠા ઉત્તર વાળ્યો અને વડિમાતરમના ગીત સાથે સન્માન સભા પુરી થઈ. સૌ નાસ્તો લેવા હાજરા.

"ગિરીશ ! સાત વર્ષ પહેલાંની આ મુરખીની વિદાય સભા તને સાંભરે છે ?" અંદ્રનાથે વાતાવરણને નાસ્તાને અનુકૂળ બનાવવા માંડ્યું.

"અને પેલી ધ્રુવરની ચર્ચા પણ સાંભરે છે," ગિરીશ એવા જ ભાવે ઉત્તર વાળ્યો.

"રશિયામાં તો નાસ્તિકવાદીઓના રીતચર્યા મંડળા છે નહિ, ગિરીશ ?" ડ. દવેએ જરા અંબીરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

"હા, ત્યાં તો હવે ધીરે ધીરે churches ને તાજાં ફેલાતાં જાય છે. સરકાર વાતાવરણ જ એવું ઉભું કરે છે કે લોકો આપમેળે church બંધ કરી એવી આગળી લાંબને સરકાર પાસે જાય છે," ગિરીશ એક તવા સમાચાર આપ્યા.

"એટલે અધારે રશિયામાં બીલકુલ church જ નથી ?" અંદ્રનાથે પેંચને આપો ને આપો મોઢામાં મુઠી ટીપો અને સૌ હસી પડ્યા.

"ના, એમ તો હજી છે. જે વિભાગમાં church રખાયું હોય ત્યાં સરકાર નહિ રાખવાનો દુશ્મન નથી કરતી પણ churchનો ખર્ચ, એની સંભાળની જવાબદારી અને એને અંજોની રચનાતા, વ્યવસ્થા વગેરે બધું કામ એક જવાબદાર સમિતિ કરવા કબુલ થાય તો સરકાર જરાય વધી નથી લેવાતી. પણ આનું પરિણામ એ આવે છે કે દેશમાં ઉમ થતા જતા નાસ્તિકતાના વાતાવરણને લાંબને અને ધર્મ એ દેશ સાચવવાનો એક કિમિયો છે એવી હક અને વ્યાપક થતી જતી માન્યતાને લાંબને Church બંધ જ થતાં જાય છે. અત્યારે તો આંગળીને વેટે ગણાય એટલા મોરડા અને લેવીનગાડાંમાં રવા છે." ગિરીશ વિસ્તારથી રશિયાની નાસ્તિકતાનું વર્ણન કર્યું.

"પણ ડૉ કોઈ નાસ્તિકના મંડળમાં જન્મ આવ્યો કે નહિ, કે કોઈ નાસ્તિકની સાથે ચર્ચા કરી કે નહિ ?" ડૉક્ટર દવેએ બીજા પ્રશ્ન કર્યો.

"તો દિકરી, કોઈ નાસ્તિકની વાત તો કરો કે એને કેમ નાસ્તિક થવું પડ્યું ? અહીં દિંદમાં તો બધા કંઈ પણ કારણ વિના નાસ્તિક થઈ ગયા છે. ત્યાં એવું શુદ્ધાદિયું આવું તો નથી ને ?" અંદ્રનાથે વાતાવરણને રમુજ રાખવાનો ચોતાનો સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવર્તન કર્યો.

"એ નાસ્તિકના મંડળમાં તો એક સિવર વર્ષની ડોસીની કથા ખૂબ મજાની છે. મને તો એણે ખૂબ આપીલ કરી," ગિરીશ અંદ્રનાથની સાથે જોયું.

“ તો આવો મેશને, કહી નાખો. હવે પટ્ટેડાં આ એક ચુકાવનાં છું અને આ એક કેળું ખાઈ જવું. પછી જસ અવાજ એખારીને કહેવા મળે. ” ચંદનાથનો સ્મુલ સ્વભાવ સો બદલુતા દર્શા. એટલે એણે આપેલી બંને વસ્તુઓને પુરી કરીને મિત્રીશી કહ્યું :

“ મેલકામાં નાસ્તિકોના એક મંડળમાં મને લાઇ ગયા ત્યારે મેં મારા સાથીદાર રસિકન પ્રેક્ષકને પુછ્યું કે તું મને એવા કોઈ નાસ્તિકનો ભેટો કરાવ કે જેને નાસ્તિક ચવાનું કંઈ અનુભવજન્ય કારણ હોય. એટલે એ મને એક યોસી પાસે લઇ ગયો. એ ડોસી છોકરાઓ માટે નીકળતા એક અડવાડિકના તંત્રી તરીકે કામ કરતી હતી. કહેવામાં આવ્યું કે લગભગ આઠાર કલાક એ ડોસી કામ કરે છે, આઠ કલાક પચનું અને દસ કલાક ભુલભુલો બાજ મંદિરો તપાસવાનું. મારી આજખાણ કરાવી એટલે મેં તરત જ સીંજું પુછ્યું, “ તમે કેમ નાસ્તિક થયાં ? ”

“ કું ? ” પેલી ડોસીએ ઉઠેરા સામે પ્રશ્ન કરીને મારી તરફ જલ્દી કું જમાવર દોડી એવી કોટ્ટકસરી દિધી એણે અને પછી કહેવા માંડ્યું.

“ બાવીસ વરસની ઉંમરે કું એક લેક્ટેન્ડને પરણી હતી. મારા માબાપ ગાર્ડનાં છુનાં દરખારી હતાં. એટલે અમારા ઘરમાં અખીરી વાતવરણ હતું. પરણ્યા પછી ગાર વરસમાં મને દસ છોકરાં થયાં. દરમિયાન મારા પતિએ ઘરાબને પેતાનો સાચો જવાબી લીધો હતો. ૨૪ કલાકમાં એક કલાક પછી એનો નહિ જતો દોષ બ્યારે એ ચોંટા ન પીતો હોય. પાણીની જેમ એણે દારૂ પીવા માંડ્યો. ઘરાબી હોવાને કારણે છોકરામાં અનિયમિતતા થવા માંડી એટલે સ્થાયી એને રજા મળી. પછી નોકરીની વાત નહિ, પૈસા નહિ અને ઘરાબ તો જેમજેમ. એટલે મારા પૈસા, શેકું ગરેરાત બધું જ મારી પાસેથી મારીને પુઁચવી ગયો અને ઘરાબમાં દોખી રહ્યું. ઘરાબ પીને આવે અને પેટ ભરીને મને માર મારે. મારા આપની પાસે પૈસા લાઇ આવવાનું કહે. પછી તો એણે પૈસા ખાતર છોકરાં મારવા માંડ્યા અને મને ચીડવવા માંડી. કું બાપ પાસે જતાં, રડતી અને પૈસા લાવવી એમ કરતાં કરતાં બીજાં બાર વરસ મુશ્કેલીએ ગયાં. ત્યાં વળી એક દોષેલમાં એને સંરહાતની જગ્યા મળી. પછી એટલા પૈસા મળતાં તે બધાનો દારૂ પી જતો અને ઘેર આવતીને એનો માર પીટ તો આવ્યું જ હોય. ત્યાર બાદ સોજ વરસ સુધી આ સંસારમાં મારે મારે નરક ઉતારાને એ મરી ગયો. મારા પરિશ્રીન છુલનાં એ સ્થળેસ વડે એ કેમ કહ્યું છે એ કું જ નાહ્યું કું. માબાપ ખાર્મિક હતાં. એટલે મારા ઉપર ધર્મની સગવડ બાપ હતી. છુલની પવિત્રતામાં કું માનતી. એટલે રડી રડીને, બેગા જાવરીને, આગા દિવે મેં બચવાની પ્રાર્થના કરી. મને અજર હતી કે સાચા પવિત્ર માણસોને બચવાનું કુબ નથી દેતો. પછી આ તો એનાથી ઉધું જ બનતું હતું. જેમ જેમ કું વધારે રડતી, વિશ દુઃખવતી અને મરણિયો પ્રવળ કરીને પવિત્ર રડીને પ્રાર્થના કરતી તેમ તેમ મારું કુબ વધતું જતું હતું. એક દિવસ મને એ નાલાયક ઈશ્વર ઉપર નિરુદ્ધર છુલ્યો. મગામોના કોમ તોડીને નાંખી દીધા. જે ઈશ્વર કુખીએનો નથી તે ઈશ્વર દોષ તોય આ માણસજનને મટ નકામો છે. એને માનને કે પુછને કું કરતું ? જમ. આ મારી નાસ્તિકતાના મૂળની કથા છે.”

" Thank you sincerely " કહીને અમે છુટા પડ્યા.

થોડી વાર તો ગંગેશ વાતાવરણ હપાઈ રહ્યું. ડૉ. દવે કંઈક બોલવા ગતા દતા પછુ ચંદનાચને એ વાતાવરણ નાસ્તાને પ્રતિકૂળ લાગ્યું. એરથે એણે જ પહેલું બોલ તોડ્યું, " ખરી મારી બેટી એ ડેસી, હાલે કરી એણે, એરી એક ને દિંદ આવી આવે તો આ આરિનક દિંદના બાર વાગી આવ, " કહીને એણે છુટી છુટી ચીજો દેરકને આપવા માંડી.

છેવટે અહા આવી. વાતોનો વિષય પછુ બદલાયો. લોકોએ ધીરે ધીરે નિઃશ્વ લેવા માંડી, પરસ્પર દિશામુલકના વિધિ થયા, આધરક્ષીમર્તા રક્ષાળી અને ચમચના ચવાળે ને છોકરાંએ વાતાવરણને ચમકવી મુક્યું. છેવટ એ ડૉ. દવે અને ગિરીશ પછુ નીકળ્યા.

ગિરીશને વગવાનો રસ્તો આબો અને એ છુટો પડવા જતો હતો ત્યાં ડૉ. દવેએ કહ્યું, "આહને ગિરીશ, ઘેર, આને આપણે સાથે જમીશું, કરણને પછુ છું મગ્યો નથી."

" હાલે, " ગિરીશ સંમતિ આપીને સાથે ચાલવા માંડ્યું.

" ગિરીશ, આપણા વેદના અધિઓ જગરા શુદ્ધિમાન, " ડોક્ટરે અંદરની સ્વસ્થતા સુચવતી વાત કરી.

" કેમ ? " ગિરીશે આગર બાલે કહ્યું.

ધમિરની કલ્પના દુનિયામાં પ્રુકીને, અથવા માણસની સામે ધમિરનો આદર્શ મુકીને એમણે અમુર્તતિવાદની એરી theory મુકી છે કે સનાતન કાળથી માણસ ધમિર ધમિર કરતો આબો છે, ધમિર થવાના પ્રયત્નો કરતો આબો છે અને હજુ કયે જન્મ છે. બિઆરાની મજલ હજુ પૂરી નથી થઈ, ડોક્ટરે પોતાની અસ્વસ્થતાસૂચક બીજી વાત કહી.

ગિરીશ સદજ બાલે જવાબ આપ્યો, " એમાં શું બોલું છે ? માનવનો વિકાસ તો સંધાય છે. માનવના સમુદાંતિ તો સાથે છે. ધમિરનો કાયદો હોત નહિ તો માણસની શુદ્ધિ શુભે મરી જત. ધમિર છે કે નહિ એના વિવાદમાં તો આ બધા તત્ત્વરાની જીવે છે. બધી શ્રીજસરીમાંથી એ ઇશ્વરનું તત્ત્વ કાઢી લેવો, પછી શુભો શું રહે છે તે,

" પછુ આવી અદ્ભુત કલ્પનાની શોધ કરનાર ને શુદ્ધિ હોય તો એવી સમર્થ શુદ્ધિ ઉપર પોતાનું પ્રચુર સિદ્ધ કરનાર આંતરરણુ કેટલું મોડું જીવનમગ્ન કહેવાય ? "

" કહેવાય જ ને, કારણ કે શુદ્ધિ કામ નથી કરતી ત્યારે માણસ મુરખ કહેવાય છે, પછુ આંતરરણુ કામ નથી કરતું ત્યારે માણસ મૃત્યુ પામે છે, " ગિરીશે સારી વાત કહી.

ડૉ. દવેએ ચમકીને ઉંચું નેણું. સામેના અંજલામાંથી દિલીપ દેડતો દેડતો આવતો પોતાના પિતાને આગી પડ્યો હતો.

" જોડો ! આને તો કંઈ ગિરીશબાઈ આવ્યા ? " કરણનો મોકો કંઈ દૃઢી ઉઠ્યો.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ હવેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમકાલિન મારે મારે મોકલવાયન થઈ પડ્યું છે. x x x”

—મહાત્મા ગાંધીજી

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” પ્રકાશ અને ચિંતનથી ભરેલો અને કલાના અસ્મિત્વનું સંપૂર્ણ પ્રતિનિધિ પાડતો ઉત્તમ કૃત્ય છે. શ્રીમુત મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને જે પરતુને તેણે રૂપથી તેને સ્પષ્ટ બતાવતી તેમની કૃતિઓ, અને રૂપ રૂપરૂપમાં આ કૃતિમાં છે કલાને બિજાબનાર-ભારતી જેવા મારે નહીં પણ-બીજા કલાને આકર્ષક પદાર્થો બેવી બાબતો જે છે કે આદરે અચામ પરિણમ તેમજ લીધે છે, અને તે પણ જેવાની રીવાજો પાછળ અને અકલ્પ્ય શારીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

પરંતુ આ કૃતિનું આકર્ષક તો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ દિનના ઇતિહાસ ઉપર સંબંધિત રાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કૃતિમાં વિસ્તારથી અને સુલભ રીતે છે. x x x”

—આચાર્યશ્રી આનંદરાવેર હુવ,

પ્રો. વાણસ માનસિકર, મનારસ દિનુ વિદ્યાપીઠ.

“આ કૃત્ય સાહિત્યઇતિહાસના માત્ર પ્રારંભિક કૃત્ય જેવો નથી. એનું હોય વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમ જ અધોચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિશિષ્ટ કરવા મારે જે તકરૂરથી વિદ્યાર્થી જરૂર છે તેની પાસના કલામાં છે, કારણ કે તેમજે જાનને પહેલે સરખ દોષમાં આવેલો છે. એને એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે. x x x”

શ્રી. મુનશીના કૃતિના અર્થ ગુણ એ છે કે એમજે પૂરાપણ સમય સાહિત્યકારનો અને તેમની કલા-ભીમાંસાને ઉઠાવવામાં આવેલો છે, અને તેથી જ તેણે ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું અર્થ મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના કલાના સ્વાભાવિકતાનું ન્યાય પરીક્ષા કરી શકે એમ છે. ત્યાં તે અને સ્વિકૃત અને સર્વજનિય નહોતું છે. અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું કાલ કરાવતો આમણિત્વ અને સ્વતંત્રતાની તેની અપૂર્વતાએ પણ ન થતાં કરવામાં કલાને જે જીત કરાવી છે, તે મારે ગુજરાત કલાનું અર્થ ન જણી છે.

—ડૉ. એ. બેરીડલ કીચ, ડી. સી. એલ.,

મુનીવર્સિટી બોર્ડ એડિનબરો.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લવાજમ :

દિ'હર્મા : રૂ. ૬-૮-૦

પરદેશ શીર્ષોંગ લીદ.

તંત્રી :

ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કય રીતે લાત પાડે છે ?

- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિંગી ચિત્રાં આપે છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસલહાનું માટે શ્રુતસિલ્પ છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને લીપોત્સવી અંક મળે હજારો લોકો દર વખતે રાદ બુધે છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમરગર્ગના સાહિત્યને સુમેળ સાધે છે.
- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાય-ચુરાધૃત નવલકથા આલોકને ભેદ તરીકે આપે છે.
- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે સેજના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસમાળ દર મારો લગાવે ત્યાં પહોંચાડે છે.
- 'શારદા' બાર વર્ષથી પ્રગટ ચાલે છે. તમે જેના માલક ચલા હરો જ. ન ચલા હો તો તો નીચેના કાપપણ સ્થળે આવજો આવજ અખર આપો એટલે 'શારદા' ચર ચરો.

તંત્રી : 'શારદા' કોરવાડ (કાઠિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. શેઠની કંપની. શુકરોલસ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

[નવ્ય મોહનનાથ : પુરુષ સંધ્યાન ૪. ૫૨૧થી]

એમનું દેખું આસાનનું આરતી પાઠી વાટ જોઈ રહ્યું.

તાનકડી ચોલા એવું પરિધાને વસ્ત્રાભૂષણ કાઢી, નીચું મોં કરી બેઠી હતી. એનું હાથ કડી ધમક્યું ન હતું એવું જોઈથી ધમક્યું હતું, અને તેના કાનમાં યુગ્મજાતવ્યો તાલ ધરતા હતા.

તેણે સર્વદાને અવાજ સાંભળ્યો. અને 'હા' કહેતાં સાંભળી ને ધરધરતા પડે તે જોઈ, કેમ પણ ઉપડી? દુલ્લ ને અભિનયને એક પ્રકાર તેને પાલ નહોતો-કેમ દુલ્લ થયો? અગ્નિ અગ્નાદી પાકો આવ્યો હતો.

પણ તેના દેહને તળીએ મલા હતી તેના મોહનનાથે તેને કડી છોડી નહોતી, અને એ તો અત્યારે સામે હતો. તેણે પિંડો સામે જોયું-આ હતા-હાનુરાહજી-તેના દેવ-તેના પ્રાણ-તેનાં તામ. તે પ્રજિજાત કરી રહી.

મનમોહી શબ્દ સંભળાયા: " સર્વદાને પડે ભાંગે. "

" જરૂર. " તેના પગમાં જોર આવ્યું. તે મધ ને સર્વદાને પડે ભાંગી. મહાપિ-પતિ હાથ ને આશીર્વાદ લીધો...ને અત્યારે યત્ના તારાઓ, મુખરતી સાગર, ને પથરીયાની કોટે પથવાર તેમના રમરજુપટ પર કરી તરી આવ્યા.

ચોલા છોડી, સર્વદાની પાસે બેઠેલા સિવરાશિને તેણે જોયા, પાસે બેઠેલાં ને અપરિચિત મુવેનની રસમરી અગ્નિ ચોલાને ટગર ટગર ભોળી ભાળી, અને તે પાછી ખસી-કૂદી; અને સભ્યમંડપની વચ્ચે, રત્નભક્તિ રીયાવલીઓના કીમુલીમનેહર પ્રકાશમાં, ઉપરનું વસ્ત્ર ફેરવી કાઢી, તેના પોલા હાથ વચ્ચે એવું કમળમાંથી ઉદ્ભવેલી નારાયણી સરખી તે જોઈ. પ્રેમકમળ, મુખ ને અભેદ ભોળ રહ્યો. મોહન કદાચિત્ત, વ્યુરે દોહતા પગ પર-એનેરી જરીયા થઈ અગ્નિયા અગ્નિમાર્ગથી ચમકી મેળામાંથી-કાઢી સુંદર મંદિરમાંથી અરજીન સિંચર નીકળે તેમ-તાલુક કમર, મોરચા પેટ, હીરામાં વચકમનું અભરૂઆતું રતનમંડળ, આછી જુરી નસેની રેખાઓમાંથી દોહતી રેખ, ગાંધકાંડું સુંવળું અનેહર મુખ નીકળ્યું. એના મુખમાં પાચિંદ સુંકરીની અપૂર્વ, રેખાઓ નહોતી, ફેરીઓની કામ્યતા નહોતી, નહીં અગ્નિમાર્ગની માત્ર સુરમારતા નહોતી.

સેરેન્દ્ર
કીર્તીચંદ્ર

પાકા રંગની ગેરંટી

સુધા
કપાલ

પ્રાચીન તથા અર્વાચીન કલામય છાપકામ માટે
આ શીરનામું નોંધી લ્યો.

ગુજરાત કાઉન્સ અને પ્રીન્સિપલ વર્કસ.
૧૩, થાપી મલ્લી, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ ૨.

સુવરાષ્ટ્ર તથા
રેલ્વે સાડીઓ
અર્ધજ રંગના
તથા છપાના.

મારખાનું:—

ગુજરાત કાઉન્સ અને પ્રીન્સિપલ વર્કસ.
મેનેજીંગ સીનેમા પાસે, ગીરનાથ, મુંબઈ, ૪

એ તો કાઠ સુખમ સ્વનમાં પેલકવાર જ નીકળેલું, નવમંજરીઓનું ઘડયું મધુર નિર્દોષતાના સત્વ સંરખું બાથ વસંતનું ઝુંપ હવું.

પણ ચૌલાને એના રૂપનું જરા ચ લાન નહોતું. આસપાસની મેદની હતી કે નહીં તેની પણ તેને રૂપટ ખમર ન હતી.

તેની આંખ તો કરી હતી-દૂર-એના સોમનાથના લિંગ પર-એને રીઝવા આટઆટલાં વર્ષો એણે એકાદ ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરી હતી તે એના શુવનકાર પર. હો, બોળાં સંજુ એની વાદ જ્ઞેતા હતા; એનું નૃત્ય એવા અધિરા બન્યા હતા, એને શાખાશી આપવા તત્પર હતા. તરત એના પગમાં એતન આબું. ઝાંઝરને અવિરત ઝમકારે, વેગે સરતી સરિતાની માફક, તે સીધી મર્જકાર સુધી આવી ને મુઠંગનો ટેકા ચરુ થયો.

ચૌલાની નસોમાં રુધિરે વેગ પડ્યો. એ ચૌલા નહોતી-પર્વતકન્યા હતી; આ સોમનાથનું મંદિર ન હતું-નગાધિરાજ દિમાલય હતો. આ લિંગ નહોતું-તપશ્ચર્યામાં નિમગ્ન એવા એના પ્રાણ હતા. પાર્વતીરૂપે તે પૂજન કરી રહી; તેના પમ, તેના હાથ, તેની ઠેક, તેની ડોક પૂજન કરતી પાર્વતીને ભાવ ખતાવી રહ્યાં. એના મુખ પર મેલી ભોળી પૂજનશિલ્પિની બાવ હતો. એની આંખો આંતર, વિહ્વલ, ભક્તિ-બાની હતી. તેણે ઉભા રહીને, બેસીને, નખી નખીને પૂજન કર્યું; હાંચના અભિનય વડે એણે સુવાચન નાખ્યા; જગમે હાથે પુષ્પો ચઢાવ્યા; તેના આખા અંગમરોડોમાંથી સંજુ રીઝવાનો તલસાદ નીકળી રહ્યો.

પૂજનશિલ્પી યાત્રી, પગ સિધિલ થયા. હાથોમાં સિધિલતા દેખાઈ. મુખ પર ખિન્નતા આવી, સંગીત મંદ થયું-તાલનો ટેકા ધીમા પડ્યો. તેના મુખ પર ધીમે ધીમે ઉત્સાહ અદૃષ્ટ થયો. દયામણાપણું આવડું ગયું. આંખો નિરાચાર થવા લાગી.

ચૌલા અભિનય નહોતી કરતી. પાર્વતીએ તપ કર્યું હતું તેણે જ તેણે કર્યું હતું, અને હવે તે સંજુ રીઝવા બેઠી હતી. ને ન રીઝે તો ? અંતરના બાવે તેના નૃત્યને સ્વાનુભવાલંબી કરી મુક્યું.

તરત તેના બાવ ખદલાયો. ક્રમદેવને તેણે અવરતો જ્ઞેયો. તેના મુખ પર હોંસ આવી, અભિનયોમાં એતન આબું. પગના ટેકા ધીમા પણ આશાભર્યા થયા. ધીમે ધીમે સરતા પગો આશાભર્યા તાલે નર્તી રહ્યા.

તે ચગતી; આશાકરી-તેનું અશ્વ અંગ વાંકું વચ્ચું, તેના વિહ્વલ નયનો જ્ઞેષ્ટ રહ્યાં-ને ધીમે ધીમે તે પાછી ફરી. ક્રમદેવનું સર સંજુને વાંકું, ને કાઠ ભરી, નયનોમાં પ્રાણ પુરી-કમકતી, જરા સરમાતી, જરા મર્ચમાં સંજુ પાસે આવી. ચૌલાએ લિંગ સામું જોયું-અને લાગ્યું કે સંજુ મનાયા.

પાછળ ઉભેલી જ નર્તકીએએ ગીટે સરદે મંદાદેવજીની વાણી ઉચ્ચારી:

કિં મુલં કિં શશંકમ્ કિં જેને ચોટપલેષ કિમ્ ।

નુકુદયૌ ધનુવી ચેતે કંદર્પસ્ય મદારમનઃ ॥

અધરઃ કિં ચ પિંચ કિં કિં માસા શુકલચુકા ।

કિં સ્વરઃ કોકિલાલાપઃ કિં પ્રણયં વાપ્ય, નેદિકા ॥^૧

પાવંતી વિરહવિવેકઃ પશુ ખેંચની ને સરમાગ પાછી હતી. નિતમ્બ વાસાક્ષતી વિજયની મસ્તી હાખવવા સાથાં, મંદહાસ્યે ને સમંજસ મુખે, ઉપરજુથી સ્તન મંડળ સંતાડતી સંતાડતી, ધીમે, સંકાપતે પડે, મરંધા કમકર્તા પાછા પમર્યા બસતી તે પાછી હતી.

તે ફરી અમલી-અભસાહ-ને ચંબી.

નતકીએએ ચાપુંઃ

કિં જાતે પરિતે વિષ્ણુ કિમહં મોહમાગતઃ ।

કામ્યન વિદ્યુતઘાપ્ય મૂળ્યાપિ પ્રમુરીશ્વરઃ ॥

ફેજરોહં વયીચ્છેયં પરાંગસ્વર્ગનં જ્ઞાતુ ।

તદ્દિં કોડ્યવ્યોડ્ગ્રમાઃ ક્ષુભઃ કિં કિં નેચ કરિષ્યતિ ॥^૨

સરંચથી ન રહેપણું ને તેણે પાછળની કુંડે ઠેચ્યાથી.

પણં વેરાગ્યમાત્માપ્ય પર્વ્યેકાસાદનં ચ તત્ત્વ ।

વારણામાસ સર્વાત્મા પરેષઃ કિં પતેદિહ^૩ ॥

અને ચીલાનું શરીર કંપમાન થયું. તેણે કુપરામાં મહારાટ આપ્યો, અમલીત, તે અત્રિઅંશથી કાપવા ઘાગી.

..મન હણાયો. ને મિત્રના કુપુથી થેલી બનેલી પાવંતીએ વત્ત ને કુખમ્બવ હાથ કહન આરંભ્યું. પશુ સિવજ જતા રહ્યા અને મિત્રવિયોઅનું કહન વિરહનું બની ગયું. મુકજે પૂરકા થેય મંડપાં, ચીનમ્બ પમર્યા લયગાટ આપ્યો. તેણે હાથમાં હતી હતાણ ને અગિમાં આકંઠ. તે રડી, તે કહ્યો, ને આખરે ફેર પર નવનહંદ ફારી ખાન ફરવા ઘાગી. કુખમ્બવ સખત થયેલ કંઠારમાં સ્થિરતા આવી, અભિનયમાં તાવસીનું ગીરવ આપ્યું. અત્રિગાં કંપના બની. તેણે અભિનયે આસન વાગ્યું. અંશુસિમો વડે ખાનમુદા ફરી. નેચેને નાસિગમ ચાગી ધીમે ધીમે મેંદે પડતા મુદંજ બેડે ખાન આરંભ્યું. તે વિચાર મર્ધ-આનરજ થઈ...

...ને વહ આકાશ્ય અતિથિને સ્ત્રાસ કરચ્યો આવ રહ્યાંથી રહી. તેણે અભિનયે હાથ ધેયા, પદ વાળી પ્રજિપાન કર્યો, ઝાંઝને ઝમકારે સત્કાર કર્યાંઓ, ને એકવિતે આકાશ્યનાં વચન સાંભળી રહી.

૧. આ હું કુખ છે કે ભદ્ર ? આ હું નેચ છે કે કમળ ? આ હું મહાત્મા કમદેવનું પ્રતુભ છે કે ભુદિ ? આ હું અપર છે કે નિંજ ? આ હું નાસિગ છે કે પાપકની સાંચ ? આ હું સ્વર છે કે કોકિલનો આવાજ ? આ હું અપ છે કે સેવિશ ? —સિવપુરાણ .

૨. ઉપર અને પ્રજુ દોવા જતાં કાચાંબ બનીને ખાંડે હું માકે નાંન વિમિત બન્યું છે, અને હું હું મોકને વડ થયો છું ? ઉપર મિયા હું, પરાછીવા અવવને રપડ કરવા કમ્પક ત્યારે હું હું અસતાઈ ન હો ? હો ? હો જા.

૩. મેં રીતે વિરોધે પ્રાપ્ત થઈ, અર્ધમા કાંઈ હેઠ એકું કદિનખન રમ્યું. કેમ, ઉપર હું મોકમાં જો ? પડે જ નહીં.

ઇન્દ્રાદિલોકપાલાંશ દિત્વા શિયમનુમતા ।
 નૈતરસુર્ક દિ છોકેયુ ધિરુદ્ધ રશ્યતેડધુના ॥
 ક ત્વં કમલપત્રાક્ષી કાસી ચે ત્રિવિલોચનઃ ।
 શશાંકધદના ત્વં ચ પંચવક્ત્રઃ શિવસ્મૃતઃ ॥
 ઘેણી શિરસિ તે દિવ્યા સર્વિણીય વિભાસિતા ।
 જટાજૂટ શિયસ્યેવ પ્રસિદ્ધમ્પરિચક્ષતે ॥
 ચંદનં ચ ત્વદીયાંગે ચિતામસ્મ શિયસ્ય ચ ।
 ક દુક્કલં ત્વદીયં ચે શાંકરં ક ગજાજિનમ્ ॥
 ક સૂચનાતિ દિવ્યાનિ ક સર્પાર્દશાંકરસ્ય ચ ।^૪

પાર્વતીએ તિરસ્કાર કર્યો. ઝાંઝર ગુસ્સામાં મૂમકવા માંડ્યાં, તેના હાથના મરોડમાં ઉમટતા આવી. મુઠંગે પણ ગુસ્સામાં મળના કરી રહ્યું. ઉપ પાર્વતીની આંખમાંથી આંસુઓ ખસી પડ્યા. પગની હટાકાર કરી બસતી, ઝાંઝરથી તાલ દેતી તે ચારે તરફથી આક્રમણને ધરી રહી, બાજો વડે, બાવ વડે, મુઠંગો વડે એણે હુમલો કર્યો. મોઢું મઢાવી તે વાંકી રહીને—

યૌલા એકદમ બદલાઈ ગઈ. પ્રમદાન્વેષી સિવજી બાણજી મટી પોતાને ખરે સ્વરૂપે પ્રગટ થયા, મુઠંગમાં લાજનો મગસાટ સંભળાયો. લાજો અટક્યા.

યૌલાની આંખે પણ સિંગમાંથી સિવજી પ્રગટ થતા દેખાયા. ત્વં કરતાં તેની રજોમાં ઉત્સાહ વધતો જતો હતો. તેના દેખામાં અસ્પષ્ટ ઉત્સાહના પૂર આવતાં હતાં. ગતિ ને નાહની ઉછળતી સરિતામાં તણાતાં તેની કંપના આમળ સાક્ષાત્ સંજી આવી ઉભા-એના જીવનહાર !

તે ખંડુ સુધી મધ-જીવનનું લક્ષ્ય સાંપડ્યું હતું. એટલી જ તેને ખાતરી રહી. તેણે ત્વં ને અભિનયના સાજો વિચારી લીધો. તેનું નાક ફાટવા લાગ્યું—પ્રેમ પેલછા-થી તેની આંખો બાકુજ ને વિલાળ થઈ ગઈ.

પ્રણયવિહ્વલ પાર્વતીને સરજતાં તે પ્રણયવિહ્વલના વધુ બની ગઈ, પંચ નાચતાં નહોતા—ભૂમિને સ્પર્શ્યા વિના ઉડતા હતા. હાથો હટાકાર મરડાતા નહોતા—પણ સખત પવનમાં વળતી, ડાલતી, ધુન્ધાતી, વેતીઓ બની રહ્યા હતા. તેનું મુખ પ્રણયના સાર સમું, અલખ તેણે સંખલખડું.

તેણે ઉત્સાહમાં પ્રવેશિલ કરી. વપાળને કાટે વગાડાયો. સંજુધી આલિંગનથી તે હંડમાતથી રમી રહી. તે આલિંગનથી ક્યાંક ગઈ. સુખનથી યરમાઈ ગઈ.

^૪ ઇન્દ્રાદિ લોકપાલને ઊપાદાઈ નું સિન્ધને ઉપર છે એ નું તને પાંચ નેથી, માણુ જે લોક વિષે એ વિચાર દેખાય છે. વિચાર કેવી રીતે તે કું કું હું તે સોંચ. કમલપત્ર સરખાં નેવવાથી તે ક્યાં અને ત્રણ છે નેવ તેને એનાં સિવ ક્યાં ? ચંદ્ર સરખાં મુખવાળો છે ક્યાં અને પાંચ મુખવાળા સિવ ક્યાં ? તારા સિવ કેમના ક્યાં ? પણ કેમના વર્ણન કેમના સંક્રિતમાન વચન નહીં, બપોરે સિવના મરતક વપરનો જાણ્યો તે પ્રસિદ્ધ કહેવાય છે. તારા અંગ વિષે મંત્ર અને સિવના અંગના ચિતાની બરમ; તારું રેશમી વસ્ત્ર ક્યાં. સિવનું દસ્તિયર્ધરૂપ આગ્રહ વસ્ત્ર ક્યાં ? તારા દિવ્ય આમણુ ક્યાં, અને યજ્ઞના સર્પ ક્યાં ?

[અઠધે રસ્તે : પુરુષોદધાન ૫. ૫૧૪થી]

નારકના પડદા પાછળની સુષ્ટિની અને મોહિની હતી તેનાથી વધી. દોઝદોઝ; પડદા ને સીનરીયો ગોઠવતા મલુરો; ધાંધાધાંડ કરતા મુઝાંઝો; હાથમાં લટકતી દાડી પકડી, ધરણ પહેરવેશમાં સુસજ્જ લુચાનીઆઓ; રથોને પગમાં તરવાર બરાબ જાય તે બીજા બળો હાથે તેને ઉચ્છેદ કરતા રાજભૂમિયાઓ; પોતીયાનાં કહોટા મારી, રૂના કુચા વાળી કાંચળી પહેરી, અગ્નિમાં ગ્રેસના નિષ્ણાં કરી, દોરડીઓ જેવા કાળા વાળવાળા ઉધાગા મોટલા સાથે દોઝદોઝ કરતાં વિચિત્ર પ્રાણીઓ; આ બધાની સંપ્ટિ તે બધાને પશુ-બનાવવી બમરી યજ્ઞ પડે.

૮

આજ વર્ષોમાં દુમાની Three Musketeeers આદિ કથાવલિઓ મેં વાંચ્યાં માંડી. મારી અગ્નિ આગળ અમેરીકા આવીને ઉભી, સ્વાસ લેવાની પરવા કર્યા વિના હું આ કથાઓમાં કુબો, દારૂન્યા, આયોસ, મીઝારીયી માંડી બાલીવોન ને દ લા વીલીએર સુધી બધાનો પરિચય મેં કરી કરી કર્યો.

પશુ આ નવી સુષ્ટિની શોધ હું છુપી ન રાખી રાખ્યો. 'કહેવાનું' ન હોય તે સ્વર્ગ પશુ જોએછું શા કામનું ?

દલપતરામ ને હું સીયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં ચાર વાગે ઉઠતા, અને અધારા રસ્તાઓમાં યજ્ઞ ગામ બહાર એતરેમાં જતા. રસ્તે કોઈક જ મળે, કોઈક ધરમાંથી ધંદીના સુર સાથે કોઈ ઉલોગી ધરણી ગાતી હોય તે સંભળાય, અમે દરને દર જાંજો, ને કોઈ ઝાડ નીચે, તળાવ પર, કોઈ ટેકરી પર, એતરેમાં બેસીએ. કહેર બહાર, નદી પર અમે એકાંત રથો ટેકરીઓ ચોટી કાઢી હતી, ઉતાર ધ્રુવ શોધનારના મરંથી એ ટેકરીઓનો માલીકીદક અમારો છે એમ અમે માનતા. આ બધી વખત હું દુમાની કથાઓ, જેવી હું સમજતો હોઉં તેવી અને અને યાદ હોય તેમ, દલપતરામને કહેતો.

રાતે પાછું પારાયણ ચડું. મારાં બા, બહેનો કે બાણેને વાતો સાંભળવા તેવાર જ હોય એમને પશુ હું બધી વાત કહું-રસથી, મેં કોઈક જાણ્યો હું બૂલી જાઉં કે સાંભળનારાઓને રસ ન પડે એવું લાગે તો, હું થોડાવધતા સુધારાવધારા પશુ કરી દેતો. દુમાની કથાઓનો રસ કદી સુગતો નથી. આજે મારાં નાનાં છોકરાં દુમા વાંચી મારાં એંશી વર્ષનાં છુછમાને-અનેક વાર સાંભળેલી કથાઓ કરી વાર કહે, અને છુછમા પહેલાં સાંભળતાં તેવે જ રસે સાંભળે છે.

આ તો ગહેલા પ્રયત્નો. પાછી તો દર વર્ષે એ વર્ષે હું આ અને દુમાની બીજી બધી કથાઓ કરી કરી વાંચતો, ને મારાં કુટુંબીઓને કરી કરી કહેતો. અને કહેતાં ને મારા ઓતાદેને સાંભળતાં યાક નહોતો લાગતો. દુમાની સંપ્ટિ તો મારી જ યજ્ઞ ગઢ. ૧૯૨૪ માં મેં લુવ, વેરસાઇ ને ફેરિન્ડો જેવાં તે પખ એક અપરિચિત ગ્રેસકની દષ્ટિએ નદી, પશુ પોતાનાં પગે ધણે વર્ષે જેવા આવનાર પરવાસી તરીકે, એ બધા મદાલયો ને એનાં ઉલોગોમાં તો હું અનેક વાર ધુગ્યો હતો. દુમાએ સરજેલાં મારગોટમાં માંડી ને નેપોલીઅન સુધીના રવજનો એમાં રસ્તા મેં મારાં કથનાયમુએ કથારના જેવાં હતાં.

કુમા મારે મન એક નવજાગ્યાદાર નથી, મારી કાપનાસંધિનો એક વિખાતા છે. એનું અણુ મેં કદી નાકળુય નથી ક્યું. મેં કુમાની કથાઓનો અનુવાદ કર્યો, એની કલાનું અનુકરણ ક્યું એવી દીકરીઓ મારા પર યજ છે. એ દીકરીઓમાં રહેલું સત્ય કું સ્વીકારું છું. કથા સંપ્રવાની કલામાં કુમા મારો ગુરુ છે. નવો ચીતારો પોતાના ગુરુનાં અમર ચિત્રોની રેખા હાથમાં ઉતારી ચીતરતાં થીએ છે. નવો કવિ કાષ્ઠ કવિવસ્ત્રી સંસ્કૃતિ અને સન્દર્શિને સેવી સેવી, કાવ્યો જન્મતા યાજ છે. તેમ જ બાલપણથી કુમાની કલાની કક્ષિતએ મારામાં રહેલી કથાકારની કલાને સ્વરૂપ આપ્યું. તેજ આપ્યું. પ્રેરણા 'આપી' મેં કદી એને અનુવાદ કર્યો નથી. મેં પાવ કે વસ્તુનું અનુકરણ બન્યુંને ક્યું નથી, પણ કુમાની કલાનો અસર મારી કૃતિઓમાંથી તદ્દન કદી જાજ નથી.

આકાશમાં આકાશી કસોડી કરીએ; વસ્તુની સંસ્કૃતિ, સુઘડિતતા, કે વિવિધતાનું ધોરણ લાગ્યે. પાઓનું વૈરિષ્ઠ્ય ને જિવંતતા કલાનું અંગ બહીએ; વાર્તાલાપની ઝડા, સંયોદતા, ને નારવાનુરૂપતા સાદિતનું મુખ્ય તરજ માનીએ; પ્રશ્નનોની શંકાથી ને અજ્ઞાનતા નવજાગ્યાનો પ્રાણ મલિએ-તો કુમાની કલા કાષ્ઠ પણ સાદિતસ્વામીથી ઉતરતી નથી. અરબલિત રક્ષ પેદા કરવાની કક્ષિત, ને કથાનો આત્મા છે તેનું ધોરણ લાગ્યે તો જન્મસાદિતમાં કથાસંપ્રદાયે તાજ અલેકાક કુમાને જ પટ્ટાચી છાંડ્યે. અને આવા સાદિતસ્વામીની કલાની પરમ બોલિતમિથી મેં મારા બરદીરોઃ ચેતાવી મુખવાતના સાદિતમલિ જરા જ પ્રકાશ પાડ્યો એમ કોઈ માને તો મારું ક્યું કું સાર્થક થયું એમ જ માનીશ.

૯

૪. સ. ૧૯૦૦ થી પાણું રેસા પર તેજ આપ્યું. બાપાજી ડેપુટી કોમીટર થઈ પર આંજી આપ્યા; અનુભાષ કાષ્ઠ કોમીટરી રીઠાવર થઈ મેર આપ્યા.

સવારસાંજ સાસ ભોજ મળવા; આવજા લાગ્યા, મુનીસીપાલીટીએ રસ્તાએ સારા રાખી રીવામાં તેજ પુરજ મલિકું; મારે રસોડામાં ને મલેઆઓની દેમોડોઃ થવા લાગી. મેટાકાષ્ઠ ને રોજના મૂર્ત થઈ જર્મ. ન્યાતની પટલાઈમાં પણ અનુભાષ કાષ્ઠએ મેટાકાષ્ઠ નેડે જાત મજાતવા મલિયો.

એટલામાં બાપનીએ કુશળ આપ્યો. વાતરા તાણામાં કુશળ અરબ સ્વરૂપ થકું; અને એ બાપાજી તાણામાં હોવાથી એમને મણી દેહાદેક પડી. મને એ સમજનાં ને જ દરજ વાદ છે.

કુશળ નિવરણ મારે ને પતર્જા ભેજતાં હતા તેની મોઢસી કરવા હોઈ કમન કાર્યમાં આપ્યા. મેં એમને તે વખત જોય, અને એમના ચોરસલાં મુખની મારા પર હાંડી હાપ પડી.

એ સમયમાં બાપાજી નેડે બરમણી કાષ્ઠ કીટીકટમાં જગું નહીં કેમ તે વાદ નથી. એટલાર કું સાથે મારીનાં આરતો હજો. રસ્તામાં કે પાણું હડું. બાપાજીએ કહ્યું, " કુનુ ! મારા બોજામાં મારું મુઠી કે તો. "

" કેમ, બાપાજી ! "

“ તારે જોવા જેવું નથી. ”

“ હું આંખો મીચી દઉં છું, ” કહી મેં આંખ પર હાથ મુક્યા, પણ જિરાસા ન રહી તેથી આંખજોડો પહેળા રાખી એ ચી વસું છે તે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

અમારા ઘોડા આગમ સ્તંભોં બે ચાર બુદ્ધિ પડ્યાં હતાં, પહેલાં તો હું સમજ્યો નહીં, પછી બાકી થઈને માડી ગંધ એટલે ધોંધા ફરીને મેં જોયું... એક બીજું રાજ રેતો વચ્ચે પડ્યું હતું. અને બંને મરતાં મરતાં, હેલી પળે, તેણે પોતાના હાકરા ના રાખીને મોંએ લગાડી દાંત બર્ષાં હતાં ? હું પહેલાં ન સમજ્યો; પણ ગામ આંખ ત્યારે જોલીસ પટેલને યોગે ખસેડવાનો ફકમ કરતી વખતે બાપાજીએ કહ્યું ત્યારે મને સમજાયું કે માંએ મરતી વખતે પોતાના જાળકના રાજ વડે જુબ શમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો !

ફુકાળ ફુકાળ ચારે તરફ લેડો કહેવા હતા, પણ મેં જોયું કારમુ દર્શન કયું હતું; અને ક્યાં સુધી તે મને દેખાયા નહોતું.

બાપાજી વિવસ ને રાત ફુકાળ નિવારણના કામમાં મગ્યા રહેતા. બધીવાર સવારે ઘાંતા પહેલાં ઘોડા પર નત્ય. કેટલી બધી રાતના બા મને સુવાડી બાર ને બે વાંચા સુધી ચિંતાગુર વધેને એમના આવવાની વાદ જુએ.

એક દહાડે બાપાજી તાવ લઈને આવ્યા. મોઢું રાઠું થઈ ગયું હતું ને આંખ પર સોળે હતો. ખીજે દહાડે તાવ વધ્યો, સોળે છાતી પર ઉતરવા માંડ્યો, ને એમનું બાન જવા માંડ્યું. એમને કેં ચોપ લાગ્યો હતો. ડોક્ટરો પર ડોક્ટર આવ્યા કરતા પણ કેં દીધી લાગી નહીં. અમારી ચિંતાનો પાર રહ્યો હતો.

આખરે સીવીલ સર્જનને એ રોજને એરીસીપેલસનું નામ આપ્યું. બાપાજી તો બાન વગર પડ્યા હતા; કાંઈ વાર સનેપાતમાં તે લવતા. અજાન-બજાન એમનું નામ કનૈસ મીચી હતું-તરત આપરેલન કયું. કાંબા કાનની આસપાસ મોટો બીરો મુક્યો, ને પરના રેલા કાઢ્યા. થોડે દહાડે બીજી તરફ બીરો મુક્યો. જીવન ને મરણ વચ્ચે લગભગ મહીના સુધી બાપાજીએ ઝુલ્યા કયું.

માથુકા મુનથી મરવા પડ્યા હતા. અંગેજી ને દેશી અમલદાર બાંમ ને આતના ઝોળખીતા આવતા અને જતા. આજે જરો કે કાલે જરો એમ લામણું. બા, બહેનો ને હું ધરચર કાંપતા.

એક સંજના લાગુ કે હવે બાપાજી રાત નહીં કાઢે. બા બેડી બેડી આંસુ સારતી હતી. હું એક તરફ બેઠો બેઠો ઝુંઝળાતો હતો. લાકડી ડોહતા, અપંગ મોટા કાકા વર્ષોનાં વેરે વીસારે પાડી, નાના લાકડું મોં જોવા આવ્યા હતા. મોટાકાકા જેમ તેમ ખુશી પર બેઠા. એવાન બાપાજી સાથું જોવા કયું. એટલા વચર મને ખાસે લીધે. હું મળતાતો મળતો મળો ને એમના પગ વચ્ચે ઉભો રહ્યો. મારા માથા પર એને હાથ મુક્યો...ને મુરકો ખાધ છાતી દાદ રહી લીધું. અનુભવી, દુનીયાના આપેલ આ શ્રદ્ધ મોટાબાઈ, સ્વચ્છ છાતી, તે વખતે સ્નેહભર્યા વિશ્વક થઈ રહ્યા હતા.

ચૂકી વાર ગૃહ ને નાતની સીંચો આવવા લાગી. બપોરે રુખીના ધામે પગે

આખાં, એક ખુલ્લો, વગર ભેડે ભેડાં, ને ચાલી ચાલી એમના દેવામાં શું થઈ હતું તે કોણ કહી શકે ? રાત પડી, બા મંદિરમાં ગઈ. મેં માથું કુટરાની બપોરે અવાજ સંભળ્યો. એ શું છે તે સમજું તે પહેલાં મારી મોઢી બહેનો મંદિરમાં હોડી ગઈ. મહાદેવજી આગળ માથું ધુકી મારી બા પ્રાર્થના કરી કે ખતિ પહેલાં હાથ તેને કેમ લઈ લેના નથી.

એ બપોરે રાત હતી, મારી બહેનો એક પછી એક મહાદેવજી આગળ જઈ વીતની આવી કે બાપાજીને બચાવો ને તેને બાદે અમને લઈ લો. પોતપોતાનામાં ભેનો વાત કરતી હતી તેથી મેં બચ્યું.

અમે શોકનાં માખી વિચનખાનામાં બાપાજી પાસે ભેડી રહ્યાં. એ તો નેજાન પડ્યા હતા. સનેપાતમાં કેંકે બગડતા હતા. મને લાગ્યું કે મહાદેવજી બાપાજીને લઈ લેવા માગે છે, બાનો કે બહેનનો બચવો, લઈ એમને છવાવવા માગતા નથી. પણ વખત છે ને અને લઈ એમને નહીં છવાડે ? ચંદ્રશેખરમાં મને પૂછ્યું બધા હતી કે મારા શ્વાનો એ અશ્વીકાર નહીં કરે, હું ધીમે ધીમે મંદિરમાં ગયો, ડિવેલનો ધીમે ધીમે બગડો હતો. શું હંમેશ બાપાજી જવે માટે સિલકવચનો પાડ કરેલો. બાપાજી મેં બા પાક કરી કરી ને બોલે માથું ધુકી પ્રાર્થના કરીઃ " અમરના ! મને ભેડાએ તો લઈ લો, ને તેને બાદે મારા બાપાજીને બચાવો. "

ચંદ્રશેખર હાથ ધરના હતા. ન અમારામાંથી કોઈને લીધું ને ન બાપાજીને લીધા, (અપૂર્ણ)

ફોરવર્ડ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ

તમે વિશ્વ ઉત્તરણો છે ?

તમારા કુટુંબને સવિધ્યને વિચાર કર્યો છે ?

ત્યારે તો " ફોરવર્ડમાં " ઉતરાવશો ને ?

અમારી ખાસ ખુબીઓ

સસ્તાં પ્રીમીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકસરી વ્યવસ્થા.

માહિતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચમેન્ટ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, -મુંબઈ.

તાર **ARYANIVAS**

આર્ય નિવાસ

સંસ્થા
૨૩૧૩૬

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
યોજન પ્રબંધ

કાલિદાસવીરોડમુંબઈ

[મહાગુજરાતના સંસ્થાનિક : ૧ બહાર : અનુચિત ૫૩૫ થી]

શાંખે કંપનીઓમાં સંધીના સ્વીકારને બીજા કંપની ગુજરાતી છે. બેઠામાં સેન્ટ્રલ બેંકની શાખા છે. મુંબઈની બીજા કંપનીઓની શાખાઓ પણ ત્યાં છે. એ રીતે બહારેશ સાથે ગુજરાતીઓનો મોટો વેપારી સંબંધ છે. ગુજરાતીઓની પુષ્કળ માત્રા મીલકત બરમામાં છે. તેઓ ત્યાં સારા માનપુસ્તનો ભોગવે છે. દરેક વેપારમાં ગુજરાતી પ્રતિનિધિઓની ઠીક ઠીક સંખ્યા રહે છે. માલના સીમા પણ બહારેશનાં રહેણમાં સારી કમાણી કરે છે. ગુજરાતી નાટક ગાંડીઓ પણ અવારનવાર આવે છે. મોઢાં પણ દુન્યાર ઉઘોગની નવી હીલવાસ ગુજરાતી સહકાર વગર બહારેશમાં થતી નથી.

બહારેશ સંસ્થાઓમાં ગુજરાતનું બહારેશીય સંસ્થાન સાધારણ પ્રગતિશીલ છે. ઓળાના વેપારીઓ અને ઝવેરીઓનો મોટો વર્ગ જેન બહારેશનો છે. એટલે પાંજરા-પોળાં તો હોય જ. એ પાંજરાપોળાં બુની ઘરેક ઉપર આવે છે. વેપાર ઉપરનાં લાગ્યાં બાંધી આપ્યા છે. તેની પેલાશમાંથી બીજાર અને વડા પ્રાણીયોનું વાનપ્રસ્થ જીવન ગુજરાતી મોટે ભાગે સંસ્થાનો ઉપયોગ છે. બનવેસની જાત સુધારવાની એ સંસ્થામાં સમજ નથી. ડેરી એટલે માખણ થી પેલાશ કરવાનું કારખાનું પણ ત્યાં નથી. બીજા બહારેશ સંસ્થામાં બરમાની છંદીવન એવર ઓફ કોમર્સ છે. એની ઉત્પત્તિ ગુજરાતી સાહસને આધારી છે. પ્રમુખ તરીકે એકાદ અપવાદ સિવાય ગુજરાતી વેપારીઓ જ આવે છે. સેક્રેટરી તો મુંબઈની હોય છે. એવર જ પુરા પાડે છે. મેનેજીંગ કમીટીમાં પણ ગુજરાતી વેપારીઓ ઠીક પ્રમાણમાં છે. મુકેશીવન એવર ઓફ કોમર્સ પછી આ વેપારી સંસ્થા જ સારી રીતિમાં આવે છે. એનો પ્રતિનિધિ વેપારી ફેરેશનની કમીટીમાં નીમાય છે. સરકારે તેને સ્વીકાર કર્યો છે.

વિશિષ્ટ સંબંધી ગુજરાતીઓની પ્રગતિ યોગી કહેવાં. બહારેશીય વિશ્વવિદ્યાલયમાં થોડા જ ગુજરાતી સ્નાતકો બહાર પડે છે. ઓળાના વેપાર ઉપર લાગે તાબી રંગમાં એક એમ્પ્લોય વર્કસુધર રૂલ રવાનવામાં આવી છે. તેની પાસે પેતાનું સારું મકાન છે. સાથે કન્યાશાળાની સગવડ પણ છે. ફંડ પ્રમાણમાં ઠીક છે. વેપારીઓની ઠોકરાઓ તો આ રૂલમાં પચેક અંગ્રેજી એપ્રીઓ બહારી વેપારમાં નોકર જાય છે. બીજાના ઠોકરાઓ ગવર્નમેંટ કે બીજાની હાઈસ્કૂલમાં વળે છે. ગુજરાતી કલમ જેટું પસંપર હવાગળવાનું સામન હજી રચપાનું નથી. પરંતુ કિતવધેક મંડળ અને તેની સાપમેરી ઠીક ઠીક હાલમાં અરિન્દવ પસવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું જગ મોણું છે. એકાદ બે સાધારણ વર્તમાનપત્રો નીકળે છે. લુનાગલા મિ. મદનજી એક અંગ્રેજી પત્ર પણ મારતા પણ તે પાછળથી જંધ થયું હતું.

બહારેશ જીવનમાં ગુજરાતીઓનો વાળખી દિરસો છે. પરંતુ વિદ્યામાં પ્રગતિ સાધારણ હોવાથી પારસીભાષામાં સિવાય બીજા જરૂર પ્રગતિશીલ નથી. પદમજી જીવનમાં પ્રથમ બહારેશ તરફથી દિલ્લીની એસેમ્બલીમાં સભ્ય ચૂંટાયા હતા. પછી તેઓ ટેરીફ બોર્ડના પ્રમુખ બન્યા હતા. એમના પછી મિ. મુનશી બેરીસ્ટર મધ્યસ્થ મારાસભા મેજર હતા. મિ. ભવસજી દિંદીઓ તરફથી રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સના સભ્ય હતા. મિ. તેમજી મણી વરસો સુધી બહારેશની પારસીશાળા સભ્ય હતા. પોર્ટલેટ, મુનીસીપાલિટી અને

નીચે જાહેર સંસ્થાઓમાં ગુજરાતીઓ પ્રતિનિધિત્વ મેળવે છે. થીઓલોજીકલ સોસાયટીમાં પણ ગુજરાતીઓ અગ્રણ્ય ભાગ લે છે.

અલ્ફ્રેડના ગુજરાતી વેપારીઓ પણ હતા છે, સ્વેડેનની કેટલાક પણ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેમથી નાણાં ઠાંડી આપે છે. ગુજરાત તેજ ન દિંદી અને સંસ્થાઓ પોતાની પ્રતિષ્ઠાની પ્રશંસા માટે કાળા કરવા રંગુનમાં આવે છે. ગુજરાતી વેપારીઓએ કમિશન સારો સફાર આપી નાણાં ભરાં છે. રશિયન આદિવાસી અગ્રણ્યથી મહિને કોમિસની પ્રાપ્તિઓ, શિક્ષણની સંસ્થાઓ, ધાર્મિક સંસ્થાઓ, મોકલિનની સંસ્થાઓને ગુજરાતીઓએ સારી રીતે નાણાં ઠાંડી આપ્યાં છે.

અર્ધાં બાળ ગુજરાતીઓ અલ્ફ્રેડમાં પચાસવા પાયા છે. હરેરા ઉપરનાં ગુપ્ત ગુપ્ત ગ્રામમાં ગુજરાતીઓની નાની કુળો છે. અનેક ગુજરાતીઓ ઓરીસો મેંકોમાં નોકરી કરે છે. કેટલાક રેલ્વેમાં રેલવે અધિકારી છે, થોડા સરકારી નોકરો છે, પરંતુ વિશેષ પ્રમાણમાં નાના કુળનારો છે. ગુજરાતીઓમાં ૧૨૨૫૨ સંમુદન નથી, ૧૨૨૫૨માં વસતા હોવાથી કાનુભાવ પ્રમાણ રહે છે. ૧૨૨૫૨ માં પણ કરે છે. રેલ્વે કે કુખીને સહાયતા પણ આપે છે, છતાં ૧૨૨૫૨ યોગપાલ્ય વધારવગતી સંસ્થા અસ્તિત્વમાં નથી.

અને ૧૮૩૧ થી મંદીની અગ્ર અલ્ફ્રેડ ઉપર યાદ છે, અલ્ફ્રેડમાં ૩૫ બાળ દન યોગ, રોક બાળ મહિરી કપાલ, અનેક ગુજરાતીઓ અનાજ, તમાકુ, યોગ, બાકડું, ઘોડા વગેરે કામ તથા મોટા પ્રમાણમાં પાકે છે. અલ્ફ્રેડના વતનીઓ કુદરતી મીઠી અથવા જાડીનમાંથી મેળવે છે. આથી તેમની પ્રતિ અનાયાસી અને મહેનતના કામ તરફ મેરમાર નથી છે. એમનાં જિવનમાં કામ કરવા મહત્ત્વના કુદરતી મહુરિ આવે છે. ભરખીય થોડા મંદક શખ્યા નથી. જે મજા છે તે મત્ત, ઉત્સવ, આચારીયમાં કાઢાવી નાખે છે, હવે દરેક મજા વસ્તુના કાલો થઈ ગયા છે. ભરખીય થોડોની આમદાની અર્ધાં હાથ મળે છે. થોડોને મેલઆશામ માટે પૈસા મળતા નથી. છત્રનિર્વાહ નેટલી વેલવા પણ માંડમાંક થાય છે. ઉત્સાસી મેલકાર અલ્ફ્રેડના વતની હવે ચિંતાતુર અથો છે. એકુત પોતાની સીને કોશ પરીદી ભેટ આપી કકતો નથી, આ મંદીની અગ્ર ગુજરાતીઓ ઉપર પણ આજક રીતે યાદ છે. ગુજરાતથી આવતા ગુરોને હવે નોકરી મળતી નથી. યોગદા વેપારીઓ અને જીવોઓનો વેપાર પટથો છે. ધીમે વેપાર નહોં આજકો નથી. એટલે તો ગુજરાતીઓ વસ્યા છે તેમને પણ પુરી મજા આવતી નથી.

ગુજરાતીઓને નિરાશ કરવાર મીનું પણ એક મોડું મારણ છે. દિંદી પ્રખતું અલ્ફ્રેડમાં વેપાર ઉલોચ વગેરેમાં મંદવતું રખાય છે. સાર્વજનિક અધિક વેપારી મંડળને એવું પ્રત્યે દેવ છે. કરકસર, સાદાઈ, છંદાની થોડી જરૂરિયાતો અને યોગ્ય અર્થે જીવન ગુજરાતી દિંદી વેપારી ગુરોપીયોની મોનોપોલીને સાથે છે. આથી ગુરોપીયો ઉચિત્તયા. એમણે દિંદીઓ વિરુદ્ધ મપલો કરવા ત્યાંની સરકાર ઉપર ભાગવત ચલાવી. પરંતુ દિંદી સરકાર સંમતિ આપી નહિ. સર ચાર્મ્ હમ્મ અલ્ફ્રેડના મર્વર નીચાયા, એઓને વેપારીઓ પોતાના અભિપ્રાય પમાણેલ વિચારના કરાવી કકયા. એમણે ખૂદી રીતે અલ્ફ્રેડને દિંદી જીવે પાડવાની કુંમેલ

ઉપાડી. બ્રહ્મદેશીયોને બુદ્ધ પડવા ઉપદેશ આપ્યો. છઠ્ઠેક લખાણ કરી ખૂબ વાટાઘાટ આવી. ઉવેરે બ્રિટિશ સરકારની સંમતિ મેળવી. બ્રહ્મદેશને : હિંદથી છુટો કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. બ્રિટિશ પ્રજા અને તેના વેપારને ખાસ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. ત્યાંની નવી ધારાસભા બ્રિટિશના લાભોને જરા પણ જાહેરી કરશે નહિ. પરંતુ હિંદીઓ અને તેમના વેપારી લાભોને જમે તેમ કાચેસર રીતે સ્પર્શ કરી શકશે.

બ્રહ્મદેશને હિંદથી છુટો પાડતા હોવાથી કુલ્લી રીતે હિંદીઓ શંકિત થયા છે. અત્યારથી જ “ બ્રહ્મદેશ બ્રહ્મદેશીઓ માટે છે ” એવી રીતે ચારે તરફથી યોષણાઓ ઉત્તેજિત થઈ છે. ગુજરાતી વેપારી અને ઉદ્યોગપતિઓને પણ વસવસો પેદા થયો છે. એઓ લાગતા વળગતાઓની વલણ જોઈ ઝુંગાય છે. હિંદ સાથે બ્રહ્મદેશનો મોટો વેપાર છે. આવાત તેમ જ નિકાસ આરા પ્રમાણમાં થાય છે. કેરાસીન તેલ મોટર માટેનું પેટ્રોલીઅમ, અગીઆર લાખ ટન ચોખા, પાક સાગનું લાકડું, એવી અનેક વસ્તુઓ બ્રહ્મદેશથી હિંદમાં આવે છે. હિંદથી ધાતુ, મેવા, કપડું, લોડું વગેરે આવે છે. બ્રહ્મદેશ આવાત કરતાં નિકાસ હિંદમાં મોટી રકમ કરે છે. આથી વેપારનું પાકું તે દેશના લાભમાં છે. છતાં ધણેખાસે વેપાર હિંદીઓના તેમાં પણ મુખ્યત્વે ગુજરાતીઓના હાથમાં હોવાથી તેમને વિશેષ ચિંતા જેવું છે. ગુજરાતી સ્વર્ણ પશ્ચિમ તરફ વળે છે એવી માન્યતા છે.

ગુજરાતી ઓઓ મોટી સંખ્યામાં બ્રહ્મદેશ તરફ આવે છે. તેમનું જીવન એકલવાકું થઈ જાય છે. તેમના સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે ત્યાં કંઈ સાધનથી એકલવાકું શુદ્ધિવન પરંપરામાં માગવાનું હોય છે. સંગીત, ગરબા, સંમેલન વગેરેનો લાભ તેમને મળતો નથી. કોઈ લલિત કળાના વિકાસ માટે પણ ત્યાં અવકાશ નથી. સારી ગુજરાતીઓ સાકું જીવન ગુજારે છે.

બીનાઓ અને બીજા પ્રજા બ્રહ્મદેશીય પ્રજા સાથે ખાવા પીના અને વસ્ત્રો પરથીનો અવધાર રાખે છે. સુસ્તી વહોરાઓ સિવાય ગુજરાતી પ્રજા બ્રહ્મદેશી ભાષા બોલતાં જાય છે. પરંતુ લખતાં વાંચતાં જાણે જ કોઈ જાણતું દરો. બ્રહ્મદેશીય રીત જાત, રીવાજો, રહેણી કાણી, ધર્મ, સંસ્કૃતિ વગેરે પ્રત્યે ગુજરાતીઓ ઉદાસીન છે.

લગ્નસરામાં સિટ આપવા લાંચકુ:—

સ્વદેશીની ગેરંદીવાળા સ્વદેશી માબને ઉત્તેજન આપ્યો. અમારા મહુરાના માસનેજ સ્વદેશી માર્કેટ કમિટીએ સ્વદેશી માન્ય રાખ્યો છે. છેલ્લામાં છેલ્લી દળની ફેન્સી ફેન્સી કીનાઈનોવાળા સ્વદેશી સુતરની પાકા રંગની મહુરાની જરી કિનાર સાડીઓ, જોડણી, ખંડ, પેલીયા, કુપડા વગેરે ખરીદવાનું બરોસાપાને મથક—

ઈન્ડીયન હેન્ડ વોવન કલેથ સ્ટોર્સ

પ્રો. હંસરાજ વિદ્યામ કુ. નં. ૨૨ અમીમની, સ્વદેશી માર્કેટ, મુંબઈ ૨.
બેરોમી બોયોન્ટની પ્રીન્ટેડ સાડીઓ, જરીયાલ વિગે અદીયીજ ખરીદો.

મોડીચહેલી ચામે તે તો દિવસમાં એક પણ પલ્લુ ખોરા વખતના આપે. તેવી જ રીતે અંતિમ મૂલ્ય ખરેખર ન હોય તો પણ જીવનને ઉન્નત કરે. જેને એવાં મૂલ્યો જ ન હોય. તે તો આંધળા બગદની માફક નિરર્થક ફર્મા જ કરે.

આકૃંતલ અને રોડી તમે શીખો છો એ રસિકતા કેળવવા માટે, એમાં રહેલી સરસતા તમારા જીવનમાં ઉતારવા માટે. કાબોનો અભ્યાસ, પ્રેમ, સૌંદર્યસેવા, ભાવનાશીલતા એ પરોક્ષ પાસ થવા માટે નથી, જીવનને દિવ્યતા આપવા માટે છે. ગરીબ કે તવંગર, સરાકત કે રોગિષ્ઠ, દુષ્ટી કે સુખી બધાને માટે એ અલ્પ-મોલી પુરુષ છે. એનાથી જ માણસમાં ગૌરવ આવે છે.

આ વસ્તુ આજના ટ્રેલ્યુએશને ખાસ વાદ રાખવા જેવી છે. જેસો મળે કે નહીં, મોટાઈ ને પ્રતિષ્ઠા મળે કે નહીં, એ આપણા હાથની વાત નથી. પણ અંતિમ મૂલ્યોની સેવા તો કોઈ પણ સ્થિતિમાં, કોઈ પણ વિપત્તિમાં જીવનસાક્ષ્ય સાધી શકે છે. કાબોના જીવનમાં થોડાં કોઈ મૂલ્યો અપનાવો, મોઢાં એક ભાવના તમારી ડો-ને જીવનખર ઉપયોગી થાય. અને જમે તે બીજી વસ્તુ માટે જીવન જોડે સમાધાન સાધી. પણ એના વિષયમાં મદમ જ રહો. એ ન મળે તો પ્રાણ છોડવા તત્પર રહો.

એવું એક અંતિમ મૂલ્ય રાષ્ટ્રીયતા છે. ત્યાત પછી, ભૂત પછી, પણ દેશ પહેલો—એ શું કંઈ પશ્ચિમને આજે જાતનો સ્વામી બનાવી મુકેયું છે.

ગુજરાત માટે પ્રેમ કેળવવાનો મારો આગ્રહ બાણીત છે. ગુજરાતની અસ્મિતા એ મારા જીવનસિદ્ધાંતનું એક અનિવાર્ય અંગ છે. પણ એ મારો આગ્રહ, એ મારી ગુજરાતીતા રાષ્ટ્રીયતાથી જુદી નથી, તેનું અંગ છે. સંત્યામદની હાત દરમ્યાન કણીટકમાં, કામલ-માં, સંહુકત પ્રાંતમાં, બંગાળમાં, બ્યાં બ્યાં ગુજરાતી વસ્ત્રા છે ત્યાં ત્યાં તેમણે રાષ્ટ્રને ચરણે અનેક ભોગો મપ્યાં છે. જે ગુજરાતી રાષ્ટ્રમંથ નથી, દિગંમંથ નથી; તે ગુજરાતી નથી.

પરેશી રાજ્ય, ગુજરાવતું બંધારણ, અનેકાનેક અંતરાયો છતાં ગાંધીના ભવ્ય બાવિમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. એના નવપુમના ઉંચરે હું આજ ને ઉત્સાહથી ઉભો છું. મુરોપના દેશો જીર્ણ થતા જાય છે; આપણે નવવિધાનને પંથે મંચરી રહ્યા છીએ. એક દિવસ જગતની પ્રજાઓમાં આપણે મોખરે ઉભા રહીશું.

હું તમને સફૂને રાષ્ટ્રમય યજ્ઞનું કહું છું. ગુજરાતનાં સંસ્કાર, ભાવના ને અસ્મિતા ટકાવી તેના ઉપર તમારી રાષ્ટ્રભક્તિનો પાયો ચઢાવો. એ રાષ્ટ્રસંકિતમાં દિંદની મુકિત સમાધ છે. એ મુકિત એક મહાત્માજીની મંગવાની નથી; એથી હજાર માણસો-જેલમાં ગમે પણ ન. મળી એ આપણે જોયું. દેશના પ્રત્યેક સીપુરુષ તેના બાવિમાં જવલંત થઈ રાષ્ટ્રી સર્વસ્વ સમર્પણ કરે તો જ એની પ્રાપ્તિ શક્ય છે. તમે એ શક્તિ નહીં કેળવો તો તમારી મોજેજની કેળવણી વાંચણી રહેવાની—તમે માત્ર વંચ જેવા જુદિજીની પ્રાણીઓ થઈ રહેશો. પશ્ચિમની પ્રજાઓ સાથે જુદિના અખાડામાં ઉતરવાની તમારી તમન્ના સાથે તમારા હૃદયમાં ઉત્સાહ, શ્રદ્ધા, આર્ષ્ટો ને સ્વાર્થજને પણ જીવનમાં ઉતારો. તો જ તમે જીવન જીવી મવા એમ કહેવાશે.

સી રો લી ન

સ્વીડનની સ્વાસ્થ્ય દવા

ખાંસી, શરદી, સળગમ, ઠંડુકુએ-અ અને કાનની પ્રાથમિક સ્થિતિ બંધે માટેના એકનો એક અને સર્વથા વિશ્વાસપાત્ર સલામતીભર્યો ઇલાજ. હિંદના અગ્રીતા રાજદ્વારી નેતા ડૉ. એમ. એ. અનસારી, એમ. ડી; એમ. એસ. સિરોલીન "રોરો" ના સંબંધમાં તા. ૧૨મી મે ૧૯૩૪ના પત્રમાં લખે છે કે:-

" હાલો પ્રેમીક વખત થઈ ગયું છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનના માટે દરદીએ જ સીરોલીન (સાઈમેન-કાનોસી) આપતો રહ્યો છે. આ દવા કાનના રૂપમાં કાર્યરતની એક સ્વાસ્થ્ય દવા છે, અને એ અત્યંત સારું અને કાનના જીવનમાં કાનના માટે પડી છે. એ સ્વાસ્થ્ય અતિ મધુર છે અને દરદીને કાનના વખત સેવન કાનનામાં આવે ત્યારે પણ જેટલાં કાનની પોંડે તામિય મળે છે. "

અને ડૉ. વી. એમ. બાથાલી, એમ. બી. બી. એસ. મુંબઈથી તા. ૩૧મી ડીસેમ્બર ૧૯૩૫ ના પત્રમાં લખે છે કે:-

" શરદી, ઠંડાસ અને કાનનાં દરો તેમ જ કાનનાં કાનનાં કાનનાં સીરોલીન "રોરો" ની ઉપયોગ અત્યંત સારું અને કાનની મળે છે. તેના મધુર અને કાનનાં અને તેના સ્વાસ્થ્ય કાનનાં નાનું અને મુંબઈમાં આવે પથ એ દવા ખૂબ પુરોષી પામે છે. "

[માહિત્ય સંચય પુસ્તકોના પૃ. ૫૪૮ થી]

અમને સદસ્ય આપો છે તે સર્વેનો અમે સંસદ વાસ્તી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. જે વ્યાખ્યાનોની વિચલ નીચે મુજબ છે:

તારીખ	વિષય	વક્તા	પ્રમુખ
૪-૮-૧૯૩૫	અગીયારમાથી ૧૧મા સદસ્ય સુધીના વેબ્યુપ સાહિત્યક પુષ્કરણ	શ્રી. કુર્ચશંકર કે. રાઓ	શ્રી. નરવરસાલ ઇ. દેસાઈ
૧૮-૮-૧૯૩૫	કલા અને કળન	શ્રી. રમણીક ચ. મહેતા	શ્રી. ચંદ્રવદન સી. મહેતા
૮-૯-૧૯૩૫	ગાંધાર દેશનાં બોલ શિક્ષાવિનો	શ્રી. રણજીરાવ ધ. જ્ઞાની	...
૨૧-૯-૧૯૩૫	ખંડ કાવ્ય	શ્રી. બાનુરાંકર બા. વ્યાસ	શ્રી. રામનારાયણ નિ. પાઠ
૧૪-૧૨-૧૯૩૫	સાસ સાહિત્યમાં કાળનો વિભાસ	શ્રી. મંજુલાલ ઇ. મજમુદ્દાર	શ્રી. મનહરરામ ઇ. મહેતા

નાટ્ય પ્રવૃત્તિ

ગુજરાતની નાટ્યકલાના ઉદ્ધારમાં સર્વસકલ કાર્ય કરવાની સંસદની સાવના પ્રસિદ્ધ છે. આ વાસ દરમિયાન સંસદે "જે ખાસ જાણ" નો નાટ્યપ્રયોગ પણ બજાવ્યો હતો. આ પ્રયોગ પણ મુલાકાતના મુજબાદીઓએ સડખે સડાપોં હતો એટલું કહેવું જ અમારે મારે તે પર્ષાત થયો. આ દિશામાં વિદ્યાન અને બાલક પ્રવૃત્તિ મારે અવગણ છે જે પણ અમારા કાન મદાર નથી.

વળા શ્રી. મુનશીની તબક્કા "મેન્સી પસુલાવ" ની વિદ્યમ છામર કંપનીએ. કલારી તે નેરા મારે સંસદના સંસ્થાને ખાસ કાળ મારે તેવી યોજના પણ કરવામાં આવી હતી. સંસદના ઇતર નાટ્ય પ્રયોગોમાં પણ આનો લાભ સંસદના સંસ્થાને દેખેલાં આપવામાં આવ્યો છે. ઉલ્લેખ

રામ્યાવર્તી વર્ષોમાં સંસદનો વાર્ષિક ઉત્સવ જન્માષ્ટમી વખતે થતો. મયા વાસમાં સરદુત્સવની યોજના અમે કરી હતી. આ વાસ દરમિયાન જન્માષ્ટમી સમયે ઉત્સવની યોજના કરી હતી. જેમાં સામર વિદ્યમ કંપનીના સંસ્થાવોએ સપાટખૂની વાચો અને ડું. મધુરિયાની વિદ્યમો શેડો સામ જતાવીને અમારા કાર્યમાં અમને સદસ્ય આપ્યો હતો. વળા મિત્રે પાવાના રટુરિયોમાં આ ઉત્સવ મારે જન્મા ઉજાત બીજા અનેક સમયે આવી હતી. જે મારે અમે તેમના અર્થત આગારી છીએ. વાર્ષિક ઉત્સવ મારે સર્વ પ્રકારે અવગણ જાણા તેવ સમયે નિર્નૂંક આપમે કરેલ પછી એમ અમારી ધારણા છે. વળા આવા ઉત્સવે મારે દરેક વર્ષમાં એ સ્થાવી સમિતિ નીમવામાં આવે તેવા રાણુ બેવી સૂચના પણ અમે નવ. સમિતિ પાસે રજુ કરી છે.

ગુખપત્ર: "ગુજરાત"

ઉ. સ. ૧૯૩૫ ના જુન સુધી "ગીમુલી" સંસદના ગુખપત્ર તરીકે રજુ. તે પછી નેવ માહિતી "ગીમુલી" નું નેવાણુ રજુ. પરિણમે સંસદે "ગુજરાત" ને પ્રિન્ટીંગ આપ્યું અને સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી "ગુજરાત" ની રજામાં કરવામાં આવી સંસદના સર્વે સંસદના આ

[સાહિત્ય સંસદ પૂર:સંધાન પૃ. ૫૪૮ ૫૨]

મળેને પૂરતા સદસ્યર આપરી એમ અને હાથીએ બીએ અને સંસદના અને ' ગુજરાત ' ના સમજાવી જાણબહેનો વાંચથી આજ ગુપ્તીમાં જલુ અમને " ગુજરાત " મારે સારા સદસ્યર મળ્યા છે તેવી અને સાચાર નોંધ લખ્યે બીએ સંસદના સકચો મારે તે આ માસિક તેમનું પોતાનું જ છે એ જાણવતી થાદ આજવાળી જગર અમને જણાવી નથી

વળી સંસદના સકચોને મારે સવાજમ થલુ ર૦ ટાઠ મિલકું રાખવામાં આવ્યું છે. આનો થાથ સંસદના જમ સકચો એ એમ હાથીએ બીએ.

આજાર

થાલુ વર્ગની અમારી પ્રવતિ વચ્ચાન એ એ અગિયો કે સંસ્થાએએ અમને સદાવતા કરી છે તેમને અમે અવ:કલપપૂર્વક આજાર મળીએ બીએ તેમાં આવજા માનદ હીસાબ વધાસવાર થેસજ આર. સી. મહેતા એડ કંપની તેમ જ થી સાચર મુશીકાનના થી થીમનજાલ બી. હેસામની અને થી ફેરારીય રુલના સિદ્ધાવર્તેના જલ્લેખ કરવાની વખતે અમનવતા જલ્લાય છે. અમને આવ્યા છે કે તે અથ પૂર્વજ તેમને સદસ્યર થાલુ રાખતે

મી સાહિત્ય સંસદ-હિસાબ ૧૯૯૧-૯૨

જાન ૧૯૯૧ ના થેમ મુદ ૨૨ થી જાન ૧૯૯૨ ના થેમ વદ ૬ (વા. ૧૧-૬-૩૫ થી વા. ૧૧-૧-૩૧) મુખીને આજ સવરને હિસાબ

		ઉ	
થેસક (આમજ વર્ગની જાથી)	૩૬૮-૧૧-૦	પ્રીન્ડિંગ ખર્ચ ખાતે	૨૨૬-૧૩-૦
જવાજમ ખાતે	૮૦૧-૦-૦	રીફેરેન્સ ખર્ચ ખાતે	૩૦૦-૦-૦
પ્રિમમ અને થેસિકનાં થેથાલુ		પરચુરુ ખર્ચ ખાતે	૧૩૫-૮-૩
ખાતે	૭૦-૧-૦	હોઝ જાઝ ખાતે	૩૪-૦-૦
		રીજલ અને લગીવાના જાઝ ખાતે	૩૦-૬-૦
		મોડ અને થાદા ખાતે	૪૮-૬-૦
		થેપ્પેજ ખાતે	૩૨-૧૫-૦
		થેસિકની ખરીદી ખાતે	૫૧-૦-૦
		થેસિક મારે રકામીએની ખરીદી	
		ખાતે	૩૪-૧૩-૦
		ફોટો ખર્ચ ખાતે	૪૦-૦-૦
		ફર્નિચર ખરીદ ખાતે	૩૩-૩-૦
		સાહિત્ય પરિવરના જવાજમ ખાતે	૮-૦-૦
		રેસનરી ખાતે	૪-૮-૬
		જાલદ ખર્ચ ખાતે	૩-૧૨-૦
		થેસિક જાથી (વા. ૧૧-૧-૩૧ થી	
		થેસિક)	૨૨૧-૦-૦

R. ૧૧૪-૧-૦

R. ૧૧૪-૧-૦

Examined and found correct.
BOMBAY
24th. Jan, 1936

R. C. Sheth & Co.
Incorporated Accountants
Registered Accountants

૨. સ્નેહસંમિલન

શ્રી કવિ વલ્લાયોલ અને કલામંડલમના સત્કારણે શુન્દરાલી સાહિત્ય સંસત્ત સ્નેહ-સંમેલન તા. ૧ લી રેણુઆણી ૧૯૩૬ સંકલ્પતા રતા. ટા. ૫-૦ વાગે શ્રીયુત કનૈયાલાલ મુનશીને ત્યાં રીજરોડ મંથળાર હીલ પર યજ્ઞ હતું.

પ્રથમ શ્રીયુત મુનશીએ કવિ વલ્લાયોલનો પરિચય કરાવ્યો અને કહ્યું કે શ્રી વલ્લાયોલ એ મલખાર અને દક્ષિણ હિંદવા 'રાગોર' છે. તેઓથી 'કથકલી' ના ઉદ્ધારક અને કલામંડલમના સ્થાપક અને પ્રાણ છે. કથકલીની ખૂબીઓ તો ઉદયશંકરે પણ વખાણી છે અને કથકલી નૃત્યકલા શું છે તે જાતાંવવા કવિ વલ્લાયોલ એમના સિખજણ સાથે અને પદાર્થો છે-આપણે જેમ હિંદી ઉપન્યાસ મટે પ્રેમ-મંદળને સ્વાગત આપ્યું હતું તેવી જ રીતે આજે કવિ શ્રી વલ્લાયોલનું પણ સ્વાગત કરીએ છીએ-પછી તેમણે શ્રીમતી નાનકુને પ્રસન્નાનુસાર એ બોલ બોલવાની વિનંતિ કરી. શ્રીમતી સરોજીની નાયકુએ પોતાની મામિક વિનાંદી દેલીમાં જાણ્યું કે મારે કમનસીબે મારે નર્મ ત્યાં 'સર'માં બદલાઈ જતું પડે છે. મને બાક કવિ વલ્લાયોલની અદેખાઈ આવે છે. એક તો એ બહેરા છે એટલે આપણે શું બોલીએ તેની તેમને જરા પરવા નથી; બીજું એમને પોતાની પલખારી બાપા, સિવાય બીજી બાપા આવડતી નથી એટલે એ પોતાની બાપાપા આપણને ગમે તે કહે એ આપણે સમજવાની નથી. પણ કવિની બાપા-એની કવિતા સમજવાની જરૂર પડ્યું હતી છે. કવિ રાગોરે કહ્યું છે તેમ કવિતા સમજવા મારે નથી, કવિતા તો આનંદનો અને રસ બેવાનો વિષય છે. કવિ વલ્લાયોલ પોતાના જ રચનાં આનંદમાં વિદરે છે. કવિ વલ્લાયોલને અખિલ હિંદ આભારી છે. કથકલી પ્રકારની નૃત્યકલા એ હૃદયના ઉંડા ભાવોને દાવભાવથી નેત્રપલ્લવ, ભૂવિકારથી, અંગના દલનચલનથી, અભિનયથી વ્યક્ત કરનારી કલા છે. એ કલાને બળદ બતાવવા જતાં આ વ્યાપાર કરતાં એ નિષ્ફળ નીવડે તો નવાઈ નથી. નહિ તો એ કલા સમજેથી પર છે; એક કાવ્ય સર્જિત, નીરવતા, અભિનયનાં વિરામ ચિન્હોથી અંકિત-આવી કલા મૃત્યુ પામે એ કવિ વલ્લાયોલને ન જમ્યું. એમણે એ કલાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે, મરતી બચાવી છે. પોતાની ફરજ સમજીને, પોતાનું ગૌરવ સમજીને. આ કલાને જાણવા વાતાવરણની જરૂર છે અને તેથી જ કેટલેક અંશે મુંબાઈમાં એનું પ્રદર્શન નિર્ણય લેવાનું-આ કલા સમજવાની છે, માણવાની છે. લોકજીવન અને હૃદયને સ્પર્શનારી છે; એ કલાનો નિર્ણય-મદ-એક એક નેત્રબૂને ચલન, ઉચ્ચલન, સંકેતથી ચડતો જાય છે. બાવ દર્શાવવાની કેવી અતૌકિક રીત-બાવ અને ભાવનાઓ પણ કેવી દર્શ, શોક, વિગ્રહ, ઉદ્દાસ, હિંમત, વગેરે કાણે કાણે બદલાતા જાય છે. અને તે જુવાનો આંખથી સ્પર્ધામરોડથી એમના દલનચલનથી આગેકુળ ખડા કરવામાં આવે છે એ નીરવ છે. પણ મુક નથી. મનુષ્ય જીવનને ઉદ્દાસ એમાં બળવાળી છે છે-કવિનો આત્મલેખ એકો નથી; એમણે પોતાનું જીવન કલાને આપ્યું છે અને એવા કવિને આપણે આજે માન આપીએ એ હિત છે.

પછી કવિને દુઃસહાર અર્પણમાં આવ્યા, કવિ વાંચાણેલું આખરે બાવણ મહાબારની મહાર મહાપાત્રમ બાંધમાં હતું, અને પછી જ કવિત્વપૂર્ણ હતું. તેમણે શ્રીયુત મુનશી અને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના અને ગુજરાતી સાહિત્ય સંસદનો આભાર માન્યો: તેમણે મુકતકોટ શ્રીયુત મુનશી અને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીની પ્રશંસા કરી-તેમનાં પદોષ્ણજનના, તેમની કલાતા, તેમનાં રવારવાગતા તેમની સ્વદેશભક્તિનાં, કવિની સાહિત્યિક રીતે, સલાને રમુજ પડે એ યેલીમાં લખાયેલાં. (તે આખો વખત શ્રી. મુનશી કમતા હતા.) તેમણે પોતાને સુદામા સાથે સરખાવ્યા હતા અને ગુજરાતી સાહિત્ય સંસદની તેમણે પોતાની કથકથી નૃત્યકલા તરફ સંદાનુભૂતિની માગણી કરી હતી, તેમણે ઉઠે સરોજની નાવકુનો અને શુદ્ધરેણોના કવિનાર માન્યો. પછી નિર્ણીત કાર્યક્રમ પ્રમાણે શ્રી. રામિણી દેવી અને ગોપીનાથનાં ગીત-ગોવિન્દના પ્રમોશનનાં નૃત્ય થયાં. નૃત્ય અને ગીતલેખોના સંવાદ આકર્ષક અને મોહક હતા. તે પછી એક મરમો બહેનોએ રજુ કર્યો હતો અને તે પછી કથકનીને પદ્મેશ પ્રશંસા પુતનામોશનો કલામંડળ તરફથી અભિનય અને પૂરા ડ્રેકલે ઓપ સાથે રજુ કરવામાં આવ્યો. કમ્પાય સોમનીયમમાંથી બીમ અન્નમાદન પવતનું દર્શન કરે છે તે હતો, આ બંને પ્રવેશોમાં કથ-કલી જરનાં બધાં અંગે રજુ કરવામાં આવ્યા હતાં. અપ્પાકારના કાર્યક્રમ પછી સંમેલનનું વિજ્ઞાન થયું હતું.

■ જયોતિ રેખા ■

શ્રી. મુનરજી શા. બેઠાણનાં અવકાશોનેા સંમદ
શ્રી. નરસિંહરાવ કોળાનાથના વિસ્તૃત વિવેચનાયુક્ત પરિવચ તથા શ્રી. કનુ દેસાઈ
અને શ્રી. રવિ દત્તાના કાવ્યપૂર્ણ ચિત્રો સહિત
કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
લખો—ગુણસુન્દરી કાપાંસય; ૮૨, અમરેલી કાઉસ
ગીરગમ બેક રોડ, મુંબઈ-૪.
સર્વ જાળીતા જુલેલેશ વેચે છે.

મહત્ત આયણાબાઈ
નવમુનશી
રૂપર આવી મુંગીપર
૧૪૫૫ દર્યાતીપર

[નવું સાહિત્ય: પૂરસ્કાન ૫. ૫૫૦ થી]

આપણા દેશનાં જુદાજુદા ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરી ગયેલ નરવીરોની જીવનકથા છે. પુસ્તકના ચાર ભાગમાં ઘર દીપકો, વેષાર લીરો, સગકથા અને તારા મંડળ એમ ચાર શીર્ષક નીચે આ નરવીરોની કથાઓ વહેંચી નાખવામાં આવી છે. આવી રીતે આલેખવામાં આવેલ ૩૫ ગ્રંથચિન્ત્રિયા વીસ કરતાં વધુ ગુજરાતીઓ છે એ ગુજરાતને ગૌરવ લેવા જેવું છે. આપણે ત્યાંના કિશોરો અને કુમારો આ ફોરમની સુવાસ જોમ વધારે પ્રમાણ માં લેશે તેમ તેમને આનન્દ ઉપરાંત જ્ઞાન જરૂર મળશે.

આવી નાની નાની જીવનકથાઓ-નાયકોના માળાપ, સગાં સ્નેહી વંશોદેવી નામાવલી અને જુદાજુદા પ્રસંગોની સાલવારીના કંઠાળાઓમાં અદ્વેવાલયો સાવ મુક્ત —આપણે ત્યાં હજી દમણાં જ લખાવા માંડી છે. એટલે આવાં પુસ્તકો વધુ આવકારને પાત્ર છે. ત્યાં નવા પ્રયોગમાં પગલાં માંડતાં હોય ત્યાં ઝીણી ઝીણી જોડખાંપણ કાઢવી ગેરવાજબી છે. હતાં એટલું તો લાગે કે આ જુદી જીવનકથાઓમાં નાયકનું નામ, ધણે દેકણે, દેક અંતે આપવામાં આવ્યું છે એ કિશોરો અને કુમારોને કદાચ અશ્ચર્યકર થઈ પડવાનો સંભવ છે.

ભવિષ્યમાં આવી અનેક લઢરીઓ દ્વારા, ગરવી ગુજરાતણો અને કિન્દવાણી-બોની જીવનકથાઓ પછી શ્રી વર્મા ગુજરાતને ગર્વે તો બહુ સારું.

“ મ. ”

લક્ષાદિપતિ હોઈ તે : (નાટક : ૭ પ્રવેશમાં) = પ્રે. ડો. રમણલાલ યાચિક-ની પ્રસ્તાવના સાથે ; લેખક અને પ્રકાશક ખટાકે વલ્લભજી એચી : દિ: ૧.૧-૪-૦૦.

અદ્યાર વર્ષ પહેલાં જુ' લક્ષાદિપતિ હોઈ તે જુ' કર' ? ” એ વિષય ઉપર લેખક એક સંવાદ લખેલો અને તે અમુક ચેળાવડામાં બજવાયેલો. અત્યારે કેટલાક મિત્રોની મૂચનાથી લેખક એમાં કેટલાંક પાત્રો ઉમેર્યાં અને જે પરિણામ થયું તેને ૭ પ્રવેશનું નાટક કર્યું. લેખકની દૃષ્ટિથી જોયેલ પશ્ચિમમાં પ્રવર્તતા જડવાદ, મૂડીવાદ અને ભૌતિક સુખવાદની અનિષ્ટતા બતાવવાનો તથા “ લક્ષ્મી ખોય નથી જ, ખ્યાન લકાયે લક્ષ્મીપતિનું ઘરો ” એ સૂત્ર સમજાવવાનો આશય રાખીને લેખકે આ નાટક રચ્યું છે. આવા પ્રકારના વિચારો આમ ખુલ્લી રીતે ઉપદેશના આશયથી જ આપનાની રીતે આપણે ત્યાં જુના સાહિત્યમાં હતી. અર્વાચીન સાહિત્યમાં એ રીતિને રચાન નથી. એટલે અર્વાચીન સાહિત્યથી અજાણ્યા વાચકોને આ પુસ્તક ગમશે એટલું અમે ખાતરીથી કહી શકીએ છીએ.

આટી સાહિત્ય-કલાની દૃષ્ટિથી જોતાં આ પુસ્તકને નાટક કહેવું એ અતિયથોક્તિ છે. પાત્રો સર્વગ્રંથ સંપન્ન હોઈ કૃત્રિમ છે. છેવટના રહસ્યમાં અમકાર નથી અને પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તે પ્રમાણે ડો. રમણલાલ જોમ આ પુસ્તકની શૈલીમાં ગ્રાવર્ધનરામ નો પ્રભાવ અને શેક્સપીયરના ઉરબાવોના ઉંઝણો જુએ છે તેમ અમને જણાતાં નથી. તેમની શૈલી પછી સંધારણ જુના સાહિત્યમાં વપરાતી તેવી જ છે. એમાંનાં ચિત્રો પુસ્તકના બીજા રપરંગમાં ખટાકે કરે છે. વધારો નથી કરતાં.

“ મ. ”

મુનીતા શ્રોત્ર, એમ એ : લેખક : વજેશ્વર શુક્લ : પ્રકાશક : ચલુસુંદરી કાર્યાલય : ડિ. શ. ૧-૧૨-૦૮.

શ્રી. વજેશ્વર શુક્લ 'ચલુસુંદરી' ના સહતંત્રી છે અને સાહિત્યક્ષેત્રમાં સારી રીતે પરિચિત છે. આટલું જણાવવા પછી એમની આ નવસંકલ્પમાં આવેલવામાં આવેલ પ્રત્યેક આપણને સ્વાભાવિક જ લાગે. શ્રીઓમાં શિક્ષણ પ્રત્યે અભિરુચિ જન્યુત કરી તેમને સ્વાશ્રયી બનાવવી એ હેતુ આ વાંચકમાં મને તેવી અને આકર્ષક નવસંકલ્પમાં સ્પષ્ટ રીતે ઉલ્લેખવામાં આવ્યો છે અને હેતુપ્રધાન નવચોને મને તેવી રીતે આ પુસ્તક મેળવી શકે છે એ ચોક્કસ છે.

એક મોઝીલાલ, નંદુ બટ નામનો વિદ્યાર્થી અને અલખત, નાચિડા મુનીતા શ્રોત્ર વગેરેના પાત્રોનું નિરૂપણ સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે અને લેખકે લખ્યું છે કે 'સ્વતંત્ર નવસંકલ્પના લેખકના આ પ્રથમ પ્રયાસને અંગ્રેજી સ્વાભાવિક કથા આરા લક્ષમાં છે.' એ વાક્યમાં માત્ર લેખકની વિનયરસિ વરી આવરી દોષ એમ જણાય છે.

શ્રીઓના જીવનના આ ક્ષામાં લખાયેલ છે તેવા અને ધીમળ ભગતા પ્રત્યે આ પ્રમાણે આ લેખક નવસંકલ્પમાં મુખ્ય કરે અને એ રીતે સમાજને સાચે માગે લઈ જવાના વલો કર્યા કરે એમ અને હમ્મીએ છીએ.

"મ."

મુચ્છરસિની : લેખક તથા પ્રકાશક : ચંદુલલ એમ, સાક : પ્રસ્તાવના :

દિ. બ. જુઓલાલ મોહનલાલ શ્રેયી : ડિ. શ. ૨-૦-૦૦ પૃષ્ઠ : ૨૦૮

લેખકની આ પહેલી જ કૃતિ છે અને એમાં નવસંકલ્પને રૂપે દિ. બ. શ્રેયી પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે તેમ 'કાલની એકાદી ઢિંદુ સમાજ નહિ પણ સમાજ સમસ્તમાં ચર્ચાઈ રહેલા કેટલાક પ્રત્યેક લેખકે વાચક સમક્ષ મુક્યા છે. સીનેમાના સીન પર કામ કરાવી શ્રીઓનું નીતિ દીર્ઘત્વ, લગ્ન સમયે કુમારિકાઓનું સ્વતંત્ર વગેરે.'

આ ઉપરાંત, ખસામ મનુષ્યો સદા સંધરી જાય છે, નીચા પ્રકારની શ્રીઓમાં ચની કોકોડોડી વગેરે બાબતો પણ લેખકે આમાં લીધેલી છે. વસ્તુમાં કમ નથી, વાર્તા-લક્ષિમાં 'શ્રેયી' ને નામે અલક્ષ્યવિક્રા છે. ખાતલેખન કળા અને રસપ્રદ વસ્તુ છે અને એમાં આવેલાં વિષયો નવાલાં છે. પુસ્તકનો ઉદ્દેશ સાચો છે હતાં કિંમત ધણી વધારે કહેવાય.

"મ."

Indian Astrology-Ashtottari and Vinshottari Dasha-ભારતીય જ્યોતિષ- અષ્ટોતરી અને વિંશોતરી દશાઓ : કર્તા : રમણીકલાલ ર. મોદી, બી. એ. એલ. એલ., બી., સેલીસીટર. 'આત્મ સંસ્કૃતિનું' આક્રમણ થતાં આપણે ત્યાં એક કાળ એવો આવેલો કે આપણે શિક્ષિત વર્ગની માન્યતા એવી થઈ કે આપણી પ્રાચીન વિજ્ઞા અને કલા નિર્મૂલ્ય છે. સદાકાલે આ માન્યતામાં થોડાં વર્ષ થયાં પરિવર્તન થયું છે. અને હવે દિનપ્રતિદિન શિક્ષિત વર્ગમાં એવી પ્રતિનિધિ થવા લાગી છે કે આપણી પ્રાચીન વિજ્ઞા અને કલાઓનો નો પદનિપુરસ્કર

અભ્યાસ થાય તેા એમાંથી આપણને અમૂલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એમ છે. આ પ્રકારની પ્રતીતિથી આપણને અર્થાત્મીન વાતાવરણની અગર ધીરુત્તરમણિકલાલ પર થઈ જાય છે અને એમણે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો છે, એટલું જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આ અભ્યાસ માત્ર ફલદેશ પુરતો નહીં પણ સંશોધન રૂતિથી પ્રેરાઈને ગણિતને લગતો છે અને પરિણામે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

આપણા શાસ્ત્ર પ્રમાણે મહાકળનો મૂળ આધાર દશાઓ પર છે. એ એ પ્રકારની છે-અષ્ટોત્તરી અને વિંશોત્તરી. આ ઉભય પ્રકારમાં મહત્ત્વ અનુક્રમ તથા તેના દશાકાળ લિન્ન છે. વળી એવી માન્યતા છે કે નર્મદાના ઉત્તર પ્રદેશમાં જન્મતા મનુષ્યો અષ્ટોત્તરીને આધીન છે અને દક્ષિણ પ્રદેશમાંના મનુષ્યો વિંશોત્તરીને આધીન છે. બાપ રમણિકલાલે ગણિતની સહાયથી સિદ્ધ કર્યું છે કે જન્મે દશાઓ બૃહદિક છે અને તે વસ્તુતા એક જ છે. માત્ર અષ્ટોત્તરીની યોજના ગર્ભમાસિક છે અને વિંશોત્તરીની યોજના સૌરમાસિક છે. આ અર્થને લગતા મહત્ત્વ અનુક્રમ વગેરે સંબંધી કેટલાએક વિકટ પ્રશ્નો હજી અણલોકિયા પડ્યા છે પણ અમે આશા રાખીએ છીએ કે બાપ રમણિકલાલ થોડે ઉપાડેજ સંશોધન કાર્ય ચાલુ રાખી આ પ્રશ્નોનો ઉકેલ નો મક્કા પ્રાપ્ત કરશે.

અંતમાં બાપ રમણિકલાલને અભિનંદન આપતાં અમે સૂચના કરીશું કે મેમના એ અંગ્રેજી પુસ્તકનું દિંદી ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરી તેની બહુ સસ્તી કિંમત રાખે કે જેથી અંગ્રેજીથી અત્યંત આપણે સામાન્ય જ્યોતિષી વર્ગ એ પુસ્તકનો લાભ મેળવી શકે.

મનહરરામ મહેતા

[ચર્ચાપત્ર : પૂરઠાંધાન પૃ. ૬૦૦ થી]

સમિતિએ કામમ કરેલ છે નાં ચિન્હો કડ્ડાં દેખાય છે. અને એ એ નાં ચિન્હો ખોલે પછે માટે નકામાં છે.

મતસભ કે સમિતિએ પ્રેમની આગળ મુકેલી આ મુશ્કેલીની ચેતના શાસ્ત્ર વિદ્વંસ, અમુદલ સુકર અને અર્થતોપકારક છે. વળી આમાંથી ૮૦ મકા માલ કાલે જેમી દર ખોલે નહોતો જ નસારવાનો છે. રિપતિ એમ છે. સાંભળ્યું છે કે કવિહવર કાસિદાસ થોડે કાંડની ડાખળી વપર શાંતિથી બેસી તે જ કાંડનું જાડ કાપવા હતા. કાલેકર સમિતિમાં પણ એ જ પ્રતિવાચિસાસ દ્વચોવર થાય છે. નહિ તો ધીમ તરફ ચડવા મારેજું બીજું પમથિયું બનાવવા માટે તે પહેલાં પહેલું પમથિયું તોડી નાખવું પડે. એવી યોજનાનો આશય લેવા માટે પાંચળા પ્રભને તે લોકો આગ્રહ કરત નહિ. 'અનંત પહેલ કરો' કે મહારાષ્ટ્ર પહેલ થશે-પણ નિચારવતોને પ્રસ થાય છે કે સામાં પહેલ અને પહેલ કરવાની ૨ જાણી તમે લેખ-વ્યાખ્યાનો-સલા વગેરેની વાતાવરણ નિનાદ્યર્થ કરવામાં ફરો, તો તમારી પાછળે ૫ દેસનું ટોણું ચાલવા મડશે.

ચેત-૫-દેસાઈ

ચર્ચા પત્ર

ગુજરાતી લિપિસુધારાની યોજના

રાષ્ટ્રીય એકમ થવા માટે એમ એક સંસ્કૃતિ તેના ધાર્મિક ભાવો છે, તેમ જ તે સંસ્કૃતિના ધાર્મિક વર્તીને કારણે અને જિંદગી પૂર્ણ એક જ દેશી નેત્રોએ એમ રાષ્ટ્રીય ઉત્કૃષ્ટિ અને ઇતિહાસ એવાં સ્વચ્છ થાય છે. વત્સર દિવસી પ્રાચીન લિપિઓ નાગરી હોવાની લિપિને મળતી છે, દિંદુઓની ધર્મી આપા સંસ્કૃત નાગરીમાં જ લખાવ-લખાવ છે. ઉપરાંત દિંદુ અને મરાઠી આ બે પ્રાંતીય ભાષાઓ કદાચ નાગરી લિપિમાં જ લખાવ-લખાવ છે. દિંદુ ભાષા રાષ્ટ્રીય ભાષા, આ ચોક્કસ હવે વિવાદાસ્પદ સ્વી નથી. લિપિને પ્રમ વિવાદાસ્પદ છે અને આ વિવાદ ફેલાઈ હવે મુખી પહેલો થો છે તેવી કલ્પના ફેલાઈ ગઈ છે. 'દિંદુ-મરઠી મુજબની લિપિ' 'લેખા' સુધે છે તે ઉપરથી આવી શકે છે (જુલો. મુદ્દાકાશ ૪, ૮૧ અ. ૩) મુદ્દાકાશને માટે નાગરી લિપિમાં પણ ફેલાઈ મહત્ત્વ ફેલાઈ પચાની નહીં છે અને તે પ્રમાણે ચોક્કસ છે. પણ વિવાદાસ્પદ છે તેવી રૂઝ વિવત્તમાં ખીંટ નાનગી ઉમેરો થયા છે, આ બધાં બધાંને વિવાદ અન્યત્ર કરીશ. આને અહીંનાં આખા મુજબના રીતિઓના આપા પ્રસિદ્ધ થયેલ કોઈ કોઈકાસાદેખ ફાલેકોઈના રેખામાંથી ઉભી થઈ શકે છે જ નિર્મિત કરવાનો વિવાદ છે. " દિંદુસ્તાનની પ્રાંતીય ભાષાઓ માટે એક નાગરી લિપિ જ લખાવ આ પ્રકારે મુજબના ભાષાનો રીત છે " એમ કાસાદેખ લખે છે; તે પ્રમાણે જ સંસ્કૃતિથી હોય તે કાસાદેખ ચોક્કસ થાય એ દેખાઈ જ છે. કલ્પનાઓ રેખા સંસ્કૃતિમાં જ નહીં કરીએ તો કોઈ કાસાદેખની સમિતિના " આ નિર્ણયો સર્વમાન્ય થઈ શકે, એમ આને સ્વીકારી શકે અને આને જે રૂઝ થઈ શકે " એકલા અને એવા મુજબને લખાવ જ છે, આ વાત માન્ય થઈ શકે તેવી છે. અર્થાત્ આ મુજબના સંસ્કૃત નથી આ વાત તો દેખાઈ જ છે. મુજબની લિપિની અભા 'મુખેલ' દેખાઈને આપવી આ રીત છે અને ફેલાઈ મુજબની અહીંમાં ફેલાઈ કરી મુજબની લિપિને નહીં અહીં નાગરી લિપિની થાશે કાલના ચોક્કસ કરી શકે. કાલનાની સમિતિએ ચોક્કસ થયેલ વાસ્તુ પહેલ પચાઈ આકાશ્ય કુલ છે. ઉપરાંત નાગરમાં 'મુખેલ દેખાઈ' એવા સંસ્કૃતિ આપા છે. તે કાસાદેખ દેખાઈ કે રાષ્ટ્ર લિપિ ઉભી નાગરી લિપિને રીતમાં ખીંટ મોટો છે, તે પહેલાં નાગરી લિપિમાં પણ ફેલાઈ ફેલાઈ થાય, આ વાત નવા ચોક્કસને રૂઝ લખે છે. આ ફેલાઈ રે કાસાદેખ થવા સમયે એમ દેખાઈ છે. એક મુદ્દાકાશને માટે અને બીજી નાગરી પ્રાંતીય (એકલા લખે તો મુજબની) લિપિને લખીશ કાલના માટે આપેલ થવા પચા નાગરી ભાષાને પ્રિય થઈ એમ કાલના નથી. ત્યારે કાલના રાષ્ટ્ર લિપિ એકલા મુજબ કુલ એવું નાગરીમાં સંસ્કૃતિમાં રૂઝ થાય આ વાત તો સિદ્ધ થઈ ગઈ. રાષ્ટ્ર લિપિના નામે કાલ તો દેખાઈ રીતે મુજબની અને નાગરી લિપિને સંસ્કૃત ચોક્કસને લખે થાય છે અને આપેલે વસ્તુ કાલે રોષ પચાઈમાં મહત્ત્વ નથી અને પ્રતિએ સંસ્કૃતિ આ માટે દેખાઈ ભાષા રૂઝ.

૧ કોલેજર સંચિનિયમે એ કોલેજરે શાળામાં કે તેથી અ. મ. કે, વહેરે અગિયાર લગભગની આશરે નાની એક દેખાવમાં લાવશે. સંચિનિયો બીજા યોગી મુખ્યત્વે એ કે એ વર્ણની આશાથી જન્મ્યા છે, અને ન વધુ રૂપ પિછો જાણત તેથી હાથમાં જ બેસાડીને આ પીઠ યોજનામાં ધોરા દેખ આ કે જે આ વર્ણુ દ્વારે આશાથી જન્મવા માટે બીજા વેરચિત્રો મુખ્યત્વે સંચિનિયમ પ્રમાણે વર્ણુ વિરિચિત્ર વગેરેથી થતી એકલે તેમ જ આ બધાં ચિત્રો

(હાથ તો નહિ જ પણ આજળ ઉપરેય) જ્યંજનેને લખાણી રાખાય,તેવાં મહેલાં નથી, એમને
લાગે ' આદર્શ ' સિપિ મટિ નવાં જ ચિન્હો બનાવવાં પડે અને આવા અવાર નવાર ફેરફાર
હોઇ સંમતિ નહિ આપે, એ સ્વાભાવિક જ છે.

‘આદર્શ’ લિપિ ‘ તે જ ઠહેવાય કે જેમાં દરેક વાચક જ્ઞાન માટે નોખો એક જ વર્ણુ લેખન ઉપચારના અનુક્રમ અનુસાર ધ્યાય, કોઈ પણ વાચક કોઈ પણ લિપિમાં લખી શકે; વર્ણુ લેખનથી વાચના બ્યારસરને વાંચી ન જ આવશે નોંધશે. જેમકે ઘાલ કેટલાક વિશ્વજન્યુત્વના દિવસથી અને જેમવરી હિંદુસ્તાનની કાવે તે વાચક મટે રોમન લિપિ લેખનું મુખ્ય છે. તે પ્રણલે હંકુતોત્તમ વાચકો અને રોમન લિપિમાં લખી તે ચકાય; પણ સ્વેચ્છામાં જો માટે ૦ ૦ (એ-ઇ) કમલ નહિ રખાય. એા આ સ્વર અ અને ઉ ના સંયોગ છે. મટે તે રોમન લિપિમાં તત્ત એમ લખાય તે જ વાચકથી વાચનું મૂલ-તત્ત અવિચ્છિન્ન રહે. એમ જ દીર્ઘ ઇ યા ાં (આ-આ) ઓ મટે તત્ત (બિ-બિ-બુ) એમ લખનું પડશે. અ અંજન મટે તો (સી-એ) નહિ ગાલી રહે; એવાં એવાં વાચક આવશે. ઉપર કહેલ ‘આદર્શ’ લિપિના મૂલતત્તો એવાં હેતુમયી આદર્શ લિપિ તે નથી જ એ એ સહેજ સમજાશે. આદર્શ લિપિમાં સંપૂર્ણ વર્ણુ માટે સ્વતંત્ર ચિન્હ ન હોઈ શકે ઉં, ઈ, ઈ, આદિ વર્ણુ મૂલ વારેલા છે. તેમ જ મરાઠીના ઈ પછી યોડા છે. ખીનું, સંકેત વર્ણુમાં અપૂર્ણ (અંદર ન હોય એવો) વર્ણુ ન આવશે નોંધશે. મરાઠી યોડા ઈ કે અલગી-ના એ એ સત્તક બેલા બેલા રહ્યા. પણ તે અપૂર્ણ તે છે જ, આ ચાર વર્ણુના પ્રતિનિધિ ગણીએ તોય પણ હોધા આવે છે. આજ ચિન્હને ઇ માનીએ તોય એ ની એ માનના ઉત્ત પતો નથી અને એા ઈ ની માનની સંવતિ જ ન લાગી શકાય, ઉપરાંત બારાખડી બનાવતી વખતે અક્ષરમાં રહેલ મૂળ જ્ઞાને પણ ઉઘાટા નથી અને ચલુતાય નથી. ‘પણુ’ આ તે. કડી માત્ર છે; શાસ્ત્ર નથી. એમ કે ૪ + ૧ (વ + ફ) આ સંયોગ મટે બારાખડીની કડી ની ચિતારી એક કાનો વધારે છે. સંસ્કૃત વાચના સંધિ નિયમો અને મંડના નાખી આદર્શ લિપિ ના મૂલતત્તો એવાં કામસાહેબનાથી ઇ નો એ અને ઉ નો એા વાંચશે નોંધશે. કેમકે તેમની ઈ જા અર્થસાર અ-ઇ નો સંયોગ છે અને ઉ અ ઉ નો સંયોગ છે. બારાખડીમાં અને ખાસ કરીને અ ની બારાખડીમાં અને કડીય નથી. અ ની બારાખડીમાં પ્રકલ્પ સૌખ્ય આજે હેમાય છે, પણ આ બારાખડીનાં આજનાં ચિન્હો ઉપર કહું તેમ કાલે ફેંકી દેવાં પડશે. “ ફે ” મટે અલગ ચિન્હ રાખવા કરતાં સામાન્ય ‘ ર ’ ને જ લીટીમાં સહેજ ઉપર ચડાવેલ છે. “ આ યોજના મટે ‘ અલગ ચિન્હ ’ હું કાલુ બતાવું છે. તે સાવ મોટું છે. કેમકે ‘ સહેજ ઉપર ચડાવેલ ’ હું ‘ ર ’ મટે અલગ હાપ (રાખ) તેા ઢાળવો જ પડશે. એટલે આમાં મુદ્દણુ સૌકર્ષ નથી થયું, ઉપરાંત આને કાલે ફેંકી દેવાનું તો જ “ ઈ, ઈ, ઈ, ઈ, આ ફેરફાર કર્યો નથી ” એમ કહે છે. પણ ફેરફારમાંથી બચી જવા માટેનું કયું વિશેષત્વ તેમનામાં રહેલ છે તે વાચકાચક્તિ આપારે સ્પષ્ટ કરાય તેા સાદું. વળી ઈ ને જ ‘કપ’ એમ લખી સમિતિ યોજના સિદ્ધાંતને પણ વજમી રહી નથી. ઉપરાંત ચડો હું કે આ એક હાપ વધાર્યા, જે કાલે કામ આનવાને નથી ‘પણુ’ ચિન્હને બાંધે પ્રાચીન ચરણ સ્તંભ વાપરવાનું સમિતિએ કાંચુ આથી લિપિનું મૌરવ વધશે? ઘાલ - વપરાતાં બધાં વિરામચિન્હો ‘પણુ’ વિરામ ચિન્હમાંથી જ નિકળ્યાં છે અને અર્થ; પ્રમ યો ઉત્તરચિન્હમાં પણ પૂર્ણવિરામ જ પૂર્વત્ત કરે છે. ત્યારે પૂર્ણ વિરામ મુખી હેવાય જ કેમ ? આમાં શાસ્ત્રીયતા નથી સત્યવાદ કે કડી નથી અનુસાર ! આ તો એકું આધારે શી ફેંકી દેવા નેનું જ થયું છે !

વર્તમાનસાર

શ્રી કનેવાલાલ મુનશીનાં કેટલાંક વ્યાખ્યાને

(૧) તા. ૨૨ ૧૨-૩૫ ને રાજ મુલ્ય મુકાબે સાર્વજનિક કોલેજના સ્નેહસમિતિનામાં કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રવચન તથા મુસ્લિમ સાહિત્ય મંદિરમાં વાર્તાલાપ

(૨) તા. ૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર ૧૯૩૫ ના રિપોર્ટને કાલકનકરમાં સામગ્રીસ કોલેજના સ્નેહ-સમિતિનામાં વ્યાખ્યાન.

સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદમાં મળનારું તા. ૫. સમિતિનું અવળા એપ્રિલમાં પ્રકાશના તહેવારોમાં મળશે. પણ તે અરસામાં મહાસભાની બેઠકમાં જનારની અનુરૂપતા એવા કદાચ આ લાગીએ જવું ફી એવો અંભવ છે.

સાહિત્ય સંસદ, મુંબઈ

અમદાવાદ સમાચારોને માટે શ્રી કનેવાલાલ મુનશીનું રો. મિસ મુનિશીનું અધ્યક્ષ નેવાની અર્થે દરેકી એવવાદ કરવામાં આવી હતી.

અમદાવાદ શ્રી સ્નેહસમિતિ તા. ૧-૨-૩૬ ને રાજ સંજના ૫ વાગે શ્રી કનેવાલાલ મુનશીના નિવાસ સ્થાન પ્રાનામાં શોજવામાં આવ્યું હતું તેવા અવવાલમ પ્રવચન કર્યાછે (નુ.મ-કોસા આપણી પૈશ્વિક કરામોનું કાવલકન) નો અર્થકમ સમજવામાં આવેલી હતી. દક્ષિણ દિશ ના દબિર મળવાતા મલવાલમ કવિ વલ્લભેલના મંદલના નુ.વાલો અને શ્રી રામિશ્રી દેવીના નુ.વ દર્શનને કાલ સભ્યોને આપવામાં આવેલી હતી.

કેટલાંકી મુનશીનું અંક

સામગ્રીક સાહિત્યમંદિરને કદિઆવામાં વર્ષ દરમિયાન કમ્પ પ્રતિનું સાહિત્યનું પ્રસ્તુત થમનારને આ અંદક આપવાનું બહેર હતું છે.

નર્મદની છબી

કાવલકરમાં સામગ્રીક કોલેજના કનોલકવ પ્રસંગે વીર નર્મદ અને શ્રી હમ્મણીની આની છબીઓ મુનશી મુનશીને વિષિ શ્રી લીલાલની મુનશીને કાવે મલ રિપોર્ટનાટી રપ મી લાગીએ કરવામાં આવી હતી.

અંતરરાષ્ટ્રીય અર્થકમ મુલ્યસંધ

મલા નાનાલના તહેવારમાં આ સંપત્તી પરિવર વર્ષમાં મળી હતી.

કન્યાનિવાસ મોટે સમાવશ

આફ્રિકામાં આવાદ કરેલ શ્રી નાનક મલિકોસે એવના પુત્ર શ્રી ખામલના લગ્નપ્રસંગે પોરતપરમાં કન્યાનિવાસ એવના મોટે એક લાગ દસ બલકની સમાવશ બહેર હતી છે.

શ્રીમુત એર. ઈ. દીનરા

આ રેલમજા આવાદી અને સેલોલિસ પાસેથી લાગીરનું અવચાન થયું છે. કહેવાય છે કે એમણે કોડેલી લાગાવ્યે જનકિતાથે કરેલ સમાવશ હતી છે.

શ્રી સાપુરજી સકેલેલવાળા

આ સમાજવાદી મુનશીની વીરનું લંડનમાં અવચાન થયું છે.

કવિવર રહિયાઈ કિપકિલ

આ અર્થકમ કવિનું તા. ૧૩-૧-૩૬ ને રાજ અવચાન થયું છે.

મહાત્મજી અને લાપાની મહાકવિ થોમનેસુચીનું મિલન

આ વિમુક્તિઓનું મિલન વર્ષમાં મળે થયું હતું. અને વચ્ચે કેટલાંક રસિક વાર્તાલાપ થયાં હતાં.

‘નિષ્પદિકા’ વિષે વ્યાખ્યાન

શ્રી. જયેન્દ્રરામ દુરગામે ગુજરાત કોલેજમાં મુજરાતી સાહિત્યમંડળ તરફથી તા. ૧૭-૧-૩૬ રોજ આ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

સમ્રાટ જયોત્સુનું અવસાન

તા. ૨૧-૧-૩૬ ને રોજ ગતિવિધિએ (૧૧-૫૫ કલાકે) સમ્રાટ પંચમ જયોત્સુનું અવસાન થયું છે.

ગુજરાતી મુવંકો દિમાલય ચડે છે

અમરાવાદના શ્રી. વિનાયક મહેતા તેમના સાથીએ સાથે આવતા એપ્રિલ માસમાં દિમાલય પર જશે.

ગુજરાતી વ્યાયામપ્રચારક મંડળ

આ મંડળનું બંધારણ નહીં થઈ ગયું છે. કાર્યનો આરંભ કરવા વડોદરા મુકામે તા. ૨-૨-૩૬ ને રોજ વિવિધ સ્થળોના પ્રતિનિધિઓની એક સભા મળી હતી.

વિવાહાનંત

મુંબાઈનિવાસી શ્રી. જમુમતી ડોસાવાઈ પાસે પેતાના સ્વર્ગસ્થ પતિની હમણાંસાર ને શાપ રૂપીયાનું લાન મુંબાઈની કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ભડેર મળ્યું છે.

ગુજરાતી સોશયલ મુનિયન, મુંબાઈ

તા. ૧૩-૧-૩૬ ને રોજ મુંબાઈના પતિતાનિશામ લોકમાં શ્રી જુલાવાઈ દેસાઈનાં ગાનમાં એક કોમનો મેળાવડો થયો હતો.

સમસ્ત ગુજરાત આયોજિત શિક્ષકસંઘ

ઉપરોક્ત સંઘની સ્થાપના કરવા અમરાવાદના પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોની એક સભા શ્રી પ્રાણુભાઈ દેસાઈને પ્રમુખપદે તા. ૧૧-૧-૩૬ ને રોજ મળી હતી.

હિન્દી પર દૃષ્ટિપાત

આ વિષય ઉપર તા. ૧૧-૧-૩૬ ને રોજ અમરાવાદ હંસરાજ પ્રાગઠ હોલમાં હિન્દુસ્તાની સહિત્ય સંઘના આગ્રમ નીચે આચાર્ય ચંદ્રકાંતભાઈ શ્રી. હંદુલાલ ચર્ચિત્તા પ્રમુખપદે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ચાંદબીબીનાં સમયની

સિન્દ્રાબાદના પ્રદર્શનમાં સુવતના ચાંદબીબીના સમયની સારીએ રજુ થઈ હતી.

કેલાંક વ્યાખ્યાનો

મુરતમાં વિદ્યાર્થી મંડળના આમચે ડો. કુલિયે હંસાં અને મુરતનાં સંસ્કરણો વિશે આપણું મળ્યું હતું.

(૩) તા. ૧૨-૧-૩૬ ને રોજ વડોદરામાં સાહિત્ય સમાના આમચે ‘સહિત્ય જુનું અને નવું’ એ વિષય ઉપર વડોદરા કોલેજના સેન્ટ્રલ હોલમાં શ્રી. કનેવાલાલ મુનશીએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

(૪) તા. ૩૧-૧-૩૬ ને રોજ સંજના સેન્ટ મુંબાઈની રેવિયર કોલેજના મુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ શ્રી કનેવાલાલ મુનશીએ ‘ગુજરાતી સંસ્કરણ’ એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. સમાધાં કેવિયર કોલેજમાં મુજરાતી શાળા અને સાહિત્યના અભ્યાસ અર્થે એક પુસ્તકાલય તથા એક અંદાપકની જોગવાઈ માટે નાણું ભેગાં કરવાનો શુભ આરંભ થયો હતો.

ગુજરાત : નવું પુસ્તક : ૧

[સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬]

અતુકમણિકા : સાહિત્યનાં અગાવાર

૧ કાવ્ય

અકાશ વેદન્ય	ફળ્ગીકાના મોડી	૧૧૭
અમારું આમ	નવસામય ત્રિવેદી	૫૪૧
અજાનુ કુળન	મન-મુખલાલ અવેરી	૧૪
ઉરે આશ કપાળી	નિપિન ચીનકા	૨૪૪
કવચનાં તાડુ	સ્વપ્નસ્થ	૫૩૬
કવચનાં વિલાસ	સ્વપ્નસ્થ શુકલ	૨૧૨
કાવ્યની પ્રતિ	મોહનિચંદ	૧૫૮
કુળન માનવ	પૂજાપાલ	૫૦૬
કેલ આલે	બાહ્યરાજ્ય	૧૧૭
કેલ આલે	સંસ્કૃત	૨
કુળસતનાં તથા પાટલો	કવિત્વ	૩૭
કવચનાં કા	પૂજાપાલ	૨૦
કાવ્યની	સંસ્કૃત મોટા	૧૪૧
કોશ	મન-મુખલાલ અવેરી	૧૧૨

તને હૃદય હોત તો	ઘાટરાયણ	૨૦૬
દીવડો	સુદરભ મેટાઇ	૮
દિરંગી જ્યોત	અરદેસર ખખરદાર	૨૦
નખળાં પર જોર	પૂજાલાલ	૫૪૬
નર અને નારી	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૩૨૬
નિગંત્રણ	મુસ્લી ઇકુર	૨૦૬
નેણમાં નિંદર બરી	પુખા વડીલ	૪૪
પુરાણ પાટણના અવશેષો	પૂજાલાલ	૪૨૨
પ્રયાણ	ભાસ્કર વેરા	૫૨૬
પ્રેમસિંહાસન	પ્રસાદ પાઠક	૨૪૪
મને હૃદય હોત તો ?	"	૪૩૯
મિનારા અને મહેલો	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૩૨૬
મુજ કંપનાપતંગ	સ્વનીકાન્ત મોદી	૩૦૬
મત્સ્યને	સુશી અને જાનુ	૪૦૮
રજનીને પ્રેમ	પૂજાલાલ	૩૦૪
" નો ઉત્તર	"	"
વાંસળી	પ્રદીપ પારેખ	૫૨૪
શાંતિ	કાશ્મીર	૧૮૬
સ્વપ્નોને શોધવાં ક્યાં ?	અમીતસ કાલુકિયા	૪૮
જય સોમનાથ	૨ નંવલિકા	
	કનૈયાલાલ મુનશી	૩૦૫, ૪૦૬, ૫૦૭
	૩ નંવલિકા	
અબજુખાની બકરી	જાફીર હુસેન (અનુવાદકા ડીક્રીભાઈ દેસાઈ)	૩૬૩
બાપડેલ	રામચંદ્ર ગુક્લ	૧૫૦
કલાની કદર	ડીક્રીભાઈ દેસાઈ	૧૭૭
કુરકુરિયાં	ધનસુખલાલ મહેતા	૩૧૧
ચણા અને બાબી	ધનપ્રસાદ મુનસાં	૪૩૧
કુમસની સહેલાઈ	ધનસુખલાલ મહેતા	૬
નાસિકતા	કિશનચંદ આવજ	૫૨૬
નીમકંઠલાલ નોકર	ધનસુખલાલ મહેતા	૧૧૩
પુત્રને વળાળ્યો	"	૨૦૩
સૂતિયો ઝોરડો	"	૫૨૧
માનવતા	"	૨૩૩
માસ્તર સાહેબ	રમણલાલ વડીલ	૩૨૭
મેનડી	વૈનતેય	૩૮
રેલનું રતન	મુસ્લી ઇકુર	૧૮૧
	જર્જીલીયમ મહેતા	

સદ્ભાગ્યે	વિનોબા નીલકંઠ	૨૩૭
સ્નેહનાં ઘડીક	લલિતભોજન ગોધી	૪૧૭
	૪ નાટક	
સગિયા પાછળ	પુરુષોત્તમ ત્રિઉપદ્રાસ	૨૨,૧૧૮,૨૨૧,૩૧૫,
કુલ્લડખોર	શયમંદ શુક્લ	૪૨૩,૪૩૭
	૫ નાટિકા	
અદલ ઇન્સાફ	રમણલાલ વર્ણી	૫૫
જીવતાં મુએલાં	કુર્બાન શુક્લ	૨૪૬
	૬ છાંદસ	
પત્નીનો પત્ર	હીરાલાલ નાણાવટી	૨૫૫
મારી નેધિનેથી	મુખા	૮૧,૧૬૮
વળે તોતરિયો	મંદનન મહેતા	૨૭૩
	૭ નિર્માધિકા	
આપણે કમજીવી વન'	બળવંત સંધરી	૪૨૮
	૮ વિદેશન	
શુભરાત્રી આદિત્યના માયાગુઓ :	જંઝરપ્રસાદ રાવલ	૪૬,૧૫૬
મણિજંઝર શદ્		૨૫૩,૩૫૧
" સમયસમય પાઠક		
નમંદ રિને કંઈક	લીલાવતી શુભરી	૫૧૫
યોન નોગુચી	પરેલ શુક્લ	૨૪૧
	૯ આદ્યકથા	
અગધે રહે	ભેવાણાલ મુનશી	૩,૧૩૭,૨૦૭,૩૦૭,૪૭૩,૫૧૬
	૧૦ પદ્યસાહિત્ય	
પત્રમાળા	બાનુલંકર બાસ	૪૫,૧૪૨,૨૪૫,૩૩૫
	૧૧ પ્રવાસવર્ણન	
મહાશુભરાત્રીનાં સંસ્થાનોઃ બદરેલ	કુંજરી સંપદ	૫૭૩
	૧૨ સંશોધન	
અગીઆરમાથી સોળમા સુનાની	કુર્બાન શુક્લ	૧૫,૧૪૫,૨૨૬,૩૨૩,૫૨૭
વેબુલ બાનુલંકર ૧૫૩૧૨૭		
મીની પ્રવાસી કમુનમંત્ર	મનપ્રસાદ મુનશી	૩૩૧,૪૩૫

૧૩ ચર્ચાપત્રો

‘સામરનેહનો વિચકમર્મ હેતુ’નો લેખક(૧)	બાનુમતી બટ, શંકરપ્રસાદ રાવલ	૧૯૫
રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ	નરસિંહ પરમાર	૩૫૭
સાક્ષરતાની : સુગ	હરદેવ જોષી	૩૫૭
ગુજરાત માટે નાટ્યસંસ્થાની જરૂર	અરુણ વેલ	૪૩૮
નવી લિપિ વિશે બાહ્ય કલમી ચર્ચાપત્ર	બલવંતરામ ઠાકોર	"
લિપિમાં ફેરફાર	ચેતન્ય દેસાઈ	૫૨૯

૧૪ પ્રકીર્ણ

આંતર પ્રાંતીય સા. પ.	કૌશલાલ મુનશી	૫૪૫
હિંદી ‘જગવહીનુ’ ધ્યેય	"	૫૧૮
ગુજરાત પહેલ કરશે (રાષ્ટ્રીય લિપિ)	કાકાબી કાલેલકર	૩૧૬
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (બારમા મુ. સા. સંમેલનના નિબંધના વિષયોની માત્રી)	મંત્રીઓ	૧૬૬
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (મધ્યસ્થ સભાની બેઠકનો અહેવાલ)	મંત્રીઓ	૮૫
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (વાર્ષિક સામાન્ય સભાનો અહેવાલ)	મંત્રીઓ	૪૦૬
ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંતરરાષ્ટ્રીય બાવના	કંચા મહેતા	૨૨૫
ગાંધીજીયંતી	કૌશલાલ મુનશી	૨૦૩
અખરાકિયાં	દિગ્ગજશાહ મહેતા	૩૪૨
પટિયાર રમારક દંડ	દ્રુતિઓ	૨૦૩
પુરોવચન	કૌશલાલ મુનશી	૧
પ્રકીર્ણ (‘કાકાનીઆ કવિતા’ અને ‘બાંડીની બાંડી’, બૃહદ્ ગુજરાત, જે ખરાબ જણ્યુ.)	"	૩૫૫
ભારતીય સાહિત્યનું સંગ્રહન બાવના (૧)	કૌશલાલ મુનશી	૫૩
બાવનાચક્રિત (૨)	"	૨૬૭
બાવનાકલેરા	"	૪૦૭
ઔસિકે કિન્દી	"	૫૦૫
મુંબાઈ મરાઠી સાહિત્યસંમેલન	મહેસ શુકલ	૩૪૭
લિપિસુધારણા	કાકાબી કાલેલકર	૨૧૧
સાહિત્ય સંસદ : વાર્ષિક સામાન્ય સભા, મંત્રીઓનું નિવેદન, સ્નેહસંમેલન	"	૫૪૭
‘એમેચોર’ રંગભૂમિ	રમણલાલ વડીય	૫૪૩
(જે ખરાબ જણ્યુનો નાટ્યપ્રયોગ)		

સંસ્કૃતિના મૂળ
' હંસ ' માસિક

ઠાંપણાલ મુનશી

૨૦૫

"

૧૭૪

૧૫ તંત્રીસ્થાનેથી

તંત્રીસ્થાનેથી

તંત્રીઓ

૬૫, ૨૦૦, ૨૫૮, ૩૬૫, ૪૫૬, ૫૫૧

દોકલ

તંત્રીઓ

૬૭, ૧૮૭, ૨૫૭, ૩૬૧, ૪૪૨

નવું સાહિત્ય અને આવશેકલે

ધ. : મ., મનહરરામ મહેતા, મિ. વ, રમણલાલ વઘીલ,
સંસ્કૃતિના મૂળ માટેના ૭૭, ૧૮૦, ૨૫૮, ૩૬૫,
૪૪૬, ૫૫૬.

વર્તમાનસાર

મુળસત કાર્યાલય ૧૦૬, ૨૦૨, ૨૬૦, ૩૬૩, ૪૬૦, ૬૦૨

અનુક્રમણિકા : લેખકવાર

અમીદાસ કાળક્રિયા

સ્વપોતે શોધતાં અર્થ ? ૪૮

અરેસ્ટર ખખરાસ

કિરોસી અપોલો ૨૦

આશુ રેલ

મુળસત માટે નવરસરથાની જરૂર (અર્થપત્ર) ૪૩૮

ઠાંપણાલ મુનશી

અડધી રસ્તે ૩, ૧૩૭, ૨૦૭, ૩૦૭, ૪૭૩, ૫૧૬

માંધોળ્યંતી ૨૦૩; જમ સોમનાથ ૩૦૫, ૪૦૬,

૫૦૭; 'કોઠોસીઆ કવિતા' અને 'કાંચડીની ભંડારી',

પુરોચન ૧; ભૂદે મુળસત ૪૫૫, ૪૫૬; મે

ખસાળ જમ ૪૦૦; કપરનીવ સાહિત્યનું સંમૂલન

૫૩; વસવનાકલિ (૧) ૨૦૩; વાવના કલિ (૨)

૪૦૭; વાવનાકલિ ૫૦૫; કપરજી ; સાહિત્ય

પરિવર્તન આગામી સંમેલન ૨૦૦; સંસ્કૃતિના મૂળ

૨૦૫; 'હંસ' માસિક ૧૭૪.

અમીદાસ કાળક્રિયા

મુળસત પદોલ કરો ૩૭૬; લિપિ સુધારણા ૨૧૧

કાવ્યમંત્ર

કલિ ૧૮૬

કિસનસિંહ અવડા

વાલિકના ૫૨૬

કીકુબાઈ દેસાઈ

અનુપાત્રી મારી (અનુવાદ) ૩૪૩, કમાની કર ૧૧૭

મુળસત કાર્યાલય

વર્તમાન સાર ૧૦૬, ૨૦૨, ૨૬૦, ૩૬૩, ૪૬૦,

મુનશી

મારી મેધિઓથી ૮૧, ૧૬૮

મંદરદન મહેતા

વન્ને વર્તિકિયો ૨૭૩

જાવંતીલાલ મહેતા

રેલનું રતન ૧૮૧

ભાડીર કુસેન (અનુવાદ) કીકુ-
આઈ દેસાઈ)

અનુપાત્રી મારી ૩૨૩

નિહાલાલ ત્રિવેદી

નર અને નારી ૩૨૧; મિનારા અને મહેલો ૩૩૦

કેમલેશ મુકલ

અવધાનિલાસ ૨૧૨

કુવરજી સંપદ

મહામુળસતનાં સંસ્કૃતિ : અનુવાદ ૫૩૩

તંત્રીઓ

તંત્રી સ્થાનેથી : અગે, વાર્ષિક મંથર્ય વાક્યમ્ ૬૫; પ્રાંતીય સાહિત્યનો સંસ્કાર ૬૬; સાહિત્યપરિવર્તન આગમી સંમેલન (મૈયાલાલ મુનશી) ૨૦૦; હિંદુ સ્થાની સાહિત્યમંથ ૨૫૮; ધર્મપરિવર્તન ૩૭૧; ચતુર્ગી અખાડો, ક્રિસ્ટનો બહિષ્કાર ૩૬૫; હસિત-કલાઓ સાથે વિરોધ ૩૬૬; શાંતિનિકેતન આગમ પ્રો. મેનેજર મોગુલી ૪૫૬; વિજ્ઞાન અને માનવતા, ઉદયચંદ્ર, ગુજરાત સંગીત મંડળ ૪૫૭; રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો સુવર્ણ મહોત્સવ ૪૫૮; વડોદરામાં હીરક મહોત્સવ, શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને અભિનંદન ૪૫૭; અમલવાદમાં વેપારી શિક્ષણ, રામમોહનરામ, ભિંમીની ગેરસમજ ૫૫૧; પંચમ ભોળાનું અવસાન ૫૫૨

દોહન : બાલ્ય અને વિશદ, કલાનું ઉત્પત્તિસ્થાન ૬૭; અદિસામંતનો ઉપદેશ ૬૮; આજનું ગુજરાત ૬૯; સર્જનમય ૭૦; આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય, સ્વર્ગ અને પૃથ્વી ૬૮૭; તેજકાયા ૬૮૮; પુસ્તક સંમેલનું વિષદ કાર્ય, કચ અને દેવમાળી ૬૮૯; સ્વાધીનતા, ગુજરાત અને હિંદ ૨૫૭; માનવ અને પશુ, અમર સાહિત્ય ૨૬૫ દોહરોમની કલાનીમસા કલાની અચર ૨૬૬; સાહિત્ય સાર્વભૌમ ધર્મ ૨૬૭ ગુજરાતનો તરલોતરો દુષળ, સામાન્યવાદી વિસ્ફોટ રિપચના અંગ્રાજી મતામહો ૩૬૧; સોનેટનો વિપવ, લોકવાર્તાનું સાહિત્ય ૩૬૨; અર્વાચીન યુગનો આરંભ આમલગનું સ્વાતંત્ર્ય ૪૦૩; પુરાણોનું મહત્ત્વ, વર્ત-સ્પતિચોમણી સૌન્દર્યજન ૪૦૪; જાણની કવિતા, ઈષ્ટનું કવિત્વ ૪૪૨; મહાપ્રસ્થાન પ્રાચીન કવિતા-સનાં હોડાં ભોંયરા, આદ્ય વર્તમાનપત્ર ૪૪૩; જનું ગુજરાતી સાહિત્ય, પ્રિયા કવિતાને, સંસ્કૃતિનું પારણ ૪૪૪; શિક્ષકનું સ્વપ્ન, સંસ્કૃતિના શરીરો ૪૪૫ અગીઆરમાથી સોળમા સતકની વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ ૧૫, ૧૪૫, ૨૨૯, ૩૨૩, ૫૨૭

અવર્ત યુગેલી ૨૪૯

ઓની પ્રવાસી હનુસંગ ૩૩૧, ૪૩૫

અણ અને બાળી ૪૩૧

કુરકુરિયાં ૩૧૧; કુમચની સંદેશગદ્ય; નીમકલાલ નોદર ૧૧૩; પ્રવેશવખાલ્યો ૨૦૩, ભૂતિયો ઓરો ૫૨૧

કુર્ગીસંકર આબી

કુર્ગીસંકર આબી

ધનપ્રસાદ મુનશી

ધનપ્રસાદ મુનશી

ધનસુખલાલ મહેતા

૫.

નરસિંહ પરમાર
નવસરામ ત્રિવેદી
પદિયાર રમારક ફેડના દ્વિતીયો
પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ
પુખ્ત વડીલ
પૂર્ણભાલ

પ્રદુલ્લાહ ખાંઠક
પ્રદુલ્લાહ પારેખ
દિગ્વિજયસાહ મહેતા
નવવંતસય ડાકોર
નવવંત સંબરી
બાદશાહજી
બિપિન ચીનાણ
ભાનુ
ભાનુભટ્ટી ભાદ
ભાનુશંકર બાલ
ભારતીય મોર
મ.
મનહરરામ મહેતા
મનઃસુખલાલ મવેરી
મ. વ.

મુરગી ડાકોર
મોહિનીમંદ
મંત્રીઓ, સાહિત્ય પરિષદ

મંત્રીઓ, સાહિત્ય સંસદ

મધેશ શુક્લ

મજનીબાન મોદી

અવલોકનોઃ અશ્વમેધ અશ્વમેધ રચના ૩૦૦, અંતરની
ચાતો ૪૪૬; ઓવાણથી ૩૬૦; વેરાનમાં ૪૦૧ વગેરે.
સમ્પ્રીય રંજનમી (અર્ચાપત્ર) ૩૫૭
અમાકે મામ ૪૪૧

પદિયાર રમારક દ્વિત ૬૩ ૨૦૩
સગિયા પાછળ ૨૨, ૧૧૮, ૨૨૧, ૩૧૫
મેળુમાં નિંદર ભરી ૪૪
બનવશામ કાં ? ૨૦. નવખાં ૫૨ જોર ૫૪૬, પુરાણ
પાટણુલ અવશેષો ૪૨૨, ૨૦૦નીમે પ્રખ, ૧૦૦નીમે
ઉપર ૩૦૪,

પ્રેમસિંહાસન ૨૪૪, મને કલ્પ હોત તો ૪૩૯
વાંસળી ૪૨૫

અપરાધિની ૩૪૨
નરી સિપિ લિપે આઠ કમખી અર્ચાપત્ર ૪૩૮
અપલોઃ અમલથી વર્ષ ૪૨૮

કોઈ આવે ૧૧૭; તને કલ્પ હોત તો ૨૦૬
હરે માસ કમળી ? ૨૪૪
મનુને ૪૦૮

‘વિષ્ણુમંત્રી હેતુ’ નો મેખા (અર્ચાપત્ર) ૧૬૫
પરમાંગા ૪૫, ૧૪૨, ૨૪૪, ૩૩૫

પ્રવાણ ૫૨૬
તરતી રૂલ, મુજાબિની, ફેરમ, ધર્મીના મોર ૫૬૭
ભારતીય અભિવિષ ૫૬૭

આજનું દુનિયા ૧૪, દોશ ૧૧૧

અવલોકનોઃ ખડિત મુર્તિઓ ૪૦૧, આદરણી ૪૫૪
કીલ્લ ૪૪૯

નિમંત્રણ ૨૦૬, મેનડી ૩૮

ગાળની મુર્તિ ૧૫૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરીષદ (ભારતીય ગુ. સા. પ. સં.
નવ નિર્માણવતી વાદી) ૧૬૬ (અમર્ય સમાચાર
મેડીઓ અહેવાલ) ૮૫ (વાર્ષિક સામાન્ય સમાચાર
અહેવાલ) ૪૦૧

વાર્ષિક સામાન્ય સમાચાર ૫૪૭, મંત્રીઓનું નિર્દેશ
૫૪૮, સ્નેહ સંમેલન ૫૦૪

કુળાઈ મસાલી સાહિત્ય સંમેલન ૩૪૭; મોન
નોંધથી ૨૪૧

અમર્ય વેલ્લ ૧૧૭; મુજ ૩૪૫વાતરે ૩૦૬

રમણલાલ વડીલ:

રામચંદ્ર શુક્લ

લલિત

લલિતમોહન ગાંધી

લીલાવતી મુનશી:

વિનોદિની તીલક

વૈનતેય

ચંદ્રપ્રસાદ રાવલ

ચંદલ ઇન્સાફ ૫૫; માનવતા ૨૩૩; સાહિત્ય સંસદી:

સ્નેહસંમેલન અને જોગેઓર રંગભૂમિ (બે ખરાબ

જથ્થોના નાટ્યપ્રગોળ) ૫૪૩. અવલોકન: ઇન્દ્રધનુ

૧૯૩; બોવાયેલા તારા ૧૯૨

બિખરેલ ૧૫૦; દુસ્લોકો ૪૨૩; ૫૩૭

ગુજરાતનાં ગાય પાટણો ૨૭

સ્નેહનાં ચંદીક ૪૧૭

નર્મદ વિષે કંઈક ૫૧૫

સદ્બાણે ૨૩૭

માસ્તર સાહેબ ૪૨૭

મુજરતો સાહિબના માત્રાણ્યો: મશિયા કર મહં ૪૯

૧૫૬; રામનારાયણ પાઠક ૨૫૩, ૩૫૧; લખરનેહનો

વિશ્વકર્મા હેતુ નો લેખક (ચર્ચાપત્ર) ૧૯૫

અવલોકનો: શુદ્ધચરિત ૭૨; રાક્ષસાલિની ૭૬; રેખા

ચિત્રો: ૭૭; દીપોત્સવીનું સાહિત્યસંજ્ઞન ૩૬૦;

કથાવસિ ખીજ ૪૪૭; ખંભાતનો ઇતિહાસ, ગુજરાતનું

પાટનગર: અમદાવાદ ૪૪૮; અમી, હૃદયઝરણી, પ્રાપ્ત

ચિત ૪૫૦; વિજ્ઞાનદસરિ, સંગાળલા શેઠ અને

મિ. કલેષો કુમાર, ગાંધીવિચારોદન, રક્ષિયાનું યાત્રે

૪૫૧; સામ્યવાદ તથા સર્વોદય અને ખીજ-લેખો;

સમાજચાલન ૪૫૨; સંઘાનુષ્ઠિ, લાલિયો; દેખલતા,

રણધીર; તનમનિર્વા ૪૫૩; કરણદેવો, બમ્બરગીતાની

સમાવેશગત ૪૫૪; મારણ દેવી શ્રીજદુચરાઈ; રેવી

સ્તોત્રો, તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધાનુમાલા; આર્થિક ૪૫૫;

કુમાર સ્વર્ણ પ્રકાશ ૫૦૪ વગેરે

ઝંઝરી ૧૪૧; લિવડો ૮;

મોઠ બાંધે છે ૨

મૃત્યુને ૪૦૮

ઠંડપનાની બહુ ૫૩૬

સાક્ષરતાની સુચ (ચર્ચાપત્ર) ૩૫૭

પત્નીનો પત્ર ૨૫૫

ગુજરાતી સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય બાવના ૨૨૫; અને

બધા (અવલોકન) ૨૯૮

હંદરજ બેરાઈ

હંદરમ

સુશી

સ્વપ્નસ્થ

હરેવે બેપી

હીરાલાલ નાથાવતી

૨૦૩૦ ૩૨૨૦

GUJARAT & ITS LITERATURE (ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક: શ્રીયુત્તમ દેવેચાલાલ મા. મુનશી

૪. ૨૨ વર્ષથી આજેના ઠી, ગુજરાતનું ઐતિહાસિક અને સાહિત્યિક કાર્ય કરાવી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અષ્ટાધ્યયી, જુની તથા મધ્યકાલીન અને આધુનિક ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પ્રવર્તમાન મુખ્ય સમસ્યાઓનું કાર્ય ગુજરાતી સાહિત્યને વિશ્વસનીય ઇતિહાસ.

મૂલ્ય : રૂ. ૬-૦૦ : ૨. ખ. જુદું

પ્રાપ્ત : લોન્ગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કંપની,

સર્વ જાણીતા બુકસેલર પાસેથી મળશે

ચોરી વાર ઉભયે મૌન સેધું. પછી માલિનીએ સ્વસ્થ ચિતે પુછ્યું. “ હાં, તમારે છોકરું મોકરું છે કે ? ”

“ હા છેને, પ્રજાકપાથી, છ-વર્ષ છોકરું અને ત્રણ-છોકરી. ” મનદરે સંતાપે પ્રતિ ઉભરાતા આલસાર્થી અવાજે કહ્યું.

“ તું છ કુરકુરીયાં ? હીક ગેમાં-કર્ષી છે. ” સફસા માલિનીના મુખમાંથી વાક્ય નીકળી પડ્યું. અવાજમાં સહેલ કંઈકતા માલિનીને પોતાને ખુશી.

પછી મુખમાંથી નીકળેલા ચબ્દો પાછા જેવાતા નથી. આટલું મોલીને માલિની આટલી ગમ્મ અને મનદરના મુખ અણી તાજી રહી.

મનદરના હૃદય ઉપર તે ભલે વિજળી પડી હોય તેમ એ આ શબ્દોથી ચંબી ગયો. તેનું મોં લાલમોજા થઈ ગયું. તેના કાનની આંગળીઓ દુબળા મોઢી, તેના હૈમાં વિવિધરંગે વિચાર પરપરા ભરી અને કમી થઈ. “ મારાં માળકો કુર-કુરીયાં ? ” વિચારપરપરાને અંતે આ શબ્દો તેના હૃદયમાં રિધર થઈ ગયા. તેણે ચોરી વાર મૌન સેવીને મુખ ઉપર ચાંતિ મેળવી. પછી તે ઉઠ્યો. શોહેડને-મરે તેણે કામ લખાવ્યો. “ આ આ માલો, મળશું વળી, સાહેબજી ! ” આટલું મોલીને અવાજની રાહ ભેગા વિતા મનદર ખંડમાંથી બહાર જમને પોતાની મોંદરમાં મેસી ગયો.

જીવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ કરે !

જાંઘીના વીમાની પોલીસીઓમાં “ વોર્ડન ” જેટલી સંગવડો આપે છે તેવી જીજી કોઈ પણ ડિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું તે વીમાનું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે “ વોર્ડન ”ની પોલીસી આખતમાં કોઈ રેલુ જાતની સંજ સમજાવું કારણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે “ વોર્ડન ”ની જાંઘીની પોલીસીમાં તમારો મૂકી શકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

શ્રીચી રોડ

અમદાવાદ.

સાખ્યાઓ: ૨૩૫, હોર્ટલી રોડ, ક્રેટ સુવાઈ ૧૨, ચામ્પ મેરી સ્ટ્રીટ, મદ્રાસ.
૨૧, બ્રોડ કોર્ટ હાઉસ, કલકત્તા. સળ-આ-બ ૧૮૦, સુખવાર પેઠા, પૂના.

એક લાભકારક વીમા હાલમાં

ઉત્તરાવવાથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડી થઇ પડશે.

જોખે મ્યુચ્યુઅલ તરફથી ઉત્તરાવમાં આવેલો વીમા નહીં જશે નહીં. તેની પાછળ નહુ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી; હજા મહીને ફિવમે 'પ્રિન્સિપલ' રાખસ થોડાક રૂપિયા કરવા કરવા પડે છે.

ઉદાહરણ તરીકે મુજબ "હોલ લાઈફ" અને "એન્ડ્રુમેન્ટ" પર અનુક્રમે રૂ. ૨૬ અને રૂ. ૨૧ નેટવર્ક મેલસો નેટવેટ થવાં હતાં.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-પરછ કરી અમારી બેંચાણુકારક થોળનાઓની માટેની મેગરેડ ને તેમ નહીં જની શ્રે તે અમારા પ્રતિનિધિની એક નકલ માટે લખો જે અમે પુણીની સાથે તરત તમારે કરવાને રવાના કરી દઇશું.

આજે તો દલુ તમારી કરમાત થાય છે. હજુ તે તમે, સુલનો કરવાને વીતાવી, જોડેમતી છવનના મંડપમાં તરતનો પ્રવેશ કર્યો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી કરવા ૨ તમને એકલે કાચે જ ખરચ કરવાનો નથી તથા તમને મહા કરવાવાળાં છવનાં ભમતાં ઉમેલાં છે. આવા સંભોગમાં તમે એક સ્વાર્થી છવન માગા છો, તમારા પર આધાર રાખનારાઓના ભવિષ્યનો વિચાર કરતા નથી.

આજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છવનમાં જોરજ અકસ્મિત રંગો નેચામાં આવશે. ખર્ચોપાણી છવનના મુખ્ય સવાલ થઇ પડશે. હરમાં પત્ની તથા સુલમાં ખર્ચાઓ નીભાવવાનો ખર્ચ, ડીક્રાએને આગળ પાડવા તથા ટીકરીઓને રીત આપવા માટેના ખર્ચ છાંવવા માટે સારી જેવી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

આજના થોમ દીકરો, તમને થોમ રકમ પુરી પાડવાનું કામ જોખે મ્યુચ્યુઅલને બેરેસિ ઉમેડો. વીમતો માટે સેકેટરીને અરજ કરો.

ધી જાખે મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ

એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

[સજિયા પાછળ : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૮થી ચાલુ]

ચંદુલાલ : અરે એ પંચોતેરમાં પાછા આપણુ નૃપેન્દ્ર જેવાય હશે ને ?

પન્નાલાલ : અમારા કમરમાં પશુ તથા જથ્થા જેવા છે એ મેં રાતે જાણ્યું.

ચંદુલાલ : કાણ ? આપણા કહેવાતા અભિવનિર્માના છે ?

રાધેલાલ : નામ જાણીને શું કરવું છે ?

શાન્તિલાલ : જાણતા હોયએ તો વધારે સારું.

પન્નાલાલ : શિવસંકર, મુરેન્દ્ર અને જગદુલ્લા.

શાન્તિલાલ : હું તો યદ્વાતથી જ કહેતો હતો કે સામુદાયિક ઉપવાસ ન કરવો જોઈએ.

પશુ આપણામાંના પાંચ દસ પશુ રહે તેટલા સુધી વંધો નથી.

ચંદુલાલ : પાંચ દસ જ રહે તો તો સમુજા જ જોલવાળા નથી સાંખળવાના, અને ઉપવાસ લંબાવતો. કનકજામ તૈયાર થઈ જાયો.

શાન્તિલાલ : ઉપવાસ વધારે કરવા પડશે એના વગર છુટકો જ નથી દેખાતો.

ચંદુલાલ : આનો કેં કરીને છેડે લાવોની હવે.

શાન્તિલાલ : આપણી ક્યાં ના છે ? આપણે તો આપણી માગણી યદ્વાતથી જ રપટ મૂકી છે. એનો સ્વીકાર થાય એટલે આપણે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ખાઈ થઈએ.

ચંદુલાલ : પશુ જોશ તો એમનો બે થતો નથી.

રાધેલાલ : એને તો જેમ આપણી સંખ્યા ઘટતી જાય છે તેમ તેમ વધારે જોર આવડું જાય છે.

શાન્તિલાલ : તે તો થવાનું જ. દુરમનની નળખાઈ જોઈ તેની દવા ખાનારા તો સત્યાગ્રહીઓમાંથી પશુ થોડા જ તીક્ષ્ણશે.

પન્નાલાલ : પશુ ભાઈ, આપણે આટલા આટલા દીવસથી જૂખ્યા છીએ એ જોઈને જોશને કેં ભાગડું નહીં હોય ?

શાન્તિલાલ : એમને મન કેદી એટલે ડોર. ડોરને આરે ખાસ ભાગણી જોડતોને લાગે હોય, પશુ એમને ચરાચરા લઈ જનારને તો નથી દેખાતી. ચરાવનાર તો માથા ડોર લાત ન આરે અને આરે તો પોતાને ન વાગે એટલા પૂરતી જ સંભાળ રાખે છે. જેલ ડિપાર્ટમેન્ટમાં આવી વિચારસરણીની પરંપરા ચાલી આવી છે તે કેં આપણે જ મરીના કે વરસમાં ખાલી નથી શકવાના. કોમક દહાડો એમાં સુધારો કરવો હશે ત્યારે આપણે એ સચારી સકારી એવી બૂલ ન કરીએ તો સારું. એને તો જમીનદોસ્ત ક્યાં પછી નવેસરથી પાયાથી યદ્વાત કરવી પડશે.

ચંદુલાલ : પેલો આવતો દેખાય છે. [બધા બેચેલા તરફ જુએ છે. નૃપેન્દ્ર હાથમાં પોતે લપને રાખત થાય છે. ચેતાનું ચોટું દુધાળીથી ઢાંસે દીધું છે.] કેમ ભાઈ, ક્યાં જઈ આવ્યા ?

નૃપેન્દ્ર : નાહી આવ્યા [જ્યાં જયરામજીથી આમતેમ જુએ છે અને બટ પોતાના ખાટલા પાસે જમને પોટ નીચે મૂકી દે છે.]

અંકુસાલ : આપણા આ કાકને ઉપવાસ સલાહ આપે છે. તમારામાં આટલી સ્ફુર્તિ મેં કદીએ નહોતી જોઈ. [દુષેન્દ્ર આગળીમ જુએ છે, પણ કંઈ બોલતો નથી.]

પન્નાલાલ : દુષેન્દ્ર, બૂખ શું કહે છે ?

દુષેન્દ્ર : બૂખ ! ભાગી છે. ના, નહીં હવે તો જરૂર નથી થાયતી.

રાધેલાલ : એ તો જેલમાં આવ્યા પછી લગભગ બૂખ્યા જ રહે છે એટલે દેવાઈ ગયા છે.

અંકુસાલ : દુષેન્દ્ર, તમારા પોટમાંનું પાણી તો વાળું જ હશેને ? જરા મને આપોને. [બોલો, થાપ છે]

દુષેન્દ્ર : [પોટ પાસે જઈ એવું રહ્યું કાતે બોલે રહે છે] તમને જોઈએ તો બરી આવો. હું નહીં આપું.

પન્નાલાલ : બાઈ, પાણીમાં તે શું થઈ ગયું છે ? આપોને. ફરીથી કુ બરો આવીશ.

દુષેન્દ્ર : ના હું નહીં આપું.

રાધેલાલ : એ તો એમનું મંત્રેનું પાણીકરો. પીતાં દુધ થઈ જાય એવું. [આ કાંમળ દુષેન્દ્ર સપેલાલ વચ્ચે મથરામળથી જુએ છે, પણ સપેલાલે આ મંત્રીલાલથી કે મથરામાં કશું તેનેર નિર્લેપ કરી શકતો નથી.]

પન્નાલાલ : ઉપવાસમાં આવું પાણી પીવાય શાન્તિભાષ ?

શાન્તિલાલ : [ચુકમાં] મંત્ર વડે તમે ખાવાનાં સાધન મેળવી શકતા હો. તો હું વધી જોતો નથી. આપણે જેલમાંનું ખાવાનું ન લેવું એવો જ નિશ્ચય છે ને !

અંકુસાલ : તારે આપણે જેલની ખબરથી તિકરૂમ મંત્રાવીએ તોય આણે !

શાન્તિલાલ : ના, માત્ર મંત્રથી મંત્રાવો એટલું જ માટે.

[આ વાત સંભળ પાછળની એક બારીમાંથી બીલાઈ આવેને દુષેન્દ્રના પોટમાં પોટું નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે એટલે પોટ ખાંટી પડે છે અને દુધ ફળી નવડે. પોટનો અવાજ સંભળી દુષેન્દ્ર ફરે છે.]

પન્નાલાલ : જુઓ, તમે પાણી અમને ન આપ્યું અને બીલાઈને દોળી નાખ્યું.

અંકુસાલ : આ બીલાઈને બહુ તરસ લાગેલી દેખાય છે. [બોલો મળે પાસે જાય છે બિલાડામાં દુષેન્દ્ર બીલાઈને નસાઈ ફરવાથી દુધ છૂટી નાખવાનું યત્ન કરે છે પણ બેરવામાં અંકુસાલે એની કાતે આવી લેલી જાય છે] એભાગી.

રાધેલાલ : કેમ શું થયું ?

અંકુસાલ : શાન્તિભાષ, આ તો ખરેખર મંત્રેનું પાણી દેખ્યું ? દુધ થઈ ગયું ?

પન્નાલાલ : શું કહેા છે ? [પોટનકાલ, કમલ અને સપેલાલ જાય બીજી દુષેન્દ્રના ખાંટામાં આકાશસ જઈ જાય રહે છે અને એજા મરે છે.]

શાન્તિલાલ : દુષેન્દ્ર, હવે દોળાઈ ગયું તો બીજારી બીલાઈને તો પીવડ દા.

અંકુસાલ : હવે તમે આમ દેખ બહારના કેમ ફરે છે તે સમજાવ્યું.

પન્નાલાલ : આ કેટલાક વિચારથી આવું થયું છે ? [દુષેન્દ્ર બોલો જઈ અપમાનપદ બહાર જાય રહે છે.]

અંકુસાલ : બીલાઈને પણ રંજ શાખે.

શાન્તિલાલ : મોકે નાટકોમાંની દાખલીમાંના જાગ જાગ્યો. [બધા હસે છે. જેલર તથા જલ્મ સાથે દાખલ થાય છે.]

જેલર : કેમ, બધા ખુશીમાં છો ને ?

ચંદુલાલ : તમને શું લાગે છે ?

જેલર : [જવાબ આપ્યા વગર] શાન્તિભાઈ, ભુજો આ ત્રણ જલ્મ તમને કે કહેવા માગે છે, એમને જોવાખ્યા ?

શાન્તિલાલ : જેમની જોડે તમારે તકરાર થઈ હતી તે જ ને ? કેમ શું છે ?

પહેલો : અમને તે દિવસ પછી અધારીમાં ચૂક્યા હતા તેથી અમે ઉપવાસ કર્યા હતા, થઈ ગયે સાંજે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને જેલરે અમને ત્યાંથી મુક્ત કરવાનો હુકમ કર્યો. અને તે દિવસે જો કે થયું તે ગેરસમજાયુંને લીધે થયું એમ કહ્યું. તેથી અમને સતોષ થયો અને એમના ખાસ આગ્રહને લીધે કોઠામાં જવા પહેલા જવાએ થોડું થોડું દૂધ પીધું. કોઠામાં ગયા પછી અમને ખૂબ મજા કે આખી જેલે ઉપવાસ કર્યો હતો અને મજાના ઉપવાસ હજી ચાલુ જ છે, જોડેલે અમે તમને બધાને ઉપવાસ છોડી દેવાનું કહેવા આવ્યા છીએ.

[બધા શાન્તિલાલ સાથે ભુજો છે.]

જેલર : કેમ, દૂધ ચંચાલું ? આ ભાઈએના કહેવાથી જેલમાં તો બધાએ દૂધ લીધું. માત્ર હેલ્પીટલમાંના તમે ખરતેર જલ્મ જ ગૂંપ્યા છો હવે.

ચંદુલાલ : હા, હવે મંગાવો દૂધ, હમે પીશું.

જેલર : [જતા] હું હમણું મંગાવી લઉં [બચ છે.]

ચંદુલાલ : ચાલો ઠીક થયું. કેમ શાન્તિભાઈ ?

પન્નાલાલ : [શાન્તિ જવાબ તથા આપતો જોતને] શું લાગે છે, શાન્તિભાઈ ?

શાન્તિલાલ : જોડેના ખંડમાંથી ખૂબ ભાઈએને જોવાવો [પન્નાલાલ બચ છે.]

રાધેલાલ : [ત્રણ આવનારને] અમે ઉપવાસ ચર કર્યા પહેલાં શી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે તમે જાણો છો ?

પહેલો : હા આજે સવારે સાંજે. [પન્નાલાલ, ભાઈ, રામલાલ, ખરે, રામરામ, રામચંદ્ર દાખલ થઈ શાન્તિ ખાસે જઈ બેસે છે.]

શાન્તિલાલ : ભુજો ભાઈએ, હવે ઉપવાસ કરવાસજો આપણે અહીં છીએ જોડેલા જ રહ્યા છીએ. થઈ ગયે આ ભાઈએને અધારીમાંથી મોકલ્યા અને આજે સવારે એમના સમજાવ્યાથી હેલ્પીટલ શીતપના બધાએ દૂધ લીધું.

ખરે : પન્નાલાલે અમને કહ્યું.

શાન્તિલાલ : ત્યારે ખરી વસ્તુરિધિ તમે જાણ જાણો છો. શું કરવું છે તે નક્કી કરો.

કાનઈ : તમે શું ધારો છો, શાન્તિભાઈ ?

શાન્તિલાલ : હું તમારા બધાના મત સાંભળવા માગતો હતો, પણ તમે મારો જ મત જાણવા માગો છો જોડેલે કહ્યું છું. આપણી પ્રતિજ્ઞા એ એવી હોત કે આ ભાઈએનું સમાધાન થાય તો આપણે ઉપવાસ છોડી દેવા તો

વધારે કહેવાનું ન રહેત. પણ આપણી પ્રતિજ્ઞા તરત ભુલી છે. આપણે તો જ્યાં સુધી જોઈને જોઈને માફી ન મળે ત્યાં સુધી ખાતું નહીં એવો નિશ્ચય કર્યો છે.

ચંદુલાલ : જોઈને આ માફગેતિ ને કશું તેને કું માફીયે જ મળ્યું.

શાન્તિલાલ : [પનાલાલને] માફ, મારે નહાતું છે, જરા હાથ આપજો ! તમે મધ્ય વિચાર કરી છો [પનાલાલના હાથને ટેકા તથા બહાર જાય છે.]

ચંદુલાલ : કેમ મધ્યનિ શું લાગે છે ?

રાધીલાલ : શાન્તિમાખતું કહેવું જરૂર છે.

મોહન : હા; આપણે સંબોને પતંગી રહીએ તો, બાકી તો એમણે ને કે કયું તેને કું માફી જ મળ્યું.

[પનાલાલ જાય જાય છે.]

રામચંદ્ર : હવે વધારે જેમણે ચોખ નહીં મળાય.

અને : આપણે મામત્ર હતા તે જ કયુ એમ કું માતું છું. સંબોની જેમાર્જેમ આપણે ન કરીને લેખ્યે.

પનાલાલ : આનો અપણે સ્વઅતર્ક વિચાર કરવો જોઈતો હતો. શાન્તિભણ જ્યારે કહેતા હતા કે કરીથી આખું વર્તન નહીં થાય એવી ખાતી મળે એટલે બસ થશે. ત્યારે તો તમે જવાબ માફી તો મંજાવરી જ જોઈએ એમ કહેતા હતા. અને ને જોઈને અને સુધિતોજને કયું તેમ! અવિધને માટે કોઈ પણ પ્રકારની ખાતી નથી આપી, દીલગીરી નથી જતાવી, માત્ર ધેરધમજણ થય અને તે પણ આપણને એવું સમજાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

રામચંદ્ર : એનાથી વધારે કાઈ જ કયું દોષ એમ નથી લાગતું.

ચંદુલાલ : એ તો એવું જ હોય, " કોઈએમાફત "ને મારે આપણે તૈયાર જ રહેવું જોઈએ.

મોહન : દેહ અને કોઈએમાફતમાં જોઈવું આપણે ઇચ્છીએ એટલું તો કયું.

લાલજી : હવે વધારે આજી એ તો જોઈને નીચે જોઈએવના માટે આપણે કરીએ છીએ એમ માનશે.

મોહન : હા, એવું જ લાગશે.

રાધીલાલ : એટલે તમે શું કરવા માંડો બે ?

ચંદુલાલ : ઉપરામ મૂકી દેશ એવો જ બહુમત લાગે છે.

પનાલાલ : આપણે પોતાને ઉતરીએ છીએ. કું તો કયું છું કે બે દિવસ દહી રહીશું તો માફી પણ મળશે.

રામચંદ્ર : એમણે કયું તેને કું માફી જ મળ્યું છું.

ચંદુ : કેમ સામસાચ !

રામચંદ્ર : મારો મત તો ભુલો છે, પણ જ્યાં જેમ કરે તેમ કું કરવા તૈયાર છું.

૩૭૬ ... શુભરાત : દિસેમ્બર : ૧૯૩૫

પન્નાલાલ : અને શાન્તિલાલનો વિરુદ્ધ મત હોય તો ?

મોહન : તો શું ? ચર્યાસતમા એમના વિરુદ્ધ મત છતાંય બહુમતનો સ્વીકાર થયો હતો તેમ હવે પણ કરો.

રાધેલાલ : ત્યારની અને આજની વાત જુદી છે.

લાલજી : ત્યારે શું કરવાના ?

રાધેલાલ : હું તો ઉપવાસ આશુ સંપીઠ.

પન્નાલાલ : અને હું પણ.

[શાન્તિલાલ હાજર થાય છે.]

શાન્તિલાલ : [હસતા] શેષ વિચાર થયો ?

ચંદુલાલ : અમારા મંથાનો મત જોયે જો કયું તે માફો બરાબર મણી ઉપવાસ મૂકી દેવાનો છે.

શાન્તિલાલ : તમારું સાન્નિદ્ય થયું હોય તો તમારે ખાતું જ નોંધાવે.

મોહન : અને તમે ?

શાન્તિલાલ : મેં તો માફો મત તમને ક્યો.

મોહન : બહુમતે અને ખાતું માનીએ છતાંય ?

શાન્તિલાલ : મોહનજી, કેટલીક એવી જાગ્યેલા હોય છે જેમાં બહુમતને સ્થાન નથી હોતું. તમે કહેશો કે ઉપવાસ આપણાં પહેલાં પણ માફો મત જીતેલો હોવા છતાંય મેં ઉપવાસ કર્યો તેમાં અને અત્યારમાં પણો ફેર છે. તે દિવસે આપણે સિદ્ધાંતમાં એકમત હતી. માત્ર અમલ કેવી રીતે કરવો તેમાં જ મતફેર હતો. આજે મુખ્ય જાળવત પગ. આપણે મળતા નથી થતાં.

પ્રવેશ ત્રીજો

એ દિવસ પછી, સમય સવારેના રૂબરૂ આવડા પ્રવેશનું. માત્ર અત્યારે શાન્તિલાલ, રાધેલાલ, અને પન્નાલાલ ન ત્યાં દેખાય છે. શાન્તિલાલ પાણી પાણી કે નાંચે છે. રાધેલાલ ફેરીયા મલારે છે અને પન્નાલાલ પાછળની બારી બિયાળે દેખાય છે. બારી બિયાળે શાન્તિલાલના ખાટલા થાસે આડીને બેઠો રહે છે.

પન્નાલાલ : તમે ગરમ પાણી લીધું ?

શાન્તિલાલ : હા.

પન્નાલાલ : મ્હા એ દિવસમાં તમને વધારે નવવણુ જણાય છે.

શાન્તિલાલ : તેનો જરૂર વણે નથી. આજે તો અગાધો જ દહાડો છે. હજી થોડા શિવસ આપણે વચર મિંતાએ જેમી કાઢીશું.

[જોર અને તેથી સાથે જ જણુ રૂંધવા થઈને કાપલ થાય છે.]

જેસર : પન્નાલાલ, રુદિલાલ તૈયાર થઈ જાઓ.

રાધેલાલ : કેમ ?

શાન્તિલાલ : નવી જોડ લોવા મળશે.

જેસર : અમે તો મધુપ તમને રાખવા મારતી હતી. તમને અમારી જોડે થેન ન પડ્યું. શાન્તિલાલ તમને તો રૂંધાર પર જ લઈ જવા પડશે. [બધા જોમ થઈને રૂંધાર થઈ છે] અમે તૈયાર છે ને !

રાધે : થાશે.

પન્નાલાલ : ક્યાં જવાના હીએ ?

શાન્તિલાલ : એનું ટોપ દિવસ પૂરું નહિ હોયની બાકી કરતી વખતે એ જતા દોડ તેમણી ઉપી જ દિશામાં જાય છે એમ કહેવાની જોડોની પ્રયા દોડ છે.

જેસર : તમે મને હજી નથી એળખ્યો. યાગે [રાધેલાલ અને પન્નાલાલ આવજ આવ છે. બિયો રૂંધાર જ જણુ ઉવડી લે છે અને માલવા માટે છે. જોર રૂંધારી થાય છે] અને શાન્તિલાલ, તે દિવસે મેં કપો નાપર્સ તે મારી જૂલ થઈ.

પારો પડે છે.

ફારવર્ડ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ.

તમે વિશ્વ ઉત્તરાચો છે ?

તમારા કુટુંબને અભિષેનો વિચાર કર્યો છે ?

ત્યારે તો “ ફારવર્ડમાંજ ” ઉત્તરાવસો ને ?

અમારી ખાસ યુગીઓ

અનાં પ્રીતીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકસરો ન્યવરથા.

માહીતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચમેન્ટ સ્ટ્રીટ ફોર્ડ, મુંબઈ.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ દરેક ગુજરાતી સાહિત્યનું સમજાવલેકન માટે માટે મોહક વાચન થઈ પડવું છે. x x x”

—મહાત્મા ગાંધીજી.

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” પ્રકાશ અને ચેતનથી ભરેલો અને કર્તાના વ્યક્તિત્વનું સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડતો ઉત્તમ ગ્રંથ છે. ધીરુત મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને જે વસ્તુને તેઓ સ્પર્શે તેને સજીવન બનાવતી તેમની કલ્પના, અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં આ ગ્રંથમાં છે. કર્તાને ક્રિયાળુ-નાર-માસ જેવા માટે તરફી પલ્લ-બીજાં ધણાંને આકર્ષક પમાડે એવી બાબત એ છે કે આદર્શો અથાથ પરિશ્રમ તેમજે લીધો છે, અને તે પછી જેવની દીવાલો પાછળ અને અસ્વસ્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

પરંતુ આ ગ્રંથનું આથ લક્ષણ તો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ દિન્દના ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન હિન્દી શાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્ય કર્તાએ વિસ્તારથી અને ગુણપૂર્વક કર્યું છે. x x x”

—આચાર્યશ્રી આનંદશંકર દુધા.

પ્રો. વાઇસ ચાન્સેલર, મનારસ દિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યઇતિહાસના માત્ર પ્રારંભિક ગ્રંથ એવો નથી. એનું ફોજ વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિવેચન કરવા માટે જે તલસ્પર્શી વિદ્વાતાની જરૂર છે તેની ખાતતા કર્તામાં છે; કારણ કે તેમજે છવનનો ધણો સપ્રથ લેવામાં આવ્યો છે. ચોતે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x”

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અપૂર્વ ગુણ એ છે કે એમજે પૂરોપના સમય સાહિત્યકારોનો અને તેમની કલા-મીમાંસાનો ઉડો અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે. એમના રસાનના સત્યાસત્યની હું ન્યાં પરીક્ષા કરી શકું એમ હું ત્યાં તે અને રુચિકર અને સ્વચ્છપૂર્ણ જણાવું છે. અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું ફાન કરાવતાં પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અપૂર્ણતાઓ પછી ન સંતાડવામાં કર્તાએ જે વૃત્તિ દર્શાવી છે, તે માટે ગુજરાત કર્તાનું ખરું જ જણી છે.

—ડૉ. એ. બેરીડેલ પ્રીથ, ડી. સી. એલ.,

મુનીવર્સિટી બોર્ડ એડિનબરો.

[અડધે રસ્તે : અનુમંતિના પૂર્વ ૩૧મી યુગ]

એ જ વખતમાં અમારી નીલાચળા ઇલાખીએ મેથાવો થયો તેને માટે મર્મદ મોર વેદીમાં ફેરડતો પ્રવેશ અનુવચનો હતો. મારું મનજ રમતુમિમાં ત્યારે રમ્યા કરતું હતું, અને તેમાં મારે મારે કપડાનો જઈ અનુવચનું આપ્યું. કપડા, પોશાકો ને એમેનિટી, કાચોટાક ને એમેનિટીએને મજબૂત કરવાના અમર નાનીય પ્રકરોનું કેંદ્ર રમતુ છે. સામયિક એનમેર સુકાકરી કપડા કેંદ્ર પર કાચ કાચ રપડારી પિતાનું અનુવચન કરતો રેખાની સામે ઉભો. કપડાકે એ રેંત કોમી પોશાકો, અંકિતો કોમી ને લીલી રેખા પડેલી. મોરે અનુવચ 'quality of mercy' ની સુખ મારવા લખો. એક જાણી એવો. એમેનિટીએ કાચોટાકે આપવાના મનિનુ પ્રકરન કરવા લખો. મેં પાલીયુ ને કોરોટો કોર પડેરોટો કાચોટાક કાચમાં મોખડવા તાજવા લખ 'Daniel Coma to United Nations' નો વચર અમરે અગાધ મારવા લખો.

પણ અને આ રિગિતવાપી અનુવચ રવા, અનુવચ, વાક્યો, પાત્રો અમારા રેખામાં નવી કોમિઓ ઉભારી રવા. રાખ્યામાં પણ મંપુકાના અનુવચ એવું રીમોટો આપ્યું. કું કપડા પૂં એ આને પણ કેંદ્ર પેલ રહ્યો. મેથાવો થયેલ કું રેખા પામે ઉભો રહી મનશનો મનશનો ઉભો. મનશ અંખ અમારા માર માર કરવા લાગી. મનશમાં નીલાચળા તેરે અનુવચ મેં જઈ પુરો રહ્યો. આ જઈ અનુવચ મને મારે આપાની એવડીએનું ઇલાખ ઇલાખ. તેમાં જુઓની 'કરવની' હતી ને આને પણ કાંધરી રાખી છે. મેં જાકુ લાકે કપડા એમ રહી પણ અપાકને ખુશ કરવાના પ્રકરોટ રી રવા.

અપાકને જતાં જતાં મોંથી માતરને રેખા રીપાટમેંટમાં જમ્યા અપાની, જર્વો થક મર્મ અમારો મંદમ અતો રહ્યો. એકમ મોંથી માતરને પડ અપાઓ-નું અપામાં કેપુરી કોરોટ તરીકે રેખા કપુરી પર તે નીમાવા હતા. અમે મન્યા. એમ મેં એમનાં સમાજો પુતળવાપી કાચમાં કોરી રાખ્યાં હતાં તેમ એમણે પણ અનુવચ રેખા કિખનાં રખાવે તાલ રાખ્યાં હતા. અમે કાચવાર વર્ષોને અંતર વીકરી માતર ને કિખ થક રવા ને પંપુકાનું અનુવચ રી અપા.

પણ એમની અપા થક, કાચ અપાઓ ન અપાઓ, ને મેં સાંભળ્યું કે એ રેખાક પામ્યા ત્યારે જ મને અપા થકું કે પામવાના પ્રિય થકું રવા કિખનાં કાચમાં કેવું નિમન રેખા છે.

(અપા)

ભારતીય નિવાસ

સ્વચ્છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અખેડ

જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ

ટે.નં. : ૨૧૧૨૦ કાલખાદેવી રોડ, મુંબાઇ ૨ તાર : ૨૨૫૬

[હુલ્લુકોર : અનુમોદન પૃષ્ઠ ૩૩૮થી ચાલુ]

મેન્ડીપ : ભાઈ, નિષ્કળ કાર્યોના સાચી જોવા કદાચી સ્થિતિના જાત બદલાની કક્ષામાં તારે મુકાવું છે.

માર : આ કાર્ય નિષ્કળ થયું નથી.

મેન્ડીપ : ખરું કે જોડું પણ એ કાર્ય આ દુનિયામાં નકાલું થયેલું છે. આજ સ્વદેશાભિમાન સમુદયતિને ઉત્તેજે છે. એવો પહેલાં જોઈ વખત નહોતો. 'સમુદય'થી ચેતતો રહે સ્વીકૃતિ | સમુદયથી ચેતતો રહે.

માર : સાંસ્કૃતિક અભિપ્રાય મારી ચિરદ્દ દેવાને કારણે-મારા જેવા લોકસેવકે મારા સિદ્ધાંત છોડી દેવો ? હું ખરો છું કે જોડો એ આમાં મુખ્ય સવાલ નથી, મેન્ડીપ, પણ મૂળ વાત એમ છે કે મારા સિદ્ધાંત લોકોને આપ્રપ દેવાથી મારે તેમાંથી ખસી જવું કે ?

ડીન : મને લાગે છે કે મારે જવું જોઈએ. (કેથરાઈનને) સાહેબજી, જોન, કેમ જીવડું (જીવડુંને બોલાવે છે) મિ. મેન્ડીપ, હું તમારે જ રસ્તે આપું છું તમને ઘેર મુકતો જાઉં.

મેન્ડીપ : આભાર, સાહેબજી, મીસીસ મોર, એને શેકજો, એમાં નરકપાત છે.

[એ અને ડીન બંદાર નવ છે. કેથરાઈન ફેલનના હાથમાં હાથ મીલાવીને તેને બેઠકા બંદાર લઈ નવ છે, જીવડું, બારણા પાસે ઉભેલા રહે છે.]

સર જોન : મધુ બાળતમાં વમારા વિચાર ફાલ છે, એ મને ખબર હતી સ્વીકૃતિ. પણ મારા જમાઈ મને તે દિસાએ શાંતિ શોધે એવો ચરો એમ તો સ્વાતેય ખ્યાલ નહોતો.

માર : હું એવો નથી, પણ મારા સમોપડીયા જોડે સચવાતું હું પસંદ કરું છું.

સર જોન : ઠીક ! આ વાપણ કરવાની મુખાઈ કરતા પહેલાં હું આશા રાખું છું કે ક્ષિત્ર તમને સરજી આપે. મારે કુદકોરીએ પાછા ફરવું જોઈએ. સાહેબજી, જીવડું.

જીવડું : સાહેબજી, બારણા.

[સર જોન નવ છે. જીવડું વિરાસ વિષય ઉભો રહે છે.]

જીવડું : અમને દુકમ મળી ગયા છે.

માર : શું, ક્યારે ઉપડો છો ?

જીવડું : જોડકમ

માર : બીચારી દેવન.

જીવડું : પરપને તો વરસે મરુ નથી : કમનસીબી. (મોર સમજાવતી એના હાથને રપશે છે) ઠીક. આજણે લાગણીને તો ખીસ્સામાં મૂકી ફરી જોઈએ. જીવડું સ્વીકૃતિ, પેટું જાણ કરેલા નહિ. કુદ કોરીમાં આપુ અને હમાઈ માં જતો હું, સારું અને નહાલો જોઈએ તો હાં પડેલી પણ ગયેલા છે, એવી સ્થિતિમાં-કેથરાઈનનો તો વિચાર કરો. કોઈ વાત પર તમને લાગી આવ્યું ત્યારે તમે જીવડું ઉપર મધુ રાખી શકો નહિ.

- મોર : શુભટ, મારે મોલતુ' જ નોંધ્યો.
- શુભટ : ના, ના ! આજ રાત્ર મારે તો સુંગા થઈ જાયો. થોડા વખતમાં તો એ સારું થઈ જાય જશે. (મોર જોઈતી પાછો ફરે છે) તમારી કાર-કીર્તિનું સંજ્ઞાનાથ કાંઈ છે એની તમને કશુંક ન હોય હતાં કેપરાઈને કુખી કરીશ નહિ.
- મોર : તમારી વડુને ખાતર તમે તમારી ફરજ સુકાવ નથી.
- શુભટ : હીં. નાથ તરફ જ તમારો રસ છે, અને એ તમને વધારે પડશે. આ કાંઈ સ્ત્રીની નથી. ત્યાં જમને બહુજર સામનો મળવાનો છે. અને એ પદોમાં એક એ દુકરીએની કલ્પ પછી અહિં સી અસર ઉત્પન્ન થાય છે તે જાણ્યો, એ તો બધુંકે દેશ છે: અર્થાત્તીન દુધીઆર એમની પાસે છે. કહું છું જાણ દો રહીશ.
- મોર : કોઈક વખત તો કંઈક જોખમ વડોરનું જોઈએ શુભટ-મારા પ્રધાનમાં થયું.
- [એ બોલે છે તેવામાં ફરસાઈન પ્રવેશી છે.]
- શુભટ : થયું એ તદ્દન નકાલું છે, બાપ.
- [મોર મારી વાજે બધું ઉત્તુભટ તેની જોત વાજે વળે છે અને મોર વાજે સંજ્ઞા રહી જાયું તેને થાત સોંપી જતો દોષ તેમ બહાર બધું છે.]
- ફેરસાઈન : રહીશ, ખરેખર, તમે બાપજી કરવાનું છે ? [એ મધું કહાયે છે]
- ' હું ના પાડું છું.
- મોર : હું મારી સાચી સમજે છે.
- ફેરસાઈન : થયું આ તો આપણે દેશ છે: એવાથી બૂધ આપણાથી પડાય જ નહિ. તમે કશું શેકી સંજ્ઞાના નથી: અને માત્ર સોંક તમને ચિકારશે મારાથી એ નથી સંજ્ઞાના.
- મોર : કીટ, હું તને કહું છું કે મોરને વિરોધનો મારાજ ઉભરવો જોઈએ એક એ દારૂ થઈ એટલે આપણે દેશ મારી જતી જશે: અને એક નાના દેશનું અસ્તિત્વ નાશ થશે.
- ફેરસાઈન : તમારા દેશ માટે તમને પ્રેમ હોય તો તમારે સમજવું જોઈએ કે દેશ મારે વિરોધ સત્તા અને સન્ન્ય તે જનનનક બધા મારે છે.
- મોર : તારો એ મત છે ?
- ફેરસાઈન : હા.
- મોર : હું એને માન આપું છું: હું એને સમજું થયું છું થયું મારો મત એવો ન થઈ શકે.
- ફેરસાઈન : થયું રહીશ, તમારા બાપજીની સારું જોખમથી. અને દેશ સાથે દુરમનાવટ થરાવતા બધા એકજ થઈ સામનો કરશે: તમને એ આમજ પડશે. [મોર રિપ્ત કરે છે] એકસ. પ્રધાનમંત્રિમાં તમને રજાન મળવાની તક જશે. અને તમારી જગ્યાનું તમારે રાજ્યાનું થયું આપણું પડે.

માર : કુતરાં બસશે. આવી વસ્તુઓ તો તરત જામી જાય છે.

કેથરાઈન : ના, ના. એક વખત કામ હાર કર્યા પછી તમે આગળ જ નરોઃ અને એમાં શો સાર ?

માર : ઇતિહાસ એમ નહિ કહે કે “ એમણે લોકસેવકમાંથી એક પણ વિરોધ સિવાય આ કહ્યું. ”

કેથરાઈન : એવાં મધ્યા છે ને—

માર : કવિઓ !

કેથરાઈન : ‘ બેન લોઅર્સ ’ જતાં આપણા અધુનાસનો તે દિવસ યાદ છે ? નાના છોકા પર મોં રાખીને તમે કુતા હતાઃ અને તમે પ્રિયતમાને સુખી કરવા સાથે એને સરખાવેલું ત્યાં લાકડું પક્ષી ગાતું હતુંઃ એમાં તમને પૂરતી મર્યાદા આજ નજીકથી ટેકરીઓ બધી તૂટી હતીઃ આપણા દેશનો એ જ ભેજ પહેલેથી હોવાથી આપણે બધાં પણ કુરો રંગ છે. તમને એકસ એ પ્રિય છે.

માર : પ્રિય છે જ.

કેથરાઈન : તમે મારે માટે આ કહ્યું હોત-તો.

માર : કીટ, તેં ત્યારે મને કહ્યું હોત ?

કેથરાઈન : હા. દેશ તે આપણો દેશ છે. સ્વીડન, વિચાર તો કરો કે કુખર્ત અને ખીલ વાઈઓ ત્યાં લગભગ મચેલા હોય તેવી સ્થિતિમાં મારી શી દશ, અને ખીયારી હેલન અને આપણ ! આ આપણ ન કરવા હું તમને વિનંતી કરું છું.

માર : કીટ ! આ કીટ ન કહેવાય. મારી જીવનને કુતરાં જેવી ખનાવવાતું હું ધમકો છે ?

કેથરાઈન : (હાથ સામે) મને—મને તો એમ લાગે છે કે એં વાંધા કરવાથી તમે જાનહુલ્ય જનશે.

[પોતાના શબ્દોથી ચળીને એ તેની સાથે જુઓ છે, પણ તોફાર દેનરીએ મેજ સાફ કરવા કહેવા કરીએ હોવાથી પાછું જ પાછો મોઢો છે]
હું તમને ના કહું છું.

[એ જગાળ આપતો નથી, અને તે બહાર જાય છે]

માર : (તોફારને) પછીથી, દેનરી, પછીથી

[તોફાર પાછો ફરે છે. આજુબાજુ મેજ પર જોતો માર સાંત દબો રહે છે. પછી જાણે ‘ ટોફાર ’ની પકડમાંથી જગવા અને હાથ ફેરવી પાછો પાછો બેઠો બેઠો અને પી નબ છે. રસ્તામાં જગવાની બારી બહાર રસ્તાના બે ‘ દાર્ ’ અને ‘ વાઈસીય ’ વચ્ચેનારા લગા છે, અને પોતા તુનં વન પછી સંચીત રહી જાય છે. માર આજુબાજુ તરફ જાય છે, અને એક પાટો આંધો ખસેડે છે. શેડીયાર પછી મેજ પાસે પાછો ફરે છે, અને આપણની નોંધ લે છે, અતિશયવાની બધા એ જોયે છે.]

માર : કુતરાં જેવા !

[તેમ કાઠી નાજવાની તેવારીમાં એ રૂખાણ છે. પણ વિચાર ફેરવી, ચપ્પચલમાં પાનાં ફેરવવા માટે છે. એને અવાજ ધીમે ધીમે ઘટેલો થતો આવે છે, અને અંતે એના આવાજના ચપ્પચલી ઓરડાને મરી દે છે.]

મોર : ".....અત્યાચારના દુરમને અને સ્વતંત્રતાના સમ્પાદક તરીકેનું ગિરફ આપણા દેશને અમરૂરીથી આપણે આપ્યું છે. એ શું બૂતકાળના મૌર-
ની વાત છે ? " આપણા અલ્પ મૌરને માટે એની કબરના ચણતર પર એક પથ્થર મધ્યે ન મૂકાય એ માટે કોઈ બલિદાનની જરૂર નથી ? " રાષ્ટ્રીય વકેદારોએ એક વધુ કામગીરી હાંતિકારની તેજકરી આંખો આગળ રજુ થતો અટકાવવાની જરૂર નથી શું ? સંઘર્ષ સ્વતંત્ર, પોતાના દેશ અને એની સ્વાધીનતાને, આપણે આપણા દેશને ચાલીએ તેમ, ચઢાવી એક પ્રભુ પર આપણી હમ્મકા અને સત્તા સારવાની આપણે તૈયારી કરી રહ્યા છીએ. આજ રાતે યાંત્ર ગેસી રહીને કું-એ હાથ મૂકું નેહ કાઢતો નથી. આપણા દેશ માટે જેમ આજુને લાગણી છે તે જ પ્રમાણે અન્યના દેશ માટે પણ આજુને લાગણી હોવી જોઈએ. કું ખાસ દેશને આપું છું. ખાસ દેશને કું આપું છું તેથી જ આ રિશ્તે કું કોણું છું. આ પ્રભુ કાપાક રહી. હતાં આપણી આમગ તેમનું કાંઈ આવવાનું નથી.

મુ'બાઈતું સૌથી જીવું અને જાણીતું
નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

કોફ્ટ માર્કેટ, રાજીસામ બીહડીંગ, મુ'બાઈ.

આવા પર લગાઈ કરી તે આંધળી બટીએ અનુરૂપ જણાય, છતાં લાવિધ્ય માટે તે ધિક્કારપાત્ર છે. માનવતાનું વિશાળ હૃદય હમેશ સમભાવ અને શુદ્ધિથી પ્રેરાઈને, અસહ્ય માટે ધગડે છે. આપણે માનવતાના આ વિશાળ હૃદયની વિશ્લેષ જગ્યાએ છીએ. ન્યાય અને સંસ્કૃતિને નામે આપણે આ નીતિ અપાત્યાર કરીએ છીએ : પણ લવિધ્યમાં ન્યાયથી આપણી પરીક્ષા થશે, અને સંસ્કૃતિ આપણને ધિક્કારશે.

[એ ભાગેશ હોય છે ત્યારે સંજીવની દિશામાં એક નાની આકૃતિ બદાર અચારીમાં સરખી આવે છે, પણ એના અવાજથી દબાંડી બારી આગળ સંજીવની દબી રહે છે. કાળા નાળ અને કાળા આંખોનાથી એ ભાગળીએ પહેરેલું શ્વેત કપડું હાથમાં પકડેલું છે. સત્ર પુરો મથે હોવાથી રસ્તાના વચાડનારા સાંત છે.]

[શામળીના સખત આંચમાં હાથમાં ભેરથી પકડેલાં દાખ્યાણો સામે છે અને કડક વાક્યા પર ધડે છે. ભાગ્ય ભોજામાં આગળે વધે છે.]

માર : બોલીવ !

બોલીવ : બાપુ, તમે કોની જોડે બોલતા હતા ?

માર : (એના તરફ ધારીને જોતાં) પવન જોડે, લાડિલી !

બોલીવ : અહીં તો મોઝ નથી.

માર : તું એકદમ તીવ્રે કેમ આવી ?

બોલીવ : (બેઠેલી રીતે) સંજીવની. પવને દારૂખાણો બાંધી નાખ્યા છે તમારા હાથમાં એના કડક થઈ ગયા ?

માર : જો, પરી ! હવે આવા આવી તમે પકડે તે પહેલાં ઉપર જતી રહે. હા, હા હા.

બોલીવ : ના, ના, બાપુ (વિશ્વાસુભરી લાગણીથી) આજે તો મોઝ થવાનું હોય એમ લાગે છે.

માર : એ તારી વાત ખરી છે.

બોલીવ : (એને નીચો બેંચી, ધીમેથી) હું પાછી સંતાઈ જઈ. સ. સ...

[તે એકદમ હોડે છે અને ભારીલા પગમાં નિશાળ બધ છે. હાથમાં ચોટી લઈ એક કુચલ પ્રવેશ કરે છે.]

માર : જ્ઞાન, સ્ટીલ. [રસ્તાના વચાડનારાઓએ કરી જતેવડું શ્વેત કપડું છે]

સ્ટીલ : મુદાચેરીમાંથી ખાસ આજુસ જોડે સર જોડે આ મોકલી છે,

માર : (સ્ટીલની વચિતાં) " નાચની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. "

[સ્ટીલ પર નિષ્કાર કરતો વળો રહે છે, અને ચિંતાથી સ્તીલ તેના વચ્ચે જાય છે. માનસીક શબ્દ સંવર્ણ - જાંબી તેમની. જોડે રાત્રી કરે એવી અંજિવાણે, પાતળા ધોતિ, રંગે પ્રભેદ અને નિસ્તેજ એના એ યુવાન માણસ છે.]

સ્ટીલ : સાદેશ, એ સર થઈ તે ઠીક થયું. એ બાપજી કડું હોત તો થઈ જ બરાળ થાત.

માર : સ્ટીલ, તું પણ એમ જોડે છે.

સ્ટીલ : મને લાગે છે કે, જો તે સર થઈ જ જઈ રોય—

- માર : (ચીઠી કાઢતાં) હા. એ તારી પાસે જ રહેવા દે.
- સ્ત્રી : માડે કંઈ કામ છે ?
[મોર ખીરસામાંથી કેટલાક કાચીયાં કાઢે છે અને લખવાના મિલ પર નાખે છે.]
- માર : એવું જવાબ લખી નહીં.
- સ્ત્રી : (લખવાના મેજ તરફ જતાં) ફેધરથી એ તો કંટાળો જ આવ્યો.
(એ લખવા માટે છે. મોરમાં ફરી આંતરબચા રાત્રે થઈ છે.) બિન ફિલિંગ્સ હોય છે એવો તો એને જરાય ખ્યાલ નહિ.
[મોર એના તરફ જાય છે. જમવાના મેજ તરફ પીચેથી આવે છે, અને એની નોંધનાં કાચીયાં કાઢે છે. બાવ એટલે સંતાપને, બારી પાસે એ આવે છે અને અંધારમાં ઢોળા રહે છે.]
- સ્ત્રી : (મુખ્ય વાકયા : (અનુકરણ કરીને) ઉઘાડાંને આપણે દેખાડું' ભેષ્યો કે આખરે ચોર જ લખડું' નથી.
- માર : (અગાધીમાં જતા) સરસ રાત્ર રાત્રિ છે !
- સ્ત્રી : આ પોરે જ ધરપીતાલને લખવાનો-લખડું' કે તમે પ્રમુખ થશો !
- માર : ના.

તાર
"ARVANIVAS"
આર્યનિવાસ
વિંડુ લોન
વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રમદ
કાલબાદેશી રોડ મુંબઈ ૨

શ્રીમતી બહેનો,
આપની રસબેશી સાદીએ સાથે સુખે જીવવા સોનાના મુંઢર મીનાકારી
દામીના મેળવવાનું એક જ માનીતું મથક—
નાગરહાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, જવેરીએ,
૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.
બેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનાના સાચા મોટી આંખોનાં સુખખ.
કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

કેથરાર્થન : (ઝોલીન ફાટી આંખે ઉઘી હોય છે. તે તરફ નીચાની કરી) આપા.

હુબર્ટ : આપા, હું તેની દેખરેખ રાખીશ.

આપા : અને એના સંગ્રામમાં રહેજો : અને તમને પરપમે તો હજી વરસ પણ નથી થયું. મી. હુબર્ટ, તમે પણ આવમેત રહેજો : તમે બન્ને ઉતાવળીયા છો.

હુબર્ટ : હું નથી, આપા.

[આપા લાંબા વખત મુઠ્ઠી એના મોઢા સામું જોયા કરે છે, પણ આંગળી દર્શાવે કરે છે અને ઝોલીનને જોવાને છે.]

ઝોલીન : (નવી જ ધમાલ જોઈને શાંતિથી જાય છે) સાહેબજી, મામા, નેની, તમને ખબર છે હું આ માટે નીચે આવી હતી ? (ધીમેથી) એ શું છે. (આપા સાથે એરુમમાંથી જતાં એના અવાજ મોલતો સંભળાય છે) “ લગાઈ વિષે મને બધું કહેને ”

હુબર્ટ : (લાગણીને રાખીને કકક રીતે) અને શુક્રવારે ઉપડીએ છીએ, કીટ. ને બેન, હેલનની દેખરેખ રાખજો.

કેથરાર્થન : અરે...મને...થાય છે...! સીએ કેમ ન લાડી શકે ?

હુબર્ટ : હા, સ્ટીવન આ પ્રમાણે કરે તેથી તને લાગે તો ખરું. પણ લગાઈ શરૂ થઈ ગઈ છે એટલે એ કેમલે આવી જશે.

[કેથરાર્થન માર્ક હુલ્કાવે છે, પણ એકદમ એની પાસે જાય છે, અને મગા આસપાસ હાથ નાખે છે, બંને એનામાં રહેલી બધી જ લાગણી આ આંકિરમાં બ્લન થાય છે]

[એરુમનું બાલનું ઉપડિતું, અને મદાર સર જોવાનો અવાજ મોલતો સંભળાય છે : “ અરે હું એને જોઈ મારું જ ”]

કેથરાર્થન : ‘ બાપાજી ! ’

[સર જોન અંદર આવે છે]

સર જોન : સ્ટીવનને મારી સીટી મળે ? પુલ કચેરીએ પહોંચ્યો કે તરત જ મેં મોકલી હતી.

કેથરાર્થન : હું પારં છું કે મળી હતી. (મેજ પર ફાટલી સીટી જોતાં) હા.

સર જોન : અત્યારે સમાચાર પોકરાઈ રહ્યા છે. ઈન્ડિયનો આભાર છે કે વખતસર મેં એનું પેલણાણું બાપણ જામ રખાવ્યું.

કેથરાર્થન : તમે એ બંધ રખાવ્યું ?

સર જોન : શું ? એ એવો મોટો મર્યાદા તો નહિ બને !

કેથરાર્થન : મને લાગે છે કે એના જ બનશે. (બારીએ જાય છે) આપણને જરૂરી ખબર પડશે. [સર જોન એના તરફ જોઈ રહી, હુબર્ટ પાસે જાય છે.]

સર જોન : રીક્ષા, દિંમત રાખજો. દેશ પહેંચો.

[એ હાથ મીઠાવે છે.]

[કેથરાર્થન બારી પાસેથી આવી બેસે છે. દોડવાથી શ્વાસપર્શ અગ્રાધી માંથી સ્થિત દેખાય છે.]

સ્ટીવ : મી. મોર પાછા આવ્યા ?

કેથરાર્થન : ના, એમણે બાપણ કહ્યું ?

: વિરહમાં ?

: હા.

: શું ? લગાઇ પડી ?

[સર એવ કડક વચ્ચા રહે છે, પછી ફરી એકાએક સીધા વાલ્વા નવ છે. કેવરાળની નિરાતીથી કુખર્દી એમની પાછળ નવ છે]

: ઠીક, ખી. રીતી.

: (શ્વાસપૂર્ણ અને ઉશ્કેરાવેલ) અમે અહિં દલ્તા-પણ મમે તે રીતે એ અદીસી સરકી ગયા. સીધા એ આમસભામાં ગયા હોવા જોઈએ. કું દોડ્યો, પણ ' એલસી ' નીમે પહોંચ્યો ત્યાં તો એમણે જાણણ ચર કરી દીધું હતું. એમણે કેંછક આઠા સળેલી-એટલી કાંતિ મેં ત્યાં જોઈ વખત જોઈ નહોતી. પહેલા જ સળેલી અસર કરી-અસરે અસર પ્રાણપાતક હતો-કેટલાક એમના તરફ થયા. પણ બધાય સમય કાંતિમાં આપણને એક જાતનો પ્રસાદ વહેતો દેખ એમ લાગે અને પછી હોરદ-કું મારું છું કે-એણે ટર કયું અને એમનામાં કોય વેદ થયો-પણ એણે એમને કડા કરી દીધા. એની કાંતિ ! લાગણી ! એવું ત્યાં મેં જોયું સુધી નેયું નથી. પછી આમસભામાં થીમી વાત આપી કે લગાઇ ટર થઈ ગઈ છે, અને બધા ઉશ્કેરાઈ ગયા-કુદડા જ ટર થયું. એને ત્યાં કદાચ મારી નાખ્યો હોત. મેલના પૂંજમાંથી કેટલાક એને નીચે

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

અન્યથા આશમનું જીવનચરિત્ર
અન્યથા આશમનું જીવનચરિત્ર
અને મીપરનું રાવણમહોદયવંદ
(જૂની ગુજરાતી)
રિપતિકૃત પંચાંગની વાર્તા (જૂની ગુજરાતી)
મધુસૂદન દંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિરાલ
(જૂની ગુજરાતી)
મિત્રપાત્ર પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી શોષા,
પાંચમા પાંચમ મારે)

મલમુખ્ય આ. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા ૭મું
પાંચમ મારે)
ગુજરાતનો નાથ: અવલોકન અને રીઝ
(નવલકથાઓ નાથક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ ભાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિની (૧૯૩૧ ની કલ્પિતી
ગુજરાતીની પરીક્ષા મારે અપૂર્વ
સહકર્તા)

તૈયાર થતાં

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ ભાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજૂષા આ. ૧ થી ૩ (શ્રી. ભાનુ-
સંકર વ્યાસ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યાર (વિવેચન) આ. ૧-૨

રસવિદ્યાર (અભ્યસંપ્રદ)
એલી સંસ્કાર અને ખીજ વાંતો
(નવલકથાસંપ્રદ)
ગુજરાતી સંસ્કૃતિ

સર્વ જાણીતા ગુરુસેલરો પાસેથી મળશે